

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**ER TÖŞTÜK DESTANI
(İNCELEME-METİN)**

ÜNSAL YILMAZ YEŞİLDAL

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI**

MART 2015

ER TÖŞTÜK DESTANI
(İnceleme-Metin)

Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL

DOKTORA TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MART 2015

ONAY

Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL tarafından hazırlanan, “Er Töştük Destanı (İnceleme-Metin)” adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

1. Danışman: Prof. Dr. Pakize AYTAÇ

Türk Dili ve Edebiyatı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum.....

2. Danışman: Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT

Türk Dili ve Edebiyatı, Akdeniz Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum.....

Başkan: Prof. Dr. Ali YAKICI

Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum.....

Üye: Prof. Dr. İbrahim DİLEK

Türk Dili ve Edebiyatı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum.....

Üye: Prof. Dr. Gülay MİRZAOĞLU SIVACI

Türk Halk Bilimi, Hacettepe Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum.....

Üye: Doç. Dr. Ahsen TURAN

Türk Dili ve Edebiyatı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum.....

Üye: Doç. Dr. Nezir TEMUR

Yabancı Diller (Türk Halk Edebiyatı), Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum.....

Tez Savunma Tarihi: 18/03/2015

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

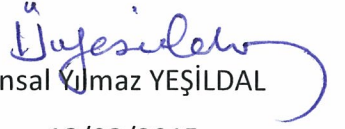
Prof. Dr. Suna BAŞAK
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge ve değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

Bildirir, aksi durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL
18/03/2015

ER TÖŞTÜK DESTANI (İNCELEME-METİN)
(Doktora Tezi)

Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mart 2015

ÖZET

Destanlar, milletlerin geçmişlerinde yaşamış oldukları savaş ve göç gibi unutulması zor hadiselerin anlatıldığı halk anlatması ürünleridir. Türk milleti, bugün bilinen ilk vatanı olan Orta Asya coğrafyasının jeopolitik konumu ve siyasi ortamı nedeniyle sıkça bu hadiseleri yaşamış ve bunun sonucunda bu hadiseleri konu edinen çok sayıda destana sahip olmuştur. Bu destanların bazıları tek bir boya aitken bazıları da (Köroğlu ve Alpamış gibi) varyant ve versiyonlaşma hadiselerini tamamlayarak birden çok boy arasında anlatıla gelmiştir. Bu çalışmaya konu olan Er Töştük Destanı da birden çok Türk boyu arasında anlatılan önemli destanlardandır. Çalışmada Er Töştük Destanı'nın en hacimli metni olan 16445 mısralık Sayakbay Karalayev anlatması esas alınmış olup bu anlatma, Er Töştük'ün Kırgız, Kazak, Tatar, Altay Tuva ve Uygur sahalarına ait toplam on beş varyant ve versiyonu ile mukayeseli olarak değerlendirilmiştir. Bu mukayese ve değerlendirmeler öncesinde anlatmanın varyant ve versiyonları hakkında bilgi verilmiş, çalışmaya esas teşkil eden metnin anlatıcısı Sayakbay Karalayev'in hayatı ve eserleri bağlamında edebî üslubu hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Son bölümde ise metnin transkribi ve aktarımı yapılmış olup bu bölüm Türkiye sahasında ilk olması yönüyle ayrı bir önem arz etmektedir. Çalışmanın genelinde, bütün bu yapılan çalışmalar ışığında, içerisinde pek çok mitik motif ve kahramanı barındıran Töştük anlatmalarının Türk halk anlatmaları arasındaki yeri belirlenerek bilim insanlarının bilgisine sunulmuştur.

Bilim Kodu : 310
Anahtar Sözcükler : Er Töştük, Sayakbay Karalayev, destan, Kırgız folkloru, mitoloji
Sayfa Adedi : 1026
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Pakize AYTAÇ
İkinci Danışman : Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT

ER TÖŞTÜK EPIC (RESEARCH-TEXT)
(PhD Thesis)

Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL

GAZİ UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

March 2015

ABSTRACT

Epics are folk narrative products that are told for unforgettable events like war and migration which has happened in the past of nations. The Turkish nation has faced these events constantly because of the geopolitical place and political surroundings of Middle east geography known as the first homeland and as a result of these events has gained a lot of related epics. As some of these epics belong to one clan some of them (as Köroğlu ve Alpamış) has been told between a lot of clans with its variations and versions. The Er Töştük Epic which is the focus of this study is an important epic which is told among a lot of Turkish clans. In this study the broadest text of the Sayakbay Karalayev recital with its 16445 verses of the Er Töştük Epic is taken as the base and it was comparatively evaluated with its 15 variations and versions in the fields of Kyrgyz, Kazakhstan, Tatar, Altai Tuva and Uyghur. Before the comparisons and evaluations information on variations and versions were given, the life and works of Sayakbay Karalayev whose work is taken as the base for this study was evaluated within the context of his literary style. In the last chapter the transcription and translation of the text is given which has an importance of being the first in Turkey. In general of the study, in light of the research, the place of the Töştük narrative within the Turkish nations which has a lot of mythic motives and heroes was identified and presented to scientists.

Science Code : 310
Key Words : Er Töştük, Sayakbay Karalayev, epos, Kyrgyz folklore, mythology
Number of Pages : 1026
Supervisor : Prof. Dr. Pakize AYTAÇ
Co-Supervisor : Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT

TEŞEKKÜR

Bu çalışma beş yıllık bir araştırmanın sonucu hazırlanmış ve çok sayıda bilim insanının kıymetli destekleriyle bu hâlini almıştır. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinden Okt. Sabri Doğan, Okt. Dilek Yılmaz, Öğr. Gör. Dr. Cıldız Alimova ve Öğr. Gör. Dr. Ulanbek Alimova bu isimlerin başında gelmektedir. Prof. Dr. Ekrem Arıkoğlu'nun maddî-manevi destekleri ise yardımın ötesindedir. Uygur Türkçesine ait metinlere ulaşma aşamasında Ege Üniversitesinden Prof. Dr. Alimcan İneyet, Doç. Dr. İbrahim Şahin ve bu metinlerin aktarılmasında Akdeniz Üniversitesi Yüksek Lisans öğrencisi Kalbinur Batur'un yardımlarını gördük. Yabancı dillerden yapılan çevirilerde Gazi Üniversitesinden Okt. Kazım Kalkan ve Öğr. Gör. Dr. Serhan Köse hiçbir zaman yardım taleplerimi geri çevirmediler. Çalışmanın en başından beri fikirlerini benimle paylaşan ve elindeki Rusça kaynakları büyük bir nezaket örneği gösterip Rusçadan tercüme ederek bana ulaştıran Yıldırım Beyazıt Üniversitesinden Yrd. Doç. Dr. Seyfullah Yıldırım, kendi çalışma alanlarıyla ilgili kaynak ve fikir bağlamında çalışmaya katkıda bulunan Gazi Üniversitesinden Yrd. Doç. Dr. Veli Savaş Yelok, Doç. Dr. Nezir Temur, Doç. Dr. İhsan Kalenderoğlu ve Okt. Dr. Yılmaz Yeşil zora düştüğüm her an yanımda oldular. Kendilerine teşekkür ediyorum. Doktora öğrenimim boyunca kendilerinden ders aldığım, fikirlerinden istifade etme fırsatı bulduğum Prof. Dr. İsa Özkan, Prof. Dr. Ali Yakıcı, Prof. Dr. İbrahim Dilek, Prof. Dr. Gülay Mirzaoğlu Sıvacı ve Doç. Dr. Ahsen Turan'a kıymetli vakitlerini bana ayırdıkları için teşekkür ediyorum. Bu çalışma "Er Töştük Destanı (İnceleme-Metin) (52/2012-31)" başlıklı proje kapsamında Gazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir. Gazi Üniversitesinin ilgili birimlerine de çalışmaya verdikleri destek için ayrıca teşekkür ediyorum. Bu çalışma Prof. Dr. Pakize Aytaç ve Prof. Dr. Zekeriya Karadavut'un ikili danışmanlığında hazırlanmıştır. Karşılaştığım farklı açmazlarda her daim desteğini gördüğüm, her ortamda bana ve bu çalışmaya dair güvenini vurgulayan Prof. Dr. Pakize Aytaç'a ve sekiz yıl önce tamamladığım yüksek lisans tezimde de söylediğim gibi bugüne kadar kendisinden çok şey öğrendiğim, bundan sonra da öğrenmek için çaba göstereceğim Prof. Dr. Zekeriya Karadavut'a teşekkür ediyorum. Çalışmanın hazırlandığı süre zarfında maddi-manevi her türlü zorluğa katlanan kıymetli eşim Sultan'a, sevgili kızım Begüm Elif'e, cefakar anne ve babama sonsuz teşekkürler ediyorum.

Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL

Mart-2015 / ANKARA

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xiii
1. GİRİŞ	1
2. ER TÖŞTÜK DESTANI'NIN VARYANT VE VERSİYONLARI	21
2.1. Er Töştük Destanı'nın Kırgız Sahasındaki Varyantları	23
2.1.1. Sayakbay Karalayev'in Anlattığı Varyant: Er (Sırttan) Töştük	25
2.1.2. Radloff'un Coloy'dan Derlediği Varyant: Er Töştük	26
2.1.3. Surançiev Kalça'nın Anlattığı Varyant: Töştük	31
2.1.4. İymanbek Şaman Uulu'nun Derlediği Varyant: Köçpösbay	35
2.1.5. Düşembiev Mirzalı'nın Anlattığı Varyant: Eleman Bay'ın Töştük'ü	39
2.1.6. Cuma Camgırçı Uulu'nun Derlediği Varyant: Er Töştük	42
2.2. Er Töştük Destanı'nın Türk Dünyasındaki Versiyonları	45
2.2.1. Kazak Sahasına Ait Versiyonlar	45
2.2.1.1. Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu)	46
2.2.1.2. Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu)	51
2.2.1.3. Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu)	54
2.2.1.4. İtigil	56
2.2.2. Tatar Sahasına Ait Versiyon: Yirtöşlik	57
2.2.3. Altay Tuvalarına Ait Versiyon: Bay Nazar	63
2.2.4. Uygur Sahasına Ait Versiyonlar	68
2.2.4.1. Ecmen Batur	69

Sayfa

2.2.4.2. Dede Irnezer	71
2.2.4.3. Akboz Aygır	75
3. SAYAKBAY KARALAYEV (1894-1971).....	81
3.1. Hayatı	81
3.2. Destan Anlatıcılığı ve Anlatmaları	84
3.2.1. Destan Anlatıcılığı	84
3.2.2. Anlatmaları	91
3.3. Diğer Eserleri	92
3.4. Er Töştük Destanı Bağlamında Karalayev'in Edebi Kişiliği	95
3.4.1. Ahenk Unsurları	95
3.4.1.1. Ölçü	96
3.4.1.2. Kafiye, Redif, Aliterasyon, Asonans ve Sözcük Tekrarları	103
3.4.1.3. Nazım Birimi.....	112
3.4.2. Üslup Unsurları	114
3.4.2.1. Eпитetler	115
3.4.2.1.1. Er Töştük'ün Eпитetleri	116
3.4.2.1.2. Kenceke'nin Eпитetleri	123
3.4.2.1.3. Çalkuyruk'un Eпитetleri.....	126
3.4.2.1.4. Diğer Kahramanlara Ait Eпитetlerden Örnekler.....	128
3.4.2.2. Formel Yapılar	133
3.4.2.2.1. Bağlayış Formelleri	135
3.4.2.2.2. Zaman Formelleri	138
3.4.2.2.3. Benzer Durumlarda Kullanılan Formeller	142
3.4.2.3. Edebî Sanatlar	147
3.4.2.3.1. Benzetmeler	147

Sayfa

3.4.2.3.2. Ad Aktarmaları	148
3.4.2.3.3. Ad Aktarması ve Benzetmenin Birlikte Kullanımı	149
4. EPİZOT, MOTİF VE KAHRAMANLAR BAĞLAMINDA ER TÖŞTÜK DESTANI'NIN TAHLİLİ.....	151
4.1. Hazırlık.....	157
4.1.1. Zaman	158
4.1.2. Mekân.....	165
4.1.3. Kahramanın Ailesi.....	170
4.1.3.1. Kahramanın Babası	171
4. 1. 3. 2. Kahramanın Annesi	184
4.1.3.3. Kahramanın Ağabeyleri	188
4.1.4. Çocuksuzluk, Çocuksuzluğa Çare Arama ve Kahramanın Dünyaya Gelişi	192
4.2. Kahramanın Topluma Dâhil Oluşu.....	204
4.2.1. Epizotu Oluşturan Kahramanlar	205
4.2.1.1. Er Töştük	205
4.2.1.2. Kocakarı: Haberci	210
4.2.1.3. Aysalkın: Peri Kızı	212
4.2.1.4. Bokmurun: Töştük'ün Oğlu.....	212
4.2.1.5. Kenceke: Töştük'ün İlk Eşi.....	213
4.2.1.6. Sarıbay: Töştük'ün İlk Kayınpederi	214
4.2.1.7. Diğerleri: Komşu Beyler	215
4.2.1.7.1. Alanbay	215
4.2.1.7.2. Saranbay.....	215
4.2.2. Epizotun Macera Unsurları.....	216
4.2.2.1. Kahramanın Ad Alması.....	216

Sayfa

4.2.2.2. Kahramanın Olağanüstü Şekilde Büyümesi	222
4.2.2.3. Kahramanın Kaybolan Ağabeylerin Hikâyesini Öğrenmesi.....	226
4.2.2.4. Kahramanın İlk Aşkı ve Çocuğu	234
4.2.2.5. Kahramanın İlk Atını Bulması	241
4.2.2.6. Kahramanın Dost Ülkelere Seyahatleri	243
4.2.2.7. Kahramanın İlk Evliliği	244
4.3. Kahramanın Bahadırlığı	255
4.3.1. Kahramanın Olağanüstü Atı.....	255
4.3.2. Kahramanın Olağanüstü Teçhizat ve Eşyaları.....	281
4.3.2.1. Eğe	281
4.3.2.2. Çayingi Elbise	282
4.3.2.3. Külazık.....	283
4.3.2.4. Altın Saka	284
4.3.2.5. Narkesken	284
4.3.2.6. Sihirli Örtü	285
4.3.3. Kahramanın İlk Mücadelesi: Celmoguz	286
4.3.4. Kahramanın Yer Altına İnişi ve Yer Altındaki Mücadeleleri	299
4.3.4.1. Epizotu Oluşturan Kahramanlar	311
4.3.4.1.1. Kahramanın Olağanüstü Yardımcıları	311
4.3.4.1.2. Kahramanın Yoldaşları	346
4.3.4.1.3. Kahramanın Olağanüstü Düşmanları	350
4.3.4.1.4. Kahramanın Bacanakları	364
4.3.4.1.5. Kahramanın İkinci Eşi: Külayım	366
4.3.4.2. Epizodun Macera Unsurları	367
4.3.4.2.1. Tek Gözlü Canavarı Öldürme	367

Sayfa

4.3.4.2.2. Kahramanın İkinci Evliliği	368
4.4. Kahramanın Memleketine Geri Dönüşü.....	402
4.4.1. Epizodu Oluşturan Kahramanlar	403
4.4.1.1. Töştük'ün Olağanüstü Düşmanı Çoyunkulak	403
4.4.1.2. Colooçu	409
4.4.1.3. Cortuulçu / Cortulçu	409
4.4.1.4. Töştük'ün Toyuna Davet Edilen Beyler	410
4.4.1.4.1. Koşoy Han	410
4.4.1.4.2. Kaşkar Hanı Alabek.....	410
4.4.1.4.3. Beybit Kel Oğlu Er Ürbü.....	411
4.4.1.4.4. Aydarkan Oğlu Er Kökçö.....	411
4.4.1.4.5. Buudayık (Buudaykan) Oğlu Muzburçak.....	411
4.4.1.4.5. Kök Cökör	411
4.4.1.4.6. Han Kokon.....	411
4.4.1.4.7. Kozubek.....	412
4.4.1.4.8. Sınçıbek	412
4.4.1.4.9. Malabek	412
4.4.1.4.10. Tekeçi Han.....	412
4. 4.1.4.10. Şıgay Han.....	412
4.4.1.4.11. Camgırçı	413
4.4.1.4.12. Canaalı ve Karaç Hanlar	413
4.4.1.4.13. Hanın Yeğeni Cügörü.....	413
4.4.1.4.14. Akın (Akun) Han	413
4.4.2. Epizodun Macera Unsurları	415
4.4.2.1. Alp Kara Kuş'un Sirtına Binip Yeryüzüne Çıkma.....	415

Sayfa

4.4.2.2. Olağanüstü Düşmanın Dış Canını Ele Geçirerek Düşmanı Öldürme	418
4.4.2.3. Memlekete Dönüşte Yaşanan Olağanüstü Hadiseler ve Kahramanın İkinci Çocuğunun Dünyaya Gelişi	432
4.4.2.4. Memlekete Dönüşte Aileyle İlk Karşılaşma	434
4.4.2.5. Kahramanın Dönüşü Şerefine Verilen Toy.....	436
4.4.2.6. Kahramanın Diğer Hanlara Karşı Manas'ın Yanında Yer Alması	442
5. METİN (Transkripsiyon, Aktarma)	445
SONUÇ.....	989
KAYNAKÇA.....	997
ÖZ GEÇMİŞ	1025

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AA	Altın Arığ
ABA	Akboz Aygır
ATS	Altayca-Türkçe Sözlük
DI	Dede Irnezer
EB	Ecmen Batur
EMZ	Eşimkul Menen Zuura
ET	Er Töştük
G-AB	Güldana-Askazan Baatır
KAT	Kırgız Adabiyatının Tarihi
KC	Kırgız CergesiEntsiklopediya
KEO	Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki
KFS	Kazahskiy Folklor v Sobranii G. N. Potanina
KSE	Kırgız-Sovet Ensiklopediyası
KTTS	Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdüğü
M	Mendirman
m	Mısra
ME	Manas Ensiklopediya
TDTEA	Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi
THİ	Tatar Halık İcatı
U	Ulup
YED	Yunus Emre Divanı

1. GİRİŞ

Destanlar, milletlerin tarihî hafızalarının sözlü kayıtları olup teşekküllerinden çok sonraki dönemlerde yazıya geçirilen halk anlatması ürünleridir. Muhtevaları arasında savaş ve göç gibi unutulması uzun yıllar mümkün olmayan olaylar yer alır. Destanlar, mağlubiyet-zafer ve esaret-özgürlük zıtlıkları bağlamında kaostan kozmosa geçişin sağlanmasının zorunluluğunu vurgulayan anlatmalardır. Türkler, bugün bilinen ilk vatanları olan Orta Asya'nın jeopolitik ve siyasi hassasiyetleri nedeniyle savaş ve göç gibi hadiselerle çok sık karşı karşıya kalmış bir millettir. Bu yüzden, Orta Asya bozkırının hareketli yaşam tarzını en iyi anlatabilecek halk anlatması türü olan destanlar, Türklerin sözlü edebiyatında ayrı bir öneme sahiptir.

Türklerin destanları arasında bazıları vardır ki, onlar sadece bir tek Türk boyunda ve coğrafyasında değil farklı Türk boylarında ve coğrafyalarında anlatılmaktadır. Köroğlu ve Alpamış gibi destanlar bu destanların en bilinenlerindendir. Bu çalışmada Er Töştük anlatmalarının Kırgız sahasına ait Sayakbay Karalayev'den derlenen 16445 mısralık varyantı esas alınmıştır. Bu varyantla birlikte yine Kırgız sahasına ait beş, Kazak sahasına ait dört, Tatar ve Altay Tuvası sahalarına ait birer ve Uygur sahasına ait üç varyantı mukayeseli olarak incelenen Er Töştük Destanı da tıpkı Köroğlu ve Alpamış gibi çok sayıda Türk boyu ve coğrafyasında bilinen bir halk anlatmasıdır.

Çalışma kapsamında ilk olarak Er Töştük Destanı'nın Sayakbay Karalayev'den derlenen 16445 mısralık varyantı tarafımızca Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu metin çalışmanın çıkış ve dayanak noktasını oluşturmaktadır. Çalışma, bu metnin Türkiye Türkçesine kazandırılması yönüyle de bir ilk olma özelliği taşımaktadır.

Çalışma, beş ana başlıktan oluşmakta olup birinci bölüm olan giriş bölümünde çalışmanın içeriği ve sistematığının anlatılmasının yanı sıra Kırgız destancılık geleneği ve Er Töştük destanının bu gelenek içerisindeki yeri hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü Er Töştük Destanı'nın Kırgız sahası varyant ve Türk dünyasındaki versiyonlarının tanıtıldığı bölüm olup, bu varyant ve versiyonların nerede, ne zaman, kim tarafından ve kimden derlendikleri ile hangi kaynaklarda yayımlandıkları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere ilaveten varyant ve versiyonların özetleri de bu bölümde araştırmacıların bilgisine sunulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, çalışmaya esas teşkil eden anlatmanın derlendiği ve 20. yüzyılın Homer'i olarak kabul edilen Sayakbay Karalayev'in hayatı, anlatmaları ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde, kendisinden derlenmiş Er Töştük Destanı merkeze alınmak kaydıyla yine kendisinden derlenen Manas Destanı'ndan da örnekler verilerek Karalayev'in üslubu hakkında tespitlerde bulunulmuştur.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, sözlü halk anlatmalarının incelenmesinde tahlil unsuru olarak kullanılan epizot, motif ve kahramanlar bağlamında Er Töştük Destanı'nın varyant ve versiyonlarının mukayeseli olarak değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmanın beşinci bölümünde, bugüne kadar bilinen en hacimli Er Töştük anlatması olan Sayakbay Karalayev varyantı, Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktararak araştırmacılarının bilgisine sunulmuştur. Aktarımda kullanılan metin, A. Akmataliev'in editörlüğünde hazırlanıp Kırgız Cumhuriyeti Millî İlimler Akademisi tarafından Halk Edebiyatı (El Adabiyatı) serisinin ikinci cildi olarak 1996 yılında Bişkek'te yayımlanan Er Töştük adlı eserden almıştır. Aktarma sırasında karşılaşılan sözcüklerin bazıları birebir sözlük karşılıklarıyla anlatılmak istenileni ifade edemediklerinden bu tip sözcükler, sözlük anlamlarından hareketle bağlam içerisinde değerlendirilmiştir. Metnin aktarımı sırasında Prof. Dr. K. K. Yudahin tarafından hazırlanıp Abdullah Taymas tarafından Türkiye Türkçesine aktararak Türk Dil Kurumu tarafından Ankara'da 1998 yılında yayımlanan iki ciltlik Kırgız Sözlüğü, Ülkü Çelik Şavk'ın Şarşeke Usupbekov'un Kırgız Makal Lakaptarı adlı eserinden seçtiği atasözlerinden oluşan ve Türk Dil Kurumu tarafından Ankara'da 2002 yılında yayımlanan Kırgız Atasözleri, E. Abduldaev ve D. İsaev tarafından hazırlanıp Kırgız İlimler Akademisinin Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından Frunze (Bişkek'in eski adı)'de 1969 yılında yayımlanan Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdüğü adlı eserler ile C. Osmonova, K. Konkobaev ve Ş. Caparov tarafından hazırlanıp Kırgız-Türk Manas Üniversitesi tarafından Bişkek'te 2001 yılında yayımlanan Kırgız Tilinin Frazelogiyalık Sözdüğü adlı eserin kendisinden ve M. Nurmatov tarafından gerçekleştirilen aktarmasından istifade edilmiştir. Aktarma sırasında, kullanılan sayfalar iki sütuna bölünmüş, sütunların sağda kalanına metnin transkribe edilmiş hâli, solda kalanına ise metnin Türkiye Türkçesine aktarılmış hâli yerleştirilmiştir. Her beş mısra da bir, mısra numarası verilerek metnin takibi kolaylaştırılmıştır. Bu bölümde başlık, satır ya da kelimelerde görülen punto farklılıklarının sebebi, sağlı sollu sütunlarda yer alan mısraların yan yana gelmesini sağlamaktır. Aktarım sırasında tam karşılığı bağlam içerisinde de

bulunamayan sözcükler için parantez içerisinde yeri geldiğinde az da olsa açıklama yapılmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise ilk beş bölümde yapılan tespitlerden hareketle Er Töştük Destanı'nın Türk destan geleneği içerisindeki yeri hakkında çıkarımlarda bulunulmuş, destanın Türk halk edebiyatı çalışmaları açısından önemi ifade edilmiştir.

Kırgız destancılık geleneği ve Er Töştük Destanı

Destan kavramı, Kırgızlar arasında *comok*, *dastan* ve *epos* terimleriyle karşılanmaktadır. Bu terimlerden *comok*, destan ve masal türleri için kullanılan ortak bir terim olsa da Kırgızlar masal için *cöö comok* terimini kullanarak muhtemel bir karışıklığın önüne geçmiştir (KAT-I, 2004: 465; Karadavut, 2006: 3-5). *Comoklar*, “*milletin başından geçtiği bilenen olayların ve tarihinin başlıca devirlerinin sanatkârane şekilde anlatıldığı şiir türündeki hacimli eserlerdir.*” (KAT-I, 2004: 470) ve terim olarak *epik dastanlar*la aynı manada kullanılır (ME-I, 1995: 223). *Epos* terimi ise, *comok* terimine göre daha bilimsel olup halk arasında *comok* şeklinde kullanılan sözcüğün edebî terminolojideki biçimidir (KAT-I, 2004: 471). Ancak bu terim, 1930’lu yıllara kadar Kırgızlar arasında bilinmemektedir (KAT-I, 2004: 480). Halkın başından geçen kahramanlık hadiselerinin abartılı şekilde anlatıldığı şiir türündeki epik eserleri ifade etmek için kullanılan *epos* terimi (ME-II, 1995: 370) günümüzde dar manada *eldik epos / halk eposu* terimiyle karşılanmaktadır. *Eldik epos* ise; “*Konuları halkın tarihi ve yaşam tarzıyla ilgili olan şiir biçimindeki geniş hacimli anlatmaya dayalı eserlerin hepsine verilen isimdir.*” (KAT-I, 2004:463). *Dastan* ise, XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başından itibaren *baatırdık comok* ve *eposa* benzeyen epik türün yeni bir şekli olarak kullanılan *poema*¹ sözcüğüyle ilişkilendirilen bir terimdir (KAT-I, 2004: 607). Kırgızların, Canış-Bayış, Kurmanbek ve bunlara benzeyen diğer halk anlatmalarını da bazen *dastan* olarak adlandırdıkları bilinmektedir (KSE-II: 1977: 293). Terimin sözlük anlamı ise “*Şiir şeklinde yazılmış geniş hacimli eser, kahramanlık masalı, poema.*”dır (KTTS, 1969: 151). Ancak, Kırgız halk edebiyatında *dastan*, kahramanlık anlatılarından çok Leyla ile Mecnun ve Hüsrev ile Şirin gibi mesnevi tarzındaki klasik aşk hikâyeleriyle aşk temasının ağır bastığı nazım-nesir karışımı olan halk hikâyelerini ifade etmek için kullanılmaktadır (Çeribaş, 2012a: 6).

¹ Peoma: Manzume (Yudahin, 1998b-II: 623).

Kırgızlar, tarihleri boyunca pek çok medeni zenginliği ortaya koysalar da bunlar içerisinde çok sayıdaki halk anlatması özellikle dikkat çekmektedir. Bu halk anlatmaları arasında küçük dördlük ve öbeklerden oluşan bilmece, atasözleri, tekerlemeler ile küçük aşk şiirleri, dua, ağıt ve diğer temalardaki çeşitli şiirler çokça yer almaktadır. Bunlardan başka Kırgızlar arasında şiirin okyanusu olarak anılan büyük hacimli Manas üçlemesiyle birlikte Er Töştük, Er Tabıldı, Kurmanbek, Canıl-Mırza, Şırdakbek gibi kahramanlık destanları ile Kococaş, Mendirman, Olcobay Menen Kişimhan, Kedeykan, Sarinci-Bököy gibi sosyal hayatla ilgili anlatmalar da mevcuttur. Bu anlatmaların hepsi Kırgız halkı tarafından yüzyıllar öncesinden bugüne taşınmıştır. Manas üçlemesi, gerek hacmen gerekse de anlattıkları olay ve kahramanların tasvirleri bakımından geniş hacimli olmakla birlikte, bazı destanlar yalnızca tek bir kahramanın macerası etrafında gelişen *kence epos* yani küçük hacimli destanlardır. Yukarıda Manas üçlemesi haricinde isimleri sayılan anlatmalar *kence epos* yani küçük hacimli destanlardır. Er Töştük de bunlar arasına girer ve hatta bunların içerisinde en hacimli ve anlattığı olaylardan hareketle de en eskisidir (ET, 1956: 3; ET, 1969: 5).

Hacimlerine göre *çoñ* (büyük) ve *kence* (küçük) destanlar olarak adlandırılıp tasnif edilen Kırgız destanlarının bu şekilde adlandırılmasının sebebi, *çoñ epos* yani Manas ile *kence epos*ları birbirinden ayırmaktır (Musaev, vd., 1959: 59'dan Murataliev, 1976: 12; KAT-I, 2004:471, KEO, 1973: 285²). Elbette ki Manas Destanı gibi bir destanın yanında diğerlerinin *kence* olarak adlandırılması doğaldır. Buradaki *kence* sözcüğü bu anlatmaların muhteva ve sanatkarâneliğindeki eksikliği anlatmak için kullanılmamıştır. Bu destanlar da Kırgızların düşünüş, yaşayış tarzları, mücadeleleri anlatan ve kendilerine özgü fikirsel / düşünsel-sanatkarâneliğe sahip olan epik halk anlatmalarıdır (ET, 1969: 5). Suvanbekov, *çoñ epos* terimi yerine *epos* terimini kullanırken *epos* ve *kence epos* kavramlarının adlandırılmasında dile getirilen hacimsel büyüklüğü dış unsur olarak kabul eder ve bu iki türün içsel farklılıklarının incelemesi gerektiğini belirtir. O, bu bağlamda yapmış olduğu değerlendirmelerde *çoñ epos* olarak kabul edilen Manas'ın icrasında herhangi bir müzik aleti kullanılmadan özel bir melodi kullanıldığını ve dolayısıyla da Manas'ın ancak profesyonel anlatıcılar tarafında icra edilebildiğini kaydeder. Manas parçalarını öğrenip söyleyen diğer icracılar hiçbir suretle *çoñ Manasçılar* gibi dinleyicileri etkileyemezler.

² Bu eserde anılan yerde, Manas üçlemesi için *çon epos* terimiyle birlikte aynı manada *uluu epos* terimi de kullanılmıştır.

Manas Destanı'nda kahramanın doğuşu ve ad alışı gibi özel bölümler yer alırken bahadırın yiğitleri hakkında da uzun ve ayrıntılı biyografilere yer verilir. Bunların yanında kahramanın hanımının ve kayınpederinin özellikleri, yoldaşı olan yiğitlerle ilgili biyografilere dair epizotlar da ayrıntılı olarak verilir. *Kence epos*larda da bu tip epizotlara yer verilse de bunların Manas'ta olduğu gibi ayrıntılı olması mümkün değildir. Kahramanın ve yiğitlerinin ölümlerinin ardından onun kendi gibi yiğit olan oğul ve torunlarının zorluklar içerisinde büyüüp milletin düşmanlarından öç almaları da *çoñ epos*ların tipik özelliklerinden olup Manas'ın ardından oğlu Semetey'in, onun ardından torunu Seytek'in mücadelelerinin anlatıldığı müstakil anlatılarda da bu hususiyetlerle karşılaşmaktadır. *Kence epos*larda ise başkahramanla ilgili geniş bilgi verilmesine rağmen onun yiğitleri ve çocukları hakkında ayrıntılı bilgiye yer verilmez. Bu durum destanın hacmiyle de ilgilidir (Suvanbekov, 1963: 4-6). Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Kırgızların *kence epos* dedikleri destanların pek çok Türk boyunun ve başka halkların en hacimli destanlarından dahi büyük oluşudur. Bununla birlikte *kence epos*ların varyantlaşma durumları ve poetik hususiyetlerinin mükemmeliyeti de gözlerden kaçmamaktadır (Çeribaş, 2011a: 6). Yani bu destanlar, sadece Manas'la mukayese edildiklerinde *kence* olarak adlandırılabilir.

Kırgız destanlarının tasnifi sırasında destanların sadece hacimsel özellikleri dikkate alınmamış, bununla birlikte destanlar işledikleri konular bakımından da sınıflandırılmıştır. Konuları bakımından temelde *baatırdık ve sotsialdık turmuştuk eposlar* (KEO, 1973: 286) olarak sınıflandırılan Kırgız destanlarıyla ilgili olarak yapılan tasniflerden bazıları şu şekildedir:

K. Kудайбергенов Kırgız destanlarını:

1) *Baatırdık comoktor: Er Töştük, Kococaş.*

2) *Geroykalık epostor: Manas, Kurmanbek, Er Tabıldı, Cañıl.*

3) *Sotsialdık-Turmuştuk Poemalar: Kedeykan, Olcobay Menen Kışımhan* şeklinde sınıflandırmıştır (Kудайбергенов, 1966: 153-158'ten Murataliev, 1976: 12).

Kırgız Adabiyatının Tarihi adlı eserin 2004 yılında yayımlanan 1. cildinde destanlar, *epikalık canr* yani epik türler bahsinde tasnif edilirken, Kırgız destanları konuları ve muhtevaları açısından temelde *baatırdık ve turmuştuk epostor* yani kahramanlık ve sosyal hayatla ilgili destanlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. *Lirikalık baatırdık epostor* ve *eldik*

poemalar yani lirik kahramanlık destanları ve halk hikâyeleri de bu ilk iki başlığın devamında tasnif içerisine alınmıştır. Tasnif şu şekildedir:

1- *Baatırdık Epostor: Manas, Semetey, Seytek, Er Töştük, Kurmanbek, Er Tabıldı vb.*

2- *Turmuştuk Epostor: Kococaş, Olcobay menen Kişimcan, Kedeykan vb.*

3- *Lirikalık Baatırdık Epostor: Sarinci, Bököy, Olcobay menen Kişimcan, Canıl Mirza vb.*

4- *Eldik Poemalar: Karagul Bötöm, Ak Möör, Kul Mirza menen Aksaktın, Ak Maktım vb.* (KAT-I, 2004: 471-474).

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisinin Kırgızlarla ilgili 31. cildinde de Kırgız destanları *comok* bahsinde ele alınmış ve aşağıdaki şekilde tasnif edilmiştir:

1- *Arkaik-Batırdık Comoktor (Çok eski kahramanlık hikâyeleri)*

2- *Tarihiy-Batırdık Comoktor (Tarihi kahramanlık hikâyeleri)*

3- *Tarihiy Comoktor (Tarihi destanlar)*

4- *Dini Comoktor (Dini destanlar)* (TDTEA-31 e-kitap) Bu antolojinin adı geçen cildini hazırlayan Sulayman Kayıpov'a göre Er Töştük, arkaik-kahramanlık destanlardandır (2009: 60).

Mehmet Aça'nın Kırgız destanlarıyla ilgili tasnifi de şu şekildedir:

1- *Köönö Epos / Baatırdık Comok / Arkaik Destan / Miftik Köönö Baatırdık Epos (Eski mitik kahramanlık destanları): Er Töştük ve Kococaş.*

2- *Baatırdık Epos (Kahramanlık Destanı): Manas, Canış-Bayış, Kurmanbek, Er Tabıldı, Şırdakbek, Cañıl Mirza vb.*

3- *Sotsialdık-Turmuştuk Eposlar (Sosyal Konulu Destanlar): Kococaş, Kedeykan, Sarincibököy, Olcobay menen Kişimcan, Mengirman vb.*

4- *Aşk Konulu Olayları İhtiva Eden ve Dinî Kıssaları Anlatan Yazma Destanlar (Dastan): Bozcigit, Munduk-Zarlık, Cum-Cuma, Sal-Sal, Muhammed Peygamberin Miraca Çıkması vb.* (1998: 22-25).

Konuyla ilgili olarak bir tasnif denemesinde bulunan Mehmet Çeribaş, bu tasnifinde Kırgız destanlarını dört ana başlık altında değerlendirir:

A- *Konularına Göre Destanlar:*

1- *Mitik Destanlar: Er Töştük, Kococaş, Coodarbeşim vb.*

2- *Mitik-Kahramanlık Destanları: Kococaş, Er Töştük, Boston, Coodarbeşim vb.*

3- *Tarihî-Kahramanlık Destanlar: Manas, Semetey, Seytek, Mendirman, Er Tabıldı, Er Soltonoy, Kurmanbek, Şırdakbek, Canış-Bayış vb.*

4- *Sosyal Muhtevalı Destanlar: Kız Dariyka, Kedeykan, Muñduk-Zardık vb.*

5- *Lirik-Romantik (Aşk) Destanlar: Sarinci-Bököy, Gülgaaki, Ak Möör, Olcobay menen Kişimcan, Közölşaa vb.*

B- *Dönemlerine Göre Destanlar:*

1- *Eski Destanlar: Er Töştük, Kococaş, Boston, Coodarbeşim vb.*

2- *Tarihî Dönemi Ele Alan Destanlar: Manas, Kurmanbek, Er Tabıldı, Er Soltonoy, Şırdakbek, Mendirman, Seyitbek vb.*

C- *Yapılarına Göre Destanlar:*

1- *Manzum Destanlar: Manas, Kococaş, Er Töştük, Coodarbeşim, Cañıl Mırza, Boston, Mendirman, Bağış, Kurmanbek (Moldobasan Musulmankulov rivayeti) gibi.*

2- *Manzum-Mensur Karışık Destanlar: Canış-Bayış, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Kurmanbek (Kalık Akiyev rivayeti), Seyitbek Destanı (Orozbay Urmambetov rivayeti) vb.*

D- *Etki Sahası Bakımından Destanlar:*

1- *Daire Oluşturmuş (Kollaşmış) Destanlar: Manas (Semetey, Seytek, Toltoy, Coloy Han, Kökötöy Han, Kenen Sarık, Kulan Sarık, Kız Saykal gibi kollar), Kurmanbek (Seyitbek), Er Töştük (Coodarbeşim) vb.*

2- *Daire (Kol) Oluşturamamış Olan Destanlar: Yukarıda sayılan üç destan dışında kalanlar (2011a: 7-8).*

Yukarıda yer verilen tasniflerin Er Töştük Destanı açısından ortak noktası, destanın tüm araştırmacılar tarafından eski yani arkaik, mitik ve kahramanlık destanı olarak kabul edilmesidir. Bu sebepten ötürü Manas Ensikolopediyası'nın 2. cildinde *epos* maddesi altında ele alınan *miftik köönö baatırdık epos* yani *mitik eski kahramanlık destanı* kavramı (ME-II, 1995: 370), Er Töştük'ün muhtevası bakımından tam da karşılığıdır.³ Hacmen *kence*

³ Dikkat edilecek olunursa Kırgız Adabiyatının Tarihi adlı eserde ve Kudaybergenov'un tasnifinde Er Töştük "Baatırdık Epos/Comok"lar bahsinde değerlendirilmiştir. Bu iki tasnifin de ortak özelliği mitik unsurların belirleyici olarak kullanılmamasıdır. Mitik unsurların da değerlendirme unsuru olarak kullanıldığı Çeribaş tasnifinde de Er Töştük, hem mitik hem de mitik kahramanlık destanları bahsinde anılmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Çeribaş, Töştük'ün Kırgız sahasına ait farklı varyantlarını bildiği için bu şekilde bir ayrıma gitmiştir. Yani bazı varyantları tamamen mitik, bazılarını ise mitik-kahramanlık karışımı olarak kabul etmiştir. İşte bu yüzden Manas Ensikolopediyası'nın değindiği "*miftik köönö baatırdık epos*" terimini daha kullanışlı bulunmakta ve Töştük bu satırların yazarı tarafından bu başlık altında değerlendirilmektedir. Burada yeri gelmişken hatırlatılması gereken bir diğer durum da mitik destanlar ile baatırdık destanların ayrımıdır. Öncelikle *baatırdık* destanlar miftik destanlardan sonraki dönemde teşekkül etmiş, kahramanları mitik ve fantastik özellik ve unsurlardan sıyrılmışlardır. Mehmet Aça da tıpkı Çeribaş gibi Er Töştük'ün baatırdık

epos yani küçük destan olarak adlandırılan destan, daire oluşturmaları⁴ yönüyle de Kırgız destanları arasında ön plana çıkmaktadır.

Özkul Çobanoğlu tarafından destanlar, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü'nün ikinci cildinde, yeryüzü ile kainatın oluşumuna ve kaostan kozmoza geçiş süreçlerine dair ilk anlatmalar olan mitlerin izlerini taşıyan anlatılar olarak kabul edilmiştir (2003: 137). Kemal Abdullah'a göre mitolojik tasavvur, *"sadece bizim dinlediğimiz masal ve efsaneleri süsleyen, onların muhtevasını 'sürükleyen' motif ayrıntılarının toplamı değildir. Mitolojik tasavvur eski insanın dünyaya bakışının esasını şekillendiren, onun hareketlerinin kurallar sistemini belirleyen ve tabiatla münasebetlerini düzenleyen ve güzelleştiren bütün bir yaşayış usulüdür."* (1997: 45). K. Marks'a göre insanoğlu, düşünmenin imkânlarından faydalanarak mitleri ve efsaneleri yaratmaya başlamıştır. Bu mit ve efsaneler ilkel dönemde⁵ insanoğlunun gelişimine çokça tesir etmiştir (Marks i Engelse Literature, 1958: 113'ten KEO, 1973: 393). Eskiden ortaya çıkmış mitler, efsaneler ve masallar zamanla destanlara kaynaklık etmiştir. Fakat bu mit ve efsaneler destanlarda ikinci planda kalırken ön plana çıkan asıl olaylar, insanların günlük yaşamlarının halkın başından geçen tarihi olaylar ile sıkı bir ilişki içerisinde anlatıldığı olaylardır. Bu bağlamda mit ve efsane temelli anlatmaların son örnekleri Manas ve Er Töştük destanlarıdır. Bu anlatmalardaki kahramanlar masal dünyasının ilginç karakterleri olsalar da halkın ideallerini, duyularını, yaşam tarzını ve isteklerini yansıtır (KEO, 1973: 393). Bu destanlardan Er Töştük, eski insanların mitik inanmaları etrafında oluşurken Manas Kırgızların tarihi etrafında oluşmuştur (Suvanbekov, 1970: 76).

Halk anlatmaları, halk muhayyilesinin ortak malıdır ve anlatıcılarının ya da icracılarının bu ortaklığın sonuçları olan inanmalara uymaktan başka çareleri yoktur (Dundes, 1998: 106). Bu bağlamda dinî-mitolojik inanmalara dair sözcüklere Kırgız destanlarında sıkça rastlanmaktadır. Bu da Kırgız destanlarının ortaya çıkış tarihinin çok eski dönemlere dayandığının önemli bir göstergesidir. Örneğin gökyüzü ve ilah

eposlar arasında da kabul edildiğini belirtir. Onun diğer kahramanlık destanlarından ayrılan en önemli özelliğini izah ederken de *"halkın mitik düşüncesine (kainatın yaratılışı, nesnelerin ortaya çıkışı, tabiat olayları, olağanüstü varlık, vs.) geniş bir şekilde yer vermesidir."* der (Aça, 1998: 22).

⁴ Er Töştük'ün oğlu Coodarbeşim'in maceraları etrafında oluşan Coodarbeşim Destanı, tıpkı Manas'ın oğlu Semetey ve torunu Seytek'in maceraları etrafında oluşan anlatmaları çağrıştırmakta ve Er Töştük Destanı'nın daire oluşturduğunu ispatlamaktadır.

⁵ Fuat Köprülü'nün millî destanın doğmasının şartlarını sıralarken kullanmış olduğu, *"...bir kavmin medeniyet bakımından epey aşağı bir seviyede olması..."* ifadesi ilkel dönem kavramına işaret etmektedir (Köprülü, 2002: 14).

kavramlarıyla ilişkilendirilen Tengri, (Tengri urgan köp cılkı⁶), talih anlamında kullanılan kut (Kutmaarek bolsun, kut bolsun⁷) gibi sözcüklerle alp, arslan, kul, kun (bereket) gibi sözcüklere Kırgız destanlarında sıklıkla rastlanmaktadır (Stebleva, 1971: 213-226'dan Murataliev, 1976: 10-11).

İsa Özkan'a göre ise destanlar sözlü anlatım türlerinin ilk basamağını oluşturur (1989: 42). Zekeriya Karadavut, bazı masalların mitlerin veya destanların parçalanmış şekilleri olduğuna değinirken ilkel insanların inançlarının bir kısmını masallaştırdıklarını kaydeder (2010: 80). Lord Raglan, Batı temelli halk anlatmalarının geçirdikleri safhaları, *"hayatın temel özelliklerinin teke tek kavgalar, evlenmek için kaçmalar veya kaçırmak ve ejderhaların yaşadığı bir 'Kahramanlık Çağı (Heroic Age)'"*; *"bir zamanlar hayatın küstahça konuşma ve bir şeylerin altına sığınmak suretiyle oluştuğu bir 'Komik Çağ (Comic Age)'"*; *"aşıkların her zaman nihai bir sona ulaştıkları bir 'Trajik Çağ (Tragic Age)'"* olarak sıralamıştır (1998: 137). Öcal Oğuz da bu sıralamayı Türk anlatıları bağlamında değerlendirerek; *"destan çağı"*, *"masal çağı"* ve *"hikaye çağı"* olarak isimlendirmiştir (1999: 4).

Şamanizm'den bahseden Popatov, destan ve mitoloji için fantastik demektedir (Potapov, 2012: 47). Daha öncede kaydedildiği üzere eskiden ortaya çıkmış mitler, efsaneler ve masallar zamanla destanlara kaynaklık etmiştir (KEO, 1973: 393). *"Er Töştük Destanı, eski insanların mitik-fantastik efsanelerinin sihirli masallara, kahramanlık masallarına ve arkaik kahramanlık destanlarına dönüşmesiyle oluşmuştur."* (KAT-III, 2004: 43). Falev'e göre, Er Töştük Destanı'nın temelinde Şamanizmin izlerini taşıyan masal yatmaktadır (Falev, 1922: 17'den Kayıpov, 1990: 7). Süleyman Kayıpov da Er Töştük Destanı'nın arkaik, masalımsı-fantastik unsurlarla epik ve kahramanlık unsurların bir araya gelip kaynaşmasıyla oluştuğunu belirtir (Kayıpov, 2009: 60). Türk dünyasında yaygın olarak bilinen Alpamış anlatmalarının farklı varyantlarını mukayese eden Jirmunskiy, *"Alpamış hakkındaki destanın, kahramanlık masalından kahramanlık destanına doğru inkişafını izledik."* demektedir (Jirmunskiy, 2011: 345). Bu ifadelerde dikkatimizi çeken kahramanlık masalı kavramı ise; eski / arkaik / masalsı destan karşılıklarıyla da kullanılan, muhtevasında masalsı unsurların çokça yer almasıyla birlikte şekil ve icra ediliş biçimi gibi

⁶ Tenir urgan köp cılkı (Tanrı'nın kahrettiği çokça at) (ET, 1996: 1488.m.)

⁷ Kutmaarek bolsun, kut bolsun, dolu! (Kutlu olsun, mübarek olsun, deli!) (ET, 1996: 4116.m.)

özellikleriyle de destana yakın olan bir halk anlatması türüdür (Yıldırım, 2012: 31)⁸. Kaskabasov, kahramanlık destanları ile kahramanlık masallarının aynı kökten geldiğini belirtirken kahramanlık masallarının kahramanlık destanlarının konularından doğduğunu kaydeder (Kaskabasov, ? : 208'den İbrayev, 1998: 67). İbrayev de arkaik kahramanlık masallarının hem destanlara hem de fantastik masallara esas temel teşkil ettiğine değinir. Ona göre kahramanlık destanları, kahramanlık masallarının (eski destan) zengin destan tecrübelerini sözlü edebiyatın en güzel üslubunu içine sindirerek gelişmiştir. Bu süreçte de mitolojik sembollerin yerini gündelik hayat, tabiat ve tarih almıştır (İbrayev, 1998: 66, 79). Berdibay, masalların destana dönüşme hadisesini açıklarken masala ait olay ve yapısal özelliğin korunurken eserin düşünsel yapısının genişleyerek tarihi dönemlerin gerçeklerine daha da yaklaştığını kaydeder. Anlatıcıdan kaynaklanan tercihlerin bu dönüşüm esnasındaki önemine de değinir (Berdibay, 2002: 15). Kahramanlık masalı kavramı

⁸ *Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar* adlı doktora tezinde, Kazak anlatılarından masal ve destan şekli olanları değerlendiren ve çok sayıda bilim insanının destan ve kahramanlık masalıyla ilgili görüşlerine yer veren Seyfullah Yıldırım, çalışmasının sonuç bölümünde bu türlerin özellikleriyle ilgili olarak şunları söyler: *"...kahramanlık masallarının temel konuları, kahramanın kendi ailesi veya kabilesini koruması, kahramanlıkla evlenmesi ve olağanüstü tiplerle mücadele etmesidir. Konu çeşitliliği bakımından kahramanlık masallarının destanlar kadar geniş kapsamlı ve toplumun tamamını ilgilendiren olayları içermediği görülür. Arkaik karakterli kahramanlık masallarıyla destanlar mukayese edildiğinde aralarındaki en belirgin farklardan biri kahramanlık masallarındaki kahramanın "Jeztırnak"la mücadele etmesidir. Jeztırnak sadece masalarda görülür. Bu sebepten Jeztırnak'ın olduğu anlatıların masal kökenli olduğunu söyleyebiliriz. Kahramanlık masallarını destandan ayıran diğer nokta da kahramanın mücadelesini tek başına yürütmesidir. Bu masalarda temelde kahraman kendi gücüne güvenir, bundan dolayı tabiatın sihirli güçlerinin ona yardım ettiği pek görülmez. Kahramanlık masallarında olağanüstülükler destanla kıyaslandığında daha fazla görülmektedir. Kahramanlık masallarının bir kısmı da zamanla zayıflayan destanlara dayandığı için bu anlatılarda manzum kısımların olduğu görülmekte ve anlatı kahramanın biyografisini tam olarak kapsamaktan ziyade onun hayatının belirli bir kısmıyla sınırlı olmaktadır. ..."* (2012: 946-947). Konuyla ilgili olarak İbrayev de, eski destan (kahramanlık masalı) kahramanlarının kendileri gibi insanlarla değil, yukarı ya da aşağı dünyaların şeytan, jeztırnak, ayı, kartal, sihirbaz kadın şamanlarla mücadele ettiğini belirtir. Yine ona göre kahramanlık masalları; geniş toplulukları ilgilendiren sosyal meseleler, sınıf mücadelesi, din yolunda yapılan mücadeleler gibi konulara uzaktır. Destan kahramanının mücadelesi ailesinin ocağını tüttürmek ya da kendi boyunun menfaatleri içindir. O, tarımı ya da hayvancılığı öğrenmiş yerleşik düzen bir ailenin değil, bozkırda yaşayan avcı bir ailenin çocuğudur. Genellikle ihtiyar anne-babadan dünyaya gelir. Kahramanlık masallarının konuları arasında kahramanın evlilik yolundaki mücadeleler ve evlenmek için geçtiği sınavlar da sıkça yer alır. Kahramanın evlendikten sonra uzun bir zaman kız evinde oturması da kahramanlık masallarıyla ve klan-ataerkil aşamasındaki halkların yaşam tarzıyla ilgilidir. İbrayev, kahramanın başka kılığa girmesini de kahramanlık masalıyla ilişkilendirmiştir. Ona göre Tavsoğar, Költavsar, Jelayak gibi hayal ürünü tipler arkaik destanlarla ilgiliyken kahramanlık destalarından bunların yerini Bab Tükti Şaştı Aziz, Hızır, Gayip Eren, Kırık Şiltan, Jedi Kâmil Pirler, Arıstanbab gibi şahsiyeler almaktadır (İbrayev, 1998: 74-75, 82). Kahramanlık destanları özellikle Sibiry Türklerine ait olanlar Şamanist hususiyetleri bünyelerinde barındırırlar. Bu destanlarda kahramanın fiziksel gücünden çok sihir yoluyla zorlu mücadeleleri kazanma durumu hâkimdir (Haymes, 2010: 12). Berdibay, kahramanlık masalı ile destanı karşılaştırırken, masal kahramanlarının arzularının evlenmek ve ailelerinin mutluluğunu sağlamakla sınırlı olduğunu; destan kahramanının ise kabilelik devlet işlerine katıldığını ve bütün halkın mutluluğunu istediğini belirtir. O, masalarda kahramanın ana-babasının isminin belli olmadığını hatırlatırken destanlarda belli olduğunu hatta han, bey, kral gibi sıradan olmayan insanlar olduğunu belirtir (Berdibay, 2002: 10-11).

üzerinde tespitlerde bulunan araştırmacılar, destan ve kahramanlık masalı türlerinin en temel farkı olarak kahramanlık masallarında, destanlardakinin aksine asıl kahramanlarının millî değil bireysel mücadelelerine ve mitik kahramanların çokluğuna dikkatleri çekmektedirler. Karalayev'den derlenen Er Töştük Destanı'nda halkının Töştük'e biçmiş olduğu "*halkı için doğmuş Töştük*" fonksiyonu bu bağlamda ve anlatıcı tesiri göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Töştük'ün mücadelelerinin büyük bir kısmını gerçekleştirdiği yer altı, mitolojik tasavvurda insanların düşmanı olarak kabul edilen Erlik'in mekânıdır. Yani, Töştük'ün şuurlatındaki amacı milletin başına bela olan Erlik'i yenmek olabilir. Celmoguzun, Maaday Kara Destanı'ndaki Erlik'in kızı Abram-Moos Kara-Taacı'yla olan benzerliği (Bekki, 2007: 522) dikkate alındığında bu tespit daha da dikkat çekici olmaktadır. Yine, celmoguz ve dev cinsinden varlıklarla olan mücadelelerin de mitik dönemde karşılaşılan güçlü millet ya da boy gibi düşmanlarla olan mücadelelerin mitik dönemden modern döneme geçişteki değişimi olduğuna dair görüşler (Abdullah, 1997: 116) de bu bağlamda ele alınmalıdır. Töştük'ün Alpkarakuş'un sırtına binip yeryüzüne çıkmasının İslami dönemde ortaya çıkan güvercin / turna donuna girme hadiseleriyle olan münasebetine değinen fikirler de gözden uzak tutulmamalıdır. Yani kahramanlık masalı ile ilgili olarak, kahramanlık masallarının kahramanlık destanlarının konularından doğduğu ya da tam aksine kahramanlık destanlarının kahramanlık masallarının modern dönemdeki karşılığı olarak kahramanlık masallarından doğduğu şeklindeki tespitler anlatıcı ve dinleyici faktörlerinden uzak yapılmış olduklarından kesin sonuçlara ulaşma noktasında belirleyici olmaktan uzak tespitlerdir. Bu sebeplerden ötürü kahramanlık masalı teriminin, halk anlatmalarının ilkselliği tartışmalarında kullanılabilecek bir çıkış noktası ya da tasnif ögesi olarak kullanılması araştırmacıları yanlış sonuçlara götürebilme riski taşımaktadır. Bu yüzden, kahramanlık masalı terimi üzerinde yapılan tespitlere, anlatmaların muhteva özelliklerinin yanı sıra; icra ortamları, anlatıcı ve dinleyici faktörlerinin de eklenmesi daha sağlıklı sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır.

Kırgızlar arasında söylene gelen halk edebiyatı mahsulleri arasında destanlar önemli bir yere sahiptir (ET, 1969: 5). Er Töştük, Kırgızlardan başka pek çok Türk boyu arasında anlatılsa da bunların içinde Kırgızlar arasında anlatılan Er Töştük anlatması diğerlerinden farklı olarak destan özelliği göstermektedir. Diğer boylarda görülenler ise nesir şeklindeki masallardır (KEO, 1973: 391). Kırgızlar arasında da Radloff'un derlediği varyant ve Karalayev'den derlenen varyantlar nazım şeklinde anlatılırken Surançiev Kalça

ve Duyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantlar ile İymanbek Şaman Uulu ve Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantlar nesir şeklinde anlatılmıştır. Günümüzde, nesir şeklinde ve masal türüne daha yakın olan varyantlar, halk arasında daha çok bilinmektedir. Bunun nedenlerinin başında elbette ki nazım şeklindeki türlerin hacmen çok büyük oluşlarından kaynaklanan hatırdakalabilme zorluğu gelmektedir. Ancak, Radloff'un belirttiği üzere; Kırgızların günümüzde kendi bireysel hayat tarzlarını, düşünce, arzu ve ideallerini anlatmayı fantastik ve korkunç bir dünyanın unsurlarını anlatmaya tercih etmeleri de bu durumun nedenleri arasında değerlendirilebilir (KAT-III, 2004: 19).

“Er Töştük Destanı, Kırgızlar arasında çok eskiden beri anlatıla gelen ve yüzyılları aşip gelen bir destandır. Destan, halk arasında kara söz yani nesir şeklinde masal; şiir şeklinde manzume olarak anlatılmaktadır. İlk önceleri Elemanbay, Köçpösbay ve Eleman'ın Töştük'ü adlarıyla masal şeklinde anlatılan Töştük, zaman içerisinde yetenekli Kırgız ırçı ve akınları tarafından manzumeye dönüştürülerek şiir formatında söylenmeye başlamıştır.” (ET, 1969: 5).

Er Töştük, Kırgızların kahramanlık destanlarının en eskisidir. Destanda anlatılan olaylar, manzaralar ve tasvirler bu görüşü doğrular niteliktedir. Töştük'ün bugünkü formuna ne zaman geldiğiyle ilgili kesin fikir beyan etmek zordur. Ancak Töştük'ün çok eski devirlerde kalıplaştığı ve epik anlatmaya dönüştüğü söylenebilir. Gerek Radloff'un gerekse de Karalayev'in varyantlarının şiir dizilişi, anlatmaların kompozisyon birliği, kahramanların diyalog-monologları ve öyküleme çoğu zaman aynıymış gibi görünür (KEO, 1973: 394). Greene'ye göre özellikle epik gelenek içerisindeki diyaloglar asla tesadüfi değildir (Greene, 1998: 134). Zakirov da Er Töştük Destanı'nın şiirsel yapısının onun çok eski devirlerde teşekkül ettiğini belirtirken kahramanların diyalog ve monologlarının benzerliklerini de bu bağlamda değerlendirmektedir (1960: 10). Aşağıda, bu çalışmada ele alınan on beş farklı Töştük anlatmasında yer alan diyalog benzerliklerinden bir kısmı sunulmuştur:

Karalayev'den derlenen anlatmada Kenceke ile Aysalkın arasındaki diyalog:

Aysalkın:

“Mingen atıñ Çalkuyruk, («Bindiğin atın Çalkuyruk,)

Kutmaarek bolsun, kut bolsun, dolu! (Kutlu olsun, mübarek olsun, deli!)

Kiygen tonuñ Çayıñgi (Giydiğin elbisen Çayıngi)

Kutmaarek bolsun, kut bolsun, dolu! (Kutlu olsun, mübarek olsun, deli!)

Cetelegeniñ çaar ingen (Yedeğe aldığın alaca deve)

Kutmaarek bolsun, kut bolsun, dolu! (Kutlu olsun, mübarek olsun, deli!)

Tiyüüçü eriñ er Töştük, (Varacağın kocan Er Töştük,)

Bir özüñö cup bolsun, dolum!» (Sadece sana eş olsun, delim!)) (ET, 1996: 4115-4122.m.)

Kenceke:

Astımdağı Çalkuyruk, (Altımdaki Çalkuyruk,)

Atakem berdi, men mindim, (Babacığım verdi, ben bindim,)

Senikin tartıp aldımby, dolu? (Seninkine mi el koydum, deli?)

Üstümö kiygen Çayingi (Üstüme giydiğim Çayingi elbiseyi)

Enekem berdi, men kiydim, (Anacığım verdi, ben giydim,)

Senikin tartıp aldımby, dolu? (Seninkine mi el koydum, deli?)

Cetelegenim çaar ingen (Yedeğe aldığım alaca deve)

Atakem berdi, men aldım, (Babacığım verdi, ben aldım,)

Senikin tartıp aldımby, dolu? (Seninkine mi el koydum, deli?)

Menin küyööm er Töştük (Benim kocam Er Töştük,)

Atakem koştı, men tiydim, (Babacığım verdi, ben vardım,)

Senikin tartıp aldımby, dolu? (Seninkine mi el koydum, deli?)

Küçönör bolsoñ bek süylö, dolu. (Söylediğini kanıtla söyle, deli.) (ET, 1996: 4132-4144.m.)

Aynı diyalogun Coloy'dan derlenen varyanttaki şekli ise şu şekildedir:

Bek Toro:

Astındağı çal Kuyruk canım, (Altındağı Çal Kuyruk canım,)

Al ösüñö kut bolsun canım, (Sana şans getirsin canım,)

Altındağı çar ingän canım, (Ardındağı Çar İngen canım,)

Al ösüñö kut bolsun canım, (Sana şans getirsin canım,)

Koş tartkaniñ kara bee canım, (Yük taşıttığın kara kısırak canım,)

Ol ösüñö kut bolsun canım! (Sana şans getirsin canım!)

Erçitkaniñ Kuytu küñ canım (Yanındağı Kuytu Dadı canım,)

Al ösüñö kut bolsun canım (Sana şans getirsin canım,)

Başındağı mandäläñ canım (Başındağı yazman canım,)

Al ösüñö kut bolsun canım (Sana şans getirsin canım,)

İniñdägi kıl torko canım (Omuzundaki şal canım,)
Ol ösüñö kut bolsun canım (Sana şans getirsın canım,)
Koynuñdagi Er Töştük canım (Koynundaki Er Töştük canım,)
Al ösüñö kut bolsun canım (Sana şans getirsın canım!)" (İliç, 2002: 48-49)

Kenceke:

Astımdagi çal kuyruk eyä ay ("Altımdaki Çal Kuyruk bacım,)
Atäkämberdi men aldım ecä ay (Babacığım verdi, ben aldım bacım,)
Senikiñ tartıp aldım bı ecä ay (Seninkini mi aldım bacım?)
Artımdagi kar ingän ecä ay (Ardımdaki Çar Ingen'i bacım,)
Enäkäm berdi men aldım ecä ay (Anacığım verdi, ben aldım bacım,)
Senikiñ tartıp aldım bı ecä ay (Seninkini mi aldım bacım?)
Koş tartkanım kara be ecä ay (Yüklü kara kısırağımı bacım,)
Atäkäm berdi men aldım ecä ay (Babacığım verdi, ben aldım bacım,)
Senikiñ tartıp aldım bı ecä ay (Seninkini mi aldım bacım?)
Erçitkänim Kuytu küñ ecä ay (Yanımdaki Kuytu Dadı'yı bacım,)
Enäkäm berdi men aldım ecä ay (Anacığım verdi, ben aldım bacım,)
Senikiñ tartıp aldım bı ecä ay (Seninkini mi aldım bacım?)
Başımdagi mandälä eca ay (Başımdaki yazma bacım,)
Atäkäm berdi men aldım ecä ay (Babacığım verdi, ben aldım bacım,)
Senikiñ tartıp aldım bı ecä ay (Seninkini mi aldım bacım?)
İnimdägi kıl torko ecä ay (Sırtımdaki bu ipekliyi bacım,)
Enäkäm berdi men aldım ecä ay (Anacığım verdi, ben aldım bacım,)
Senikiñ tartıp aldım bı ecä ay (Seninkini mi aldım bacım?)
Koynumdagi Er Töştük ecä ay (Koynumdaki Er Töştük'ü bacım,)
Kudayım koştı men aldım ecä ay (Tanrı verdi, ben aldım bacım,)
Senikiñ tartıp aldım bı ecä ay (Seninkini mi aldım bacım,)
Col colooçı col alam ecä ay (Yolcuyum, yol alam bacım,)
Columdan mınday tur ecä ay (Yolumdan çekil bacım!)" (İliç, 2002: 49-50).

Bu diyalogun bir benzeri de Surançiev Kalça'dan derlenen varyanta şu şekilde yer almaktadır:

Bektoru:

Mingen atıñ Çalkuyruk (Bindiğın at Çalkuyruk,)

Maarek bolsun, kut bolsun Kenceke! (Mübarek olsun, kutlu olsun Kenceke!)

Cetelegen çaar iñgen (Yanında gelen alaca deven,)

Maarek bolsun, kut bolsun! (Mübarek olsun, kutlu olsun!)

Eerçitkeniñ Kuytu küñ (Arkandan gelen Kuytu hizmetkâr,)

Maarek bolsun, kut bolsun! (Mübarek olsun, kutlu olsun!)

Üstüñdögü kiltorgo, (Üzerindeki Kiltorko,)

Başıñdagı mandili (Başındaki örtü,)

Maarek bolsun, kut bolsun! (Mübarek olsun, kutlu olsun!)

Butuñdagı kök ceke (Ayağındaki gök çizme)

Maarek bolsun, kut bolsun! (Mübarek olsun, kutlu olsun!)

Koşulğanıñ alp Töştük (Kocaya vardığın alp Töştük,)

Maarek bolsun, kut bolsun! (Mübarek olsun, kutlu olsun!)

Kenceke:

Mingen atım Çalkuyruk (Bindiğim at Çalkuyruk)

Atakem berdi, men mindim, (Babacığım verdi, ben bindim,)

Senikin tartıp aldım mı dolu! (Seninkini elinden mi aldım ey deli!)

Cetelegen çaar inge (Yanımda gelen alaca deveyi,)

Enekem berdi men mindim, (Anacığım verdi ben bindim,)

Senikin tartıp aldım mı dolu! (Seninkini elinden mi aldım!)

Eerçitkenim Kuytu küñ (Arkamdan gelen Kuytu hizmetkâr,)

Enekem berdi men aldım, (Anacığım verdi ben aldım,)

Senikin tartıp aldım mı dolu! (Seninkini elinden mi aldım ey deli!)

Başımdağı mandili (Başımdaki örtüyü)

Enekem berdi, men aldım, (Anacığım verdi ben aldım,)

Senikin tartıp aldım mı dolu! (Seninkini elinden mi aldım ey deli!) (TDTEA, e-kitap)

Bu diyalogun Kazak sahasına ait Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyondaki karşılığı da aşağıdaki şekilde gerçekleşmektedir:

Bektorı:

Sevgili yarin Er Töstik

Kutlu olsun Kencekey!

Bindiğin atın da Şalkuyruk,

Kutlu olsun Kencekey!

Yükleğin deven de boz dişi deve,
 Kutlu olsun Kencekey!
 Giydiğin zırhın da Aksırmal,
 Kutlu olsun Kencekey!
 Yar başında demezsen,
 Eskimiş çadır demezsen,
 Bizim eve konuk ol,
 Köpüklü savmal⁹ içip git,
 Kencekey:
 Peri kızı Bektarı,
 Kaba sözü bırak Torı.
 Sevdiğim yarım de Er Töstik,
 Öz yarımı seviyorum.
 Bindiğim atım da Şalkuyruk
 Kendi atıma binıyorum.
 Yükleğim devem de boz dişi deve,
 Kendi devemi yüklüyorum.
 Giydiğim zırhım da Aksırmal,
 Kendi zırhımı giyiyorum.
 Yar başında demeyeyim,
 Eskimiş çadır demeyeyim,
 Ne yapsan da evine konuk olmam,
 Bal versen de yemem.
 Peri kızı Bektarı,
 Kaba sözü bırak Torı! (Aça, 2002a: 132-133).

Bu diyalogların haricinde, Töştük ile celmogusun ilk karşılaşmalarında celmogusun Töştük'e hitaben sarf ettiği şu cümleler de farklı varyant ve versiyonlarda benzer şekilde yer almaktadır:

Sayakbay Karalayev'den derlenen varyantta:

Otursam, öödö tura albaym. (Otursam, kalkamam.)

Tursam kayta oturbay (Kalksam tekrar oturamam) (ET, 1996: 5840-5841.m)

⁹ Savmal: Kımızın iyi olmamış türü.

Coloy'dan derlenen varyantta:

Oltursam balam turalbaym (Oturunca kalkamam)

Tursam balam olturalbaym (Kalkınca oturamam!) (İliç, 2002: 62).

Iymanbek Şaman Uulu'nun derlediği varyantta:

Kempir ayttı: "Oy aylanayın balam, men arañ canmın, oltursam tura albaymın, tursam oltura almaymın, sen çaş bala özüñ tüşüp ala koy" dedi. (Kempir, "Oy kurban olayım yavrum, ben çok bitkinim, otursam kalkamam, kalksam oturamam, sen genç bir çocuksun inip kendin aliver." dedi.) (ET, 1996: 411-412).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta:

Ceti baş tursam oltura albaymın, oltursam tura albaymın dedi. (Yedi baş, "Kalksam oturamam, otursam kalkamam." dedi.) (ET, 1996: 429).

Altay Tuvalarına ait Bay Nazar adlı versiyonda da celbege, Bay Nazar'a aynı cümlelerle seslenmektedir:

Nyet, nyet! Yesli ya vstanu, mnye uje ne sest, sinok, a kogda ya syadu mnye uj ne vstat. (-Hayır, hayır! Eğer ben kalkarsam oturamam oğlum; oturursam da kalkamam.) (Taube, 1994: 142)

"Er Töştük, halkın mitik bakışına ilişkin çokça olayı tasvir ettiğinden, Kırgızların belli bir tarihi zaman dilimiyle ilişkilendirilemez. Ancak destanın yayıldığı coğrafya ve Kırgız tarihinin bazı devirleri dikkate alınıp değerlendirildiğinde, Töştük'ün Kırgızların Yenisey¹⁰ devrindeki sözlü edebiyat örneklerinin özelliklerini taşıdığı gayet açıktır. Uzun yıllar boyunca Yenisey boyundaki Minusinsk havzasında yaşayan Kırgız boyları, Güney Sibiry'a'da yaşayan ve onlarayakın konar-göçer, küçüklü büyüklü boylar ile sürekli iktisadi ve medeni ilişkilerde bulunmuşlardır. Dil, örf-adet, yaşayış yönüyle olan benzerlikler de bu boyların sıkı ilişki içerisinde bulunmalarının sebebidir. Er Töştük Destanı'nın Minusinsk Tatarlarında, Sibiry'a'ya yakın yaşayan Kazaklarda ve Altaylılarda masal varyantının yaşaması Kırgızların Güney Sibiry'a'da yaşadıkları devir ile ilgilidir. En azından Sibiry Tatarları, ki bunlar ihtilalden sonra Hakaslar diye adlandırılmışlardır, ile Kırgızların ilişkisi Kırgızların ilk vatanları olan Yenisey'de yaşadıkları dönemde olmuştur. Kardeş Türk boyları tarafından bilinmekte olan bu destan yeni coğrafi-tarihî, millî topraklarda farklı şekilde gelişip, çeşitli

¹⁰ Fuat Köprülü, Türk destanlarının vücuda geldiği ve yaşadığı bölgelerle ilgili olarak, "Altay-Yeniseyi, Bozkırlar, Tarım-Sır-Derya" sahalarına işaret eder (Köprülü, 2002: 15). Dursun Yıldırım da Türk kahramanlık destanlarının ilk mevzularının teşekkül ve ortaya çıkış tarihleriyle ilgili olarak M. Ö. I. bin ile M. S. VII. asırlara dikkatleri çeker (Yıldırım, 1979: 82).

izleri üzerine alır. Kırgızlar arasında kahramanlık destanı, Tatarlarda fantastik-sihirli masal, Kazaklar ve Altaylılar arasında kahramanlık masalı olarak varlığını sürdürür.” (Suvanbekov, 1970: 48-49). Jirmunskiy; Er Tabıldı, Olcobay, Kişim Can ve Canış Bayış Destanlarıyla birlikte küçük destan olarak isimlendirdiği Er Töştük ve Kococaş Destanlarını mitolojik görüntüye sahip eski kahramanlık destanları olarak kabul eder. Ona göre; Kurmanbeg, Er Tapıldı, Sarıncı gibi destanlar da XVII-XVIII. yüzyılların tarihiyle birlikte aile hayatı ve yaşayış tarzını yansıtan destanlardır (Jirmunskiy, 2011: 26). Ali Duymaz; Bahaeddin Ögel ve Abdülkadir İnan’ın verdiği bilgilerden hareketle, Er Töştük Destanı’nın masal şeklinin XIV. yüzyılda teşekkül ettiğine dair tahmini dile getirmektedir (1998b: 95). Propp, destanın tanzim ve gelişim sürecinin yüzlerce yıl sürmesinin mümkün olduğuna değinirken destanın teşekkül tarihiyle ilgili çıkarımda bulunmanın zorluğuna işaret eder (Propp, 1958: 24’ten Suvanbekov, 1963: 57). Zakirov da Propp’la aynı doğrultuda Er Töştük, Kurmanbek, Er Tabıldı, Kococaş, Sarıncı-Bököy gibi destanlarda insanoğlunun geç dönemlerine ait izlerin görülmesinin bu destanların geç dönem ürünleri olduğu ispatlamaya yetmeyeceğini belirtir. Ona göre, uzun yıllar boyunca varlığını sürdüren destanların temelindeki olaylar, tarihi olayların tesirinde kalıp ikinci planda kalabilmektedir (1960: 8). Berdibay, destanların tarihini belirlemedeki zorluğun destanların *polistadik* yani *çok tabakalılık* özelliğinden kaynaklandığını belirtir. Ona göre, bu anlatmalar içerisinde mitik, masalsı ve tarihi hadiseleri barındıran ürünlerdir. Epik destanların kahramanlarını tarihi kahramanlarla ilişkilendirme çabası anlatmanın incelemesiyle ilgili pek çok yanlış sonucu doğurabilmektedir (2002: 7-9). Dursun Yıldırım’a göre, Türk kahramanlık destanlarının ilk mevzularının teşekkül ve ortaya çıkışı M. Ö. I. bin ile M. S. VII. asırlar arasındaki dönemdir. O, zamanla destan geleneğinin gelişip güçlenerek, yeni tema ve mevzular yaratıldığını, tarihi şahsiyetlerin etrafında (Edige, Toktamış vb.) yeni destanlar teşekkül ettiğini kaydeder (1979: 82). Dikkat edileceği üzere Yıldırım da Berdibay’la aynı doğrultuda düşünmekte ve destanlardaki çok tabakalılığa işaret etmektedir. Zeki Velidi Togan, millî destan kavramını izah ederken bu destanların tarihi olayları tasvirden çok, milletin yüksek millî duygularını yansıttıklarını ve tamamıyla ya da az çok tarihe dayanan ideal bir âlemi anlattıklarını belirtir (2002: 31). Jirmunskiy’e göre, kahramanın tarihi bir konu içerisinde ele alınması kahramanlık destanın karakteristik bir özelliğidir (2011: 355). Kahramanlık destanları, halkın tarihî gerçekliğini ve duygularını estetik bir çerçevede içinde bulunduran anlatmalardır. Gelecekte beklenen ümidi ve

isteği barındırlar. Anlatmaların içine serpiştirilen hayal unsurları ve tasvirler, edebi güzelliikleri sayesinde yüzyıllardan beri unutulmadan nesilden nesle aktarılmalarına imkân tanımıştır (Söylemez-Aliyeva; 2000: 35).

2. ER TÖŞTÜK DESTANI'NIN VARYANT VE VERSİYONLARI

Er Töştük anlatıları; Kırgızlar, Kazaklar, Tümen Tatarları ile Altayları kendisine yurt edinmiş farklı Türk boyları arasında ve Şıncan'ın Hoten ile Lopnur yerleşimlerinin köylerine uzanan çok geniş bir bölgeye yayılmıştır (Mambetakun, 2009: 175).

Kahramanlık temelli arkaik destanların eski örneklerinden biri olan Er Töştük, gerek Kırgız gerekse de diğer Türk boyları arasında masal, kahramanlık masalı ya da arkaik kahramanlık destanı şekilleriyle varyant ve versiyonlaşmasını tamamlamıştır. Bu anlatıların hepsinin ortak özelliği başkahramanlarının isminin aynı ya da benzer oluşu ile olay örgülerinin birbiriyle tam olarak aynı olmasa da örtüşmesidir. Bu özelliklerinin yanı sıra, Orta Asya ve Güney Sibiry'a'da yaşayan Türk-Moğol halklarının epik anlatılarının genel karakterini de üzerinde barındırmaktadırlar (ET, 1996: 5; KAT-III, 2004: 16).

Er Töştük'ün sadece yakın komşu Kazaklarda değil aynı zamanda uzak Altay'daki Tümön Tatarlarında da mevcut oluşu bir zamanlar bu halkların birlikte yaşadıklarının delilidir (ET, 1956: 6). Yani Töştük anlatımları bir boydan diğerine geçmemiştir. Menşei aynı olan anlatma zamanla bu boylar birbirinden uzaklaşınca kendine özgü yeni ve farklı epizotlara sahip olmuştur.

Olrik'in varyant ve versiyonlaşma hadisesiyle ilgili olarak, *“Halk anlatılarıyla ilgilenen herhangi bir kimse uzaktaki bir halkın edebiyatını okuyunca, bu halk ve onun geleneksel anlatıları o kimseye şimdiye kadar tamamen yabancı olsa bile, bu anlatılarla daha önce karşılaşmış gibi bir duyguya kapılır.*

Bu tanışıklığı açıklamak için iki etken ileri sürülür:

1) İlkel insanın ortak zihin özelliği ve

2) Bu özelliğe uygun olan doğa kavramı ve ilkel mitoloji.

Fakat bu mesele bu kadar kolaylıkla atılamaz. Çünkü, bizi en çok çarpan, anlatıdaki dünya kavrayışının aşına olması değil, bazı hikâyeye özgü anlatılarla da tanışık olmamızdır. Örneğin, niçin en küçük kardeş en talihlidir? Dünyanın veya insanın yaratılışı Eski ve Yeni Dünyanın çeşitli halkları arasında niçin tam üç aşamada oluşur?” (Olrik, 2006: 101) şeklindeki tespiti, Er Töştük'ün varyant ve versiyonlaşmasıyla ilgili tüm meseleleri aydınlatmamakla birlikte en azından bazı sorulara cevap vermemizde bize yardımcı olmaktadır. Suvanbekov da Manas Destanı bağlamında yapmış olduğu değerlendirmesinde, varyantlaşma hadisesini usta-çırak geleneğiyle de ilişkilendirirken

çırak Manasçılarının ustalarından destanın temel olay, durum ve temalarını öğrendiklerini, ustalık dönemlerinde de kendi yetenekleriyle destanı genişleterek anlattıklarına değinir. Ona göre, dinleyicilerin istek ve ilgileri de varyantlaşma hadisesinde etkilidir. Pek çok yeni epizot, durum ve tema dinleyicilerin isteğine göre anlatmaya eklenirken dinleyicinin ilgisini çekmeyenler anlatmadan çıkarılır veböylece varyantlaşma meydana gelir (1963: 7).

Dede Korkut boyları bağlamında değerlendirmeler yapan Kemal Abdullah, destanın ifade (yüzeysel) ve mahiyet (derin, gözle görülmeyen) planlarından bahseder. O, bu görüşleri doğrultusunda, milletlerin halk anlatmalarının birbiriyle olan benzerlikleri üzerinde değerlendirmeler yaparken, *“İnsan önce insanlığa, sonra bir millete sahip olur. Destan da insan gibidir. Onun en derini, kökü, özü; başka bir ifadeyle mahiyeti insanîdir. Çok çeşitli halkların destan veya diğer estetik örneklerindeki ana varyantlar şu veya bu şekilde birbirine uygun düşebilirler ve düşmelidirler de... İfade planının varyantları ise millî olur.”* demektedir (1997: 28).

Er Töştük’le ilgili olarak bilinen ilk çalışmalar 19. yüzyılla birlikte başlamış olup W. W. Radloff, Türklerin dilleri ve edebiyatlarından örneklerin yer aldığı ve bilim dünyasında Proben serisi olarak bilinen 10 ciltlik çalışmasının 1872’de yayımlanan *“Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens”* adlı dördüncü cildinde Tümen Tatarları¹¹ arasında Kalmaklar Köyü’nde derlemiş olduğu *“Jirtüşlük”* masalını (s.352-375), 1885 yılında yayımlanan *“Proben der Volksliteratur der Nördlichen Türkischen Stämme”* adlı beşinci cildinde de Kırgızlara¹² ait *“Er Töştük”* destanını (s. 526-589) yayımlamıştır.

Radloff’tan başka G. N. Potanin’in *“Vostoçnie Motivi v Srednevekovom Evropeyskom Epose (Moskova, 1899)”*¹³; M. N. Hangalov’un *“Balaganskiy Sbornik: Skazki, Poverya i Nekotorie Obryady u Severnih Buryat (Tomsk, 1903)”*¹⁴; P. A. Falev’in *“Vvedeniya v İzuçenie Tyurkskih Literatur i Nareçiy (Taşkent, 1922)”*; V. M. Jirmunskiy’nin *“Narodniy Geroičeskiy Epos (Moskova-Leningrad, 1962)”* ve H. G. Koroglı’nın *“Vzaimosvyazi Eposa*

¹¹ Tümen Tatarları, Güney Sibiry’a’da Kazakistan’ın kuzeyinde Severdlovsk’un 300 km. doğusunda yaşayan yaşayan bir Türk boyudur (Boratav-Bazin, 1995: 230).

¹² Radloff, yukarıda adı geçen eserin ön sözünde, yayımlamış olduğu bu metinleri 1862-1869 yıllarında kendilerini Kırgız olarak adlandıran Kara Kırgızlardan derlediğini belirtir. Bir dönem Kazakların da Kırgız ya da Kara Kırgız ismiyle anıldıkları bilinse de (Aça, 2002a: 10) gerek Radloff’un belirttiği coğrafya gerekse de anlatmanın dil özellikleri bu metnin Kazaklara değil Kırgızlara ait olduğuna işaret etmektedir.

¹³ Potanin bu eserinde Er Töştük Destanı’nı; Anglo-Frank, Kafkas, Moğol ve Slav halk anlatmalarının olay örgüleriyle karşılaştırdıktan sonra destanın varyantlarının Moğolistan’dan Batı Avrupa’ya kadar geniş bir coğrafyaya yayıldığını belirtmiştir (Potanin, 1899: 68’ten E.T., 1996: 6).

¹⁴ Hangolov bu eserinde, Buryatların Geser adlı destanının bazı epizotlarını Er Töştük’le karşılaştırmıştır (Hangolov, 1903: 260-271’den ET, 1996: 6).

*Narodov Sredney Azii, İrana i Azerbaycana (Moskova, 1983)*¹⁵ adlı eserlerinde de Er Töştük'le ilgili değerlendirmeler yer almaktadır (KAT-III, 2004: 17). Potanin yukarıda anılan çalışmasına ilaveten Kazaklar arasında iki "Er Töştük" anlatması derleyip onları 1916 yılında Jivaya Starina adlı dergide yayımlamıştır (Potanin, 1916: 85-93).

2.1. Er Töştük Destanı'nın Kırgız Sahasındaki Varyantları

Bilim insanları, Er Töştük Destanı'nın ortaya çıkışıyla ilgili olarak kesin bir fikir belirtememekle birlikte destanın Kırgızların en büyük ve en eski epik destanı olduğu hususunda görüş birliği içerisindeyler (Suvanbekov, 1963: 57). Zakirov'a göre Er Töştük, tıpkı Manas gibi tüm Kırgız halkının bildiği önemli bir destandır (1960: 3).

Er Töştük, muhtevasında Kırgız efsanevi / mitik (aңызdık) destanlarının biri olarak halkın dünya hakkındaki telakkilerini barındırır. Kırgızların inancına göre dünya gök, yer ve yer altından oluşmakta; gökte tanrılar, yerde insanlar, yer altında da farklı sihirli güçlere sahip insan, dev-padişahlar ve hayvanlar yaşamaktadır. Er Töştük'te sihirli masallara ait konu ve motifler karışık şekilde yer alsa da bu onun mitik/efsanevi yönünü örtmez. Dokuz erkek kardeşin dokuz kız kardeşe evlenmesi gelenekleri hatırlatırken Töştük'ün peri kızı Bektoru ile Çuk Terek'in altında birleşmesi, Çalkuyruk'un insan gibi konuşması, yer altındaki Maamıtlar, Alp Karakuş'un Töştük'ü yerüstüne çıkarması, Çoyunkulak'ın canının arkarın karnında gizli oluşu mitik / efsanevi motifleri çağrıştırmaktadır. Yine türbelerde dilek dileyip elma ile çocuk sahibi olma, kılıcın ve mızrağın zarar veremediği, suyun boğamadığı, ateşin yakamadığı kahramanın doğuşu ve sonraki yiğitlik özellikleri Töştük'ün mitik / efsanevi karakterini doğrular. Töştük'ün zor durumdaki ayıya, karıncaya, kaplana ve alpkarakuşun çocuklarına yardım etmesi ve sonra onların yardımıyla pek çok zorluğun üstesinden gelmesi, insan ile tabiatın birlikteliği hakkındaki mitik / efsanevi inanışlara işaret etmektedir. Maamıtların imajları da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Ancak Er Töştük insanoğlunun sadece tabiatla ilgili inanmalarını değil bununla birlikte eski zamandaki aile ilişkileri, yaşam becerileri, cemiyet hayatı, dünyaya bakışı, tarihi etnografik eski inanmalara benzer çeşitli bilgiler vermektedir (Mambetakun, 2009: 185-187). Bu bağlamda, Kococaş Destanı'nın temelinde ilk insanlığın tabiat ile mücadelesi anlatılırken Er

¹⁵ Koroglu bu çalışmasında, Töştük'ün İran mitolojisiyle olan ilişkisine değinmiştir (Koroglu, 1983: 45'ten ET, 1996: 6).

Töştük Destanı'nda halk kahramanının hareketine engel oluşturan mitik düşmanlarla girdiği mücadelesi tasvir edilir (Suvanbekov, 1970: 48).

Tursinov'a göre; *"Hiçbir olayın çıkış noktasını öğrenmedikçe onun mahiyetini ve önemini anlamak mümkün değildir. Tüm sanat eserlerinin toplum hayatına verdiği hizmet ve sağlamış olduğu katkı hakkında bir fikir sahibi olabilmek için onların en eski devirlerdeki durumlarını ve muhtelif şekillerini dikkatle incelemeliyiz"* (Tursinov 1976: 155'ten Temür, 2004: 179). Bu bağlamda, Er Töştük Destanı da çok eskiden beri Kırgızlar arasında anlatılmakta olan masalın temelinde oluşmuştur (ET, 1956: 7). Günümüzde Töştük'ün masal şeklindeki varyantları halk arasında daha çok bilinmektedir. Bunun nedeni şüphesiz ki 16445 mısradan oluşan manzum şeklinin akılda tutulabilmesinin zorluğudur. Radloff'un kaydettiğine göre de Kırgızlar epik anlatmalarında fantastik ve korkunç öğelerin bulunduğu masal dünyasından öte kendi bireysel hayat tarzlarını, düşünce, arzu ve ideallerini anlatmayı daha çok tercih etmişlerdir. Bu yüzden de özellikle günümüzde fantastik ve korkunç masal dünyasının anlatıldığı Töştük'e pek de rağbet etmemektedirler (KAT-III, 2004: 19). Bu durum bir tek Kırgızlara özgü değil, diğer tüm dünya milletlerine özgüdür. Kendisini ve dünyayı algılamaya başlayıp etrafındaki olağanüstülüklerin gerçeklik yönlerini anlamlandıran insanoğlunun ferdileşmesinden daha doğal bir şey yoktur. Çünkü artık onun başkalarıyla birlikte hareket etmesine ve atalarının doğrularına inanmasına gerek kalmamıştır. O; gök gürültüsünü, şimşek çakmasını, yağmur yağmasını bilimsel gerçeklikte anlamlandırmış ve bu olaylara karşı gerekli tedbirleri almıştır. Yer altında ve gökyüzünde hayvanlar haricinde, kendisinden başka varlıkların yaşamadığını bilmektedir. Balık gibi yüzebilmekte kuş gibi uçabilmektedir. Yani insanoğlu, mitik tasavvurdan reel tasavvura geçmiştir.

Kırgız sahasında Er Töştük'le ilgili olarak C. Taştemirov, S. Musayev, B. Kebekova, C. Suvanbekov, S. Baykocoev, K. Kudaybergenov, E. Abdildaev, S. Zakirov gibi bilim adamlarının önemli çalışmaları mevcuttur. S. Kayıpov¹⁶ ve K. C. Sadıkov'un¹⁷ doktora çalışmaları da Er Töştük'le ilgili olarak yapılan önemli bilimsel çalışmalardır (KAT-III, 2004: 19-21).

¹⁶ Problemi Poetiki Eposa "Er Teştyuk", Çast I., Giberbola, Sravnenie, F., 1990 (Kayıpov'un tezinin kitaplaşmış şeklidir ve Er Töştük Destanı'nın edebî özellikleri ile birlikte Batı Sibiryâ Tatarlarının İyir Töşlik anlatmasıyla mukayeselere yer verilmiştir.)

¹⁷ Kirgizskiy Geroičeskiy i Russkiy Bilinniy Epos v Svete Tipologičeskoy Obşçnosti (Na Primere Kirgizskogo Eposa "Er Töştük"), (Bu çalışmada Er Töştük Destanı epik ve tipolojik özellikleri değerlendirilip ve Rus destanlarıyla mukayese edilmiştir.)

Bu çalışmada, Kırgız sahasına ait Töştük anlatmalarının aşağıda isimleri sıralanan varyantları incelenmiştir:

- 1- Sayakbay Karalayev'in anlattığı varyant: Er (Sırttan) Töştük¹⁸
- 2- Radloff'un Coloy'dan derlediği varyant: Er Töştük
- 3- Surançiev Kalça'nın anlattığı varyant: Töştük¹⁹
- 4- İymanbek Şaman Uulu'nun derlendiği varyant: Köçpösbay²⁰
- 5- Düyşembiev Mirzalı'nın Anlattığı varyant: Eleman Bay'ın Töştük'ü²¹
- 6- Cuma Camgırçı Uulu'nun derlediği varyant: Er Töştük²² (ET, 1996: 7-8; KAT-III, 2004: 18; Mambetakun, 2009: 175-176).

2.1.1. Sayakbay Karalayev'in Anlattığı Varyant: Er (Sırttan) Töştük

Türk boyları arasında bilinen en hacimli Töştük anlatması Sayakbay Karalayev'den derlenmiştir. Karalayev'den derlenen bu anlatma *Kırgızskiy Narodniy Epos* adıyla Rusçaya (KAT-III, 2004: 16), *Aventures Merveilleuses Sous Terre Et Ailleurs De Er-Töshtük Le Geant Des Steppes*²³ adıyla da Fransızcaya çevrilip yayımlanmıştır.

Sayakbay Karalayev'den yapılan bu derleme, 1937 yılında İbray Abdırrahman Uulu²⁴ tarafından gerçekleştirilmiştir. Karalayev'den derlenen bu metin Kırgız Türkçesiyle farklı yıllarda beş defa yayımlanır. Bu yayımların ilki, *Töştük* adıyla Mukay Elebayev'in editörlüğünde, Kırgız Dili ve Edebiyatı İlim-Tetkik Enstitüsü tarafından eski adıyla Frunze yeni adıyla Bişkek'te hazırlanıp 1938'de²⁵ Kazan'da Latin harfleriyle gerçekleştirilir. Metnin ikinci basılışı, *Er Töştük* adıyla Caki Taştemiroy'un editörlüğünde, Kırgız SSR İlimler Akademisinin Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından hazırlanıp Kırgızistan Devlet Matbaasında, 1956'da²⁶ Frunze'de yapılır. Metnin üçüncü basılışı yine *Er Töştük* adıyla

¹⁸ KRUİA, KCF., İnv., No: 18, 48, 54

¹⁹ KRUİA KF., İnv., No: 101 (304)

²⁰ KRUİA KF., İnv., No: 8 (201), (87-108)

²¹ KRUİA KF., İnv., No: 629 (52-67)

²² KRUİA, KF., İnv., No: 14 (207) (1-2)

²³ Eser, 1965 yılında Pertev Naili Boratav ve Louis Bazin tarafından hazırlanmış olup Gallimard/Unesco tarafından 1989 yılında yeniden yayımlanmıştır. Eserle ilgili Seyfettin Gürsel tarafından, Yeni Dergi'nin 1966 yılında yayımlanan 23. sayısının (Masal ve Edebiyat Özel Sayısı) 135 ile 139 sayfaları arasında, eserden çevirilerin de yer aldığı bir tanıtma yazısı kaleme alınmıştır.

²⁴ Sırttan Töştük, Anlatan: S. Karalayev, Yazan: İ. Abdırrahmanov, KRUİA, KCF., İnv., No: 18, 48, 54

²⁵ 16017 mısra (E.T., 1996: 10).

²⁶ 12311 mısra (E.T., 1996: 10).

Seitkazi Baykocoev'in editörlüğünde, Mektep Matbaasında, 1969'da²⁷ Frunze'de gerçekleştirilir. Metnin dördüncü basılışı da yine *Er Töştük* adıyla Talaybek Taşmamatoev'un editörlüğünde, Kırgız SSR İlimler Akademisinin Dil ve Edebiyat Enstitüsü tarafından hazırlanıp Kırgızistan Matbaasında, 1981'de²⁸ Frunze'de yapılır. Bu metin beşinci ve son olarak Abdıldacan Akmatalliev'in editörlüğünde, Kırgız Cumhuriyeti Millî İlimler Akademisi tarafından Şam Matbaasında 1996'da Bişkek'te bastırılıp Halk Edebiyatı Serisinin 2. cildi olarak yayımlanmıştır. Bu çalışma el yazmaları fonunda bulunan nüshanın daha önceki yıllarda yapılan baskılarıyla birlikte ele alınıp karşılaştırılması sonucu, nazım şeklindeki 16445 mısra ve nesir şeklindeki 7 satırdan oluşmaktadır. Beş baskının sadece ilki Latin harfleriyle gerçekleştirilmiş olup diğer baskıların hepsi Kiril harfleriyle gerçekleştirilmiştir. Hacmen yani mısra sayısı yönüyle bakıldığında Karalayev'den derlenen *Er Töştük*, ait oldukları boyların en hacimli epik anlatımları olarak kabul edilen Kazakların *Koblandı Baatır* (6490 mısra), *Altaylıların Maaday Kara* (7738 mısra), *Hakasların Altın Arıg* (10371 mısra) ve *Özbeklerin Alpamiş* (14000'e yakın mısra) destanlarından daha hacimlidir (KAT-III, 2004: 18).

Çalışmanın epizot incelemeleri bu varyantın yukarıda anılan son yani 1996 yılında gerçekleştirilen beşinci baskısı esas alınarak hazırlandığından bu bölümde bu varyantın ayrıca bir özeti verilmemiştir. Epizot incelemesi olay örgüsüne bağlı olarak yapılmış olduğundan her epizotla ilgili olarak açılan başlığın içerisinde epizotun kahramanları ve özeti ayrıntılı olarak verilmiştir.

2.1.2. Radloff'un Coloy'dan Derlediği Varyant: *Er Töştük*

Bu anlatıma, Wilhelm Radloff'un St. Peterburg'da 1885 yılında yayımladığı "*Proben der Volksliteratur der Nördlichen Türkischen Stämme-V*" adlı eserin 526 ila 589. sayfaları arasında 2146 mısra olarak yer almaktadır. Radloff, bu varyantı Kırgızların Kıtay boyuna mensup Tokmok şehrinin güney tarafındaki Şamşı ırmağı boyunda yaşamış olan ünlü Manasçı Coloy'dan 1869 yılında derleyerek yazıya geçirmiştir (ET, 1956: 4; İliç, 2002: v; Boratav-Bazın, 1995: 230). Bu varyantı Karalayev'den derlenen varyantla karşılaştıran

²⁷ 14154 mısra (E.T., 1996: 10).

²⁸ 14154 mısra (E.T., 1996: 10).

Suvanbekov, varyantın kahramanlık destanından çok sihirli masallara yakın bölümlere sahip olduğuna değinir (Suvanbekov, 1963: 16-17).

Bu versiyon üzerine tespitlerde bulunan Bahaeddin Ögel; Töştük'ün babası İleman'ın ismini, Manas Destanı'nda Manas'ın üzerine sefere çıktığı İlemen ülkesiyle ve İli nehriyle ilişkilendirir. Yine Töştük'ün mücadele ettiği Urum Han ve Kırım Hanlar da Manas da adı geçen kahramanlardır. Bunlardan Urum Han ismi sadece Manas'ta değil Oğuz Kağan Destanı'nda da görülmektedir. Onu bu şekilde düşünmeye iten ise Orta Asya halk anlatmalarının genellikle tarihi gerçekliğe dayanmasıdır. Ona göre anlatmaların özü tarihî, anlatıcılar tarafından eklenen kısımlar mitolojiktir (Ögel, 2003: 539). Ögel, bu tespitlerine İleman'ın oğullarının sayısının dokuz oluşunu, İleman'ın kötü niyetli çobanının adının Moğolcadan geçen Sarban oluşunu, Deli Dumrul'da geçen başkasının yerine can verme hadisesini, dış ruhun / canın bir egede gizli oluşunu, Karakuş'u vb. ekleyerek anlatmanın mitik ve tarihi kökenlerini aydınlatmaya çalışır (Ögel, 2003: 540-541).

Çalışmada mukayese unsuru olarak ele alınan bu varyantın incelemesinde Yelda İliç tarafından 2002 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalında Yrd. Doç. Dr. Özcan Tabaklar danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinin aktarma bölümünden istifade edilmiştir. Varyantın özeti aşağıda sunulmuştur:

Sekiz oğlu olan İleman adlı zengin bir bey, Sarban adlı çobanı tarafından dolandırılır, sürüleri ve sekiz oğlu elinden alınır. Elinde kalan birkaç parça hayvanını kendi gütmeye başlayan İleman, başına gelenler için sızlandığı sırada gökyüzünden bir fırtına gelip kendisine Kuday'a kurban kesmesini söyler. İleman'ın kestiği kurban sonucunda hanımı Baybiçe²⁹ hamile kalır ve vakti geldiğinde bir erkek çocuk dünyaya getirir. Çocuk iki günlükken “anne”, altı günlükken “baba” der. Emeklerken bir anda ayağa kalkıp babasının sürüsünü gütmeye başlar. Baybiçe, İleman'dan çocuğa bir isim koymasını ister. Bunun üzerine İleman, bir koyun kesip halkını çağırır ve onlardan çocuğa ad vermelerini ister. Sırasıyla aksakallılar, karasakallılar, bıyıklıklar ve delikanlılar isim koyamazlar. En sonunda bir aksakallı ortaya çıkıp, “Allah'ın rahmetine ulaşan / Er Töştük olsun adı!” diyerek çocuğun adını verir. İleman, Er Töştük'ü Alma-Bulak'ta bulunan sürülerini, Sarban çobanı ve sekiz oğlunu getirmesi için gönderir. Er Töştük Alma-Bulak'a gelir ve babasının

²⁹ Baybiçe: es. İlkın karı, Birinci karı; hatun; ev sahibesi (Yudahin, 1998-I: 100). Buradaki birinci sözcüğü sıra sayı sıfatı olarak değil önem ifade eden bir sıfat olarak değerlendirilmelidir.

sürülerini, Sarban çoban ve sekiz oğlundan ister. Onlar da korkup sürüleri Töştük'e verirler. Ancak atların bir kısmını kazanbak³⁰ şeklinde bir börk giyen bir delikanlı kaçırmıştır. Sarban çoban altı ayaklı ala atı Töştük'e verir, kendisi de yedi ayaklı yağız atı sürer. Töştük, bir yar başında küçük keçe bir ev görür. Evin önünde kara bir kısırak vardır. Burada pis bir kız yaşamaktadır. Töştük iğrense de eve girer, karnını doyurur ve uykuya dalar. Gece uyandığında evin tertemiz, altın ve gümüşlerle dolu bir eve, kızın da güzel bir kıza dönüştüğünü görür. Bek Toro adlı bu kız, sünnetsiz olduğu için Töştük'e yanaşmaz ve ondan sürüleriyle birlikte memleketine dönmesini ister. Töştük, sekiz ağabeyini ve Sarban çobanla birlikte sürülerini önüne katıp memleketine döner. Töştük, memleketine döndüğünde babasına evlenme vakitlerinin geldiğini söyler. İleman ve Sarban çoban birlikte çocuklar için dokuz kız kardeş aramaya giderler. Er Töştük yolculuk öncesinde babasına, Bek Toro'ya uğramasını söyler ve bir örtüyü hediye olarak ona gönderir. İleman ve Sarban çoban yolda yollarını kaybedip mecburen Bek Toro'ya konuk olurlar. Ertesi sabah yola çıkmak için atlarına binip yola düştüklerinde Bek Toro, Er Töştük'ün gönderdiği hediye vermediği için İleman'a sitem eder. İleman da unuttuğunu söyleyerek hediye Bek Toro'ya verir. Sarban çoban ile birlikte yoluna devam eden İleman, dokuz kızı olan Agay Han'a rastgelip onunla dünür olur. Agay Han'ın küçük ve en değerli kızı Kenceke önce kaynatası, sonra da kendisi için babası Agay Han'dan hediyeler ister. Agay Han, İleman'a dokuz yakalı bir kürk hediye eder. Kenceke ise babasından Çal Kuyruk'u, Çar İngen'i (deveyi), kara kısrağı, Kuytu Küng halayıkı, başındaki örtüyü ve omzundaki ipek şalı ister. Kenceke, Çal Kuyruk'a binip diğer hediyeleri, hayvanları ve halkını alıp yola düşer. Bu sırada Agay Han, Kenceke'yi vermekten vazgeçse de Kenceke'nin bunun bir savaşa neden olabileceğini ve İleman'ın şehirlerini başlarına yıkıp kendisini de zorla esir ederek alabileceğini söylemesi üzerine babası bu düşüncesinden vazgeçer. Yolun yarısına geldiklerinde Kenceke'nin karşısına Bek Toro çıkar. O esnada Kenceke ve Bek Toro, Töştük ve Kenceke'nin çeyizleri üzerine atışırlar. Bek Toro, Kenceke'ye zehir içirse de Kenceke zehirlenmez ve yoluna devam eder. İleman, dünürü Agay Han'ın uyarısına rağmen hırsızın ve haydudun bol olduğu yerde konaklar. Atlarını sulamak için gittiğinde suyun içindeki ciğer kılığına girmiş celmogusla karşı karşıya gelir. İleman, celmogusun elinden kurtulmak için kendisine tüm malını, sekiz oğlunu ve gelinlerini vermeyi teklif etse de celmogus bunların hiçbirini kabul etmez. Sonunda İleman çaresiz kalarak küçük oğlu Er Töştük'ü ve

³⁰ Kazanbak: Kazan koymak için kullanılan kafes şeklinde tahta kap.

en küçük gelini Kenceke'yi vermeyi teklif eder. Celmogus bu teklifi kabul eder. İleman, Er Töştük'ün canı olan eğeyi taş ocağın dibine bırakarak oradan uzaklaşır. Kenceke, Er Töştük'ten eğeyi istediğinde Töştük babasına gider ve ondan egesini ister. İleman, eğeyi çolak kavak ağacının dibindeki taş ocakta unuttuğunu söyler. Er Töştük, eğeyi almaya giderken Kenceke, Töştük'e kendi atı Çal Kuyruk'u ve kendi ipekli elbisesini verir. Töştük gelene kadar kendisini bekleyeceğine dair kara kısırak ve Çar İngen'in doğurması üzerine vade kılar. Töştük, Çalkuyruk'a binip yola düşer. Yolda celmogusla karşılaşır. Bu sırada dile gelen Çal Kuyruk'un tavsiyesi üzerine celmogusun dikkatini dağıtıp arkasına bakmasını sağlayarak onu kandırır. Celmogus arkasını döndüğünde Er Töştük egesini alıp kaçar. Bu duruma çok kızan celmogus, iyreğini³¹ fırlatarak Çal Kuyruk'un kuyruğunun bir parçasını koparır. Çal Kuyruk, celmogusu yakalar ve kalçasından iki çanak kalınlığındaki eti koparır. Celmogus, kendisini Çal Kuyruk'un elinden kurtarması için Töştük'e yalvarır. Er Töştük, Çal Kuyruk'un ağzını çekerek celmogusu serbest bırakır. Çal Kuyruk ve Er Töştük celmogusun peşinden yer altına girerler. Er Töştük, yer altında karşısına çıkan Ay Kulak'ı³², Kün Kulak'ı ve Çoyun Kulak'ı öldürür. Bu sırada celmogus, Kırım Han'ın şehrine ulaşır. Töştük, Kırım Han'ın evine gelir. Adamlarını yenip Kırım Han'ın tahtına oturarak kızını alır ve ona damat olur. Bir yıl geçtikten sonra Kırım Han, damadı Töştük'ten düşmanı Cantakçı'yı öldürmesini ister. Töştük, Çal Kuyruk'un verdiği akılla Cantakçı'nın başını keserek onu öldürür ve cesedini Urum Han'ın evine fırlattır. Ardından tüm adamlarını öldürüp Urum Han'ın tahtına oturan Er Töştük, ona da damat olur. Aradan bir yıl geçince Urum Han, damadı Er Töştük'ten düşmanı Kaşan Kara Alp'ı öldürmesini ister. Kaşan Kara Alp'ı ve halkını öldüren Töştük, geri dönüp Urum Han'ın kızı Ak Çenem'i alarak memleketine doğru yola çıkar. Yolda, yer altından ağlama sesini duyduğu Çoyun Kulak'ın kendisine hizmetçi olacağını söylemesi üzerine onu kurtarır. Ancak karnı doyan Çoyun Kulak, Er Töştük'ten Çalkuyruk ve Ak Çenem'i isteyince ikisi kavgaya tutuşurlar. Çoyun Kulak, Töştük'ü öldürür, Çal Kuyruk'a biner ve Ak Çenem'i kendine hanım yapar. Ak Çenem, Çoyun Kulak'tan bir erkek çocuk dünyaya getirir. Kuytu Dadı'nın kendisini kandırması üzerine Çoyun Kulak, Çal Kuyruk'u serbest bırakır. Çalkuyruk, Töştük'ün öldüğü yere gelir. Koklaya koklaya

³¹ İri dişleri olan ve deri temizlemek için kullanılan bir alet.

³² Aynı ismi taşıyan bir kahramana Kırgız sahasına ait Surançiev Kalça varyantında da aynı fonksiyonla rastlanmaktadır. Altay Şamanizminde şamanın davulunun iç kısmında yeralan ve davulun ölmüş sahibini temsil eden insan figürü yani eezinin her iki tarafında orağa benzeyen küçük, 5-6 cm. boyutundaki demir çengellere kulak ve küpü (ay kulak, sırğa) adı verilir. Şaman, ayin esnasında ay kulak ve sırgaların çıkardıkları seslere kulak vererek ruhların isteklerini öğrenir (Anohin, 2006: 61).

Töştük'ün diz kapağının kemiğini bulur ve yutar. Sonra onu dışkı yoluyla çıkardığında Er Töştük dirilir. Yeniden dirilen Töştük, Ak Çenem'e gelir. Ak Çenem'le birlikte Çoyun Kulak'a bir oyun hazırlarlar. Çoyun Kulak ava gittiğinde Töştük, Çoyun Kulak'ın çocuğunun beşiğinin altında bir çukur kazıp saklanır. Çoyun Kulak geldikten sonra çocuğa bız (iğne) batırarak ağlamasını sağlar. Ak Çenem, çocuğun açlıktan ağladığını söyleyince Çoyun Kulak hayvanlarından keserek çocuğa yedirmesini tembihler. Ak Çenem, yemeği çocuğa değil Töştük'e yedirir. Yemeği yiyen Töştük iyice güçlenir. Gece Çoyun Kulak uyuduğunda bızı tekrar çocuğa batıran Er Töştük, avutmak için çocuğuna canının yerini söyleyen Çoyun Kulak'tan canının gizli olduğu yeri öğrenir. Çoyun Kulak'ın canı, Al Taykı adlı yerdeki altın kaynağın içinde yaşayan sarı yayın balığının karnında bulunan altın sandığın içindeki gümüş sandıktaki kırk kara kuştur. Er Töştük, sabahleyin kırk kara kuşu bulur. Otuz dokuzunun başını koparır. Çoyun Kulak'ın son canını tehdit unsuru olarak kullanıp tüm mallarına el koyduktan sonra son kuşun da kafasını kopararak Çoyun Kulak'ı öldürür. Ak Çenem'i, ak devenin suyuna bastırıp tekrar nikâhına alır. Ak Çenem'e Çoyun Kulak'tan olma çocuğunu öldürmesini tembihlese de Ak Çenem bunu yapmaz. En sonunda Töştük, kendisine saldıran çocuğu öldürür. Ak Çenem Töştük'ten bir erkek çocuk doğurur ve çocuğun adını Bir Bilek koyarlar. Oldukları yerden göçerken karşlarına Çoyun Kulak'ın arkadaşı Temir Kulak çıkar ve Töştük'ü yenererek Ak Çenem'i kaçıır. Ancak Töştük'ün oğlu Bir Bilek, Temir Kulak'ı öldürür. Annesinin kılavuzluğunda babası Er Töştük'ü düştüğü çukurdan çıkarır. Eve döndüklerinde Töştük, Bir Bilek'i sevip överken kendi nazarı değer ve Bir Bilek bir anda ölüverir. Töştük oradan göçüp Kırım Han'a gelir. Kırım Han'dan izin alıp iki karısıyla birlikte memleketine dönmek üzere yola çıkar. Yolda bir çınarın-kavağın tepesindeki kuş yavrularını yemek için ağaca tırmanan ejderhayı öldürür ve kuş yavrularını kurtarır. Anne kuş, çocuklarının yanındaki Er Töştük'ü yutsa da çocuklarının uyarısıyla onu gençleşmiş olarak geri çıkarır. Er Töştük, Kara Kuş'un üstüne binip yeryüzüne çıkar. Yolda Kara Kuş'un yemesi için hazırladığı yiyecek ve içecekler tükenince kendi gözünü ve etini Kara Kuş'a yedirir. Kara Kuş, başı sıkıştığında tutuşturup kendisine haber vermesi için bir tüyünü Er Töştük'e verir ve Töştük'ü tekrar yutar. Geri çıkardığında Töştük'ün gözü ve kesilmiş butu geri gelir. Kenceke, yolda karşısına çıkan ve yaşlı bir kervan başı molla şeklinde görünen Töştük'ü ilk başta tanıyamaz. Töştük ve Çalkuyruk da kendilerini Kenceke'ye tanıtmazlar. Bu sırada Kenceke'nin Töştük giderken kıldığı vade üzerine kısırağı kulunlamış, devesi doğurmuştur. Annesi, mollanın sırtındaki beni oğlu Töştük'ün benine

benzetir. Töştük burada kendini tanıtırsa da annesi ona inanmaz. O da annesine memelerini sağmasını söyler. Bunun üzerine annesinin memesinden süt gelir ve Töştük'ü emzirir. İleman ve sekiz ağabeyi de gelirler, sarılıp hasret giderirler. Kenceke, geldiğinde kendini tanıtmadığı için Çal Kuyruk'a küser. Kenceke ile Töştük tekrar kavuşurlar ve ölene kadar mutlu bir hayat sürerler (İliç, 2002: 29-96).

2.1.3. Surançiev Kalça'nın Anlattığı Varyant: Töştük

Surançiev Kalça'nın anlattığı bu varyant 1940 yılında, Ak-Talaa ilçesinde, İbray Abdırâhman oğlu tarafından derlenmiştir (ET, 1969: 7; KAT-III, 2004: 18). Varyant, Kırgız Cumhuriyeti Millî İlimler Akademisi tarafından hazırlanan El Adabiyatı Seriyası'nın (Halk Edebiyatı Serisi) 2. cildi olarak 1996 yılında basılan Er Töştük adlı eserin 395 ila 408. sayfaları arasında yayımlanmıştır. Anlatmanın Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarımı Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi'nin 31. cildinde yayımlanmıştır.³³ Bu çalışmada değerlendirilen Kırgız sahası Töştük varyantlarından sadece bu varyant, adı geçen eserin aktarımından faydalanılarak ele alınmıştır. Diğer Kırgız sahası Töştük varyantları ise tarafımızca Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Bu varyantta Töştük'ün babası, Kırgızların Kıpçak boyuna mensup olan ve çöllük Opol Dağı'nda yaşayan Elemanbay'dır. Dokuz oğluna bir babadan olma dokuz kızı aramak için yola çıkan Elemanbay, Oruskan'ın memleketine gelir ve onun dokuz kızına dünür olur. Oruskan, kızlarını vermenin karşılığı olarak Elemanbay'dan; yaylağını ve kışlağını malla doldurmasını, başına civcivli tavuk getirmesini, kapısının önüne dikeceği iki çınar arasında uçarak şakıyan bir bülbül bulmasını ve yine kapısının önünde biri yağ diğeri süt dolu iki göl meydana getirmesini ister. Elemanbay, ümitsizlik içinde memleketine döner ve bu şartları nasıl yerine getirebilecekleri hususunu çocuklarıyla istişare eder. Diğer sekiz oğlu da kendisi gibi Oruskan'ın isteklerini yerine getirmek için bir çözüm bulamazlar. Küçükoğlu Töştük, yılının atası boz aygır ile yılının anası boz kısırağı Oruskan'ın evinde kesip kanlarını ve yünlerini etrafa serpiştirirlerse Oruskan'ın bütün istediklerinin yerine geleceğini babası Elemanbay'a anlatır. Töştük'ün dediğini yapmalarının ardından

³³ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13578,masallarpdf.pdf?0>, 24.10.2014, 20.21, Bu cilt Süleyman Kayıpov tarafından hazırlanmış, metinlerin aktarımı ise İsmail Turan Kallımcı, Abdülmukaddes Kutlu ve Kalmamat Kulamşayev tarafından gerçekleştirilmiştir.

Oruskan'ın isteklerinin hepsi gerçekleşir. Bunun üzerine Elemanbay, sekiz oğluyla birlikte (Sadece Töştük gitmez.) gelinlerini almaya gider. Dönüşte Oruskan'ın en küçük kızı Kenceke'yi, Kenceke'nin babasından çeyiz olarak aldığı ok işlemeyen kırk iki canlı Çalkuyruk, ok geçmeyen zırh, gök çizme, alaca devenin sırtındaki eşyalar ve Kuytu adındaki hizmetçiyle birlikte küçük oğlu Töştük'e gelin olarak getirir. Bu yolculuk sırasında bir avcının kızı olan Bektoru ile karşılaşan Kenceke, çeyizi ve Töştük'le ilgili olarak onunla atışır.

Göç yolunda, bir su kenarında konaklayıp atlarını sulayan Elemanbay, suyun üzerinde yüzüp gelen bir akciğeri yakaladığında ciğer birden yedi başlı celmoguzla dönüşür ve Elemanbay'ı yakalayıp boğazına yapışır. Elemanbay, celmoguzun elinden kurtulmak için sırasıyla bütün servetini, dokuz gelinini, sekiz oğlunu kendisine vermeyi teklif etse de celmoguz bunların hiçbirini kabul etmez. Elemanbay son çare olarak celmoguzla, en küçük oğlu Töştük'ü vermeyi teklif eder. Aralarında yaptıkları anlaşma gereği Elemanbay, Töştük doğduğunda onunla birlikte annesinin karnında düşen çelik eğeyi celmoguzun olduğu yerdeki ocağın dibine saplayacak ve sonrasında Töştük'ü eğeyi almak bahanesiyle celmoguzun olduğu yere yollayacaktır. Elemanbay, Töştük tarafından Kenceke'ye verilen çelik eğeyi kullanma bahanesiyle Kenceke'den alıp celmoguzla olan anlaşmaları gereği ocağın dibine saplayarak oradan göçer. Kenceke olan biten her şeyi fark eder ancak bir türlü eğeyi Elemanbay'dan geri almayı başaramaz.

Düğün göçü Elemanbay'ın memleketine ulaştığında Töştük'le arasına bir kılıç koyan Kenceke, Töştük'ü yanına yaklaştırmaz. Kıyılan nikâhın ardından Kenceke, çelik eğesini alması hususunda Töştük'ü uyarır. Celmoguzdan eğesini almak için yola çıkmak üzere olan Töştük'ün altı ve yedi ayaklı atlarının uzun süre yol gidemeyeceğini söyleyen Kenceke, kendi atı Çalkuyruk'u Töştük'e verir. Çalkuyruk'la birlikte zırhlı elbiseyi ve gök çizmeyi de Töştük'e veren Kenceke, Eleman Bay'la celmoguz arasında geçen pazarlığı da Töştük'e anlattıktan sonra, Çalkuyruk'un sözünden çıkmamasını da öğütleyerek Töştük'ü uğurlar.

Celmoguzun yaşadığı yere yaklaştıklarında Çalkuyruk dile gelip eğeyi celmoguzdan nasıl alacaklarını Töştük'e anlatır. Çalkuyruk'un anlattığına göre Töştük, celmoguzla karşılaştığında, atı iyi eğitilmemiş olduğundan atından inemediğini söyleyip celmoguzdan eğeyi kendisine vermesini isteyecektir. Celmoguz ise yaşlı olduğunu, dolayısıyla da otursa kalkamayacağını, kalksa oturamayacağını bahane ederek Töştük'ü atından indirip yakalamaya çalışacaktır. Bu sırada Çalkuyruk alaca tavşandan kısa, Töştük alaca kuştan

çevik olup bir anda eğeyi alacaktır. Celmoguzla karşılaştığında Çalkuyruk'un anlattığı üzere onunla konuşan Töştük, celmoguzun yedi başının altısını keser. Tek başıyla kalan celmoguz yer altına kaçsa da Töştük, onu takip ederek yer altına iner. Aslında celmoguz, yer altında yaşayan Urum Han'ın Töştük'e âşık olan kızı Uzunsaç tarafından Töştük'ü kendisine getirmesi için görevlendirilen bir aracıdır.

Töştük yer altındaki yolculuğu sırasında önce Ak Tulpar'a binen ve kulağının birini uzatıp diğeri sarınan Aykulak'a rastlar. Aykulak, Töştük'ün üzerindeki kadın elbisesiyle alay eder. Bunun üzerine dövüşmeye başlarlar. Ancak ikisi de yenişemezler. İki yiğidin dövüşmesine çok üzülen atları, bu kavganın son bulması için Allah'a dua ederler ve sonunda Allah'ın izniyle Töştük, Aykulak'ı yener. Yine Aykulak'ın isteğiyle onu kendi altı katlı kılıcıyla öldürür ve yoluna devam eder. Yolda sırasıyla kendisini ağırlamak için bekleyen Kaz Vuran, Ceylan Sektirmez ve Kölyutar Maamıtlarla karşılaşan Töştük, onlarla dost olur ve hep birlikte yola devam ederler.

Töştük, bir çınar ağacının tepesindeki iki kuş yavrusunu yemeye çalışan ejderhayı görürve vurarak öldürür. Çocukların annesi Alpkarakuş gelip önce ejderhayı sonra Töştük'ü yutar. Ancak çocuklarındanTöştük'ün yaptığı iyiliği öğrenince kusarak eskisinden daha güçlü halde Töştük'ü geri çıkarır. Ardından bir tüyünü koparıp zorda kaldığında tutuşturarak kendisine haber vermesi için Töştük'e verir.

Yoluna devam eden Töştük, bu sefer de bir kaplanı kovalayan karakulağı öldürerek kaplanı kurtarır. Bu iyiliği karşılığında kaplan da Töştük'e zor durumda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için bir kılını verir. Oradan ayrılan Töştük, bir ormana gelir ve burada ayaklarına diken batmış olan üç ayı yavrusunun ayaklarındaki dikenleri çıkarıp onları kurtarır. Yavrularından Töştük'ün yaptığı iyiliği öğrenen anne ayı da zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için bir kılını Töştük'e verir. Töştük yoluna devam ederken ayakları yaralanmış üç kurt yavrusunun yaralarını temizleyip iyileştirir. Bunun karşılığı olarak kurt da zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için bir kılını Töştük'e verir.

Töştük sonunda Urum Han'ın memleketine gelir ve kendisinden kızı Uzunsaç'ı ister. Urum Han, kızını mal karşılığında değıl düzenleyeceği yarışmaların sonucuna göre vereceğini söyler. Töştük, Urum Han'ın düzenlediğı yarışlardan birincisi olan kaplan güreşini tüyünü yakıp yardıma çağırđıđı kaplan, ikincisi olan pars güreşini tüyünü yakıp yardıma çağırđıđı yirmi pars, üçüncüsü olan kurt dövüşünü tüyünü yakıp yardıma çağırđıđı

yirmi kurt, dördüncüsü olan ayı güreşini tüyünü yakıp yardıma çağırdığı yirmi ayı sayesinde kazanır. Urum Han'ın Töştük'e sunduğu beşinci ve son şartı, Ala Göl'deki kırk kulplu kazanı çıkarıp getirmektir. Töştük, bu işi kendisi yapmak istese de atı Çalkuyruk buna izin vermez ve yedi gün içerisinde suyun üzerine ak köpük çıkarsa sevinmesi, kanlı köpük çıkarsa üzülmesi gerektiğini söyleyerek göle dalar. Yedi gün sonra suyun üzerine önce kanla karışık köpük çıkar. Bunun üzerine Töştük yeri tekmeler ve gölü dalgalandırır. Bunun sonucunda kazanın bir kulpu görünür. Töştük, o kulptan tutup kazanı Urum Han'ın memleketine fırlatır. Kazanın içindeki su, sel olup Urum Han'ın memleketini darmadağın eder. Urum Han, Töştük'le baş edemeyeceğini anlayıp aman diler, Töştük de kendisini affedip kazanı tekrar göle fırlatır.

Çalkuyruk, kırk iki canından sadece yedisi kalmış şekilde gölden çıkar ve Töştük'le birlikte Urum Han'ın şehrine giderler. Urum Han, kazanı gölden çıkarmasının ardından yarışmaların biteceğini Töştük'e söylemiş olsa da tekrardan altıncı sınav olarak birebir güreşte Töştük'ün karşısına çıkar. Urum Han'ın yedinci sınavı at yarışı olur. Töştük, bu yarışa Çalkuyruk ve Ceylan Sektirmez Maamıt'ı sokar. Urum Han'ın yarışa katılan yaşlı cadı kadını, Ceylan Sektirmez Maamıt'ı kendisine verdiği kavutla uyutur ve yarışta öne geçer. Çalkuyruk, Ceylan Sektirmez Maamıt'ı uyandırır ve tekrar yola çıkarlar. Yarışın sonuna doğru Çalkuyruk ve Ceylan Sektirmez Maamıt yaşlı kadını yakalayıp geçerek yarışı kazanırlar. Töştük, Urum Han'ın sekizinci yarışı olan sikke vurma yarışmasını da Kaz Vuran Maamıt sayesinde kazanır. Urum Han'ın dokuzuncu ve son yarışı ise çelik bir kütüğü boynuzdan yapılmış sapı ve keçe kılıfı olan bir balta ile parçalamaktır. Töştük, bu yarışmayı kazanmak için Uzunsaç'tan yardım istediğinde Uzunsaç, Töştük'e parmağındaki altın yüzüğü verir ve *"İlk önce Allah'ın, sonra ana-babamın nefesi, Urumkan'ın nefesi, yavuklum Uzunsaç'ın nefesi"* diyerek vurmasını tembihler. Töştük, Uzunsaç'ın altın yüzüğünü ağzına koyar ve dediklerini tekrarlayıp vurarak çelik kütüğü parçalar. Bunun sonucunda Urum Han kızını Töştük'e nikâhlar.

Töştük, yeryüzüne çıkmak için Alpkarakuş'un tüyünü yakıp onu çağırır. Alpkarakuş yolda yiyip içmek için Töştük'ten kırk maral eti ve kırk kova su ister. Kaz Vuran, Ceylan Sektirmez ve Göl Yutar Maamıtlar kırk maral etini bulurlar. Töştük, Urum Han'ın kızı ve yaşlı cadı kadınla birlikte Alpkarakuş'un kanadına binip yeryüzüne çıkar.

Yeryüzüne çıktıklarında Töştük'ün karşısına, bir kuyunun içinde, göğsü demir, tırnakları çelik Demirkulak adlı bir yaratık çıkar. Müslüman ve kâfirler bir araya gelip

Demirkulak'ı bu kuyuya düşürmüşlerdir. Demirkulak, Töştük'e kendisini kuyudan çıkarması için yalvarır. Töştük, hanımının uyarılarını dinlemez ve Demirkulak'ı kuyudan çıkarır. Töştük'ün hizmetini gören Demirkulak, bir zaman sonra Töştük'e hizmetten vazgeçip Töştük'ün kendisine hizmet etmesini isteyince dövüşmeye başlarlar. Töştük, Demirkulak'ın başını yarıp etkisiz hâle getirir. Demirkulak, niyetinin kavga etmek değil gücünü sınamak olduğunu söyleyerek Töştük'ü bir kez daha kandırır. Aradan biraz vakit geçince Demirkulak tekrar Töştük'e asi olur ve yine kavgaya tutuşurlar. Yorgun düşen Töştük, Tanrı'nın ruhlarına, *"Hızır İlyas yardım et"* diye dua eder. Duası kabul olup eski gücüne kavuşan Töştük, kafasını taşla ezerek Demirkulak'ı öldürür.

Memleketine doğru yoluna devam eden Töştük'ün karşısına çıkan deve, oracıkta doğuruverir. Devenin arkasından kızıl doru bir ata binen Kenceke gelir ancak Töştük'ü tanımaz. Birlikte Kenceke'nin evine doğru yola çıkarlar. Yolda karşılarına çıkan at da doğurur. İlk gördüğünde Elemanbay da oğlu Töştük'ü tanımaz. Kaşındığını söyleyen Töştük'ü yaktığı otlar tütsüleyen Elemanbay, iki omzunun arasındaki avuç içi büyüklüğündeki kızıl benden Töştük'ü tanır. Töştük'ün dönüşünden yedi gün sonra Kenceke bir erkek çocuk dünyaya getirir. Çocuğun adını Coodarbeşim koyup şerefine toy verirler (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

2.1.4. İymanbek Şaman Uulu'nun Derlediği Varyant: Köçpösbay

İymanbek Şaman Uulu tarafından derlenen bu varyantın nerede, ne zaman ve kimden derlendiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Varyant, Kırgız Cumhuriyetinin Millî İlimler Akademisi tarafından hazırlanan El Adabiyatı Seriyası'nın (Halk Edebiyatı Serisi) 2. cildi olarak 1996 yılında basılan Er Töştük adlı eserin 409 ila 422. sayfaları arasında yayımlanmıştır.

Bu varyantta her ne kadar anlatma içerisinde adı anılmasa da anlatmanın ve girişindeki bölümün isminden anlaşılacağı üzere Töştük'ün babası zengin bir bey olan Köçpösbay'dır. Bu bey, atlarını sularken suyun üzerinde karşısına çıkan akciğeri vurup alır. O sırada akciğer, yedi başlı cez kempire³⁴ dönüşüp beyi yakalar. Bey, cez kempire kendi canı karşılığında önce bütün atlarını, cez kempir bunu kabul etmeyince de oğlunu vermeyi teklif eder. Cez kempirle anlaşır çocuğunun altın sakasını cez kempirin yanındaki ocağın

³⁴ Kempir: Kocakarı (Yudahin, 1998-II: 436).

yanına bırakan bey, oradan ayrılıp evine döner. Eve döndüğünde oğluna altın sakasını göçtüğü yerde unuttuğunu söyler. Bunun üzerine Töştük, kızıl buudan³⁵ına binip sakasını almak için gittiği sırada cez kempirin varlığını sezen atı durur ve daha öteye gitmez. Dile gelip sakasını cez kempirden nasıl alabileceğini Töştük'e anlatır. Töştük, cez kempirle karşılaştığında kendisinden sakasını vermesini ister. Cez kempir yaşlılığından dolayı, otursa kalkamayacağını, kalksa tekrar oturamayacağını söyleyip, atından inerek sakayı kendisinin almasını Töştük'e söyler. Bunun üzerine Töştük, *"Yakandaki yarasayı öldür."* diye şaşırtıp kandırarak cez kempirin dikkatini dağıtır. Atının daha önce söylediği üzere koyundan kısa oluvarmesiyle birlikte bir anda sakayı alıp oradan kaçırır. Töştük, kempirden kaçıp üç gün yol gittikten sonra sırasıyla önce koyunlarını, sonra da ineklerini yayan ihtiyarlarla karşılaşp onların kendilerine evlat olma tekliflerini kabul eder. Ancak cez kempir her ikisinin evinde de Töştük'ü bulur. Töştük, en sonunda ilk girdiği evde karşılaştığı köpekleri kempirin üzerine salar. Köpeklerden korkan kempir canını bağışlaması karşılığında kızını Töştük'e vermeyi teklif ettiğinde, Töştük teklifi kabul eder ve kempirin kızını alır. Kızı alan Töştük, köpeklerinin adını da büyükten küçüğe doğru *İşitir Kulak, Görür Göz ve Yeri Dinler* koyar.

Köpekleriyle birlikte sürekli avlanan Töştük, her çıktığı avdan pek çok şeyi vurarak geri döner. Bunun üzerine hanımı, *"Çok iyi bir avcıysan köpekleri bırak da git."* diyerek Töştük'ün tek başına ava gitmesini sağlar. Töştük, Allah'a ettiği dua ile ortaya çıkan kavağın üzerine çıkarak av sırasında karşısına çıkan kempirden kurtulmayı başarır. Kempir söktüğü dişlerini balta ve testere yapıp ağacı keserek onu yakalamak istese de her denemesinde sırasıyla karşısına çıkıp kendisini kandıran kızıl, ak ve gök tilkilerin yüzünden Töştük'ü yakalayamaz. Töştük, kavağın üzerindeyken gördüğü bir kargadan köpeklerine haber salmasını ister. Kargadan Töştük'ün haberini alan köpekler, Töştük'ün yanına gelerek kempiri parçalayıp yerler. Kempirden kurtulan Töştük, köpekleri olmadan kendisini ava göndererek tuzağa düşüren kempirin kızı olan hanımını öldürür. Köpeklerin zorda kaldığında tutuşturup kendilerine haber ulaştırması için verdikleri tüylerini koparıp alarak yoluna devam eder.

Yolda karşına ak kuğu şekline girmiş olarak çıkan kızın parmağındaki yüzüğü vuran Töştük, kızın isteği üzerine peşinden gittiği sırada atı yine yürümez ve dile gelip hanın kızının bekçisi olan kızıl tilki ve onu nasıl geçebileceğiyle ilgili Töştük'ü bilgilendirir. Töştük

³⁵ Buudan: Yürük (dayanıklı ve süratle koşan atın vasfıdır) (Yudahin, 1998-I: 149).

tilkinin olduğu yere geldiğinde atının dediklerini yapıp tilkinin arkasına sırık saplayarak onu etkisiz hâle getirir ve tikliden hanın kızının ikinci bekçisi gök boğayı geçmenin yolunu öğrenir. Töştük, gök boğanın önüne bir kucak dolusu ot koyup onu etkisiz hâle getirir ve ondan da hanın kızının üçüncü bekçisi olan kalabalık bir kız grubunu geçmenin sırrını öğrenir. Kızları da önlerine attığı aşık sayesinde dikkatlerini dağıtarak aşan Töştük, tekrar yola düşer. Ancak atı yine yürümeyip dile gelerek Töştük'ü, karşılarına çıkan çadırdaki kempir hakkında uyarır. Töştük, kempirin köpeğinin bitlerinden yaptığı çorbayı, atı da önüne konulan taşı itirazsız yerler. Bunun üzerine kempir, Töştük'ün yiğitliğinden etkilenerek devlerden korkusuna çirkin bir kıza dönüştürdüğü güzel kızını ona verir.

Töştük, kaynanasına ak kuğu şeklindeki kızı aradığını söylediğinde kempir, ona biri küçük diğeri büyük iki bıçak verir. Bu bıçakları alıp yola düşen Töştük, yolda kendi aralarında sohbet eden guguk ve seynep kuşlarından onların kondukları ağaçların sırrını öğrenir. Guguk kuşunun ağacındaki meyveleri yiyerek karnını doyurur, inci ve mercanları da atının kuyruğuna dizer. Seynepin ağacının dalını keserek üzerine biner, atıyla vedalaşıp dalın üzerinde uçarak gider. Yolda karşısına çıkan hanın kızının kırk bekçisini uçan dal sayesinde aşip daha önce yüzüğünü vurduğu kuğu şeklindeki kızı alarak oradan uzaklaşır. Yolda karşısına çıkan hanın kırk bekçisini öldürür ve hanı da zorda bırakıp kızını kendi gönlüyle vermeye mecbur bırakır. Bunun sonucunda han, Töştük ve kızı için bir toy verir.

Oradan ayrılıp yola düşen Töştük, yolda Abazhan'ın ineklerini güden bir kele rastlar. Ondan inekleri gütmenin ve Abazhan'ın sırlarını öğrendikten sonra çertişmek³⁶ oynarken keli öldürür. Kelin kılığına girip ondan öğrendiklerini yapar. Abazhan'ın küçük kızı, kel ile evlenmeyi düşündüğü sırada parmağındaki yüzüğü görür ve onunla evlenmek için plan yapar. Diğer iki ablasıyla birlikte babalarına, evlenme isteklerini bildirmek için anneleri aracılığıyla biri çürümek üzere, diğeri olgun ve bir diğeri ise olgunlaşmakta olan üç elma gönderirler. Hanımı, Abazhan'a bu elmaların kızlarını sembolize ettiğini ve onların evlenmek istediklerini anlatır. Bunun üzerine han etraftaki herkesi toplar ve kızlarından ellerine verdiği elmaları atarak kendileri için damat seçmelerini ister. Büyük kızı hanın oğlu Kanbaça'yı, ortanca kızı beyin oğlu Bekbaça'yı elma ile vurarak kendilerine damat olarak seçerler. Küçük kız da kel kılığına girmiş olan çobanı vurarak kendisine koca olarak seçer. Bu duruma şaşırıp keli kıza yakıştıramadıklarından kıza tekrar elma attırdıklarında kız yine keli vurunca durumu kabullenip ikisini evlendirirler.

³⁶ Çertişmek: Fiske vurma oyunu oynamak (Yudahin, 1998-I: 262).

Han, kel ile küçük kızını eşek ahırına yerleştirir. Günlerden bir gün hastalanan han, hastalığına şifa olan iç etini getirmeleri için damatlarını geyik avına yollar. Kel damadı da bu ava katılmak ister. Kel damada koyuna bile yetişemeyen konur boz atı verirler. Töştük, geyiği vurup döndüğü sırada yolda elleri boş şekilde karşısına çıkan bacanaklarından vurduğu geyiği isterler. Töştük, arkalarından kırbaçla dövmek şartıyla geyiği onlara verir. Han damatlarının getirdiği eti yediğinde ishal olur. Kel damadının içine eşek pisliği koyduğu eti, kel damadına ait olduğu için ilk başta yemek istemese de hanımın kızının hatrını hatırlatması üzerine yemeğin hepsini yer. Yemeğin sonunda tabaktaki eşek pisliğini gördüğünde kızını ve kel damadını eşek ahırından alıp at ahırına yerleştirir. Han bu sefer de damatlarından geyiğin dış etini ister. Bu ava kel damat da gitmek isteyince kel damada bu sefer de ata yetişemeyen aygır boz atı verir. Töştük, bu ata değil kendi atına biner ve geyiği avlar. Eve dönerken iki damat, yolda yine elleri boş şekilde, Töştük'ün karşısına çıkarlar. Töştük, bu sefer de arkalarından kırbaçla döverek avladığı geyiği onlara verir. Kel, bu sefer içerisine atın pisliğini koyduğu yemeği hana gönderir. Han, yemeği severek yer. İçerisindeki at pisliğini görünce kızını ve kel damadını mutfağa yerleştirir.

Hanın iki damadından bir sonraki isteği, yılda bir kez kulunlayan kısırağının yavrularını bulup getirmeleri olacaktır. Kel damada karaboro atı verseler de kel damat yine kendi atına binip gider. Yolda bir kavağın üzerine çıkmak üzere olan ejderhayı tüfeğiyle vurup tam ortadan ikiye böler. Ardından kavağın üzerine çıkar ve buradaki dört kuş yavrusunu görür. Yavrulardan ejderhanın her yıl gelip annelerinin yavrularını yediğini, bu yüzden de annelerinin kendi çocuk acısını unutmak için kulunları kaçırdığını öğrenir. Çocukların annesi olan Alp Karakuş heybetinden rüzgâr çıkarıp yağmur yağdıran bir kuştur. Alp Karakuş yuvasına döndüğünde yaptığı iyiliğin karşılığı olarak kulunları (Kulunların birinin kuyruğu eksiktir, anlatmaya göre bu kuyruğu Töştük vurarak koparmıştır.) ve kanadından kopardığı bir parça tüyü zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber ulaştırması için Töştük'e verir. Diğer iki damat Töştük'ü kazdıkları çukura düşürüp kulunları çalarak uzaklaşırlar. Töştük, düştüğü çukurdan kurtulmak için Alp Karakuş'un verdiği tüyü yakarak kendisini yardıma çağırır. Alp karakuş, çocuğu çukurdan çıkarır. Töştük'ü öldü sanan diğerleri, Töştük'ün hanımını "*Senin kocan kel.*" deyip aşağıladıklarında, kız bütün olanları ablalarına anlatıp kocalarının kendi kocası kel damat tarafından kırbaçlandığını söyler. Bunun üzerine ablaları kocalarından gerçeği öğrenip annelerine anlatırlar. Anneleri de durumu hana anlatır. Han, durumun aslını öğrenmek

için kel damadını çağırır. Kel damat başından geçenleri sırasıyla hana anlatır. Diğer damatların arkalarındaki kırbaç izleri, alp karakuşun kanadından kalan parça ve kayıp kulunların birinin eksik olan kuyruğunu da delil olarak ortaya sunar. Bunun üzerine han iki damadını asarak öldürür ve onların hanımlarını da kel damadına hanım olarak verir.

Oradan memleketine doğru yola çıkan Töştük, yolda bir çadırdaki rastlayıp hanım olarak aldığı kempirin kızını bulur. Kız, onu görünce diğer üç hanımından üç kat daha güzel oluverir. Tekrar yola çıkan Töştük, daha önce aldığı hanın kızının memleketine geldiğinde kendi adına bir ölü aşı verildiğini görür. Sakasını verdiği bir haberci çocuğu hana gönderip kendisini tanıtan Töştük aldığı altı hanımla (Aslında bu rakam beş olmalıdır çünkü Töştük cez kempirin kızını kendisini tuzağa düşürdüğü için öldürmüştür.) birlikte üç yıl kadar yol yürüdüktan sonra memleketine döner ve burada dünür olarak aldığı başka bir kızı da alıp yedi hanımıyla birlikte yaşamını sürdürür (ET, 1996: 409-422).

2.1.5. Düşembiev Mirzalı'nın Anlattığı Varyant: Eleman Bay'ın Töştük'ü

Düşembiev Mirzalı'dan Cancigit Kazakbay Uulu tarafından derlenen (KAT-III, 2004: 18) bu varyantın nerede ve ne zaman derlendiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Varyant, Kırgız Cumhuriyetinin Millî İlimler Akademisi tarafından hazırlanan El Adabiyatı Seriyası'nın (Halk Edebiyatı Serisi)2. cildi olarak 1996 yılında basılan Er Töştük adlı eserin 423 ila 432. sayfaları arasında yayımlanmıştır.

Bu varyantta Er Töştük'ün babası zengin bir bey olan Eleman'dır. Eleman'ın dokuz oğlu sürülerini otlatmak için gittikleri dağda sürüleri ile birlikte kaybolur. Bu olayın ardından Eleman'ın hanımı bir erkek çocuk dünyaya getirir ve çocuğun adı Eleman'ın verdiği toyda, toya davet edilen aksakallar arasındaki bir derviş tarafından "Töştük" olarak koyulur. Töştük, kaybolan ağabeylerinin hikâyelerini bilmeden yaşamını sürdürürken, karşısına çıkan sekiz kelin oynadıkları ordo³⁷ oyununa katılıp onları yenerek aşıklarını alır. Töştük, kendisine sitem eden kellerden kaybolan ağabeylerinin hikâyesini öğrenir. Babasının evine gelip tüfeğini, mızrağını, atının koşum takımlarını, tükenmeyen külazığı ve kendisinden bir gün önce doğan Altı Kulaç Ak Bakay adlı atı alıp ağabeylerini aramak için yola düşer. Bir yıllık yolculuğun ardından karşısına çıkan bir nehir yatağında ağabeylerini

³⁷ Ordo: Kırgızların kumar mahiyetinde olan aşık oyunudur ki, bu oyun hanın karargâhını ele geçirmek için olan savaşı temsil eder (Yudahin, 1998-II: 598).

ve babasının kaybolan sürülerini bulur. Ak Bakay'ın sürüdeki bir kısağı emmesinden akraba olduklarını anlayan ağabeyleriyle görüşüp tanışarak hep birlikte babalarının memleketine geri dönerler.

Çocuklarının geri dönüşü üzerine Eleman bir toy verir. Bu sırada başka bir bey de Eleman'ın çocuklarının geri dönüşü şerefine toy vermektedir. Eleman, on oğlu ve kırk yiğidi ile birlikte bu toya doğru yola çıktığında karşılarına çıkan Kara Kız, Eleman'ın oğullarının ilerlemiş yaşlarına rağmen sünnetsiz olduğunu söyleyerek onları aşağılar. Bunun üzerine Töştük, toya gitmekten vazgeçip evine döner. Töştük'ten eve dönüşünün nedenini öğrenen annesi, Eleman'a çocuklarını sünnet ettirmesini tembihler. Eleman, çocuklarını sünnet ettirir. Eleman, yine başka bir toya gitmek için on oğlu ve kırk yiğidiyle birlikte yola çıktığında karşılarına çıkan Kara Kız, çocukların ilerlemiş yaşlarına rağmen bekâr olduklarını söyleyerek onları tekrar aşağılar. Töştük, yine toya gitmeyip evine döner. Bunun üzerine Eleman, çocuklarına kız aramak için Ak Bakay'a binip altı ay yol gider.

Babasının ardından onu aramak için yola düşen Töştük, yolda karşısına çıkan bir kızıdan, babası Eleman'ın dokuz kızı³⁸ olan Kara Han'ın memleketine gittiği öğrenir. Eleman, Kara Han'ın kızlarını oğullarına gelin olarak alır. Kızların en küçüğü Kenceke, Töştük'ün hanımı olacaktır. Kenceke, babasından çeyiz olarak ipek ipi, Kerkulun³⁹ atı ve boz deveyi ister. Kara Han kızının istedikleri verir. Gelinlerini alıp memleketine doğru dönüş yoluna çıkan Eleman, yolda bir ırmağın kenarında konaklar. Atlarını sulamak için ırmağa geldiğinde suyun üzerinde yüzmekte olan bir akciğeri almak için çabaladığı sırada, akciğer yedi başlı bir kempire dönüşerek Eleman'ı yakalar. Eleman, yedi başlı kempirin gazabından kurtulmak için ona sırasıyla; önce bütün servetini, sonra sekiz oğlu ve gelinini, en son olarak da en küçük oğlu Töştük'ü vermeyi teklif eder. Kempir, Eleman'ın son teklifini kabul eder. Yaptıkları anlaşmaya göre Eleman, Töştük'ün egesini taş ocağın yanına gömecek ve eğeyi alması için oraya gönderdiğinde kempir, Töştük'ü yakalayacaktır. Bu sırada Kenceke, Eleman ile kempir arasındaki pazarlıktan haberdar olmuştur.

Töştük, babasından oklarını eğelemek için egesini istediğinde babası ona geyi konakladıkları yerdeki taş ocağın yanında unuttuğunu söyler. Töştük, eğeyi almak için yola çıkar. Kenceke, bu yolculuk öncesi Töştük'e Kerkulun atı ve ipek ipi vererek babası ile

³⁸ Anlatma'ya göre Kara Han'ın dokuz değil on kızı olması gerekmektedir. Çünkü Eleman'ın Töştük'le beraber on oğlu vardır.

³⁹ Kerkulun sözcüğünde geçen "ker" sözcüğü sözlükte, "koyu doru (at donu)" anlamıyla verilmiştir (Yudahin, 1998-II: 440).

kempir arasındaki pazarlığı anlatır. Kerkulun yolda dile gelerek Töştük'e kempirden eğeyi nasıl alacağını öğretir. Buna göre Töştük, kempire "*arkandaki kara kıza bak*" diyerek onu kandırıp arkasını dönmesini sağlayacaktır. Bu sırada Kerkulun koyun gibi kısılacak Töştük de atmaca gibi hızlı şekilde eğeyi kempirden alıp kaçacaktır. Töştük, Kerkulun'un dediklerini aynen yapıp eğeyi almayı başarır ve yedi başlı kempirin altı başını keser.

Kempirden kaçarken karşılarına çıkan ırmağa enine uzanıp ırmağın suyunu ağzına akıtan bir yığide rastlarlar. Yığidi burada kalmaya zorlayan da aslında yedi başlı kempirdir. Töştük ve Kerkulun bu yığidin yardımıyla ırmağı aşmayı başarırlar. Sonra hep birlikte yığidin verdiği bilgi doğrultusunda yerin altında yaşayan Karaç Han'ın memleketine doğru yola çıkarlar. Yedi başlı kempir, Karaç Han'ın adamıdır. Karaç Han'ın memleketine doğru ilerlerken Töştük, yolda karşılarına çıkan ırmağın ortasında mahsur kalan karıncaları, sudan kurtarıp kıyıya çıkırır. Bunun üzerine karıncaların padişahı, zor durumda kaldığında tutuşturup kendilerine haber vermesi için bir karıncanın butunu Töştük'e verir. Karaç Han'ın memleketine doğru yollarına devam ederken yolda karşılarına sırasıyla yeri dinleyebilen ve attığını vurabilen iki yiğit daha çıkar. Töştük ve nehrin suyunu içebilen yiğit, bu iki yiğitle dost olup hep birlikte yola devam ederler. Töştük, yolda karşısına çıkan bir kaplanın butuna giren ağaç kökünü çıkarır. Kaplan da bu iyiliğinin karşılığında başına kötü bir iş geldiğinde tutuşturup kendisine haber vermesi için bir bıyığını Töştük'e verir. Sonunda Töştük ve yanındaki üç yiğit birlikte Karaç Han'ın memleketine gelirler.

Karaç Han, Töştük'e kızını alabilmesi için çeşitli yarışları geçmeyi şart koşar. Bu yarışların ilki olan at yarışına Töştük, ırmağın suyunu yutabilen yığidini Kerkulun adlı atına; Karaç Han da gelin kılığına girmiş yedi başlı kempirini kara atına bindirerek sokarlar. Yedi başlı kempir yarışta ırmağın suyunu yutabilen yığidi kandırıp sarhoş eder. Töştük, göğü gözleyebilen avcı yığitten bu durumu öğrenir. Yeri dinleyen yığitten de Kerkulun'un geriden gelip yedi başlı kempiri geçtiğini öğrenir. Kerkulun, tüm hilelerine rağmen yakalayıp tekmeleyerek yedi başlı kempiri ve atını öldürüp yarışı kazanır. Karaç Han, at yarışını kazanmasına rağmen kızını Töştük'e vermez ve ikinci yarış olarak kaplan güreştirmeyi şart koşar. Töştük, yolda karşısına çıkan kaplanın verdiği bıyığı tutuşturarak kaplanı çağırır. Bunun üzerine kaplan gelir ve Karaç Han'ın kaplanını güreşte yener. Yine sözünü tutmayıp kızını vermeyen Karaç Han, bu sefer de kamışlığa saçtığı bin altını eksiksiz toplamayı şart koşar. Töştük, karıncalardan aldığı butu tutuşturur. Bunun üzerine karıncalar gelip Karaç Han'ın kamışlığa saçtığı bin altını eksiksiz toplayarak Töştük'e

verirler. Ancak Karaç Han bu sefer de kızını Töştük'e vermez. Karaç Han'ın son sınavı gölün dibindeki kırk kulaç kara kazanı gölden çıkarmaktır. Töştük'ün bu sınavdaki yardımcısı Kerkulun'dur. Kerkulun, göle girmeden önce, suyun üzerinde kan görürse korkması, boz su görürse sevinmesi gerektiğini Töştük'e söyler. Kazanın etrafını kaplayan yılanlar Kerkulun'un kulağını ısırıklarından suyun yüzeyine önce kan, sonra boz su çıkar. Ardından da Kerkulun kazanla birlikte suyun yüzeyine çıkar. Töştük, bu kırk kulaç kara kazanı Karaç Han'ın memleketinin üzerine ters çevirip kapatır. Bunun sonucunda Karaç Han, Töştük'e yalvarıp af diler ve kızını verir. Kızına ilaveten köle, cariye, vezir ve hanlığını verse de Töştük bunları almaz. Üç yiğidini memleketlerine gönderir. Kendisi de hanımı ile birlikte yeryüzüne çıkıp memleketine döner. Sonunda Kenceke ve ailesiyle tekrar kavuşur (ET, 1996: 423-432).

2.1.6. Cuma Camgırçı Uulu'nun Derlediği Varyant: Er Töştük

Cuma Camgırçı Uulu tarafından 1926 yılının yaz mevsiminde Karakol ilinin Toñ ilçesinin Kün Çığış köyünde (ET, 1969: 7) derlenen bu varyantın el yazması nüshasında anlatıcı hakkında bilgi verilmemiştir. Varyant, Kırgız Cumhuriyetinin Millî İlimler Akademisi tarafından hazırlanan El Adabiyatı Seriyası'nın (Halk Edebiyatı Serisi) 2. cildi olarak 1996 yılında basılan Er Töştük adlı eserin 433 ila 445. sayfaları arasında yayımlanmıştır.

Bu varyantta Er Töştük'ün babası zengin bir bey olan Eleman'dır. Eleman'ın işleri güçleri eğlenip kımız içmek olan sekiz hayırsız oğlu vardır. Bu hayırsız çocuklarından kendilerine fayda gelmeyeceğini anlayan Eleman ve hanımı, ilerlemiş yaşlarına rağmen türbeye gidip orada Allah rızası için kurban keserek çocuk sahibi olmak için dua ederler. Bunun üzerine duaları kabul olur ve gökten biri ak diğeri gök, iki meyve düşer. Karı koca bu meyveleri yedikleri sırada türbeden gelen bir ses, Eleman'a, doğacak çocuk erkek olursa adını Töştük koymasını, kız olursa kendisinin belirlemesini tavsiye eder. Aradan altı ay geçince Eleman'ın hanımı bir erkek çocuk doğurur ve bu çocuğun adını türbeden gelen sesin dediği üzere Töştük koyarlar.

Günlerden birgün Töştük, babasından kaybolan sekiz ağabeyinin hikâyesini dinler ve babası gitmesini istemese de babasını dinlemeyip ağabeylerini bulmak için yola çıkar. Ağabeylerini bulduğunda onlar her zamanki gibi kımız içip eğlenmektedirler. İlk başta Töştük'ün kardeşleri olduğuna inanmasalar da Töştük'ün babasıyla annesinin türbeye

gidip kendisini dilediğini ve bunun sonucunda dünyaya geldiğini anlatmasının ardından Töştük'e inanırlar ve hep birlikte babalarının memleketine doğru yola çıkarlar. Töştük, memlekete döndüklerinde babasına kendilerini evlendirmesi gerektiğini hatırlatır. Çocuklarına bir babadan olma dokuz kız bulmak için yola düşen Eleman, yolda karşısına çıkan bir kızıdan, dokuz kızı olan bir hanın varlığını öğrenir ve o hanın memleketine gider. Hanın kızlarını vermek için sunduğu şartları yine yolda karşısına çıkan kızın yardımıyla yerine getirir ve hanın kızlarını oğullarına gelin olarak alır. Bu kızların en küçüğü Kenceke'dir ve o, Töştük'ün hanımı olur. Kenceke, babasından çeyiz olarak Çalkuyruk adlı atı, benekli deveyi, kiltorko⁴⁰ elbiseyi ve kara eğeyi alır. Han, Eleman'ı yolda karşısına çıkacak ırmağın yavaş akan yerinde durmaması hususunda uyarsa da Eleman dünürünü dinlemeyip suyun yavaş aktığı yerde konaklar. Sabahleyin atlarını sularken suyun üzerinde karşısına çıkan akciğeri almak istediği sırada, akciğer celmoguz kempire dönüşüp Eleman'ı yakalar. Eleman, celmogusa kendi canı karşılığında sırasıyla bütün servetini, sekiz oğluyla sekiz gelinini, Kenceke adlı gelinini vermeyi teklif etse de celmogus bunların hiçbirini kabul etmez. Sonunda Eleman, en sevdiği oğlu Töştük'ü vermeyi teklif eder ve celmogus onun bu teklifini kabul eder. Eleman, Kenceke'nin babasından aldığı eğeyi celmogusun yanına bırakır. Töştük'ü eğeyi alması için kandırıp geri göndereceğini, celmogusun bu sırada Töştük'ü yakalayabileceğini söyleyerek oradan uzaklaşır.

Eleman, Kenceke ve Töştük'ü kandırıp Töştük'ü eğeyi almak için celmogusun yanına gönderir. Bu sırada Kenceke, Töştük'ün yoluna çıkıp, kayınpederinin de isteği üzerine, Çalkuyruk'u eğerleyerek Töştük'e verir. Celmogusun memleketine giderken Çalkuyruk dile gelir ve babası Eleman ile celmogus arasındaki pazarlığı Töştük'e anlatır. Töştük ve Çalkuyruk eğeyi almak için yer altına, celmogusun yanına, giderler. Töştük burada Çalkuyruk'un tavsiyelerini dinler ve döverek celmogustan eğeyi almayı başarır.

Oradan uzaklaşan Töştük, yedi kuşun pisleyerek memleketine zarar verdiği bir hanın haberini Çalkuyruk'tan alır. Han, kuşları öldürüp kendisini bu beladan kurtaracak kişiye kızını vermeyi vaat etmektedir. Töştük, kuşları öldürüp hanın kızını alır. Daha sonra Çalkuyruk'la birlikte yolan çıkan Töştük, karşısına çıkan bir şehrin hanının kaynar göldeki kazanı çıkarana kızını vereceği öğrendiğinde Çalkuyruk göle girip kazanı çıkarır. Töştük, bu hanın da kızını alarak yoluna devam eder. Yolda karşısına çıkan karıncalara yaptığı yardım karşılığında karıncaların reisi bir bıyığını koparıp Töştük'e verir ve zorda kaldığında

⁴⁰ Kıl torko: Bir ipekli kumaşın adı (Yudahin, 1998-II: 750).

tutuşturması hâlinde yardımına koşacağını söyler. Töştük, yoluna devam ederken saçacağı bin altın sikkeyi toplayıp getirene kızını vereceğini söyleyen bir hanla karşılaşır. Karıncadan aldığı bıyığı tutuşturduğunda karıncalar yardıma gelirler ve bütün sikkeleri toplarlar. Bu sayede Töştük, bu hanın da kızını alarak yoluna devam eder. Yolda karşısına, bir ağacın tepesindeki kuş yavrularını yemeye çalışan bir ejderha çıkar. Töştük, Çalkuyruk'un tavsiyesi üzerine bu ejderhayı öldürerek kuş yavrularını kurtarır. Yavruların annesi olan Alpkarakuş, heybetiyle yağmur yağdırıp rüzgâr çıkarabilen çok güçlü bir kuştur. Yuvasına döndüğünde önce ejderhayı sonra Töştük'ü yutuverir. Ancak çocuklarının uyarısı üzerine Töştük'ü geri çıkarır ve yavrularını kurtarması karşılığında kendisine ne gibi bir yardımda bulunabileceğini sorar. Töştük, ona başından geçenleri anlatarak ondan kendisini yeryüzüne çıkarmasını ister. Bunun üzerine Alpkarakuş bu uzun yolculuk için Töştük'ten yolda yiyip içmek için kırk kaşık su, kırk tarla kuşu ve kırk hayvana yetecek kadar ot hazırlamasını ister. Töştük'ün, Alpkarakuş'un bu isteklerini yerine getirmesinin ardından yola çıkarlar. Ancak yolda bu yiyecek içeceklerin hepsi tükenir. Bunun üzerine Töştük kendi baldırından kestigi eti ve gözyaşını vererek Alpkarakuş'u besler. Sonunda yeryüzüne çıkarlar.

Töştük yeryüzünde ilk olarak, içine atıldığı çukurdan kendisini çıkarmasını isteyen Çoyunkulak'a rastlar. Töştük, cariyesi Batı Küñ'ün tüm uyarılarına rağmen Çoyunkulak'ı çukurdan çıkarır. Çoyunkulak, bir zaman sonra Töştük'ün verdiği işleri yapmaz ve Töştük'ü yaralı bacağından yakalayıp param parça eder. Fakat Batı Küñ, Töştük'ün paramparça olan kemiklerini toplar ve rakı ile yıkayıp bir tepeye gömer. Bu sırada Çoyunkulak, Çalkuyruk'un iki kulağına kurşun döker, Töştük'ün hanımlarını da kendisine hanım olarak alır, hatta birinden çocuk sahibi olur.

Çalkuyruk, Batı Küñ'den Töştük'ün başına gelenleri öğrenir. Ondan, kendisini Çoyunkulak'tan kurtarmasını, Töştük'ün kemiklerinin olduğu yere götürmesini ve Töştük'ün elbiselerini getirmesini ister. Çalkuyruk, Batı Küñ'ün yardımıyla Töştük'ü yeniden kemiklerinden diriltir.

Çalkuyruk'tan Çoyunkulak'ın canının gebe bir maralın karnındaki sandıkta bulunan yedi kara kuşta gizli olduğunu öğrenen Töştük, bu kuşların altısını öldürüp birini sağ bırakarak Çoyunkulak'la dövüşür. Çoyunkulak, Töştük'ü öldüreceği sırada Töştük, hanımlarından yardım isteyip son kalan kuşu öldürmelerini söyler. Hanımları geri kalan bu

son kuşu da öldürünce Çoyunkulak oracıkta ölür. Bunun üzerine Töştük, kendisini öldürmekle tehdit eden Çoyunkulak'ın oğlunu da başını keserek öldürür.

Töştük, en sonunda memleketine döner. Kenceke, Töştük'ü ancak sırtındaki benden tanır. Mutlu bir hayat sürerler (ET, 1996: 433-445).

2.2. Er Töştük Destanı'nın Türk Dünyasındaki Versiyonları

2.2.1. Kazak Sahasına Ait Versiyonlar

Er Töştük, Kazaklar arasında “Er Töstik” adıyla bilinmektedir. Kazak sahasında Er Töştük'le ilgili araştırmalar Muhtar Avezov, Alkey Margulan, Mâlik Gabdullin, Avelbek Koñratbaev, Rahmankul Berdibaev ve S. Sadırbaev tarafından gerçekleştirilmiştir (KAT-III, 2004: 17). Kazak destanları konularına göre ve kronolojik olarak arkaik destan, kahramanlık destanı, aşk destanı ve tarihi destan gibi adlarla tasnif edilir. Er Töstik'in de dâhil edildiği ilk gruba yani arkaik destanlar arasına (*köne epos, kaharmandık köne epos, batırlık ertegi, ertegilik epos*) Er Töstik'ten başka Kulamergen-Coyamergen, Talasbay Mergen, Dotan Batır⁴¹, Kubiğul, Munlık-Zarlık, Kerkula Attı Kendebay, Akcan Batır, Cerden Şıkkan Celim Batır, Alibek Batır, Celkildek, Dudar Kız, Kulamergen, Boz Attı Boran Batır, Erkemaydar, Alpamıs, Cayık pen Edil gibi anlatmalar da dâhil edilmektedir. Bu grubu oluşturan anlatmaların ortak özellikleri mitik ve masalsı kahramanların kendileri gibi mitik ve masalsı kahramanlarla yer altı, yeryüzü ve gökyüzünde yaptıkları mücadeleleri anlatmalarıdır. Bu anlatmalar muhtevalarında mit ve masal dünyasına ait pek çok tip, epizot ve motifi barındırırlar (Aça, 2002a: 53-62). Bu yönüyle Töstik anlatması, Kazaklar arasında, fantastik masal şeklinde bilinmektedir (Kazak Adibiyatının Tarihi, 1960: 223'ten KEO, 1973: 391).

⁴¹ Mambetakun (bk. 2009: 177) tarafından Kazaklar arasında bilinen Kulamergen ve Dotan Batır destanları Töştük'ün bir varyantı olarak kabul edilse de bu satırların yazarına göre bu destanlar Töştük'ün varyantı değil; kahraman, motif ve epizotları bakımından birbiriyle örtüşen farklı destanlardır. Bu şekilde kahraman, motif ve epizot benzerliği gösteren destanları birbirinin varyantı olarak düşünecek olunursa Türk destan geleneği içerisindeki pek çok anlatmanın birbirinin varyantı olduğunu söylemek zorunda kalınır ki tarihte yaşadığı kesin olarak belli olan batırlarla ilgili olarak teşekkül eden destanları bir değerlendirmeye tabi tutmak bu bağlamda mümkün olamayacaktır.

Bu çalışmada Kazaklara ait Er Töstik anlatmasının Kazak Halık Âdebiyeti serisinin 1989 yılında Almatı’da yayımlanan Ertegiler⁴² adlı dördüncü cildinin 5 ila 30. sayfaları arasında yer alan ve Mehmet Aça tarafından Türkiye Türkçesine aktarılan versiyonu⁴³ ile Potanın tarafından yayımlanan üç farklı versiyonu⁴⁴ kullanılmıştır. Bu anlatmaların özetleri aşağıda verilmiş olup anlatmalar çalışmanın ilgili bölümlerinde mukayese unsuru olarak da değerlendirilmiştir.

2.2.1.1. Er Töstik (Ernazar’ın Oğlu)⁴⁵

Bu anlatma ilk olarak 1957 yılında Divayev’in notlarıyla Alma-Ata’da yayımlanan Kazak Ertegileri adlı eserin I. cildinin 3 ila 41. sayfaları arasında, sonrasında 1989 yılında Almatı’da yayımlanan Kazak Halık Âdebiyeti serisinin Ertegiler adını taşıyan 4. cildinin 5 ila 30. sayfaları arasında ve yine 2000 yılında Almatı’da yayımlanan Kazak Halık Âdebiyeti serisinin Kazak Ertegileri adlı 2. cildinin 3 ila 28. sayfaları arasında yayımlanır.

Anlatmada, Töstik’in babası, sekiz oğlu olan Ernazar adlı zengin bir beydir. Çocukları, büyük bir kıtlığın yaşandığı vakitte, babalarının bütün sürülerini alıp uzak diyarlara otlatmaya götürürler. Ernazar ve hanımı ise bir yıllık erzaklarını alıp evlerinde kalırlar. Aradan geçen yıllara rağmen sekiz çocuk geri dönmez. Ernazar ve hanımı açlıktan güçten düştükleri sırada duvarda asılı kısırak döşlüğünü görürler ve onu pişirip yerler. Bunun üzerine kendilerine güç gelir. Ernazar’ın hanımı çok vakit geçmeden hamile kalır ve bir erkek çocuk dünyaya getirir. Çocuğun adını, döşlüğü yedikten sonra dünyaya geldiği için Töstik koyarlar. Bu çocuk bir ayda bir yaşındaki, üç ayda üç yaşındaki bir çocuk gibi

⁴² Bu metin daha önce, Kazakistan Bilimler Akademisinin Dil ve Edebiyat Enstitüsünün çalışmaları sonucunda ortaya çıkan Kazak Ertegileri-I (Hikâye ve Efsane) (Alma-Ata, 1957, s. 3-41) cildinde Divayev’in notlarıyla yayımlanmıştır. (Bu metni “Ernazar’ın Oğlu Er Töstik” şeklinde adlandırmamız metinleri ayırmada kolaylık sağlayacaktır.)

⁴³ bkz. Aça, 2002a: 129-150

⁴⁴ Bu versiyonlardan ilk ikisi, Potanın tarafından, Jivaya Starina dergisinin 25. cildinin (1916) 85-93. sayfaları arasında yayımlanmıştır. Pertev Naili Boratav ve Lois Bazin bu iki anlatmayı (Bu metinleri “Bulatpay’ın Oğlu Töstik” ve “Tokpay-Bay’ın Oğlu Er-Töstik” şeklinde adlandırmamız metinleri ayırmada kolaylık sağlayacaktır.) özetlemiş (Boratav-Bazin, 1989: 13-19) ve bu çalışma Prof. Dr. Fikret Türkmen’in yayına hazırladığı eserde Fransızcadan Türkçeye çevrilmiştir (Boratav-Bazin, 1995: 233-239). “Bulatpay’ın Oğlu Töstik” olarak adlandırılan anlatmanın bir başka çevirisi de Seyfullah Yıldırım tarafından, Kazahskiy Folklor v Sobranii G.N. Potanina, (Red. Z. N. Palgova), İzdatelstvo “Nauka”, Alma-Ata, 1972, s. 104-109’dan yapılmıştır (Yıldırım, 2014: 94-97). Potanın’e ait olan bir diğer versiyon İtigel de yine Seyfullah Yıldırım tarafından “Kazahskiy Folklor v Sobranii G.N. Potanina”(Red. Z. N. Palgova), İzdatelstvo “Nauka”, Alma-Ata, 1972 s. 109-112’den Rusçadan Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır (Yıldırım, 2014: 97-100).

⁴⁵ Kazak Halık Âdebiyeti, Ertegiler, 4. c., Almatı, 1989, s. 5-30 (Aça, 2002a: 129-150)

olur. Bir yaşına girdiğinde ise on beş yaşındaki delikanlılar gibi görünür. İki yaşında karşısında kimse duramaz. Avlanarak ihtiyar ana babasını besler.

Bir gün avladığı bir kuşun peşinden koşarken örmeğini kopardığı kadın beddua edip aşağılayarak Töstik'e kaybolan ağabeylerini hatırlatır. Kaybolan ağabeylerini hikâyesini öğrenen Töstik, üzgün ve kızgın şekilde eve döner. Ağabeylerinin hikâyesini annesine sorar. Ancak annesi bunun bir yalan olduğunu söyleyerek kendisini inandırır. Yine başka bir gün Töstik daha önce örmeğini kopardığı kocakarının oğlunu aşık oyunu sırasında yumruğuyla yere serip öldürür. Kadın bu sefer daha da fazla beddua eder ve:

“Genç yaşta ölesin Töstik! Benim biricik oğluma gücüm yeteceğine bozkırda kaybolup ölen sekiz ağabeyinin kuruyan cesetlerini bulsan olmaz mı?” der.

Bunun üzerine annesi ağabeylerinin durumlarını daha fazla gizleyemeyerek olanları Töstik'e anlatır.

Töstik, anne babasının erzaklarını yanlarına bırakarak ağabeylerini aramak için yollara düşer. Uzun süren bir yolculuğun ardından bir yılki sürüsünün ortasında duran bir çardağa girer. Oradakilerin konuşmalarından ağabeylerinin orada olduğunu öğrenir ve onları bulur. Hep birlikte yılki sürüsünü de önlerine katıp memleketlerine dönerler.

Oğullarının sağsalim döndüğünü gören Ernazar, onların şerefine büyük bir toy verir. Toyun ardından, oğullarını evlendireceği için aynı ana ve babadan olma dokuz kızı aramak maksadıyla yola düşer. Uzun bir yolculuğun ardından aradığı kızları bulur ve kızların en küçüğü Kencekey'i Töstik'e, diğer sekiz kızı da sekiz oğluna söyleyerek memleketine geri döner. Düğün yapmak için kızların memleketine doğru yola çıktıkları sırada karşılarına çıkan peri kızı Bektör, Töstik'e âşık olur ve onu Kencekey'den ayırmak ister.

Yapılan düğünün ardından yola çıkacakları sırada Kencekey, babasının kendisine verdiği çeyize razı olmaz ve ondan Şalkuyruk adlı atını, aksırmalı zırhı ve boz dişi deveyi ister. Babası ise bu isteklerinin çok değerli (kutlu) olduğunu ve babadan oğula geçeceğini söyleyerek Kencekey'in istediklerini vermez. Bunun üzerine Kencekey, bunları kendi için değil de Töstik için istediğini söyleyince babası isteklerini yerine getirir. İstediklerini babasından alan Kencekey yoluna devam eder. Kenceke, yolda karşısına çıkan Bektör ile Töstik üzerine atıştır.

Düğün kervanı Sorkudık'a gelir. Kencekey, kayınbabasını buraya konmaması hususunda uyarsa da kayınbabası onu dinlemez ve kervanı oraya kondurur. Kencekey, o

gece gözünü kırpmadan yatsa da sabah uyandığında boz dişi devenin olmadığını fark eder. Durumu Ernazar'a anlatır. O da boz dişi deveyi aramak için yola çıkar. Boz dişi deveyi kocakarı yakalamıştır. Kocakarı, Ernazar'a dost görünerek kendisini yanına çeker ancak sonrasında düşmanlığını gösterir. Ernazar, canını bağışlaması için kendisine çeyiz, sürü, Kencekey ve sekiz oğlunu vermeyi teklif etse de kocakarı bunları kabul etmez. Ancak son teklifi olan Töstik'i duyunca Ernazar'ı serbest bırakır. Ernazar, Töstik'in kocakarının yanına gitmesini sağlamak için oklarının ucunu sivritmekte kullandığı eğesini orada bırakır. O sırada Kencekey de olup biten her şeye şahit olur. Ernazar boz dişi deveyi alıp geri döner.

Kencekey, Ernazar ile kocakarı arasında geçenleri Töstik'e anlatır. Töstik, babasına eğesini sorduğunda babası ona, eğeyi Sorkudık'ın başında düşürmüş olabileceğini söyler. Töstik, altı ayaklı ala atla yedi ayaklı ciren ata binmek istese de Kencekey bu atların işe yaramayacağını söyleyerek ona Şalkuyruk'ı verir.

Şalkuyruk yolda dile gelip eğeyi nasıl alabileceğini Töstik'e anlatır. Eğin olduğu yere geldiklerinde Töstik, kocakarıyı aldatarak arkasına dönmesini sağlar. Şalkuyruk'ın bir anda eğilivermesiyle birlikte eğeyi alıp kaçarlar. Kocakarı arkalarından kovalasa da yetişemez. Bu sırada Şalkuyruk'ın kuyruğuna kazan kadar büyük bir taş dolanır. Şalkuyruk o kadar hızlıdır ki hızına yer dayanamaz ve ikiye ayrılır. Şalkuyruk ile Töstik bu yarıktan yer altına düşerler.

Yeraltına düştüklerinde Şalkuyruk, Töstik'in karşılaşacağı yılanları kendisine önceden bildirir ve onlardan korkmaması gerektiğini tembihler. Nihayetinde Töstik, Cılan Bapı Han'ın sarayına gelir. Orada, önce Cılan Bapı Han'ın gözcüsü olan iki kara alacalı yılan, ardından Cılan Bapı Han'ın oğlu ve kızı olan iki boz yılan ve en son olarak da Cılan Bapı Han'ın kendisi ve hanımı olan iki sarı yılanla karşılaşır. Töstik'i karşılayan Cılan Bapı Han ve diğerleri, yılan donundan çıkarak tekrar insan donuna girerler. Cılan Bapı Han, Töstik'ten; daha önce defalarca elçi göndererek istediği hâlde kızını kendisine vermeyen Temir Han'ın kızını, kendisi için alıp getirmesini ister. Bunu başarabilirse kendi kızını Töstik'e vereceğini vaat eder.

Töstik, Temir Han'ın yurduna doğru gerçekleştirdiği yolcuğu sırasında sırasıyla, daha önceden kendisinin geleceğinden haberdar olan ve kendisini bekleyen, aldığını insana sezdirmeyen, ayağında taş bağlı olduğu hâlde geyikleri yakalayabilen Celayak, yer altını dinleyebilen Sakkulak, dağları kaldıracabilen Tavsoğar, göllerin suyunu ağzına alabilen

Költavısar/Kölcutkış ve yer altının açığızöü olan yoldaşlarıyla karşılaşıır. Yedi arkadaş Temir Han'ın ülkesine gelirler.

Töstik ve arkadaşlarının geldiğini öğrenen halk oradan göçmüştür. Sakkulak yeri dinler ve halkın “adam geizmez” denilen yere gittiğini öğrenir. Açığızö de halkın altı dağın ardında yedi gölün kıyısındaki uçsuz bucaksız dik kayanın altına saklandıklarını görür. Tavsoğar, dağları kaldırıp bir kenara koyar, Kölcutkış da gölleri kurutur. Böylece kısa zamanda Temir Han'ın yurduna gelirler. Temir Han kızını Keşçe Han'a vermek üzereyken yetişirler. Bunun üzerine Temir Han, kızını kime vereceğini belirlemek için yarış düzenlemeye karar verir.

Öncesinde Temir Han ve Keşçe Han, Töstik ve arkadaşlarının yemeklerine zehir koyup onları öldürmek isterler. Ancak Sakkulak bunu öğrenir ve tabakları fark ettirmeden Keşçe Han'ın hizmetkârlarına yedirerek hepsini öldürür. Daha sonra at yarışı düzenleyen Temir Han'ın yarışını, Temir Han kendisini bir haftalık yere sürse de, Şalkuyruk kazanır. Bu sırada Tavsoğar da güreş yarışında Temir Han'ın tüm pehlivanlarını yener. At yarışı ve güreş yarışmalarını kaybeden Temir Han ile Keşçe Han bu sefer de yaya yarışı yapmaya karar verirler. Töstik, bu yarış için Celayak'ı görevlendirir. Yarış sırasında Temir Han'ın koşucularından bir cadı karısı, bitlerini temizlemek bahanesiyle Celayak'ı uyutur ve yarışta geri kalmasına sebep olur. Uyandığında öğle vakti olsa da Celayak diğer yarışçılara yetişir. Cadı karısının gözüne bir avuç toprak atıp geri kalmasını sağlayarak yarışı kazanır. Bunun ardından Temir Han, Töstik'ten, kırk kulaçlı büyük kazanını, düştüğü derin gölden çıkarmasını ister. Töstik, bu iş için Költavısar'ı görevlendirse de o suyun tamamını yutamaz. Bunun üzerine Şalkuyruk izin isteyip göle dalar ve bin bir güçlükle kazanı çıkarır. Ardından Temir Han, Töstik ve arkadaşlarını demir bir saraya yerleştirir ve üzerlerine kapıyı kapatarak etrafında ateşler yakar. İçerdekiler sıcaktan öleceği sırada Tavköşirer tekmesiyle kapıyı yıkar, Kölcutar da ağzında tuttuğu bir gölün suyuyla ateşi söndürür.

Temir Han çaresiz kalıp kızını Töstik'e teslim eder. Yiğitleriyle birlikte yola çıkan Töstik'in yiğitlerinin hepsi, “*Bundan öteye gitmek için bizlere yol yok.*” deyip Töstik'le vedalaşarak ilk karşılaştıkları yerde kalırlar. Töstik, Cılan Bapı Han'ın yurduna, Temir Han'ın kızıyla birlikte gelir. Kızın karşılığında kendi kızını Töstik'e veren Cılan Bapı Han, Töstik'in memleketine dönmesine de izin verir.

Töstik'in yer altına düştüğü kapı altı aylık zorlu bir mesafededir. Cılan Bapı Han'ın kızı ve hizmetkârları bu zorlu yolculuğa dayanamayarak yolda helak olurlar. Ancak, Künke adlı bir kadın hizmetkâr, Şalkuyruk ve Töstik sağ kalmayı başarır.

Bir pınarın başına geldiklerinde Töstik, beytereğin tepesindeki kuş yavrularını yemeye çalışan ejderhayı okuyla iki gözünün ortasından vurarak öldürür. Bu kuşlar Simurg'un yavrularıdır. Töstik'i yavrularının yanında gören, biri kuş diğeri insan başı olan iki başlı Simurg, ilk başta onu yavrularını yemeye çalışan bir düşman sansa da sonradan yavrularından Töstik'in dost olduğunu ve kendilerini ejderhanın elinden kurtardığını öğrenir. Kendisinden af dileyerek onunla dost olur. Başından geçenleri Alp Kara Kuş'a anlatan Töstik yeryüzüne çıkmak istediğini söylediğinde, Alp Kara Kuş onu kanatlarına bindirip yeryüzüne çıkarır. Kendisine bir iyilik daha yapan Alp Kara Kuş, Töstik'e bir tüyünü verir ve zorda kaldığında bu tüyü yakmasını tembihler.

Bu sırada Bektörî,Töstik'i yakalayamadığı için calmavızı öldürmüştür. Calmavızın oğlu Şoyinkulak'ı da Töstik'i yakalaması için görevlendirmiştir. Şoyinkulak, Töstik'i uyurken yakalar ve Bektörî'ya getirir. Bektörî, Künke'yi Şoyinkulak'a verir. Töstik'i derin bir zindana atar ve Şalkuyruk'ı bir yere kapatır. Töstik, uzun süre zindanda kalır. Künke, Şoyinkulak'tan bir çocuk dünyaya getirir. Şoyinkulak, Şalkuyruk'a binip avlandığı bir gün, Şalkuyruk Şoyinkulak'ın elinden kurtulur. Şoyinkulak'ın kendini bağlamak için kullandığı kemeri Töstik'e uzatır. Kemerde Şoyinkulak'ın çakmağı vardır. Töstik, Alp Kara Kuş'un zorda kaldığında yakması için kendisine verdiği tüyü bu çakmak sayesinde yakar. Bunun üzerine Alp Kara Kuş, Töstik'in yardımına gelir. Alp Kara Kuş'un kanadına binip derin zindandan kurtulan Töstik, Alp Kara Kuş'tan, Şoyinkulak'ın canını başka bir yerde sakladığını da öğrenir. Töstik, Şalkuyruk'a binerek Künke'nin yanına gelir. İki birlikte Şoyinkulak'ın dış canının yerini öğrenmek için bir plan yaparlar. Şoyinkulak uyurken Töstik, çimdikleyerek çocuğu ağlatır. Şoyinkulak çocuğun neden ağladığını sorduğunda Künke, *"Oğlun, ben Şoyinkulak'ın oğlu değil, Er Töstik'in oğlu olsam gerek. Eğer Şoyinkulak benim babam olsaydı canımı kendi canına katar idi. Katmak şöyle dursun, canının nerede olduğunu dahi bugüne kadar söylemez. Er Töstik olsaydı canının nerede olduğunu çoktan söylerdi, ona ağılıyorum,diyor."* deyip Şoyinkulak'ı kandırır. Şoyinkulak ise sırrını yalnız çocuğuna vereceğini söyleyerek Künke'yi evden gönderir. Bu sırada Töstik, çocuğun beşiğinin altına yatmıştır. Şoyinkulak, çocuğuna sırrını söylerken Töstik de Şoyinkulak'ın sırrını duyar ve onun canının, Kamışlı pınarın (Borıktı bulak) başında dolaşan kırk yaban

keçisinden biri olan kara ker yaban keçisinin içindeki dokuz sandığın en küçüğünde yer alan dokuz kuş yavrusunda saklı olduğunu öğrenir.

Töstik, kara ker yaban keçiyi vurup içinden çıkan sandıkların en küçüğündeki dokuz kuştan sekizinin boynunu koparır. Sekiz canını kaybeden Çoyinkulak, hâlsiz bir şekilde yattığı hâlde Töstik'i öldürecek gibi olur. En sonunda Töstik, Künke'den yardım ister. Künke, Töstik'in koynundaki sandığı açtığı anda sekiz kuşun tekrar canlandığını görür. Tek tek kuşların boyunları koparır ve bunun sonucunda Çoyinkulak oracıkta ölür. Töstik, kendisini öldürmekle tehdit eden Şoyinkulak'ın oğlunu da ellerini ve ayaklarını bağlayıp beşiğiyle birlikte suya atar. Böylece calmavızdan geriye hiçbir iz kalmaz.

Bu olanların ardından Töstik, memleketine doğru tekrar yola çıkar. Herkes kendisinden umudunu kesmişken Kencekey, Töstik'in yolunu gözlemektedir. Kencekey'in Töstik evden ayrılırken vade kıldığı üzere boz dişi deve buzağılar, beline doladığı başörtüsü çözülür. Devenin arkasında, aksak boz bir ata binmiş aksakallı bir ihtiyar görünür. Atın kişnemesinden Kencekey Şalkuyrık'ı, Töstik de boz dişi deve ile Kencekey'i tanır. Hepsi ayrıldıkları günkü genç hâllerine geri dönerler ve uzun yıllar mutlu bir yaşam sürerler (Aça, 2002a: 129-150).

2.2.1.2. Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu)⁴⁶

Potanin tarafından derlenen bu anlatma, Jivaya Starina dergisinin 1916 yılına ait 25. cildinin 85-89. sayfaları arasında yayımlanır. Bu metin daha sonra "Kazahskiy Folklor v Sobranii G.N. Potanina" adıyla 1972 yılında Alma-Ata'da yayımlanan çalışmanın 104-109. sayfaları arasında da neşredilir. Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki adlı çalışmada bu anlatmanın Tümen Tatarlarından derlendiği kaydedilse de bu, günümüzde Rusya'ya bağlı olan ve güney Sibiry'a'nın başlangıcı olarak kabul edilen Tümen şehri ile Kazakistan'ın bugünkü başkenti olan Astana'nın birbirine yakınlığından (iki şehir arası mesafe yaklaşık 950 km.'dir.) ve Kazakların bir dönem Tümen şehrini ele geçirmesinden kaynaklanan bir durumdur.

⁴⁶ Bu anlatma Potanin tarafından, Jivaya Starina dergisinin 25. cildinin (1916) 85-89. sayfaları arasında yayımlanmıştır. Pertev Naili Boratav ve Lois Bazin bu anlatmayı özetlemiş (Boratav-Bazin, 1989: 16-17) ve bu çalışma Prof. Dr. Fikret Türkmen'in yayına hazırladığı eserde Fransızcadan Türkçeye çevrilmiştir (Boratav-Bazin, 1995: 236-237). Aynı anlatmanın bir başka çevirisi de Seyfullah Yıldırım tarafından, Kazahskiy Folklor v Sobranii G.N. Potanina, İzdatelstvo "Nauka", Alma-Ata, 1972, s. 104-109'dan yapılmıştır (Yıldırım, 2014: 94-97).

Bu anlatmada Töstik'in babası, dokuz bin atı ve dokuz oğlu olan Bulatpay yani Bulat Bay'dır. Bulatpay'ın atları insanları yediğinden insanlar Bulatpay'dan kaçarlar. O da atları ve oğullarını memleketinde bırakarak başka bir yere göçer. Bundan sonraki olaylar bir önceki Töstik anlatmasıyla çok benzemektedir. Göçtükleri bu yerde, hanımıyla birlikte çaresiz bir şekilde ömürlerini sürdürürken hanımı yetmiş yaşında hamile kalır ve kocasının eve getirdiği kısırağın döş etine aş erer. Kısırağı kesip döş etini yerler ve bir zaman sonra kadın, adını Töstik koyacakları bir erkek çocuk dünyaya getirir. Töstik hızlıca büyür. Katıldığı bir düğün sırasında kendisine etin kötü yerleri verilir. Bunun nedeni olarak da kaybolan ağabeylerini bulmadığı hâlde düğüne katılması gösterilir ve Töstik düğüne katılanlar tarafından aşağılanır.

Bunun üzerine Töstik, ailesine zorla (baldırlarını sıkarak) kaybolan ağabeylerinin başlarından geçenleri anlattırır ve onların peşinden çıktığı yolculukta karşılaştığı çobanlardan ağabeylerinin bir toya katılacağını öğrenir. Ağabeylerini bulup kendisini tanıtır. Sekiz ayaklı ala ata binip kaval çalarak ağabeyleriyle birlikte evlerine dönmek için yola düşerler.

Çocuklarının memlekete dönmelerinin ardından Bulatpay, altı ayaklı atına binip on oğlu için bir babadan olma on kız aramak için yola düşer. Karşısına çıkan ihtiyar bir kadından on kızı olan bir adamın yerini öğrenir ve bu adama dünür olarak kızları oğullarına alır. Sonrasında Töstik'i kendi memleketlerinde bırakıp diğer dokuz oğluyla birlikte düğün yapmak için kızların memleketine gelir. Kızların en küçüğü Kenceke, Töstik'e nikâhlanır ve Kenceke'nin babasından çeyiz olarak aldığı Şalkuyruk adlı at, beyaz dişi deve ve beyaz zırhla birlikte yola düşerler.

Dönüş yolunda karşılarına çıkan ihtiyar kadın, büyük Bay Terek'in yanından konaklamamaları hususunda Bulatpay'ı uyarsa da Bulatpay, o ağacında altında gelinleri ve dokuz oğluyla birlikte konaklar. Burada suyun üzerinde gördüğü ciğeri almak için uğraştığı sırada ciğer, kempire (celmogus) dönüşür ve oğlu Töstik'i Bulatpay'dan ister. Bu anlatmada Ernazarın daha önceki varyant ve versiyonlarda celmogusa verdiği eğenin yerini Töstik'in altın aşık kemiği alır. Kenceke, babasının celmogusla yaptığı anlaşma konusunda Töstik'i uyarır. Celmogusun üzerine yola çıkan Töstik'e, babasında çeyiz olarak aldığı beyaz zırhı ve Şalkuyruk'u verir. Şalkuyruk yolda dile gelerek celmogusla ilgili Töstik'i bilgilendirir. Töstik, celmogusun elinden altın aşık kemiğini alsa da celmogus kılıcıyla

Şalkuyruk'un kulaklarını, kargısıyla da kuyruğunu koparır. Bunun üzerine Şalkuyruk ve Töstik yer altına düşerler.

Yeraltında karşılarına çıkan seksen kempir, Töstik'in üzerine yılanları salsa da Töstik bu yılanlardan korkmaz. Bunun üzerine seksen kempir, Töstik'in cesur bir yiğit olduğunu anlar ve ondan Han'ın altın saçlarından bir tutam getirmesini isterler. Bu isteği yerine getirmek için yola düşen Töstik, yolda sırasıyla dağı kaldıran, bir gölün suyunu içebilen ve her şeyi önceden bilebilen adamlarla arkadaş olur. Han'ın memleketine geldiklerinde kendisinden kızını isterler. Bunun üzerine han çok kızar ve bunları demir bir eve kapatıp evi ateşe verir. Buradan gölün suyunu yutabilen adamın sayesinde kurtulan Töstik ve arkadaşları, Han'ın adamları tarafından üzerine demir yığılılacak olan başka bir demir eve kapatılırlar. Her şeyi bilen arkadaşları bu durumu önceden sezip Töstik'i uyarır. Dağı kaldıran adam sayesinde üstlerine düşmekte olan demirlerden kurtulurlar. Bunun üzerine han, bir kuyunun dibindeki kazanı çıkarmalarını şart koşar. Bunu da hep birlikte kazanı iple çekerek başarırlar. Han, bunun sonucunda kızını Töstik'e verir ve onları için bir toy düzenler. Daha sonra kızına çeşitli hediyeler verip iki günlük yolu kendileriyle birlikte yürüse de Töstik tarafından yolda öldürülür. Töstik, Han'ın kızını yoldaşlarıyla birlikte bırakıp kellesini alarak seksen kempire getirir ve bunun sonucunda özgürlüğüne kavuşur.

Töstik, memleketine doğru çıktığı yolculuk sırasında dinlenmek için yattığı ağacın üzerindeki Alp Karakuş'un yavrularını, ejderhadan kurtarır ve bunun sonucunda Alp Karakuş'la arkadaş olur. Yaptığı iyilik karşılığında Töstik'i yeryüzüne çıkarmak isteyen Alp Karakuş, Töstik'ten yolda yemek için doksan tane toygar kuşu ve doksan tane su matarası ister. Töstik bunları hazırladıktan sonra yola çıkarlar. Töstik, yolda yiyecek bitince Alp Karakuş'u bacağından verdiği etlerle doyurur. Yeryüzüne çıktıklarına durumu fark eden Alp Karakuş, etleri tekrar geri çıkarır ve Töstik'in bacağı iyileşir. Alpkarakuş, zorda kaldığında yakıp kendisine haber vermesi için bir tüyünü Töstik'e verir.

Yolculuğuna devam eden Töstik, yolda karşısına çıkan bir çadıra girer ve içeride güzel bir kadın görür. Kadının ava giden kocası avdan döndüğünde Töstik'i görür ve kendisinden korkarak çadırının altına kazdığı çukura düşürüp oradan göçer. Töstik ilk başta akıl edemese de sonrasında Alp Karakuş'un kendisine verdiği tüyü yakarak onu çağırır. Alp Karakuş gelip Töstik'i kurtarır. Töstik, Şalkuyruk'a binip memleketine doğru yolculuğuna devam eder.

Memleketine geldiklerinde gençleşen Töstik ve Şalkuyruk'u ilk başta kimse tanımaz. Kenceke'nin Töstik giderken vade kıldığı üzere devesi doğurur. Bunun üzerine Kenceke, Töstik'in öldüğünü sanır. Ardından Şalkuyruk'u tanır ve Bulatpay'a Töstik'in döndüğünü müjdelir. Bulatpay oğlunu tanır, birbirlerine sarılarak kavuşurlar (Potanin, 1916: 85-89; KFS, 1972: 104-109; Boratav-Bazin, 1989: 16-17; Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

2.2.1.3. Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu)⁴⁷

Potanin tarafından derlenen ikinci anlatma da bir önceki anlatmanın devamı olarak Jivaya Starina dergisinin 1916 yılına ait 25. cildinin 89 ila 93. sayfaları arasında yayımlanır.

Bu versiyonda, Er-Töstik'in babası, dokuz oğlu olan Tokpay-Bay'dır. Tokpay-Bay, oğullarıyla birlikte doksan bin atını da yanlarına alarak yola çıktığı sırada karısı hamiledir ve göğüs etine aş erer. Döşü (göğüs) yedikten sonra bir erkek çocuk dünyaya getirir ve adını Töstik koyarlar. Töstik olağanüstü şekilde hızlıca büyüyerek bir günde bir yaşında gibi görünür. Bir keloğlanla aşık oynadığı sırada ondan kayıp ağabeylerinin hikâyesini öğrenir. Annesinden tüm gerçeği öğrendikten sonra ağabeylerinin peşine düşer. Bir eğlencede bulunduğu ağabeyleri, ilk başta onu tanımasalar da en küçük kardeşlerinin sayesinde birbirlerini tanır ve babalarının memleketine geri dönerler.

Tokpay-Bay çocuklarının isteği üzerine on oğluna aynı babadan olma on kız aramak için yola çıkar ve bir balıkçının on kızını oğullarına gelin olarak alır. Bu kızların en küçüğü Kenceke (Töstik'in hanımı), düğün göçü sırasında, kayınpederini karşısına çıkan subaşında konaklamamaları hususunda uyarsa da Tokpay-Bay onu dinlemez. Burada Tokpay-Bay'ın suyun üzerinde yüzerken yakalayıp kıyıya çektiği akciğer birden yedi başlı bir cadıya dönüşür ve Tokpay-Bay'ı etkisiz hâle getirir. Yedi başlı cadı, Tokpay-Bay'dan canını bağışlaması karşılığında Töstik'in altın kemiğini (saka) bırakıp gitmesini ve sonrasında Töstik'i kendisine yollamasını ister. Töstik, düğünden sonra, babasından sakasını istediğinde babası onu kandırır ve altın sakayı düğün göçü sırasında konakladıkları subaşında kaybettiğini söyler. Bunun üzerine Töstik, Kenceke'nin kendisine verdiği Şal-

⁴⁷ Bu anlatma Potanin tarafından, Jivaya Starina dergisinin 25. cildinin (1916) 89-93. sayfaları arasında yayımlanmıştır. Pertev Naili Boratav ve Lois Bazin bu anlatmayı özetlemiş (Boratav-Bazin, 1989: 17-18) ve bu çalışma Prof. Dr. Fikret Türkmen'in yayına hazırladığı eserde Fransızcadan Türkçeye çevrilmiştir (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

kuyruk'u, beyaz çelik kılıcı ve aksırmal giysiyi alıp subaşına doğru yola çıkar. Şal-kuyruk, yolda dile gelip cadıyla ilgili olarak Töstik'i uyarır ve sakayı almanın yolunu Töstik'e anlatır. Töstik, sakayı almayı başarsa da kendisini takip eden cadıdan kurtulamaz ve hep birlikte yer altına düşerler.

Yeraltına düştüklerinde kendisine bir kılını veren Şal-kuyruk'tan ayrılan Töstik, yolda sırasıyla; kayaları birbirine çarpan, bir gölün suyunu içen, çok hızlı koşan ve her şeyi işiten adamlarla karşılaşır onlarla dost olur. Bu adamlar, Ulmis-Han'ın Töstik'e âşık kızı tarafından gönderilmiş kahramanlardır. Hep birlikte Ulmis-Han'ın huzuruna gelen bu beş arkadaş, handan kızını isteyince han kızını vermenin şartı olarak geçmeleri gereken üç sınavı onlara sunar. Bu sınavlardan ilkinde kayaları yerinden söken adam hanın pehlivanını güreşte, ikincisinde hızlı koşan adam hanın hızlı habercisini yaya yarışında yener. Üçüncüsünde ise altında ateş yanan demir evden gölün suyunu içen adamın su püskürtmesi sayesinde sağ çıkan Töstik ve arkadaşları, kızını verme hususunda hanı razı ederler. Kızın yer altında nerede olduğunu bulma şartını da her şeyi işiten adam sayesinde yerine getirirler.

Töstik, dönüş yolunda kendisini bekleyen Şoyun-Kulak'la karşılaşır. Şoyun-Kulak, dost gibi görünüp Töstik'i kandırarak evinde misafir eder. Ancak Şoyun-Kulak'ın hanımı tüm gerçeği Töstik'e anlatır. Bunun sonucunda Töstik ve Şoyun-Kulak dövüşürler. Töstik, Şoyun-Kulak'tan daha güçlü olmasına rağmen, Şoyun-Kulak'ın canının gövdesinde değil yüksek bir dağda bulunan kuyunun dibindeki demir bir kasa içindeki dört kuşa gizli olmasından dolayı, Şoyun-Kulak'ı yenemez. Bitkin düşen Töstik, Şoyun-Kulak tarafından yere serilir ve öldü sanılarak orada bırakılır. Şoyun-Kulak, Töstik'in yer altında aldığı ikinci hanımını, Ulmis-Han'ın kızını, yanına alarak oradan uzaklaşır. Kendine geldiğinde, Şoyun-Kulak'ın hanımıyla işbirliği yapıp Şoyun-Kulak'ın çocuğunu ağlatmak suretiyle Şoyun-Kulak'tan canının yerini öğrenen Töstik, Şoyun-Kulak'ın canı olan dört kuşu bulur. Önce üçünü, Şoyun-Kulak'la karşı karşıya geldiğinde de dördüncüsünü öldürdükten sonra Şoyun-Kulak'ı öldürür. Töstik, Şoyun-Kulak'ın hanımını dağ deviren arkadaşına verir. Kaynaklarda anlatmanın bundan sonraki bölümleriyle ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. (Potanin, 1916: 89-93; Boratav-Bazin, 1989: 17-18; Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

2.2.1.4. İtigil⁴⁸

Kazak sahasına ait bir diğer Töştük versiyonu da yine Potanin tarafından derlenen ve sonrasında Kazahskiy Folklor v Sobranii G.N. Potanina⁴⁹, adlı eserin 109-112. sayfaları arasında yayımlananan “İtigil” adlı anlatmadır.

Bu versiyonda kahramanın adı, diğer Kazak sahası versiyonlarında olduğu gibi Töstik değil İtigil’dir. O, babalarının hayvanlarını otlatmak için gidip kaybolan ağabeylerinin ardından, anne ve babasının ihtiyarlamış olmalarına rağmen, annesinin üzeri kırağıyla kaplı eskiden kalma eti haşlayıp yemesi sonucu dünyaya gelmiştir. Büyüyüp serpilen İtigil, kaybolan ağabeylerinin peşinden gider ve onları bulup babasının hayvanlarıyla birlikte memleketine geri getirir. Memleketlerine dönen çocuklar, babalarından kendilerini evledirmelerini ister. Çocuklarını evlendirmek için bir babadan olma on kızı arayan babaları iki kez yollara düşse de bir türlü aradığını bulamaz. Ancak çıktığı üçüncü yolculukta amacına ulaşır. Bulduğu kızların en küçüğü olan ve ailesi tarafından hiç evden çıkarılmayan Kancikey’ien küçük oğlu İtigil’e almak istediğinde kızların babası Kancikey için dört vadiyi doldurabilen ve her biri ayrı cinsten olan çok sayıda atı başlık olarak ister. Babasından başlığı öğrenen İtigil, bir gölün kıyısına gelip seslenir. Gölde kayınpederinin istediği cinsten ve sayıda at çıkar. Böylece Kancikey için istenen başlık ödenmiş olur. Düğün göçü sırasında Kancikey, annesinin anlattığı üzere karşısına çıkan gölün yakınında konaklamamaları gerektiği hususunu kayınpederine hatırlatır. İtigil’in babası gelinini dinlemeyip burada konaklar. Şaytan (Şeytan) tarafından gölün ortasına kadar çekilen devesini kurtarmak için gittiğinde Şaytan’ın tuzağına düşer. Şaytan, kendi canını bağışlaması karşılığında babasından İtigil’in üç yıllık ömrünü ister. İtigil ve Kancikey, İtigil’in babasıyla Şaytan arasında geçen bu pazarlığı öğrenir. Kancikey, Şaytan’ın üzerine çıktığı yolculuk öncesinde, babasının evinden çeyiz olarak getirdiği Calkuyruk’u ve Şaytan’ın büyülerinden korunmasını sağlayacak puhu kuşunun tüyünü İtigil’e verir.

İtigil, Şaytan’la karşılaştığında Şaytan ondan özgürlüğü yerine Tohtamıs Han’ın kızını kendisi için getirmesini ister. Bu şartı kabul eden İtigil, çıktığı yolculuk sırasında sırasıyla çok hızlı koşan, çok şarap içen, çok et yiyen ve son olarak da hamamda uzun süre

⁴⁸ Potanin tarafından derlenen bu anlatmanın Rusçadan yapılan çevirisi için bkz. Yıldırım, 2014: 97-100.

⁴⁹ Kazahskiy Folklor v Sobranii G.N. Potanina, (Red. Z. N. Palgova), İzdatelstvo “Nauka”, Alma-Ata 1972

oturabilen bir adama rastlar. Onlarla dost olarak Tohtamıs Han'ın memleketine gelir. Tohtamıs Han'ın kızını vermek için şart olarak sunduğu sınavlardan, ki o sırada Şaytan'da oradadır ve İtigil ile arkadaşlarına yarışlarda zorluk çıkarmaya çalışır, yaya yarışını çok hızlı koşan, içki içme yarışını çok şarap içen, kızartılmış boğaları yeme yarışını çok et yiyen ve ısıtılmış hamamda oturma yarışını da uzun süre hamamda oturan adamlar sayesinde kazanır. Tohtamıs Han'ın son yarışı olan at yarışını da Calkuyruk sayesinde kazanan İtigil, Tohtamıs Han'ın kızını alır ve geldiği yere doğru yola çıkar.

Yolda karşısına çıkan Şaytan'ı, Tohtamıs Han'ın kızının bütün uyarılarına rağmen, taşların altından çıkarır. Şaytan, onlar uydukları vakit Calkuyruk'u kaçırıp üzerine biner ve İtigil'i taşların altına atar. Tohtamıs Han'ın kızını da kendisine hanım yapar. Bunun sonucunda kızıdan bir de oğlu olur. Düştüğü yerde karşısına çıkan kanatlı yılan, İtigil'i tekrardan yukarı çıkarır. Burada, Şeytan'ın çocuğunu ağlatarak kestirdiği üç boğayı yiyip eski gücüne kavuşan İtigil, Şaytan'ı etkisiz hâle getirip tekrar taşın altına atar ve Tohtamıs Han'ın kızını alarak memleketine doğru yola çıkar.

Kancikey, İtigil gittiği vakit İtigil ölürse devesinin bir dişi, sağ salim geri gelirse bir erkek deve doğurması şeklinde bir şart koşturmuştu. Üç yıl sonra köye gelen haberciden devesinin doğurduğunu öğrenen Kancikey, devenin dişi mi erkek mi doğurduğunu öğrenmek için yola çıktığında yolda İtigil'e rastlasa da onu tanıyamaz. Devenin erkek doğurduğunu öğrenince köyüne geri döner. Kendisini karşılayanlar İtigil'in Tohtamıs Han'ın kızıyla birlikte geri döndüğünü kendisine müjdelerler. İtigil ve iki eşi birlikte hayatlarını sürdürürler (KFS, 1972: 109-112; Yıldırım, 2014: 97-100).

2.2.2. Tatar Sahasına Ait Versiyon: Yirtöşlik

Tatarlar arasında Yirtöşlik adıyla bilinen Töştük versiyonu, ilk olarak Radloff tarafından hazırlanan ve *Proben* serisinin 1872 yılında St. Peterburg'da yayımlanan "*Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens*" adlı dördüncü cildinin 352 ila 375. sayfaları arasında yayımlanmıştır. Bu eserde "*Jirtüşlük*" adıyla yayımlanan versiyonun Kalmaklar Köyü'nde, Tümen⁵⁰ Tatarları arasında derlenmiş olduğu kaydedilmiştir. Bunun haricinde, *Tatar Halık İcatı* adlı serinin F. V. Ehmetova tarafından

⁵⁰ Tümen; Baraba ve Omsk gibi diğer bölgelerle birlikte günümüzde 300.000 civarında Tatarın yaşadığı Batı Sibirya bölgesinin bir şehridir (Alkaya, 2008: 2).

hazırlanarak 1984 yılında Kazan'da yayımlanan *Dastannar* adlı cildinin "*Alıplar Turında Hikeyatler*" başlığı altında, 60 ila 81. sayfalar arasında *Yirtöşlik* anlatması yayımlanmıştır. F. Urmançı tarafından hazırlanıp 2001 yılında Kazan'da yayımlanan *İnci Çeçtim-İnci Cıyam* adlı serinin *Dastannar* adlı cildinin "*Mifologik-Geroik Dastannar*" başlığı altında, 21 ila 42. sayfaları arasında da *Yirtöşlik* anlatması yayımlanmıştır. Urmançı, bu çalışmasında *Yirtöşlik*'i Tülek ve Altayın Sayın Süme destanları ile birlikte eski masalsı-mitolojik destanlar başlığı altında değerlendirmiştir. Urmançı'ye göre bu destanlar, günümüz gerçekliğinden uzak, mitik tasavvurlar sonucu oluşmuşlardır. Yer altı ve yerüstü dünyasına ait olay ve kahramanlar ile su altı dünyasının olay ve kahramanları da bu destanların konuları arasında işlenmiştir. Olağanüstü özelliklere sahip olan insan kahramanların yanında ejderhalar, devler, cinler ve periler de bu destanların diğer olağanüstü kahramanlarıdır. Urmançı'ye göre *Yirtöşlik*, gerek kahramanın yer altı dünyasına yaptığı yolculuk ve yolculuk esnasında başından geçenler gerekse de kadınlara yüklenen hususiyetler nedeniyle mitik dönemin izlerini taşımaktadır (2001: 3-7).

Ahmedova ise Tatar destanlarını:

1. *Alıplar Türündeki Hikeyatler*

2. *Tarihiy Dastannar*

3. *Mehebbet Dastannarı* olmak üzere 3 başlık altında tasnif etmiş ve Er Töştük'ü "*Yirtöşlek*" adıyla *Alıplar Türündeki Hikeyatlar* başlığı altında değerlendirmiştir. Ona göre bu gruba giren destanlar, eski zamanlara ait mitik-kahramanlık destanlarıdır. Bu anlatmaların kahramanları normal insanlardan farklı bir güce sahip olan pehlivan, bahadır ve mergen (avcı) gibi yiğit kişilerdir (THİ, 1984: 12).

Diğer varyant ve versiyonlarla karşılaştırıldığında Tatarlara ait versiyon en arkaik versiyon olarak kabul edilmektedir. Bu tespit, anlatmadaki imajların arkaik özelliklerini koruması ve olayın da bu imajlara göre şekillenmesiyle ilgilidir. Örneğin, bu versiyonda Töştük'ün yer altında düşmesine neden celmogus değil ejderhadır. Yer altının padişahı olan bu ejderhayla Töştük arasında herhangi bir çatışma gerçekleşmez. Diğer varyant ve versiyonlarda ise ejderha sadece Alp Karakuş'un çocuklarını yiyen silik bir kahraman olarak yer alır. Kazak versiyonundaki Cılan-Bapı Han ise Töstik'e şart koyan bir kahramandır. Töştük, Kırgız versiyonunda ise Kara ve Kök Dev gibi olağanüstü varlıklarla savaşmış ve asker karakteriyle onları yenmeyi başarmıştır. Yani Töştük, sihirli masalda pasif, kahramanlık destanında daha aktif olarak görünse de anlatmanın sonunda tıpkı eski

epik kahramanlar gibi bütün engel ve zorlukları aşip zafere ulaşarak kendisini ispatlar (KAT-III, 2004: 43-44). Bu yönüyle Yirtöşlik ve dâhil olduğu destan grubu, Kazakların daha önce değinilen ve Töstik'in de içerisinde yer aldığı arkaik destanlarının özellikleri ile örtüşmektir. Urmançı'nın Jirmunskiy'den aktardığına göre, destanın çekirdeği eski Türk kağanlıkları döneminde VI-VIII yüzyıllarda oluşmuş ve XIV. yüzyıla kadar da gelişimini sürdürmüştür. Anlatmanın müstakil bir destan olarak ortaya çıkıp halk arasında anlatılması da Bulgar ve Altın Ordu devletleri dönemine rastgelmektedir (Urmançı, 2001: 7).

Bu çalışmada, Tümen Tatarlarına ait Yirtöşlik anlatmasının Vedat Kartalcık ve Caner Kerimoğlu'nun Prof. Dr. Fatih Urmançı'nın Tatar Halık Destannarı adlı eserinden Türkiye Türkçesine aktardıkları versiyonu⁵¹ kullanılmıştır. Bu anlatmanın kısa özeti aşağıda verilmiş olup anlatma, çalışmanın ilgili bölümlerinde mukayese unusuru olarak değerlendirilmiştir.

Bu anlatmada, Yirtöşlik'in babası yedi oğlu olan çok zengin bir handır. Bir gün en küçükoğlu Yirtöşlik, evlilik çağlarının geldiğini ve kendilerini bir babadan olma yedi kız kardeşe evlendirmesi gerektiğini han babasına iletir. Bunun üzerine han, oğullarına bir babadan olma yedi kız kardeşi aramak için yola düşer. Uzun bir yolculuktan sonra vardığı bir şehirde, kendisi gibi han olup yedi kızına bir babadan olma yedi oğlu damat olarak arayan başka bir hanla karşılaşır. Birbirleriyle tanışan iki han, birbirlerine mihirler vererek dünür olurlar. Orada yedi gün misafir olan han, düğün gününü kararlaştırdıktan sonra memleketine geri döner.

Düğüne gitmek için yola çıkacakları vakitte han, memlekette kalıp kendisinin yerine hanlığa vekâlet etme teklifini sırayla en büyük oğlundan başlayarak ilk altı oğluna etse de hiçbirini kabul etmez. En küçük oğlu Yirtöşlik ise babasını anlayışla karşılayıp memlekette kalmayı kabul eder. Babası ve ağabeyleri gelinleri alıp getirmek için yola çıkarlar.

Kızların memleketine gelindiğinde ilk gün küçük, ikinci gün ise büyük düğün yapılır. Altı oğul ile altı kız nikâhlanır. Yirtöşlik'in yerine de şapkasına, en küçük kızla nikâh kıyılır. Düğün göçünün yola çıkacağı gün, altı kızına hediyelerini veren han, küçük kızına da isteği olan yedi kat yer altında, iç içe yedi sarayın içinde yaşayan ve göğsünün altında elmas kılıç olan Çalkoyruk adlı atı verir. Dünürünü yolda otları ve suyu güzel olan bir yerle karşılaşacakları ve ne olursa olsun orada konaklamamaları hususunda tembihler. Yolculuklarının ilk gününde geç vakitte dünürünün konaklamaması hususunda uyardığı

⁵¹ bk. Urmançı, 2007: 134-171

yere gelen han, en küçük gelininin de uyarısına rağmen göç kervanını burada durdurur ve konaklar.

Küçük kız, memleketindeyken akıl danıştığı ihtiyar kadının kendisine zor anlarda yardımcı olması için verdiği iki yünü eline alıp Çalkoyruk'ın ayaklarının altına oturur. Geceleyin herkes uyuduğunda konakladıkları yerin sahibi olan ejderha gelir ve küçük kıza yutmak ister. Kız, ihtiyar kadının kendisine verdiği iki yünü tutarak uzağa fırlar. Ejderha yılan, konaklayan halkın etrafını sarıp yatar. Sabahleyin hanı uyandıran ejderha, kendilerini yutmaması için altı oğlu ve gelinini vermeyi teklif eden handan küçük oğlu Yirtöşlik'i ister. Han, diğer oğullarının da isteğiyle bu teklifi kabul eder. Yirtöşlik'i teslim edeceği günü belirleyip oradan uzaklaşır. Düğün göçünün geldiğini duyan Yirtöşlik, kervanı yolda karşılar. Nişanlısı olan küçük kızdan babasının kendisini ejderhaya verdiğini öğrenir. Küçük kızin kendisine verdiği Çalkoyruk'a binip ejderhanın olduğu yere varır ve kendisini ejderhaya tanıtır. Ejderhanın bir padişahın emriyle kendisi almak için beklediğini öğrenip onun peşine takılarak padişahın yer altındaki evine ulaşır. Burada kendisini karşılayan padişah, beyaz bir yılan şekline girmiş güzel kızıyla Yirtöşlik'i imam nikâhı ile nikâhlar. Geceleyin bu beyaz yılanın güzel bir kız olduğunu gören Yirtöşlik çok şaşırır. O gece kızla karı-koca olurlar. Sabah uyandıklarında padişah, damadı Yirtöşlik'e kendi evinde kalmasının münasip olmadığını, denizin içindeki değerli kemiği alarak kendisine ev yapması gerektiğini söyler. Değerli kemiği almaya giderken önüne çıkan evde karşılaştığı adamın uyarılarını dinleyen Yirtöşlik, kemiği alıp kendisine bir ev yapar ve hanımıyla bu eve yerleşir. Yeni evine kendilerini ziyarete gelen kaynatasının isteği üzerine, evin çatısını yapmak ve evi süslemek için öldürmesi gereken geyiğin peşine giderken daha önce de karşısına çıkan ihtiyardan geyiğin maharetlerini ve onun gözcüsü olan tilkiyi öğrenen Yirtöşlik, tilkiyi etkisiz hâle getirerek geyiği öldürür. Geyiğin derisinden evinin çatısını yapar, boynuzlarıyla da evinin köşelerini süsler.

Bir başka ziyaretinde kaynatası Yirtöşlik'ten, gelip geçenlerin konaklaması için evinin kenarına, avlayacağı kartalın kanat tüylerinden bir ağıl yapmasını ister. Kartalı öldürmek için yola koyulduğunda aynı ihtiyardan kartalı ve onun gözcüsü olan doğanı öğrenen Yirtöşlik, doğanı etkisiz hâle getirip kartalı öldürür. Öldürdüğü bu kartalın kanatlarının tüyünden bir ağıl yapar. Kaynatası bir sonraki ziyaretinde Yirtöşlik'e, evi ve ağılı çok beğendiğini ancak bu ağılda konaklayan kervanların bir kadının hizmetiyle ağırlanamayacağını, o yüzden kendisine ikinci hanım olarak Barsa Kilmes padişahın kızı

Köner'i alması gerektiğini söyler. Köner'i almak için yola çıktığında akıl almak için uğradığı ihtiyar, Çalkoyruk'ın altı günlük gücü kaldığını Yirtöşlik'e söylese de Yirtöşlik onu dinlemez ve yoluna devam eder. Altı günün sonunda Çalkoyruk yara bere içinde kalarak yürüyemez hâle gelir. Bu duruma çok üzülen Yirtöşlik uykuya dalar. Uyandığında yedi kat yer altında yedi gün, altı kat gök üstünde altı gün otlayıp semirerek geri gelen Çalkoyruk'ı görür.

Yirtöşlik, Çalkoyruk'a binip yola düştüğünde karşısına, akan evini tamir etmeye çalışan bir ihtiyar çıkar. Ondan Könersılu'nun yer kökünün dayacağını aldığını ve evinin bu yüzden sağlam durmadığını öğrenir. Oğlunun da Yirtöşlik geleceğini öğrenip onunla karşılaşmak için idman yaptığını öğrenir⁵². İhtiyarın oğlunu, ayağına değirmen taşı bağlayıp geyiğin peşinden koşarken bulan Yirtöşlik, oğlana kendisini tanıtır. Çalkoyruk'ın bir kılını sallayıp at yaparak oğlana verir ve birlikte Köner'i almaya giderler. Ardından iki dağı birbirine vurabilen, yedi kat yerin altını dinleyebilen, bir gölün suyunu ağzına alabilen, çürük bir kökü baltayla ortadan yarabilen, bir turgayı gözün görebildiği en uzak yerden okla bir gözünden diğer gözünü delerek vurabilen altı yiğide rastlar.

Yedisi birlikte Barsa Kilmes padişahın kalesine geldiklerinde nöbetçi onları içeri almaz. Yirtöşlik, Çalkoyruk'ın göğsünün altındaki kılıcı alıp nöbetçinin başını keser. Barsa Kilmes padişaha ulaşırlar. Padişah, kendisinden kızı Könersılu'yu isteyen Yirtöşlik'e, kızını alabilmek için yerine getirmesi gereken şartları sıralar. Bunların ilki, padişahın ihtiyar kadınıyla gerçekleşecek olan koşu yarışıdır. Yirtöşlik bu yarış için Taşbeylegiç'i, yani hızlı koşan yiğidi görevlendirir. İhtiyar kadın yarış sırasında Taşbeylegiç'i sarhoş ederek uyutsa da üçüncü günün sonunda uyanan Taşbeylegiç aradaki mesafeyi kapatır ve ihtiyar kadını geçer. Padişahın ikinci şartı, Çingiz adlı yiğidini güreşte yenmeleridir. Yirtöşlik'in bu güreş için görevlendirdiği Tavsukkiç, Çingiz Alp'ı yener.

Yirtöşlik ve arkadaşları, üçüncü şartını gizli tutan padişahın sırrını Cirtınlagıç'ın maharetiyle Könersılu'yı dinleyerek öğrenir. Padişahın planı, bu yedi yiğidi kapattığı demir saraydaşıp öldürmektir. Yirtöşlik'in görevlendirdiği Külupkiç ağzında biriktirdiği suyu boşaltarak demir sarayın duvarlarının sıcaklığını düşürür.

⁵² Anlatmanın asıl metninde bu olay, Yirtöşlik'in diğer yol arkadaşlarıyla karşılaşmaları öncesinde de aynı şekilde anlatılmıştır (Radloff, 1872: 352-375). Ancak aktarmada kullanılan metinde (Urmançı, 2007: 135-171) sadece Yirtöşlik'in ilk yol arkadaşı Taşbeylegiç'le karşılaşmasından önce anlatılmış, sonraki yoldaşlarıyla karşılaşmalarından önce ise bu durum (...) ile belirtilmiştir.

Yirtöşlik ve arkadaşları, padişahın dördüncü şartı olan ağaç balta ile demir kütüğü kesme şartını ve bu şartı nasıl yerine getireceklerini de Cirtınlagıç'ın maharetiyle Könersılu'yı dinleyip öğrenirler. Bu şartı da Tümgekyargıç'ın hüneri ile yerine getirirler.

Padişahın son şartını ve bu şartı yerine getirme yolunu da Cirtınlagıç'ın maharetiyle Könersılu'yı dinleyerek öğrenirler. Padişahın elmas baltasının gazabından kurtulmanın yolu süt gölüne⁵³ girip yıkanmaktır. Taşbeylegiç'in yardımıyla koşarak süt gölünde yıkanır. Turgay Atıcı, Yirtöşlik'in hiç erlik göstermediğini söylese de diğerleri Yirtöşlik'in kale kapısının nöbetçisini öldürdüğünü hatırlatırlar ve mecburen Turgay Atıcı, elmas baltanın altına yatar. Ancak balta geri sıçrayarak padişahın başını keser ve padişah ölür.

Bu yedi yiğit Köner'i alarak geri dönüş yoluna çıkarlar. Yirtöşlik, yolda diğer altı yiğide bindikleri atları verir, onlar da bu atların karşılığında Könersılu üzerindeki haklarından vazgeçerler. Yirtöşlik, Könersılu'yu da alıp evine döner. Kaynatası durumdan memnun olur ve kendisine verdiği bu görevlerin nedenini açıklar. Yirtöşlik'in karşılaştığı tüm zorluklar, aslında yerüstünde yaşayan Barsa Kilmes padişahın memleketini tehdit eden ve bu yüzden yer altına çekilmesine neden olan varlıklardır. O, bu varlıkları yenmesi için Yirtöşlik'i göndermiştir. Padişah, memleketine dönebilmesi için Yirtöşlik'e izin verir. Yirtöşlik, iki hanımını ve padişahın hediyelerini alıp girdiği delikten çıkarak tekrar kendi dünyasına ulaşır. Yolculuk esnasında Könersılu'yu kaçırmaya çalışan önce kızıl ata binen genci ve daha sonra da kara ata binen yalmavızı yakalayıp öldürür.

Könersılu'yu yalmavızın elinden kurtarıp geri dönerlerken su perisinin gazabına uğrayıp suya garkolurlar. Yirtöşlik bir tarafa, Könersılu bir tarafa sürüklenir ve birbirlerinden ayrı düşerler. Könersılu'yu bir Müslüman padişah bulur ve ona âşık olur. Ancak kaybolan bir kocasının olduğunu öğrenince kendi aralarında anlaşip evlenmek için bir yıl bekleme şartını koyarlar. Bu sırada Yirtöşlik de bir beyin hizmetçisi olmuştur.

Könersılu, Müslüman padişahın kendisini yerleştirdiği evin penceresinde söyleşen iki güvercini dinlediğinde kızıl atının yaşadığını öğrenir. Güvercinlerin yardımıyla atını getirir. Padişaha kızıl atı için taştan bir saray yaptırmasını ve dört bir tarafa atı zaptedebilecek olan yiğide güzel kızını vereceğini duyurmasını söyler. Yirtöşlik, yolda

⁵³ Şor Şamanlarının teflerinin üzerinde bulunan Süt gölü figürü de şamanın alt dünyaya yaptığı ayinin ardından arınıp temizlenmek için girdiği mitik bir göldür (Aleksyev, 2013: 230). Yine Radloff'un kaydettiğine göre gökyüzünün üçüncü katında bütün hayatın kaynağı olan Süt-ak-köl bulunur (Radloff, 2012: 22). Teleüt şamanları da ayinler esnasında dinlenmelerini sağlamak için atlarını, yani teflerinin figürlerini, Sürün Dağı'ndaki Süt Ak-Köl (Süt Gölü)'e gönderirler (Drenkova, 2014: 19).

karşılaştığı ihtiyar bir devden bu durumu öğrenir. Müslüman padişahın memleketine geldiğinde kızıl atı kendisini tanır ve kımıldamadan durarak Yirtöşlik'e kendisini dizginletir. Bunun sonucunda padişah, Yirtöşlik'in Könersılu'nun kocası olduğunu anlayıp kızıl at ile Könersılu'yu Yirtöşlik'e teslim eder. Yirtöşlik memleketine doğru ilerlerken yolda hayvanlarını güden ihtiyar bir kadın görür. Onunla söyleştiğinde onun ilk karısı olduğunu anlar. Diğer iki hanımını da alıp babasının memleketine gelir. Babası Yirtöşlik'e hanlığını, annesi de üç hanımına han kadınlığını verir (Urmançı, 2007: 134-171).

2.2.3. Altay Tuvalarına Ait Versiyon: Bay Nazar

Altay Tuvaları, Moğolistan'ın en batısındaki Bayan Ölgii ilinin Sengel (Cengel)⁵⁴ kasabasında yaşamaktadır. İki binli yılların başında yapılan tespitlere göre sayıları 2400 civarındadır (Taube, 1981: 35; 1996: 213; Johanson, 2001: 26'dan Aydemir, 2009: 2). Menges, Altay Tuvalarının dilini Tuvacanın bir ağzı olarak değerlendirmekte ve Altay Tuvalarının konuştuğu bu dile Altay Tuvacası demektedir (Menges, 1959: 640'tan Aydemir, 2009: 7).

Leipzig Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Erika Taube, 1966, 1967, 1969 ve 1982 yıllarında yapmış olduğu saha araştırmalarında Altay Tuvalarının etnografya ve folklor ürünlerini derlemiştir. Taube'nin derlemiş olduğu bu malzemeler arasında masallar ağırlıkta olmakla birlikte bilmece, şarkı, ağıt vb. halk şiiri örnekleri de bulunmakta olup bu ürünler 2008 yılında *Tuwinische Folkloretexte aus dem Altai (Cengel/Westmongolei): Kleine Formen* adıyla Harrassowitz yayınevi tarafından basılmıştır (Aydemir, 2009: 3).

Çalışmanın bu bölümünde, Taube'nin Altay Tuvalarından derlemiş olduğu⁵⁵ ve 1994 yılında Moskova'da, *Skazki i Predaniya Altayskih Tuvintsevadi*yla yayımlanan eserin 139-150. sayfaları arasında *Bogatirskie Skazki* yani kahramanlık masalları arasında *Bay Nazar* adıyla verilen derlemesinden istifade edildi.⁵⁶ Taube, gerek ayrıntı içermemesi gerekse de eksik epizotu olmaması nedeniyle bu versiyonu en eski Töştük anlatması

⁵⁴ Sengel kasabası Moğolistan'ın en batısındaki Hovd Irmağı ile onun kolları olan Godan, Xara: tı/Xarangıtı ve Aq-Hem ırmaklarının birleştiği bir havzada yer alır (Aydemir, 2009: 2-3).

⁵⁵ 29 Ağustos 1996'da Sengel'in merkezinde D. Oralmaa'dan derlenmiştir (Taube, 1994: 317'den Yıldırım, 2014: 82).

⁵⁶ Bu anlatmanın Rusçadan çevirisi Yrd. Doç. Dr. Seyfullah Yıldırım tarafından gerçekleştirilerek tarafımıza ulaştırılmıştır.

olarak kabul eder. Ona göre, anlatmanın kahramanın değil de kahramanın babasının adıyla isimlendirilmiş olması da bu görüşünü desteklemektedir (Taube, 1993: 197-198).

Bu anlatmada Tyostyuk (Töştük)'ün babası Bay Nazar ve annesi, sekiz yüz atıyla birlikte kaybolup giden sekiz oğullarının ardından perişan bir hâlde açlıktan ölecek duruma gelirler. Bir kısırağın göğüs etini yedikten sonra sahip oldukları erkek çocuğa da *göğüs etinin çocuğu* anlamına gelen Tyostyuk adını verirler. Olağanüstü şekilde büyüyen Tyostyuk; üç günde üç yaşındaki, dört günde dört yaşındaki çocuğun kuvvetine gelir, avlanmayı öğrenip attığını vuran bir çocuk olur. Avladığı bir kuşun ipini kopardığı kadından, sitem dolu cümlelerle kaybolan ağabeylerinin hikâyesini öğrenen Tyostyuk, babasına ağabeylerinin durumu sorduğunda babası kadınının söylediklerinin yalan olduğuna Tyostyuk'u ikna eder. Yine bir başka sefer, aynı kadının kendisinden yayını isteyen çocuğunu, öldürmek maksadıyla olmasa da çok güçlü olduğu için bir fiskeyle öldürüveren Tyostyuk, çocuğunun ölümünün ardından sitem dolu ve aşağılayıcı cümlelerle feryat eden kadından, kaybolan ağabeylerinin hikâyesini tekrar dinler. Ağabeylerinin hikâyesini babasına sorar, ancak babası bir öncekinde olduğu gibi kadının söylediklerini yalan olduğunu söyler. Buna rağmen babasına inanmayan Tyostyuk, yayını eline alıp yola koyulur.

Şölen yapılan bir ülkeye gelen Tyostyuk, burada ağabeylerini bulur. Ağabeyleri ve babasının kaybolan sürüsüyle birlikte memleketlerine dönerler. Çocukları hepbirlikte sağ salim geri dönen Bay Nazar, çocuklarının dönüşünün şerefine verdiği toyun ardından oğullarını evlendirmeye karar verir ve bir babadan olma dokuz kızı aramak için yola düşer. Sonunda aradığı dokuz kızı bulur vebunların en küçüğü Hencevey'i, en küçük oğlu Tyostyuk'a nişanlayarak memleketine doğru yola çıkar. Hencevey'in babası, kızını dönüş yolunda, tuzlu kuyu manasına gelen Hujurlug Xuduk adlı yerde gecelememeleri hususunda uyarmıştır. Hencevey, babasından aldığı bu nasihat doğrultusunda kayınpederi Bay Nazar'ı uyarsa da o bir kadının sözüyle hareket etmeyeceğini söyleyerek gelinini dinlemez ve Hujurlug Xuduk'ta geceler. Bu sırada Hencevey, babasına bir adam gönderip ondan Tyostyuk'un giymesi için zırhını, yük taşıması için beyaz devesini ve binmesi için kuyruğu dik kır atını vermesini ister. Babası ilk başta sadece zırhı gönderip at ile devenin kendisi için çok değerli olduğunu söyleyerek onları kızının gönderdiği adama teslim etmez. Bunun üzerine kendisine darılıp ağlayan Hencevey'e kıyamayan babası, at ve deveyi de Tyostyuk'a gönderir.

Hujurlug Xuduk'ta konakladıkları sırada, Hincevey'in babasının gönderdiği deve kaybolur. Deveyi aramak için yola çıkan Bay Nazar, deveyi kuyunun yanında yatarken bulur. Devenin yanında da bir kulağını yere, diğer kulağını üzerine serip yatan celbege vardır. Bay Nazar, celbegeden deveyi istediğinde celbege, kendisinin çok yaşlı olduğunu, kalkarsa oturamayacağını, otursa tekrar kalkamayacağını söyleyip atından inip deveyi almasını söyleyerek Bay Nazar'ı kandırır. Deveyi almak için atından inen Bay Nazar'ı yakalayiverir. Bay Nazar, celbegenin gazabından kurtulmak için kendi canı karşılığında önce diğer sekiz oğlunu, sonra dokuz yüz atını teklif etse de celbege bunların hiçbirinin kabul etmez. Bunun üzerine Bay Nazar, en küçük oğlu Tyostyuk'u vermeyi teklif ederek celbegeyi kendi canını bağışlaması hususunda ikna etmeyi başarır. Bu sırada Hincevey, olan biten her şeyden haberdar olur. Bay Nazar, celbegeyle yaptıkları anlaşma gereği Tyostyuk'un oklarını bilemediği üç köşeli eğeyi Hujurlug Xuduk'un kenarına bırakıp dişi deveyi alarak geri döner. Hincevey'in uyarısı sonucundan kendisinden eğesini isteyen oğlu Tyostyuk'a (Er Gerzeng)⁵⁷, celbegeyle anlaştıkları üzere, eğeyi Tuzlukuyu'nun yanında unuttuğunu söyler. Bunun üzerine sekiz ve altı ayaklı atlarıyla yola düşen Tyostyuk'un karşısına çıkan Hincevey, babasından aldığı zırhı ve kuyruğu dik kır atı Töstük'e verir.

Celbegenin yaşadığı yere yaklaştıklarında dile gelen kır at, Tyostyuk'e eğeyi celbegeden nasıl alabileceğini anlatır. Celbegeyle karşılaştıklarında, kır atın tavsiyesi üzerine, celbegeyi aldatıp arkasına dönmesini sağlayan Tyostyuk, attan inmeden hızlıca eğilip eğeyi alıverir.

Celbegeden kaçan kır at ve Tyostyuk, yer altına, yılan Bobbuk Xaan'ın sarayına gelirler. Tyostyuk, burada kır atın tavsiyelerini dinleyip karşısına çıkan siyah benekli ve sarı benekli yılanlardan korkmayarak erliğini ispatlar. Bunun sonucunda siyah yılan hana, sarı yılan ise hanın hanımına dönüşür. Tyostyuk, Bobbuk Han'ın oğluna Temir Han'ın kızını almak için yola çıkar. Yolda Tyostyuk'un karşısına sırasıyla; aslında kendisinin yer altına indiğinden haberdar olan ve kendisini bekleyen yabancı atları dahi kolayca yakalayiveren hızlı koşan, yer altı da dâhil dünyada konuşulan her şeyi duyabilen, bir boğanın etinin hepsini yiyip tekrar geri çıkarabilen, bir gölün suyunu yutup tekrar geri çıkarabilen, bir dağ yerinden kaldırıp başka bir yere koyabilen adamlarla karşılaşır ve onlarla birlikte yoluna devam eder. Temir Han'ın memleketine geldiklerinde Temir Han'ın kızına başka birinin

⁵⁷ Taube, başka bir çalışmada hem Er Töstük hem de Er Gerzeng sözcüklerinin "döş / göğüs" etiyile ilgili olduğunu kaydeder (Taube, 1993: 194).

daha talip olduğunu, bu yüzden Temir Han'ın kızını vermek için yarışmalar düzenlediğini gören Tyostyuk, kendisinin de bu yarışmalara katılmak istediğini söyleyerek yarışlara katılır. Tyostyuk, ilk yarışı yabani atları dahi yakalayabilen arkadaşı, ikinci yarışı da kır atı sayesinde kazanır. İki yarışı Tyostuk'un kazanmasının ardından Temir Han, güreş yarışması düzenler. Tyostuk, bu yarışmayı da bir dağı kaldırıp başka bir yere koyabilen arkadaşının sayesinde kazanır. Tyostuk, bu yarışmanın ardından Temir Han'ın düzenlediği yemek yeme yarışmasını da bir boğanın hepsini yiyebilen arkadaşı sayesinde kazanır. Temir Han'ın bir sonraki isteği, denizin dibine düşen demir kazanının çıkarılmasıdır. Tyostuk'un bir gölün suyunu yutabilen adamı, tüm çabasına rağmen denizin suyunu tam olarak kurutamaz. Bunun üzerine kır at denize girmeyi Tyostuk'a teklif eder ve denize girdiğinde siyah kanlı köpük çıkarsa üzülmelerini, renksiz kanlı köpük çıkarsa sevinmelerini söyleyerek denize girer. İlk başta suyun yüzeyine siyah kan çıksa da ardından renksiz kan çıkar ve kır at kazanı alıp Tyostuk'a verir. Bunun üzerine Temir Han, Tyostuk ve arkadaşlarını bir eve kapatıp yakmak istese de bu tuzaktan bir dağı kaldırıp başka bir yere koyabilen adam sayesinde kurtulan Tyostuk ve arkadaşları, Temir Han'ın bir sonraki tuzağı olan zehirli yemek tuzağından da her şeyi duyabilen adamın tuzaktan haberdar olup önceden kendilerini uyarması sayesinde kurtulurlar. Bunun üzerine Temir Han, çaresiz kızını Tyostuk'a verir ve Tyostuk da aldığı bu kızı yılan Babbuk Han'a teslim eder. Babbuk Han da bunun karşılığı olarak Tyostuk'a, Hyunkee adlı bir kız ve beş adam vererek onları yeryüzüne yollar.

Bu yol çok zorlu olduğundan bu beş adam yolda ölür. Sadece Tyostuk ve Hyunkee kız sağ kalmayı başarırlar. Büyük bir ağacın dibine uzandıkları sırada sarı benekli bir yılanın ağacın tepesindeki kuş yavrularını yemek için ağaca tırmandığını gören Tyostuk, okla bu yılanı vurup öldürerek kuş yavrularını kurtarır. Bu yavrular, uçuşunda doluyla karışık yağmur yağdırabilme gücüne sahip büyük kara kuşun (Han Gerdi) yavrularıdır ve bu yılan her yıl gelip bu kuşun yavrularını yemektir. Tekrar yuvasına döndüğünde her zamankinin aksine yavrularının sağ kaldığını görüp çok sevinen kara kuş, yavrularından Töştük'ün kendilerini yılanın elinden kurtardığını öğrenince bu iyiliğinin karşılığı olarak Tyostuk, Hyunkee ve kır atı kanatlarına bindirip yeryüzünün deliğine kadar çıkarır. Yerin deliğinin dibinde oturup kendisinin yeryüzüne çıkmasını bekleyen celbegenin oğlu Şoyung Gulak hakkında Tyostuk'u uyarır. Yerin deliğinin dibine geldiklerinde zorda kaldığında

yakıp kendisine haber vermesi için Tyostuk'a bir tüyünü veren kara kuş, Tyostuk ve arkadaşlarını orada bırakıp çocuklarının yanına döner.

Tyostuk ve arkadaşlarının geldiğini gören Şoyung Gulak, Tyostuk'u yakalayıp derin bir kuyuya atar, Hyunkee'yi de kendine hanım yapar. Kuyruğu dik kır ata binip ava gider. Bütün çabalarına rağmen kır ata sahip olamaz ve kır at onun elinden kurtulmayı başarır. Şoyung Gulak'ın kendisini bağladığı ve üzerinde çakmak taşlarının olduğu kemendi, hapsedildiği kuyuda yatan Tyostuk'a uzatan kır at, Tyostuk'un çakmak taşlarıyla tüyünü tutuşturupkara kuşa haber vermesini sağlar. Bunun sonucunda kara kuş gelir ve yetmiş metre uzunluğundaki kanadını kuyuya uzatarak Tyostuk'u o çukurdan çıkarır. Tyostuk ve Hyunkee kız, Şoyung Gulak'tan kurtulmak için bir plan yaparlar. Hyunkee'nin Şoyung Gulak'tan bir çocuğu olmuştur. Tyostuk, çocuğun beşiğinin altına bir çukur kazar ve gece uyurken çocuğu çimdikleyip ağlatır. Şoyung Gulak, çocuğun neden ağladığını sorduğunda Hyunkee, çocuğun babasının canının sırrını kendisine söylemediği ve yanında saklamadığı için üzülüp ağladığını, bu yüzden de Şoyung Gulak'ın değil Tyostuk'un oğlu olduğuna inandığını söyler. Bunun üzerine Şoyung Gulak, Hyunkee kızı dışarı çıkarıp oğlunun kulağına, canının Tuzlukuyu'da yaşayan yetmiş geyiğin arasındaki kızıl kahverengi geyiğin içinde bulunan kızıl kahverengi sandıkçıkta gizli olduğu söyler. Çocuğun beşiğinin altına kazdığı kuyuya saklanan Tyostuk (Er Gerzeng), Şoyung Gulak'ın sırrını öğrenip Tuzlukuyu'ya gider. Kızıl kahverengi geyiği vurup ondan düşen kızıl kahverengi sandığı alır. Tyostuk, bu sandığın içinde gördüğü dokuz kuştan sekizinin boynunu kopararak öldürür. Birini sağ bırakıp Şoyung Gulak'ın karşısına çıkar. Bir canı hâlâ hayatta olduğu için gücünden pek de bir şey kaybetmeyen Şoyung Gulak, Tyostuk'u öldüreceği sırada, Tyostuk Hyunkee'den yardım isteyip koynunda sakladığı sandıktaki sağ kalan kuşu öldürmesini ister. Bu sırada diğer sekiz kuş da canlanmıştır. Hyunkee'nin bu kuşların hepsini öldürmesi sonucunda Şoyung Gulak da oracıkta ölüverir. Bunun üzerine Şoyung Gulak'ın oğlu, Tyostuk'u tehdit edip bir gün kendisini öldüreceğini söyler. Tyostuk, çocuğa taş bağlayıp derin bir kuyuya atarak ondan kurtulur. Hyunkee'yi yanına alıp memleketine doğru yola çıkan Tyostuk, memleketine geldiğinde Hincevey'in daha önce vade kıldığı üzre dişi deve doğurur, beline bağladığı kuşak kendiliğinden çözülür. Aradan geçen yılların ardından yaşlanan kır at, Hincevey ve Tyostuk gençleşirler. Kavuşmalarının onuruna bir toy verip mutlu bir yaşam sürerler (Taube, 1994: 139-150).

2.2.4. Uygur Sahasına Ait Versiyonlar

Mambetturdu Mambetakun'un kaydettiğine göre, 1987 yılında Şincan Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyeleriyle birlikte kendisinin de katıldığı ve Lopnur bölgesine gerçekleştirilen bir derleme gezisinde, Karçıga köyünden bir adam Er Töştük adlı bir masal anlatmış ancak bu derleme faaliyeti traktör üzerinde gerçekleştirildiği için o anda kayda geçirilememiştir. Yine aynı yazarın kaydettiğine göre, bu anlatmanın haricinde bugünkü Hoten bölgesinin Lop yerleşiminden *Neeer Bovay* adıyla derlenen varyant ile Lopnur bölgesinden *Ak Boz At* adıyla Uygur Türkçesiyle derlenen varyantlar da mevcuttur (KAT-III, 2004: 18; Mambetakun, 2009: 175-176).

Er Töştük Destanı'nın Uygur sahasına ait versiyonlarının bir kısmı Uygurlara aitken bir kısmı da Uygur coğrafyasında yaşayan Kırgızlara aittir. Bu versiyonlardan Cusup Mamay'ın anlatmış olduğu Er Töştük Destanı⁵⁸ pek çok yönüyle Sayakbay Karalayev'in anlatmasına benzese de farklı olayları da içermektedir. Bu versiyonda gündelik yaşam ile masala ait motifler bir arada kullanılmıştır. Anlatmada Töştük ile Kenceke'nin aşkı gündelik yaşam unsuru olarak yer alırken celmoguzun dişini kazma, saçını sap yapıp dağda delik açması sihirli masalları çağrıştırmaktadır. Bu anlatmada Bektoru / Aysalkın ile Kenceke'nin babasından Çalkuyruk'u, eğeyi, çayingi elbiseyi, silahları istemesi anlatılmamaktadır. Bu noktada anlatmanın 20. yüzyılın ikinci yarısında en geç derlenen metin oluşu ile anlatıcının icra sırasında olayları unutma, atlama ya da başka bir olayla karıştırma ihtimali de dikkate alınmalıdır. Bu varyantta, diğerlerinden farklı olarak Töştük'ün yer altından yerüstüne çıkışında diğer varyantlarda yer alan Alp Karakuş'un kanadında / sırtında yeryüzüne çıkmasının yerini Töştük'ün on sekiz ay yürüyerek çıkması almaktadır (Mambetakun, 2009: 184).⁵⁹

⁵⁸ Cusup Mamay, Er Töştük, Kızılsuu Kırgız Basması, Artış, 1983 (*Saken Ömür'ün derlediği 6300 mısralık varyant.*), (Mambetakun, 2009: 175-176, 339).

⁵⁹ Uygur coğrafyasında yaşayan Kırgızlar haricinde Pamir Yaylası'nın Afganistan'da kalan topraklarında yaşayan ve bu yüzden de kendilerine Pamir Kırgızları adı verilen Kırgızlar arasında da bir Töştük anlatması varlığını sürdürmektedir. Bu anlatma 1964 yılında Aktoo'nun Bulunköl köyünün Suubaşı kışlağında nesir şeklinde derlenmiştir (Mambetakun, 2009: 175-176). Pamir Kırgızlarından destancı Mambetalı Tilla'dan derlenen bu Er Töştük anlatmasının kendine özgü özellikleri vardır. Anlatma (masal) şöyle başlar:

"Geçmiş zamanda sekiz oğlu olan Eleman adındaki beyin hanımı hamileymiş. Hanımı bir gün kara dişi deveyi koştururken deveden atlamış ve çocuk düşmüştür. Hanımı bu durumu fark etmeden evine dönüp geç vakit yattığı sırada karnına baktığında karnındaki çocuğun olmadığını fark eder. Sabahleyin devenin durduğu yere vardığında çocuğun nehir yatağında kum oynadığını görür."

Kahramanın doğuşu ile ilgili bu olaylar Pamir destancılarına özgüdür. Onların anlattıkları Manas anlatmalarında da Manas annesinin karnındayken konuşur ve kendisi annesinden karnından çıkarak

Çalışmanın bu bölümünde, Uygur sahasına ve Uygurlara ait versiyonlardan Ecmen Batur, Dede Irnezer ve Akboz Aygır adlı versiyonlara yer verildi. Bu anlatmaların özetleri aşağıda verilmiş olup anlatmalar çalışmanın ilgili bölümlerinde mukayese unusuru olarak da değerlendirilmiştir.

2.2.4.1. Ecmen Batur

Kuç ilçesinin Yaqqa kasabasında yaşayan Cemal Şerip'ten derlenmiş olan bu versiyon, kapak sayfası mevcut olmadığı için adı ve künye bilgileri tespit edilemeyen bir kitabın 65 ila 72. sayfaları arasında yayımlanmıştır.

Bu anlatma; en büyüğü elli, en küçüğü yirmi yaşında kırk oğlu olan bir padişahın, oğullarını evlendirmek için kırk kızı olan bir padişahı aramaya çıktığı yolculukla başlar. Birkaç gün yürüyen padişah, sonunda bir şehre gelir ve bu şehrin padişahının sarayının kapısına geldiğinde kapıya asılı kırk anahtarı görüp padişahla görüşür. İki padişah çocuklarını evlendirmeye karar verirler. Padişah, memleketine dönüp düğün hazırlıklarını tamamlar. Bir oğluna ülkesini emanet edip otuz dokuz oğluyla birlikte dünürünün memleketine geri gelir ve burada kırk gün düğün yapılır. Dönüş yolculuğu öncesinde kızların babası padişah, dünürü ve damatlarını, *“Otu suyu bol olan kırdı uyumayın.”* diye uyarırsa da damatlar bu söze kulak asmayıp kayınpederlerinin bahsettiği yerde konaklarlar. Padişah da çok yorgun olduğu ve oğullarının arkasından ancak yetişebildiği için çaresizce orada uyuyuverir. Gece yarısı bir ejder padişahın üstüne basıp *“Benimle evlenecek kızla oğlunu evlendirmişsin, o oğlunu bana göndereceksin eğer göndermezsen canını alacağım.”* der. Ejderden çok korkan padişah, oğlunu göndermenin sözünü verip ejderin elinden kurtulur. Memleketine döndüğünde aradan on gün geçmesine rağmen oğlu Ecmen'in nikâhını kıymaz. Nikâhını kıymamasının sebebini soran oğlu Ecmen'e, ejderle arasında geçen diyalogu anlatarak onu ejdere gönderir. Ecmen, yolda karşısına çıkan aksakallı bir ihtiyardan ejderin yerini öğrenir. İhtiyarın tarif ettiği avluda ejderi uyurken bulan Ecmen, sırtına binip onu uyandırır. Ejder, Ecmen'den özgürlüğü karşılığında, Piliş şehrinde yaşayan kızı alıp kendisine getirmesini ister. Ejderin isteğini yerine getirmek için yola çıkan Ecmen

dünyaya gelir. Tanrı Dağı mektebine mensup Manasçılarda ise kahramanın doğuşundan sonra onun olağanüstü şekilde büyümesi ve üstün meziyetleri ortaya çıkar. Mambetalı Tilla'dan derlenen bu anlatma nesir şeklinde olup içerisinde çokça masal unsuru ile destan motiflerini barındırmaktadır (Mambetakun, 2009: 185).

yolda sırasıyla; bir takla ile üç aylık yol gidebilen Aksak Polgan, değirmen taşı büyüklüğünde buz tükürebilen Buz Tükürür Batur, Atmaca ve Duyan Batur adlı dört kişiyle karşılaşp onlarla dost olarak Piliz şehrine gelir. Ecmen, Aksak Polgan'ı iki sefer padişahın sarayına gönderip kızını istese de padişah her seferinde sinirlenip Aksak Polgan'ı geri gönderir. Aksak Polgan'ın üçüncü gidişinde kendisinden kurtulamayacağını anlayan padişah, kızını vermek için Ecmen ve arkadaşlarının geçmeleri gereken üç sınav açıklar. Bu sınavlardan ilki, yedi aylık mesafedeki bir su pınarından akşam namazından sabah namazına kadar geçen sürede bir kova su alıp getirmektir. Ecmen sınavı duyunca tedirgin olsa da Aksak Polgan'ın bu işi seve seve yapacağını söylemesi üzerine rahatlar. Aksak Polgan, attığı iki taklayla pınara varıp bir kova suyla geri döner. Attığı bir taklayla geldiği yalnız çınarın dibinde dönmek için daha vakti olduğunu düşünerek orada dinlenmeye karar verir. Sabah namazına doğru Kürek Batur yani Duyan Batur, kulağını yere yapıştırıp Aksak Polgan'ın uyuya kaldığını öğrenip Ecmen'e haber verdiğinde Ecmen, Atmaca'ya ok atmasını emreder. Atmaca'nın attığı ok, çınarın dalına isabet eder ve bu sayede Aksak Polgan uyanıp bir taklayla sabah namazından önce padişahın sarayına gelir. Bunun üzerine ikinci şartını açıklayan padişah, Ecmen ve arkadaşlarından yer altına yaptırdığı demir duvarlı bir evde, evin etrafına ateş yaktırdığı halde bir gece kalmalarını ister. Sınavdan korkan pehlivanları rahatlatan Buz Tükürür Batur, odanın dört duvarına tükürüp içeriyi soğutarak o odadan sağ salım çıkmalarını sağlar. Padişahın üçüncü sınavı şehirdeki tüm et ve pirinçle yapılan pilavın hepsinin bitirilmesidir. Ecmen Batur, bu sınava kendisini katılır ve arkadaşlarından pilavı kürekle ağzına koymalarını ister. Çocukluğundan beri hiç yemek yiyip doymadığını söyleyen Ecmen Batur, pilavın hepsini çabucak yer. Padişah, bunun sonucunda çaresiz kızını Ecmen Batur'a verir. Kızı alıp yola çıkan Ecmen Batur ve arkadaşları, yolda kırk devin mekân tuttuğu yerde konakladıklarında bir dev, kızı görüp yer altına kaçırır. Arkadaşları kızın peşinden yer altına inmeyi kabul etmeyince Ecmen yer altına girip bu devin yedi başının altısını kestiğinde dev, kuş donuna girip oradan kaçır. Ecmen Batur, kızı ipe bağlayıp arkadaşlarına yukarıya çektirir. Arkadaşları ipin ucunu yer altına atıp Ecmen Batur'u çıkarmadan kızı alıp Ecmen'i yer altında terk ederler. Yer altında karşısına çıkan çiftçiden aldığı aletle tünel kazan Ecmen Batur, en sonunda devlerin yaşadığı bir yere gelir ve kapının önünde sabaha kadar bekler. Sabahleyin karınları acıkan devler dışarı çıktıklarında Ecmen Batur onları kafalarını keserek teker teker öldürüp mekânlarına girer. Oradaki kırk anahtarı alıp odaları tek tek açar ve bu odalardaki

mahkûmları serbest bırakır. Onlardan kendisini yeryüzüne çıkarabilecek olan sürme kuşunun yerini ve hikâyesini öğrenen Ecmen, tekrar yola çıkıp sürme kuşunun yavrularının olduğu hünnap ağacının olduğu yere gelir. Sürme kuşu, her yıl bu ağacın dallarına yavrularını doğurmaktadır. Ecmen, ağacın olduğu yere geldiğinde, bir ejderin ağacın üzerindeki iki kuş yavrusunu yemek üzere olduğunu görür ve bu ejderi öldürerek yavruları kurtarır. Bir zaman sonra ağacın olduğu yere gelen sürme kuşu, bu iyiliği karşılığında Ecmen'i sırtına bindirip yeryüzüne çıkarır. Yolda daha önceki arkadaşlarına yetişen Ecmen, iki arkadaşının kız yüzünden birbirini öldürdüğünü öğrenir. Diğer iki arkadaşını da kendisi öldüren Ecmen, kızı alıp ejdere götürür ve ardından özgürlüğüne kavuşup memleketine döner (EB, ? : 65-72).

2.2.4.2. Dede Irnezer

Yasın Zilal tarafından Çanbağ Güvenliçü'nden derlenmiş olan bu versiyon, Nurnisa Baki'nin editörlüğünde 1997 yılında Miras yayınları tarafından yayımlanan ancak kapak sayfası mevcut olmadığı için adı tespit edilemeyen bir kitabın 42 ila 58. sayfaları arasında yayımlanmıştır.

Bu anlatmada Ertostik'in babası, sekiz oğlu olan, çok sayıda at ve sığır sahibi Irnezer adlı yaşlı bir çobandır. Günlerden bir gün babalarının sürülerini otlatmak için yollara düşen sekiz oğul gittikleri yayladan dönmezler. Oğullarının ardından fakir düşen Irnezer'in evde yiyecek hiçbir şeyi kalmaz, komşularından borç alacak hâlde düşer. Aradan çok zaman geçince karısıyla Irnezer yaşlanmış oldukları hâlde, çatının penceresindeki at etini kendilerine Allah'ın gönderdiklerini düşünerek pişirip yedikten sonra, yaşlı kadın hamile kalır. Kadın; dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat, dokuz dakika sonra bir erkek çocuk dünyaya getirir. Irnezer, çocuğa Ertostik adını verir. Ertostik, iki yaşındayken beş-altı yaşındaki gibi, beş-altı yaşındayken on bir-on iki yaşındaki gibi görünür. Babası tarafından bir imamın yanına eğitim görmeye gönderilen Ertostik, bütün dersleri öğrenmenin yanında aynı zamanda ok atmayı ve kılıç kullanmayı da öğrenir. Vaktini avlanmayla geçirdiği bir gün, avladığı bir serçenin peşinden girdiği evde, ip eğiren yaşlı kadının ipini bozar. Bunun üzerine kadın kendisine, boş boş gezeceğine kaybolan ağabeylerini bulmasını tavsiye eden aşağılayıcı sözler söyler. Eve döndüğünde, fiziki şiddet uyguladığı annesinden kaybolan ağabeylerinin hikâyesini öğrenir. Bunun üzerine anne ve babasından

izin alarak ağabeylerinin peşine düşer. Uzun bir yolculuktan sonra yemek yenilen bir evde bir yumruğuyla adamın birini öldürür. Bunun üzerine oradakiler tarafından bir yumrukta can alan pehlivan olarak sevilen Ertostik, oradakilerden ağabeylerinin rahat bir şekilde yaşadıklarının haberini alır. Burada ağabeyleriyle görüşen Ertostik, ağabeylerinden sürüyü gütmeyi başaramadıkları için evlerine geri dönemediklerini öğrenir. Sürünün içinden bir at seçen Ertostik, seçtiği o atı sürünün başına geçirir. Ağabeyleri ve sürüyü de yanına alarak memleketine geri döner.

Oğulları memlekete dönünce, onları kendileri gibi bir ana-babadan olma dokuz kızla evlendirmeye karar veren Irnezer, bunun için yollara düşer ve en sonunda dinlenmek için kapısını çaldığı bir evde aradığı dokuz kızı bulur. Evin sekiz büyük kızını büyük oğullarına, en küçük kızı Keniziki'yi de en küçük oğlu Ertostik'e sözler ve memleketine döner. Irnezer, komşuları ve akrabalarıyla birlikte kızların evine doğru davul zurna eşliğinde yola çıkar. Yolda, bir çölü geçtikleri sırada karşlarına çıkan Top Dev adlı bir cadı, Ertostik'in pehlivanlığından haberdar olduğu için onunla savaşmak ister. Düğün kafilesini kandırmak için sihirle içerisinde çokça zehirli yemeğin olduğu bir dükkan yapar. Ancak hiç kimse bu yemeklerden yemez. Ertostik de cadıya yemekleriyle ilgilenmediğini söyleyip yoluna devam eder ve sonunda kızların evine gelirler. Burada düğünü yaptıktan sonra tekrar evlerine doğru yola çıkarlar.

Yolda, kızların en küçüğü, akıllısı ve ilim sahibi olan Keniziki, Irnezer'den babasının beyaz devesini, beyaz kılıcını ve yarı kuyruklu atını kendisi için babasından çeyiz olarak almasını ister. Irnezer, Keniziki'nin bu tavrını emir gibi algılayıp rahatsız olsa da Keniziki'nin dediğini yapar. Bu üç sihirli eşyayı da yanlarına alarak yolculuklarına devam ederler. Yolda Şor Çeşme (Tuzlu Çeşme) adlı yere geldiklerinde Keniziki, kayınpederi Irnezer'i bu yerin tehlikeli olduğu hususunda uyarsa da Irnezer, gelinine inat orada konaklar. Uyandığında beyaz devenin kaybolduğunu gören Irnezer, deveyi aramak için yola çıktığında, devenin bir cadı tarafından kaçırıldığını görür. Cadıdan deveyi istediğinde cadı, çok yaşlı olduğunu, otursa kalkamayacağını, kalksa oturamayacağını bahane edip Irnezer'i kandırarak yanına çeker ve onun boğazına yapışır. Irnezer, cadının elinden kurtulmak için sırasıyla; gelinlerinin çeyizlerini, gelinlerini ve en sonunda oğlu Ertostik'i vermeyi teklif eder. Irnezer'in son teklifini kabul eden cadı, onu serbest bırakır. Irnezer, cadıyla yaptığı anlaşma gereği Ertostik'in egesini orada bırakır. Keniziki, Irnezer ile cadı arasında geçen bu diyalogların hepsini görür ve olan biteni Ertostik'e anlatır. Ertostik, babasından egesini

istediğinde babası, eğeyi deveyi bulduğu yerde düşürdüğünü söyler. Bunun üzerine Ertostik, Keniziki'nin yarı kuyruklu atına biner ve cadının olduğu yere doğru yola çıkar. At, yolda dile gelip cadının elinden eğeyi nasıl alacağını Ertostik'e anlatır. Atının dediği üzere cadiya, "*Nene arkandaki kız senin mi?*" deyip cadının dikkatini dağıtan Ertostik, hızlı bir şekilde cadının elinden eğeyi almayı başarır. Ancak cadı, Ertostik'in giysisinden tutup onu yakaladığı anda at, ayaklarıyla yere sertçe vurup bir delik açar ve at ile Ertostik birlikte yer altına düşerler. Yer altına düştüklerinde yılanlarının padişahı Banu Han ve onun ailesiyle ilgili Ertostik'i bilgilendirip onları gördüğünde onlardan korkmasını tembihleyen at, zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için bir tüyünü Ertostik'e verir ve daha fazla ileriyle gitmez. Yer altında yılan Banu Han ve ailesiyle karşılaştığında cesaretini gösterip onlardan korkmayan Ertostik, onlarla dost olur. Kendisinden Tömür (Demir) Han'ın kızını oğlu için alıp getirmesini isteyen Banu Han'ı kırmayan Ertostik, kılını tutuşturup atını çağırır ve birlikte bu kız almak için yola düşerler. Ertostik, yolda sırasıyla kendisini bekleyen, iki saksaganın kuyruğunu birbirine hissettirmeden bağlayan ve istediği her şeyi çalabilen Oğri (Hırsız) Batur'la; bir gözü kapalı olduğu hâlde her yeri görebilen Cehan Göz Batur'la; dizlerine değirmen taşı bağlı olduğu hâlde rüzgâr gibi koşup uçan kuşu bile yakalayabilen Rüzgar Ayak Batur'la; deniz suyunu bir solukta içip geri boşaltabilen Deniz Batur'la; dağları kaldırıp yerlerini değıştirebilen Dağ Batur'la; on sekiz bin alemdeki her şeyi duyabilen Duyar Kulak Batur'la karşılaşır ve onlarla dost olup hep birlikte yollarına devam ederler.

Tömür Han'ın memleketine gelip kendisinden kızını istediklerinde Tömür Han, kızı onlara vermek istemez. O sırada başka birileri de Tömür Han'dan kızını istemek için oradadır. Tömür Han, Ertostik ve arkadaşlarını hazırlatmış olduğu yemeklerle zehirlemek istese de Cehan Göz Batur'un her şeyi görmesi sonucunda Dağ Batur, zehirli yemeklerin olduğu kazanı Tömür Han'ın kızını istemeye gelen diğer insanların yemekleriyle gizlice değıştirerek onların ölmesini sağlar. Bunun üzerine Tömür Han, bir at yarışı düzenler. Atı, Ertostik'in namına yarışa katılıp yarışı kazanır. Tömür Han'ın bir sonraki yarışı olan yaya yarışına Ertostik'in namına Rüzgâr Ayak Batur katılır ve Tömür Han'ın adamı Mestane Kempir'in gözüne attığı bir avuç toprağa rağmen, dizlerindeki değirmen taşını çıkararak yarışı kazanır. Bunun ardından Tömür Han, Ertostik ve arkadaşlarından, babasından kalma altın kazanını düştüğu gölden çıkarmalarını ister. Deniz Batur, Ertostik'in talimatıyla gölün suyunu içse de suyun ancak üçte birini yutabilir. Bunun üzerine Ertostik'in atı göle girer ve

zorda olsa kuyruğuna bağlayarak kazanı gölün dibinden çıkarmayı başarır. Tömür Han, bu sefer de kızına benzeyen kırk kız bulur ve kızını da bunların arasına katar. Ertostik'e, bu kızlar arasından kendi kızını bulmayı başarabilirse kendisine vereceğini söyler. Ertostik, bir zamanlar suya düşen bir karıncayı kurtarmış, karınca da ona bu iyiliğinin karşılığı olarak zora düştüğünde tutuşturup kendisine haber vermesi için bir kanadını vermiştir. Ertostik, karıncanın kendisine verdiği kanadı tutuşturup karıncayı çağırır. Karınca da diğer kızların arasında gezerken Tömür Han'ın kızının ayağının dibinde durarak Ertostik'in kızı bulmasını sağlar. Tömür Han, yola çıkmak isteyen Ertostik ve arkadaşlarını, vaktin geç olduğunu bahane ederek bir demir odaya yerleştirir. Sonra, bu odanın etrafında ateşler yakıp Ertostik ve arkadaşlarını yakarak öldürmek ister. Ancak Deniz Batur'un içindeki deniz suyunu çıkarıp odayı soğutmasıyla Ertostik ve arkadaşları bu tuzaktan da kurtulmayı başarırlar. Bu sırada Tömür Han, kızını kazdığı bir tünele saklamıştır. Ertostik ve arkadaşlarının kurduğu en son tuzaktan da kurtulduklarını görünce pes eder ve kızını bulurlarsa kendilerine vereceğini söyler. Ertostik, Cehan Göz ve Duyar Kulak Baturların yardımıyla kızı saklandığı yerde bulur. Kızı alarak tekrar Banu Han'ın sarayına doğru yola çıkar. Yol arkadaşları, kendisiyle ilk karşılaştıkları yerde kalıp daha ileriye gitmezler. Kızı alıp Banu Han'ın sarayına gelen Ertostik, kızı Banu Han'a teslim eder. Bunun üzerine Banu Han da Ertostik'e kendi kızını verir. Ertostik, kırk gün kırk gece düğün yaptıktan sonra Banu Han'ın yanlarına kattığı kırk cariye ve Banu Han'ın kızıyla birlikte memleketine doğru yola çıkar. Bu zorlu bir yolculuk olduğundan hanımı ve diğer otuz dokuz cariye yolda ölürler. Ertostik ve cariye yollarına devam ederlerken yolda bir çınar ağacının tepesindeki kuş yavrularına yemeğe çalışan ejderi gördüklerinde, Ertostik ejderi kılıcıyla ikiye bölerek öldürür. Bunun üzerine yavrularının yanına dönen Sırma kuşu yavrularından Ertostik'in yaptığı iyiliği öğrenince bu iyiliğinin karşılığında Ertostik ve cariyeyi kanatlarına bindirip yeryüzüne çıkarır. Zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için de bir tüyünü Ertostik'e verir.

Yeryüzüne çıktıklarında karşılarına çıkan Çüşün Kulak, Ertostik'i uyurken yakalar ve bir su kuyusuna atar. Cariyeyi kendisine hanım, Ertostik'in atını da binek yapar. Çüşün Kulak, anlatmanın en başında düğüne giderken Ertostik ve ailesinin karşısına çıkan Top devin adamı olan cadı karısının oğludur. Top dev, Ertostik'i yakalayamadığı için cadı karısını öldürmüş, oğlu Çüşün Kulak'ı da tıpkı annesi gibi öldürmekle tehdit edip Ertostik'in peşine salmıştır. Ertostik'in atı, Çüşün Kulak'ın güvenini kazanmayı başarır ve bunun

üzerine Çüşün Kulak kendisini bağlamayı bırakır. Bir gün fırsatını bulup Çüşün Kulak'tan kurtulmayı başaran at, Ertostik'in Çüşün Kulak tarafından atıldığı kuyunun başına gelir. Ertostik, Sırma kuşunun kendisine verdiği tüyü tutuşturup kendisini yardımı çağırır. Sırma kuş gelerek Ertostik'i hapsoldüğü kuyudan çıkarır. Kuyudan çıkan Ertostik, cariyeyi de kurtarmak için Çüşün Kulak'ın evine gelir. Çüşün Kulak'ın cariyeden sahip olduğu bebeğinin beşiğinin altına bir çukur kazıp oraya saklanır. Akşam olduğunda cariyeye bebeği durmadan ağlatır. Bunun üzerine Çüşün Kulak, cariyeye bebeğin ağlama sebebini sorduğunda, cariyeden bebeğin babasının canının yerini kendisine söylemediği ve kendisinden daha değerli gördüğünü düşündüğü için ağladığını öğrenir. Bunu duyan Çüşün Kulak, cariyeyi dışarı çıkarır ve bebeğine, kendi canının deniz kenarındaki bir siyah keçinin karnındaki kutuda saklı olduğunu söyler. Bebeğin beşiğinin altına saklanmış olan Ertostik, bunu duyar duymaz deniz kenarındaki siyah keçiyi bulur ve karnındaki kutuyu çıkarır. Kutudan çıkan dokuz kuş yavrusunun sekizini öldüren Ertostik, tekrar Çüşün Kulak'ın evine gelir ve onunla dövüşür. Ertostik, Çüşün Kulak'ın tekrar güçlenmeye başlanmasıyla cariyeden son kuş yavrusunu öldürmesini ister. Cariye kalan son kuş yavrusunu öldürür. Bunun ardından Çüşün Kulak da oracıkta ölüverir. Çüşün Kulak'ın ardından kalan bebeğini de öldüren Ertostik, cariyeyi de yanına alarak memleketine doğru yola çıkar.

Keniziki, Ertostik cadının peşinden yola çıktığında geri geldiğinde çözülür diye beline bir bez bağlamıştır. Bir sabah belindeki bezin çözüldüğünü gören Keniziki, dışarı çıkıp baktığında ak sakallı bir adam ile bir kadın görür. Ertostik kendisini Keniziki'ye tanıtır ve diğer akrabalarıyla da görüşür. O sırada babası Irnezer ve annesi ölmüştür. Ertostik, anne ve babasının mezarını ziyaret edip dualar okur. Bütün bunların ardından Ertostik, karısıyla birlikte mutlu bir hayat sürer (DI, 1997: 42-58).

2.2.4.3. Akboz Aygır

Abudulkuyum Turdi ve Aburesit İbrahim tarafından İsmayıl Siyitniyaz'dan derlenmiş olan bu versiyon, Yusuf İksah'ın editörlüğünde 1996 yılında Miras yayınları tarafından yayımlanan ancak kapak sayfası mevcut olmadığı için adı tespit edilemeyen bir kitabın 57 ila 77. sayfaları arasında yayımlanmıştır.

Bu anlatmada Sölet Bay, gözünü mal hırsı bürümüş zengin biridir. Onun en büyüğü saçına ak düşen en küçüğü de yiğitlik çağını yaşayan dokuz oğlu vardır. Ancak o,

gözünü mal hırsı bürüdüğünden çocuklarıyla ilgilenmemektedir. Çocukları, katıldıkları bir düğünde, *“Sölet Bay’ın boğaları”* diye adlandırıldıklarında dokuz oğlun en küçüğü ve akıllısı olan Nurzat, bu duruma çok üzülerək eve döner. Bir zaman sonra çocuklar, *“Sölet Bay’ın boğaları”* diye anılmaya başlayınca hanımı, Sölet Bay’a oğullarını evlendirmesini tembihler. Hanımının tavsiyesini dinleyip en küçük oğlu Nurzat’ı memleketinde bırakarak büyük sekiz oğluyla birlikte yola düşen Sölet Bay, uzun bir yolculuktan sonra dokuz kızı olan Kuddus Bay’la karşılaşp onun kızlarını kendi oğullarına gelin olarak alır. Çocuklarına şanlı bir düğün yapan Sölet Bay, Kuddus Bay’ın kızlarının en küçüğü ve en değerlisi olan Perizat’ı da en akıllı ve en küçük oğlu Nurzat için alır. Bu sırada Perizat’ın karşısına çıkan akboz aygır, kendi maharetlerini anlatıp kendisini babasından çeyiz olarak istemesini Perizat’a tembihler. Perizat, akboz aygırın dediğini yapıp onu babasından çeyiz olarak ister. Sölet Bay, oğulları ve gelinlerini yanına alıp memleketine doğru yola çıkar. Kuddus Bay, Sölet Bay’ı Yalnız nehir kenarında ve Şor çeşmenin yanında konaklamaması hususunda uyarır. Bu çeşmenin yakınındaki bir köyde yaşayan cadının kızı, rüyasında altın kasa ve altın aşık oynayan Nurzat’ı görmüş ve ona âşık olmuştur. Durumu annesine anlattığında cadı iki oğlunu, akciğer şeklinde, Nurzat’ı almaları için gönderir. Sölet Bay, dünürünün uyarısını dinlemeyip Yalnız nehrin kenarında konaklar. Ellerini yıkamak için suya eğildiğinde, suyun üzerinde yüzerek kendisine doğru gelen iki akciğeri köpeklerine yem yapmak üzere alır. O anda ciğerler iki erkeğe dönüşüp Sölet Bay’ın yakasına yapışırlar. Canı karşılığında Sölet Bay’dan Nurzat’ın altın kasasını isteyen cadının bu iki oğlu kasayı alınca Sölet Bay’ı serbest bırakırlar. Cadının oğullarından kurtulmayı başaran Sölet Bay, düğün kervanı ile birlikte tekrar yola çıkar. Yolda karşılarına çıkan cadının kızı, burada Nurzat için Perizat’la atışır. Sonrasında yoluna devam eden kervan bir zaman sonra Şor çeşmeye gelir. Perizat’ın kayınpederi Sölet Bay’ı, Şor Çeşme’de konaklamamaları hususunda uyarmasına rağmen Sölet Bay onu dinlemeyerek orada konaklar. Orada konakladıkları gece, Perizat’ın babasından çeyiz olarak aldığı beyaz devesi cadı karısı tarafından kaçırlır. Cadı karısının kaçırdığı devenin peşinden giden Sölet Bay, cadı karısıyla karşılaştığında, cadı karısı ihtiyarlığını bahane edip, *“Ben yaşlı bir kadınım, otursam kalkamam, kalksam oturamam.”* diyerek Sölet Bay’ı kandırır ve boğazına yapışır. Sölet Bay, cadının elinden kurtulmak için kendi canı karşılığında sırasıyla; çok miktarda altınını, sayısız hayvanını, gelini Perizat’ı, sekiz büyük oğlunu ve en sonunda da en küçük oğlu Nurzat’ı cadı karısına vermeyi teklif eder. Cadı karısı diğer tekliflerini kabul etmeyip Sölet

Bay'a uyguladığı şiddeti artırsa da son teklifi kabul eder. Sölet Bay, Nurzat'ın altın aşığını orada bırakıp yoluna devam eder. Perizat, Sölet Bay ile cadı arasında Nurzat üzerine yapılan pazarlığı gizlice öğrenir ve eve döndüklerinde Nurzat'a bütün olan biteni anlatır. Nurzat, babasından altın aşığını istediğinde babası, aşığı Şor Çeşme'de düşürdüğünü söyler. Bunun üzerine Nurzat, altın kasa ve altın aşığını almak için yola düşer. Bu yolculuk için Perizat, Nurzat'a kendi akboz aygırını, tarağını ve bit tarağını verir. Memleketten uzaklaştıklarında dile gelen akboz aygır, altın kasanın cadının oğullarının elinde olduğunu Nurzat'a anlatır. Yolculuk sırasında Nurzat, suya düşen bir karıncayı sudan kurtarır. Karınca da zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için kaşını Nurzat'a verir. Ardından ayağına diken batmış olan bir dişi kaplana da yardım eden Nurzat, ondan da bir tüyünü alıp yoluna devam eder. Cadının oğulları, Nurzat'la karşılaştıklarında altın kasasını vermek için Nurzat'a üç şart sunarlar. Bu üç şartın birincisi, aynı suratlı ve aynı elbiseli kızlar arasından gerçek kızı bulmaktır. Nurzat, bu yarışı kaşını tutuşturup çağırdığı karınca sayesinde kazanır. Çocukların, Nurzat'a sundukları ikinci şart da annelerinin yılda bir defa yaptığı banyo için kaplan sütü bulup getirmektir. Nurzat, bu şartı da tüyünü tutuşturup yardıma çağırdığı dişi kaplan ve arkadaşları sayesinde yerine getirir. Çocukların üçüncü şartı ise atalarından kalma kazanı düştüğü kuyudan çıkarmaktır. Bu şartı yerine getirirken kazanın düştüğü, içinde akrep ve yılanların olduğu kuyuya giren akboz aygır, yılan ve akrepleri öldürür. Bunun üzerine kuyuya giren Nurzat, akboz aygırın kuyruğuna bağladığı kazanı yeryüzüne çıkarmayı başarır. Bunun üzerine yenilgiyi kabullenen cadının oğulları, altın kasayı Nurzat'a geri verirler.

Altın kasayı aldıktan sonra cadının elindeki altın aşığı almak için yoluna devam eden Nurzat, cadıyla karşılaştığında akboz aygırın sözünü dinleyip, *"Nene arkandaki kırk bir kız senin kızın mı? Bana hangisini vereceksin?"* deyip cadının dikkatini dağıtır ve altın aşığını almayı başarır. Cadı, Nurzat'la akboz aygırın peşini bırakmaz. Bunun üzerine akboz aygır, Nurzat'a Perizat'ın verdiği tarağı yere atmasını söyler. Tarak yere düşünce rüzgârın bile geçemeyeceği büyük bir ormana dönüşür. Cadı, baykuşa dönüşerek bu ormanı aşmayı başarır. Bunun ardından Nurzat, akboz aygırın talimatı üzerine Perizat'tan aldığı bit tarağını yere atar. Bit tarağı yere düşünce büyük bir dağa dönüşür. Cadı, rüzgâra dönüşüp bu dağı da aşmayı başarır. Nurzat, bu sefer de yine akboz aygırın talimatı üzerine Perizat'ın verdiği aynayı yere atar. Ayna yere düşünce bir nehre dönüşür. Cadı ise bir su yılanına dönüşerek bu nehri aşar. Cadıdan kurtulamayacaklarını anladıklarında, akboz

aygır ayağıyla yere kuvvetlice vurarak yeri çatlatır. Nurzat ve akboz aygır, bu çatlaktan yer altına düşerler. Akboz aygır, yer altına düştüklerinde yılan padişahı Batu Han ve onun ailesi hakkında Nurzat'ı uyarır ve onlardan korkmaması hususunda tembihler. Akboz aygırın dediğini yapıp Batu Han ve ailesinden kormayan Nurzat, onlar tarafından çok sevilir ve birlikte yaşamaya başlarlar. Günlerden bir gün Batu Han, Nurzat'tan Tömür Han'ın kızını oğlu için alıp getirmesini ister. Bunun karşılığı olarak da kendi kızını Nurzat'a vermeyi vaat eder. Tömür Han'ın kızını almak için yola düşen Nurzat, yolda kendisini bekleyen sırasıyla; ağaçtaki saksığan yumurtasını çalıp tekrar hissettirmeden yerine koymayı başarabilen Çaktırmaz / Hissettirmez, Rüzgâr, Duyar, Su, Göz, Dağ, Aptal Baturlarla karşılaşp onlarla dost olarak hep birlikte yollarına devam ederler.

Bu sekiz arkadaş Tömür Han'ın memleketine geldiklerinde Kahış Han'ın da Tömür Han'ın kızına talip olduğunu görürler. Tömür Han, kızını vermek için kendilerine bazı şartlar sunar. Tömür Han'ın kendilerini zehirlemek için yaptırdığı yemeklerden Duyar Batur'un sayesinde haberdar olan Nurzat ve arkadaşları, Çaktırmaz Batur'un yemekleri Kahış Han'ın adamlarının yemekleriyle değiştirmesiyle bu tuzaktan kurtulurlar. Bunun ardından Tömür Han'ın düzenlediği at yarışına akboz aygır katılarak yarışı kazanır. Tömür Han'ın güreş yarışını da Dağ Batur kazanır. Ardından düzenlenen yaya yarışını da Nurzat'ın namına yarışa katılan Rüzgâr Batur, Tömür Han'ın cadı karısının, kendisini içirdiği sihirli suyla uyutmasına rağmen zor da olsa kazanmayı başarır. Tömür Han'ın bir sonraki sınavı derin bir göle attığı kazanı gölden çıkarmaktır. Su Batur'un gölün suyunu yutmasının ardından Nurzat göle girip kazanı rahatça çıkarır. Bunun üzerine Nurzat'a hayran kalan Tömür Han, kızını ona verir. Kızı Batu Han'a teslim eden Nurzat, bunun karşılığı olarak Batu Han'ın kızını alır. Batu Han'ın kendisine verdiği çokça asker ve cariyeye birlikte memleketine doğru yola çıkar. Dokuz ay süren bu zorlu yolculukta Nurzat'ın hanımıyla birlikte diğerleri ölürken Nurzat, akboz aygır ve Kemergül adlı bir cariyeye sağ kalmayı başarır. Yolculuk sırasında dinlendikleri bir çeşmenin yanındaki çınar ağacının tepesindeki kuş yavrularını bir ejderhanın elinden kurtaran Nurzat, yavruların annesi olan anka kuşuyla dost olur. Bu iyiliğinin karşılığında anka kuşu Nurzat ve yanındakileri yeryüzüne çıkarır.

Bu esnada cadının kızı, Nurzat'ı yakalayamadığı için annesine çok kızmıştır. Annesinden Nurzat'ı sadece Kurşun Kulak'ın yakalayabileceğini öğrenir. Ancak, bir zamanlar babasının baktırdığı faldan cadının kızının Kurşun Kulak'ın elinden öleceği çıktığı

için Kurşun Kulak, kızın babası tarafından bir kavak ağacına kapatılmıştır. Kurşun Kulak'ı serbest bırakmak istediğinde önünü kesip kendisine bir tokat atan annesini öldüren kız, Kurşun Kulak'ı serbest bırakır. Kurşun Kulak'ın Nurzat'ı yakalamak için cadı kızına sunduğu şart, kendisiyle evlemesidir. Cadı kızı bu teklifi kabul edip Kurşun Kulak'la evlenir ve ondan bir erkek çocuk dünyaya getirir. Günlerden bir gün Kurşun Kulak, Nurzat'ı uykudayken yakalar ve etkisiz hâle getirir. Akboz aygır ve Kemergül'ü de ganimet olarak alan Kurşun Kulak, Nurzat'ı orada bırakıp evine geri döner. Cadının kızına Nurzat'ın öldüğünü söyleyen Kurşun Kulak, Kemergül'ü kendisine hanım yapar, akboz aygırı da bir ahıra kapatıp zincirler. Cadı kızı, Nurzat'ın ölümü ve Kemergül'ü kiskandığı için gizli gizli ağladığı bir sırada, akboz aygır kendisini duyar ve ona Nurzat'ın ölmediğini anlatarak bağlı olduğu zincirden kurtarırsa kendisini Nurzat'a götürebileceğini söyler. Cadı kızının kendisini çözmesinin ardından birlikte Nurzat'ın olduğu yere gelirler. Cadı kızı, akboz aygırın tavsiyesi üzerine Nurzat'ın cebindeki anka kuşunun tüyünü tutuşturur. Bunun üzerine anka kuşu gelir ve Nurzat için gerekli olan zezem suyunu getirip Nurzat'ın ağzına damlatarak onu diriltir. Çocuğundan annesinin akboz aygıra binip gittiğini öğrenen Kurşun Kulak, akboz aygırın izini takip edip yanlarına geldiği sırada anka kuşu, akboz aygır ve Nurzat'ı sırtına alıp uçarak oradan uzaklaştırır. Kurşun Kulak, burada yakaladığı cadının kızını tüm yalvarmalarına rağmen öldürür. Anka kuşundan Kurşun Kulak'ı öldürmenin yolunun onun dış canını ele geçirmekten geçtiğini öğrenir. Kemergül'le buluşan Nurzat, Kurşun Kulak'ın cadının kızından doğma çocuğunun beşiğinin altına bir çukur kazıp oraya saklanır. Kurşun Kulak geri döndüğünde eve girmeyip avlunun önündeki çeşmeye giderek:

“Cadır ava cadırsa

Çift anahtarı versene

Cadır ava cadırsa

Kapıyı açsana” dediğinde çeşmeden iki balık çıkıp ağızlarında getirdikleri anahtarı Kurşun Kulak'a verirler. Kurşun Kulak bu anahtarla açtığı mağaranın kapısından girip orada yarım gün kalır. Bu sırada Nurzat da tüm olan biteni görmüştür. Kurşun Kulak, kuyudan çıktığında anahtarı tekrar balıklara verip evine döner. Kurşun Kulak'ın ardından Nurzat çeşmenin yanına gelip Kurşun Kulak'tan duyduğu şekilde sihirli sözleri söyler. Bunun üzerine balıklar tekrar su yüzüne çıkarlar ve anahtarı Nurzat'a verirler. Nurzat anahtarla kapıyı açıp mağaraya girdiğinde karşısına tekrar bir kapı çıkar. Anahtarla bu kapıyı da açan Nurzat'ın karşısına bir yayla çıkar. Nurzat bu yaylada tek boynuzlu bir canavarı otlarken

görür ve onu öldürerek Kurşun Kulak'ın canlarının saklı olduğu dokuz kutuyu canavarın karnından çıkarır. Bu kutuların içinden çıkan dokuz kuş yavrusunun sekizini öldürürken bir tanesini sağ şekilde cebine koyup Kurşun Kulak'ın evine gelir. Bu sırada Kurşun Kulak, yatağında can çekişmektedir. Ancak, Nurzat'la dövüşürken Kurşun Kulak'ın gücü yerine gelir ve Nurzat'ı iyice hırpalar. Nurzat, Kemergül'den cebindeki kuş yavrusunu da öldürmesini ister. Kemergül kuş yavrusunu kafasını kopartarak öldürdüğünde Kurşun Kulak da oracıkta can verir. Bunun üzerine Kurşun Kulak'ın oğlu bir tekmeyle Kemergül'ü öldürür. Nurzat, Kurşun Kulak'ın oğlunu öldürdükten sonra Kemergül'ü defneder ve ardından memleketine doğru yola çıkar. Memleketine yaklaştığında akboz aygır üç defa ses çıkarır. Perizat, akboz aygırın sesinden onu ve Nurzat'ı tanır. Nurzat, Perizat'ı akboz aygıra bindirir ve hep birlikte evlerine dönerler (ABA, 1996: 57-77).

3. SAYAKBAY KARALAYEV (1894-1971)

3.1. Hayatı

Kırgızlar arasında önemli bir yere sahip olan ve yeteneğinden dolayı 20. yüzyılın Homeri olarak adlandırılan Sayakbay Karalayev, 7 Eylül 1894'te Isık-Köl ilinin Ton ilçesine bağlı Ak-Ölön kasabasının Semiz-Bel köyünde, fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (Asanaliyev vd., 1988: 602; KAT-II, 2004: 381-382; ME-II, 1995: 184).⁶⁰ Karalayev, Kırgızların Bugu soyundandır (Jirmunskiy, 2011: 37). Ailesi Ak-Ölön'deki imkânsızlıklarından ötürü buradan ayrılmak zorunda kalmış ve Sayakbay'ın doğumundan çok geçmeden onun çocukluk yıllarının geçtiği Ceti-Ögüz'e göçmüştür (Asanaliyev vd., 1988: 602; KAT-II, 2004: 382; ME-II, 1995: 184). Ailesi burada da ekonomik anlamda aradığını bulamamıştır. Ailenin burada başına gelen hazin bir olay ise hayatlarını daha da zor bir hâle getirmiştir. Sayakbay'ın babasının Cıkı adlı bir tüccarın atını öldürmesi, tüccarın* ise bu atın karşılığında aileden dört at parası istemesi, aileyi mecburen birbirinden ayırır. Ailenin akrabaları üç atın parasını ödeseler de geri kalan bir atın parasını ödeyemeyen babası 12 yaşındaki Sayakbay ve kardeşi Tööbay'ı / Tölöbay'ı Cıkı'ya ırgatlık yapmaları için verir. İki kardeş, üç yıl boyunca burada Cıkı'ya ırgatlık yapmış olmalarına rağmen atın diyetini ödemiş sayılmazlar. Çaresiz kalan aile 1912 yılında tekrar Semiz-Bel'e döner. Sayakbay da çektiği sıkıntılara daha fazla dayanamayıp Çoñ-Sarı-Oy'a ablalarının yanına kaçır. Oradan da ailesinin yanına Semiz-Bel'e döner (Asanaliyev vd., 1988: 602; KAT-II, 2004: 382; ME-II, 1995: 184). Sayakbay, köyün aksakallarından Saadabay tarafından Manas'a olan ilgisinin fark edilmesinden sonra, Issık Göl'ün güneyindeki Koçkor tarafında yaşayan akrabalarının yanına gönderilir (Caynakova, 2010: 11; KAT-II, 2004: 382).

1916 yılında Rusların I. Dünya Savaşı için orduya zorla ve adaletsizce asker toplama çalışmaları sırasında çıkan "Ürkün" olaylarından Sayakbay ve ailesi de etkilenirler ve Kaşgar tarafına kaçsalar da fazla uzağa gidemeyip Sarı Caz'da kalırlar. Sayakbay orada

⁶⁰ Konu ile ilgili ayrıca bkz. Aliev-Kulmatov, 1995: 100; Baymırzaev, 1995: 9; Sarıpbekov, 1995: 7; Asankanov vd., 1999: 40; Maksutov, 2005: 74; Aamatov vd., 2008: 320; Bakçiev, 2010: 59; Caynakova, 2010: 10.

* Kırgız Adabiyatının Tarihi adlı eserde tüccar sözcüğü "sütkor" sözcüğüyle karşılanmıştır. Bu manasıyla "sütkor", "murabaha" yani "bir malı üzerine kâr koyarak satma" anlamına gelir ki bu bir bakıma komisyonculuk tarzında bir ticarettir. Tüccarın ölen atına karşılık dört at isteyişi de bu durumla ilgili görünmektedir.

Bıçkov adlı bir generalin eline düşer, ölümden son anda kurtulur. 1918’de bir zengine hizmetçilik yaptığı sırada Bolşeviklerin idarecisi Şihabutdinov’un yönetimindeki Kızıl Ordu’nun bölüğüne katılır ve Sovyetlerin düşmanlarına karşı savaşır.⁶¹ 1921’e⁶² kadar gönüllü olarak Beyaz Ordu’ya karşı Almatı, Buhara, Aşkabat ve Çarkent’te savaşır.

Sayakbay, 1921’de memleketine dönüp yeni Sovyet rejiminin destekçisi olarak Karakol ilinin Maman ve İrdık köylerinde yöneticilik (köy reisliği / komiserliği) yapar (Aliev-Kulmatov, 1995: 100; Asanaliyev vd., 1988: 604; Caynakova, 2010: 10; KAT-II, 2004: 389-390; Maksutov, 2005: 74-75; ME-II, 1995: 185).

1930 yılında, Manasçılık özelliğinden dolayı hayatının geri kalan kısmını geçireceği çok sevdiği Bişkek’e çağrılır. Onun Bişkek’e gelmesine yazar Cekşen Aşubaev ve bilim adamı Huseyin Karasaev yardımcı olurlar. 1935 ila 1954 yılları arasında Flarmoniyada halk sanatçısı olarak görev yapar. Karalayev, 1925 yılından beri halk arasında Manas anlatıyor olsa da kendisinden yapılan ilk Manas derlemeleri Flarmoniyada görev almasıyla gerçekleştirilmeye başlanır (Aamatov vd., 2008: 320; Aliev-Kulmatov, 1995: 103; Asanaliyev vd., 1988: 604; KAT-II, 2004: 390; ME-II, 1995: 185).

Karalayev Manasçı olarak tanınsa da onun asıl mesleği doğancıbaşılık ve avcılıktır (Obozkanov, 1995: 11). Sayakbay bazen kolundaki alıcı kuşla, bazen atını koşturduğu sırada Manas anlatırken filme çekilmiştir. “Manasçı” adı verilen bu film Kırgızfilm stüdyosu tarafından 1965 yılında çekilmiş ve Almanya’nın Oberhausen kentinde düzenlenen kısa metrajlı uluslararası film festivalinde (1965) ve Moskova’da düzenlenen uluslararası film festivalinde (1966) birincilik ödülünü almıştır (Maksutov, 2005: 80). Bakçiev tarafından düşülen kayıtlarda, Sayakbay ile ilgili olarak Melis Ubukeev’din çabaları sonucunda 1966 yılında Kırgızfilm stüdyosu tarafından “Sayakbay” adlı bir film çekildiği söylenir (Bakçiev, 2010: 61; Maksutov, 2005: 80). Belgesel tarzında üç bölümden oluşan çekilen filmin senaryo yazarı ve yönetmeni Melis Ubukeev’dir (ME-II, 1995: 191).

Sayakbay Karalayev, kendi döneminin ileri gelen diğer sanat dallarına mensup sanatçılarıyla da iyi ilişkiler kurmuştur. SSCB’nin ünlü ressamlarından Gapar Aytiev tarafından Sayakbay’ın ağaçtan heykeli yapılır. Ondan sonra Kızılların ünlü heykeltıraş ve ressamı Belek Cumabaev, Turgunbay Sadıkov, Süymönkül Çokmorov ve Taalay

⁶¹ Burada verilen 1918 yılı Aamatov vd. (2008: 320) tarafından hazırlanan eserde 1917 olarak verilmiştir.

⁶² Bu tarih Caynakova, (2010: 10) ve Aliev-Kulmatov, (1995: 100) tarafından hazırlanan eserlerde 1922 olarak verilmiştir.

Kurmanov kendi eserlerinde büyük Manasçı Karalayev'in hatırasını ebedileştirmişlerdir (Maksutov, 2005: 79). Pek çok akın, ona olan sevgi ve saygılarını kendisine atfettikleri şiirlerle göstermiştir. Önde gelen yazar, bilim adamı ve araştırmacıların kendisi hakkındaki makaleleri gazete ve dergilerde yayımlanır. Sayakbay hakkında yazılan makaleler toplanıp kitap hâline getirilir (bkz. Alp Manasçı S. Karalaev'din Ömürü Cana Manasçılık Önörü", Alp Manasçı S. Karalaev'din Tuugan Kününün 100 Cıldığına Arnalğan El Aralık İlimki Konferentsiyanın Tezisteri, Bişkek 1995) (Maksutov, 2005: 80).

Karalayev'in destancılık yeteneği onun çeşitli unvanlar ve ödüller almasını sağlamıştır. 1938 yılında "SSCB Yazarlar Birliği Üyesi" olur. 1939 yılında "Halk Artisti" unvanını alır (Aamatov, 2008: 321, Maksutov, 2005: 78). Aynı yıl sanat erbabı olarak Moskova'da düzenlenen kurultay delegasyonu içerisinde yer alır. Karalayev, bunlardan başka "Kızıl Emek Nişanı", "Şeref Nişanı" ve "Devlet Nişanı" ile ödüllendirilir (Aamatov, 2008: 321; Bakçiev, 2010: 61; Çeribaş, 2012a: 150, ME-II, 1995: 190, Asanaliev vd., 1988: 638; Maksutov, 2005: 78; Manas, e-kitap).

Son dönem Kırgız edebiyatının en önemli ismi Cengiz Aytmatov'a göre ise Karalayev, Kırgızların en önemli şahsiyetidir (Maksutov, 2005: 77). Cezayir'in Medeniyet Bakanı Murad Burbunu, Karalayev'in Manas icrasını dinlerken duygulanır ve gözleri yaşarır. Ona sarılıp alnından birkaç defa öperken, *"siz yazılı edebiyatımız, kitaplarımız yok diyorsunuz, işte sizin millî kütüphaneleriniz bu yaşlılar"* demiştir (Obozkanov, 1995: 11).

Tüm bu yeteneği ve başarılarından ötürü 20. yüzyılın Homer'i olarak adlandırılan Karalayev (Aliev-Kulmatov, 1995: 116; Maksutov, 2005: 77; Baymırzaev, B., 1995: 10; Obozkanov, 1995: 11) 7 Mayıs 1971'de Bişkek'te hayata gözlerini yumar (Asanaliev vd. 1988: 638; ME-II, 1995: 184; Sarıpbekov, 1995: 7).⁶³ Fakat Karalayev gerek yeteneği gerekse de ardından bıraktığı eserlerinden dolayı ölümünden sonra da unutulmamıştır. Onun anlattığı Manas Destanı özelde Kırgızların genelde ise tüm Türk boylarının gurur kaynağı olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

⁶³ Bu konuyla ilgili ayrıca bkz. Aliev-Kulmatov, 1995: 100; Asankanov, 1999: 40; Aamatov, 2008: 320; Bakçiev, 2010: 61; Caynakova, 2010: 16

3.2. Destan Anlatıcılığı ve Anlatmaları

3.2.1. Destan Anlatıcılığı

Karalayev'in destanla ilk tanışıklığı, ırgatlık yaptığı zorlu yıllara rastlar. Ailesinin Semiz-Bel'e geri dönmesinden sonra ırgatlık yapıp koyun güderken, Manas söylemeye heveslenip Çoñ-Sarı-Oy'a ablalarının yanına kaçar. Oradan da ailesinin yanına Semiz-Bel'e döner ve halk arasında Manas söylemeye başlar. Ancak bu ilk döneminde Manas söylemeyi başaramaz, psikolojik manada tutulmalara uğrar (Asanaliyev vd., 1988: 602; KAT-II, 2004: 382; ME-II, 1995: 184). Bu dönemde, köyün aksakallarından Saadabay adlı bir ihtiyar onun Manas'a olan ilgi ve yeteneğini keşfeder ve onu Issık Göl'ün güneyinde Koçkor tarafında yaşayan akrabalarının yanına gönderir ve böylece onun Manasçı olarak yetişmesinin önünü açmış olur (Caynakova, 2010: 11; KAT-II, 2004: 382).

Sayakbay'ın Manas'a olan ilgisi ve yeteneği, büyük annesi Dakiş'in dikkatini çeker. Dakiş, Manas ile birlikte diğer halk edebiyatı ürünlerini de Sayakbay'a öğretir. Sayakbay, özellikle ulu Manasçı Surançı gibi Manasçılara ait Manas anlatmalarını ve Manas'ın kara söz (nesir) şeklinde anlatılan varyantlarını büyük annesi Dakiş'ten dinler (Aamatov vd., 2008: 320; Aliev-Kulmatov, 1995: 101; Asanaliyev vd., 1988: 602; Bakçiev, 2010: 60; Caynakova, 2010: 10; KAT-II, 2004: 382-383; Maksutov, 2005: 76; ME-II, 1995: 184-185; Sarıpbekov 1995: 7). Sayakbay, halkın gözünde Manasçı olarak kabul edilene kadar, halk arasında, lirik halk şiirleri söylemeyi sürdürür (ME-II, 1995: 185). 1918 yılından itibaren ise Manas'tan parçalar söylemeye başlar (Aliev-Kulmatov, 1995: 101).

Kızıl Ordu'ya katılıp (1918-1921) memleketinden ayrılmak zorunda kalsa da destancılığa olan ilgisi kaybolmaz. Savaş esnasında da Manas'a olan ilgisi devam eder (Asanaliyev vd., 1988: 604; Caynakova, 2010: 10; Maksutov, 2005: 74-75; ME-II, 1995: 185). Savaştan arta kalan zamanlarda silah arkadaşlarına Manas'tan parçalar söyler (KAT-II, 2004: 390).

Savaştan sonra da halk arasında Manas anlatmayı sürdürür ve yeteneğini geliştirir. 1924⁶⁴ yılında dönemin ünlü Manasçılarından Çoyuke Ömür Uulu ile tanışması onun Manasçılık serüveninde önemli bir dönüm noktasıdır. Sayakbay, bir bakıma onun çırağı olarak yanında gezer ve aslında bu sayede gerçek bir Manasçı olur. Yine bu dönemde

⁶⁴ Bu tarih Aliev-Kulmatov (1995: 101) tarafından hazırlanan eserde 1922 olarak verilmiştir.

Manasçı Akılbek'le tanışarak ondan da dersler alır (Aamatov vd., 2008: 320; Aliev-Kulmatov, 1995: 101; Asanaliyev vd., 1988: 604-605; Bakçiev, 2010: 60; Caynakova, 2010: 11; Maksutov, 2005: 76; ME-II, 1995: 185; Sarıpbekov 1995: 7; KAT-II, 2004: 390). Maksutov'un, Omor Erkemanov'un "Bizdin Üydö Manas Aytkan" adlı makalesinden aktardığına göre, 1924 yılında Kırgızların önemli şahsiyetlerinden Kızır Baba, Çoyuke'ye, Karalayev'e bildiklerini anlatmasını nasihat eder. Ardından da Karalayev'e dönerek bahtının açık olması yönünde dua eder (Maksutov, 2005:76).

Kırgız halk anlatmaları arasında destan türü çok önemli bir yere sahiptir. Özellikle Manas Destanı, dünyadaki benzerleri arasında her zaman öne çıkar. Manas Destanı ile beraber Kırgızların dünya edebiyatındaki bir başka önemli sembolü ve sadece Kırgızların değil tüm Türk boylarının övünç kaynağı olan merhum Cengiz Aytmatov'la birlikte dünyanın bir ucundaki Kırgızlar, kilometrelerce ötelere taşınarak Avrupa'daki yayınların konusu hâline gelmiştir. Hâl böyle olunca da Manas Destanı ile diğer destanlardan farklı olarak ayrı bir Manasçılık geleneği ortaya çıkmıştır. Bu gelenek de kendi içerisinde farklı ekollere ayrılarak varlığını ve gelişimini sürdürmektedir. Kırgızlar, destan anlatıcıları için *comokçu*, *akın*, *ırçı* ve *Manasçı* gibi adlar kullanmışlardır. Özellikle Manasçı terimi başka hiçbir Türk boyunda kullanılmamakta olup sadece Manas destanı anlatıcılığıyla ün salmış anlatıcıları ifade eder (Ergun, 1995: 99-100). Bu kavram, Kırgızlar arasında 20. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır (Çeribaş, 2012a: 16). 1930'lu yıllara kadar Manasçı terimi daha geniş anlamı ve kapsamıyla destancı karşılığı olarak *comokçu* ve *ırçı* terimleriyle ifade edilir (ME-I, 1995: 223). İlmî eserlerde Manasçı terimi yerine *aytuuçu* / *aytuvçu* terimi kullanılmakta olup bu terim halk arasında pek bilinmez (Yıldırım, 1998: 167). Görülen odur ki Anadolu sahası âşıklık geleneğinin bir sorunu olan sınıflandırma problemi Kırgız sahası için de geçerlidir. Konuyla ilgili olarak *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar* adlı bir çalışma hazırlayan Mehmet Çeribaş'a göre, bir dönem hem masal hem de destan anlatıcısını karşılayan *comokçu* teriminin bugün karşıladığı farklı anlamlar, destan türü ile ilgili gelişmeler, destancılık mesleğindeki ihtisaslaşma ile siyasi ve sosyal şartların bir sonucudur (2012a: 18). Çeribaş çalışmasında *Manasçılar* ile *ırçı/akınlar* arasındaki benzerlik ve farklılıklara da değinmiştir. Ona göre her Manasçı, akın ve ırçıların yaptıklarını yapabilirken her akın ve ırçı Manasçılık yapamaz (2012a: 37-40).

Bu noktada Sayakbay Karalayev'in Manasçılar ve Manasçılık geleneği arasındaki yerine değinmek uygun olacaktır.

Özelde Manasçı olarak adlandırılan destan anlatıcıları, Manas'ı anlatmadaki becerilerine göre aşağıdan yukarıya doğru dört seviyede değerlendirilirler:

- 1- *Üyrönçük (Çırac) Manasçı,*
- 2- *Çala (Yarı) Manasçı,*
- 3- *Çınığı (Hakiki) Manasçı,*
- 4- *Çoñ (Büyük / Ulu / Usta) Manasçı / Çoñ Comokçu* (KAT-II, 2004: 139)⁶⁵.

Karalayev bu tasnif içerisinde, *çoñ Manasçılar* arasındaki yerini alır. Ondan derlenen Manas üçlüsünün toplamdaki mısra sayısı 500553'tür. Burada hacimsel büyüklükten öte ona "*çoñ*" yani "*usta, büyük, ulu*" unvanını kazandıran kahramanları, motif ve epizotları doğru ve eksiksiz olarak söyleyebilmesidir.

Manasçıların yaşadıkları devirlere göre yapılan tasnifi ve alt başlıkları ise şu şekildedir:

- 1- *Legendardık Manasçılar / Legendardık Akınlar (Efsanevi Manasçılar-Akınlar),*
- 2- *Tanınmış Manasçılar (Tarihî Kişilikleri Bilinen Manasçılar)*
 - *Birinci Nesil (19. Asrın İkinci Yarısı ile 20. Asrın Başlarında Yaşayanlar),*
 - *İkinci Nesil (19. Asrın İkinci Yarısından 20. Asrın İkinci Yarısına Kadar Yaşayanlar),*
 - *Üçüncü Nesil (20. Asrın Başlarından Sonlarına Kadar Yaşayanlar)* (Çeribaş, 2012a: 50-55).

Karalayev'in bu tasnif içerisinde yeri "*Tanınmış Manasçılar*"ın ikinci neslidir. Buradaki tanınmışlıktan kasıt ömür beyanı olarak adlandırılan hayat hikâyelerinin tüm tarihsel gerçeklikle bilinmesiyle ilgili bir durumdur.

Çeribaş, çalışmasında Manasçıları destan söyleme / anlatma biçimlerine göre de iki başlık altında sınıflandırır:

- 1- *Aytuuçu Manasçılar (Söyleyici / İcracı Manasçılar)*
- 2- *Cazgıç Manasçılar (Yazıcı / Anlatıcı Manasçılar)* (2012a: 55-56).

Sayakbay Karalayev, bu tasnif içerisinde de usta-çırac ilişkisine bağlı ve gördüğü rüya sonucunda Manas anlatmaya başlayan *aytuuçu Manasçılar* arasında kendisine yer bulur. Bu Manasçılar, Manasçı bir aileden gelip doğaçlama destan anlatabilirler (Çeribaş,

⁶⁵ Aynı eserin 384. Sayfasında, Manasçılar anlatıcılık yeteneklerine göre *çınığı* (*çoñ*) ve *çala* Manasçı olmak üzere ikiye ayrılır. Buradaki farklılık eserin çok sayıda yazar tarafından hazırlanmış olmasından kaynaklanabileceği gibi yukarıdaki sınıflandırmadan farklı olarak Manasçıları gelişimsel bağlamda değil de Manas'ı tamamen bilip bilmemeleriyle ilgili değerlendirmekten kaynaklanabilir. Yani, *çırac* Manasçıyı zaten Manasçı olarak kabul etmemiş olabilirler.

2012a: 55-56). Daha önce de belirtildiği üzere Sayakbay, Manas'ı ilk önce büyük annesi Dakiş'ten öğrenir. Yani aileden birisi Manas'ı bilmektedir. Yine daha önce belirtildiği üzere Sayakbay, ustası Çoyuke Ömür Uulu'nun yanında gezerek usta-çırak ilişkisine dâhil olmuş ve dönemin ünlü Manasçısı Akılbek'le tanışıp ondan dersler almıştır.

Manas anlatan profesyonel akınlar (Manasçılar) kendi yeteneklerini rüya görme hadisesiyle ilişkilendirirler (Suvanbekov, 1963: 6-7). Manasçılar, hem halkın gözündeki yerlerine değer katmak hem de geleneğe ait rüya görme hadisesini geleceğe taşımak amacıyla hiçbir zaman Manas'ı başkasından öğrendiklerini söylemezler (Çeribaş, 2012a: 151; KAT-II, 2004: 383; ME-II, 1995: 185). V. V. Radlov'un belirttiğine göre karşılaştığı bir manasçı, söylediği hiçbir şiiri başkasından öğrenmediğini, bu şiirlerin kendi içinde kendi kendilerine ortaya çıktıklarını söyler (KAT-II, 2004: 383). Mitlerin ritüellerle olan ilişkisi hakkıdan tespitlerde bulunan Lord Raglan'a göre insanlık, medeni düzeye ulaşmadan önceki dönemlerde hikâye anlatıcıları ve anlatıcılığına kutsal gözüyle bakmaktadır (Raglan, 2004: 194). Bu bağlamda Radlov'un karşılaştığı Manasçının cümleleriyle Raglan'ın görüşü aynı doğrultudadır.

İlk anlatıların mitler olduğunu bilinmektedir. Mit yaratıcılarının sahip oldukları hayal gücü de sıradan insanların hayal gücünden farklıdır. Ancak bütün bu farklılığa rağmen kendilerine olağanüstü güç ve kutsiyet yüklenildiğine inanılan mit anlatıcıları bile mitlere yaptıkları eklemeleri gayet sınırlı tutmuşlardır (Raglan, 2004: 188). Manasçılar ustalarından öğrendiklerini aynen olduğu gibi değil kendi içsel (gelenekle ilgili) yetenekleriyle süsleyerek anlatmak zorundadırlar. Bu içsel yetenek, Manas Destanı'nın halk içerisinde yüzyıllar öncesinde kalıplaşmış şekliyle Manasçılar tarafından hepsininin öğrenilip anlatılmalarına imkân sağlar. Anlatmanın daha önceden halk arasında mevcut olan şekli anlatıcının kendi yeteneği ile birleşerek değişik şekillere bürünebilir (KAT-II, 2004: 383-386). Bu değişiklikler, *çoñ Manasçılar* için düşünüldüğünde anlatmayı yozlaştıran yönde değil tam tersine anlatmanın estetik yönünü geliştiren yöndedir. İşte *çoñ* ve *aytuuçu Manasçılar* bu içsel gücün dayanağını rüya görme hadisesiyle ilişkilendirirler. Manasçılarının rüyaları diğer destan anlatıcılarının rüyalarından farklıdır. Bu rüyalarda Manas ya da onun yakın adamlarından biri halkın arasından özellikle seçtiği birinin rüyasına gelir ve onu öncesinde hiç Manas bilmeseydi de Manas söylemeye mecbur bırakır. Yanlış söylerse Manas'ın manevi gücü ile destan kendi kendine doğru şekline dönüşür ve anlatıcının dilinden dökülür (KAT-II, 2004: 383-384). Gelenek içerisindeki

inanca göre de eğer Manas'ın seçtiği Manasçı adayı Manas'ın davetine icabet edip Manas söylemezse Manas onu hastalık ve felakete düşürmektedir (Jirmunskiy, 2011: 34).

Sayakbay da kendi Manasçılık yeteneğini düş görme hadisesiyle ilişkilendirir. Onun rüyasına Manas iki kere girer (Aliev-Kulmatov, 1995: 101). Bu rüyalardan ilki şu şekildedir:

Sayakbay, 1916 yılında Semiz Bel'den Orto-Tokoy'a giderken büyük bir kara taşın üzerine ak boz üyün dikildiğini görüp şaşırdığı sırada, gökyüzünden gelen tuhaf bir ses duyup kendinden geçerek orada bayılıp kalır. Uykusunda eve girip Manas'ın hanımı Kanıkey'in elinden bir şeyler yer. Evden çıktığında karşısına Bakay çıkar ve *"Manas'ın sana gönderdiği azığı vereyim, ağzını aç."* der. Ardından Manas, Almambet, Çubak ve Sırgak gibi bahadırları Sayakbay'a tanıtır (KAT-II, 2004: 389; Asanaliyev vd. 1988: 603-604; Caynakova, 2010: 11; ME-II, 1995: 185).

Bu bilinen rüyanın dışında Karalayev'in rüyası başka çalışmalarda şu şekilde aktarılır:

Sayakbay'ın ailesi Orto-Tokoy'da su bekçiliği yapan Azık halkına caramazan⁶⁶ söyleyip karşılığında kazandıklarını alıp evlerine dönerler. Sayakbay gece boyunca evine doğru yürür. Küçük bir su geçidinden geçerken ev kadar büyük bir taş görür. Bu taşın yanına yaklaştığında tuhaf, yüksek bir ses işitir ve korkudan aklı gider. Birden kendine gelip baktığında geçitteki büyük taşın *boz üy* olduğunu fark eder. Burada Kanıkey'in sesi duyulur ve kendisini *boz üye* yemek yemeye davet eder. Eve girdiğinde büyük tabaklara konmuş at etlerini görür ve tabakların birinden yemeğe başlar. Bunu gören Kanıkey, *"Yavrucuğum, her tabaktan birer lokma ye"*, dese de Sayakbay onu dinlemez. O esnada, üzerindeki deri şalvar birden ıslanıp ardından kurumaya başlar. Her ıslandığında da dizine kadar toplanır. Bacaklarının görünmesinden utanan Sayakbay ayağa kalkıp durmak istese de bunu başaramaz. Bu sırada bir şey bir anda *cark* eder ve boz üy yok olur. Ayağa kalkmak istediğinde ise karşısında çok büyük bir ata binmiş uzun boylu bir adam görür. O kişi Bakay'dır. Bakay da ona kendi yolluğundan verir. Azığı yemeğe başladığında kum olduğunu fark eden Sayakbay, Bakay'ın *"yut dediğimde yut!"* cümlesiyle bir anda korkup kumu yutar. Ardından Bakay, Sayakbay'a Manas, Almambet, Çubak, Sırgak ve 40 yiğidin hepsini gösterir ve 6 yıl sonra destancı olacağının müjdesini vererek ortadan kaybolur. Bu hadiseden sonra Sayakbay, Manasçılık belirtilerini göstermeye başlar ve kendinden

⁶⁶ Ramazan ayına özgü ilahi tarzında şiir.

geçerek Manas söylemeye başlar (Aliev-Kulmatov, 1995: 101-102; Manas, e-kitap; Maksutov, 2005: 75-76).⁶⁷

Karalayev'in bu iki rüyası haricinde bir diğer rüyası da şu şekildedir:

Karalayev, Çımındı-Say adlı yerden geçerken bir anda (nedense) kendisini kötü hissedip fenalaşır ve atından yere düşüp kendisini kaybeder. Gözlerini açtığında kendisini bir boz üyün içinde otururken bulur. Bir genç gelin tarafından kendisine altın, gümüş, bakır tabaklar içinde yiyecek sunulur. Bu üç tabaktan da eşit şekilde yiyen Karalayev, çadırın önüne çıktığında Aysarala adlı atının üzerinde Almambet'i görür. Almambet ona "*Manas hakkında söyle (anlat)*" deyip gözden kayboluverir. Bunun ardından kendine gelip gözünü açan Karalayev, hayatı boyunca Manas anlatma arzusuna sahip olur (KEO, 1973: 305).

Manasçılar bir ekolün sistematığıne dâhil olarak gelişimlerini sürdürürler. Ekol kavramı, Kırgız Manasçılık geleneği içerisinde "*mektep*" olarak nitelendirilmiştir. Bu kavram Anadolu sahası "âşık kolları" ile aynı bağlamda değerlendirilebilir. Ancak bu hususta şu durum gözden kaçırılmamalıdır. Âşık kolları usta-çırak ilişkisi temellidir. Bu ilişki, kola adını veren âşığın üslubunu sürdüren çırakları tarafından tarihi süreçte "*isim babası âşık-onun çırağı- onun çırağının çırağı*" şeklinde devam eder. Bazen usta-çırak ilişkisi ortadan kalkar ve özenme, hürmet gibi durumlardan dolayı kola dâhil olan âşıklar görülebilir. Kırgız sahasında durum biraz farklıdır. Bazı durumlarda usta ile çırağın mensup oldukları mektepler örtüşmeyebilir. Bu, mekteplerin adlarını içerisinde bulundukları coğrafyadan almalarıyla ilgilidir. Örneğin Tiyan-Şan (Tanrı Dağı) Mektebinin üyesi Şapak'ın Çuy mektebinden Balık'ın çırağı olduğu ve Isık-Köl Mektebinin mensubu Akılbek'ten dersler aldığı bilinmektedir (Ergun, 1995: 103, Çeribaş, 2012a: 58) Kırgız geleneği içerisinde de tıpkı Anadolu sahasında olduğu gibi "Sayakbay Mektebi" ve "Sagımbay Mektebi" gibi usta âşığın adından faydalanılarak mektep isimlendirilmesi yapılmıştır (ME-II, 1995: 77; Çeribaş, 2012a: 70). Bu yönüyle Sayakbay tıpkı Anadolu sahasında olduğu gibi bir âşığın kola ismini verdiği gibi Manasçılık mektebine adını verir.

Kırgız sahasında görülen belli başlı Manasçılık Mektepleri, Narın ve Cumgal yerleşimlerinde faaliyet gösteren Tanrı Dağı / Tiyan-Şan Mektebi, Karakol yerleşiminde faaliyet gösteren Isık-Köl Mektebi, Çüy ve Talas yerleşimlerinde faaliyet gösteren Çüy-Talastık Mektebi, Calalabad, Oş ve Alay yerleşimlerinde faaliyet gösteren Tüştüktük Mektebi'dir. Bunlardan başka Kırgızistan sınırları dışında yaşayan Kırgızların yaşadıkları

⁶⁷ Bu hadisenin tarihi Bakçiev (2010: 59)'in çalışmasında 1908 olarak verilmiştir.

yerler olan Kıtaylık (Çin-Kızıl Suuluk Kırgızları) ve Pamir-Oogandık Mektebi (Pamir-Afganistan) Mektebi olmak üzere iki ayrı Manasçılık Mektebi daha bulunmaktadır (Asankanov, Bekmuhammedova, 1999: 43; Aliev, Kulmatov, 1995: 3-4; Ergun, 1995: 102-103; Çeribaş, 2012a: 69-71,111, 143, 173, 185, 193, 208). Karalaye, bu mektepler arasında ısıK-Köl Mektebinin bir mensubu olarak yer almaktadır.

Sayakbay Karalaye, 1930 yılında Manasçılık özelliğinden dolayı Bişkek'e çağrılır. Onun Bişkek'e getirilip halka tanıtılmasında yazar Cekşen Aşuubaev ve bilim adamı Huseyin Karasaev'in yardımcı olurlar (KAT-II, 2004: 390; Aamatov vd., 2008: 320; Asanaliyev vd., 1988: 604; ME-II, 1995: 185). 1935'te⁶⁸ Filarmoniyada çalışmaya başlar ve burada Manas söyler (ME-II, 1995: 184).

Epik şiirin dili sınırlı ve yer yer bireysel olan lirik şiirin dilinden farklıdır. Epik şiir, anlatılan hikâyenin sıradan bir hikâye olmadığını hatırlatan, kendine özgü bir ritmi olan, söyleyiş ve kullanılan mecazlarla dinleyiciyi dehşete düşürerek kahramanlığı sürekli taze tutan bir dile sahiptir (Greene, 1998: 135). Karalaye Manas anlatırken de dinleyenler karşılarında onu değil destandaki kahramanları görürler. Metindeki ustalığını drama yeteneğiyle süsleyerek karşısındaki dinleyiciyi kendisine hayran bırakır (KAT-II 2004: 392). Kazak bilim adamlarından Prof. Kajım Cumaliev'in Karalaye hayattayken yaptığı bir tespite göre o, Homer'den sonraki halk sanatçılarının yaşayan en önemli temsilcisidir (Cumaliev, 1964'ten KAT-II, 2004: 391). Cengiz Aytmatov'a göre de o sadece akın değil, aynı zamanda sanatçı ve bestekârdır. Onun her türlü sanatsal özelliği ve hareketleri ile her sanat eserine uygun olan melodiyi kullanması anlattığı destanın dinleyici üzerindeki etkisini artırır (Aytmatov, 1971'den KAT-II, 2004: 392). O, Manas'ı icra ederken olayı birebir yaşar, heyecanını dramının unsurlarından jest ve mimikleriyle birleştirip vücudunun tamamını işin içine katar. Bu yüzden dinleyenler kendilerini olayın içinde buluverirler (Saliev, 1995: 453-454; Asankanov, Bekmuhammedova, 1999: 44). Radloff, Kırgızlar için *"Şiir söyler gibi konuşan insanlar."* demektedir (Şehriyar, 2002: XVII). Bu yönüyle Karalaye, Radloff'un cümlelerini doğrulayan önemli bir Kırgız Manasçısıdır. Karalaye sadece Kırgızlar ve Kırgız edebiyatı için değil, tüm insanlık medeniyeti için çok önemli bir şahsiyettir (KAT-II, 2004: 391).

⁶⁸ Burada verilen 1935 yılı Aamatov vd. (2008: 320) ve Maksutov (2005: 77) tarafından hazırlanan eserlerde 1936 olarak verilmiştir.

Manas anlatısı, Sayakbay Karalayev'den radyoya da kaydedilmiş ancak daha önce mikrofon görmemiş olan Manasçı istenilen şekilde icrasını gerçekleştirememiştir (Maksutov, 2005: 80). Bu kayıt 1963'te⁶⁹ gerçekleştirilir. Sayakbay'dan kayda alınan Manas ve Semetey bölümleri⁷⁰ Kırgız Devlet Radyosunun "*Altın Hazine*"sine, 45.000 metrelik şerit şeklindeki ses kayıt bandına kaydedilir (Bakçiev, 2010: 61; Maksutov, 2005: 81). 1968 yılında da Kırgız İlimler Akademisinde görevli S. Begaliev ve S. Musaev tarafından Karalayev'den derlenen Manas destanı ses bandına kaydedilmiştir (Bakçiev, 2010: 61; ME-II, 1995: 186).

3.2.2. Anlatmaları

Karalayev, Bişkek'e gelip Flarmoniya'da Manas söylemeye başladıktan sonra hem halk hem de bilim adamları tarafından tanınmaya başlanır. 1936'dan 1968 yılına kadar Ibrayım Abdrahmanov, K. Cumabayev, C. Risov, C. Bekbayev, K. Kızırbayeva, S. Musayev, S. Begaliyev gibi araştırmacılar tarafından kendisinden derlemeler yapılarak Manas ve devamında Semetey, Seytek, Kenen, Alımsarık, Kulansarık ile Er Töştük Destanı kayda geçirilmiştir. 1960'lı yıllarda yapılan derlemelerde teknolojinin imkânlarından faydalanılarak kayıt cihazlarından da faydalanılmıştır (KAT-II, 2004: 391).

Manas araştırmacısı ünlü Kazak bilim adamı Muhtar Avezov'a göre, Manas Destanı'nın Sovyet döneminde gerçekleştirilen en zengin derlemeleri Sagımbay Orazbakov ve Sayakbay Karalayev'den gerçekleşmiştir (Yıldız, 2009b: 260-261). Karalayev'den kayda geçirilen ve yukarıda adları verilen Manas altılısı toplamda 500553 mısradır (KAT-II, 2004: 390; Aamatov vd., 2008: 320; Asanaliyev vd., 1988: 605; ME-II, 1995: 186; Sarıpbekov 1995: 7). Bunlardan Manas 84513⁷¹, Semetey 316157, Seytek 84697, Kenen, Alımsarık ve Kulansarık ise 15186 mısradır (Aliev-Kulmatov, 1995: 103; Bakçiev, 2010: 60-61; Maksutov, 2005: 77). Mısra sayısı açısından bakıldığında Karalayev'in Manas altılısı İlyada ve Odesa'dan (ikisi toplam 27803 mısra) 20, Şehname'den 5, Mahabarata'dan (200.000 mısra) 2, 2.5 kat daha büyüktür (Aamatov vd. 2008: 320; Aliev-Kulmatov, 1995: 104; Maksutov, 2005: 77). Sayakbay'dan derlenen bu bölümler, hacim olarak elde bulunan en

⁶⁹ Bu tarih Maksutov (2005: 81)'un eserinde 1958-1961 yılları arası olarak verilmektedir.

⁷⁰ Maksutov'un 2005'teki eserinde (s. 81) Seytek'in de anlatıldığı kaydedilmektedir.

⁷¹ Bu rakam pek çok kaynakta (KAT-II, 2004: 390; ME-II, 1995: 186; Asankanov 1999: 41; Musaev, 1995: 291) 84830 olarak verilmiştir. Bu eserlerde verilen rakamlarla diğer rakamlar karşılaştırıldığında toplam rakam tutmamaktadır.

büyük Manas anlatmalarındır. Bu özelliğinin yanında Karalayev'den derlenen varyant, mevcut varyantlar arasında Manas altılısının tüm bölümlerinin tam olarak söylendiği varyanttır (Yunusaliyev, 1967: 153'ten KAT-II, 2004: 391; Yunusaliyev, 1967: 153'ten Sarıpbekov 1995: 7; Baymırzaev, B., 1995: 9). Karalayev'den başka Manas altılısını söyleyen bir başka Manasçı da ustası Çoyuke Ömür Uulu'dur. Zaten ikisinin anlatmaları da teknik ve dil-üslup açılarından birbirine çok benzemektedir (Çeribaş, 2012a: 155).

3.3. Diğer Eserleri

Karalayev, sadece epik anlatmalarıyla değil çağdaşlarının hayat hikâyeleriyle ilgili yazdığı manzumelerle de ün kazanmıştır. Örneğin Kırgızların ünlü ulu komuzçusu Kara-Moldo Orozov ve kendi çağdaşı Kubat hakkında yazdığı "Kara Moldo" ve "Azaptı Köp Körgön Kubat" adlı eserleri bunlara örnektir. Bu eserler manzume şeklinde olup o, bu eserleri milli epik geleneğinin tesirinde ortaya koymuştur (Baymırzaev, 1995: 10; Obozkanov, 1995: 11).

Karalayev'in Manas altılısı ve Er Töştük anlatmaları haricindeki eserleri bu bölümün kaynakçasını oluşturan çalışmaların hepsinde birbirinden farklı isim ve sayılarla verilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, bu çalışmalar incelenilen kaynaklar karşılaştırılmak suretiyle Karalayev'in Manas altılısı ve Er Töştük anlatmaları haricindeki eserleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla hangi eserin hangi kaynaktan tespit edildiğini daha açık belli etmek için ilgili kaynak çalışmanın genel prensibi olduğu üzere paragraf içerisinde değil de sadece bu bölüme mahsus olmak üzere sayfa sonu dipnotu olarak verilmiştir.

- 1- Erik Tadında⁷²: Hatıra-Hikâye, Frunze: 1929, 34 sayfa
- 2- Töştük⁷³: Destan, Frunze-Kazan: 1938, 386 sayfa
- 3- Kanıkey'din Comogu⁷⁴, Frunze: 1940, 108 sayfa
- 4- Kanıkey'din Taytorunu Çapkanı⁷⁵, Frunze: 1941, 154 sayfa
- 5- Bürküttör⁷⁶, Okul Çocukları İçin, Frunze: 1952, 60 sayfa
- 6- Bürküttün Comogu⁷⁷, 1953

⁷² Aamatov vd., 2008: 321-322

⁷³ Aamatov vd., 2008: 321-322

⁷⁴ Aamatov vd., 2008: 321-322

⁷⁵ Aamatov vd., 2008: 321-322

⁷⁶ Asanaliyev vd., 1988: 638; KAT-II, 2004: 428; Aamatov vd., 2008: 321-322

⁷⁷ ME-II, 1995: 190; Aliev-Kulmatov, 1995: 116

- 7- Unutulguş Kündör⁷⁸, 1954
- 8- Unutulguş Kündör⁷⁹, Ceti-Suu'daki Savaştan Hatıralar, Frunze: 1955, 136 sayfa
- 9- Deldeş Baatır⁸⁰, 1955
- 10- Kanattu Kuştar⁸¹, Frunze: 1955, 128 sayfa
- 11- Er Töştük⁸², Frunze: 1956, 356 sayfa
- 12- Tomor Mergen⁸³, 1956
- 13- Tomor Mergen⁸⁴, ır Menen Cazılğan Comok, Frunze: 1957, 75 sayfa
- 14- Deldeş Baatır⁸⁵, Comok, Frunze: 1957, 88 sayfa
- 15- Esten Ketpeyt⁸⁶, Proza Cana ırlar (Nesir ve Şiirler): Frunze: 1957, 109 sayfa
- 16- Unutulguş Kündör⁸⁷, 1957
- 17- Töştük⁸⁸, 1957
- 18- Kubattın Körgön Azabı⁸⁹ / Azaptı Köp Körgön Kubat⁹⁰, 1958, Frunze: 1958, 76 sayfa
- 19- Er Töştük⁹¹, Baatırdık Poema, Frunze: 1958, 385 sayfa
- 20- Er Töştük⁹² (Rusça), Frunze: 1958, 210 sayfa
- 21- Manas⁹³, Birinci Bölük 1. Kitep, Frunze: 1958, 302 sayfa
- 22- Manas, I. Cilt⁹⁴, 1958, 301 sayfa
- 23- Manas, II. Cilt⁹⁵, 1959, 317 sayfa
- 24- Kanattuu Kuştar⁹⁶, 1959
- 25- Erik Tadında⁹⁷, 1959

⁷⁸ Aliev-Kulmatov, 1995: 116

⁷⁹ ME-II, 1995: 190; Aamatov vd., 2008: 321-322

⁸⁰ ME-II, 1995: 190; Aliev-Kulmatov, 1995: 116

⁸¹ Aamatov vd., 2008: 321-322

⁸² Aamatov vd., 2008: 321-322

⁸³ ME-II, 1995: 190; Aliev-Kulmatov, 1995: 116

⁸⁴ Aamatov vd., 2008: 321-322

⁸⁵ Asanaliyev vd., 1988: 638; KAT-II, 2004: 428; Aamatov vd., 2008: 321-322

⁸⁶ Asanaliyev vd., 1988: 638; KAT-II, 2004: 428; Aamatov vd., 2008: 321-322

⁸⁷ KAT-II, 2004: 428

⁸⁸ KAT-II, 2004: 428

⁸⁹ ME-II, 1995: 190; Aliev-Kulmatov, 1995: 116

⁹⁰ Asanaliyev vd., 1988: 638; KAT-II, 2004: 428; Aamatov vd., 2008: 321-322

⁹¹ Aamatov vd., 2008: 321-322

⁹² Aamatov vd., 2008: 321-322

⁹³ Aamatov vd., 2008: 321-322

⁹⁴ Aamatov vd., 2008: 321-322

⁹⁵ Aamatov vd., 2008: 321-322

⁹⁶ ME-II, 1995: 190; Aliev-Kulmatov, 1995: 116; Asanaliyev vd., 1988: 638; KAT-II, 2004: 428

⁹⁷ KAT-II, 2004: 428

- 26- Semetey⁹⁸, Manas Eposunun İkinci Bölüğü, 3. Kitep, Frunze: 1959, 323 sayfa
- 27- Zolotoy Zvonok⁹⁹ (Rusça), M, Detgiz: 1959, 94 sayfa
- 28- Moldo Baatır¹⁰⁰, Poema, Frunze: 1960, 110 sayfa
- 29- Bakıtay Balban¹⁰¹, El Comogunan, Frunze: 1961, 85 sayfa 1961
- 30- Kara Moldo¹⁰², Poema, Frunze: 1962, 80 sayfa 1962
- 31- Taytoru¹⁰³, Manas Eposunan Üzündü, Frunze: 1963, 120 sayfa
- 32- Bürküt Cönündö Angeme¹⁰⁴, Frunze: 1964, 44 sayfa
- 33- Tomor Mergen¹⁰⁵, 1965
- 34- Tulparlar¹⁰⁶, Frunze: 1965, 59 sayfa
- 35- Unutulguş Kündör¹⁰⁷, Estelikter, Frunze: 1967, 184 sayfa 1967
- 36- Baatırlar¹⁰⁸, Ayımdar, Frunze: 1967, 106 sayfa
- 37- Erik Tadında¹⁰⁹, 1969
- 38- Er Töştük¹¹⁰, Frunze: 1969, 331 sayfa
- 39- Baatırlar¹¹¹, Ayımdar, Frunze: 1969, 104 sayfa
- 40- Semetey'din Balalık Çağı¹¹², Frunze: 1970, 67 sayfa
- 41- Tulparlar¹¹³, İrlar, Frunze: 1978, 58 sayfa
- 42- Tulparlar¹¹⁴, İrlar, Frunze: 1982, 60 sayfa
- 43- Kanıkey'din Taytorunu Çapkanı¹¹⁵, "Manas" Eposunan, Frunze: 1986, 76 sayfa
- 44- Manas¹¹⁶, Epos, Frunze: 1986, 264 sayfa
- 45- Semetey¹¹⁷, Epos, Frunze: 1987, 286 sayfa

⁹⁸ Aamatov vd., 2008: 321-322

⁹⁹ Aamatov vd., 2008: 321-322

¹⁰⁰ Aamatov vd., 2008: 321-322

¹⁰¹ Asanaliyev vd., 1988: 638; KAT-II, 2004: 428; Aamatov vd., 2008: 321-322

¹⁰² ME-II, 1995: 190; Asanaliyev vd., 1988: 638; KAT-II, 2004: 428; Aamatov vd., 2008: 321-322; Aliev-Kulmatov, 1995: 116

¹⁰³ Aamatov vd., 2008: 321-322

¹⁰⁴ Aamatov vd., 2008: 321-322

¹⁰⁵ Asanaliyev vd., 1988: 638; KAT-II, 2004: 428

¹⁰⁶ Aamatov vd., 2008: 321-322

¹⁰⁷ Asanaliyev vd., 1988: 638; Aamatov vd., 2008: 321-322

¹⁰⁸ Aamatov vd., 2008: 321-322

¹⁰⁹ ME-II, 1995: 190; Aliev-Kulmatov, 1995: 116

¹¹⁰ Aamatov vd., 2008: 321-322

¹¹¹ Aamatov vd., 2008: 321-322

¹¹² Aamatov vd., 2008: 321-322

¹¹³ Aamatov vd., 2008: 321-322

¹¹⁴ Aamatov vd., 2008: 321-322

¹¹⁵ Aamatov vd., 2008: 321-322

¹¹⁶ Aamatov vd., 2008: 321-322

46- Baatırlar¹¹⁸, Eposton Üzündülör, Frunze: 1988, 56 sayfa

47- Taytoru¹¹⁹, Semetey Eposunan, 4. Basılışı, Bişkek-Şam, 1995, 40 sayfa

48- Tulparlar¹²⁰, Irlar, 4. Basılışı, Bişkek-Şam, 1995, 60 sayfa (Aamatov vd., 2008: 321-322)

3.4. Er Töştük Destanı Bağlamında Karalayev'in Edebi Kişiliği

Er Töştük Destanı, Türk boyları arasında Kırgızlardan başka Kazaklar, Tatarlar ve Altay Tuvaları arasında bilinmektedir. Ancak Karalayev'den derlenen varyant diğerlerinden hem hacmen hem de edebî estetik açısından önde gelmektedir (KAT-II, 2004: 428; Asanaliyev vd., 1988: 605; Bakçiev, 2010: 61-62; ME-II, 1995: 186). Bu özelliğinden dolayı da sadece Kırgız Türkçesi (ilk olarak 1938 yılında) ile değil Rusça (ilk olarak 1958 yılında) ve Fransızca olarak da basılmıştır (Aamatov vd., 2008: 321; KAT-II, 2004: 427-428; Asanaliyev vd., 1988: 638; Maksutov, 2005: 78; ME-II, 1995: 190).

Çalışmanın bu bölümünde, Karalayev'den derlenen Er Töştük Destanı'nda yer alan ahenk ve üslup unsurları, Karalayev'in diğer anlatmaları ve diğer Kırgız destanlarıyla mukayese edilerek ele alınacaktır.

3.4.1. Ahenk Unsurları

Ahmet Haşim, şiir için *"Şiirin asıl özelliği, 'duyulmak'tır. Şiirin dili, 'musiki ile söz arasında ve sözden ziyade musikiye yakın'dır. Yani bu dil, 'bir açıklama vasıtası olmaktan ziyade, bir telkin vasıtası'dır ve şiirde musiki 'anlamdan önce' gelir. Bu bakımdan kelimeler, şiire anlam değerlerinden çok, musiki değerleri ile girerler. Şiirin anlam bakımından açık olması zaruri değildir. Şiir, bir terennümdür. Şiirin doğduğu yer, şuur-altıdır. Konu ise, sadece terennüm için bir vesiledir."* der (Tuncer, ? : 157). Haşim'in bu tespitleri sadece kendi yüzyılı ve kendi coğrafyası için değil aslında başlangıcından günümüze Türk şiir geleneğinin özelliği olarak görülmektedir. Şiir, üzerinde barındırmış olduğu ahenk unsurları aracılığıyla akılda daha kolay kalabilme ve de dolayısıyla kolay ezberlenebilmesi özelliği sayesinde en eski edebî tür olarak kabul edilir.

¹¹⁷Aamatov vd., 2008: 321-322

¹¹⁸Aamatov vd., 2008: 321-322

¹¹⁹Aamatov vd., 2008: 321-322

¹²⁰Aamatov vd., 2008: 321-322

Reichl'in Radloff'tan aktardığına göre Altaylıların destanî şiirlerinde ahenk iki türlü sağlanabilir:

"1. Aliterasyon, ünlü uyumu, hece sayma ve tonlama vasıtasıyla elde edilen kesin bir melodiyle bu manzum mısraları kuşatmak. Bu amaçla, söyleyişi manzum mısralar içinde bölmek.

2. Bu manzum mısraların kıtalar içinde kaynaşmasını sağlamak. Başka bir ifadeyle; iç kafiye ve sondaki kafiye yoluyla bu mısraları birbirine yakın kılmak." (Reichl, 2011: 192). Buradan da anlaşıldığı üzere nazım şeklinde söylenen ya da kaleme alınan edebî türler içerisinde ölçü, kafiye, redif, aliterasyon ve asonans¹²¹ gibi ritim ve ses benzerliklerinin tamamının ya da bir kısmının bulunması gerekmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde, Sayakbay Karalayev'den derlenen Er Töştük Destanı'nda karşılaşılan ahenk unsurları, metinden seçilen örnekler bağlamında incelenecektir.

3.4.1.1. Ölçü

Aristoteles, şiirde yer alan ölçüyü bir tür ritm olarak kabul ederken, bunun alt yapısında da insanlarda doğuştan varolan taklit içgüdüsünün (içtepi) ve insanın gerçekleştirdiği doğuştan gelen taklit denemelerinin yattığına değinir (Aristoteles, 2006: 16-17). Paul Valery de şiirle müziğin yollarının kesiştiğine değinirken, temel anlamlarından uzaklaşmamak kaydıyla şiiri oluşturan dizelerin olabildiğince müzikal olmaları gerektiğini kaydeder (Yılmaz, 1989: 12'den Aksan, 2013: 229). Ölçü, Türk şiir geleneği içerisinde de ritim temelli bir ahenk unsurudur. Ritim, *"hecelerin belli sayıda öbekleşmeleriyle, vurgulu ve vurgusuz, uzun ya da kısa hecelerin düzenli dizilişiyle sağlanır."* (Aksan, 2013: 230). Cem Dilçin, *"her ölçü (vezin) bağlı bulunduğu dilin yapısından doğar. Bu nedenle Türk dilinin doğal ölçüsü hece ölçüsü (hece vezni)'dür."* diyerek söylendiği ya da yazıldığı dilin yapısal özelliklerinin şiirin geleneksel özellikleri üzerindeki tesirine değinmiştir (Dilçin, 1997: 39). Hece ölçüsü şiiri ya da manzumeyi meydana getiren dizelerin her birinin dize sayılarının belirli bir sistematik dâhilinde eşit olması ilkesine dayanan bir ölçüdür. Bu bağlamda

¹²¹ Bu unsurlardan kafiye ve aliterasyon metnin dokusal yani textural unsurları olarak kabul edilir ve bu unsurlar halk bilimi ürünlerinin (özellikle tekerlemelerin) başka dillere çevrilmesinin önünde zorlu bir engeldir. Bu yüzdendir ki bu tip ürünlerin aktarımında metin yani text aktarımı gerçekleştirilebilirken doku yani texture aktarımı mümkün olamamaktadır (Dundes, 1998: 108-109).

Karalayev'den derlenen Er Töştük Destanı'nda kullanılan ölçü Ahmet Talât Onay tarafından Türk şiirinin millî ölçüsü olarak kabul edilen hece ölçüsüdür (Onay, 1996: 7). Fakat kullanılan ölçü düzenli olarak tekrarlanan bir ölçü değildir. Bu ölçü farklılıkları ilk başta bir zaaf olarak görülse de aslında uzun anlatmalar olan destanları monotonluktan kurtarır. Destanlar uzun hacimli anlatmalardır ve muhtevaları gereği de savaş ve göç gibi hareket temelli olayları anlatmaktadır. Bu yüzden de gerçekleştirilen hareketin durumuna göre ölçüde değişiklikler olması olağandır. Radloff'un derlemiş olduğu Manas Destanı için de aynı durum söz konusudur:

Etin tarta tursun, (6'lı ölçü)

Kımısın tarta tursun, (7'li ölçü)

Düş corutkan elge (6'lı ölçü)

Men beremin! deyt (5'li ölçü) (Yıldız, 1995: 37-39)

Elbette ki, 16445 mısradan oluşan bir anlatmanın ölçüsünün bir koşmadaki kadar kusursuz olmasını beklemek mümkün değildir. Sakaybay Karalayev'in anlatısında ölçü tek tip olmamakla birlikte destan mısralarındaki hecelerin sayısı 4 ila 14 hece arasında değişen mısralardan oluşmaktadır. Bu dizelerin tamamına yakını duraklı olup bu şekilde metne bir ritim katılmaya çalışılmıştır. Dilçin, durak kavramı için "*hece ölçüsünde dizinin belli bölümlere ayrılmasına durgulanma, bu bölüm yerlerine de durak denir.*" der (1997: 40).

Nazım olarak söylenen Türk destanlarında 7 veya 8 heceli ve 11 ya da 12 heceli mısralar görülmektedir. Özellikle arkaik diye tabir edilebilecek destanlarda ilk gruptaki mısralar yani 7 veya 8 heceli mısralar görülürken ikinci grup yani 11 ya da 12 heceli mısralar özellikle aşk hikâyeleri ile klasik edebiyattan etkilenmenin görüldüğü Türk boyları arasında görülmektedir (Reichl, 2011: 189). Reichl'ın bu tespitlerini doğrular şekilde Er Töştük destanının dizelerinin çok büyük kısmı 7'li ve 8'li hece ölçüsüyle söylenmiştir. Aynı durum Güney Sibiry Türk boylarından Şorlara ait destanlar için de geçerlidir. Şorların destanları da genellikle hecenin 7, 8, ve 9'lu kalıplarıyla söylenmiştir (Ergun, 2006: 38). Karalayev'den derlenen Manas Destanı için de aynı şeyi söylemek mümkündür:

Oşondo Manas kök calıñ (8'li ölçü)

Alptı soyup, cay kılıp (7'li ölçü)

Ak coldo bülük salganı (8'li ölçü)

Tört baladan bölögün (7'li ölçü)

Aman alıp kalganı, (7'li ölçü)

Kabilan kök cal umtulup, (8'li ölçü)

Emi Kalmakka salgan cañcalı. (10'lu ölçü) (Karalayev, 2010: 92).

Baatır Manas, kök cal şer (7'li ölçü)

Karmaşkan kıyın döölördün (8'li ölçü)

Baarisın soyduñ artık er! (8'li ölçü)

Telegeyiñ teñdigiñ, (7'li ölçü)

Bilindi bugün şerdigin. (8'li ölçü) (Karalayev, 2010: 276).

Bu durum sadece Karalayev anlatmalarına özgü bir durum değildir. Örneğin Oruzbay Urmambetov'dan derlenen ve Er Töştük'ün oğlu Coodarbeşim'in maceralarını anlatan Coodarbeşim Destanı'nda da 7'li ve 8'li kalıplar en sık kullanılan ölçülerdir:

Üstündögü Çayingi, (7'li ölçü)

Tozoyun dep kalıptır, (7'li ölçü)

Baştagıdan kayratı, (7'li ölçü)

Boşoyun dep kalıptır (7'li ölçü)

Duşmanın tügöl coyuptur (8'li ölçü) (Alimova, 2006: 68).

Er Töştük Destanı'ndaki 7'li dizelerin tamamına yakınında durak ilk dört dizinin hemen sonunda yapılmış böylece $4+3=7$ şeklinde ifade edilen kalıp ortaya çıkmıştır. 8'li dizeler ise $4+4=8$ ve $5+3=8$ şeklinde ifade edilen kalıplarla söylenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde ele alınan dizelerin durak yerleri “ / ” işaretiyle gösterilmiştir.

Kırgız kahramanlık destanlarının müziksel icrası “*stichic*” yani melodik ve ritmik fark gözetmeksizin her mısranın aynı melodiyle okunması esasına dayanır. Düzensiz vezin özelliklerine sahip olan bir metnin düzensizlikleri bu ritmik melodi yapısı sayesinde ortadan kaldırılmaktadır (Reichl, 2011: 106). Sözlü destan geleneğinde kullanılan melodiler, anlatılanı günlük konuşma dilinin dışına çıkarmak, anlatıcının uzaktan duyulmasını sağlamak ve anlatıcının metrik olarak doğru mısralar oluşturmasını ve mevcut

metrik şeklin korunmasını sağlamaları bakımından önem arz etmektedirler (Haymes, 2010: 13). Şörlara ait epik anlatmalarda da nağme ve kopuz aracılığıyla sağlanan bir ritmik uyum mevcuttur (Ergun, 2006: 39). Ancak aynı durum Kırgız kahramanlık destanlarının en hacimli olan Manas için geçerli değildir. Çünkü Manas, Manasçılar tarafından herhangi bir müzik aletinin eşliği olmadan, kendilerine özgü jest ve mimiklerle icra edilmektedir (Jirmunskiy, 2011: 32)¹²²

Aşağıda örnekleri verilen 3+2 duraklı beş heceli dizelere bakıldığında bunların 4+3 duraklı yedi heceli ya da 5+3 duraklı sekiz heceli dizeler arasında kaldığını görülmektedir. Bu durum yukarıda da belirtildiği üzere, metnin hacmen büyük oluşuyla ilgilidir. Hacimli bir anlatmanın tamamında tek tip bir ölçüyü bulmak elbette ki mümkün değildir. Ancak burada dikkati çeken bir özellik ise bu dizelerin ses taklidi sözcüklerle kurulu olmasıdır. Bunlardan ilkinde anlatıcı, devenin yürürken çıkardığı sesi, ikincisinde ise bebeğin ağlarken çıkardığı sesi taklit eder. Anlatıcı bu sesleri çıkarırken gırtlığının ve daha önce de değinilen “*stichic*” ritmik melodi yapısının imkânlarından faydalanarak hece eksikliğinden kaynaklanan ölçü farklılığının önüne geçmektedir.

Kökötöydün kızıl nar, (4+3=7)

Mañ-mañ-mañ basıp, (3+2=5)

Çuudaların çañ basıp, (4+3=7)

Tört ayagın teñ basıp, (4+3=7) (ET, 1996: 2384-2387.m.)

İçinen çıgat çoñ buzuk, (5+3=8)

Kurcundan çıktı bir kızık. (5+3=8)

Bar-bar-bar ıylayt, (3+2=5)

Barkırap bala bek ıylayt. (5+3=8) (ET, 1996: 2427-2430.m.)

Anlatıcı bu ses taklidi kelimelerden sadece ölçüye uymak için değil aynı zamanda anlatıma ses ve ifade zenginliği katmak için faydalanır. Yine anlatırken jest ve mimikleriyle de destanı dramatize eden anlatıcı, bu sesleri bir bakıma efekt olarak kullanmaktadır. Bu

¹²² Bu bilgiler Jirmunskiy'nin “Türk Kahramanlık Destanları” adıyla Türkçeye çevrilen eserinin “Manas’ Destanı’nın İncelemesine Giriş-1. Destan Geleneği” şeklindeki başlığından alınmış olup bu bölüm daha önce de Oktay Selim Kaynarca tarafından “Epik Gelenek” başlığıyla Türkçeye çevrilerek Millî Folklor dergisinin 37. sayısının 171 ila 176. sayfaları arasında yayımlanmıştır (bkz. Jirmunskiy, 1998: 171-176).

sesler sayesinde dinleyici kendisini olayı yaşıyormuş gibi hisseder (Çobanoğlu, 2007: 92). Bu sadece Er Töştük'te görülen bir durum değildir. Radloff'un derlemiş olduğu Manas Destanı'nda buna benzer örnekler görülmektedir. Manas Destanı'ndan alınan aşağıdaki bentlerin ilkinde atların ayak seslerini, ikincisinde ise köpek havlamasını seslendiren ses taklidi kelimeler bulunmaktadır:

Çolok kara baytaldın

Aybır şaybır corgosu

Mang mang ürdü Bay Töböt (Yıldız, 1995: 54)

Beş heceli dizelerde görülen durum altı dizeli hecelerde de görülür. Aşağıda örnekleri verilecek iki farklı örnekten ilkinde Yudahin tarafından “*Korku, dehşet ifade eden nida (başlıca kadınlar arasında); o, tatay;: vay başıma gelenler.*” (Yudahin, 1998-II: 716) diye karşılığı verilen bir ünlemi kullanan anlatıcı, ikincisinde ayağına diken batan kaplanın çıkardığı sesi ifade etmek için taklit bir sesi kullanır. Bu iki dize de kendi ölçüsünden farklı dizeler arasında kalmıştır. Beş heceli dizelerde olduğu gibi burada da anlatıcı gırtlığının imkânlarından faydalananarak bu hece eksikliğinin önüne geçmiştir.

Anda kempir mınday deyt: (4+3=7)

«Aapiy tatay-kötök,¹²³(Duraksız 6'lı heceli)

Esi çok tuulgan eki kız, (5+3=8)

El kıdırıp keldibi? — (4+3=7)

Er kıdırıp keldibi?». (4+3=7) (ET, 1996: 5700-5704.m.)

Çır-çır, çır, çır-çığat, (Duraksız 6'lı heceli)

Çırkırıp ün bek çığat, (4+3=7)

Çırkıragan açuu ün (4+3=7)

Kulak-murun cep çığat. (4+3=7) (ET, 1996: 6399-6402.m.)

Destanın geneline hâkim olan 7'li kalıp ise genellikle 4+3 duraklı olarak kullanılmaktadır.

¹²³ Er Töştük örneğinde destan diline özgü husiyetlerle ilgili olarak ayrıca bkz. Murataliev, 1976: 14-39

Al kempirdin / balası
Toguz ayga / toluptur,
Toguz ayga / tolgondo,
Tolgoo payda / boluptur. (ET, 1996: 1095-1098.m.)

Al öpkönü / körgöndö,
Malı kelbey / esine,
Agıp kelgen / bul öpkö
Elemandın / közünö
Dünüyödöy / körünöt. (ET, 1996: 4382-4386.m.)

Tört Maamıtım / katarım,
Üzülgönüm / ulap ber,
Çaçılğanım / cıynap ber,
Kündüzündö / bolcoş bol,
Tün içinde / coldoş bol. (ET, 1996: 8128-8132.m.)

Tilegenin / bir kuday
Berip salgan / körünöt,
Suu aluuga / Bıytı küñ,
Kelip kalgan / körünöt. (ET, 1996: 13206-13209.m.)

Sekiz heceden oluşan dizeler de kendi arasında $4+4=8$ veya $5+3=8$ 'li şekilde anlatmada yer alır. Aşağıdaki örnekte de görüldüğü üzere sekizli heceler ölçünün tek tip olmamasından kaynaklanan altı ve yedi heceli dizelerin arasına girmiştir.

Alıp turgan / kezi eken, (4+4=8)
Balaketti / döölörgö (4+3=7)
Salıp turgan / kezi eken, (4+4=8)
Küröşköndü / talkalap, (4+3=7)
Çalıp turgan / kezi eken. (4+4=8) (ET, 1996: 55-59.m.)

Çoñ kiseni / çalınıp, (4+3=7)

Çoñ aybalta / kolgo alıp, (4+4=8)

Kırk kulaç / ukuruk, (3+3=6)

Karmap kolgo tükürüp, (4+3=7)

Kabakka salıp / bardı deyt. (5+3=8) (ET, 1996: 4370-4374.m.)

Bul sözümö / könbösöñ, (4+3=7)

Bul möröydü / kılbasañ (4+3=7)

Karatpay teşem / közüñdü, (5+3=8)

Kargantpay kesem / tiliñdi, (5+3=8)

Calınsañ ukpaym / sözüñdü, (5+3=8)

Catkırıp muuzdaym / özüñdü. (5+3=8) (ET, 1996: 9846-9851.m.)

Dokuz heceden oluşan dizeler 4+5, 5+4, 6+3 ve 7+2 duraklı kalıplardan oluşmuştur. Dursun Yıldırım, Türk kahramanlık destanlarının anlatım şekillerini değerlendirdiği bir yazısında, “Mısralarda kullanılan duraklar her zaman aynı sayılı heceler üzerine gelmez; değişik mısralarda değişik yerlere geldiği de göze çarpar. Muhtemelen bunun sebebi, icra sırasında kullanılan melodi ve ritimlerin değişkenlik ve alışkanlık yapıları olmalıdır.” demektedir (1998: 154). Aşağıda verilen dizeler 9’lu kalıbın, birinde 4+5, diğerinde 5+4 duraklı olması nedeniyle bu tespitin bir örneği olarak destanda yer almaktadır:

Ceti künçö / men kempir (4+3=7)

Cerdin üstün / çaluuçu elem, (4+5=9)

Aybandardın, / adamdın, (4+3=7)

Aram menen / adaldın, (4+3=7)

Esebi kança / alçu elem. (5+4=9) (ET, 1996: 3401-3405.m.)

On heceli kalıp, özellikle sözcük tekrarına dayalı rediflerin kullanıldığı dizelerde karşımızda çıkmakta olup özellikle 5+5 duraklı kalıpla kullanılmıştır.

«Atıñdın oozun / bura tur, Töştük! (5+5=10)

Aybanga coldoş / bolupsuñ, (5+3=8)

Aldıñkı cayga / tura tur, Töştük! (5+5=10)

Çogoyno kuuray / çoorun tart, Töştük, (5+5=10) (ET, 1996: 2916-2919.m.)

On bir heceli dizeler ise genellikle on heceli kalıplarla birlikte ve 6+5 duraklı şekilde kullanılmıştır:

Cakşı uuluñ Töştük / kuttukku, kakbaş, (6+5=11)

Karan kalğan / maldarıñ, (4+3=7)

Kaarına alsa, / cuttukku, kakbaş! (5+5=10)

Er uuluñ Töştük / doonuku, kakbaş! (5+5=10)

Aydap cürgön / san karañ, kakbaş! (5+4=9)

Kıykırsa bir kün / coonuku, kakbaş! (5+5=10)

Senin malıñ arbın, / akıl cok, kakbaş! (6+5=11) (ET, 1996: 3042-3048.m.)

3.4.1.2. Kafiye, Redif, Aliterasyon, Asonans ve Sözcük Tekrarları

Doğan Aksan'a göre, üç-beş yaşlarındaki çocuklar ile herhangi bir eğitim görmemiş insanlar, ölçülü ve kafiyeli söz dizimlerinden hoşlanmaktadırlar. Ona göre, yüzlerce yıllık destan ve diğer ölçülü-uyaklı türlerin unutulmadan bugüne ulaşması bu durumun kanıtıdır (2013: 182-183). Türk dünyası şiir geleneği içerisinde ahenk unsuru olarak kullanılan ve ses benzerliği temeline dayanan kafiye ve redif kavramları, Kırgız destanlarında da yer almaktadır. Bilindiği üzere, Türk halk şiirinde yarım kafiye yaygın olarak kullanılır (Dilçin, 1997: 73). Karalayev'den derlenmiş olan Er Töştük Destanı'nda ise genel olarak, Türk şiir geleneğinde yarım kafiyeden sonra en sık kullanılan tam kafiye görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, metin bölümüyle tekrara düşmemek adına, ahenk incelemesi yapılan dizelerin anlamsal ve birimsel bütünlük durumları göze alınmadan sadece ilgili kısımları verilmiştir:

Coldoş bolduk bir dalay,

Colukturgan bir Kuday, ("ay"lar tam kafiye.) (ET, 1996: 743-744.m.)

Kıyşık örköç kızıl nar,

...

Kızl narda kızık bar. ("ar"lar tam kafiye.) (ET, 1996: 2108-2110.m.)

Baykasa çıkpayt mınday can,

...

Eselek tuulgan mınday kan, ("an"lar tam kafiye.) (ET, 1996: 2750-2752.m.)

Könüldögü köp sanaa,

Közünün caşı on talaa, ("aa"lar tam kafiye.) (ET, 1996: 5230-5231.m.)

Tam kafiyeinin haricinde yarım ve zengin kafiyele de metinde rastlanmaktadır:

On eki kandın barı barı bar,

...

Aksakal Koşoy dagı bar. ("ı"lar yarım kafiye, "bar"lar rediftir.) (ET, 1996: 210-212.m.)

Andan arı öttü ele,

...

Er Ürbügö cetti ele, ("t"lar yarım kafiye, "tü/ti ele"ler rediftir.) (ET, 1996: 290-292.m.)

Agasın izdep kelüügö,

İzdep cürüp ölüügö, ("l"lar yarım kafiye, "üügö"ler rediftir.) (ET, 1996: 1392-1393.m.)

Altı kızı, bir uulu

Anık ele mına bu, ("u"lar yarım kafiye.) (ET, 1996: 11419-11420.m.)

Çaar benin özü eken,

Tolgotup cürgön kezi eken. (“z”ler yarım kafiye, “i/ü eken”ler rediftir.) (ET, 1996: 8278-8279.m.)

Menin kanım kaldı bir kaşık,

Etim kaldı kök caşık. (“aşık”lar zengin kafiye.) (ET, 1996: 15218-15219.m.)

«Balbanga Coloy çıktı, — dep,

Kanday tuulgan mıktı», — dep, (“ıktı”lar zengin kafiye, “dep”ler rediftir.) (ET, 1996: 134-135.m.)

Anlatmada mısra sonu kafiyeleer yaygın olarak kullanılsa da yer yer mısra başı kafiyeleere de rastlanır. Bilindiği üzere, diğeer halk şiiri şekil ve türlerinde genellikle kafiyeleer mısra sonunda yer alır. Ancak destanlar hacimli anlatmalar olduğundan mısra başı kafiyeleer bu türler için gayet elverişlidir (Ergun, 2006: 40). Ahenge güç katmak için de ilk Türk şiiri örneklerinde de rastlanılan mısra başı kafiyeleeri gayet yoğun bir şekilde destanlarda görölmektedir (Yıldız, 1995: 41). Er Töştük Destanı’nın pek çok yerinde mısra başı kafiyeleere rastlanmaktadır. Bazen mısra başında kullanılan bu ahenk sözcük tekrarı şeklinde rediflerle sağlanır:

Artık eptüü erenge

Arkañ tiysin oşogo, Töştük, (“ar”lar tam kafiye.) (ET, 1996: 549-550.m.)

Altıdan atan döö alsın, Töştük

Alalbagan kopoldor (“al”lar tam kafiye.) (ET, 1996: 551-552.m.)

Too tekenin terisin

Tolgoy karmap iyletip, (“to”lar tam kafiye.) (ET, 1996: 1530-1531.m.)

Cılaan boor бүктүргөн,

Cılas bolgon bul şimdi (“cıla”lar zengin kafiye.) (ET, 1996: 1542-1543.m.)

Toquz kızı bar dep ugam,

Toquz kızın Sarıbay

Toquz uulduu adamga ("toguz" sözcüleri rediftir.) (ET, 1996: 3518-3520.m.)

Er Töştük Destanı'nda mısra başı kafiyeyle aynı fonksiyonda olmak üzere mısra içi ahenk unsurlarına da sıkça yer verilmiştir:

Kulak ugup, curt körüp ("up/üp" zarf fiil ekleri redif özelliğiyle mısra içi ahenk unsuru olarak kullanılmıştır.) (ET, 1996: 30.m.)

Barıp cıyıp, aydap kel, ("p,ıp" zarf fiil ekleri redif özelliğiyle mısra içi ahenk unsuru olarak kullanılmıştır.) (ET, 1996: 196.m.)

Batırbolson, şerbolson, ("r"ler ile kafiye, "bolson"larla redif yapılarak iç ahenk sağlanmıştır.) (ET, 1996: 1257.m.)

Eleman bay, Sarıbay ("bay"lar ile redif yapılarak iç ahenk sağlanmıştır.) (ET, 1996: 3794.m.)

Aş cebeyli, taş ceyli, ("aş" ve "e"ler ile kafiye, "yli"ler ile redif yapılarak iç ahenk sağlanmıştır.) (ET, 1996: 2973.m.)

Redifler de kimi zaman kafiyelerin devamında ek şeklinde, kimi zaman da sözcük ya da sözcük grubu tekrarı olarak anlatmada yer alırlar:

Bir tamaşa salsın dep,

...

Kalk karmaşıp kalsın dep, ("al"lar tam kafiye, "sın dep"ler rediftir.) (ET, 1996: 27-29.m.)

Alıp turğan kezi eken,

...

Salıp turgan kezi eken,

...

Çalıp turgan kezi eken. (“al”lar tam kafiye, “ıp turgan kezi eken”ler rediftir.) (ET, 1996: 55-59.m.)

Munu minday taştaylı,

Töştüktön kabar baştaylı. (“aş”lar tam kafiye, “taylı”lar rediftir.) (ET, 1996: 2605-2606.m.)

Cügön katıp karasa

Mal amanın kaalasa, (“a”lar yarım kafiye, “asa”lar rediftir.) (ET, 1996: 2665-2666.m.)

Destanda, bazı durumlarda sadece redifler kullanılarak da ahenk sağlanmıştır:

Miñ karaça töö saydım,

Buttap altın zer saydım, (“saydım”lar rediftir.) (ET, 1996: 24-25.m.)

Akolpok tonun kiydi ele,

Aybanbozdu mindi ele, (“di ele”ler rediftir.) (ET, 1996: 168-169.m.)

Kıyamattık tiyüüqö,

Ceti kün dooron sürüüqö, (“üügö”ler rediftir.) (ET, 1996: 1804-1805.m.)

Bununla birlikte, aslında tam olarak kafiye ya da redif olarak nitelendirilemese de cümle ve kelime yapıları bakımından kalıpsal benzerliğe dayanan ve cümleler arası benzerlik olarak tanımlanan ahenk özelliği de Türk destanlarında yer almaktadır (Reichl, 2011: 194). Reichl’in Jirmunskiy’den aktardığına göre, “Türk boylarının sözlü şiirinde mısra sonu kafiye ve asonans yükselişi, Radloff’un nazım gruplamasındaki ikinci kural olan, cümleler veya mısralar arası çok yakın bir benzerliğe ve paralelizme bağlıdır.”

*“İyi-ye yaklaş-an iyi-lik bul-acak-tır,
Kötü-ye yaklaş-an kötü-lük bul-acak-tır.”* (Reichl, 2011: 194)

Reichl’in bu kavramları örneklemek için verdiği yukarıdaki dizelere benzer durumlar Er Töştük Destanı’nda da görülür:

*Çalkuyruk-tun üst-ü-nön, (Çalkuyruk’un üstünden)
Çayıñgi ton-dun ast-ı-nan, (Çayingi elbisenin altından)* (ET, 1996: 574-575.m.)

*Muun-u ket-ip bık-ıl-dap, (Kuvveti gidip titreyip)
Köz-ü ket-ip cılt-ıl-dap, (Gözünü geri gidip)* (ET, 1996: 709-710.m.)

*Atas-ın ayt-ıp aykır-ıp, (Babasına haykırarak seslenip)
Enes-in ayt-ıp bakır-ıp, (Annesine haykırarak seslenip)* (ET, 1996: 1172-1173.m.)

*Köz-ü kör-böy kör bol-up, (Gözleri kör olmuştur)
Kulag-ı uk-pay ker bol-up, (Kulağı sağır olmuştur)* (ET, 1996: 1689-1690.m.)

*Curt-ka kıl-diñ Kızık-tı, ata, (Halka kıldın eğlenceyi, baba,)
Köönüm-ö sal-diñ buzuk-tu, ata! (Gönlüme saldın kötülüğü, baba!)
Moynum-a sal-diñ aybım-dı, ata, (Boynuma astın ayıbımı, baba)* (ET, 1996: 3201-3203.m.)

*Bir adam-ga bili-in-bey (Hiç kimseye belli etmeden)
Bir kişi-ge kör-ün-böy (Hiç kimseye görünmeden)* (ET, 1996: 5079-5080.m.)

*Ug-a kör-gün söz-üm-dü, Töştük, (İşitesin sözümü, Töştük)
Aç-a kör-gün köz-üñ-dü, Töştük! (Açasın gözünü, Töştük!)* (ET, 1996: 8258-8259.m.)

Destan anlatıcısı özellikle kahramanları anlatırken bir önceki mısranın sonunda söylediği kahramanın adını bir sonraki mısranın başında söyleyerek de ahenk sağlar:

Tazdın uulu er Ürbü

Er Ürbügö cetti ele. (ET, 1996: 291-292.m.)

Kazaktardın kan Kökçö,

Kan Kökçögö cetti ele. (ET, 1996: 340-341.m.)

Şiir dilinde önemli yer tutan müzikal öğelerden biri de ses tekrarlarıdır (Aksan, 2013: 203). Kırgız Destan anlatıcıları, söyledikleri mısralarda yoğun şekilde kullanmış oldukları bazı seslerle aliterasyon ve asonans yaparak ahengi güçlendirirler. Karalayev'den derlenen Er Töştük Destanı'nda görülen aliterasyon ve asonanslar şunlardır:

Kazaktardın kan Kökçö, ("k" sesleri ile aliterasyon yapılmıştır.) (ET, 1996: 340.m.)

Tögöröktün tört burçun ("t" sesleri ile aliterasyon, "ö" sesleri ile asonans yapılmıştır.) (ET, 1996: 727.m.)

Belge bekem bayladı. ("b" sesleri ile aliterasyon yapılmıştır.) (ET, 1996: 1399.m.)

Celgenine cel cetpey, ("c"sesleri ile aliterasyon, "e" sesleriyle asonans yapılmıştır.) (ET, 1996: 2621.m.)

Kök döbödöy körünöt ("ö" sesleri ile asonans yapılmıştır.) (ET, 1996: 127.m.)

Kürüçünün kürmögün ("ü" sesleri ile asonans yapılmıştır.) (ET, 1996: 296.m.)

Alda taala kудaydan ("a" sesleri ile asonans yapılmıştır.) (ET, 1996: 1041.m.)

Sözcük tekrarları da Karalayev tarafından ahengi sağlamada kafiye, redif, aliterasyon ya da asonanslara ek olarak kullanılmıştır. Sözcük tekrarları (anaphora), ölçüyle ilgili bir hususiyet olup sözü müziğe dönüştürmede önemli bir yere sahiptir (Aksan, 2013: 231-232). Destan boyunca görülen sözcük tekrarlarından bazıları anlamlı sözcükler iken bazıları da ses taklidi ya da yansıma sözcüklerdir. Bu tekrarlar olayı ya da kahramanı anlatan dizelerde görülebileceği gibi çoğu zaman da kahramanların karşılıklı konuşmaları

sırasında ortaya çıkar. Bu kullanım sadece Er Töştük Destanı için değil Radloff'tan derlenen Manas Destanı için de geçerlidir. “*Mılkını mılk etet / İçi kardı şılk etet*” dizelerindeki ses taklidi kelimeler ile anlatıma ses ve ifade zenginliği katılmıştır (Yıldız, 1995; 54-55). Rahmankul Berdibay, destanlarda yapılan sözcük, yardımcı fiil ve dörtlük tekrarlarını, destanların taşıyıcılık özelliğiyle ilişkilendirirken anlatıcıların bu tekrarları gerçekleştirme amaçlarının toplum için önem arz eden hususların tekrar edilme yoluyla unutulmasının önlemek olduğuna değinir (2002: 7). Er Töştük Destanı'nda yer alan sözcük tekrarlarının bazıları şunlardır:

Küröşpöym, *Manas*, küröşpöym! (ET, 1996: 279.m.)

Uluk da oşol, *er* da oşol. (ET, 1996: 1032.m.)

Bar-bar, bar-bar, bar ıylayt, (ET, 1996: 2174.m.)

Küp-küp etip küülönüp, (ET, 1996: 2336.m.)

Mañ-mañ-mañ basıp, (ET, 1996: 2385.m.)

Kurkuldağan kuzgun cok,

Karkıldağan karga cok, (ET, 1996: 4080-4081.m.)

Öcök-öcök kan ketti, (ET, 1996: 4506.m.)

Çır-çır, çır, çır-çığat, (ET, 1996: 6399.m.)

«Kuk» etkenden kuzgun cok,

«Kak» etkenden karga cok, (ET, 1996: 6656-6657.m.)

Bu sözcük tekrarları hitaplarda ve karşılıklı konuşmalarda uzun uzun tekrar edilen sözcükler aracılığıyla da gerçekleştirilebilir:

*Tolgop, bir karmap cıga kör, Töştük,
 Topogo başın tıga kör, Töştük,
 Kömürdöy taptap basa kör, Töştük,
 Köödöndön attay kaça kör, Töştük,
 Karmaşıp tüpkö cete kör, Töştük,
 Attap bir başın kete kör, Töştük,
 «Töştügübüz cıktı», - dep,
 Musulman curtı süyünsün, Töştük. (ET, 1996: 504-511.m.)*

Yine bazı kızgınlık ve küçümseme ifade eden sözcükler de hitap ve karşılıklı konuşmalarda sıkça görülmektedir. Destan boyunca, “*kuu baş, kakbaş, torum, dolum, baykuş, taz*” gibi sözcükler küçümseme ve kızgınlık ifade etmek için kullanılmıştır. Radloff’un derlemiş olduğu Manas Destanı’nda bu duyguları ifade etmek için Er Töştük’tekine benzer şekilde “*baykuş, çirkin, dolo, tentek, kuru baş, kuru bala*” gibi sözcüklerden faydalanılmıştır (Yıldız, 1995: 56). Töştük’ün ağabeylerinin sünnetsiz olduklarını duyan anneleri Külayım, kocası Eleman’a kızıp seslenirken “*kakbaş*” sözcüğünü kullanır:

*«Aytkanımdı azır bil,
 Malıñ menen cerge kir, kak baş,
 Baydasız maldı cıyıpsıñ, kakbaş,
 Toguz uuldun baarısın, kakbaş,
 Takır bürük kılıpsıñ, kakbaş!
 Cakşı uuluñ Töştük kuttukku, kakbaş,
 Karan kalgan maldarıñ,
 Kaarına alsa, cuttukku, kakbaş!
 Er uuluñ Töştük doonuku, kakbaş!
 Aydap cürgön san karañ, kakbaş!
 Kıykırsa bir kün coonuku, kakbaş!
 Senin malıñ arbın, akıl çok, kakbaş!
 Adamda sendey bakıl çok, kakbaş!
 Tolgon maldı cıyıpsıñ, kakbaş!*

Top uuluň bürük kılıpsıñ kakbaş!» (ET, 1996: 3037-3051.m.)

Yukarıdaki durumun tersine, “*ata, apa, oğul, balam, baldar, ene, ateke, eneke, dosum, baatır, er, kulunum*” gibi sözcüklerde sevgi, saygı ve methetme ifadeleri olarak Er Töştük Destanı’nda kendilerine yer bulurlar. Töştük’ün hanımı Kenceke’nin babasıyla olan aşağıdaki diyalogunda, Töştük’ü görmediği hâlde, sadece babası istediği için evlenmeyi kabul edişi ve dolayısıyla da babasına olan hürmeti görülmektedir:

«Senin tiliñ alayın, ata!

Er sırttanı Töştükkö

Sen kaalasañ, barayın, ata.

Menin kazıla turgan orum bar, ata!

lylay turgan şorum bar, ata!

İşim toluk, buşman köp, ata.

Eleman uulu Töştüktü

Añdıp cürgön duşman köp, ata!

Eleman uulu Töştükkö,

Sen kaalasañ, barayın, ata! (ET, 1996: 3973-3982.m.)

Aynı durum Radloff’tan derlenen Manas Destanı için de geçerlidir. Orada da “*oğul, botom, balam, enem, ake, yenge, çorom, kulunum, ayaş, ırçım, ecem, dostum, ata, darkan, batır*” gibi sözcükler sevgi, saygı ve methetme gibi ifadeleri karşılamak üzere kullanılmışlardır (Yıldız, 1995: 56).

3.4.1.3. Nazım Birimi

Anadolu sahası dışındaki Türk boylarının epik anlatmalarında da Anadolu sahasında görülen dörtlük nazım birimine rastlamak mümkündür. Ancak hacmen büyük olan bu anlatmalarda yer alan nazım birimlerinin dörtlük ya da standart şekilde bir başka birim olması, tıpkı ölçünün standart olmaması gibi her zaman mümkün değildir. Burada anlamsal bütünlük içeren ve özellikle Güney Sibiry ve Orta Asya Türk boyları arasında *tüydek* adı verilen standart olmayan nazım birimiyle karşılaşılmaktadır. Tüydeklerde

önemli olan olay ya da düşüncenin anlatılmasıdır. Anlatım esnasında mısra sayısı dikkate alınmaz. Tüydek, anlatılan olay ya da düşüncenin sonra erdiği yerde biter (Aça, 2002b: 93; Ergun, 2006: 39-40). Kırgızlar bu sözcüğe karşılık olarak Rusçadan geçme “manzume” anlamına gelen “poema” sözcüğünü kullanırlar (Çeribaş, 2011a: 108). Kırgız destancılık geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan Er Töştük Destanı’nın da başından sonuna kadar kullanılan belli bir nazım birimi yoktur. Ancak anlamsal bütünlüğü olan dizeler birlikte düşünülerek sabit olmayan birimler ortaya çıkmıştır. Ölçü ve uyaklar da büyük ölçüde bu nazım birimleri içerisinde bir sistematik oluşturmuştur:

Beri zaada beytaalay, (Perinin kızı talihsiz,)
Bilgiçtigi bir dalay. (Kâhinliği pek çok.)
«Sarıbay kızı Kenceke, («Sarıbay’ın kızı Kenceke’yi,)
Er Töştüktün zaybına (Er Töştük’ün karısını)
Kuttuk aytam», — dep özü (Kutlayayım», — diye kendisi)
Tozup catkan kezi eken. (Karşısına çıktığı anmış.)
Bir adamga bilinbey, (Hiç kimseye bilinmeyip,)
Bir adamga körünböy, (Hiç kimseye görünmeyip,)
Beri zaada beytaalay, (Perinin kızı talihsiz,)
Belesten çıgıp ooluktu, (Tepeden aceleyle geçti,)
Berinin kızı beytaalay (Perinin kızı talihsiz)
Kencekege coluktu. (Kenceke’yle buluştu.)
A da Töştük zaybı eken, (O da Töştük’ün karısı imiş)
Bu da Töştük zaybı eken. (Bu da Töştük’ün karısı imiş,)
Biler-bilbes ekööndö (Biraz da olsa ikisinin de)
Künülüğü bar eken. (Kıskançlığı var imiş.) (ET, 1996: 4096-4111.m.)

Er Töştük Destanı’ndan alınan yukarıdaki dizelerde anlam bütünlüğü yukarıdan aşağıya 2’li, 1’li, 1’li, 2’li, 1’li, 1’li, 2’li, 2’li, 1’li, 1’li, 2’li dize birliktelikleriyle sağlanmıştır.

Bu durum Radloff'un derlemiş olduğu Manas Destanı'nda da gör÷lmektedir:

*Cedi Tör'ün başında,
Kusursuz doğmuş Böyön Han,
Böyön Han'ın balası,
Gayretli doğmuş Kara Han,
Kara Han'ın balası,
Gayretli doğmuş Cakıp Han,
Çungar-uya üstünde,
Almatı'nın kaynağında,
Yaşamış Cakıp Han.
Bir zamanlar Aydar Han'ın kızı Çıırçı'yı
Almıştı Cakıp Han,
"Şu Çıırçı'yı alalı,
Ben koklayıp bala öpmedim"
Bu Çıırçı dağılan saçını taramıyor,
Huda'ya tövbe deyip hiç bana bakmıyor,
Belini sağlam bağlamadı,
Bu Çıırçı erkek bala doğurmadı.*

Bu mısralar anlam bütünlüğü dikkate alınarak birimlere ayrılacak olsa yukarıdan aşağıya 2'li, 2'li, 2'li, 3'lü, 2'li, 2'li, 1'li, 1'li, 1'li, 1'li gruplar hâlinde bir sistematik oluşturdıkları fark edilecektir (Yıldız, 1995: 39).

3.4.2. Üslup Unsurları

Üslup, bir yazarın, şairin, icracının kendine özgü ifade tarzıdır. Bununla birlikte bir türün anlatımında kullanılan ifade tarzı da üslup olarak kabul edilir. Yani üslup sadece bireye ait değil aynı zamanda bir sözlü kültür geleneğine de ait olabilir (Çobanoğlu, 2007: 92). Epiyetler, formel yapılar, sözcün tekrarları ve taklidi sesler gibi unsurlar üslup unsurları arasında yer alır. Sözcük tekrarları ve taklidi seslere ait örnekler bir önceki bölümde ele alındığı için bu bölümde sadece epiyetler, formel yapılar, anlatım teknikleri, edebî sanatlar başlıklarına yer verilmiştir.

3.4.2.1. Epitetler

Manas Destanı ve Kırgız epik geleneğinin diğer ürünleri ile poetikası hakkında önemli bir çalışma olan “Manas Entsiklopediya (Manas Ansiklopedisi)”nın II. cildinde epitle ilgili maddeyi kaleme alan K. Botoyarov epitet için *“Tasvir edilen şeyin sıfatlarını, tipolojik özelliklerine vurgu yaparak belirtip, ona sanatsal ve poetik bakımdan güzellik katan söz sanatlarından biridir.”* demiştir (ME-II, 1995: 369). Görüldüğü üzere epitet, tasvirle yakın ilgi içerisinde. Epik gelenek içerisinde anlatılan olay ve mekânlar tasvirin imkânlarından faydalanılarak dinleyiciye / okuyucuya aktarılır (Greene, 1998: 129). İlhan Başgöz’a göre ise epitet, *“bir ismi veya folklor araştırmalarında kahramanın ismini bir sıfatla veya isimle veya bir sıfat cümlesi ile tamamlayan söz ve cümlelere verilen addır.”* (1998: 35).

Epitet kavramı hakkında Homer destanları üzerinden tespitlerde bulunan Millman Parry, epitetlerin bağlı oldukları isimleri uzatarak vezne uydurma fonksiyonu taşıdığını ve dolayısıyla da bu fonksiyonları dışında başka bir özellikleri olmadığını iddia eder (Parry, 1928’den Başgöz, 1998: 23). Başgöz, Dede Korkut Kitabı’nda geçen hikâyelerin nazım kısımlarının az ve düzensiz olduklarını söylese de çadır anlamına gelen 2 heceli “sayvan” ve 2 heceli “ala” sözcüklerinin bir arada kullanılmasıyla 4’lü bir vezin elde edildiğine değinir. Yine tek heceli epitetlerde ise nitelenen ismin –li ekini alarak “şahbaz atlu” örneğinde olduğu gibi 4’lü veznin yakalandığına değinir. (1998: 29). Bowra ise epitetlerin bir kahramanı diğerinden ayıran özelliklerini ifade etmeye de yaradığını dile getirir (Bowra 1930’dan Başgöz, 1998: 23). “Destan Poetikası” adlı eserinde Dede Korkut Hikâyeleri üzerinde tespitlerde bulunan Prof. Dr. Kâmil Veliyev, epitet kavramını bedîî sıfatlar olarak nitelendirmiş ve bu sıfatları *“Kitâb-ı Dede Korkud” dilinin güzelliğini, bedîiliğini temellendiren mühim âmillerden biri*” olarak değerlendirmiştir. Ona göre bu sıfatlar halkın dünya görüşü ve tefekkürüyle ilgilidir. Millî-etnografik, psikolojik esaslara dayanır. Epiteleri oluşturan sözcükler anlamlarından farklı olmadan yüklendikleri kişinin, yerin, eşyanın anlatmadaki çeşitli fonksiyonlarını dile getirirler. (1989: 82). Bunu yaparken de anlatmayı manasından uzaklaştırmadan gereksiz ayrıntıları çıkararak kısaltmanın imkânlarından faydalanır. Bazen sözcüğün mecâzi anlamına vurgu yaparken bazen de nitelediği varlığın karakteristik bir yönünü ön plana çıkarır (Veslovski, 1940: 73’ten Veliyev, 1989: 83-84). Gregory Nagy de bu görüşe paralel olarak epitle ilgili olarak

yaptığı tanımda, “*Epitet, niteliği isimle bağlantılı olan olayı, minicik bir biçim içinde anlatır. Epitet küçük bir kapsüle sıkıştırılmış epizottur.*” der (Nagy, 1976’dan Başgöz, 1998, s: 23). Gerek Veliyev gerekse de Başgöz epitetleri Dede Korkut Destanı bağlamında değerlendirmişler ve çeşitli başlıklar altında incelemişlerdir. Örneğin Başgöz, Dede Korkut Kitabı’ndaki epitetleri şeklen,

1- Kısa ve isme doğrudan bağlı epitetler (*Kara Güne, Deli Dünder vb.*)

2- Uzun, söz kalıpları hâlinde epitetler (*Hamid ilin Merdin kalesin depip yıkan, demir yaylı Kıpçak Melike kan kusturan, qelüben Kazanın kızın erlik ile alan, Oğuzun ak sakallu kocaları görende ol yigidi tahsinleyen, al mahmuzu şalvarlı, atı bahri hotozlu, Kara Güne oğlu Kara Budak*) olmak üzere iki ana başlık altında inceler (1998: 24).

Çalışmanın bu bölümünde epitetlerin şekilsel özelliklerine değil anlamsal, dolayısıyla da fonksiyonel özelliklerine değinilecektir. İlhan Başgöz, Gregory Nagy’nin yukarıda verilmiş olan tanımından hareketle Dede Korkut Kitabı’ndaki kahramanlardan Bamsı Beyrek üzerinde epitet-epizot birlikteliğini incelemiş ve Nagy’nin düşüncelerini destekleyen örnekler bulmuştur. Örneğin, hikâyelerde Beyrek için kullanılan “*yüzü nikablu*” ve “*boz atlu/aygırlu*” epitetleri Beyrek’in epizotlarıyla ilgilidir. Kan Turalı Hikâyesi’nde Beyrek için kullanılan şu ifadeler epizot ve epitet ilişkisinin açık örneğidir: “*Oğuzda dört yiğit nikab ile gezerdi: Bir Kan Turalı, biri Kara Çekür, ve oğlu Kırk Kınuk ve Boz atlı Beyrek.*” Yine Selcen Hatun için kullanılan “*sarı donlu*” epiteti de Kan Turalı Hikâyesi’nde şu şekilde yer buluyor: “*Meğer kız meydanda bir köşk yaptırmış idi, cemi yanında olan kızlar al giymişler idi, kendi sarı giymiş idi.*” (Başgöz, 1998: 30).

Dede Korkut Hikâyelerinde görülen bu epizot-epitet ilişkisi Er Töştük Destanı’nda da sıkça yer alır. Çalışmanın bu bölümünde özellikle anlatmanın ana kahramanları olan Töştük, hanımı Kenceke ve tüm maceralarında yanında bulunup kendisine yoldaşlık yapan atı Çalkuyruk’a ait olan epitelere yer verilerek epizot-epitet ilişkisinin destandaki önemine değinilecektir. Bu kahramanlar ilerleyen bölümlerde müstakil olarak ele alınacağından bu bölümde sadece epizot-epitet ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir.

3.4.2.1.1. Er Töştük’ün Epitetleri

Toguz bir uuldun kencesi, Töştük, (Dokuz oğlun en küçüğü, Töştük,)

Bir kudaydın bendesi, Töştük, (Bir Allah’ın kulu, Töştük,)

Elemandın erkesi, Töştük, (Eleman'ın gözdesi, Töştük,)

Kün tiygen çöldün çatırı, Töştük, (Güneşin değdiği çölün çadırı, Töştük,)

Din musulman baatırı, Töştük, (Dini Müslüman olanları yiğidi, Töştük,) (ET, 1996; 467-471.m.)

Yukarıdaki dizelerde Töştük'ün babasının en küçük ve en değerli oğlu olduğuna işaret eden “kence” ve “erke” sözcükleri ile Töştük'ün biyografik şahsiyeti hakkında bilgi verilmekle birlikte yetenekleri sayesinde en küçük çocuk olmasına rağmen, kendisi daha dünyaya gelmeden evvel kaybolan dokuz ağabeylerini bulmasından kaynaklanan gözdeliğine de değinilmektedir.

Türk destan geleneği içerisinde babasının adıyla anılarak bir bakıma kimlik bilgisi verilen destan kahramanlarına sıkça rastlanır. Örneğin Manas Destanı'nda Manas için “*Cakıptın ulu caş Manas (Cakıp'ın/Yakup'un oğlu genç Manas)*” (Yıldız, 1995: 638; Gülensoy, 2011: 129); Dede Korkut'ta da Bamsı Beyrek için “*Pay Püre Big Oğlu Bamsı Beyrek (Pay Püre Oğlu Bamsı Beyrek)*” (Ergin, 2004: 122; Ergin, 1999a: 63) kalıpları kullanılır. Dikkat edilecek olunursa gerek ata erkil aile yapısı gerekse de sosyal statü olarak güçlü bir babaya sahip olma durumu özellikle vurgulanmaktadır. Töştük'ün babası Eleman da tıpkı Cakıp ve Pay Püre gibi hanlık/beylik sahibidir. Babanın adıyla birlikte anılma durumunu örnekleyen epitetler Töştük için de kullanılmıştır:

“Elemandın balası, (Eleman'ın oğlu,) (ET, 1996: 1185.m.)

Elemandın Töştüğü, (Eleman'ın Töştük'ü) (ET, 1996: 1239.m.)

Elemandın Er Töştük, (Eleman'ın Er Töştük'ü,) (ET, 1996: 1509.m.)

Eleman uulu Töştüktün (Eleman oğlu Töştük'ün) (ET, 1996: 5106.m.)

Sırttan zaada Töştüktün (Yiğit oğlu Töştük'ün) (ET, 1996: 1887.m.)

Er sırttanı er Töştük, (Er yiğidi er Töştük,) (ET, 1996: 2618.m.)

«Kız baldardın oymogu, («Kızların beğendiği,)
 Töştük bolboy kurup kal, (Töştük olmayasın ölesin,)
 Elemandın boydogu, (Eleman'ın bekarı,) (ET, 1996: 3120-3123.m.)

Aşağıdaki dizelerde de Töştük'ün aile hayatı ile ilgili olarak dokuz ağabeyi hakkında bilgiler verilen epitetleri görülmektedir:

Agası toguz, er Töştük (Ağası dokuz tane olan Er Töştük) (ET, 1996: 3114.m.)

Toguz uuldun kencesi, (Dokuz oğlun küçüğü,) (ET, 1996: 4629.m.)

Toguz uuldun kencesi, (Dokuz oğlun küçüğü,)

Bir kundaydın bendesi (Bir Kunday'ın kulu)

Ölgöndö körgön Töştüktü (Zar zor bulduğum Töştük'ümü) (ET, 1996: 4848-4850.m.)

Töştük, ailesinin en küçük çocuğudur. Babası ve annesi ilerlemiş yaşlarında, Töştük'ten önce dünyaya gelen dokuz çocuklarının kaybolmasının ardından, züriyetlerinin devamı için tekrar çocuk sahibi olmak istemişler ve Allah'a kurbanlar sunup kutsal yerleri gezerek dualar ettikten sonra Töştük'e sahip olmuşlardır. Aşağıda Töştük'ün babası Eleman ile annesinin kendisine sahip olmak için çektikleri zorlukları anlatan dizelerde bu durumu ifade eden epitelere yer verilmiştir:

Toguz uuldun kencesi, (Dokuz oğlun küçüğü,)

Bir kundaydın bendesi, (Bir Kunday'ın kulu,)

Nayzakerdin ıktusu, (Mızraklının beceriklisi,)

Alp-döölördün mıktısı, (Alp-devlerin en iyisi,)

Top baldardın çıgaanı, (Çocukların çeviği,)

Tolgon uuldun sırttanı, (Oğulların yiğidi,)

Elemandın ereni, (Eleman'ın yiğidi,)

Keçee sakalımdın agında, (Daha dün sakalımın akında,)

Saparım çukul çağında, (Yolculuğumun yakın zamanında,)

Saparım ketip talaaga, (Yolum düşüp ıssız yere,)
Zarlanıp körgön Töştüğüm, (Çok isteyip bulduğum Töştük'üm,)
Baldarımdın baası, (Çocuklarımdın kıymetlisi,)
Tuura boyluu, keñ dalı, (Uzun boylu, geniş omuzlu,)
Sırttan uulum Töştük bar, (Cesur oğlum Töştük var,) (ET, 1996: 4629-4642.m.)

Kahramanlık destanlarında yer alan kahramanın dış görünümü, giyim eşyaları, yeme-içme alışkanlıkları, yiğitlik gösterileri abartılı olarak verilir. Bu destanların poetik üslubuyla ilgilidir (Veliyev, 1989; 90-91). Anlatmada Töştük'ün doğumundan on iki yaşına kadar geçen zaman dilimi hakkında bilgi verilmez. Bu kahramanın dinleyici karşısına erlik gösterebileceği bir yaş grubunda çıkarılmasıyla ilgilidir. Karalayev'den derlenen ilk Er Töştük Destanı 1938 yılında yayımlanmıştır. Karalayev'in 1930 yılında Bışkek'e geldiği hatırlanacak olursa destanın derlenme tarihi de bu tarihler arasında aranmalıdır. Yani, Karalayev'in muhatabı modern çağın dinleyicisidir. Dolayısıyla da bu dinleyicin karşısına çıkaracağı kahraman, olağanüstü özellikleri olan ancak ayakları yere basan bir kahraman olmalıdır. Töştük destanda ilk olarak, karşısına çıkanları yenip yok eden on iki yaşında yiğit bir kahraman olarak boy gösterir. Aşağıdaki dizelerde Töştük'ün gücü-kuvveti ve yiğitliğini anlatan epitetler açıkça görülmektedir:

Arstan tuulgan Töştügüñ (Arslan doğmuş Töştük'ün) (ET, 1996: 644.m.)

Oñ dalıñ opsuz keñ kılğan, Töştük, (Sağ omzu gayet geniş, Töştük,)

Caratkan süyüp şer kılğan, Töştük, (Yaradanın severek şer yaptığı, Töştük,)

Calpı curtkı er kılğan, Töştük, (Bütün halka er kıldığı, Töştük,) (ET, 1996: 472-474.m.)

Baatır Töştük kelatsa, (Kahraman Töştük gelirken,) (ET, 1996: 1165.m.)

Sırttan tuugan Er Töştük (Sırttan doğmuş Er Töştük) (ET, 1996: 1373.m.)

Kara sırttan Er Töştük (Kara yağız cesur Er Töştük) (ET, 1996: 1396.m.)

Arstan Töştük tayandı (Arslan Töştük aştı) (ET, 1996: 1416.m.)

Beren Töştük bardı ele. (Yiğit Töştük ulaşmış idi.) (ET, 1996: 1442.m.)

Kök cal tuugan er Töştük, (Kökcal doğmuş Er Töştük,) (ET, 1996: 2866.m.)

«Ada kıpçak elimdin («O da Kıpçak halkımın)

Döösü Töştük keldi, — dep, — (Devi Töştük geldi, — diye,)

Alakanday bul curttu (Avuç gibi kadar olan bu halkı)

Azaptan suurop aluuçu (Azaptan çıkarıp alacak olan)

Eesi Töştük keldi, — dep, — (Sahibi Töştük geldi, — diye,)

Azgana kıpçak bul eldin (Az olan Kıpçak bu halkın)

Meesi Töştük keldi — dep, — (Beyni Töştük geldi, — diye,)

Saktap aluuçu bul eldi (Koruyup alıcı bu milleti)

Eesi Töştük keldi, — dep, — (Sahibi Töştük geldi, — diye,)

Öödö çıksak togonok — (Yukarı çıkarsak dayanağımız)

Öböök Töştük keldi, — dep, — (Yardımcı Töştük geldi, — diye,)

İldiy tüşsök tayanıç (Aşağıya düşsek tutunacağımız)

Cölök Töştük keldi, — dep, — (Destek Töştük geldi, — diye,)

Başkaça bolup caralğan (Farklı yaratılan)

Bölök Töştük keldi, — dep. (Hususi Töştük geldi, — dedi.) (ET, 1996: 2779-2793.m.)

Çenebegen Töştüktü (Korkusuz Töştük'ü) (ET, 1996: 5184.m.)

Caaktuuga cay berbes, (Kimseye kulak vermeyen,)

Caydak atka boy berbes, (Eğersiz ata boyun eğmeyen,)

Elemandın Er Töştük, (Eleman'ın Er Töştük'üyüm,) (ET, 1996: 5819-5821.m.)

Aşağıdaki dizelerin ilki epizot-epitet ilişkisinin çok açık bir örneğidir. Karalayev'den derlenen destanda Töştük'ün ateşle olan mücadelesine yer verilmemektedir. Töştük'ün ateşle olan mücadelesi Kazak ve Tatar versiyonlarında görülmektedir. Bu versiyonlardan Kazaklara ait olanında Töstik ve yol arkadaşları Temir Han tarafından demir kapılı bir

saraya kapatılır ve bu saray Temir Han'ın emriyle ateşe verilir. Ancak, Töstik Tavsoğar (Tavköşirer) ve Költavisar (Kölcutar / Kölcutkış) adlı yol arkadaşlarının yardımıyla bu tuzaktan kurtulur. Tatar versiyonunda da Yirtöşlik ve yol arkadaşları Barsa Kelmes padişahın kendilerini kapatıp etrafını ateşe verdiği saraydan Külupkış'ın yardımıyla kurtulurlar. İlk dizenin ardından gelen dizelerde de Töştük'ün destan boyunca karşısına çıkan düşmanları yeneceğine işaret eden epitetler kullanılmıştır:

Otko salsa küybögön, (Ateşe salsa yanmayan,)
Eleman uulu Töştüktün (Eleman oğlu Töştük'ün)
Oyrondugu dagı çın, (Kuvvetliği dahi hakiki)
Suuga salsa batpagan (Suya atsa batmayan)
Nazarın salıp nayza urup, (Nişan alıp mızrak fırlatıp,)
Nayza teşip ketpegen, (Mızrak deşip gitmeyen,)
Elemandın Töştükkö (Eleman'ın Töştük'üne)
Mañday-teskey turuşsa, (Karşı karşıya durarak,)
Mıltık atıp, caa tartıp, (Ateş edip, ok atıp,)
Mañdaylaşıp uruşsa (Karşı karşıya dövüşse)
Çapsa kılıç kespegen (Vursa kılıç kesmeyen)
Çalgırlığı dagı bar. (Çevikliği dahi var.)
Caralgan adam uulunan (Yaratılan insanoğlundan)
Algırlığı dagı bar. (Alıcı özelliği dahi var.)
Kabagı biyik, öñü saz, (Kaşı yüksek, yüzü sararmış,)
Katılğan aman kalbagan, (Saldıranı sağ kalmayan,)
Karmaşıp bende barbagan, (Kapışamaya kimsenin cesaret edemediği)
Coo degende degdegen, (Düşmanı arzu eden,)
Önögün canga berbegen, (Kolay kolay boyun eğmeyen,)
Eñkeytip duşman albagan, (Başını eğdirip düşmanın yenemediği,)
Elemandın Töştükkö (Eleman'ın Töştük'üne)
Eç kim çıdap barbagan. (Hiç kimse cesaret edip gidemez.) (ET, 1996: 5105-5126.m.)

Aşağıdaki dizelerde de Töştük'ün gerek yerüstündeki gerekse de yer altındaki maceralarını hatırlatan epitetler görülmektedir:

Altı aylık çöl körgön, Töştük, (Altı ay çöl görmüş, Töştük,)

Adam körbös cer körgön, Töştük, (Kimsenin görmediği yer görmüş, Töştük,) (ET, 1996: 477-478.m.)

Elemandın er Töştük (Eleman'ın er Töştük'ü)

Erikpey cortkon alp Töştük (Üşenmeden dolaşan alp Töştük,) (ET, 1996: 8156-8157.m.)

Kökdöö, damatları Kanbaça ve Bekpaça'yı kulan ve dağ keçisi avlamaya yollar. İlk başta Töştük'ü küçümseyip bu ava yollamak istemese de kızı Külayım ve hanımın yönlendirmesiyle onu da ava yollar. Çok güvendiği iki damadı avlanmayı başaramazlar. Fakat Kökdöö'nün karşısına eli boş çıkmamak için Töştük tarafından kışlarına damga vurulması şartını kabul ederek Töştük'ün avladıklarını alır ve Kökdöö'ye sunarlar. Aşağıdaki dizelerde Töştük'ün avcılıktaki hünerini anlatan epitetler yer almaktadır:

Elemandın sırttanı, (Eleman'ın yiğidi,)

Kulan kuup kuturup (Kulan kovalayıp kudurup)

Köngön Töştük emespi. (Alışkın Töştük değil mi.)

Arkardı atıp adırdan (Arkayı vurup yamaçtan)

Köngön Töştük emespi. (Alışkın Töştük değil mi.)

Aybandardın cazayın, (Hayvanların cezasını,)

Bergen Töştük emespi. (Veren Töştük değil mi.)

Saadak çoyup, caa tartıp, (Okuktan ok çıkarıp, yay çekip,)

Köngön Töştük emespi. (Alışkın Töştük değil mi.) (ET, 1996: 7810-7818.m.)

Her ideal kahramanın olduğu gibi Töştük'ün de sevmeyenleri ve düşmanları vardır ve aslında anlatma bu düşmanlarla olan mücadele etrafında gelişmektedir. Yine bunlar haricinde bazen kendisinden beklenen erliği gösteremediğinde, kendi halkı ve dostları da kahramanın karşısında bir tutum sergilerler. Aşağıdaki dizelerde de çocuğunu dövmek için üzerine yürüyen Töştük'ü, ona buna saldıracağına kaybolan ağabeylerini bulması noktasında, tahkir eden kocakarının Töştük için kullandığı epitetlerden örnekler görülmektedir:

Ankoo Töştük bilerbi? (Aptal Töştük bilir mi?) (ET, 1996: 1262.m.)

Agasın taap albagan (Ağalarını bulamayan,)

Akmak Töştük mına”, dep, (Ahmak Töştük işte”, deyip,) (ET, 1996: 1265-1266.m.)

3.4.2.1.2. Kenceke’nin Epitetleri

Kenceke, sadece Karalayev anlatmasında değil Kazak versiyonu ve Radloff varyantında da Töştük’ün asıl hanımı “*baybiçe*”si yani “*birinci karısı, hatunu, ev sahibesi*” (Yudahin, 1998-I: 100) olarak yer alır. Buradaki birinci sözcüğü sıra sayı sıfatı olarak değil önem ifade eden bir sıfat olarak değerlendirilmelidir.

O da tıpkı Töştük gibi bir beyin çocuğu ve kardeşlerinin en küçüğüdür. İdeal tip olan Töştük gibi bir kahramana elbette ki kendisi gibi ideal olan bir hanım gerekmektedir. Bu hanım sosyal ve ailevi statü olarak da kendisine denk olmalı, bireysel özellikleri de Töştük’ten aşağı kalmamalıdır.

Aşağıda Kenceke ile ilgili olarak verilen epitetlerde kahraman ile hanımının birbirlerine denk olma durumları açıkça görülmektedir. O da tıpkı Töştük gibi kardeşlerinin en küçüğüdür:

Toguz kızdın kencesi, (Dokuz kızın küçüğü,)

Atı bolgon – Kenceke, (Adı Kenceke olanı,) (ET, 1996: 1999-2000.m.)

Töştük’ün biyografik olarak tanıtımında görülen babasının adıyla anılması durumu aşağıdaki dizelerde de görüldüğü üzere Kenceke için de geçerlidir:

Sarıbaydın Kenceke (Sarıbay’ın Kencekesi)

Toguz kızdın kencesin (Dokuz kızın küçüğünü) (ET, 1996: 3546-3547.m.)

Sarıbaydın kızı Kenceke, (Sarıbay’ın kızı Kenceke) (ET, 1996: 13897.m.)

Kenceke de tıpkı Töştük gibi bir beyin çocuğudur. Babası Sarıbay bulunduğu bölgede zenginliğiyle nam salmış bir beydir. O yüzden aşağıdaki dizelerde Kenceke'nin asil bir insan olarak doğduğu özellikle dile getirilmiştir:

Asıl tuulgan Kenceke (Asil doğan Kenceke)

Urgaaçıdan keñ beyil (Kadınlığın zarifi)

Keremettüü can eken. (Kerametli can imiş.) (ET, 1996: 4931-4933.m.)

Kenceke ile ilgili yukarıda değinilen özellikler Manas'ın hanımı Kanikey için de geçerlidir. O da Temir Han'ın kızıdır ve bu özelliği epitet olarak kullanılmıştır. Kanikey, Cakıp Han'a, oğlu Manas'a kız aramak için çıktığı yolculukta karşılaştığı bir çoban tarafından müjdelendir. Kenceke de Eleman'a oğullarına kız aramak için çıktığı yolculukta karşılaştığı bir kocakarı tarafından müjdelenmiştir:

Temir Kandın kısın Kanikey (Temir Han'ın kızı Kanikey)

Manaska tengtiş kısı ede, (Manas'a denk kız idi,) (Yıldız, 1995: 615)

Bununla birlikte yine Töştük için kullanılan "erke" epiteti, Kenceke için de kullanılmıştır. Aşağıdaki dizelerde, Kenceke'nin tıpkı Töştük gibi babası için değerli olmasının yanı sıra cemiyet içerisindeki diğer kızlardan da üstün olduğu anlatılmaktadır. Bu şekilde Töştük gibi bir kahramana kendisine yaraşır bir hanım profili oluşturulmuştur:

Sarıbaydın erke kız (Sarıbay'ın gözde kızı)

Kün tiygendey körünüp, (Güneşin değmiş gibi görünüp,)

Akılı başka Kenceke (Akıllı başka Kenceke)

Dalay kızdın başı eken, (Çok kızın önde gideni imiş,)

Akıl kara çaç eken. (Çok zeki imiş.) (ET, 1996: 3867-3871.m.)

Akılı başka Kenceke (Akıllı Kenceke) (ET, 1996: 5485.m.)

Bilimi başka Kenceke: (Bilgisi farklı Kenceke:) (ET, 1996: 11248.m.)

Keremettü Kenceke (Kerametli Kenceke'nin) (ET, 1996: 3575; 5488.m.)

Töştük'ün karşısına çıkan düşmanlarını yenen bir yiğit oluşuna dair epitetlere yukarıda örnekler verilmiştir. Kenceke anlatmada sadece sosyal statü, zekâ ve ailevî özellikleriyle değil aynı zamanda yiğide yaraşır olması için gerekli olan cesurluğuyla da vurgulanmıştır:

Cılas katın Kenceke (Yürekli kadın Kenceke) (ET, 1996: 11242.m.)

Beren katın Kenceke (Cesur kadın Kenceke) (ET, 1996: 11263.m.)

Kenceke'yi önemli kılan bir başka özelliği de altı ay sonra olacakları önceden görebilme özelliğidir. O, altı ay sonrasını görebilen bir maharete sahip olduğu için Töştük'ün düşmanlarının farkındadır ve babasından Töştük'ün düşmanlarıyla olan mücadelesinde faydalanması için yolsuz yere yol açabilen eğesini, fırlatınca ata dönüşen sakasını (aşık kemiği), bin devenin gücünü taşıyan ala dişi deveyi, hayvan olduğu hâlde konuşabilen değerli atı Çalkuyruk'u ister. Annesinden de ateşin yakamadığı, okun delemmediği çayingi elbisesini ister. O, şimdiye kadar sayılmış olunan özellikleriyle Töştük'ün diğer hanımlarının önüne geçmektedir.

Altı ayçılık bolordu (Altı ay sonra olacakları)

Azır ele Kenceke (O an Kenceke)

Bilgen candın biri eken. (Bilenin biri imiş.)

Akılı artık bir başka, (Çok akıllı diğerlerinden farklı)

Aalamdan çıkkın köy kaşka, (Âlemden çıkan maharetli,)

Kadır tün eken Kenceke, (Kadir gecesi imiş Kenceke,) (ET, 1996: 3877-3882.m.)

Kenceke ile ilgili olarak yukarıda değinilen geleceği görme özelliği Manas'ın oğlu Semetey'in hanımı Ay Çörök için de geçerlidir. O da tıpkı Kenceke gibi ileri görüşlüdür:

Akındın kısın Ay Çörök (Akın'ın kızı Ay Çörök)

Oymoktuudan usta eken, (Yüksüklüden usta imiş,)

Aylga çıkpas nastuu eken, (Avula çıkmaz nazlı imiş,)
Akındın kısı Ay Çörök (Akın'ın kızı Ay Çörök'ün)
Kekseligi bard'eken, (Mahareti varmış,)
Keretigi bard'eken, (İleri görüşlüymüş,)
Öçkön ottu tamısat, (Sönmüş ateşi tutuşturur,)
Akındın kızı Ay Çörök (Akın'ın kızı Ay Çörök)
Ölgön candı tırgizet, (Ölen canı diriltir,) (Yıldız, 1995: 856)

3.4.2.1.3. Çalkuyruk'un Epitetleri

Türk destan geleneği içerisinde kahramanın çıktığı her yolculukta yanında yer alan bir atı vardır. Bu atlar kahramana layık olacak şekilde olağanüstü özelliklere sahiptirler. Destan boyunca Töştük'ün yanında olan atı Çalkuyruk, Kenceke'nin babasına ait bir at olup Kenceke'nin isteği üzerine çeyiz olarak Töştük'e verilmiştir.

Çalkuyruk'a ait epitetler, epizot-epitet ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde, Çalkuyruk'un anlatmanın çeşitli yerlerinde tehlikeyi önceden görerek dile gelip Töştük'le konuştuğu anları ifade eden şu epitetler görülmektedir:

Ayban turup süylögön, (Hayvan olduğu hâlde konuşan,)
Calkıdan başka Çalkuyruk, (Yıkıdan farklı Çalkuyruk'ya,) (ET, 1996: 3694-3695.m.)

Aybandan estüü Çalkuyruk (Hayvanların akıllısı Çalkuyruk) (ET, 1996: 9424; 9921.m.)

Arnagan atıñ Çalkuyruk — (Tahsis edilen atın Çalkuyruk —)
Aybandan başka buudaniñ. (Hayvandan farklı yürüğün.) (ET, 1996: 13384-13385.m.)

Çalkuyruk'un fiziki özelliklerini ve maharetlerini aktaran epitetlerin bir kısmı aşağıda sunulmuştur:

Kerişke miner Çalkuyruk, (Savaşta binilecek Çalkuyruk,) (ET, 1996: 4009.m.)

Altı ay minse çaalıbas, (Altı ay binse yorulmaz,)

Altımış asıy bolguça (Elli beş yıl oluncaya kadar)

Azuusun öyköp karıbas, (Azısın gıcırdatıp kocamaz)

Çın Çalkuyruk mal aman. (Hakiki Çalkuyruk hayvan sağ.) (ET, 1996: 8457-8460.m.)

Ok cetpegen Çalkuyruk (Ok yetişemeyen Çalkuyruk'u) (ET, 1996: 10435.m.)

Kadiktüü tulpar Çalkuyruk (Alışmış yürük Çalkuyruk) (ET, 1996: 10807.m.)

Etine kegen Çalkuyruk (Koşuya hazır Çalkuyruk) (ET, 1996: 12048.m.)

Arkaluu külük Çalkuyruk (Güçlü külük Çalkuyruk'u) (ET, 1996: 12921.m.)

At ile şamanın ilişkisine dikkat çeken Yaşar Çoruhlu; atın, şamanın gökyüzüne çıkışındaki bineği olduğunu belirtir (2011: 163). Teleüt şamanlarının deflerini at (baytal) derisiyle kapladıkları bir şaman duasından alınan şu satırlarda açıkça görülmektedir:

“Altı örköştü ak adanga yapkan baytal, / Derisiyle altı hörgüçlü tefim kaplanan Baytal” (Direnkova, 2014: 23).

Bu dizeler Çoruhlu'nun düşüncelerinin kanıtı özelliği göstermektedir. Çünkü Teleüt şamanlarına göre tef şamanın yol arkadaşı yani bineğidir. Bu tef bazen atı bazen de çeşitli kuşların ruhlarını taşır (Direnkova, 2014: 19). Yine coğrafi şartlara göre tefin maral derisiyle de kaplandığı bilinmektedir (Verbitskiy, 1884: 384'ten Direnkova, 2014: 17). Potapov, Altay-Sayan halkları arasında Şaman tefinin üzerine maral veya Sibirya geyiği, karaca ve at (tay) derisi kaplandığını ve bu hayvanların mutlaka erkek olduklarını kaydeder (Potapov, 2012: 106). Yine Teleütlere akraba diğer Sayano-Altay halkları ve Yakutlar arasında da tef tıpkı Teleütlerde olduğu gibi kamların kamlık ayinleri sırasındaki seyahatlerinde bindikleri binek hayvanı sembolize eder. Altaylılar, Şorlar, Sagaylar ve Tuvınler tefi maral, mus, dağ keçisi, karaca; at ve deve cinsinden hayvanlar olarak tasavvur

etmişlerdir. Yakutlara göre ise tef at, kulan ya da dağ keçisini sembolize eder (Potapov, 2014: 75).

Töştük'ün atı Çalkuyruk'un epitetleri arasında yer alan “*kanatlı*” sıfatı da bu görüş paralelinde değerlendirilmelidir:

Kanatı bar Çalkuyruk (Kanatlı Çalkuyruk) (ET, 1996: 7827.m.)

Kanattuu külük Çalkuyruk (Kanatlı yürük Çalkuyruk'u) (ET, 1996: 12040.m.)

3.4.2.1.4. Diğer Kahramanlara Ait Epitetlerden Örnekler

Manas'ın Epitetleri

Kabilan Manas (Kaplan Manas) (ET, 1996: 8.m.)

Kıran Manas kökcal (Cesur Manas kökcal) (ET, 1996: 19.m.)

Açuulanıp er Manas (Hiddetlenip er Manas) (ET, 1996: 186.m.)

Kan Manaska coloboy (Han Manas'ın yanına,) (ET, 1996: 560.m.)

Baatır Manas kürküröp, (Yiğit Manas gürleyip,) (ET, 1996: 570.m.)

«*Baatır Manas kökcalım, (Yiğit Manas kökcalım,)* (ET, 1996: 582.m.)

Kankor Manas atangan. (Kankor Manas adını alan) (ET, 1996: 15743.m.)

Ayköl Manas barında (Ayköl Manas var iken) (ET, 1996: 15759.m.)

Kızırluu Manas kankordun (Hızırlı Manas kankorun) (ET, 1996: 15832.m.)

Tuygun Manas köçürüp, (Atmaca Manas göçürüp) (ET, 1996: 15886.m.)

Eser Manas şer biyleyt. (Yiğit Manas aslan yönetir.) (ET, 1996: 15946.m.)

Cakıptın calgız bul uulu (Cakıp'ın biricik bu oğlu)

Manastı men casagan er emes. (Manas benim yarattığım er değil.) (ET, 1996: 16330-16331.m.)

Bul kara kök cal er Manas (Bu kara kökcal er Manas) (ET, 1996: 16343.m.)

Eleman'ın Epietleri

Çıdabay baykuş Eleman (Dayanamayıp zavallı Eleman) (ET, 1996: 714.m.)

«*Eleman kuu baş*», — *dep ugup*, («*Eleman çocuksuz adam*», — *diye işitip*,) (ET, 1996: 718.m.)

Toguzundan ayrılğan (Dokuzundan ayrılan)

Senin atan Eleman (Senin baban Eleman) (ET, 1996: 1205-1206.m.)

Esebi cok Eleman (Hesabı olmayan Eleman) (Zenginliğini anlatmak için) (ET, 1996: 2728.m.)

Keñ talaanı cerdegen, (Geniş vadiyi yurt edinen,)

Keñ kıpçak curttu eelegen, (Geniş Kıpçak halkına han olan,)

Eleman bay boldu deyt, (Eleman zengin oldu derler,) (ET, 1996: 2738-2740.m.)

Alaköödön Eleman, (Vurdum duymaz Eleman,) (Kocakarı, Eleman'ı kendisini konma diyerek uyardığı hâlde Eleman ilerleyen bölümlerde konacak, o yüzden böyle diyor.) (ET, 1996: 3577.m.)

Toguz uulduu Eleman (Dokuz oğullu Eleman) (ET, 1996: 3612.m.)

Canı tattı Eleman, (Canı tatlı Eleman'ın,)

*Ölümgö kıyıp Töştüktü, (Ölümüne acımayacak kadar Töştük'ün,)
Tacaaldığı bar eken. (Gaddarlığı var imiş.)* (ET, 1996: 4928-4930.m.)

Külayım'ın Epitetleri

Kökdöönün kızı Külayım (Kökdöö'nün kızı Külayım) (ET, 1996: 6336.m.)

*Al Kökdöönün kolunda, (O Kökdöö'nün elinde,)
Temir arkan torunda, (Demirden urgan tuzağında,)
Urgaaçının uzun bar, (Kadının beceriklisi var,)
Üç kızının kencesi (Üç kızının küçüğü)
Külayım degen kızı bar. (Külayım denen kızı var.)* (ET, 1996: 6677-6681.m.)

Keremettüü Külayım (Kerametli Külayım) (ET, 1996: 7033.m.)

Çolpon kızım Külayım (Zühre yıldızı gibi Külayım'ı) (ET, 1996: 10032.m.)

Aysalkın'ın Epitetleri

*Beli kınday, beti ayday, (Beli kın gibi, yüzü ay gibi,)
Meltiregen Aysalkın (Parılayan Aysalkın)
Tozup turgan körünöt. (Karşılıyor gibi görünür.)
Urgaaçının uzun eken (Kadının maharetlisi imiş)
Atı-cönü Aysalkın (Adı sanı Aysalkın)
Berizattın kızı eken. (Perinin kızı imiş.)* (ET, 1996: 1858-1863.m.)

Berinin kızı Aysalkın (Peri kızı Aysalkın'ın) (ET, 1996: 2076.m.)

Kökötöy'ün Epitetleri

Kalk atası Kökötöy, (Halkın babası Kökötöy,) (ET, 1996: 355.m.)

«Oo, Manas, curt atası Kökötöy, («Oo, Manas, halk babası Kökötöy,» (ET, 1996: 437.m.)

Kan Kökötöy aşı eken, Töştük, (Han Kökötöy'ün aşı imiş, Töştük) (ET, 1996: 485.m.)

Curt törösü Kökötöy (Halkın efendisi Kökötöy'e) (ET, 1996: 2052.m.)

Kalayık bayı Kökötöy (Halkın bayı Kökötöy) (ET, 1996: 2177.m.)

«Mart Kökötöy» atandım, («Mert Kökötöy» adını aldım,) (ET, 1996: 2288.m.)

Maaniker'in (Kökötöy'ün atı) Epitetleri

Kanatı bar Maaniker (Kanatlı Maaniker) (ET, 1996: 2196.m.)

Aybandan estüü Maaniker (ET, 1996: 2204.m.)

“Ayban maldın başaası, (“Hayvanların padişahı,

San tulpardın tazası, (Sayısız tulparın en iyisi,

Kün çıgış menen kün batış (Doğu ile batıyı)

Küülönüp çurkap cetüüçü, (Bir nefeste aşıyor,

Aram ölgön Maaniker, (Geberesice Maaniker,

Alda kanday boldu?” –dep, (Ne oldu ki?” –diye,

Maanikerdi cemelep. (Maaniker'i azarladı.) (ET, 1996: 2208-2214.m.)

Karan maldın içinen (Tüm hayvanların içinde)

Baladay körgön Maaniker, (Çocuk gibi sevdiğim Maaniker,) (ET, 1996: 2222-2223.m.)

Kagışka miner Maaniker (Savaşta binilecek Maaniker'i) (ET, 1996: 2527.m.)

Kazatka miner Maaniker, (Gazada bineceği Maaniker'i,) (ET, 1996: 2533.m.)

Kırğinga miner mal eken, (Savaşta binilecek hayvanmış,)

Kırk künçülük çöl kelse, (Kırk günlük çölü aşsa)

Suusabastan Maaniker (Susamadan Maaniker)

Çıdap berer mal eken. (Dayanabilecek hayvanmış.) (ET, 1996: 2539-2542.m.)

Celmogusun Epietleri

Tügöngön kempir oñbodu, (Mendebur kempir peşini bırakmadı,) (ET, 1996: 5990.m.)

Oyron kempir aytkanda, (Lanet kempir söylediğinde,) (ET, 1996: 5999.m.)

Ceti baştuu cezkempir, (Yedi başlı cezkempir,) (ET, 1996: 6031.m.)

Al Kökdöönün coldoşu, (O Kökdöö'nün yoldaşı,)

Ceti baştuu cezkempir. (Yedi başlı cezkempir.) (ET, 1996: 6341-6342.m.)

Denede ceti başı bar, (Gövdesinde yedi başı olan,)

Sıykırçı kempir bar ele (Sihirbaz kempir var idi.) (ET, 1996: 6964-6965.m.)

Maamıtların Epietleri

Ceyren Maamıt munu aytıp, (Ceylan Maamıt bunu söyleyip,) (ET, 1996: 6207.m.)

Ceyren sektirpes Maamıt, (Ceren sektirmez Maamıt) (ET, 1996: 6580, 8147.m.)

Cel cetpes Maamıt munu aytat: (Rüzgâr yetişemez Maamıt bunu söyler:) (ET, 1996: 8248.m.)

Kuyunköt Maamıt özümün. (Hortum Maamıt'ın ta kendisiyim.) (ET, 1996: 6322.m.)

Atka ceñil tayga çak, (Ata hafif taya tam,)

Kuyun kötön Maamıtı (Kuyunköt Maamıt'ı) (ET, 1996: 8152-8153.m.)

Cer tñşaar Maamıt kep aytar, (Yer dinleyen Maamıt söz söyler:) (ET, 1996: 6669.m.)

Al körögöç Maamıtı (O iyi gören Maamıt'ı) (ET, 1996: 8143.m.)

Ugar kulak munu ayttı: (Duyar kulak bunu söyledi:) (ET, 1996: 8235.m.)

3.4.2.2. Formel Yapılar

Karl Reich'in Milman Parry'den aktardığına göre formel ifade, *"esas itibarıyla verilmek istenen bir fikri ifade etmek için, aynı ölçü şartlarına uygun ve düzenli olarak kullanılan bir kelime grubudur."* (Reichl, 2011: 188).¹²⁴

Formel ifadeler kalıplaşmış yapılardır. Axel Olrik, halk anlatmalarındaki kalıplaştırma hadisesiyle ilgili olarak şöyle der: *"Aynı çeşitten iki insan veya durum, elverdiği ölçüde değişik değil, elverdiği ölçüde birbirine benzerdir. Hayatın böyle katı üsluplaştırılmasının kendine özgü bir estetik değeri vardır. Gereksiz olan her şey atılmış ve sadece gerekli olanlar göze çarpıcı bir durumda ortaya çıkarılmıştır."* (Olrik, 2006: 107-108).

Formellerle ilgili olarak Anadolu anlatmaları örnekleminde yapılan çalışmaların en önemlisi elbetteki Saim Sakaoğlu'na aittir. Sakaoğlu, formeli, *"masalın bünyesinde muayyen vazifelere ve muayyen bir şekle sahip olan kalıplaşmış ifade"* olarak tanımlamaktadır (2002: 250). Sakaoğlu'nun öğrencisi Ali Berat Alptekin de formeli, *"masalların bünyesinde bulunan kalıplaşmış ifadeler"* olarak tanımlar ve bazı bilim adamlarının buna *"tekerleme"* dediğini kaydeder (2000: 159).

Bozkır epik geleneği uzun hacimli anlatmaları bünyesinde barındırır. Bu açıdan bakıldığında formel ifade binlerce mısradan oluşan anlatmada anlatıcından kaynaklanan

¹²⁴ Milman Parry'nin notları oğlu Adam Parry tarafından bir araya getirilerek 1971'de yayımlanır. (Milman Parry (ed. Adam Parry), Oxford, 1971). Haymes'in bu eserden aktardığı ve Parry'e ait yukarıdaki cümlelerin orijinal *"a group of words which is refilarly employed under the same metrical conditions to Express a given issential idea"* (s. 272) şeklini Ali Çelik, *"Aynı metrik şartlar altında belirli bir fikri ifade etmek için kullanılmış kelimelerden oluşan bir grup"* olarak Türkçeye çevirmiştir (Haymes, 2010: 19).

unutmaların önüne geçmek için bir kurtarıcıdır. Formel ifadelerin kullanılmaması durumunda unutmalar yaşanabileceği gibi (Sakaoğlu, 2002: 250) gereksiz ayrıntılarla dinleyicinin sıkılmasına da neden olunabilecektir. İlhan Başgöz, formel yapıların fonksiyonlarına dair Sakaoğlu tarafından ortaya konulan formellerin hatırlatıcılık fonksiyonuna ilişkin bu görüşleri, anlatmalarda görülen uzun epitetlerle ilişkilendirmektedir. Ona göre, anlatıcılar hangi hikâyenin hangi kahramanlarla ilgili olduğunu unutabilirler. Bu yüzden kahramanın adına bağlı olan uzun epitetler anlatıcı için hafızayı yenileyici, hatırlatmayı kolaylaştırıcı bir fonksiyon taşımaktadırlar. Başgöz, bu görüşünü 1956 yılında dinlemiş olduğu halk hikâyecilerinin önlerindeki defterlerde yer alan türküler ve hikâyecilerin anlatım esnasında onlara bakarak icralarını sürdürdüklerini hatırlatarak desteklemektedir (1998: 34).

Formel yapılar sayesinde farklı olay ve zamanlara geçerken yaşanan anlamsal kargaşanın önüne geçilir. Böylece uzun bir zaman dilimi ayrıntıdan arıtılmış şekilde ancak anlamsal ve eylemsel özelliklerini de kaybetmeden anlatılmış olur. Tehditlere cevap verilirken, dua edilirken, toylara hazırlanırken, toyda eğlenirken, yarışırken, savaş meydanındaki dövüşü anlatırken bu formel ifadelerden faydalanılır (Yıldız, 1995: 57-62). Bu formel ifadeleri yerli yerinde ve zamanı geldiğinde kullanabilme özelliği, anlatıcının gelenek içerisindeki gücünü ve bu güçle doğru orantılı olarak elde ettiği değeri de belirler (Sakaoğlu, 2002: 250; Çobanoğlu, 2007: 95). Formel yapılar dinleyiciyi gerçek dünyadan alıp anlatının dünyasına götürmek ve dikkati dağılan dinleyicinin dikkatini toplamak için de kullanılmaktadır (Şimşek, 2001: 398).

Çalışmanın bu bölümünde Karalayev'den derlenen Er Töştük Destanı'nda anlatıcı tarafından kullanılan formeller daha önce yapılan formel çalışmalarından da faydalanılarak değerlendirilip tasnif edilecektir.

Saim Sakaoğlu, Gümüşhane ve Bayburt masalları üzerinde gerçekleştirmiş olduğu formel çalışmasında formelleri;

1-Başlangıç formelleri,

2-Bağlayış (geçiş) formelleri,

3-Aynı olayın tekrar vukuunda kullanılan formeller,¹²⁵

¹²⁵ Sakaoğlu'nun bu çalışması ilk olarak 1973 yılında "Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil" adıyla ortaya koyulmuştur. Ancak, Sakaoğlu bu eserde yukarıda verilmiş olunan 3 numaralı maddeyi 1973 yılında Ankara'da düzenlenen I. Uluslararası Türk Folklor Kongresinde "Benzer Durumlarda Kullanılan Formeller" olarak değiştirerek sunmuştur (Şimşek, 2001: 399).

4-Bitiş formelleri

5-Çeşitli formel unsurlar, olmak üzere 5 başlık altında incelemiştir (2002: 250-264).

Karalayev'den derlenen Er Töştük anlatmasında yer alan formeller, Anadolu sahası anlatmalarında görülen *“bağlayış (geçiş) formelleri”* ve *“aynı olayın tekrar vukuunda (benzer durumlarda) kullanılan formeller”*le örtüşmektedir.

Anlatmada gerek başlangıç gerekse de bitiş formellerine rastlanmamaktadır. Bunun nedeni Er Töştük'ün Manas dairesinin bir uzantısı oluşudur. Anlatma Manas Destanı'nın bir epizotu olan *“Kökötöy'ün Aşında”* başlamakta ve Keneş Yusupov tarafından *“Büyük Gaza”* (Yusupov, 2009; 207-208) diye adlandırılan epizotun içerisinde de yer alan Kıpçak hanlarının Manas'a karşı isyan etmelerinin anlatıldığı epizotla bitmektedir. Dolayısıyla gerek anlatmanın başlangıcında gerekse de bitişinde müstakil anlatmalarda görülen başlangıç ve bitiş formellerine rastlanmaz.

Er Töştük Destanı'nda anlatıcı tarafından sıkça kullanılan formeller şunlardır:

3.4.2.2.1. Bağlayış Formelleri

Bağlayış formellerinin fonksiyonu, anlatma esnasında bir olaydan başka bir olaya geçişi sağlamaktır. Bu formeller sayesinde anlatıcının dinleyenler üzerindeki etkisi de sürekli canlı tutulmuş olur (Sakaoğlu, 2002: 252). Destanda görülen bağlayış formelleri aşağıda sunulmuştur:

Çözüm Bulmak İçin Kullanılan Formeller

Türk destan geleneği içerisinde bilgi ve zekâya her zaman hürmet gösterilmiştir. Bu bağlamda aklımıza ilk gelen isim elbette ki Dede Korkut'tur. Dede Korkut'un giriş kısmında kendisinden bahsedilirken kullanılan şu cümleler onun bilgeliğinin en belirgin göstergesidir:

“Resul ‘aleyhi’-selam zamanına yakın Bayat boyından Korkut Ata dirler bir er kopdı. Oğuzun ol kişi tamam biliçisi-y-idi. Ne dir-ise olur-idi. Gayıbdan dürlü haber söyler-idi. Hak Ta ‘āla anuñ köñline ilham ider-idi.” (Ergin, 2004: 73). Er Töştük Destanı'nda Dede Korkut kadar açık şekilde bir bilge şahsiyet yer almasa da özellikle destanın son bölümlerinde

görülen Koşoy Han, destanın bilge kişisi olarak düşünülebilir. Anlatmada kendisi için kullanılan şu ifadeler bu durumun açık örneğidir:

“Katagandın kan Koşoy (Katagan’ın han Koşoy’u)

Bek daanışman kariya, (Sağlam akıllı aksakal,)

Belgilüü curtka oluya,” (Belli halkın evliyası,) (ET, 1996: 14661-14663.m.)

Bu tespitler doğrultusunda, destan kahramanları, ne zaman dara düşseler bu darlıktan kurtulmanın yolunu bilge kişilere sorarak bulma isteklerini ifade eden ve aşağıda Er Töştük Destanı bağlamında örnekleri verilen formel yapılar kullanmışlardır:

Ulamadan ulasa, (Ulemadan öğrense,)

Bilgenderden surasa, (Bilginlerden sorsa,) (ET, 1996: 690-691.m.)

Ulamadan ulasak, (Ulemadan danışsak)

Bilgiçterden surasak, (Bilginlerden sorsak) (ET, 1996: 5206-5207; 10612-10613.m.)

Ulamadan ulasam, (Âlimlerden öğrensem,)

Bilgiçterden surasam, (Bilginlerden soruştursam,) (ET, 1996: 15868-15869.m.)

Karşılıklı Diyaloglarda Kullanılan Formeller

Hacmen uzun olan Er Töştük Destanı’nda kahramanların karşılıklı söyleşmelerine oldukça sık yer verilmiştir. Aslında buradaki amaç çok uzun bir yapıya sahip olan anlatmadaki kafa karışıklığının önüne geçmektir. Yani dinleyenlerin kahramanları karıştırmamasından kaynaklanacak yanlış anlaşılımları engellemektir. Aşağıda anlatıcının kahramanları konuştaracağı zaman kullandığı formel yapıların en sık kullanılanlarına örnekler verilmiştir:

Anda kempir munu aytat; (O zaman hanımı bunu söyler;) (ET, 1996: 819.m.)

Anda kempir munu aytat, (O zaman kocakarı bunu söyler,)

Adam bilbes şumdu aytat: (Kimsenin bilmediği sırrı söyler) (ET, 1996: 1183-1184; 4593-4594.m.)

Adam bilbes şumdu aytat: (Konokbay söylüyor) (Kimsenin bilmediği şeyler söyler) (ET, 1996: 9054.m.)

Anda Töştük munu aytat, (O zaman Töştük bunu söyler,)

Adam bilbes şumdu aytat (Kimsenin bilmediği olayı anlatır,) (ET, 1996: 1714-1715.m.)

Anda katın munu aytat, (O zaman hanımı bunu söyler,)

Adam bilbes şumdu aytat: (Kimsenin bilmediği şeyleri söyler:) (ET, 1996: 7499-7500.m.)

Olayı ve Kahramanı Değiştirmek İçin Kullanılan Formeller

Daha öncede belirtildiği üzere Er Töştük Destanı 16445 mısradan oluşmaktadır. Kahramanın ailesinin yanı sıra, gerek yerüstünde gerekse de yer altındaki maceraları sırasında karşısına çıkan dost ve düşmanlarının sayısı da bu bağlamda oldukça fazladır. Dolayısıyla anlatıcı bu kahramanlar ve onların içerisine girdikleri olayları yeri geldiğinde değiştirip destanın olay akışını sağlamak için aşağıda örnekleri verilen formelleri kullanmıştır:

Munu mınday taştaylı, (Bunu böyle bırakalım,)

Töştüktön kabar baştaylı. (Töştükten haber alalım.) (ET, 1996: 2605-2606.m.)

Eleman uulu Töştüktön (Eleman oğlu Töştük'ten)

Emi kabar baştaylı. (Şimdi haber verelim.) (ET, 1996: 13032-13033.m.)

Beybit taz uulu er Ürbü, (Beybit kel oğlu er Ürbü,)

Emi mından kabar baştaylı. (Şimdi onu anlatalım) (ET, 1996: 15247-15248.m.)

Anı mınday taştaylı, (Onu burada bırakalım,)

Keremettüü Kenceke (Kerametli Kenceke)

Oşondon kabar baştaylı. (Ondan haber verelim.) (ET, 1996: 13894-13896.m.)

Mekânı Değiştirmek İçin Kullanılan Formeller

Anlatıcı tarafından, olayı ve dolayısıyla da kahramanı değiştirmek için kullanılan formellerin kullanım fonksiyonuyla ilişkili olarak olayın gerçekleştiği mekânları değiştirirken de formel yapılar kullanılmıştır. Bunların en belirgin olanlarının örnekleri aşağıda verilmiştir:

Keñ Kaşkardın ar cagı, (Geniş Kaşkar'ın öteki tarafı,)

Kebez-Toonun beri cagı, (Kebez-Too'nun beri tarafı,) (ET, 1996: 2714-2715.m.)

Kebez-Toonun ber cakta, (Kebez-Dağı'nın beri tarafında,)

Keñ Kaşkardın arı cakta, (Geniş Kaşkar'ın öte tarafında,) (ET, 1996: 3086-3087.m.)

Kebez toonun beri cagı, (Kebez Dağı'nın beri tarafı,)

Keñ Kaşkardın arı cagı, (Geniş Kaşkar'ın öte tarafı) (ET, 1996: 5520-5521.m.)

3.4.2.2. Zaman Formelleri

Epik anlatmalarda zaman, kahramanın olağanüstü özelliklerine uyacak şekilde hızlı akmaktadır. Kahraman sadece kendisi gibi olağanüstü diğer kahramanlarla değil aynı zamanda zorlu bozkır şartlarıyla da mücadele etmektedir. Dolayısıyla bu mücadelelerinde kazanan taraf olmak için çok hızlı olmalı ve gereksiz zaman kayıpları yaşamamalıdır. Bunun yanı sıra dinleyenlerin sıkılmalarını önlemek de zaman formellerinin icra sırasındaki fonksiyonlarından. Bu sayılan fonksiyonlarıyla anlatıcı tarafından destanda kullanılan zaman formellerinden bazıları aşağıda verilmiştir:

Zaman Geçişlerini Hızlandırmak İçin Kullanılan Formeller

Yukarıda da değinildiği üzere destan kahramanın zaman kaybına tahammülü yoktur. Özellikle aşağıda, “şöyle böyle deyinceye kadar / göz açıp yumuncaya kadar” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılarak verilen formel bu durumun açık göstergesidir:

Anday-mınday degiçe, (Şöyle böyle deyinceye kadar,)

Açıp közdü cumguça, (Göz açıp kapayıncaya kadar,) (ET, 1996: 2582-2583; 4256-4257; 5653-5654; 5891-5892; 6359-6360; 6528-6529; 8500-8501; 9182-9183; 9258-9259; 9267-9268; 9654-9655; 9812-9813; 9842-9843; 9985-9986; 11736-11737; 13631-13632.m.)

Anday-mınday degiçe, (Şöyle böyle deyinceye kadar,)

Açıp közdü cumgança, (Göz açıp yumana kadar,) (ET, 1996: 7596-7597.m.)

Açıp közdü cumguça, (Göz açıp kapayıncaya kadar,)

Anday-mınday degiçe, (Şöyle böyle deyinceye kadar,) (ET, 1996: 6581-6582; 7282-7283; 9961-9962.m.)

Ayta-buyta degiçe, (Şöyle böyle deyinceye kadar,)

Açıp közdü cumguça, (Göz açıp kapayıncaya kadar,) (ET, 1996: 2590-2591; 8300-8301.m.)

Ayta-buyta degençe, (Şöyle böyle deyinceye kadar,)

Açıp közdü cumgança, (Göz açıp yumana kadar) (ET, 1996: 6778-6779.m.)

Açıp közdü cumguça, (Göz açıp yumana kadar,)

Anday-mınday degiçe, (Şöyle böyle diyene kadar,) (ET, 1996: 10258-10259.m.)

Açıp közdü cumguça, (Göz açıp yumuncaya kadar,)

Anday-mınday degiçe, (Şöyle böyle deyinceye kadar,) (ET, 1996: 11205-11206; 12363-12364.m.)

Anday-mınday degiçe, (Öyle böyle deyinceye kadar,)

Aytıp oozun cıygıça, (Söyleyinceye kadar,) (ET, 1996: 3624-3625.m.)

Anday-mınday degiçe, (Şöyle böyle deyinceye kadar,)

Aytıp oozun cıygıça, (Bnu söyleyip bitirinceye kadar,) (ET, 1996: 9116-9117.m.)

Anı-mına degiçe, (Öyle böyle deyinceye kadar,)

Açıp közdü cumguça, (Göz açıp kapayıncaya kadar,) (ET, 1996: 4433-4434.m.)

Bu formel aynı fonksiyonuyla Karalayev anlatmalarının dışında da kullanılmaktadır. Formelin Coodarbeşim Destanı'ndaki karşılığı aşağıda verilmiştir:

Açıp közdü cumguça, (Göz açıp kapayıncaya kadar,)

Anday-mınday degiçe, (Ağzını açıncaya kadar,) (Alimova, 2006; 334)

Yine dinleyicinin sıkılmasını önlemek ve ilgisinin dağılmasını engellemek fonksiyonuyla metne serpiştirilen aşağıdaki formeller de destanda dikkati çekmektedir:

Ay tügönüp, cıl ötüp, (Aylar yıllar geçip,)

Aradan kaç kün ötüp, (Aradan çokça gün geçip,) (ET, 1996: 695-696.m.)

Ay tügönüp, kün ötüp, (Aylar günler geçip,)

Aradan bir top cıl ötüp, (Aradan birkaç yıl geçip,) (ET, 1996: 1086-1087.m.)

Aylar öttü, cıl öttü, (Aylar geçti, yıl geçti,)

Aradan eçen kün öttü, (Aradan çok gün geçti,) (ET, 1996: 1677-1678.m.)

Yukarıdaki formellerle aynı doğrultuda Radloff'un derlemiş olduğu Manas Destanı'nda da aşağıda örnekleri verilen benzer kullanımlarla karşılaşmaktadır:

Aydan, aydan ay öttü, (Aydan aydan ay geçti,)

Kündön, kündön kün öttü, (Günden günden gün geçti,) (Yıldız, 1995: 656)

Günün Belli Vakitlerini İfade Etmek İçin Kullanılan Formeller

Yukarıda da değindildiği üzere, destan kahramanı zamanla yarışmaktadır. Dolayısıyla da her macerasına günün erken saatinde başlamalıdır. Aşağıda verilen formeller bu duruma işaret etmektedir:

Taň kaşkayıp sürgöndö, (Tan ağarıp söktüğünde,)

Cerge carık tiygende, (Yere ı ışık değdiğinde,) (ET, 1996: 1993-1994; 7435-7436; 8059-8060; 8291-8292; 10773-10774; 12560-12561; 13470-13471.m.)

Supu sadık salganda, (Şafak sökerken,)

Taň sögülüp kalganda, (Tam tan vaktinde,) (ET, 1996: 12895-12896.m.)

Kün keçkirip, tün bütüp, (Güneş batıp gece olup,) (ET, 1996: 6733.m.)

Radloff'un derlemiş olduğu Manas Destanı'nda da aynı bağlamda formel yapılara rastlanmaktadır:

Tang agarıp atkanda, (Tan ağarıp attığında,)

Kün kızarıp çıkanda, (Gün kızarıp çıktığında,) (Yıldız, 1995: 563)

Sürerlik İfade Etmek İçin Kullanılan Formeller

Özellikle kahramanın belirgin özelliklerinin vurgulanmak istendiği durumlarda “daha önce hiç yaşanmamış/görülmemiş/duyulmamış” anlamında destana serpiştirilen bu formeller dinleyicinin dikkatini bir noktaya toplamak ve hayret uyandırmak için kullanılmaktadır:

Töştük, Töştük bolgolu, (Töştük, Töştük olalı,)

Töştük atka kongolu, (Töştük adını alalı,) (ET, 1996: 1889-1890.m.)

Töştük, Töştük bolgonu, (Töştük, Töştük olalı,)

Töştük atka kongonu, (Töştük adını alalı,) (ET, 1996: 5775-5776; 7071-7072; 7270-7271; 8323-8324.m.)

Radloff tarafından derlenen Manas Destanı'nda da yukarıda verilen formel yapının bir benzeri Manas'ın ismiyle kullanılmıştır. Bu formelin Manas Destanı'ndaki fonksiyonu ise kahramanın yaptığı işler arasında geçişi sağlamaktır:

Manas, Manas bolgonu, (Manas Manas olalı,)

Manas atka kongonu, (Manas ada konalı,) (Yıldız, 1995: 58, 599)

3.4.2.2.3. Benzer Durumlarda Kullanılan Formeller

Aşağıda verilen formel, destan kahramanının yiğitlik göstermesi gereken bir durumda karşısındaki muhatabı tarafından tekrarlanan bir formeldir:

Baatır bolsoñ, er bolsoñ, (Yiğit isen, er isen,) (ET, 1996: 7840; 11581; 11589.m.)

Baatır bolson, şer bolson, (Yiğit isen, şer (aslan) isen) (ET, 1996: 1257.m.)

Sırttan bolsoñ, er bolsoñ (Yiğit isen, er isen) (ET, 1996: 10022.m.)

Yukarıdaki formelin bir uzantısı olarak kahramanın gücünü ve savaşma arzusunu göstermek için de anlatmada sıkça karşılaşılan bir başka formel de şu şekildedir:

Urunarga too tappay, (Sürtünmeye dağ bulamadan,)

Uruşarga coo tappay, (Savaşmaya düşman bulamadan,) (ET, 1996: 1162-1163; 1729-1730; 5084-5085; 5814-5815; 6392-6393.m.)

Urunuuga too tappay, (Çarpışmaya dağ bulamayıp,)

Uruşarga coo tappay, (Dövüşmeye düşman bulamayıp,) (ET, 1996: 14356-14357.m.)

Urunaarga too tappay, (Çarpışacak dağ bulamayıp,)

Uruşaarga coo tappay, (Dövüşecek düşman bulamayıp,) (ET, 1996: 15168-15169.m.)

Yukarıda verilen formel aynı fonksiyonuyla Oruzbay Urmambetov derlenen ve Er Töştük'ün oğlu Coodarbeşim'in maceralarını anlatan Coodarbeşim Destanı'nında da görülmektedir:

Urunarga too tappay (Çarpışmak için dağ bulamamış)

Uruşşarga coo tappay (Dövüşmek için düşman bulamamış) (Alimova, 2006; 141)

Kahramana ait güç ve savaşma arzusunun bir uzantısı olarak hedefe varmak için durmadan yol gitmesi ise aşağıdaki formel yapılarla dinleyiciye aktarılmaktadır:

Ayanbastan col cürüp, (Kendine acımadan yol gidip,)

At ayabay mol cürüp, (Ata acımadan çok gidip,) (ET, 1996: 2700-2701.m.)

At ayabay mol cürdü, (Ata acımadan çok yürüdü) (ET, 1996: 6561; 6647.m.)

Kündöp-tündöp col cürüp, (Gece gündüz yol yürüyüp,)

At ayabay mol cürüp, (Ata acımadan çok yürüyüp,) (ET, 1996: 10683-10684.m.)

Türk boylarının sosyal hayatı içerisinde önemli bir yere sahip olan toy geleneği, anlatmanın farklı bölümlerinde destan toplumunu mutlu kılan olayların ardından düzenlenen bir şenlik şeklinde ortaya çıkmaktadır. Burada toya katılanlara sunulan yiyecek ve içecekler ise kurban fonksiyonu taşımaktadırlar. Anlatmanın farklı yerlerinde karşılaşılan bu geleneğe bağlı formel ifadelerden örnekler aşağıda verilmiştir:

Ala toodoy et kılıp, (Ala Dağ gibi et yığıp,)

Ala-Koldoy çık kılıp, (Ala-Kol gibi çık yığıp,) (ET, 1996: 1570-1571.m.)

Ala toodoy et kılğın, kakbaş, (Ala Dağ gibi et yığ, kakbaş,)

Ala köldöy çok kılğın, kakbaş, (Ala Göl gibi çık yığ, kakbaş,) (ET, 1996: 7520-7521.m.)

Ala-Toodoy et kıldı, (Ala-Dağ kadar et yığdı,)

Ala köldöy çık kıldı, (Ala Göl kadar çık yaptı,) (ET, 1996: 2828-2829.m.)

Aşağıda verilen formeller ise kahraman ile yoldaşları arasında geçen diyaloglarda yoldaşlarının kahramanı olası tehlikelere karşı uyarmak için kullandığı formellerdir:

Men körgöndü körböşöñ (Benim gördüğümü görmezsen)

Men bilgendi bilbeseñ, (Benim bildiğimi bilmezsen,) (ET, 1996: 6745-6746.m.)

«Men körgöndü kördüñbü? («Benim gördüğümü gördün mü?)

Men tuyğandı tuyduñbu? (Benim duyduğumu duydun mu?) (ET, 1996: 9420-9421.m.)

Men körgöndü kördüñbü? (Benim gördüğümü gördün mü?)

Men bilgendi bildiñbi? (Benim bildiğimi bildin mi?) (ET, 1996: 11868-11869; 13646-13647.m.)

Men bilgendi bildiñbi? (Benim bildiğimi bildin mi?)

Men tuyğandı tuyduñbu? (Benim duyduğumu duydun mu?)

Men tuyğandı tuybasañ, (Benim duyduğumu duymazsan,)

Men bilgendi bilbeseñ, (Benim bildiğimi bilmezsen,) (ET, 1996: 13380-13383.m.)

Yine yukarıdaki formellere ilaveten kahramanın yoldaşları, kahramanı uyarmak için bazen onu aşağılayan formel yapıları kullanmayı da tercih ederler:

«Erdigiñ kaliñ, esiñ cok, kakbaş, («Erliğin çok, aklın yok, kakbaş,)

Eçteme menen işiñ cok, kakbaş! (Hiçbir işle alakan yok, kakbaş!) (ET, 1996: 7501-7502.m.)

Erdigiñ kaliñ, esiñ cok, (Yiğitliğin çok, aklın yok,)

Enöö adam ekeñsin, (Saf adammışsin) (ET, 1996: 10141-10142.m.)

Erdigiñ bar, esiñ cok. (Erliğin var, aklın yok.)

Enöö Töştük ekensiñ. (Dalgın Töştük'müşsün.)(ET, 1996: 10767-10768.m.)

«Erdigiñ bar, esiñ cok, («Erliğin var, aklın yok,)

Enöö Töştük, sen eleñ (Aptal Töştük, sen idin) (ET, 1996: 11410-11411.m.)

Benzer durumlarda kullanılan formellerin en sık karşılaşılan başka bir şekli de aşağıda örnekleri verilen ve destan kahramanlarının bazen sevinç bazen de üzüntü gözyaşlarını döktükleri zamanlarda görülen formellerdir:

Köñülü ketip bölünüp, (Gönlü gidip bölünüp,)

Közünün çaşı tögülüp, (Gözünün yaşı dökülüp,) (ET, 1996: 5232-5233; 7693-7694; 8179-8180; 12326-12327.m.)

Köñülü ketti bölünüp, (Gönlü gitti bölünüp,)

Közünün çaşı tögülüp, (Gözünün yaşı dökülüp,) (ET, 1996: 4308-4309.m.)

Közünün çaşı tögülüp, (Gözünün yaşı dökülüp,)

Köñülü ketip bölünüp, (Gönlü gidip bölünüp,) (ET, 1996: 6515-6516.m.)

Köñülü ketti bölünüp, (Gönlü gitti bölünüp,)

Közdön çaşı tögülüp, (Gözünden yaşı dökülüp,) (ET, 1996: 7952-7953.m.)

Köñülü ketip bölündü, (Gönlü gidip bölündü,)

Közdön çaşı tögüldü, (Gözünden yaşı döküldü,) (ET, 1996: 12485-12486.m.)

Kahramanların karşılaştıkları zorluklar sonucunda düşmüş oldukları fizikî durum da aşağı verilen formellerle ifade edilmiştir:

Kanı kalgañ bir kaşık, (Kanı kalmış bir kaşık,)

Eti kalgan kök çaşık. (Eti kalmış bir deri bir kemik.) (ET, 1996: 10155-10156; 10966-10967; 11038-11039; 11217-11218; 11981-11982; 14826-14827.m.)

Kanı kalıp bir kaşık, (Kanı bir kaşık kalıp,)

Eti kalıp kök çaşık, (Bir deri bir kemik olup,) (ET, 1996: 891-892.m.)

Etiñ kalar kök çaşık, (Eti kalır bir deri bir kemik,)

Kanıñ kalar bir kaşık, (Kanın kalır bir kaşık,) (ET, 1996: 10598-10599.m.)

Yine bazen kahramanın kendi kendine bazen de yoldaşları ya da düşmanlarının kendisine ilenmek için söyledikleri kargışlar da formel yapılar olarak anlatıcı tarafından kullanılmıştır:

Tuubay tuna çögö kal! (Keşke doğmasaydın!)

Tirüü cürböy ölö kal! (Keşke yaşamayıp ölseydin!) (ET, 1996: 1210-1211.m.)

Tuubay tuna çögüp al! (Yaşamayasın!)

Tirüü cürböy ölüp al! (Ölesin!) (ET, 1996: 1221-1222.m.)

Tuubay tuna çögöyün, (Yaşamadan öleyim,)

Tirüü cürböy ölöyün. (Hayatta kalmayayım öleyim.) (ET, 1996: 1281-1282.m.)

Töştük bolboy cerge kir! (Töştük olmayıp yere giresin!) (ET, 1996: 1242.m.)

Töştük bolboy ölöyün, (Töştük olmadan öleyim,)

Tuubay tuna çögöyün». (İyi bir yaşam sürmeyeyim».) (ET, 1996: 10995-10996.m.)

Arak içpey, taş içkin, Töştük! (Arak içme, taş iç, Töştük!)

Atañdın kanın koşo içkin, Töştük! (Atanın kanın beraber iç, Töştük!) (ET, 1996: 2928-2929; 3185-3186.m.)

3.4.2.3. Edebî Sanatlar

Sanatçılar, akıllarından geçenleri söze ya da yazıya aktarırlarken, günlük ve olağan dil öğeleri kullansalar da bu öğelere yüklemiş oldukları yeni anlam ve çağrışımlar, dinleyen ya da okuyan açısından coşku ve duygulanmaları beraberinde getirmektedir (Aksan, 2013: 30). Karalayev'in dili de bu bağlamda ele alındığında, kullanmış olduğu dil öğelerinin günlük ve olağan olduğu açıkça görülmektedir. Ancak o, Aksan'ın değindiği üzere bu öğelere yüklemiş olduğu yeni anlam ve çağrışımlarla dinleyecilerini heyecanlandırmayı ve olayın içerisine çekmeyi başarmaktadır.

Mübalağa, bozkır epik geleneğinin en temel özelliklerindendir. Dursun Yıldırım'a göre bu destanlara has bir mübalağadır ve destana bir olağanüstülük kazandırmaktan çok anlatılan olayı büyüterek daha açık bir şekilde göstermek için kullanılır (1979: 85). Süleyman Kayıpov, Er Töştük Destanı'ndaki mübalağaların, destanın üniversal poetik unsurlarından olduğunu belirtirken kullanılan bu mübalağaların kahramanlık konusunun işlenmesine yardımcı olan ve eserin tam anlamıyla "sanatsal mevzuu"nu oluşturan en işlevsel araçlardan biri olduğunu kabul eder (2009: 59). Ona göre, mübalağa, reel dünyayı ideal epik dünyaya dönüştürmenin en yaygın yollarındandır (2009: 75). Destanlarda bazen kahraman, bazen mekân bazen de olaylar abartılarak dinleyiciye aktarılır. Dolayısıyla da anlatılmalarda bazen mübalağa ağırlıklı benzetmeler, bazen de mecaz-ı mürseler sıkça kullanılır. Er Töştük Destanı'nda karşılaşılan bu tip kullanımlar aşağıda sunulmuştur.

3.4.2.3.1. Benzetmeler

Benzetme, gerek günlük konuşma dilinde gerekse de yazılı metinlerde anlatılanları somutlaştırmak ve okuyan ya da dinleyenlere anlatımda kullanılan kavramları daha etkileyici şekilde aktarmak için kullanılan edebî sanattır (Aksan, 2013: 121). Karalayev'in anlatımında yukarıda da değinildiği üzere mübalağa ağırlıklı benzetmelere çokça rastlanılmaktadır. Bu örneklerden bir kısmı aşağıda sunulmuştur:

Körör bolsoñ Coloydu (Görsen Coloy'u)

Kök kamanday çamınıp (Yaban domuzu gibi tek ayağıyla yeri kazıyıp) (ET, 1996: 113-114.m.)

Körör bolsoñ Coloydu (Görsen Coloy'u)

Kök döbödöy körünöt. (Gök tepe gibi görünür) (ET, 1996: 126-127.m.)

Calañkıçtay er Manas (Can alıcı (Azrail) gibi er Manas) (ET, 1996: 166.m.)

Toodoy bolgon Coloygo (Dağ gibi olan Coloy'la) (ET, 1996: 304.m.)

Opol toodoy Coloydu (Koca dağ gibi Coloy'u) (ET, 1996: 489.m.)

Eer beldey bel eken. (Eyer beli gibi geçit imiş.) (ET, 1996: 909.m.)

Takıyaday boz döngö (Takke gibi boz tepeye) (ET, 1996: 1446.m.)

Töştük menen Kenceke (Töştük ile Kenceke)

Asmandagı cıldızday (Gökyüzündeki yıldız gibi)

Coşulup kaldı deyt, (Yan yana durdu der,) (ET, 1996: 4988-4990.m.)

Suluusu kündöy Külayım, (Güzelliği güneş gibi Külayım'la) (ET, 1996: 6725.m.)

3.4.2.3.2. Ad Aktarmaları

Aktarma, okuyucu ya da dinleyiciyi etkileme aracı olarak konuşma, yazı ve şiir dillerinde sıkça faydalanılan bir anlam olayıdır (Aksan, 2013: 127). Ad aktarması, “*bir kavramın doğrudan doğruya onu gösteren göstergeyle değil, ilgili, bağlantılı olduğu bir başka göstergeyle dile getirilmesi*”dir. Ad aktarması sayesinde anlatım daha canlı bir havaya bürünür (Aksan, 2013: 145-146). Karalayev’in anlatımında karşılaşılan ad aktarmalarının bir kısmı aşağıda sunulmuştur:

Kökçak şerdin özüne (Kökcal aslanın kendisine) (Manas'ı kastediyor.) (ET, 1996: 160.m.)

Karacoltoy kankordun (Uğursuz hunharın) (Manas'ı kastediyor.) (ET, 1996: 178.m.)

Kankor erdin aldına (Hunhar erin önüne) (Manas'ı kastediyor.) (ET, 1996: 207.m.)

«Kokuy, kankor, ne deysiñ? (Vay vay, kankor ne dersin?)

Nalat kankor ne deysiñ? (Lanet kankor ne dersin?) (Manas'ı kastediyor.) (ET, 1996: 310-311.m.)

Kankor şerdin aldına (Kankor şerin önüne) (Manas'ı kastediyor.) (ET, 1996: 580.m.)

“*Elemandın eseri (Eleman'ın budalası) (Töştük'ü kastediyor.)* (ET, 1996: 1300.m.)

Elemandın erkesi (Eleman'ın gözdesi) (Töştük'ü kastediyor.) (ET, 1996: 1337.m.)

Elemandın sırttanı (Eleman'ın yiğidi) (Töştük'ü kastediyor.)(ET, 1996: 1597.m.)

Berizaada beytaalay (Peri kızı talihsiz) (Aysalkın'ı kastediyor.) (ET, 1996: 1976.m.)

Kök colborstoy çamınıp, (Gök kaplan gibi atılıp) (Kökdöö'yü kastediyor.) (ET, 1996: 7991.m.)

3.4.2.3.3. Ad Aktarması ve Benzetmenin Birlikte Kullanımı

Aç arstanday kürüldöp, (Aç aslan gibi gürleyip,)

Çoñduğu toonun teñindey, (Büüklüğü dağın yarısı kadar,) (Kökdöö'yü kastediyor.)
(ET, 1996: 9823-9824.m.)

Kaş-kabağı kapırdın (Göz kapağı kâfirin)

Belestüü toonun butkulday (Dağın oyuğu gibi) (Karadöö'yü kastediyor.) (ET, 1996: 11560-11561.m.)

4. EPİZOT, MOTİF VE KAHRAMANLAR BAĞLAMINDA ER TÖŞTÜK DESTANI'NIN TAHLİLİ

Çalışmanın bu bölümünde Sayakbay Karalayev'den derlenen Er Töştük Destanı'nı oluşturan epizotlar incelenirken bu epizotların oluşumunda doğrudan tesiri olan motifler de değerlendirilmiştir. Motif incelemesi sırasında bir epizotun oluşumunda ya da devamında ortaya çıkacak epizotun meydana gelişinde tesiri olmayan motifler ele alınmamıştır. Birkaç farklı epizotun içerisinde görülen bir motif ise ilk olarak görüldüğü epizotun içerisinde ele alınmıştır. Örneğin *olağanüstü at motifi*, Töştük'ün atı Çalkuyruk'un ilk görüldüğü *kahramanın bahadırılığı* epizotunda değerlendirilmiştir. Bu çalışmaya konu olan diğer varyant ve versiyonlara ait epizot, motif ve kahramanlar da bu bölümde yeri geldiğinde mukayeseli olarak ele alınmıştır.

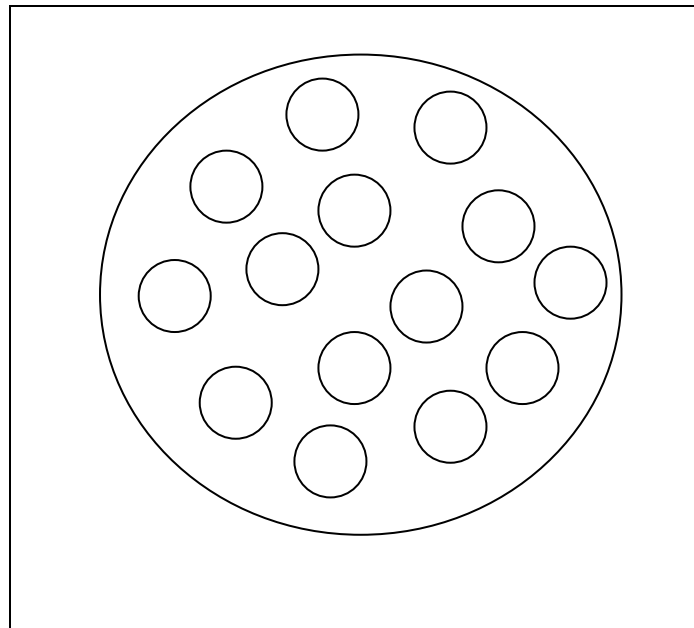
Er Töştük Destanı'nın epizotları ve bu epizotlara bağlı ortaya çıkan motiflere geçmeden önce, epizot ve motif kavramları hakkında kısaca bilgi vermek doğru olacaktır. Araştırmacılar, epizot ve motif terimlerinin gerek tanımlarında gerekse de kullanımlarında ortak bir paydada buluşamamış, bu terimler bazı uzmanlarca aynı anlam ve fonksiyonda kullanılmıştır (Sever, 2002: 651). Özellikle halk edebiyatı araştırmalarında “özet” ve “*motif sırası*” gibi gibi sözcük ya da sözcük gruplarıyla karşılanmaya çalışılan epizot sözcüğü, bu sözcüklerin hiçbirisiyle tam manasıyla açıklanamaz. Halk hikâyeleri bağlamında epizot terimi hakkında tespitlerde bulunan Esmâ Şimşek epizot için, “*Birbirini-kronolojik olarak- takip eden ve mânâ bakımından yine birbirini tamamlayan olaylar silsilesinden her biri için kullanılmaktadır. Çeşitli epizotlar peşpeşe sıralanarak hikâyeyi oluşturmaktadır.*” der (2002: 659). Manas Ansiklopedisi'nde epizot, “*Eserlerde başlangıcı ve sonu olan, aynı zamanda başka olaylarla birlikte olay örgüsünü oluşturan küçük bölüm, eserdeki bir andır.*” diye tanımlanır. Epizotlarının çokluğuyla Manas Destanı, dünyada eşi olmayan benzersiz bir eserdir. Epizotların çokluğu eserin büyüklüğü ile anlatılamaz. Bunun için ilk önce, olay ve şartların birliği, ilişkisi ve birbiriyle yer değiştirebilmesi zaruridir. Epizot, asıl epizot ve yardımcı epizot olarak ikiye ayrılır. Örneğin, Manas'ın Sagımbay Orozbekov varyantında “*Büyük Savaş*” bölümü, “*Yedi Han'ın Manas'la Danışmak İçin Bir Araya Gelmesi*”, “*Elçilerin Manas'la Buluşması*” gibi asıl epizotlardan oluşur ve bunların içinde küçük yardımcı epizotlar vardır. Manasçılar, halk arasına çıkararak Manas'ı icra ettiklerinde bunun gibi asıl epizotları başından sonuna kadar anlatmışlardır (ME-II,: 368).

Konuyla ilgili olarak roman türü bağlamında değerlendirmeler yapan Şerif Aktaş *“metin halkası”*, Forster *“olay örgüsü”*, Stevic de *“bölüm”* terimlerine dikkat çeker. Aktaş, metin halkalarının belli teknik kurallara göre bir araya gelmesinden metnin teşekkül etiğini belirtir. Forster, olay örgüsüyle ilgili olarak, *“Olay örgüsü de olayların anlatımıdır; ancak burada üstünde durulan nokta, olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisidir. ‘Kral öldü, arkasından kraliçe de öldü,’ dersek, öykü olur. ‘Kral öldü, sonra üzüntüsünden kraliçe de öldü,’ dersek, olay örgüsü olur.”* diyerek olay örgüsü terimi içerisindeki neden-sonuç ilişkisi zaruriyetini özellikle vurgulamaktadır. Stevic, bölüm teriminden bahsederken, *“başlayan ve biten günler, kurulan ve bozulan ilişkiler, zaman zaman ziyaret edilen yerler, mağlup edilen düşmanlar gibi unsurlar, farklı bölümlerde yer alır.”* demektedir ve konuyu destanla da ilişkilendirerek, *“okuyucu bir destanın farklı bölümlerinin sahip olduğu farklı düzenlemelere tepki göstererek bütününe de tepki göstermiş olur. (...) Uzun bir eserin bütünden farklı ve ayrı olan bölümlerini anlamaksızın eserin bütününe anlamak mümkün değildir.”* diyerek de uzun anlatımalardaki bölümlerin önemine değinmektedir (Aktaş, 2003: 46; Forster, 1985: 128, Stevic, 1988: 159). Aktaş ve Forster’ın görüşleri doğrultusunda değerlendirmelerde bulunan Esmâ Şimşek, epizotun bir metnin birbirinden ayrılan parçaları olduğunu ve bu parçaların anlam bakımından birbirini tamamlayarak hikâyeyi meydana getirdiğini söylerken epizot teriminin Türkçe karşılığı olarak *“bölüm halkası”* ya da *“olay sırası”* terimlerinin kullanılmasını teklif eder (2002: 663). Mustafa Sever’e göre epizot, anlatmanın ana hareket, olay ve durumlarını özetleyen ve her biri kendi içerisinde anlam bütünlüğü taşıyan cümleleri ifade etmektedir. Epizotlar, yapı bakımından temel bir hareket ya da olayı anlattıkları için kendilerinden önceki ve sonraki epizotlarla da ilgilidirler. Yapı olarak da tam bir cümle ya da cümlelerden meydana gelmekte ve temel olarak, belli bir durumu, hareket bütünlüğünü anlatan özet özelliği göstermektedirler (2002: 651).

Motif kavramı hakkındaki tespitleri dünyada ve Türkiye’de yapılan çalışmalara kaynaklık eden Stith Thompson, motifin masalın en küçük unsuru olduğunu ve gelenek içerisinde kalıcı bir güce sahip olduğunu belirtir (1977: 415). Saim Sakaoglu’nun Max Luthi’den aktardığına göre motif, *“kendisini gelenekte koruma gücüne sahip olan hikâye etmenin en küçük unsurudur.”* (Luthi, 1962: 18’den Sakaoglu, 1999: 15). Mit ve simgesellik bağlamında değerlendirmeler yapan Rövşen Alizade motifi, mitolojik elementlerin destanlara yansımış simgeleri olarak düşünür (2011: 36). Pakize Aytaç’a göre motif,

“Geçmiş kültür dönemlerinde kültür ve inanış tarzının getirdiği sembollerin, varlıkların, simgeleşmiş hallerine verilen isimdir. Anadolu motiflerinin bazıları da, iletişim sağlama amacı ile sembollerden türemiş, içlerinde gizemli mitler bulunduran gizler dünyasının ürünleridir. Bu bakımdan psikolojik anlam da taşırlar.” (1997: 199-200). Benzer motiflerin teşekkül ettikleri ve anlattıkları devir ile tür bakımından birbirine benzemeyen eserlerde bulunmasından hareketle motifi, *“çok türde ortak olan sosyal fon”* olarak tarif eden İbrayev; motifin konu, anafikir, türün biçimi ve içeriğine bağlı olarak kullanılan tipole ilişkisine de değinirken motifin sürekli çeşitlenip gelişen bir kavram olduğunu belirtir (1998: 270). Putilov da motifi tarif ederken, *“Konu içinde özel bağımsızlığı olan, vakası kendi içinde toplanan bütünün parçası, yani olaylar dizisinden kurulan konunun ayrı kesimidir.”* demektedir. (Putilov, 1975: 143’ten İbrayev, 1998: 271).

Motifler, epizotları oluşturan geleneksel unsurlardır. Epizot ise, kahramanın doğumundan önce mensubu olduğu boy/millet içerisindeki sosyal ve siyasal ortamın tasvirinden başlayıp doğumu da dâhil olmak üzere ölümüne kadar geçen süreçte başından geçen ve bazen de kahramanın ölümünün ardından soyunun akıbetine dair bilgiler veren olay temelli anlatı parçalarıdır. Bir bakıma epizot, aynı anlatı parçalarına ait motiflerin oluşturduğu zamansal ve eylemsel bir süreçtir. Aşağıdaki şekilde büyük dairenin içinde yer alan küçük daireler motifleri sembolize ederken, dışta kalan büyük daire, yukarıdaki tanımımız doğrultusunda epizotu sembolize etmektedir:

Şakir İbrayev, Kazak kahramanlık destanlarının epizot yapısını incelemiş ve belirlemiş olduğu konu epizotlarını şu şekilde aktarmıştır:

1. Konu: *Batırın çocukluğu ve kahramanın evlenmesi (batıra uygun dönürlük).*

1. *Soyun tasviri (taife, anne-baba),*
2. *Kahramanın olağanüstü doğumu,*
3. *Batıra özgü çocukluk çağı,*
4. *İlk kahramanlığı,*
5. *Gelin (sevdiği kız) hakkında haber ya da eş aramak,*
6. *Kızla yarışmak, güreşmek veya güveyler arasındaki rekabet,*
7. *Zafer ve kahramanın gelinle dönmesi.*

2. Konu: *Batırın Kahramanlıkları*

8. *Düşmanın taaruzu hakkında haber,*
9. *Yola çıkma,*
10. *Batırların güreşmesi (bazen yolculuk uğurlu olmaz, batır esir düşer),*
11. *Teke tek mücadele ve kahramanın zaferi,*
12. *Zaferle geri dönme,*

3. Konu: *Düşmandan (köleden, rakipten) soyunu (taifesini, eşini, akrabasını) kurtarması:*

13. *Gelin veya akrabanın (soyun) esir olması hakkında haber (rüya görme, işaret verilme),*
14. *Kahramanın sevdiğiyle (eşiyle) düşmanın, rakibin veya kölenin, evlenmeye niyetlenmesi,*
15. *Eşle (gelinle) gizli buluşma veya eşinin düğününe yabancı birisi gibi gelmek,*
16. *Mücadelede (yarışta) kahramanın tanınması,*
17. *Yurda dönme veya rakip ve kölelerin cezalandırılması,*
18. *Düğün (1998: 273-274).*

Özkul Çobanoğlu da İbrayev'in bu sıralamasını göz önünde bulundurarak "Türk epik destanları kahraman kalıbının" bir taslağını aşağıdaki şekilde tasnif etmiştir:

A.) Birinci Daire: Kahramanın Doğumu, Çocukluk ve Yetişme Dönemi.

A1. *Kahramanın ailesi, yurdu ve halkı hakkında tanıtıcı bilgiler verilip tasvir edilir.*

A2. Destan kahramanının olağanüstü kişiliği ve doğumu.

A3. Destan kahramanının olağanüstü çocukluk dönemi.

A4. Kahramanın ilk kahramanlığı.

A5. Kahramanın müstakbel sevgilisi hakkında haber alması.

A6. Kahramanın sevgilisi ile görüşmesi veya aynı kıza talip olan diğer adaylarla yarışma.

A7. Kahramanın sevdiğini alarak yurda dönmesi.

B.) İkinci Daire: Kahramanın Kahramanlıkları.

B.1. Kahraman düşmanın saldırısı hakkında haber alır.

B.2. Kahraman hazırlanır ve sefere çıkar.

B.3. Kahramanın dövüşmesi.

B.3.1.1. Kahramanın teke tek dövüşü ve zaferi.

B.3.2.1. Kahramanın başarısızlığı uğraması ve düşmana esir düşmesi.

B.4. Kahramanın yurduna zaferle dönmesi.

C.) Üçüncü Daire: Kahramanın Sevdiklerini Kurtarması.

C.1. Kahramanın sevgilisi veya akrabalarının düşman eline düştüğüne dair haber alması.

C.1.1.1. Kahraman rüya görür veya benzeri bir işaretle haber alır.

C.1.2.1. Kahraman aşağılanarak bu durum kendisine bir kişi tarafından bildirilir.

C.2. Kahramanın sevgilisine bir düşmanın, rakibin veya bir hizmetkârın talip olması.

C.3. Kahraman sevdiğinin düğününe kılık değiştirerek gizlice gelir ve sevdiğiyle görüşür.

C.4. Kahraman sevdiğinin düğününde yapılan güreş veya diğer yarışlar esnasında tanınır.

C.5. Kahraman yurduna döner ve düşmanlarını ve hainleri cezalandırır.

C.6. Kahramanın düğünü ve yapılan şenlikler.

D.) Dördüncü Daire: Kahramanın Ölümü.

D.1. Kahraman ölümsüzdür.

D.2. Kahraman savaş anında yaralanır ve ölür.

D.3. Kahraman öldükten sonra tekrar dirilir.

D.4. Kahraman intihar eder.

D.5. Kahraman yakalanır ve idam edilir (2007: 343-344).

Ali Berat Alptekin'in Türk halk hikâyeleri bağlamında geliştirmiş olduğu epizot sistematüğini de burada sunmakta fayda vardır:

1. *Kahramanın ailesi*
2. *Kahramanın doğumu*
3. *Kahramanlara ad verilmesi*
4. *Kahramanın eğitimi*
5. *Kahramanların âşık olmaları*
6. *Kahramanın sevgiliyle karşılaşması*
7. *Kahramanın gurbete çıkması*
8. *Sevgilinin bir başka kahramanla evlendirilmek istemesi*
9. *Kahramanın memleketine dönüşü*
10. *Sonuç (2002: 87-89).*

Çalışmanın bu bölümünde Er Töştük Destanı'nın epizot yapısı hakkında,yukarıdaki üç sistematüğün ışığında, üçünden de faydalanılarak, destanın kendine has özelliklerine uygun bir sistematik geliştirilmiştir. Buna göre Er Töştük Destanı'nın epizot yapısı ana başlıklarıyla şu şekilde incelenmiştir:

1. Hazırlık

1. 1. Zaman
1. 2. Mekân
1. 3. Kahramanın Ailesi
1. 4. Çocuksuzluk, Çocuksuzluğa Çare Arama ve Kahramanın Dünyaya Gelişi

2. Kahramanın Topluma Dâhil Oluşu

2. 1. Kahramanın Ad Alması
2. 2. Kahramanın Olağanüstü Şekilde Büyümesi
2. 3. Kahramanın Kaybolan Ağabeylerinin Hikâyelerini Öğrenmesi
2. 4. Kahramanın İlk Aşkı ve Çocuğı
2. 5. Kahramanın İlk Atını Bulması
2. 6. Kahramanın Dost Ülkelere Seferleri
2. 7. Kahramanın İlk Evliliğı

3. Kahramanın Bahadırlığı

3. 1. Kahramanın İlk Mücadelesi: Celmoguz
3. 2. Kahramanın Yer Altına İnişi ve Yer Altındaki Mücadeleleri
 3. 2. 1. Tek Gözlü Canavarı Öldürme
 3. 2. 2. Kahramanın İkinci Evliliği
 3. 2. 3. Evliliği Gerçekleştirmek İçin Geçilmesi Gereken Sınavlar
 3. 2. 4. Kahramanın Celmogusun Oğlu Karadö ile Savaş

4. Kahramanın Memleketine Geri Dönüşü

4. 1. Alp Kara Kuş'un Sirtına Binip Yeryüzüne Çıkma
4. 2. Olağanüstü Düşmanın Dış Canını Ele Geçirerek Düşmanı Öldürme
4. 3. Memlekete Dönüşte Yaşanan Olağanüstü Hadiseler ve Kahramanın İkinci Çocuğunun Dünyaya Gelişi
4. 4. Memlekete Dönüşte Aileyle İlk Karşılaşma
4. 5. Kahramanın Dönüşü Şerefine Verilen Toy
4. 6. Kahramanın Diğer Hanlara Karşı Manas'ın Yanında Yer Alması

4.1. Hazırlık

Bu epizot, yukarıda aktarılan sistematiplerde müstakil olarak değil de kahramanın doğumu ve çocukluğu çerçevesinde değerlendirilmiş olup Metin Ekici tarafından, Fikret Türkmen'in *"Âşık Garip Hikayesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma"* adlı çalışmasından faydalanılarak geliştirilen sistematığın ilk basamağını oluşturur. (1995: 6). İçeriğine bakıldığında hazırlık epizotu, kahramanın doğumundan önceki sosyal ve siyasal ortamı anlatan bir epizottur.

Bu başlık altında, Ekici'nin epizota dâhil ettiği başlıklardan zaman, mekân, ana-baba (ailenin tanıtımı) ve çocuksuzluk maddeleri değerlendirilmiştir.

4.1.1. Zaman

Halk anlatmalarında zaman kavramının itibarî yani, “gerçekte öyle olmadığı hâlde öyle sayılan, saymaca, fiktif”¹²⁶ veya konvansiyonel yani, “anlaşma ile ilgili, uzlaşma ile ilgili”¹²⁷ olduğu belirtilir (Ekici, 1995: 12). Genel olarak itibarî veya konvansiyonel olan zaman aynı zamanda geçmiş zamanla ilgilidir ve tarihte yaşadığı bilinen ya da halkın muhayyilesinde tarihte yaşamış birilerine atfedilen anlatmalardaki kişi isimleri ile coğrafi gerçeklikte yeri olan yer isimleri “şartlı da olsa” anlatmaya gerçeklik kazandırmaktadır (Arıkan, 2003: 97). Destanlara hâkim olan zamanla ilgili olarak “epik zaman” terimini tercih eden Bakhtin, epik zamanın kendisini, diğer bütün zaman türlerinden ve özellikle de anlatıcı ve dinleyicinin yaşadığı zamandan keskin sınırlarla ayıran, kapalı, kesin ve tamamlanmış epik geçmiş zaman olduğunu belirtirken; bu kapalılık, kesinlik ve tamamlanmışlığın nedenini de “Destan dünyasında herhangi bir tamamlanmamışlığa, kararsızlığa yer yoktur.” diyerek açıklar (Bakhtin, 1970: 404’ten Kulamshaeva, 2008: 101).

Er Töştük Destanı, “Kökötöydün Aşındaki Küröş Tuuralu / Kökötöy’ün Aşındaki Güreş Hakkında” adlı bölümle başlar. İlk bakışta bu bölümün Töştük’ün epizot yapısıyla bir ilgisi yok gibi görünür. Töştük ilk olarak, 652 mısralık bu bölümün 450. mısrasında ortaya çıkar ve Manas tarafından kendisinden Coloy’un karşısına çıkıp onunla güreşmesi istenir. Bu isteği olumsuz karşılayan Töştük, anlatmanın sonraki bölümlerine ve aslında destana konu olan maceralarından dolayı yorgun olduğunu Manas’a iletir ve bunun ardından anlatıcı tarafından konuşturularak başından geçenler kısaca özetlenir. Er Töştük Destanı, Manas dairesine mensuptur. Anlatmanın bu ilk bölümünde Manas’ta görülen pek çok kahramanın da adı geçer. Töştük’ün Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantında da Töştük babası Eleman’dan bahsedilirken, “İlgerki Manastın zamanında Eleman bay degen bay bar eken. (Manas zamanında Eleman adlı zengin bir adam varmış.)” denmektedir (ET, 1996: 435). Mitik devrin ürünü olan Töştük anlatmalarının belirsiz olan zamanını, tarihi kahramanlar etrafında oluşan Manas anlatmasına yaklaştırma çabası Töştük’e bir zaman dilimi bulma ve dolayısıyla da Töştük’ü mitik tasavvurdan tarihi

¹²⁶http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.54af6c17c52057.28837349,09.01.2015,07.52

¹²⁷http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.54af6c1db1f284.29413542,09.01.2015,07.52

gerçekliğe çekme arzusundan kaynaklanmaktadır. Ayrıca, bilindiği üzere destanlar genellikle bölümlere ayrılarak anlatılırlar ve giriş kısımlarında hikâyenin inandırıcılığını artırmak için, olayın zamanıyla ilgili tarihsel kayıtlar düşülerek kahramanlar hakkında bilgiler verilir. Buradaki amaç dinleyici kitlesinin kahramanları tanıyıp tanımadıklarını sınamak ve bir bakıma hazır bulunuşluklarını sağlamaktır (Dégh, 2006: 229). İbrayev'in kahramanlık destanlarındaki *"geçmiş eski zaman"*ı izah ederken kullandığı, *"Halkın düşüncesinde derin bir yer etmiş, memleket tarihinde ayrı bir öneme sahip zamandır. Bu devir atalar zamanı, kahramanların fiziki olarak yaşadıkları zamandır. Bu nedenle özeldir ve eserin bütününde hep hissedilir."* (1998: 91) cümleleri de *"Kökötöy'ün Aşı"* parçasının Er Töştük Destanı'na adapte edilmesinin bir başka açıklaması olarak değerlendirilebilir. Böylece daha önce de değindildiği üzere anlatmanın sadece zamanına değil aynı zamanda kahramanlarına da tarihi gerçeklik yüklenmektedir.

"Bunlardan başka, destanda işlenen zaman yalnızca kahramanın gücünün yerinde olduğu, sahip olduğu tanrısallığı tam anlamıyla yansıttığı ve dolayısıyla elden ayaktan düşme, yaşlanma gibi mefhumların ele alınmadığı bir dönemdir. Kahramanlığı bu şekilde, bahsi geçen zaman içinde yansıtmak, destan kahramanının tanrısallığının şüphe götürmez ve geçici olmayan hatta sanki kahramanın üzerine yapışmış ve ondan katî suretle ayrılmayan bir özellik olmasını sağlar." (Aydın, 2009: 22). Bu bağlamda Er Töştük Destanı'nın hiçbir varyant ya da versiyonunda, Töştük'ün yaşlılığı ile ilgili bir ize rastlanmamaktadır.

Er Töştük Destanı, daha öncede değinildiği üzere kahramanın doğumu ya da ailesinin tanıtımıyla başlamaz. Destan, *"Kökötöydün Aşındagı Küröş Tuuraluu"* yani *"Kökötöy'ün Aşındaki Güreş Hakkında"* adlı bölümle başlamaktadır. *"Köketay Hanınng Ertegüsü"* adlı epizod Manas Destanı'nın yazıya alınan ilk epizodudur ve Çokan Velihanov (1835-1865)¹²⁸ tarafından derlenmiştir (Yıldırım, 1979: 45). Bu adın benzeri şekilde, Manas Destanı'nda da *"Kökötöy'ün Aşı"* adlı bir bölüm bulunmaktadır (Yusupov, 2009: 171). Yine Radloff'un derlediği Manas Destanı'nın *"Bok Murun"* adlı bölümü içerisinde de Kökötöy Han'ın ölümünün ardından oğlu Bokmurun'un, ki aslında Er Töştük Destanı'na göre Töştük'ün Aysalkın'dan doğma oğludur, verdiği aşı anlatan bir bölüm yer almaktadır (Yıldız, 1995: 675-740).

¹²⁸ bkz. Çokan Velihanov, Oçerkiy Çungaria, Zapiski Russkogo Geografičeskaya Obščestva. St. Petersburg, 1861. Kn. 3

Aş, Kırgızların sosyal hayatında önemli bir yere sahip olan ve ölümlerin hatıraları için gerçekleştirilen büyük ziyafete verilen addır. Divanü Lûgat-it Türk'te *"ölü gömüldükten sonra üç yahut yedi güne kadar verilen yemek."* (Mahmud, 2013a: III/143) karşılığıyla verilen *"yog"* sözcüğü, aslında Türkler arasında ölüyü anma törenlerinin adı olup kişinin ölümünün ardından geçen bir yıl içerisinde gerçekleştirilir. Yine Divanü Lûgat-it Türk'te *"ol ölüğe yogladı"* cümlesinin karşılığı olarak verilen *"o, ölü için yemek verdi"* ifadesiyle birlikte *"Türklerin göreneği böyledir."* (Mahmud, 2013a: III/309) denilerek törenlerin folklorik önemine değinilmiştir. Anılan kişinin sosyal statüsü ziyafetin büyüklüğünü belirler. Yine aş verip vermemeleri hatta hakkıyla verip verememeleri de ölünün yakınlarının sosyal statülerini korumaları açısından önem arz etmektedir. Ünlü beylerin ve halk kahramanlarının aşlarına yani anma ziyafetlerine sadece kendi boyunun mensupları değil, komşu diğer boylar ve milletlerin de temsilcileri davet edilir. Aslında bir anma töreni olan aşlar, matemden öte bir şenlik havasında gerçekleştirilir. Verilen ziyafetler haftalarca devam eder ve ziyafetler boyunca at yarışları, pehlivan güreşleri, yaya koşuları ve çeşitli millî oyunlar oynanır. Çünkü asıl matem aştan önce, ölünün çadırında kadınlar tarafından ağıt yakılması ve hoca tarafından Kur'an'dan bir parça okunması ile gerçekleştirilir (İnan, 1998a: 121-124). Sedat Veyis Örnek'e göre, geçiş dönemi törenlerinin hepsinin amacı, *"insanın yeni durumunu kutlamak ve kutsamak, aynı zamanda onu, 'geçiş' sırasında yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır."* (1979: 11). Ölüm ardından gerçekleştirilen törenlerin nedenini izah eden İlhami Durmuş'un da belirttiği gibi, *"Yaşamak bu dünya, ölüm ise öbür dünya için bir var oluşturmaktır. Her canlı, dolayısıyla her insan ölecektir. Öyleyse birçok inanç sistemine göre ölümle yeni bir hayat başlayacak, bu yeni hayatı sürdürecektir için ise törenler yapılacak ve defin gerçekleştirilecektir."* (2004: 21). Yani ölen kişi sadece bu dünya için yok olacaktır, onun varlığı yeni bir dünyada devam edecektir.

Günümüzde Kırgızlar arasında, *kara-aş* olarak bilinen bu tören, maddi durumun yeterliliğine bakılmaksızın ölünün akrabalarının gerçekleştirmek zorunda oldukları bir törendir. *"Ölök, bardın malın çaçat, cektun abıyırın açat / Ölüm varlığının malını saçar, yoksulun avret yerlerini açar"* atasözü her ne olursa olsun bu ziyafetin verilmesi gerekliliğini anlatan önemli bir ifadedir (Akmataliyev, 1993: 74-75 ve Talip Moldo, ? : 61'den Polat, 2008: 210-211). Bu atasözü, *"Ölüm zenginin malını saçar, fakirin eteğini açar."* şeklinde Kazaklar arasında da varlığını korumaktadır (Ünal, 2008: 106). Ölü aş

vermeyenler *“aşsız, kokusuz koydu”* denilerek ayıplanır (Soltonev, 1993: 9’dan Erdem, 2005: 296). Görüldüğü üzere maddi durumu kötü olan aileler bile ne yapıp edip *kara-aş* töreni gerçekleştirmek zorundadırlar. Bu zorunluluğun temelleri sosyal baskıdan öte mitolojik köklerde aranmalıdır. Altay mitolojisinde insanın ölümünden sonra yaklaşık kırk gün ayılın etrafında dolaşan *“süne”*sinden yani *“can”*ından bahsedilir ki aslında bu insanın ruhudur. Bu kırk gün boyunca *“süne”* ve *“aldaçlı”*nın (ölüm ruhu, ölen adamın çok eskiden ölmüş bir yakının ruhu) olumsuz etkilerinden çekinen şamanlar kırk gün, ahali ise yedi gün o eve yaklaşmazlar (Anohin, 2006: 24). Tuva Şamanlarının dualarında da bu durumun açık izleri görülmektedir:

“Ne zaman gitti? Nereye gitti?

Adamın boz ruhu

Çoluk-çocuğuna kalırsa, kötü olur.

Ata bindirin, giyindir.

Gideceği yere kadar

Götürün, uzaklaştırın.

Ulaşacağı yere kadar

Ulaştırın, göz-kulak olun.” (Bapaeva, 2013: 183).

Ölümünden kırk gün sonra ise yukarıda bahsedilen *kara-aş* mahiyetindeki törenlere benzer şekilde *“üzüt¹²⁹ payramı”* adlı bir tören gerçekleştirilir. Ziyafet şeklinde gelişen bu törende de kesilen hayvanların etleri pişirilir ve bu etler ortak bir sofrada yenilir. Törene katılan ihtiyarlar tarafından doğaçlama olarak, *“Artkan yurtuuna pala parkazına yakşı polzın, ölgön sünezine aruu polzın / Kalan halkına, çoluk-çocuğuna sağlık olsun, ölen ruhu temiz olsun.”* şeklindeki dualar okunur (Anohin, 2006: 24). Hakaslar, nasıl ortaya çıktıkları hakkında bilgi sahibi bile olmadıkları balballara saygı duymakta, onların önünde eğilip kurbanlar sunmakta ve onların önlerine yiyecekler koymaktadırlar. Bununla birlikte, bu balbalların ağızlarına smetana (kaymak), yağ ve kurban edilen hayvanın kanını sürmektedirler (Vadetskaya; 2014: 39-40). XVIII. yüzyılda, yerli Tatarlar arasında izlediği

¹²⁹ Üzüt, sünenin insanın ölümünün ardından *“ölüler dünyası”*na geçince aldığı yeni addır (Potapov, 2012: 85).

bir törenden bahseden Meserşmidt, Tatarların da üç defa heykelin etrafında döndükten sonra, kendilerine ait olan yiyeceklerin bir kısmını afiyetle yemesi için heykelin dibine bıraktıklarından bahsetmektedir (Radloff, 1891-I: 10'dan Vadetskaya, 2014: 40). Tuva Şamanlarının yukarıda bir kısmı verilen duasının devamında da ölen kişinin ruhuna hitaben:

“Doyasıya yediriniz.

Yemeğini-aşını veriniz.

Yolunla yurduna yürü.

Varacağın yere git, lütfen.

(...)

Yürüdüğün budur, gittiğin budur.

Gittikten sonra dönüp gelme.

Teften çıkan esintiyle

Uçuver, esiver.” (Bapaeva, 2013: 184) denilirken, ölen kişinin ruhunun beslenmesi ve artık yurdu terk etmesi istenmektedir. Günümüzde Özbekler arasında *“Ruh och qolğanda tiriklarga ziyan yetkazadi, uni oziklantirişsh kerak / Ruh aç bırakılırsa yaşayanlara zarar verir, onu doyurmak lazım”* inancı hâlâ geçerlidir (Açık, 2004: 145-146). Anadolu’da, defin törenin sonra edilen *“rahmetli ... ağanın ağzına / canına değsin”* mahiyetindeki dualar da mitik temelli dualardır. Çünkü İslam düşüncesine göre ölen insanın bu dünyaya ait rızkı tükenmiştir.

Kırgızların Kız Saykal Destanı’nda, Karıçal adındaki beyin aşısı anlatılır. Karıçal’ın aşına da tıpkı yukarıda anlatılanların doğrultusunda, Kıtay-Kalmak, Kırgız-Kazak’tan pek çok insan katılır. At yarışları ve güreşler düzenlenir (Cicioğlu, 2010: 266-267). Aynı destanda, Kız Saykal da babası Karaça Han’ın ölümünün ardından dillere destan bir aş verir. Bu aşta da geleneklere uygun olarak dört bir taraftan insanlar davet edilmiş; aşta at yarışı, er dövüşü, pehlivan güreşi, kökbörü¹³⁰ gibi oyunlar oynanmış ve bolca yemek ikram edilmiştir (Cicioğlu, 2010: 330).

Yukarıda değinildiği üzere Manas Destanı’nın bir bölümü olan *Kökötöy’ün Aşısı* bölümü, Er Töştük Destanı’nda da yer almakta ve anlatmanın ilk bölümünü

¹³⁰ Günümüzde Ulak Tartış adıyla da bilinen bu oyun spor maksadıyla oynanmakta olup ayrıntılı bilgi için bk. Saralae-vd., 1995: 4, 7

oluşturmaktadır. Jirmunskiy'nin Kalim Rahmatullin'den (Karalayev ile Orazbakov'un Manas anlatılarını mukayeseli olarak incelemiştir.) aktardığına göre, Karalayev'in Manas anlatısında *Kökötöy'ün Aşı* bölümü bulunmamaktadır. Bu durum iki anlatıcının mensubu oldukları mekteplerin farklılıklarıyla ilgilidir (Jirmunskiy, 2011, 38). Buradan da anlaşılacağı üzere *Kökötöy'ün Aşı* gerek Manas gerekse de Er Töştük Destanları haricinde de varlığını sürdürebilen müstakil bir parçadır. Yani Manasçı, bu parçayı istediği destanın içerisine dâhil edebilmektedir.

Er Töştük Destanı'nda Töştük, ilk olarak *“Kökötöy'ün Aşındaki Güreş Hakkında”* adı verilen ve anlatmanın ilk bölümü olan parçada görülmektedir. Töştük, Manas Destanı'nda da Bokmurun tarafından Kökötöy'ün aşına davet edilmiştir:

“Togus uul kencesi (Dokuz oğlun en küçüğü)

Kudaydın süygön mindesi (Huda'nın sevdiği bendesi)

Eleman baydın balası (Eleman Bay'ın balası)

Er Töştökkö cetip ayt! (Er Töştük'e yetip söyle!) (Yıldız, 1995: 678). Tıpkı Er Töştük Destanı'nın ilk bölümünde olduğu gibi Manas Destanı'nda da kendisine Coloy'la güreşmesini söyleyen Manas'ı reddeden Töştük'ün Coloy'la güreşmeyi reddetmesinin sebebi de Er Töştük Destanı'ndaki sebeple aynı olarak, yer altında geçirdiği yedi yıllık maceranın verdiği yorgunluktur (Yıldız, 1995: 706). Kız Saykal Destanı'nda da bu olayın bir benzeri yaşanır. Saykal, Kıtayların Kecir adlı yiğidinin karşısına, Kırgız-Kazaklar arasından çıkacak bir yiğit bulunamayınca babası Karaça Han'dan izin alıp er sayış¹³¹ oyununda çıkar (Cicioğlu, 2010: 277-278). Kız Saykal Destanı'nda, *Kökötöy'ün Aşı* aynı isimle ve aynı şekilde yer alır. Burada Manas, Coloy'un karşısına güreşmek için Koşoy'u çıkarmak isteyince Koşoy, Manas'a Kız Saykal'ı, onun güzelliğininve bahadırlığını anlatır. Bunun üzerine Manas, Saykal'ın üzerine sefere çıkar (Cicioğlu, 2010: 334-336). Türk destanlarında sıkça görülen birebir dövüş hadisesinin örneklerini Türkmenlerin Ali Bey-Balı Bey Destanı'nda da görülmektedir (Şahin, 2011: 532-562). Yine Kazakların Kubikul Destanı'nda da Kubikul, üzerine yürüyen Adilbay'ın ordusundan Karaspek Batır'la birebir, iki gün dövüşür. Pirlere ettiği dua sonucu yanına gelip kanadıyla vurarak kendisini güçlendiren Simurg'un sayesinde, iki gün süren bu dövüşün ardından Karaspek'i öldürür. Kubikul, daha sonra Adilbek'le da birebir dövüşür ve onu da öldürür (Arıkan, 2003: 296-304).

¹³¹ Düşman olan taraflardan birer kişinin (teke tek) çıkarak yaptıkları mızrak dövüşüdür. Korkunç ve kanlı bir oyundur. Bazen mücadele edenlerden birinin ölümüyle son bulur (Saralaev-vd., 1995: 28).

Er Töştük Destanı'nda Kökötöy Han, peri kızı Aysalkın'ın Töştük'ten olma oğlu Bokmurun'u verdiği, çocuğu olmayan zengin bir bey olarak yer alır. On iki hanımı vardır. Ancak hiçbiri doğurmamıştır. O da Eleman gibi zürriyetsiz göçüp gitmemenin çaresini arayıp çokça malını fakir-fukaraya dağıtmış, kutsal yerlerde Allah'a dualar etmiştir. Maaniker adında soylu bir atı vardır. Çok hızlı olan bu at, Kökötöy ile bir av esnasında uçarcasına koşarken deve sürüsünün yanına geldiğinde bir anda durur ve Kökötöy'ün tüm gayretlerine ve kendisine kızmasına rağmen yerinden kımıldamaz. Kökötöy, Aysalkın tarafından kızıl devenin hörgücüne yüklenip kendisine gönderilen erkek çocuğu bulduğunda, çocuğun adını daha önce Bokmurun konduğunu bilmediği hâlde Bokmurun koyar. Kökötöy, bu oğlanın karşılığında Allah'a, Maaniker'i kurban etmek istese de bir anda ortaya çıkan bir evliya, yanında getirdiği Bozaygır'ı kendisine verip Maaniker'in değerli bir hayvan olduğunu hatırlatır ve onun yerine Bozaygır'ı kurban etmesini söyler. Aynı evliya, Maaniker'in Bokmurun'a layık bir at olduğunu da dile getirir. Kökötöy, evliyanın tembihi üzerine dokuz bin deve kurban edip Bokmurun'un boynuna bir muska takar ve yedi yaşına gelene kadar her gün yedi yüz kara tosunu ve daha nice malını sadaka olarak dağıtır. Memleketine gelip beş bin kısarak keserek oğlu Bokmurun adına büyük bir toy verir (ET, 1996: 2025-2604.m.).

Daha önce de belirtildiği üzere *yoğ* merasimleri sosyal statüsü üst düzeyde insanlar için verilmişse, o merasime sadece kendi boyunun temsilcileri değil diğer boy ve milletlerin de temsilcileri davet edilir. Er Töştük Destanı'nda da bu duruma uygun olarak dönemin ünlü beylerinden olan Kökötöy Han'ın aşına, ayırt edilmeksizin ilişki içerisinde olunan tüm boy ve milletlerin temsilcileri davet edilmiştir:

Kökötöy aşı bolgondo, (Kökötöy'ün aşı olduğunda,)

Kapır menen musulman (Kâfir ile Müslüman)

Kara kurttay kıcıldap, (Kara kurt gibi çoğalıp,)

Kaynap cerge tolgondo. (Çokça yere dolduğunda.) (ET, 1996: 1-4.m.)

Yine geleneksel *yoğ* merasimlerine uygun olarak Kökötöy Han'ın şerefine sonunda çokça ödülün olduğu yarışmalar düzenlenmiştir:

«Miñ karaça töö saydım, (Bin kara deve ödül koydum,)

Buttap altın zer saydım, (Küpler dolusu altını ödül koydum,)
Kapır menen musulman (Kâfir ile Müslüman)
Bir tamaşa salsın dep, (Eğledirsın diye,)
Kan atamdın toyunda (Han atamın toyunda)
Kalk karmaşıp kalsın dep, (Halk güreşsin diye,)
Kulak ugup, curt körüp, (Herkes işitip görsün diye,)
Kan atamdın söölötü (Han atamın namı)
Door kıyamat bolguça, (Kıyamet zamanına kadar,)
Unutulbay kalsın dep, (Unutulmadan kalsın diye,) (ET, 1996: 24-33.m.)

Kökötöy'ün aşındaki olayların anlatıldığı epizot, Manas Destanı'nda Olrik'in "Büyük Tablo Sahnesi" olarak ifade ettiği ilkeye uygun bir sahnedir. Çünkü bu sahnede ana tip merkezli olumlu ve olumsuz tipler, yaratıklar yan yana gelmiştir (Temur, 2012: 85).¹³² Aynı durum Er Töştük Destanı'ndaki sahne için de geçerlidir. Er Töştük Destanı'nın başlangıcı olan bu bölümde Töştük, kendisinden Coloy'la güreşmesini isteyen Manas'ın bu teklifini reddeder. Manas'ı gücendirmemek için de ona kendisini geri çevirmesinin nedenini anlatır. Töştük'ün Manas'ı geri çevirmesinin nedeni, yer altından dönüşü esnasında Alp Kara Kuş'un karnını doyurmak için baldırından kesip Alp Kara Kuş'a verdiği et parçasıdır. Yani Töştük, Coloy'un bu zaafını fark edip bu zaafı üzerinden kendisiyle güreşmesinden çekinmektedir. Anlatıcı bu bölümde Töştük'ün ağzından,

Tüşpöy turgan sebebim, (Çıkmamamın (Coloy'un karşısına) sebebini,)
Irdap berem ırımdı, (Hikâyesini anlatayım sana,)
lymanday aytam sıırımdı, (Yalansız anlatayım sıırımdı,) (ET, 1996: 588-590.m.)

diyerek destanı anlatmaya başlar.

4.1.2. Mekân

Destanlarda geçen yer-su, dağ-taş, yurt-mekân isimleri, destanların menşesinde yatan tarihi gerçekliğe dayanak oluşturur ve destanın sanatsal yönüyle de ilgilidir (İbrayev, 1998: 133). Gerek kahramanın yaşadığı gerekse diğer yerlerin isimlerinin verilmesi, tarihi şahıs isimlerinin destan kahramanı olarak anlatmalarda yer almasıyla aynı doğrultuda ele

¹³² Olrik'in "Epik Kuralları" bağlamında yapılan bir destan incelemesi için ayrıca bkz. Adıgüzel, 1999: 24-34

alınmalıdır. Ancak burada dikkate alınması gereken nokta, ilerleyen bölümlerde de değinilecek olan farklı yüzyıllara ait kahramanların aynı anlatmaya çağdaş olarak girmeleri gibi, birbirine çok uzak olan mekânların aynı epizot içerisine dâhil edilmesidir. İbrayev, destanlardaki yer adlarını haritada tam olarak belirlemenin zor olduğunu kaydederken:

“Birbirinden uzak olan yerlerin destanda aynı çizgi boyunda durması gerçek hayata ters bir durumdur. Buna destancının bilgisizliği ya da sapması diyemeyiz. Karşılaştırmada her unsuru yol yol, söz söz birbirine denkleştirmeye çalışırsak ‘doğru kalabilen’ destan kalmaz. Bunda sadece bilmemezliğin değil, destan sanatının da payı vardır.

Destan türünün başlıca farklılığı onu anlatanın isteğine göre şekillenmesidir. Halkın içindeki büyük olaylara destan nasıl kucak açıtıysa, göçebe halkın ezelden beri göçüp konduğu yerleri, yaşadığı mekânları da içine almıştır. Kahramanın aynı gün içinde varıp döndüğü yolda bulunan birkaç ismi derlemekle sınırlı kalsaydık, ortada o büyük olaylardan, bu büyük mirastan hiç bir eser kalmazdı. Bu nedenle burada mekân adlarını, olaylara göre değil göçebe halkın genek coğrafyasına göre genişleteceğiz. Genişletirken de bütün Avrasya’ya, Orta Asya’ya değin uzanacağız. Olay yayıldığı alanla, geçtiği zamanla harmanlandıktan sonra sonra alanı geniş, tınısı bol epik ölçütler epik düşüncemize yuvalanır, destanın destan olduğu da bu yönünden anlaşılır.” demektedir (1998: 136).

Er Töştük Destanı, genel anlamda Türk insanın mekânsal çerçevede dünyayı algılayışının izlerini taşır. Bu bağlamda destanda yer altı, yeryüzü ve gökyüzüne dair mekânlar, olayların geçtiği yerler olarak görülür. Sülayman Kayıpov’a göre, bu mekânların anlatmada en az bahsi ve tasviri geçeni gökyüzüdür. Yer altının anlatmaya dâhil oluşunu mitolojik dönemle ilişkilendiren Kayıpov, anlatmadaki yer altının mitolojik dönemin dinî inanç sistemine dair özellikleri yansıtmaktan çok, epik kahramanın eylemlerini gerçekleştirdiği epik mekâna dönüştüğünü belirtir (2009: 61).

Er Töştük Destanı’ndaki yer adlarının bir kısmı bugün hâlâ bilinirken bir kısmının bilinmemesi halkın göçebe oluşuyla ve dolayısıyla da oluşumu yüzlerce yılı bulan destanların tarihi katmanlarından kaynaklanan unutmalarla ilgilidir. Destanda isimleri anılan yer adları, coğrafi gerçeklikteki yerleri ve geçtikleri mısra numaraları ile birlikte aşağıda belirtilmiş olup oblast sözcüğü Türkiye Türkçesindeki “il”, rayon sözcüğü “ilçe”, ayıl sözcüğü “köy topluluğu”, kıştak ise “kışlak, köy” karşılığı olarak kullanılmıştır.

Eki Kemin: Kemin, Kırgızistan'ın kuzeyinde yer alan bir rayondur. Çuy oblastına bağlıdır. Çoñ ve Kiçi Kemin olmak üzere iki bölgeye ayrılır. Destanda eki yani iki sıfatıyla anılması da bu durumla ilgili görünmektedir. (293, 14797) (KC, 1990: 142)

Sarı-Arka: Arka, Oş oblastının Leylek¹³³ rayonundaki Cañı-Cer aylı Sovetine ait kıştaktır. (342, 14835, 14852) (KC, 1990: 37).

Ceti-Özön: Günümüz coğrafi gerçekliğinde bu mekânın ismine rastlanmamakla birlikte Oş oblastına bağlı bir rayon ve şehrin ismi olarak Özgön ismiyle karşılaşılmaktadır. (412) (KC, 1990: 234-235).

Medine / Medine Çölü: İslami tesirli anlatmaya dâhil olmuştur. (907, 2242, 5939)

Kaşkar: Sincan Uygur Özerk Bölgesinin batısında yer alan bir şehirdir. Bu şehrin haricinde Kırgızistan sınırları içerisinde Oş oblastına bağlı Kara-Suu ve Suzak rayonlarında Kaşkar-Kıştak ve Kaşkar-Maala adlı yerleşim yerleri mevcuttur. (1524, 1656, 2714, 3087, 5521, 5531, 13878, 14179, 14599, 14622, 14776, 14777, 14872) (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Ka%C5%9Fgar#Konumu>, 17.02.2015, 21.13; KC, 1990: 140).

Ala Too: Tanrı Dağlarının batıda yer alan parçası olan Ala Dağlar, Kırgızistan kuzeyi, Kazakistan'ın güneydoğusunda yer alırlar. Manas Destanı'nda Kırgızistan'daki dağların genel adı olarak anılır. Ala sözcüğünün Al sözcüğüyle olan ilişkisine dayanılarak yapılan bir etimolojik çalışmada Ala sözcüğünün anlamı, “çoñ, zor, uluu” yani “büyük” anlamlarıyla karşılanmıştır. Aynı tespitte Altay sözcüğündeki tay sözcüğü de “too” yani dağ sözcüğüyle ilişkilendirilmiştir. (1570, 2184, 2828, 2868, 2959, 3100, 7520, 7826, 14201, 14638, 14744, 14886, 15076, 15101, 15561) (http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1rg%C4%B1z_Ala_Da%C4%9Flar%C4%B1, 17.02.2015, 21.24; KC, 1990: 31).

Ala-Köl: Ala Dağ'ın kuzeyinde yer alan bir göldür. Karakol ırmağının sağ tarafında bulunur. (1571, 2829, 3103, 7521, 10351, 10694, 10696, 10982, 10999, 14202, 15562). (KC, 1990: 29).

Kebez-Too: Destan'da Töştük mekânı olarak geçen bu yerin ismine günümüzde herhangi bir haritada rastlanmamakla birlikte Caren Irmağı civarında, Taş-Korgon (Batken)

¹³³ Leylek, Batken oblastının bir rayonu olarak da anılmaktadır (http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1rg%C4%B1zistan'%C4%B1n_il%C3%A7eleri#O.C5.9F_.C4.B0li_il.C3.A7eleri, 17.02.2015, 20.58 Oş ve Batken iki komşu oblasttır. Leylek rayonun farklı kaynaklarda farklı oblastlara bağlı olarak anılması, tarih içerisinde yapılan yerleşim yeri planlamalarıyla gerçekleştirilen değişikliklerle ilgili görünmektedir.

köyünün güneyinde bir dağ olduğu rivayet edilmektedir. (1657, 2715, 3086, 4714, 5520, 13879, 14127, 14180, 14237, 14238, 14409, 14873) (ME-I, 1995: 286)

Çuk-Terek: Manas Destanı'nda da geçen yer isimlerindendir. Coğrafi gerçeklikte bir karşılığı bulunamamıştır (1784).

Şıta-Bulak: Manas Destanı'nda da geçen yer isimlerindendir. Coğrafi gerçeklikte bir karşılığı bulunamamıştır. (1785).

Taş-Bulak: Oş oblastının Bazar-Korgon, Nookat ve Taş-Bulak ayıl Sovetlerine bağlı kıştakların adıdır (1785). (KC, 1990: 274).

Opol Too: Eskiden, Sarıkol ile Carkent'in ortasında yer alan, bütün Türkistan coğrafyasındaki en büyük dağ sırasının adı olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bugünkü adının Mustagata olduğu bilinmektedir. (5546, 15419); (ME-II, 1995: 141).

Celpiniş: Manas Destanı'nda batıda; cin, peri ve dev cinsinden varlıkların yaşadığı bir yerin ismi olarak geçmektedir. (14167). (ME-I, 1995: 215).

Hindistan: Hindistan topraklarını anlatmak için kullanılmıştır. (14367, 15027, 15496)

Kerme Too: Güney Kırgızistandaki alçak dağlardır. Oş şehrinin batısı ucunda uzanırlar. Kerme Dağı aynı zamanda Tanrı Dağı, Ala Dağ, Tiyan Şaň gibi Kırgızistan'daki dağların genel adı olarak da kullanılmaktadır. (14599, 14600) (KC, 1990: 146).

Koton-Say: "Koton" şekliyle Manas Destanı'nda da geçen yer isimlerindendir. Coğrafi gerçeklikte bir karşılığı bulunamamıştır. (14613).

Toburak: Coğrafi gerçeklikte bir karşılığı bulunamamıştır. (14615).

Capager: Coğrafi gerçeklikte bir karşılığı bulunamamıştır. (14618).

Beş-Moynok: Oş oblastının Suzak rayonundaki Barpı ayıl Sovetine bağlı bir kışaktır. (14641, 14642, 14643) (KC, 1990: 60).

At-Başı: Narın oblastının güney doğusunda yer alan bir rayondur. (14644, 14645, 14646). (At-Başı ismini taşıyan diğer coğrafi adlarla ilgili olarak bkz. KC, 1990: 41-44).

Çeç-Döbö: Talas oblastının Toktogul rayonundaki Kızıl-Özgörüş, Manas rayonundaki Kayındı ayıl Sovetine ait kıştaklar ile Oş oblastının Nookat rayonundaki Kök-Bel ayıl Sovetine ait kıştakların ismidir. (16656). (KC, 1990: 329).

Katagan: Günümüzde Tacikistan sınırları içerisinde yer alan bir şehrin ismidir. (14661, 14756, 15087, 15109, 16192).

Manguba: Manas Destanı'nda dev ve peri cinsinden varlıkların mekânı olarak geçmektedir. (14707). (ME-II, 1995: 96).

Kap-Too: Kırgız halkının dinî-mitik inançlarında, bütün dünyayı çevreleyen bir dağ olarak kabul edilirken Köykap adıyla da anılır. Bu dağda insanoğluna düşman olan cin, peri ve dev cinsinden varlıkların yaşadığına inanılmaktadır (ME-I, 1995: 334). Coğrafi gerçeklikte bu isimle bir karşılığı bulunamamakla birlikte, Fergana dağ sıralarının güney batı kolu olarak geçen Kapkan-Too adlı bir dağ bulunmaktadır. (14771). (KC, 1990: 119).

Buhara: Günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde bulunmakta olup Orta Asya tarihinin eski yerleşim yerlerinden birisidir. (14906).

Çambıl: Manas Destanı'nda Çambıl-Bel olarak ismi geçmektedir. Coğrafi gerçeklikte bir karşılığı olmamakla birlikte Köroğlu'nun mekânı Çamlıbel'le olan benzerliği dikkat çekicidir. (14907, 14908, 15475). (ME-II, 1995: 330).

Margalan: Fergana vadisinde Orta Çağ'dan beri ticarete büyük öneme sahip bir şehirdir. (14943, 14964, 15750, 16188). (ME-II, 1995: 97).

Kara Kum Çölü: Kazakistan'ın Balkaş Gölü civarındaki çölün adıdır. (14975). (ME-I: 276).

Ürgönç: Manas Destanı'nda Afganistan sınırında bir büyük ırmağın adı olarak geçmektedir. (14979, 15520, 15529, 15542). (ME-II, 1995: 319). Günümüzde Urgenç adıyla Özbekistan sınırları içerisinde de bir şehir bulunmaktadır.

Altı-Şaar: Ak-Suu, Carken, Kaşkar, Koton, Cañı-Gisar (Cañı-Şaar), Üç-Turpan şehirlerinden oluşan ve 18. yüzyılda ortaya çıkan bir coğrafi bölgenin adı olup Uygur topraklarının batısında yer alır. (15057, 16190). (ME-I, 1995: 89).

Beecin: Çin'in başkenti Pekin'in Kırgız Türkçesindeki söylenişidir. (15310, 15345, 16293, 16311).

Üç-Döbö: Oş oblastının Batken rayonundaki Samarkandık ayıl Sovetine bağlı bir kışaktır. (15646). (KC, 1990: 311).

Ken-Kol: Talas rayonundaki bir suyun ismidir. Bunun haricinde Bazar-Korgon (Celal-Abad) rayonunda bir göl ve bir dağ da bu isimle anılmaktadır. (15794, 16327). (KC, 1990: 144-145).

Talas: Kırgızistan'ın kuzey batısında yeralan bir oblasttır. Bakay-Ata, Kara-Buura, Manas ve Talas rayonlarından meydana gelmektedir. (16322, 16329, 16334)

(http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1rg%C4%B1zistan%27%C4%B1n_il%C3%A7eleri#Talas_.C4.B0li_il.C3.A7eleri, 20.02.2015, 22.34).

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Er Töştük Destanı'nın coğrafyası, bugünkü Kırgızistan coğrafyasıyla sınırlı değildir. Bu durum Orta Asya coğrafyasındaki sınırların net olarak çizilmesinin yüzyıllarca sürmesiyle ilgilidir. Destan anlatıcısının Töştük'ü tüm Orta Asya coğrafyasının kahramanı yapma arzusu da bu durumun bir başka nedeni olarak düşünülmelidir. Hindistan ve Çin gibi mekânların destanda kullanılmasının sebebi, dönemin güçlü devletlerine karşı Töştük'ün ve Manas'ın başarılarını vurgulamak ve onların bahadırılığını pekiştirmektir. Medine isminin destanda anılması da destanı İslami dönemle yakınlaştırma çabasıyla ilgilidir. Anlatıcı, dinleyicilerin dinî hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak mitik bir kahraman olan Töştük'ü bile İslamiyet'le ilişkilendirmiştir. Yine bugünkü ya da geçmişteki coğrafi gerçeklikte karşılığı bulunamayan yer isimleri ise mitik dönemin izleri olarak destanda kendilerine yer bulmuşlardır.

4.1.3. Kahramanın Ailesi

Türk kültür dairesi içerisinde yer alan destanlar, şüphesiz ki sadece bedii ihtiyaçları karşılamak için oluşturulmuş ürünler değildir. Günlük yaşam ve günlük yaşama dair unsurlar, gelenek-görenekler, inanmalar ve din gibi pek çok unsur destanların konuları arasında yer almış ve bu şekilde Türk insanının dünyayı algılayışı anlatılmaya çalışılmıştır. Destanlarda asıl kahramandan önce, kahramanın ailesi görülmektedir. Bunun sebebi destan kahramanının sahipsiz olmadığını, kendisi gibi güçlü bir ailenin ferdi olduğunu ispatlamaktır (Şahin, 2012: 118-136). Bu durumun bir nedeni de kahramanın ahlâk dairesi içerisinde gerçekleşen bir ilişkiden yani evlilikten dünyaya geldiğini ifade etmektir.

Özellikle Türk destan ve halk hikâyelerinde kahramanların aileleri soylu kişilerdir. Kahramanların babaları genellikle güç ve otorite sahibi padişah ve vezir gibi yöneticilerdir. Kırgızların Canıl Mirza Destanı'nda Canıl'ın babası Camgırçı hükümdardır (Çelik, 2010: 128). Kazakların Koblandı Batır Destanı'nda da Koblandı'nın babası Kıpçakların en zengin beyi olan Toktarbay'dır (Kuanışbayeva, 2002: 119). Özbeklerin Rüstem Han Destanı'nın farklı varyanlarında ise kahramanın babası "Sultan Han" ya da "Sultanbek" adındaki padişaktır (Fedakar, 2003: 140). Bu, kahramanın doğumunun ele alınacağı bölümde de değinileceği üzere kahramanı, babasından devralacağı kutla yani aslında yaratıcıyla

ilişkilendirme arzusudur. Kırgızların Eşimkul ile Zuura adlı destanında, yaşlanmasına rağmen bir çocuğu olmayan Eşimkul, üç karısından altı oğlu olan kardeşi Köçörbay'dan çocuklarından birini kendisine vermesini istese de kardeşi bu isteğini kabul etmez ve kendisiyle, fakirliği ve çocuksuzluğu nedeniyle alay eder. Bunun üzerine din büyüklerinden yardım isteyip onların hizmetinde bulunan Eşimkul ile Zuura'nın yine de bir çocukları olmaz. En sonunda karşılaştıkları bir hekimin yardımıyla oğulları Altın Kökül dünyaya gelir (EMZ, 2007: 18-147). Destanda görülen tıp desteğiyle çocuk sahibi olma hadisesi, Rus baskısının folklor ürünlerindeki tesirindendir. Yani amaç din ve dinî öğelere olan ümidi sonlandırıp inanma gerekliliğini ortadan kaldırmaktır. Bütün bu müdahalelere rağmen destanda verilmek istenen bir başka mesajın üzeri kapatılamamıştır. Destan kahramanı mutlaka ailenin öz çocuğu olmalıdır (Yıldız, 2009a: 80). Kardeş dahi olsa bir başkasının çocuğunu alan aile eksik olarak kabul edilecek ve aslında çocuk ölü doğacaktır. Bu şartlarda ortaya çıkan bireyin destan kahramanı olma ihtimali de yoktur.

4.1.3.1. Kahramanın Babası

Şakir İbrayev'e göre, Türk destanları sakin bir hayat süren soyların hayatını tasvir ederek başlamaktadır. Bunun yanında ayrıca, soyun bir üyesinin, ki bu üye genellikle destanın ilerleyen bölümlerinde doğacak asıl kahramanın babasıdır, serveti tasvir edilerek destan de başlayabilmektedir (İbrayev, 1997: 12'den Cicioğlu, 2010: 102).

Karalayev'den derlenen varyant da İbrayev'in tespitlerini doğrular şekilde, Töştük'ün babası Eleman'ın hayatını tasvirle başlamaktadır. Eleman, dokuz oğlu (Töştük'le beraber on) ve çok sayıda malı mülkü olan zengin bir beydir. Yılının peşinden gidip kaybolan dokuz oğlunu, pek çok şehri aylar yıllar boyunca dolaşmasına rağmen bulamaz. Çocuklarını kaybetmenin üzerine, bir de halkının “zürriyetsiz” diyerek kendisi hakkında dedikodu yapmaları eklenir ve Eleman üzgün bir şekilde yaşamını sürdürür. Hanımının tavsiyesi üzerine servetinden ve sürülerinden pek çok malı hayır amaçlı olarak dağıtır. Hanımıyla birlikte adak yerlerini gezerek Allah'a kendilerine bir çocuk vermesi için dua ederler. *Baabedin*¹³⁴ *mazarı*¹³⁵ adı verilen kutsal mekâna hanımıyla birlikte gelirler ve

¹³⁴ Baabeddin, Bahauddin adlı ismin Kırgız Türkçesindeki karşılığıdır. Efsaneye göre, Buhara Şehri'nin koruyucusudur. Halk inançları arasında, zor durumda kaldığında kendisinden yardım istenecek dinî bir kahraman olarak yaşamaktadır (ME-I, 1995: 115). Baabeddin adı zamanla anlam genişlemesine uğramış ve

orada birlikte karınlarını doyurduktan sonra uzun bir uykuya dalarlar. Bu uykuda Hızır, Eleman'ın rüyasına girip çocuksuzluğuna çare aramak için yollara düştüğünü bildiğini Eleman'a anlatır ve Allah'ın Eleman'ın duasını kabul edip yardımcı olması için kendisini gönderdiğini söyler. Elindeki elmayı Eleman'a verir ve bu elmanın kerametiyle doğacak oğlunu ve meziyetlerini müjdeler. Doğacak olan oğlunun adını da Töştük koymalarını tembihler. Eleman ve hanımı bu elmayı yedikten sonra birlikte olurlar ve bir yıl geçtikten sonra hanımı hamile kalır (ET, 1996: 653-1088.m.).

Eleman, oğlu Töştük'ün ağabeylerini aramak için çıkmak istediği yolculuğa ilk başta razı olmasa da Töştük'ün ısrarlarına dayanamaz ve yolda kullanması için kırk yıl giyilse eskimeyecek “*demir çizme*” ile yedi yıl tükenmeyecek “*külazık*”ı (yolluk) Töştük için hazırlatır (ET, 1996: 1370-1384). Bu çizmeler Maaday-Kara Destanı'nın başkahramanı Kögüdey-Mergen'in, kula donlu bir aygırın yer altından çekip getirdiği bir arabadan çıkan altmış sekiz kat tabakalı altın çizmeleriyle benzerlik göstermektedir (Bekki, 2007: 415). Yine Kazakların Kubikul Destanı'nda Veli adındaki padişah çocuksuzluk acısıyla hanlığını bırakıp elindeki demir asa ve ayaklarındaki demir çarıklarla¹³⁶ kendini yollara vurur (Arıkan, 2003: 190). Destanlarda yer alan bu eşyalar eski kabileci yaşam tarzının inanmaları ve düşünce yapısıyla ilgilidir. Rusların sihirli masallarından hareketle bu eşyalar hakkında tespitlerde bulunan Propp'a göre; ayakkabı, baston, ekmek gibi eşya ve yiyecekler kahramanın yola çıkarken yanına aldığı malzemelerdir. Asıl fonksiyonları da yolun uzunluğunu ifade etmektir (Propp, 1966: 49'dan KAT-III, 2004: 25).

Er Töştük'ün kaybolan ağabeylerive babasının yolkısını bulup geri getirmesinin ardından oğullarına ve servetine kavuşan Eleman, Kıpçak boyuna han olur. Şu ana kadar incelenen bölümde, Eleman'ın diğer varyant ve versiyonlarda öne çıkan akılsızlığı belirgin olarak ortaya çıkmamaktadır. Eleman, oğullarına ve servetine kavuşmasının ardından tekrar dünya hırslarına bürünür ve servetini çoğaltmaya çalışır. Çocuklarının şerefine toy vermek bile aklına gelmez (ET, 1996: 2726-2769.m.). Bu yönüyle yaşadıklarından ders

“*kurbanlık, adak, sadaka; Tanrı yoluna, Tanrı'ya adanılarak verilen şey*” anlamlarında da kullanılmaya başlanmıştır (Orozobaev, 2014: 154).

¹³⁵ Mazar: a. 1. dn. Mukaddes yer, ziyaret edilen mahal; 2. kabir, kabristan; 3. mec. anne (Yudahin, 1998-II: 559). Mazar sözcüğü, geleneksel Kırgız inanç sisteminin tipik unsurlarında olan ağaç ve iyeler kültürüne bağlı inanç izlerini taşımaktadır (Orozobaev, 2014: 156).

¹³⁶ Er Töştük'ün Kazak varyantında Töstik de ağabeylerinin peşinde yola çıkarken demir çarık giymiştir (Aça, 2002a: 130).

almadığı anlaşılmaktadır. Han oluşuyla birlikte, anlatıcının dilinden dökülen şu dizeler Eleman'ın akılsızlığıyla ilgili dizelerdir:

“Akılsız doğan bu hanın,

Derdi hayvan çoğaltmakmış

...

Aklı evvel, cimri

O Eleman bayın

Utanması olmayan nasıl bir handır?” (ET, 1996: 2752-2765.m.)

Eleman, o kadar ahmak ve cimridir ki Töştük tarafından yıllar sonra bulunup geri getirilen dokuz oğlunu ilerlemiş yaşlarına rağmen sünnet ettirmeyi dahi akıl edemez. O, ancak Töştük'ün Alanbay'ın toyuna giderken karşısına çıkan seksen kızın çok konuşanı tarafından akiyne¹³⁷ ile rezil edilip eve geri dönüşünün ardından, hanımının sitemi ve uyarılarıyla dokuz oğlunu sünnet ettirmeyi akıl edebilir. Oğullarını evlendirmeyi de Töştük'ün talebi üzerine akıl eder ve onlara bir babadan olma dokuz kız (aslında on kız olması gerekir) bulmak için yola düşer (ET, 1996: 2278-3298.m.). Propp'a göre dünür olmak yani kız istemek destanların en eski konularındandır (Propp, 1958: 26'dan Suvanbekov, 1970: 49). Berdibay'a göre bu yolculuk sonu belli olmayan bir yolculuktur ve masalaözgüdür (2002: 13). Eleman, bu yolculuk esnasında pek çok kızı görür. Uzun zaman pek çok yeri gezerek arasa da bir babadan olma dokuz kızı bir türlü bulamaz. En sonunda karşısına, yedi oğlu olan sihirbaz kocakarı çıkar ve ona dokuz kızı olan Sarıbay'ı ve onun en küçük kızı Kenceke'yi anlatır. Bunun üzerine Eleman yola çıkar ve Sarıbay'ın memleketine gelerek ona başından geçenleri anlatıp dünür olmayı teklif eder. Dünürlük karşılığında pek çok hediye Sarıbay'a sunar ve bunun şerefine büyük bir toy verirler. Gelinlerini alıp memleketine dönerken küçük gelini Kenceke'yi dinlemeyen Eleman, kibrine yenik düşüp kendi bildiğini yaparak önce alaca devenin bataklığa saplanmasına sonra da kervanın celmoguzun olduğu vadiye gitmesine neden olur. Kervanla birlikte bir ırmağın kıyısına gelen Eleman, ırmaktaki akciğeri görür ve o akciğeri yakalayıp kaldırdığı sırada akciğer yedi başlı bir kocakarıya dönüşür. Eleman'ın mal düşkünlüğü burada da kendisini zor durumda

¹³⁷ Kırgızlar arasında kız, gelin ya da kadınlar tarafından icra edilen ve atışmalı mani türüne benzeyen bir türdür. Genellikle kızlar arasında ve alay temelli gerçekleştirilir (Çeribaş, 2011c: 2-3)

bırakır. O, akciğeri ganimet olarak kabul eder ve ne olduğunu düşünmeden bir anda onu almaya çalışır. Böylece akılsızlığı ve mal düşkünlüğü yine başına bela olur. Celmoguz, kendisini etkisiz hâle getirip canını bağışlaması karşılığında oğlu Er Töştük'ü Eleman'dan ister. O, celmoguz canı karşılığında sırasıyla sürülerini, hanımı Külayım'ı, dokuz oğlunu vermeyi teklif etse de celmoguz bu teklifleri kabul etmez. Eleman, çaresiz bir şekilde en küçük oğlu Töştük'ü celmoguz vermeyi teklif eder. Celmoguz bu teklifi kabul eder ve yedi gün içinde Töştük'ü kendisine teslim etmesi hususunda Eleman'la anlaşılır (ET, 1996: 3299-4782.m.). Dikkat edilecek olunursa Eleman, oğlu Töştük'ü önemsemekte ve onu en son olarak çaresizliğinden dolayı celmoguz vermeyi teklif etmektedir. Yani Eleman'ın oğlu Töştük'ü celmoguz teslim edişi bir kıskançlığın ya da mücadelenin değil çaresizliğin sonucudur. Bu yönüyle de Türk halk anlatıları arasında önemli bir motif olarak yer alan geleneksel baba-oğul mücadelesinden çok farklı bir durumdur. Çünkü geleneksel anlamdaki baba-oğul mücadelesinin temelinde çaresizlik değil, *“Töre, örf ve veraset, psikolojik sebepler ile kıskançlık veya çekememezlik”* yatmaktadır (Bayat, 2009: 64-65).

Göçebe dönemin izlerini taşıyan Türk destanlarında, cemiyet dışındaki unsurlarla olan mücadeleler görülürken yerleşik düzenle birlikte cemiyet içi mücadeleler görülmeye başlar. Cemiyet içi mücadeleler de tıpkı cemiyet dışı mücadeleler gibi idealize edilerek anlatılırlar (Aça, 1999: 19). Bu bağlamda, Töştük'ün babasından görmüş olduğu ihanet sonucunda, canının saklı olduğu çelik eğesinin babasının canını bağışlaması şartıyla babası tarafından celmogusa teslim edilmesi de bir bakıma ihanettir. Çünkü babası durumu Töştük'ten saklar. Kendi canını kurtarmak için yıllarca Allah'a yalvarıp sahip olduğu oğlundan çok rahat vazgeçebilir. Çünkü artık kaybolan diğer oğulları dönmüştür. Yani babanın sosyal ve idari kaygıları son bulmuştur. Boğaç Han'ın babası Dirse Han tarafından *kırk namerd'in* kışkırtmaları sonucu öldürülmek istenmesi aynı bağlamda ele alınmalıdır. Dirse Han da çocuksuzluk ıstırabı çektiği hâlde Bayındır Han'dan korkusuna yani aslında kendi ikbali uğruna, oğlundan kolayca vazgeçer.

Eleman'ın başından geçenler Yunan mitolojisindeki Admetos¹³⁸ ve Dede Korkut kahramanlarından Deli Dumrul'un başından geçenleri çağrıştırır (Abdullah, 1997: 16-17). Burada dikkat çekici olan sadece kendi canının affı karşılığında başkasının canının istenmesi değildir. Bu olayın haricinde ilerleyen bölümlerde de değinileceği üzere celmoguzun ölüm meleği Azrail'i de çağrıştırmaları da ayrıyeten dikkat çekicidir.

¹³⁸ Admetos'un hikâyesi için bkz. Erhat, 2013: 11

Eleman, celmoguzun verdiği talimat gereği gelini Kenceke'yi hasta taklidi yaparak kandırır ve çeyizindeki çelik eğeyi, ki celmoguz bu eğenin Töştük'ün canı olduğunu söylemiştir, Kenceke'den alır. Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılacağı üzere Eleman; akılsız, kibirli ve mal düşkün bir insandır. Her şeyden çok kendi canını düşünmesi de onun kendisinden başka bir şey düşünmeyen gaddar ve bencil bir adam olduğunu gösterir. Kendi canını kurtarmak adına, çok zor şartlar altında sahip olduğu oğlu Töştük'ü bile celmogusa vermekten imtina etmez. Kenceke'den aldığı kerametli çelik eğeyi celmogusun dediği gibi ocağın dibine saklayıp oradan göçer. Memleketine döndüğünde, oğlu Töştük'e eğeyi unuttuğunu söyler (ET, 1996: 4783-5013.m.). Oğlu Töştük, yer altındaki mücadelelerini bitirip memleketine döndüğünde Eleman 95 yaşına girmiş bitkin (felç) bir hâldedir. Oğlunun sağ salim geri dönmesinin şerefine büyük bir toy verip dünyanın dört bir tarafındaki tüm komşu beylere haber salar. Yine onun şerefine yedi ev dolusu servetini ihtiyaç sahiplerine dağıtır. Toy hazırlıkları için de gelini Kenceke'yi görevlendirir (ET, 1996: 14114-14220).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta, Er Töştük'ün babası, İleman adında zengin bir beydir. En küçük oğlu Töştük'ün isteği üzerine oğullarına bir babadan olma dokuz kız kardeş aramak için yola çıkar ve sonunda Agay Han'a dünür olur. İleman da diğer varyant ve versiyonlardaki benzerleri gibi çok zeki bir kahraman değildir. Kendi emrindeki çobanı Sarban Çoban tarafından sürülerine ve sekiz oğluna el konulmuştur. İleman'ın ahmaklığı hanımının dilinde, *"Ahmak imişsin İleman"* ve *"Ey ahmak herif"* (İliç, 2002: 29-32) gibi ifadelerle de karşılık bulur. Gelinlerini dünürü Agay Han'ın memleketinden alıp kendi memleketine getirdiği yolculuk sırasında küçük gelini Kenceke'nin uyarılarını:

Kelbäy catıp baştağan ("Gelmeden önce başlayan)

Kerät kelin ekäsin (Kurnaz gelin imişsin,)

Barbay catıp baştağan (Varmadan önce başlayan)

Baykuš kelin ekäsin (Beceriksiz gelin imişsin,)

Çonsun bu cergä dedi (Gecelesinler bu yerde!)" (İliç, 2002: 53) deyip dinlemez ve kibrinin esiri olarak uğursuz bir yerde konaklar. Burada atlarını otlattığı sırada, suyun üzerinde yüzerek kendisine doğru gelmekte olan bir ciğeri, bütün zenginliğine rağmen

tamahkârlık ederek almak istediği sırada, ciğer bir celmogusa dönüşür ve İleman'ı yakalar. İleman, celmogusa kendi canını bağışlaması karşılığında sırasıyla bütün mallarını, sekiz oğlu ve gelinini vermeyi teklif etse de celmogus bu teklifleri kabul etmez. Bunun üzerine İleman, çaresiz şekilde kıymetli oğlu Töştük'ü ve en küçük gelini Kenceke'yi celmogusa vermeyi teklif eder (İliç, 2002: 55). Yukarıda anlatılanlar da tıpkı Karalayev anlatmasındaki gibi onun akılsızlığının, kibrinin, bencilliğinin ve cimriliğinin bir göstergesidir. Anlatmada İleman'ın adı, Töştük memleketine dönene kadar geçen zaman diliminde bir daha anılmaz. Töştük memleketine döndüğünde, Töştük'ü kucaklayıp ağlar (İliç, 2002: 95).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta Töştük'ün babası Eleman, Opol Dağı'nı mesken edinmiş zengin bir beydir. O, Karalayev ve Coloy anlatmalarından farklı olarak dokuz oğlunu evlendirmeyi kendi akıl eder ve Oruskan'ın dokuz kızını oğullarına gelin olarak alır. Gelin göçünü memleketine getirirken konakladığı yerdeki derede atlarını sularken, suyun üzerinde yüzerek gelen bir akciğeri yakalayıp aldığı anda, ciğer birden yedi başlı celmoguz kempire dönüşüp Eleman'ı yakalar. Eleman, kendi canı karşılığında celmogusa sırasıyla; mallarını, dokuz gelinini ve sekiz oğlunu vermeyi teklif etse de celmoguz bunların hiçbirini kabul etmez. Bunun sonucunda Eleman, çaresiz şekilde en küçük oğlu Töştük'ü vermeyi teklif ettiğinde celmoguz bu teklifi kabul eder. Eleman, Töştük doğduğunda kendisiyle birlikte annesinin karnından düşen çelik eğeyi konakladıkları yerdeki ocağın dibine gömerek Töştük'ün celmoguzun eline düşmesi için bir tuzak kurar ve oradan uzaklaşır. Görüldüğü üzere Eleman, Karalayev ve Coloy varyantlarındaki kadar ahmak bir karakter değildir. Çünkü o, çocuklarını evlendirmeyi kendi akıl eder. Ancak o da bütün zenginliğine rağmen bir ciğere tamah ederek cimriliğini, kendinden başka bir şeyi düşünmeyip oğlu Töştük'ü celmogusa vererek de bencilliğini gösterir. Bu varyantta Eleman'ın adı, Töştük memleketine dönene kadar geçen zaman diliminde bir daha anılmaz. Töştük memleketine döndüğünde, Töştük'ü tütsülerken iki omzunun ortasındaki avuç içi kadar kızıl benden Töştük'ü tanır (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

İlyanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta, Töştük'ün babasının adı anılmaz. Ancak anlatmaya adını veren Köçpösbay isminin, Töştük'ün babasının adı olduğu düşünülmektedir. Köçpösbay da zengin bir beydir. Atlarını sularken suyun üzerinde yüzerek gelen akciğeri vurup aldığı sırada ciğer birden yedi başlı cez kempire dönüşüp onu yakalar. O, kendi canı karşılığında cez kempire önce atlarını, kempir bu teklifi kabul

etmeyince de mecburen oğlu Töştük'ü vermeyi teklif eder. Kempir bunu kabul ettiğinde çocuğunun altın sakasını orada bulunan ocağa bırakır ve sonrasında onu kurduğu bu tuzağa gönderir. Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, o da tüm zenginliğine rağmen bir ciğere tamah ederek cimriliğini, kendinden başka bir şey düşünmeyip oğlunu cez kempire vererek bencilliğini gösterir. Adı, Töştük memleketine dönene kadar geçen zaman diliminde bir daha anılmaz (ET, 1996: 409-422).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, Töştük'ün babası dokuz oğlu olan (Töştük'le beraber on) Eleman adlı zengin bir beydir. Çocuklarını, gerek sünnet ettirmeyi gerekse de evlendirmeyi hanımı ve en küçükoğlu Töştük'ün sözleri üzerine akıl eder. Dokuz oğluna (Aslında on olması gerekir.) hanım aramak için yola çıktığında dokuz kızı olan Kara Han'a rastlar ve ona dünür olup kızlarını oğullarına gelin olarak alır. Düğün göçüyle birlikte memleketine dönüş yolunda, bir ırmağın kenarında konaklar. Atlarını sularken suyun üzerinde yüzerek gelen akciğeri vurup aldığı sırada, ciğer birden yedi başlı cez kempire dönüşüp onu yakalar. O, kendi canı karşılığında sırasıyla; bütün hayvanlarını, sekiz oğlu ve gelinini vermeyi teklif etse de kempir bu saydıklarını kabul etmez. O da en sonunda cez kempire, mecburen küçük oğlu Töştük'ü vermeyi teklif eder. Kempir bunu kabul ettiğinde, çocuğunun altın egesini orada bulunan taş ocağın dibine gömerek oradan uzaklaşır. Memleketine döndüğünde kendisinden altın egesini isteyen oğlu Töştük'e, egeyi göçtüğü yerdeki taş ocağın dibinde unuttuğunu söyleyip onu kurduğu tuzağa gönderir. Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, o da çocuklarını ilerlemiş yaşlarına rağmen sünnet ettirip evlendirmeyi akıl edememesiyle akılsızlığını, tüm zenginliğine rağmen bir ciğere tamah ederek cimriliğini, kendinden başka bir şey düşünmeyip oğlu Töştük'ü cez kempire vererek de bencilliğini gösterir. Eleman'ın adı Töştük memleketine dönene kadar geçen zaman diliminde bir daha anılmaz (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta, Töştük'ün babası Manas zamanında yaşayan ve sekiz oğlu olan Eleman adlı zengin bir beydir. Hayırsız sekiz oğlundan fayda gelmeyeceğini anlayınca ilerlemiş yaşlarında hanımıyla birlikte türbeye gidip dua ederek Töştük'e sahip olurlar. Küçük oğlu Töştük'ün tavsiyesi üzerine oğullarını evlendirmek için bir babadan olma dokuz kızı arar ve en sonunda dokuz kızı olan bir hana rastlar. Onun isteklerini, yolda karşısına çıkan bir kızın yardımıyla yerine getirir ve hanın sekiz kızını sekiz büyük oğluna, en küçük kızı Kenceke'yi de en küçük oğlu Töştük'e gelin olarak alıp yola çıkar. Yolda dünürünün uyarılarına kulak asmayıp konaklamaması

hususunda kendisini uyardığı yerde konaklar. Atlarını sularken suyun üzerinde yüzerek gelen akciğeri köpeklere vermek için vurup aldığı sırada ciğer birden celmoguz kempire dönüşüp onu yakalar. Eleman, kendi canı karşılığında cez kempire sırasıyla bütün hayvanlarını, sekiz oğlu ve gelinini, en küçük gelini Kenceke'yi teklif etse de kempir bu tekliflerin hiçbirini kabul etmez. En sonunda çaresiz kalarak cez kempire küçük oğlu Töştük'ü vermeyi teklif eder. Eleman, Celmoguz kempir bu teklifi kabul edince Kenceke'den babasından çeyiz olarak aldığı kara eğeyi isteyip alır ve celmoguz kempirin yanına bırakır. Sonrasında oğlu Töştük'ü, celmoguz kempirle birlikte kurdukları bu tuzağa gönderir. Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, o da çocuklarını ilerlemiş yaşlarına evlendirmeyi akıl edememesiyle akılsızlığını, tüm zenginliğine rağmen bir ciğere tamah ederek cimriliğini, kendinden başka bir şey düşünmeyip oğlu Töştük'ü cez kempire vererek de bencilliğini gösterir. Eleman'ın adı, anlatmanın bundan sonraki bölümlerinde anılmaz (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı adlı versiyonda Töstik'in babası, sekiz oğlu olan (Töstik'le birlikte dokuz) Ernazar adlı zengin bir beydir. Kaybolan sekiz oğlunun ardından hanımıyla birlikte ihtiyarlamış ve bitkin bir hâldeyken, bir kırsağın döş etini yiyip kuvvetlenirler ve bunun sonucunda en küçük oğulları Töstik'e sahip olurlar. Töstik'in kaybolan sekiz ağabeyi ve sürülerini bulup geri getirmesinden sonra dokuz oğlunu evlendirmeye karar verir ve bir ana babadan dünyaya gelen dokuz kızı aramak için yola düşer. Sonunda aradığı kızları bulur. Sekiz büyük kızı büyük oğullarına en küçük kız Kencekey'i de en küçük oğlu Töstik'e hanım olarak alır. Çocuklarının düğününden dönüş yolunda kendisine uğursuz bir yer olan Sorkudık'ın başında konaklamaması hususunda haber gönderen en küçük gelini Kencekey'in uyarılarını, *"Gelinim daha gelmeden benim obamı yönetmek istermiş."* diyerek dinlemez ve bunun sonucunda dişi devesini ararken karşısına çıkıp kendisini kandıran kempirin¹³⁹ (calmavız) eline düşer. Canını almak üzere olan kempire, kendi canı yerine sırasıyla gelinlerinin çeyizlerini, bütün koyunlarını, küçük gelini Kencekey'i, sekiz oğlunu vermeyi teklif eder. Bu tekliflerini kabul etmeyen kempire, son olarak çaresizce, *"kıymetli oğlum"* dediği Töstik'i vermeyi teklif eder. Töstik'in çok sevdiği egesini kocakarının yaşadığı yerde bırakarak Töstik'in oraya gitmesini sağlayacak sinsi bir plan hazırlar ve memleketine döndüğünde, egesini isteyen Töstik'i kocakarıya gönderir. Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere o da gelini Kencekey'in uyarılarını

¹³⁹ Bu anlatmadaki kempir, akciğer şeklinde değil gerçek bir kocakarı şeklinde Er Nazar'ın karşısına çıkar.

dinlemeyerek kibrini, kocakarının sözlerine inanarak akılsızlığını, kendinden başka bir şey düşünmeyip oğlu Töstik'i kocakarıya vererek bencilliğini gösterir. Ernazar'ın adı anlatmanın sonraki bölümlerinde anılmaz (Aça, 2002a: 129-150).

Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik'in babası, dokuz oğlu olan (Töstik'le birlikte on) Bulat Bay adlı zengin bir beydir. İnsan yiyen atlarını ve dokuz oğlunu memleketinde bırakıp çocuklarından daha çok sevdiği yüz atı ve hanımıyla birlikte başka bir yere göçen Bulat Bay ve hanımı, burada ilerlemiş yaşlarına rağmen bir atın dös etini yiyerek Töstik'e sahip olurlar. Töstik, kaybolan ağabeylerini bulup geri getirdiğinde çocuklarının isteği üzerine onları evlendirmek için bir babadan olma on kızı aramak maksadıyla yola çıkar. Yolda karşısına çıkan bir kocakarıdan on kızı olan bir adamın yerini öğrenir ve o adama gidip büyük dokuz kızını büyük dokuz oğluna, en küçük kızı Kencekey'i de en küçük oğlu Töstik'e hanım olarak alır. Düğün göçü sırasında karşısına çıkan kocakarıyı dinlemeyerek konaklamaması gereken bir yerde konaklar. Burada, su üzerinde yüzerek gelen akciğeri vurup aldığı anda ciğer bir kempire dönüşüp onu yakalar ve canını bağışlaması karşılığında kendisinden en küçük oğlu Töstik'i ister. Bulat Bay, kempirin bu teklifini çaresiz kabul eder. Töstik'in altın aşık kemiğini orada unutmuş gibi yapıp bir tuzak hazırlayarak evine döner ve kendisinden altın kemiğini isteyen Töstik'i kempire gönderir. Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere o, ilk dokuz çocuğunu terk edip başka bir yere göçmesi ve Töstik'i kempire vermesiyle bencilliğini, yolda karşısına çıkıp konaklayacağı yerin tehlikesiyle ilgili olarak kendisini uyanan kocakarıyı dinlemeyerek kibrini, atlarını çocuklarından daha çok sevmesi ve tüm zenginliğine rağmen bir akciğere tamah etmesiyle de cimriliğini gösterir. Bulat Bay'ın adı anlatmanın sonraki bölümlerinde Töstik memleketine dönene kadar anılmaz. O, uzun zaman sonra geri dönen oğlu Töstik'i tanıyıp ailesine müjdelere (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Er-Töstik'in babası, dokuz oğlu olan (Er-Töstik'le birlikte on) Tokpay-Bay adlı zengin bir beydir. Er-Töstik, kaybolan ağabeylerini bulup memleketine geri getirdiğinde, çocuklarının isteği üzerine, on oğlu için bir babadan olma on kızı aramaya çıkar ve on kızı olan bir balıkçıya rastlar. Balıkçının büyük dokuz kızını dokuz büyük oğluna, en küçük kızı Kenyeke'yi de kendisinin en küçük oğlu Er-Töstik'e hanım olarak alıp memleketine doğru yola çıkar. Yolda, küçük gelini Kenyeke'nin uyarılarına aldırmaz etmeyerek konakladığı subaşında, su üzerinde yüzen bir akciğer görür. Akciğeri alıp kıyıya çektiğinde akciğer birden yedi başlı bir cadiya dönüşüp onu yere serer.

Kendi canı karşılığında, kendisinden en küçük oğlu Er-Töstik'i isteyen cadıya, Er-Töstik'in altın kemiğini (saka) bırakır ve oradan ayrılır. Evine döndüğünde, kendisinden altın kemiğini isteyen oğlunu, kemiği göçtüğü yerde unuttuğunu söyleyip kandırarak kurduğu tuzağa, yani cadı karısının yanına gönderir. Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere o, kendi canı karşılığında oğlu Er-Töstik'i cadı karısına vermesiyle bencilliğini, yolda en küçük gelininin uyarılarına rağmen onu dinlemeyerek kibrini ve ahmaklığını, tüm zenginliğine rağmen bir akciğere tamah etmesiyle de cimriliğini gösterir. Anlatmanın sonraki kısmında Tokpay-Bay'ın adı anılmaz (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtigel adlı versiyonda, İtigel'in (Töstük) babasının adı anılmamakla birlikte, kendisinden *"Dokuz oğlu olan bir Kazak zengini"* denilerek bahsedilmektedir. Hayvanlarını otlatırken kaybolan çocuklarının ardından fakir düşen bu adam, hanımıyla birlikte yaşamını sürdürürken hanımının yediği bir et parçası sayesinde hamile kalması sonucunda İtigel adlı küçük oğluna sahip olur. İtigel'in kaybolan ağabeylerinin bulup evlerine getirmesinin ardından, çocuklarının isteği üzerine, onları evlendirmek için on kızı olan bir aileyi aramak için yola düşer. Uzun süre aramasının ardından sonunda on kızı olan bir kadına rastlar. Onun kızlarını vermek için sunduğu şartları yerine getirerek kadının dokuz büyük kızını büyük oğullarına, en küçük kızı Kancikey'i de kendi en küçük oğlu İtigel'e hanım olarak alır ve düğün göçüyle birlikte memleketine doğru yola çıkar. Yolda en küçük gelini Kancikey'i dinlemeyerek konakladığı yerde devesini kaçıran Şaytan'ı (Şeytan) takip eder ve Şaytan'ın eline düşer. Kendi özgürlüğü karşılığında İtigel'in üç yıllık özgürlüğünü Şaytan'a verir. Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere o çocuklarını evlendirmeyi akıl edemeyerek akılsızlığını, küçük gelini Kancikey'i dinlemeyerek kibrini ve oğlu İtigel'i kendi yerine üç yıllığına Şaytan'a vermeyi kabul ederek de bencilliğini gösterir. Anlatmanın sonraki kısmında kendisinden bahsedilmez (Yıldırım, 2014: 97-100).

Tatar sahasına ait Yirtöşlik adlı versiyonda, Yirtöşlik'in babasının adı anılmaz. Kendisinden, *"Yedi oğlu olan zengin bir han."* denilerek bahsedilir. Yirtöşlik'in babası, bu versiyonda da diğer varyant ve versiyonlarda olduğu gibi akli temsil eden bir kahraman değildir. Bütün zenginliğine rağmen sürülerini oğullarına götürmesi, bu durumun açık göstergesidir. Küçük oğlu Yirtöşlik'in yönlendirmesiyle, oğullarını evlendirmek için bir babadan olma yedi kızı aramak için yola çıkar. Uzun bir yolculuktan sonra, kızlarına bir babanın yedi oğlunu arayan bir hanla karşılaşır ve onun yedi kızını oğullarına gelin olarak alır. Düğün göçü sırasında dünürünü ve küçük gelinini dinlemeyerek konaklamaması gereken

bir yerde konaklar ve burada ejderhanın eline düşer. Ejderhanın elinden kurtulmak için ejderhaya, önce altı oğlu ve gelinini vermeyi teklif etse de ejderhanın bunu kabul etmeyip en küçük oğlu Yirtöşlik'i istemesi üzerine diğer oğullarının da baskısıyla Yirtöşlik'i vermeyi kabul eder. Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere o, evlilik çağları gelmelerine rağmen çocuklarını evlendirmeyi düşünemeyerek akılsızlığını, dünürü ve küçük gelinini dinlemeyerek kibrini, oğlu Yirtöşlik'i ejderhaya vererek de bencilliğini gösterir. Anlatmanın sonraki bölümlerinde, oğlu Yirtöşlik'in memleketine geri dönüşüne kadar kendisinden bahsedilmez. O, Yirtöşlik memleketine geri döndüğüne oğluna sarılıp ağlar ve hanlığını ona verir (Urmançı, 2007: 171).

Bay Nazar adlı versiyonda Er Tyostyuk'un babası, sekiz oğlu olan (Tyostyuk'la birlikte dokuz) Bay Nazar'dır. Atılarını sürüp giderken kaybolan oğullarının ardından hanımıyla birlikte yaşlı ve sefil bir hâlde yaşamaktadır. Bir kısrağın göğüs etini yedikten sonra hanımı hamile kalır ve küçük oğulları Er Tyostyuk'a sahip olurlar. Tyostyuk'un kaybolan ağabeylerini bulup geri getirmesinin ardından oğullarını evlendirmeye karar verip oğulları için bir babadan olma dokuz kızı aramaya başlar. Dokuz kızı olan adamı bulup onun sekiz büyük kızını kendi sekiz büyük oğluna, en küçük kızı Hencevey'i de kendi en küçük oğlu Er Tyostyuk'a hanım olarak alır. Düğün göçüyle birlikte memleketine dönerken küçük gelinini dinlemeyip Hujurlug Xuduk'ta (Tuzlukuyu) konaklar. Hencevey'in babasından çeyiz olarak aldığı dişi devenin kaybolduğunu fark edip onu aramak için yola çıkan Bay Nazar, deveyi Tuzlukuyu'daki celbegenin yanında bulur. Ondan deveyi istediği sırada celbegenin tuzağına düşer ve kendi canı karşılığında celbегene ilk olarak sekiz oğlunu ve dokuz yüz atını vermeyi teklif etse de celbegen bu tekliflerini kabul etmez. Sonunda çaresizce en küçük oğlu Tyostyuk'u vermeyi teklif ettiğinde celbegen bu teklifini kabul eder. Oğlunun eğesini celbegenin olduğu yere bırakıp deveyi alarak oradan uzaklaşır. Evine döndüğünde eğesini isteyen oğlunu, egeyi Tuzlukuyu'da unuttuğunu söyleyip kandırarak kurduğu tuzağa gönderir. Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere o, küçük gelinini dinlemeyip Tuzlukuyu'da konaklayarak kibrini, celbегene inanarak akılsızlığını, kendi canı yerine Tyostyuk'u celbегene vererek de bencilliğini gösterir. Anlatmanın bundan sonraki bölümlerinde kendisinden bahsedilmez (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda, Ecmen'in babasının adı geçmemekle birlikte kendisinde kırk oğlu olan bir padişah olarak bahsedilir. Oğullarını evlendirmek için kırk kızı olan bir padişahı aramak için yola çıkar ve aradığı padişahı bulup kızlarını oğullarına alır.

Düğün göçü sırasında, dünürünün konaklamamaları hususundaki uyarılarına rağmen konakladıkları yerde uyurken üstüne basan ejdere, kendi canı karşılığında oğlu Ecmen'i vermeyi çaresizce kabul eder. Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere o, çocuklarını evlendirmeyi kendi akıl eder. Hatta çok öncesinde, *"Kırk kızı olan bir padişah buluncaya kadar oğullarımı evlendirmem."* diyerek çocuklarını sosyal statü anlamında layıklarıyla evlendirmeyi tasarlamıştır. Düğün göçü sırasında, dünürünün konaklamamaları hususunda uyardığı yerde konaklayan baba değil aslında önden giden otuz dokuz oğludur. O, mecburen onlara ayak uydurmuş ve orada konaklamıştır. Burada karşısına çıkan ejdere, canı karşılığında kendisibir teklifte bulunmamıştır. Ecmen'i isteyen ejderdir. Buraya kadar anlatılanlar, Ecmen'in babasının diğer varyant ve versiyonlardaki babalara göre daha akıllı olduğunu açıkça göstermektedir. Ecmen'i ejdere vermesi de daha insani bir tepki olup kendi tasarladığı bir olay değildir. Oğlunu can havliyle ejdere vermeyi kabul eder ve bu durumu diğer varyant ve versiyonlarda yer alan babalar da olduğu gibi hain bir tuzakla oğlundan gizlemez. Tüm gerçeği oğluna kendisi anlatır. Yani onun bencilliği yaşama dair hırslarından değil, insani bir tepkidendir (EB, ? : 65-72).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Ertostik'in babası sekiz oğlu, çok sayıda atı ve koyunu olan ihtiyar çoban Irnezer'dir. Sürülerini otlatmak için gidip geri gelmeyen oğullarının ardından hanımıyla birlikte fakir bir şekilde yaşamlarını sürdürdükleri sırada yedikleri bir at etinin sayesinde hanımı hamile kalır ve dokuz ay sonra bir erkek çocuk dünyaya getirir. Irnezer, bu çocuğa Ertostik adını verir. Ertostik'in kaybolan ağabeylerini ve sürüleri bulup geri getirmesinin ardından oğullarını evlendirmek için bir ana babadan olma dokuz kızı bulmak için yollara düşer ve en sonunda aradığı kızları bulur. Düğün göçü sırasında küçük gelini Keniziki'nin babasından istediği atı, beyaz deveyi ve beyaz kılıcı dünüründen ister. Ancak bu sırada gelininin isteğini de emir olarak algılayarak Kenizi ile ilgili yanlış düşünceler beslemeye başlar. Gelini Keniziki'nin kendisini konaklamaması hususunda uyardığı Şor (Tuzlu) Çeşme'de, gelinini dikkate almayarak konaklar. Burada, gelinin beyaz devesini kaçıran cadı karısının eline düşer. Kendi canı karşılığında sırasıyla; gelinlerinin çeyizlerini, gelinlerini ve son olarak da oğlu Ertostik'i cadıya vermeyi teklif eder. Cadıyla yaptığı anlaşma gereği Ertostik'in eğesini orada bırakır ve Ertostik'i eğeyi alması için cadının yanına gönderir. Bu olayın ardından, anlatmanın sonuna kadar ismi anılmayan Irnezer, anlatmanın sonunda ölmüştür ve memleketine dönen Ertostik, onun mezarını ziyaret eder. Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere Irnezer, oğullarını evlendirmeyi kendisi akıl

edererek baba olmanın şartlarını yerine getirir. Ancak, gelini Keniziki hakkındaki ön yargıları ve onu dinlemeyip Şor Çeşme’de konaklaması, onun ahmaklığının ve insani hırslarının bir göstergesidir. Yine cadıyla arasında geçen pazarlıkta, oğlu Ertostik’i cadıya sunması da hayatta kendisinden başka bir şey düşünmeyen bencil bir adam olduğunu gösterir (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda Nurzat’ın (Töştük) babası, dokuz oğul sahibi, çok zengin bir adam olan Sölet Bay’dır. O, dünya hırslarına kapılıp oğullarıyla ilgilenmediği için en büyük oğlunun saçına aklar düştüğü, en küçüğü de yiğitlik çağına girdiği hâlde onları evlendirmeyi düşünmemiştir. Oğulları, halk arasında “*Sölet Bay’ın boğaları*” diye anılmaya başlayınca, hanımının tavsiyesi üzerine oğullarını evlendirmeye karar verir ve onlar için bir babadan olma dokuz kızı aramaya başlar. Büyük sekiz oğlunu yanına alıp yollara düşer ve dokuz kızı olan Kuddus Bay’dan kızlarını ister. Kuddus Bay’ın sekiz büyük kızını kendi büyük oğullarına, en küçük ve en değerli kızı Perizat’ı kendi en küçük ve en değerli oğlu Nurzat’a alır. Dönüş yolunda, dünürü Kuddus Bay’ın uyarılarını dinlemeyip hem Yalnız Nehir’in kenarında hem de Şor Çeşme’de konaklar. Yalnız Nehir’in kenarında ellerini yıkamak için suya eğildiğinde su üzerinde kendisine doğru gelmekte olan iki koyun akciğerini köpeklerine yedirmek için aldığı sırada ciğerler iki oğlana dönüşüp (cadı karısının oğulları) boğazına yapışırlar. Sölet Bay, Nurzat’ın altın kasasını onlara vererek onların elinden kurtulur ve yoluna devam eder. Şor Çeşme’ye geldiğinde gelini Perizat’ın uyarılarını da dikkate almayarak burada konaklar ve Perizat’ın beyaz devesini kaçırان yaşlı cadı karısının eline düşer. Ondan kurtulmak için kendisine sırasıyla; çokça altını, çokça hayvanı, en küçük gelini Perizat’ı, sekiz büyük oğlunu ve son olarak da en küçük oğlu Nurzat’ı vermeyi teklif eder. İlk tekliflerini kabul etmeyen cadı, Sölet Bay’ın son teklifini kabul eder. Sölet Bay, Nurzat’ın altın aşığını orada bırakıp çocuklarıyla birlikte evine döner ve oğlu Nurzat, kendisinden altın aşığını istediğinde, “*Şor Çeşme’de düşürdüm galiba.*” diyerek onu cadının yanına gönderir. Anlatmanın sonunda kendisiyle ilgili olarak, “*Nurzat’ın başı babasının yüzünden belaya girdi.*” denilmektedir. Bu, Sölet Bay’ın anlatmadaki rolünü gösteren bir ifadedir. Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere onun çocuklarını evlendirmeyi düşünmemesi dünya hırslarının, dünürü Kuddus Bay ve gelini Perizat’ın tavsiyelerini dinlemeyip Yalnız Nehir ve Şor Çeşme’de konaklaması ahmaklığının, bütün zenginliğine rağmen köpeklerini beslemek için suyun üzerine gelen iki ciğeri almak istemesi

cimriliğinin, kendi canı karşılığında cadı karısına, Nurzat'ı vermesi bencilliğinin bir göstergesidir (ABA, 1996: 57-77).

4. 1. 3. 2. Kahramanın Annesi

Destanlarda kahramanların sadece babaları değil anneleri de çeşitli fonksiyonlar üstlenen kahramanlardır. Ancak, ataerkil dönemin izlerini taşıyan destanlarda kadının yeri, arkaik ve anaerkil dönemin izlerini taşıyan destanlara göre çok daha sınırlıdır. Ancak, hangi sosyal yapıya dâhil olursa olsun Türk destanlarında anne, saygı duyulan ve kutsal bir varlık¹⁴⁰ olarak kabul edilir. Kahramanı doğurma, baba ile oğlun arasını bulma, bilgelik, örnek şahsiyet olma ve merhamet gibi hususiyetler, Türk destanlarındaki kadınların¹⁴¹ karakteristik özellikleridir (Güneş, 2012: 27-66). Bu özelliklerinin yanı sıra, aile kurumu da kadın ruhunun bir türevi / sonucu olarak düşünülmüştür. Annelik fonksiyonuyla kadın; ailenin mucidi, üreticisi, koruyucusu ve devam ettiricisidir (Gültepe, 2013: 249).

Karalayev'den derlenen varyantta, Töştük'ün annesinin adı Külayım'dır (ET, 1996: 1245.m.). O, çocuk özlemi çeken kocası Eleman'a, servetini hayır niyetine dağıtmasını ve birlikte adak yerlerini gezerek dua etmeleri gerektiğini söyler. Eleman,hanımının dediklerini yapar ve sonunda duaları kabul olur. Hanımıyla birlikte *Baabedin mazarı* adı verilen kutsal yerde daldıkları uzun uykuda Eleman'ın rüyasına giren Hızır, elindeki elmayı hanımıyla birlikte yemesi için Eleman'a uzatır. Külayım elmayı yiyip kocasıyla birlikte olmasının ardından bir yıl geçince, ilerlemiş yaşına rağmen hamile kalır ve dokuz ayın sonunda Töştük'ü dünyaya getirir (ET, 1996: 819-1104.m.). Bu yönüyle Külayım, çocuk sahibi olmak için toy verip malını mülkünü hayır işlerinde harcaması hususunda kocasını öğütleyen Dirse Han'ın hanımına¹⁴² benzemektedir. Külayım, kocası Eleman'ın tersine akıllı ve sağduyuyu temsil eder. Kocasının düşüncesizliği ve cimriliği yüzünden, ilerlemiş yaşlarına rağmen sünnet ettirmeyi akıl edemediği dokuz oğlunu sünnet ettirmesi gerektiğini de sert bir dille uyararak kocası Eleman'a hatırlatır (ET, 1996: 3030-3051.m.).

¹⁴⁰ Demirel, Yaratılış Destanı'ndaki Ak-Ana, Oğuz Kağan'ın annesi Ay Kağan ve hanımları, Göktürklerin atası anne kurttan hareketle, annelik fonksiyonundan dolayı, Türk destanlarında kadının ilahi bir varlık, dişi bir Tanrı olarak tasavvur edildiğini kaydeder (Demirel, 2010: 100).

¹⁴¹ Bu tespitleri yapan Asuman Güneş, çalışmasını Oğuz grubu Türk kahramanlık destanları bağlamında gerçekleştirmiş olsa da kadın kahramanlarla ilgili sayılan bu özellikler, Kıpçak ve Sibirya grubu Türk destanlarında da yer almaktadır.

¹⁴² bkz. Ergin, 2004: 80-81

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta, Er Töştük'ün annesi, ismiyle değil "Baybiçe"lik unvanıyla görülür. Baybiçe, "ev sahibesi, evin ilk hanımı" anlamlarında kullanılan bir unvandır (İliç, 2002: 31). Kocası İleman'ın gökyüzünden gelen sesi dinleyip Allah'a kurban kesmesi ve tövbe etmesi sonucunda hamile kalır. Sarban Çoban'ı, oğullarını ve sürülerini geri getirmesi için Töştük'ü göndermeyi düşünen kocası İleman'ı, Töştük'ün bunu yapmak için küçük olduğu hususunda uyararak bu niyetinden vazgeçirir. Töştük'e ad vermesini de kocası İleman'a o hatırlatır (İliç, 2002: 30- 31). Bu yönüyle o, kocası İleman'ın aksine zekâsıyla öne çıkar. Er Töştük aksakallı bir molla kılığında memleketine döndüğünde, sırtındaki benden onu yıllardır görmediği oğlu Töştük'e benzetir. Töştük'ün kendisini tanıtmayı üzerine yaşlanmış olmasına rağmen göğsünden süt gelir (İliç, 2002: 94-95).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta, Töştük'ün annesinden, sadece Töştük'ü doğururken karnından bir de çelik eğe çıkması hadisesiyle ismi anılmadan bahsedilmektedir (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

İlyanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta, Töştük'ün annesi hakkında hiçbir kayıt bulunmamaktadır (ET, 1996: 409-422).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta Töştük'ün annesi, kaybolan dokuz oğlunun ardından Töştük'ü doğurur. Anlatmada sadece kocasını ilerlemiş yaşlarına rağmen sünnet ettirmediği çocuklarını sünnet ettirmesi hususunda uyarırken aktif rol oynamakta ve bu yönüyle de kocasının aksine akli temsil etmektedir. Anlatma boyunca ismi hakkında bir ize rastlanmamaktadır (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük'ün annesi, kaybolan sekiz oğlunun ardından kocası Eleman'ın isteğiyle birlikte türbeye gidip Allah'tan çocuk diler. Türbede gökten düşen elmayı yemesinin ardından, ilerleyen yaşına rağmen hamile kalır ve altı ay sonra Töştük'ü doğurur. Anlatma boyunca ismen anılmamaktadır (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı adlı versiyonda, Töstik'in annesinin ismi dile getirilmez. O, kaybolan sekiz oğlunun ardından perişan ve ihtiyar olduğu hâlde, kocasıyla birlikte bir kısrağın döş etini yiyip güç topladıktan sonra Töştük'e hamile kalır (Aça, 2002a: 129). Kocakarıdan ağabeylerinin durumunu öğrenip sinirlenen Töştük'ü, kocakarının yalan söylediğine ilk seferinde inandırmayı başarır. Bu durum kocası Ernazar'ın aksine onun akli başında oluşunun bir göstergesidir (Aça, 2002a: 129-150).

Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik'in annesi, dokuz oğlunun ardından yetmiş yaşındayken Töstik'e hamile kalan ve ismi anılmayan bir kahramandır (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Kazak sahasına ait Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik'in annesi, kaybolan dokuz oğlunun ardından Töstik'i doğurur ve Töstik'in ısrarları sonucu ona kaybolan ağabeylerinin hikâyesini anlatır. Anlatmada ismi anılmamaktadır (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtigil adlı versiyonda İtigil'in annesi, kaybolan dokuz oğlunun ardından yediği bir parça haşlanmış etin sayesinde hamile kalıp İtigil'i dünyaya getirir. Anlatmada ismi anılmamaktadır (Yıldırım, 2014: 97-100).

Yirtöşlik adlı versiyonda, anlatmanın ilk başında görülmeyen Yirtöşlik'in annesi; Yirtöşlik, yer altında evlendiği iki hanımıyla birlikte memleketine geri döndüğünde oğluna sarılıp ağlarken ortaya çıkar. Kocas, Yirtöşlik'e hanlığını verince o da üç gelinine han kadınlığı unvanını verir (Urmançı, 2007: 171). Anlatmada ismi anılmamaktadır.

Bay Nazar adlı versiyonda Tyostyuk'un annesi, kaybolan sekiz oğlunun ardından açlıktan ölmek üzere ve ihtiyar olduğu hâldeyken, kocasıyla birlikte bir kısrağın göğüs etini yiyip güç topladıktan sonra hamile kalması sonucunda, Tyostyuk'u dünyaya getirir. Anlatmada ismi anılmamaktadır (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda, Ecmen'in annesiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır (EB, ? : 65-72).

Irnezer Dede adlı versiyonda, Ertostik'in annesinin adı anılmaz. Yaşlanmış olmasına rağmen kocasıyla birlikte yedikleri at etinin ardından hamile kalıp Ertostik'i doğuran bir kahraman olarak anlatmada yer alan anne, anlatmada aktif rol oynamaz. Ertostik'in kendisine uygulamış olduğu fiziksel şiddetten dolayı mecburen kaybolan ağabeylerinin hikâyesini oğlu Ertostik'e anlatır. Bu olayın ardından, anlatmanın sonuna kadar kendisinden bahsedilmeyen kahramanın annesi, anlatmanın sonunda ölmüş olarak yer almakta ve memleketine geri dönen Ertostik tarafından mezarı ziyaret edilmektedir (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Nurzat'ın (Töştük) annesinin adı anılmamakla birlikte o, oğullarını evlendirmesi gerektiğini kocası Sölet Bay'a hatırlatan ve Sölet Bay'ın aksine, akli başında bir kahraman olarak görülmektedir (ABA, 1996: 57-77).

Pek çok Türk destanında dağılmış aileleri için mücadele veren babalar görülmekteyken Er Töştük Destanı'nda, ailesinin dağılmasına neden olan bir baba görülmektedir. Ancak bu durumu dengeler şeklinde, babaya göre çok daha zeki ve duyarlı olan bir anne ile karşılaşılmaktadır. Bu durum destanın ana-erkil dönemle olan bir ilişkisi bağlamında değerlendirilebilir. Destanın ilerleyen bölümlerinde karşılaşılan Kökdöo'nün kızlarının, önlerinden geçen erkekleri elma ile vurarak damat seçmeleri¹⁴³ de ana-erkilliğin izlerini çağrıştırmaktadır. Kıdırbayeva ve Muratoy'un tespitlerine göre, *"Epik kahramanlarla evlenmeye çıkan kızlar, muayyen kaideler çerçevesinde kendilerinin tercihleri ve arzuları ile kahramana varmaktadırlar. Kızın ebedi yârini, yani, kocasını "hür" bir şekilde seçmesinin etnografik ve tarihi materyallere göre anaerkil döneme mahsus olduğu söylenmektedir."* (Kıdırbayeva-Muratoy, 1998: 81). Ancak burada, Kökdöo'nün yer altının padişahı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Yani damat seçen kızlar sıradan bir babanın değil padişahın kızlarıdır. Dolayısıyla bu durumu ana-erkillikle ilişkilendirmeden evvel, kızların gücünü babalarından aldığını hatırlatmakta da fayda vardır. Kenceke'nin babasından istemiş olduğu çeyiz ile Dede Korkut'un erliğini ispatlayan Boğaç için istediği eşyalar birbiriyle örtüşmektedir. *Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda*, kızının istediği çeyizleri vermek istemeyen Kencekey'in babası, Kencekey'e; bu istediği eşyaların çok değerli ve ancak babadan oğula geçebilecek eşyalar olduğunu söylese de diğer varyant ve versiyonlarda böyle bir durum söz konusu değildir.

Kemal Abdullah da Salur Kazan'ın dayısı Aruz'u öldürmesinin alt yapısını açıklarken, *"İlk bakışta her şey açıktır. Aruz Koca, Beyrek'i öldürdüğü ve Kazan'a asi olduğu için öldürülmüştür. Daha derin katta ise Salur Kazan, dayısına el kaldırmakla toplum için gerekli olan bir merhaleyi geçiriyor, kendi ilini anaerkil yapının açık bir görüntüsünden uzaklaştırmaya çalışıyordu."* demektedir (1997: 21). Böylece *avankulat* yani akrabalık ilişkilerinde anne tarafının ve dolayısıyla da dayının önem kazanması durumu bir bakıma son bulacak ve tıpkı kaostan kozmoza geçişte olduğu gibi eskiden yeniye geçilecektir (Abdullah, 1997: 37). Sosyal açıdan düşünüldüğünde dayı, bir bakıma *"kız veren"*dir. Yani yapılan evliliğin alışveriş ayağını oluşturmaktadır. Kadının erkek kardeşi evliliğin gerçekleşmesinden sonra da pasifleşmeyerek ikinci kuşak tarafından tanınır. Çocukla dayı

¹⁴³ Bu konu ilerleyen bölümlerde *Elma Atarak Damat Seçme* başlığı altında ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

arasındaki ilişki, bazen çocukla baba arasındaki ilişki kadar önemli olabilmektedir (James, 2013: 205). Altay ve Teleüt boyları arasında egzogamik evlilikler gerçekleştirilir. Özellikle anne tarafından akrabalar arasından biriyle gerçekleştirilen evlilikler makbul görülmektedir. Teleüt ve Kumandılar arasında anlatılagelen efsanelerde de tıpkı Salur Kazan'da olduğu gibi anasoyluluktan babasoyluluğa geçişin izleri görülmektedir (Direnkova, 2014: 122-146).

4.1.3.3. Kahramanın Ağabeyleri

Destanlar, zorlu şartlarda yaşanan bozkır hayatının ürünleridir. Bu zorlu şartların üstesinden gelebilmek için destan kahramanının bireysel anlamdaki fiziksel gücü bazen tek başına yeterli gelmemektedir (Oğuz, 1997: 140). Bu yüzden, destan kahramanlarının etrafında; kardeşleri, boyu içerisinde akrabaları ya da yolculuğu esnasında karşılaştığı yoldaşları bulunur. Töştük anlatımlarından İlyanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyant haricindeki geri kalanlarının hepsinde, Töştük'ün sayıları altı ila otuz dokuz arasında değişen kardeşi bulunmaktadır. Ancak bu ağabeylerin yukarıda değinildiği üzere kahramana yardımcı olma fonksiyonu taşıyan bir özellikleri bulunmamaktadır.

Karalayev'den derlenen varyantta, Töştük'ün kendisi doğmadan dünyaya gelen dokuz ağabeyi vardır. Bunlar babalarının sürülerini gütmekten insanlıktan çıkmış, babalarını dinlemeden kendi kafalarına göre hareket eden, insanla hayvan arasında varlıklardır. Yayılıp giden yılının ardına düşüp giderek kaybolurlar (ET, 1996: 653-692.m.). Bu yönüyle değerlendirildiklerinde onlar, destanın eski dönemlerinden kalma kahramanlardır. Çünkü hayvancılıkla uğraşıp hep birlikte diğer insanlardan uzak yaşarlar. Yani henüz bireysellik evresine ulaşmamışlardır (KAT-III, 2004: 21). Töştük, onları bulup karınlarını doyurur, üst başlarına elbiseler giydirir, altlarına yorga atlar verir. Onlar, Töştük'ün yaptığı tüm bu iyilikler sonucunda onun düşman değil dost olduğunu ancak anlayabilirler. Yani, o kadar ahmaktırlar. Töştük'ün ağabeyleri sadece beceriksizlikleri ve ahmaklıklarıyla değil aynı zamanda ilerlemiş yaşlarına rağmen sünnet olmayışlarıyla da Töştük'ü zorda bırakırlar. Hep birlikte Alanbay'ın toyuna doğru giderlerken karşılarına çıkan seksen kızdan çok konuşanı, akıynek ile ağabeylerinin bu zaaflarından ötürü Töştük'ü rezil eder (ET, 1996: 1183-2940.m.). Buna benzer bir durum, Saranbay'ın

Töştük'ün şerefine vermiş olduğu toya giderken de gerçekleşir. Kızlar yine karşılıklarına çıkıp bu sefer de bekâr oluşlarından dolayı Töştük'ü rezil eder (ET, 1996: 3086-3135.m.).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta, Er Töştük'ün sekiz ağabeyi vardır. Bu sekiz kardeş, babalarını kandırıp sürülerine el koyan Sarban Çoban'ın emrinde, eskiden babalarının olan sürüleri otlatırlar (İliç, 2002: 33). Töştük tarafından bulunup tekrar babalarının memleketine getirilirler (İliç, 2002: 39). Bu durum onların ahmak ve beceriksiz oluşlarının göstergesidir. Anlatmada kendilerinden “*sekiz miskin kardeş*” diye bahsedilir. Onlar da babaları gibi hayırsız çıkarlar. Celmogusun peşinden giden ve geri dönmeyen kardeşlerini arayıp bulmak gibi bir dertleri yoktur. Töştük yer altındaki mücadelelerini bitirip geri döndüğünde onunla kucaklaşırlar (İliç, 2002: 29-96).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta, Töştük'ün sekiz ağabeyi vardır. Onlar babalarının kendileri için bulduğu, bir babadan olma dokuz kızın babasının kızlarını vermek için sunduğu şartlar karşısında ümitsizliğe düşerken şartları yerine getirmenin çaresini Töştük bulur (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408). Bu, onların diğer varyant ve versiyonlarda olduğu gibi akılsız ve pasif kahramanlar olduğunu gösteren önemli bir husustur.

İymanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta, Töştük'ün kardeşi bulunmamaktadır (ET, 1996: 409-422).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, Töştük'ün babalarının isteği üzerine hayvanları sürdükleri sırada kaybolan dokuz ağabeyi vardır. İlerlemiş yaşlarına rağmen sünnet olmayışları ve evlenmemeleri Töştük'ün karşısına çıkan kızlara rezil olmasına neden olmuştur (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta, Töştük'ün babalarına hayrı olmayan, sürekli kımız içen ve çoktandır nerede oldukları bilinmeyen hayırsız sekiz ağabeyi vardır. Töştük onları bulduğunda onlar kımız içip eğlenmektedirler (ET, 1996: 433-445). Bu yönüyle bakıldığında onlar, geride bıraktıkları ailelerinin durumu umurlarında olmayan hayırsız tiplerdir.

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı adli versiyonda, Töstik'in sekiz ağabeyi vardır. Anlatmada “*Ernazar'ın sekizi*” diye anılırlar. Bu sekiz kardeş, yılın birinde meydana gelen bir kırgın ve kıtlık üzerine, babalarının sürülerini otlatmak için memleketlerinden ayrılırlar. Memleketlerinden ayrılırken ana babalarına ihtiyaçlarını karşılayacak kadar erzak bırakırlar. Fakat aradan geçen yıllara rağmen memleketlerine geri dönmezler. Töstik onları

yemek yedikleri bir evde bulur. Buradan anlaşıldığına göre sekiz oğlun ana babalarının akıbetiyle ilgili bir endişeleri bulunmamaktadır. Karınlarını doyurmakla meşguldürler. Bu durum onların çok da sorumluluk sahibi olmadıklarının bir göstergesidir. Bu özelliklerine bir de sürüyü güdemeyişleri de eklenince beceriksiz oldukları da anlaşılmaktadır (Aça, 2002a: 129-150).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töstik'in babasının, atlarını kendilerine tercih ederek göç ettiği yerde bıraktığı dokuz ağabeyi vardır. Töstik, onlara kavuştuktan sonra anne babasının zor durumda kalmış olabileceğini hatırlatıp evlerine dönmeleri gerektiğini söylerken onların bu tip bir kaygıları bulunmamaktadır (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97). Bu durum onların hayırsız ya da akılsızlıklarıyla değil babalarının atlarını kendilerinden daha çok sevmesinden dolayı babalarına olan kırgınlıklarıyla açıklanabilir.

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töstik'in kaybolmuş dokuz ağabeyi vardır. Töstik, kendilerini bulduğunda onlar eğlenmektedirler (Boratav-Bazin, 1995: 237-239). Bu durum, onların aileleriyle ilgili herhangi bir sorumluluk ve kaygı taşımadıklarının göstergesidir.

İtigel adlı versiyonda, İtigel'in babalarının hayvanlarını güderlerken kaybolan ve kendilerinden bir daha haber alınamayan dokuz ağabeyi vardır. İtigel onları bulduğunda onların toplayamadığı sürüyü toplar ve hep birlikte babalarının evine dönerler (Yıldırım, 2014: 97-100). Buradan da anlaşılabileceği üzere ağabeyleri, İtigel'e göre beceriksiz ve sorumsuz insanlardır.

Yirtöşlik adlı versiyonda, Yirtöşlik'in altı ağabeyi vardır. Onlar düşünce, zekâ ve akılla ilgili konularda eksiklik gösterirler. Yirtöşlik'in evlilikleriyle ilgili bulduğu çözüme onların verdiği cevap aslında bu durumun güzel bir örneğidir:

“Bir gün küçükleri:

- Hey ağalar, ben bir fikir düşündüm, siz ne düşünüyorsunuz? dedi.

Ağaları:

- Biz hiçbir şey düşünmüyoruz, dedi. Senin fikrin ne?” (Urmançı, 2007: 135).

Babaları düğünlerini yapmak için dünürlerinin memleketine gitmek üzere yola çıkacağı sırada önce en büyüklerine, o kabul etmeyince de yaş sırasıyla diğerlerine han vekilliğini teklif etse de hiçbiri bunu kabul etmez (Urmançı, 2007: 139). Bu durum, onların düşüncesiz olduklarının önemli bir göstergesidir. Yani babalarının yokluğunda memleketin

durumu onlar için pek de önemli değildir. Kendi canlarını kurtarmak adına küçük kardeşleri Yirtöşlik'i ejderhaya vermesi noktasında da babalarını ikna ederler. Ejderhadan kurtulmak için hiçbir mücadele ve çözüm yolu aramazlar (Urmançı, 2007: 143). Bu onların beceriksiz, korkak ve vefasız olduğunun bir göstergesidir.

Bay Nazar adlı versiyonda, Tyostuk'un babalarının sürülerini güderken kaybolan sekiz ağabeyi vardır. Tyostuk, ağabeylerini bir toyda eğlenirken bulur. Yıllardır sürülerle ilgilenmelerine rağmen sürülerin başına geçip sürüye rehberlik edecek hayvanı onlar değil Tyostuk bulur. Onlar ailelerinin durumunu düşünmeyip eğlendikleri için düşüncesiz ve vefasız, hayvanları güdemedikleri için de beceriksiz kahramanlardır (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda, Ecmen'in anlatmada herhangi bir fonksiyonu bulunmayan otuz dokuz kardeşi vardır (EB, ? : 65-72).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Ertostik'in kendisi dünyaya gelmeden önce babalarının sürülerini otlatırken kaybolan sekiz ağabeyi vardır. Ertostik, onları bulduğunda onlar gayet rahat şekilde yiyip içerek hayatlarını sürdürmektedirler. Geri dönemeyişlerinin sebebi de sürüleri gütmeyi başaramamalarıdır. Ertostik'in kendilerini bulup sürüleri de gütmeyi başarmasının ardından memleketlerine dönerler (DI, 1997: 42-58). Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere ağabeyler, anne-babalarının akıbetini düşünmeyen hayırsız tiplerdir. Yine sürüleri gütmeyi başaramamaları da onların beceriksiz ve ahmak oluşlarının önemli bir göstergesidir.

Akboz Aygır adlı versiyonda, Nurzat'ın hep birlikte babalarının evinde yaşadıkları kendisinden büyük sekiz ağabeyi vardır. Anlatmada ağabeylerin herhangi bir fonksiyonu bulunmamaktadır (ABA, 1996: 57-77).

Töştük'ün ağabeylerine benzer hayırsız ağabeyler, Kazakların Dotan Batır Destanı'nda da yer alırlar. Ağabeylerini yutan cadı karısının elinden ağabeylerini kurtaran Dotan, kocakarının kendisini ve diğer kardeşlerini bırakmak için şart koştuğu, Şintemir'in güzelliğiyle nam salmış Künikey adlı kızını alıp getirmek için çıkacağı yolculukta, ağabeylerinden kendisine yoldaş olmalarını istediğinde ağabeyleri Dotan'a yoldaş olmazlar (Arıkan, 2003: 335).

Buraya kadar Er Töştük'ün ailesiyle ilgili yapılan açıklamalar göstermektedir ki; Er Töştük ve annesi akıllı, babası ve diğer sekiz ağabeyi ahmaklık ve miskinliği sembolize etmektedir.

4.1.4. Çocuksuzluk, Çocuksuzluğa Çare Arama ve Kahramanın Dünyaya Gelişi

Aile, toplumu oluşturan en küçük sosyal birimdir. Ailenin tamam olabilmesi, çocuğun dünyaya gelişiyle gerçekleşir. Sosyal hayatın pek çok unsur ve aşamasını içerisinde barındıran destanlar, kaostan kozmoza (düzen-düzensizlik / tabiat-medeniyet / kural-kuralsızlık)¹⁴⁴ geçmeyi arzulayan zihinsel bir yapının ürünleridir. Dolayısıyla çocuk sahibi olup kendi küçük dünyalarındaki sosyal gereksinimlerini tamamlayamamış olan destan mensuplarının dünyadaki kozmozu gerçekleştirmeleri mümkün değildir. İşte bu yüzden çocuksuzluk, Türkler arasında sosyal bir eksiklik olarak düşünülmüş ve bu eksiklik masal, halk hikâyesi ve destanlarda özellikle vurgulanmıştır. Özellikle boy ya da millet lideri hanlar ve beyler etrafında teşekkül eden destanlarda, yönetici konumundaki ailenin otoritesinin ve boyun / milletin hürriyetinin devamı açısından aileye mutlaka bir erkek çocuk gerekmektedir.

Rahmankul Berdibayev, *“Ata erkil dönemde babanın mal-mülkü oğula kalmaya başlamıştır ve soyun da devamı tamamen oğula dayanmaktadır.”* diyerek *“çocuksuzluk motifini”*nin destan araştırmacıları tarafından ataerki-feodal dönemin yaşam tarzıyla ilişkilendirilmesini desteklemektedir (Berdibayev, 1982: 107’den Arkan, 2003: 104).

Er Töştük Destanı’nın devamı olan ve Töştük’ün oğlu Coodarbeşim’in hikâyesini anlatan Coodarbeşim Destanı’nda, ilerlemiş yaşına rağmen çocuğu olmayan Töştük’ün çocuk istemesinin nedeni bu cümlelerle örtüşmektedir:

*“Közüm ötsö düynödön, (“Gidersem bu dünyadan)
Kim kalkalayt cerdi – dep. (Kim korur vatani, diye.)
Kapa kılbay kim bagat (Kim göz kulak olur)
Kaliñ Kıpçak eldi – dep. (Bu Kıpçak halkına, diye.)
Erdigi maga teñelip, (Yiğitliği bana çekip)
Eerçiy çıkkın karaan cok. (Arkamdan gelen kimse yok.)
Tuurumdu basıp kalganga, (Tahtıma gelip oturacak)
Özümdü tartkan balam cok. (Bana çeken evlât yok.)
Caza tayıp kün bütsö (Başlarına felaket gelirse,)
Kıpçaktı doogo talatpay, (Kıpçakları yağma ettirmeden,)*

¹⁴⁴ Bu terimlerle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah, 1997: 29-35

Kalka bolor adam cok.” (Koruyacak kimse yok.) (Alimova, 2006: 130-131).

Yine Kırgızların Kız Darıyka Destanı’nda da Darıyka’nın babası Katıran’ın çocuk isteme nedeniyle Töştük’ün çocuk isteme nedeni aynıdır ve onun da tıpkı Töştük gibi yaşı ilerlemiştir:

“Bir künü Katırañ şer çaç aldırıp, (“Bir gün saçını kestiren aslan Katırañ,)

Aldına çoñ küzgünün tursa barıp. (Büyük aynanın karşısına geçti.)

Körüptür küböşündöy karılıktın, (Gördü o zaman ihtiyarladığını,)

Kalganın sakal çaçı büt agarıp. (Saçının sakalının tamamen ağardığını.)

Oylonot ömür kanday aldap ketken, (Düşünür, ömür nasıl kandırdı, diye,)

Minçalık şaşıp ötöt emnelikten. (Neden gider bu kadar aceleyle.)

Kelgençe uşul çaşka bala körböy, (Bu yaşa gelinceye kadar çocuk görmedim,)

Bolombu belgisi cok arman ötkön.” (Hayatım bir eser bırakmadan mı geçecek?)

(Türker, 2005: 166).

Özbeklerin Rüstem Han Destanı’nda üç hanıma sahip olması ve epeyce ihtiyarlamasına rağmen çocuğu olmayan Sultan Han’ın üzüntüsünün sebebi de malını mülkünü bırakabileceği bir çocuğu olmayışıdır. Onun bu kederi destana şu şekilde yansır:

“Şimdi benim bir çocuğum yok, ölsem malım, mülküm sahipsiz kalır, ben öldükten sonra benden iz kalmaz da, devletime başka kişiler sahip olursa, bunun hiçbir faydası olmaz. Şimdi, padişahlığı ne yapayım?” (Fedakar, 2003: 352).

Yine Özbeklerin Erali ve Şirali Destanı’nda, destan kahramanları Erali ve Şirali’nin babaları Kara Han, altmış dört yaşına girmiş olmasına rağmen çocuğu olmayan bir kahramandır. Onun da çocuk özleminin temelinde kendisinin ardından devletini bırakacak birilerinin olmayışı yatar. O, bunu anlatırken, *“Acaba bilgili kişilere danışarak yoksullara yardım etsem ve onların dualarını alsam, ben elden ayaktan düştüğümde arkadamda kalacak ve bu devlete sahip çıkacak bir çocuğum olur mu?”* diyerek kendiyi konuşur (Fedakar, 1999: 530). Kırgızların Güldana Destanı’nda, Güldana’nın kendisiyle evlenmek isteyen zalim Cakıp Han’dan evlenme şartı olarak isteği şey, kedersiz bir insan bulmasıdır. Bunun üzerine Cakıp Han’ın zenginliğiyle nam saldıği için kedersiz sanıp huzuruna çağırıldığı

Sarman oğlu Kubat'ın kederi de, ardından malına mülküne sahip olacak öncelikle bir çocuğunun ve yakın akrabasının olmayışıdır (G-AB, 2012: 25-26).

Destanların merkezinde yeralan kahramanlar, genellikle imanlı birinin Allah'a yalvarması sonucu sahip olunan bir erkek çocuktur (Söylemez-Aliyeva, 2000: 36). Dede Korkut Kitabı'nda, Bayındır Han'ın etrafına dizilmiş han oğullarını gören Pay Püre Bey, ardından tacını ve tahtını bırakacak bir oğlunun olmamasında dolayı kederlenir ve hünhür hüngür ağlar. Ona göre Allah, kendisine beddua etmiştir. Onun bu üzüntüsünü gören Oğuz Beyleri hep birlikte ellerini gökyüzüne kaldırıp Pay Püre Bey için Allah'tan bir erkek çocuk dilerler. Anlatmanın bu bölümünde geçen *“Ol zamanda biglerün alkışı alkış karkışı karkış idi, du'aları müstecab olur-idi. (O zamanda beylerin hayır duası hayır dua, bedduası beddua idi, duaları kabul olurdu.)”* ifadeleri de bu noktada önem arz etmektedir (Ergin, 2004: 116-117; Ergin, 1999a: 58). Kırgızların Kız Darıyka Destanı'nda, *“Zavallı pehlivanın, çocuğu olsa diye, / Dilemektedir herkes.”* dizelerinden de anlaşılacağı üzere, tüm halkı Katıran'ın çocuk isteğinin gerçekleşmesi için Allah'a dua etmektedir (Türker, 2005: 167). Özbeklerin Rüstem Han Destanı'nın Fazıl Yoldaşoğlu varyantında, çocuğu olmadığı için alemdarlarını toplayıp devlet işlerinden elini eteğini çekeceğini söyleyen Rüstem Han'a, alemdarlarının tavsiyesi de aynı şekildedir:

“-Ey alemlerin padişahı, yarın günlerden Cuma. Yarın dervişler ve sofular Cuma namazı kılmak için mescide toplanacaklar. Cuma namazı kılınıp, Fatiha okunduğu zaman, sarığınızı boynunuza salıp dervişlerin duasını alsanız, melekler de amin dese ve Allah da size bir çocuk nasip etse,” (Fedakar, 2003: 354).

Campbell'ın bu konuyla ilgili şu tespiti çok dikkat çekicidir. Ona göre kahraman, hepimizin içinde saklı duran, yalnızca bilinmeyi ve yaşama katılmayı bekleyen tanrısal yaratıcı ve kurtarıcı imgenin simgesidir (2013: 51). Raglan da Campbell'le aynı doğrultuda, *“Kahramanın annesi soylu bir bakiredir, babası bir kraldır, kahramanın anne rahmine düşüş şartları olağandışıdır ve kahraman aynı zamanda da bir tanrının oğlu olarak kabul edilir.”* der (2006: 116). Campbell'ın bu tespitiyle, Walter Schubart'ın; kendisine Tanrı tarafından verildiğine inandığı ödevi, yani tanrısal düzeni yeryüzünde kurmayı, yerine getirmeyi arzulayan *“Mesihçi kültür-zihniyeti ve insanı”* anlayışı aynı doğrultudur (Sorokin, 2008: 160). İlkel toplumların fertleri, kral ya da rahiplerin olağanüstü güçlerle donatıldıklarına ya da bir tanrının bedenleşmiş şekilleri olduklarına inanırlar (Frazer, 2004: 111). Aynı şekilde Propp da kahramanın tanrı tarafından öbür dünyadan gönderildiğine

dair inancın Türkler arasında varolduğunu aktarır (Propp, 1941: 97'den Arıkan, 2003: 199). Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz dilinden dökülen *"Ben ödedim çok şükür! Borcumu Gök Tanrıya!"* cümleleri Türk destan kahramanı için yapılan bu tespitleri doğrular niteliktedir (Yıldız, 2009a: 77). Görüldüğü üzere, gerek Müslüman gerekse de Hristiyan düşüncesinde destan kahramanı yaratıcı ile ilişkilendirilmiştir. Yine destan kahramanlarının taşımaları gereken özellikler arasında, içinden çıktığı topluma kahramanlık çağını yaşatma, cesaret, yiğitlik, savaşçılık, liderlik ve bunlardan önemlisi de tanrısallık bulunmaktadır (Aydın, 2009: 22).

Dede Korkut boylarında, çocuk sahibi olmayanlara Allah tarafından kötü gözle bakıldığı özellikle vurgulanır. Pay Püre Bey'in çocuksuzluğuna neden olarak sarf ettiği *"Allah Ta'ala meni kargayupdur (Allah Taâla bana beddua etmiştir)"* (Ergin, 2004: 116; Ergin, 1999a: 58) cümlesi, bu inancın açık bir göstergesidir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda yılda bir kez tüm Oğuz Beylerini toplayıp ziyafet veren Bayındır Han'ın çocuk sahibi olmayanlar için sarf ettiği sözler çok mühimdir:

"Gine toy idüp atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurmuş-idi. Bir yire ağ otağ bir yire kızıl otağ bir yire kara otağ kurdurmuş-idi. Kimün ki oğlı kızı yokkara otağa kondurun, kara kiçe altına döşen, kara koyun yahnısından önüne getürün, yir-ise yisün yimez-ise tursun gitsün demiş-idi. Oğlı olanı ağ otağa kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlı kızı olmayanı Allah Ta'ala kargayupdur, biz dahı kargaruz bellü bilsün demiş idi. / Gene ziyafet terdip edip attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirmişti. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu. Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçe altında döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalsın gitsin demişti. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayana Allah Taâla beddua etmiştir, biz de beddua ederiz belli bilsin demiş idi." (Ergin, 2004: 78; Ergin, 1999a: 21). Dirse Han'ın çocuksuzluğuna çare bulma isteği, sadece kendi ardından hanlığını sürdürecektir bir vâris arzusu olarak düşünülmemelidir. O, sahip olacağı çocukla birlikte, Bayındır Han'ın huzurunda idari ve sosyal açıdan da bir statü kazanacaktır.

Dirse Han'ın çocuksuzluğu nedeniyle uğradığı tahkir, Özbeklere ait Alpamış Destanı'nda da yer alır. Bu destanda, katıldıkları bir sünnet düğününde kimseden ilgi göremeyen Bayböri ve Baysarı, önlerine diğer konuklardan artan yemekler konulduğunda

daha da bir şaşırırlar. Bu durumun nedeninin çocuk sahibi olmayışları olduğunu öğrendiklerinde bu kusurlarını gidermek için çabalarlar (Yoldaşoğlu, 2000: 25-27).

Köroğlu'nun Türkmen versiyonunda, sürülerinden beş altı tane koyun çaldığı için Göroğlu'na seslenen Gencim, *"Hey devletsiz sölpük ayaklı herif."* der. Burada devletsizlikten kastı Göroğlu'nun oğulsuzluğu, sölpük ayaklıdan kastı ise fakirliğidir. Bu duruma içeren Göroğlu şöyle der:

"Attır yiğidin yoldaşı,

Oğuldur devletin başı,

Kız da olsa gönül hoşu

Evlat gerektir yiğide." (Nurmemmet, 1996: 69-71).

Kazakların Tulum Hoca Destanı'nda Toktamış'ın veziri olan Tulum Hoca'nın da çocuğu olmamıştır. Toktamış Han'ın beylerinden Gencebay Köse adındaki kötü niyetli bir bey, Tulum Hoca'nın yükselişini ve Toktamış Han'ın nazarındaki yerini kıskanır. *"Padişahım, çocuksuzun yüzünü görmek doğru değildir. Çocuksuzun haysiyeti olmaz, diye duymuştum."* diyerek Toktamış Han'ın Tulum Hoca'yı ülkeden kovmasına neden olur. Bunun üzerine Tulum Hoca, malını mülkünü fakir fukaraya dağıtarak hanımı Novbahar Bibi ile birlikte memleketinden ayrılır. Nehirleri ve denizleri aştıkları uzun bir yolculuktan sonra, Hekim (Hakim) Ata'nın kabrine gelirler. Burada birlikte Hekim Ata'nın ruhuna dualar ederler. Sonra tekrar yola düşerler. Üç ay yol yürüdükten sonra dinlendikleri yerde, hizmetkârları Gülnahar bir çınar ağacının tepesindeki simurg yuvasında yeni doğmuş bir erkek çocuk bulur ve bu çocuğu kendi bebeğiymiş gibi Novbahar Bibi'ye getirir. Bu çocuk Saçlı Aziz'in Tükli Aziz'den olma ve verdiği sözü tutmadığı için Tükli Aziz'den kaçarak bir çınar ağacının tepesinde doğurduğu çocuktur. Novbahar Bibi de kendisini azat etmek karşılığında Gülnahar'dan bu çocuğu alır. Ancak çocuğun Gülnahar'a ait olmadığını anlayınca, Gülnahar işin gerçeğini anlatır. Tulum Hoca ve Novbahar Bibi, çocuğu kendi oğullarıymış gibi yanlarına alarak tekrar ülkelerine dönerler. Bunun sonucunda Tulum Hoca, Toktamış Han'ın huzurundaki itibarını tekrar kazanır (Şahin, 2011: 446-464). Kazakların Kubikul Destanı'nda da Veli adlı padişahın yetmiş yaşına gelmesine rağmen bir çocuğu olmamıştır. Kendi halkı Veli'ye selam vermediği gibi emirlerini de yerine getirmeyerek kendisini han yerine koymazlar (Arıkan, 2003: 188).

Bütün bu örneklerde dikkat edilmesi gereken husus, çocuksuz olan kişi bir han da olsa halkın kendisine olan bakış açısında herhangi bir yumuşamanın olmayışdır. Diğer

insanlara uygulanan yaptırımlar aynı şekilde han ve beylere de uygulanmaktadır. Bu durum, toplumun çocuğa, dolayısıyla da soyun devamı ve aile kurumuna verdiği önemle ilgilidir (Şahin, 2012: 121).

Kazakların Koblandı Batır Destanı'nda, Kıpçakların Toktarbay adı verilen başbuğunun en büyük sorunu seksen yaşına gelmesine rağmen çocuk sahibi olamayışıdır. O da çocuk sahibi olmak adına hanımı Analık ile birlikte, tıpkı Eleman'la Külayım'ın yaptığı gibi kutsal mekânları ziyaret edip dualar ederek evliyalara adaklar adar ve sonunda duaları kabul olur. Analık da elli yaşına gelmiş olmasına rağmen biri oğlan diğeri kız olmak üzere iki çocuk dünyaya getirir (Kuanışbayeva, 2002: 119-120). Kazakların Kubikul Destanı'nda da çocuksuzluk derdiyle kendisini yollara vuran Veli'nin bu derdine derman aramak adına gezmediği evliya makamı kalmamıştır. Son olarak uğradığı Baba Tükti evliyanın duası ve tavsiyesi üzerine kestiği kurbanlar ve dağıttığı sadakalar sayesinde çocuk sahibi olur (Arıkan, 2003: 191-200). Kazakların Alpamış Destanı'nda Bayböri de tıpkı Töştük'ün babası Eleman gibi zengin bir bey olmasına rağmen mutlu değildir. Çünkü ardından beyliğini ve malını mülkünü bırakabileceği bir oğlu yoktur. Bu yüzden dua ederek Allah'tan bir çocuk ister. Bu esnada yerine getirdiği dinî ibadetler silsilesi Eleman ve hanımının yerine getirdiği şartlarla hemen hemen aynıdır:

- 1- *Koruyucu güçlere yalvarmak,*
- 2- *Aziret Sultan'a çocuk dilemeye gitmek,*
- 3- *Evliya türbesinde geceleyip sadaka vermek,*
- 4- *Babay Tükti Şaştı Aziz Evliya'nın türbesine gitmek,*
- 5- *Namaz kılıp münacaat etmek,*

6- *Sabahleyin beyaz sarıklı, elinde asası olan bir divanenin gelip bunların bir erkek ve bir de kız çocuklarının olacağını ve adlarını müjdelemesi* (Söylemez-Aliyeva, 2000: 36). Dikkat edilecek olunursa çocuksuzluk büyük bir derttir ve bu derdin dermanını aramak da bir o kadar zahmetlidir. Yine annenin hamileliğinin müjdelenmesi, Hz. Peygamber ve diğer din büyükleri gibi unsurların anlatmalarda yer alması, milletin ümidi olan ve zorlu mücadelelerle karşı karşıya kalacak olan kahramanın daha doğmadan evvel idealize edilmek istenmesiyle ilgilidir (Özcan, 2013: 124).

Kırgızların Kız Saykal Destanı'nda, Zuurabübü Saykal'a hamileliği sırasında gördüğü bir rüyayı, beyi Karaça Han'a yorumlatmak istese de Karaça Han bu teklifi uygun bulmayarak Ayan hanıma yorumlatır. Ayan'ın yorumuna göre Zuurabübü bir erkek çocuğa,

ki doğacak olan çocuk aslında kızdır, hamiledir (Cicioğlu, 2010: 240-241). Yani Saykal'ın doğumu da tıpkı Töştük ve Manas gibi Karaça Han'a müjdenir. Burada dikkat çeken bir durum da adak yerlerine sunulan kurbanların Kız Saykal Destanı'nda hamilelikten önce değil rüyanın yorumlanmasından sonra gerçekleşmesidir. Karaça Han ve hanımı, rüyanın Ayan tarafından yorumlanmasından sonra Kayın'daki Tal-Mazar'a ziyarette bulunup kurban keserler. Doğum sancılarının dokuz gün sürmesi üzerine de Karaça Han tekrar kurban keser (Cicioğlu, 2010: 242). Türkmenlerin Hüyrlukga-Hemra Destanı'nda da çocuğu olmayan Hisrov padişah toplum tarafından dışlanarak aşağılanır. Bunun sonucunda çocuk sahibi olmak için yollara düşerek Hz. Ali ve evliyalarını mezarını ararken karşına çıkan Hz. Hızır tarafından kendisine çocuk sahibi olacağı müjdenir (Allanazarov, 1980: 3-7'den Şahin, 2011: 319). Türkmenlerin Kasım Oğlan Destanı'nda da yedi yıldır evli olduğu hâlde çocuk sahibi olamayan Kazım'a, çocuk sahibi olmak adına tüm evliaları ziyaret etmek için çıktığı yolculukta karşısına çıkan ve içlerinde Hz. Ali ile Hz. Hızır'ın bulunduğu kırklar yardım ederler. Kendisine bir kase şarap içirerek eşiyile birlikte yediklerinde erkek çocuk sahibi olacakları bir elma verirler (Garriyeva, 1993: 166-168'den Şahin, 2011: 320). Özbeklerin Erali ve Şirali Destanı'nda da altmış dört yaşına gelmiş olmasına rağmen çocuğu olmayan Kara Han, veziri Kâsım'ın tavsiyesi üzerine, *"Yedi yaşında sülukdârlık mertebesine sahip olan, dünyaca meşhur Appak Hoca denilen şeyhe"* gider. Appak Hoca, huzuruna çıkan Kara Han'a nakışlı iki elma verir. Ancak bu destanda, diğerlerinden farklı olarak, Kara Han'ın karşısına Appak Hoca'nın kerametine inanmayan insanlar ve bir kalender çıkar. Aslında Kara Han'ın çocuk sahibi olması Appak Hoca'nın nakışlı elmalarına değil kalender / dervişin *"Gönlün ve maksadın sana yoldaş olsun."* şeklindeki duasına ve Kara Han'ın hanımı Gülmastura'nın rüyasında gördüğü üç dedeye bağlanır. Yani gerek dervişe gerekse de Gülmastura'ya göre Appak Hoca aslında bir sahtekârdır (Fedakar, 1999: 530-542). Rüstem Han Destanı'nın Rahmetulla Yusufoglu varyantında, Sultan Han'ın huzuruna gelen bir divane ona, üç yüz altmış evliyası olan Kurudım şehrine gidip on dört yıl orada kalırsa bir erkek çocuk sahibi olacağını söyler (Fedakar, 2003: 143). Buradaki divane aslında dünya malından geçtiği için divane diye anılan bir pîr ya da evliya olarak yorumlanmalıdır.

Destanlar, hikâyelerde olduğu gibi milletlerin içe yönelik çatışmalarının, hatta insanın kendi iç hesaplaşmasının değil dışa karşı mücadelenin anlatıldığı ürünlerdir (Çetin, 1998: 52) ve bir ana kahraman etrafında meydana gelirler. Bu kahraman, anlatmanın farklı

bölümlerinde gerek kendisi gerekse de halkı için tehlike oluşturan düşmanlarla mücadele edip onları yenmek zorunda olduğu için doğumundan ölümüne kadar geçen süreçte pek çok olağanüstü özelliği üzerinde barındırmak mecburiyetindedir.

Türk kahramanlık destanlarında kahramanlar genellikle bir kaos ortamının içine doğarlar. Aslında bu kaos ortamı halkın muhayyilesinde önemli bir yer tutan destan kahramanının doğmasını zorunlu kılmak için anlatıcı tarafından bizzat ve bilerek oluşturulur (Temur, 2012: 74). Türk destanlarında bahadırlar, genellikle obalarının, ülkelerinin işgal edildiği; aileleri ve milletlerinin yok olmak üzere olduğu bir ortama doğarlar (Aça, 2000: 10). Özellikle İslam dairesi dışında teşekkül eden Türk destanlarının kahramanları, Tanrı tarafından görevlendirilmiş ve kut sahibi olarak olağanüstü şekilde dünyaya gelen kahramanlardır (Özkan, 2013: 471). Kendilerine verilen görev de içerisine doğdukları kaos ortamını, Tanrı tarafından verilen kut sayesinde kozmosa çevirmektir. Töştük de kaybolan dokuz ağabeyinin ardından perişan olan yaşlı anne-babasının hayatını değiştirip onlara yaşama umudu verecek yani kaostan kozmoza dönüşümü sağlayacak olan bir kahraman olarak dünyaya gelmiştir. Kırgızların Kız Saykal Destanı'nda da Saykal, babası Karaça'nın düşmanlarına boyun eğmek zorunda kaldığı bir dönemde yani kaos ortamında doğmuştur (Cicioğlu, 2010: 222-242).

Naciye Yıldız'ın farklı Türk boylarına ait çok sayıda Türk destanını inceleyip kaleme aldığı, *"Türk Destanlarında 'Çocuksuzluk'"* adlı makalesindeki tespitlerine göre, Türk destanlarındaki kahramanların doğumları, *"Kahramanın, annenin veya babanın, çocuk sahibi olabilmek için elmalı yerlerde yuvarlanıp su pınarlarında geceleme gibi mitolojik unsurlar barındıran bazı pratikleri yerine getirmesinden; borçluların borçtan kurtarılması, açların doyurulması, çıplakların giydirilmesi gibi hayır işlerinden; aksakal, derviş, Hızır gibi bir olağanüstü gücün yardıma gelmesinden, babanın bir kahramanlık göstermesinden sonra"* gerçekleşmektedir (Yıldız, 2009a: 87).

Karalayev'den derlenen varyantta, kaybolan dokuz oğullarının ardından evlat acısı çeken Eleman ve Külayım iyice yaşlanırlar. Oğullarını aramak için dünyanın dört tarafını gezen Eleman, çokça malını da bu yolculukları sırasında harcamıştır. Bütün bu üzüntüsü ve yorgunluğuna, halk arasında *"Eleman kuu baş / Eleman çocuksuz adam"*¹⁴⁵ sözünün

¹⁴⁵ Manas Destanı'nın Sagımbay Orozbakuulu ve Cusup Mamay varyantlarında da ilerlemiş yaşına rağmen çocuk sahibi olamayan Cakıp, *"kuu baş Cakıp"* diye anılmaya başlanır (Orazbakuulu, 1978: C.I., 15-21; Mamay, 2004:9'dan Cicioğlu, 2010: 112). Kazak destanlarında da *"tek baş"* anlamında kullanılan *"kubas"* sözcüğüne sıkça rastlanmaktadır (İbrayev, 1998: 279). Örneğin Kubikul adlı Kazak Destanı'nda yetmiş yaşına

yayılmasının eklenmesi, Eleman'ı daha da bir kederlendirir. Eleman'ın aklına sürekli, “*Er tuyaksız ötpöyt / Er zürriyetsiz göçmez*” ve “*Er perzentsiz ötpöyt / Er çocuksuz göçmez*” sözleri gelir ve zürriyetsiz kalma korkusu, kederini daha da artırır. Hanımı Külayım'la dertleşen Eleman, onun tavsiyeleri doğrultusunda hareket eder ve nihayetinde ilerlemiş yaşlarına rağmen bir erkek çocuk sahibi olurlar.¹⁴⁶ Külayım'ın Eleman'a tavsiyeleri şunlardır:

- 1- Çokça servet ve hayvanını hayır işleri için dağıtmak,
- 2- Kutsal adak yerlerini dolaşıp oralarda kurbanlar kesip sadaka dağıtmak,
- 3- Çocuk sahibi olmak için Allah'a dualar etmek.

Eleman ve hanımı birlikte yollara düşerler. Pek çok servet ve mallarını çocuk sahibi olmak yolunda sadaka olarak dağıtarak kutsal adak yerlerini gezerler. Sonunda Baabedin Mezarı denilen kutsal yere gelirler. Burada birlikte gözyaşı dökerek Allah'a dualar ettikten sonra derin bir uykuya dalarlar. Bu uykuda Eleman'ın düşüne, kafasındaki ak sarığıyla doksan yaşındaki bir aksakal şeklinde Hızır girer. Tıpkı Türk halk hikâyelerinde olduğu gibi Hızır, Eleman'ın yollara düşmesinin sebebini bilmektedir. Eleman ve hanımının dualarını kabul eden Allah, Hızır'ı çocuksuzluk özlemlerini gidermek için elçi olarak göndermiştir (819-1094). Çünkü Kırgızlara göre Hızır / Kızır, “*kıdır koldoğon*” yani “*Hızır yardım etmiş (her işinde muvaffak olan)*” (Yudahin, 1998-II: 479) anlamları yüklenen bir ilahi varlıktır. Yine “*Colun şıdır, coldoşun Kıdır bolsun! / Yolun açık, yoldaşın Hızır olsun.*”; “*Kıdır daarıgan / Hızır'ın uğradığı*”; “*Kıdır cıloologon / Hızır'ın esirgediği*” (Nurmatov, 2008: 277, 498) şeklindeki deyim ve atasözleri de Hızır inancının Anadolu Türklerinde olduğu gibi Kırgız Türklerinde de bulunduğunu göstermektedir.

Hızır, Eleman'a verdiği elmayı yemesinin ardından doğacak olan üstün meziyetli oğlunu müjdeler ve adını daha çocuk dünyaya gelmeden Töştük olarak koyar. Buna göre Töştük, altında yürük atı olan, dokuz bin canlının gücünü taşıyan, ateşe düştüğünde

geldiği hâlde çocuğu olmayan Veli adlı padişahın namı “*Çocuğu yok kuv bas han*” diye yayılır (Arıkan, 2003: 188).

¹⁴⁶ Töştük'ün oğlu Coodar'ın başından geçenlerin anlatıldığı Coodarbeşim Destanı'nda da Coodar, Töştük ve Kenceke'nin ilerlemiş yaşında sahip oldukları bir çocuktur (Alimova, 2006: 129-131). Aynı şekilde Dariyka da babası Katıran'ın ilerlemiş yaşında sahip olduğu bir çocuktur (Türker, 2005: 167). Yine Kırgızların destan kahramanı Saykal da daha önce ölen kardeşlerinin ardından kırk yaşındaki annesi Zuurabübü ve babası Karaça Han'ın son çocuğu olarak dünyaya gelir (Cicioğlu, 2010: 242). Özbek Destan kahramanları Erali ve Şirali de altmış dört yaşına gelmiş olmasına rağmen çocuğu olmayan babaları Kara Han'ın ilerlemiş yaşında sahip oldukları çocuklarıdır (Fedakar, 1999: 530-542).

yanmayan, suya düştüğünde akmayan, hükümdar olabilecek, düşmanlarını yok eden, vücudunu kurşunun ve mızrağın delemmediği, kılıcın kesemediği, üstün yaratılışlı bir oğlan olacaktır (ET, 1996: 966-1094). Manas Destanı'nda, dört peygamber birlikte Manas'a ad verdikten sonra Manas'ı görmeye gelen elçiler, Manas'ın meziyetlerini Cakıp Han'a müjdelerler. Buna göre Manas; cin gibi bir oğlan olup Kıtay'ı kırıp geçirecek kuvvetli bir yiğit olacaktır (Yıldız, 1995: 538). Eleman ile hanımı beraber yedikleri bu elmanın ardında birlikte olurlar. Aradan bir yıl geçince Külayım hamile kalır ve Hızır'ın müjdelediği oğlu dünyaya getirir (ET, 1996: 1064-1094).

Elma, pek çok Türk halk anlatmasında çocuksuzluğa çare olarak Hızır ya da pirler tarafından çocuk hasreti çekenlere verilen bir ilaç fonksiyonu üstlenmektedir. Başkurtlar çok çocuğu olmasını istedikleri kız çocuklarına Almıla adını verirlerken Kırgızlar da elma ağacının kadınlarda doğurganlığı artırdığına inanırlar. Çünkü elma tekrar vücut bulmasını / yetişmesini sağlayan tohumu içerisinde taşımaktadır (Üstünova, 2011: 149, 151). Ancak, tekrar vücut bulmasını sağlayan tohumu içerisinde taşıyan tek meyve elma değildir. Halk anlatılarında, üreme unsuru olarak yer alan meyvenin elma oluşu, elmanın hemen her iklim şartında yetişebilir olmasından dolayı, insanoğlu arasında tanılabilirliği yüksek bir meyve oluşundan kaynaklanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Adem ile Hz. Havva'nın yasak meyveyi yemelerinin ardından, Allah tarafından Cennet'ten çıkarılma hadisesi anlatılırken, meyvenin cinsi hakkında herhangi bir kayda rastlanmamaktadır (bkz. Bakara Suresi, 35-39.; A'râf Suresi 19-27.; Tâhâ Suresi 115-123. Ayetler).¹⁴⁷ Burada dikkati çeken husus yasak meyveyi yemelerinin ardından Hz. Adem ile Hz. Havva'nın avret yerlerinin yani üreme organlarının görünmeye başlamasıdır. Bu durum yasak meyvenin elma olabileceğini düşündürmektedir. Arkaik şekliyle, partenogenez, yani bakire olduğu hâlde gebe kalma durumuyla ilgili olan elma yeme ve sihirli suyu içme vb. motifleri anaerkil döneme ait olmakla birlikte sonraki süreçte mitolojik alt yapısından kopmadan ancak uzaklaşarak yeni formlara bürünmüştür (Jirmunskiy, 1960: 163-169'den Arıkan, 2003: 109-110). Elma, aşk habercisi ve üretken güçtür (Roux, 2002: 265). Manas Destanı'nda da hanımı Çıçı'nın kendisine bir çocuk veremeyişinden muzdarip olan Cakıp Han, *"Bu, elmalı yerde yuvarlanmıyor"* (Yıldız, 1995: 537) diyerek elma ile çocuk sahibi olma arasındaki

¹⁴⁷ Radloff'un Altay Türklerinden derlemiş olduğu "Yaratılış Efsanesi"nde, Tanrı insanlara, yarattığı dokuz dallı ağacın sadece beş dalından yiyip içmelerine izin vermiş diğer dört dalı ise yasaklamıştır. Erlik tarafından kandırılan Törüngay ve hanımı Eje, bu dallardaki yasak meyveyi yediklerinde tüyleri dökülür ve Tanrı tarafından kendi başlarının çarelerine bakmaları için yaşadıkları yerden uzaklaştırılırlar (İnan, 2000: 15-16).

ilişkiyi hatırlatır. Roux da Radloff'tan naklen Kazaklar arasında, kısır kadınların gebe kalmak için bir elma ağacının altında yuvarlandıklarını kaydetmektedir (Radloff, 1885: V/2'den Roux, 2002: 181).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta Er Töştük, İleman'ın dokuz oğlunun en küçüğüdür. Çobanı Sarban tarafından dolandırılıp sürülerine el konulan İleman'ın sekiz oğlu da Sarban çobanın emrine girmiştir. Bunun üzerine fakir düşen İleman, *"Ben Allah'a ne yaptım?"* deyip kendisine verilen bu cezanın sebebini sorgularken gökyüzünden gelen kara bir fırtınanın dile gelip kendisine verdiği tavsiye üzerine, Allah'a kurban keserek tövbe eder. Bunun sonucunda Er Töştük dünyaya gelir (İliç, 2002: 30). Anlatmada Peri kızı Bek Toro Töştük'ün dünyaya gelişinde, kendi duasının da tesiri olduğunu şu ifadelerle Töştük'e anlatır:

"Men altın caaķ kümüş til ("Ben altın kaplamalı gümüş dilli)

Ƙomusumdu ƙaƙƙamın (Kopuzumu çaldım,)

Ƙudaydın ƙulağına caƙƙamın (Tanrı'nın kulağına hoş geldim,)

Ƙudaydan seni surap algamın (Tanrı'dan seni diledim,") (İliç, 2002: 38-39)

Buradan anlaşıldığı üzere İleman, yaşamını refah içerisinde sürdürmek için bir çocuğa ihtiyacı olduğunu farkındadır. Dikkat edilecek olunursa Töştük'ün dünyaya gelmesi bir zaruriyet sonucunda gerçekleşir. Çünkü babası ve annesi sekiz oğullarının kaybolması sonucunda soylarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Yani daha önce de değinildiği üzere ortam, bir kaos ortamıdır.

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta, en başından itibaren yanında dokuz oğlu olan Eleman'ın çocuk sahibi olma arzusu ve mücadelesiyle ilgili herhangi bir çabası anlatmaya konu olmamıştır (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

İymanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta, en başından beri oğlu Töştük'e sahip olan Köçpöspay'ın çocuk sahibi olma arzusu ve mücadelesiyle ilgili herhangi bir çabası, anlatmaya konu olmamıştır (ET, 1996: 409-422).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, Eleman sürülerini otlatırken kaybolan dokuz oğlunun ardından doğan çocuğu Töştük'e, herhangi bir şartı yerine getirmeden sahip olur. Ancak burada dikkati çeken husus, Eleman'ın kısrağının Altı Kulaç Ak Bakay adlı kulunu doğurmasının ertesi gününde Eleman'ın hanımının bir erkek çocuk doğurmasıdır.

Bu durum destan kahramanıyla birlikte dünyaya gelen atları çağırıştır.¹⁴⁸ Çünkü Töştük, kaybolan ağabeylerini bu ata binerek aramaya çıkar. Yani at, aslında Töştük'ün atıdır (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta, Eleman'ın kendisine hayır olmayan sekiz oğlu vardır. Bu çocuklardan hayır gelmeyeceğini anlayan Eleman, ihtiyar hanımının tavsiyesi üzerine yanlarına bir de koyun alıp, anlatmada akıbetiyle ilgili bir bilgi verilme de muhtemelen kurban etmek için, birlikte kutsal mekâna giderek çocuk dilerler. Bu esnada gökten düşen biri ak, diğeri gök meyveyi birlikte yemelerinin ardından Eleman'ın hanımı altı ay sonra bir erkek çocuk dünyaya getirir (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı adlı versiyonda, Ernazar'ın sekiz oğlu vardır. Babalarının sürülerini otlatmak için giden bu sekiz oğul bir daha geri dönmezler. Ernazar ile hanımı açlık ve ihtiyarlıktan sefil bir şekilde yaşarlarken yedikleri kısarak döşünün ardından en küçük ve dokuzuncu oğulları Töstik'e sahip olurlar (Aça, 2002a: 129-150).

Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, Bulat Bay, memleketinde bırakıp yanlarından ayrıldığı sekiz oğlunun ardından yetmiş yaşındaki hanımının hamile kalması sonucunda en küçük oğlu Töstik'e sahip olur. Bu anlatmadaki çocuksuzluğun nedeni diğerlerinden farklıdır. Diğer anlatmalarda baba ve annenin önceden sahip oldukları çocukları sürü otlatırken kaybolurlarken, bu anlatmadaki çocuklar, atlarını çocuklarından daha çok seven babanın kendi menfaatleri doğrultusunda çocuklarını terk etmesinden dolayı kaybolurlar (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97). Ancak dikkat edilecek olunursa, babanın içine düştüğü kaostan kurtulması için, yetmiş yaşına gelmesine rağmen, halk muhayyilesi tarafından hanımına çocuk doğurtulmaktadır.

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Tokpay-Bay, en küçük oğlu Töstik'e kaybolan dokuz oğlunun ardından sahip olur (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtigil adlı versiyonda, baba ve anne, kaybolan dokuz çocuklarının ardından fakir düşmelerine rağmen kendilerinden yemek isteyen adamı geri çevirmezler. Eski ve üzeri kırağıyla kaplanmış hâlde buldukları et parçasını pişirip adama ikram ettikten sonra ondan arda kalan küçük et parçasını kendilerinin yemelerinin ardından en küçük oğulları İtigil'e sahip olurlar (Yıldırım, 2014: 97-100).

¹⁴⁸ Hakasların Altın Arığ Destanı'nda Altın Arığ, Kirim Dağı'nda yer alan "Ak kaya"nın içerisinde atı Ak Sadbar ile birlikte yaratılmıştır (AA, 1997: 49). Özbeklerin Rüstem Han Destanı'nda Rüstem'in atı da kendisiyle aynı gün annesi Hürayim'e ait olan bir aygırdan dünyaya gelmiştir (Fedakar, 2003: 145).

Yirtöşlik adlı versiyonda, anlatmanın en başından beri anne ve babanın, Yirtöşlik de dâhil olmak üzere yedi oğlu olduğundan çocuk sahibi olma arzuları ve mücadeleleriyle ilgili herhangi bir çabaları anlatmaya konu olmamıştır (Urmançı, 2007: 134-171).

Bay Nazar adlı versiyonda, Bay Nazar ve hanımı kaybolan sekiz oğullarının ardından aç ve sefil hâlde yaşamlarını sürdürürken bir kısrağın döş etini yemelerinin ardından en küçük oğulları Tyostyuk’a sahip olurlar (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda, anlatmanın en başından itibaren yanında kırk oğlu olan Ecmen’in babasının çocuk sahibi olma arzusu ve mücadelesiyle ilgili herhangi bir çabası anlatmaya konu olmamıştır (EB, ? : 65-72).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Irnezer ve hanımı kaybolan sekiz oğullarının ardından aç sefil şekilde yaşamlarını sürdürürlerken Allah tarafından gönderildiğine inandıkları at etini yiyerek en küçük oğulları Ertostik’e sahip olurlar (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, anlatmanın en başından beri dokuz oğla sahip olan Sölet Bay ve hanımın çocuk sahibi olma arzusu ve mücadelesiyle ilgili herhangi bir çabası, anlatmaya konu olmamıştır (ABA, 1996: 57-77).

4.2. Kahramanın Topluma Dâhil Oluşu

Kırgızlar, kahramanın annesinin hamile kalmasıyla başlayıp ergen olana kadar geçen dönemdeki çocukluk çağının anlatıldığı bu giriş bölümüne “*prolog*” bölümü adını verirler (KAT-III, 2004: 21). Bu bölüm içerisinde kahramanın ad alması, olağanüstü şekilde büyümesi, ilk erliğini göstermesi gibi olaylara yer verilir. Bu bölümdeki asıl amaç kahramanı daha sonraki zorlu yolculuklarına hazırlamaktır.

Karalayev’den derlenen Er Töştük Destanı’nda destan kahramanı Töştük, Türk destanlarının genelinde görülen bir hazırlık aşamasından sonra anlatmadaki yerini alır. Çalışmanın bu bölümünde önce epizotu oluşturan kahramanlar hakkında bilgi verilmiş daha sonra da epizotun macera unsurları değerlendirilmiştir. Gerek kahramanlar gerekse de macera unsurları, Karalayev’den derlenen varyant esas alınmak kaydıyla, bu varyantın dışındaki diğer on dört varyant ve versiyon da dikkate alınarak mukayeseli olarak incelenmiştir.

4.2.1. Epizotu Oluşturan Kahramanlar

4.2.1.1. Er Töştük

Destanların başkahramanları, mensubu oldukları toplumun yaşama dair her türlü ilke ve davranış biçimini, ideal kahraman vasıflarını yansıtır. Bu yönüyle destan kahramanları, ait oldukları toplumun yetiştirdiği ve bir bakıma idealize ederek muhayyilelerinde yarattığı, toplumun yaşadığı zaman ve çevre ile uyum gösteren şahsiyetlerdir (Çetin, 1998: 46). Epik anlatmalarda yer alan kahramanlar hakkında değerlendirmeler yapan Greene, *“Epiğin kahramanları daima etkili davranışlara sevk edilir ve insanlar arasında, mücadele yoluyla istediğini elde etmeye yönelik davranışlar sergiler, büyük hüneler göstererek sarp geçitlerden (arete) geçer, doğruluğun ve erdemliliğin gözler önüne serildiği mücadeleleri gerçekleştirir. Kahramanın, hünere ve kabiliyetinin ürünü olan bütün davranışları, onun kendi dünyasında varlığını kabul ettirmeye yöneliktir. Kahraman bunu kendi dünyasının belli bir kısmı üzerindeki hakimiyetini ispat ederek yapabilir: Bu hakimiyet ise, genellikle kahramanın başka bir kişiyi, kişileri veya canavarı altederek kendine tâbi hale getirmesiyle ya da kendi çevresinin doğal tehlikeleriyle mücadeleye girişme yoluyla sağlanmış olur. Onun bir kahraman olarak kalması için hakimiyetini sürdürmesi gerekir ki, bu suretle, onun sürekli bir şekilde başarılar kazanması epik imgelemin yayılma özelliğine benzer. Ancak, bütün bu hareketin sonunda kaçınılmaz sınırlılıkları aşikâr bir halde onu bekler.”* diyerek destan kahramanının davranış biçimlerini nedenleriyle birlikte ortaya koymuştur (1998: 133).

Bazı arkaik destanlar ve merkezinde kadın kahramanların yer aldığı kahramanlık destanlarının haricindeki Türk destanları, *alp* tipini temsil eden erkek kahramanlar etrafında teşekkül etmektedirler (Aça, 2007: 76). Oğuz Türkleri içerisinde *alplık* unvanına önem verilmiştir. Ancak her Oğuz delikanlısı alp olarak düşünülmez. Alpler ancak tek oğulluk ya da bey oğulluğu gibi özellikleri olan delikanlılardır. Alp olmak için *“baş kesip kan dökmek”, “açları doyurup çıplakları giydirmek”* gerekmektedir. Yani gücü ve cesareti ispatlayıp cömertlik göstermeden alp olmak mümkün değildir (Duymaz, 1998a: 40). Dede Korkut boylarından Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu’nun merkezi kahramanı Segrek’in ağabeyi Egrek de bu bağlamda istediği zaman Bayındır ve Kazan Hanların huzuruna varabilen bir yiğittir. Bu durum Ters Uzamış’ın tuhafına gider kendisine şöyle seslenir:

“Mere Uşun Koca oğlu bu oturan bigler her biri oturduğu yiri kılıcı-y-ile etmegi-y-ile alupdur, mere sen baş mı kesdün kan-mı tökdün aç mı toyurdun yalınçak mı tonatdun didi / Bre Uşun Koca oğlu bu oturan beyler her biri oturduğu yeri kılıcı ile, ekmeği ile almıştır, bre sen baş mı kestin kan mı döktün, aç mı doyurdun, çıplak mı donattın dedi.” (Ergin, 2004: 225; Ergin 1999: 178).

Er Töştük, ilk erliğini kaybolan ağabeylerinin hikâyesini öğrendikten sonra, onları bulup babasının memleketine getirerek gösterir. Bunun ardından evliliği gerçekleşir. Türk destanlarında kahramanın doğumundan ilk erliğini gösterene kadar geçen süreç genellikle ayrıntı ve tasvirlerle girilmeden formel ifadelerle geçiştirilir.

Töştük, ailesinin kaybolan dokuz çocuklarının ardından ihtiyarlamış yaşlarında olağanüstü hadiseler sonucunda sahip oldukları en küçük çocuklarıdır. En küçük çocuk olma durumu sadece Er Töştük Destanı’nda değil Türk halk anlatmaları geleneğinin pek çok ürününde görülmektedir. Masallarda da sıkça görülmesinden ötürü masal motifi olarak nitelendirilen (Arıkan, 2003: 158) küçük çocuk motifi, farklı Türk boylarının destanlarında da yer almaktadır. Dede Korkut boylarından Uşun Koca Oğlu Segrek anlatmasında Segrek de ailesinin küçük çocuğudur (Ergin, 2004: 226). Başkurtların Ural Batır Destanı’nda da Ural, Yenbirzi Ata’yla Yenbike Ana’nın küçük oğludur ve ağabeyi Şülgen’in aksine iyi ve yiğit karakterlidir (Ergun-İbrahimova, 1996: 17-33; 175). Yine Başkurtların Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı’nda Zayatülek, Semer Han’ın bir hanımdan olma altı oğlundan sonra, ikinci karısından doğan en küçük oğlu olarak dünyaya gelir. Zekâsı ve bahadırılığıyla öne çıkar (Ergun-İbrahimov, 2000: 443). Kazakların Dotan Batır Destanı’na adını veren Dotan da Kubakan’ın en küçük oğludur (Arıkan, 2003: 330). Destanların toplumu oluşturan fertleri millet şuuruna ulaştırmadaki rolü büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda, olağanüstü güçler ve kendileri dışındaki milletlerle olan mücadelelerin merkezine oturtulan genç kahramanlar, anlatmayı dinleyen genç nesiller için bir ideali yansıtmaktadırlar (Şahin, 2012: 118). Arif Nihat Asya’nın:

*“Sen de geçebilirsin yardan, anadan, serden
Senin de destanını okuyalım ezberden
Haberin yok gibidir taşıdığın değerden*

Elde sensin, dilde sen; gönüldesin, baştasın

Fâtih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın!" dizeleri de yakın dönem edebiyatımızın bu düşünceyi ifade eden önemli örneklerindendir.

Doğumları, eğitimleri, silahları ve atlarıyla sıradan insanlardan farklı olan destan kahramanları, hem aileleri hem de ait oldukları toplumun birliği ve huzuru için büyük önem taşımaktadırlar. Karı kocanın tam bir aile meydana getirebilmesi için gerekli olan çocuk, ait olduğu toplum için hareket ve huzur kaynağıdır. Girmiş olduğu mücadelelerdeki asıl amacı toplumun bütünlülüğünü ve devamlılığını sağlamaktır. Yine düşmanlarını yenip fetihlerde bulunarak ait olduğu toplumun yaşam kalitesini de yükseltmektedir. (Şahin, 2012: 134). Çünkü, *"halk her zaman kendisini dış düşmanlardan koruyacak, kendisine sığınak olacak kahramanların olmasını ister; bu kahramanlara daima destek olan atının ve akılcı dostu ve sevgilisinin de olmasını ister."* (Söylemez-Aliyeva, 2000: 45).

Destan kahramanları, mensubu oldukları toplumların ihtiyaçları sonucunda ortaya çıkan ve mensubu oldukları toplumlara kahramanlık çağını yaşatan kahramanlardır (Aydın, 2009: 22). Türk destan kahramanları, yaptıkları yolculukların büyük bir kısmını mensup oldukları milletin düşmanları üzerine, milletlerinin menfaatlerini korumak adına gerçekleştirirler. Kazakların Er Targın ve Kobılandı Baatır adlı destanlarındaki kahramanlara da isim verenler bu tipteki kahramanlardır (Söylemez-Aliyeva, 2000: 37). Bu durum ilk başta Töştük için pek söylenemez gibi görünmektedir. Çünkü o, yapmış olduğu seferlerin çoğunu kendisi ya da ailesi için gerçekleştirir. Ancak, Töştük'ün han sülalesinin bir mensubu, hatta en kuvvetli varisi olduğu ve hanın saadetine milletin saadeti olacağına dair inanç göz önüne alındığında, Töştük'ün ve ailesinin millet için olan önemi daha iyi anlaşılacaktır. Er Töştük, egeyi almak için celmogusa sefere çıktığında halkı onun için *"Bizge tuulgan döö ele (Bizim için doğmuş dev idi)"* der (ET, 1996: 5156.m.). Bu cümle, onun misyonu hakkında bize bilgi vermektedir. Yani o, halkı için çok önemlidir. Yine *"Karaanı cürsö Töştüktün / Kalayıktın barına / Kalap koygon çep ele. (Karaltısı Töştük'ün / Milletin hepsine / Dikilmiş kale idi)"* (ET, 1996: 5162-5164.m.) dizeleri de onun millet için önemini göstermektedir. Bu cümlelere ek olarak Töştük'ün sadece kendi milleti için değil aslında tüm İslam âlemi için önemini belirten:

"Alakanday musulman / Avuç içi kadar Müslüman'ın

Sırttanı eleñ sen Töştük, / Sırtlanısın sen Töştük,

Alakanday musulman / Avuç kadariçi müslüman

Kutmanı eleñ, sen Töştük. / Kutlusu idin, sen Töştük.” dizeleri de Töştük’e biçilen misyonun önemli bir göstergesidir (ET, 1996: 455-458.m.). Hayvancılıkla uğraşan ağabeylerinin aksine yiğitliğiyle ön plana çıkan Töştük, insanoğlunun ferdiyetçilik anlayışıyla tanışmaya başladığı ve dolayısıyla da askerliğin halk arasında yayıldığı dönemlerin kahramanı olma özelliği göstermektedir. Bu dönem, birbiriyle komşu kabilelerin savaşıp birbirleri üzerinde hâkimiyet kurma çabalarının ortaya çıktığı dönemdir. Bu dönemin insanları güçlerini tarım ve hayvancılık yerine askerlikte harcamayı ve böylece başkalarının mallarını ele geçirerek yaşamlarını sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Bunun sonucu olarak da destanlarda hayvancılıkla uğraşan kişilerin tasvirini asker ya da asker özelliği taşıyan kahramanlar almıştır (KAT-III, 2004: 22).

Dede Korkut’ta hayırlı evlat tanımlanırken, *“Oğul atanun yetiridür, iki gözünün biridür. Devletlü oğul kopsa ocağınun közidür. / Oğul babanın yerine yetişenidir, iki gözünün biridir. Devletli oğul olsa ocağının korudur.”* ve *“Ata adını yoritmayan hoyrad oğul ata bilinden ininçe inmise yig, ana rahmine düşünce toğmasa yig. / Baba adını yürütmeyen hoyrat oğul baba belinden inince inmise daha iyi, ana rahmine düşünce doğmasa daha iyi.”* (Ergin, 2004: 74; Ergin, 1999a: 16) denilir. Yine, *“Ol zamanda oğul ata sözün iki eylemez-idi, iki eylese ol oğlanı kabul eylemezler-idi. / O zamanda oğul baba sözünü iki eylemezdi, iki eylese o oğlanı kabul eylemezlerdi.”* (Ergin, 2004: 160; Ergin, 1999a: 97) ifadeleri de hayırlı evladın özelliklerini aktarmaktadır. Bu ifadeler, çocuğu hayatın zorlayıcı, dinamik, sert ve kahredici şartlarına hazırlamak için kullanılan terbiye edicilik fonksiyonuna sahip ifadelerdir (Aytaç, 2010: 49). Hayırlı evlatla ilgili kullanılan bu ifadeler göre hayırlı evlat, öncelikle babasının adını sürdüren evlattır. Burada babanın adını sürdürmekten kasıt, onun hanlığını / beyliğini sürdürmektir. Töştük doğduğunda babası sefil bir durumdadır. Halk arasında *“kuu baş / çocuksuz adam”* diye anılmaya başlamıştır. Töştük önce kaybolan ağabeylerini bularak babasının neşesini yerine getirir. Böylece artık babasının adı, yani beyliği sürecektir. Boğaç Han’ın kendisini öldürmeye çalışan babasını esir düştüğü kırk namerdin elinden kurtarması örneğinde görüldüğü gibi Er Töştük de kendisini celmogusa veren babasına karşı bir saygısızlıkta bulunmaz. Bu yönüyle idealize edilmiş bir kahraman olmanın gerekliliğini yerine getiren Er Töştük’ün kişilik yapısı, Türk’ün değerler sistemiyle de örtüşmektedir.

Mehmet Aça, Türk destanlarındaki bahadır ya da alp tipini iki grupta inceler: *“Bunlardan ilki, Güney ve Kuzey Sibiryâ Türklerinin destanlarında görülen ve daha çok esaret altındaki ya da yabancı hanlar tarafından yağmalanmış kabilesini ve obasını esaretten kurtarma; esir edilen ya da öldürülen aile fertleriyle kendi hanları tarafından zulme uğrayan ulusun intikamını alma düşünceleriyle harekete geçen mazlum bahadırları kapsarken ikincisi de Oğuz Kağan örneğinde olduğu gibi, büyük devlet kurma idealine sahip, törenin sürekliliğini sağlamaya çalışan, daha medenî bir toplumun temsilcisi olan bahadırları içine almaktadır.”* Aça, bu tasnifine ek olarak Manas gibi iki grubun da özelliklerini üzerinde barındıran kahramanlara da değinir (2000: 12-13). Töştük de tıpkı Kuzey ve Güney Sibiryâ destan kahramanları gibidir. Onun ilk derdi, kaybolan ağabeylerini bulup aslında bir bakıma Kıpçak beyi olan babasının itibarını düzeltmektir. Bu isteği ilk başta ferdî bir istek gibi görünür. Ancak beyin itibarı ve gücünün, milletin itibarı ve gücünü temsil ettiği dikkate alındığında, bu isteğin aslında millî gereksinimleri karşılama yolunda bir istek olduğu anlaşılabacaktır.

Lord Raglan'ın kahraman kalıbından hareketle Oğuz Kağan, Manas, Edige Batır, Koblandı Batır, Er Sayın, Çora Batır, Alıp Manaş, Çibetey Han, Âdil Sultan, Er Samır, Buğaç Han, Salur Kazan ve Köroğlu gibi destan kahramanları örnekleminde, Türk destan kahramanlarının kendilerine özgün standart özelliklerini tespit eden İsmet Çetin şu benzerliklere değinir:

- 1- Destan kahramanları aristokrat bir aileye mensuptur.
- 2- Destan kahramanları ailenin zor durumda olduğu bir dönemde doğarlar.
- 3- Destan kahramanları çoğu kez olağanüstü şekilde doğarlar.
- 4- Destan kahramanları doğumundan sonra olağanüstü bir süratle büyürler.
- 5- Destan kahramanları özel bir tarzda şahsiyet bulurlar.
- 6- Destan kahramanları doğuştan itibaren kahraman yaratılıştadırlar.

7- Destan kahramanları özel bir şekilde isim alırlar ve isimleri kutsanmıştır (1998: 51-52). Er Töştük, gerek buraya kadar ele alınan gerekse de bundan sonra ele alınacak özellikleri bağlamında değerlendirildiğinde, onun da Çetin'in belirlemiş olduğu bu standart özelliklerin tamamını üzerinde barındıran geleneksel bir Türk destan kahramanı olduğu ortadadır.

Çalışmanın gerek epizot gerekse de motif incelemeleri başlıkları Er Töştük temelli gerçekleştirilmiştir. Bu başlıklar altında da yeri geldiğinde Er Töştük'le ilgili ayrıntılı bilgi

verileceğinden çalışmanın bu bölümünde tekrara düşmemek adına kendisiyle ilgili daha fazla ayrıntıya girilmemiştir.

4.2.1.2. Kocakarı: Haberci

Karalayev'den derlenen varyantta Töştük'ün kovaladığı bir çocuğun inek sağan annesi olarak yer alır. Anlatmanın pek çok yerinde kendisinden *kempir* denilerek bahsedilir. Çocuğunu öldürmek üzere olan Töştük'e, çoluk çocuğa kıyacağına kaybolan dokuz ağabeyini bulmasını ve gücü yetiyorsa da daha önce babası Eleman'ı döverek malını yağmalayan Kara Kıtay ve Mançu'nun yurdunu işgal etmesini söyleyerek çıkışır. Kocakarı¹⁴⁹ bununla da kalmayarak ağabeylerinin hikâyesini ve ana babasının kaybolan ağabeylerinin ardından yeni bir çocuk sahibi olmak için yaşadıklarını Töştük'e anlatır (ET, 1996: 1167-1270.m.). Bu yönüyle kocakarı, Campbell'in bahsettiği "*haberci*"dir (2013: 65). Bu kahramanın bir benzeri de Kırgızların Kız Saykal Destanı'nda yer alır. Bu destanda da Saykal, çocukluk yıllarında oynadığı tüm çocukları döver. Çocuklardan birinin annesi bu durumdan rahatsız olur ve Saykal'a şöyle seslenerek kendisinden önce ölen kardeşleri hakkında bilgi verir:

"Abaylap tursa al kempir, ("Dinlediğinde, bu yaşlı kadın)

Ar kanday ıplaz söz menen (Her türlü kötü sözle)

Kandı saldı sanaaga. (Hanı kederlendirdi.)

Kak baş kandin kızı dep, (Zürriyetsiz hanın kızı diye,)

Büt kırılıp erkegi, (Tüm erkek çocukları öldü,)

Aman cüröt uşu dep." (Bu sağ kaldı diye.)" (Cicioğlu, 2010: 246-247).

Anlatmada oğullarına kız arayan Eleman'ın karşısına çıkan ve yedi oğlu olan bir başka kahraman da sihirbaz kocakarıdır. O, bütün dünyayı dolaşmış, bütün milletleri tanımış, her şeyi duyan, her şeyi gören, bu meziyetlerinden dolayı da kendisini evliya olarak gören bir sihirbazdır. Bu özelliğinden dolayı Eleman'ın geleceğini ve derdinin ne

¹⁴⁹ Altay Türklerinin Maaday-Kara Destanı'nda da Kögüdey-Mergen babası Maaday-Kara ve annesi Altın-Targa'nın Kara-Kula Kağan'ın elinde tutsak olduğunu Altay'ın ruhu olan yaşlı bir kadından öğrenir (Bekki, 2007: 412-414).

olduğunu bilmektedir. Bu kocakarı, sadece yeryüzünü değil aynı zamanda yer altını da bilmektedir. Bu yüzden oğlu Er Töştük'ü ele geçirmek isteyen yer altının hanı Kökdö ve onun kötü huylu sihirbaz kocakarısı hususunda Eleman'ı uyarır. Bu kocakarının oğulları da kendisi gibi her şeyi bilen kâhinlerdir. Hatta kendi deyimiyle evliyadırlar. Onlar da kendisi gibi akıllı, her şeyi uzaktan görebilen üstün yetenekli varlıklardır. En küçük oğlu, aynı zamanda iyi bir silahşordur ve Kulager adında bir de atı vardır. Kökdö'nün kocakarısı ilk başta ona sataşsa da oğlu onu yenmiş ve kocakarı tekrar yer altına kaçmak zorunda kalmıştır. Ancak yaptığı sihirle kocakarının yedi oğlunu da yok etmeyi başarır. Kocakarı, oğullarının ardından Töştük'ün de başına Kökdö'nün kocakarısı yüzünden kötü bir şey gelmesinden korkmaktadır. Eleman'la karşılaştığında, ona dokuz kızı olan Sarıbay'ı ve onun en sevdiği küçük kızı Kenceke'yi müjdelir. Kenceke'nin üstün yeteneklerinden bahsedip onun sözünü dinlemesini ve oğlu Töştük'e gelin olarak almasını Eleman'a tembihler (ET, 1996: 3359-3588.m.).

Bu tip, bazı Türk destanlarında bir ihtiyar, hizmetçi, derviş / evliya olarak yer alır. Örneğin Kazakların Kubikul Destanı'nda rüyasında görüp âşık olduğu Akbilek'in peşinden yollara düşen Kubikul'a, Akbilek'i nerede ve nasıl bulacağını, karşısına çıkan yaşlı bir hizmetçi anlatır. O, bir yolunu bulup Kubikul'la Akbilek'in bir araya gelip Adilbay'ın memleketinden çıkmalarını sağlar. Bunun sonucunda da Adilbay'ın emriyle cellâtlar tarafından öldürülür (Arıkan, 2003: 256-287). Kazakların Dotan Batır Destanı'nda Kubakan'ın kırk oğlu ve kırk kızının akıl danışıp yakın memleketlerle ilgili bilgi aldığı kişi koyunlarını güden yaşlı bir ihtiyardır (Arıkan, 2003: 328).

Er Töstik (Erzanazar'ın Oğlu) adlı versiyonda kocakarı, ilk olarak avladığı tarğakın (keklik) peşinden koşarken Töstik'in karşısına çıkar ve örmeğinin bir sıra ipini kopardığı için:

“Allah canını alsın! Örmęimi kopardın! Sabahtan akşama kadar oyun peşinde koşup turgay avlayacağına kaybolup giden sekiz ağabeyini bulsan olmaz mı?” diyerek Töstik'e çıkışır (Aça, 2002a: 129).

İkinci karşılaşmalarında Töstik, kocakarının oğlunu aşık oynadığı sırada yumruğuyla yere serip öldürür. Kadın bu sefer daha da fazla beddua eder:

“Genç yaşta ölesin Töstik! Benim biricik oğluma gücüm yeteceğine bozkırda kaybolup ölen sekiz ağabeyinin kuruyan cesetlerini bulsan olmaz mı?” (Aça, 2002a: 130).

Kocakarının yukarıdaki cümlelerdeki ilenmesi Karalayev varyantında:

“Kemeline kelbegin, (“Gençliğine doymayasın,

Kelerki küzdü körbögün!”(Gelecek güzü görmeyesin!”) (ET, 1996: 1203-1204.m.)

şeklinde karşılık bulmaktadır.

Bay Nazar adlı versiyonda kocakarı, Tyostyuk’un kovaladığı bir fındık tavuğunun peşinden koşarken ipini kopardığı, çanta dokuyan bir kadın olarak yer alır. Tyostyuk’la ikinci karşılaşmalarında, Tyostyuk bu kadının oğlunu istemedi de olsa öldürür. İkinci karşılaşmalarında da haberci fonksiyonu üstlenen bu kocakarı ipini kopardığı ve çocuğunu öldürdüğü için sitem dolu, aşağılayan ve ilençli sözlerle kaybolan ağabeylerini bulması gerektiğini Tyostyuk’a hatırlatır (Taube, 1994: 139-150).

Dede Irnezer adlı versiyonda kocakarı, Ertostik’in avladığı bir serçenin peşinden girdiği evde, yün eğirip ip yapan bir kadın olarak yer alır. İpini bozan Ertostik’e aşağılayıcı sözlerle, boş boş gezeceğine kaybolan ağabeylerini bulmasını söyler (DI, 1997: 42-58).

Bu çalışmada ele alınan diğer varyant ve versiyonlarda kocakarı ya da onun başka bir yansıması yer almamaktadır.

4.2.1.3. Aysalkın: Peri Kızı

Töştük’ün ilk aşkı olarak görülen peri kızıdır. O, bu özelliğinden dolayı anlatmada *“kayıptın kızı / gaibin kızı”* olarak ifade edilir (ET, 1996: 2100.m.). Akıllı, altı ay sonra olacakları önceden bilebilme özelliği olan, kerametli bir kahramandır. Bütün bu olağanüstülüklerin yanında, olağanüstü bir kahramana layık olacak şekilde güzel bir kızdır. Anlatmada kendisinin fiziksel güzelliği ifade edilirken, *“beli kın gibi, yüzü ay gibi”* (ET, 1996: 1858.m.) denmektedir. Töştük’le olan birlikteliğinden adını Bokmurun koydukları bir erkek çocuk dünyaya getirir ve bu çocuğu Kökötöy Han’a gönderir. Aysalkın’ın diğer varyant ve versiyonlardaki yansıması olan kahramanlar hakkında çalışmanın *“4. 2. 2. 4. Kahramanın İlk Aşkı ve Çocuğu”* başlıklı bölümünde daha ayrıntılı bilgi verileceğinden bu bölümde kendisiyle ilgili daha fazla ayrıntıya girilmemiştir.

4.2.1.4. Bokmurun: Töştük’ün Oğlu

Töştük’ün, ilk aşkı olan ve anlatmada *“kayıptın kızı / gaibin kızı”* şeklinde ifade edilen peri kızı Aysalkın’dan doğan ilk çocuğudur. Doğduğunda göbek bağı annesi Aysalkın

tarafından kesilir ve adı Bokmurun olarak konulur. Annesi Aysalkın tarafından, eski bir keçeğe sarılıp heybeye konularak Kökötöy'ün develerinin olduğu yere götürülür. Kökötöy'ün çok sevdiği ve her sene aynı gün gördüğü Oysul Ata¹⁵⁰ kızıl devesinin hörgücüne asılarak Kökötöy'e ulaşması sağlanır. Aysalkın'ın düşüncesine göre Kökötöy, bu çocuğu kendi hanımı Külkanış'ın doğurduğunu sanacak ve onu kendi oğlu sanarak büyütecektir. İlerlemiş yaşına ve on iki hanımına rağmen çocuk sahibi olamamış kederli bir bey olan Kökötöy, bu çocuğu bulduğunda sevincinden Bokmurun'u kendisine veren Allah'a dua etmek için atı Maaniker'i kurban edecekken bir derviş¹⁵¹, Bozaygır'ı getirip onu kurban etmesini, Maaniker'in olağanüstü güçleri olan ve Bokmurun'a yaraşan bir at olduğunu bildirir. Kökötöy, aynı dervişin tembihiyle dokuz bin deve kesip Bokmurun'un boynuna bir muska takar. Yedi yaşına gelene kadar her gün yedi yüz kara tosunu ve daha nice malını sadaka olarak dağıtır. Memleketine döndüğünde beş bin kısrak kesip Bokmurun'un şerefine bir toy verir (ET, 1996: 2073-2604.m.).

4.2.1.5. Kenceke: Töştük'ün İlk Eşi

Töştük'ün ilk hanımıdır. O da tıpkı Töştük gibi babası Sarıbay'ın dokuz çocuğunun en küçüğü ve en değerlisidir. Fiziki anlamda periler kadar güzel olmakla birlikte altı ay sonra olabilecekleri bilebilen kâhin özelliği de göstermektedir (ET, 1996: 3533-3556.m.). Bu yönleriyle Türk destanların pek çoğunda görülen evlenilecek kadın kahraman tipinde aranan özellikleri üzerinde barındırır.¹⁵²

Kayınbabası Eleman'ı düğün göçü sırasında karşılaacağı zorluklar ve belalarla ilgili uyarıya da bir türlü onu bildiği yoldan döndüremez. Geleceği görebilen bir kahraman

¹⁵⁰ Kızıl deve anlatmada "Oysul Ata" ile özdeşleştirilmiştir. "Oysul Ata", Kırgız halk anlatmalarında dinî ve mitik özellikler taşıyan bir unsur olup develerin koruyucu piri olarak kabul edilir. Göçebe yaşam tarzının zorunluluğu olarak hayvanlara özel anlamlar yükleyen Kırgızlar, koyunların iyisi olarak Çopon Ata, sığırların iyisi olarak Zangi Baba, keçilerin iyisi olarak Çıçañ Ata, atların iyisi olarak Kambar Ata, geyiklerin iyisi olarak da Kayıperen adlı koruyucu pirlerin olduğuna inanmışlardır (Kaadar Salttar Ak Batalar, 2003: 164'ten Temur, 2012: 175). Kızıl deve, anlatmada develerin sultanı olarak anılır ve Kökötöy Han'ın her yıl aynı gün ziyaret ettiği bir hayvandır (ET, 1996: 2359-2367.m.). Kökötöy, hörgücündeki çocuğu aldıktan sonra kendisini kurban eder (ET, 1996: 2474.m.).

¹⁵¹ Karalayev'den derlenen anlatmada, kızıl devenin hörgücünde asılı bulunduğu Bokmurun için Allah şükretmek amacıyla atı Maaniker'i kurban etmek üzere olan Kökötöy'e, Maaniker'in çok değerli bir at olduğunu ve oğlu Bokmurun'a yaraştığını söyleyip kurban etmesi için Bozaygır'ı getiren ve nereden gelip nereye gittiği belli olmayan olağanüstü şahsiyettir. O, Bokmurun'un şerefine dokuz bin deve kesmesini, Bokmurun'un boynuna muska takmasını, Bokmurun yedi yaşına gelene kadar her gün yedi yüz kara tosunu ve daha nice malını da sadaka olarak dağıtmasını Kökötöy'e tembihler. Metinde "oluya" sözcüğüyle anılır (ET, 1996: 2505-2585.m.).

¹⁵² Türk destanlarında evlenilecek kadın kahraman tipinin özellikleri için bkz. Sağol, 2002: 265-268

olduğundan celmogusun üzerine sefere çıkan kocası Töştük'e, bu zorlu mücadelesinde kullanması için çeyiz olarak ailesinden almış olduğu çayingi elbiseyi, Çalkuyruk'u, altın sakayı, külazıkı, Çalkuyruk'un örtüsünü ve narkesken kılıcı verir. Bu eşyalar ile Dede Korkut'un erliğini ispatlayan Boğaç için babası Dirse Han'dan istemiş olduğu beylik, taht, at, deve, koyun, ev ve cübbe arasında benzerlik dikkat çekicidir (Ergin, 2004: 82-83). Kenceke'nin babasından çeyiz olarak aldığı bu eşyalar aslında bir bakıma Töştük'ün yer altına gerçekleştireceği yolculuk için yapılan bir hazırlıktır (Suvanbekov, 1970: 51-52). Kenceke, Töştük'ün yokluğunda sadakatle onu bekler. Bu yönüyle onaltı yıl Beyrek'i bekleyen Banu Çiçek'i hatırlatmaktadır (Ergin, 2004: 150). Buna ilaveten Köroğlu'nun Nigar Hanım'ının eş, hanım ve anne olarak tüm Köroğlu kollarında bulunması; Köroğlu'nun Çamlıbel'deki kalesinin tek hâkim kadını ve soylu bir babanın kızı oluşu (Ekici, 1999: 11-12) da Töştük'ün Kenceke'sini hatırlatır. Çünkü o da Nigar Hanım gibi diğer varyant ve versiyonlarda yer almakta, varyant ve versiyonların genelinde bey ya da han kızı olarak Kenceke, Kencekey ve Hincevey gibi adlarla anılmaktadır. Buna ilaveten dehem *baybiçe* olarak bir fonksiyon üstlenmekte hem de kendine ait bir kaleye sahip olarak alp-kadın tipine uymaktadır. Bu bağlamda Oğuz Kağan Destanı'nın İslami versiyonunda Arslan Han'ın hanımlarından birisi olan Bal (Mal?) da "*Ulu hatun*" olarak anılır (Togan, 1982: 68). Destanlardaki evlilik bahsi hakkında Manas temelinde tespitlerde bulunan Sağol'a göre ululuk, yani büyüklük yaş ya da evliliğin sırasıyla ilgili değildir. Ulu hatunlar, kahramanın seçerek ve barış yoluyla aldıkları hanımlarından biridir. Bu bağlamda ganimet olarak elde edilen hanımların ulu hatun olma ihtimalleri yoktur. Bu durum bir bakıma ganimet yoluyla yapılan evliliklerin devrini kapatıp barış yoluyla yapılan evliliklerin devrini açma isteğiyle ilgilidir (Sağol, 2002: 281). Kenceke, anlatmanın sonuna doğru Töştük'ün oğlu Colooçu (Yolcu)'yu dünyaya getirir ve Töştük'ün dönüşünün şerefine toy verir. Kenceke ve onun diğer varyant ve versiyonlardaki karşılığı olan kahramanlar hakkında, "4. 2. 2. 7. *Kahramanın İlk Evliliği*" başlığı altında ayrıntılı bilgi verileceğinden bu bölümde Kenceke'yle ilgili olarak daha fazla ayrıntıya girilmemiştir.

4.2.1.6. Sarıbay: Töştük'ün İlk Kayınpederi

Oğullarına hanım olarak almak için bir babadan olma dokuz kızı arayan Eleman'a, sihirbaz kocakarının müjdelediği, dokuz kızı olan zengin beydir. O da kızlarına eş

olarak bir babadan olma dokuz oğlu aramaktadır. Bu yüzden o da tıpkı Eleman gibi memleketinden uzak düşüp perişan olmuştur. Sarıbay¹⁵³, çok değer verdiği ve “*Kadir Gecesi*” olarak nitelendirdiği küçük kızı Kenceke’ye, diğer kızlarından ayrı bir önem vermektedir. Ona göre Kenceke, çok maharetli ve özellikli bir kız olduğundan onun kocası da kendisine denk olan bir yiğit olmalıdır. Sarıbay, Kenceke’nin kocası olacak yiğit için hayvan olduğu hâlde konuşabilen Çalkuyruk’u, ateşin yakamadığı ve okun geçemediği çayingi elbiseyi hediye etmeyi düşünmektedir. Sarıbay, maddi hazinesinin yanı sıra olağanüstü özellikleri olan eşyalara da sahiptir. Bu eşyalar, yolsuz yere yol açabilen bir eğe, fırlatınca ata dönüşen bir saka (aşık kemiği), yayıldığında hayvana dönüşen bir halıdır. Kızı Kenceke, bu eşyalarını düğün hediyesi olarak istediğinde ilk başta vermek istemese de sonrasında çaresiz vermek zorunda kalır (ET, 1996: 3492-4029.m.).

4.2.1.7. Diğerleri: Komşu Beyler

4.2.1.7.1. Alanbay

Er Töştük’ün kayıp ağabeylerini ve Eleman’ın yilkısını bularak memleketine döndüğünü duyup onun şerefine toy veren komşu beydir. Töştük’ü, Kıpçak halkının geleceği olarak görür. Töştük’e altın taç giydirip onu altın tahta oturtarak Kıpçak halkına han yapmak istemektedir. Ona göre Töştük’ün han olmasıyla birlikte üstün özellikleri ve gücünden ötürü hiçbir düşman artık onlara saldıramayacaktır (ET, 1996: 2771-2819.m.). Alanbay bu düşünceleriyle Eleman’ın tersine akli temsil etmektedir.

4.2.1.7.2. Saranbay

Er Töştük’ün şerefine toy veren bir başka komşu beydir. O da tıpkı Alanbay gibi Töştük’e taç giydirip onu tahta çıkartarak han yapmak niyetindedir (ET, 1996: 3086-3107.m.). Eleman’ın, oğlu Töştük’ün yer altındaki maceralarını tamamlayıp memleketine dönüşü şerefine vereceği toy esnasında da Kenceke’nin yanında yer alır. Yanılmayan, söz ustası, molla, silahşor ve bilgin sıfatlarıyla anılır. Bununla birlikte o, Eleman’ın düzenlediği

¹⁵³ Sarıbay, Kazakların Alpamış Destanı’nda Alpamış’ın eşi Gülbarşın’ın babası ve Şekti ilinin hanı olarak da yer almaktadır (Söylemez-Aliyeva, 2000: 38).

toya kimlerin geleceğini anlatan bir anlatıcı fonksiyonu da üstlenmektedir (ET, 1996: 14294-14421.m.).

“Sarañ” sözcüğü Kırgız Türkçesinde “cimri” anlamına gelmektedir (Yudahin, 1998-II: 638). Zakirov, “*Mart-martka, sarañ-sarañga coldoş bolot. / Mert metre, cimri cimriye yoldaştır*” sözünden ve anlatmada geçen “*Ayılbaş eken Sarañbay, / Aynı yurttan imiş Saranbay,*” dizelerinden hareketle bu ismin tesadüfen anlatmaya dâhil edilmediğini ve sembolik bir değeri olduğunu belirtir (1960: 41). Eleman’ın soydaşı Saranbay da kendisi gibi cimridir. Ancak buna rağmen o bile Eleman’ın mallarına kıyamayıp veremediği toyu vermeyi akıl etmiştir. Aynı şekilde “alañ” sözcüğü de “alagdı” sözcüğüyle eş anlamlı olup “dalgın” anlamına gelmektedir (Yudahin, 1998-I: 19). Ancak o da anlatmada sarf etmiş olduğu, “*Cerge kirsin tapkan mal, Baarın birdey çaçalık! / Yere batsın bütün mal, hepsini birden saçalım*” sözleriyle dalgınlığını aslında bir bakıma şaşkınlığını göstermektedir. Ancak bütün bunlara rağmen o bile Eleman’ın akıl edemediğini akıl etmiş ve Töstük’ün dönüşünün şerefine toy vermiştir.

4.2.2. Epizotun Macera Unsurları

4.2.2.1. Kahramanın Ad Alması

Sedat Veyis Örnek’e göre insanlara verilen isimler, “*İnsanın toplumsal ve bireysel kişiliğinin yanı sıra büyüsel ve gizemsel gücünü de belirten bir simge*”dir (1973: 2; Örnek, 1995: 149). Roux’un Durkheim’den aktardığına göre, “*İlkel insan için ad yalnızca bir sözcük, seslerin birleşmesi değildir, varlığın bir parçasıdır, hatta olmazsa olmaz önemdedir.*” (Durkheim, 1937: s. 190’dan Roux, 2005: 247). Freud’a göre ilkel insanın zihninde ad, bir insanın kişiliğinin bir parçasıdır (1971: 120). Orhan Şaik Gökyay da Şamanist çerçevede düşünen toplulukların ismi, insanın ruhu olarak düşündüklerini vurgular (2004: CCCLXXXVI). Ergun’a göre çocuğa konulacak isim, onu kötülüklerden koruyacak, toplum içinde ona belli bir mevki kazandırarak aslında bir bakıma tüm benliğini ve yaşamını şekillendirecektir (1997a, 93). Çünkü, epik kahramanın hayatı “*adının taşıdığı anlamın ifade edilmesine bağlıdır.*” (Greene, 1998: 132-133). Yani ad, “*Sürekli değişen ya da başka bir deyişle, değişmeye hazır olan insanın bu değişimini engelleyen bir ameliyattır. İnsandaki bütün farklılıkları donduran, cansızlaştıran, ona değişmez bir maske giydiren*

haldir. İnsanın iç değişmesini, güya, engellemek isteyen şekli bir vasıttır." (Abdullah, 1997: 97). Clarissa Pinkola Estés'e göre, *"Adların büyüğü ya da uğurlu anlamlarından ötürü dikkatle seçtikleri kültürlerde bir kimsenin adını bilmek, o kişinin hayat yolunu ve ruhsal özelliklerini bilmek demektir."* (2013: 140). İlhan Başgöz'e göre de insanlara verilen isimler toplumsal içerik taşırlar ve toplumların tarihî kaynaklarından izler taşırlar. Bununla birlikte kişisel ve toplumsal çevreyi yansıtır (1976: 164).

Ad verme, en basit anlamıyla bir insanı diğerlerinden ayırmak olarak görünse de aslında biyolojik bir varlık olan çocuğun sosyal ve hukuki bir varlık olarak toplum tarafından kabullenilmesinin törensel belgesi ve hatta senedir (Karadavut, 2013: 277). Dolayısıyla ad koyma gelişigüzel değil kutlanarak ve kutsanarak gerçekleştirilir. Çocuğun kulağına ezan okunması, çocuğu kibleye doğru çevirme, adı sağ kulağına söyleme gibi kalıplaşmış işlemler bu durumun günümüzdeki örnekleridir (Örnek, 1995: 149). Ad koyma törenlerini *"giriş merasimleri"* arasında değerlendiren Bilge Seyidoğlu, bu merasimleri kutsal ve değiştirilemez mitik kanunlar olarak kabul ederken, yeni doğan çocuğun bilinmeyen bir esrarengiz âlemden geldiğini ve o âleme dair tüm sırları bildiğini söyler. Bu yüzden de ona, geldiği bu esrarengiz âlemi hatırlatan güçlü bir isim koyulur (1995b: 1-2). Türkler arasında İslamiyet öncesi dönemde yeni doğan çocuğun adı, boy başkanı, saygı değer tanınmış bir konuk ya da boyun şamanı tarafından verilirken İslamî dönemle birlikte şamanın yerini derviş almıştır (Gökyay, 2004: CCCLXXXVI).

Karalayev'den derlenen varyantta kahramanın adı, o henüz dünyaya gelmeden babası Eleman'ın çocuk dilemek için gittiği Baabeddin Türbesi'nde rüyasına giren, rüyasında ona bir elma verip bu elmayı hanımıyla birlikte yemesini ve doğacak oğullarının adını Töştük koymasını tembihleyen Hızır tarafından verilir. Doğar doğmaz da adı Hızır'ın dediği üzere Töştük olarak konur (ET, 1996: 1049-1108.m.).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta kahramanın adı, o henüz dünyaya gelmeden babası ve annesinin çocuk dilemek için gittikleri kutsal mekânda duydukları olağanüstü sesin verdiği tavsiyeden dolayı Töştük konulur (ET, 1996: 433-445).

Özbeklerin Erali ve Şirali Destanı'nda kahramanların adı, kahramanlar daha dünyaya gelmeden babaları Kara Han'ın karşısına çıkan, doksan yamalı elbise giyen kalender tarafından, Kara Han'ın doğan çocuklarının şerefine verdiği toy sırasında, toya katılan diğer halkın da tasdiki alınarak verilir (Fedakar, 1999: 543-544). Yine Özbeklerin Rüstem Han Destanı'nın Fazıl Yoldaşoğlu ve Alim Hakkulov varyantları dışında kalan

varyantlarında Rüstem'in adı çocuksuzluğa çare bulunmasına yardımcı olan şeyh, derviş, divane gibi karakterlerin tavsiyeleri üzerine verilir (Fedakar, 2003: 145). Kazakların Kubıkul Destanı'nda Kubıkul'un adı, doğumunu müjdeleyen Baba Tükti Pir Evliya¹⁵⁴ tarafından, babası Veli Han'a söylenmiş ve doğumu şerefine babasının düzenlediği toyda konulmuştur (Arıkan, 2003: 197-206). Alpamış Destanı'nda da Alpamış ve kız kardeşi Karlıgaş'ın adları, babaları Bayböri'ye çocuk sahibi olacağını müjdeleyen Şaştı Aziz tarafından, tıpkı Töştük gibi, dünyaya gelmelerinden önce konulur (Söylemez-Aliyeva, 2000: 38).

Günümüzde ad koyma işlemi, din bilgisi olan birisi (müftü, imam ya da dinî yönüyle tanınan saygın bir kişi) tarafından yapılabileceği gibi çocuğun dedesi ya da babası tarafından da gerçekleştirilebilir. Burada dikkat çeken durum, ismi kim koyarsa koysun mutlaka çocuğun kulağına ezan okunduktan sonra, isminin kulağına üç kez söylenmesi şeklinde gerçekleşmesidir (Örnek, 1995: 149). Yani Türk destanlarında görülen peygamber¹⁵⁵ ve Hızır gibi dinî karakterlerin gelip ad koyması gibi olağanüstü hadiseler, günümüzde yaşamın gerçekliği içerisinde, din görevlilerinin ya da din bilgisi olan aile büyüklerinin gelip ad koyması şekline dönüşmüştür. Bu bağlamda Kırgızların Kız Saykal Destanı'nda Saykal'ın adı, babası Karaça Han tarafından kızının doğumu şerefine düzenlediği toy esnasında konulur (Cicioğlu, 2010: 245). Türkmenlerin Tulum Hoca Destanı'nda da Rahimverdi'nin adı, şerefine düzenlenen bir toyda, babalığı Tulum Hoca tarafından ve toya katılan halkın tasdikiyle konulur (Şahin, 2011: 464). Özbeklerin Rüstem Han Destanı'nın Fazıl Yoldaşoğlu varyantında da Rüstem'in ismi, Rüstem doğmadan gurbete giden babası Sultan Han'ın isteği üzerine, doğumunun ardından, annesi Hürayım tarafından konulur. Yine aynı destanın Alim Hakkulov varyantında Rüstem'in ismi babasının isteği üzerine konulur (Fedakar, 2003: 145).

Kahramanın ad almasını *“Yeniden Doğum Simgeseliği”* bağlamında değerlendiren Ali Duymaz, Oğuz Türklerinde bireye ad verilmesinin şartlarını Dede Korkut Kitabı'ndan hareketle değerlendirirken, bu şartları, *“Ol zamanda bir oğlan baş kesme kan dökmese*

¹⁵⁴ Edigey'in Kazak nüshasında, Edigey'in babasının adı “Baba Tüylü Saçlı Aziz”dir. Baba Tüylü Saçlı Aziz Kazaklar arasında keramet sahibi bir evliya olarak düşünülmekte ve Hoca Ahmet Yesevi ile özdeşleştirilmektedir (Tatlıcan, 2013: 138). Yine aynı şekilde Türkmenlerin Tulum Hoca Destanı'nda da Tulum Hoca'nın evlatlığı, Tükli Aziz'den olma Saçlı Aziz periden doğma bir kahramandır (Şahin, 2011: 454-460). Kazakların Kubıkul Destanı'nda da Veli Han'ın çocuksuzluğuna çare aramak için çıktığı yolda uğradığı ve bunun sonucunda çocuk sahibi olduğu evliyanın adı Baba Tükti Pir Evliya'dır (Arıkan, 2003: 193-197). Daha önce de bahsettiğimiz üzere Kazakların Alpamış Destanı'nda çocuk sahibi olmak için yapılması gerekenlerden biri de *“Babay Tükti Şaştı Aziz Evliya'nın türbesine gitmek”*tir (Söylemez-Aliyeva, 2000: 36).

¹⁵⁵ Manas Destanı'nda Manas'ın adı dört peygamber tarafından konulur (Yıldız, 1995: 538).

ad komazlar-idi." (Ergin, 2004: 118) cümlesiyle açıklar. Bu cümleden hareketle bireyin erişkinler ya da alplar topluluğunun bir mensubu olmadan bir ada sahip olamayacağı Duymaz tarafından vurgulanır (1998a: 43-44). Fuzuli Bayat'a göre, *"Ad verme motifi destan geleneğinde kahramanın epik biyografisini tamamlayan kutsal mahiyetli bir olgudur."*ve genç bireyin *"Toplumun üyesi olmaya hak kazanması, dolayısı ile yeni statüye geçişidir"* (2006: 148). Abdülkadir İnan'ın kaydettiğine göre, eski Yakutlarda çocuğun ilk doğduğunda aile fertleri tarafından konulan adı, onun gerçek adı sayılmazdı. Çocuklar, tıpkı Dede Korkut boylarındaki gibi ancak *"Yay çekip ot attıktan sonra"* gerçek adlarına sahip olurlardı (2000: 174). Töştük'ün adı Töştük daha doğmadan kendisine verildiği için bu geleneğin izleri ilk bakıldığında Er Töştük Destanı'nda yokmuş gibi görünse de Töştük'ün *"er"* namını alışı bu düşünceyle örtüşmektedir. *Karalayev'den derlenen varyantta*, Saranbay'ın anlatmanın son bölümlerinde anlattığına göre Töştük, halkından çokça haraç isteyip halkına eziyet eden Hindistan'ın alpinin askerlerini bire bir dövüşe çıkıp yenmesi sonucunda *"Er"* namını alır (ET, 1996: 14331-14386.m.). Töştük'ün er namını alışı ile Beyrek'in isminin önüne Dede Korkut tarafından *"boz aygırlı Bamsı"* namının verilmesi (Ergin, 2004: 121) ve Şecere-i Terakime'de Tuman Han'ın oğlu Yavlı'ya gösterdiği erlikten sonra Köl Erki ve Korkut adlı ulular tarafından *"Kanlı-Yavlı"* namının verilmesi (Ögel, 2002: 19) aynı bağlamda düşünülmelidir. Köroğlu'nun Türkmen versiyonunda da Hızır, Cığalı Bey'in rüyasına girerek gelininin mezarında doğan torununu haber verir. Cığalı Bey, torununu mezardan çıkarıp eve getirdiği sırada evde oturan aksakallı baba, bu çocuğun adını Rövsen koyar. Daha sonra elinden kaçıp giden tayının peşinden giden Rövsen, yorulup uykuya daldığı sırada rüyasına giren Hazret-i Ali Şir Hüda Pir, Rövsen ismini yiğide yakışır bulmaz ve kendisine mezardan çıkan anlamına gelen Göroğlu adını verir (Nurmemmet, 1996: 7-31). Kazak destan kahramanı Alankay'ın *"Batır"* unvanını alışı da karşısına çıkan ilk engel olan kaplanı öldürmesinden sonra gerçekleşir (Bayram, 2004: 99-100). Aynı şekilde Saykal da *"kız"* namını Kıtayların hanı Zarun'un sarayını ele geçirdikten, *"han"* namını da babasının tahtına oturduktan sonra alır (Cicioğlu, 2010: 302-330). Alpamış Destanı'nın Özbek versiyonunda da doğduğunda adı Şahımerdan Piri tarafından Hekimbek konulan çocuk, yedi yaşına girdiğinde on dört batman yayı çekip oku uzaklara fırlatınca, namı tüm yurda yayılır ve adı halk tarafından, *"Alpamış Alp"* olarak konulur (Yoldaşoğlu, 2000: 28). Türkmenlerin Tulum Hoca Destanı'nda da Rahimverdi'nin adı, aşık oynadığı çocukları kandırarak aşıklarını ellerinden alan Keyküt adındaki bir çocuğu

dövmesinden sonra, Keyküt tarafından kendisine “*Ayt geldi*” denildiği için adı Aytgeldi olarak kalır (Şahin, 2011: 466). Kırgızların Askazan Baatır Destanı’nda da usta bir avcı olan Koñuraş’ın adı, kahraman ava giderken halkına “*Kazanlarınızı asın, sularınızı ısıtın, hazırlıklı olun.*” dediği için sonrasında Askazan olarak değişir (G-AB, 2012: 39).

Türkler doğan çocuklarına adları atalarından öğrendikleri kurallara yani töreye uygun şekilde koyarlar. Verilen her ad mutlaka bir sebebe dayanır. Örneğin Attila’nın adı nehir kenarında dünyaya geldiği için nehir kenarı anlamına gelen “*etil*” sözcüğünden gelmektedir (Gülensoy, 1994: 5-6). Radloff da Er Töstük’ün adını “er-tüşlük” yani “yer altı kahramanı” (yeraltına inmiş) şeklinde izah etmiştir (Jirmunskiy, 2011: 83-84). Bu bağlamda *Er Töstik (Ernazar’ın Oğlu) adlı adlı versiyonda*, kahramanın anne ve babası ilerleyen yaşlarında kısırağın döşünü yedikten sonra sahip oldukları çocuklarının adını, kerameti kısırağın döş etinde gördükleri için Töstik koyarlar (Aça, 2002a: 129). *Er Töstik (Bulat Bay’ın Oğlu) adlı versiyonda* da kahramanın adı, annesi hamileliği sırasında bir kısırağın döş etine aş erip onu yedikten sonra bir erkek çocuk dünyaya getirdiği için Tyostuk yani Töstik konulur. Bu varyantta çocuğun erkek oluşunun kerameti kısırağın döş etine bağlanmıştır (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97). *Er-Töstik (Tokpay-Bay’ın Oğlu) adlı versiyonda* da tıpkı diğer Kazak versiyonlarında olduğu üzere kahramanın adı, annesi hamileliği sırasında döş etine aş erip onu yedikten sonra bir erkek çocuk dünyaya getirdiği için Er-Töstik konulur. Bu varyantta da çocuğun erkek oluşunun kerameti, kısırağın döş etine bağlanmıştır (Boratav-Bazin, 1995: 237-239). *Bay Nazar adlı versiyonda da*, daha önce ele alınan versiyonlarda olduğu gibi, kahramanın anne ve babası yaşlı ve açlıktan ölmek üzereyken bir kısırağın göğüs etini yedikten sonra çocuk sahibi olurlar. Çocuğun babası Bay Nazar, çocuğun bu olumsuz şartlar altında dünyaya gelişinin kerametini, kısırağın göğüs etine bağlayarak çocuğun adını Tyostyuk yani Töstik koyar (Bay Nazar: Taube, 1994: 139-150). *Dede Irnezer adlı versiyonda*, Irnezer ve hanımı yaşlanmış olmalarına rağmen Allah tarafından gönderildiğine inandıkları bir at etini yerler ve bunun sonucunda kadın hamile kalır. Doğan çocuğa da Irnezer tarafından Ertostik adı verilir (DI, 1997: 42-58).

Daha önce de değinildiği üzere, Türk halk anlatmalarında kahramanların isimleri ya din büyükleri ya da Dede Korkut gibi toplumun önde gelen isimleri tarafından konulur. Çünkü, destan kahramanın ismi ile karakteri arasında mutlaka bir uyum olmalıdır. Bu şekildeki bir isim, ancak dinî bilgisi olan ermiş, evliya ya da aksakallar tarafından

konulabilir (Türkler, 2005: 34). Altay ve Hakas Türklerinin ortak anlatması olan Altın Tayçı Destanı'nda da Ak-Han'ın oğlunun adı bir aksakal tarafından konulmuştur (Ergun, 1997a: 93). Çuvaşların Ulıp Destanı'nda da kahramanın adı toplum içerisinde saygın bir yeri olan Pliska adlı bir ihtiyar tarafından verilir (U, 2013: 62-64). Pliska, ad koyma işlemi sırasında ettiği dualarla Dede Korkut'u çağrıştırmaktadır. Kırgız destanlarından Eşimkul Menen Zuura'da, Eşimkul ile Zuura'nın ilerlemiş yaşlarında doğan çocuklarının adı, çocuk sahibi olmaları için kendilerine yardımcı olan ve Eşimkul tarafından *"akılman"* yani *"bilge kişi"* olarak hitap edilen hekim tarafından *Altın Kökül* konulur (EMZ, 2007: 143-147).

Mircea Eliade'ye göre *"insani varoluş tamamıyete bir dizi geçiş ayiniyle, sonuç olarak birbirlerini izleyen, erişkinler topluluğuna katılma ayinleriye ulaşabilmektedir."* (Eliade, ? : 157). İnsanları adlandırma, dünyadaki tüm topluluklarda görülen bir olaydır. Bu olay insanla birlikte doğmuş ve insanlığın gelişimi doğrultusunda evrimini tamamlayarak toplumlara ait birer folklor olayı hâline gelmiştir. Orhan Acıpayamlı'ya göre ad verme hadisesi, beraberinde çocuğa kişilik kazandıran ad verme törenlerini doğurmuştur. Böylece çocuk, *"yeni bir dünyaya geçerek"* yaşadığı toplum içerisinde yeni bir statü kazanmış olur. Bu bağlamda bu törenler *"Rites de Passage"* yani *"geçiş dönemi törenleri"*dir. Bu tören Kırgızlar arasında düğün töreni gibi gerçekleştirilir. Düzenlenen bu tören, *"il ile yurt"*un bir araya geldiği ve alını ak akıtmalı atın kurban edildiği bir törendir (Acıpayamlı, 1992: 1-14).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta İleman, hanımının hatırlatması üzerine bir koyun keserek halkını toplar ve doğan çocuğunun şerefine toy verir. Daha sonra da çocuğun elinden tutup onunla birlikte ortaya çıkar ve toya gelenlerden çocuğuna ad vermelerini ister. Toya katılanlar çocuğa bir isim koyamazlar. Bunun ardından aksakallı bir adam gelir ve:

"Kudaydın raymı tiigän ("Allah'ın merhametine ulaşan)

Er Töştük at bolsun" (Er Töştük olsun adı!)" diyerek çocuğun adını verir (İliç, 2002: 31).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta kahramanın adı, Eleman'ın doğan çocuğuna ad vermek için verdiği toya katılan ve başında sarığı olan derviş tarafından dua ile Töştük konulur (ET, 1996: 423-432).

Manas'ın oğlu Semetey için düzenlediği ad koyma toyunda gerçekleşen olaylar da aynıdır. Manas'ın düzenlediği toya katılanlar çocuğa uygun bir ad koyamazken elindeki asa

ile ak boz bir ata binmiş aksakallı ihtiyar gelir ve çocuğa Semetey adını koyar. Bu ihtiyar Hızır'ın tam da kendisidir. Semetey'in oğlu Seytek'e de adını, bir toyda gökten inen altın sakallı Ay-Koca verir (Ergun, 1997a: 96-98). Türkmenlerin Ali Bey-Balı Bey Destanı'nda da Yusuf Bey, hanımı Gül Hatice Ayım doğurunca bir toy düzenler. Bu toy esnasında pir Alav Hoca, toya katılan halkın, ulemanın ve tüm erdemli insanların onayını da alarak çocuğun adını Ali Bey koyar. Ahmet Bey'in oğluna da Balı Bey adını âlimlerin, fazılların, aksakalların onayını alarak Şihşerep Hoca koyar (Şahin, 2011: 532-533). Dede Korkut Kitabı'nda Pay Püre Bey'in oğlu Beyrek'in "*Boz aygırlı Bamsı*" unvanı, Oğuz Beylerinin katıldığı bir toy sırasında Dede Korkut¹⁵⁶ tarafından verilmiştir (Ergin, 2004: 121). Altay Destan kahramanlarından Közüyke'nin adı, bir toy esnasında toya katılanların isim koyamaması üzerine, toya gelen bir aksakal tarafından verilir. Közüyke'nin beşik kертmesi Bayan'ın ismi de yine aynı toya gelen yaşlı bir kadın tarafından verilir (Dilek, 2002: 313-314). Kırgız Destanı Kız Darıyka'da, Darıyka'nın adı, babası Katıran'ın onun doğumu şerefine düzenlediği toyda aksakalların ortak kararıyla konulur. Darıyka'nın Hz. Ali'den olma oğlu Şaysılda'nın adı da babası Hz. Ali'nin daha çocuk doğmadan söylediği üzere, Şaysılda'nın doğumu şerefine verilen toyda aksakallar tarafından konulur (Türker, 2005: 168-259).

4.2.2.2. Kahramanın Olağanüstü Şekilde Büyümesi

Kahramanın doğar doğmaz yetişkin bir insan gibi davranması ve kısa sürede büyümesi, eski dönemlere ait inanışlarla ilgili geleneksel bir destan motifidir. İlkel dönem insanın düşüncesinde insan tekrardan doğma gücüne sahip olduğundan aslında ölmemektedir. Propp'a göre doğum, ölenin tekrardan dünyaya gelmesidir. Kadın yetişkin

¹⁵⁶ Dede Korkut Boylarında Basat'ın ve Buğaç'ın isimlerini veren de yine Dede Korkut'tur (Ergin, 2004: 207). Adı geçen eserde Dede Korkut için kullanılan, "*Oğuzun ol kişi tamam bilicisi-y-idi. Ne dir-ise olur-idi. Gayıbdan dürlü haber söyler-idi. Hak Ta'ala onun könlüne ilham ider-idi. / Oğuz'un o kişi tam bilicisi idi. Ne derse olurdu. Gaibden türlü haber söylerdi. Hak Ta'ala onun gönlüne ilham ederdi.*" (Ergin, 2004: 73; Ergin, 1999a: 15) ifadelerinden anlaşılacağı üzere Korkut Ata'ya, Hızır ve aksakallı ihtiyarla aynı anlamlar yüklenmiştir. Yine Dede Korkut'un kendisine kılıç çeken Deli Karçar ile münasebetinde geçen "*Çalar-isen elün kurusun didi. Hak Ta'alanun emri-y-ile Delü Karçarun eli yukarıda asılı kaldı. Zira Dede Korkut velayet issi idi, dileği kabul oldu. / Çalarsan (kılıcı vurursan) elin kurusun dedi. Hak Ta'ala'nın emri ile Deli Karçar'ın eli yukarıda asılı kaldı. Zira Dede Korkut keramet sahibi idi, dileği kabul olundu.*" cümleleri ve yine Dede Korkut'un duasıyla Deli Karçar'ın elinin tekrar eski hâline dönmesi de Dede Korkut'un bu fonksiyonunu örnekler niteliktedir (Ergin, 2004: 126; Ergin, 1999a: 66-67). Aslında Dede Korkut, miti temsil etmektedir ve mitle yakın ilişkisi olan ad ve ad koyma törenlerinde onun yer alması tesadüfi değildir (Abdullah, 1997: 97). Dede Korkut'un ad verdikten sonra dile getirdiği "*Adını ben virdüm yaşını Allah vırsün*" (Ergin, 2004: 121) duası da kendisinin keramet sahibi bir şahsiyet olduğunun göstergesi sayılabilir nitelikteki bir duadır.

bir insanı doğuramayacağı için de olağanüstü büyüme motifi ortaya çıkmıştır (Propp, 1976: 214 ve 237'den KAT-III, 2004: 22 ve 41). Dolayısıyla da destan kahramanlarının doğar doğmaz erişkin bir insan özelliği göstermeleri de doğal karşılanmaktadır.

Oğuz toplumu, dünyaya gelen bireyin bir an evvel atlı ve avcı göçebe kültürün ideal bir ferdi olmasını ister. Bu yüzdendir ki Türk düşüncesinde destan kahramanlarının doğumlarından ergenlik dönemlerine kadar geçen yaşamları ayrıntılı olarak anlatılmak yerine formel ifadelerle geçiştirilir (Duymaz, 1998a: 42). Dede Korkut boylarından Dirse Han Oğlu Boğaç Han anlatmasında, Boğaç'ın büyümesi, *"At ayağı külüg ozan dili çevük olur. Eyegülü ulalur kapurgalu büyür. Oğlan on biş yaşına girdi. / At ayağı çabuk ozan dili çevik olur. Her kemikli gelişir, kaburgalı büyür. Oğlan on beş yaşına girdi"* (Ergin, 2004: 81; Ergin, 1999a: 24) cümleleriyle anlatılır. Alpamış Destanı'nın Başkurt versiyonunda da Alpamış'ın büyümesi anlatılırken şu cümleler kullanılmıştır: *"O, ay büyümesini günde büyüyüp, yıl büyümesini ayda büyüyüp, bir günlükken yürüyüp, ikinci günde sokağa çıkıp çocuklarla koşuşup, atlayıp oynamaya başlamış (de)."* (Alpamış, ekitap). Beyrek'in doğumundan on beş yaşına kadar geçen zaman dilimi de, *"Pay Pürenün oğlu biş yaşına girdi, biş yaşından on yaşına girdi, on yaşından on biş yaşına girdi."* (Ergin, 2004: 118) cümleleriyle ifade edilir. Yine Dede Korkut boylarından Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, Segrek'in doğumu anlatılmadan, ağabeyi Egrek'le birlikte babasının iki oğlundan biri olduğu söylenir. Onun büyümesi de tıpkı Boğaç Han'ın büyümesi anlatılırken kullanılan cümlelerin benzeri olan, *"Eyegülü ulalur kapurkalu böyür. Meger hanum, Uşun Kocanın kiçi oğlu Segrek eyü, bahadır, alp, delü yiğit kopdı. / Her kemikli gelişir, kaburgalı büyür. Meğer hanım, Uşun Koca'nın küçük oğlu Segrek iyi, cesur, alp, deli yiğit oldu."* şeklindeki cümlelerle anlatılır (Ergin, 2004: 226; Ergin, 1999a: 179). Aynı durum Salur Kazan'ın oğlu Uruz'un büyümesi için de geçerlidir. Onun büyümesi anlatılırken de, *"Meger hanum, Kazanun bir oğlançuğı var-idi. Böyüdi, yigitçük oldu. / Meğer hanım Kazan'ın bir oğlancığı var idi. Büyüdü yigitcik oldu."* denilmektedir (Ergin, 2004: 239; Ergin 1999a: 198). Başkurtların Ural Batır Destanı'nda da Ural ile ağabeyi Şülgen'in büyümeleri şu satırlarla anlatılır:

*"Aylar günler geçerken,
Çocukları büyüyüp,
Şülgen'i onikisini*

Ural'ı onunu doldurup” (Ergun-İbrahimov, 1996: 21).

Edigey Destanı'nın Tatar nüshasında, Edigey'in doğumundan on iki yaşına kadar geçen zaman dilimi otuz bir mısradan anlatılmaktadır (Tatlıcan, 2013: 139-140).¹⁵⁷ Bu durumun nedenini V. Propp, içine doğduğu toplumun kurtarıcı olarak gördüğü yeni doğan bireyin büyümesini beklemeye, içerisinde bulunduğu kaos ortamı nedeniyle, zamanı olmamasına bağlar (Propp, 1941: 97'den Arıkan, 2003: 119).

Dede Korkut boylarında ergenlik ve dolayısıyla da erlik gösterme yaşı genellikle on beş yaşla ilişkilendirilmiştir (Duymaz, 1998a: 42). Kırgız epik anlatımlarında ise kahramanların dokuz ila on iki yaşlarında ergenliğe ulaştıkları görülür (KAT-III, 2004: 41). Kazak destan kahramanı Alankay Batır, kendi adını taşıyan destanın başlangıç bölümünde, on beş yaşında bir yiğit olarak sahneye çıkar (Bayram, 2004: 67). Coodarbeşim Destanı'nda, Töştük'ün oğlu Coodarbeşim on beş yaşına geldiğinde, kimsenin karşı duramayacağı güçlü bir pehlivan olarak standaki asıl yerini alır. Coodarbeşim'in doğumundan on beş yaşına kadar geçen büyüme süreci, elli dört dizede hızlıca anlatılır (Alimova, 2006: 131-133). Kırgızların kadın destan kahramanı Canıl Mirza, kendi adını taşıyan destanın ilk satırında, *“Cañıl Mirza on altı yaşına bastı”* cümlesiyle dinleyiciyle karşı karşıya getirilir (Çelik, 2010: 126).

Karalayev'den derlenen varyantta, Er Töştük'ün doğumundan büyümesine kadar geçen süreç, tıpkı Boğaç, Segrek ve yukarıda adları anılan diğer kahramanlarda olduğu gibi ayrıntı ve tasvirlerle girilmeden anlatılmış ve on beş yaş yerine on iki yaş vurgulanmıştır. Anlatmada, Töştük'ün doğumunun ardından babası Eleman büyük bir toy düzenler ve nazardan koruması için boynuna muska taktırır, kurbanlar kestirir ve sadakalar dağıtır. Bu toydan Töştük'ün on iki yaşına kadar geçen zaman dilimi anlatmada yer almaz. Töştük, on iki yaşına geldiğinde ise karşısına çıkanı yok eden bir yiğit olmuştur (ET, 1996: 1101-1182.m.):

“Elemanın Töştüğü (“Eleman'ın Töştük'ü)

Eren çıktı, er çıktı, (Mert çıktı, yiğit çıktı,)

Cürögünön çañ çıktı, (Yüreğinden ateş çıkar,)

¹⁵⁷ Destan kahramanların olağanüstü şekilde çabuk büyümelerine daha fazla örnek için bkz. Arıkan, 2003: 121-124

Dooşunan can çıktı! (Sesinden insan korkar.)

On ekige kelgende (On ikisine geldiğinde)

Kançalardı kamadı, (Kaç insanı sıkıştırdı,)

Katılışkan adamdı (Karşı çıkan insanı)

Elemandın Töştüğü (Eleman'ın Töştük'ü)

Karsılatıp sabadı.”(Adamakıllı patakladı.”) (ET, 1996: 1135-1143.m.). Bu yüzden halk arasında “*Er Töştük tentek eken (Er Töştük haylazmış)*” diye yayılır (ET, 1996: 1156.m.). O, mert ve yiğit bir kahramandır. Anlatıcı, Er Töştük’ten aşağıdaki ifadelerle bahseder:

“Cürögünön çañ çıktı, (“Yüreğinden ateş çıktı,)

Dooşunan can çıktı!” (Sesinden insan korktu.”) (ET, 1996: 1137-1138.m.).

Alpamış da o kadar güçlüdür ki oynarken vurduğu her çocuk oracıkta ölüverir. O yüzden halk çocuklarını ondan korkularına evden çıkarmazlar (Söylemez-Aliyeva, 2000: 38). Alpamış, henüz dört-beş yaşlarındayken güçlü bir kahraman olarak destandaki yerini alır. Kendisine yaraşan bir sevgili ve atı bulduktan sonra halkı için düşmanlarıyla savaşmaya başlar. “*Atarsan ok değmez; kesersen kılıç kesmez; ateşe koysan yanmaz; suya koysan batmaz*” bir kahraman olur (Söylemez-Aliyeva, 2000: 36). Aynı şekilde Maaday-Kara Destanı’nın başkahramanı Kögüdey-Mergen’de iki yaşındayken kendisini bulan Altay’ın ruhu yaşlı kadından kendisi için ok ve yay yapmasını ister. Yaşlı kadın Kögüdey-Mergen dediğine uyararak kaburgadan yay, kamışlardan ok yapıp Kögüdey’e verir. Kögüdey de bu yay ve okla pek çok av hayvanını vurarak avcılıktaki maharetini gösterir (Bekki, 2007: 402-404). Çuvaş destan kahramanlarından Ulop’ın büyümesi de Çuvaş alp anlatmalarının tesiriyle normal insanlardan daha hızlı şekilde gerçekleşir (U, 2013: 23).

Radloff’un Coloy’dan derlediği varyantta Töştük, iki gün geçmeden “Anne”, altı gün geçmeden “Baba” der ve babasının koyunlarını gütmeye başlar (İliç, 2002: 30).

Düyşembiev Mirzalı’nın anlattığı varyantta, Töştük’ün ad almasından kayıp ağabeylerini aramak için yola çıktığı zamana kadar geçen süreçte yaşadıklarına yer verilmezken, Töştük’ün yetişkin bir fert oluşu “*Töştük büyüdü.*” şeklinde bir cümleyle ifade edilir (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük, doğumun ardından geçen üç dört aylık süreçte yürüyüp konuşmaya başlar (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik, olağanüstü bir şekilde büyür. Bir ayda bir yaşındaki, üç ayda üç yaşındaki çocuk gibi, bir yılda on beş yaşındaki delikanlı gibi görünür. İki yaşına geldiğinde dövüştüğü çocukların hepsini yere serip öldüren dolayısıyla da herkesin kendisinden korkutuğu bir yiğit olur (Aça, 2002a: 129).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik, doğumunun ardından bir günde normal insanın bir yılda büyüdüğü kadar hızlı şekilde gelişir (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik, tıpkı Bulat Bay'ın Oğlu Töstik versiyonunda olduğu gibi, bir günde normal insanın bir yılda büyüdüğü kadar hızlıca gelişir (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtigil adlı versiyonda, İtigil'in doğumundan kaybolan ağabeylerini aramasına kadar geçen zaman dilimi anlatılırken, “Büyümüş olan İtigil...” diye bahsedilmektedir (Yıldırım, 2014: 97-100).

Bay Nazar adlı versiyonda, Tyostuk'un büyümesi anlatılırken, “Üç gün geçtiğinde üç yaşındaki, dört gün geçtiğinde dört yaşındaki çocuk gibi oldu.” denilmektedir (Taube, 1994: 139-150).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Ertostik'in büyümesi anlatılırken, “İki yaşıdayken beş altı yaşındaki çocuk gibi, beş altı yaşıdayken on bir on iki yaşındaki çocuklar gibi büyümüş.” denilmektedir (DI, 1997: 42-58).

Surançiev Kalça'nın anlattığı ve İlyanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantlar ile Yirtöşlik, Ecmen Batur, Akboz Aygır adlı versiyonlarda, kahramanın (Töştük / Yirtöşlik / Ecmen Batur / Nurzat) doğumuyla ilgili bir bilgi bulunmamakla birlikte o, anlatmanın en başında yetişkin bir kahraman olarak yer almaktadır. Bu yüzden de bu anlatmalarda kahramanın olağanüstü şekilde büyümesine dair bir bilgiye rastlanmaktadır.

4.2.2.3. Kahramanın Kaybolan Ağabeylerin Hikâyesini Öğrenmesi

Masal türünün biçimbilimi üzerine çalışan Vladimir Propp'un yapmış olduğu tespitlere göre, masallarda her şey bir kötülükle başlar ve kötülük cemiyet içerisinde eksikliği doğurur. Kahramanın görevi bu eksikliği gidermektir (1985: 7). Yine Propp'un

masal kahramanlarının işlevleriyle ilgili olarak, *“VIII- Aileden birinin bir eksiği vardır; aileden biri bir şeyi elde etmek ister; IX- Kötülüğün ya da eksikliğin haberi yayılır, bir dilek ya da bir buyrukla kahramana başvurulur, kahraman gönderilir ya da gider.”* (1985: 43-46) başlıkları altında yaptığı tespitler bağlamında değerlendirecek olunursa Töştük anlatmalarında Eleman’ın eksikliği, kaybolan çocukları, yani Töştük’ün ağabeyleridir. Er Töştük de bu çerçevede ağabeylerinin peşinden giderek aslında bu eksikliği gidermektedir.

Türk destanlarında kahramanın düşmanlarını yenmesi bir zorunluluktur. Bu zorunluluğun temelinde öncelikle aileyi koruma düşüncesi yatmaktadır. Çünkü kahraman için ailenin bölünmesi huzursuzlukların ve dolayısıyla da savaşların başlama nedenidir (Şahin, 2012: 122). Kendi ailesini bir arada tutamayan bir insana, milletini bir arada tutma misyonunu yüklemek manasız olacaktır. Töştük’ün kaybolan ağabeylerini bulma arzu ve mücadelesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Er Töştük anlatmalarının on iki tanesinde¹⁵⁸ Töştük, ilk yolculuğunu kaybolan ağabeylerini bulmak için gerçekleştirir. Çünkü Oğuzlar arasında, *“dar manasıyla kardeş, oba içinde, geniş manasıyla düşman karşısında hakimiyetin, üstünlüğün sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır.”* (Oğuz,1996: 141). Destanlar zorlu bozkır hayatını anlatırlar. Bu yüzden de süreki savaş ve mücadelenin olduğu bozkır hayatında mutlu ve müreffeh bir yaşam sürmek fizikî anlamda da güçlü olmayı gerektirir. Bu da ancak sayısal çoğunlukla mümkün olmaktadır. Öcal Oğuz, bu durumu şu cümlelerle trajediden realiteye çeker: *“Güçlü olmanın temel şartlarından biri ise çok / “köp” olmaktır. Köp olmayan milletlerin veya boyların kaderi, tâhi olmak veya yok / “cok” olmaktır.”* (1997: 140). Töştük’ün de ağabeylerini bulmak isteğinin nedeni bu anlatılanlarda aranmalıdır. Bu bağlamda millet, kardeş kavramıyla ilgili düşünülür. Çünkü kahramanlar milletlerini kardeşleri gibi görürler. Bu yüzden, obalarında kardeşlerini, oba dışında da kardeşi yerine koyduğu boyunu / milletini korumanın mücadelesine girerler (Özcan, 2013: 125).

Campbell, kahramanın ilk eylemlerinin başlangıcını sağlayan diyalogu *“maceraya çağrı”* olarak adlandırır. Ona göre bu çağrı, o güne kadar sıradan bir insan gibi gezip dolaşan kahramanın benliğini uyandıran bir etkidir. Bu çağrının tesiriyle kahramanın alışılmış yaşam ufku genişler ve eskiye dair pek çok şey artık kahramanı tatmin etmez.

¹⁵⁸ Kırgız sahasına ait İlyanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük’ün kardeşi olmadığı için bu epizota rastlanmaz. Uygur sahasına ait, Ecmen Batur ve Akboz Aygır adlı versiyonlarda da kahramanın ağabeyleri kayıp değildir.

Yani kahraman eskinin kalıbına sığmaz. Bu sığmayış onu aşması gereken bir eşiğin başına getirir (2013: 65-66). Büyüyüp fiziki bir olgunluğa erişen bireyin alp olabilmesi için geçirmesi gereken süreçlerden biri, “Sırların İfşası”dır. Belli bir olgunluğa erişmeden öğrenecekleri sırların kendilerine zarar vereceğini düşünen toplum büyükleri, delikanlılara alp olmadan pek çok şeyi anlatmazlar (Duymaz, 1998a: 48).¹⁵⁹ Töştük’ün kaybolan ağabeylerinin hikâyesini öğrenmesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Töştük, kaybolan ağabeylerinin hikâyesini karşısına çıkan bir kocakarıdan öğrenir¹⁶⁰ ve bu kocakarı aslına onu maceraya çağıran bir *haberci*dir.

Karalayev’den derlenen varyantta kocakarı yani haberci, Töştük’ün kovaladığı bir çocuğun inek sağan annesi olarak yer almaktadır. Çocuğunu öldürmek üzere olan Töştük’e, çoluk çocuğa kıyacağına kaybolan dokuz ağabeyini bulmasını ve gücü yetiyorsa daha önce babası Eleman’ı döverek malını yağmalayan Kara Kıtay ve Mançu’nun yurdunu işgal etmesini söyleyerek çıkışır¹⁶¹ (ET, 1996: 1167-1219.m.).

Kahramanın kaybolan aile fertleri hakkında başkalarından bilgi edinmesi, Kırgız epik geleneği içerisinde geleneksel bir motif olarak kabul edilir. Semetey, asıl memleketinin Talas, babasının da Manas olduğunu ve annesi Kanıkey’in de Abıke ve Köböş tarafından zorla Buhara’ya kaçırıldığını, kuşunu alıp vermediği için dövdüğü Sarı Kel’in sarf ettiği sert cümlelerden öğrenir. Yine aynı şekilde, Olcobay’ın oğlu Akberdi, küstürdüğü teyzesi Suksur’dan, Kudake tarafından öldürülen babasının hikâyesini öğrenir (KAT-III, 2004: 23). Kırgızlara ait Kız Saykal Destanı’nda da Saykal, babası Karaça Han’ın otuz yıl önce düşmanlarıyla baş edemeyip haraç olarak verdiği Lob Nehri, Lobnor, Altın Kürök ve Bayan Cürök adlı değerli toprakların hikâyesi ile yıllardır babasının Sagda Bey’e ödediği vergiyi, babasının komutanı Şerik’ten öğrenir (Cicioğlu, 2010: 261-262). Öğrendiği

¹⁵⁹ Dede Korkut boylarında Uruz ve Yigenek babalarının, Segrek de kardeşi Egrek’in düşman elinde esir olduklarını büyüyüp yiğit olduktan sonra öğrenirler.

¹⁶⁰ Kocakarı bununla da kalmayarak ana babasının kaybolan oğullarının ardından yeni bir çocuk sahibi olmak için yaşadıklarını Töştük’e anlatır (ET, 1996: 1220-1255.m.).

¹⁶¹ Kocakarı’nın kaybolan ağabeyleri hakkında Töştük’e bilgi verirken kullandığı: “*Baldardı caman kıyrattın, (Çocukları fena öldürdün),- Ceti atadın öcü çok! (Yedi atanın öcü yok!)*” (ET, 1996: 1200-1201.m.) sözleri dikkat çekicidir. Kırgızlarda seçirecelik geleneği geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini korumaktadır. “*Yedi Ata*”yı bilmek Kırgızlar arasında bir zorunluluk gibi algılanmıştır. Mehmet Çeribaş’ın Karatayev-Eraliyev (2005, s. 17), Coldoşev (2006, Kitabın kapak kısmında), Cusupov-Kuşubekov-Apişev (1994, s. 178)’den aktardığına göre, “*Yedi atasını bilbegen Kırgız çıñ Kırgız emes / Yedi atasını bilmeyen Kırgız gerçek Kırgız değil*” atasözü ve “*Al kezde ceti atasını bilbegen kişiye kız berüüçü eken emes / O devirde yedi atasını bilmeyen kişiye kız verilmezmiş*” tespiti bu durumu örnekler niteliktedir (2012b: 63-64). Yedi atayı bilme zorunluluğu Kırgızlarda olduğu gibi Kazaklarda da aynen mevcuttur (Ünal, 2008: 104). Destandan alınarak yukarıda verilen dizeler de bu algı ve atasözünün anlatmaya yansımış şeklidir.

bu sır, Saykal'ın milleti için gireceği mücadelenin çıkış noktasıdır. Kız Darıyca Destanı'nda, Darıyca'nın Hz. Ali'den olma oğlu Şaysılda, on sekiz yaşına geldiğinde karşılaştığı, örgü ören ninenin çocuğunu öldürür. Bunun üzerine yaşlı kadın Şaysılda'ya, *"Babalı yetim"* diyerek babası ile annesinin hikâyesini anlatır (Türker, 2005: 262-264-267). Tıpkı diğer destan kahramanlarında olduğu gibi Şaysılda için de macera bundan sonra başlar. Başkurtların Küsek Bey ve Babsak Bey ile Karağölömbet Bey destanlarında Küsek Bey, gerçek babasının Karağölömbet olmadığını, hatta tam aksine Karağölömbet tarafından öldürölüp annesinin de yine Karağölömbet tarafından üçüncü hanım olarak alındığını, dövdüğü çocuklardan birinin ihtiyar annesinden ve kavga ettiğı çocuklardan öğrenir (Ergun-İbrahimov, 2000: 310, 322). Altay Türklerinin Maaday-Kara Destanı'nda da Kögüdey-Mergen, babası Maaday-Kara ve annesi Altın-Targa'nın Kara-Kula Kağan'ın elinde tutsak olduğunu Altay'ın ruhu olan yaşlı bir kadından öğrenir (Bekki, 2007: 412-414). Dede Korkut boylarından Uşun Koca Oğlu Segrek anlatmasının merkezî kahramanı Segrek de düşmanları Kara Tekür tarafından esir edilip Alınca Kalesi'ndeki zindana atılan ağabeyi Egrek'in hikâyesini tıpkı Töştük gibi ailesinden değil başkalarından öğrenir. Segrek katıldığı bir düğün sırasında kavga ederken gördüğü iki çocuğa kavgalarını sonlandırmak için tokat attığında tıpkı Töştük anlatmalarındaki kocakarı örneğinde görölldüğü gibi çocukların, *"Eski tutun biti öksüz oğlanun dili acı olur. Biri aydur: Mere mizüm öksüzlüğüümüz yetmez-mi, bizi niye urursın, hünerün var ise kartaşun Alınca Kal'asında esirdür, var anı kurtar didi. / Eski dutun biti, öksüz oğlanın dili acı olur. Biri der: Bre bizim öksüzlüğüümüz yetmez mi, bize niye vuruyorsun, hünerin var ise kardeşin Alınca Kalesi'nde esirdir, var onu kurtar dedi."* (Ergin, 2004: 226; Ergin, 1999a: 179) cümleleriyle karşı karşıya kalır. *"Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı Boy"*'da Uruz, babası bildiğı Bayındır Han'ın aslında annesinin babası yani dedesi olduğunu ve asıl babası Salur Kazan'ın da Toman Kalesi'nin tekürünün elinde esir olduğunu bir başkasından öğrenmiştir (Ergin, 2004: 239).

Babası Eleman, ilk başta Töştük'ün ağabeylerinin peşindenden gitmesine razı olmasa da sonradan Töştük'ün ısrarlarına dayanamaz. Töştük için kırk yıl giyilse eskimeyen bir *"demir çizme"* ile en semiz seksen kısağından yaptırdığı yedi yıl tükenmeyecek olan *"külazık"*ı hazırlatır. Kılıcını ve çelik topuzunu kuşanan Töştük, altı ay zorlu bir yolculuk yapıp babasının kaybolan atlarının yayıldığı yeri bulur. İyice insan kılığından çıkıp beceriksizliklerinden ötürü bir deri bir kemik kalan ağabeylerine sürüden yakaladığı bir kısağı keserek ziyafet verir. Kendileri için diktirdiğı dokuz cepken ile dokuz pantolonu

ağabeylerine giydirir ve onları yorga atlara bindirir. Ardından babasının kaybolan sürüsünü de bulan Töştük, yanına ağabeylerini de alarak memleketine geri döner (ET, 1996: 1370-2729).

Babasının kaybolan ağabeyleri hakkında Töştük'e bir şey anlatmamasıyla Dede Korkut'ta annesinin, babası Kazan'ın düşman elinde esir olmasıyla ilgili Uruz'a bir şey anlatmaması aynı mantıkla izah edilebilir. Gerek Uruz gerekse de Töştük, bu durumu başkalarından öğrenmiş ve ailelerine bu durum hakkında bilgi vermedikleri için çok kızmışlardır. Annesi bu durumun nedenini anlatırken Uruz'a:

“Oğul baban sağdur amma söylemege korhar-idüm, kafire varasın kendüzünü urasın helak olasın, anun-içün sana dimez-idüm canum oğul / Oğul baban sağdır, amma söylemeğe korkardım, kâfire varırsın, kendini vurdurursun helâk olursun, onun için sana söylemiyordum canım oğul” (Ergin, 2004: 239; Ergin, 1999a: 198) derken Eleman da Töştük'e:

“Özöndön akkan bulagım, (“Yatağından akan pınarım,)

Ölördö körgön Töştüg'üm, (Ölmeden önce gördüğüm Töştük'üm,)

Aylanayın çiragım! (Kurban olayım ışığım!)

Aylanayın kulunum, (Kurban olayım yavrum,)

Toguz caman al ölsö (Dokuz kötü oğul öldüyse)

Toguzun izdep sen ölsön, (Dokuzunu ararken sen ölürsen,)

Ay karangı bürkölsö, (Ay görünmezse,)

Tün emine bolucu? (Gece nasıl olacak?)

Abıdan karıgan Eleman (Çok yaşlanan Eleman)

Baldarının biri çok (Çocuklarının biri dahi yok)

Künü emine bolucu?!” (Nasıl gün geçirecek?!”) (ET, 1996: 1346-1356.m.) der. Yani ikisinin de korktuğu şey kaybettiklerinin ardından ellerinde kalan tek dayanaklarını da yitirmektir. Çünkü, Türk toplumunda soyun devamlılığı esastır. Oğullarını yoldan döndürmeye çalışan ebeveynler Campbell'in, “Kişi çocukluğun duvarları içinde hapis kalmıştır: baba ve anne eşik muhafızları olarak durur ve bir takım cezalardan¹⁶² korkan çekingen ruh, kapıdan geçmeyi ve dışarıdaki dünyaya doğmayı başaramaz.” (2013: 77) derken kastettiği eşik muhafızlarıdır. Ama yine Campbell'in kaydettiği üzere, kahramana

¹⁶² Freud: Hadım edilme kompleksi.

yöneltilen “*çağrının reddedilişi*” çoğu zaman kahramanı zor duruma sokar (2013: 73-74). Bu yargı Töştük için de geçerlidir. Eğer Töştük ağabeylerini bulamasa idi Töştük olamayacaktı. Ailesiyle birlikte sefil bir şekilde yaşamayı sürdürecekti. Çünkü halkın gözünde onu büyütecek olan bir eksikliği, yani kaybolan ağabeylerini, gideremeyecekti. Anlatmada Töştük’ün ağabeylerini aramak için çıktığı zorlu yolculuk anlatılırken sarfedilen:

“Adır-küdür artuunu (“İnişli çıkışlı tepelerden)

Arstan Töştük tayandı, (Arslan Töştük aştı,)

Erdigi emi bilindi, (Yiğitliği o zaman bilindi,)

Esil candan tünölüp, (Asil canından vazgeçip,)

Eçen cerge ilindi.” (Çok yerlere gitti.) (ET, 1996: 1415-1419.m.) dizeleri Töştük’ün Töştük oluşunun yani yiğit olarak kabul görüşünün açık örneğidir.

Radloff’un Coloy’dan derlediği varyantta ise Töştük, Sarban Çoban’ın ihanetini ve kaybolan ağabeylerinin hikâyesini babası İleman’dan öğrenerek onların peşinden yola çıkar. Bu özelliğiyle İleman sadece ebeveyn değil aynı zamanda habercidir. Bu varyantta Töştük ilk yolculuğunu, babası İleman’dan hikâyelerini öğrendiği Sarban Çoban ve ağabeylerini bulmak için gerçekleştirir. Sarban Çoban, İleman’ın çobanıdır. İleman’ı kandırıp sürülerini ve oğullarını elinden alır. Daha sonra, önce Töstik’le birlikte sürüsünde eksik olan atları, ardından da İleman’la birlikte dokuz oğluna kız aramaya çıkarak sadakatini gösterir (İliç, 2002: 29-40). Bu varyantta yer alan Sarban Çoban, Alpamış Destanı’nda Baybörü’nin evlatlık olarak aldığı, Kultay adlı akrabasının bir köle kadından olan, Ultan adlı evlatlığıyla benzer özellikler göstermektedir. Ultan da tıpkı Sarban Çoban gibi Baybörü’nin malına mülküne göz koyar (Söylemez-Aliyeva, 2000: 38). Bu yolculuğu sırasında yar üstündeki küçük keçe evde yaşayan, bir perçeminden bit, diğerinden sirke akan, burnu sümüklü, pis bir kara kız şeklinde görünen, ancak gece yarısı güzel bir kıza dönüşen Bek Toro’yla karşılaşır (İliç, 2002: 35). Töştük, Sarban Çoban ve sekiz ağabeyiyle birlikte İleman’ın yilkısını memleketine geri götürmeyi başarır (İliç, 2002: 39).

Surançiev Kalça’nın anlattığı varyantta, Töştük’ün ağabeyleri kayıp değildir. O, diğer sekiz ağabeyiyle birlikte babasının memleketinde yaşamaktadır (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

İlyanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük, babasının tek çocuğudur (ET, 1996: 409-422).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta Töştük, kaybolan dokuz ağabeyinin hikâyesini ordo oynayıp bütün aşıklerini üttüğü kellerin birinden öğrenir. Kel, tıpkı diğer anlatmalardaki kocakarılar gibi sitemli ve iğneli bir dille, “*Sen beyin çocuğusun, koyunun çok, aşığa ne ihtiyacın var? Onun yerine dokuz ağabeyini bulsana.*” diyerek “haberci” fonksiyonunu üstlenir. Töştük, bu sözü duyduktan sonra evine gelir ve babasının deve kaldıran kara ustaya yaptırdığı tüfeğini, mızrağını, eyer takımını, gem-kayışını, tükenmeyen külazığını yanına alarak Altı Kulaç Ak Bakay’a biner ve ağabeylerini aramak için yola çıkar. Bir yıl süren zorlu bir yolcuğun ardından karşısına çıkan nehir yatağında, babasının kaybolan sürüsünü ve ağabeylerini bulur. Sürüye yaklaştığında Ak Bakay süredeki doru kısırağı emer. Böylece Töştük ve ağabeyleri birbirlerini tanırlar. Sürüyü de yanlarına alıp evlerine dönerler (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük, kaybolan sekiz ağabeyinin hikâyesini, babası Eleman’dan öğrenir. Bu yönüyle Eleman, tıpkı Radloff’un Coloy’dan derlediği varyanttaki İleman gibi sadece ebeveyn değil aynı zamanda “haberci” fonksiyonunu da üstlenir. Babasından ağabeylerinin yerini öğrenen Töştük, ağabeylerini sahipsiz bir evde kımız içerken bulur. Ağabeyleri, ilk başta, onun kımız istediği için kendilerine yaklaştığını düşünüp babalarının sadece sekiz çocuğu olduğunu söyleyerek Töştük’ü tersleseler de Töştük, kendilerinin kaybolmalarının ardından anne babasının türbeye gidip dua ederek kendisine sahip olduğunu anlatarak ağabeylerini kardeş olduklarına inandırır. Hep birlikte babalarının memleketine dönerler (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar’ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik, kaybolan sekiz ağabeyinin hikâyesini, iki defa karşısına çıkan bir kocakarından öğrenir. Bu anlatmadaki kocakarının fonksiyonuyla Karalayev’den derlenen varyanttaki kocakarının fonksiyonu aynıdır. Bu versiyonda kocakarı ilk olarak avladığı tarğakın (keklik) peşinden koşarken Töstik’in karşısına çıkar ve örmeğinin bir sıra ipini kopardığı için:

“*Allah canını alsın! Örmeğimi kopardın! Sabahtan akşama kadar oyun peşinde koşup turgay avlayacağına kaybolup giden sekiz ağabeyini bulsan olmaz mı?*” diyerek Töstik’e çıkışır (Aça, 2002a: 129).

İkinci karşılaşmalarında Töstik kocakarının oğlunu aşık oyunu sırasında yumruğuyla yere serip öldürür. Kadın bu sefer daha da fazla beddua edererek haberci fonksiyonunu üstlenir:

“Genç yaşta ölesin Töstik! Benim biricik oğluma gücüm yeteceğine bozkırda kaybolup ölen sekiz ağabeyinin kuruyan cesetlerini bulsan olmaz mı?” (Aça, 2002a: 130).

Kocakarının yukarıdaki cümlelerdeki ilenmesi Karalayev varyantında:

“Kemeline kelbegin, (“Gençliğine doymayasın,)”

Kelerki küzdü körbögün!” (Gelecek güzü görmeyesin!) (ET, 1996: 1203-1204.m.) şeklinde karşılık bulur. Kocakarından kaybolan ağabeylerinin hikâyesini öğrenen Töstik, bu versiyonda da ilk yolculuğunu kaybolan ağabeylerini bulmak için gerçekleştirir. Bu yolculuğu sırasında ağabeylerinin bulunduğu eve girmesini engelleyen yemek dağıtan adamlardan birisini tek yumrukla yere serer. Yine bir araya gelip yürümeyen yılık sürüsünü de kontrolü altına almayı başarır. Kaybolmuş ağabeylerini ve yılık sürüsünü bularak babası Ernazar’ın memleketine döner (Aça, 2002a: 129-131).

Er Töstik (Bulat Bay’ın Oğlu) adlı versiyonda Tyostuk, kaybolan dokuz ağabeyinin hikâyesini, ailesinin uyarılarını dinlemeyerek katıldığı bir toyda karşısına çıkan bir adamdan öğrenir. Evine dönüp ana babasından gerçeği anlatmalarını istediğinde onlar gerçeği söylemek istemez. Bunun üzerine ana babasına fiziksel şiddet uygulayan Töstük, onlardan gerçeği öğrenir. Babasının izin vermemesine rağmen onların erzaklarını hazırlayıp yanlarına bırakarak ağabeylerini aramak için yola çıkar ve yolda karşısına çıkan çobanlardan ağabeylerinin ilerdeki köylerden birindeki toyda olduklarını öğrenir. Ağabeylerini bulduğunda, onlara at yakalamadaki hünerini gösterip kendisini tanıtır. Ardından babalarının memleketine dönerler (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Er-Töstik (Tokpay-Bay’ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik, kaybolan dokuz ağabeyinin hikâyesini, tıpkı *Düyşembiev Mirzalı’nın anlattığı varyantta* olduğu gibi ordo oynayıp bütün aşıkclarını üttüğü bir keloğlandan, keloğlanın sitemli cümleleriyle öğrenir. Eve döndüğünde annesi ona ağabeyleri ile ilgili gerçeği anlatır. Bunun ardından ağabeylerini aramak için yola çıkan Töstik, onları bir eğlencede bulur. Sırayla her birinin evinde misafir olmasına rağmen ancak dokuz kardeşin en küçüğü onu tanır. Birbirine kavuşan kardeşler hep birlikte babalarının evine dönerler (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtigel adlı versiyonda İtigel, kaybolan dokuz ağabeyini aramaya, büyüdüğünde kendi isteğiyle çıkar ve ağabeylerini bozkırda bir çadırdaki otururken bulur. Onlara kendisini tanıtan İtigel, kalabalık sürüyü de bulduğu atın ve kendi mahretiyle gütmeyi başarır. Ağabeylerini de yanına alarak babasının memleketine döner (Yıldırım, 2014: 97-100).

Yirtöşlik adlı versiyonda Yirtöşlik'in ağabeyleri, tıpkı *Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta* olduğu gibi kayıp değildir. O, diğer altı ağabeyiyle birlikte babasının memleketinde yaşayan bir kahramandır (Urmançı, 2007: 134-171).

Bay Nazar adlı versiyonda Tyostuk, kaybolan sekiz ağabeyinin hikâyesini, tıpkı Kazak sahasına ait Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda olduğu gibi, iki kez karşısına çıkan bir kocakarından işittiği sitemli, aşağılayıcı ve ilençli sözler neticesinde öğrenir. Bu karşılaşmaların ilkinde Tyostuk'un kovaladığı kuş, kocakarının ipini pisletmiş, ikincisinde ise Tyostuk çok güçlü olduğundan bir fiskeyle istemeden de olsa kocakarının oğlunu öldürmüştür. Bunun ardından evine dönen Tyostuk, anne babasına olayın aslını sorsa da onlar bir türlü gerçeği söylemezler. Tyostuk onlara inanmaz ve ağabeylerini aramak için yola düşer. Ağabeylerini, yolculuğu esnasında geldiği bir ülkede toyda eğlenirken bulur ve onlara kendisini tanıtır. Tyostuk, babasının ağabeyleriyle birlikte kaybolan sürüsünü gütmek için bir kılavuz at bulur ve sürünün başına geçer. Hep birlikte babalarının memleketine dönerler (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda, Ecmen'in kardeşleri kayıp değildir. O, diğer kardeşiyle birlikte babasının memleketinde yaşamaktadır (EB, ? : 65-72).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Ertostik kaybolan ağabeylerinin hikâyesini avladığı serçenin peşinden girdiği evde yün eğiren yaşlı bir kadından, aşağılayıcı sözlerle öğrenir. Annesine şiddet uygulayarak ondan olayın tüm ayrıntılarını öğrenen Ertostik, ağabeylerinin peşinden yola çıkar. Kaybolan ağabeylerini yiyip içip rahat bir şekilde yaşarken bulan Ertostik, kendini onlara tanıtır. Onların gütmeyi başaramadığı sürüleri, sürünün içinden seçtiği bir atı sürünün başına geçirerek gütmeyi başaran Ertostik, sürüleri ve ağabeyleri yanına alıp memleketine geri döner (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Nurzat'ın kardeşleri kayıp değildir. O, diğer kardeşiyle birlikte babasının memleketinde yaşamaktadır (ABA, 1996: 57-77).

4.2.2.4. Kahramanın İlk Aşkı ve Çocuğu

Bir önceki epizotta kaybolan ağabeylerini perişan hâlde bulan Töştük, önce onların karnını doyurur ve ardından kılık kıyafet ihtiyaçlarını karşılar. Sonra onları orada bırakıp yıllar önce babasının ağabeyleriyle birlikte kaybolan sürülerini bulup toplamak için sürünün bulunduğu yerin yakınındaki geniş vadiye doğru yola çıkar Burada eğlenmeye

gelen Aysalkın'ı görür. Onunla kıyametlik nikâh kıyarlar ve kıyamette evlenmek için birbirlerine söz verirler. Aralarında geçen münasebetten Aysalkın, Bokmurun adlı oğlunu doğurur (ET, 1996: 1466-2096.m.).

At veya benzeri bir hayvanın peşinden giderek evlenme motifi eski bir motiftir. Tıpkı Töştük'te olduğu gibi Herakles de Geroin'in boğasını kovalayarak İskitlerin memleketine gelir. Sert boran ve soğuktan korumak için üzerine bindiği aslanın postuna sarılıp uyuduğu sırada otlağa yaydığı atları kaybolur. Onları aramak için yola düşen Herakles sonunda Polesye denilen yere gelir ve oradaki mağaradan, Herakles'in karşısına belden aşağısı yılan olan bir kız çıkar. Kaybolan kısraklarını vermesi şartıyla onunla evlenerek üç çocuk sahibi olur. Yine Şehnâme'de de Rüstem, derin bir uykuya daldığı sırada Turanlılar atı Rakş'ı kaçırmışlar. Atını bulmak için yola düşen Rüstem, Türk kağanın başkenti Samangan'a gelir. Türk kağan, Rüstem'i dostlukla karşılayıp şerefine toy verir. O gece kağanın misafiri olarak sarayda kalan Rüstem'in yanına, kağanın kızı Tahmina gelir ve Rüstem'le evlenmek istediğini söyler. Kızın güzelliğine vurulan Rüstem atını da bulacağına sevindiğinden kızla evlenir ve bu evlilikten bir oğlu dünyaya gelir (KAT-III, 2004: 26-27)

Karalayev'den derlenen varyantta Aysalkın, Töştük'ün ağabeylerini bulduktan sonra yalkıyı toparlamak için gittiği vadide gördüğü peri kızıdır. Anlatmada kendisinden *"kayıptın kızı / gaibin kızı"* denilerek bahsedilir (ET, 1996: 2100.m.). Periler mitik dönemin hatıralarıdır. Kırgızların eski döneme ait halk anlatması ürünlerinde *"güç"*ler arasında sayılsa da çoğu masalda ve destanda çok güzel ve nazik bir kadın olarak tasvir edilmişlerdir. Peri sözcüğü, son yıllara kadar Kırgız halk şiirinde *"güzel"* sözcüğünün eş anlamlısı olarak kullanılmıştır (Suvanbekov, 1970: 52). Türk halk anlatmalarında periler, güzelliğin yanı sıra yardımseverliği de sembolize ederler. Problemleri çözme, becerikli olma gibi özellikleriyle halk anlatmaları arasında masala daha yakın dururlar (Duvarcı, 2005: 131). Kırgızların mitik inanmalarına göre, Gök Tanrı'nın kızları olarak kabul edilen periler, bulutlara hükmederek rüzgâr çıkartabilir ve yağmur yağdırabilirler (Baycigitov, 1985: 144; Cusupov, 1995-III: 466'dan Çeribaş, 2013: 180). Aysalkın da bu inamaların doğrultusunda, kendisi de peri kızı olduğu için, ettiği dua ile yağmur yağdırmayı, soğuk rüzgârlar estirmeyi başarabilen bir kahramandır (ET, 1996: 2058-2068.m.). Töştük'ün oğlu Coodarbeşim de kendi adını taşıyan destanda ikinci evliliğini, perilerin hanı Nur Han'ın kızı Nurperi ile gerçekleştirir (Alimova, 2006: 254-255). Edigey Destanı'nın Kazak ve Tatar nüshalarında Edigey'in annesi, aslında bir peri kızıdır (Tatlıcan, 2013: 137). Köroğlu'nun

Türkmen versiyonunda da Göroğlu'nun hanımı Ağayunus adlı bir peridir (Nurmemmet, 1996: 71).

Aysalkın, olağanüstü bir kahraman olduğu için Töştük'ün geleceğini daha önceden bilmiş ve diğer arkadaşları kırk günlük eğlencenin ardından bulundukları yeri terk ettiği hâlde vadiyi terk etmeyerek Töştük'ü beklemiştir. Aysalkın; akıllı, altı ay sonra olacağını önceden bilme kerameti olan bir kahramandır. Fiziki olarak da *“beli kın gibi, yüzü ay gibi”* şeklinde tarif edilen güzel bir kızdır. Başında altından yapılmış bir takke vardır. O kadar güzel bir kızdır ki konuşmaya başladığında kendisinden çok etkilenen Töştük, heyecandan ölecek gibi olur. Kıyametlik nikâh kıyıp öbür dünyada evlenmek üzere sözleşirler. Daha sonra Töştük'le birlikte olan Aysalkın kendisine parmağındaki altın yüzüğü verir ve döndüğünde dokuz kızın en küçüğü olan Kenceke ile evlenmesini Töştük'e tembihler. Birlikteliklerinden adını Bokmurun koyacakları bir oğula hamile kalır (ET, 1996: 1776-2024.m.).

Dünyadaki diğer milletlerin mitolojilerinde de, köye ait normal unsurların dışındaki ıssız yerlere ait aldatici ve tehlikeli devlere, vahşi kadınlara, gizemli çekicilik ve nostaljik güzellik taşıyan varlıklara rastlanır. Bu tip varlıklar çöl, cangıl, derin deniz ve bilinmedik yerleri mekân tutmuşlardır. Rus köylülerinin dağdaki mağaralarda yaptıkları evlerinde tıpkı insanlar gibi yaşayan *“vahşi kadınlar”*ı; alımlı, başları küt, uzun gür saçlı ve gövdeleri tüylü güzel dişilerdir. Toplu olarak gezerler. Ağaç köklerinden yaptıkları merhemler sayesinde görünmez olabilirler. Dans etmeyi severler. Kendilerine yiyecek veren insanlara yardımcı olurlar. Özellikle de insanlarla evlenirler ve çok iyi eş olduklarına inanılırlar. Bu kadınların bir başka özelliği de kocanın evlilik kurallarını çiğnemesi durumunda iz bırakmadan kaybolmayı başarabilmeleridir (Campbell, 2013: 95-96). Dikkat edilecek olunursa burada anlatılan varlıklar ile peri kızı Aysalkın arasında çok yakın benzerlik vardır. Aysalkın da tıpkı bu varlıklar gibi bir su mekânında yani gölde Töştük'ün karşısına çıkar. O da tıpkı anlatılan kahramanlar gibi toplu olarak yani seksen kızla birlikte gezer ve yanındaki seksen kızla birlikte eğlenmeyi çok sever. Güzelliği dillere destandır. İlginç olan bir başka durum da Töştük'ten hamile kaldığı anda izini bırakmadan kayboluvermesidir (ET, 1996: 1776-2072.m.). Bu noktada dikkati çeken bir başka husus da Erlik'in kızlarının da vakitlerini oyun ve eğlenceyle geçiren; *oyın yer* (oyun yeri) veya *yılgayaktuu sarı oyık edirgendüü kuu taktak* (kaygan sarı oyuk, harman yeri olan kuru düz yer) adlı yerde yaşayan tipler oluşlarıdır (Anohin, 2006: 10).

Dokuz ay sonra Aysalkın, göbek bağıni kendisinin kestiği Bokmurun'ı dünyaya getirir. Çocuğu bir eski bir keçeye sarıp heybesine koyarak Kökötöy'ün kızıl devesinin hörgücüne asar. Böyle yapmasının nedeni Kökötöy'ün, hanımı Külkanış'ın bu çocuğu doğurduğunu sanmasını sağlamaktır (ET, 1996: 2097-2124.m.). Bu, toplum tarafından hoş karşılanmayan ve toplumun normlarının dışında gerçekleşen, doğumu meşru olmayan çocuğun meşrulaştırılması çabasıdır ki asıl amaç, çocuğa toplum değıştirtip bir bakıma onu yeniden diriltmektir (Roux, 2002: 185).

Aysalkın, Kenceke'nin Töştük'e gelin olarak gittiği sırada karşısına çıkar ve onunla Er Töştük'e sahip olma husunda atışır. O, dudağında kapkara siyili ve dilinde mührü olan, bedduası tutan bir kahramandır. Bu atışmanın birbirine çok benzeyen şekilleri Töştük anlatmalarının farklı varyant ve versiyonlarında da yer almaktadır. Greene'ye göre epik gelenek içerisindeki diyaloglar asla tesadüfi değildir (Greene, 1998: 134). Kenceke'ye Töştük'ten ayrı düşmesi için beddua eder (ET, 1996: 4096-4254.m.). Bedduasında geçen:

“Ataşkanıñ sırttanıñ (“Sevdiğin yiğidin)

Cer astına ketsinçi, dolu! (Yer altında gitsin, deli!)

Aytkanıñ başka cetsinçi, dolu! (Söylediğin başına gelsin, deli!)

Ceti cılı kar bolgun, dolu (Yedi yıl kahr çek, deli,)

Sırttanıñ körböy zar bolgun, dolu!” (Yiğidini görmeyip hasret çekesin, deli!) (ET, 1996: 4241-4245.m.) sözleri Töştük'ün yer altı yolculukları açısından önem arz etmektedir.

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta, kahramanın ilk aşkının adı Bek Toro'dur. O, Töştük'ün karşısına, Töştük babasının kaybolan atlarını ararken, bir yarın üstündeki küçük keçe bir evin sahibi olarak çıkar. Töştük'ü kendisi gibi pis olan evine davet eder. Evde kendisine arkar toynağından yapılan bardakla kımız sunar ancak Töştük kımızın hepsini bitiremez. Bunun yanında Töştük'e yemek ikramı da yapan Bek Toro, ilk karşılaştıklarında saçları bit ve sirke ile dolu, sümüklü ve pis bir kara kız şeklindedir (İliç, 2002: 34-35). Ancak gece yarısı dolunay gibi parlayan, pırıl pırıl güneş gibi dalgalanan bir kız şekline dönüşür (İliç, 2002: 37). Sünnetsiz olduğu ve bazı yerleri de haram olduğu için Töştük'ün kendisine eş olmasına izin vermez (İliç, 2002: 39). Bek Toro, İleman'ı perişan bir hâlde koyunlarını güderken görmüş ve hâline acıyıp altın kaplamalı, gümüş dilli kopuzunu çalarak Tanrı'dan Töştük'ü dilemiştir (İliç, 2002: 39). Yani aslında İleman'ın tövbesinin ve

kurbanının Tanrı'ya ulaşmasına yardım etmiştir. Bu aşağıdaki dizelerde açıkça görülmektedir:

“Altın caaķ kümüş til (“Altın kaplamalı, gümüş dilli)

  omusumdu   a  kamin (Kopuzumu   aldım,)

  udaydın   ula  ına   a  kamin (Tanrı'nın kulağında hoş geldim,)

T        seni        (T        seni kendime)

İlay  tap casap al  amin” (Uygun yarattım,)” (İliç, 2002: 39). Bu yönüyle Bek Toro ola  an      bir kahraman özelliği göstermektedir. Bek Toro'nun duasının Tanrı'nın kulağına hoş gelmesi, onun anaerkil dönemin uzantısı olan ana-tanrı  ayla ilişkili olmasıyla ilgilidir. Yani o, bir bakıma anaerkil döneme ait bir ilahenin destanda yerini almış şeklidir. Kococaş Destanı'nda görülen Sure  ki de aslında kayberenlerin hamisi olduğu hâlde, sonraları Kocacaş'ı kayada bırakıp ölmesine neden olacak bir kahraman olarak destandaki yerini alır (KAT-III, 2004: 29). Propp, Baba-Yaga tipi üzerine yaptığı değerlendirmelerde, aslında onun anaerkil dönemde av hayvanlarının annesi ve hamisi olan iyi bir tip, hatta ilahe olduğunu, sonrasında ise vahşi hayvanların annesi ve hamisi rolünü üstlendiğini, günümüzde ise kocakarı şekline d  n       n   dile getirir (Propp, 1966: 71'den KAT-III, 2004: 29).

Bek Toro ve Aysalkın'ın bir yasak a  k unsuru olarak anlatmadaki yerlerini alması ataerkil döneme geçişte, anaerkil dönemin izlerinin k    lenmek yoluyla unutturulmasıyla ilgilidir. İlerleyen bölümlerde ele alınan celmogus başlığı altında da değinildiği üzere k     kadın tipi de anaerkil dönemden ataerkil döneme geçişin bir izidir. Bu tespitler dikkate alındığında Bek Toro ya da Aysalkın gibi adlarla yer alan kahramanın yasak a  k unsuru olarak destanda yer bulması daha rahat izah edilecektir. Dikkat edilecek olunursa *Er T        (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda* Bekt  r   celmogusla da ilişkilendirilmiştir:

“Baban seni Bekt  r  'nın calmavızına vermiş, sen benim değilsin, calmavızdan bir yol kurtulup gel, der.” (A  a, 2002a: 135).

Kenceke ile ilk karşılaşmaları, Kenceke'nin d     n göçünün T       n memleketine doğru gittiği sırada olur. Buradaki karşılıklı atışma şeklindeki diyalog *Karalayev'den ve Surançiev Kalça'dan derlenen varyantlar* ile *Er T        (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda* da görülmektedir. Ancak burada yer alan farklı bir durum ise Bek Toro'nun kara yerin altından çıkmasıdır (İliç, 2002: 48). Yani ilk olarak yar başında yer    ne ait bir tip olarak

görülen Bek Toro, ikincisinde yer altına ait bir tip olarak ortaya çıkar. Bu varyantta Bek Toro yukarıda değinilen sebeplerden ötürü Töştük'le birlikte olmadığından çocuk sahibi de olmamışlardır.

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta Bektoru, Kenceke'nin karşısına düğün göçü sırasında bir avcı kızı olarak çıkar ve kıskançlık içeren cümlelerle kendisine seslenir. Ancak ne daha öncesinde ne de daha sonrasında Bektoru'nun adı anılmaz. Aslında anlatmada Bektoru ile Töştük'ün de herhangi bir münasebeti olmaz. Bu yönüyle Bektoru, Töştük anlatmalarının en arkaik kahramanlarından biri olarak anlatmada yerini almış, ancak anlatıcı tarafından anlatmadaki asıl fonksiyonu unutulmuştur. Bu yönüyle Bektoru ile Kenceke'nin atışmaları diğer pek çok Töştük anlatmasıyla benzer özellikler göstermektedir. Yine Bektoru'nun bir mergenin¹⁶³ yani avcının kızı olması da onun arkaik dönemin bir kalıntısı olduğuna işaret eder. Bektoru ile Töştük hiç karşı karşıya gelmediğinden herhangi bir ilişkileri ve dolayısıyla da çocukları olmaz (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

İymanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta, yolculuğuna devam ederken ak kuğu donuna girip uçan bir kızın göle girdiğini gören Töştük, bu kızın parmağındaki altın yüzüğü vurup düşürür. Bu kız, aslında bir hanın kızıdır. Yani insanoğludur. Kızın don değiştirip ak kuğu donuna girebilmesi onun olağanüstülüğünün bir göstergesidir. Töştük'ün karşısına bir gölde çıkması da daha önce de belirtildiği üzere peri kızlarının özellikleriyle ilişkilidir. Bu bağlamda, bu kızın, diğer varyant ve versiyonlarda karşılaşılan peri kızı Aysalkın ya da diğer adıyla Bek Toro'nun (Bektoru) bu varyanttaki karşılığı olduğu düşünülmektedir. Bu varyantta, Töştük'ün gerek bu kızdaki gerekse de diğer hanımlarından sahip olduğu bir çocuktan bahsedilmemektedir (ET, 1996: 409-422).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, kendilerine kız aramak için yola çıkıp geri dönmeyen babasını aramaya çıkan Töştük'ün karşısına, gece vakti, bir kayanın yamacında oturan çok güzel bir kız çıkar. Kız, keçinin tırnağına ayran koyup Töştük'e sunar. Bu ayran, ne kadar içilirse içilsin tükenmeyen bir ayrandır. Kızın bu anlatmada Töştük'e yaptığı ayran ikramı ile Coloy'dan derlenen varyantta Bek Toro'nun Töştük'e yaptığı kımız ikramı arasında benzerlik vardır. Babasını aradığını söyleyen Töştük'e, babasının Kara Han'a dünür olmak için gittiğini anlatan bu kız, "*Kara Han'ın küçük kızı Kenceke sana bu dünyalık, ben de ahretlik hanım olurum.*" der (ET, 1996: 423-432). Gerek

¹⁶³ Berdibay, mergen (avcı) tipindeki kahramanları, masallık destanların yani kahramanlık masallarının özelliği olarak görmektedir (Berdibay, 2002: 14).

sunmuş olduğu ayranın olağanüstü oluşu gerekse de Töştük'e ahretlik hanım olmayı isteyişi bu kızın da olağanüstü bir kız olduğunun göstergesidir. Yine daha öncede belirtildiği üzere o da tıpkı peri kızları gibi تنها bir yerde yani gece vakti bir kayanın yamacında Töştük'ün karşısına çıkar. Onun ahretlik hanım olma arzusu da ölümsüzlüğüne işaretir. Her ne kadar anlatmada kendisinden peri kızı diye bahsedilmese de, o da Aysalkın ve Bek Toro gibi bir peri kızını andırmaktadır.

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta, Töştük'ün Kenceke ile evliliğinden önce herhangi bir ilişkisi olmamakla birlikte, sonrasında da peri kızını andıran bir kahramana rastlanmamaktadır (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töştük'ün ilk aşkı, anlatmada Bektör adıyla geçen bir peri kızıdır. Bektör; Töstik, babasıyla birlikte Kenceke'nin memleketine düğüne giderken Töstik'i görüp ona âşık olur. Anlatmanın daha sonraki bölümlerinde de amacı, Töstik'i Kenceke'den ayırıp kendisine yâr etmektir. Yar başında dikili duran eskimiş bir çadırda yaşamaktadır. Kenceke'nin düğün göçü Töştük'ün memleketine giderken Kenceke'nin karşısına çıkar ve onunla ilk olarak orada atışır (Aça, 2002a: 131-132).

Kenceke'nin dediklerine göre Bektör ile ilişkilidir:

"Baban seni Bektör'nün calmavızına vermiş, sen benim değilsin, calmavızdan bir yol kurtulup gel, der." (Aça, 2002a: 135). Anlatmanın sonraki bölümlerinde calmavızı kullanarak calmavızın Töstik'i kendisine getirmesi için uğraşır. Bektör, calmavız Töstik'i yakalayamadığı için sinirlenmiş ve calmavızı öldürmüştür. Ancak ardından Töstik'i yakalamak için calmavızın çocuğu olan Şoyinkulak'ı kullanır. Ancak tüm çabalarına rağmen Şoyinkulak da Töstik'i yakalamayı başaramaz (Aça, 2002a: 129-150).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Nurzat'ın babası Sölet Bay'ın karşısına çıkan cadının iki oğlu bir de kızı vardır. Bu kız, rüyasında altın kasa ve altın aşığıyla oynayan Nurzat'ı görüp ona âşık olur. Düğün göçü sırasında Perizat'ın karşısına çıkıp onunla çeyizi ve Nurzat üzerine atışır. Nurzat'ı yakalayabilecek tek varlık olan ve babası tarafından yıllar önce hapsedilen Kurşun Kulak'ı hapsedildiği yerden çıkarmasına itiraz eden annesini öldürür. Kurşun Kulak'la evlenir ve ondan bir çocuğu olur. Nurzat'a yardım ettiği için Kurşun Kulak tarafından öldürülür (ABA, 1996: 57-77).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu), Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu), İtigil, Yirtöşlik, Bay Nazar, Ecmen Batur ve Dede Irnezer adlı versiyonlarda kahramanın ilk evliliğinden önce

herhangi bir ilişkisi olmamakla birlikte sonrasında da peri kızını andıran bir kahramana rastlanmamaktadır.

4.2.2.5. Kahramanın İlk Atını Bulması

“4. 3. 1. Kahramanın Olağanüstü Atı” başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, destan kahramanı için at, en önemli ve en yakın yardımcıdır. Çoğu zaman destan kahramanı tarafından kardeş hatta kardeşten de yakın düşünülmüştür. Dede korkut boylarında geçen:

“At dimezem sana kartaş direm kartaşumdan yig

Başuma iş geldi yoldaş direm yoldaşumdan yig (At demem sana kardeş derim kardeşimden daha iyi / Başıma iş geldi arkadaş derim arkadaşlarımdan daha iyi) (Ergin, 2004: 136; Ergin, 1999a: 75) ifadeleri bu durumun en açık ifadesidir. Destan çağı için gerekli olan ve “at, avrat, pusat” deyiminde karşılık bulan şartların ilki olan at, destanlarda sıkça konu edilmiş ve hep kahramanın yanı başında olmuştur.

Töştük anlatmalarında, kahramanın asıl atı Çalkuyruk / Şalkuyruk gibi adlarla anılan ve hanımı tarafından Töştük’e hediye atılan olmakla birlikte, anlatmaların bir kısmında Töştük’ün daha öncesinde sahip olduğu farklı atlar da mevcuttur. Çalkuyruk gibi tip olma özelliği gösteren bir attan önce, sonrasında anlatmaya hiçbir tesiri olmayan atların yerleştirilmesi, kahramanın erliğini göstermesi için bir fırsat doğurmak arzusundan başka bir şey değildir. Yine aşağıda da görüleceği üzere, kahramanın farklı varyant ve versiyonlardaki atlarının bir kısmı altı, yedi, sekiz ayaklı atlardır ki bu atların da mitolojik dönemin uzantısı olarak anlatmada yer aldığı gayet açıktır. Atların ayaklarının sayısının çokluğu sonraki dönemlerde atların kanatlı oluşu şeklinde destanlara dâhil olur.

Karalayev’den derlenen varyantta Töştük, Aysalkın’la görüştüğü geniş vadide daldığı uykudan uyandığında Aysalkın’ın gittiğini fark eder ve peşine düşer. Bu yolculuğu esnasında, babasının yilkısının önüne geçip sürükleyen kanatlı kara kısrağın sarı tulparını görür. Bu tulpar; beş yaşındaki seçkin bir attır. Bu ata binip babası Eleman’ın kaybolan yilkısını sürerek ağabeylerinin olduğu yere getirir ve onları da yanına alıp babalarının memleketine dönerler (ET, 1996: 2607-2722.m.).

Radloff’un Coloy’dan derlediği varyantta, Töştük’ün ilk atları Sarban çoban tarafından kendisine verilen altı ayaklı ala bir at ile yedi ayaklı yağız bir attır. Töştük, bu

atlara binip babasının sürülerinin bir kısmını kaçıran kara böklü bir yiğidin peşinden gider ve sürüleri bulup geri getirir. Bu anlatmada Töştük'ün bu atları bulmada herhangi bir emeği yok gibi görünür. Ancak babası İleman'a asi olup çocuklarına ve sürülerine el koyabilen Sarban çoban, Töştük'ten korkmuş ve kendisine tabi olmuştur. Bu atları da Töştük'ün bir emriyle getirir (İliç, 2002: 29-96). Altı ve yedi ayaklı oluşlarından da anlaşılacağı üzere bu atlar mitik dönemin bir uzantısı olarak anlatmadaki yerlerini korumuş olağanüstü atlardır.

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta da Töştük'ün nasıl sahip olduğu hakkında bilgi verilmeyen altı ayaklı bir boz atı ve yedi ayaklı bir kısrağı vardır (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, Töştük'ün ilk atı kendi doğumundan bir gün önce babası Eleman'ın doru kısrağının doğurduğu ve Eleman tarafından adı Altı Kulaç Ak Bakay konulan attır. Bu at, ilk başta Eleman'a ait gibi görünse de Töştük kaybolan ağabeylerini aramaya giderken bu ata biner ve kaybolan ağabeyleri ile sürülerini bulup geri getirir (ET, 1996: 423-432).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töstik'in calmavıza giderken bindiği altı ayaklı ala atla yedi ayaklı ciren (kızıl) atı vardır. Anlatmada Töstik'in bu atlara nasıl sahip olduğuyla ilgili bir ayrıntıya yer verilmemiştir (Aça, 2002a: 129-150).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, diğer varyant ve versiyonlarda görülen çok ayaklı atların bir benzeri de babasının kaybolan sürülerini bulduğunda koşarak Töstik'in yanına gelen sekiz ayaklı kızıl aygırdır. Normalde insanları yiyen bu at, Töstik'i yemez. Ağabeylerini bulmaya atsız olarak giden Töstik, bu ata binerek memleketine geri döner (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

İtigel adlı versiyonda, İtigel'in ilk atı, babasının kaybolan sürüsünü bulduğu anda sürünün içinden seçtiği attır. İtigel, bu at sayesinde ağabeylerinin süremediği kalabalık sürüyü sürmeyi başarır (Yıldırım, 2014: 97-100).

Yirtöşlik adlı versiyonda, Yirtöşlik'in ilk atı babasının kendisini verdiği ejderhaya gitmek için bindiği ve nasıl sahip olduğuyla ilgili bir bilginin verilmediği sıradan bir attır (Urmançı, 2007: 134-171).

Bay Nazar adlı versiyonda Tyostuk, babasının kendisini verdiği celbegeye giderken sekiz ve altı ayaklı iki ata biner. Ancak anlatmada Tyostuk'un bu atlara nasıl sahip olduğuyla ilgili herhangi bir ayrıntıya yer verilmez (Taube, 1994: 139-150).

*İlyanbek Şamen Uulu ve Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantlarla Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu), Dede Irnezer ve Akboz Aygır adlı versiyonlarda*Töstük'ün anlatılmalardaki yol arkadaşı olan esas atının öncesinde kullandığı başka bir at bulunmamaktadır. *Ecmen Batur adlı versiyonda* ise kahramanın bir tane dahi atı yoktur.

4.2.2.6. Kahramanın Dost Ülkelere Seyahatleri

Destan kahramanları, sadece kendi boylarında tanınarak tam anlamıyla bir kahraman olamazlar. Çünkü onlara yüklenen misyon, kendi boyunun refahını sağladıktan sonra etrafındaki diğer akraba boyların da refahını sağlamaktır. Bu yüzden kendi boyları dışındaki diğer boyların kahramanları ve hakanlarıyla dostluk kurmaları ve dolayısıyla da tanılabilirliklerini artırmaları gerekir. Dede Korkut boylarında geçen, “*Hanlar hanı Bayındır Han*” ifadesi, boylardan hareketle, dikkatle incelendiğinde durum daha da netlik kazanacaktır. Töstük de tıpkı Bayındır Han gibi destanda ismi geçen pek çok Kıpçak beyi ve hakanın arasında öne çıkan bir kahramandır. Çünkü o, Kıpçak halkının ümididir. Bu yüzden diğer komşu beyler tarafından kendisi şerefine toylar düzenlenmiş, Töstük de bu toylara katılmıştır.

Karalayev'den derlenen varyantta Töstük, bir sonraki yolculuğunu kendisi şerefine toy veren Alanbay'ın memleketine gerçekleştirir. Alanbay, Er Töstük'ün kayıp ağabeylerini ve yılmayı bularak memleketine döndüğünü duyup onun şerefine toy veren komşu beydir. Töstük'ü, Kıpçak halkının geleceği olarak görmekte ve ona altın taç giydirip onu altın tahta oturtturarak Kıpçak halkına han yapmak istemektedir. Çünkü ona göre Töstük'ün han olmasıyla birlikte onun üstün özellikleri ve gücünden ötürü hiçbir düşman artık onlara saldıramayacaktır. Töstük, bu yolculuğa dokuz ağabeyi ile birlikte çıkar. Yolculuk esnasında karşılarına çıkan seksen kızıdan çok konuşan ve hakkını yedirmeyen kız, akıynek ile Töstük'e seslenerek onu rezil eder. Ağabeylerinin ilerlemiş yaşlarına rağmen sünnet olmadıklarını hatırlatıp Töstük ve ağabeyleriyle alay ederek Töstük'ün canını sıkarak. Bunun üzerine Töstük, memleketine geri döner. Hanımının sitemi ve uyarıları neticesinde Eleman, dokuz oğlunu sünnet ettirir. Töstük, bir sonraki yolculuğunu kendisi şerefine toy veren Saranbay adlı bir beyin memleketine düzenler. Saranbay da Alanbay gibi Töstük'e taç giydirip onu tahta oturtmak istemektedir. Töstük, yolda yine daha önce gördüğü kızlara rastlar. Kızlar yine akıynek söyleyip Töstük'ü bu sefer de hem kendisinin hem de

ağabeylerinin bekâr olmaları yüzünden aşağılarlar. Bunun üzerine Töştük, ağabeylerini de yanına alıp tekrar babası Eleman'ın memleketine dönüp huzuruna çıkar. Töştük, babasından kendisi ve ağabeyleri için hanım bulmasını ister (ET, 1996: 2778-3221.m.).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta bir bey, Eleman'ın oğullarının sağ salim dönmelerinin şerefine toy verir. Eleman bu toya, on oğlu ve kırk yiğidiyle gider. Yolda karşılarına çıkan Kara Kız, ağabeylerinin sünnetsiz olmalarını yüzüne vurarak Töştük'ü mahçup eder. Bunun üzerine Eleman, sünnetsiz dokuz oğlunu verdiği bir toyla sünnet ettirir. Bu toyun ardından bu sefer de başka bir yerde toy olur. Eleman yine toy için on oğlu ve kırk yiğidiyle yola koyulur. Karşılarına çıkan Kara Kız ve Sarı Kız bekar olmalarını yüzüne vurarak Töştük'ü mahçup ederler (ET, 1996: 423-432).

Bu çalışmada incelenen diğer on üç varyant ve versiyonda ise kahramanın diğer dost ülkelere gerçekleştirdiği herhangi bir seyahat bulunmamaktadır.

4.2.2.7. Kahramanın İlk Evliliği

Türk insanının zihninde erkek çocuğun erginlenme süreci, çocuğun bir hayvanı parçalaması, avlaması ya da bir başka insanı öldürmesi yani *kan dökme* hadisesinin ardından gerçekleşen bir *evlilikle* sürmektedir. Çünkü bu eylemler toplumun nezdinde çocuğun kazandığı bir zaferdir ve bu onu erkek toplumunun bir üyesi yapar. Bunun sonucunda da çocuğun bir kadın alma yani evlenme hakkı doğar (Roux, 2002: 188). Evlilik Türk toplumu içerisinde soyu sürdürmenin gereği olarak algılandığından özellikle önemsenmiştir (Üstünoğlu, 2011: 146).

Abdülkadir İnan'a göre Türkler, ekzogami esasına göre aile kuran bir millettir (1998b: 341). İbrahim Kafesoğlu'na göre, bu durumun nedeni totemizmle ilgilidir. Çünkü aynı toteme bağlı üyeler birbirlerinin mahremidirler. Ancak burada yeri gelmişken değinmek gerekir ki Kafesoğlu, genel manasıyla Türklerin totemist olduğu görüşünün karşısında bir duruş sergilemektedir. Ona göre, Türkler arasında görülen totemist unsur ve inanışlar komşu milletlerin tesiriyle Türklerin inanç sistemine dâhil olmuştur (1980: 9-10; 13-19). İnan'ın Radloff'tan aktardığına göre Yenisey Kitabelerinin birinde geçen "*Yad eldeki dünürümden ayrıldım*" cümlesi bu görüşü destekler niteliktedir (1998b: 341). Türk destanlarında kahramanlar genellikle, ya Oğuz Kağan'ın eşleri gibi olağanüstü şekilde karşılarına çıkan kızlarla ya da kendileri gibi olağanüstü özellikleri olan uzak diyarların

beylerinin / hakanlarının kızlarıyla evlenmektedirler. Destan kahramanının kendi çevresinden kızlarla evlenmemeleri totemizmin bir tesiri olarak düşünülebileceği (Duymaz, 1998a: 47) gibi¹⁶⁴ Osmanlıda olduğu gibi idari açıdan herhangi bir zaafın ortaya çıkmaması bağlamında da değerlendirilebilir.

Kırgızlar arasında aidiyet duygusu, ulus temelinden çok boy temeline dayanmaktadır (Çeribaş, 2012b: 62). Kırgızlarda beşinci göbekten akrabalıktan itibaren evliliğe müsaade edilirken günümüzde bu durum ikinci göbekten düzeye kadar inmiştir (İnan, 1998b: 344). İlkel cemiyet döneminde Kırgızlar arasındaki bu akrabalık bağı, yedinci göbeğe kadar gerilere götürülmüştür. Müstakil mülkiyet kavramının gündelik hayata dâhil olmasıyla birlikte monogamik evlilik esaslarını yaşamaya başlayan Kırgızlar, özellikle uruk-ataerki cemiyet şartlarının yaşandığı yıllarda ekzogamik evlilik esaslarına tabidirler. Dolayısıyla da bu dönemde uruklar hâlinde yaşayan Kırgızlar, bu durumun gerekliliği olarak aynı urukun bölgesel olarak da birlikte yaşadığı sosyal ve idari birliktelikler kurmuştur. Dolayısıyla aynı uruktan evlenmenin yasak oluşundan dolayı ister istemez gelin uzak diyarlardan alınmıştır. Böyle olunca da evlenmek isteyen delikanlı evlenmek için uzak diyarlara sefere çıkıp bu sefer esnasında karşısına çıkan pek çok zorlukla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. (Kıdırbayeva-Muratoy, 1998: 84). Dede Korkut boylarının kahramanlarının pek çoğunun eşleri de bu düşünceye uygun olarak uzak diyarlardaki kardeş boylardan ya da kâfir elindendir.

Kıdırbayeva ve Muratoy'un Manas araştırmacısı E. Abdılđaev'den aktardıklarına göre alplara mahsus evlilikler üç şekilde gerçekleştirilir:

"1) Destanî-mitolojik esastaki evlilik. Burada epik kahramanlar muhtelif mitolojik hanların (Teneri-kaan, Ay-kaan, Kün-kaan, Cılan-biy, vs.) kızlarıyla evlenirler.

2) İptidaî halkın hayatında olan evlenme kaide-geleneğinin sokulması. Burada epik kahramanların kızla bire bir kapışıp ve muhtelif müsabakaları kazanarak (kahramanın kız ve kızın babasının koyduğu türlü vazifeleri yerine getirmesi, engellerden geçişi, esasında bu tür sınavlara bir kaç talibin katılması ve o zaman kahramanın galip çıkışı) evlenmeleri ve müstakbel nişanlıının kendi isteğine göre kahramanı seçip hayat kurtarması söz konusudur.

¹⁶⁴ Freud'a göre, aynı totemden gelen insanlar birbirinin kan akrabası olduklarından çok uzak akrabalıklar bile cinsel münasebete engel teşkil etmektedir (Freud, 1971: 12). Dolayısıyla da aynı toteme bağlı olan insanlar birbirlerinin mahremidirler. Bu bağlamda düşünüldüğünde dış evliliklerin yani ekzogaminin nedeni de budur (Kafesoğlu, 1980: 9).

3) *Halkların daha sonraki devirlerdeki cemiyet hayatındaki evlenme kaide-geleneklerinin sokulması. Burada epik kahramanlar, dünür olma yoluyla başlık verip ve zorla alıp kaçırma yoluyla evlenmişlerdir.*" (1998: 79).

Abdılđaev'in bu tespitleri doğrultusunda Töştük'ün evliliklerini değeriendirildiğinde, bu üç evlilik çeşidinin de anlatmada görüldüğü söylenebilir. Töştük'ün ilk resmî yani Kenceke'yle olan evliliğı 3. tip, yani dünür olma yoluyla evliliğıe örnektir. Yer altı padişahı Kökdöo'nün kızı Külayım'la gerçekleştirdiğı ikinci evliliğıise Kökdöo'nün mitolojik bir kahraman olması nedeniyle 1. tip ve yine Töştük'ün Külayım'ı elde etmesi için kızın babasının koyduğu sınavlara tabi olması ve Külayım'ın elma ile vurarak kel kılığındaki Töştük'ü damat seçmesi nedenleriyle de 2. tip evliliğın örneğidir. Abdılđaev'in yaptığı evlilik çeşitlendirmesine dikkat edildiğinde ortaya kronolojik bağlamda bir sıralama çıkar. Yani ikinci, birinciden, üçüncü ikinciden sonraki içtimai hayat düzeninde ortaya çıkar.

Karalayev'den derlenen varyantta Töştük'ün ilk evliliğini gerçekleştirdiğı Kenceke, Sarıbay'ın dokuz kızının en küçüğü ve en değerlisidir. Oğullarına bir babadan olma dokuz kızı ararken karşısına çıkan sihirbaz kocakarı tarafından Eleman'a müjdelendir. Manas'ın hanımı Kanıkey de babası Cakıp Han'a, oğluna kız aramak için çıktığı yolculukta karşısına çıkan bir çoban tarafından müjdelenmiştir (Yıldız, 1995: 177-178). Buradaki bir benzerlik de Kanıkey'in babası Temir Han'ın adının, Temir ya da Tömür şekilleriyle Töştük'ün diğeri varyant ve versiyonlarda mücadele ettiğı bir kahraman olarak yer almasıdır. Sarıbay, Kenceke doğduğunda şerefine büyük bir toy vermiştir. O, periler kadar güzel bir kızdır. Bu özelliğinden dolayı altı ay sonra olacakları bilen kâhinlik özelliğı de vardır (ET, 1996: 3877-3879.m.). Kadınların en beceriklisidir. (ET, 1996: 3557-3558.m.). Babası için o kadar değerlidir ki, babası onu alan yiğide hayvan olduğı hâlde konuşabilen değerli atı Çakuyruk'u, ateşin yakamadığı ve okun delemediğı çayingi elbisesini de vermeyi düşünmektedir (ET, 1996: 3694-3700.m.). Babası ondan:

"Özü kadir tün ele, ("Kendi Kadir Gecesi idi,)

Kasiyettin biri ele. (Haysiyetli biri idi,)

Baakı kızdardın baası, (Kızların kıymetlisi,)

Calpı kızdardan caydarı, (Bütün kızların güleci,)

Balbıldagan Çolponu, (Parlayan Çolpan'ı,)

Kadır tün bolup kabılsa,” (Kadir Gecesi olarak karşına çıkarsa”) (ET, 1996: 3678-3683.m.) diyerek bahsetmektedir. Bütün bu sayılan özellikleriyle Kenceke, Aysalkın’ın zıttı şekilde anaerkil dönemdeki ilahenin yansıması olan iyi bir karakter olarak anlatmada yerini alır (KAT-III, 2004: 33). Yani daha önceki bölümlerde değinildiği üzere anaerkil dönemden ataerkil döneme geçişte, yeni dönemin eski döneme ait izlerini kötöleme yoluyla yok etme çabası her zaman kabul görmemiş ve kahramana yoldaş olan kadın tipi de anlatmalardaki yerini korumuştur.

Kenceke, babasının düğün hediyesi olarak diğer kardeşlerine de aynısını verdiği hediyeleri beğenmez. Kendisini düğün göçüne katmak için gelen insanları dinlemez. O, altı ay sonrasını görebilen bir maharete sahip olduğu için Töştük’ün düşmanlarının farkındadır ve babasından Töştük’ün düşmanlarıyla olan mücadelesinde faydalanması için yolsuz yere yol açabilen eğesini, fırlatınca ata dönüşen sakasını (aşık kemiği), bin devenin gücünü taşıyan ala dişi deveyi ve hayvan olduğu hâlde konuşabilen değerli atı Çalkuyruk’u ister. Annesinden de ateşin yakamadığı, okun delemmediği çayingi elbisesini ister ve sonunda ailesi çaresiz kalıp istediklerinin hepsini Kenceke’ye verir (ET, 1996: 3890-4058.m.).

Töştük’ün memleketine doğru yaptıkları yolculuk sırasında karşısına çıkan ve Töştük’ün ilk aşkı olan peri kızı Aysalkın’ın sataşmalarına cevap verir ve Töştük’ün asıl hanımının kendisi olduğunu, Aysalkın’ın sadece altı gün Töştük’le gönül eğlendirdiğini ve ondan olan çocuğunu da kaybettiğini söyleyerek onu aşığılar. Düğün göçü sırasında kaynatası Eleman’ı doğru yola çevirmeye çalışsa da bunu bir türlü başaramaz. Eleman tarafından kandırılır ve çeyizindeki egeyi (Töştük’ün canı) Eleman’a verir. Eleman ve kervanı, Eleman’ın memleketine sağ salim geri getirir ve burada toy yapıp Töştük’le karı koca olur (ET, 1996: 4096-5007.m.).

Töştük, babası Eleman’ın kendi canı karşılığında celmogusa verdiği egeyi almak için yola çıktığında Töştük’ün karşısına çıkıp ona çayingi elbisesini, Çalkuyruk’u, kaybetmemesini özellikle tembihlediği altın sakasını, bin yıl yetecek külazıkı, Çalkuyruk zorda kaldığında üzerine sereceği örtüyü ve narkesken kılıcı verir. Çünkü o, geleceği görebilen bir kahraman olduğundan Töştük’ün çıkacağı bu yolculuğun çok zorlu olduğunu bilmektedir (ET, 1996: 5263-5482.m.). Bu, onun anaerkil dönemdeki ilahe tipinin anlatmadaki karşılığı oluşu ile ilgilidir. Kadın, anaerkil dönemde ilahe olarak insanoğlunun düşüncesinde kendisine yer bulurken ataerkil düşüncenin yaygınlaşmasıyla birlikte

ilahelerin yerini erkek tanrılar alır. Anaerkil dönemin güçlü ilaheleri ise önce erkek tanrılarının yardımcılara, sonrasında da folklorik kahramanlara dönüşerek kahramanın olağanüstü meziyetleri olan eşlerine ve daha sonra da hiçbir kerameti olmayan sıradan insanlara dönüşmüşlerdir. Yani anaerkil dönemin güçlü ilahe tipinin en son dönüştüğü insan tipidir. Kahramana at ve teçhizat veren bu kadın tipinin yerini ataerkil dönemle birlikte kahramana at veren ya da atı gösteren yaşlı seyis tipi alır (KAT-III, 2004: 34-35). O, kendisinden bir çocuk beklediğini Töştük'e müjdelere, diğer varyant ve versiyonların bir kısmında olduğu gibi deve ve kısrakla birlikte Töştük'ü tekrar gördüklerinde doğurmaya vade kılar (ET, 1996: 5490-5515). Töştük, yer altına ineli yedi yıl olduğunda ona olan özleminden hastalanan Kenceke, ölmek istese de kendi canına kıyamaz ve keder içerisinde yaşamını sürdürür. Töştük, yer altındaki yolculuğunu tamamlayıp geri döndüğünde çok ilginçtir ki o sadece üç aylık hamiledir. Onunla birlikte dişi deve ve kara kısrak da hamiledir. Önce dişi deve ardından da kara kısrak, Töştük'ün geleceği yolun kenarında doğururlar. O ana kadar hiç doğum sancısı çekmemiş Kenceke de bir erkek çocuk doğurur. Çocuğu kendisi yıkayıp göbeğini kendisi bağlar. Çocuğu yolda doğurduğu için de adını "*Colooçu / Yolcu*" koyar. Bu esnada çayingi gibi elbise giyip Çalkuyruk gibi ata binerek kinsız kılıç kuşanmış şekilde gelen ve Töştük'ü andıran birini görür. Töştük'ü ilk gördüğünde, yedi yıldır dönmediği ve kendisini evliyken dul bıraktığı için ona sitem eder. Kayınbabası Eleman, oğlu Töştük'ün dönmesi şerefine düzenleyeceği toyun hazırlıkları için kendisini görevlendirir (ET, 1996: 13860-14220.m.). Eleman'ın bu toy için Kenceke'yi görevlendirmesi Dede Korkut Kitabı'nda anlatılan, "*evin dayaağı*" (Ergin, 2004: 76). olarak tanımlanan ve kocası evde yokken bile gelen misafiri yedirip içirerek ağırlayan ve azizleyen kadın tipiyle ilişkilidir. Yine Dede Korkut boylarında yer alan beylerin hanımları ve kahramanların annelerinden Dirse Han'ın hanımı yani Boğaç Han'ın annesi, Salur Kazan'ın eşi, Uruz Bey'in annesi Burla Hatun ve Deli Dumrul'un eşi de "*alp tipi*"nin özelliklerini taşıyan kadın kahramanlardır. Bu tiplerin ortak özellikleri, kocalarına akıl verebilen, ailenin devamlılığını sağlamak adına her türlü mücadeleyi vermekten çekinmeyen, sarayda ya da çadırda oturup beklemeyen, aktif karakterler oluşlarıdır (Ekici, 2000: 126-129). Bu kadın tiplerinin taşıdığı özellikleri göstermesi bakımından Kenceke de alp-kadın tipinin örneğidir. Orta Asya destanlarında görülen bahadır kadınların ahlaki sağlamlık ve yiğitlikleri, özellikle kahramanın esirliği ya da öldü sanılarak ümidin kesildiği zor dönemlerde düşmanın ya da kötü niyetli hilekâr akrabaların kendisini ahlaksızlığa zorladıkları dönemlerde ortaya

çıkmaktadır (Jirmunskiy, 2011: 350). Bu bağlamda, yedi yıldır Töştük'ü bekleyen Kenceke, Kebez Dağı'nı kendisine yurt edinip oradaki Kıpçakları bir araya toplayarak kendisine tabi kılmıştır. Yaşadığı yere, etrafını altınla işlediği sağlam bir saray yapar. Kendisini ele geçirip eş yapmak isteyen pek çok alp, bu sarayın surlarını aşamadığından kendisi Töştük dönene kadar onu bekleyebilmiştir. Kenceke'nin Kebez Dağı'nı kendisine yurt edinerek orada yaşayan Kıpçakları kendine tabi halk yapması onun tıpkı diğer Kırgız destan kahramanları Kız Saykal ve Kız Darıyka gibi yeri geldiğinde milleti ve devleti yönetebilen güçlü bir kadın kahraman olduğunun göstergesidir. Özbeklerin Rüstem Han Destanı'nda da Sultan Han'ın Kurudım'a gidişinden sonra tahta vekâlet eden hanımı Hürayim de aynı mahiyette değerlendirilmesi gereken bir kadın kahramandır (Fedakar, 2003: 145).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta, Töştük ilk evliliğini Agay Han'ın dokuz kızının en küçüğü ve en kıymetlisi olan olan Kenceke ile gerçekleştirir (İliç, 2002: 44). Töştük, kendisinin ve ağabeylerinin evlilik arzusunu babası İleman'a söyler (İliç, 2002: 3). Bunun üzerine babası İleman, oğullarına dokuz kız kardeş bulmak için yollara düşer ve sonunda Agay Han'ın dokuz kızını oğullarına alır. Kenceke, önce kaynatası İleman, sonra da kendisi için babası Agay Han'dan hediyeler ister. Agay Han, İleman'a dokuz yakalı bir kürk hediye eder. Kenceke ise babasından Çal Kuyruk'u, Çar İngen'i (deveyi), kara kısrağı, Kuytu Küng halayıkı, başındaki örtüyü ve omzundaki ipek şalı ister. Agay Han, kızı Kenceke'yi ilk başta kendi rızasıyla Töştük'e verse de gelin göçü giderken kervanın peşine düşüp kızını vermekten vazgeçer. Burada Kenceke devreye girip:

Atäkäm aķmak bolurbu ("Babam ahmak mı oluyor?)

Enäkäm bosoy bolurbu (Anam deli mi oluyor?)

Ös elindä bar ekän (Kendi halkı var imiş,)

Er Töştük degän uul ekän (Er Töştük denilen bir oğul imiş,)

Ayçığı altın tuu alıp (Altın işlemeli sancağı alıp)

Altı san ķara ķol alıp (Altmış bin asker alıp)

Celbiräğän tuu alıp (Dalgalandan bayrağı alıp)

Cer ķayşķan ķol alıp (Yer sarsan asker alıp)

Ağay ķandı çappaybı (Agay Han'a saldırmaz mı?)

Taştan ķılğan ķalasın (Taştan yapılmış şehri)

Tap taķırçaķ ķılbaybı (Yerle bir etmez mi?)

ķumdan ķılğan ķorķonun (Kumdan yapılmış kaleyi)

Ꞑum taꞑırçaꞑ ꞑılbaıı (Yerle bir etmez mi?)

Tilätip berbäsbi Kencäñdi (Vermek istemediğın küçük kızını,)

Aç biläktän albayı (İnce bilekten almaz mı?)

Olco cesär ꞑılbaıı (Harp esiri etmez mi?)

Kencäñ ꞑorluꞑ bolboybu”(Kence’n hor görölmez mi?)” (İliç, 2002: 47-48) diyerek babasını bu fikrinden geri döndürür. Bu cümleler sadece Kenceke’nin akıl sahibi oluşunu açıklamaz. Aynı zamanda eski Türk evlilik gelenekleri hakkında bilgiler de içermektedir. Türkler, eski devirlerde kız kaçırıp yağma ederek de evliliklerini gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Yakut ve Altay Türkleri arasında son dönemlere kadar ancak kız kaçırarak yapılan evlilikler, “*meşru izdivaç*” olarak kabul edilmiştir. Ancak bu tarzdaki evlilikler toplum içerisinde sürekli olarak kavgaları ve düşmanlığı beslediğinden daha sonraları barış yolu ile yani, “*kız isteme*” şeklinde evlilikler tercih edilmiştir (İnan, 1998b: 344-345). Bu açıdan bakıldığında Töştük, her ne kadar sulh yolu ile Kenceke ile evlense de aslında istese kendisini kaçırıp memleketini yağma edebilecek güce de sahiptir. Yani eski evlilik çeşidi, bir şekilde anlatmaya dâhil edilmiştir. Bu varyantta Töştük, ikinci hanımının babası Kırım Han ile üçüncü hanımının babası Urum Han’ı kızlarını kendi rızalarıyla vermezlerse zorla alacağını şu dizelerle anlatır:

“Ꞑısıñ bolso Kırım Ꞑan (“Kızın varsa Kırım Han,)

Ꞑuçayn degän adamın (Kucaklayayım, diyen adamım,)

El desäñ eldäp alamın (Barış içinde verirsın barışla alırım,)

Coolasañ coolap alamın (Düşmanca davranırsın düşmanca alırım,)

Bersäñ ꞑısıñdı alamın (Kızını verirsın alırım,)

Berbäsäñ başıñdı alamın (Vermezsen başını alırım.”) (İliç, 2002: 66)

“Ꞑısıñ bolso Urum Ꞑan (“Kızın varsa Urum Han,)

Ꞑısıñdı ꞑuçayn dep keldim (Sarmaya geldim,)

El desäñ eldäp alam (Barış içinde verirsın barışla alırım,)

Coolasañ coolap alam” (Düşmanca davranırsın savaşıp alırım.”) (İliç, 2002: 69-70).

Kenceke, Kaynatası İleman’ı çolak kavağın dibine konmaması hususunda uyararak zekiliğini gösterir (İliç, 2002: 53). Burada İleman ile celmogusun pazarlığına şahit olmasa da İleman’ın Töştük’e kuzak kurduğunu anlar ve İleman’daki eğeyi kendisine vermesini isteyerek Töştük’ü uyarır. Bunu yapmadığı takdirde Töştük’e hanım olmayacağını söyler. Bu ege aslında Töştük’ün canıdır. Yolda başına gelebilecekleri tahmin ederek Töştük’e, altı

ayaklı ala atı ile yedi ayaklı yağız atı yerine, babasından çeyiz olarak aldığı kendi atı Çalkuyruk'u; elbisesi yerine de kendi elbisesini vererek onu tehlikelerden korumaya çalışır (İliç, 2002: 58-59).

Düğün göçü sırasında karşısına çıkan Bek Toro'nun kendisine sunduğu zehirli içeceği içer ve zehir olduğunu anlayınca artanını döküverir (İliç, 2002: 50). Zehirli içeceğin bir kısmını içmesine rağmen zehirlenmemesi onun olağanüstülüğünü gösterdiği bir olay olarak anlatmada yerini alır.

Kenceke, zeki olduğu kadar da sadık bir hanımdır. Töştük, calmavızdan eğesini almak için yola çıktığında o geri dönene kadar kimseye yâr olmayacağına dair yemin eder:

“Sen kelgiçä erimay Töştük (“Sen gelinceye kadar ey erkeğim Töştük,)

Ƙara be minän çar ingän Töştük (Kara kısırakla Çar İngen (deve) Töştük,)

Ököö tuup al ƙoyso Töştük (İkisi de doğursa Töştük,)

Ant minän çerttär moynuma Töştük (Ant ile şartlar boynuma Töştük,)

Sen kelgiçä erimay Töştük (Sen gelinceye kadar erkeğim Töştük,)

Buğa belim men çeşşäm Töştük (Uçkurumu çözersem Töştük,)

Muñ ƙılğan ünüm men cassam Töştük (Feryat eden sesimi kesersem Töştük,)

Ant minän çerttär moynuma Töştük” (Ant ile şartlar boynuma Töştük,) (İliç, 2002: 60). Seksen sekiz yıl sonra, Töştük aksakallı bir molla kervancı başı kılığında memleketine döndüğünde Töştük'ü tanıyamaz. Töştük'ün kendisini tanıtmasının ardından bir araya gelirler ve kıyametlik dost olurlar (İliç, 2002: 96).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta, Töştük ilk evliliğini babasının bulup dünür olduğu Oruskan'ın dokuz kızının en küçüğü Kenceke ile gerçekleştirir. Kenceke, düğün göçü sırasında kıskançlık içerisinde karşısına çıkan avcı kızı Bektörü'yla atışır. Kayınpederi Eleman'la yedi başlı kempir arasında Töştük'ün canı üzerine yapılan pazarlığı hisseder ve Töştük'ü bu konuda uyarır. Eğesini almak için kempirin üzerine sefere çıkan Töştük'ün altı ayaklı ve yedi ayaklı atlarını beğenmeyip ona kendi atı Çalkuyruk'u, zırlı elbisesini (kılorko) ve gök çizmelerini verir. Töştük, bütün maceralarını tamamlayıp döndükten yedi gün sonra adını Coodarbeşim koyacakları bir erkek çocuk dünyaya getirir (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

İlyanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta, Töştük altı defa evlense de bu anlatmadaki hanımlarının hiçbirisi Kenceke'nin karşılığı olan kahramanlar değildir (ET, 1996: 409-422).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, Töştük ilk evliliğini babasının bulup dünür olduğu Kara Han'ın dokuz kızının en küçüğü olan Kenceke ile gerçekleştirir. Kayınpederi Eleman'la yedi başlı kempir arasında Töştük'ün canı üzerine yapılan pazarlığı hisseder ve Töştük'ü bu konuda uyarır. Yedi başlı kempire doğru yola çıkan Töştük'e yeri geldiğinde kullanması için babasından çeyiz olarak aldığı Kerkulun adlı atla ince ipek ipi verir. Töştük geri dönene kadar anlatmada adı geçmez (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta, Töştük ilk evliliğini babası Eleman'ın bulup dünür olduğu bir hanın dokuz kızının en küçüğü olan Kenceke ile gerçekleştirir. Celmoguzun üzerine çıktığı yolculuk öncesinde Töstik'e kendi babasından çeyiz olarak aldığı atı Çalkuyruk'u verir. Töştük, yedi yıl sonra tüm mücadelelerini bitirip evine geri döndüğünde onu sırtındaki benden tanır (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töştük ilk evliliğini babası Ernazar'ın bulup dünür olduğu bir adamın dokuz kızının en küçüğü ve en kıymetlisi olan Kencekey ile gerçekleştirir (Aça, 2002a: 131). Düğün göçünün başındaki kaynatası Ernazar'ı, Sorkudık denilen yerde konaklamaması hususunda uyararak zekiliğini gösterir (Aça, 2002a: 133). Ernazar'ın kendi canı karşılığında Töstik'i calmavıza verdiğine şahit olur ve Töstik'i bu durumdan haberdar eder. Calmavızdaki egesini almak için yola çıkan Töstik'e, babasından çeyiz olarak aldığı kendi atı Şalkuyruk'ı ve aksırmalı zırhı vererek yardımcı olur (Aça, 2002a: 135-136). Zekâsının yanında sadakati de önemli bir diğer özelliğidir. O, Töstik calmavıza doğru yola çıkarken belini on iki kulaç ipek şalla bağlayarak:

"Ya Töstik'in öldüğü haberi geldiği gün ya da Töstik'in kendisinin döndüğü gün çözül." deyip vade kılar (Aça, 2002a: 136).

Uzun yıllar Töstik'i bekler ve sonunda muradına erer. Töstik döndüğünde yaşlanmış olmasına rağmen yeni gelin olduğu yaşa döner ve birlikte yıllarca mutlu bir hayat sürerler (Aça, 2002a: 150).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töstik ilk evliliğini babası Bulatpay'ın dünür olduğu zengin bir beyin on kızının en küçüğü olan Kencekey ile gerçekleştirir. O, Bulatpay'ın kendi canı karşılığında Töstik'i kempire verdiğinden haberdar olur ve Töstik'i bu konuyla ilgili olarak uyarır. Kempirin üzerine yola çıkan Töstik'e, kendi babasından çeyiz olarak aldığı beyaz zırhı ve Şalkuyruk adlı atı verir. Anlatmanın sonunda Töştük'le kavuşurlar (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töstik ilk evliliğini babası Tokpay-Bay'ın dünür olduğu bir balıkçının on kızının en küçüğü olan Kenyeke ile gerçekleştirir. Kenyeke, düğün göçü sırasında kayınpederi Tokpay-Bay'ı, önlerine çıkan subaşında konaklamaması hususunda uyarırsa da Tokpay-Bay onu dinlemez ve burada yedi başlı cadının eline düşer. Kenyeke, Tokpay-Bay ile yedi başlı cadı arasında Töstik'in canı üzerine yapılan pazarlığı hisseder ve bu konuyla ilgili olarak Töstik'i uyarır. Yedi başlı cadının üzerine sefere çıkan Töstik'e kendi beyaz atı Şal-kuyruk'u, beyaz çelik kılıcı ve giysisini (Ak Sırmal) verir. Bu anlatmanın devamında, anlatmanın tamamlanmadan yarıda kesilmesinden dolayı Kenyeke ve Töstik'in akıbetiyle ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtigil adlı versiyonda, İtigil ilk evliliğini babasının bulup dünür olduğu bir adamın on kızının en küçüğü olan Kancikey ile gerçekleştirir. O, düğün göçü sırasında kayınpederini karşılarına çıkan gölün kenarından konaklamaması hususunda uyarmasına rağmen kayınpederi onu dinlemez ve orada konaklar. Kayınpederi ve Şaytan (Şeytan) arasında İtigil'in üç yıllık hürriyeti üzerine yapılan pazarlıktan haberdar olduğu için Şaytan üzerine yolan çıkan İtigil'e, kendi babasından çeyiz olarak aldığı Calkuyruk adlı atla Şaytan'ın büyülerinden kurtulmasını sağlayacak olan puhu kuşunun tüyünü verir. İtigil'in maceralarını tamamlayıp memleketine geri dönmesinin ardından, İtigil'in ikinci hanımı Tohtamış Han'ın kızıyla birlikte yaşamlarını sürdürürler (Yıldırım, 2014: 97-100).

Yirtöşlik adlı versiyonda, Yirtöşlik ilk evliliğini babasının bulup dünür olduğu bir hanın yedi kızının en küçüğüyle gerçekleştirir. Anlatmada ismi anılmaz. Yedi oğluna bir babanın yedi kızını aradığı sırada gördüğü kaynatasını tanımadığı hâlde ablalarına “*Bakin, bakın, şu bizim kayınbabamız geliyor.*” diyerek kerametli bir kahraman olduğunu gösterir (Urmançı, 2007: 135-139). Düğün göçü sırasında babasının uyarısını dikkate almayıp konaklamaması gereken yerde konaklayan kaynatasını uyarırsa da diğer ablalarının da tesiriyle onu engelleyemez. Ancak kendisi babasının sözüne uyarak o gece uyumayıp tetikte bekler. O gece kendilerini yutmak için gelen ejderhayla karşılaştığında, düğün öncesinde Yirtöşlik'in müjdesini aldığı yaşlı kadının zor durumda kaldığında kullanması için kendisine verdiği iki yüne dokunup uzağa fırlatarak ejderhanın / yılanın elinden kurtulmayı başarır (Urmançı, 2007: 141-143). Yirtöşlik'i, babasının kendisini ejderhaya verdiği hususunda uyarır ve ejderhanın üzerine yola çıkacağı zaman babasından çeyiz olarak aldığı on iki canlı Çalkoyruk'ı ve Çalkoyruk'ın göğsünün altındaki elmas kılıcı

Yirtöşlik'e verir (Urmançı, 2007: 145). Buradaki elmas kılıcın bir benzeri de Başkurtların Ural Batır Destanı'nda bulunmaktadır. Bu destanda Huma'nın bir sınav sonrasında Ural'a hediye ettiği Akbozat'ın eyerinde takılı bir elmas kılıç bulunur (Ergun-İbrahimov, 1996: 233). Kazakların Kubikul Destanı'nda da Kubikul, karşısına çıkan ejderhayı elmas kılıcı ile öldürür (Arıkan, 2003: 237).

Yirtöşlik, yer altındaki maceralarını tamamlayıp memleketine geri döndüğünde o artık ihtiyar bir kadın olmuştur. Yirtöşlik'in kendisini tanıtmaları üzerine Yirtöşlik'e sarılıp ağlar. Diğer hanımlarını da memleketine getiren Yirtöşlik ve ailesiyle mutlu bir hayat sürer (Urmançı, 2007: 171).

Bay Nazar adlı versiyonda, Tyostuk ilk evliliğini babasının bulup dünür olduğu bir adamın dokuz kızının küçüğü olan Hincevey ile gerçekleştirir. Hincevey kayınpederi Bay Nazar'ı düğün göçü sırasında Tuzlukuyu'da konaklamaması hususunda uyarır. Bay Nazar ile celbege arasında Tyostuk'un canı üzerine yapılan pazarlıktan haberdar olur ve Tyostuk'u bu konuda uyarır. Tyostuk, celbegenin üzerine seferine çıkarken Tyostuk'un sekiz ve altı bacaklı atlarını beğenmeyip ona babasından çeyiz olarak aldığı Kıratı ve zırhı verir. Tyostuk'un ardından beline, ancak Tyostuk geri döndüğünde kendiliğinden çözülecek bir ipek kuşak bağlar. Tyostuk'un geri dönmesinin ardından ikisi de on beş yaşlarına dönerek birbirine kavuşurlar (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda Ecmen, babasının bulduğu kırk kızı olan padişahın kızlarından biriyle evlendirilmeye çalışılsa da babasının kendisini ejdere vermesinden dolayı bu evlilik bir türlü gerçekleşmemiştir (EB, ? : 65-72).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Ertostik ilk evliliğini babasının bulup dünür olduğu aynı anne babadan olma dokuz kızın en küçüğü olan Keniziki ile gerçekleştirir. Keniziki, akıllı ve ilim sahibi bir kızdır. Düğün göçü sırasında, kayınpederini Şor Çeşme'de konaklamamaları hususunda uyarsa da kayınpederi onu dinlemez ve burada cadı karısının eline düşer. Keniziki, kayınpederi Irnezer ile cadı arasında Ertostik üzerine geçen pazarlığa şahit olup olan biteni Ertostik'e anlatır. Anlatmanın sonunda, Ertostik giderken döndüğünde çözülür diye beline bağladığı kuşak çözüldüğünde dışarı çıkar ve bir aksakallı adamla yanındaki kadını görür. Kendisini tanıtmaları üzerine Ertostik'i tanır ve birlikte mutlu bir hayat sürerler (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Nurzat ilk ve tek evliliğini Kuddus Bey'in dokuz kızının en küçüğü ve en değerlisi olan Perizat'la gerçekleştirir. Perizat, kerametlerini öğrendiği

Akboz Aygır'ı babasından çeyiz olarak isteyip alır. Düğün göçü sırasında yolda, rüyasında Nurzat'ı görüp ona âşık olan cadının kızıyla çeyizi ve Nurzat üzerine atıştır. Kayınpederi Sölet Bay'ı Şor Çeşme'de konaklamamaları hususunda uyarsa da Sölet Bay onu dinlemeyip burada konaklayarak cadının eline düşer. Perizat, cadı ile Sölet Bay arasında Nurzat üzerine geçen pazarlığa gizlice şahit olup durumu Nurzat'a anlatır. Nurzat'ın altın kasası ve aşığını almak üzere evinden ayrılmasının ardından köye üç gün uzaklığa yaptığı kulübede sabırla onu bekler. Akboz Aygır'ın kışnemesinden Nurzat'ı tanır ve birlikte evlerine dönerler (ABA, 1996: 57-77).

Dikkat edilecek olunursa Töştük'ün evlilikleri de tıpkı Oğuz Kağan ve Dede Korkut Boylarında görülen evliliklerde olduğu gibi kendi boyu dışından kızlarla yapılan evliliklerdir. Dede Korkut Kitabı'nda İç Oğuz beyi Kazan'ın dayısı Taş (Dış) Oğuz'dandır. Beyböyreğ (Bamsı Beyrek) ile Banı Çiçek birbirlerini tanımazlar. Kazan Bey'in oğlu *"Yad kızı helalime destur versin"* derken Deli Dumrul da *"yad kızı helalim var"* diyerek aslında bir bakıma hanımlarının dışarıdan olduklarını vurgularlar. Bu ifadeler ve örnekler, Oğuzlarda dış evliliğin yaygın olduğunu göstermektedir (İnan, 1988: 341-342).

4.3. Kahramanın Bahadırılığı

4.3.1. Kahramanın Olağanüstü Atı

Türk milletinin hayvanlarla ilgili farklı inanmalarının temelinde konargöçer yaşam tarzının sebep olduğu iktisadi zorunluluklar ile eski inançların animist kalıntıları yatmaktadır (Karadavut-Yeşildal: 2007: 102). Propp ise hayvanlar ile insanlar arasındaki yakın dostluğu, totemist dönemden kalan eski inançların tarım dönemiyle birlikte almış olduğu yeni bir şekil olarak yorumlamaktadır (Propp, 2000: 128'ten Karadavut, 2010: 75). Jirmunskiy, kahramanlık masallarında olağanüstü (sihirli) yardımcı olan atı, eski totemist inançlarla ilişkilendirirken, destanlarla birlikte atın, kahramanlığın idealize edilmiş bir unsuru olarak yerini koruduğunu kaydetmektedir (KAT-III, 2004: 36). Suvanbekov, epik kahramanların hayvanlarla kurdukları dostlukları halkın totemist inançlarıyla ilişkilendirmektedir (1970: 61). Propp'a göre insanoğlu, önce orman hayvanlarını, sonrasında atı tanımıştır (Propp, 1966: 169 ve 175'ten KAT-III, 2004: 38). Totemist dönemin, Aan-Alakçın, Huu-İney ve Altay Dağlarının iyisi baybiçe gibi, anne ilaheleri de ilk

başta kurt şeklinde epik kahramana görünmüşler ve gerektiğinde ata dönüşüp kahramanın bineği olmuşlardır. İnsanoğlunun ekonomik ve askeri gereksinimlerinin değişmesiyle birlikte de totem olan kurt, yerini bu gereksinimlerden ötürü ata bırakmıştır (KAT-III, 2004: 38).

Rasonyi'ye göre eskiçağ ve erken ortaçağdaki kavimler göçlerinin temelinde atın evcilleştirilip ehilleştirilmesi bulunur (1996: 51). Çünkü bozkır kültüründe binicilik büyük önem arz etmektedir. Bunun nedeni, geniş otlakları ve uzak subaşlarını süratle dolaşmak mecburiyetini taşıyan bozkır kültürüdür (Kafesoğlu, 2012: 211). Geç Antik Dönem ve Orta Çağ'da, kuzeyin atlı halklarının ulu hükümdarlarına unvan olarak verilen "*aspavati*" yani "*atın efendisi*" unvanı, Türk hakanlarına verilmiştir (Esin, 2004: 258). Menghin de genelde hayvan yetiştirmek ve özelde de atın ehilleştirilmesini Türklerin ataları ile ilişkilendirmiştir (Rasonyi, 1996: 4). W. Koppers de Mengin gibi atın ilk olarak ehilleştirilmesini, vatanı iç Asya olan ilk Türklükle ilişkilendirmiştir (1995: 471). F. Flor ve W. Schmidt'e göre de atın ehilleştirilmesi ilk olarak Türkler tarafından gerçekleştirilmiştir (Kafesoğlu, 2012: 212). Yani at ve onun sahibi olan destan kahramanın özdeşleşmesinin temelinde Türk milletinin yerleşik hayata geçmeden önceki yaşam tarzı yatmaktadır. İslami dönemle birlikte dinin de tesiriyle bu önem daha da bir pekişmiştir (Ekici, 2004: 123). Türk insanı kendisini atının üzerinde özgür hissetmiş ve at onun için vazgeçemeyeceği bir değer hâline gelmiştir. Türk milleti, eşi ve silahı kadar atına da önem vermektedir (Çınar, 1995: 148). "*At, avrat, pusat (silah)*" deyişi de bu bağlamda ortaya çıkmış ve kullanmıştır. Bu deyimden hareketle *Karalayev'den derlenen varyant* bağlamında Er Töştük'le ilgili bir değerlendirme yapıldığında, Töştük'ün birkaç hanımı olduğunu bilirse de baybiçesi yani evinin hanımı Kenceke'dir. Töştük'ün som altından sapı ve altı yüz devenin gücüne sahip olan ve bin usta tarafından yoğrulan, herkesin sahip olmak istediği "*narkesken*" (ET, 1996: 5461-5470.m.) adlı silahı (kılıç) ve atı Çalkuyruk da Kenceke tarafından Töştük'e armağan edilmiştir. Yani Töştük, "*at, avrat, pusat*" deyiminde geçen gerekliliklerin hepsine sahip bir kahraman olarak yiğitliğini göstermektedir.

Atı evcilleştirip ehilleştirmek, Türk milleti üzerinde, kendilerini at üstündeyken başkalarından daha üstün görmek ve atın hızı sayesinde uzak diyarlara ulaşabilme özleminin tatmininin getirdiği özgüveni doğurmuştur (Sertkaya, 1995: 26-27). Bu bağlamda at, Türk'ün "*cihan hâkimiyeti mefkuresi*"ni hayâl edebilmesini kolaylaştırmıştır. Türkler, at sayesinde sınırlar aşıp kıtalar fethetmiştir. Yabancı seyyahlar, Türklerin at

üzerinde doğup at üzerinde yaşadıkları ve nihayetinde at üzerine öldüklerini kaydederler (Demirbilek, 2005: 134).

Türk milletinin hayal dünyasında at; konuşması, düşünmesi, tehlikeyi sezip insanoğlunu uyarması, insanoğluna yardımcı olması, sadakati, sevgisi, tenkit kabiliyeti, şefkat ve vefa gibi özellikleriyle beşerî bir unsur olarak anlam kazanmıştır (Elçin, 1997b: 525). Orta Asya'nın farklı bölgelerinde, farklı dönemlerde, farklı Türk boyları tarafından taşlar üzerine yapılan resimlerde kült olarak geniş yer bulan at, sonraları halk anlatmalarında da olağan şekilde kendisine sıkça yer bulmuştur (KAT-III, 2004: 36). Destanların merkezinde yer alan kahramanın yanında, çoğu zaman kendisine yardımcı olan kahramanlar bulunmaktadır. Bu kahramanlar, Manas'ın çoroları ve Köroğlu'nun keleşleri gibi insan şeklinde ortaya çıkabilecekleri gibi yine aynı kahramanların atları şeklinde de yer alabilirler. Hatta çoğu zaman bu kahramanlar, insan şeklindeki yardımcı kahramanların önüne geçerler. Manas'ın Akkula'sı ve Köroğlu'nun Kıratı bu durumun açık örnekleridir. Özellikle Köroğlu'nun nam salmasında Kırat'ın payı yadsınamaz (Özkan, 1997a: 230). Özellikle Manas Destanı'nda bazı atların adı, insan kahramanlardan daha çok anılır. Manas'ın atları Ak-kula, Sarı-ala, Tay-buurul; kâfir hanı Coloy'un atı Aç-buudan; Almambet'in atı Kol-ciren; Tekeci'nin atı Kök-ala; Kül-çoro'nun atı Kök-çebiç; Bokmurun'un atı Maniker bunlardan bazılarıdır (Sakaoğlu, 1997: 167).

Köroğlu anlatmalarında atın kahramanı emzirmesi, sudan çıkması, uçması, tehlikeyi önceden sezip kahramanı uyarması, mitolojik kalıntıların bir uzantısı olarak yer almaktadır (Karadavut, 2002: 96). At, Köroğlu Destanı'nın Azeri rivayetinde *igidin gardaşı*, Türkmen rivayetinde ise *igidin yoldaşı* olarak tarif edilir (Elçin, 1997b: 525-526; Nurmehmet, 1996: 71). Ahmet Vefik Paşa'nın Müntehabât-ı Durûb-ı Emsal adlı eserinde geçen "*at yigidin yoldaşı*" atasözü de bu bağlamda değerlendirilmelidir (Elçin, 1997a: 432). Jirmunskiy'e göre bahadırın savaş sırasındaki yoldaşı ve sihirli bir yardımcısı olan at, askerlik çağıyla ilgilidir. Özellikle de destan, kahramanlık masalı ve sihirli masal gibi halk anlatmalarında önemli bir yere sahiptir (Jirmunskiy, 1999: 208'den KAT-III, 2004: 35). Yani at, avcı ve tarım toplumlarının devamında ortaya çıkan ferdiyetçi dönemin ürünüdür. Manas ve Köroğlu gibi kahramanların yanı sıra Alpamış'ın Bayşubar'ı, Şah İsmail'in Kamertay'ı, Koblandı Baatır'ın Tayburul'u da Türk destan geleneğinde yer alan ve kahramana yoldaşlık eden diğer atlardır. Mustafa Nihat Özön'ün "Türk Atasözleri" adlı

eserinde geçen, “*Ata eğer gerek eğere er gerek.*” atasözü de atın yoldaşlık fonksiyonun halk arasındaki kullanımına bir başka örnektir (Elçin, 1997a: 432).

Destanlarda at, merkezî kahraman ile birlikte doğabileceği gibi sonrasında hediye, çeyiz ya da kahraman tarafından bulunma şeklinde ortaya çıkabilir. Örneğin, Hakasların Altın Arığ Destanı’nda Altın Arığ, Kirim Dağı’nda yer alan “Ak Kaya”nın içerisinde, atı Ak Sadbar ile birlikte yaratılmıştır (AA, 1997: 49). Özbeklerin Rüstem Han Destanı’nda, Rüstem’in atı da kendisiyle aynı gün, annesi Hürayim’e ait olan bir aygırdan dünyaya gelmiştir (Fedakar, 2003: 145). Görüldüğü üzere, merkezî kahraman ile atının kaderi birbirine bağlıdır (Çınar, 2002: 153).

Karalayev’den derlenen varyantta, Töştük’ün atı Çalkuyruk için kullanmış olduğu “*Ölüm ortak, can birge, (Ölüm ortak, can yoldaşım)*” (ET, 1996: 10833.m.) tabiri bu tespiti örnekler mahiyettedir. Aynı şekilde *Er Töstik (Ernazar’ın Oğlu) adlı versiyonda*, Çalkuyruk da Töstik’e seslenirken “*“Töstik batır, şimdi ikimizin canı birdir, nasıl bir bela olsa da birlikte görürüz.”* (Aça, 2002a: 136) diyerek Töstik’e bağlılığını ve dolayısıyla da can yoldaşlığını dile getirir.

Yukarıdaki *ölüm ortak* ifadesinin yansıması Manas’ın, atı Akkula öldürüldükten sonra, can düşmanı Konurbay tarafından öldürülmesi hadisesinde de görülmektedir (Mokeyev, 1995: 291). Altay Türklerinin Maaday-Kara Destanı’nda, Kögüdüy-Mergen’in de atına seslenirken “*Ölse, kemiklerimiz bir yerde olacak / Sağ kalsak, hayatımız bir olacak*” (Bekki, 2007: 426) demesi, onun da atına olan bakışının tıpkı Töştük’ün Çalkuyruk’a bakışığı gibi olduğunu gösterir.

Özellikle savaşlarda Türk ordularına kazandırmış olduğu üstünlük ve dolayısıyla da zaferler sonucunda, at ile Türk insanı arasında, Türk’ün atı ailesinden biri gibi görece kadar yakın ilişki kurulmuştur. Anadolu masallarında, çocuğu olmayan padişah ve vezirinin karşısına çıkan Hızır, onlara birer elma verir ve bu elmaları ikiye bölüp akşam hanımlarıyla birlikte yemelerini, kabuklarını da atlarına yedirmelerini tembihler. Bunun sonucunda birinin kızı diğerinin oğlu, atlarının da kulunu olacağını müjdeler. Doğacak olan at, erkek kahramanın biniti olarak anlatının sonraki bölümlerinde sahne alır (Sakaoğlu, 1995: 282-283).

Karalayev’den derlenen varyantta Töştük, atı Çalkuyruk’a seslenirken “*Ölüm ortak tuuganım! / Ahretlik kardeşim!*” der (ET, 1996: 6756.m.). Aynı sesleniş Bamsı Beyrek’in atı Boz Aygır ile dertleşmesinde karşılık bulur:

At dimezem sana kartaş direm kartaşumdan yig

Başuma iş geldi yoldaş direm yoldaşumdan yig (At demem sana kardeş derim kardeşimden daha iyi / Başıma iş geldi arkadaş derim arkadaşlarımdan daha iyi) (Ergin, 2004: 136; Ergin, 1999a: 75).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta Töştük, yorulup bitkin düşerek yere serilen Çal Kuyruk'a gözleri yaşlı şekilde seslenirken:

"Ata çokto Çalkuyruk (Babam yokken Çalkuyruk,)

Ata bolğon külügüm (Babam olan atım,)

Anam çokto Çalkuyruk (Anam yokken Çalkuyruk,)

Anam bolğon külügüm (Anam olan atım,)

Elim çokto Çalkuyruk (Halkım yokken Çalkuyruk,)

Elim bolğon külügüm (Halkım olan atım,)

Ölböçü külüg ölböçü (Sakin ölme! Sakin ölme!)

Meni qarap salbaçı (Beni yalnız bırakma!)"(İliç, 2002: 70) diyerek atı Çal Kuyruk'a ailesi kadar değer verdiğini gösterir.

Maaday-Kara Destanı'nda, Kara-Kula Han'ın sürdüğü sürüden kaçıp kurtularak boz inek şekline dönen kısarak, Kögüdey-Mergen ile eş zamanlı olarak doğan dört kulaklı ve pamuk yeleli koyu kır attır (Bekki, 2007: 300-301). Saha Türklerinin inancına göre atın tanrısı olan Cöhögöy-Toyon ile Sahaların eski atası olarak kabul edilen Ayıı-Nuoralcın nine kardeşidir (Vasilyev-Cargistay, 1995: 306). Aşağıdaki dizelerde, yukarıda değinilen Türk'ün atı ailesinin bir ferdi olarak görme hadisesinin bir örneği *Karalayev'den derlenen varyantta*, Kenceke'nin babası Sarıbay'ın, Çalkuyruk'u Kenceke'ye çeyiz olarak teslim ederkenki ruh hâlinde görülmektedir:

"Aybandan tulpar Çalkuyruk, (Hayvanın tulparı Çalkuyruk,)

Sarıbaydın közünö (Sarıbay'ın gözüne)

Balasınday köründü. (Çocuğu gibi göründü.)" (ET, 1996: 4031-4033.m.)

Aynı varyantta çocuğu olmayan Kökötöy Han da atı Maaniker'e çocuğu gibi değer vermektedir:

"Malım tümön, balam cok, (Servetim çok, çocuğum yok,)

Karan maldın içinen (Tüm hayvanların içinde)

Baladay körgön Maaniker, (Çocuk gibi sevdiğim Maaniker,)

İçim küyüp, borum çok. (İçim yanıyor, ciğerim kor.)" (ET, 1996: 2221-2224.m.).

Bahaeddin Ögel'e göre at, yiğidin eşi gibi görülmüştür. Dolayısıyla yukarıda geçen "ölüm ortak" ifadesi rast gele kullanılmış bir ifade değildir. Türkler arasında, "Dullama (Tullamak)" adı verilen, sahibi ölen atın kuyruğunu kesme geleneğine göre, sahibi ölen at, kocası ölmüş kadın gibi dul kalmış sayılmaktadır (2000b: 199). Bu gelenek, Kazaklar arasında, "At tuldav" adıyla yakın geçmişe kadar varlığını sürdürmüştür (Ünal, 2008: 114-115).

Türkler arasında, öldükten sonraki yaşamında da sahibine yardımcı olağına inanılan at, bu inanmadan ötürü, diğer hayvanlara nazaran daha çok öne çıkmıştır (Demirel, 2010: 88). İbni Fadlan da Oğuzlarda ölen kişiyle birlikte gömülen hayvanlardan bahsederken:

"... Sonra hayvanlarının yanına varırlar. Miktarına göre 100 veya 200, bazen 1 hayvanı öldürürler. Başları, ayakları, derisi, kuyruğu dışındaki etlerini yerler. Kalan kısımlarını sııklar üzerine koyup mezarının etrafına asarlar. 'Bunlar cennete giderken bineceği hayvanlar' derler. ... Bazen hayvanları öldürmeyi bir-iki gün geciktirirler. Büyüklerinden bir yaşlı¹⁶⁵ onları hayvanlarını öldürmeye teşvik eder. Ölüyü kastederek 'Falanı rüyamda gördüm. Bana 'işte görüyorsun! Arkadaşlarım beni geçtiler. Yalın ayak yürümekten, onları takip etmekten ayaklarım çatladı. Onlara yetişemiyorum. Tek başıma kaldım' dedi' der. Bunun üzerine hayvanlarının yanına varırlar onları öldürürler, kabrinin yanında sırığa asarlar. Bir-iki gün geçtikten sonra yaşlı adam gelir. 'Falanı rüyamda gördüm. Bana 'Aileme, arkadaşlarıma söyle. Beni geçenlere yetiştim. Yorgunluktan dinlendim' dedi'der" şeklinde ifadeler kullanmaktadır (Şeşen, 2010: 15). Altaylılar, ölümlerini genellikle dağlara, üzerlerindeki elbiselerini çıkarmadan ve ölüm sonrası yolculuğu için yanlarına koydukları bir torba yiyecek ve özellikle de ölen zengin birisiyse atıyla birlikte gömerler (Radloff, 2008: 430). Görüldüğü üzere Türk kültüründe at, sahibine sadece silah arkadaşı olmakla kalmamış, sahibinin ölümünün ardından da onunla birlikte gömülerek öteki dünyada da onun yanında ve ona yoldaş olması sağlanmıştır (Karadavut, 2002: 96). Bu geleneğe Güney Altaylılar arasında "koylogo" denilmiş ve Kıpçaklar arasında, ölen

¹⁶⁵ "Bu yaşlı kişi şamandır. Kurbanları kesen odur. Öbür dünya bu dünyaya benzediği için arada da insanın binecek hayvana ihtiyacı vardır. Hatta bazı kişiler bu türlü inançları İslam dinine de sokmuşlardır. Cennete giderken kurbanlara binileceğine inanırlar (Şeşen, 2010: 15).

kişinin öbür dünyadaki yolculuğunda bineği olarak seçilen ata “*koylo at*” adı verilmiştir (Potapov, 2014: 44)¹⁶⁶

Türk destanlarının pek çoğunda görülen kahramanların atları, sahiplerine yakışır şekilde olağanüstü özellikler göstermek zorundadırlar. Bu yüzden Türk destanlarında dile gelip tıpkı insan gibi konuşan atları görmek mümkündür. Dile gelip konuşan at, boş şeyler söylemez. Kahramanı olası tehlikelere karşı uyarmak ve ona akıl vermek atın en temel fonksiyonlarından (Elçin, 1997b: 526).

Karalayev'den derlenen varyantta Töştük, celmogusun memleketine yaklaştığı sırada, olağanüstü bir at olmasının özelliği olarak dile gelip ona, babası Eleman'la celmogus arasından geçen pazarlığı ve celmogusun elinden eğeyi nasıl alabileceğini anlatır (ET, 1996: 5565-5728.m.). *Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta* da Töştük'le birlikte kocakarının üzerine sefere çıkan Çalkuyruk, kocakarının yurduna geldiklerinde dile gelip Töştük'ü kocakarı hakkında uyarır ve kocakarıdaki eğesini nasıl alabileceğini ona anlatır (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408). *Iymanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta*, Töştük'ün atı kızıl buudan da cez kempire yaklaştıklarında daha fazla ileri gitmeyip dile gelerek Töştük'ü cez kempir hakkında uyarır ve ona altın sakasını nasıl alabileceğini anlatır (ET, 1996: 409-422). *Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta*, Töştük'ün atı Kerkulun dile gelip Töştük'ü yedi başlı kempir hakkında uyarır ve ona altın sakasını nasıl alabileceğini anlatır (ET, 1996: 423-432). *Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta*, Töştük'ün atı Çalkuyruk dile gelip Töştük'ü celmoguz hakkında uyarır ve ondan eğesini nasıl alabileceğini anlatır (ET, 1996: 433-445). *Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda* da Şalkuyruk dile gelip calmavızdan eğesini nasıl alabileceğini Töstik'e anlatır (Aça, 2002a: 136). *ErTöstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda* Töstik'in atı Şalkuyruk, celmoguzla yaklaştıklarında dile gelip Töstik'i celmoguz hakkında uyarır (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97). *Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda* Töstik'in atı Şal-Kuyruk, yedi başlı cadıya yaklaştıklarında dile gelip Töstik'i cadı hakkında uyarır (Boratav-Bazin, 1995: 237-239). *Bay Nazar adlı versiyonda*, Tyostyuk'un atı Kırat, celbegeye yaklaştıklarında dile gelip Tyostyuk'a eğesini celbegeden nasıl tekrar geri alabileceğini söyler. Aynı şekilde yer altına girdiklerinde de Tyostyuk'u yılan Bobbuk

¹⁶⁶ Moğolcada “Hoylga” kelimesi ölüyle birlikte atını gömme geleneğinin adı olarak kullanılır (Schmidt, 1829: 235'ten Potapov, 2014: 44). Yakutlarda ölü aşında kesilen hayvana “hoyluga”, Hakaslarda da “koylaga” denilmektedir (Potapov, 2014: 44).

Han ve ailesinden korkmaması hususunda uyarır (Taube, 1994: 139-150). *Dede Irnezer adlı versiyonda*, Keniziki'nin babasından çeyiz olarak aldığı yarı kuyruklu at, cadı üzerine sefere çıktıkları sırada dile gelip Ertostik'e cadının elinden eğesini nasıl alabileceğini ve yer altına düştüklerinde yılan Banu Han ve ailesinden korkmaması gerektiğini anlatır (DI, 1997: 42-58). *Akboz Aygır adlı versiyonda*, Akboz Aygır dile gelip cadının oğullarından altın kasasını, cadıdan altın aşığını nasıl alabileceğini Nurzat'a anlatır. Yine aynı şekilde yer altına düştüklerinde yılan şekline girmiş Batu Han ve ailesinden korkmaması gerektiğini de Nurzat'a, Akboz Aygır anlatır. Nurzat'ın cebindeki kuş tüyünü tutuşturup anka kuşunu çağırmasını da cadı kızına o hatırlatır ve Nurzat'ın tekrar dirilmesini sağlar (ABA, 1996: 57-77).

Töştük'ün oğlu Coodarbeşim'in başından geçenlerin anlatıldığı Coodarbeşim Destanı'nda, Coodarbeşim'in atı Kalkara, celmogusa yaklaştıkları vakit ve Canaalı Dev'in sınırına geldiklerinde dile gelip Coodarbeşim'i uyarır (Alimova, 2006: 160-162,178). Alankay'ın karşısına çıkan ilk engel olan kaplanı öldürmesinde atı Şabısker, yakında bir tehlike olduğunu sezip ileri gitmeyerek kaplandan gelebilecek tehlikeyi Alankay'a haber verir (Bayram, 2004: 84-88). Aynı şekilde Türkmenlerin Tulum Hoca Destanı'nda da Aytgeldi'nin atı Sandal, Ak Dev'in yurduna yaklaştıklarına daha fazla ilerlemeyip durarak Aytgeldi'yi önceden uyarsa da Aytgeldi oralı olmayarak yoluna devam eder (Şahin, 2011: 477-478). Başkurtların Zayatülek ile Hıvhlıv Destanı'nda, Zayatülek'in atı dile gelip kıskanç ağabeylerinin kötü niyetlerini Zayatülek'e anlatır (Ergun-İbrahimov, 2000: 444-445). Kazakların Er Kosay Destanı'nda, Er Kosay'ın Sarı atı da yeri geldiğinde dile gelip Er Kosay'a akıl vermektedir (Batırlar Cırı-2, 1961: 61-62'den Ergun-İbrahimov, 2000: 31-32). Kazakların Kubıkul Destanı'nda, kula at Kubıkul'ın karşısına çıkan nehri geçemediği sırada dile gelip nehirden nasıl geçeceklerini Kubıkul'a anlatır (Arıkan, 2003: 239-240). Yine Kazaklara ait Kulamergen-Joyamergen Destanı'nda da Kulamergen'in atı Kulager, Bulgar şehrinin padişahı Kasım'ın adamları, hanımı Künayım'ı almak için Kulamergen'in adasına geldiklerinde, üç gün üç gecelik uykuya yatan Kulamergen'i piskırarak uyandırır (Arıkan, 2003: 416). Aynı destanda, yer altında Yılanbek'in memletine düşen Joyamergen'e karşısına çıkacak olan yılan ailesinden korkmaması gerektiğini dile gelerek atı Dildeş anlatır (Arıkan, 2003: 442-444). Bu noktada Dildeş ile Şalkuyırık arasında özellikle yakın bir benzerlik vardır. Çünkü Töştük'ün *Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonunda* da Şalkuyırık, yer altına düştüklerine dile gelip Cılan Bapı Han ve ailesinden korkmaması

gerektiğini Töstik'e öğütler (Aça, 2002a: 129-150). Dede Korkut boylarında Begil Oğlu Emre'nin bindiği al aygır da düşmanın ve tehlikenin kokusunu önceden alıp ayaklarıyla yeri dövmesiyle yer alır (Ergin, 2004: 221).

Burada dikkat edilmesi gereken başa bir nokta, halk anlatmalarında atların konuşarak akıl verdikleri kahramanların genellikle genç ve tecrübesiz bey/han/padişah çocukları oluşudur (Sakaoğlu, 1995:287). Atlar, pek çok Kırgız masalında da kahramanların gerçek dostları ve yardımcıları olarak yer alırken sık sık insan gibi konuşarak kahramanları zor durumlardan kurtarırlar (Karadavut, 2010: 74). *Karalayev'den derlenen varyantta* yer alan Töştük de genç ve tecrübesizdir. Babası dönemin zengin beylerindendir. Yiğitliğin vermiş olduğu gözü karalık onu bazen zorda bırakır. İşte bu yüzden yanında hata yapacağı zamanlarda kendisini önceden uyaracak bir yardımcı kahramana ihtiyacı olur. Bu kahraman, can yoldaşı atı Çalkuyruk'tur. Bu noktada Çalkuyruk'un yiğitlik ve gözü karalık çelişkisini anlatmak için Töştük'e sarf ettiği sözler dikkat çekicidir.

“«Erdigiñ bar, esiñ cok, Töştük! («Erlig'in var, aklın yok, Töştük!»)

Eçteme menen işiñ cok, Töştük! (Hiçbir şeyden haberin yok, Töştük!)

Aylañ caman, akıl cok, Töştük! (Çeviksin, aklın yok, Töştük!)

Adamda sendey baatır cok, Töştük! (İnsanlar arasında senin gibi yiğit yok, Töştük!)" (ET, 1996: 5572-5575.m.).

Bu diyalogun bir benzeri *Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta*, Töştük'ün celmogusu serbest bırakmasının ardından, Töştük'le Çal Kuyruk arasında gerçekleşir:

“Sös ayssañ sös albas (Söz söyleyen söz dinlemez,)

Añkauğa başım ne koştum (Aptalla ne diye bir oldum?)

Süylöp ayssañ sös albas (Söz söylesem dinlemez)

Tüşmökkö başım ne koştum (Budalayla ne diye bir oldum?)” (İliç, 2002: 64).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta da Çalkuyruk, Urumkan'a inanıp kırk kulplu kazanı tekrar göle fırlatan Töştük'e kızarak:

"Erdigiñ bar esiñ cok, (Erlig'in var aklın yok,)

Eçteme menen işiñ cok. (Hiçbir şey ile işin yok.)

Aytsam tilim albagan, (Söylesem beni dinlemeyen,)

*Añkoogo başım ne koştum! Aptalın peşine niye takıldım!"*der (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta ise Çalkuyruk, Töştük'ü celmoguz hakkında uyarırken:

“Erlığın var, aklın yok Töştük!

Hiçbir şeyle işin yok Töştük!

Yiğitliğin var, aklın yok Töştük!” demektedir (ET, 1996: 433-445).

Bu durumla ilgili bir başka diyalog da *Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda* yer alır. Bu versiyonda Temir Han'ın at yarışını kazanan Şalkuyruk'a seslenen Töstik şöyle der:

“Cılan Bapı yurduna,

Yer altının halkının yanına

Çıkıp geldiğimiz sırada

Dile gelmiştin Şalkuyruk,

Akıl verdin erine.

Yayalığımda kanat olan Şalkuyruk!

Şaştığımda aklım olan Şalkuyruk!” (Aça, 2002a: 141).

Yukarıda adı geçen atların dışında, Kazakların Dotan Batır Destanı'nda Dotan'ın, karşısına çıkan ihtiyarın sözünü dinleyerek kendisine aldığı asi kısraktan doğan kara gök tayı, Dotan'ın kardeşlerini yutan cadı, Dotan'ı da yutmak için harekete geçtiği sırada cadıya tekme atarak Dotan'ı koruyan ve aynı şekilde tekme atarak Dotan'ı yattığı uykudan uyandıran olağanüstü bir attır (Arıkan, 2003: 332). Kazak destan kahramanı Koblandı'nın atı Tayburıl da tıpkı Çalkuyruk gibi olağanüstü özellikleri olan, hanımı Kurtka'nın sahip olması için kendisine önerdiği anda gebe olan gök alaca kısağın doğurduğu attır. Kurtka, bu atı altı yıl büyütüp yetiştirir ve sonunda kendi atı alaca benli doru atın, düşman üzerine sefere çıkarken işe yaramayacağını söyleyerek Koblandı'ya armağan eder. Kurtka bununla da kalmayarak tıpkı Kenceke'nin Töştük'e verdiği diğer hediyeler gibi Koblandı için çam saplı mızrak, çelik kılıç ve gümüş kın hazırlatır (Kuanışbayeva, 2002: 126-147). Kız Saykal Destanı'nda Karaça Han, Kıtayların Kecir adlı bahadırının karşısına dövüşmek için çıkan kızı Saykal'a Kız Buurul adlı asil atı hediye eder (Cicioğlu, 2010: 269-271). Başkurtların Ural Batır Destanı'nda Akboz at, Huma'nın Ural'a bir sınav sonrasında hediye ettiği, eğerinde elmas kılıç takılı olan bir attır (Ergun-İbrahimov, 1996: 233).

Kaşgarlı Mahmut, Divanu Lügatı't Türk adlı eserinde atın Türk milleti için önemini anlatırken *“At Türk'ün kanadıdır.”* der (Mahmud, 2013a: I/48-49). Yine aynı eserde geçen *“Kuş kanatın er atın / Kuş kanadıyla er atıyla”* (Mahmud; 2013a: I/34-35) ata sözü de

destan kahramanı ve atı arasındaki ilişkiyi açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bu ifadelerin bir benzeri olarak Kırgızlarda görülen “*At erdin kanatı / At erin kanadır.*” atasözü de bu bağlamda ele alınmalıdır (Yudahin, 1998-I: 56). Bu atasözüyle ilişkili olarak *Sayakbay Karalayev’den derlenen varyantta*, Töştük’ün atı Çalkuyruk’tan bahsederken kullandığı şu sözler dikkat çekicidir:

“Kanatım elen, Çalkuyruk, (Kanadım idin, Çalkuyruk,)

Kanatımdan ayrılıp, (Kanadımdan ayrılmış,)

Sopol bolot ekemin. (Kanatsız kalacaktım.)” (ET, 1996: 11086-11088.m.). Aynı varyantta, celmogus kempirin iyreğinden (tırpan) kaçan Töştük, Çalkuyruk’un kanatları sayesinde oradan uçarak uzaklaşır:

“Etine kelgen Çalkuyruk, (Tavına gelen Çalkuyruk,)

Başın cerge saldı ele, (Başını yere uzatmıştı,)

Kara cerdi tokmoktop, (Kara yeri kazıyıp,)

Kanattı küülöp kaldı ele. (Kanadı açılıp kalmıştı.)

Murundan buusuburkurap, (Burundan buram buram buğu çıkıp,)

Elemandın Töştüktü (Eleman’ın Töştük’ünü)

Alıp uçtu dıkrırap. (Alıp uçtu hızlıca.)” (ET, 1996: 6022-6028.m.).

Kenceke de Çalkuyruk’u Töştük’e anlatırken şunları söyler:

“Miner atıñ Çalkuyruk (Bineceğın atın Çalkuyruk)

Kıl kuyruktun tulparı. (Atların tulparıdır.)

Cılkının kıyın külüğü. (Yılının en külüğüdür.)

Tört butu bar debese, (Dört bacağı var demezsen,)

Bul canıbar Çalkuyruk (Bu hayvan Çalkuyruk)

Kanatı bar mal ele, (Kanatlı hayvan idi,)

Kasiyettü al ele. (Haysiyetli idi.)” (ET, 1996: 5400-5406.m.).

Aynı şekilde Türkmenlerin Tulum Hoca Destanı’nda da Aytgeldi, atı Sandal’ın birden gökyüzüne sıçraması sayesinde Ak Dev’in attığı oktan yara almadan kurtulur (Şahin, 2011: 484).

Kazak destan kahramanı Alankay Batır da atı Şabısker’e tıpkı Töştük’ün Çalkuyruk’a seslendiği gibi seslenir:

“Binerek çıktığım avıldan

Yanımda arkadaş ker atım,

Fırlayıp kuş gibi uçacak

Adeta benim kanadım.” (Bayram, 2004: 84)

Koblandı Batır da atı Tayburıl’a şöyle seslenir:

“Kurtkacığım tulpar demişti,

Söylediğini sözleri sınavın.

Yerin nasıl, Burıl at?

Koltuğunda çift kanat,

Üzerindeki ben emanet.” (Kuanişbayeva, 2002: 159). Tügöl Bay da Er Eşim’e armağan olarak verdiği Şarp Kula’ya seslenirken, *“Er kanatı canıbar”* demektedir (Dcunuşalieva, 2009: 72). Türkmenlerin Gövher Kız ve Şıralı Bey Destanı’nda, Şıralı’nın Kuşkanat adlı, kanatları olan bir atı vardır (Şahin, 2011: 353). Kazakların Kubıkul Destanı’nda, Kubıkul’ungençlik yıllarında babasına da yoldaşlık eden kula atı hızından dolayı, *“Kula tulpar bindiği, / Yürük kanatlı at.”* diye anılmaktadır (Arıkan, 2003: 237). Hakasların destan kahramanı Altın Arığ’ın atı, *“bükülmez kanatlı Ak-Boz At”*tır ve o da Köroğlu’nun Kırat’ı gibi uzak mesafeleri uçarak aşmaktadır (AA, 1997: 15). Çuvaş destan kahramanı Ulıp’ın atının adı da “Yelkanat”tır (U, 2013: 296). Kazak destan kahramanları Koblandı’nın atı Tayburıl ve Alpamış’ın atı Bayşubar da uçma özelliği olan atlardır (Köksal, 2002: 591). Edigey Destanı’nın Tatar versiyonunda da kırk hizmetkâr kendilerini Kara Tiyin Alp’in elinden kurtaran Edigey’e dua eder ve ardından kanatlı atlara binerek Timur Han’ın yanına giderler (Tatlıcan, 2013: 71). Kazakların Dotan Batır Destanı’nda, Dotan’ın atı kara gök tay (boz tay) anlatılırken, *“Deh dese küheylan kuş gibi uçup”* denilerek atın üstün meziyetleri anlatılır (Arıkan, 2003: 341). Köroğlu’nun Alapaça ve Kırat adlı atlarının kanatlı oluşu da dikkati çeken bir başka durumdur (Boratav, 2002: 181). Kır atın bu özelliği, onun kanatlanıp uçması, uçar gibi hızlı koşması şeklinde anlatmada yer almasını sağlamıştır (Karadavut, 2002: 97-98).

Altay Tuvaları, at ile sahibi arasındaki yakın ilişkiyi, at ile kahramanın ismi arasında aliterasyon aracılığıyla kurulan benzerlikle daha bir sıkı hâle getirmişlerdir. *Sarıy Şookar A’ttiy Şaralday Mergen, Par Şookar A’ttiy Pavılday Baatır* veya *Xan Şilgi A’ttiy Xara Buurul Düjümel* gibi örnekler bu durumun açık örneklerindendir (Taube, 1995: 298). Maaday-Kara Destanı’ndaki kahramanlardan Maaday-Kara’nın atı Kara-Kaltar, Kögüdey-Mergen’inki Kök Törö Boro, Kara-Kula Kağan’inki ise Kara-Surı’dır (Bekki, 2007: 306). Yine

İnan'ın Titof ve Schiefner'den aktardıklarına göre, kahramanın adı ile atının adının aynı olması ya da aralarında aliterasyon ilişkisinin bulunması, Türk destanlarında sıkça rastlanan bir durumdur. Ancak İnan, pek çok kahraman ile atının ismi arasında aliterasyon ilişkisi görünmediğini hatırlatmakta ve bu sebeple de bu görüşü desteklememektedir (1998d: 183).

Türk destanlarında alpların atlarına da ad verilmesinin nedeni, atları da sahipleri gibi ölümsüzleştirme arzusudur (Özkan, 1997b: 156). Anadolu sahasında yaygın olarak bilinen Hamzanâme'de, Hz. Hamza'nın atı olarak geçen Aşkar, daha sonra sırasıyla Battal Gazi ve Sarı Saltuk'un atı olarak da ortaya çıkar (Sakaoğlu, 1997: 169). Bu durum, atı da sahibi gibi ölümsüzleştirme arzusuyla ilgilidir.

Ahmet Caferoğlu'nun Okladnikov'dan aktardığını göre, *“Yakut eposunda bahadırların atı, at sürüsü ilahesi tarafından, sema âlemindeki güneş ülkesinden gönderilmektedir.”*. Yine Caferoğlu'nun Sanjelv'den aktardığına göre, *“Buryat eposunda ise kahramanın atı, tıpkı Yakutlarda olduğu gibi ya doğruca gökten iner yahut da ilahi takdirle dünyaya gelir.”*. Bu tespitler at ve kanat ilişkisiyle ilgili, gökyüzüne ilişkin bir bakış açısı kazanmamızı sağlar (1953: 201). At ile şamanın ilişkisine dikkat çeken Yaşar Çoruhlu da; atın, şamanın gökyüzüne çıkışındaki bineği olduğunu belirtir (2011: 163). Şamanın mistik seyahatlerinde yer alan at başlı sopası, bu durumun açık bir örneğidir (Seyidoğlu, 1995a: 91). Yine Caferoğlu'nun Potanin'den aktardığına göre, bir Moğol sülalesinin inançlarına göre at uçarak kahramanını cehenneme götürüp sağlam geri getiren ilâhi bir kuvvettir (1953: 202). Altaylıların, özellikle göğşe yapılan kurbanlar esnasında, ata ayrı bir önem vermesi de dikkatlerden kaçmamaktadır (Roux, 1999: 284)¹⁶⁷. Teleüt Şamanlarının hastaları tedavi ederken sundukları kurban da çok yağlı bir attır (Direnkova, 2014: 15)¹⁶⁸. Bu kurban atlarına şaman davulu üzerindeki resimlerde de yer verilmektedir. Yine bu resimlerde, at şamanın bineği olarak da resmedilmiştir (Radloff, 2012: 37). Yani at, her zaman gök ve cehennem gibi Tanrısal unsurlarla ilgilidir. Gagauzların inancına göre atlar; cin, peri ve ejderha gibi varlıkların yaklaşmadığı hayvanlardır (Manof, 2001: 72). Aynı şekilde Başkurtlar da atın kötü ruhların büyülerinden etkilenmediklerine inanırlar (Sagitov,

¹⁶⁷ At kurban töreniyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Radloff, 2012: 36-51

¹⁶⁸ Direnkova, vermiş olduğu bilgileri anlatırken atın maddi anlamdaki değerinin yüksekliğine işaret eder. Beş yüz tane ata sahip olan kör birinin şifa bulmak adına tüm atlarını şamanlara verdiğine fakat derman bulamadığına değinir ve bunun ardından adamın fakir bir şekilde yaşamını sürdürdüğünü söyler (Direnkova, 2014: 15).

1986: 126). Campbell'in, "*tecrit edici at*"ıyla (2013: 251-253) bu durum arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Campbell bu adlandırmayı, Frazer'in Tanrı'yla ilgili olan kralların ayaklarını kendi toprakları hariç yerlere basmamak adına hiçbir zaman yürümediklerini ve insanlar tarafından omuzlarda taşındığını hatırlatan tespitlerinden hareketle yapmıştır (Frazer, 2012: 210). Bu at ile Tanrı arasındaki ilişkinin inanç bağlamındaki göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Bunun sonucunda da at, kahramanın en zorlu mücadelelerinde bile hep onun yanında yer alır.

Türklerde ak, gök ve kır gibi açık renkler Ülgen'in, kara ise Erlik'in sembolüdür. Yani ak, Tanrısal bir renktir. Dolayısıyla da göstermiş oldukları olağanüstülüklerle Tanrısal özellikler gösteren Türk destan kahramanları da, ak ve akın uzantısı olarak boz ya da kır renkli atlara binerler. (Seyidov, 1988: 33-52). Altay Şaman'ı, tanrısına kurban etmek için açık renk bir at seçer (Eliade, 1999: 223). Yakut Şaman'ı, hasta tedavisi için gerçekleştirdiği ayin sırasında, geceleyin evin ortasına serilmiş beyaz bir kısırak derisinin üzerine oturur (Czaplicka, 1914: 233-238'den Baldick, 2011: 95). Buryat şamanlarının hasta çocukların ruhlarını çağırırken çadırın dışına diktikleri direğe bağladıkları kır at, bu bağlamda önem arz etmektedir. Çünkü Buryatlar, hasta çocuğun ruhu dönerse bunu önce bu kır atın göreceğine ve kışneyerek haber vereceğine inanırlar (Seyidoğlu, 1995a: 92). Başkurtlar da atın gözünün insan gözünün göremediği pek çok şeyi gördüğüne dair inançlarına istinaden, evin içerisine yerleştiklerine inandıkları kötü ruhları kovması için atı evin içine getirirler (Sagitov, 1986: 126). Kültigin'in iki atı ak, bir atı ise boz renklidir. Yine bununla birlikte Dede Korkut'un kahramanlarından Kara Göne'nin atı Gök Bidev, Bamsı Beyrek'in atın ise Benli Boz'dur. Manas'ın "Akkula", Ural Batır'ın "Akboz" ve Köroğlu'nun "Kır At"ı da burada hatırlanması gereken atlardır (Karadavut, 2002: 100-101). Özbek destan kahramanı Rüstem'in atının ismi, destanın Mallabay Haşimov varyantında "*Boztallan*" olarak geçmektedir (Fedakar, 2003: 146). Hızır da halk anlatmalarında, "*Boz atlı Hızır*" olarak anılmaktadır. *Karalayev'den derlenen varyantta* Töştük'ün atının ismi "çal" yani "kır" ve kuyruk sözcüklerinden oluşan Çalkuyruk'tur. Mokeyev, Çalkuyruk için, "*ak kuyruklu*" demektedir (Mokeyev, 1995: 293). Kırgızların, "*At cakşısı boz bolot, er cakşısı aytkan sözgö bek bolot / Atın iyisi kır olur, erkeğin iyisi söylediği sözü sahip olur.*" (Mor, 2008: 530) şeklindeki atasözü de atın rengiyle ilgili genel kanaatleri doğrular niteliktedir. Avrupa mitlerinde görülen "*karnavalı gömme*" törenlerinde de saptan-adamın yatırıldığı kızığı çeken dört attan ikisi beyaz, ikisi dorudur (Frazer, 2004: 248).

Göçebe yaşam tarzını sürdürüp bir yere kendini bağlamayan Türk boyları için at, binek hayvanı olarak kullanılmasının yanı sıra yük hayvanı, yiyecek kaynağı (et ve kımız) ve zenginlik göstergesi olarak ayrı bir öneme sahiptir (Orozobekova, 1997: 11). At, özellikle sürü şeklinde sahip olunduğu vakit zenginliğin de sembolüdür (Çoruhlu, 2011: 164). Mokeyev'in Klayaştorıy ve Sultanov'dan aktardığına göre, eski Yenisey Kırgız Türklerinin beylerinden birisi olan Kutlug Baga Tarkan'a ait bir abidede, *"Benzengindim. On tane ağılım var idi. Sürü sürü atlarım var idi."* yazmaktadır. Yine bir başka Kırgız beyinin abidesinde de bey, altı bin at sürüsünün olduğundan bahsetmektedir (Klayaştorıy-Sultanov, 1992: 144-145'ten Mokeyev, 1995: 289). *Karalayev'den derlenen varyantta* da, Töştük'ün babası Eleman'ın zenginliğinden bahsedilirken at sürülerine sahip olduğu özellikle vurgulanmıştır:

"Elemanın köp cılkı (Eleman'ın çok yilkısı)

Een cayılıp ketiptir, (Sahipsiz yayılıp gitmiş.)" (ET, 1996: 675-676.m.)

Töştük'ün babası Eleman için geçerli olan bu durum, Töştük'ün kayınpederi yani Kenceke'nin babası Sarıbay için de aynen geçerlidir:

Ar kimisi küyöölör (Her damadına)

Miñden-miñden cılkı alıp, (Binlerce yilkı alıp,)

Cebilgesi cer çiyip, (Hediyeler yere sürünüp,)

Cetik kıldı Sarıbay, (Çokça verdi Sarıbay,) (ET, 1996: 3823-3826.m.).

At, hem tarihi kayıtlarda hem de muhayyel anlatılarda sulh, teşekkür, takdir ve itaat bildirme amaçlı olarak hediye rolü üstlenmiştir. Bununla birlikte evlilik düğünlerinde tebrik etmek için ve çeyiz olarak da at, hediye fonksiyonu üstlenmiştir. Atın sünnet düğünlerinde de hediye olarak kullanıldığı bilinmektedir (Elçin, 1997c: 518-524). Çalkuyruk, Kenceke'nin isteği üzerine, çeyiz olarak kayınpederi Sarıbay tarafından Töştük'e verilmiştir. Kız Saykal Destanı'nda Saykal, doğacak çocuğuna vermek üzere, asil Kızıl Buurul atı Manas'a hediye eder (Cicioğlu, 2010: 360).

Çalkuyruk'un Kenceke tarafından çeyiz olarak getirilip Töştük'e hediye edilmesi anaerki dönemi çağrıştırmaktadır. Çünkü Kırgızlarda evin kızıdan olma torunları (yeğen¹⁶⁹) annelerinin ailelerinden (anneanne, dede, dayı vb.) istedikleri her şeyi alma hakkına sahiptirler (Kebekova, 1985: 180). Geleneğe göre yeğen sadece isteyerek değil çalarak da

¹⁶⁹ Kırgızlarda evin kızıdan olma torunları anneanne ve dede için yeğendir. Günümüzde, *"ceen nebere"* olarak da adlandırılır.

annesinin ailesinden yani dayılarından üç defa hakkını alabilir. Ancak istihsal aletleri, kabilenin şerefini yükselten seçkin koşu atları, ailenin mesleği avcılık ise av köpeği ve tüfek, yeğenin annesinin ailesinden çalamayacağı eşyalardır. Yine bununla birlikte yeğenler; düğün, ölü aşı, kımız bayramı gibi tören ve ziyafetlerde paylarına düşenden fazlasını isteyebilirler. Abdülkadir İnan, *yeğenlik hakkının* çocuğun annesinin mensup olduğu bütün kabileyi de kapsadığını belirtirken bu geleneğin ekzogaminin ilk devirlerinin bilinmezlikleriyle ilgili olduğuna değinir (1998e: 289). Coodarbeşim Destanı'nda, anne tarafından dedesi Agay Han'ın Coodar'a kendi mallarından istediği kadar alabileceğini söylerken:

“Töştük bolso öz atañ, (Töştük öz baban ise,)

Men ekemin tayatañ. (Ben dedenim senin.)

Bizdin eldi eldep ket, (Bizim halkı, halkın bil,)

Bizdin cerdi cerdep ket. (Bizim yurdu, yurdun bil.)” demesi de bu durumun açık göstergesidir (Alimova, 2006: 173).

On iki yıllık bir döngüyü anlatan ve her yılın bir hayvan ismiyle adlandırıldığı *“On İki Hayvanlı Türk Takvimi”*nde at, yedinci yıla isim olarak verilmiş ve *“yond”* sözcüğüyle karşılanmıştır (Turan, 2004: 32-33).

Köroğlu anlatmalarının büyük kısmında gölden / deryadan çıkan bir at bir / iki kısırağa aşar ve tekrar göle geri döner. Köroğlu'nun asıl atı da bu birleşme sonucu dünyaya gelir (Karadavut, 2002: 96). Maaday-Kara Destanı'nda; destanın üç önemli kahramanı Maaday-Kara, Kögüdey-Mergen ve Kara-Kula Kağan'ın atlarının su ruhundan yaratıldıkları ve bu nedenle de sudan ve ateşten korkmadıkları belirtilir (Bekki, 2007: 305). Başkurtların Akbuzat Destanı'nda Hevben, atı Akbuzat'ı su altı dünyasının padişahının sarayında bulur (Ergun-İbrahimov, 2000: 30-31). Yine Başkurtların Akhak Kola Destanı'nda, bir kısırağın kulunlayacağı sırada Şülgen Göl'e gitmesi, ardından yavrusuyla birlikte sudan çıkması ve bu yavrunun üstün özellikleri olan bir ata dönüşmesi anlatılır ki bu at, destana adını veren Akhak Kola'dır (Ergun-İbrahimov, 2000: 181). Nart destanlarında da Debet'in oğlu Alavgan, adını Gemuda koyduğu boz atını gölden çıktığı sırada kementle yakalayıp evcileştirmiştir. Bu atın en önemli özelliği diğer atların bir ayda kattettiği mesafeyi bir sıçrayışta katetmesidir (Aliyeva, 1994: 149'dan Tavkul, 2007: 201). Edigey'in Başkurt nüshasında, Edigey'in istediklerini gerçekleştirebilmesi için yapması gerekenlerden biri de Şülgen Nehri'nden çıkan bir ata sahip olmasıdır (Tatlıcan, 2013: 90). Çuvaş destan

kahramanı Ulıp'ın atı Yelkanat, göle sokulup çıkarıldıktan sonra konuşmaya başlar (U., 2013: 296). Dede Korkut boylarında Bamsı Beyrek'in atı, deniz kulunu boz aygırdır (Ergin, 2004: 117). Su, Orta Asya mitlerinde doğal dölleyici bir güçtür (Roux, 2005: 278). Abdülkadir İnan'ın Ebubekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devadarî adlı Mısırlı bir Türk tarihçisinin Dürerü't-Tican ve Gurerü Tevârih'z-Zaman adlı eserinden naklettiği bir efsaneye göre, ki bu efsanenin Ulu Han Ata Bitikçi adlı Türkçe bir kitabın Cebril b. Bahtesyu tarafından Türkçeden Farsçaya tercüme edilmiş bir nüshasından alındığı düşünülür, Türklerin ilk babası olan Ay Atam, Karadağcı denilen bir dağda bulunan mağaradaki insan kalıbına benzeyen yarıklara seller tarafından sürüklenen çamurun dolması sonucu türemiştir (İnan, 2000: 21). Bu bağlamda buradaki selleri meydana getiren su, Roux'un da kaydettiği üzere döl, mağara ise ana rahmi ya da karnı olarak düşünülebilir. Bu düşüncenin bir uzantısı olarak Edigey'in Başkurt nüshasında Edigey'e seslenen pir, ona Ural Dağlarını ata, Ural'dan çıkan nehirleri ise ana bilmesini söyler (Tatlıcan, 2013: 90). Edigey'in Kazak nüshasındaki annesinin, suyun içinde yaşayan ve yeri geldiğinde göğe yükselebilen özelliği olan bir kahraman olduğu dikkate alınacak olunursa (Tatlıcan, 2013: 137) onun Oğuz Kağan'ın gölde görüp aldığı hanımla olan ilgisi dikkatlerden kaçmamaktadır.

Türk destanlarında yer alan atlar, elbette ki soylu atlardır. Divanu Lügati't-Türk'te soylu atların sıfatı olarak kullanılan "*kewel*" (Mahmud, 2013a: I/395) sözcüğünü açıklayan Kaşgarlı Mahmut, bu sözcüğü "*çakıldı*" fiilini açıkladığı bölümde şu dizelerin içerisinde kullanır:

Yügürdi kewel at

Çakıldı kızıl ot

Köyürdi arut ot

Saçrap anın örtenür (Soylu at koştu, kızıl ateş çıktı, kuru ot yandı, sıçrayıp onunla yanar/ soy at koştuğu vakit tırnakları ateş çaktı, onunla kuru ot yandı) (Mahmud, 2013a: II/133)

Nogayların kahramanlık destanı Mamay'da, Mamay'ın bindiği atın özellikleri sıralanırken,

"Kuralay başlı, kuv töslü (Kuralay başlı, zayıf göğüslü,)

Kulan etli, bil disli (Kulan etli, fil dişli,)

Bil savırlı argımak (Fil kalçalı argımak)” denilerek Mamay’ın iyi cins bir argımak atına bindiği vurgulanmaktadır (Kalenderoğlu, 2010: LIX).

Er Töştük’ün atı Çalkuyruk da soylu bir attır. O, hayvan olduğu hâlde konuşabilen, savaşta binilebilecek, sivri toynaklı, geniş sağırlı, dağ keçisi boyunlu, bastığı yerden toz çıkan, hızlı, nallarının sesinden insanların öldüğü, kuyruğu bir tutam, yüksekten kaymayan, dağ keçilerinin gezdiği yerleri gezebilen, diğer atlara göre üstün meziyetleri olan değerli bir attır. Onun bu özellikleri, anlatıcı tarafından Divanü Lugâti’t Türk’te *kewel* sıfatıyla ilgili olarak görülen tasvirlerle benzer şekilde aşağıdaki dizelerle tasvir edilmiştir:

Ayban turup süylögön, (Hayvan olduğu halde konuşan,)

Bul sonunu bar ele, (Bu meziyeti var idi,)

Eleman uulu Töştökkö (Eleman oğlu Töştük’e)

İlayıktuu mal ele, ata! (Layık mal idi, baba!)

Kerişke miner Çalkuyruk, (Savaşta binilecek Çalkuyruk,)

Ketmen tuyak keñ sooru, (Sivri toynak geniş sağırlı,)

Kulca moyun tögörök (Dağ keçisi boyunlu)

Kuugunga miner mal ele. (Yakalamak için binilecek hayvan idi.)

Baskanınan çañ çıkkın, (Bastığı yerden toz çıkan,)

Dübürtünön can çıkkın, (Ayak patırtı sesinden (korkudan) can çıkan,)

Tuu kuyruğu bir tutam (Kuyruğu bir tutam)

Tulpar ele cılıdan. (Atların tulparıydı.)

Taygalanbayt biyikten, (Ayağı yüksekten kaymaz,)

Tak ele bassa kem emes, (Bastığı aşağı değil,)

Taşka baskan kiyikten. (Taşa basan dağ keçisinden.) (ET, 1996: 4005-4019.m.)

Çalkuyruk’un aşağıdaki tasvirinde geçen “kamçı değmemiş” tabiri de, Şinasi’nin Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye adlı eserinde geçen “Yürük ata kamçı olmaz” (Elçin, 1997a: 435) atasözüyle ilişkili olarak onun asil bir at oluşunu göstermektedir:

Kamçı tiybes kara san (Kamçı değmemiş bacaklarıma)

Katuu bir kamçı çaba kör, Töştük! (Sert bir kamçı vurup koştur, Töştük!) (ET, 1996:6835-6836.m.)

Maaday-Kara Destanı’nın başkahramanı Kögüdey-Mergen’in atı da Kögüdey-Mergen’i görene kadar hiç kamçı yememiştir:

“Bunun üzerine Kögüdey-Mergen

Pamuk yeleli koyu kırın

Hiç kamçı vurulmamış böğrüne

Kamçıyı şaklattı.” (Bekki, 2007: 419).

Karalayev’den derlenen varyantta Töştük’ün atı Çalkuyruk, babası Sarıbay tarafından Kenceke’ye çeyiz olarak verilen üstün meziyetli bir attır. O, hayvan olduğu hâlde konuşabilen, savaşta binilebilecek, sivri toynaklı, geniş sağırlı, dağ keçisi boyunlu, bastığı yerden toz çıkan, hızlı, nallarının sesinden insanların öldüğü, kuyruğu bir tutam, yüksekten kaymayan, dağ keçilerinin gezdiği yerleri gezebilen, diğer atlara göre üstün meziyetleri olan değerli bir attır. Babası Eleman’ın kendi canı karşılığında verdiği eğeyi almak için celmogusa sefer düzenlediği sırada, Kenceke tarafından Töştük’e verilir. Töştük, celmogusun memleketine yaklaştığı sırada, olağanüstü bir at olmasının özelliği olarak dile gelip ona, babası Eleman’la celmogus arasından geçen pazarlığı ve celmogusun elinden eğeyi nasıl alabileceğini anlatır. Birlikte, celmogustan eğeyi alırlar ve oradan kaçarlar. Ancak arkalarından yetişen celmogus fırlattığı iyreğiyle Töştük’ü yaralayıp Çalkuyruk’la birlikte yer altında düşmelerine neden olur. Çalkuyruk, Töştük’ün yer altındaki maceralarında da hep yanındadır. Zorda kaldıklarında, kendisini Kenceke’nin verdiği otlar besleyen Töştük, onun zinde kalmasını sağlar. Yuvası yanan karıncanın yuvasındaki yangını söndürmek için eğer takımını suya salarak Töştük’e yardımcı olur. Töştük’ü, Kökdöo’nün kızı Külayım’ın Töştük’ün bulması için küpesini astığı ağacın olduğu yere götürür ve sonra yine kendi verdiği akılla Töştük’ün sözüyle sakaya dönüşür. Töştük, Kökdöo’nün kulan ve dağ keçisi avlamak için gönderdiği av sırasında, onu tekrar at şekline dönüştürür. Kökdöo’nün kendisine verdiği koyuna bile yetişemeyen Konurboz atı ahıra bağlayan Töştük, ona binerek yola çıkar. Töştük, Kökdöo’nün kaybolan kırk tulparını bulmaya da Kökdöo’nün kendisine verdiği deveye bile yetişemeyen Corgoboz atla değil Çalkuyruk’la gider. O, Kökdöo’nün Köktulparı’nı da yarışta yenerek Töştük’ün Kökdöo’nün ikinci sınavını geçmesini sağlar. Burada sadece kendi hızıyla değil, aynı zamanda yedi başlı sihirbaz kocakarı tarafından yüzüne toprak üflenerek iki gün uyutulup yarışta arkada kalmalarına neden olan kuyunköt maamıtı daldığı derin uykudan uyandırma fonksiyonuyla da yer alır. Bu yarışı kazandıktan sonra Külayım, kendisini iyice besleyerek kaybettiği gücü kazanmasını sağlar. O, pek çok zaman Töştük’e akıl verir. Hatta bazen bunu yaparken

“erliğin çok, aklın yok” diyerek Töştük’ü aşağılar. Töştük’ün Kökdö’ünün yedi başlı kocakarisına verip geniş ovaya yaydırdığı dokuz çuval darıyı toplatmak için karıncaların padişahını çağırması fikrini de Töştük’e Çalkuyruk verir. Kökdö, Töştük’ü kırk kulplu kazanı almakla görevlendirdiğinde, o da Töştük’le birlikte yola düşer ve kırk kulplu kazanın olduğu nehre girer. Onun anlattığına göre celmogus, Töştük ile Külayım’ın eğlendikleri sırada gelip egesini çalarak kırk kulplu kazana vermiştir. Göle girdiğinde, eğer kara köpük çıkarsa öldüğünün ak köpük çıkarsa yaşadığının ve kazanı aldığının göstergesi olduğunu ve ona göre hareket etmesini Töştük’e önceden tembihler. O, göle girdiğinde önce kara kanlı köpük çıkar. Bunu gören Töştük gölü kamçılıyarak, dört maamıt ise yeri döverek gölü dalgalandırıp suyunun azalmasını sağlarlar ve bu şekilde Çalkuyruk’a yardım ederler. Töştük’ün Allah’a, Çalkuyruk’un canını bağışlaması için dua etmesinin ardından, ak köpükle birlikte, kazanı alarak gölden çıkar. Ancak bu mücadele onu çok yormuş ve bir deri bir kemik kalmıştır. Töştük, onu Kenceke’nin verdiği içinde ot olan örtüyle besler ve iyileştirir. O, Karadö ile olan mücadelesinde de her zamanki gibi Töştük’ün yanındadır. Ancak bu sefer Töştük’ün Karadö’ünün yere bıraktığı çuvalı almasıyla birlikte çuvalın ağırlığını kaldıramaz ve olduğu yerde kalakalır. Bunun üzerine Töştük onu azarlar. Karadö’ünün Töştük’e saptamak için uzattığı mızraktan tavşan gibi dönerek Töştük’ü kurtarır. O, Töştük’ün Kökdö ile olan savaşında da yanında olarak Töştük’e yardımcı olur. Yeryüzüne dönüş yolculuklarından önce, Töştük tarafından tekrar silkilip sallanarak sakaya dönüştürülür. Töştük, Külayım ve Bıytıkün’le birlikte Alp Kara Kuş’un üzerine binip yeryüzüne çıkarlar. Burada Töştük’le birlikte ava çıkıp eğlenirler. Töştük, Çoyun Kulak tarafından etkisiz hâle getirildikten sonra, o da Çoyun Kulak tarafından ganimet olarak alınır. Çoyun Kulak kendisine sahip olur ve ona binerek ava çıkar. Çoyun Kulak tarafından dövülerek kendisine eziyet edilir ve yara bere içerisinde kalır. Çoyun Kulak’ın kulağına kurşun dökmesi sonucu iyice sersemleyip kendinden geçerek nereye gittiğini bilmeden dolaşır. Bakımsızlık ve zayıflıktan ötürü uyuz olup kötü namla anılmaya başlanmıştır. Töştük’ün Çoyun Kulak’ı yok etmesinin ardından Töştük, Bıytı Kün ve Külayım ile birlikte Töştük’ün memleketine doğru yola çıkarlar (5281-13899.m.).

Radloff’un Coloy’dan derlediği varyantta Er Töştük’ün atı Çal Kuyruk, Er Töştük’ün ilk hanımı olan Kenceke’nin babası Agay Han’dan istediği çeyizin bir parçası olarak yer alır. Agay Han, ilk başta Çal Kuyruk’u vermek istemese de daha önce verdiği sözün baybiçesi tarafından hatırlatılması sonucunda Çal Kuyruk’u verir. Kenceke, Er Töştük’ün celmogusun

üzerine eğesini almak için yapacağı sefer öncesinde Çal Kuyruk'u kendisine verir. Celmogusla ilk karşılaşmalarında Çal Kuyruk dile gelerek Er Töştük'ü celmogusun elinden eğeyi nasıl alacakları konusunda tembihler. Çal Kuyruk, iyreğiyle kuyruğunun bir kısmını koparan celmogusu yakalayıp etkisiz hâle getirirse de celmogusun Er Töştük'ten aman dilemesi üzerine, Er Töştük'ün talimatıyla celmogusu serbest bırakır. Çal Kuyruk, Töştük'ün yer altında olan yolculuğunda da onun yanında yer alır. Birlikte önce Ay Kulak'ı, ardından Kün Kulak'ı ve sonra da Çoyun Kulak'ı öldürerek celmogusun kaçtığı Kırım Han'ın evine gelirler. Töştük'ün Cantakçı'yla girdiği mücadelede de Töştük'e akıl vererek Cantakçı'yı öldürmesine yardımcı olan Çal Kuyruk, bir kez daha zekâsını ispatlamış olur. Töştük, Kaşan Kara Alp'in üzerine yürürken hâlsiz şekilde yere düşen Çal Kuyruk, sekiz canlı olduğu için tekrar iyileşir. Bu sırada üç canı çıkmış, beş canı kalmıştır. Töştük'ü öldüren Çoyun Kulak tarafından esir alınır. Kuytu Kün tarafından serbest bırakıldığında ilk işi hemen Töştük'ün öldüğü yere gelmek olur. Burada Töştük'ün dizkapağını bulur ve yutar. Sonra bunu dışkı olarak çıkardığında Töştük dirilerek tekrar dünyaya gelir.¹⁷⁰ Töştük'le birlikte Çoyun Kulak'ın canlarını gizlediği Al Taykı'ya gelir. Daha sonra da Ak Çenem'in Çoyun Kulak'tan olan oğlunu öldürmesine yardım eder. Oğlu Bir Bilek tarafından Temir Kulak'ın elinden kurtarılan Töştük'ü taşır. Töştük'ün babasının memleketine dönmesi gerektiğini bir rüyada görür ve bu rüyayı Töştük'le paylaşarak onun memleketine doğru yola çıkmasını sağlar. Birlikte Töştük'ün memleketine döndüklerinde yine Töştük'e olan sadakatini gösterir. Asıl sahibi Kenceke'ye kendisini ve Töştük'ü tanıtmaz. Bu yüzden de Kenceke, Töştük'ü tanıyınca Çal Kuyruk'a küser (İliç, 2002: 29-96).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta kahramanın atı, kahramanın hanımı Kenceke'nin baba evinden koca evine giderken bindiği, ok işlemeyen, kırk iki canlı Çalkuyruk adlı attır. Kenceke, yedi başlı kocakarının üzerine giden Töştük'ün atlarını beğenmez ve ona kendi atı Çalkuyruk'u verir. Çalkuyruk, Töştük'le birlikte kocakarının yurduna yaklaştıklarında dile gelip kocakarıyla ilgili olarak Töştük'ü uyarır ve kocakarıdaki eğesini nasıl alabileceğini ona anlatır. Töştük'ün yer altındaki maceralarında da hep Töştük'ün yanında olur. Kendisini kovalayamaması için yola mih saçan kocakarının tuzağını rahatça aşar. Töştük ile Aykulak'ın amansız mücadelesinden rahatsız olup Aykulak'ın atı Ak

¹⁷⁰ Özellikle burada yer alan diriltme hadisesi ve daha öncesinde kahramanı uyarıp her türlü engeli aşmada yol gösterme fonksiyonlarıyla Çalkuyruk, totemist dönemin Aan-Alakçın, Huu-İney, Altay Dağlarının iyisi baybiçe ile benzerlik göstermektedir. Bu Töştük anlatmalarının temelinde mitik-fantastik sihirli masalların yattığının önemli bir göstergesidir (KAT-III, 2004: 38).

Tulpar'la birlikte, iki yiğidin birbirine düşerek birbirini kıldığını Allah'a şikayet eder. Urumkan'ın kızı Uzunsaç'ı vermek için Töştük'e sunduğu şartlardan biri olan İt İçmez'in Ala Göl'ünden kırk kulplu kazanı çıkarmak için göle girip kazanı çıkarır. Bu zorlu mücadele sonunda kırk iki canının sadece yedisi kalır. Urumkan'ın bir diğer yarışı olan at yarışına da binicisi Ceylan Sektirmez Maamıt'la birlikte katılır. Cadı karısı tarafından ikram ettiği kavutla uyutulan Ceylan Sektirmez Maamıt'ı yeri tekmeleyerek uyandırarak yarışı kazanır. O da Töştük'le birlikte Alpkarakuş'un kanadına binip yeryüzüne çıkar (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

İlyanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük'ün atı, özel bir adı olmayan kızıl buudandır.¹⁷¹ O da Töştük'le birlikte cez kempire yaklaştıklarında daha fazla ileri gitmeyip dile gelerek Töştük'ü cez kempir hakkında uyarır ve ona altın sakasını nasıl geri alabileceğini anlatır. Aynı şekilde Töştük'ü peşlerinden gittiği kızların önündeki engeller hususunda uyararak pek çok engeli rahatça aşmasını sağlar (ET, 1996: 409-422).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta Töştük'ün atı, yedi başlı kempirin üzerine çıktığı yolculuk öncesinde, hanımı Kenceke tarafından kendisine verilen Kenceke'nin babasından çeyiz olarak aldığı Kerkulun'dur. O da dile gelip Töştük'ü yedi başlı kempir hakkında uyarır ve kempirden altın sakasını nasıl geri alabileceğini Töştük'e anlatır. Karaç Han'ın kızını ödül olarak koyduğu yarışlardan at yarışını, binicisi ırmağı tutan bahadırla birlikte kazanır. Yine Karaç Han'ın bir diğer yarışı olan gölün dibindeki kırk kulaç kazanı çıkarıp Töştük'e vererek Töştük'ün yarışı kazanmasını sağlar (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük'ün atı, hanımı Kenceke'nin babasından çeyiz olarak aldığı ve celmoguz sefere çıkmadan önce Kenceke tarafından kendisine verilen Çalkuyruk adlı attır. Töştük, celmoguz üzerine sefere çıktığında dile gelip celmoguz hakkında onu uyarır ve egesini nasıl alabileceğini Töştük'e anlatır. Yer altındaki yolculukları sırasında hep Töştük'ün yanında olan Çalkuyruk, Töştük'ü karşılaştığı tehlikelerden önce uyarıp tehlikelerin hepsini zarar görmeden aşmasını sağlar. Karşılarına çıkan bir hanın, kızını ödül olarak koyduğu gölün dibinden kazan çıkarma yarışını, Töştük adına kazanır. Yeryüzüne çıkmanın çaresinin de Alpkarakuş'un yavrularını yiyen ejderhayı öldürmek olduğunu Töştük'e o söyler. Yeryüzüne çıktıktan sonra Töştük'ü yenip kendisine sahip olan Çoyunkulak tarafından iki kulağına kurşun dökülüp perişan hâle getirilir. Batı Kün'den Çoyunkulak tarafından öldürülen Töştük'ün kemiklerinin yerini

¹⁷¹ Buudan: "Yürük (dayanıklı ve süratle koşan atın vasfıdır.). (Yudahin, 1998-I: 149)

öğrenir ve bütün kemikleri bir araya getirip Töştük'ü diriltmeyi başarır. Ardından Çoyunkulak'la savaşmak isteyen Töştük'e, Çoyunkulak'ın canının gizli olduğu yedi kara kuş hakkında bilgi verir. Sonrasında Töştük'le birlikte Töştük'ün memleketine geri dönerler (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda Şalkuyruk adıyla yer alan kahramanın atı, Töstik'in ilk hanımı olan Kencekey'in babasından enşi¹⁷² olarak istediği attır. Babasının söylediğine göre, Şalkuyruk yılının bereketi ve kutudur. Kız evlada ait olduğu hiç görülmemiştir. Bu yüzden babası, Şalkuyruk'ı Kencekey'e vermek istemese de Kencekey'in Şalkuyruk'ı kendisi için değil de kocası Töstik için istediğini söylemesi üzerine çaresiz vermek zorunda kalır. Kencekey, calmavızın üzerine giden Töstik'e Şalkuyruk'ı verir. Töstik, Şalkuyruk'ı getirmesi için bir adam gönderse de Şalkuyruk o adama teslim olmaz. Çifte atıp ısıarak adamı yanına yaklaştırmaz. Bunun üzerine Töstik kendisi gider ve Şalkuyruk kendiliğinden koşum takımına başını sunar. Bu, onun sıradan bir hayvan olmadığına, sezgilerinin kuvvetli olduğunun bir göstergesidir. O, sezgi gücünün yanında insan gibi konuşabilen bir attır. Töstik'in düşmanlarıyla olan mücadelelerinin büyük bir kısmında onun en yakınında yer alır. Babasının kendisini calmavıza teslim etmek için planlı bir şekilde egesini bıraktığı Sorkudık denilen yere gerçekleştirdiği yolculuğunda da Töstik'in yanında yer alır. Töstik calmavızdan egesini alacağı sırada küçülüp Töstik'in egesini almasına yardımcı olur. Calmavızın attığı büyük taşın kuyruğuna dolanmasıyla Töstik'le birlikte yer altında düşerler. Fakat o, yer altı dünyasında karşılarına çıkacak olan Cılan Bapı Han'dan da daha önce haberdardır ve Töstik'i Cılan Bapı Han ve ailesinden korkmaması hususunda uyarır. Temir Han'ın kızını Töstik'e vermek için (Cılan Bapı Han için) koştuğu şartlardan at yarışını, Temir Han'ın hızlı koşan tüm atlarını geçerek kazanır. Töstik'in bu yarış sonunda yorgun düşen Şalkuyruk'a seslenişinden Şalkuyruk'ın üç canı olduğu anlaşılmaktadır:

“Üç canın var idi, ikisi çıksa da birisi kalmıştır. Kalk Şalkuyruk! Diril Şalkuyruk!”.

Şalkuyruk, Töstik'in Temir Han'la olan mücadelesinde, derin bir gölün dibindeki kenarı kırk kulaç olan büyük kazanı, Költavısar'ın yardımıyla gölün dibinden çıkararak, Töstik'in Temir Han'ın ikinci bir şartını daha yerine getirmesini sağlar. Burada da tıpkı bir önceki yarışta olduğu gibi Töstik'i daha önceden bilgilendirir:

¹⁷² Enşi: Evlat, evlenip evden ayrılırken ana babasının verdiği mal, pay.

“Şayet ben suya dalınca ak köpük çıkarsa iyi haberdir, sevine gör. Bu, kazanı sağ salim çıkardığım anlamına gelir. Kızıl köpük çıkarsa kötü haberdir. Bu, kazanı çıkaramadan suyun altında kaldığım anlamına gelir.” Bu, kendisinin sezgilerinin ve aklının yanı sıra, öngörülerinin de üst düzey olduğunun bir göstergesidir. Töstik’le birlikte, Temir Han’ın şartlarını yerine getirip kızını Cılan Bapı Han’a getirdikten sonra, yeryüzüne çıkarlar. Yeryüzüne çıktıklarında Şoyinkulak tarafından esir alınır. Ancak, bir yolunu bulup Şoyinkulak’tan kurtulur. Şoyinkulak’ın kendisini kösteklediği kemeri, Töstik’in hapsedildiği derin zindana uzatır. Kemerin ucundaki çakmağı alan Töstik, bu çakmakla Alp Kara Kuş’un kendisine verdiği tüyü yakarak Alp Kara Kuş’u çağırır ve onun sayesinde bu derin zindandan kurtulur. Töstik, memleketinden ayrılalı çok zaman geçtiği için aksakallı bir ihtiyara dönmüştür. Karısı Kencekey, Töstik’i Şalkuyruk’ın kışnemesinden tanır. Bu kavuşmanın ardından Töstik genç bir yiğide, Kencekey yeni gelin olduğu hâline, Şalkuyruk ise beş yaşındaki bir ata dönüşüverir ve uzun yıllar birlikte mutlu bir şekilde yaşarlar (Aça, 2002a: 129-150).

Er Töstik (Bulat Bay’ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik’in atı, hanımı Kencekey’in babasından çeyiz olarak alıp celmoguzun üzerine gitmeden önce Töstik’e verdiği Şalkuyruk adlı attır. Celmoguza yaklaştıklarında dile gelip Töstik’i celmoguz hakkında uyarır. Anlatmanın sonunda, Töstik’le birlikte Kencekey’in yanına geri döner (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Er-Töstik (Tokpay-Bay’ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik’in atı, hanımı Kenyeke tarafından yedi başlı cadının üzerine gitmeden önce Töstik’e verilen Şal-kuyruk adlı attır. Yedi başlı cadıya yaklaştıklarında dile gelip Töstik’i cadı hakkında uyarır. Şoyun-Kulak tarafından perişan edilen Töstik’in dört yiğidine haber ulaştırıp Töstik’in kurtarılmasını sağlar (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtigil adlı versiyonda İtigil’in atı, hanımı Kancikey’in babasından çeyiz olarak alıp İtigil’in Şaytan’ın üzerine gerçekleştirdiği sefer öncesinde İtigil’e verdiği Calkuyruk adlı attır. O, Tohtamış Han’ın kızını vermek için düzenlediği at yarışını kazanıp Töstik’in Tohtamış Han’ın kızını almasını sağlar. Şaytan tarafından ele geçirilir ve kendisine eziyet edilir. En sonunda Şaytan tarafından kesilerek öldürülür (Yıldırım, 2014: 97-100).

Yirtöşlik adlı versiyonda Yirtöşlik’in atı, Çalkoyruk adıyla yer alır. O da tıpkı diğer versiyonlarda olduğu gibi Yirtöşlik’in ilk hanımının babasından çeyiz olarak istediği attır. O, sıradan bir at değildir. Yedi kat yer altında, iç içe yedi saray içinde yaşayan ve bağrının

altında elmas kılıcı olan bir attır. Yirtöşlik, babasının kendisini verdiği ejderha yılanı doğru yola koyulduğunda hanımı tarafından kendisine verilir ve Yirtöşlik'in daha sonraki mücadelelerinde en yakın yoldaşı olarak yer alır. Bu versiyondaki Çalkoyruk da tıpkı diğer varyant ve versiyonlardaki karşılıkları gibi kahramanın tüm maceralarında yanında bulunup ona yoldaşlık eder. Yirtöşlik yer altına indikten sonra kaynatasının isteği üzerine sırasıyla denizdeki değerli kemiği, geyiğin yününü ve boynuzlarını, kartalın kanat tüyünü ve Barsa Kilmes padişahın kızı Könersılu'yu almaya onunla birlikte gider. Könersılu'yu almaya giderken iyice takatten düşer. Ancak metinde anlatıldığı üzere:

“Yedi kat yer altında otladı yedi gün,

Altı kat gök üstünde otladı altı gün.” otlayarak semirir ve Yirtöşlik'le birlikte tekrar yola düşer. Yirtöşlik babasının memleketine yola çıktığı sırada, Könersılu bir genç tarafından kaçırlır. Yirtöşlik, Çalkoyruk'a binip genci yakalayıp öldürerek Könersılu'yu kurtarır. Çalkoyruk'ın bu versiyondaki bir başka fonksiyonu da Yirtöşlik'in onun vücudundan kopardığı kılırları¹⁷³ sallayıp yolda karşısına çıkan altı yoldaşına at yapmasıdır. Bu yönüyle Çalkoyruk; doğurmadan, olağanüstü bir şekilde çocuk sahibi olur. Bu atlar daha sonra, bu altı yoldaşının Yirtöşlik'ten Könersılu üzerindeki haklarından vazgeçmeleri karşılığında istedikleri atlar olarak ortaya çıkarlar. Çalkoyruk'ın bir başka özelliği bağrının altındaki elmas kılıçtır. Bu kılıçla Yirtöşlik, Barsa Kilmes padişahın kale kapısındaki nöbetçinin başını keser. Bu kılıç, Yirtöşlik memleketine dönüp ilk hanımıyla karşılaştığında kendisini tanıtmak için hanımına gösterdiği bir işaret olarak da görev üstlenir (Urmançı, 2007: 134-171).

Bay Nazar adlı versiyonda Tyostyuk'un atı, hanımı Hincevey tarafından babasından çeyiz olarak alınıp celbegeye seferi öncesinde Tyostuk'a verilen Kırat adlı attır. Celbegeye yaklaştıklarında dile gelip Tyostyuk'a egesini celbegeden nasıl geri alabileceğini anlatır. Yer altına girdiklerinde de Tyostyuk'u, yılan Bobbuk Han ve ailesinden korkmaması hususunda uyarır. Temir Han'ın kızını vermek için düzenlediği at yarışını, Tyostyuk'un namına kazanır. Yine Temir Han'ın gölün dibinden kazan çıkarma yarışını da kazanarak Tyostyuk'a yardımcı olur. Şoyung Gulak'ın kendisini bağladığı ve içerisinde çıkmak

¹⁷³ Olağanüstü at kılırları Ural Batır ve Akbuzat Destanlarında da yer almaktadır. Bu destanlarda destan kahramanları, yardımcı hayvan fonksiyonundaki atların kendilerine verdikleri kılırları yakarak atları başlarına gelen kötü durumdan haberdar etmekte ve yardıma çağırmaktadır (Ergun-İbrahimov, 2000: 34, 133). Kazakların Kubikul Destanı'nda Kubikul, ümitsizliğe düştüğü sırada karşısına çıkan evliyanın sözünü dinleyip yorgun düşen kula atının kuyruğundan, dara düştüğünde tutuşturup yakarak atına haber vermek üzere, bir tüy koparır (Arıkan, 2003: 241-243).

taşlarının olduğu kemeri Tyostyuk'un düştüğü çukara uzatır. Böylece Tyostyuk, Han Gerdi kuşun tüylerini yakıp onu yardıma çağırarak o çukurdan kurtulur. Anlatmanın sonunda Tyostyuk'la birlikte Hincevey'e dönüp hepsi birden on beş yaşlarındaki hâllerine dönerler (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda, Ecmen'in sahip olduğu bir atı yoktur.

Dede Irnezer adlı versiyonda Ertostik'in atı, hanımı Keniziki'nin babasından çeyiz olarak aldığı yarı kuyruklu at olarak anılan attır. O, Ertostik'le birlikte, Ertostik'in eğesini almak için cadı üzerine sefere çıktıklarında dile gelip eğeyi cadıdan nasıl alabileceğini Ertostik'e anlatır. Yer altına düştüklerinde yılan Banu Han ve ailesi hakkında da Ertostik'i önceden uyarıp onlardan korkmaması gerektiğini kendisine tembihler. O, yer altına düştüklerinde zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için bir tüyünü Ertostik'e verir. Ertostik'in bu tüyü yakması üzerine yanına gelip birlikte Tömür Han'ın kızını Banu Han'ın oğlu için almak amacıyla yola düşerler. O, bu yolculuk sırasında, Tömür Han'ın at yarışını Ertostik'in namına kazanır. Yine gölün dibindeki kazanı da çıkararak Ertostik'e yardımcı olur. Yeryüzüne çıktıklarında, Ertostik'i bir su kuyusuna atan Çüşün Kulak tarafından esir alınan bu at, Çüşün'ün güvenini kazanıp onun elinden kurtulmayı başararak Ertostik'in hapsediği kuyunun başına gelir (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, dikkati çeken en önemli husus anlatmanın kahramanın ya da babasının değil atının adıyla isimlendirilmiş olmasıdır. Akboz Aygır, anlatmada ilk olarak Sölet Bay'ın oğulları ile Kuddus Bey'in kızlarının düğününde, kendi kocası düğüne katılmadığı için üzgün bir şekilde duran Perizat'la konuşurken ortaya çıkar. Perizat'a anlattığına göre o, gökyüzünden yeryüzüne inmiş bir atın kızın babasının sürüsündeki bir kısırakla çiftleşmesinden dünyaya gelmiştir. Üç gün sonra olacak işleri önceden görebilmek, uçarak dağlardan geçebilmek, yüzebilmek, ateşten etkilenip yanmamak gibi özellikleri vardır. Dikkat edilecek olunursa yanmamak ve batmamak (yüzebilmek) diğer varyant ve versiyonlarda Töştük'ün sıfatları arasında sayılmıştır. Perizat, Akboz Aygır'ı babasından çeyiz olarak alıp oğulları ve cadının üzerine gerçekleştirdiği sefer öncesinde Nurzat'a verir. Akboz Aygır, bu yolculuk sırasında dile gelip hem oğulları hem de cadı ve onlardaki altın kasa ile altın aşığı nasıl alabileceği hususunda Nurzat'ı uyarır. Yer altına düştüklerinde, yılan padişahı Batu Han ve ailesiyle ilgili olarak da Nurzat'ı bilgilendirir. Cadının oğullarının altın kasayı Nurzat'a vermek için şart koştuğu kazanı düştüğü kuyudan çıkarma sınavında, kuyudaki yılan ve akrepleri

öldürerek Nurzat'a yardımcı olur. Cadıdan altın aşığı alıp kaçtıkları sırada, kendisinden kurtulamayacaklarını anlayıp ayağıyla yere güçlü şekilde vurarak yeri yarar ve Nurzat'la birlikte o yarıktan yer altına inerler. Nurzat'la birlikte yılan Batu Han'ın oğlu için Tömür Han'dan kızını istemeye gittiklerinde, Tömür Han'ın sınavlarından at yarışını, kızı isteyen başka biri olan Kahıs Han'ın uçan atlarını geçerek kazanmayı başarır. Yeryüzüne çıktıklarında, Kurşun Kulak tarafından ganimet olarak alınsa da cadı kızının sayesinde Kurşun Kulak'ın kendisini zincirlediği yerden kurtulup cadının kızıyla birlikte Nurzat'ın bayıldığı yere gelir. Cadının kızına, Nurzat'ın cebindeki kuş tüyünü yakıp anka kuşunu çağırmasını söyleyerek Nurzat'ın anka kuşu tarafından tekrar diriltilmesini sağlar. Nurzat'la birlikte memleketine döndüğünde üç defa kışneyerek kendisini Perizat'a tanıtır (ABA, 1996: 57-77).

Töştük anlatmalarının hepsinde Çalkuyruk ve yansımaları, Töştük'ün en yakın yoldaşı fonksiyonuyla yer almaktadır. Bu anlatmalar arasındaki fark, Çalkuyruk'un ya da yaptığı işlerin tasvir ve öyküleniş şekilleri arasındaki hacimsel farklılıklardır.

4.3.2. Kahramanın Olağanüstü Teçhizat ve Eşyaları

Er Töştük'ün kahramanlık sergilemesinde olağanüstü atı Çalkuyruk'un haricinde, zorda kaldığında faydalandığı teçhizat ve eşyaları da vardır. Bunlar da tıpkı Çalkuyruk gibi celmogusta kalan egesini almak için celmogusun üzerine sefere çıkacağı esnada, Kenceke tarafından kendisine verilir. Bu eşyaların sihirli-fantastik özellikleri, destan kahramanının olağanüstü özellikleriyle aynı bağlamda değerlendirilmelidir (Kayıpov, 1990: 34).

4.3.2.1. Ege

Töştük'ün anlatmada ayrıntılı olarak anlatılmasa da;

“Egöö cayı uşunday, (Eğenin hâli böyledir,)

Ulamadan ulasam, (Ulemadan öğrensem,)

Bilgiçterden surasam, (Kâhinlerden sorsam,)

Keremet egöö al eken. (Kerametli ege imiş.)

Bul Töştüktün canı eken, (Bu Töştük'ün canı imiş,)” (ET, 1996: 5047-5051.m.)

şeklinde bahsedilen bir egesi vardır. Töştük'ün maceraları da aslında bu egeyi

celmogustan almak için çıktığı yolculukla başlar. Yani kahraman için hayati öneme sahiptir. Destan kahramanlarının dış ruhlarının bulunmasının nedeni, tehlikeli maceraları sırasında yaşamlarının garantiye alınması isteğiyle ilgilidir. Erginlenmeyi gerçekleştiren kahraman, tehlikeli serüveni tamamlanana kadar canını dışarıda saklar (Duymaz, 2008: 17). Töştük'ün egesi de bu bağlamda macerayı başlatan unsur olmasına rağmen, anlatmanın ilerleyen bölümlerinde aktif rol oynamamaktadır. Bunun sebebi de Töştük'ün sırrının düşmanları tarafından bilinmesinin engellenmesi arzusundandır.

4.3.2.2. Çayingi Elbise

Karalayev'den derlenen varyantta, Töştük'ün hanımı Kenceke tarafından kendisine verilen ve olağanüstü özellikleri olan bir elbisedir. Çayingi elbise, Kenceke'nin annesinden isteyip aldığı, ateşin yakamadığı, okun delemmediği olağanüstü bir elbise (zırh)'dir (ET, 1996: 3996-4043.m.). Töştük, bu elbiseyi düşmanlarıyla olan mücadelesinde hep kullanmış ve bu sayede düşmanlarına karşı galip gelmiştir. Töştük'ün bu elbisesi de Çoyunkulak tarafından Çalkuyruk, Kenceke ve Bıytı Kün'le birlikte ganimet olarak alınır (ET, 1996: 12614-13019.m.).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta, Töştük'ün özel bir elbisesi bulunmamakla birlikte, hanımı Kenceke tarafından, celmoguzun üzerine gitmeden önce kendisine verilen ipekli bir elbise vardır. Anlatmada bu elbisenin olağanüstülüğüyle ilgili bir ize rastlanmamaktadır. Çayingi elbiseyle olan benzerliği, Kenceke'nin bu elbiseyi annesinden çeyiz olarak alıp kocası Töştük'e vermesidir (İliç, 2002: 29-96).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta, hanımı Kenceke, Töştük'e yedi başlı canavarın üzerine yürümeden önce, kendi elbisesi olan, ok geçirmeyen elbiseyi verir. Anlatmada bu elbise için "kiltorko" sözcüğü kullanılmıştır (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408). Bu sözcüğün karşılığı Yudahin tarafından hazırlanan sözlükte, "Bir ipekli kumaşın adı." şeklinde verilmiştir (Yudahin, 1998-II: 750). *Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta*, bu ipekli elbisenin yerini, Kenceke'nin babasından çeyiz olarak alıp Töştük'e verdiği ve Töştük'ün de onun sayesinde kaplanı bağlayıp ayağına batan ağaç kökünden kurtardığı ipek ip alır (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta da Kenceke'nin babasından çeyiz olarak aldığı bir "kiltorko" elbise vardır. Anlatmada Kenceke'nin bu elbiseyi Töştük'e

verişiyle ilgili bir bilgi olmamakla birlikte, Çal Kuyruk'un söylediğinde göre bu elbise, Kenceke'nin dikip Töştük'e verdiği bir gömlektir. Yer altına düştüklerinde, Çal Kuyruk'un tavsiyesi üzerine Töştük bu gömleği söker ve Çal Kuyruk'un gözüne bağlar. Çal Kuyruk, bu elbisenin aydınlatıcı özelliği sayesinde karanlıkta yolunu bulur (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda Kenceke, babasından çeyiz olarak "Aksırmal" adlı bir zırh alır ve bu zırhı calmavızın yaşadığı yere doğru yola çıkan kocası Töstik'e verir (Aça, 2002a: 129-150).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Kencekey, babasından çeyiz olarak aldığı beyaz zırhı Töstik'in kempirin üzerine gerçekleştirdiği sefer öncesinde Töştük'e verir (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Kenyeke, yedi başlı cadıya doğru yola çıkan Töstik'e "Ak Sırmal" adlı köy giysisini verir (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

Bay Nazar adlı versiyonda hanımı Hencevey, babasından çeyiz olarak aldığı zırhı celbegenin üzerine sefere çıkarken Tyostyuk'a verir (Taube, 1994: 139-150).

Maaday-Kara Destanı'nda, yer altından kula donlu bir aygırın çekerek çıkardığı arabadan Kögüdey-Mergen'e yarışır elbiseler çıkar. Bunlar; altmış iki büyük düğmeli geniş bir şalvar, yetmiş iki güneş gibi parlayan gümüş düğmeli güneş ceket, aya benzer yıldızlı altın ve bronzla süslenmiş yaldızlı bir börk, altmış sekiz kat tabakalı altın çizmeler, güneşe benzer yaldızlı bronz altın kemer, altmış sekiz ilmekli altın-bronz yaldızlı bir kürk, doksan dokuz düğmeli deri bir zırhtır (Bekki, 2007: 415-416).

4.3.2.3. Külazık

Karalayev'den derlenen varyantta, Kenceke'nin babası Sarıbay'ın bin kısırağı keserek yaptırdığı açlığı ve susuzluğu giderebilen, hâlsiz insanı dinlendiren, zayıf insanı semirten, bin yıl yetecek bir yiyecektir. Töştük, yer altına düştüklerinde, Çalkuyruk'u ve kendisini, Kenceke'nin verdiği bu yiyeceklerle besleyerek hayatta kalmayı başarır (ET, 1996: 5354-6115.m.).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, Töştük'ün, kaybolan ağabeylerini aramak için yola çıkarken yanına aldığı eşyalardan biri, babasına ait olan tükenmeyen külazıktır (ET, 1996: 423-432).

4.3.2.4. Altın Saka

Karalayev'den derlenen varyantta, fırlatıldığında gölge yapacak bir kavak ağacı, bir köprü ve bir mızrak olabilen olağanüstü bir eşya olarak yer alır (ET, 1996: 5289-5334.m.)

4.3.2.5. Narkesken

Karalayev'den derlenen varyantta, altı yüz devenin gücünü taşıyan, bin ustanın yoğurduğu, som altından sapı olan bir kılıçtır (ET, 1996: 5460-5482.m.). Töştük bu kılıçla Alp Karakuş'un yavrularını yemeye çalışan, başında boynuzu olan, doksan kulaç uzunluğundaki ejderhayı (yılanı) ikiye bölerek öldürür (ET, 1996: 8474-8503.m.). Töştük, Kökdöo'yü de bu kılıçla öldürüp yerine yoldaşı Konokbay pehlivanı tahta oturtur (ET, 1996: 12239-12284.m.).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta, Töştük'ün bir çelik bıçağı vardır. Töştük, bu bıçakla atı Çalkuyruk'un sözü üzerine, ikinci kayınpederi Kırım Han'ın düşmanı Cantakçı'nın başını uçurur (İliç, 2002: 68).

İlyanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta, Töştük'ün kaynanası tarafından kendisine verilen, olağanüstü özellikleri olan, biri büyük diğeri küçük iki bıçağı vardır. Töştük, bu bıçakların büyüğünün kesemediği olağanüstü bir ağacın dalını küçüğüyle keser ve sonrasında o dala binip uçarak yoluna devam eder (ET, 1996: 409-422).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, Töştük'ün silahı kılıç ya da bıçak değil modern dönemin bir unsuru olan babasına ait tüfektir. Ancak burada dikkatimizi çeken husus tüfeğin modern döneme ait olmakla birlikte bir şekilde “narkesken”i çağrıştırmasıdır. Narkesken, “iyi kılıç, çelik pala” anlamına gelmektedir (Yudahin, 1998-II: 582) ki ona bu anlamı yükleyen “nar”ı yani “deve”yi kesebilmesidir. Bu varyantta Töştük'ün babası bu tüfeği “töö kötörgön kara ustaga” yani “deve kaldıran kara ustaya” yaptırmıştır (ET, 1996: 423-432). Görüldüğü üzere, modern dönemin tesiriyle anlatmaya dâhil olan kahramanın tüfeği, geçmişin izlerini “deve” sözcüğüyle hissettirmektedir.

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Kenyeke, yedi başlı cadiya doğru yola çıkan Töstik'e beyaz çelik bir kılıç verir (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

Yirtöşlik adlı versiyonda, Yirtöşlik'in hanımı, çeyiz olarak Çalkoyrık'ı ve onun göğsünün altındaki elmas kılıcı babasından ister. Sonrasında, onları ejderha yılanın üzerine

sefere çıkan Yirtöşlik'e verir. Yirtöşlik, Barsa Kilmes padişahın kalesinin kapısındaki bekçinin başını bu kılıçla keserek bekçiyi öldürür (Urmançı, 2007: 134-171).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Keniziki'nin babasından istemiş olduğu çeyizlerden biri beyaz boyalı bir kılıçtır (DI, 1997: 42-58).

Bu kılıcın bir benzeri, Maaday-Kara Destanı'nda, Kögüdey-Mergen'in, kula donlu bir aygırın çekerek yerin altından getirdiği arabada gelen, altmış arşınlık kılıcıdır. Yine aynı destanda, bu kılıçla birlikte, körelmez mavi bir mızrak, altmış iki çentikli ak bir yay, yetmiş iki çentikli demir bir yay, doksan iki kanatlı kanlı ok, sadece baş parmağı olan bronz ve altın iki çift eldiven de kahramanın teçhizatı olarak yer almaktadır (Bekki, 2007: 416). Kazakların, Alankay Batır Destanı'nda babası Molaksay, Alankay'a atası Argınbek bahadırdan kalan tehlikeyi sezip kınından kolayca çıkan "*ak semser*" kılıcı verir (Bayram, 2004: 73). Kırgızların Kız Darıyka Destanı'nda Darıyka, Hz. Ali'den olma oğlu Şaysılda'ya, vakti geldiğinde Hz. Ali'nin kılıcını verir. Şaysılda, babası Hz. Ali'nin memleketine düzenlediği yolculuk sırasında karşısına çıkan tüm düşmanlarını bu kılıçla yener (Türker, 2005: 271-278). Türkmenlerin Tulum Hoca Destanı'nda da Aytgeldi, Tüke Şah'ın üzerine yürümeden önce, Toktamış Han'ın hazinesinden "*Sandal*" adlı atın yanında, altın kabzalı bir kılıç ile sarı bir yayı alır. Ak Dev'i o yayla attığı oklarla, Ak Dev'in kardeşi Kara Dev'i de o kılıçla öldürür (Şahin, 2011: 472; 484-489). Başkurtların Ural Batır Destanı'nda da, Huma'nın bir sınav sonrası Ural'a hediye ettiği Akbozat'ın eyerinde takılı olan elmas kılıç da tıpkı narkesken gibi kahramanın düşmanlarını yenmesini sağlayan bir kılıçtır (Ergun-İbrahimov, 1996: 231, 259-261). Yine bu destanın devamı olarak kabul edilen Akbuzat Destanı'nda da Hevben'in kıvılcım saçan olağanüstü bir kılıcı vardır (Ergun-İbrahimov, 2000: 29). Çuvaş destan kahramanı Ulip'in "*ateş kılıç*"ı, yetmiş yedi renkli, daha önce hiç görülmemiş demirden, yetmiş yedi gün eritilen, yetmiş yedi gün dövülüp yetmiş yedi gün sulanarak yapılan, dağları bile kesebilen ve çevrilip kaldırıldığında şimşekler çakan olağanüstü bir kılıçtır (U, 2013: 299-300).

4.3.2.6. Sihirli Örtü

Karalayev'den derlenen varyantta, Kenceke tarafından, Çalkuyruk zorda kaldığında üzerine sermesi için Töştük'e verilen, pamuk ile ipek karışımı, tabılgı ağacının gök çubuğu ile meer otunun karıştırıldığı bir örtüdür. Meer otundan her gün bir tutam sökülüp

Çalkuyruk'a verildiğinde onu zinde tutacaktır. Töştük bu örtünün kenarından söküp meer otundan hergün bir tutam verdiğinde Çalkuyruk semirmese de yorulmayacak, kuvvetlenmesi de bitkin düşmeyecektir (ET, 1996: 5427-5446.m.).

4.3.3. Kahramanın İlk Mücadelesi: Celmoguz

Destanlar, durağan değil dinamik anlatmalardır. Dolayısıyla hiçbir destan kahramanı yoktur ki evinde oturarak ömür sürsün. Bu bağlamda alplık seviyesine ulaşan her destan kahramanı memleketinden ayrılıp alplığına alplık katma adına yeni yolculuklara çıkmalıdır. Propp'a göre bu durum, "*kahramanın evinden ayrılması*"dır ve kahramanın alplığına alplık katması bağlamında hareketin başlangıç noktasıdır (1985: 46).

Karalayev'den derlenen varyantta Töştük, bir sonraki yolculuğunu babasının kendi canı karşılığında celmogusa verdiği ve kendi canı olan çelik eğeyi almak için celmogusun yaşadığı yere gerçekleştirir. Bu esnada karşısına çıkan halkı, bu eğenin başına uğursuzluk getireceğini söylese de o söylenenlere kulak asmaz. Sarı atını eyerleyip yola düşer. Karşısına çıkan hanımı Kenceke, çayingi elbisesini, Çalkuyruk'u, kaybetmemesini özellikle tembihlediği altın sakasını, bin yıl yetecek külazığı, Çalkuyruk zorda kaldığında üzerine sereceği örtüyü ve Narkesken'i Töştük'e verir. Bunları alan Töştük, tüm silahlarını kuşanıp Çalkuyruk'a binerek yola düşer. Bu esnada Çalkuyruk dile gelerek celmogusla babası arasında geçen pazarlığı ve celmogustan eğeyi almanın yolunu Töştük'e anlatır. Töştük, celmogusun yanına geldiğinde Çalkuyruk'un dediğini yapıpona kızları Kökmonçok ile Akmonçok'u sorarak dikkatini dağıtır. Celmogusa kızlarını sorup arkasını dönmesini sağlayan Töştük, eğeyi ondan almayı başarır ve Çalkuyruk'a binerek oradan hızlıca uzaklaşır (5282-5921). Töştük'ün celmogusla olan bu mücadelesinin diğer varyant ve versiyonlardaki yansımalarıyla ilgili olarak bir sonraki bölümde ayrıntılı bilgi verileceğinden bu bölümde, tekrara düşmemek adına daha fazla ayrıntıya girilmemiştir.

Celmoguz, Altay dil ailesine mensup milletlerin destan ve kahramanlık masalı gibi ürünlerinde iyiliği sembolize eden hakan, batır, mergen, er, yiğit tiplerine karşı kötülüğü sembolize eden bir tip olarak tasvir edilmektedir.¹⁷⁴ Bu tip, Türk topluluklarında

¹⁷⁴ Celmoguz, Karalayev'den derlenen Töştük varyantında müstakil bir olumsuz tip olarak yer almasının yanında, alpkarakuşun yavrularını yiyen ejderhanın sıfatı olarak başka bir kötü varlığı anlatmak için de kullanılmıştır (ET, 1996: 8670.m.). Aynı durum Töştük'ün öldürdüğü tek gözlü canavar için de geçerli olup anlatmada kendisinden, "*Tek gözlü celmoguz*" diye bahsedilir (ET, 1996: 7319.m.).

“Calmavız, Yalmavuz, Yelmağız, Celmağız”; Moğol ve Mançu-Tunguz dillerini konuşan topluluklarda *“Mañgus, Mañhisar, Mañgadhay, Mañmao, Mañgay, Mañgas”*; Macar dili konuşan toplumlarda ise *“Mumus veya Bubus”* sözcükleriyle karşılanmaktadır (Süleyman, 2002: 377-379). Altayca sözlükte *“moñus, moñıs, mogus, moos”* sözcükleriyle karşılanan sözcük, *“1. Savaşçı; 2. Dev. 3. Canlı, atik. 4. Canavar ismi.”* karşılığıyla Moğolcadan geçme bir sözcük olarak açıklanmakla birlikte, *“Moñus biy”* adlı bir canavardan da bahsedilmektedir (A.T.S., 1999: 135). Eset Süleyman, kelimenin etimolojik değerlendirmesini yaparken iki farklı görüşe yer yerir. Bunlardan ilkinde göre sözcük, rüzgâr anlamına gelen yel ve cin-albastı ile ilgili sözcüklerin ortak kelimesi olan *mañ* sözcüğünün birleşimidir. İkinci tespitte ise ilk sözcük aynı olmakla birlikte ikinci kelime *müñgüz* yani boynuz sözcüğüdür. Süleyman, bir sonraki aşamada Oğuz Kağan’ın savaştığı tek boynuzlu canavarı da hatırlatarak bu canavarın celmoguzun ilk şekli olması ihtimaline de değinmektedir. İki tespitte de yel sözcüğü sihirle ilişkilendirilmiş olan bir rüzgârı ifade etmektedir (2002: 379-381). Buradaki boynuz sözcüğü, zamanla baş sözcüğüne dönüşmüş ve *“yedi başlı kocakarı”* olarak düşünülen kahramanı yaratmıştır. Konuyla ilgili müstakil bir eser hazırlamış olan Alimcan İneyet, celmogus sözcüğünün etimolojik kökeni ile ilgili yaptığı tespitlerde, sözcüğün boynuzla olan ilişkisine katılmamaktadır. Yapmış olduğu tespitler sonucunda celmogusu ateş ilahesi, ağaç ruhu, albastı, tepegöz, ejderha, dev, cadı ve şaman kavramlarıyla ilişkilendiren İneyet’e göre celmogus, çok boyutlu, değişik inanç sistemleri ile ilişkili olup eski tarihi tabakaları üzerinde barındıran bir tiptir (2007: 77-81). Bununla birlikte sözcüğün, *“yiyip bitirmek”* anlamına gelen *“calma”* fiiliyle *“ağız”* anlamına gelen *“ooz”* isminden meydana geldiği hususunda görüşler de vardır (Orozobaev, 2014: 140-141).¹⁷⁵ Maynagaşeva’ya göre Celmogus Kempir (Xuu-İney yani cadı karısı) yer altını mesken tutan, merhametsiz, çok güçlü, tuhaf bir kocakarı olup kahramanlar ve hanımlarının karşısında yeralır (Maynagaşeva, 1965: 203’ten Suvanbekov, 1970: 53). Bu satırların yazarına göre de celmoguz sözcüğü, yel ve dev / canlı sözcüklerinin birleşimidir. Zaten anlatmalarda yer alan celmoguzların hepsi rüzgâr gibi hızlı, güçlü ve iri yarı varlıklardır. Burada dikkati çeken bir başka durum, celmogusun yaşlı bir kadın şeklinde yer alıyor oluşudur. Eset Süleyman’a göre Türklere ait destanlarda erkek şeklinde bir celmogusa rastlanmaz. Bu, celmogusun ana-erkil dönemle ilişkili olabileceğine dair bir

¹⁷⁵ Celmoguz sözcüğü günümüz Kırgızcasında, *“kurnaz, uyanık, açığız”* anlamlarında kullanılmaktadır (Orozobaev, 2014: 141).

işaret olarak kabul edilir. Celmogusun erkek kahramanlar tarafından yok edilmesi de anaerkil düzenin erkek kahramanlar tarafından ortadan kaldırılıp ata-erkil düzene geçişin izleri olarak yorumlanmaktadır (2002: 385). Alimcan İnayet de Eset Süleyman'ın bu fikriyle örtüşür şekilde, *“‘Mangus’ tipi anaerkil dönemdeki kadın tanrıça veya kadın savaşçıların izlerini taşımaktadır. İnsanlık, doğumun gizlerini çözdükten sonra, toplum anaerkil dönemden ataerkil dönemine adım atmış ve erkekler kadınların yerlerini almaya başlayınca ‘mangus’, erkekler için de ad olarak kullanılmıştır.”* demektedir (İnayet, 2007: 78). Şakir İbrayev, ataerkil dönemle birlikte kadınları düşman ve vefasız tipler olarak göstermenin moda olduğuna değinerek (1998: 73) Kaskabasov'dan yaptığını aktarmayla da yaşlı cadı kadın tipinin bunun en tipik örneği olduğuna değinir (Kaskabasov, 1972: 72'den İbrayev, 1998: 73). Suvanbekov da celmogus tipinin kökenin anaerkil döneme ait olduğunu ve cemiyet hayatındaki değişikliklerle birlikte yoğun bir dönüşüme uğradığına değinir. Ona göre, babaerkil dönem anaerkil dönemin önüne geçip onun tüm izlerini yok etmiştir ve bu durum, halk anlatmalarındaki kadın kahramanların imajlarına da yansımıştır (1970: 53). Suvanbekov'un Bogoraz-Tan'dan aktardığı ve Bogoraz-Tan'ın kuzey Avrasya ve kuzey Amerika halklarının anlatmalarındaki arkaik kadın kahramanları hakkında verdiği bilgilere göre, ataerkil yaşam tarzının anaerkil yaşam tarzını yenisi ile birlikte, anaerkil dönemin kahramanları hor görülmeğe başlanmıştır. Eskimo folkloruyla ilgili olarak bilgiler veren Bogoraz-Tan, erkek ile kadının güreşinde, kadın ilahelerin hem maddi hem de manevi yönden iğrenç tasvir edildiğine değinir (Bogoraz-Tan, 1936: 44'ten Suvanbekov, 1970: 53). Yine İbrayev'in Berdibayev'den aktardığına göre, yöneticilere danışmanlık yapan ihtiyar kadınlar, ataerkil dönemle birlikte sevilmeyen tiplere dönüşmüştür (Berdibayev, 1982: 69'dan İbrayev, 1998: 73-74). Dikkat edilecek olunursa Er Töştük Destanı'nda yer alan celmogus da yer altı dünyasının padişahı Kökdöö'nün yakın adamlarındandır.

Karalaye'v'den derlenen varyatta celmoguz, gelinlerini memleketine götürdüğü sırada, bir ırmağın içerisinde, akciğer şeklinde Eleman'ın karşısına çıkan yedi başlı bir kocakarıdır. Dünyanın farklı milletlerinin mitik inanmalarında yer alan ciğer, çoğu zaman karaciğerdir (Eliade, 1999: 282). Celmoguzla ilişkili görülen albastı¹⁷⁶ da loğusa kadınların ve çocukların karaciğer gibi iç organlarını çalıp suyun içine atar (İnayet, 2007: 70).

¹⁷⁶ Türkler arasında şeytanla ilişkili kötü bir ruh olarak kabul edilen al ruhu (al, albastı, albız, almız, albiş, abası) hakkında bkz. İnan, 1998f: 259-267

Anadolu'daki halk inanmalarına göre, alkarısı ya da albastı, loğusanın ciğerini alıp suya bırakırsa loğusa ölür.¹⁷⁷ Kazak-Kırgızlar arasındaki albastı inanmalarına değinen Abdülkadir İnan, Albastı'yı yakalayıp ciğeri iade etmesini isteyen şaman ya da ocaklı şahsiyetlerin söylemiş oldukları aşağıdaki türkü ve ilahilere dikkatleri çeker:

*“Ey, Albastı zalim
Koy ciğeri yerine
Zavallının canını iade et,
Sözümü tutmazsan,
Bana hürmet etmezsen,
Gözlerini çıkarırım...”*

*“Ey, şeytanlar, şeytanlar,
Bu ciğeri alınız,
Buna kanaat ediniz,
Bu kadını öldürmeyiniz,
Zararınızı dokundurmayınız.
(...)*

*Koyun ciğeri size kâfi değil mi?
Bu koyun ciğerini ciğer saymıyor musunuz?
Eğer böyle ise, elime kılıç alırım,
Hesapsız ruhlarımla*

Size hücum ederim...” (1998f: 259-261). Anohin'e göre Erlik de kanlı yemeklerle beslenmekte ve özellikle de akciğer kanı içmektedir (2006: 6). İneyet'in Becker'den aktardığına göre karaciğer, *“hayatın, arzunun, hiddetin, aynı zamanda sevginin yeri olarak düşünülmektedir. Karaciğer yemek, insana büyüye karşı koyma gücü verir.”* (Becker, 1994: 180-181'den İneyet, 2007: 70). Radloff'un Baraba Türklerinden derlemiş olduğu Yestey Möngkö adlı destanda Yestey Möngkö, atın ölmesini önlemek için, atın ciğerini çıkararak bir ırmağa atsa da atın ölmesine engel olamaz (Ögel, 2002: 70). O hâlde, Eleman'ın su üzerinde yüzüp gelen akciğere ilgi duyması bununla ilgilidir. Yani Eleman da kendisine güç elde etmenin peşindedir. Bu noktada mitik anlatmalarda zaman zaman karaciğer ve

¹⁷⁷ Albastı ve alkarısı türünden inanmaların tıptaki karşılığı, *“doğum sonrası depresyonu”* olarak ifade edilmektedir (Çevirme-Sayan, 2005: 71).

akciğerin birbirini yerini aldığı da açıkça görülmektedir. Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boy ile Radloff'un derlemiş olduğu Er Töştük Destanı arasında mukayese yapan Bahaeddin Ögel, Dede Korkut boylarındaki Tepegöz'ün su üzerinde kahramanın karşısına çıkması ile Er Töştük Destanı'ndaki celmoguzun su üzerinde yüzen bir akciğer şeklinde kahramanın karşısına çıkması arasındaki benzerliğe dikkatleri çekerken, Dede Korkut'taki tepegözün temellerinin Dede Korkut'tan çok daha eski dönemlerde aranması gerektiğini vurgular (2002: 68-69). Bu noktada, alkarısının Gaziantep'te Tepegöz adıyla bilindiğini de hatırlatmakta fayda vardır. Daha önce de değinildiği üzere albastı ve aklarıyla ilişkilendirilen celmeguz, anaerkil düzenin bir kalıntısıdır. Bu bağlamda Seyfi Karabaş da alkarısını, erkeklerle uyum içine giren kadınlara ve meyvelerine yani çocuklarına düşman kötü bir ruh olarak tanımlarken şöyle demektedir:

*“Bir başka deyimle, erkeklerin üstünlüğü demek olan babaerkil düzen içinde erkeklere karşı olumlu tutuma giren kadınlara ve o düzenin sürmesini sağlayacak çocuklara karşı bir ‘yeraltı’ savaşımını sürdürüyor sanki alkarısı. Alkarısının babaerkil düzene karşı tutumuna değgin bu izlenimim dolayısıyla, babaerkil düzenin yıprattığı bir doğaüstü varlığın günümüze dek gelmiş bir kalıntısı olduğunu düşünme eğilimindeyim.”*Karabaş’a göre, alkarısının babaerkil düzenle iyi geçinen kadınlara ve düzenin devamını sağlayan çocuklara musallat olması anaerkil düzenin direnişidir (1981: 302).

Masallardaki kötü kahramanlar hakkında değerlendirmelerde bulunan Propp, *“Saldırgan (kötü kişi) olayın akışı içinde iki kez görünür. İlk kez, apansız ortaya çıkar (uçarak gelir, gizlice yaklaşır, vb.), sonra da kaybolur. İkinci kez, aranılan bir kişi olarak, genellikle de kahramanın kılavuzunun peşinden gittiği bir yolculuk sonunda ortaya çıkar.”* demektedir (1985: 88). Bu hususiyetler bağlamında değerlendirildiğinde celmogus, bir masal kahramanını çağrıştırır gibi görünmektedir. Berdibay da celmoguzu bir masal kahramanıolarak kabul etmektedir (2002: 13-14). Celmoguz, Töştük anlatmalarının Tümen Tatarlarına ait olanı haricinde kötü bir karakter olarak kendisine yer bulur. O, yer altı dünyasına aittir. Hedeflerine ulaşması için geçmek zorunda olduğu sınavlarda daima Töştük'ün karşısında yerini alır. Altay Şamanizmi'nde Ülgen'in karşıtı bir fonksiyon üstlenen Erlik Bey de yer altı dünyasına aittir. İnsanlara ve hayvanlara hastalıklar göndererek onlardan kendisi için kurban sunmalarını ister. Eğer bu isteği yerine getirilmezse etrafına ölüm saçacağını söyleyerek insanları tehdit eder. Öldürdüğü

insanların ruhlarını yer altına götürüp kendisine köle yapar (Anohin, 2006: 3-4). Altay inanç sisteminde, celmoguzla fonksiyonel anlamda ortak özellikler taşıyan celbegen de yoldan çıkmış insanları yakalayarak yer altına getirmesi için Erlik Bey tarafından görevlendirilen olağanüstü bir varlıktır. Yani, Erlik'le ilişkili bir yer altı dünyası kahramanıdır (Muytueva vd., 1996: 15'ten Türker, 2012: 82). Araştırmacılar celbegen ile celmogus sözcüklerinin gramatik ilişkisi hususunda hem fikir olmasalar da bu iki varlığın motif bağlamında ifade ettikleri sembolik değerler birbiriyle örtüşmektedir (Beydili, 2003: 618). Örneğin Altay halk anlatmalarındaki celbegen ya hep yedi başlı ya da kızdığı vakit yedi başlı olarak bazen de yetmiş yedi başlı olarak görülür. Bu, kahramanın mücadele ettiği varlığa olağanüstü özellikler yükleyip aslında kahramanın verdiği mücadelenin ağırlığını hissettirmek babında önemlidir (Türker, 2012: 83-84). Yine dış ruh bahsinde değinileceği üzere tek başlı oluş, ölümü kolaylaştırırken, çok başlılık yani bir bakıma çok canlılık,ölümü zorlaştırır. Bu bağlamda Karalayev anlatmasında Eleman'ın karşısına, bir ırmağın üzerinde yüzen akciğer şeklinde çıkan celmoguz, gövdesinde yedi başı olan bir kocakarıdır. Eleman'ı elbisesinin eteğinden tutup yere yıkar ve göğsünün üzerine oturarak perişan eder. İstedikini vermediği takdirde de kendisini öldürmekle tehdit eder. Celmogusun Eleman'dan canını bağışlaması karşılığında isteği, en küçük oğlu Töştük'tür. Eleman, kendisine Töştük yerine çokça malını, hanımı Külayım'ı ve diğer oğullarını vermeyi teklif etse de celmoguz bu teklifleri reddeder (ET, 1996: 4363-4613.m.). Burada dikkati çeken husus, celmoguzun Eleman'ın göğsüne oturup onun canını almak için hamle etmesidir. Dede Korkut boylarından Deli Dumrul'da da kendisine asi gelen Deli Dumrul'u yakalayan ölüm meleği Azrail, Deli Dumrul'un göğsüne oturur (Ergin, 2004: 179). Yine, Hristiyan kaynaklı tasvirlerde ölüm meleğinin elinde bulunan tırpan, Karalayev anlatmasındaki celmoguzun iyreğini yani tırpanını çağrıştırmaktadır. Celmoguz, Töştük'ün Kökdö'nün kızı Külayım'a ulaşmak için geçmek zorunda olduğu yedi sınav da Töştük'ün karşısına engel olarak çıkar. Buradaki yedi sınavla Şamanların Erlik'in yer altındaki sarayına ve Ülgen'in yıldızların üstündeki makamına ulaşmak için geçmek zorunda oldukları puudaklar (engel) (Anohin, 2006: 6-11) arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Altaylıların Maaday-Kara Destanı'nda destanın başkahramanı olan Kögüdey-Mergen'in karşısına engeller çıkartan ve babası Maaday-Kara'nın can düşmanı Kara-Kula Kağan'ın hanımı olan Abram-Moos Kara-Taacı, Erlik-Bey'in kızıdır. Ay Kağan'ın kızı Altın-Küskü'yü kendisine eş yapmak için Ay Kağan'ın memleketine gelen Kögüdey-Mergen'in karşısına, *"Bakır kazana*

benzer bakır küpeli / Bakır demliğe benzer bakır burunlu / İğnenin ucu gibi sivri dişli / Yetmiş yaşını aşmış / İhtiyar karı Cebelek'e dönüştü." (Bekki, 2007: 522) mısralarında görüldüğü üzere celmoguz şeklinde çıkar. Kırgız Sözlüğü'nde, "kempir" sözcüğünün karşılığı olarak verilen "kocakarı" sözcüğüyle birlikte, bu sözcükle ilgili, "cez tumşuk" sözcüğüne bakılması gerektiği belirtilir (Yudahin, 1998-II: 436). Kırgız Türkçesinde "cez", "bakır, teneke" (Yudahin, 1998-I: 206); "tumşuk" ise, "gaga, hayvan suratı, hayvan burnu" anlamlarına gelir (Yudahin, 1998-II: 759).¹⁷⁸ Aynı sözlükte "cez kempir" sözcüğünün "cez tumşuk" sözcüğüyle aynı anlama geldiği kaydedilir (Yudahin, 1998-I: 206). "Cez tumşuk" sözcüğü açıklanırken de mitolojiyle ilgili olduğu kaydedilip "pençeleri ve burnu madenî olan kocakarı kılığında bir cinnî varlıktır." denilmektedir (Yudahin, 1998-II: 759). Özellikle bu dizelerde anlatılanlar ve "cez tumşuk" sözcüğü yukarıda verilen bilgilerle ilişkilendirildiğinde, celmoguzun bir masal kahramanı olmaktan çok mitik bir kalıntı olarak Türk epik destanlarına girdiği anlaşılmaktadır. Yine, "Mastan kempir" de Köçpöspay adlı Töştük anlatmasında celmogus karşılığı olarak kullanılır. "Mastan kempir", adı geçen sözlükte mitolojiyle ilişkilendirilip "1. Kocakarı kılığında olan, gûya insanın topuğundan kanını emen ecinniler soyundan bir varlıktır. 2. Hilekârlıkla temayüz eden efsanevî bir kocakarı." şeklinde açıklanmaktadır (Yudahin, 1998-II: 555).

Karalayev'den derlenen varyantta celmoguz; rüzgârdan hızlı koşan, hayvandan hızlı yürüyen, gövdesinde yedi başı olan¹⁷⁹, yüz yirmi yaşında (ET, 1996: 15174.m.) cansız soku ata sahip, seksen bin ihtiyarı yutacak kuvveti olan bir kahramandır. On altı oğlu vardır. Elinde bir iyreği vardır. Bu iyrekle "Biç tırpanım biç" diyerek düşmanlarıyla savaşır. Anlatmanın pek çok yerinde kendisinden, "kempir" diye bahsedilir. Kendi söylediğine göre iki yüz yaşındadır. Eleman'ın karşısına suyun üzerinde yüzen bir akciğer şeklinde çıkar. Bir anda yedi başlı bir kocakarıya dönüşüp Eleman'ı yakalayarak etkisiz hâle getirir. Eleman'dan canını bağışlamasının karşılığında oğlu Er Töştük'ü kendisine vermesini ister. Er Töştük'ün hanımı Kenceke'nin maharetli bir kız olduğu hususunda Eleman'ı uyarır. Kenceke'nin çeyizindeki eğenin Töştük'ün canı olduğunu söyleyerek Kenceke'ye

¹⁷⁸ Tumşuk sözcüğünün gaga anlamıyla ilgili olarak Doğu Türkçesinde (Çağatayca) yer alan Kema Tumşuq, Yesi Tumşuq ve Bız Tumşuq adlı kuşlara rastlanmaktadır (Ross, 1994: 13)

¹⁷⁹ Ecmen Batur adlı versiyonda, Ecmen'in yer altında karşılaştığı ve kendisinden Pilis şehrinin padişahının kızını kaçıran devin de yedi başı vardır. Ecmen, devin yedi başının altısını kestiğinde dev tek başlı kalır. Kuş donuna girerek Ecmen'in elinden kurtulmayı başarır. Anlatmada yer alan bu hadise, dış can kavramını çağrıştırmaktadır. Dev'in tek başıyla sağ kaldığı anda kuş donuna girmesi diğer varyant ve versiyonlarda karşılaşılan olağanüstü düşmanın dış canın saklı olduğu kuşların anlatmaya yansımasıdır.

hissettirmeden eğeyi Kenceke'den alıp kendisine yakın bir yerdeki ocağın kenarına saplayıp gitmesini ister. Böylece Töştük, eğeyi aramak için ocağın başına gelecek ve onu rahatça yakalayacaktır. Töştük, Çalkuyruk'a binip yanına geldiğinde o elindeki iyrekle onları karşılar. Töştük, Çalkuyruk'tan almış olduğu akılla kızları Kökmonçok ile Akmonçok'u sorarak arkasına dönmesini sağlayıp laf kalabalığıyla onu kandırır ve Çalkuyruk'un da yardımıyla eğeyi elinden almayı başarır (ET, 1996: 4363-5894.m.). Bu yönüyle bakıldığında celmogus, olağanüstü güçleriyle örtüşmeyecek düzeyde kıt zekâyâ sahiptir.

Eğeyi alan Töştük'ün ve Çalkuyruk'un arkasından cansız soku atına binerek onları takip eder. Elindeki iyrekle Töştük'ü yaralayıp yer altına girmesine sebep olur. Aslında o, yer altı dünyasının padişahı Kökdöo'nün üç kızının en küçüğü Külayım tarafından, âşık olduğu Töştük'ü kendisine getirmesi için görevlendirilmiştir. O, yedi günde yer altını, yedi günde yerüstünü gezebilen bir kahramandır (ET, 1996: 5895-6973.m.). Yani aslında bir bakıma, yer altına ait kahramanın yeryüzüne çıkabilme gücü olan yardımcısıdır.

O, Kökdöo'nün Töştük'e sunduğu ikinci yarışta, Kökdöo'nün atı Köktulpar'a biner. Töştük'ün atı Çalkuyruk'a binen kuyunköt maamıtı, ihtiyaç gidermek için atından indiği sırada, fırsattan istifade edip yerden aldığı toprağı yüzüne üfleyerek uyutur. Ancak iki gün sonra uyanan kuyunköt maamıt ve Çalkuyruk yolda kendisini yakalayıp etkisiz hâle getirerek her şeye rağmen yarışı kazanırlar (ET, 1996: 9209-9498.m.).

Yedi başlı kocakarı unvanıyla Kökdöo'nün *Cel Cetpes* adlı adamıyla Töştük'ün *Ceyren Sektirpes* maamıtı arasında düzenlenen yaya yarışında rüzgârın bile yetişemediği atına binip bu iki yarışçının önüne geçerek onlara yol gösterir. Yine Kökdöo'nü adamının yanında yer alıp yerden aldığı toprağı "ceyren sektirpes maamıt"ın yüzüne üfleyip sihir yaparak onun iki günlük derin bir uykuya dalmasına ve yarışta geri kalmasına neden olur. O, Kökdöo'nün kendisine verdiği dokuz çuval darıyı geniş ovaya saçarak Kökdöo'nün dördüncü yarışında da Töştük'ün karşısında yer alır. Altı kızı ve bir de Karadöo adlı oğlu vardır. O, Töştük'ü kızdırıp başlarına bela ettiği için kızan kazan tarafından ezilip kemikleri kırılarak seksen parçaya bölünüp öldürülür (ET, 1996: 9728-11464.m.).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta, celmogus adıyla anılır ve İleman'ın atlarını suladığı suda yüzen ciğer şeklinde ortaya çıkar. İleman'ı yakalayıp öldüreceği sırada, oğlu Töştük'ü ve gelini Kenceke'yi kendine vermeyi teklif etmesi üzerine İleman'ı serbest bırakır (İliç, 2002: 53-55). Töştük'le ilk karşılaşması, Töştük'ün egesini almak için geldiği çolak kavağın dibinde olur. Elinde silah olarak bir iyreği vardır ve "vur iyreğim vur"

deyip bu iyreği fırlatarak Çal Kuyruk'un kuyruğunun bir kısmını koparır (İliç, 2002: 61). Ancak Töştük, Çal Kuyruk'un verdiği akılla kendisini kandırıp arkasını dönmesini sağlayarak eğeyi celmogustan alır:

“Köt çağında köp kişi (Arkandaki onca insan)

Nemänä enä kişi (Ne var, ana?)” (İliç, 2002: 62). Bu yönüyle değerlendirildiğinde Celmogus aslında çok da akıllı bir kahraman değildir.

Bu varyantta kocakarı, celmogusa ait bir sıfat olarak kullanılır:

“Çolok teräk tübündö (Çolak kavağın dibinde)

Celmoğus kempir olturu (Kocakarı Celmogus oturuyor,)

...

Celmoğustay Kempirdin (Celmogus denen kocakarının,)

Canına tağ tüülüp tüşöyn (Yanına top gibi ineyim!)” (İliç, 2002: 61).

Çal Kuyruk'un elinden Töştük'ün merhameti sayesinde kurtulup yer altına kaçar. Bu yönüyle de Töştük'ü yer altına çeken önemli bir unsurdur. Celmogusun yer altına inişi ve peşinden Töştük ile Çal Kuyruk'u sürüklemesi, destan türüne ait bir özelliktir. Bu yolculuk esnasında Töştük, erliğini göstermeye fırsat bulacak ve sırasıyla Ay Kulak, Kün Kulak ve Çoyun Kulak'ı öldürecektir (İliç, 2002: 65).

Celmogus daha sonra, Töştük ve Çal Kuyruk'u peşinden sürükleyerek Kırım Han'ın memleketine, ardından da Urum Han'ın memleketine kaçar. Töştük ise onun peşinden gittiği her yerde, erliğini gösterme fırsatı bulur. Zorla Kırım ve Urum Hanların tahtlarına oturur ve yine zorla kızlarıyla evlenerek onlara damat olur. Hatta Kırım Han'ın Cantakçı adlı güçlü düşmanı, ki Cantakçı Celmogus'un yavrusudur, bu yolculukta Töştük tarafından öldürülür (İliç, 2002: 65-68). Kırım Han kendisinden bahsederken şunları söyler:

“Cerdin astı minän ketkänin (Yerin altında mı çıktığını,)

Cerdin üstü minän ketkänin (Yerin üstünden mi çıktığını,)

Bilbäymin küyööm bilbäymin (Bilmiyorum damat, bilmiyorum,)” (İliç, 2002: 66).

Burada geçen yer altı-yerüstü meselesi, destanın ilerleyen bölümlerinde daha anlaşılır olmaktadır. Çünkü Cantakçı, celmogus kocakarının çocuğudur. Celmogus kocakarı, Cantakçı'nın ölümünden sonra Urum Han'ın evine sığındığında bunu aşikâr eder:

“Cer üstündö Töştük (Yer üstündeki Er Töştük,)

Cantakçı balam öltürüp (Yavrum Cantakçı'yı öldürüp,)

Cantakçı today kılıp (Onu tepeleyip,)

Kötürüp kelip oturdu (Kaldırıp bana bıraktı.)” (İliç, 2002: 68).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta, Eleman'ın karşısına, atlarını suladığı suyun üzerinde yüzen bir ciğer olarak çıkar ve orada yedi başlı bir kempire dönüşür. Eleman'ı yakalayıp etkisiz hâle getirir ve kendisini serbest bırakmanın karşılığı olarak oğlu Töştük'ü Eleman'dan ister. Eğesini almak için yanına gelen Töştük, atı Çalkuyruk'un tavsiyelerine uyarak onun yedi başının altısını keser. Bunun üzerine o, yer altına kaçar. Ardından Töştük de onu takip edip yer altına iner. Aslında o, yer altında yaşayan Urum Han'ın Töştük'e âşık olan kızı Uzunsaç tarafından Töştük'ü kendisine getirmesi için görevlendirilmiştir. Urum Han'ın kızı Uzunsaç'ı vermek için şart koştuğu yarışlardan at yarışında, Urum Han'ın atına biner. Yolda Töştük'ün Çalkuyruk'una binen Ceylan Sektirmez Maamıt'ı verdiği kavutla uyutup yarışta geri kalmasına neden olur. Urumkan tarafından Uzunsaç, Çalkuyruk ve Töştük'le birlikte Alpkarakuş'un üzerine bindirilip yeryüzüne gönderilir (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

İlyanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta, suyun üzerinde yüzen bir akciğer şeklinde Töştük'ün babasının karşısına çıkar. Bir anda yedi başlı cez kempire dönüşerek onu etkisiz hâle getirir ve ondan canını bağışlaması karşılığında oğlu Töştük'ü ister. Anlatmada kendisinden, “cez kempir”le birlikte “mastan”¹⁸⁰ denilerek de bahsedilir. Kendisinden sakayı almayı başaran Töştük'ü kovalar. Ancak Töştük'ün köpekleri kendisini yakaladığında, canı karşılığında, Töştük'e kızını vermek zorunda kalır. Ancak yine de Töştük'ün peşini bırakmaz. En sonunda Töştük'ün köpekleri tarafından parçalanarak öldürülür (ET, 1996: 409-422).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, suyun üzerinde yüzen bir akciğer şeklinde Töştük'ün babasının karşısına çıkar. Eleman'ın kendisini yakalamasıyla birlikte bir anda yedi başlı kempire dönüşüp Eleman'ı yakalayıp etkisiz hâle getirir. Eleman'dan kendi canı karşılığında oğlu Töştük'ü ister. Kendisinden eğeyi almayı başaran Töştük'ün ardından, “*vur iyreğim vur*” diyerek elmas kılıcını fırlatır ve kılıç Kerkulun'un kuyruğunu sıyrır. Töştük'ün, yere düşen bu elmas kılıçla yedi başının altısını kesmesinin ardından, uçarak oradan kaçmak zorunda kalır. Aslında yer altında yaşayan Karaç Han'ın adamıdır. Töştük'ün karşısına çıkıp kendisine yoldaş olan yiğitleri de Töştük'ü gözlesinler diye o görevlendirmiştir. Karaç Han'ın kızını ödül olarak koyduğu at yarışında, Karaç Han'ın kara

¹⁸⁰ Mastan kempir: “Mit.: 1. Kocakarı kılığında olan , gûya insanın topuğundan kanını emen ecinniler soyundan bir varlıktır. 2. Hilekârlıkla temayüz eden efsanevî bir kocakarı.” (Yudahin, 1998-II: 555)

atına gelin kılığına girerek binip Töştük'ün atı Kerkulun ve adamı ırmağı tutan yiğide rakip olur. Yolda ırmağı tutan yiğidi kandırıp kendisine verdiği zehirli kımızla sarhoş ederek etkisiz hâle getirir. Ancak Kerkulun her şeye rağmen kendisine yetişir ve hem atını hem de kendisini tekmeleyerek öldürür (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırıcı Uulu tarafından derlenen varyantta, suyun üzerinde yüzen bir akciğer şeklinde Töştük'ün babasının karşısına çıkar. Eleman'ın kendisini yakalamasıyla birlikte bir anda celmoguz kempire dönüşüp Eleman'ı yakalayarak etkisiz hâle getirir. Eleman'dan kendi canı karşılığında oğlu Töştük'ü ister. Töştük'ün yer altına inmesinin sebebi odur. Töştük'ün kendisini dövmesi sonucunda mecburen eğeyi Töştük'e verir (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda, calmavız adıyla anılır ve kaybolan boz dişi deveyi aradığı sırada, bir kavak ağacının yanında Ernazar'ın karşısına çıkar. Anlatmada tasviri, "... kısıcak, yamrı yumru ve kötü görünümlü bir kocakarı ..." şeklindedir (Aça, 2002a: 133). Tam öldüreceği sırada, Ernazar'ın canı karşılığında oğlu Er Töstik'i teklif etmesini kabul ederek onu serbest bırakır (Aça, 2002a: 134). Kenceke'nin dediğine göre o, Bektör'nün calmavızıdır:

"Baban seni Bektör'nün calmavızına vermiş, sen benim değilsin, calmavızdan bir yol kurtulup gel, der." (Aça, 2002a: 135).

Çok zeki bir karakter değildir. Töstik, egesini almak için geldiğinde Şalkuyruk'tan aldığı akılla, "Ana, ana, ardındaki kızların hepsi de senin mi?" diyerek arkasına dönmesini sağlar. Anlatmanın hiçbir bölümünde calmavızın kızları olduğuna dair bir bilgiye rastlanmadığı hâlde calmavızın bu oyuna gelmesi onun ahmak bir karakter olduğunu göstergesidir. Onun kendisi gibi kötü olan Şoyınkulak adlı bir oğlu vardır.

O, fırlattığı büyük bir taşın Şalkuyruk'ın kuyruğuna takılmasıyla Şalkuyruk'la Töstik'in yer altına düşmelerine neden olur (Aça, 2002a: 136-137). Temir Han'ın düzenlediği yaya yarışında, Celayak'ı bitlerini temizleme bahanesiyle kandırıp uyutarak yarışta geri kalmasına neden olan Temir Han'ın cadı karısı / kocakarısı olarak da ortaya çıkar. Ancak, Celayak hızı sayesinde ona yetişir ve gözüne attığı toprak sayesinde geride kalmasını sağlayarak yarışı kazanır (Aça, 2002a: 140-141). Töstik'i yakalayamadığı için Bektör tarafından öldürülür (Aça, 2002a: 145).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, suyun üzerinde yüzen bir akciğer şeklinde Bulatpay'ın karşısına çıkar. Bulatpay'ın kendisini yakalamasıyla birlikte bir anda

kempire dönüşüp onu yakalayıp etkisiz hâle getirir. Bulatpay'dan kendi canı karşılığında oğlu Töstik'i ister. Kendisinden altın aşık kemiğini geri almayı başaran Töstik'i kovalar. Önce kılıcıyla Şalkuyruk'ın kulaklarını, ardından da kargısıyla kuyruğunu koparır. Töstik ve Şalkuyruk'ın yer altına düşmesinin sebebi de odur (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, suyun üzerinde yüzen bir akciğer şeklinde Tokpay-Bay'ın karşısına çıkar. Tokpay-Bay'ın kendisini yakalamasıyla birlikte bir anda yedi başlı bir cadiya dönüşüp onu yakalayıp etkisiz hâle getirir. Tokpay-Bay'dan, kendi canı karşılığında oğlu Töstik'i ister. Kendisinden altın kemiğini (saka) geri almayı başaran Töstik'i kovalar ve sonunda birlikte bir delikten yer altına düşerler (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtigil adlı versiyonda, celmoguzun yerini Şaytan (Şeytan) alır. O, İtigil'in babasını yakalayıp özgürlüğü karşılığında ondan, İtigil'in üç yıllık özgürlüğünü ister. İtigil'den de Tohtamış Han'ın kızını kendisi için alıp getirmesini ister. Tohtamış Han'ın, kızını ödül olarak koyduğu yarışlarda hep İtigil'in karşısında yer alarak ona zorluk çıkarsa da İtigil bütün yarışları kazanıp Tohtamış Han'ın kızını alır. Dönüş yolunda taşların altında İtigil'in karşısına çıkıp onu kandırarak etkisiz hâle getirir. Bu yönüyle, diğer anlatmalardaki Çoyun Kulak'ın yerini alır. En sonunda İtigil tarafından yakalanıp tekrar taşın altına atılır (Yıldırım, 2014: 97-100).

Yirtöşlik adlı versiyonda, Yirtöşlik'in babasından canı karşılığında Yirtöşlik'i isteyen ejderha / yılan şeklindeki bir kahraman olarak ortaya çıkar. Bu yönüyle diğer varyant ve versiyonlardaki celmoguzun yerini alır. Ancak onlardan farkı, ilk görünüşte düşman görünüp sonradan dost oluşudur. Kendisine teslim olmaya gelen Yirtöşlik'e zarar vermez ve onu yer altına, sonradan damadı olacağı padişahın yanına getirir (Urmançı, 2007: 145-147). Diğer varyant ve versiyonlarda ejderha / yılan, Alp Kara Kuş'un yavrularını yiyen ve en sonunda Töştük tarafından öldürülen bir figürdür. Buna benzer şekilde Kırgızların Askazan Baatır Destanı'nda da Askazan Baatır'ın öldürdüğü, kafasının tam ortasında kılıç gibi tek boynuzu olan, önüne çıkanı öldüren ve dev büyüklüğünde olan boğadan da "celmoguz" diye bahsedilmektedir (G-AB, 2012: 41, 45). O, bu versiyonda, Barsa Kilmes padişahın adamı olarak yer alır ve Taşbeylegiç ile yaya yarışına girer. Taşbeylegiç'i su diye kandırıp verdiği içkiyle sarhoş edip uyutsa da Taşbeylegiç'in yarışı kazanmasına engel olamaz. Taşbeylegiç, rüzgârıyla onu yıkıp yere sererek yarışı kazanır (Urmançı, 2007: 159).

Bu versiyonda yalmavız adıyla, Yirtöşlik'in yer altı maceralarını tamamlayıp yeryüzüne çıktığı anda da ortaya çıkar. Yirtöşlik'in yer altına ait ikinci hanımı olan Barsa Kilmes padişahın kızı Könersılu'yu kaçırsa da Yirtöşlik tarafından yakalanarak öldürülür (Urmançı, 2007: 167). Diğer varyant ve versiyonlar arasında yalmavız karakterinin en silik görüldüğü anlatma, Tümen Tatarlarından derlenen bu anlatmadır. Diğer varyant ve versiyonlardaki, babasından Töştük'ü isteme fonksiyonunu, bu versiyonda ejderha / yılan üstlenir. Yirtöşlik'in yer altı macerası da doğal olarak yılanı takip ederek gerçekleşir (Urmançı, 2007: 143-145). Ancak buradaki ejderha / yılan daha sonra Yirtöşlik'e dost olur. Yani, onu Yirtöşlik'in düşmanı olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır.

Bay Nazar adlı versiyonda, ihtiyar bir kadın görünümündeki celbege şeklinde Bay Nazar'ın karşısına çıkar. Bay Nazar'ın kendi canı karşılığında verdiği oğlu Tyostyuk'u kovalayıp yer altına düşmesine neden olur. O, anlatmanın ilerleyen bölümlerinde Tyostyuk'un önüne engel olarak çıkan Şoyung Gulak'ın annesidir (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda, celmoguzun yerini alarak Ecmen'in babasının üstüne binip oğlu Ecmen'i kendisi için isteyen bir ejderdir. O, Ecmen'den özgürlüğü karşılığında Pilis adı verilen şehirde yaşayan bir kızı, kendisi için alıp getirmesini ister. İsteddiği kızı kendisine getiren Ecmen'i serbest bırakarak memleketine yollar (EB, ? : 65-72).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Şor Çeşme adı verilen yerde Irnezer'in karşısına çıkıp canı karşılığında oğlu Ertostik üzerine pazarlık yapar. Kovaladığı Ertostik ve atının ardından yer altına girmez. Aslında o, düğüne giderken Ertostik'in karşısına çıkan Top Dev'in adamıdır. Ertostik'i yakalayamadığı için Top Dev tarafından öldürülür. Anlatmanın son bölümlerinde Ertostik'in karşısına çıkıp onu bir su kuyusuna hapseden Çüşün Kulak da bu cadının oğludur (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Şor Çeşme'de Sölet Bay'ın karşısına çıkıp ondan canı karşılığında oğlu Nurzat'ı alan ve cadı olarak anılan kahramandır. Onun iki oğlu ve bir kızı vardır. Nurzat'ı yakalayabilecek tek varlık olan Kurşun Kulak'ı hapsedildiği yerden çıkarmak isteyen kızına izin vermediği için kızı tarafından öldürülür (ABA, 1996: 57-77).

Kazakların Kulamergen-Joyamergen Destanı'nda, Joyamergen'in karşısına çıkıp kendisine çekerek onu ve atını yutup deryanın dibindeki, yedi kat yer altındaki Yılanbek adlı yer altının padişahına götüren olağanüstü varlık, ince zarlı top gibi bir varlıktır (Arıkan, 2003: 440-444). Bu bağlamda değerlendirildiğinde bu varlık, Er Töştük Destanı'nda akciğer şeklinde suyun üzerinde yüzen celmoguzun yerini almıştır.

4.3.4. Kahramanın Yer Altına İnişi ve Yer Altındaki Mücadeleleri

Destan kahramanları, erginlenme sürecinde, “*maceraya çağrı*”ya uyup “*evden ayrılma*”yı gerçekleştirdikten, yani bir bakıma “*eşiği aştıktan*” sonra akışkan ve belirsiz biçimlerin olduğu bir düş dünyasına ilerlerler. Bu dünya, mucizevî sınavların ve işkencelerin olduğu bir dünyadır (Campbell, 2013: 65-66, 113; Propp, 1985: 46-47). “*Bir kahraman olağan dünyadan çıkıp doğaüstü tuhaflıklar bölgesine doğru ilerler: burada masalsı güçlerle karşılaşılır ve kesin bir zafer kazanılır: kahraman bu gizemli maceradan benzerleri üzerinde üstünlük sağlayan bir güçle geri döner.*” diyen Campbell, kahramanın çıktığı yolculuğun nedenini çok net bir şekilde açıklamıştır (2013: 42). Yani, destan kahramanları bu yolculuklara çıkmak zorundadır. Aksi takdirde halk muhayyilesinde, farklılaşmış kahramanlaşamayacaklardır. Bu yolculuk, bir amaç doğrultusunda, bilinmeze doğru yapılan bir yolculuk olduğundan ve dolayısıyla da içerisinde pek çok şaşırtıcı unsuru barındırdığından dinleyici tarafından hep dikkatle izlenmiştir (Dilek, 2010: 46). Dilek’in bu tespiti, Campbell’in yukarıda değinilen zorunluluğuna ilaveten düşünüldüğünde, halk anlatmalarındaki hiçbir unsurun rastgele anlatmaya dâhil edilmediğinin açık bir göstergesi olacaktır. İlerleyen bölümlerde, Alpkarakuş’un Töştük’ü yutup eskisinden daha güçlü şekilde geri çıkarması anlatılırken de değinilecek olan içe yönelip yeniden doğma arzusu, sadece Alpkarakuş’un karnını değil yer altını da çağrıştırmaktadır. Çünkü yer altı çoğu zaman kahramanların eşiği aşmış geçtikleri yeni mekândır.

Er Töştük Destanı’nda, Kırgızların diğer kahramanlık destanlarındaki dış düşmanlardan memleketi koruma ve bu mücadele esnasında karşılaşılan hain iç düşmanlarla olan mücadelelerden farklı olarak, tabiattın gizli sırlarını çözme ve ikinci bir dünyadaki (yeraltı) kahramanı yenme düşüncesi anlatılır (Suvanbekov, 1963: 57). Türkler İslamiyet’le tanışmadıkları dönemde dünyayı ilk olarak *Yer* ve *Gök*’ten oluşan bir yaşam alanı olarak tasavvur etmişlerdir. Yer altının da dünyanın bir bölümü olarak kabul edilmesi sonraki dönemlerde Uygurca metinlerle birlikte ortaya çıkar (Taş, 2002: 170). Türklere göre yer altı Erlik’in¹⁸¹, yeryüzü insanların, gökyüzü ise Tanrı’nın mekânıdır. Bunlar

¹⁸¹ Radloff tarafından Altay Türklerinden derlenen Yaratılış Efsanesi’nin birinde Şeytan’ın Tanrı tarafından gönderildiği yer, “*Üç kat yerin altında, ay ve güneşi olmayan karanlık bir dünya*” şeklinde anlatılırken (Radloff, 1866: 163’ten İnan, 2000: 16) bir diğerinde “*Erlik’e tekrar beddua okuyarak onu karanlıklar diyarının üçüncü katına sürdü*” şeklinde anlatılmaktadır (Radloff, 1956-II: 6-7’den Sakaoğlu-Duymaz, 2002: 173).

içerisinde yer altı, Erlik'le anıldığı için İslam öncesi Türk insanının zihninde kötülükleri çağrıştıran bir yerdir. Yine yer altı kötü ruhların iyi ruhlu insanları aldatarak ya da zorla kaçırarak çektikleri karanlıklar ve kötülükler diyarıdır. Dolayısıyla da Türk halk anlatmalarında kahramana engel oluşturan kötü dev, canavar, celmogus gibi varlıkların yer altında kahramanın karşısına çıkması da normaldir (Duymaz, 2008: 11-13). Kahramanlar, bu yolculukları sırasında daha önce karşılaştıkları olağanüstü yardımcı fonksiyonundaki kahramanların önerileri, tılsımları ve gizli araçlarından yardım almaktadırlar (Campbell, 2013: 113).

İbrahim Dilek'in Sibiry Türklerine ait destanlar örnekleminde yapmış olduğu değerlendirmelere göre Türk düşüncesinde, *"yeraltı kötülüğün, gökyüzü iyiliğin, yeryüzü ise insanoğlunun şahsında iyilik ve kötülük arasındaki mücadelenin yapıldığı mekânlar olarak tasvir edilir."* Bu bağlamda, Türk destanlarında yer altı Şamanizm'in tesiriyle cehennem tasvirleriyle birlikte anılmış, kahramanlar da yabancı oldukları bu yerde korkunç kahramanlarla mücadele etmiştir (2010: 47). Eliade de yer altını ölümlerin mekânı olarak kabul eder ve şamanların yer altına iniş tasvirlerini ölüm ritüelleriyle ilişkilendirir (Eliade, 1999: 343). Hakas Destanlarından Ay Huucın Destanı'nda yer altı Erlik İblis ile diğer görünmezlerin mekânıdır. Bu yönüyle Yakut, Tıva, Şor ve Altay destanlarında olduğu gibi cehennemi temsil etmektedir (Ergun, 2010: 121, 124). Bu bağlamda, Karalayev'den derlenen varyantta da yer altı için *"cer carıgı tozok (yer yarığı cehennem)"* ifadesi kullanılmaktadır (ET, 1996: 6003.m.).

Jirmunskiy'e göre, yer altına yapılan yolculuğun, yani kahramanın yer altına, öteki dünyaya, yani ölümler âlemine inmesinin temelinde Şamanizmle ilgili çok eski mitik düşünce ve inanmalar yatmaktadır. Bu düşünce ve inanmalardan kaynaklanan bu tip konular, Altay kahramanlık masalının karakteristik özelliğidir. Radloff, Er Töştük'ün adını *"er-tüşlük"* yani *"yer altı kahramanı"* (yeraltına inmiş) şeklinde Sibiry masallarındaki yapıya uygun şekilde izah etmiştir (Jirmunskiy, 2011: 83-84). Ancak İsmail Taş'a göre, Türklerin yer altını ölümle ve uhrevi hayatla özdeşleştirilmesi, Şamanizm'den sonraki döneme, yani evrensel dinlerle tanıştıkları döneme ait bir özelliktir. (Taş, 2002: 167).

Türk destanlarında destan kahramanları yer altına; *açılar-cabılar* adlı bir delikten¹⁸², nehir kıyısından, *Arğalıh* adı verilen yeryüzü ile yer altının birleşme

¹⁸² Eliade, Şamanizm ve kozmoloji bağlamında evreni anlatırken, *"Evrende üst üste üç büyük katman veya bölge vardır; bunlar merkezlerinden geçen bir eksenle birbirlerine bağlı oldukları için de birinden ötekine*

noktasından, baca deliği anlamına gelen *tünük* adlı bir delikten, *çir izigi* yani yer eşiği gibi baca deliğine benzer geçitlerden girerler. Bu geçitlerden yer altına inen kahraman, hedefine ulaşma yolunda geçit vermeyen bataklıklar, dağlar, nehirler, ateş ve kan denizlerini geçmek; kütükler ya da kıl geçitleri aşmak; yağmur, fırtına ve rüzgâr gibi meteorolojik hadiselerle mücadele etmek; insan, ejderha gibi fantastik hayvanlar veya diğer hayvanlarla mücadele ederek onların sınavlarını geçmek zorundadır. Bunları yaparken kahraman can yoldaşı atından ya da diğer yardımcı kahramanlardan yardım görebileceği gibi saçı saçmak, bez bağlamak ve dua etmek gibi Şamanist pratikleri de yerine getirebilir (Dilek, 2010: 48). Türk halk anlatımlarında yer altına iniş; bir kişiyi, hayvanı, hayvan veya tuhaf bir cisim şeklinegirmiş insan ya da olağanüstü bir varlığı takip ederek gerçekleşir. Kazakların Kulamergen-Joyamergen Destanı'nda, Joyamergen'in karşısına çıkıp kendisine çekerek onu ve atını yutup deryanın dibindeki, yedi kat yer altındaki Yılanbek adlı yer altının padişahına götüren olağanüstü varlık, ince zarlı top gibi bir varlıktır (Arıkan, 2003: 440-444). Bu bağlamda değerlendirildiğinde bu varlık, Er Töştük Destanı'nda akciğer şeklinde suyun üzerinde yüzen celmoguzun yerini almıştır. Töştük'ün Tatar sahasına ait versiyonunda Yirtöşlik'i, yer altı padişahının ülkesine götüren varlık ise bir ejderha / yılanıdır. Celmogus, ejderha / yılan ve ince zarlı top gibi varlık arasında bir ilişki vardır. İlerleyen bölümlerde ejderha başlığı altında örnekleriyle de destekleneceği üzere, Türk insanının hayal dünyasında yılan ile ejderha karıştırılmıştır. Karalayev'den derlenen anlatmada, Alpkarakuş'un yavrularını yiyen ejderha / yılan, celmogus sıfatıyla anılır (ET, 1996: 8676.m.). Emel Esin, ince zarlı top gibi varlığın ejderha / yılan fonksiyonu üstlenmesini Çin menşeli bir hadise olarak düşünmektedir. O, Uygurların sanatında, ejderha motiflerinin yanında görülen süslerden biri olan top şeklindeki bir figürden bahseder. Kulamergen-Joyamergen Destanı'ndaki ince zarlı top şeklindeki cismi anlamlandırmaya çalışan Arıkan, Esin'in bahsettiği ejderha figürlerinin yanındaki süslerden biri olan bu top şeklindeki figüre dikkatleri çekmektedir (Esin, 1969: 162'den Arıkan, 2003: 177).

Yeraltına inme arzusu, tabiatın gizli sırlarını çözüp ona hükmetmeyi isteme olarak düşünülmelidir. Bu mücadele sırasında, Töştük'ün karşısına çıkacak olan düşmanları

geçilebilir. Doğal olarak da bu eksen bir açıklıktan, bir 'delikten' geçer; tanrılar yeryüzüne, ölümler de yeraltına bu delikten geçerek inerler; esrik şamanın ruhu da göğe ve yeraltına yaptığı mistik yolculuklarda yine bu geçidi kullanır." demektedir (Eliade, 1999: 291-292)

Kökdöö, Karadöö ve Çoyunkulak gibi kahramanlar ile Töştük'ün yoldaşları dört maamıt ve Konokbay pehlivan da mitik dönemin kalıntılarıdır. Celmoguz, yerlatına inme, gölün dibindeki kırk kulplu kazanı çıkarma da bu bağlamda ele alınmalıdır (ET, 1956: 8).

Karalayev'den derlenen varyantta Töştük, yer altındaki yolculuğuna atı Çalkuyruk'la birlikte başlar. Gerek olağanüstü özellikler sergileyen Çalkuyruk'tan gerekse de dört maamıt ve diğer yol arkadaşlarından yardımlar alarak yer altındaki yani yeni karşılaştığı dünyasındaki yolculuğunu sürdürür. Töştük'ün yeni karşılaştığı dünya da akışkan ve belirsiz biçimlerin olduğu bir dünyadır. Yılan donuna girmiş insanlar belirsiz biçimlerin, aşılacak her engelin devamında karşılaşılan yeni engeller ise akışkanlığın belirtisidir. Bu varyantta, bindiği soku atıyla onları takip eden celmoguz, fırlattığı iyreğiyle Töştük'ü yaralayıp Çalkuyruk'la birlikte yer altına düşmelerine neden olur. Burada Töştük, Çalkuyruk'u ve kendisini Kenceke'nin verdiği yiyeceklerle besleyerek hayatta kalmayı başarır. Bu yiyeceklerden Töştük için olanı külazıktır. Külazık Sarıbay'ın bin atı keserek hazırlattığı, susayanın susuzluğunu gideren, acıkanın karnını doyuran, hâlsiz insanı dinlendiren, zayıf insanı semirten, bin yıl yetecek bir yiyecektir. Kenceke, Çalkuyruk için ise bir örtü hazırlatmıştır. Bu örtü pamuk ile ipeğin karışımı, içinde tabılgı ağacının dalları ve meer otu olan bir örtüdür. Bu örtünün kenarından söküp meer otundan her gün bir tutam verildiğinde, Çalkuyruk semirmese de yorulmayacak, kuvvetlenmese de bitkin düşmeyecektir (ET, 1996: 5353-6115.m.).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta Töştük, celmogusun peşinden Çal Kuyruk'la birlikte yer altına girer. Yer altında karşısına çıkan sırasıyla Ay Kulak, Kün Kulak ve Çoyun Kulak adlı kahramanları öldürür. Kırım ve Urum Han'ın kızlarını alıp onlara damat olur. Kayınpederlerinin düşmanları Cantakçı (celmogusun çocuğudur) ve Kaşan Kara Alp'ı öldürür. Daha önce öldürdüğü Çoyun Kulak dirilip tekrar karşısına çıkar ve Töştük'ü öldürüp hanımı Ak Çenem'i kendisine alır. Atı Çal Kuyruk, Töştük'ün dizkapağı kemiğini bulup yuttuktan sonra dışkı yoluyla geri çıkararak Töştük'ü diriltir. Çoyun Kulak'ın dış canını bulup onu öldüren Töştük, ardından Çoyun Kulak'ın Ak Çenem'den olma oğlunu da öldürür. Ak Çenem'le tekrar nikâhlanır ve ondan Bir Bilek adlı bir oğlu olur. Töştük'ün karşısına bu sefer de Çoyun Kulak'ın can dostu Temir Kulak çıkar. Temir Kulak, Töştük'ü etkisiz hâle getirip Ak Çenem'i kendisine hanım olarak alır. Oğlu Bir Bilek olağanüstü şekilde çabucak büyüyüverip Temir Kulak'ı öldürür ve babası Töştük'ü kurtarır. Oğlu Bir Bilek, Töştük'ün nazarının değmesi sonucu bir anda ölüverir. Ardından çocuklarını yemeye

çalışan ejderhayı öldürmesi sonucunda dost olduğu Kara Kuş'un üstüne binip yeryüzüne çıkar (İliç, 2002: 29-96).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta Töştük, yer altına altı başını kestiği yedi başlı kempirin peşinden gider. Burada, önce karşısına çıkan Aykulak adlı yiğidi, zorlu bir mücadelenin sonrasında, Çalkuyruk'un duasının ardından; Allah'ın yardımıyla öldürdükten sonra yoluna devam eder. Yolculuk boyunca sırasıyla Kaz Vuran, Ceylan Sektirme ve Kölyutar Maamıtlarla karşılaşır onlarla dost olur ve yolculuğunu onlarla birlikte sürdürür. Yolda, Alpkarakuş'un bir ağacın üzerindeki iki yavrusunu yemeye çalışan ejderhayı öldürür. Alpkarakuş, ilk başta onun yaptığı iyiliği fark edemez ve Töştük'ü yutar. Yavrularının uyarısıyla Töştük'ü kusarak eskisinden daha güçlü bir şekilde geri çıkarır. Zorda kaldığında yakıp kendisine haber vermesi için bir tüyünü kopararak Töştük'e verir. Yoluna devam eden Töştük, bir karakulak tarafından kovalanan kaplanı, karakulağı öldürerek kurtarır. Kaplan da Töştük'e, zorda kaldığında yakarak kendisine haber vermesi için bir kılını verir. Oradan ayrılıp yoluna devam eden Töştük, bu sefer de sırasıyla ayaklarından yaralanmış üç ayı, üç kurt ve üç pars yavrusunu iyileştirir. Yavruların anneleri de zorda kaldığında yakıp kendilerine haber vermesi için birer kollarını kopararak Töştük'e verirler. Yoluna devam eden Töştük, Urumkan'ın memleketine gelip kendisinden kızı Uzunsaç'ı istediğinde, Urumkan'ın kendisine sunduğu yarışları atı, yol arkadaşları ve yolda karşısına çıkıp tüylerini aldığı dostları sayesinde kazanarak Uzunsaç'ı alır. Alpkarakuş'un sırtına binip yeryüzüne çıkan Töştük, burada karşısına çıkan Demirkulak'ı da yenip memleketine geri döner (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

İlyanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük, yer altına inmemekte tüm maceralarını yerüstünde sürdürmektedir (ET, 1996: 409-422).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta Töştük, yedi başlı kempiri takip ederken yer altına düşer. Yer altında sırasıyla ırmağın suyunu yutan yiğide, bir ağacın dalında mahsur kalan karıncalara, yeri dinleyen, yanında tüfeği olan ve gökyüzüne uzanabilen yiğitlere, ayağına ağaç kökü batmış bir kaplana rastlar. Yedi başlı kempir tarafından zorla oldukları yerde görevlendirilmiş olduklarından yiğitler de kempire düşmandırlar ve Töştük'e yol arkadaşı olmak istemektedirler. Töştük, yolda karşısına çıkan karıncaları mahsur kaldıkları yerden kurtarır. Bunun üzerine karıncaların padişahı, bir karıncanın butunu, zorda kaldığında tutuşturup kendilerine haber vermesi için Töştük'e verir. Aynı şekilde, kaplan da bir bıyığını, zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için

Töştük'e verir. Kempirin bulunduğu Karaç Han'ın memleketine, hep birlikte gelirler. Karaç Han'ın kızını ödül olarak koyduğu yarışları yolda karşılaştığı yiğitler, karıncalar, kaplan ve atı Kerkulun sayesinde kazanan Töştük, Karaç Han'ın kızını alıp yerüstündeki memleketine döner (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük, celmoguzun peşinden atı Çalkuyruk'la birlikte yer altına iner. Burada döverek celmoguzdan egesini alır. Ardından bir hanın evini pisleyen kuşları öldürüp hanın kızını alır. Sonra da gölün dibindeki kırk kulaç uzunluğundaki kazanı Çalkuyruk'un yardımıyla çıkarıp başka bir hanın kızını alır. Müslüman karıncalara yardım edip kâfir karıncaları suya süpürür. Başka bir hanın,saçtığı bin altın sikkeyi toplayana kızını vereceğini duyduğunda,kendilerinden aldığı bıyığı tutuşturup karıncalara haber vererek onları çağırır. Onların sayesinde, saçtığı bin altın sikkeyi toplayarak hanın kızını alır. Atı Çalkuyruk'un tavsiyesi üzerine Alpkarakuş'un yavrularını yemeğe çalışan ejderhayı öldürüp dost olduğu Alpkarakuş'un sırtına binerek veryüzüne çıkar. Burada karşılaştığı Çoyunkulak, kendisini öldürse de Batı Küñ Töştük'ün bütün kemiklerini rakıyla yıkayıp gömer. Sonrasında atı Çalkuyruk, kemiklerini bir araya getirip onu tekrar diriltir. Tekrar dirilmesinin ardından Çalkuyruk'la birlikte Çoyunkulak'ı öldürüp memleketine geri döner (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda, calmavızdan egesini alan Töstik ve Şalkuyruk kaçarlarken Şalkuyruk'ın hızından dolayı yer yarılar ve ikisi birlikte bu yarıktan yer altına düşerler. Töstik yer altında önce, Cılan Bapı Han ve ailesiyle karşılaşır. Cılan Bapı Han Töstik'ten, Temir Han'ın kızını kendisi için alıp getirmesini ister. Eğer bunu başarabilirse o da kendi kızını Töstik'e vermeyi vaat eder. Töstik, Temir Han'ın yurduna doğru gerçekleştirdiği yolcukta sırasıyla; daha önceden kendisinin geleceğinden haberdar olan ve kendisini bekleyen aldığını insana sezdirmeyen, ayağında taş bağlı olduğu hâlde geyikleri yakalayabilen Celayak, yer altını dinleyebilen Sakkulak, dağları kaldırabilen Tavsoğar, göllerin suyunu ağzına alabilen Költavısar/Kölcutkiş ve yer altının açığözü olan adamlarla karşılaşır. Yedi arkadaş Temir Han'ın ülkesine gelirler. Töstik ve arkadaşlarının geldiğini öğrenen halk oradan göçmüştür. Sakkulak, Açığöz, Tavsoğar ve Kölcutkiş'in yardımlarıyla onların göçtükleri yeri bulupengelleri aşarak kısa zamanda Temir Han'ın yurduna gelirler. Temir Han, kızını Keşçe Han'a vermek üzereyken yetişirler ve Temir Han'ın kızını vereceği damadını seçmek için düzenlediği yarışlara katılırlar. Önce, Sakkulak'ın sayesinde kendilerine kurulan zehirli yemek tuzağından kurtulurlar. Daha

sonra, at yarışı düzenleyen Temir Han'ın yarışını, Temir Han kendisini bir haftalık yere sürmesine rağmen Şalkuyruk kazanır. Bu sırada Tavsoğar da güreş yarışında Temir Han'ın tüm pehlivanlarını yener. At yarışı ile güreş yarışmalarını kaybeden Temir Han ile Keşçe Han bu sefer de yaya yarışı yapmaya karar verirler. Töstik, bu yarış için Celayak'ı görevlendirir. Yarış sırasında Temir Han'ın koşucularından bir cadı karısı, Celayak'ı bitlerini temizlemek bahanesiyle uyutur ve yarışta geri kalmasına sebep olur. Uyandığında öğle vakti olsa da Celayak diğer yarışçılara yetişir ve yarışı kazanır. Bunun ardından Temir Han, Töstik'ten kenarı kırk kulaçlı büyük kazanını düştüğü derin gölden çıkarmasını ister. Töstik, bu iş için Költavısar'ı görevlendirse de o, suyun tamamını yutamaz. Şalkuyruk, Töstik'ten izin isteyerek göle dalar ve bin bir güçlkle kazanı çıkarır. Bunun üzerine Temir Han, Töstik ve arkadaşlarını demir bir saraya yerleştirir ve üzerlerine kapıyı kapatarak sarayın etrafında ateşler yakar. İçerdekiler sıcaktan öleceği sırada Tavköşirer tekmesiyle kapıyı yıkar, Kölcutar da ağızındaki bir gölün suyuyla ateşi söndürür. Temir Han, çaresiz kalarak kızını Töstik'e teslim eder. Töstik, Cılan Bapı Han'ın yurduna kızla birlikte gelir. Cılan Bapı Han da kendi kızını Töstik'e verir. Memleketine dönmek için Cılan Bapı Han'dan izin alan Töstik'in yer altında düştüğü kapı, altı aylık zorlu bir mesafededir. Cılan Bapı Han'ın kızı ve hizmetkârları bu zorlu yolculuğa dayanamayarak helak olurlar. Bu yolculukta Künke adlı bir kadın hizmetkâr, Şalkuyruk ve Töstik sağ kalmayı başarır. Töstük, yolda Simurg'un yavrularını yemeye çalışan ejderhayı öldürüp yavruları kurtarır ve Simurg'la dost olur. Başından geçenleri Alp Kara Kuş'a anlatan Töstik, Alp Kara Kuş'un kanatlarında yeryüzüne çıkar. Kendisine bir iyilik daha yapan Alp Kara Kuş, olağanüstü özelliği olan bir tüyünü Töstik'e verir ve zorda kaldığında bu tüyü yakmasını tembihler. Yeryüzüne çıktıklarında calmavızın oğlu Şoyinkulak, Töstik'i uykuda yakalayıp etkisiz hâle getirerek derin bir zindana kapatır. Şalkuyruk'ın kendisine uzattığı kemerdeki çakmak sayesinde tüyünü yakmayı başaran Töstik'in yardımına gelen Alp Kara Kuş, Töstik'i kanadına alıp hapsedildiği derin zindandan kurtarır. Sonrasında Künke'nin de yardımıyla Şoyinkulak'ın dış canlarını ele geçirip önce Şoyinkulak'ı ve ardından Şoyinkulak'ın Künke'den doğma oğlunu da öldüren Töstik, memleketine geri döner (Aça, 2002a: 129-150).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik ve Şalkuyruk, kempirden Töstük'ün altın aşığını alıp kaçtıkları sırada yer altına düşerler. Burada karşılarına çıkan seksen kempirin üzerine saldıran yılanlardan korkmayan Töstik, kempirlere yiğitliğini ispatlar. Bunun üzerine kempirler Töstik'ten, Han'ın altın saçlarından bir tutam getirmesini

isterler. Bu isteği yerine getirmek için yola düşen Töstik, yolda sırasıyla; dağı kaldıracı, bir gölün suyunu içebilen ve her şeyi önceden bilebilen adamlarla arkadaş olur. Hanın memleketine geldiklerinde kendisinden kızını isteyen Töstik ve arkadaşlarına çok kızanhan, bunları demir bir eve kapatıp evi ateşe verir. Buradan gölün suyunu yutabilen adamın sayesinde kurtulan Töstik ve arkadaşları hanın adamları tarafından başka bir demir eve kapatılır ve üzerlerine demir indirilir. Her şeyi bilen arkadaşları bu durumu önceden sezip Töstik'i uyarır ve dağı kaldıran adam sayesinde üstlerine düşmekte olan demirden kurtulurlar. Han, bir kuyunun dibindeki kazanı çıkarmalarını şart koştuğunda da hep birlikte kazanı iple çekerek hanın isteğini yerine getirirler. Bunun üzerine han, kızını Töstik'e verir. Kızına çeşitli hediyeler veren han, iki günlük yolu kendileriyle birlikte yürüse de yolda Töstik tarafından öldürülür. Hanın kızını yoldaşlarıyla birlikte bırakıp kellesini alarak seksen kempire getiren Töstik, özgürlüğüne kavuşur. Memleketine doğru giderken yavrularını bir ejderhanın elinden kurtardığı Alp Karakuş'la dost olur. Bu iyilik karşılığında Töstik'i yeryüzüne çıkarmak isteyen Alp Karakuş, Töstik'ten yolda yemek için doksan tane toygar kuşu ve doksan tane su matarası ister. Töstik bunları hazırladıktan sonra yola çıkarlar. Yolda yiyecek bitince Töstik, Alp Karakuş'u bacağından verdiği etlerle doyurur. Yeryüzüne çıktıklarında durumu fark eden Alp Karakuş, etleri tekrar geri çıkarır ve Töstik'in bacağı iyileşir. Alpkarakuş, zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için bir tüyünü Töstik'e verir (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töstik ve Şal-kuyruk, altın sakayı (kemiği) almayı başarsalar da kendilerini takip eden cadıdan kurtulamazlar ve hep birlikte yer altına düşerler. Yer altına düştüklerinde Şal-kuyruk, Töstik'e bir kılını verir ve daha öteye gitmez. Şal-kuyruk'tan ayrılıp yoluna devam eden Töstik, yolda sırasıyla; Ulmis-Han'ın Töstik'e âşık olan kızının gönderdiği, kayaları birbirine çarpan, bir gölün suyunu içen, çok hızlı koşan ve her şeyi işiten adamlarla karşılaşır onlarla dost olur. Hep birlikte Ulmis-Han'ın huzuruna gelen bu beş arkadaş, handan kızını isterler. Bunun üzerine han, kızını vermek için geçmeleri gereken üç sınavı açıklar. Bu sınavlardan ilkinde, kayaları yerinden söken adam hanın pehlivanını güreşte; ikincisinde, hızlı koşan adam hanın hızlı habercisini yaya yarışında yenererek Töstik'e yardımcı olurlar. Üçüncü sınavda ise altında ateş yanan demir evden gölün suyunu içen adamın suyu demire püskürterek soğutması sayesinde sağ çıkan Töstik ve arkadaşları, kızını verme konusunda hanı razı ederler. Her şeyi işiten adam, hanın kızının yer altındaki yerini bulur ve kızı alarak yoluna devam eder

(Boratav-Bazin, 1995: 237-239). Bu kısaltılmış bir versiyon olduğundan anlatmada geçen “*dönüş yolunda*” ifadesinin, kesin olmamakla birlikte “*yeraltından yeryüzüne dönüş*”ü kastettiği düşünülmektedir. Çünkü Töstik’in bu versiyondaki bir sonraki mücadelesi, Şoyun-Kulak’la olacaktır. Diğer varyant ve versiyonlarda, Töştük’ün Çoyun Kulak’la olan mücadelesinin yeryüzünde gerçekleşmesi, bu şekilde düşünülmesinin sebebidir.

İtigit adlı versiyonda İtigit’in Şaytan (Şeytan)’la olan mücadelesinden bahsedilse de bu mücadalenin yer altında gerçekleştiğine dair herhangi bir izle karşılaşmamaktadır (Yıldırım, 2014: 97-100).

Yirtöşlik adlı versiyonda Yirtöşlik, babasının kendisini verdiği ejderha yılanın olduğu yere gider. Ejderha yılanın peşine takılarak ejderha yılanı Yirtöşlik’i getirmesi için görevlendiren padişahın yer altındaki evine, yer deliğinden girip varırlar. Yirtöşlik burada padişahın beyaz bir yılan şekline girmiş güzel kıızıyla evlenir. Padişahın tavsiyesi üzerine kendisine bir ev yapmak için yola çıkan Yirtöşlik, yolda karşısına çıkan bir adamın dediklerine uyarak denizin içindeki değerli kemiği alır ve bu kemikle kendisine bir ev yapıp hanımıyla birlikte bu eve yerleşir. Ardından yine kayınpederinin isteği üzerine, evinin çatısını yapmak için bir tilkiyi gözcü olarak kullananan geyiği, tilkiyi etkisiz hâle getirip öldürür. Ardından geyiğin derisini yüzer ve evin çatısını yapar. Geyiğin boynuzlarını da evinin köşelerini süslemek için kullanır. Kayınpederi, bir başka ziyaretinde Yirtöşlik’e, gelip geçenlerin konaklaması için evinin kenarına bir ağıl yapmasını söyler. Yirtöşlik bir doğanı gözcü olarak kullanan kartalı, doğanı etkisiz hâle getirip öldürür. Kartalın tüylerinden kendisine bir ağıl yapar. Kaynatası bir başka ziyaretinde Yirtöşlik’e, bu ağılda konaklayan kervanları ağırlaması için Barsa Kilmes padişahın kızı Köner’i ikinci hanım olarak alması gerektiğini söyler. Atı Çalkoyruk’la birlikte yola çıkan Yirtöşlik’in karşısına akan evini tamir etmeye çalışan bir ihtiyar çıkar ve Könersılu’nun yer kökünün dayacağını aldığını, bu yüzden de evinin durmadığını söyler. Oğlunun da Yirtöşlik’in geleceğini öğrenip onunla karşılaşmak için idman yaptığını öğrenir¹⁸³. Könersılu’nun peşine düşen Yirtöşlik, yolda sırasıyla ayağına değirmen taşı bağlı olduğu hâlde geyiğin peşinden koşabilen, iki dağı birbirine vurabilen, yedi kat yerin altını dinleyebilen, bir gölün suyunu ağzına alabilen, çürük bir kökü baltayla ortadan yarabilen, bir turgayı gözün görebildiği en uzak yerden

¹⁸³ Anlatmanın asıl metninde bu olay, Yirtöşlik’in diğer yol arkadaşlarıyla karşılaşmaları öncesinde de aynı şekilde anlatılmıştır (Radloff, 1872: 352-375). Ancak aktarmada kullanılan metinde (Urmançı, 2007: 135-171) sadece Yirtöşlik’in ilk yol arkadaşı Taşbeylegiç’le karşılaşmasından önce anlatılmış sonraki yoldaşlarıyla karşılaşmalarından önce ise bu durum (...) ile belirtilmiştir.

okla bir gözünden diğer gözüne delerek vurabilen altı yiğide rastlar. Hep birlikte Barsa Kilmes padişaha ulaşırlar.

Padişah, kızını vermek için kendilerine bazı şartlar sunar. Bunlardan ilki ihtiyar kadının koşu yarışında geçmeleridir. Yirtöşlik; Taşbeylegiç, yani hızlı koşan yiğidi görevlendirir. Ancak ihtiyar kadın, Taşbeylegiç'i sarhoş ederek uyutur. Üçüncü günün sonunda uyanan Taşbeylegiç aradaki mesafeyi kapatır ve ihtiyar kadını yener. Padişahın ikinci şartı Çingiz adlı yiğidini güreşte yenmeleridir. Yirtöşlik, bu sefer Tavsukkiç'i görevlendirir. Tavsukkiç, Çingiz Alp'ı yener. Üçüncü şartını gizli tutan padişahın sırrını, Cirtınlagıç'ın maharetiyle Könersılu'yı dinleyerek öğrenirler. Padişahın planı, bu yedi yiğidi üç gün demir saraya kapatmak ve sarayın etrafını kömürle çevirdikten sonra körük ile sarayın duvarlarını ısıtıp öldürmektir. Bunu öğrenen Yirtöşlik, Külupkiç'i görevlendirir. Külupkiç ağzında biriktirdiği suyla duvarların sıcaklığını giderir. Padişahın dördüncü sınavını da Cirtınlagıç'ın maharetiyle Könersılu'yı dinleyerek öğrenirler. Padişah bu sefer de ağaç balta ile demir kütüğü kesme görevini verir. Bu şartı da Tümgekyargıç'ın hüneri ile geçerler. Padişahın son sınavını ve sınavı geçme yolunu da Cirtınlagıç'ın maharetiyle Könersılu'yı dinleyerek öğrenirler. Padişahın elmas baltasının gazabından kurtulmanın yolu süt gölüne¹⁸⁴ girip yıkanmaktır. Taşbeylegiç'in yardımıyla koşarak gidip bu gölde yıkanır. Turgay Atıcı, Yirtöşlik'in hiç erlik göstermediğini söylese de diğerlerinin Yirtöşlik'in kale kapısının nöbetçisini öldürdüğünü hatırlatmaları üzerine, Turgay Atıcı mecburen elmas baltanın altına yatar. Ancak balta geri sıçrayarak padişahın başını keser ve padişah ölür.

Yirtöşlik, Köner'i de alıp kaynatasına geldiğinde kaynatası durumdan memnun olur ve memleketine dönebilmesi için Yirtöşlik'e izin verir. Yirtöşlik, iki hanımını ve padişahın hediyelerini alıp girdiği delikten çıkarak tekrar kendi dünyasına ulaşır (Urmançı, 2007: 134-171).

Bay Nazar adlı versiyonda, celbegeden eğeyi alıp kaçan kır at ve Tyostyuk, yer altına düşüp burada yaşayan yılan Bobbuk Xaan'ın sarayına gelirler. Tyostyuk atının tavsiyelerini dinleyip karşısına çıkan yılanlardan korkmayarak erliğini ispatlar. Bunun

¹⁸⁴ Şor Şamanlarının teflerinin üzerinde, şamanın alt dünyaya yaptığı ayinin ardından arınıp temizlenmek için girdiği mitik bir göldür (Aleksyev, 2013: 230). Yine Radloff'un kaydettiğine göre gökyüzünün üçüncü katında bütün hayatın kaynağı olan Süt-ak-köl bulunur (Radloff, 2012: 22). Teleüt şamanları da ayinler esnasında dinlenmelerini sağlamak için atlarını yani teflerinin figürlerini Sürün Dağı'ndaki Süt Ak-Köl (Süt Gölü)'e gönderirler (Drenkova, 2014: 19).

üzerine yılanlardan biri Bobbuk Han'a, diğeri de hanın hanımına dönüşür. Tyostyuk, Bobbuk Han'ın oğluna Temir Han'ın kızını almak için yola çıkar. Yolda sırasıyla kendisinin yer altına indiğinden haberdar olan ve bu yüzden kendisini bekleyen hızlı koşan, yer altı da dâhil dünyada konuşulan her şeyi duyabilen, bir boğanın etinin hepsini yiyip tekrar geri çıkarabilen, bir gölün suyunu yutup tekrar geri çıkarabilen, bir dağı yerinden kaldırıp başka bir yere koyabilen adamlarla karşılaşır ve onlarla birlikte yoluna devam eder. Temir Han'ın memleketine geldiklerinde hanın kızını vermek için yarışmalar düzenlediğini gören Tyostyuk de yarışlara katılır. Tyostyuk, ilk yarış olan yaya yarışını yabani atları dahi yakalayabilen arkadaşı, ikinci yarış olan at yarışını ise kır atı sayesinde kazanır. Üçüncü yarış olan güreş yarışmasını dahir dağı kaldırıp başka bir yere koyabilen arkadaşının sayesinde kazanır. Tyostuk, bu yarışmanın ardından, Temir Han'ın düzenlediği yemek yeme yarışmasını bir boğanın hepsini yiyebilen arkadaşı sayesinde kazanır. Temir Han'ın bir sonraki isteği denizin dibine düşen demir kazanının çıkarılmasıdır. Tyostuk'un bir gölün suyunu yutabilen adamı, tüm çabasına rağmen denizin suyunu tam olarak kurutamaz. Bunun üzerine kır at denize girer ve kazanı alıp Tyostuk'a verir. Bunun ardından Temir Han, Tyostuk ve arkadaşlarını bir eve kapatıp yakmak istese de Tyostuk ve arkadaşları bu tuzaktan bir dağı kaldırıp başka bir yere koyabilen adam sayesinde kurtulurlar. Temir Han'ın bir sonraki tuzağı olan zehirli yemek tuzağından da her şeyi duyabilen adamın tuzağı duyup önceden kendilerini uarması sayesinde kurtulurlar. Sonunda Temir Han'dan kızını alan Tyostuk, kızı Babbuk Han'a teslim eder. Babbuk Han da bu kızın karşılığında Tyostuk'a, Hyunkee adlı bir kız ve beş adam vererek onları yeryüzüne yollar. Ancak çok zorlu olan bu yolculukta, sadece Tyostuk ve Hyunkee kız sağ kalmayı başarırlar. Yolda bir yılanın ağacın tepesindeki kuş yavrularını yemek için ağaca tırmandığını gören Tyostuk, okla bu yılanı vurup öldürerek kuş yavrularını kurtarır. Yavruların annesi olan büyük kara kuş (Han Gerdi) yuvasına döndüğünde, yavrularının sağ kaldığını görüp çok sevinir ve bu iyiliğinin karşılığında Tyostuk, Hyunkee kız ve kır atı kanatlarına bindirip yeryüzünün deliğine kadar çıkarır (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda, Pilis şehrinin padişahının kızını, padişahın sunduğu şartları / sınavları yerine getirerek almayı başaran Ecmen, dönüş yolunda kırk devin yaşadığı bir yerde dinlenir. Burada devlerden biri Ecmen'in yanındaki kızı görüp kaçar. Ecmen, bu devin peşinden yer altına girer. Burada yedi başlı devi yakalayıp altı başını kesen Ecmen, devin kuş donuna girip uçmasıyla kızı kurtarmayı başarır. Kızı bir ipe

bağlayıp arkadaşlarına yeryüzüne çektirir. Kendi de aynı iple yukarı çıkmak istese de arkadaşları kendisini yukarı çekmeden ipin ucunu aşağı atarlar. Arkadaşlarının bu ihaneti üzerine yer altında yoluna devam eden Ecmen, yolda karşısına çıkan bir çiftçiden aldığı aletle yer altında tünel kazıp devlerin mekânına girip bulduğu kırk anahtarla kırk odanın kapısını açarak devler tarafından hapsedilen mahkûmları serbest bırakır.¹⁸⁵ Onlardan yeryüzüne çıkmanın sürme kuşunu bulmaktan geçtiğini öğrenir. Onların tarif ettiği yere gelip sürme kuşunun hünnap ağacının üzerindeki yavrularını yemeye çalışan ejderi öldürerek sürme kuşuyla dost olur. Bu iyiliği karşılığında sürme kuşu Ecmen'i sırtına bindirip yeryüzüne çıkarır (EB, ? : 65-72).

Dede Irnezer adlı versiyonda, eğesini cadı karısından alıp kaçarken atının ayağıyla açtığı çukurdan, atıyla birlikte aşağı düşen Ertostik, cadının elinden kurtulmayı başarır. Yer altında, yılan Banu Han ve ailesiyle karşılaştığında atının tavsiyesi üzerine onlardan korkmayarak onlara erliğini ispatlar. Banu Han'ın isteği üzerine, Tömür Han'ın kızını Banu Han'ın oğluna almak için Tömür Han'ın üzerine sefere çıkar. Yolda sırasıyla Öğri, Cehan Göz, Rüzgâr Ayak, Deniz, Dağ ve Duyar Kulak Baturlarla karşılaşp onlarla dost olarak Tömür Han'ın huzuruna gelip ondan kızını ister. Bu sırada başka birileri de Tömür Han'dan kızını istemek için gelmişlerdir. Ertostik, Tömür Han'ın kendilerine kurduğu zehirli yemek tuzağından Duyar Kulak ve Dağ Baturlar sayesinde kurtulur. Yine Tömür Han'ın kızını vermek için şart koştuğu yarışlardan at yarışını atı; yaya yarışını Rüzgâr Ayak Batur; gölün dibindeki kazanı çıkarma yarışını atı ve Deniz Batur; kırk kız arasından kendi kızını bulma yarışını daha önce karşılaştığı karınca; etrafında ateş yakılan demir evden çıkma sınavını Deniz Batur; Tömür Han'ın kızını sakladığı yerden bulma sınavını da Cehan Göz ve Duyar Kulak Baturlar sayesinde kazanmayı başarır. Kızı alıp Banu Han'a teslim ettiğinde bunun karşılığında Banu Han, Ertostik'e kendi kızını verir. Yanlarına kırk cariye katıp onları uğurlar. Ertostik'in memleketine doğru çıktığı bu yolculuk, çok zorlu bir yolculuk olduğundan yolda Banu Han'ın kızı ve otuz dokuz cariye ölür. Birlikte yollarına devam ederlerken bir ağacın tepesindeki kuş yavrularını yemeye çalışan ejderi öldüren Ertostik, bu yavruların annesi olan Sırma kuşla dost olup onun kanatlarına binerek tekrar yeryüzüne çıkar (DI, 1997: 42-58).

¹⁸⁵ Daha önce de değinildiği üzere Türk düşüncesinde yer altı kötülüğün ve Erlik'in mekânıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde Ecmen'in yer altında kurtarmış olduğu bu mahkûmlar, mitik inanmalara göre, Erlik'in ele geçirerek yer altına götürüp kendisine kul yaptığı ölmüş insanların ruhlarıdır.

Akboz Aygır adlı versiyonda, cadıdan altın aşığını alıp kaçtıkları sırada Akboz Aygır cadıdan kurtulamayacaklarını anlayıp yere kuvvetlice vurarak bir yarık açar ve Nurzat'la Akboz Aygır bu yarıktan yer altına düşerler. Nurzat, burada önce yılan Batu Han ve ailesiyle karşılaşır ve Akboz Aygır'ın tavsiyesine uyup onlardan korkmayarak yiğitliğini ispatlar. Batu Han'ın oğluna, Tömür Han'ın kızını almak için yola çıkan Nurzat, yolda kendisini bekleyen Çaktırmaz, Rüzgâr, Duyar, Su, Göz, Dağ ve Aptal Baturlarla karşılaşır onlarla dost olarak yoluna devam eder. Tömür Han'ın zehirli yemek tuzağından, Duyar Batur'un olayı haber vermesi sonucunda Çaktırmaz Batur'un yemekleri değiştirmesi sayesinde kurtulurlar. Tömür Han'ın at yarışını atı Akboz Aygır sayesinde kazanan Nurzat, güreş yarışını da Dağ Batur sayesinde kazanır. Yaya yarışına Nurzat'ın namına katılan Rüzgâr Batur, Tömür Han'ın cadısının kendisini içirdiği ilaçlı suyla uyutmasına rağmen kazanmayı başarır. Tömür Han'ın kazanını gölün dibinden çıkarma yarışını da Su Batur'un gölün suyunu içmesi sayesinde kazanan Nurzat, sonunda Tömür Han'ın da kendisine hayran kalması sonucunda kızı almayı başarır. Batu Han, kızı kendisine teslim eden Nurzat'a daha önce söz verdiği üzere kendi kızını verir. Yanlarına çokça asker ve cariyeye katıp onları memleketine doğru uğurlar. Ancak bu yolculuk çok zorlu olduğundan Nurzat'ın hanımı, askerler ve cariyeler yolda ölürler. Bu yolculukta Nurzat, Akboz Aygır ve Kemergül adlı bir cariyeye sağ kalmayı başarıp yollarına devam ederler. Nurzat, bir çeşmenin yanında dinlendikleri sırada çeşmenin yanındaki çınar ağacının tepesindeki kuş yavrularını yemeye çalışan ejderhayı öldürüp yavruları kurtarır ve bunun sonucunda yavruların annesi olan anka kuşuyla dost olur. Anka kuşu bu iyiliğinin karşılığı olarak Nurzat ve yanındakileri yeryüzüne çıkarır (ABA, 1996: 57-77).

4.3.4.1. Epizotu Oluşturan Kahramanlar

4.3.4.1.1. Kahramanın Olağanüstü Yardımcıları

Dört Maamıt

Anlatıcı ve aslında ait olduğu toplum tarafından üstün güçlerle donatılan kahraman, her zaman düşmanla dövüşmeye hazırdır. Ancak ne olursa olsun, o da insandır ve bazen yorulur ya da yenilir. İçerisine düşmüş olduğu kötü durumdan bir an önce

kurtulup düşmanlarını yenmesi gereken kahramana, mutlaka yine kendisi gibi olağanüstü güçleri olan ve Tavsoğar (Dağdeler), Költavsar (Gölgeçer), Jelayak (Tezgider) gibi arkaik destan kahramanları yoldaş olarak yolların. Totemizmin izlerini taşıyan bu kahramanlar, daha sonra özellikle İslam dininin tesiriyle Baba Tükti Şaştı Aziz, Hızır, Gayip Eren, Kırık Şiltan, Jedi Kâmil Pirler gibi adlarla ortaya çıkan tiplere dönüşürler (İbrayev, 1998: 82). Arıkan, İbrayev'in bu kahramanları totemizmle ilişkilendirmesi fikrini onaylamamakta ve bu kahramanları, yer-su unsurlarıyla ilişkilendirip onların "kutsal"la olan ilgilerine değinmektedir (2003: 162). Berdibay; Jelayak, Tavsoğar, Sakkulak ve Közboyavşu gibi kahramanları, masalsı unsur olarak kabul eder (2002: 13-14). Bu noktada dikkati çeken bir başka husus, Altay mitolojisinde "ceti kaan" diye bilinen ve Büyük Ayı Yıldız Takımı'nı oluşturan Caan-Oos (Büyük Ağız), Uzun-Kol (Uzun Kol), Tarmaçı (Büyücü), Tıñdaaçı (Duyucu), Cügürük (Koşucu), Bökö (Yiğit), Caan-Kös (Büyük Göz) adlı kahramanlardır. Bu kahramanlarla ilgili olarak anlatılan mit şu şekildedir:

"Büyük ayı yıldız takımını oluşturan her bir yıldız aslında yeryüzünde yedi kardeşmiş. Adları sırasıyla Caan-Oos (Büyük Ağız), Uzun-Kol (Uzun Kol), Tarmaçı (Büyücü), Tıñdaaçı (Duyucu), Cügürük (Koşucu), Bökö (Yiğit) ve Caan-Kös (Büyük Göz)'tür. Bunlar yeryüzünde her şeye zarar veriyorlarmış. Karatı Kağan onları çağırmış. Tıñdaaçı Karatı Kağan'ın onları demir zindana kapatacağını duymuş. Caan-Oos bir göl dolusu suyu ağzına doldurmuş. Onlar Karatı Kağan'ın yanına gidince kağanın onlara verdiği zehirli eti Tarmaçı büyüyle başkalarına vermiş, kendileri iyi eti yemişler. Sonra onları dinlenmeleri bahanesiyle demir zindana koyarak kilitleyip dışarıdan yakılan ateşle zindanı ısıtmaya başlamışlar. Caan-Oos ağzına doldurduğu göl dolusu suyu boşaltınca kurtulmuşlar. Tıñdaaçı, kağan ve adamlarının onların öldüğünü düşünerek gittiklerini duymuş. Bökö, demir zindanı yıkmış. Cügürük, koşarak gidip yedi geyik tutmuş. Bu geyikle karınlarını doyurmuşlar. Tekrar kötülük etmeye başlamışlar. Fakat sonunda büyük bir kayadan düşüp ölmüşler. Fakat yere düşmeyip, yedi yıldız olarak göğe çıkmışlar." (Dilek, 2014: 53).

Bu mitle Töştük'ün farklı varyant ve versiyonlarında başından geçen hadiseler arasında sıkı bir ilişki vardır. Örneğin bu kahramanlardan Caan-Oos yani büyük ağız, Költavisar'a; Uzun-Kol ve Tarmaçı yani büyücü, aldığı sezdirmeyene; Tıñdaaçı yani duyucu Cer Tınşar'a; Cügürük yani koşucu Ceyren Sektirpes Maamıt'a; Bökö yani yiğit Tavsoğar'a; Caan-Kös yani büyük göz de Körögöç Köz Maamıt'a benzemektedir.

Er Töştük Destanı'nda yer alan maamıtlarla ilgili olarak bazı bilim insanları maamıt sözcüğüyle Muhammet sözcüğü arasındaki ses benzerliğinden hareketle ihtimale dayalı görüşler ortaya koymuşlardır. Onların bu görüşlerinin temelinde ses benzerliğiyle birlikte maamıtların olağanüstü özellikleriyle Töştük'e yardımcı olmalarının ve sözcüğün basılı nüshada ilk harfinin büyük harfle yazılmasının tesiri olduğunu düşünülmektedir. Ancak, Altay mitolojisindeki *ceti kaan* anlatısı maamıt-Muhammet ilişkisine dair görüşlere temkinli yaklaşılması gerektiğini düşündürmektedir. Yine Er Töştük anlatısındaki maamıt şeklindeki sözcüğün diğer Kırgız halk anlatımlarında karşılığının bulunmaması da bu noktada dikkate alınmalıdır. Maamıtları Hz. Muhammet'le ilişkilendirmek için yeteri kadar veri bulunmamakla birlikte Kırgızların Muhammet ismi yerine Mukambet, Mambet, Mamat isimlerini kullandıklarını hatırlatmak yerinde olacaktır (Caparov, 2011: 114-115).

Ceyren Sektirpes Maamıt

Karalayev'den derlenen varyantta, Töştük'ün celmoguzdan kaçarken düştüğü yer altında, karşısına çıkan ilk dostudur. O, boynuna değirmen taşı asılı olduğu hâlde koşan ve uçan tüm canlıları yakalayabilen, rüzgârdan ve en hızlı hayvanlardan daha hızlı, kulan ve maral gibi hayvanları rahatça yakalayabilen bir varlıktır. Töştük'ün geleceğini daha önceden öğrendiğinden, Töştük'le Çalkuyruk'un gazabına uğramak yerine, onlarla dost olup yer altı yolculuklarında onlara yardım etmek istemektedir. İlk maharetini, yuvası yanan karıncaya yardım ederken gösterir. Bir keçeyi hızlı bir şekilde suya batırıp tekrar Töştük'e getirir. O, alpkarakuşun, Kökdöö'nün benekli kısırağının doğuracağı kulunu da önceki kırk kulunda olduğu gibi almaya geleceğini Töştük'e söyleyerek haber verir. Ceyren Sektirpes Maamıt, Kökdöö'nün düzenlediği yaya yarışında Kökdöö'nün "*cel cetpes*" adlı adamının karşısına çıkar. Kökdöö'nün yedi başlı kocakarisinin yerden aldığı toprağı yüzüne üfleyip kendisini efsunlaması sonucunda iki günlük derin bir uykuya dalar ve yarışta geç kalır. İki günün sonunda uykudan sıçrayarak uyanır. Boynunda asılı duran kara taşı çıkarıp atarak Kökdöö'nün "*cel cetpes*" adamını geçmeyi başarır. Töştük'ün celmogusun oğlu Karadöö ile yaptığı mücadelede Töştük'e yardımcı olmak istese de başarılı olamayarak yere devrilir (ET, 1996: 6116-11610.m.).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta, yer altında, Kaz Vuran Maamıt'tan sonra Töştük'ün karşısına çıkan Ceylan Sektirmez Maamıt, önüne katıp kovalayarak yakaladığı

bir ceylanı keserek Töştük'ü ağırlar. O, Töştük'ün yer altına ineceğini önceden bilmekte ve onu beklemektedir. Urumkan'ın, kızı Uzunsaç'ı vermek için şart koştuğu at yarışında Çalkuyruk'a biner. Bu yarışta Urumkan'ın yaşlı kadını kendisini verdiği kavutla uyutarak geri kalmasına neden olsa da Çalkuyruk'un kendisini uyandırması sonucunda uyanır ve önde giden kocakarıyı geçip yarışı kazanır. Töştük'ün yeryüzüne olan seyahati esnasında, Alpkarakuş'a gerekli olan kırk tane maralı Kaz Vuran ve Kölyutar Maamıtlarla birlikte bulur (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda Celayak, Töstik'in Temir Han'la olan mücadelesinde iki ayağına taş bağı olduğu hâlde geyikleri kovalayabilen kahraman olarak yer alır (Aça, 2002a: 138). Temir Han'ın kızını Töstik'e (Cılan Bapı Han için) vermek için şart koştuğu sınavlardan yaya yarışında, rakibi cadı karısı, bitlerini temizleme bahanesiyle kendisini kandırıp uyutur. Ancak o, geri kalmasına rağmen yolda cadı karısını yakalayıp gözüne toprak atarak yarışı kazanır (Aça, 2002a: 141-142).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töstik'in yer altındaki yolculuğu sırasında karşılaştığı üçüncü yol arkadaşı çok hızlı koşan adamdır. O, Ulmis-Han'ın Töstik'e kızını vermek için şart koştuğu sınavların ikincisi olan yaya yarışında hanın habercisini yener. Şal-Kuyruk'un getirdiği haber üzerine diğer üç arkadaşıyla birlikte yetişip Şoyun-Kulak'la girdiği mücadeleyi kaybeden Töstik'i kurtarırlar (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtigil adlı versiyonda, İtigil'in karşısına ilk olarak çıkan yol arkadaşı bir ayağının üzerinde dönüp duran hızlı koşan adamdır. O, Tohtamış Han'ın kızını vermek için şart koştuğu ilk sınav olan yaya yarışına,İtigil'in namına katılarak yarışı kazanır (Yıldırım, 2014: 97-100).

Yirtöşlik adlı versiyonda bu kahraman, Taşbeylegiç ismiyle yer alır. (Urmançı, 2007: 159). Hüneri, ayağına değirmen taşı bağlayıp kovaladığı geyiği yakalayabilmesidir (Urmançı, 2007: 155). Barsa Kilmes padişahın kızını Yirtöşlik'e vermesi için ortaya koyduğu sınavlardan yaya yarışını, Barsa Kilmes padişahın ihtiyar kadını, kadın kendisine su yerine içki içirip sarhoş ederek uyuttuğu hâlde,yenerek kazanır (Urmançı, 2007: 159).

Bay Nazar adlı versiyonda, Tyostuk'un karşısına çıkan ilk yol arkadaşı yabani atları, hatta kendisinin tabiriyle uçan kuşları bile yakalayabilecek kadar hızlı koşabilen bir adamdır. O, Temir Han'ın kızını vermek için koyduğu ilk şart olan yaya yarışına, Tyostuk'un namına katılıp yarışı kazanarak Tyostuk'a yardımcı olur (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda, Ecmen karşısına çıkan ilk yol arkadaşı, attığı bir takla ile üç aylık yol gidebilen Aksak Polgan'dır. O, Pilis şehrinin padişahının kızını vermek için Ecmen'e şart koştuğu, yedi aylık mesefeyi akşam namazından sabah namazına kadarki sürede gidip gelerek bir kova su getirme yarışına, Ecmen'in namına girerek yarışı kazanır (EB, ? : 65-72).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Ertostik'in karşısına Rüzgâr Ayak Batur adıyla çıkan bu kahraman, dizlerinde değirmen taşı bağlı olduğu hâlde rüzgâr gibi koşup uçan kuşu bile yakayabilen bir kahramandır. Tömür Han'ın kızını vermek için düzenlediği yaya yarışına Ertostik'in namına katılıp Tömür Han'ın adamı mestane kempirin yüzüne toprak atmasına rağmen kazanır (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Rüzgâr Batur adıyla anılan kahraman rüzgâr çıkarma gücüne sahiptir. Tömür Han'ın kızını vermek için düzenlediği yarışlardan yaya yarışına katılıp Tömür Han'ın cadısının kendisini ilaçlı suyla uyutmasına rağmen zor da olsa yarışı kazanmayı başarır (ABA, 1996: 57-77).

Maaday-Kara Destanı'nda Kögütey-Mergen'in karşısına bir dağdan bir başka dağa sıçrayıp vakit geçiren bir bahadır olarak üçüncü sırada çıkar ve daha sonra Sekiptpek yani Hep-Sıçrar adını alır (Bekki, 2007: 512-513). Cebelek tarafından sunduğu içkiyle bayıltsa da Kas-Aadaç'ının fırlattığı okla sol kulağını kapatan kadehin parçalanması sonucu uyanır. Olduğu yerden sıçrayarak Ay-Kağan'ın huzuruna çıkar. Diğer rakiplerinin önüne geçerek kara kumu ona sunup ilk yarışmayı kazanır (Bekki, 2007: 532-534).

Kazakların Dotan Batır Destanı'nda, cadı karısının kendisini ve kardeşlerini bırakma şartı olarak koyduğu, Şintemir'in kızı Künikey'i almak için giden Dotan'ın karşısına çıkan Jelayak adlı kahraman, Celayak ve Taşbeylegiç gibi iki ayağına büyük taşlar bağlı olduğu hâlde yaya şekilde geyiği yakalayabilen bir kahramandır (Arıkan, 2003: 335). O da Şintemir'in Künikey'i vermek için Dotan'a şart olarak sunduğu yaya yarışında, Şintemir'in kocakarisini, kocakarının kendisini kandırıp verdiği içkiyle bir gün bir gece sarhoş edip uyutmasına rağmen, geçmeyi başararak Dotan'a yardımcı olur (Arıkan, 2003: 383-384). Buradaki kocakarı ile Er Töştük Destanı'nın diğer varyant ve versiyonlarındaki yarışlarda yer alan kocakarı, Töştük'ün adamlarını avare ederek onları yolda geri bırakma özelliğiyle aynı fonksiyondadır. Közbaylavşı, yaptığı büyüyle Künikey'i, babası Şintemir'in adamlarının elinden kurtarıp Dotan'a getirir. Akkuv Atkan nişancı, Künikey'i cadı kocakarisine teslim etmemenin yolunu Dotan'a anlattığında, asıl iş Jelayak'a düşer. Jelayak, kıldan saç örülüp

kız elbisesi giydirilerek Künikey'miş gibicadı kocakarısına teslim edilir. Sonra Dağkaldıran pehlivan ve Akkuv Atkan nişancının yardımı ve hızlı koşması sayesinde cadı kocakarısını kandırıp elinden kurtulmayı başararak Dotan ile diğer arkadaşlarının yanına ulaşır (Arıkan, 2003: 391-393).

Cer Tıñsar Maamıt

Karalayev'den derlenen varyantta, yeri dinleyip yerin doğusu ile batısında olan biteni duyabilen bir varlık olarak yer almaktadır. Töştük ve Çalkuyruk'un yer altına indiklerini duyar ve onların gazabından kaçarken onlara rastlar. Töştük'e yoldaş olmayı teklif eder. Töştük'ün teklifini kabul etmesiyle onunla dost olarak birlikte yola devam ederler. Töştük, karıncanın yuvasındaki yangını söndürürken yangının bir kısmını söndürerek ona yardım eder. Yer altının padişahı Kökdöo ile onun kendisine âşık olan kızı Külayım hakkında Töştük'ü bilgilendirip Töştük'ün bir sonraki yolculuğunun yönünü tayin eder. O, Kökdöo'nün damatlarını seçmeleri için kızlarının önünden geçirdiği yiğitlerin arasında, kel çoban kılığına girmiş Töştük'ün olmadığını Kökdöo'ye söyleyerek Töştük'e yardımcı olur. Kökdöo'nün benekli kısırağının kırk yıldan beri kayıp olan kulunlarını aramak için çıkacağı yolculuk sırasında, diğer üç maamıtla birlikte Töştük'e gelerek Kökdöo'nün kırk kulununu alpkarakuşunkaçırdığını ve Töştük'ün bir işine yarar diye besleyip sakladığını söyler. O, Çalkuyruk'a binip Kökdöo'nün yedi başlı kocakarısının bindiği Köktulpar'la yarışan kuyunköt maamatın kocakarı tarafından yüzüne toprak üflenerek iki gün boyunca uyutulduğunu ve Çalkuyruk'un kendisini bir türlü uyandıramadığını Töştük'e anlatır. Çalkuyruk'un kırk kulplu kazanı almak için girdiği gölün dibinde yaşadığı zorlukları, yeri dinleyerek Töştük ve diğer üç maamıtla anlatır. Yine Töştük ve dört maamatın bir araya gelerek gölün suyunu dalgalandırıp azaltmalarının ardından, Çalkuyruk'un kazanı ve Töştük'ün egesini alıp geldiğini de o müjdeler. Kökdöo'nün Karadöo'yü kendisini öldürmesi için görevlendirdiği hususunda Töştük'ü uyarır ve Konokbay pehlivanın kendisine yardım için atına binip yola düştüğü haberini verir. Yine bu mücadelede de Çalkuyruk'un tavsiyelerini dinlemesini tembih eder. Bu mücadele de Töştük'e yardım etmek istese de görür göz maamıtla birlikte düşerek yenilir (ET, 1996: 6222-11610.m.).

İymanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük, yolda karşısına çıkarak kendisine dost olan üç köpek yavrusundan büyüğünün adını *Ugar Kulak* yani *İşitir*

Kulak; küçüğünün adını *Cer Tiñşar* yani *Yeri Dinler* koyar. Bu iki kardeş diğer kardeşleriyle birlikte, Töştük'ün düşmanı kocakarıya saldırarak önce kızını Töştük'e vermesini sonra da kocakarının ölmesini sağlarlar (ET, 1996: 409-422).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta yer altında yedi başlı kempiri ararken Töştük'ün karşısına çıkan ikinci yoldaşı yeri dinleyen yiğittir. O, yedi başlı kempir tarafından yeri dinlemekle görevlendirilmiştir. Karaç Han'ın düzenlediği at yarışında, gelin kılığına girmiş yedi başlı kempir tarafından kımızla sarhoş edilen ırmağı tutan yiğidin ayılıp tekrar ata bindiğini, yeri dinleyerek Töştük'e müjdeler (ET, 1996: 423-432).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda, yer altının dinleyicisi olarak Sakkulak adıyla yer alır. O, konuşulan tüm sırları duyabilmektedir (Aça, 2002a: 138-139). Temir Han'ın ve halkının "*adam baspas / adam gezmez*" denilen yere göçtüklerini ve Temir Han'la Keşçe Han'ın, Töstik ve arkadaşlarının yemeklerine zehir koyduklarını işiterek Töstik'e yardımcı olur (Aça, 2002a: 139).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töstik'in yer altındaki yolculuğu sırasında, üçüncü olarak karşısına çıkan yol arkadaşı, her şeyi önceden bilen adamıdır. Bu adam, Han'ın kendilerini kapattığı evin üzerine demir yığdığını önceden sezip Töstik ve diğer arkadaşlarını uyarır. Han'ın bir kuyunun dibindeki kazanın çıkarılması isteğini de diğer arkadaşlarıyla birlikte kazanı iple çekerek yerine getirip Töstik'in, Han'ın kızını almasına yardımcı olur. Bu kahraman özellikleri bağlamında yeri dinleme özelliği olmasa da diğer varyant ve versiyonlarda yeri dinleyebilme yeteneğiyle yer alan kahramanın fonksiyonunu üstlendiği için ayrı bir başlık altında değil bu başlık altında değerlendirilmiştir (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töstik'in yer altındaki yolculuğu sırasında karşılaştığı dördüncü yol arkadaşı her şeyi işiten adamdır. Bu kahraman, yol arkadaşları sayesinde Ulmis-Han'ın kızını vermek için şart koştuğu sınavları geçen Töstik'in kızın yer altındaki yerini bulma sorununu çözerek Töstik'e yardımcı olur (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

Yirtöşlik adlı versiyonda, Cirtınlağıç ismiyle yer alan bu kahraman, yer altının dinleyicisidir (Urmançı, 2007: 157). O, Barsa Kilmes padişahın Yirtöşlik ve arkadaşlarını demir bir saraya kapatıp etrafını ateşe vererek yakmak istediğini, ağaç balta ile demir kütüğü kesmeleri gereken sınavını ve Barsa Kilmes'in kendilerini keseceği elmas baltanın

gazabından kurtulmalarının çaresinin süt gölüne girip yıkanmak olduğunu, Könersılı'yu dinleyerek öğrenir (Urmançı, 2007: 161-163).

Bay Nazar adlı versiyonda, Tyostuk'un karşısına çıkan adamların ikincisi yer altı da dâhil dünyada konuşulan her şeyi duyabilen bir adamdır. O, Temir Han'ın Tyostuk ve arkadaşlarını, kendilerine sunduğu yemekle zehirleme planını duyup arkadaşlarını uyarak kurtarır (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda, Kürek Batur diye de anılan ve kulağını yere yapıştırıp yeri dinleyebilen Duyan Batur adındaki kahramandır. O, Aksak Polgan'ın su getirme yarışı sırasında uyuya kaldığını öğrenip Ecmen'e haber vererek Aksak Polgan'ın Ecmen'in talimatıyla Atmaca'nın attığı okla uyandırılmasını sağlar (EB, ? : 65-72).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Ertostik'in yoldaşlarından biri olup anlatmada Duyar Kulak Batur adıyla anılan bu kahraman, on sekiz bin âlemdeki her şeyi duyabilen bir kahramandır. O, Tömür Han'ın kendilerini zehirlemek istediğini duyup Ertostik ve diğer arkadaşlarının bu tuzaktan kurtulmalarını sağlar. Yine Ertostik'in atının at yarışını kazanıp geldiğini, Ertostik'e haber verir. Tömür Han'ın kızını sakladığı yerden bulup çıkarması sırasında da Ertostik'e yardım eder (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Duyar Batur adıyla anılan kahraman, Tömür Han'ın zehirli yemek tuzağını öğrenip Nurzat ve arkadaşlarını uyarak onları bu tuzaktan kurtarır (ABA, 1996: 57-77).

Altaylıların Maaday-Kara Destanı'nda başkahraman Kögüdey-Mergen, Ay-Kağan'ın kızı Altın-Küskü'yü kendisine eş olarak almak için yola çıktığı sırada, ilk olarak yer dinleyen, daha sonra adını diğer beş bahadıyla birlikte *Cer-Tiñdayçı* yani *Yer-Dinleyen* verdikleri bir bahadıyla karşılaşır. Bu bahadır da tıpkı Karalayev anlatmasındaki maamıtların Töştük'ün geleceğini önceden bildiği gibi Kögüdey-Mergen'in geleceğini bilmektedir (Bekki, 2007: 510-511, 516). Töştük ile Kögüdey-Mergen'in yer dinleyen yoldaşlarıyla ilk karşılaşmalarındaki diyalog tıpkı celayak adlı yoldaşlarıyla olduğu gibitesadüf olamayacak şekilde benzerlik göstermektedir:

Karalayev anlatmasındaki diyalog:

“«Akılıñdan ayrılıp, («Aklını yitirip,)

Şaşıp cürgön sen kimsiñ? (Aceleyle koşturan sen kimsin?)

Arı-beri antañdap (Sağa sola telaşla)

Kaçıp cürgön sen kimsiñ?» (Kaçıp koşturan sen kimsin?»)»

Anda Tıñşaar munu aytat: (O zaman Yer Dinler bunu söyler)
 «Akılımdan ayrılıp, («Aklımı yitirip,)
 Şaşkandığım dagı çın, (Acele ettiğim doğrudur,)
 Korgoloorgo cer tappay, (Saklanmaya yer bulamayıp,)
 Kaşkandığım dagı çın. (Kaçtığım dahi doğrudur.)
 Çoñdugu toonun teñindey, (Büüklüğü dağın yarısı kadar,)
 Karmaşkandı cegidey, (Karıştığını yiyecek gibi,)
 Töştük kelet dep uktum, (Töştük gelecek diye duydum,)
 Kaarlansa al Töştük (Hiddetlense o Töştük)
 Kaşayta közdü oyot dep, (Tamamen yok eder diye,)
 Tebelep ketse Çalkuyruk, (Çiğneyip gitse Çalkuyruk,)
 Böödö öltürüp koyot dep. (Boşuna öldürüp koyar diye.)
 Aylam ketip antańdap, (Hâlim gidip telaş edip,)
 Şaşkandığım dagı çın. (Acele ettiğim dahi doğrudur.)
 Korgolorgo cer tappay, (Saklanmaya yer bulamayıp,)
 Kaşkandığım dagı çın. (Kaçtığım dahi doğrudur.)
 Cerdi tıñşap karasam, (Yeri dinleyip baksam,)
 Tilegimdi bir kудay, (Dileğimi bir Kудay,)
 Berip kalgan körünöt. (Verecek gibi görünür.)
 El amanın kaalasam, (Halkın esenliğini istesem,)
 Elemandın Töştüğü (Eleman'ın Töştük'ü)
 Kelip kalgan körünöt. (Gelmiş görünür.)
 Oşol Töştük sen bolsoń, (O Töştük sen isen,)
 Töştükkö kızmat kıluuçu (Töştük'e hizmet edecek)
 Cer tıñşaar Maamıt men bolsom, (Yer dinler Maamıt ben isem,)
 Korkunuçum bar tüz ele (Korkum var açıkçası)
 Bir caratkan Aldadan (Bir yaratan Allah'tan)
 Tilegenim uşu ele (Dilediğim bu idi)
 Kazba menin orumdu, (Kazma benim çukurumu,)
 Kaynatpagın şorumdu, (Kaynatma felaketimi,)
 Aytkanım uşul bilip al, (Söyleyeceklerim bunlar bilesin,)
 Arstan Töştük, tilimdi al! (Aslan Töştük, sözümü dinle!)

Kulak sal aytkan sözümö (Kulak ver söyledigim sözüme)

Muraa bolom özüñö. (Dost olurum sana.)” (ET, 1996: 6250-6282.m.)

Maaday-Kara Destanı’ndaki diyalog:

“Sessiz sakın duran Altay’ı

İleri geri gidip, sağı solu dinliyorsun

Ne aptal bahadırsın sen? dedi.

Genç bahadır bunu duyunca

Şöyle cevap verdi:

“Ah Kögüdey-Mergen!

Pamuk yeleli koyu kır atın

Ayak seslerini işitip,

Kөгüdey-Mergen genç bahadırın

Türküsünü ve kopuzunu duyup

Ay Kağan’ın Altay’ına

Birlikte düğüne gideyim diye,

Seni burada beklerken

Yedi yolun kavşağında

Vakit geçirip,

Eğleniyordum” diyerek,

Ayağa kalkıp onu selamladı.” (Bekki, 2007: 510-511). O, Sekirtpek’in girdiği yarışta Cebelek tarafından kandırılıp bayıltıldığıнын haberini alıp Kas-Aadaçı’yı bilgilendirerek Sekirtpek’in uyandırılmasını sağlar (Bekki, 2007: 533).

Yine Kazakların Dotan Batır Destanı’nda, atıyla birlikte Künikey’i almak için Şıntemir’in memletine doğru yola düşen Dotan’ın karşısına ilk olarak çıkan ve Dotan’a yoldaş olan *“Tındavşı”* adlı kahraman da yer altını dinleme yeteneğine sahiptir (Arıkan, 2003: 342-343). O, Şıntemir’in beylerinden Orman’ın sözünü dinleyip Künikey’i Dotan’a vermemek için yaptığı oyunu, her şeyi duyma özelliği sayesinde öğrenerek Dotan’a anlatır (Arıkan, 2003: 387).

Körögöç Kız Maamıt

Karalayev'den derlenen varyantta, yerin doğusu ile batısını bir bakışta görebilen ve Töştük'e yoldaş olmak isteyen kahramandır. Töştük'e ilk yardımını, Töştük, karıncanın yuvasındaki yangını söndürürken yapar. Kökdöö'nün benekli kısırağının kırk yıldan beri kayıp olan kulunlarını aramak için yola çıkacağı sırada, diğer üç maamıtla birlikte Töştük'ün yanına gelerek ejderha yüzünden alpkarakuşun ve yavrularının başına gelenleri anlatır. O, Kökdöö'nün at yarışına Çalkuyruk'a binerek katılan kuyunköt maamıtın, Kökdöö'nün yedi başlı sihirbaz kocakarı tarafından yüzüne toprak üflenmesi sonucu daldığı uykudan, Çalkuyruk'un çabalarıyla uyandığı müjdesini Töştük'e verir. Töştük'ün Karadöö ile olan mücadelesinde, Kökdöö'nün yere bıraktığı torbayı almayı başarsa da sonrasında düşüp yenilir (ET, 1996: 6359-11610.m.).

lymanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta, Töştük yolda karşısına çıkarak kendisine dost olan üç köpek yavrusundan ortancasının adını, Körör Kız yani Görür Göz koyar. Diğer iki kardeşiyle birlikte, Töştük'ün düşmanı kocakarıya saldırarak önce kızını Töştük'e vermesini sonra da kocakarının ölmesini sağlar (ET, 1996: 409-422).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töstik ve yoldaşlarının geldiğini duyan Temir Han ve halkının, altı dağın ardındaki yedi gölün kıyısında bulunan uçsuz bucaksız dik kayanın altına gidip saklandıklarını gören, yer altının açığözü ve dikkatlisi olarak yer alır (Aça, 2002a: 139).

Dede Irnezer adlı versiyonda, bir gözü kapalı olduğu hâlde, istediği her şeyi görebilen ve Cehan Göz Batur adıyla yer alan kahramandır. O, Tömür Han'ın kurduğu zehirli yemek tuzağını önceden görerek Ertostik ve diğer arkadaşlarının bu tuzaktan kurtulmasını sağlar. Tömür Han'ın kızını sakladığı yerden bulup çıkarması sırasında da Ertostik'e yardımcı olur (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Nurzat'ın Göz Batur adlı bir arkadaşı olsa da anlatmada bu kahramanın herhangi bir fonksiyonu bulunmamaktadır (ABA, 1996: 57-77).

Kuyunkötön Maamıt

Karalayev'den derlenen varyantta, Töştük'ün karşısına yer altında çıkar.Yeraltının padişahı olan Kökdöö ve Kara Han hakkında Töştük'e bilgi verir. Kökdöö'nün kızı

Külayım'ın Töştük'e âşık olduğunu söyleyip onu Kökdöo'nün yedi başlı cezkempiri, tek gözlü pehlivanları ve kırk kulplu kazanı konusunda uyarır. O, maamıtların en küçüğüdür. O da diğerleri gibi Töştük'ün geleceğini önceden haber almıştır. Diğer üç maamıtın aksine, karıncanın yuvasındaki yangını söndürürken Töştük'e yardım ederken görülmez. “*Ata hafif, taya denk*” şeklinde tasvir edilir. Bu özelliğinden dolayı Kökdöo'nün ikinci yarışı olan at yarışında, Köktulpar ile yedi başlı kocakarıya karşı, Çalkuyruk'a biner. Yarış esnasında ihtiyaç gidermek için Çalkuyruk'tan indiği sırada, yedi başlı kocakarı tarafından yüzüne üflenen toprakla efsunlanıp kendisinden geçer ve iki gün uykuya dalar. Ancak, Çalkuyruk onu daldığı bu uykudan uyandırır. Hemen Çalkuyruk'a binip yedi başlı sihirbaz kocakarının peşine düşer. Elindeki kara delikli ay baltasını, onun kafasına fırlatıp kocakarıyı etkisiz hâle getirerek yarışı kazanır. O da Töştük'ün celmoguzun oğlu Karadöo ile yaptığı mücadelede Töştük'e yardımcı olmak istese de başarılı olamaz ve yere devrilir (ET, 1996: 6303-11610.m.).

Coodarbeşim Destanı'nda da *Kuyunkötön Maamıt*'ın oğlu *Kuyun Celden*, Er Töştük'ten haber almak için yer altından yeryüzüne doğru çıktığı yolculukta, Coodarbeşim'e rastlar ve ikisi “*atalarımızın âdeti*” diyerek dost olurlar. *Kuyun Celden* de babası gibi hızlı bir kahramandır. Coodarbeşim'e Gülgaaki çiçeğini aramak için çıktığı yolculukta arkadaş olur ve Nurperi'ye Coodarbeşim'den haber götürür (Alimova, 2006: 302-354).

Dört Maamıt'ın Diğer Varyant ve Versiyonlardaki Yansımaları

Tavsoğar (Tavköşirer) / Tavsukkiç

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda *Tavsoğar (Tavköşirer)*, bir dağı kaldırıp başka bir dağın üzerine koyabilen kahraman olarak ortaya çıkar. Töstik ve yoldaşları Temir Han'ın memleketine giderlerken, önlerine çıkan dağları kaldırarak onların yollarını açar. Temir Han'ın düzenlediği güreş yarışmalarında yer altının bütün bahadırlarını yener. Yine Temir Han'ın Töstik ve yoldaşlarını kapatıp ateşe verdiği demir sarayın kapısını yıkarak onların dışarı çıkmasını sağlar (Aça, 2002a: 138-143). Buradaki ateşe atılma ve demir saraya kapatılma hadisesi Alpamış Destanı'nda da görülür. Bu destanda cadıkari, kızını oğluna vermesi şartıyla Tayşık Han'a Alpamış'ı yakalamayı teklif eder. Tayşık Han'ın bunu

kabul etmesi sonucunda cadıkarı Alpamış'ı kandırır. İçki içirip sarhoş ettiği Alpamış'ı bağlayıp ateşe atsa da Alpamış yanmaz. Ardından Tayşık Han'ın adamları tarafından yakalanıp bir demir eve konulur (Söylemez-Aliyeva, 2000: 39).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töstik'in yer altındaki yolculuğu sırasında ilk karşısına çıkan yol arkadaşı, dağı kaldırabilen adamdır. Dağı kaldırabilen bu adam, Han'ın kendilerini kapattığı evin üzerine koydurduğu demirleri kaldırarak Töstik ve diğer arkadaşlarını kurtarır. Han'ın bir kuyunun dibindeki kazanın çıkarılması isteğini de diğer arkadaşlarıyla birlikte kazanı iple çekerek yerine getirir ve Töstik'in Han'ın kızını almasına yardımcı olur (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda bu kahramanın karşılığı, Töstik'in yer altındaki yolculuğu sırasında ilk karşılaştığı yol arkadaşı, kayaları birbirine çarpan adamdır. Bu kahraman Ulmis-Han'ın Töstik'e kızını vermek için şart koştuğu sınavların ilki olan güreş yarışmasında hanın pehlivanını yener. Şal-Kuyruk'un getirdiği haber üzerine diğer üç arkadaşıyla birlikte yetişip Şoyun-Kulak'la girdiği mücadeleyi kaybeden Töstik'i kurtarırlar. Sonrasında Şoyun-Kulak'ı yenen Töstik, Şoyun-Kulak'ın hanımını da bu kahramana verir (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

Yirtöşlik adlı versiyonda bu kahraman, *Tavsukkiç* adıyla yer alır (Urmançı, 2007: 159). Mahareti bir dağı alıp diğerine vurabilecek kadar güçlü olmasıdır. Barsa Kilmes padişahının düzenlediği güreş yarışmasında padişahın Çingiz Alp adlı yiğidini yenip güreşi kazanarak Yirtöşlik'e yardımcı olur (Urmançı, 2007: 159).

Bay Nazar adlı versiyonda, Tyostuk'un karşısına beşinci sırada çıkan yol arkadaşı bir dağı kaldırıp başka bir yere koyabilen adamdır. Temir Han'ın kızını vermek için düzenlediği sınavların üçüncüsü olan güreş yarışmasına katılıp Temir Han'ın adamlarını yenerek Tyostuk'a yardımcı olur. Temir Han'ın kendilerini kapatıp ateşe verdiği evi yıkarak arkadaşlarını kurtarır (Taube, 1994: 139-150).

Dede Irnezer adlı versiyonda, dağların yerini değiştirebilen Dağ Batur adıyla yer alır. Tömür Han'ın zehirli yemek tuzağından, yemek tencerelerinin yerlerini değiştirerek Ertostik ve diğer arkadaşlarını kurtarır (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Nurzat'ın yer altındaki arkadaşlarından biri de Dağ Batur adlı kahramandır ve bu kahraman Tömür Han'ın güreş yarışına katılıp dağları yerinden kaldırarak yarışı kazanır ve bu sayede Tömür Han'la Kahıs Han'ı korkutmayı başarır (ABA, 1996: 57-77).

Tavsoğar / Tavsukkiç adlı bu kahramanın aynı fonksiyonuyla bir benzeri de Maaday-Kara Destanı'nda, *Tuu-Üzeeçi* yani Dağ-Göçüren adıyla Kögüdey-Mergen'in karşısına çıkar (Bekki, 2007: 516). O, Erlik Bey'in kızı Abram-Moos Kara-Taacı'nın adamı, yeri havaya kaldıran Tenek-Bökö'yle bir hafta boyunca güreşir ve Taş-Tereeçi bahadırın yardımıyla onu yener (Bekki, 2007: 528-530).

Kazakların Dotan Batır Destanı'nda, Dotan'ın karşısına çıkan devin adı da Tavsalmaktağan (dağ kaldıran)'dır (Arıkan, 2003: 347-348). O, Şintemir'in Künikey'i Dotan'a vermek için öne sürdüğü sınavlardan güreş yarışmasında, Şintemir'in Barak adlı pehlivanını yenerek Dotan'ın sınavı geçmesini sağlar (Arıkan, 2003: 382). Künikey yerine, kız kılığına sokulup Dotan tarafından cadı kocakarısına teslim edilen Jelayak, cadının elinden kurtulup kaçarak geldiği sırada Jelayak'ı takip eden cadı kocakarısının üzerine büyük kayalar fırlatarak onu yavaşlatır (Arıkan, 2003: 392-393). "*Güzel Oğlan*" adlı bir Romanya masalında kahramanın sevdiği kızı alabilmek için çıktığı yolculukta yanına "*Kaya Kıran*" adlı bir kahraman gelmektedir (Arıkan, 2003: 161).

Költavısar (Kölcutar / Kölcutkış) / Külupkiç

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta, Töştük'ün karşısına üçüncü sırada çıkan Kölyutar Maamıt, bir derenin tüm suyunu ağzına doldurup sonra tekrar geri çıkarabilen bir kahramandır. O da diğer arkadaşları gibi Töştük'ün yer altına ineceğini önceden bilmekte ve Töştük'ü beklemektedir. Töştük, Urumkan'ın kızını vermek için şart koştuğu sınavların beşincisi, gölün dibindeki kırk kulplu kazanı çıkarma yarışmasında, onun ismini kullanarak Çalkuyruk'u yutan gölü korkutur. O, Töştük'ün yeryüzüne olan seyahati esnasında Alpkarakuş'a gerekli olan kırk tane maralı, Kaz Vuran ve Ceylan Sektirmez Maamıtlarla birlikte bulur (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, Töştük'ün karşısına, yedi başlı kempirin peşinden gittiği yer altında, ırmağın suyunu yutabilen bir yiğit çıkar. Anlatmada özel bir adı olmamakla birlikte, kendisine *İrmağı Tutan Bahadır* demek yanlış olmayacaktır. Yedi başlı kempir tarafından olduğu yere bırakılmış ve ırmağın suyunu tutmakla görevlendirilmiştir. O, Töştük'e yoldaş olur ve Töştük'ün ırmaktan geçmesini sağlar. Karaç Han'ın sınavlarından at yarışında, Töştük'ün atı Kerkulun'a binerek yarışa katılır. Karaç Han'ın kara atına gelin donunda binen yedi başlı kocakarının, kendisini kandırıp kımızla sarhoş

etmesi nedeniyle yarışta geri kalmasına rağmen, Kerkulun'un da üstün gayretleriyle yarışı kazanıp Töştük'e yardımcı olurlar (ET, 1996: 423-432).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda Költavısar (Költucar), dünyadaki her şeyi yiyebilen bir kahraman olarak yer alır. Özellikle göllerin ve denizlerin sularını yutup onları kurutabilme özelliğiyle öne çıkar. Töstik ve arkadaşları Temir Han ve halkının göçtükleri, "adam baspas / adam gezmez" denilen yere giderken önlerine çıkan göllerin suyunu ağzına doldurarak onların yollarını açar. Yine Temir Han'ın toy için hazırladığı yemeklerin hepsini tek başına yer. Töstik, Temir Han'ın derin bir göle düşen kenarı kırk kulaç olan kazanını gölden çıkarma görevini kendisine verse de ancak gölün üçte birini yutabilir. Böyle yaparak kazanı çıkartamasa da göle giren Şalkuyruk'a yardımcı olur. Töstik'e son yardımını, Temir Han kendilerini demir bir saraya kapatıp sarayı ateşe verdiğiğinde ateşi avurdundaki gölün suyuyla söndürerek gerçekleştirir (Aça, 2002a: 139-143).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töstik'in yer altındaki yolculuğu sırasında ikinci olarak karşısına çıkan yol arkadaşı, gölün suyunu yutabilen adamdır. Bu adam, Han'ın kendilerini kapatıp ateşe verdiği evi, ağzındanki suyla söndürüp Töstik ve diğer arkadaşlarını kurtarır. Han'ın bir kuyunun dibindeki kazanın çıkarılması isteğini de diğer arkadaşlarıyla birlikte kazanı iple çekip yerine getirerek Töstik'in Han'ın kızını almasına yardımcı olur (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töstik'in yer altındaki yolculuğu sırasında ikinci karşılaştığı yol arkadaşı, bir gölün suyunu içebilen adamdır. Ulmis-Han'ın Töstik'e kızını vermek için şart koştuğu, ateş yanan demir bir evde kalma sınavında, içtiği suları püskürtüp demiri soğutarak Töstik ve arkadaşlarının evden sağ çıkmalarını sağlar. Şal-Kuyruk'un getirdiği haber üzerine, diğer üç arkadaşıyla birlikte yetişip Şoyun-Kulak'la girdiği mücadeleyi kaybeden Töstik'i kurtarırlar (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtigel adlı versiyonda, İtigel'in karşısına ikinci sırada çıkan yol arkadaşı, çok şarap içebilen adamdır. O, Tohtamış Han'ın kızını vermek için şart koştuğu şarapları içme yarışmasını kazanarak Töstik'e yardımcı olur (Yıldırım, 2014: 97-100). Aslında anlatmada yarışmanın içeriği hakkında net bilgi yoktur. Ancak kahramanın yeteneği, yarışmanın şarap içme yarışması olduğunu düşündürmektedir.

Yirtöşlik adlı versiyonda, bir gölün suyunu ağzına doldurup diğer göle boşaltabilen bir kahraman olan Külupkiç adıyla yer alır (Urmançı, 2007: 157, 161). O da *Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda* olduğu gibi Barsa Kilmes padişahın kendilerini kapattığı

demir sarayın etrafındaki ateşi söndürüp Yirtöşlik ve arkadaşlarını kurtarır (Urmançı, 2007: 161).

Bay Nazar adlı versiyonda, Tyostuk'un karşısına dördüncü sırada çıkan yol arkadaşı denizin suyunun hepsini içip tekrar geri çıkartabilen adamdır. Temir Han'ın kızını vermek için şart koştuğu beşinci sınav olan denizin dibindeki kazanı çıkarma yarışmasında, denizin suyunun bir kısmını içerek Kırat'ın işini kolaylaştırır (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda her tükürdüğünde değirmen taşı büyüklüğünde buz tükürebilen *Buz Tükürür Batur* adlı kahraman, diğer varyant ve versiyonlarda yer alan Költavisar (Kölcutar / Kölcutkış) / Külupkiç adlı kahramanların bu anlatmaya yansımasıdır. O da, adı geçen diğer kahramanlar gibi demir bir odaya kapatılıp etrafında ateşler yakılan arkadaşlarını, odanın duvarlarına tükürdüğü buzla kaplayıp soğutarak kurtarmaktadır (EB, ? : 65-72).

Dede Irnezer adlı versiyonda, bir solukta denizin suyunu yutup tekrar geri çıkarabilen *Deniz Batur* adıyla yer alır. O, Tömür Han'ın gölün dibindeki kazanı çıkarma yarışında, gölün suyunun üçte birini içerek Ertostik'in atının işini kolaylaştırır. Yine, Tömür Han'ın kendilerini kapattığı, etrafında ateşlerin yandığı demir evden, içindeki suyu boşaltıp evi soğutarak Ertostik ve arkadaşlarının sağ kurtulmalarını sağlar (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda Su Batur adıyla yer alan bu kahraman, Tömür Han'ın kazanının düştüğü gölün suyunu içip Nurzat'ın kazanı gölün dibinden çıkarmasını sağlayarak ona yardımcı olur (ABA, 1996: 57-77).

Maaday-Kara Destanı'nda, Kögüdey-Mergen'in karşısına, Talay-Uurtayçı yani Göl-İçen adlı bir kahraman çıkar (Bekki, 2007: 514-515, 516). Kögüdey-Mergen ve arkadaşları, Töştük anlatmalarında olduğu gibi Ay Kağan'ın kızı Altın-Küskü'yü almak için geçtikleri sınavların birinde, Erlik Bey'in kızı Kara-Kula Kağan'ın hanımı, Abram-Moos Kara-Taacı'nın oyunlarıyla demir bir zindana düşer. O, zindanda yedi gün boyunca ısıtılarak öldürülmeye çalışılan Kögüdey-Mergen ve diğer beş bahadırı ağızından çıkardığı bir gölün suyuyla zindanı soğutarak kurtarır (Bekki, 2007: 524-525). Ural Batır Destanı'nda Ural, kötü yürekli kardeşi Şülgen'in dev ve yılanları içine topladığı gölü yutar. Ancak gölün suyu içindeki devlerin Ural'ın kalbini yemesiyle Ural hayatını kaybeder (Ergun-İbrahimov, 1996: 321-333). Bünyesinde barındırdığı mitik unsurların çokça olması nedeniyle "*kahramanlık destanı*" olarak kabul edilen (Ergun-İbrahimov, 1996: 1) Ural Batır Destanı'ndaki gölü yutma hadisesi ile Er Töştük Destanı'ndaki gölü yutma hadisesi birbiriyle çok

benzemektedir. Her ne kadar Er Töştük Destanı'nın tarihi tabakaları hakkında net çıkarımlarda bulunmak pek mümkün olmasa da Manas'ın bir dairesi oluşu itibarıyla bugünkü şekliyle Ural Batır'dan daha sonraki bir zamanda teşekkül ettiği düşünülmektedir. Ural Batır Destanı'nın ilk dizeleri "Yaratılış Destanları"nın özelliklerini göstermektedir:

*"Öncelerin öncesinde,
Kişioğlunun olmadığı
Gelip ayak basmadığı
(O taraflarda kuru yerin
Varlığını hiç kimsenin bilmediği),
Dört tarafını deniz sarmış
Varmış, de, bir yer."* (Ergun-İbrahimov, 1996: 17).

Yine Ural Batır Destanı'nda dağ, göl ve denizlerin yaratılışıyla ilgili mitlerin yer alışı da bu düşünceyi destekler niteliktedir. Bu tespitlerden sonra gölü yutma hadisesinin Er Töştük Destanı'na Ural Batır Destanı'ndan geçmiş olması ihtimali daha yüksek görünmektedir. "*Güzel Oğlan*" adlı bir Romanya masalında da kahramanın yanına, sevdiği kızı alabilmek için çıktığı yolculukta "Daima Aç" ve "Daima Susayan" adlı kahramanlar gelir (Arıkan, 2003: 161-162).

Tümgekyargıç

Yirtöşlik adlı versiyonda Tümgekyargıç, çürük bir kökü baltayla ikiye ayırma özelliğiyle yer alır (Urmançı, 2007: 157). Barsa Kilmes padişahın kendisine verdiği ağaç baltayla demir kütüğü keserek Yirtöşlik ve arkadaşlarına yardımcı olur (Urmançı, 2007: 161).

Turgay Atıcı

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta, Töştük'ün yer altında Aykulak'ı öldürmesinin ardından karşısına çıkan ilk yol arkadaşı olan Kaz Vuran Maamıt, gökyüzünü gözetleyip elindeki yayıyla bir kazı vurarak Töştük'ü ağırlar. O, Töştük'ün yer altına ineceğini önceden bilmekte ve onu beklemektedir. Urumkan'ın, kızı Uzunsaç'ı vermek için

şart koştığı yarışların sekizincisi olan sikke vurma yarışını kazanarak Töştük'e yardımcı olur. Yine Töştük'ün yeryüzüne olan seyahati esnasında, Alpkarakuş'a gerekli olan kırk tane maralı Ceylan Sektirmez ve Kölyutar Maamıtlarla birlikte bulur (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, yer altında yedi başlı kempiri ararken Töştük'ün karşısına çıkan, yanında tüfeği olan ve gökyüzüne kadar uzanabilen bir yiğit olarak yer alır. O, Karaç Han'ın düzenlediği at yarışında, gelin kılığındaki yedi başlı kempir tarafından sarhoş edilen yiğidin durumunu önceden Töştük'e haber verir (ET, 1996: 423-432).

Yirtöşlik adlı versiyonda yer alan Turgay Atıcı'nın hüneri, iki kanadından bir ağaca bağladığı turgayı, bir gözünden diğer gözünü delerek vurmaktır (Urmançı, 2007: 157). Anlatmada bu hüneriyle değil de Barsa Kilmes'in elmas baltasının altına Yirtöşlik'in yerine yatmasıyla yer alır. Aslında o, baltanın altına Yirtöşlik'in yatmasını ister. Ancak diğer arkadaşları Yirtöşlik'in Barsa Kilmes padişahın kalesine girerken kapı nöbetçisinin başını keserek erliğini gösterdiğini söyleyince çaresiz ve korkarak baltanın altına yatar. Ondan seken elmas balta, Barsa Kilmes padişaha gelir ve onu öldürür (Urmançı, 2007: 163). Diğer bütün kahramanlar hünerlerini gösterirken Turgay Atıcı'nın göstermeyişi onun diğer eş metinlerde de yer almayışıyla ilgilidir. Bu durum metnin çeşitlenmesi sırasında meydana gelen unutmalar ya da eklemeler ile anlatıcı kaynaklı bir sebebe bağlıdır (Aça, 2001: 69-70).

Ecmen Batur adlı versiyonda, Ecmen'in yolda karşılaştığı Atmaca adlı bir kahraman bulunmakta olup o, attığı okla kendilerinden çok uzakta uyuyup kalan arkadaşları Aksak Polgan'ı uyandırmayı başarır (EB, ? : 65-72).

Kazakların Dotan Batır Destanı'nda, cadı karısının isteği üzerine, Şintemir'in kızı Künikey'i almak için çıktığı yolculukta Dotan'ın karşısına çıkan ve elinde tüfeğiyle tek başına göl kenarında duran adam da tıpkı Turgay Atıcı gibi avcılık özelliğiyle ön plana çıkmakta ve Dotan'a yoldaş olmaktadır (Arıkan, 2003: 343-344). Anlatmada *Akkuv Atkan* diye anılan bu kahraman, Şintemir'in Künikey'i vermek için koyduğu sınavlardan jambı atma yarışını Şintemir'in nişancılarını yenerek kazanır. Jelayak'ı kadın kılığına sokup Künikey'in yerine cadı kocakarıya verme fikrini de o bulur. Yine Jelayak'ı takip eden cadı kocakarisini, alnındaki tek gözünden vurarak öldürür (Arıkan, 2003: 384-393). Bu kahramanın bir benzeri de Kas-Aadaç (Kaz-vuran) adıyla Maaday-Kara destanında yer alır.

Attığı okla Cebelek tarafından bayıltılıp sol kulağı sırlı altın kadehle kapatılan Sekirpek'in kulağındaki kadehi parçalayarak Sekirtpek'i uyandırır (Bekki, 2007: 533).

Aldığını Sezdirmeyen

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda, Temir Han'ın üzerine giden Töstik'in ilk karşılaştığı yoldaşdır. O, iki saksığanın kuyruğunu hissettirmeden birbiriyle değiştirebilir. Bu özelliğe önem katmak için de anlatmada kendisi tarafından saksığana önemli bir sıfat yüklenir:

"Aldığını insana sezdirmeyen büyük hüner sahibi idim. Hayvanların dikkatlisi saksığandır. Benim kuyruklarını çalıp birinin kuyruğunu diğerine yerleştirdiğini deminki gibi sezmezler dahi," (Aça, 2002a: 138).

Bu versiyondaki saksığanın yerini, Maaday-Kara Destanı'nda kaz alır. Kögüdey Mergen'in dördüncü sırada karşısına çıkan yardımcısı, fark ettirmeden bir kazın kuyruğunu koparıp diğeriyle, o kazınkini de başka bir kuşun kuyruğuyla değiştirebilen bir kahramandır (Bekki, 2007: 513). Daha sonra Kas-Adaaçı yani Kaz-Vuran adını alır (Bekki, 2007: 516). Kazakların Dotan Batır Destanı'nda, cadı karısının kendisini ve kardeşlerini serbest bırakmak adına şart koyduğu, Şintemir'in kızı Künikey'i almak için yola çıkan Dotan'ın karşısına dördüncü olarak çıkan ve ona yoldaş olan bir diğer kahraman *Közbaylavşı* yani *"göz bağlayan, büyücü"*dür (Arıkan, 2003: 346-347). O, yaptığı duayla, bir hileyle kızı Künikey'i bir sandık içerisinde at arabasına yükleyip Dotan'dan kaçırmaya çalışan Künikey'in babası Şintemir'in adamlarının elinden, onlara hissettirmeden, sandıkla birlikte Künikey'i almayı başarır (Arıkan, 2003: 388-389).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Oğri Batur adıyla yer alan kahraman da ağaçta öten iki saksığanın kuyruklarını hissettirmeden birbirine bağlayabilme yeteneğine sahiptir. Bu kahramanın anlatmada Ertostik'e herhangi bir yardımı olmamaktadır (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, ağaçtaki saksığan yumurtasını çalıp tekrar hissettirmeden yerine koyabilen Çaktırmaz Batur adlı bir kahraman yer almakta ve yemekleri değiştirerek Nurzat ve diğer arkadaşlarının Tömür Han'ın zehirli yemek tuzağından kurtulmasını sağlamaktadır (ABA, 1996: 57-77).

Her Şeyi Yiyen

Bay Nazar adlı versiyonda, Tyostuk'un karşısına üçüncü sırada çıkan yol arkadaşı, bir boğayı yutup tekrar geri çıkarabilen ve ne kadar yerse yesin doymayan bir adamdır. O, Temir Han'ın kızını vermek için şart koştuğu yarışlardan dördüncüsü olan yemek yeme yarışına katılıp bir sürü eti yiyerek Tyostuk'un yarışı kazanmasını sağlar (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda, bu kahramanın yerini Töştük'ün bu versiyondaki karşılığı olan Ecmen Batur alır ve padişahın kızını vermek için şart koştuğu üçüncü sınav olan şehirdeki tüm et ve pirinçten yapılan yemeği yeme yarışını, yol arkadaşlarına yemeği kendisine kürekle yedirmelerini söyleyerek kazanır (EB, ? : 65-72).

Akboz Aygır adlı versiyonda, karnına her şeyin sığıldığı Aptal Batur adlı bir kahraman mevcut olsa da bu kahramanın anlatmada herhangi bir fonksiyonu bulunmamaktadır (ABA, 1996: 57-77).

Kaplan

Karalayev'den derlenen varyantta, yer altında yaralı bir şekilde Töştük'ün karşısına çıkan ve Töştük'ten yardım isteyen bir hayvandır. Kaplan, büyük ihtimalle arslanın öncelidir (Roux, 2012: 84). Töştük, ayağına batan diken çıkararak ona yardım eder. Bunun karşılığında kaplan da ona zorda kaldığında yakıp kendisine haber vermesi için bıyığını koparıp vererek gözden kaybolur. Kökdöo'nün beşinci sınavında, Töştük'ün güreşmesi gereken Kökdöo'nün kaplanı ile güreşip öldürerek Töştük'ün yarışı kazanmasını sağlar (ET, 1996: 6389-10225.m.). Roux, Töştük'ün karşısına çıkan kaplan, ayı, karınca ve kartalı şamanların yardımcı hayvanlarıyla ilişkilendirmiştir (2005: 143). Berdibay, kahramanın yolculuğu sırasında karşısına çıkan bu hayvanları masalsı unsurlar olarak değerlendirir (2002: 11). Propp, masallarla ilgili olarak yapmış olduğu çalışmada "*bağışçı*"dan bahsederken; kahramanın bağışçıyla, genellikle ormanda (kulübede), tarlada, yolda, caddede karşılaştığını kaydeder (1985: 88). Bu bağlamda karınca, kaplan, ayı, alpkarakuş birer bağışçıdır ve Er Töştük kendileriyle yukarıda sayılan yerlerde karşılaşmıştır. Dolayısıyla bu kahramanların masalın bir tesiri olarak anlatmaya dâhil olmuş olabileceği de dikkatlerden kaçmamaktadır.

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta, Töştük'ün Alpkarakuş'tan ayrılmasından sonra yer altında karşısına çıkan bir hayvandır. Kendisini karakulağın elinden kurtaran Töştük'e, bu iyiliğinin karşılığı olarak, zordurumda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için vücudundan kopardığı bir kılı verir. Töştük'ün kılını tutuşturarak kendisine haber vermesi sonucunda gelip Urumkan'ın kızı Uzunsaç'ı vermek için şart koştuğu sınavların birincisi olan kaplan güreşinde Urumkan'ın kaplanını yenip Töştük'e yardımcı olur (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta Töştük, yer altındaki yolculuğu sırasında, ayağına ağaç kökü giren bir kaplanı kurtarır. Kaplan da bu iyiliğinin karşılığında, zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için bir bıyığını Töştük'e verir. Töştük'ün bu bıyığı tutuşturup kendine haber vermesinin ardından gelip Karaç Han'ın ikinci sınavı olan kaplan güreşinde, Karaç Han'ın kaplanını yenerek Töştük'e yardımcı olur (ET, 1996: 423-432).

Akboz Aygır adlı versiyonda Nurzat, cadı ve oğullarının üzerine gerçekleştirdiği yolculuk esnasında, ayağına diken batan bir kaplanın ayağındaki dikenini çıkararak ona yardımcı olur. Bu iyiliğinin karşılığı olarak kaplan da ona, zor durumda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için bir tüyünü verir. Cadının oğullarının, altın kasasını vermek için Nurzat'a koştuğu şartlardan biri olan annelerinin yılda bir kez yaptığı kaplan sütü banyosu için gerekli kaplan sütünü, sekiz dişi kaplan arkadaşıyla birlikte gelip Nurzat'ın namına cadının oğullarına verir (ABA, 1996: 57-77).

Ayı

Karalayev'den derlenen varyantta, Töştük'ün yer altında karşısına çıkan bir kahramandır. O; altı balçık, üstü buz olan bir çukura düşmüştür. Töştük onu oradan uzattığı urganla çıkarır. Ayı da bu iyiliği karşısında Töştük'e, zorda kaldığında yakıp kendisini çağırması için koparıp bıyığını verir ve gözden kaybolur. Kökdöö'nün altıncı yarışında ayısını güreşte yenerek Töştük'ün yarışı kazanmasını sağlar (ET, 1996: 6488-10317.m.).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta Töştük, yer altındaki yolculuğu sırasında karşısına çıkan üç ayı yavrusunun ayağındaki dikenleri çıkararak onlara yardımcı olur. Yavruların annesi olan ayı, bu iyiliğinin karşısında vücudundan kopardığı bir kılı zor

durumda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için Töştük’e verir. Urumkan’ın kızı Uzunsaç’ı Töştük’e vermek için şart koştuğu sınavların dördüncüsü olan ayı güreşinde, Töştük’ün bu kılı tutuşturup kendisine haber vermesi sonucunda gelir ve Urumkan’ın ayısını yenerek Töştük’e yardımcı olur.

Bu varyantta, diğer varyant ve versiyonlardan farklı olarak Töştük bir kurt ve bir parsla da yavrularının yaralı ayaklarını iyileştirerek tanışır. Onlar da bu iyiliğinin karşılığında, vücutlarından kopardıkları birer kılı, zor durumda kaldığında tutuşturup kendilerine haber vermesi için Töştük’e verirler. Pars, Urumkan’ın kızı Uzunsaç’ı Töştük’e vermek için şart koştuğu sınavların ikincisi olan pars güreşinde, kurt da üçüncü sınav olan kurt güreşinde, Töştük’ün bu kılıarı tutuşturup kendilerine haber vermesi sonucunda gelip Urumkan’ın parısı ve kurdunu yenerek Töştük’e yardımcı olurlar (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

Karınca

Karalayev’den derlenen varyantta, Töştük’ün alkuyruk ve yanındaki dört maamıtla birlikte yanan yuvasını söndürdüğü yer altında yaşayan karıncaların padişahı olan kahramandır. O, bu iyiliğinin karşılığı olarak bir bacağını koparıp zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için Töştük’e verir. Kökdöö’nün yedi başlı kocakarıya verip geniş ovaya yaydığı dokuz çuval darıyı Töştük’ün yardım çağırısı üzerine halkıyla birlikte gelip toplayarak Töştük’e yardım eder (ET, 1996: 6559-10005.m.). Er Töştük’teki bu karınca topluluğu, “Eros’la Psykhe” masalında yer alır. Masalda Venüs, Psykhe’den oğlu Eros’a kavuşabilme şartı olarak buğday, arpa, darı, haşhaş tohumu, fasulye ve mercimekten oluşturduğu karışımı, gece olmadan ayırmasını ister. Bu işlem sırasında Psykhe’ye bir karınca ordusu yardım eder (Campbell, 2013: 113; Erhat, 2013: 258).

Düyşembiev Mirzalı’nın anlattığı varyantta Töştük’ün karşısına, suyun üzerindeki bir ağacın dallarında mahsur kalan bir karınca topluluğu çıkar. Töştük, karıncaların padişahının kendisinden istediği yardımı geri çevirmez ve onları karaya çıkartır. Bu iyiliğinin karşılığı olarak da karıncaların padişahı, zorda kaldığında tutuşturup kendilerine haber vermesi için bir karıncanın butunu Töştük’e verir. Töştük, bu butu tutuşturup karıncalara haber verdiğinde, bin karınca gelip Karaç Han’ın kamışlığa saçtığı bin altını toplayarak Töştük’e yardımcı olurlar (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük, yer altındaki yolculuğu sırasında, kâfir karıncaları suya süpürerek yardımcı olduğu Müslüman karıncalarla dost olur. Müslüman karıncaların başı, bu iyiliği karşılığında bir bıyığını koparıp zorda kaldığında tutuşturup kendilerine haber vermesi için Töştük'e verir. Töştük'ün bu bıyığı tutuşturup kendilerine haber vermelerinin ardından Töştük'e yardıma gelen karıncalar, bir hanın saçtığı bin altın sikkeyi eksiksiz toplayarak Töştük'ün hanın kızını almasını sağlarlar (ET, 1996: 433-445).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Ertostik'in suyun içinden kurtardığı, bunun karşılığında da kendisine zorda kaldığında tutuşturup haber vermesi için bir kanadını veren bir karınca bulunmaktadır. Bu karınca, Tömür Han'ın, kızını kendisine benzeyen kırk kız arasına karıştırıp Ertostik'ten bulmasını istediği yarışta, Ertostik'in kanadını tutuşturup kendisini çağırması üzerine gelip Tömür Han'ın kızının ayağının dibinde durarak Ertostik'in kızı bulmasına yardımcı olur (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda Nurzat, cadı ve oğullarının üzerine çıktığı sefer sırasında, Akboz Aygır'ın tavsiyesi üzerine, suya düşen bir karıncayı kurtarır. Cadının oğullarının, birbirinin aynı olan kızlardan gerçeğini bulma sınavında, Nurzat'ın kaşını tutuşturup kendisini çağırmasının üzerine gelip kızı bularak Nurzat'a yardımcı olur (ABA, 1996: 57-77).

Alpkarakuş

Alpkarakuş, Türk halk anlatmalarında “*Simurg*” ya da “*Anka Kuşu*” gibi adlarla da sıkça yer alan olağanüstü kuştur. Orta Asya Türk destanlarında *alpkarakuş* ve *çalkarakuş* adıyla da yer almaktadır. Gökyay'a göre, bu kuş kartaldır ve Dede Korkut destanlarında Oğuz'un yiğitleri Kadılılık Kocaoğlu Yegenek (*Çaya baksa çalımlu, çalkarakuş erdemli*) ve Bay Böre-oğlu Beyrek (*Begler içinde çaya baksa çalımlu, çalkarakuş erdemli bir güzel yahşı kılıç yigit oldu.*) (2004: 28,73,32) bu kuşa benzetilmişlerdir (2004: CDXVI). Eski Türk halk anlatmalarında bu kuş, *Tuğrul (Tuğrul)* adıyla da anılır (İnan, 1998c: 350). Kartalın erdemlerine sahip kişilerin özellikle övüldüğünü vurgulayan Roux, kartal'ın Tengri'ye yakın olduğunu belirtir (2002: 123). Trochtchanskii, Yakutların yakınlarında bir kartal gördüklerinde onu memnun etmek adına bir kurban kesip ona sunduklarından bahseder (Harva, 1938/1955: 466'dan Roux, 2005: 189). Yakutlar, kendi yaptıkları kartal tasvirlerinin

içerisinde kartalın ruhunun bulunduğu inanırlar. Onu, ongon olarak tasavvur edip ona yiyecek sunarlar. Aynı şekilde, Buryatlar da kartalı gördükleri vakit havaya süt ya da tarasun¹⁸⁶ saçarlar (Roux, 2005: 190). Bu noktada kartala sunulan yiyecek, süt ve tarasunlar saçı özelliği göstermektedir.

Olağanüstü kuş motifi, sadece Türk mitolojisinde değil, hemen hemen tüm milletlerin mitolojilerinde bulunmaktadır. Çoruhlu'ya göre, Phoenix Mısır, Simurg İran, Anka veya Zümrüdüanka Arap-İslam, Garuda Hint mitolojisine aittir. Bunların Türk mitolojisindeki karşılığı karakuştur ve bu kuşun kartal olduğu ihtimali üzerinde durulmaktadır (2011: 153). Yine Yunan mitolojisinde de olağanüstü kuş karşılığı olarak Phoenix yer alır (Ögel, 2003: 108). Kartalın sadece Türk mitolojisinde değil diğer milletlerin mitolojilerinde de yer buluşunun nedeni onun yüksek irtifalarda uçabilmesi, uçuş hızı, erişilemeyecek yerlerdeki yuvası, görme gücü ve uzun ömürlü oluşudur (Akalin, 1993: 98). Genel anlamda, Türk milletinin millî bir sembolü olan kartal, özelde de Türk kültür ve sanat tarihinde dinî, astrolojik ve hukukî bir sembol olarak yerini almıştır (Çoruhlu, 2014: 52). Ögel'in Vasilyev'den aktardığına göre, Sibiry ve Altaylarda şehirlerin ve yurtların yanında dikilmiş olan, Yakutlar ve Dolganlar tarafından, *"göğün direği"* adı verilen sırkaların tepesinde çift başlı kartal figürü bulunmaktadır. Yakutların inancına göre bu uzun sırık göğse kadar uzanmaktadır. Sırığın tepesindeki çift başlı kartal figürü ise tanrının kuvvetini temsil eden bir semboldür (Vasilyev, 1909: 269 vd.'den Ögel, 2002: 178-179). Burada, *"göğün direği"* olarak ifade edilen sırık, *"hayat ağacı"*yla ilgilidir (Ögel, 2003: 598). Altay şamanizmine göre Ülgen'in oğullarından biri de karakuş yani kartaldır (Anohin, 2006: 13). Bir Teleüt şaman duasında:

"Bay Ülğan kuju bay mürküt, (Bay Ülgen'in kutsal kuşu kartal,)"

Yäs tırmaktu karakuş (Bakır tırnaklı karakuş.)" denilerek kendisinden yardım istenmektedir (Direnkova, 2014: 27-28). Şorların inancına göre de Erlik'in *Kara Kuş* adlı bir oğlu vardır (Alekseyev, 2013: 76). İki zıt karakterli ilahi unsurun oğullarının adlarının aynı olması tuhaf gibi görünse de Alekseyev bu durumu, *"Bu farklılıklar, bir soyun koruyucu iyelerinin (ruhları) diğer soylara karşı düşmanca yaklaşımlarından, dolayısıyla diğer soy için kötü ruh olarak algılanmasından kaynaklanmış olabilir. Bu nedenle de Altaylıların*

¹⁸⁶ Buryatların dini törenlerinde de kullandıkları kısrağ sütünden yapılan millî içkileri (<http://translate.google.com.tr/translate?hl=tr&sl=en&u=http://en.wikipedia.org/wiki/Tarasun&prev=search>)

koruyucu ruhları Şorlarda kötü ruhlar sınıfında yer almışlar, başka bir ifadeyle Erlik'in oğlu olarak sayılmıştır." diyerek izah eder (2013: 77). Kartal, aynı zamanda şaman davullarının üzerindeki resimlerde de kendisine yer bulmuş bir hayvandır (Radloff, 2012: 37). Teleüt Şamanlarının tefleri üzerinde, *"Ülgän yätti karakuş / Ülgen'in yedi karakuşu"* ve *"Yäs tırmaktu karakuş / Bakır tırnaklı karakuş"*(*Ülgän kuju bay mürküt / Ülgen'in büyük mürküt kuşu*) diye adlandırılan sekiz kuş resmi yer almaktadır (Direnkova, 2014: 24). Bununla birlikte, şamanların karakuşu taklit ettikleri ayinler de Radloff tarafından kaydedilmiştir (Radloff, 2012: 69-71). Kartal, Moğolların temel yasayı yani *"yasak"*ı kabul etmelerinin anlatıldığı hikâyede, Tanrı'nın habercisi fonksiyonuyla görev üstlenir. Anlatıya göre Tanrı'nın görevlendirdiği altın tüylü kartal şekline giren bir melek, Cengiz Han'la görüşerek Tanrı'nın emirlerini kendisine aktarmıştır (Blake-Frye, 1949: 291'den Roux, 2002: 123-124). Eliade'nin, Yakut Gavriil Alekseyev'den aktardığına göre, her şamanın bir *Yırtıcı-Kuş Anası* vardır. Demir gagalı, çengel pençeli, uzun kuyruklu bir kuşa benzeyen bu ana, şamanın manevi doğumu ve ölümünde olmak üzere sadece iki kez kendini gösterir. Doğum esnasında aldığı şamanın ruhunu, yer altına götürerek orada bir yalancı-akşam dalına bırakıp olgunlaşması için bekleyen bu ana, ruh olgunlaşıp tekrar yeryüzüne döndüğünde ise şaman adayının vücudunu küçük parçalara bölüp hastalıkları ve ölümü temsil eden kötü ruhlarla dağıtır. Kendilerine düşen parçaları yutan kötü ruhlar aslında, bir bakıma, aday şamana bu hastalıkları iyileştirme gücünü verirler. Kötü ruhların tüm vücudu yemelerinin ardından, Yırtıcı-Kuş Ana gelip kemikleri birleştirerek aday şamanı uyandırır (Eliade, 1999: 59). Öldükten sonra yeniden dirilme ya da kemiklerden dirilme hadisesinin çok farklı şekilleri, Yakut şamanlığına dair pek çok anlatmada görülmektedir (Ksenefontov, 2011: 47-70). Kırgızlar arasında da doğum yapan kadının bulunduğu yere kartal getirilmektedir. Bunun sebebi, kartalın çocuğun doğumunu engelleyen albastı ve diğer kötü ruhları uzaklaştıracağına dair olan halk inancıdır (Bayalieva, 1972: 106'dan Karadavut, 2010: 77). Bu inancın bir uzantısı olarak bebeklerin beşiklerine kartal tırnakları asılmaktadır (Karadavut, 2010: 77). Türk mitolojisinde şamanlarla ilişkilendirilen kartal, şamanların kendilerine yardımcı olarak çağırdıkları ruhların arasında yer alır (Alekseyev, 2013: 230). Dolayısıyla adı ne olursa olsun alpkarakuş nevinden kuşlar, Şaman ayinlerinde sergilenen sihirli uçuşların uzantısı olarak halk anlatmalarındaki yerlerini almışlardır (Türkan, 2008: 238). Ögel'in Agapitov ve Hangalov'dan aktardığına göre, Buryatların inancına göre dünyadaki ilk şaman, tanrının insanları kötülüklerden koruması için

gönderdiği kartaldan hamile kalan kadının çocuğudur. Bazı araştırmacılar, ilk şamanın bu kadın olduğunu düşünmektedir (Agapitov-Hangalov, 1883: 41-42'den Ögel, 2003: 596-597). Ögel'in Seroşevskiy'den aktardığına göre, Yakutların inancında, şaman olacak çocuğun ruhu daha çocuk doğmadan bir kartal tarafından yenir ve güneşin hiç batmadığı bereketli toprakların olduğu bir yerin ortasında yer alan kırmızı bir çam / gürgen / kayın ağacının üzerine yumurta şeklinde bırakılmış. Bir süre sonra yumurta yarılır ve içinden şaman olacak bu çocuk dünyaya gelmiştir. "*Kartal-Ana*"ları bu doğan çocukları hayatları boyunca korur ve işlerinde onlara yardımcı olurmuş (2003: 595-596). Bayalieva, Alp-Karakuş'un ya da Kara-Kuş'un, "*Bürküt*" yani kartal yerine kullanılan bir tabu olduğuna değinmektedir (Bayalieva, 1981: 26'dan Kayıpov, 1990: 56). Süleyman Kayıpov, Alp Karakuş'un sadece Şamanizmle değil Totemizmle de bağlantılı olduğuna değinir (1990: 57). İlerleyen bölümlerde değinilecek olan alpkarakuşun Töştük'ü yutup sonra daha güçlü şekilde geri çıkarma hadisesi bu inanışla ilgilidir. Bu bağlamda alpkarakuş da tanışmalarının ardından sürekli Töştük'ün yardımcısı olacaktır. Ögel'e göre, ölen bir kişinin ruhunun kuş donuna girip gökyüzüne uçuşması Türklerde sık karşılaşılan bir inanmadır (2002: 129). Altay Türklerinin inancına göre kartal ve şahin, şaman ve onların kurbanlarını kimsenin gözüne görünmeden töşlerine götürmeyi başarabilen hayvanlardır. Altay Türklerinin şaman elbisesi "*manyak*"ın üzerinde de kartal tüyleri ve pençesi bulunur (Anohin, 2006: 52). Yakut şamanlarının elbisesi üzerinde de farklı kuş figürleriyle birlikte çift başlı kartal figürü bulunmaktadır (Prokofyeva, 2014: 42). Bu durum şamanın yeri geldiğinde kartal donuna girip gökyüzüne çıkabilme isteğiyle ilgilidir. Zaten Sibiry Şamanlarının binek hayvan olarak kullandığı hayvanlardan biri de kartaldır (Campbell, 2013: 114). Troşanskiy, Yakut şamanlarının kaftanları üzerinde bulunan kuş figürlerini de bu şekilde yorumlayarak, bu kuşların Kam'a, ayakçı ve ulak olarak hizmet ettiğini, onu diğer ruhlara götürdüğünü veya kamın hamilerini tasvir ettiğini söyler (Troşanskiy, 1903: 94'ten Prokofyeva, 2014: 42). Şor Şamanlarının teflerinin üzerinde de bir ya da iki adet *Kara Kuş* tasviri bulunur (Aleksyev, 2013: 230). Sümer mitolojisinde, Sümer Kralı Etena'nın gökyüzüne çıkmasını sağlayan güneş-tanrı Şamaş'ın kartalıdır (Uraz, 1994: 155). 1958 yılında Çekoslovak Arkeoloji Enstitüsü tarafından Moğolistan'daki Orhun Vadisi'nde gerçekleştirilen kazılarda bulunan Kültigin heykelinde, Kültigin'in başındaki tacın ön cephesinde rölyef şeklinde kanatlarını açmış bir kartal arması bulunmaktadır. Kartal arması Hunlar döneminden itibaren Türkler arasında sevilmiş; kulaklı ve boynuzlu kartal

şeklinde tasarlanmış armalar, büyük bir kudreti sembolize etmiştir. Kartal; Budist Uygurlara, Gaznelilere, Artuklulara ve Mengüçlere ait eserlerde de arma olarak yerini almıştır. Aslanapa, bu armaları Oğuzların totemleriyle ilişkilendirmiştir (Aslanapa, 1964: 40-47; Çoruhlu, 2014: 61). Edigey'in Tatar nüshasında, Edigey'in hükümdarlık simgesi olan başlığı, "*kartal kanat baş*" olarak tasvir edilir. Yani başlığın üzerinde kartal tüyü vardır. Timur Han'ın vekili Kıygırçık, Edigey'den yenilgiyi kabul ettiğini göstermesi adına kafasındaki bu başlığı çıkarmasını istemektedir (Tatlıcan, 2013: 77). Burada da görüldüğü üzere, kartal tüyü hükümdarlığın bir sembolüdür. Olcaytu'nun da yıldırımdan korunmak için bir kartal tüyü taşıdığı bilinmektedir (Quatremère, 1836: 436-437'den Roux, 2002: 223; 2005: 234). Başkurtların inancına göre Karakuş, bahadırın koruyucusu, yılan ile ejderhanın ezeli düşmanı olan efsanevi bir kuştur (Sagitov, 1986: 131). Akalın'ın Fletcher'den aktardığına göre, Amerika Kızılderilileri de kartal tüylerini koruyuculuğuna inanıp kalkanlarına takarlar (Fletcher, 1954: 86'dan Akalın, 1993: 99). Yakutlar, kartalın temsil ettiği bir ruhun ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinin takvimsel dönemlerini belirlediğine inanırlar. Onlara göre kartal, kanatlarını ilk defa salladığında buzlar eriyecek, ikinci sallayışında da ilkbahar gelecektir (İnan, 2000: 46). Er Töştük Destanı'ndaki meteoroloji olaylarının, aşağıda değinileceği üzere, Alpkarakuş'un uçmasına, kanadının rüzgârına ve ağlamasına bağlanması bu inanışla örtüşmektedir. Divanü Lûgat-it Türk'te Mizân yıldızına (terazi burcu) karakuş denmektedir. Yine aynı eserde Müşteri yıldızına (Jüpiter) da karakuş denilir (Mahmud, 2013: III/40; I/331; III/221). Başkurtların Ural Batır Destanı'nda, Ural ve ailesinin avladığı kuşlardan biri olan akkuş, aslında yeryüzünde kimseler yokken yeryüzüne gelip ayı ve güneşi kendisine yâr yapan Samrav adındaki tüm kuşların padişahı olan kuşun, güneşten doğma Huma adındaki kızıdır. Bu özelliğinden dolayı o da:

"Altın saçımı tarasam,

Eli nura garkederim;

Gündüz yere nur saçarım,

Geceleyin aya nur veririm." (Ergun-İbrahimov, 1996: 55-57) diyerek İnan'ın

aktardığı bilgileri doğrular nitelikte bir özellik sergilemektedir.

Yine Başkurtların Akbuzat Destanı'nda, çıkan fırtınanın sebebi Akbuzat'ın gökyüzüne uçarken çırpıtı kanatlarıdır (Ergun-İbrahimov, 1996: 135). Dikkat edilecek olunursa burada örnekleri verilen destanların tamamı mitik destanlardır. Dolayısıyla da

anlatıcı tarafından reel dünyanın bilimsel bir unsuru olan meteoroloji hadiselerinin temelinde mitik unsurların yattığını düşünmek ve dinleyicileri düşündürmeye çalışmak gayet olağan bir durumdur.

Karalayev'den derlenen varyantta Alp Karakuş, Kökdö'nün benekli kısırağının kulunlarını kaçıran bir kahraman olarak yer alır. Can düşmanı ejderha, her yıl doğurduğu yavrularını, o yiyecek aramaya çıktığında yer ve soyunun sürmesine engel olur. O, ilk başta kötü bir kahraman gibi görünse de aslında Töştük'ün dostudur. Yavrularını yiyen ejderhadan kendisini ancak Töştük'ün kurtarabileceğini bilir. Bu yüzden, Töştük'ün bir gün peşine düşeceğini bildiğinden Kökdö'nün kulunlarını kaçıır. O, olağanüstü bir kuştur. Uçarken hava bulutlanır, sis çöker; gök yıkılıp titrer, yer yarıp gürler, ağaçlar ve taşlar hareket eder, dolu ve şiddetli yağmurlar yağar. Bu dolu ve yağmur onun gözyaşıdır. Ağaçların sallanıp taşların yuvarlanması onun kanadının rüzgârındandır. Bir pençesine kırk geyiği alabilecek kadar güçlüdür. İki yavrusu vardır. Pençesi demirdendir (ET, 1996: 12385.m.). Töştük, Kökdö'nün isteği üzerine kayıp kulunları bulmak için yola çıktığında, Alpkarakuş'un ağacın üzerine bıraktığı yavrularını, kırk yıldır, her yıl olduğu gibi yemeye çalışan ejderhayı öldürerek kurtarır. Kahramanın ejderhayı / yılanı öldürüp Alpkarakuş'un yavrularını kurtararak onunla dost olması, olağanüstü kuşla ilgili olarak anlatılan pek çok Türk halk anlatmasında yer alır.¹⁸⁷ Burada dikkati çeken başka bir durum da Alpkarakuş'un yavrularının bulunduğu ağaçtan destanda, "*munar*" denilek söz edilmesidir. *Munar* sözcüğünün anlamı Kırgızca Sözlükte: "*(Destanda) kocaman bir ağacın adıdır.*" şeklinde verilmiştir (Yudahin, 1998-II: 574). Bu ağaç, Er Töştük Destanı'nın mitikliğinden dolayı destanda hayat ağacının yer altına inmiş şeklidir (Ögel, 2003: 111). Bu düşüncenin bir uzantısı olarak bazı Türk boyları arasında anlatılan bir efsaneye göre Alpkarakuş, Kaf Dağı'nın arkasında yer alan geniş ve karanlık bir alandaki dünya ağacının üzerinde yaşamaktadır (Karadavut, 2010: 77). Alpkarakuş, Töştük'ü yavrularının yanında gördüğünde onu yutar ve tükürür. Ancak bu sefer onun geleceğini çok daha önceden bildiği için Töştük'ü düşman sandığından değil ona iyilik yapmak istemesinden dolayı böyle yapar. Amacı onu suya düşse batmayan, kılıç değse kesmeyen bir insan yapmaktır. Yavrularının Töştük'ü çıkarması hususunda kendisini uyarmalarının ardından Töştük'ü tekrar geri tükürür. Bu sayede Töştük eskisinden iki kat daha güçlü olmuştur. Kökdö'nün

¹⁸⁷ Olağanüstü kuş motifinin Türk ve diğer milletlerin halk anlatmalarındaki örnekleriyle ilgili bkz. Duymaz, 1998b: 91-97

kırk yıldan beri kaçırdığı kırk kulunuyla en son kaçırdığı kırk birinci kulunu ve kanadından kopardığı bir tüyü de Töştük'e verir (ET, 1996: 7989-8772.m.). Alpkarakuş'un kanadından koparıp Töştük'e verdiği tüy, dünyanın farklı milletlerinde kartal kanadının şimşekten etkilenmediği ve ekinleri fırtınadan koruduğu inancıyla (Akalin, 1993: 98) ilgili görülmektedir. Alpkarakuş'un Töştük'ü yutup tükürmesinin mitik uzantıları, Ali Duymaz'ın alplığa geçiş törenleri bağlamında, *"Ölüm Simgeciliği"* adıyla ele aldığı başlıkla ilişkili görülmektedir. Duymaz'a göre, *"Ergenliğe geçiş törenlerinde genellikle bir ölüm ve yeniden dirilme sembolize edilmektedir. Böylece hem yaratılışın ilk anına, anne karnına, kutsal ve saf olana yeniden dönüşmüş, hem de ruh geçişine imkân tanınmış olmaktadır. Yani bir temizlenmeyle birlikte tehlikeye giren delikanlının ruhu, totem hayvanla yer değiştirerek muhtemel tehlikelerden korunmuş olacaktır."* (1998a: 42-43). Her ne kadar Töştük, Alpkarakuş'la karşılaştığında çoktan erliğini ispatlamış ve *"alp"*lık seviyesine ulaşmış olsa da o ana kadar geçen süreçteki yorgunluğu gitmiş yani aslında bir bakıma yeniden doğmuştur. Dikkat edilecek olunursa Töştük'ü yutan bir annedir. Yani Töştük yeniden ana rahmine düşmüş, huzuru ve dingiliği yakalamıştır. Er Töştük Destanı'nda, Alpkarakuş'un yüklendiği fonksiyonu, dünyanın pek çok milletin mitolojisinde de ana rahmi olarak kabul edilen *"balinanın karnı"*, *"filin karnı"* vb. üstlenmektedir (Frobenius, 1904: 85 ve Callaway, 1868: 331'den Campbell, 2013: 107-108). Bu noktada dikkati çeken durum, kahramanın yeniden doğmak üzere içe yönelmiş olmasıdır. Kırmızı Başlıklı Kız'ın da kurt tarafından yutulması bu durumla ilgilidir (Campbell, 2013: 108). Yunan mitolojisinde de baba-oğul mücadelesinin yansıması olarak Kronos'un doğan çocuklarını yutması hadisesine rastlanmaktadır. Bu efsanede, Kronos'un doğar doğmaz yuttuğu Posedion, kardeşi Zeus ve annesi Rheia'nın yardımıyla babası Kronos'un kusturulmasıyla, daha önce yuttuğu diğer kardeşleriyle birlikte dışarı çıkarılır. Daha sonra Posedion denizin mutlak hâkimi olur (Erhat, 2013: 182, 251). İlk bakıldığında Alp Karakuş'un Töştük'ü yutmasıyla Kronos'un çocuklarını yutması hadisesi arasında pek yakın bir ilişki görünmese de özellikle yutma eylemi sonrasında kahramanların ölmemeleri dikkat çekicidir. Töştük'ün Alp Karakuş tarafından tükürülerek geri çıktığında eskisinden daha güçlü olması ile Posedion'un denizlerin hâkimi oluşu da başka bir dikkat çekici noktadır. Kazakların Dotan Batır Destanı'nda Dotan'ı ve kardeşlerini yutmadan tekrar geri kusan bir cadı karısıdır ve Dotan ona, *"ana"* diye seslenerek aslında bir bakıma yeniden dirilmeye zemin hazırlamaktadır. Çünkü Dotan'ın da macerası bu yeniden dirilmenin ardından

başlayacaktır. Kocakarının isteği, Şıntemir'in güzelliğiyle nam salmış Künikey adlı kızını alıp getirmesidir (Arıkan, 2003: 333-335). Bu olaylar sırasında kanadından kopardığı tüyü, zorda kaldığında kendisini çağırması için Töştük'e veren Alpkarakuş'la Töştük'ün ruhu bir olur. Yardımcı hayvanların vücutlarından kopardıkları tüyleri (kılları) verme hadisesi, Ural Batır Destanı'nda Ak Boz adlı atın Ural'a üç kıl vermesi; Akbuzat Destanı'nda da Akbuzat'ın Heven'e yelesi ve kuyruğundan ikişer kıl vermesi şeklinde karşılık bulur (Ergun-İbrahimov, 2000: 34). Türkmenlerin Gül-Bilbil Destanı'nda ak ejderha, kendisini kara ejderhanın elinden kurtaran Bilbil'e, yaktığı zaman yardımına koşacağı bir kıl armağan eder (Dessanlar, 1982: 203'ten Şahin, 2011: 370). Töştük'ün daha önce karşılaştığı kaplan ve ayının Töştük'e verdiği bıyıklarıyla karıncanın verdiği bacağı da kıl armağan etme hadisesiyle aynı bağlamda düşünülmelidir. Ergun ve İbrahimov'a göre, yardımcı kahramanların asıl kahramana zorda kaldığında tutuşturarak kendilerine haber ulaştırması için verdikleri kıllar, *"bütünün yerine onun bir parçasının geçirilebilirliği prensibi"*yle bağlantılı olsa gerektir (Sagitov, 1986: 127; Ergun-İbrahimov, 2000: 34).

Masal içerisinde, kahramanla, *"kıl, tüy, vs."* ile ona yardımcı olan ya da olmayı vaad eden hayvan arasındaki ilişkiyi izah eden M. Lüthi, *"Kahraman ile yardımcı hayvan arasındaki ilişki, hayvanın ona verdiği kıl, tüy veya ölçekle ifade edilir. Kahraman, manevi güçlerle ya da iradeli bir gayretle yardımcıyı kendine çekmez, o, çabagöstermeksizin, sadece ilişkiyi şekillendiren armağanı kullanarak yardımcıyı çağır. ... Böylece karakterler arasındaki ilişkiler onlar arasında bir iç bağ oluşturmaz; bu ilişkiler maddileştirilmiş, görülebilen ilişkilerdir ve bundan dolayı karakterlerle aynı plan üzerinde kalırlar. Bu ilişkiler, derinlik oluşturmak yerine, bütünün düz görünümüne katkıda bulunurlar. Yardımcı nesneler fiziksel olarak üç boyutlu olmadıkları gibi, maddi bir varlık olarak da, kahramana hayatı boyunca yalnızca bir, ya da üç kez olmak üzere çok önemli işlerinde kullanmaları için ödünç verilirler. Kahraman ne önce, ne de sonra onları kullanmayı düşünmez."* demektedir. Bu malzemelerin amacı kahramana konfor sağlamak değil önemli iş ve tehlikelerin üstesinden gelmesini sağlarken kahramana yardımcı olmaktır ve yeni maceralara sebep hazırlamaktır (1996: 86). Bu durum, Şaman ayinleri sırasında da görülür. Ayin sırasında at kılı yakan Şaman bir bakıma kendisini öbür dünyaya götürecek olan hayvanı yani sihirli atı çağırmaktadır (Eliade, 1999: 511). Kazakların Kubikul Destanı'nda, Adilbay'ın ordusundaki Karaspek Batır'la teketek dövüşe çıkan Kubikul, Karaspek tarafından bir kayanın üzerine fırlatılarak perişan edilir. Karaspek'in elinden kurtulmak için

pirlere dualar eden Kubikul'un yardımına gelen Simurg, sağ kanadıyla Kubikul'un sırtına vurarak onun tekrar güçlenip Karaspek'i öldürmesini sağlar (Arıkan, 2003: 302). Roux'a göre kafatası; ruh ve kut ile ilişkili olup aslında kafatasına ait güç de saç ve sakallardadır (2002: 165-174). Öldürülen düşmanın kafaderisini yüzme ve kellesini alıp ona sahip olma gelenekleri de öldürülen düşmanın gücüne sahip olma arzusu ve inancıyla ilgilidir (Roux, 1999: 128-133). Metin Arıkan, Roux'un bu düşüncesine ek olarak, Samoyedlerde gücün saçlarda olduğuna inanıldığını ve atının kılını yakan şamanın, atı tarafından öbür dünyaya taşındığına dair inancı hatırlatarak, Türk halk anlatmalarındaki kıl yakma hadisesi ve saçla dair olan inançların birbiriyle olan yakın ilişkisine değinmektedir (2003: 143). Bütün bunlar dikkate alındığında saçın bütünün parçası olabileceği gibi aslında bir bakıma bütünün tam da kendisi olabileceği ihtimali akıllara gelmektedir. Çünkü dış ruhun / canın saklandığı cisimlerden biri de saçtır (Frazer, 2012: 277-278,295-297).

Alp Kara Kuş'un Töştük'le bir sonraki karşılaşması, Töştük'ün kanadının tüyünü yakıp kendisini çağırması sonucunda gerçekleşir. Kendisini yeryüzüne çıkarmasını isteyen Töştük'ten yolda yemek için istediği seksen geyiğin kırkını sağ, kırkını ise sol bacağına bağlayıp Töştük, Çalkuyruk, Külayım ve Bıytıkün'ü üzerine alarak yeryüzüne doğru uçmaya başlar. Yeryüzüne çıkamadan seksen geyiği yiyip bitirir. Bunu üzerine güçten düşer ve Töştük'ten yemek ister. Töştük ise iki bacağından kestiği eti vererek onu doyurur. Bunun sonucunda Alp Kara Kuş, eskisinden yedi kat daha güçlü olur ve Töştük ile yanındakileri yeryüzüne çıkarır (ET, 1996: 12320-12535.m.). Destanın Radloff tarafından derlenen varyantında da Töştük Alp Kara Kuş'u beslemek için baldırından kestiği ayak kadar bir parçayı ve gözünün tekini ona verir. Bu varyantta da Alpkarakuş'un Töştük'ü yutup geri tükürmesiyle bu parçalar tekrar geri gelir. Bu anlatmaların uzantısı olarak ortaya çıkan Kırgız halk inanmalarından birine göre, insanın dizinin altındaki çukurluk Alpkarakuş ile Töştük'ün bu diyaloguyla ilgilidir (Kebekova-Tokombayeva, 2007: 185'ten Çeribaş, 2013: 191). Bu inancın bir başka yansıması da Kırgızların "Kence Bala" masalında, *"Alp Kara Kuş et isteyip çocuğa baktığında, çocuk kalça etinden kesip verir. (Bundan sonra adamın iki bacağının arası oyuk olmuştur.)"* şeklindeki ifadelerle karşılık bulur (Doğan, 2009: 233). Yine Alp Kara Kuş'un yuttuğu kahramanı geri tükürmesi sırasında meydana gelen hadiselerden de kendine göre mitik çıkarımlarda bulunan Kırgız halkına göre, eskiden insanın eli-ayağı yumru ve etli ikentükürme hadisesinin ardından dizlerin iç yanları ve dirsekler eğri kalır (Cusupov, 1995-III: 471'den Çeribaş, 2013: 193). Alp Kara Kuş, iki yavrusuyla birlikte

uzakta gördüğü insan cesedini yemek için yola çıktığında, bunun Töştük'ün cesedi olduğunu görür ve çok üzülür. Hemen Töştük'ü yutar. Yavruları annelerinin niyetini anlamadıklarından annelerine ilenirler ve Töştük'ün iyilikleri karşısında annelerinin yaptığı nedeniyle annelerine saldırırlar. O, çocuklarına durumu anlattıktan sonra Töştük'ü eskisinden bin kat daha güçlü kılarak geri tükürür. Töştük'le görüşüp hasrete giderdikten sonra vedalaşarak oradan uzaklaşır (ET, 1996: 13034-13131.m.). Alp Kara Kuş, Töştük'ün oğlu Coodarbeşim'in başından geçenlerin anlatıldığı Coodarbeşim Destanı'nda, Coodar'ın annesi Kenceke'nin kendisine verdiği gizemli kesenin içerisindeki tüyü yakmasıyla ortaya çıkar. Tıpkı Er Töştük Destanı'nda olduğu gibi Coodarbeşim'in Karaçok ile yaptığı mücadele esnasında yaralanan atı Kilkara ile Coodar'ı yutar ve eskisinden iki kat daha güçlü olacak şekilde tekrar geri çıkarır (Alimova, 2006: 333-337). Özbeklerin Rüstem Han Destanı'nın Melaş Ermatov varyantında da Rüstem, nehirde büyüyen bir çınar ağacının tepesindeki Simurg'un yavrularını yemeye çalışan iki ehderhayı öldürür. Bunun sonunda Simurg, Rüstem'in derin bir nehrin dibindeki pırlantayı çıkarmasına yardımcı olur (Fedakar, 2003: 163).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta Alp Kara Kuş, Er Töştük ve yanındakileri sırtına yükleyip yeryüzüne çıkaran kahramandır (İliç, 2002: 89). Gözyaşları dolu olarak yeryüzüne yağarken kanatlarının çırpıntısı, fırtınaya sebep olur (İliç, 2002: 86). Er Töştük'le olan dostlukları Töştük'ün iki yavrusunu ejderhanın elinden kurtarması sonucunda gelişir. Töştük'ü yutup geri çıkardığında Töştük'ü gençleşmesini sağlar (İliç, 2002: 87-88). Ardından da Töştük'ün isteğiyle Töştük'ü, yanındaki iki hanımını ve kırk kervan Sart'ı sırtına bindirip yeryüzüne çıkarır. Yolda, yiyip içmek içindaha önceden Töştük'e ısmarladığı yiyecek ve içecekler tükenince Töştük'ün bir gözünü ve baldırından kestiği ayak kadar bir et parçasını yer. Yeryüzüne indiğinde, zorda kaldığında kendisini çağırması için bir tüyünü Töştük'e verir. Ancak bu olay, Töştük'ün macerasının son bölümünde gerçekleştiği için Töştük, bu tüyü kullanmak zorunda kalmaz. Sonra Töştük'ü tekrar yutup geri kusar. Bu şekilde Töştük'ün gözü ve butu yerine geri gelir (İliç, 2002: 89-90).

Alp Kara Kuş'un Töştük'e zarar vermeyeceğine dair ettiği yemin ise bu bağlamda gayet ilgi çekicidir:

“Carķırağan cas ursun (İlkbaharın pırlıtsı beni vursun!)

Kürkürögön kös ursun (Sonbaharın gök gürültüsü beni vursun!)” (İliç, 2002: 87-88).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta Töştük; Alpkarakuş'la, Kaz Vuran, Ceylan Sektirme ve Kölyutar Maamıtlarla dost olup yoluna devam ettiği sırada karşılaşır. Töştük, onun bir ağacın tepesindeki iki yavrusunu yemeye çalışan ejderhayı öldürüp yavruları kurtarır. İlk başta Töştük'ü yutsa da yavrularının kendisine Töştük'ün yaptığı iyiliği hatırlatması üzerine, *"Bekleyin yavrularım. Bıraktığımda öncekinden daha güçlü bir er olacak."* diyerek Töştük'ü kusar. Vücudundan kopardığı bir tüyü, zor durumda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için bu iyiliğinin karşılığı olarak Töştük'e verir. Töştük, yeryüzüne yolculuğu öncesinde kendisine verdiği tüyü tutuşturup Alpkarakuş'u çağırır. Alpkarakuş kendisinden yolculuk sırasında yemek için kırk maral eti ve kırk kova su ister. Bunların temin edilmesinden sonra kendisini yeryüzüne çıkarır (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

lymanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta, Töştük'ün kayınpederi Abazhan'ın kulunlarını kaçıran bir varlık olarak ortaya çıkan Alpkarakuş, Töştük'ün yavrularını bir ejderhanın elinden kurtarması sonucu Töştük'e dost olur. İhtişamıyla rüzgâr çıkarıp yağmur yağdıracak kadar güçlüdür. Kayıp kulunlarla birlikte vücudundan kopardığı bir parça tüyü de zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber ulaştırması için iyiliğinin karşılığı olarak Töştük'e verir. Tüylerini tutuşturup kendine haber vermesinin ardından gelerek bacanakları tarafından kuyuya atılan Töştük'ü kuyudan çıkarır (ET, 1996: 409-422).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta, Töştük'le Alpkarakuş'un karşılaşması, Çalkuyruk'un Töştük'ü bilgilendirmesi sonucu gerçekleşir. Töştük, atının sözünü dinleyip Alpkarakuş'un yavrularını yemeye çalışan ejderhayı öldürerek yavruları kurtarır. İlk karşılaştıklarında, ejderhayla birlikte Töştük'ü de yutuveren Alpkarakuş, yavrularının sitemi üzerine Töştük'ü eskisinden daha güçlü şekilde geri çıkarır. Töştük'ün iyiliğine karşılık, kendisini yeryüzüne çıkarması isteğini kabul eder ve bu yolculukta yemek için Töştük'ten kırk kaşık su ve kırk tarla kuşuyla Töştük'ün oturması için kırk hayvanın otunu ister. Yolculuk sırasında su ile et tükenince Töştük kendi baldırından kestiği bir parça eti ve acıyla gözünden dökülen gözyaşını kendisine ikram eder. Sonunda Töştük'ü yeryüzüne çıkarır (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda Alp Kara Kuş, Töstik'i kanadına bindirip uçarak yeryüzüne çıkaran kahramandır (Aça, 2002a: 145). Anlatıcı ona bir ara Simurg derken onu şu şekilde tasvir eder:

“Bu dev kara kuş, Simurg imiş. Simurg o kadar büyükmüş ki, açıp yaydığına bir kanadı bir aylık mesafeyi kaplarmış.”; “Simurg’un iki başı varmış. Başının birisi insaninki¹⁸⁸ gibi, diğeri ise kuşunki gibiymiş.” (Aça, 2002a: 144).

Alp Kara Kuş’un kanadının şiddeti yeryüzüne rüzgâr, gözyaşları ise yağmur olarak iner (Aça, 2002a: 144).

Töstik ile Alp Kara Kuş’un dostlukları, Töstik’in Alp Kara Kuş’un yavrularını ejderhanın elinden kurtarmasıyla başlar. Alp Kara Kuş, Töstik’i önce bir düşman sansa da yavrularının olanları anlatmasıyla Töstik’in ayaklarına kapanıp onunla dost olur. Onu, kanadına bindirip yeryüzüne çıkarır ve zor durumda kaldığında yakıp kendisine haber vermesi için kanadından bir tüy koparıp ona verir (Aça, 2002a: 144-145).

Alp Kara Kuş, Töstik’e ikinci yardımını Bektör tarafından hapsedildiği derin bir zindandan yine kanadına bindirip çıkararak gerçekleştirir. Töstik’i Şoyınkulak’ın canını bulması için uyarır ve vedalaşarak Töstik’in yanından ayrılır (Aça, 2002a: 145).

Er Töstik (Bulat Bay’ın Oğlu) adlı versiyonda, Töstik tarafından ejderhanın elinden yavruları kurtarılan bir kahraman olarak yer alan Alp Karakuş, bu iyiliği karşılığında Töstik’i yeryüzüne çıkarmayı kabul eder. Töstik, yolculuk öncesinde yolda yiyip içmesi için doksan toygar kuşu, doksan matara suyu üzerine yüklese de bunlar yetmez ve Töstik mecburen kendi baldırından bir et parçası kesip Alp Karakuş’u besler. Alp Karakuş bu parçayı dilinin altında gizler ve yeryüzüne çıktıklarında Töstik’e geri verip bacağına iyileşmesini sağlar. Yanından ayrılırken de zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için vücudundan kopardığı bir tüyü Töstik’e verir. O, Töstik’in verdiği bu tüyü tutuşturup kendisine haber vermesiyle yardıma gelir ve Töstik’in yeryüzünde karşılaştığı bir adam tarafından atıldığı çukurdan çıkmasını sağlar (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Er-Töstik (Tokpay-Bay’ın Oğlu) adlı versiyonda, Alp Kara Kuş’un fonksiyonunu yerine getiren herhangi bir kahraman bulunmamaktadır (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtigil adlı versiyonda, hanımı Kancikey tarafından zor durumda kaldığında kullanması için İtigil’e verilen bir puhu kuşu tüyü vardır. İtigil, Şaytan’la olan mücadelesinde yenilip Şaytan tarafından bir uçuruma atıldığında bu tüyü yakar ve bir

¹⁸⁸ Simurg, Anka’nın Farsçadaki karşılığıdır ve kelime anlamı olarak *“otuz kuş büyüklüğünde”* anlamındadır. Elbruz Dağı’nda yaşadığına inanılan Simurg’un her kuştan bir tüy taşıdığına ve yüzünün de insan yüzüne benzediğine inanılmaktadır (Batislam, 2002: 202).

kanatlı yılan gelip İtğil'i oradan kurtarır (Yıldırım, 2014: 97-100). Anlatmada geçen bu kanatlı yılan, Alp Kara Kuş'un anlatmaya yansımış şeklidir.

Yirtöşlik adlı versiyonda, Alp Kara Kuş'un fonksiyonunu yerine getiren herhangi bir kahraman bulunmamaktadır (Urmançı, 2007: 134-171).

Bay Nazar adlı versiyonda Tyostuk, Babbuk Han'ın memleketinden ayrılıp kendi memleketine dönerken, bir yılanın bir ağacın tepesindeki kuş yavrularını yemeye çalıştığını görür. Yılanı öldürerek yavrularını kurtardığı kuşun adı Han Gerdi'dir. O, uçtuğunda dolu ile karışık yağmur yağdırma gücüne sahiptir. İyiliği karşılığında Tyostuk, Kırat ve Hyunkee'yi kanatlarına alıp yerin deliğine kadar çıkarır. Burada kendisini bekleyen Şoyung Gulak'la ilgili olarak da Tyostuk'u uyarır. Ayrılmadan önce vücudundan kopardığı bir tüyü Tyostuk'a verip zorda kaldığında bu tüyü tutuşturup kendisine haber vermesini tembihler. Şoyung Gulak tarafından bir çukura kapatılan Tyostuk'un bu tüyü tutuşturup kendisine haber vermesi sonucunda yetişip kanatlarını kuyuya uzatarak Tyostuk'u kurtarır (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda Alp Karakuş, Ecmen'in bir hünnap ağacının üstündeki yavrularını ejderhanın elinden kurtardığı Sürme kuşu olarak yer alır. O da diğer Alp Karakuşlar gibi her yıl yavrulamakta ancak yavruları bu ejder tarafından yenilmektedir. Yavrularını kurtarmasının karşılığında Ecmen Batur'u sırtına bindirip yeryüzüne çıkarır (EB, ?: 65-72).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Ertostik'in bir çınar ağacının tepesindeki yavrularını ejderin elinden kurtardığı Sırma kuşu olarak yer alır. O, bu iyiliğinin karşılığında Ertostik ve yanındaki cariyeyi kanatlarına bindirip yeryüzüne çıkarır. Ayrıca, zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için kanadından kopardığı bir tüyü Ertostik'e verir. Ertostik'in bu tüyü tutuşturmasının ardından gelip onu Çüşün Kulak tarafından atıldığı su kuyusundan çıkarır (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Batu Han'ın ülkesinden kendi memleketine doğru yola çıkan Nurzat, dinlenmek için konakladığı bir çeşmenin yanındaki çınar ağacının tepesindeki kuş yavrularını bir ejderhanın elinden kurtarır. Bu yavrular, anka kuşunun yavrularıdır. Anka kuşu, bu iyiliğinin karşılığında Nurzat ve yanındakileri yeryüzüne çıkarır. Nurzat, Kurşun Kulak tarafından etkisiz hâle getirilip bayıltıldığında, cadının kızının Nurzat'ın cebindeki tüyü yakmasının ardından gelip, getirdiği zembemi Nurzat'ın ağzına boşaltarak onu tekrar diriltir (ABA, 1996: 57-77).

Töştük'ün tanıştığı ve ona yoldaş olan bu hayvanların vahşi hayvanlar oluşları Töştük'ün şahsında insanoğlunun vahşi hayvanlara ve dolayısıyla da tabiata hükmetme arzusuyla igilidir (ET, 1956: 8).

4.3.4.1.2. Kahramanın Yoldaşları

Konokbay Pehlivan

Aslında Kökdöö'nün pehlivanı olan Konokbay, Töştük'ün namını daha önceden duyan ve ona yoldaş olmak isteyen bir kahramandır. Kırk tulparı yakaladığını ispatlayacağı esnada, Töştük'ün beyin oğlu Bekpaça'nın kışına vurduğu damgayı toplanan halka göstererek Töştük'e yardım eder. Konokbay, Kökdöö'nün Töştük'e ilk sunduğu sınav olan keçe balta ile demir kütüğü parçalama yarışını daha önceden bildiği için hazırladığı dışı keçe, içi çelik baltayı Töştük'e verir. Yarışların sonunda da Töştük'ten, Kökdöö'nün gözünü kör edip onu parçalamasını ve onun yerine tahta kendisini oturtmasını ister. Töştük bu isteğini kabul eder ve onun verdiği baltayla Kökdöö'nün yarışını kazanır. O, Töştük kırk kulplu kazanı almak için yola düştüğünde karşısına çıkar ve kendisini bu yolun zorlukları hakkında uyarır. O da Külayım gibi bu yolculukta Çalkuyruk'un önemine dikkat çekerek Külayım'ın daha önce kendisine verdiği yollukla Çalkuyruk'u beslemesini Töştük'e tembihler. Bunun yanında Çalkuyruk'la birlikte dört maamıtı da yanına almasını söyler. Töştük'ün Karadöö'nün fırlattığı mızraktan Çalkuyruk'un çevikliği sayesinde kurtulmasının ardından, Karadöö'nün zayıf anını yakalayan Konokbay pehlivan yetişip Karadöö'ye mızrağı saplar. Bunun üzerine sersemleyen Karadöö'ye Töştük'ün de bir mızrak saplamasının ardından Karadöö atının üzerinden düşer. Töştük, yere düşen Karadöö'nün şah damarına kılıcını saplar. Konokbay ise akciğerine saplayıp başını keser. Üzerine kuru hanımelinin köklerini dökerek cesedini yakıp yok eder ve küllerini savurur. Ardından Töştük ile Konokbay atlarını otlatıp uykuya dalarlar. Konokbay, daldıkları bu uykudan uyandıktan sonra, Kökdöö'nün kalabalık ordusuyla Töştük'ü öldürmek için geldiğini görür ve Töştük'ü uyarır. Töştük'ün Kökdöö'nün ordusuyla girdiği savaşta, onunla omuz omuza dövüşerek Töştük'e yardım eder. O, Töştük'ten önce, Kökdöö'ye ilk darbeyi kalkaniyle vurarak gerçekleştirir. Töştük'ün Kökdöö'yü öldürmesinden sonra, Töştük tarafından kendisine altın taç giydirilerek altın tahta oturtulur (ET, 1996: 8875-12284.m.). Konokbay

pehlivanla aynı fonksiyonda, *Cezilik Pehlivan* adında bir yiğit de Töştük'ün oğlu Coodarbeşim'in hikâyesinin anlatıldığı, Coodarbeşim Destanı'nda yer alır. Tıpkı Konokbay'ın Töştük'e Karadö'ö'yü öldürmesinde yardım ettiği gibi *Cezilik* de Coodar'a *Canaalı Dev'i* öldürürken yardım eder. Ardında da tıpkı Töştük'ün Konokbay'ı ödüllendirirken tahta çıkarması gibi Coodar da Cezilik'i, Agaça Han'ın (Coodar'ın ilk hanımı Aksaamay'ın babasıdır, Canaalı dev tarafından öldürülmüş, halkı ve kızı esir edilmiştir.) Kara-Köl'de yaşayan halkının başına geçirir (Alimova, 2006: 181-192, 206).

Bıyıtı Cariye

Kırgız Türklerinde, eskiden kızını evlendiren babaların, ömür boyu kızının hizmetinde olmaları için kendi maiyetinden bir erkek, bir de kızı yanına can yoldaşı olarak verdikleri bilinmektedir (Alimova, 2006: 114-115).¹⁸⁹ Bu başlık altında değerlendirilecek olan Bıyıtı cariyeye ve onun farklı varyant ve versiyonlardaki karşılıkları bu geleneğin uzantısı olarak anlatılmalarda kendisine yer bulmuştur.

Karalayev'den derlenen varyantta yer alan Bıyıtı Kün, Töştük'ün soydaşıdır. Tek gözlü celmoguz (pehlivan) tarafından kaçırılıp cariyeye yapılmıştır. O, verdiği akılla Töştük'ün tek gözlü celmoguzu öldürmesini sağlar. Töştük, kırk kulplu kazanı almak için yola çıktığında Külayım'la birlikte Töştük'ün karşısına çıkar ve ardından gözyaşı döker. O da Töştük, Çalkuyruk ve Külayım'la birlikte Alp Kara Kuş'a binip yeryüzüne çıkar. Töştük, Çoyun Kulak'la dövüşürken eline baltasını alıp yardım etmek istese de başarılı olamaz. Çoyun Kulak, tarafından ganimet olarak alınır ve kendine hanım yapılır. Bir zaman sonra Töştük'ü gören Bıyıtı Kün çok sevinir ve Çoyun Kulak'ın kendilerine yaptığı eziyetleri Töştük'e anlatır. Töştük'e gizlenmesini tembihleyip Töştük'ün geldiği müjdesini Külayım'a verir. Birlikte Çoyun Kulak'ın çocuğunun beşiğinin altına Töştük'ün saklanması için bir çukur kazarlar ve Töştük'ü oraya saklarlar. Töştük'e, bız saplayarak çocuğu ağlatmasını tembihler. Çocuk ağladığında, Çoyun'a çocuğun açlıktan ağladığını ve kendisinden aygır, teke, boğa ve damızlık koç eti istediğini söyler. Çoyun Kulak'ın verdiği etlerle Töştük'ü besler. Anlatmada Bıyıtı Kün'den kerametli ve evliya olarak bahsedilir. Töştük, Çoyun Kulak'ın altı canını öldürüp birini sağ bırakarak Çoyun Kulak'la savaşmak için karşısına

¹⁸⁹ Kazakların Kulamergen-Joyamergen Destanı'nda, Joyamergen eşi Künsuluv ile birlikte Yılanbek'in memleketinden ayrılıp kendi memleketine giderken Yılanbek tarafından Künsuluv'a on kul ve on cariyeye verilir (Arıkan, 2003: 453).

çıkıldığında Töştük'ün yardımına koşar ve sağ kalan son kara sığircık kuşunun da başını kopartarak Çoyun Kulak'ın ölmesini sağlar. Külayım'la birlikte Çoyun Kulak'ın cesedini paramparça ederler. Töştük, Çalkuyruk ve Külayım ile birlikte Töştük'ün memleketine doğru yola çıkarlar (ET, 1996: 7282-13889.m.).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta Kuytu Küñ, Kenceke'nin babası Agay Han'dan istediği çeyizin bir parçası olan halayıktır (İliç, 2002: 46). Kuytu Küñ, Urum Han'ın kızı ve Töştük'ün üçüncü eşi Ak Çenem, Çoyun Kulak tarafından kaçırıldığında ortaya çıkar. O, Ak Çenem'in Çoyun Kulak'tan olma çocuğunun bakıcısıdır. Töştük'le Ak Çenem'in kavuşmasına yardım eder (İliç, 2002: 74-75).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta Kuytu, Kenceke'nin annesinden çeyiz olarak aldığı hizmetçidir. Anlatmada herhangi bir fonksiyonu bulunmamaktadır (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük'ün Batı adıyla anılan cariyesidir. Çoyunkulak'ı içinde bulunduğu çukurdan çıkarmaması hususunda Töştük'ü uyarır. O, Çoyunkulak tarafından paramparça edilen Töştük'ün kemiklerini rakıyla yıkayıp bir yere gömer. Çoyunkulak tarafından kulağına kurşun dökülen Çalkuyruk'un kulağındaki kurşunu çıkarır. Töştük'ün başına gelenler anlatıp Töştük'ün kemiklerinin yerine ona tarif eder (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda, Cılan Bapı Han'ın yeryüzüne çıkarken Töstik'in yanına kattığı ve yolculuk esnasında Töstik ve Şalkuyruk'la beraber sağ kalmayı başarabilmiş üçüncü kahraman olarak Küñke adıyla yer alır (Aça, 2002a: 144). Bektör, onu Şoyunkulak'a zorla hanım olarak verir ve istemeden de olsa Şoyunkulak'tan bir erkek çocuk dünyaya getirir. Töstik, Bektör'nün kendisini attığı derin zindandan kurtulunca onunla bir plan yapıp Şoyunkulak'ı kandırarak Şoyunkulak'ın canlarının yerini öğrenmesinde Töstik'e yardımcı olur (Aça, 2002a: 145-146). Töstik, Şoyunkulak tarafından öldürülmek üzereyken, Şoyunkulak'ın canları olan kuşların kafalarını koparıp Şoyunkulak'ı öldürerek Töstik'i kurtarır (Aça, 2002a: 148).

İtigel adlı versiyonda, Şaytan'ın tuzağından kurtulan İtigel'e, Şaytan tarafından esir edilen Tohtamış Han'ın kızı hakkında bilgi veren kahramandır. Anlatmada adı geçmemekte olup kendisinden sadece bir yerde, "hizmetçi" denilerek bahsedilir (İtigel: Yıldırım, 2014: 97-100).

Bay Nazar adlı versiyonda, bu kahramanın karşılığı Temir Han'ın kızını alıp Babbuk Han'a getiren Tyostyuk'a, Babbuk Han tarafından verilen Hyunkee adlı kızdır. Tyostyuk'un yeryüzüne yaptığı uzun yolculukta, Babbuk Han tarafından yanlarına katılan diğer beş adamın dayanamayıp ölmesine rağmen o sağ kalmayı başarır. Tyostyuk'u yakalayıp etkisiz hâle getiren Şoyung Gulak, Hyunkee'yi kendisine eş yapar ve ondan bir çocuk sahibi olur. Hyunkee, Şoyung'un elinden kurtulan Tyostyuk'a, Şoyung'un dış canını bulup onu öldürmesi için yardım eder. Anlatmanın hiçbir yerinde Hyunkee'nin hizmetçi ya da cariyeye olduğuna dair bir işaret bulunmamaktadır. Ancak, başından geçenler ve yerine getirdiği fonksiyonla diğer varyant ve versiyonlardaki Bıytı, Kuytu, Batı Küñ ve Kemergül gibi adlarla anılan kahramanlarla örtüşmektedir (Taube, 1994: 139-150).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Banu Han tarafından kızıyla birlikte Ertostik'e verilen kırk cariyeden biri olan bir cariyeye özellikle vurgulanmakta olup anlatmada adı anılmamaktadır. Banu Han'ın kızı ve diğer otuz dokuz cariyeye, Ertostik'in memleketine doğru çıktığı zorlu yolculuğa dayanamayıp ölseler de o sağ kalmayı başarır. Ertostik'le beraber Sırma kuşun kanadına binip yeryüzüne çıkar. Çüşün Kulak tarafından esir alınarak hanım yapılır ve Çüşün Kulak'tan bir çocuk dünyaya getirir. Çüşün Kulak'ın canının yerini öğrenmek için onun çocuğunu sürekli ağlatır. Çocuğun ağlamasının sebebinin, çocuğun babasının canlarını kıskanması olduğunu söyleyerek Çüşün'ün canının yerini söylemesini ve dolayısıyla da Ertostik'in bunu öğrenmesini sağlar. Anlatmanın sonunda Çüşün Kulak'tan kurtulup Ertostik'le birlikte Ertostik'in memleketine giderler (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, bu kahramanın karşılığı Batu Han'ın Nurzat'a hediye ettiği cariyelerden biri olan Kemergül'dür. O, Nurzat'ın memleketine gerçekleştirdiği yolculuk esnasında, diğer bütün cariyelerin zorluklara dayanamayıp ölmesine rağmen hayatta kalmayı başarmıştır. Yeryüzüne çıktıklarında Kurşun Kulak tarafından ganimet olarak alınır ve kendine hanım yapılır. Nurzat'ın talimatıyla Kurşun Kulak'ın son canı olan kuş yavrusunun kafasını kopartarak kuş yavrusunu ve dolayısıyla da Kurşun Kulak'ı öldürür. Bunun ardından Kurşun Kulak'ın cadının kızından doğma oğlu tarafından bir tekmeyle öldürülür ve Nurzat tarafından defnedilir (ABA, 1996: 57-77).

Kırgız sahasına ait *Iymanbek Şamen Uulu tarafından derlenen ve Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantlarda*; Kazak sahasına ait *Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu)* ve *Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu)*; Tatar sahasına ait *Yirtöşlik* ile Uygur sahasına ait *Ecmen Batur adlı versiyonda* bu kahramana ait herhangi bir ize rastlanmamaktadır.

4.3.4.1.3. Kahramanın Olağanüstü Düşmanları

Kökdöo

Devler, bazen insana benzeyen görüntüleri ve davranış biçimleri ile bazen de tamamıyla insan ya da doğaüstü şekil ve davranış biçimleriyle masallarda kendilerine yer bulan olağanüstü kahramanlardır. Devlerin anlatmalardaki asıl fonksiyonları kahramanın yolunda engel olmaktır. Ancak bazen kahramana yardımcı olarak anlatmada kendisine yer bulan devlere de rastlanmaktadır. Devler, genellikle yer altında yani karanlıklar ülkesinde yaşarlar. Bu yönleriyle onlar, mitik karakterli kahramanlardır. Fiziki olarak, iri yapılı insanlar gibi tarif edilen devlerin tasvirinde boyları arşınla ifade edilir. Onların tasvirinde kullanılan belli başlı ifadeler arasında, *“minare boyunda, çok başlı ve kulaklı, olağanüstü derecede büyüklükte gözleri olan, bir dudağı yerde, bir dudağı gökte, kocaman dişli, ağaç gövdesi kadar kolları, iri uzun bacakları, kıllı elleri ve uzun tırnakları”* bulunmaktadır (Yücel, 1998: 38-39).

Türklerin mitolojik inanç ve halk anlatmalarında yer alan devlerin kökenin Hint-Avrupa menşeli olduğu düşünülmektedir. Bazı bilim adamlarının dev motifinin İslamiyetle birlikte Türk kültürüne dâhil olduğuna dair görüşlerine rağmen (Tokarev, vd., 1994-I: 417-428 ve Jirmunskiy-Zarifov, 1947: 380-381'den Fedakar, 2003: 186) Bahaeedin Ögel, böyle bir tesirin olduğunu, ancak devlerin Türklerin İslamiyet'le tanışmadan önceki ürünlerinde farklı şekillerde de olsa bulunduğunu ve dışarıdan gelen bu İslami devlerin zamanla Türk düşüncesindeki bu farklı şekillerdeki devlerin yerini aldığını düşünmektedir (2002: 564-565). Ögel'in bu düşüncesine ek olarak Ayşe Yücel de, *“İnsanoğlu, hangi kültür çevresinde yaşarsa yaşasın, korktuğu veya hoşlandığı ortak unsurlar vardır. Bunlar kimi zaman olumlu, kimi zaman olumsuzluğu işaret kabul edilir ve bunlara karşı bazı inanmalar meydana gelir. Bu inanmalar zaman içinde, yerini başka inanmalara bırakır ve iptidai sayılır. İptidai sayılan unsurlar, yeni inanma biçiminde tıpkı masallarda görülen dev tiptemesi gibi birer masal varlığı olarak, masal dünyasında yerlerini alırlar. Bizim kanaatimiz odur ki, eski dönemlerde yaşanan Türk inançlarındaki Erlik veya benzeri varlıklar, daha sonraki dönemlerde, özellikle İslamî inanç içinde dev veya benzeri masal varlığı olarak yerini almıştır.”* demektedir (1998: 44).

Dünya milletlerinden Sümerlerin mitolojisinde yer alan Asakhu, Enmeşarru ve Zu; İranlıların mitolojisinde yer alan Div-i Sefit yani Ak Dev ve Erjenk adlı devler meşhur devlerdir (Uraz, 1994: 160-161). Özbek destanlarından Rüstem Han Destanı'nın farklı varyantlarında Rüstem, "Şumar", "Kaysiv", "Şerdan" adlı devlerle mücadele eder (Fedakar, 2003: 153).

Kırgız Türkçesinde, "*dev, son derece iri insan*" (Yudahin, 1998-I: 313) anlamlarına gelen "*döö*" sözcüğü, Er Töştük Destanı'nda Kök ve Kara sözcükleriyle birleşerek Kökdöö ve Karadöö olmak üzere iki kahramana ad olmuştur. Türk destanlarındaki devler, iyi ve kötü huylu olmak üzere iki türdür. Kötü huylu devler, kendi arasında kötü huylu olan ve kötü huylu olmaya devam eden devler ile kötü huylu olduğu hâlde kahramanın bir davranışı veya özelliği nedeniyle iyi huylu dev hâline dönüşenler olmak üzere ikiye ayrılırlar (Yıldız, 2010: 41, 49). İslamî döneme ait olmasına rağmen içerisinde arkaik ve İslam öncesi dönemden pek çok mitolojik iz taşıyan Saltuknâme'de de Câmûs-ser, Keyvan, ve Cazu Cangal Dev gibi adlar taşıyan devlere rastlanmaktadır (Akalin, 1987, 111; Yüce, 1987: 214). Hz. Alî Cenknâmelerinde de İstihrac ve Maşa Dev adlı devler yer almaktadır (Çetin, 1997: 413-414). Yine Kırgız destanlarında Ak Dev, Gök Dev, Kızıl Dev ve Kara Dev gibi kahramanlara rastlanır (Yıldız, 2010: 45).¹⁹⁰ Kötü huylu devler, gerek masallarda gerekse de destanlarda ana kahramanın karşısındaki bir düşman ya da engel fonksiyonu üstlenirler. Bu yönleriyle de "*kaos*"un sembolüdürler (Şahin, 2011: 354). Yani kaostan kozmoza geçmeyi hedefleyen kahraman ne yapıp edip devlerin üstesinden gelmelidir. Çünkü düzen, insanoğlunun sürekli olarak özlemini duyduğu bir durumdur. Bu yüzden destan kahramanı kaostun sembolü olan devleri yenmek zorundadır. (Yıldız, 2010: 42). Çünkü destan vb. türlerin kahramanları çok güçlü de olsalar düşmanlarını yenmek arzusundadırlar (Cusupov, 1995-III: 468'den Çeribaş, 2013: 185). Türk destan ve masallarında tasvir edilen devler, insan cinsi dışında kendine özgü özellikleri olan farklı bir canlı türüdür. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Er Töştük Destanı'nda *döö* yani dev olarak anılan kahramanlardan ikisi de Türk halk anlatmalarında yer alan devlerle, güçleri ve olağanüstü fiziksel özellikleri dışında pek örtüşmemektedirler. Çünkü ikisi de insandır. Destanda *döö* yani dev profiline tam olarak uyan ve fonksiyonel özelliklerini tam olarak karşılayan kahraman, tek gözlü canavardır. Anlatmada Töştük'e tek gözlü canavarı nasıl öldürebileceğini anlatan Bıytı carıye, tek gözlü canavarı anlatırken:

¹⁹⁰ Türk boylarının anlatmalarında görülen diğer devler için bkz. Naciye Yıldız, 2010: 41-51

*“Tirüü tursa, bul **döönü**(Canlı iken, bu **devi**,)*

Eñkeyip bende alalbayt, (Kimse yenemez,)

Eç kim cakın baralbayt. (Hiç kimse yaklaşılamaz.)” (ET, 1996: 7351-7353.m.)

demektedir. Tek gözlü canavarla ilgili ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bilgi verileceğinden bu bölümde daha fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

Kökdöo isminde geçen kök yani gök, paleo-Türk yazıtlarında “yüksek”, “mavi, mavimtrak”, “güç, kudret” gibi sıfatları üzerinde barındıran bir kavram olup Moğol döneminde de “möngke” yani “sonsuz” olarak nitelenmiştir. Bu, eski Türklerin kâinatı yönettiğine inandıkları Göktanrı ile ilgili bir durumdur (Roux, 2002: 114-119). Her ne kadar Kökdöo, anlatmada iyi bir kahraman olarak görülme de sonuçta yer altının güçlü padişahıdır. Bu yüzden, fizikî gücünü ifade eden “döo” sözcüğünün önüne manevi kudretini ifade eden “kök” sözcüğünün gelmesi olağandır.

Karalayev’den derlenen varyantta Kökdöo, yer altı dünyasının güçlü padişahıdır. En küçüğü Külayım olmak üzere Urpayım ve Bulbulbek adlı üç kızı vardır. Sarayının kapısında da başında tek gözü olan, dev gibi bir pehlivanı vardır. Külayım, Töştük’ü huzuruna getirdiğinde onu çirkin ve çelimsiz bulup böyle bir damat bulduğu için kızına çok kızar. Ancak, burada da aklın temsilcisi olarak hanımı devreye girer ve kızının hatırını kırmaması hususunda Kökdöo’ye çıkışır. Kökdöo, küçük kızı Külayım’ın gönderdiği kendisi ve iki ablasını sembolize eden üç elmanın manasını da kendisi anlayamaz ve kızlarının evlenmek istediğini hanımının izahı sonucunda öğrenir. Bunun üzerine, kızlarının önünden etrafındaki yiğitleri sırayla geçirir. Bu esnada Urpayım, han oğlu Kanbaça’yı, Bulbulbek de bey oğlu Bekpaça’yı vurarak kendilerine koca olarak seçerler. Küçük kızı Külayım kimseyi beğenmeyince Kökdöo, yer dinleyen maamıtın hatırlatmasıyla kel çoban kılığındaki Töştük’ü de çağırır. Külayım, elindeki elmayla Töştük’ü vurup kendisine koca olarak seçer. Kökdöo, bu duruma çok sinirlense de yine hanımı araya girer ve kızının hatırına sözünü tutmasını ister. Kökdöo, damatlarından kulan ve dağ keçisi avlamalarını isteyerek iki büyük damadına iyi atlar ve silahlar vererek ava gönderir. Töştük’ü ise ilk başta ava göndermek istemez. Ancak hanımının, Töştük’ten kurtulmak için koyuna bile yetişemeyen Konurboz atı vermesini tembihlemesinin ardından, Töştük’ten kurtulma sevdasıyla onu da Konurboz’la ava gönderir. Ancak Töştük, ava onun sandığı gibi Konurboz’la değil saka hâline dönüştürdüğü Çalkuyruk’la ve üzerine giydiği çayingi elbisesiyle çıkar. Kökdöo, Külayım’ın Töştük’ün avdan getirdiği iç etiyle yaptığı yemeği, yine hanımının kızının

hatırını hatırlatmasıyla yer ve beğenir. Ödül olarak kel damadına, kalacak temiz bir yer verir. Kökdöö, kaybettiği kırk kulununu sevdiği damatları değil de kel kılığına giren Töştük'ün getirdiğini ve Töştük'ün kel kılığına girerek kendisini kandırdığını öğrenince çok sinirlenir. Külayım'ı alabilmesi için Töştük'e, geçmesi gereken yedi sınav sunar. Bu sınavları geçemezse kendisini öldüreceğini Töştük'e en baştan söyler. Onun ilk sınavı, keçe baltayla demir kütüğü parçalama sınavıdır. Töştük, bu yarışı aslında Kökdöö'nün pehlivanı olan, ancak sonra Töştük'e dost olan Konokbay pehlivanın kendisi için hazırlamış olduğu dışı keçe, içi çelik balta sayesinde kazanır. Onun ikinci yarışı ise kendine ait Köktulpar¹⁹¹ ile Töştük'ün Çalkuyruk'unun gerçekleştireceği at yarışıdır. Kökdöö, bu yarışta Köktulpar'a binmek üzere yedi başlı sihirbaz kocakarısını çağırır. Ancak kocakarının yaptığı hileye rağmen yarışı, Kuyunköt maamıtın bindiği Çalkuyruk kazanır. Kökdöö'nün bir sonraki yarışı, *cel cetpes (rüzgâr yetişemez)* denilen adamıyla Töştük'ün *ceyren sektirmez (ceylan sektirmez)* maamıtının yapacakları yaya yarışıdır. Bu yarışta da yine onun yedi başlı kocakarısı, Töştük'ün yarışa soktuğu ceyren sektirpes maamıtının yüzüne, yerden aldığı toprağı üfleyerek onu efsunlayıp iki günlük uykuya dalmasına neden olsa da iki gün sonra uyanan ceyren sektirpes maamıt, Kökdöö'nün cel cetpes adlı adamını geçmeyi başarır. Kökdöö'nün, dördüncü yarışı ise yedi başlı kocakarısına verip geniş ovaya saçtirdiği dokuz çuval dariyı bir tanesini bile bırakmadan toplattırmaktır. Bu yarışta Töştük'ün yardımına, daha önce yanan evlerini söndürdüğü karıncaların padişahı ile halkı yetişir ve darıları toplayarak Töştük'ün yarışı kazanmasını sağlarlar. Kökdöö, beşinci yarış olarak Töştük'ü kendi kaplanıyla güreştirmek ister. Bu sefer Töştük'ün yardımına daha önce ayağındaki dikenini çıkararak kendisine yardım ettiği kaplan yetişir ve onun yerine Kökdöö'nün kaplanıyla güreşip öldürerek yarışmayı Töştük'ün kazanmasını sağlar. Kökdöö, altıncı yarışında kendi ayısıyla Töştük'ün dostu olan ayının güreşmesini ister. Töştük'ün, daha önce bir çukurdan çıkararak kendisine yardım ettiği ayısı gelip Kökdöö'nün ayısını güreşte yener ve Töştük'ün yarışı kazanmasını sağlar. Kökdöö, yedinci ve son yarış olarak da Töştük'ten kırk kulplu kazanı gölün dibinden çıkarıp almasını ister. Töştük bu yarışı da atı Çalkuyruk'un, kazanı gölün dibinden alıp çıkarması sayesinde kazanır. Kökdöö, bir şekilde Töştük'ün fırlattığı kazanın gazabından kurtulmayı başarır ancak şehri zarar görür ve adamlarının pek çoğu ölür. Töştük'ün kendisini öldüreceğini tahmin ettiğinden bu sefer de celmogusun oğlu Karadöö pehlivanı, Töştük'ü öldürmesi için görevlendirir. Karadöö de

¹⁹¹ Köktulpar, Kökdöö'nün atıdır. O, diğer atlardan farklı, kanatlı ve çok hızlı bir attır.

Töştük'ü öldüremeyince en iyi askerlerinden oluşturduğu kalabalık ordusuyla Töştük'ün karşısına çıkar. Kökdöo bu sefer bir taşla iki kuş vurup Töştük'ün dostu, kendisinin düşmanı olan Konokbay pehlivanı da öldürmek istemektedir. Töştük, atı Çalkuyruk ve Konokbay'ın yardımlarıyla Kökdöo'nün ordusunu yenmeyi başarır. Kökdöo, daha sonra ordusunu yok eden Töştük'ün karşısına kendisi çıkar. Önce mızraklarla, sonra baltalarla en son olarak da topuzla karşılıklı savaşlar da silahları kırılıp sapları ellerinde kalır. Ardında tüfek ve yayla ölesiye savaşır ve sonunda Töştük, Kökdöo'yü yaralayıp yere düşürmeyi başarır. Kökdöo, burada tıpkı modern romanda görülen geriye dönüş tekniğiyle Töştük'e verdiği yedi sınavı, Konokbay'la nasıl dost olduklarını anlatarak son sözlerini söyler. Sonunda Töştük gelip Kenceke'nin kendisine verdiği keskin kılıçla Kökdöo'yü öldürür (ET, 1996: 6671-12252.m.).

Tek Gözlü Canavar

Yunan mitolojisinde *kiklop* / *polifem* olarak adlandırılan, kafasında tek gözü olan devler, özellikle Sibiry ve Kazakistan folkloruna ait ürünlerde de karşılaşılan kahramanlardır (Köroğlu, 1998: 39). Herodot, Tarih adlı kitabında İseonlar ve İskitlerin anlatıklarına göre, tek gözlü insanlardan bahsetmekte ve onlara İskitçe arima yani “bir”, spu yani “göz” anlamına gelen “*Arimasp*” demektedir. Herodot'a göre bu tipi, Yunan mitolojisine, M. Ö. VII-VIII yüzyıllarda ön Asya'ya akınlar düzenleyen İskitler getirmiştir (Herodot, 2013: 304-305; Köroğlu, 1998: 39). Bunun yanında, araştırmacıların farklı milletlerde ortak olarak görülen olaylar için kullandıkları, “*seyyar konular*” (Abdullah, 1997: 185) ifadesinden hareketle polifem ve tepegöz arasındaki ortaklıkla ilgili “*seyyar kahramanlar*” ifadesininin kullanılması uygun olacaktır. Raoul Rosières'in efsanelerin teşekkülü ile ilgili görüşlerini arasında yer alan, “*Aynı aklî kapasiteye sahip olan bütün millerlerde muhayyile aynı şekilde tezahür eder. Böylece benzer efsanelerin yaratılışına sebep olur.*” ve “*Çevre değiştiren her efsane yeni çevrenin sosyal ve etnografik şartlarına kendisini adapte eder.*” şeklindeki tespitleri (Gennep, 1917: 284'ten Sakaoğlu, 1992: 11) “*seyyar kahramanlar*” ifademize dayanak oluşturur niteliktedir. Abdullah'ın da kaydettiği üzere, Odysseia'daki tepegözü, tasvir eksikliğinden ötürü, Dede Korkut'ta ayrıntılı tasviri ve hayat hikâyesi bulunan tepegözden daha yeni görmek çok da bilimsel bir yaklaşım değildir (1997: 186). Karabaş, tepegöz ve polifem için, “*Polifemus ile Tepegöz, benzer*

yazınsal öğelerin değişik yazınsal yapıtların değişik bağlamları içinde değişik işlevleri olabileceğine güzel bir örnektir. Tek yanlılığı tek gözlülükle simgelemek büyük düşsü gücü gerektiren bir uğraş olmadığından, Türkler’le Yunanlılar tek gözlü bir öykü kişisini birlerinden bağımsız olarak yaratmış olabilirler. Böyle benzerliklerin kaynakça çalışmalarına gerekçe yapılabilmeleri için, ilgili öğeler arasındaki benzerlikten çok o öğelerin işlevleri arasında benzerlikler olmalıdır. Bu işlevsel benzerlik ise yoktur Odise ile Dede Korkut arasında...” demektedir (1981: 190). Kafalarında tek gözü olan bu varlıklar, anlatmalarda genellikle kötü kahramanlar olarak yer almaktadır. Gagauzlar tepegözü, dev başlığı altında ele alırlar ve tepegözleri insanların koyun sürülerine zarar verip koyunları, hatta insanları da yiyen kötü ruhlu varlıklar olarak kabul ederler (Çimpoeş, 1997: 36’dan İusiumbeli, 2005: 219). Köroğlu’nun Valihanov’dan aktardığı bir masalda, albastıların çarı, “geniş alınının ortasına kımız kasesi gibi büyük tek gözlü olan” kötü bir varlıktır. Yine Köroğlu’nun Ostroumov’dan aktardığı iki masalın ilkinde ihtiyar çoban, “alında bir tek gözü” olan kötü bir kahramandır. Köroğlu’nun Ostroumov’dan aktardığı ikinci masalda da tek gözlü dev kırk atlısı ile birlikte keçi avına çıkan bir hanın karşılaştığı düşmandır. Bu iki masalda da kahramanlar devin tek gözünü kör ederler. Devin elinden koyunlarını alıp kestikten sonra koyunların postlarına bürünerek devden kaçmayı başarırlar (1998: 40-42). Kemal Abdullah’a göre, devin tek gözlü oluşunun sebebi, kahramanın düşmanını öldürmesi için ikinci bir şansının olmadığını anlatmaktır. Yani aslında tepegözün tek gözlülüğü kendiyile ilgili olmaktan öte Basat’la ilgilidir. Bu şekilde Basat’ın kahramanlığı için önceden zemin hazırlanmaktadır (1997: 187-188). Daha önce, celmogus bahsinde de değinildiği üzere, Basat’ın Tepegöz’ü öldürdüğü boy ile Radloff’un derlemiş olduğu Er Töştük Destanı arasında mukayeseler yapan Bahaeddin Ögel; Dede Korkut boylarındaki Tepegöz’ün su üzerinde kahramanın karşısına çıkması ile Er Töştük Destanı’ndaki celmogusun su üzerinde yüzen bir akciğer şeklinde kahramanın karşısına çıkması arasındaki benzerliğe dikkatleri çekerken, Dede Korkut’taki tepegözün temellerinin Dede Korkut’tan çok daha eski dönemlerde aranması gerektiğini vurgulamaktadır (2002: 68-69). Tek gözlü canavar sadece arkaik destanlarda değil İslamî dönem destanı olan Saltıknâme’de de yer almakta ve “şeytan”la ilişkilendirilmektedir (Akalin, 1987: 121)

Karalayev’den derlenen varyantta tek gözlü canavar, Töştük’ün Bıytı cariyeden aldığı akılla öldürdüğü, kafasında tek gözü olan pehlivandır. O, bir oturuşta dört deveyi yiyebilen, yer altı ve yerüstünü yedişer gün dinlenmeden dolaşabilen çok güçlü bir

varlıktır. Bıytı'nın Töştük'e anlattığına göre o, ancak gözünden vurularak öldürülebilmektedir. Töştük, Bıytı'dan aldığı bu akılla önce gözüne kızgın bir demir saplar, ardından da Kenceke'nin verdiği palayı yüreğinin ortasına saplayarak tek gözlü celmogusu öldürür. Cesedini de yakarak küllerini savurur (ET, 1996: 7254-7430.m.). Bu tipin bir benzeri Kazakların Dotan Batır Destanı'nda, Künikey'i kendisinden isteyen Dotan'ın karşısına çıkan ve alnında tek gözü olan cadı kocakarisidir. O, Dotan'ın yoldaşı Akkuv Atkan tarafından atılan kurşunla öldürülür (Arıkan, 2003: 393). Yine, Kazakların Kulamergen-Joyamergen Destanı'nda Kurtka adındaki cadı karısının da alnında tek gözü vardır ve o da Kulamergen'in oğlu Joyamergen tarafından gözünden vurularak öldürülür (Arıkan, 2003: 438). Dikkat edilecek olunursa gerek Er Töştük gerekse de Dotan Batır Destanlarında kahramanların tek gözlü devlerle olan mücadelesi bireysel istekleri yerine getirme ve bireysel kazanımları koruma adına gerçekleştirilen bir mücadeledir. Ancak Basat'ın tepegözle olan mücadelesini dehşetli bir mücadele olmaktan öte, Oğuz boyunun düşman bir boyla çok eski bir mücadelesinin değişime uğramış bir yansıması olarak yorumlayan Abdullah'ın fikirleri (1997: 116), Töştük ve Dotan'ın mücadelelerini de izah etmek için uygun düşmektedir. Özellikle Töştük'le ilgili olarak destanda halkı tarafından zikredilen, *“halkı için doğmuş Töştük”* gibi ifadeleri ve Manas'la olan ilişkileri bir kenara bırakılacak olunursa, Töştük'ün tüm mücadelelerinde milletten öte şahsılık görünür. Ancak, Abdullah'ın da değindiği üzere, bu şahsi mücadeleler bile aslında alt yapısında millî hassasiyetleri barındırır. Töştük ilk mücadelesini, kaybolan ağabeylerini bulmak adına gerçekleştirir. Çünkü babası Eleman'ın halk arasında, *“çocuklarına sahip çıkamayan”* bir bey olarak kabul görmesi mümkün değildir. Yani, çocuğuna sahip olamayanın koca bir millete sahip olması beklenemez. Bu bağlamda ele alındığında Töştük, ailesinin yok olmaya yüz tuttuğu bir ortamda dünyaya gelir. Ancak özelde Töştük'ün ailesi olan Eleman ve ailesi, genelde Kıpçak halkının da ailesidir. Çünkü Eleman sıradan bir adam değil bir Kıpçak beyidir. Onun yok olması sadece Töştük'ün ailesinin değil, Kıpçak boyunun yok olması bağlamında değerlendirilmelidir. Bu durum, Kuzey ve Güney Sibiry'a destan kahramanlarının aileleri ve boyları için gerçekleştirdikleri dar çerçeveli gibi görünen mücadeleleriyle ilgilidir (Aça, 2000: 10).

Ejderha

Kırgız Türkçesinde ejderha, “*korkunç nesne; timsah*” anlamlarına gelen *acidaar* sözcüğüyle karşılık bulur (Yudahin, 1998-I: 4). Yani ejderha, Kırgız insanın zihninde korkuyu çağrıştırır. “*Acalduu kişi acidaardın kuyrugun basat. / Eceli gelmiş kişi ejderhanın kuyruğuna basar.*” atasözü de bu algıyı kanıtlar niteliktedir (Şavk, 2002: 2). Yine, “*Acidardın kuyrugun basuu / Ejderin kuyruğuna basmak*” deyiimi de “*Birinin kahrına uğramak; sinirine dokunmak; belalı kötü bir işe bulaşmak*” anlamlarına gelir. Bu deyimmin bir benzeri de “*Cılandın kuyrugun basuu / Yılanın kuyruğuna basmak*” anlamlarındaki deyimdir ve deyiimi açıklamak için, “*Farkında olmadan yılanın kuyruğuna basıp, asıl belâyı satın almışım meğer.*” ifadesi kullanılmıştır (Nurmatov, 2008: 52). Bu bağlamda ejderha, Kırgız mitolojisinde Kaf Dağı’nda yaşayan yılanların en büyüğü olarak kabul edilir. İnanişâ göre o; insanlara, hayvanlara ve halk anlatmalarındaki kahramanlara musallat olarak zarar verir (Cusupov, 1995-III: 470’den Çeribaş, 2013: 196). Aliyev’in Acalov’dan aktardığına göre, Türk düşüncesinde Erlik’in erjderha görünümlü yedi oğlu vardır (Acalov, 1983: 223’ten Aliyev, 2006: 183) ve onlar insanların canını alırlar (Aliyev, 2006: 183).

Jean-Paul Roux’a göre ejderha, Türklere komşularından ki büyük ihtimalle de Çin’den geçmiştir (2005: 39, 2012: 67). Çoruhlu’nun Rudenko’dan aktardığına göre, Sibirya ve Ordos bronzlarındaki serpentlerin ve kertenkele vücutlu kurtların Çin ejderhinin prototipi olma ihtimali de vardır (Rudenko, 1958: 121’den Çoruhlu, 2014: 30). Ejderhayı pek tanımayan Türk boyları arasında ejderha, yerini çoğu zaman balık ve kertenkeleye bırakmıştır (Roux, 2012: 67).

Bahaeddin Ögel de ejderhanın çok eski çağlarda Çin’den Türk mitolojisine geçtiğini düşünür (2002: 566). Kız Saykal Destanı’nda Saykal, Kıtayların kulelerini ele geçirince bu kulelerden ezan okutur ve kulelerin üzerinde bulunan ejderha resimlerinin yerine ay resmi yaptırır (Cicioğlu, 2010: 106). Bu yönüyle ejderha düşmanın ve karşı dinin sembolüdür.

Ejderha, Müslüman Türklerin muhayyilesinde, yılanların kralıdır ve görevi insanları yutmaktır (Roux, 2012: 68). Yaşar Çoruhlu’ya göre ise ejderha, ilk başlarda Çinlilerde olduğu gibi bereket ve kuvvetin sembolü olarak düşünülmüş ve bu bağlamda değerlendirmiş olmakla birlikte ilerleyen dönemlerde, ki özellikle İslamiyet’in kabulünden sonra, kötülüğün sembolü olarak Türk insanının muhayyilesindeki yerini almıştır (2014: 30).

Dünyanın farklı milletlerine ait mitolojilerde, yılan-yağmur-bereket ilişkisini ifade eden inanmalara rastlanır. Pek çok efsane ve mite göre yılan ya da ejderhalar bulutları kontrol etme gücüne sahip olan, göllerde oturan ve dünyayı suyla besleyen varlıklar olarak tasavvur edilmişlerdir (Eliade, 2009: 180). Gökgürültüsünü hayvanbiçimli olarak tasavvur eden Altay ve Sibirya topluluklarında ejderha, gökgürültüsünün ve yıldırımın hayvanbiçimi olarak düşünülmüştür (Harva, 1955/1938: 147 ve 205'ten Roux, 2002: 127; 2005: 162). Tuvalılar da büyük kral (çar) ejderhanın kuyruğunu sallamasıyla yıldırımın oluşacağına inanırlar. Tuva-Tocinlerin inançlarına göre tanrı Uluu, yani ejderha, yıldırım ve şimşegin yaratıcısıdır (Alekseyev, 2013: 58-59).

Osman Turan, On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde yer alan Lu, yani Ejder Yılı'nın özellikleri açıklanırken Divanü Lûgat-it Türk, Tuhfet ül Münecimin ve Ma'rifetnâme adlı eserlerden hareketle bu yılda yağmur ve karın çok yağıp mahsulün çoğalacağını, savaşların ve fitnenin artacağını kaydeder (2004: 103).

Hunların bir ejder festivali düzenledikleri ve Hsiung-nuların merkezlerinin Ejder Şehri olduğuna dair bilgiler, ejderha motifinin çok eskilerden beri Türkler arasında bilindiğini göstermektedir (Çoruhlu, 2011: 154). Fuat Yöndemli'nin Kemaleddin Demirî'den¹⁹² aktardığına göre rüyada ejderha görmek hükûmet reisine dalalettir (Demirî,?: 342-344'ten Yöndemli 2006: 225). Yani ejderha, yönetim makamıyla yakından ilişkilidir.

Yakutların yaşlılarına unvan olarak kullandıkları *büke* sözcüğü, *yedi başlı ejderha* anlamına gelmektedir (Uraz, 1994: 162). Sözcük Yakutlarda olduğu gibi *büke* şekliyle Divanü Lûgat-it Türk'te de yerini almış ve "*Ejderha, büyük yılan.*" sözcükleriyle izah edilirken, "*yedi başlı yil büke=yedi başlı ejderha*" şeklindeki bir atasözüne yer verilmiştir. Kaşgarlı, yiğitlere de unvan olarak *büke* sözcüğünün verildiğini, "*Büke Budraç*" örneğiyle açıklar (Mahmud, 2013a: III/227).

Ejderha, Türk düşüncesinde gök ve yer tasavvurlarıyla ilişkili olarak düşünülmüştür (Çoruhlu, 2014: 30). Daha önce ejderhanın Çin'le yani en güçlü düşmanla olan ilgisine değinilmesine rağmen, ejderhanın gökyüzü olaylarıyla olan ilgisi nedeniyle bayraklarda kendisine yer bulabildiği düşünülmektedir ki zaten pek çok Türk halk anlatmasında, ejderha adıyla değil evren ve yılan gibi adlarla anılmaktadır.

¹⁹² Eserin adı Hayatü'l Hayvan olmakla birlikte yazarı Kemaleddin Ebu Abdullah'tır. Demirî ise bu eserden kısaltıp sadeleştirerek "Aynü'l-Hayat" adlı bir eser ortaya koymuştur.

Eliade'ye göre ejderha, ilksel yılan figürüdür (Eliade, ? : 29). Fuat Yöndemli'ye göre ejderha, “Yılanın abartılı biçimde büyütülmüş, korkunçlaştırılmış ve stilize edilmiş, tamamen hayal ürünü ve efsanevî bir modelidir.” (2006: 126). Mehmet Çeribaş da Derleme Sözlüğünde “büyük yılan, canavar”¹⁹³ anlamlarına gelen evren sözcüğünün, Türk insanı tarafından ejderha karşılığında kullanıldığına değinir (2013: 196). Roux bu sözcüğü *evir* -; “dönmek” fiiliyle ilişkilendirirken, Kutadgu Bilig’de geçen, “*Bak! O, ejderhayı yarattı. Durmadan dönüyor.*” cümlesiyle izah eder (Arat, 1947: 29’dan Roux, 2002: 151). Teleüt Şamanlarının teflerinin üzerinde resmi bulunan yilandan, tefin¹⁹⁴ sahibi kamlar, “yär kurçu äk jılan / dünyanın çemberi” olarak bahsederler (Direnkova, 2014: 30). Yani Roux ve Arat’ın düşüncelerinin paralelinde *dönmek* ve *çember* sözcükleri birbiriyle ilişki içerisinde. Bu durum yılanın fizikî özellikleriyle ilgilidir. Gagauz mitolojisine göre de yılan, kırk yaşını doldurduğuna ayaklı ve kanatlı bir ejderhaya dönüşür (Manof, 2001: 76).

Türk halk anlatmalarında, yedi başlı celmoguz ile ejderha motifleri bazen birbiriyle aynıymış gibi düşünülür (Çeribaş, 2013: 196). Bu durumun belirgin örneklerinin görüldüğü Karalayev’den derlenen Er Töştük Destanı’nda celmoguz, Alpkarakuş’un yavrularını yiyen ejderhanın sıfatı olarak kullanılır (ET, 1996: 8676.m.). Yine Tümen Tatarlarına ait versiyonda da diğer anlatmalarda yer alan celmoguzun fonksiyonunu, ejderha üstlenir. Kaşgarlı Mahmud’un yukarıda değinilen, “*yeti başlığ yil büke=yedi başlı ejderha*” (Mahmud, 2013a: III/227) şeklindeki örneği de celmoguz sözcüğünde yer alan *cel* sözcüğüyle *yel* sözcüğünün ilişkisini çağrıştırmaktadır. Ejderhanın yedi başlı oluşu Dâstân-ı Ejderhâ adlı metinde de “*Bir ejderhâ kopdu yedi başı var.*” cümleleriyle de karşılık bulur (Kozan-Bilgili, 2013: 481)

Destan kahramanlarının büyük bir yılan olarak tasavvur edilen ejderhayı öldürmeleri aslında bir bakıma güç gösterisidir. Yılan, deri değiştirmesi özelliği nedeniyle ölümsüzlüğü sembolize eder (Armutak, 2004: 144). Ölümsüz bir varlığı öldüren destan kahramanı yiğitliği gösterir. Propp’a göre yılan yani ejderha ile mücadele, destanların en eski motiflerindendir (Propp, 1958: 26’dan Suvanbekov, 1970: 49). Ejderha ile mücadele etmenin iki temel anlamına işaret eden Yaşar Çoruhlu şunları kaydeder:

¹⁹³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori=derlay&kelime1=evren
12.07.2014, 16.16

¹⁹⁴ Teleüt Şamanlarının tefleri üzerinde yer alan yılanın, kaybolmuş yulayı saklayarak kötü ruhlardan koruduğuna inanılmaktadır (Direnkova, 2014: 31). Tuva Şamanlarının teflerinin kollarında bulunan yılan tasviri de Şamanın kurbacını sembolize etmekte ve bu yılanın, Şamanı kötü ruhlardan koruduğuna inanılmaktadır (Bapaeva, 2013: 72).

“1) Kötülüğün sembolü olan ejderhayı öldürme (yiğitliğin kötülük karşısında zafer kazanması),

2) Güç ve kuvvetin timsali olarak ejderhayı öldürme” (2014: 42).

Bu bağlamda değerlendirildiğinde Töştük’ün karşısına çıkan ejderha da sadece kötülüğü sembolize etmek için değil aynı zamanda Töştük’ün erliğini gösterebilmesi adına bir fırsat fonksiyonuyla da anlatmada rol üstlenmiştir. İslami dönem Türk halk anlatmalarında da Sarı Saltık, Kılıçarslan, Hacım Sultan, Otman Baba, Koyun Baba, Demir Baba, Melik Danişmend gibi şahsiyetlerin ejderhayla olan mücadelelerinin örnekleri görülmektedir (Ocak, 2003: 226-230). Kozan ve Bilgili’nin kaydettiğine göre Dâstân-ı Ejderhâ adıyla bilinen eserde, gazavat türünde ve 57 beyitten oluşan bir eser bulunmakta ve içerisinde Hz. Ali’nin¹⁹⁵ bir ejderhayla olan mücadelesi, ejderhayı yenmesi ve Hz. Muhammed’in mucizelerine yer verilmektedir (2013: 470-471).

Ejderha, Köroğlu’nun Türkmen versiyonunda, rüyasında kendisine bir pir baba tarafından gösterilen, Köyü Kaf’ta yaşayan, *“cihan padişahının kızı”* lakaplı Ağayunus Peri’ye ulaşmak için çıktığı yolda Göroğlu’nun karşısına, perinin cadı duasıyla ejderhaya döndürdüğü bir bekçi olarak çıkar (Nurmemmet, 1996: 71-79). Türkmenlerin Gövher Kız ve Şıralı Bey Destanı’nda, Şıralı’nın Gövher’i kendisine hanım edebilmesi için önüne konulan şartlardan biri de İsfahan’ın şahı Söyün’ün ülkesinin yarısını işgal eden ejderhayı öldürmektir (Mämmetyazov, 1976: 121-122’den Şahin, 2011: 352-353). Yine Türkmenlerin Gül-Bilbil adlı aşk destanında da ejderha, Nil Nehri’nin ortasında yer alan Kuvhi-Salar Dağı’ndaki bir hazinenin bekçisi olarak Bilbil’in karşısına çıkar (Dessanlar, 1982: 196-199’dan Şahin, 2011: 353). Kırgız Destanı Askazan Baatır’da Askazan, İşaa Han’ı kırmayarak, İşaa Han’ın komşusu Cayıl Han’ın yaylası ve kışlağında ortaya çıkıp mala ve cana zarar veren ejderhayı öldürür (G-AB, 2012: 45-47). Yine Kırgızların bir başka destanı Mendirman’da da Adıl Han, karısı Kanış’a göz koyduğu Mendirman’ı gidenin gelmediği ve korkunç sihirli bir ejderhanın yaşadığı Optun Gölü’ne göndermeyi planlasa da sonradan yaptığının hata olduğunu anlar. Kanış’ı ve kendisini bu kötülüğe sevk eden büyücü kadını öldürttürerek tek kızı Bilerik’i ve tahtını Mendirman’a verir (M., 2009: 35-45). Özbek destanı Rüstem Han’ın Fazıl Yoldaşoğlu varyantında da Rüstem, esir aldığı ülkenin kızlarından her gün birini yiyerek yaşamını sürdüren ejderhayı öldürür ve bunun sonucunda kurtardığı Bucul şehrinin padişahı Hısrav Şah’ın kızı Aftabay’la tanışır (Fedakar,

¹⁹⁵ Hz. Ali cenknâmelerindeki ejderha motifi ile ilgili olarak bkz. Çetin, 1997: 407-410

2003: 152). Çuvaş destan kahramanı Ulip da ilk kahramanlığını insanlara saldıran bir yılanı öldürerek gösterir (U, 2013: 72-73). Kazakların Kubikul Destanı'nda, rüyasında görüp âşık olduğu Akbilek'i aramak için yola düşen Kubikul'un karşısına yılanların lideri olarak çıkan ejderha, yedi başlı olarak tarif edilir ve Kubikul onu elmas kılıcı ile öldürür (Arıkan, 2003: 236-237). Kubikul, Akbilek'i yutan yedi başlı yılanı, dua ederek yardımına çağırdığı koruyucu atasının tavsiyesi üzerine, elmas kılıcıyla öldürerek Akbilek'i kurtarır (Arıkan, 2003: 316-320). Kubikul'un hanımı Akbilek'i yutan ejderha da anlatmada, "*yedi başlı yılan*" olarak tarif edilir. Bu, daha önce de değinildiği üzere, Türk milletinin muhayyilesindeki ejderhanın aslında bir yılan olduğu gerçeğini tekrardan ortaya koymaktadır.

Dikkat edilecek olunursa şu ana kadar verilen bilgilerde ejderhanın özellikle Çin ve Orta Asya menşeli olduğuna değinilmektedir. Ancak özellikle Balkanlar'da da Saint Nicolas veya Elie yani İlyas Peygamber ve Saint Georges yani Aya Yorgi hakkında anlatılan rivayetlerde de ejderha ile mücadeleye rastlanmaktadır (Ocak, 2003: 229). Özellikle Saint Georges / Georgios'un at üzerindeyken elindeki mızrağıyla bir ejderhayı öldürür şekilde çizilmiş figürleri de dikkat çekicidir (Eyice, 1969: 227)

Karalayev'den derlenen varyantta ejderha, başında boynuzu olan, doksan kulaç uzunluğunda, kötü kokan, benekli ve Alpkarakuş'un yavrularını yiyen kötü karakterli bir kahramandır. O, kırk yıldır Alpkarakuş'un yavrularını yemektedir. Töştük bu ejderhayı Alpkarakuş'un yavrularını yemeye niyetlendiği sırada, Kenceke'nin kendisine verdiği kılıçla ikiye bölerek öldürür. Sonrasında ejderhayı altı parçaya bölerek yemeleri için yavruların önüne koyar. Anlatmada kırk kulplu kazandan da, "*Bir kulpu kazanın / İnsanları yutan ejderha*" diye bahsedilmektedir (ET, 1996: 10614-10615.m.). Yine Manas'tan bahsedilirken de "*Ejderhanın heybeti var.*" denilerek Manas'ın gücü vurgulanmaktadır (ET, 1996: 16384.m.).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta ejderha, Töştük'ün yer altındaki maceralarını tamamlayıp yeryüzüne doğru yaptığı yolculuk sırasında, Kara Kuşun bir ağacın tepesindeki yavrularını yemeye çalışırken bıçakla belinden ikiye bölerek öldürdüğü ve alt yarısıyla bu yavruları beslediği kahramandır (İliç, 2002: 29-96).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta ejderha, Töştük'ün yer altındaki yolculuğu sırasında Alpkarakuş'un bir çınar ağacın tepesindeki yavrularını yemeye çalışırken öldürdüğü kahramandır (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

lymanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta ejderha, Töştük'ün Alp Karakuş'un bir kavak ağacının tepesindeki yavrularını yemeye çalışırken tüfeğiyle vurup tam ortadan ikiye bölerek öldürdüğü kahramandır. O, her yıl gelip Alp Karakuş'un çocuklarını yiyerek onun soyunun sürmesini engellemektedir (ET, 1996: 409-422).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, Töştük'ün ejderha ya da onun bir uzantısı olan yılanla olan mücadelesine rastlanmamaktadır (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta ejderha, Alpkarakuş'un bir kavağın tepesindeki yavrularını yemeye çalıştığı sırada Töştük tarafından öldürülen bir kahramandır (ET, 1996: 433-445).

Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda ejderha, Alp Kara Kuş'un bir kavağın tepesindeki yavrularını yemeye çalıştığı sırada Töstik tarafından fırlatılan okla iki gözünün ortasından vurularak öldürülen bir kahramandır. O, Alp Kara Kuş yavrularını doyurmak için yiyecek aramaya çıktığı sırada gelip yavrularını yiyerek onun soyunu kurutmaktadır (Aça, 2002a: 129-150).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda ejderha, Alp Karakuş'un bir kavağın tepesindeki yavrularını yemeye çalıştığı sırada Tyustyuk tarafından kılıçla ikiye bölünerek öldürülen kahramandır (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, Töstik'in ejderha ya da onun bir uzantısı olan yılanla olan bir mücadelesine rastlanmamaktadır (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtigel adlı versiyonda, İtigel'in ejderha ya da onun bir uzantısı olan yılanla olan bir mücadelesine rastlanmamaktadır (Yıldırım, 2014: 97-100).

Yirtöşlik adlı versiyonda, ejderha yılan adıyla anılan bu kahraman, babasından canı karşılığında oğlu Yirtöşlik'i isteyen, diğer varyant ve versiyonlardaki celmoguzun yerini alan bir kahramandır. Ancak o, aslında celmogus gibi kötü değil iyi bir kahramandır. Yer altının padişahı tarafından Yirtöşlik'i alıp getirmekle görevlendirilmiş bir aracıdır. Dolayısıyla Yirtöşlik'le aralarında herhangi bir çatışma gerçekleşmez (Urmançı, 2007: 134-171).

Bay Nazar adlı versiyonda ejderha, sarı benekli bir yılan şeklinde Han Gerdi'nin, yani diğer varyant ve versiyonlardaki Alp Karakuş'un, bir ağacın tepesindeki yavrularını yemeye çalıştığı sırada Tyostyuk tarafından okla vurulup öldürülen bir kahramandır.

Anlatmadan anlaşıldığı üzere o, sürekli olarak gelip Han Gerdi kuşun yavrularını yemektedir (Taube, 1994: 139-150).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Sırma kuşun bir çınar ağacının üstündeki yavrularını yemeye çalıştığı sırada, Ertostik tarafından kılıçla ikiye bölünerek öldürülen kahramandır (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, anka kuşunun bir çınar ağacının üstündeki yavrularını yemeye çalıştığı sırada, Nurzat tarafından etkisiz hâle getirilen kahramandır (ABA, 1996: 57-77).

Karadöö

Celmogus kocakarının oğludur. Dağın yarısı kadar heybetli, gördüğünü yiyecek gibi acımasız, bir yıllık yiyeceği bir günde yiyebilen bir pehlivandır. Kökdöö tarafından kendisine büyük bir topuz verilerek Töştük'ü öldürmekle görevlendirilmiştir. Töştük ile olan mücadelesine sadece Töştük'ü değil dört maamıt yoldaşı ve Konokbay pehlivanı da çağırarak Töştük'e meydan okur. Atı ile kendisinin ağırlığına denk olan çuvalı yerden kaldıran Töştük'ün yiğitliğine hayran kalır ve onu mızrak dövüşüne davet eder. Töştük'e bir mızrak uzatsa da Çalkuyruk'un bir anda çevikçe dönmesiyle Töştük bu darbeden kurtulur. Bu sırada Karadöö'nün zayıf anını yakalayan Konokbay pehlivan yetişip Karadöö'ye mızrağı saplar. Bunun üzerine sersemleyen Karadöö'ye Töştük de bir mızrak saplar ve Karadöö atının üzerinden düşer. Yere düşen Karadöö'nün şah damarına Töştük kılıcını saplar. Konokbay da akciğerine saplayarak başını keser. Üzerine kuru hanımelinin köklerini dökerek cesedini yakıp yok eder ve küllerini savurur (ET, 1996: 11406-11816.m.). Karadöö, Coodarbeşim Destanı'nda Coodarbeşim'in karşısına çıkan Canaalı Dev'e benzemektedir. Onun da tasviri yapılırken tıpkı Karadöö'nünkü gibi dağın yarısı kadar heybetli ve gördüğünü yiyecek gibi olduğundan bahsedilir. Tıpkı Töştük'ün Karadöö ile olan mücadelesi gibi Coodarbeşim de Canaalı Dev ile mızrak dövüşü yapar. İlk hamleyi Töştük'te Kökdöö'nün yaptığı gibi Coodarbeşim'de de Canaalı Dev yapar. Coodarbeşim onun mızrağından üzerindeki Kiltorko elbisesi sayesinde kurtulur. Sıra kendisine geldiğinde Canaalı Dev'i mızrağıyla yaralayarak yere serer. Bu sefer Canaalı Dev, Coodarbeşim'den kendisini kurda kuşa yem etmeden öldürmesini ve gömmesini istediğinde Coodarbeşim de yanındaki yoldaşı Cezilik pehlivanı çağırıp Canaalı Dev'i

öldürtür. Bu yönüyle Cezilik de Töştük'ün yoldaşı Konokbay pehlivana benzemektedir (Alimova, 2006: 181-192). Canaalı ismi, Er Töştük Destanı'nda, Manas'ın beyleri arasında da geçer. Kazakların Kulamergen-Joyamergen Destanı'nda da Kurtka adlı kötü niyetli kocakarı, aslında yer altında yaşayan yedi başlı bir cadının kızıdır ve Orak adında bir oğlu vardır.¹⁹⁶ Orak, sihir gücüne sahip olduğundan küçük bir çocuk kılığında Kulamergen'in karşısına çıkar. Kulamergen, ikinci hanımı Ballu Marcan'ın uyarılarına rağmen onu yanına alır. Orak, file binip Kulamergen ile Joyamergen'in üzerine yürüdüğünde, üç günlük dövüşün ardından Joyamergen tarafından kılıçla başı kesilerek öldürülür (Arıkan, 2003: 427-428). Edigey Destanı'nın Kazak varyantında yer alan Kabantın Alp da olumsuz bir karakter fonksiyonuyla peri kızından doğan bir dev olarak tasvir edilir (Tatlıcan, 2013: 142). Aynı destanın Tatar versiyonunda da bir periden doğan Kara Tiyyin Alp adlı bir deve rastlanmaktadır (Tatlıcan, 2013: 148).

4.3.4.1.4. Kahramanın Bacanakları

Karalayev'den derlenen varyantta, Töştük'ün hanın oğlu diye anılan Kanbaça ve beyin oğlu diye anılan Bekpaça adlı iki bacanağı vardır. Hanın Oğlu Kanbaça, Kökdöö'nün büyük kızı Urpayım'ın kocasıdır. Urpayım'ın kendisini elmayla vurması sonucu Kökdöö'ye damat olur. Beyin Oğlu Bekpaça ise Kökdöö'nün ortancı kızı Bulbulbek'in kocasıdır. O da Bulbulbek'in kendisini elmayla vurması sonucu Kökdöö'ye damat olur. İkisi de akli evvel ve beceriksiz kahramanlardır. Kökdöö'nün kendilerinden istediği kulan ve arkarları avlayamazlar. Kökdöö'den korktuklarından avladığı hayvanları vermesi şartıyla Töştük'e kıçlarını damgalatırlar. İkisi birlikte Kökdöö'nün benekli kısrağının kaybolan kırk kulununu aramak için yola çıkarlar ancak bulamazlar. Töştük'ün bulduğu kulunları ondan alarak Kökdöö'ye getirirler. Ancak burada karşısına çıkan Töştük, Kökdöö'nün pehlivanı Konokbay'ın da yardımıyla yalanlarını ortaya çıkarır. Konokbay, Bekpaça'nın kıçındaki damgayı halka gösterip Töştük'ün haklılığını ispatlar (ET, 1996: 7542-8924.m.).

Iymanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta, Abazhan'ın kızlarına damat seçmek için gerçekleştirdiği elma atma törenine, Abazhan'ın dört bir tarafa saldırdığı haberi duyarak katılan Kanbaça ve Bekpaça adlı iki kahraman yer alır. Bu kahramanlardan

¹⁹⁶ Arıkan, ilk başta farklı kahramanlar gibi gösterilen yedi başlı Jalmavız'la Kurtka'nın metnin ilerleyen bölümlerinde aynı kahramanlar gibi düşünüldüğünü dile getirerek metindeki karışıklığı dile getirir (2003: 175).

Kanbaça, adından anlaşılacağı üzere bir hanın oğludur ve Abazhan'ın büyük kızının elmayla kendisini vurması sonucu Abazhan'a damat olur. Bekbaça da yine adından anlaşılacağı üzere bir beyin oğludur. O da Abazhan'ın ortanca kızı Bekbaça'nın kendisini elmayla vurması sonucunda Abazhan'a damat olur. İkisi de tıpkı Karalayev'den derlenen varyantta olduğu gibi akli evvel ve beceriksiz kahramanlardır. Geyik avlamayı başaramadıkları için Abazhan'ın hastalığına iyi geleceğine inandığı geyik etini kendisine getiremezler. Abazhan'ın gözüne girmek için arkalarını kırbaçlatmak şartıyla vurduğu geyiği Töştük'ten alıp hana getirirler. Yine Abazhan'ın kısrağının doğurduğu kayıp kulunları kendilerinden önce bulan Töştük'ü kazdıkları çukara düşürüp etkisiz hâle getirirler ve kulunları çalıp kendileri bulmuş gibi Abazhan'a getirip teslim ederler. Töştük'ün onların arkalarındaki kırbaç izini ve Alpkarakuş tarafından kaçırılan kulunlardan birinin vurup kopardığı kuyruğunu Abazhan'a göstermesi sonucunda tüm hileleri ortaya çıkan Kanbaça ve Bekbaça Abazhan tarafından idam edilirler. Hanımları da Abazhan tarafından Töştük'e hanım olarak verilir (ET, 1996: 409-422).

Diğer varyant ve versiyonlar da ise Kanbaça ve Bekbaça'nın kendilerine ya da herhangi bir yansıması olan kahramanlara rastlanmamaktadır.

Töştük anlatmalarının ikisinde yer alan Kanbaça ve Bekpaça, Özbeklerin Rüstem Han Destanı'nda, daha önceden Rüstem tarafından öldürülmüş olan ejderhanın ölü olduğunu anlamadan kılıçlayan fakirlerin lideri Tağay'a benziyormuş gibi görünse de Tağay, o ikisinden farklı olarak kötü niyetli değildir. Yani samimi bir şekilde ejderhayı öldürmek niyetindedir ve ejderhanın ölü olduğunu anlayamamıştır (Fedakar, 2003: 156-157). Aynı durum, Başkurtların Küsek Bey Destanı'nda aslında daha önce Babsak bahadır tarafından öldürülen arslanın Karağölömbet tarafından ölü değil de uyuyormuş sanılıp oklanmasına benzer. Ancak Karağölömbet Bey de kötü niyetli değildir. O da tıpkı Tağay gibi hayvanın öldüğünü anlayamamıştır. Ancak Başkurtların Babsak Bey ile Karağölömbet Bey Destanı'ndaki Babsak Bey ise Karağölömbet Bey tarafından daha önce vurulup bir ağaç kökünün altına saklanan vaşağı alıp kendi vurmuş gibi davranarak tıpkı Kanbaça ve Bekbaça gibi hile yapar (Ergun-İbrahimov, 2000: 301-321).

Bu iki kahraman, Töştük'ün aksine beceriksiz ve akılsız kahramanlardır. Ancak dikkat edilecek olunursa ikisi de soylu ailelerin çocukları olup biri hanın diğer beyin oğludur. Onların karşısında yer alan Töştük ise aslında bir beyin oğlu olsa da anlatmanın bu bölümünde bir keloğlan şeklindedir. Kendine bile hayrı olmayan bir tip imajı çizen

keloğlanın hanın ve beyin oğullarını yenmesi, destanın farklı bir mesajını ortaya koymaktadır. Şu bir gerçektir ki, Türk destan kahramanları soylu ailelerin çocuklarıdır. Ancak, soyluluk tek başına yetmemektedir ki Töştük'ün kendisinden büyük ağabeyleri bunun en açık örneğidir. Yani bahadırlıkla süslenemeyen bir soyluluğun tek başına hiçbir anlamı yoktur.

4.3.4.1.5. Kahramanın İkinci Eşi: Külayım

Yeraltı padişahı Kökdöö'nün üç kızının en küçüğüdür. O; beli kın, yüzü ay, sözü balşeker gibi olan, kara yüzü ve kara gözleri parlayan çok güzel bir kızdır. Töştük'ü görmediği hâlde onun yiğitliğini duymuş ve ona âşık olmuştur. Aslında celmoguzu da Töştük'ü kendisine getirmesi için bir sürü altın vererek görevlendiren de odur. Tek isteği Töştük'le evlenmektir (ET, 1996: 6677-6916.m.). Bu bağlamda, Suvanbekov'un Evseev'den aktardığına göre, bu motif sıradan bir aşk motifi olarak değil aile kurma motifiyle ilgili olup aynı zamanda kızın damat araması ve seçmesi de kesinlikle anaerkil dönemle ilgilidir (Evseev, 1957: 100'den Suvanbekov, 1970: 52). Anlatmada Külayım da tıpkı Töştük'ün diğer hanımları gibi Kadir Gecesi ve evliyanın kızı olarak tarif edilir (ET, 1996: 6815-6819.m.). Babası Kökdöö memleketinden göçtüğü hâlde o, Töştük geldiğinde bulsun diye küpesini ağaca asmıştır. Töştük, küpeyi bulduğunda Töştük'ün karşısına çıkar ve onunla orada karı koca olurlar. Anlattığına göre, rüyasında Töştük'le nikâhlanmış ve onunla karıkoca olmuştur. Daha sonra babası Kökdöö'ye erliğini göstermesi için Töştük'e sihirli bir elbise giydirerek onu çirkin bir kele dönüştürür ve Kökdöö'nün huzuruna çıkarır. Evlenme isteğini anlatmak için, bir yazmaya biri hemen ezilen, diğeri ortası ezilen, bir diğeri de tam zamanı gelmiş olan elmaları koyarak babasına gönderir. Babası ilk başta bu elmaların manasını anlayamasa da hanımının açıklamasıyla bu elmalardan hemen ezilenin büyük kızı Urpayım'ı, ortası ezilenin ortanca kızı Bulbulbek'i, tam kıvamında olanın da küçük kızı Külayım'ı sembolize ettiğini anlar. Bunun üzerine Kökdöö, etrafındaki tüm yiğitleri sırayla kızlarının önünden geçirir ve kızları ellerindeki elmaları atıp vurarak damatlarını seçerler. Külayım kel çoban şekline girmiş Töştük'ü vurarak kendisine damat olarak seçer. Bunun üzerine Kökdöö çok sinirlenip bu durumu kabul etmese de hanımının ikazıyla durumu kabullenir. Ancak ceza olarak da Külayım'la kel çoban şeklindeki Töştük'ü inek ahırına yerleştirir. Babası Kökdöö'nün diğer iki damadını kulan ve dağ keçisi avına yollarken onlara

iyi atlar, ok geçmez elbiseler ve silahlar verdiğini duyunca o da babasından Töştük için at ister. Babası da annesinin akıyla Töştük'ü öldürmek için koyuna bile yetişemeyen Konurboz atı Töştük'e verir. Ancak Töştük ava saka şekline dönüşen Çalkuyruk'la gider. Külayım, Töştük'ün getirdiği iç etiyle yaptığı yemeği hasta olan babasına yedirir. Kökdöo ilk başta yemek istemese de hanımının Külayım'ın hatırını hatırlatmasıyla mecburen de olsa yemeği yer ve çok beğenir. Bunun karşılığı olarak da kalması için temiz bir yeri Töştük'e ödül olarak verir. Kökdöo'nün Töştük'e şart koştuğu ilk yarış olan keçeden yapılan baltaıyla demir kütüğü parçalama yarışında kırılan kemiğini *apı* denen merhem ve *sebepe* denen ilaçla iyileştirip Töştük'ün eski gücüne kavuşmasını sağlar. O, Töştük'ün kırk kulplu kazanı almak için yola çıktığını öğrenir ve Töştük'e çıktığı yolun zorluklarını anlatır. Bu yolculuk esnasında Çalkuyruk'un sözünü dinlemesini Töştük'e tembihler. Ayrıca bu kazanı alıp gelmeyi başarırsa kesinlikle Kökdöo'ye vermemesini, çünkü babası Kökdöo'nün sözüne güvenilmeyeceğini söyler. Hatta Kökdöo'nün bu yolculuktan yorgun döneceğini bildiği için döndüğünde kendisini öldürmek için ordu hazırladığını anlatır. Yola çıkan Töştük'ün ardından gözyaşı döker. O da Töştük, Çalkuyruk ve Bıytıkün'le birlikte Alp Kara Kuş'a binip yeryüzüne çıkar. Töştük, Çoyun Kulak'la dövüşürken yardım etmek istese de başarılı olamaz. Çoyun Kulak, kendisini ganimet olarak alır ve kendisine hanım yapar. Çoyun Kulak tarafından sürekli dövülerek kendisine eziyet edilir. Çoyun Kulak'tan bir erkek çocuk dünyaya getirir. Bıytı Kün'den Töştük'ün geldiği haberini aldığı anda çok sevinir ve onunla birlikte Töştük'ü saklamak için bir çukur kazar. Bıytı Kün'le birlikte Çoyun Kulak'ın cesedini paramparça ederler. Töştük, Çalkuyruk ve Bıytı Cariye ile birlikte Töştük'ün memleketine doğru yola çıkarlar (ET, 1996: 6795-13882.m.).

4.3.4.2. Epizodun Macera Unsurları

4.3.4.2.1. Tek Gözlü Canavarı Öldürme

Töştük, bir sonraki yolculuğunu anlatmada celmoguz olarak ifade edilen ve başında tek gözü olan pehlivanı öldürmek için gerçekleştirir. Bıytı'dan aldığı akılla önce gözüne kızgın bir demir saplar, ardından da Kenceke'nin verdiği palayı yüreğinin ortasına saplayarak tek gözlü celmogusu öldürür ve yakarak küllerini savurur (ET, 1996: 7254-

7430.m.). Tek gözlü canavarla ilgili daha önce, “*Tek Gözlü Canavar*” başlığı altında bilgi verildiğinden, bu bölümde tekrara düşmemek için daha fazla ayrıntıya girilmemiştir.

4.3.4.2.2. Kahramanın İkinci Evliliği

Daha önce de değindildiği üzere Töştük, toplumun huzurunda gerçekleştirdiği ilk evliliği Kenceke ile yapmıştır. Öncesinde peri kızı Aysalkın’la yaptığı evlilik, toplumsal kaidelere göre gerçekleşmediği ve devamlılığı olmadığı için “ilk aşkı” olarak isimlendirilmiştir. Evlilik, Campbell tarafından *erginlenme* (2013: 20-21); Duymaz tarafından *alplığa geçiş* (1998a: 39-50) olarak isimlendirilen aşamalardan biridir. Tıpkı ad alma gibi bir erlik göstermeyi gerektirir. Ancak Töştük, Kenceke ile yaptığı ilk evlilik öncesi ya da sırasında Kenceke ile evlenmek adına herhangi bir erlik göstermek durumunda kalmamıştır. Töştük’ün evlilik yolundaki erlik göstermesi, ikinci evliliği öncesinde gerçekleşir. Jirmunskiy’e göre, bahadır olacak kahramanın tamamen başka ya da çokça düşmanlık gelen yerden, her türlü korkunçlukları ve güçlükleri yenerek evlenmesi epizotunun anlatmalara dâhil edilmesinin nedeni; kahramanın mertliğini, gayretini ve kuvvetini göstermektir (Jirmunskiy, 1960: 219’dan Suvanbekov, 1970: 50). Surazakov’a göre de kahramanlık gösterip evlenme, Altay kahramanlık destanlarının başta gelen temalarındandır (Surazakov, 1958: 69’dan Suvanbekov, 1970: 50). Türk halk anlatılarında evlenmek adına erlik gösterme, çoğu zaman bir sınavlar zincirini aşmakla gerçekleşir. Campbell, bu sınavları gelin yatağının ön koşulu olan, “*zor görev motifi*” olarak kabul eder. Bu sınavlar geçilmesi imkânsız denilebilecek kadar zor sınavlardır. Sınavları koyan “*ebeveyn dev*”lerdir (2013: 375-376). Dikkat edilecek olunursa, Töştük’ün ikinci evliliği öncesinde aşması gereken sınavlar, ikinci eşi Külayım’ın babası Kökdöo tarafından konulur. Ancak destan kahramanı doğum öncesinden doğumuna, doğumundan büyümesine kadar geçen süreçte hep olağanüstü özelliklerle bezenmiştir. Bu olağanüstü özelliklerinin yanı sıra yolculukları esnasında karşısına çıkan olağanüstü yardımcıları, zaman ve uzay mucizeleri, kahramanın yolculuğunda ilerlemesini sağlar (Campbell, 2013: 376). Bu noktada dikkati çeken bir durum da “*ebeveyn dev*”in yani Kökdöo’nün şart koştuğu sınavların, Töştük’ün yolculuğu sırasında karşılaştığı olağanüstü yardımcıları sayesinde aşılmasıdır.

Karalayev'den derlenen varyantta Töştük, Çalkuyruk ve dört maamıt yoldaşı, karıncanın yuvasındaki yangını söndürdükten sonra yollarına devam ederler. Issız bir yerde konakladıkları bir gecenin sabahında cer tıñsaar maamıt, Töştük'e yer altının padişahı Kökdöö ile üç kızı hakkında bilgi verir. Bu kızların en küçüğü Külayım, Töştük'e âşıktır. Bunun üzerine Töştük, Kökdöö'nün memleketine doğru yola çıkar. Töştük, Kökdöö'nün memleketine geldiğinde Çalkuyruk ona, Kökdöö'nün ve halkının oradan göçtüğünü, Külayım'ın ise Töştük gelir diye küpesini oraya bıraktığını anlatır. Çalkuyruk, Töştük'ü küpenin asılı olduğu ağacın olduğu yere götürür. Töştük bulduğu küpeyi ve bir sözülle sakaya dönüşen Çalkuyruk'u can kesesine koyar. O sırada Külayım, kendisini görmek için ağacın dibine gelir. Orada birleşip karı-koca olurlar. Külayım, Töştük'e giydirdiği sihirli elbiseyle onu çirkin bir kele dönüştürüp babası Kökdöö'nün huzuruna götürür (ET, 1996: 6645-7061.m.). Burada karşılaşılan kel şekline dönüşme Sakaoğlu'nun da belirttiği üzere, *“şekil değiştirme”* değil *“kılık değiştirmedir”* ki şekil değiştirme, *“Bilhassa masallarda görülen dua ve büyü neticesinde insanın kuş, eşek gibi hayvan şekline girmesi veya taşla dönüşmesi”*dir (1998: 124). Her ne kadar Külayım'ın Töştük'e giydirdiği elbise sihirli bir elbise olsa da bu yukarıda değinilen *“dua ve büyü”* özelliğini göstermemektedir. Türkmen destanları bağlamında konuyla ilgili değerlendirmeler yapan Halil İbrahim Şahin'e göre, *“Destan kahramanları kılık değiştirirken çoban, kalender, derviş, tüccar, dilenci, bağşı gibi tiplerin kılığına girmeyi tercih ederler. Bu tavır, adı geçen tiplerin gezgin tipler olmasından kaynaklanır. Toplum bu tiplerin sürekli dolaşmasına, istedikleri yerlere rahatça girip çıkmalarına alışmıştır. (...) Bu bakımdan destanlarda da kahramanların kılık değiştirirken bu tipleri tercih etmeleri normaldir. Adı geçen tiplerle kahraman sıradanlaşır, basitleşir, güçsüz bir görünüme sahip olur ve en önemlisi dikkat çekmez.”* (2011: 340). Şahin'in bu husustaki fikirleri özellikle yerleşik hayata geçmiş modern insanın zihin dünyası bağlamında hafife alınacak fikirler olmamakla birlikte, henüz mal-mülk kavramının olmadığı mergenlik dönemi anlatmalarını izah için çok da yeterli olmamaktadır. İşte bu noktada kellik hadisesinin mitik kökenlerine inmek de fayda vardır. Ögel'e göre kellik ile Oğuz Kağan Destanı'nında geçen, *“Gün doğusu geñ yerden kopan Oğuz”* ifadesindeki *“geñ yer”* birbiriyle ilişkilidir. *“Geñ yer”* Tanrı'yla ilişkili, hiçbir hayvanın yaşamadığı ve bitkinin yetişmediği çorak yerdir (Ögel, 1976: 37'den Ergun, 2005: 79). Türk hakanlarının zorlu mücadeleler öncesinde keloğlan / tastarakay kılığına girmeleri onların bu ilahi güce sahip olma arzusuyla ilgilidir (Ögel, 2002: 84; Ergun, 2005: 79). Çünkü kel insanın kafasında, geñ

yerin tasvirinde olduğu gibi hiçbir şey yani saç yoktur. İslami dönemle birlikte ise kılık / don değiştirip keloğlan / tastarakay şekline giren kut sahibi hanların yerini aslan, geyik, güvercin donuna giren alperenler alır (Ergun, 2005: 80-81). Bu bağlamda, asıl Keloğlan olan masal kahramanlarından farklı olan bu tip, Saim Sakaoğlu tarafından “*düzme Keloğlan*” olarak adlandırılır. “*Düzme Keloğlanlar*” kurnaz, becerikli ve haksızlığın karşısında saf tutan, asıl Keloğlan’dan farklı olarak koyun postunu kafalarına geçirip kel şekline giren padişah ya da bey çocuklarıdır (2002: 178-180). Yani, Altay Destanlarında ortaya çıkıp Erlik Bey’in elçilerini Tastarakay / Keloğlan kılığına girerek alt ettikten sonra, tekrar eski şekillerine dönebilen Altay bahadırlarıdır (Ergun, 2005: 83-84). Bahaeedin Ögel’e göre, bu kahramanlar aynı mitik kökten gelmektedirler (2002: 77). Ögel’in Radloff’tan aktardığı bir Keloğlan anlatmasında da Keloğlan, Han’ın kızını vermek için şart koştuğu başı altın, ayağı gümüş geyiği yakalayıp getirmeyi, kendisine insanların değil Tanrı’nın (Kuday) öğrettiğini söyler (Radloff, 1870: 292’den Ögel 2002: 86). Yani Keloğlan yukarıda da değinildiği üzere Tanrı ile ilişkili, kutlu bir kahramandır. Kazakların Kubikul Destanı’nda Kubikul, rüyasında görüp âşık olduğu Akbilek’i elde etmek için, karşısına çıkan beyaz sarıklı dervişin sözünü dinleyip yoksul (dilenci) kılığına girerek Akbilek’in babası Adilbay’ın memleketine gider (Arıkan, 2003: 242-244). Oğlu Telemakhos’u kundakta bırakıp Troya savaşına gitmek zorunda kalan Odysseus’un karısı Penelopeia’ya dönerken yaşlı bir dilenci kılığına girmesi de konuyla ilgili olarak dikkatlerden kaçmayan bir durumdur:

“Böyle dedi ve pis bir heybe attı omuzlarına,

bir paçavraydı bu, iple bağlı, delik deşik.

Eumaios da, istediği değneği verdi ona.

Yola koyulup, açılı köpeklere ve çobanlara bıraktılar.

Eumaios’un kente doğru götürdüğü, efendisiydi,

girmişti yoksul, ihtiyar bir dilenci kılığına

elinde değneği, sırtında yırtık pırtık giysileri.” (Homeros, 2001:274; Erhat, 2013: 241).

Töştük’ün üstüne giydiği sihirli elbiseyle kel kılığına girmesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Töştük eğer kel şekline girmeyip kendini Kökdöö’ye aşikâr etseydi, Kökdöö tarafından öldürülecek ve destanın macera akışı sağlanamayacaktı. Dikkat edilecek olunursa kel şeklinde karşısına çıkan bu damat adayı, Kökdöö tarafından

aşağılanır ve yarışlara katılmasına bile gerek görülmez. Aslında Töştük, bu şekilde düşmanın içerisine sızmış olur. Kel kılığına girme, insanlığın ilkel döneminden kalan eski bir motiftir. Bu motif Kırgız destanlarında görülmezken, Kırgız masallarının en eski örneklerinde az da olsa görülmektedir (Kıdırbayeva-Muratoy, 1998: 81). Suvanbekov da Kıdırbayeva ve Muratoy'un görüşlerini destekleyerek kel kılığına girmenin en eski motiflerden biri olduğunu ancak Kırgız destanlarında yok denecek kadar az, masallarının en eski örneklerinde bile çok az görüldüğünü kaydederken, bu motifi Hakas, Altay, Yakut ve Moğol masallarıyla kahramanlık destanlarında sık görüldüğünü belirtir (1970: 54). Altay destanlarından Kozin-Erkeş'te, destan kahramanı Kozin Erkeş, Karatı Kağan'ın kızı Bayım-Sur ile evlenmek için verdiği mücadele öncesinde, kel (tastarakay) şekline girer. Kızını Altın Sabar'a vermek isteyen Karatı Kağan, Kodur Uul'un tavsiyesi üzerine herkesi toplayarak bir tören gerçekleştirir. Bu törene katılanlar, kızın önünden sırayla geçecek ve kız eline verilen üç yaşındaki koyunun kuyruğu ve üç yaşındaki kısırağın etiyle kimi seviyorsa onu vuracak ve böylece de kimi sevdiği ortaya çıkacaktır (Dilek, 2002: 268-272). Maaday-Kara Destanı'nda, başkahraman Kögüdey-Mergen de bahadırlığını belli etmemek için "tastarakay" yani "keloğlan" şekline girer. Buradaki bir benzerlik de Kögüdey-Mergen'in atının da "torbok"a dönüşmesidir. Torbok, Altay Türklerinde kötü atları tarif etmek için kullanılan iki yaşındaki tosun anlamına gelen bir sözcüktür (Bekki, 2007: 293). Özbeklerin Rüstem Han Destanı'nın Melaş Ermatov varyantında, Mamet Han'ın kızı Hurşiday'ı ejderhanın elinden kurtaran Rüstem Han, üç defa yerde yuvarlanarak kel bir dilenciye dönüşür ve yolda karşısına çıkıp sürüsünden kestiği on iki koyunla kendisini besleyen çobana elbiselerini ve atını vererek teşekkür eder. Kendisi de çobanın elbiselerini giyerek yoluna devam eder. O, Mamet Han'ın kızını kimin kurtardığını öğrenmek için memleketteki tüm erkekleri toplayarak düzenlediği ok atma yarışına ilk başta katılmaz. Ancak Mamet Han'ın bir çınar ağacına astığı testiyi kimse vuramayınca, cellâtların yarışmaya katılmayan kel hakkında Mamet Han'ı bilgilendirmeleri sonucunda, yarışmaya çağrılır ve hedefi vurur (Fedakar, 2003: 114-158,159). Türkmen aşk destanı Şah Senem-Garip Destanı'nda da Garip, Şah Senem'in ailesi tarafından tanınmamak için kafasına deriden bir şapka takıp yüzünü siyaha boyayarak kel şekline girer (Şahin, 2011: 648). Kazakların Kubikul Destanı'nda, rüyasında görüp âşık olduğu Aybilek'in babası Adilbay'ın memleketine yoksul bir dilenci kılığında gelen Kubikul, Adilbay'ın çobanı olarak kendisine yaklaşmayı başarır (Arıkan, 2003: 246).

Töştük, Kökdöö'nün gazabından Külayım'ın annesinin araya girmesiyle sürüleri güdecek sığirtmaç olmakla kurtulur. Töştük, diğer sığirtmaç kara kelden onun çobanlık sırlarını öğrenir. Birlikte çertişmek oynarlar. Kara kelin darbeleri Töştük'ü etkilemezken Töştük'ün darbeleri onu öldürür. Töştük, kara keli kazdığı derin bir çukura gömer. İnekleri Kökdöö'nün evine doğru süreceği sırada kara kelden öğrendiklerini unutarak sinirlenir. Eline geçen inekleri Kökdöö'ye fırlatır. Bunun üzerine Kökdöö kendisine bağırarak ineklerini nasıl gütmesi gerektiğini hatırlatır (ET, 1996: 7110-7253.m.).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta Töştük, dördüncü yolculuğunu, celmogusun yer altında sığındığı Kırım Han'ın memleketine gerçekleştirir. Töştük, celmogusun peşinden ulaştığı Kırım Han'ın evine, karşısına çıkanları yenerek girer. Kırım Han'ın tahtına oturur ve kızını alarak kendisine damat olur. Bu varyantta, Töştük'ün ikinci hanımı olarak yer alan Kırım Han'ın kızının adı geçmemektedir. Töştük'ün üçüncü hanımı Ak Çenem'le birlikte yer altından yeryüzüne çıkarak İleman'ın memleketine gelir (İliç, 2002: 65-90).

Töştük, bu varyanttaki altıncı yolculuğunda celmogusun sığındığı Urum Han'ın üzerine yürür. Töştük, daha önce Kırım Han'a yaptığı gibi onun da evine zorla girer ve tahtına oturur kızını Ak Çenem'i alarak kendisine damat olur. Ak Çenem, Töştük'ün Çoyun Kulak'la olan mücadelesini kaybetmesi sonucunda Çoyun Kulak tarafından el konulup hanım yapılır ve Çoyun Kulak'tan bir erkek çocuk dünyaya getirir. Bütün bunlara rağmen Töştük'e olan aşkı bitmez. Töştük yeniden dirilip geri geldiğinde onunla bir olup Çoyun Kulak'ı öldürmesine yardım eder. Töştük, kendisini ak devenin sütüne daldırıp yıkar ve tekrar nikâhına alır. Töştük, Çoyun Kulak'ı öldürdükten sonra kendisinden Çoyun Kulak'tan olma çocuğu da öldürmesini istese de ilk başta buna gönlü razı gelmez. Töştük'le ikinci defa nikâhlandıktan bir yıl sonra Töştük'ten bir erkek çocuk dünyaya getirir ve adını Bir Bilek koyarlar. Töştük'ün düşmanı Temir Kulak tarafından kaçırılsa da bu sefer de oğlu Bir Bilek tarafından kurtarılır. Anlatmanın sonunda, Töştük'ün Kırım Han'ın kızı olan hanımıyla birlikte, Töştük'ün babası İleman'ın memleketine döner (İliç, 2002: 69-90).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta Töştük, ikinci evliliğini yer altında yaşayan Urumkan'ın kızı Uzunsaç'la, Urumkan'ın kızı Uzunsaç'ı vermek için şart koştuğu sırasıyla; kaplan, pars, kurt ve ayı güreştirme, gölün dibindeki kırk kulplu kazanı çıkartma, insan güreşi, at ve sikke vurma yarışı ile çelik kütüğü parçalama şeklindeki dokuz sınavı geçerek gerçekleştirir. Uzunsaç, yer altında yaşadığı hâlde Töştük'ten haberdar olup ona âşık olan

ve Töştük'ü yakalayıp kendisine getirmesi için yeryüzüne yedi başlı kocakarıyı gönderen bir kahramandır (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

İlyanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük, ikinci evliliğini bir kocakarının koca devlerden korktuğu için çirkin bir kıza dönüştürdüğü kızıyla; kadının köpeğinin bitleriyle yaptığı carmayı, atı Çalkuyruk'un uyarısıyla, itiraz etmeden yemesinin sayesinde gerçekleştirir. Bu kız, evlendiklerinde çok güzel bir kız oluverir. Töştük bu varyanttaki üçüncü evliliğini ak kuğu donuna giren kızla, dördüncü evliliği kendisini elma ile vurup damat olarak seçen Abazhan'ın kızıyla Abazhan'ın sınavlarını geçerek, beşinci ve altıncı evliliklerini ise kendisini aldattıkları için Abazhan tarafından idam edilen bacanakları Kanbaça ve Bekbaça'nın hanımlarıyla gerçekleştirir (ET, 1996: 409-422).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta Töştük, ikinci evliliğini yeraltında yaşayan Karaç Han'ın kızıyla; Karaç Han'ın kızını vermek için şart koştuğu at yarışı, kaplan güreştirme, kamışlığa saçılan bin altını toplama, gölün dibindeki kırk kulaç kazanı çıkarma şeklindeki yarışları kazanarak gerçekleştirir (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük, ikinci evliliğini yer altındaki bir padişahın evini pisleyen kuşları öldürüp padişahın kızını alarak gerçekleştirir. Üçüncü evliliğini de yine yer altında, başka bir padişahın kızıyla, padişahın gölün dibindeki kırk kulaç kazanını alıp çıkarması karşılığında gerçekleştirir. Töştük, dördüncü evliliğini deetrafa bin altın sikke saçan padişahın kızıyla altınları toplamayı başararak gerçekleştirir (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik, yer altında Cılan Bapı Han ve ailesiyle karşılaşır. Cılan Bapı Han, yer altında sarayı olan bir handır. Kapısında bekçi olarak iki kara alacalı yılan beklemektedir. Oğlu ve kızı ise iki boz yılan şeklinde anlatmada yer alırlar. Kendisi ve hanımı ise dev gibi iki sarı yılan şeklindedirler. Aslında bu yılanların hepsi, yılan donuna girmiş insanlardır. Töstik, Şalkuyruk'ın uyarılarını dinlemiş ve onlardan korkmayarak erliğini göstermiştir. Onlar da Töstik'in Töstik olduğunu anlayıp insan hâllerine dönüşmüşlerdir (Aça, 2002a: 137). Burada yılan şekline girmiş olan aile, Kazakların Kulamergen-Joyamergen Destanı'nda, Joyamergen'in bir deryanın üzerinde yüzen ince zarlı top gibi bir varlık tarafından, atı Dildeş ile birlikte yutularak götürüldüğü yer altı padişahı Yılanbek ve ailesine benzemektedir. Bu destanda da Joyamergen'in atı Dildeş, Töstik'in atı Şalkuyruk gibi dile gelip sahibini bu yılanlardan korkmaması için uyarır (Arıkan, 2003: 440-444).

Cılan Bapı Han, Töstik'ten düşmanı Temir Han'ın kızını kendisi için alıp getirmesini ister. Eğer kızı alıp getirmeyi başarabilirse kendi kızını Töstik'e vermeyi vaat eder (Aça, 2002a: 137). Kazakların Kulamergen-Joyamergen Destanı'nda, Yılanbek'in Joyamergen'den isteği ise deryanın dibindeki altın kazanı çıkarıp getirmesidir. Bunun karşılığı olarak Joyamergen'e kızı Künsuluv'u vermeyi teklif eder (Arıkan, 2003: 447). Cılan Bapı Han'ın isteğini yerine getiren Töstik, onun kızını alır. Ancak kız, Töstik'in memleketine dönerken çıktığı zorlu yolculuğa dayanamaz ve yolda ölür (Aça, 2002a: 144).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik, ikinci evliliğini, yer altında, altın saç örgüsünü almak için gittiği hanın kızıyla, hanın kendisini ve arkadaşlarını kapatıp ateşe verdiği demir evden ve üzerine demir yığınlarının atıldığı başka bir demir evden kurtulup kuyunun dibindeki kazanı çıkararak gerçekleştirir (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik, ikinci evliliğini yer altında yaşayan Ulmis-Han'ın kızıyla, hanın kızını vermek için şart koştuğu pehlivan güreşi, yaya yarışı ve altında ateş yanan evde kalma sınavlarını kazanarak gerçekleştirir. Bu kız, yer altında yaşadığı hâlde Töstik'ten haberdar olup beş yol arkadaşını Töstik'i kendisine getirmesi için gönderen kızdır (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtigil adlı versiyonda İtigil, ikinci evliliğini Tohtamıs Han'ın kızıyla, hanın kızını vermek için şart koştuğu; yaya, şarap içme, et yeme, hamamda kalabilme ve at yarışlarını kazanarak gerçekleştirir (Yıldırım, 2014: 97-100).

Yirtöşlik adlı versiyonda Yirtöşlik, ikinci evliliğini kendisini yer altına getirttiren padişahın aslında güzel bir kız olan, ancak Yirtöşlik'in karşısına yılan donunda çıkan kızıyla gerçekleştirir (Urmançı, 2007: 147). Padişah, kızıyla Yirtöşlik'i imam nikâhı ile nikâhlar. Gece bu beyaz yılanın güzel bir kız olduğunu gören Yirtöşlik şaşırır ve kızla karı koca olurlar. Yirtöşlik, bu versiyonda Barsa Kelmes padişahın sınavlarını geçerek kızı Könersılu'yu da kendisine eş yapar (Urmançı, 2007: 165). Yirtöşlik'in karşısına çıkan bir ihtiyarın dediğine göre, "... Barsa Kilmes padişahın kızı Könersılu, Yirtöşlik beni almaya gelmesin diye, yer kökünün dayağını almış,"tır (Urmançı, 2007: 155). Burada karşılaşılan yer kökünün dayağı, Türk mitolojisindeki dünyanın (göğün) direğiyle (ekseni) ilgilidir. (Eliade, 1999: 291, Ögel, 2002:169¹⁹⁷) Maaday-Kara Destanı'nda "At Çakı" olarak yer alan

¹⁹⁷ Ögel'in, bir Altay destanından aktardığına göre; "göğün direğinin alınması", "kıyametin kopması" anlamına gelmektedir (2002: 169).

dünyanın direği de ilahi menşelidir. Üst kısmı Ulu Tanrı Üç-Kurbustan’a, orta kısmı destan kahramanına, alt kısmı ise yer altındaki Aybistan’a yani Erlik’e aittir (Bekki, 2007: 284). Macar mitolojisinde, “*hayat ağacı*” ile bir tutulmuştur (Mukusheva, e-makale). Türk düşüncesinde at kazığının, yani at çakının, kutsal ağaçtan yapıldığına, dolayısıyla da Tanrı kutunu taşıdığına inanılır (Ergun, 2012: 382). Bu yönüyle Kenceke / Kencekey kadar olmasa da Könersılu’nun da olağanüstü özellikleri vardır. Babasının düzenlediği zorlu yarışların ve babası Barsa Kilmes’in ölümünün ardından Yirtöşlik’e Hanım olur (Urmançı, 2007: 165). Yirtöşlik ve yer altındaki ilk hanımıyla birlikte yeryüzüne çıktıklarında önce bir delikanlı tarafından sonra da Yalmavız tarafından kaçırlır. Yirtöşlik kendisini Yalmavız’dan kurtarsa da sonrasında su perisinin yüzünden nehre düşüp Müslüman bir padişahın eline düşer. Ancak Müslüman padişah iyi bir insandır. Kendisine âşık olsa da evli olduğunu söylemesi üzerine kendisine dokunmaz. Könersılu, Müslüman padişahın kendisini yerleştirdiği evin penceresinde konuşan güvercinleri dinlediğinde atının sağ olduğunu öğrenir ve güvercinlerin de yardımıyla atına kendisinin sağ olduğu haberini iletir. Atının ancak kendi sahibine kendisini tutturacağını padişaha söyleyip ve etrafa haber verdirterek Yirtöşlik’in kendisini bulmasını sağlar. Yirtöşlik, ihtiyar bir devden durumu öğrenir ve atı tutup Müslüman padişahın hanımı Könersılu’yu teslim alır (Urmançı, 2007: 168-169). Könersılu, Yirtöşlik ve onun yer altındaki ilk hanımıyla birlikte Yirtöşlik’in memleketine gelir ve burada Yirtöşlik’in ailesiyle birlikte yaşamını sürdürür (Urmançı, 2007: 171). Könersılu ile Yirtöşlik’in bu versiyondaki ilişkisi Kazak destan kahramanı Koblandı Batır ile Kalmuk Hanı Köbikti’nin kızı Karlığa arasındaki ilişkiye benzemektedir. Koblandı, yoldaşı Karaman ile birlikte Kazan’ı yenip geri döndükleri sırada karşılarına çıkan Kalmuk Hanı Köbikti’nin atlarını çalarken yakalanırlar ve Köbikti tarafında hapse atılırlar. Koblandı’ya âşık olan Karlığa, tıpkı Könersılu’nun babası Barsa Kelmes’in sınavlarını geçmesinin yollarını Yirtöşlik’e anlatması gibi, Koblandı ve Karaman’ın hapisten kurtulmalarına yardım eder (Kuanışbayeva, 2002: 184-197).

Barsa Kelmes padişahın adı bir kahramana ait olarak değil de bir yere ait olarak Er Töstik (Ernazar’ın Oğlu) adlı versiyonda da yer almaktadır. Bu versiyonda, Töstik ve yoldaşlarının geldiğini duyup oldukları yerden kaçan Temir Han ve halkı, “*adam baspas / adam gezmez*” adıyla anılan yere göçerler (Aça, 2002a: 117, 139). Aynı şekilde Türkmenlerin Tulum Hoca Destanı’nda Galmık (Kalmuk) hükümdarı Tüke Şah’ın yaşadığı, “Barsagelmez” adında bir yerden / kaleden bahsedilmektedir. Aytgeldi’nin Toktamış

Han'ın nazarındaki yerini kıskananan Gencebay Köse ve diğer beyler onun ölmesini sağlamak için Toktamış Han'ı kandırıp Aytgeldi'yi buraya göndermek için plan yaparlar (Şahin, 2011: 470).

Bay Nazar adlı versiyonda Tyostyuk, ikinci evliliğini Temir Han'ın kızı karşılığında Babbuk Han tarafından kendisine verilen Hyunkee adlı kızla gerçekleştirir (Taube, 1994: 139-150).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Ertostik ikinci evliliğini Banu Han'ın, Tömür Han'ın kızı karşılığında kendisine verdiği kızıyla gerçekleştirir de bu kız Ertostik'in memleketine doğru gerçekleştirdiği yolculuk esnasındaki zorlu şartlara dayanamayarak ölür (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Nurzat ikinci evliliğini Batu Han'ın, Tömür Han'ın kızı karşılığında kendisine verdiği kızıyla gerçekleştirir. Ancak bu kız, Nurzat'ın memleketine doğru gerçekleştirdiği zorlu yolculuğa dayanamayarak ölür (ABA, 1996: 57-77).

Elma Atarak Damat Seçme

Arkaik şekliyle partenogenez yani bakire olduğu hâlde gebe kalma durumuyla ilgili olan elma yeme ve sihirli suyu içme gibi motifler anaerkil döneme ait olmakla birlikte sonraki süreçte mitolojik alt yapısından kopmadan ancak uzaklaşarak yeni formlara bürünmüştür (Jirmunskiy, 1960: 163-169'den Arıkan, 2003: 109-110). Kızırbayeva ve Muratoy'un tespitlerine göre, *“Epik kahramanlarla evlenmeye çıkan kızlar, muayyen kaideler çerçevesinde kendilerinin tercihleri ve arzuları ile kahramana varmaktadırlar. Kızın ebedi yârini, yani kocasını “hür” bir şekilde seçmesinin etnografik ve tarihi materyallere göre anaerkil döneme mahsus olduğu söylenmektedir.”* (1998: 81). Jirmunskiy ve Kızırbayeva-Muratoy ikilisinin fikirlerine ek olarak, Kerime Üstünova da elmayı meyve sunumu ve saç bağlamında değerlendirdiği yazısında, Erzurum'da damadın geline elma atmasının anaerkil yapıdan ataerkil yapıya geçişle ilgili olduğunu vurgular ve bu geçişte İslamiyet'in etkili olduğuna değinir (2011: 153). Kızın kocasını hür olarak seçmesi, Türk destanlarında sıkça karşılaşılan damat adaylarının kızın önünde geçirilmesi ve kızın istediği adayı, elindeki çoğunlukla elma ya da başka bir cisimle vurmasıyla gerçekleşir. Elmanın evlilikle ilgili bir törende kendisine yer bulması elbette ki mitolojik çağrışımlarıyla ilgilidir. Türk halk anlatılarında Hızır ya da evliyaların çocuğu olmayan hanlara, eşleriyle birlikte yemeleri için sundukları cisim, genellikle elmadır. Bu bağlamda Er Töştük Destanı'nda,

Hızır'ın Eleman'a verdiği meyve de elmadır. Manas Destanı'nda Cakıp Han, hanımı Çırçı'nın kendisine erkek çocuk veremeyişini, *"Bu, elmalı yerde yuvarlanmıyor,"* (Yıldız, 1995: 537) diyerek izaha çalışması elmanın mitik tesirinden başka bir şey değildir. Elmanın çocuksuzluğa çare olmasıyla ilgili örneklerle daha önceki bölümlerde yer verildiğinde bu bölümde onun evlilikteki fonksiyonuna değinilecektir.

Anadolu'da elma; düğünlerde gelinin üzerine saçılarak bir saç, bayrak direğinin tepesine dikilerek bir çoğalma sembolü, eşe dosta gönderilerek bir düğün davetiyesi, oğlan ile kızın birbirine gönderdiği bir sevgi sembolü olarak günümüzde de evlilikle ilgili gelenek ve göreneklerde yerini korumaktadır. Halk arasında, elmanın kabuğu koparılmadan soyulup yastığın altına koyulup uyunduğunda, gece rüyada evlenilecek kişinin görüleceğine inanılır (Büyükoğlu, 2004: 18-20). Elmanın halk arasında kazandığı diğer anlamların tamamı, onun kansız bir kurban, yani saç oluşuyla ilgilidir. Salahaddin Bekki'ye göre, *"Mahiyet itibariyle saç, olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan ve onlar adına onların rızasını ve yardımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelere verilen bir isim, öz itibariyle bir cins kurbandır."* (e-makale, 15). Saçının düğünlerde yer almasının nedenlerini anlatan Abdülkadir İnan, *"Şamanist ve müslüman Türkler'in evlenme törenlerinde müşterek olan şamanizm unsuru gelinin geldiği gün başına saçı saçmaktır. Bu saç, yukarıda zikrettiğimiz veçhile, her devirde topluluğun istihsal ettiği en mühim mahsulünden olmuştur. Avcılık devrinde avın kanı, yağı ve eti, çobanlık devrinde süt, kımız ve hayvanların yağı, çiftçilik devrinde darı, buğday, muhtelif meyvalar saçı olarak kullanılmıştır. Saçı –yabancı soya mensup olan bir kızı kocasının soyunun ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi için- yapılan bir kurban âyininin kalıntısıdır."* demektedir (2000: 167). İlkel inanç sistemlerine mensup insanların tanrıların gazabını azaltmak ya da günahlarının cezalarını çekmekten kurtulmak için sundukları kurbanlardan bahseden Bekki, *"Yarım elma, gönül alma"* deyiimiyle de elma ile saç arasındaki ilişkiye gönderme yapmıştır (e-makale: 10). Saç geleneğine dair İslamiyet öncesi dönemin izleri klasik Türk şiirinde de sıklıkla görülmekte ve gelenek özellikle düğün, gelin, damat ve hediye kavramlarıyla ilişkilendirilmektedir (Kurtoğlu, 2009: 98). Özbeklerin Rüstem Han Destanı'nın Fazıl Yoldaşoğlu varyantında Hısrav Şah'ın kızı Aftabay, önünden geçen hiçbir yiğidi vurmadığı hâlde, sonradan çağrılan Rüstem'i elma ile vurarak, aslında hem onu kendisine koca olarak seçmiş hem de kendisini ejderhanın elinden Rüstem'in kurtardığını ilan etmiş olur (Fedakar, 2003: 451). Aynı destanın Melaş Ermatov varyantında baş

kahraman Rüstem Han, Mamet Han'ın kızı Hurşiday tarafından elma ile vurularak damat seçilir (Fedakar, 2003: 114). Yine aynı destanın Alim Hakkulov ve Saydemin Zubayev varyantlarında baş kahraman Rüstem, Hısrav Şah'ın kızı Aftabay tarafından elma ile vurularak damat seçilir (Fedakar, 2003: 120-130). Başkurtların Ural Batır Destanı'nda Katil padişahın kızı, babasının doğum gününde, her yıl esir olan yiğitler arasından birini kendisi için seçer. Katil padişahın memleketine geldiğinde bu durumu öğrenen Ural, tıpkı diğer erkekler gibi sıraya geçer. Padişahın kızı kendisine bir elma hediye eder ve onu yanına alır (Ergun-İbrahimov, 1996: 79).

Karalayev'den derlenen varyantta Kökdöö'nün kızı Külayım, bir yazmaya biri hemen ezilen, diğeri ortası ezilen, bir diğeri de tam zamanı gelmiş olan elmaları koyarak babasına gönderir. Babası ilk başta bu elmaların manasını anlayamasa da hanımının izahından sonra, bu elmalardan hemen ezilenin büyük kızı Urpayım'ı, ortası ezilenin ortanca kızı Bulbulbek'i, tam kıvamında olanın da küçük kızı Külayım'ı sembolize ettiğini anlar. Bunun üzerine Kökdöö, etrafındaki tüm yiğitleri sırayla kızlarının önünden geçirir. Büyük kızı Urpayım hanın oğlu Kanbaça'yı, ortanca kızı Bulbulbek beyin oğlu Bekpaça'yı ellerindeki elmalarla vurur. Yiğitler, Külayım'ın önünden birkaç defa geçseler de o hiçbirini beğenmez. Bunun üzerine olayı duyan yer dinleyen maamıt gelir ve Kökdöö'ye, sadece kel çoban kılığındaki Er Töştük'ün sıraya girmediğini onu da sıraya sokması gerektiğini söyler. Bunun sonucunda Külayım, elindeki elmayla vurarak kel çobanı, yani Töştük'ü, kendisine eş olarak seçer. Halk bu durumdan memnun olmaz ve damat adaylarını tekrar tekrar Külayım'ın önünden geçirirler. Ancak Külayım, her seferinde Töştük'ü vurur. Aslında Külayım bu şekilde Töştük'ü Kökdöö'nün gazabından da kurtarmış olur. Kökdöö bu duruma çok kızsada da hanımın araya girip kızının hatırına bu evliliğe izin vermesi gerektiğini söylemesiyle ikna olur (ET, 1996: 7431-7643.m.).

lymanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta Abazhan; kendisine biri pörsümüş, biri olgun ve biri de henüz olgunlaşmamış üç elma göndererek evlenme isteklerini belirten kızlarını evlendirmeye karar verir. Bunun için, halkının hepsini toplayıp kızlarının önünden geçirir. Büyük kızı hanın oğlu Kanbaça'yı, ortancı kızı beyin oğlu Bekbaça'yı; küçük kızı Külayım da kel çobanı, yani Töştük'ü, elma ile vurarak kendilerine damat olarak seçerler. Külayım'ın kel çobanı yanlışlıkla vurduğunu düşünenler atışı tekrarlatsalar da Külayım yine Töştük'ü vurarak kendisine damat olarak seçer (ET, 1996: 409-422).

Diğer varyant ve versiyonlarda ise elma atma hadisesine ya da bu hadisenin bir uzantısına rastlanmamaktadır.

Kendini Kayınpedere İspatlama

Avlanmak

Karalayev'den derlenen varyantta Töştük, bir sonraki yolculuğunu kulan ve dağ keçisi avlamak için gerçekleştirir. Kökdö, Töştük'ü küçümsediği için bu ava göndermek istemez. Ancak Külayım'ın ısrarı, hanımının da akıyla, yolda ölüp gitsin diye, koyuna bile yetişemeyen Konurboz atı vererek Töştük'ü ava gönderir. Töştük ava Konurboz'la değil saka şekline dönüşen Çalkuyruk'la gider. Önce Kökdö'nün onu öldürmesi için gönderdiği kara buğrayı etkisiz hâle getirir. Diğer iki damat beceriksiz olduklarından avlanamazlar. Ancak bu şekilde Kökdö'nün karşısına da çıkmak istemezler. Töştük, onlara kışlarına vurduğu damga karşılığında avladıklarını verir (ET, 1996: 7644-7909). Töştük'ün burada bacanaklarının kışlarına vurduğu damga, Türk destanlarında yer alan avlanılan hayvanın dilini, kuyruğunu, kulağını vs. kesip götürme durumuyla ilgilidir. Başkurtların Küsek Bey Destanı'nda arslanı öldüren Babsak bahadır, öldürdüğü arslanın dilini keserek yanına alırken Babsak Bey ile Karağölömbet Bey Destanı'nda ise Karağölömbet Bey, vurduğu vaşağın sağ kulağını keserek bir ağaç kökünün dibine saklar. Bu destanların ikisinde de avlanma talimatı, büyük beyler tarafından bahadırlara verilir. Küsek Bey Destanı'nda milletin başına bela olan arslanı öldürecek olan yiğide, devletinin yarısını ve kızı Gevher'i vereceğini ilan eden Mesem Han'dır. Babsak Bey ile Karağölömbet Bey Destanı'nda da talimatı veren, destanda kendisinden, "büyük bir han" diye bahsedilen kahramandır. O da kendisine güzel bir hayvan derisi getiren yiğide "büyük töre edeceğini" söyler (Ergun-İbrahimov, 2000: 298, 300-321). Özbeklerin Rüstem Han Destanı'nda da Rüstem, öldürdüğü ejderhanın sırtından bir parça deri alıp kanıt olarak kullanır (Fedakar, 2003: 155). Töştük avdan sonra eve geldiğinde Külayım'a getirdiği iç etlerini verir. O da yemek yapıp babasına yedirir. Babası ilk başta yemeği yemek istemese de yine hanımının Külayım'ın hatırını hatırlatmasıyla yemeyi yer ve çok beğenir. Karşılığında da Töştük'e kalması için temiz bir yer verir (ET, 1996: 7910-7988.m.).

lymanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta, Töştük'ün hastalanan kayınpederi Abazhan, diğer iki damadından Kanbaça ve Bekbaça'dan hastalığına şifa olması için geyik vurup iç etini getirmesini ister. Bu ava katılmak isteyen kel damadı Töştük'ü, koyuna bile yetişemeyen Konur Boz ata bindirip ava yollar. Töştük, karşısına çıkan geyiği avlayıp kayınpederinin evine doğru yola çıkar. İki bacanağı Kanbaça ve Bekbaça ise geyik avlamayı başaramamışlardır. Yolda Töştük'ün karşısına çıkarlar ve ondan vurduğu geyiği isterler. Töştük onları arkalarından kamçılarla geyiği onlara verir. Abazhan iki damadının getirdiği etten yapılan yemeği yediğinde daha beter hasta olur. Kel damadının getirdiği etten yapılan yemeği çok sever. Yemeğin içinden çıkan eşek tezeğini görünce daha önce kel damatla evlendiği için kızıp eşek ahrına yerleştirdiği kızını, bu yemeğin karşılığı olarak at ahrına yerleştirir. Abazhan, iki damadını sonrasında geyiğin dış etini getirmeleri için ava yollar. Kel damadını da hanımın hatırına ata yetişemeyen Aygırboz'a bindirip ava yollar. Töştük, daha önce olduğu gibi vurduğu geyiği, arkalarından kırbaçlamak şartıyla iki bacanağına verir. Kendine sakladığı etten yapılan yemeğin içine de at dışkısı koyup hanımı aracılığıyla hana yollar. Yemeğin içinde at dışkısını gören Abazhan, kızını at ahırından alıp mutfağa yerleştirir (ET, 1996: 409-422).

Kayıp Kulunları Bulmak

Karalayev'den derlenen varyantta, Töştük bir sonraki yolculuğunu, kayınpederi Kökdöo'nün benekli kısrağının kırk yıldan beri kayıp olan kulunlarını bulmak için gerçekleştirir. Kökdöo, onu küçümsediği için bu sefere yollamak istemez. Külayım, babasından Töştük'e at vermesini istese de babası oralı olmaz. Külayım'ın annesi devreye girip Kökdöo'ye kızının hatırını hatırlatır ve Kökdöo bunun üzerine deveye bile yetişemeyen Corgoboz'u Töştük'e verir. Diğer damatlarına ise ok yetişemeyen yürük at ve ok geçmeyen elbiseler verir. Bu sırada dört maamıt, Töştük'e yardıma gelirler. Töştük de Corgoboz'u onların şerefine verdiği toyda keser. Töştük, Cel Cetpes Maamıt'tan, alpkarakuşun gelip Kökdöo'nün benekli kısrağının doğuracağı kulunu (daha önce de kırk tanesini kaçırmıştır) kaçıracaklarını öğrenir. Çalkuyruk'a biner, çayingi elbisesini giyer, kılıcını ve ay baltasını eline alıp yola düşer. Benekli kısrağın doğum yaptığı yere gelir. Bu arada benekli kısrağ doğurur. Birden alpkarakuş gelip yeni doğan kulunu alıp kaçar. Töştük, alpkarakuşu vursa da öldüremez ve alpkarakuş kaçmayı başarır. Töştük onu takip ederek

çok güzel bir yere gelir (ET, 1996: 7989-8372). Burada gördüğü büyük ağacın bir dalına benekli karga, bir dalına koca boğazlı ekin kargası, bir dalına alaca karga, diğer dalına da benekli kara kuş doğurmuştur. Aslında bu ağaca canlıların tamamı doğurmuştur. Bu yönüyle ağaç, Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan “hayat ağacı”¹⁹⁸’dir. Bu ağacın anlatmadaki tasviri sırasında:

“Tüşüp ketken asmandı (Düşecek olan gökyüzünü)

Tirööçüdöy körünöt. (Dayayacak gibi görünür.)” (ET, 1996: 8401-8402.m.) denilerek ihtişamının yanı sıra aslında hayat ağacı ile olan ilişkisi vurgulanmaktadır.

Hayat ağacı, Türk insanın zihninde dünyanın katmanları yani yukarı (gök), orta (yer), alt (yer altını) birbirine bağlayan bir ağaçtır. Bu ağaç, kozmogonik oluşumun temel motifi olarak destanlarda simgeleşmiş ve mitik manada Tanrı’ya ulaşmanın yolu olarak düşünülmüştür (Alizade, 2011: 34). Şamanizme ait ritüeller sırasında, bazen merdivenle, bazen de ağaç direk ile temsil edilmektedir (Ergun, 2012: 27). Hayat ağacının Türklerden başka milletlerde de bulunduğu değinen Potapov, şamanların bu ağacı kullanarak dünyanın farklı bölgelerine geçiş yapabilmeleri inancının Türklere özgü olduğunu vurgular (2012: 51). Bu ağacın bir benzeri de Maaday Kara Destanı’nda yer almaktadır (Bekki, 2007: 278-284). Başkurtların Ural Batır Destanı’nda Ural’ın kardeşi Şülgen’in karşına çıkan ağaç da hayat ağacının özelliklerini gösterir:

“‘Yağılbay’ ve balıkçıl

Daha tugay görünmüş.

Dağın yüzüne göz atsa,-

Koç koyun da, kurt da,

Horoz, tavuk, tilki de

Bir kavağa toplanmış...” (Ergun-İbrahimov, 1996: 147).

Töştük orada alp uykusuna dalar. Uykusundan uyandığında başında boynuzu olan doksan kulaç uzunluğundaki ejderhanın alpkarakuşun ağacın tepesindeki yavrularını yemeye çalıştığını görür. Kenceke’nin kendisine verdiği kılıçla ejderhayı öldürür. Ejderhanın cesediyle alpkarakuşun yavrularını besler. O sırada oraya gelen alpkarakuş, Töştük’ü yutar ve tekrar tükürür. Ejderhanın Töştük’ü yutmasındaki amacı, onu suya düştüğünde batmayan, kılıç değdiğinde kesmeyen bir varlık hâline getirmektir. Yavruları onun niyetini anlayamadıkları için Töştük’ü öldürmek istediğini sanıp kendisine kızarlar.

¹⁹⁸ Diğer adıyla “kozmetik ağaç”, ayrıntılı bilgi için bkz. Ergun, 2012: 26-45

Bunun üzerine o, Töştük'ü tekrar tükürür ve Töştük eskisinden iki kat daha güçlü olur. Yaptığı iyiliğin karşılığında alpkarakuş, Töştük'e kırk bir kulunu ve kanadından kopardığı tüyü verir. Töştük, kırk bir kulunu sürüp giderken yolda diğer damatlara rastlar ve ısrarlarına dayanamayıp kırk bir kulunu, bu ikisine verir. Damatlar kulunları kendilerinin bulduklarını söyleyip Kökdöo'nün huzuruna çıkarlar. Töştük, Kanbaça ve Bekpaça'nın peşinden Kökdöo'nün memleketine gelir. Onlar her ne kadar kırk bir tulparı kendilerinin yakaladıklarını iddia etseler de Töştük artık kendisini aşık eder ve bacanaklarının kıçlarına vurduğu damgaları toplanan halka anlatır. Kökdöo'nün pehlivanı Konokbay, Töştük'ün namını daha önceden duymuş olduğundan ona yardım etmek için Bekbaça'nın kışındaki damgayı halka gösterir ve böylece halk, Töştük'ün haklı olduğuna inanır (ET, 1996: 8440-8924.m.). Kazakların Dotan Batır Destanı'nda da, kızı Künikey'i daha önceden ülkesini kurtarmak adına Kalmuk hanı Jazıyra'ya veren Şintemir, Künikey'e talip olan Dotan'a bunun ancak Jazıyra'yı öldürmesi sonucu mümkün olabileceğini söyler. Dotan, Jazıyra'yı öldürüp geri döndüğünde Şintemir, başlık olarak Dotan'dan yüz de kısrağ ister. Dotan, bu yüz kısrağı Töştük'ün kayıp kulunları bulması gibi bir mücadele sonucu değil, Şintemir'in ülkesine sefere çıkmadan önce yanına aldığı iki çuval altından bir çuvalını verme karşılığında, arkadaşlarına aldırır (Arıkan, 2003: 377-378).

lymanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta, kayınpederi Abazhan'ın istediği geyikleri avlayıp arkalarından kırbaçlamak şartıyla diğer iki bacanağına veren Töştük, Abazhan'ın yılda bir kez doğuran kısrağının kaybolan yavrularının bulunması isteğini gerçekleştirmek için yola çıkar. Yolda Abazhan'ın kısrağının yavrularını kaçıran Alp Karakuş'un dört yavrusunu ejderhanın elinden kurtarır. Bu iyiliğinin karşılığında Alp Karakuş, kaçırdığı yavruları Töştük'e verir. Yavruları alıp yola çıkan Töştük'ü kazdıkları çukura düşüren bacanakları, kısrağın yavrularını sanki kendileri bulmuş gibi Abazhan'a götürürler. Alp Karakuş'un kendisine verdiği tüyü yakıp onu yardıma çağıran Töştük, Alp Karakuş sayesinde o çukurdan çıkıp kayınpederinin memleketine gelir. Damatların arkasındaki kamçı izlerini ve Alp Karakuş'un kendisine verdiği tüyün arta kalanını kayınpederine gösterip haklılığını ispatlar (ET, 1996: 409-422).

Evliliği Gerçekleştirmek İçin Geçilmesi Gereken Sınavlar

Töştük, destan kahramanı olmanın gereği olarak olağanüstü şekilde dünyaya gelmiş ve zamanı geldiğinde içerisinde bulunduğu durağan ortamdaki çıkarak kendini, yani erliğini, ispatlamıştır. Töştük'ün kaybolan ağabeylerini bulması, destan kahramanının ailevi şartlarını kusursuz hâle getirip kaostan kozmoza geçişinin bir göstergesidir. Ancak şu bir gerçektir ki Töştük, bunu hemen anlatmanın başında gerçekleştirir. Yani, asıl yolculuğu daha sonrasında başlayacaktır. İlk eşi Kenceke ile olan evliliği, sosyo-kültürel kaidelere uygun olarak gerçekleşmiş, Töştük'ün bir erlik göstermesine gerek kalmamıştır. Töştük'ün destan kahramanı olarak ilk macerası, atı Çalkuyruk ile yer altına düşmesiyle başlar. Burada yer altı padişahı Kökdö'ün kızı Külayım'ı elde etme yolundaki mücadelesi, ilk bakışta bireysel arzu ve duyguların tatmini gibi görünse de asıl durum böyle değildir. Çünkü Töştük, bu mücadelesi sırasında, aşılması zor imtihanları geçecek ve dolayısıyla da bu yolculuğunun sonunda tam bir “er” olacaktır. Böylece yer altından tekrar yeryüzüne çıktığında hem Manas'ın bir yiğidi, hem de Manas'ın diğer beylerinin akıl danıştığı bir kahraman olarak anlatmada kendisine yer bulacaktır.

Maceraya çağrıya uyup eşiği aşan kahraman, bir dizi sınavdan geçmek zorundadır. Bu sınavlar, “*tuhaf biçimde akışkan, belirsiz biçimlerin düş dünyasında*” gerçekleşir. Kahraman, bu düş dünyasına girmeden önce tanıştığı olağanüstü yardımcılarının sayesinde bu sınavları geçer (Campell, 2013: 113). Bu bağlamda, Töştük'ün atı Çalkuyruk, Konokbay pehlivan, Bıytı Cariye, dört maamıt, kaplan, ayı, karınca, alpkarakuş gibi olağanüstü özellikler taşıyan yoldaşları, Töştük'ün Kökdö'ün kızı Külayım'ı vermek için şart koştuğu sınavları geçmesinde, Töştük'e yardımcı olurlar.

Propp'a göre, hanım arayıp onun için mücadele etmek, destanların en eski motiflerindendir (Propp, 1958: 26'dan Suvanbekov, 1970: 49). Destan kahramanlarının karşısına çıkan sınavlar, genellikle “*alplara mahsus*” olarak nitelendirilen evlilikler öncesi gerçekleştirilir (Aça-Olgunsoy, 2010: 5). Berdibay, evlilik öncesinde düzenlenen yarışmaları masal türüyle ilişkilendirmiştir (2002: 14). Dede Korkut'un Kanturalı boyunda Kanturalı, babasından kendisi için kız bulmasını istediğinde Kanlı Koca, her yeri gezer fakat oğlunun istediği gibi bir kız bulamaz. En sonunda Trabzon Tekürü'nün kızı Selcen Hatun'un oğlu için uygun olduğuna karar verir. Kızı almak için koyulan şartlar, Kan Turalı'nın üç vahşi hayvanı yenmesidir. Bu şartlar, Bamsı Beyrek ve Manas için de geçerlidir (Şahin, 2012: 125).

Altaylıların Kan-Püdey Destanı'nda Kan-Püdey, Teneri-kaanın kızı Temene-Koo'yu elde etmek için gökyüzüne doğru yola çıkar. Cılan-biy, Uzun-Kalap, Kıska-Kalap da Teneri-kaanı korkutarak Temeno-Koo'ya talip olmuşlardır. Kan-Püdey, Teneri-kaan'ın isteği üzerine diğer üç damat adayını öldürür. Ardından Teneri-kaan üç ayıyı, üç gök boğayı, Ker balık gibi canlıları yakalayıp kendisine getirmesini Kan-Püdey'den ister. Teneri-kaan'ın bu isteklerini de yerine getiren Kan-Püdey bu mücadelelerin sonucunda Temene-Koo ile evlenir (Kıdırbayeva-Muratoy, 1998: 79).

Maaday-Kara Destanı'nda Ay-Kağan'ın kızı Altın-Küskü'yü almak için yola çıkan Kögüdey-Mergen de tıpkı Töştük gibi olağanüstü maharetleri olan altı kişiyle karşılaşır. Onların yardımıyla Ay-Kağan'ın ülkesine ulaşır ve Altın-Küskü'yle evlenmesine engel olmaya çalışan Abram-Moos Kara-Taacı'nın kurduğu tüm tuzakları ve Ay-Kağan tarafından verilen üç zor görevi başararak Altın-Küskü'yle evlenmeyi hak eder. Ardından Ay-Kağan tarafından verilen iki görevi daha başaran Kögüdey-Mergen Altın-Küskü'yü de alarak memleketine döner (Bekki, 2007: 326-327).

Türk halk anlatmalarının bir kısmında, yiğitlerin evliliği gerçekleştirebilmeleri için gereken şartlar arasında, gelin adayı ile birebir yarışmak da vardır. Bu yarışmalar genellikle at koşturma, ok atma ve birebir güreş şeklindedir (Kıdırbayeva-Muratoy, 1998: 80). Suvanbekov da at yarışı, pehlivan güreşi ve hedef vurmanın evlilik şartı olarak konulan yarışmalar olduğunu dile getirir (1963: 65; 1970: 54). Aslında bu yarışlar bir bahadırın üzerinde bulundurması gereken meziyetleri sembolize eder. Yani bu yarışları geçen kahramanın hem bahadırılığı pekişecek hem de kendi obasının dışında diğer cemiyetler arasında tanılabilirliği yayılacaktır. Bu sınavlar, kahramanın obasını kaostan kurtarmak adına gireceği sonraki mücadeleleri için kendisini denemeye fırsat bulup talim yaptığı hazırlık aşamasıdır (Aça-Olgunsoy, 2010: 16). Jirmunskiy, damat adayıyla yarışa giren kızları, *"masalsı savaşçı kız"* olarak nitelendirir (2011: 348). Kıdırbayeva ve Muratoy'un Klavdiy Elian'dan aktardıklarına göre, *"Saklardan kimin kızlarla evlenesi gelse onunla güreşmek zorundadır. Eğer kız yenerse yenilen kişi esir olup onun hakimiyetinde kalır. Güreşte erkek ancak kızı yendiği takdirde onu kendisinin beyliğine alabilmektedir."* (Elian, 1940: 23-24'ten Kıdırbayeva-Muratoy, 1998: 80). Yine aynı yazarların Verbitskiy'den aktardıklarına göre, Altaylılar Ay-Manıs adlı kahramanlık destanında, *"Ceek ile Ay-Manıs batır evlenmek için Kan-Kız'a giderler. Kan-Kız: 'Güreşince kimi yıkarsam onu öldürürüm, eğer yıkılırsam beni yıkan kişiye varayım' deyip şart koşar. Yedi yıl boyunca güreşip, koşarak yarışılır;*

fakat, onların ikisi de yenilirler. Ay-Manıs yeniden Kan-Kız ile güreşip koşup yarışarak sonunda galip gelir. Şart gereğince kız ona varır.” (Verbitskiy, 1893: 146-165’ten Kıdırbayeva-Muratoy, 1998: 80).

Kan-Kız’ın Ceek ve Ay-Manıs ile olan mücadelesi tıpkı Töştük’ün yer altındaki mücadeleleri gibi yedi yıl sürmektedir. Töştük, yedi yıl güreşmese de yer altında yedi yıl boyunca sevdiklerinden ayrı bir mücadele sürdürmektedir. Kazak destan kahramanı Alankay Batır da yedi yıl gurbet hayatı geçirir (Bayram, 2004: 274). Yine bir başka Kazak destan kahramanı Dotan Batır da Künikey’e ulaşmak için yedi yıllık bir yolculuk yapar (Arıkan, 2003: 360).

Kırgızların Kız Darıyka Destanı’nda da Darıyka, evlenmesini isteyen babası Katıran’a, ancak güreşte kuvvet bakımından kendisine denk olan bir kişiyle evlenebileceğini söyler. Pehlivanlıktaki namını duyduğu Hz. Ali’ye, Hz. Muhammet’e gönderdiği mektup sayesinde ulaşır ve bu teklifi iletir. Hz. Muhammet, Darıyka’nın pehlivanlıktaki namından haberdar olduğu için ilk başta Hz. Ali’yi göndermek istemese de Hz. Ali güreş meydanına gelir. Tam on beş gün güreşeler de birbirlerini yenemezler. En sonunda Hz. Ali, Darıyka’yı yenmeyi başarır. Sonunda evlenirler; Hz. Ali, Kırgızların lideri olur ve Kız Darıyka Hz. Ali’den hamile kalır (Türker, 2005: 174-187-204-211-216-218-219). Kırgızlara ait Kız Saykal Destanı’nda, Kalmak bahadırı Şodugur, kız Saykal’la evlenmek için ordusuyla birlikte yola çıkar ve Karaça Han’a, kızı Saykal’ı gönül rızasıyla vermesi yönünde tehditler içeren bir mektup yazar. Bu mektuptan haberdar olan Saykal, Şodugur’u karşılar ve ona mızrak dövüşü, at üzerinden adam düşürme, ok atma yarışı, teke tek güreşten birini seçmesini ve kendisiyle karşı karşıya gelmesini ister. Seçeceği yarışta kendisini yenebilirse Şodugur’la evleneceğini söyler. At üzerinden adam düşürme oyunu oynarlar ve bu oyunu Saykal kazanır. Ardından Şodugur’un kardeşi Botogur, Saykal’ın karşısına çıksa da Saykal onu da yener (Cicioğlu, 2010: 320-329). Kız Saykal Destanı’nda, Kökötöy’ün aşında Koşoy’dan Saykalın güzelliği ve bahadırılığını öğrenen Manas, yanındaki kırk çorosunu alarak Saykal’ın üzerine sefer düzenler. Karşılaştıklarında önce Manas’ın yiğitlerini yenen Saykal, sonrasında Manas’la at üzerinde mızrak dövüşü yapar ve onunla at üzerinde güreşirler. Saykal, Manas’ı yeneceği sırada, Manas’ın tüm Kırgız halkının umudu olduğunu, eğer onu yenerse Kırgız halkının umudunun kırılacağını düşünüp Manas’a isteyerek yeniliverir ve sonunda kıyametlik yâr olurlar. Manas’ın ardından kullandığı, “Akırettik erim / Ahiretlik erim; Kıyamattık erim / Kıyametlik erim” ifadeleri de

Saykal'la Manas arasındaki ilişkiyi açıklar niteliktedir (Cicioğlu, 2010: 336-362). Köroğlu'nun Türkmen versiyonunun Harmandäli kolunda da babası tarafından erkek gibi büyütülen Harmandäli'nin kendisiyle evlenmek isteyen erkeklere sunduğu şartlar arasında, kendisini güreşte ve bagşılıkta yenmek vardır. Ancak Harmandäli o kadar güçlüdür ki Köroğlu bile kendisini bu yarışlarda yenmeyi başaramaz (Mämmetyazov, 1990: 669, 670, 682-685'ten Şahin, 2011: 341). Bu noktada, Dede Korkut'ta Bamsı Beyrek ile Banu Çiçek arasındaki diyalogu da hatırlatmak yerinde olacaktır. Beyrek'le ilk karşılaşmalarında, Beyrek'e kendisini Banu Çiçek'in dadısı olarak tanıtan Banu Çiçek; Beyrek'e at koşturma, ok atma ve güreş tutmayı teklif eder (Ergin, 2004: 122-123). Ok atma, güreş ve at koşturma yarışmaları, Özbeklerin Rüstem Han Destanı'nda da Hısrav Şah'ın kızı Aftabay'ı, kel kılığına girmiş Rüstem'e vermek için düzenlediği yarışmalar olarak da yer almaktadır (Fedakar, 2003: 159). Kazakların Koblandı Batır Destanı'nda da Köktim Aymak'ın kızı Kurtka'yı vermek için koyduğu şart, gökyüzüne diktirdiği direğin üzerine çaktırdığı altın tengeyi vurmaktır. Koblandı, bu sınavı rahatlıkla geçer. Ancak bu sefer de Kurtka'nın bekçiliğini yapan kırk beş gözlü Kızıl er, Kurtka'yı vermek için Koblandı'ya kendisiyle güreşmesini şart koşar. Koblandı bu sınavı da rahatça geçer (Kuanışbayeva, 2002: 121-125). Ok atma yarışı, Odysseia'da da yer alır. Yıllar önce Troya savaşına katılmak üzere evinden ayrılan kocası Odysseia'yı bekleyen Penelopeia, kendisine talip olanları sınamak için, onlardan Odysseia'nın geri tepen yayını kullanarak atacakları oku, on iki baltanın arasından geçirmelerini ister (Homeros, 2001: 325-327). Yine ok atmada maharetli olan kral Eurytos'un kızını vermek için Herakles'in önüne koyduğu şart, kendisini ok atma yarışmasında yenmesidir (Erhat, 2013: 139). Bunun yanında Elis kralı Oinomaos da kızı Hippodameia'yı, kendisini araba yarışında yenecek kişiye vermeye yemin etmiştir. Oinomaos'u araba yarışında (atların çektiği araba) yenen Pelops, Hippodameia'yla evlenmeyi hak eder (Erhat, 2013: 241). Kazakların Dotan Batır Destanı'nda Şintemir, kızı Künikey'i vermek için Orman adlı beyinin tavsiyesi üzerine, Dotan'a at yarışını kazanma şartını koşar. Çünkü onların geleneklerine göre, at yarışı yapmamak yakışık almamaktadır. Bunun üzerine yapılan yarışta Dotan, Şintemir'in üç yüz atını Karakök adlı atıyla geçmeyi başarır (Arıkan, 2003: 380). At yarışının ardından, Şintemir'in Dotan'a sunduğu şart güreştir. Bu güreşte Şintemir Barak adlı pehlivanını Dotan ise Dağkaldıran adındaki yoldaşını meydana çıkarırlar. Bu yarışta Dağkaldıran, Barak'ı yenmeyi başarır (Arıkan, 2003: 382). Şintemir'in bir sonraki yarışı yaya yarışıdır. Şintemir bu yarışa bir kocakarıyı,

Dotan ise Jelayak'ı çıkarır. Burada tıpkı Er Töştük Destanı'nda Töştük'ün adamı Ceyren Sektirmes Maamıt'ın başına gelenler gibi Jelayak da bu kocakarı tarafından sihirli bir içecek (Er Töştük'te yüzüne atılan toprakla) sarhoş edilip uyutulur. Ancak bir gün bir gece geriye düşmesine rağmen uykusundan uyanan Jelayak, Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda olduğu gibi kocakarıyı yakalayarak yüzüne toprak atıp geçerek yarışı kazanmayı başarır (Arıkan, 2003: 383-384).¹⁹⁹

Er Töştük Destanı'nda Kökdö, Töştük'ün kılık değiştirip kel şeklinde karşısına çıkarak kendisini kandırmasına çok sinirlenir. Töştük'e, kızı Külayım'ı alabilmesi için kaybederse kellesinin gideceği yedi sınav teklif eder. Kökdö, bu sınavlarla Töştük'ten kurtulmayı amaçlamaktadır. Töştük'ün Kökdö'nün kızı Külayım'ı almak için geçmesi gereken sınavlar dikkatle incelendiğinde, yarışmaya / sınava katılan Töştük olmasa bile, onun yerine yarışmalara / sınavlara katılan dostları yukarıda anlatılanlara benzer yarışlara / sınavlara katılmaktadırlar. Bu yarışlar şunlardır:

Demir Kütüğü Keçe Baltayla Parçalamak

Türk destanlarında, damat adaylarının evlilik yolunda karşılaşmış olduğu sınavlar arasında pek fazla rastlanmayan demir kütüğü parçalamak mitik dönemin izidir. Eliade'ye göre demir, meteorit şeklinde gökten de düşse yerin altından da çıksa ilkel dönem insanı için hep kutsal olarak kabul edilmiştir. Demire yüklenen bu kutsiyet, onun tanıdık evrene ait olmayışı, başka yerlerden gelmesi ve dolayısıyla da öte dünya işareti²⁰⁰ olmasıyla ilgilidir (Eliade, 2011: 28). Demirin karşısında keçe baltanın oluşu da tesadüf değildir. Mitik dönemin insanların düşüncesinde demir, en sert ve sağlam nesnedir. Bu yüzden onu parçalamak olağanüstü olarak kabul edilmiştir. Bu durumun destana dâhil edilmesinin sebebi de kahramanın gücünü göstermektir (Suvanbekov, 1963: 65-66). Destandaki keçe balta ise Şamanların kötü ruhlarla savaşırken kullandıkları tahta kılıcı çağrıştırır (İnan, 2000: 80). Bu tahta kılıcın İslami dönemde Bektaşî velilerin ejderha ya da kâfirlerle olan mücadelesindeki yeri dikkat çekicidir. Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş'a; Hacı Bektaş, Sarı

¹⁹⁹ Destan ve masal kahramanlarının başlarından geçen bu sınavlarla ilgili daha ayrıntılı bilgi ve örnek için bkz. Aça-Olgunsoy, 2010: 9-15; Adıgüzel, 2010: 30-38; Atay, 2010: 39-46; Baydemir, 2010: 47-58

²⁰⁰ Yakutlar, demircileri Şamanlarla yakın ve kısmen akraba olarak kabul ederler. Onların inancına göre, demirciler de Şamanlar gibi tedavi edebilirler, akıl ve gelecekte haber verebilirler. Onların Şamanlardan farkı; büyü gücüne sahip olamamaları, akıllı ve bilgiyi ön plana çıkarmalarıdır. Yakutlar, demircilerin parmaklarının da özel, demircilik mesleğinin de ırsi olduğuna inanırlar (Seroşevsky, 2007: 218).

Saltuk ve Hacım Sultan'a; Abdal Musa, Kızıl Deli (Seyyid Ali) Sultan'a tahta kılıç kuşandırır. Hasan Dede de Hacı Bektaş'ın daha önceden müjdelediği üzere gelip Hacı Bektaş'ın tahta kılıcını alarak mürşitliğini ispatlar (Ocak, 2003: 179-182). Tahta kılıç, Türk insanın zihninde, tarihin çok farklı dönemlerinde, düşmanla olan mücadele sırasında kullanılan bir silah ve kutsal bir varlık olarak yer bulmuştur. Gerek Şamanlar gerekse de İslami dönemin şeyhleri ve mürşitleriyle ilişkilendirilmesi, onun yaratıcısıyla olan ilişkisine işaret etmektedir. Tahta kılıç, kut inancıyla yakından ilgilidir. Töştük'ün, düşmanı Kökdö'ün demirden kütüğünü keçeden yapılmış baltayla parçalaması, onun kut sahibi oluşunun göstergesidir.

Karalayev'den derlenen varyantta, Kökdö'ün Töştük'e sunduğu ilk sınav, demirden kütüğü keçeden yapılmış baltayla parçalamasıdır. Ancak Konokbay yoldaşı, Töştük için dışı keçe, içi çelik olan başka bir balta hazırlamıştır. Töştük, Konokbay'ın kendisine verdiği baltayla kütüğü parçalar. Ancak bu sırada bir kaburga kemiği kırılır. Külayım'ın verdiği *apı* adlı merhem ve *sebepe* adlı ilaçla Töştük'ün kemiği iyileşir ve gücü yerine gelir (ET, 1996: 8925-9201.m.).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta, Urumkan'ın kızı Uzunsaç'ı vermek için Töştük'e sunduğu onuncu ve son sınav gürüldeyen çelik kütüğü, boynuz saplı, keçe kılıflı baltayla parçalamaktır. Töştük, bu yarışa kendisi katılır ve Uzunsaçtan aldığı akılla kütüğü yarmayı başarır (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

Yirtöşlik adlı versiyonda Yirtöşlik ve yol arkadaşları, Barsa Kilmes padişahın dördüncü sınavını, Cirtınlagıç'ın maharetiyle Könersılu'yı dinleyerek öğrenirler. Padişah, Yirtöşlik ve arkadaşlarına ağaç balta ile demir kütüğü kesme görevini verir. Bu sınavı Tümgekyargıç'ın hüneri ile geçerler (Urmançı, 2007: 134-171).

At Yarışı

Karalayev'den derlenen varyantta, Kökdö'ün Töştük'e sunduğu ikinci yarış, at yarışıdır. Bu yarışa, Kökdö'ün Köktulpar'ı ile Töştük'ün Çalkuyruk'u katılırlar. Bu esnada, Töştük'ün zorda kaldığını duyan dört maamıt yanına gelirler. Bu yarışta Köktulpar'a, Kökdö'ün yedi başlı sihirbaz kocakarısı, Çalkuyruk'a ise Kuyunköt Maamıt biner. İkisi yarışa tutuşurlar. Kuyunköt Maamıt, yarış sırasında ihtiyaç gidermek için atından indiği esnada, yedi başlı kocakarı yerden aldığı toğrağı yüzüne üfleyip onu efsunlayarak iki günlük derin bir uykuya dalmasına ve dolayısıyla da yarışta geç kalmasına neden olur.

Çalkuyruk'un uykuya dalan Kuyunköt Maamıt'ı uyandırması sonucunda, tekrar birlikte yarışa dönerler. Yolda yakaladığı yedi başlı kocakarının başına elindeki ay baltayı fırlatıp onu etkisiz hâle getirerek yarışı kazanırlar (ET, 1996: 9209-9507.m.). Dede Korkut'ta geçen, "*Ol zamanda Oğuz yigitlerine ne kaza gelse uyhudan gelür-idi. / O zamanda Oğuz yiğitlerine ne kaza gelse uykudan gelirdi.*" (Ergin, 2004: 193; Ergin, 1999a: 135) cümlesi, büyü sonucu bayılma ya da yavaşlama yerine neden uzun süreli uykuya dalındığını açıklar mahiyettedir. Dede Korkut kahramanlarından Kan Turalı (Ergin, 2004: 193), Segrek (Ergin, 2004: 229) ve Kazan Han (Ergin, 2004: 234) alp uykusuna dalmışlar ve bunun sonucunda başlarına türlü felaketler gelmiştir. Uyku, Dede Korkut boyları dışında da daha pek çok Türk destanında, Dede Korkut'tan alınan bu cümle ve örneklerle örtüşür şekilde, genellikle kahramanın başına bir kötülük gelmesine neden olan bir motif olarak yer alır. Örneğin, Başkurtların Akbuzat Destanı'nda, destan kahramanı Hevben'in babası Sura Batır, Mesem Han ve Akbulat aksakal tarafından uykusunda öldürülür (Ergun-İbrahimov, 2000: 154). Yine Başkurtların Alpamişa Destanı'nda da Alpamişa, düşmanı Büzer Han tarafından uykudayken (altı gün, altı gece süren bir uyku) yakalanıp esir edilir (Ergun-İbrahimov, 2000: 254-255). Özbeklerin Rüstem Han Destanı'nın Medrayim Baltabayoglu varyantında da üç günlük uzun bir uykuya dalan Rüstem, ejderhanın saldırısına uğrar (Fedakar, 2003: 155). Kazakların Kulamergen-Joyamergen Destanı'nda da Bulgar şehrinin padişahı Kasım'ın adamları Kulamergen'in karısı Künayım'ı, Kulamergen'i her pazartesi yattığı üç gün üç gecelik uykuda gafil avlayıp yakalayarak etkisiz hâle getirdikten sonra rahatça ele geçirirler (Arıkan, 2003: 416-417).²⁰¹

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta, Urumkan'ın kızı Uzunsaç'ı vermek için Töştük'e sunduğu sınavların yedincisi, at yarışıdır. Bu yarışa Töştük'ün namına, Çalkuyruk'a binen Ceylan Sektirmez Maamıt katılır. Yedi başlı cadı kadın da Urumkan'ın namına yarışa katılır ve verdiği kavutla Ceylan Sektirmez Maamıt'ı uyutup yarışta geri kalmasına neden olur. Ancak Çalkuyruk'un kendisini uyandırmasının ardından yola devam eden Ceylan Sektirmez Maamıt, zor da olsa yarışı kazanmayı başarır (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, Karaç Han'ın kızını ödül olarak koyduğu yarışların ilki, at yarışıdır. Töştük'ün atı Kerkulun'a binen ırmağı tutan bahadır, gelin kılığına girip Karaç Han'ın kara atına binen yedi başlı kempirinin kımızla kendisini sarhoş

²⁰¹ Alp uykusu ile ilgili daha fazla örnek için bkz. Çeribaş, 2011b: 207-209

etmesine rağmen, Kerkulun'un da gayretleriyle bu yarışı kazanmayı başarır (ET, 1996: 423-432).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik, Temir Han'ın kızını Cılan Bapı Han'a almak için Temir Han'ın memleketine vardığında, Keşçe Han da Temir Han'ın kızını almak için gelmiştir. Temir Han ve Keşçe Han kafa kafaya verip Töstik ve yoldaşlarının yemeklerine zehir katarak onları zehirlemeye çalışsalar da Töstik, Sakkulak'ın yardımıyla durumu öğrenir ve zehirli yemekleri Keşçe Han'ın adamlarına yedirerek onları öldürür. Bunun ardından Temir Han, Töstik'i at yarışına tabi tutar. Temir Han, hızlı koşan tüm atlarını bu yarışa sokar. Şalkuyruk, Temir Han tarafından bir haftalık mesafedeki yere sürülse de bu yarışı kazanmayı başarır (Aça, 2002a: 129-150).

İtıgil adlı versiyonda, Tohtamış Han'ın kızını vermek için Töstik'e şart koştuğu beşinci ve son sınav, at yarışıdır. İtıgil namına yarışa katılan atı Calkuyruk, yarışı kazanıp İtıgil'in Tohtamış Han'ın kızını almasını sağlar (Yıldırım, 2014: 97-100).

Bay Nazar adlı versiyonda, Temir Han'ın kızını vermek için düzenlediği ikinci yarış at yarışıdır. Bu yarışa Tyostuk namına, atı Kırat katılıp yarışı kazanır (Taube, 1994: 139-150).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Tömür Han'ın kızını vermek için düzenlediği ilk yarış, at yarışıdır. Bu yarışa Ertostik'in namına yarı kuyruklu atı katılarak yarışı kazanır (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Tömür Han'ın kızını vermek için düzenlediği ilk yarış, at yarışıdır. Bu yarışa Nurzat namına katılan Akboz Aygır, Kahıs Han'ın uçan atlarını geçerek yarışı kazanır (ABA, 1996: 57-77).

Yaya Yarışı

Yaya yarışı Altay-Moğol destanlarında olduğu gibi Kırgız halk anlatmalarında rastlanmayan bir yarışma türüdür. Muhtemelen insanoğlunun bir döneminde var olan bu yarışma türü, sonraları bilinmeyen sebeplerden ötürü kaybolmuştur. İnsanoğlun eski dönemlerine ait bu motif Er Töştük Destanı'nda varlığını sürdürüp günümüze ulaşmıştır (Suvanbekov, 1970: 61).

Karalayev'den derlenen varyantta, Kökdöo'nün Töştük'e sunduğu üçüncü sınav, yaya yarışıdır. Yarışa, Kökdöo'nün *cel cetpes* adlı adamıyla Töştük'ün *ceyren sektirpes*

maamıtı katılırlar. Bu yarışta, rüzgârın bile yetişemediği hızlı atına binerek iki yarışçıya yol gösteren Kökdöo'nün yedi başlı kocakarısı, yerden aldığı toprağı *ceyren sektirpes maamıtın* yüzüne üfleyip onu efsunlayarak iki günlük uykuya dalmasına ve yarışta geride kalmasına neden olur. İki gün sonra uykudan sıçrayarak uyanan *ceyren sektirpes maamıt* tüm olanlara rağmen yarışı kazanır (ET, 1996: 9508-9833.m.).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda, at yarışı ile güreş yarışmalarını kaybeden Temir Han ile Keşçe Han, bu yarışların ardından yaya yarışı yapmaya karar verirler. Töstik, bu yarış için *Celayak*'ı görevlendirir. Yarış sırasında Temir Han'ın koşucularından bir cadı karısı, *Celayak*'ı bitlerini temizlemek bahanesiyle uyutur ve onun yarışta geri kalmasına neden olur. Uyandığında öğle vakti olmasına rağmen diğer yarışçılara yetişen *Celayak*, cadı karısının gözüne bir avuç toprak atıp yarışı kazanır (Aça, 2002a: 141-142).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Ulmis-Han'ın kızını vermek için Töstik' şart koştuğu üçüncü sınav, yaya yarışıdır. Bu yarışta, Ulmis-Han'ın hızlı habercisinin karşısına, Töstik'in yol arkadaşı, çok hızlı koşan adam çıkar ve yarışı kazanır (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtigil adlı versiyonda Tohtamıs Han'ın kızını vermek için İtigil'e sunduğu ilk sınav, yaya yarışıdır. İtigil'in yol arkadaşı iyi koşan adam, bu yarışa katılıp yarışı kazanarak İtigil'e yardımcı olur (Yıldırım, 2014: 97-100).

Yirtöşlik adlı versiyonda padişah, kızını vermek karşılığında, Yirtöşlik ve arkadaşlarına bazı şartlar sunar. Bunlardan ilki ihtiyar kadının koşu yarışında geçmeleridir. Yirtöşlik, bu yarış için Taşbeylegiç'i, yani hızlı koşan yiğidi görevlendirir. Ancak, ihtiyar kadın Taşbeylegiç'i sarhoş ederek uyutur. Üçüncü günün sonunda uyanan Taşbeylegiç, aradaki mesafeyi kapatır ve ihtiyar kadını yener (Urmançı, 2007: 134-171).

Bay Nazar adlı versiyonda, Temir Han'ın kızını vermek için düzenlediği ilk yarış, yaya yarışıdır. Yarışa Tyostuk'un namına, yabani atları dahi yakalayabilen hızlı koşan adam katılıpyarışı kazanır (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda, Pilis şehrinin padişahından kızını isteyen Ecmen ve arkadaşlarına, padişahın kızı karşılığında sunmuş olduğu ilk sınav, akşam namazından sabah namazına kadarki zaman diliminde, yedi aylık mesafedeki pınardan bir kova su getirmektir. Bu yarışa, Ecmen'in namına, attığı bir taklayla üç aylık yol gidebilen arkadaşı Aksak Polgan katılır. Kendisine çok güvenerek suyu alıp geri dönerken yolda dinlenmek

için yatmış olduğu çınarın dibinde uykuya dalan Aksak Polgan, Atmaca'nın attığı ok sayesinde uyanır ve yarışı kazanır (EB, ? : 65-72).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Tömür Han'ın Ertostik'e kızını vermek için sunduğu ikinci yarış, yaya yarışdır. Bu yarışa, Ertostik'in namına yol arkadaşı Rüzgâr Ayak Batur katılır ve Tömür Han'ın adamı mestane kempirinin yüzünü fırlattığı toprağa rağmen yarışı kazanmayı başarır (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Tömür Han'ın kızını vermek için Nurzat'a sunduğu üçüncü yarış, yaya yarışdır. Yarışa Nurzat'ın namına katılan yol arkadaşı Rüzgâr Batur, Tömür Han'ın cadısının ilaçlı suyla kendisini uyutmasına rağmen zorda olsa yarışı kazanır (ABA, 1996: 57-77).

Bu yarışın bir benzeri, Altaylıların Maaday-Kara Destanı'nda görülür. Destanda, kızını vermek için yarışlar ortaya koyan Ay-Kağan'ın ilk yarışı, uzak diyarlardan bir avuç kara kum alıp getirmektir. Yarışa katılanlar atlı olsa da Kögüdey-Mergen'in yarışa katılan adamı Sekirtpek yani "Hep-sıçrar" yaya olduğundan bu yarış, bu başlık altında değerlendirilmiştir. Yarışta, at yerine al renkli bir kelebeğe binen ve bakır burunlu kocakarı olarak tasvir edilen Cibekek, Sekirtpek'in karşısına çıkıp ona sunduğu içkiyle kendisini bayıltır ve sol kulağını da altın sırlı kadehle kapatır. Cer-Tıñdayçı bunu duyar ve Kas-Aadaç'yı yani "Kaz-vuran"ı bilgilendirir. O da attığı okla Sekirtpek'in kulağındaki kadehi vurup paramparça eder. Bu sayede Sekirtpek uyanır. Uyanır uyanmaz olduğu yerden sıçrayarak elindeki kara kumla rakiplerinden önce Ay-Kağan'ın huzuruna gelerek yarışı kazanır (Bekki, 2007: 531-534).

Geniş Ovaya Dağılan Dokuz Çuval Darıyı Toplamak

Karalayev'den derlenen varyantta, Kökdö'nün dördüncü sınavı, yedi başlı kocakarıya verip geniş ovaya saçtığı dokuz çuval darısını toplattırmaktır. Töştük, ilk başta umutsuzluğa kapılsa da Çalkuyruk'un hatırlatmasıyla yanan evini söndürüp yardım ettiği karıncanın, kendisine verdiği ayağını yakarak yardıma çağırır. Bir anda toplanan karınca ve halkı dokuz çuval darıyı toplayıp Töştük'ün yarışı kazanmasını sağlarlar (ET, 1996: 9834-10009.m.). Campbell'ın Apuleius'tan aktardığına göre Venüs; oğlu Eros'la kavuşabilmesi için Psykhe'ye; buğday, arpa, darı, haşhaş tohumu, fasulye ve mercimeği

karıştırarak oluşturduğu karışımı gece olmadan ayırma şartını koşar. Bu sınav esnasında Psykhe'ye bir karınca ordusu yardım eder (Campbell, 2013: 113)

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, Karaç Han'ın üçüncü sınavı kamışlığa saçtığı bin altını toplatmaktır. Töştük, bu yarışı kazanmak için yolda karşılaşıp yardım ettiği karıncaların padişahı tarafından kendisine verilen karınca butunu tutuşturup karıncalara haber verir. Bunun ardından bin karınca yetişip Karaç Han'ın kamışlığa saçtığı bin altını toplayarak Töştük'e yardımcı olurlar (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta, Töştük'ün yer altındaki yolculuğu sırasında karşısına çıkan bir han, saçtığı bin altını eksiksiz toplayıp getiren kişiye kızını vereceğini söyleyince Töştük, daha önce yardım ettiği Müslüman karıncaların reisinden aldığı bıyığı tutuşturup karıncaları çağırır. Karıncaların topladığı bin altın sikkeyi hana teslim edip kızını alır (ET, 1996: 433-445).

Kaplan ve Ayı Güreştirme

Karalayev'den derlenen varyantta Kökdöo'nün Töştük'e sunduğu beşinci sınav, kaplan ile güreşmektir. Töştük, daha önce karşılaştığı ve ayağına batan diken çıkararak kendisine yardım ettiği kaplanın zorda kaldığında kendisini çağırması için verdiği bıyığını yakıp kaplanı yardıma çağırır. Kökdöo'nün kaplanıyla güreşen bu kaplan güreşi kazanır ve Kökdöo'nün kaplanını öldürür (ET, 1996: 10010-10220.m.). Kazak destan kahramanı Alankay Batır, ilk yolculuğu sırasında karşısına çıkan kaplanı, babasının verdiği semser kılıçla öldürerek erliğini ispatlar (Bayram, 2004: 87-88).

Kökdöo'nün altıncı sınavı ayı güreştirmektir. Töştük, daha önce bir kuyudan çıkararak yardım ettiği ayının kendisine verdiği bıyığını yakarak ayıyı yardıma çağırır. Töştük'ün ayısı, Kökdöo'nün ayısını güreşte yener (ET, 1996: 10226-10332.m.).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta, Urumkan'ın kızı Uzunsaç'ı, Töştük'e vermek için şart koştuğu sınavların ilki, kaplan güreştirmektir. Töştük'ün karakulağın elinden kurtardığı kaplan, Töştük'e verdiği kılının Töştük tarafından tutuşturulmasının ardından gelip bu yarışa katılarak Urumkan'ın kaplanını yener. Bu varyantta, Urumkan'ın ikinci sınavı, pars güreşidir. Töştük, bu yarış için yolda karşılaşıp yavrularının bacaklarındaki yaraları iyileştirdiği parsı, parsın kendisine verdiği kılını tutuşturarak çağırır. Bunun üzerine Töştük'ün yanına gelen pars, Urumkan'ın parsını yenip yarışı kazanır. Bu

varyantın üçüncü sınavı, kurt güreşidir. Töştük bu yarış için yolda karşılaşip yavrularının bacaklarındaki yaraları iyileştirdiği kurdu, kurdun kendisine verdiği kılını tutuşturarak çağırır. Bunun üzerine Töştük'ün yanına gelen kurt, Urumkan'ın kurdunu yenip yarışı kazanır. Urumkan'ın dördüncü sınavı ise ayı güreştirmektir. Töştük, bu sefer de yolda karşılaşip ayaklarındaki dikenleri çıkardığı ayı yavrularının annesini, kendisine verdiği kılını tutuşturarak çağırır. Bunun üzerine Töştük'ün yanına gelen ayı, yarışa katılıp Urumkan'ın ayısını yener (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, Karaç Han'ın kızını ödül olarak koyduğu sınavların ikincisi, kaplan güreşidir. Töştük'ün yolda rast gelip bacağındaki ağaç kökünü çıkardığı kaplan, bu iyiliği karşılığında Töştük'e verdiği bıyığının Töştük tarafından tutuşturulmasının ardından Töştük'ün yardımına yetişir. Töştük'ün namına, Karaç Han'ın kaplanıyla güreşip kaplanı yenerek Töştük'e yardımcı olur (ET, 1996: 423-432).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda, Temir Han'ın pehlivanlarının karşısına Töstik'in yoldaşı Tavsoğar çıkar ve pehlivanların hepsini yener (Aça, 2002a: 140).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda, Ulmis-Han'ın kızını vermek için Töstik'e sunduğu ilk sınav, güreş yarışmasıdır. Bu yarışmada, Ulmis-Han'ın pehlivanının karşısına, Töstik'in yol arkadaşı, kayaları birbirine çarpan adam çıkar ve pehlivani yener (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

Yirtöşlik adlı versiyonda, Barsa Kilmes padişahın kızı Köner'i vermek için Yirtöşlik'e sunduğu ikinci şart, Çingiz adlı yiğidini güreşte yenmektir. Yirtöşlik'in, bu sınav içingörevlendirdiği Tavsukkiç, Çingiz Alp'ı yener (Urmançı, 2007: 134-171).

Bay Nazar adlı versiyonda, Temir Han'ın kızını vermek için düzenlediği üçüncü yarışma olan güreş yarışmasına, Tyostuk'un namına yoldaşı dağı kaldıran adam katılır. O, Temir Han'ın bütün adamlarını yenerek yarışmayı kazanır (Taube, 1994: 139-150).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Tömür Han'ın kızını vermek için Nurzat'a sunduğu ikinci sınav, güreş yarışmasıdır. Bu yarışa, Nurzat namına katılan Dağ Batur, iki dağı yerinden sökerek Tömür ve Kahıs Han'ı korkutup yarışmayı kazanır (ABA, 1996: 57-77).

Kırk Kulplu Kazanı Gölün Dibinden Çıkarma

Türk halk anlatmalarında yer alan kazan motifi, olağanüstü özelliklere sahip olan kazanlarla ilgilidir. Suvanbekov'a göre olağanüstü özelliklere sahip kutsal kazanlara, Er

Töştük Destanı'nda olduğu gibi başka hiçbir Kırgız destanında rastlanılmamaktadır. Ona göre bu kazanlar, kahramanlık destanlarından çok sihirli/olağanüstü masal ve destanlarda sıkça kendilerinden söz ettirmektedirler (1970: 59).

Çalışmanın bu bölümünde özellikleri hakkında bilgi verilecek olan kazanın Er Töştük Destanı'na girişi Şamanist dönemin bir tesiridir. Altay Türklerinin cennet ve cehennem tasavvurlarına göre, günahları sevaplarından çok olan ruhlar, cezalarını cehennemdeki bir kazanda çekmektedir. Teleütlerde, *“cer colı (yer yolu)”* olarak adlandırılan yolun batı kısmının buhranlı bir yer olduğu ve burada dört kulplu çelik bir kazanın olduğu anlatılır. Altay Türklerinde, Erlik'in oğullarının kötü ruhları yakalayıp attıkları kazan da dört kulplu dökme demirden yapılan bir kazandır (Dilek, 2014: 49-51-77). Buradaki kazanın dört kulpluluğu ile Er Töştük Destanı'ndaki kazanın kırk kulpluluğu, 4 ile 40 rakamları arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir. Töştük'teki kazan da gölün dibinden çıkarıldıktan sonra Kökdöo'nün memleketine buhran getirmiştir. Yakutlarda, *Itık Holur Udağan* adlı mitik bir kadın şamanın tepesinde kaynayan altı kazan bulunmaktadır (Dilek, 2014: 87). Uygurların (Budist-Maniheizm) cehennem tasvirlerinin yer aldığı metinlerde de, *“Canlıyı öldürmenin kötü [cereme]sine uğramak üzere ... hazır durunuz (19) Bu türlü kaba ve dürüst sözlerle söyüb sayarak, o sert ... somurtkan (19) yüzlü şeytanlar, rakşaslar cehennemlikleri kaynar kazanlar içine atarlar.”* ve *“Her hangi bir kimse canlı öldürmekten geri kalmazsa, doğruca Tapana cehennemde haşrolunur. (96) O cehennemde ölçüsüz derecede çok küllü su ile dolu büyük kazanlar var. Kötü amelin (98) ateşi ile bir düziye kanar. Cehennem eyeleri sayısız çok zavallı mahlukları (100) o kazanlara atıp kaynatırlar.”* (Arat, 1987: 424-425) şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Altay Türklerinin inançlarına göre, yeni doğan çocuğun günahlarını Erlik'in gönderdiği körmös, sevaplarını ise Ülgen'in gönderdiği Yayıçi yazmaktadır. Çocuk öldükten sonra, günahları fazla ise yer altında, Kazırgan adı verilen katranla dolu kazanlarda kaynayarak cezasını çekmektedir (Uraz, 1994: 104).

Daha önce de değinildiği üzere, Şamanların Erlik'e ulaşabilmeleri için geçmeleri gereken yedi engel vardır. Töştük'ün Külayım'a ulaşması yolundaki engellerin sayısı da yedidir ve burada ilginç olan bir başka durum da bu engelleri koyanın tıpkı Erlik gibi yer altında yaşayan Kökdöo'nün oluşudur. Buradaki başka bir ilginçlik de Töştük'ün önüne

konulan yedinci engelin, Kökdöo'ye ait kırk kulplu kazanın Ala-Göl'den²⁰² çıkarılmasıdır. Altaylılar arasında kazan, bereketin ve dolayısıyla da mutluluğun sembolüdür. Bu yüzden de mutluluklar suyla birlikte gitmesin diye kazanla nehirden su almazlar (Zelenin, 1934: 26'dan Lvova vd., 2013: 170). Dikkat edilecek olunursa Kökdöo'nün Töştük'ten getirmesini istediği kazan da Ala-Göl'ün yani suyun dibindedir.

Daha önce Alpkarakuş'tan bahsedilirken değinilen aday şamanın vücudunun parçalara ayrılıp tekrar birleştirilmesi hadisesinin bir başka şekli de Samoyedlerle ilgilidir. Rivayete göre aday şaman, kafası kesilip bütün vücudu küçük parçalara ayrıldıktan sonra dünyanın yarısı kadar büyüklükte olan kazanda üç yıl boyunca pişirilir. Üç yılın sonunda kendisini yakalayıp kazana atan çıplak adam tarafından şamanların en iyisini yapmaya yarayan örsle dövülüp soğuk suya atılır. En sonunda da bir ırmakta yüzen kemikleri bir araya getirilip etle kaplanarak şaman yeniden dünyaya getirilmiş olur (Eliade, 1999: 64-65). *“Donmuş olanın buzunu eritiyorsun, ateş-ana, / Çiğ olanı pişiriyorsun, ateş-ana”* (Kataş, 1978: 33'ten Lvova vd., 2013: 166) şeklindeki Altay deyiimi de yukarıda Eliade'nin aktardıklarıyla ateşin yenilenme ve yeni bir duruma geçirme fonksiyonunun halk arasındaki gündelik karşılığı olarak dikkatleri çekmektedir (Lvova vd., 2013: 166). Bu rivayetteki kazanın fonksiyonu ve tasviri dikkat çekicidir. Kazan dünyanın yarısı kadardır. Er Töştük Destanı'ndaki kazan da içerisinde dünyanın hepsini doyuracak kadar yemeğin piştiği kırk kulplu kazandır. Türk kültüründe kazanın büyüklüğü kulplarının sayısı ile doğru orantılı olarak değerlendirilmiştir (Ögel, 2000a: 243). Buna bağlı olarak, Er Töştük Destanı'nda kazanın önündeki kırk kulp ifadesi de onun büyüklüğünü ifade etmek için kullanılmıştır. Kazanda pişirilip yeniden diriltmenin bir başka şekline dair bilgiler veren Eliade, Yunan mitolojisinde, babası Tantalos tarafından kesilip tanrıların sofrasına yemek olarak konulan Pelops'un, tanrılar tarafından bir tencerede kaynatılarak tekrar diriltilmesi hadisesini de anlatarak, kazan figürünün dünya milletlerinin mitolojilerinde ortak olduğunu bildirir (1999: 91). Bu bağlamda Medeia, Pelias'ın kızlarını kandırmak için bir hile yapar ve kestiği yaşlı bir koçu, attığı büyülü otlarla kaynayan kazandan körpe bir kuzu olarak çıkarır. Bunun üzerine Pelias'ın kızları da bu hileye kanarlar ve babalarını öldürerek kazana atarlar ancak babaları dirilmez (Erhat, 2013: 53-54). Metin Arıkan'ın kaybolan kazanların buldurulması zorunluluğuyla ilgili olarak yapmış olduğu şu yorum, kazan

²⁰² Er Töştük Destanı'nın mitik özelliklerine dikkati çeken Kalıbek Baycigitov, Ala-Göl'ün yer-su iyesiyle olan ilişkisine değinmektedir (1985: 38).

bulunduktan sonra meydana gelen olaylar nedeniyle, kazanın Er Töştük Destanı'ndaki fonksiyonuyla da örtüşmektedir:

“Ayrıca ocak ve kazanın birlik simgesi olarak algılandığını ve bunun tekke kazanlarında ve Yeniçeri kurumunda da yer aldığını ve örneğin Çularda ocak kazanların dokuz tanesinin hükümdarlık simgesi olarak devletin merkezinde korunduğunu ve ocak-kazanların kaybolmasının Çu devletinin sonunu haber verdiğini (Esin, 95-104) öğrenmiş bulunuyoruz.

Anlatmalarda kaybolan kazanın bulunması şartı buna bağlı olarak da değerlendirilebilir diye düşünüyoruz.” (Arıkan, 2003: 183-184).

Er Töştük Destanı'nda Çalkuyruk tarafından gölün dibinden çıkarılıp getirilen kırk kulplu kazan, Töştük tarafından Kökdöo'nün memleketine fırlatılmış ve Kökdöo'nün memleketini yerle bir etmiştir. Yani kazana sahip olamayan Kökdöo, memleketine de sahip olamamıştır. Bu durum, kazanın Türk düşünce sisteminde sacayağı ile birlikte kutu sembolize etmesiyle ilgilidir (Ergun, 2013: 291). Töştük, Kökdöo'nün kazanını alarak onun kutunu ele geçirmiş ve memleketini dağıtmıştır. Geleneksel kültürde, ocağın üzerindeki dolu kazan, bolluk ve refahın sembolüdür. Özellikle süt dolu kazanın taşmasının uğursuzluk getireceğine dair inanmaların temelinde bereketin dolayısıyla da Tanrı'nın kutunun kaybolacağına dair mitik izler yatmaktadır. İnanmaya göre, kutun olmadığı mekânın kaosa sürüklenmesinden daha doğal bir şey yoktur (Ergun, 2013: 292).

Arıkan ve Esin'in görüşlerine paralel olarak Altay Türkleri arasında ev, ateş ve ocak çok önemsenmiş, ateş ile ocak geleneksel Altay yurdunun tam merkezinde kendisine yer bulmuştur. Yurdun ortasında bulunan ocak ile üçayağın üzerindeki kazanda, kesilen kurbanlar pişirilir (Dilek, 2014: 141-142). Altaylılar arasında, evin en saygın yeri ocağın başıdır ve buraya ev sahibi oturur. Altay ve Teleüt boylarında ateş, söök (boy)'un koruyucusu olarak kabul edilir. Bu yüzden hiçbir boy kendi ateşini diğer boylara vermez. Çünkü onlara göre ateş, boyun mutluluk kaynağıdır. Dolayısıyla da ateş başkasına verildiğinde boyun mutluluğu, zenginliği ve huzuru da boyu terk edebilecektir. Onlara göre ateş, ev ile birlikte yaşayarak varlığını sürdürür ve “Ateş-ana” olarak tasavvur edilir (Direnkova, 2014: 106-108). Yakutların bedduaları arasında yer alan, “Baba evin yıkılsın, al ateşin sönsün, külün dağılsın...” (Vasilyev, vd., 1996: 96) şeklindeki ifadeler de bu inancın uzantısıdır. Bu bağlamda kazan, basit bir yeme içme aracından çok, aslında bolluk ve refahın sembolik bir göstergesidir (Lvova vd., 2013: 166). Mitolojik algıda kazan, yaşamın

düzenini sembolize eder (Ergun, 2013: 290). İrlanda mitolojisine göre, dünyanın beşinci çağında, mayısın ilk gününde İrlanda topraklarını işgal eden Tuatha De Danaan ırkının hazinelerinin ilki, kadın-erkek herkesi hak ettikleri kadar sürekli besleyen ve ondan yiyen herkesin açlığını gideren üç büyük Tuatha De'den biri olan ve bereket tanrısı anlamına gelen, Dagda'ya ait *"Bolluk Kazanı"* adı verilen bronz kazandır (Rosenberg, 1998: 386, 394). Heredot, İskitlerin nüfusu ile ilgi bilgiler aktarırken İskitlere ait altı yüz amphorayı (amfora)²⁰³ içine alabilecek altı parmak kalınlığında bir kazandan bahseder. Bu kazan, İskit kralı Ariantas'ın halkının kaç kişi olduğunu öğrenmek için her İskit'in kendisine getirdiği kargı uçlarının eritilmesi sonucu yapılmıştır (Heredotos, 2013: 328). Ali Osman Özcan, bu kazanı Zonguldak ve Konya'da anlatılan *"Kırk Kulplu Kazan"* efsaneleriyle ilişkilendirirken, eski toplumların düşman saldırıları sırasında memleketlerini terk ederken altınlarını bu büyük kazanlara koyup toprağa gömdüklerini anlatır. Yani ona göre bu özelliklerinden dolayı bu kazanlar zenginliğin sembolüdür (e-makale). Kazan Tatarlarının, Kazan şehrinin ismi ve kuruluşuyla ilgili olarak anlatılan *"Toybike Kazanı"* adlı menkıbelerinde geçen şu ifadelerde de kazan ve bereket arasındaki ilişkiyi örneklemektedir: *"... Aksak Timur, Şehr-i Bulgar'ı tamamen tahrip etmiş. Burada yaşamaya imkân kalmayınca, bir kabilenin anası olan Toybike isimli bir ihtiyar kadın on beş kadar kişiyi yanına alıp yelkenli bir gemi ile İdil boyunca gitmiş. Toybike nine kazanını bırakmamış. Zira kazan yiyecek-içecek, bolluk-bereket sembolü imiş."* (TDTEA, e-kitap). Yine Lvova ve diğerlerinin M. Bahtin'den aktardığına göre kızamık-ana diye tabir edilen kızamık hastalığı da yakaladığı çocuğu bir kazanda pişirir. Bu açıdan değerlendirildiğinde kazan, ölümün ve doğumun gerçekleştiği mekâna, özünde anne rahmiyle hem yutan hem de doğuran toprak rahmine benzemektedir (Bahtin, 1965: 26'dan Lvova vd., 2013: 167). Bununla birlikte, Kumandıların sonbahar şenlikleri sırasında bolluk, bereket ve üretkenlik isteme törenlerinde şenliğin başkahramanın söylediği erotik içerikli şu şarkı da kazan ile ana rahmi arasındaki ilişkinin gündelik hayata yansması şeklinde değerlendirilmelidir:

"Ateşe koyduğum kazanım,

Fokurdayarak kaynıyordu.

Kızların vajinaları

Dölle dolup taşıyordu." (Satlayev, 1971: 137'den Lvova vd., 2013: 169).

²⁰³ Boyun kısmında iki kulpu olan Antik Yunan çömleği.

Kazanın ana rahmini sembolize ettiğine dair olan görüşlere göre, özellikle ters çevrilmiş kazan, bu özelliğinden ötürü hem doğurgan hem de koruyucudur. Çünkü kapalı bölge kusursuzluk ve ölümsüzlüğün teminatıdır (Lvova vd., 2013: 172-173). Bununla ilgili olarak Şor kahramanlık destanlarından Kartıga Pergen’de anlatılanlar durumu açıklar niteliktedir. Adı geçen destanda, ihtiyarlamış yaşına rağmen çocuğu olmayan Altın Kağan ve hanımı Altın Köök’ün dünyaya gelen çocukları Kartıga Pergen, altı nesildir duran altı kulaklı kara demir kazanın altına varıp üzerini külle örter. Altı yıl boyunca kazanın altında kalan çocuk, bu süre zarfında babasının aşını yemeden, annesinin sütünü içmeden ve su tüketmeden sadece kül yiyerek yaşadığı için aslında bir bakıma ölümsüzlük kazanmıştır (Ergun, 2006: 452-455).

Kazan, sadece İslamiyet öncesi dönemde değil İslami dönemde de Türk milleti arasındaki önemini sürdürmüştür. Hacı Bektaş Veli Türbesi’nde bulunan ve Yeniçeriler tarafından da kutsal kabul edilen “Kara Kazan”, bolluk ve bereketin sembolü olarak kabul edilmiştir. *“Bu gün türbede bulunan kara kazan, altı büyük parça dövme bakırın birleştirilmesi ile meydana getirilmiş, gövdesine ikisi büyük, ikisi küçük olmak üzere dört ayrı kulp yerleştirilmiştir. 75 cm yüksekliğindeki kazanın ağız çapı dıştan 128cm, içten 127 cm, alt çapı ise içten 132 cm’dir. Kazanın iki yanında bulunan ocaklara “Halife Ocağı”, üzerlerindeki kazanlara da “Halife Kazanı” denmektedir.”* (Akbulut, 2010: 274). İnanmaya göre Hacı Bektaş Veli, ilk yeniçerilere beyaz keçe börkü giydirdikten sonra kendi elleriyle bu kutsal kara kazandan çorba dağıtmıştır (Atasoy, 2000: 52). Bu durum Hacı Bektaş Veli’nin, hocası İshak Baba silsilesiyle Hoca Ahmet Yesevi’ye bağlanmasıyla ilişkilendirilir. Kazakistan’daki Hoca Ahmet Yesevi Türbesi’nde de iki ton ağırlığında, ağız kısmının çapı 2,45 metre olan, içerisine 60 kova su alabilen dökme bakır bir kazan bulunmaktadır (Nurmuhammedoğlu, 1991: 10). Günümüzde Alevî-Bektaşî kültürü dâhilinde anlamı sadece kültürün mensuplarınca bilinen ve diğer insanlarca sır / giz olarak kabul edilen kavramlar arasında da kendisine yer bulan “Kara Kazan”, *“Kırklar Cemi’nde Hz. İmam Aliyü’n-Nâki’nin görevine izafeten, cem âyininde bu hizmeti yürüten, lokmanın pişirilip pay edilmesinden sorumlu olan kişi”yi* sembolize etmektedir (Günşen, 2007: 339).

Karalayev’den derlenen varyantta, Kökdöo’nün yedinci sınavı, yerüstünden ve yer altından gelen doksana alpın alıp “barsa kelbes” yani gidenin geri gelmediği yerdeki Ala-Göl’e bıraktıkları kırk kulplu kazanı getirmektir. Bu kazan, kırk kulpu da kırk tarafa dilek dileyip açılan ve üzerinde pahallı bir halının bulunduğu bir kazandır. “Kayna” diye emir

verildiğinde kendiliğinden âlemin hepsini doyuracak kadar yemeğin piştiği bir kazandır. Bir kulpu insan yutan ejderhadır, bir kulpu ise âlemin hepsini yakar, bir diğer kulpu da insanı “gel gel” diye çağırıp yok eder. Kazakların Kulamergen-Joyamergen Destanı’nda, Yılanbek’in Joyamergen’den kızı Künsuluv karşılığında deryanın dibinden alıp getirmesini isteği altın kazan da benzer keramete sahip olup içinde pişen yemekler büyük bir orduyu bile doyurabilecek kadar çoktur (Arıkan, 2003: 452). Çalkuyruk’un anlattığına göre de celmogus, Töştük ile Külayım’ın eğlendiği bir sırada gelip Töştük’ün egesini çalarak bu kazana vermiştir. Töştük ona celmogus sıfatını yükler. Çalkuyruk, bu kazanı gölün dibinden çıkarmış ve Töştük de Kökdöö’nün memleketine fırlatmıştır. Yuvarlanıp Kökdöö’nün memleketini yerle bir eden kazan, celmogusu da kemiklerini kırıp seksen parçaya ayırarak öldürmüştür (ET, 1996: 10343-11464.m.).

Surançiev Kalça’nın anlattığı varyantta, Urumkan’ın kızı Uzunsaç’ı vermek için Töştük’e sunduğu sınavların beşincisi, İt İçmez’in Al Göl’ün dibindeki kırk kulplu büyük kazanı çıkarmaktır. Çalkuyruk göle girip zorda olsa kazanı çıkararak Töştük’ün bu sınavı kazanmasını sağlar (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

Düyşembiev Mirzalı’nın anlattığı varyantta, Karaç Han’ın dördüncü ve son sınavı, gölün dibindeki kırk kulaç kazanı çıkarmaktır. Bu yarışa Töştük namına katılan atı Kerkulun, zorda olsa kazanı gölün dibinden çıkarıp Töştük’ün yarışı kazanmasını sağlar (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta, yer altındaki yolculuğu sırasında Töştük’ün karşısına çıkan bir han, bir gölün dibindeki kırk kulaç uzunluğundaki kazanı çıkarabilene kızını vereceğini söyleyince Töştük yarışa katılır ve atı Çalkuyruk’un sayesinde yarışı kazanarak hanın kızını alır (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar’ın Oğlu) adlı versiyonda at, güreş ve yaya yarışlarının kaybeden Temir Han, Töstik’ten kenarı kırk kulaçlı büyük kazanını düştüğü derin gölden çıkarmasını ister. Töstik, bu iş için Költavısar’ı görevlendirse de Költavısar suyun tamamını yutamaz. Bunun üzerine Şalkuyruk izin isteyip göle dalar ve güç de olsa kazanı çıkarır (Aça, 2002a: 129-150).

Er Töstik (Bulat Bay’ın Oğlu) adlı versiyonda, Han’ın kızını Töstik’e vermek için koyduğu şart, bir kuyunun dibindeki kazanı çıkartmasıdır. Töstik, bu şartı yol arkadaşlarıyla bir olup bağladıkları iple kazanı kuyunun dibinden çıkararak yerine getirir (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Bay Nazar adlı versiyonda, Temir Han'ın kızını vermek için düzenlediği beşinci yarışma olan denizin dibindeki kazanı çıkarma yarışmasında, Tyostuk'un gölün suyunu yutabilen adamı, denizin suyunun bir kısmını yutarak Tyostuk'a yardımcı olsa da yarışı asıl kazanan, denize dalıp zorda olsa kazanı çıkaran Tyostuk'un Kırat'ıdır (Taube, 1994: 139-150).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Tömür Han'ın Ertostik'e kızını vermek için koyduğu şartlardan biri, babasından kalma altın kazanını gölün dibinden çıkartmasıdır. Bu yarışta Deniz Batur, Ertostik'in talimatıyla gölün suyunun üçte birini içer. Bunun ardından Ertostik'in atı gölün dibine dalıp kuyruğuna bağladığı kazanı gölün dibinden çıkarmayı zor da olsa başarır (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Tömür Han'ın kızını vermek için Nurzat'a sunduğu sınavlardan biri, derin bir göle attığı kazanı çıkartmaktır. Nurzat, Su Batur'un gölün suyunu içip gölü kurutmasının ardından göle girip kazanı çıkararak Tömür Han'ın şartını yerine getirir (ABA, 1996: 57-77).

Kazaklarının Kulamergen-Joyamergen adlı destanında da Yılanbek'in Joyamergen'den, karşılığında kızı Künsuluv'u vermek kaydıyla isteği, deryanın dibindeki altın kazanı alıp getirmesidir. Bu destanda da kahramanın sınavı geçmesini sağlayan tıpkı diğer Töştük anlatmalarının çoğunluğunda olduğu gibi atı olacaktır. Kahramanın atı Dildeş, deryanın dibine girer ve kazanı çıkarıp getirir. Bunun sonucunda Joyamergen, Künsuluv'u Yılanbek'ten alır (Arıkan, 2003: 447-450).

Kahramanın Celmogusun Oğlu Karadöö İle Savaşı

Karalayev'den derlenen varyantta, Töştük'ün bir sonraki macerası, celmogus kocakarının oğlu Karadöö'yle savaşıdır. Karadöö, Kökdöö tarafından annesinin de intikamını alması bahanesiyle iyice kızıştırılır ve Töştük'ün üzerine gönderilir. Karadöö, kendisine o kadar güvenmektedir ki Töştük'le olan mücadelesine sadece Töştük'ü değil, onunla birlikte dört maamıt ve Konokbay pehlivanı da davet eder. Töştük'ten ortaya koyduğu çuvalı almasını ister ancak dört maamıt da bunu başaramayıp yere serilirler. Töştük, bu çuvalı güç bela alır. Ancak bu sefer de Çalkuyruk'un gücü çuvalı taşımaya yetmez. Töştük'ün kendisinin ve atının ağırlığına denk olan çuvalı yerden alıp kaldırması karşısında yiğitliğine hayran kalan Karadöö, Töştük'e mızrak dövüşü teklif eder.

Karadöö'nün mızrak darbesinden Töştük, Çalkuyruk'un çevikliği sayesinde kurtulur. Bu sırada, Karadöö'nün zayıf anını yakalayan Konokbay pehlivan yetişip Karadöö'ye mızrağı saplar. Bunun üzerine sersemleyen Karadöö'ye Töştük'ün de bir mızrak saplamasının ardından Karadöö, atının üzerinden düşer. Töştük ve Konoybay, Karadöö'nün yere düşmesini fırsat bilip onu öldürürler. Konokbay pehlivan, üzerine kuru hanımelinin köklerini dökerek cesedini yakıp küllerini savurur (ET, 1996: 11643-11807.m.).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta Töştük, kaynatası Kırım Han'ın isteği üzerine, kaynatasının düşmanı Cantakçı'yı öldürmek için yola düşer. Cantakçı'yı Çal Kuyruk'un verdiği akılla aldatıp başını keserek öldürür. Bu varyanttaki Cantakçı da tıpkı Karalayev anlatmasındaki Kökdöö gibi celmogusun oğludur. (İliç, 2002: 68).

Töştük'ün Kökdöö'yü Öldürüp Külayım'a Kavuşması ve Konokbay'ı Tahta Oturtması

Töştük, Konokbay'ın verdiği haberle Kökdöö'nün kendisini öldürmek için büyük bir orduyla geldiğini görür. Atı Çalkuyruk ve Konokbay'ın yardımlarıyla Kökdöö'nün ordusunu yenmeyi başarır. Son olarak da Kenceke'nin kendisine verdiği keskin kılıçla Kökdöö'yü öldürür. Bunun üzerine Kökdöö'nün halkı Töştük'ten af dileyip kendisine biat eder. Töştük, Kökdöö'nün yerine tahta Konokbay yoldaşını oturtup Bıytıkün ve Külayım'ı yanına alarak tekrar yola düşer (ET, 1996: 11817-12319.m.). Alpamış da kendisini zindana atan düşmanı Tayşık Han'ın zindanından, kendisine âşık olan Tayşık Han'ın kızı Karagöz'ün yardımıyla kurtulur. Zindandan kurtulmasının ardından kendi gazabından korkup tahtını terk eden Tayşık Han'ın yerine, Karagöz'le birlikte kendisine yardımcı olan Keykuvat çobanı han yaparak oradan ayrılır (Söylemez-Aliyeva, 2000 39).

4.4. Kahramanın Memleketine Geri Dönüşü

Destan kahramanları daha önce de değinildiği üzere, önce kendi sonra da boylarının / milletlerinin kaoslarını kozmoza çevirmek adına çeşitli maceralara kalkışır. Bu maceralar bir bakıma, kahramanın olağanüstü güçlerini ve bahadırılığını göstermesi ve dolayısıyla da dostlarına güven, düşmanlarına korku salmasını sağlayan güç gösterilerini sergilemeleri için bir fırsattır. Campell'in "Kahramanın Sonsuz Yolculuğu" adıyla Türkçeye çevrilen eserindeki pek çok aşama Türk destan kahramanlarıyla ilgili düşünüldüğünde bir

anlam kazanmaktayken, bazılarının Türk destan kahramanları bağlamında herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır. Kahramanın memleketine dönüşü, karşılığı olmayan bu aşamaların en belirginidir. Campell, kahramanın memleketine dönüşü hakkında yaptığı tespitlerde, memleketten ayrılmanın bir sorumluluk olduğunu belirtirken, sorumluluğu yerine getiren kahramanın ilk başta, “*yaşam değiştiren gezi*”sinden çoğu zaman dönmek istemediğini belirtir (2013: 222). Töştük’ün sorumluluğu, babası tarafından celmoguzaya verilen eğeyi / sakayı alıp geri getirmekken, bu amaç onu yer altına sürüklemiş ve orada çeşitli maceralar yaşamıştır. Töştük, farklı varyant ve versiyonlarda, yer altında pek çok kez erlik göstermiş ve bunların sonucunda kadın ve taht gibi ödüller kazanmıştır. Ancak, Campell’in bahsettiği üzere dönüşü asla reddetmemiş aksine, memleketine dönmeyi kendisi istemiştir. Çünkü onun kaosu ancak o geri dönünce son bulacaktır. O, bir millet kahramanıdır ve milletini, kendilerine bile faydaları olmayan babası ve ağabeylerine bırakmıştır. Bunun yanında, ilk hanımı Kenceke’ye olan özlemi de onu memleketine yönelten bir başka sebeptir. Bu bağlamda ele alındığında Töştük, Campell’in tespitlerinin aksine, yer altındaki ihtişama ve güce kanmamış, onları bir araç olarak kullanmıştır. Memleket, millet ve sevgili hasreti onu geri dönüş yolculuğuna çıkarmıştır. Bu noktada, Eliade’nin “*ebedi tekerrür mitos*” adıyla bahsettiği (1994: 137), kavrama dikkatleri çekmek yerinde olacaktır. Töştük’ün memleketine dönüşünün alt yapısında az önce sıralanan nedenlerle birlikte kendi tekrarını ya da kendi ebedi dönüşünü yaşamak da yatmaktadır. Töştük, oğlu Coodarbeşim²⁰⁴ aracılığıyla kendini ebediyete taşıyacak ve aslında bir bakıma atalarından öğrendiği macerayı kendinden sonrakilere aktaracaktır.

4.4.1. Epizodu Oluşturan Kahramanlar

4.4.1.1. Töştük’ün Olağanüstü Düşmanı Çoyunkulak

Çoyunkulak en eski mitik imajlardandır (Suvanbekov, 1970: 67). O, *Karalayev’den derlenen varyantta*, Alp Kara Kuş’a binip yeryüzüne geri döndükten sonra, altın boynuzlu bir geyiği avlamak için peşinden gittiği yerdeki derin bir kuyunun içinde, iskelet gibi zayıf bir şekilde Töştük’ün karşısına çıkar. Çoyunkulak, gövdesinde canı olmayan bir varlıktır. Yer altı ve yerüstünde yarattığı kargaşalıktan ötürü kırk yıl önce, yerüstünden seksen alp,

²⁰⁴ Coodarbeşim’in maceralarıyla ilgili olarak bkz. Alimova, 2006: 129-390

yer altından doksan alp tarafından birlikte yakalanıp üzerinde demir tuzağın olduğu, kırk urgan boyu derinlikteki çukura atılmıştır. Töştük sesini duyduğunda, kendisini çukurdan çıkarması için ondan yardım ister. Bu yardımının karşılığında da hayatının sonuna kadar Töştük'e yoldaş olacağını hatta gerekirse Çalkuyruk'a seyislik yapabileceğini söyler. Töştük, Çoyun Kulak'ın durumuna üzülüp ak çuvalından çıkardığı kırk bir kulaç boyundaki benekli urganı uzatarak onu çukurdan kurtarır. Tekrar eski gücüne kavuşması için onu iyice besler. Çoyun Kulak, eski gücüne kavuştuğunda aklına ilk gelen şey, Töştük'ü öldürmek olur. Her gün kimsenin görmediği ıssız bir yere gidip gücünü sınar. Bu sırada, Töştük'e dost olarak görünmeyi ihmal etmez. Son olarak bir çınarı kökleriyle birlikte yerinden sökerek gücünü sınıadığında, eski gücüne kavuştuğunu anlayarak Töştük'ün karşısına çıkar. Töştük, kendisinden Çal Kuyruk'u eğerleyip getirmesini isteyince karşı çıkıp onu aşağılar. Töştük'ten Çalkuyruk'u kendisi için eğerleyip getirmesini ister. Töştük, onunbu isteği üzerine çok kızar ve kavgaya tutuşurlar. Çoyun Kulak, gövdesinde canı olmadığı için Töştük'ün hiçbir darbesinden etkilenmez. Hatta yaraları hemen iyileşir ve daha da kuvvetlenir. Külayım'la Bıytı Kün'ün de Töştük'e yardım etmek için Çoyun Kulak'a saldırması bir şeyi değiştirmez. Çoyun Kulak, onları da bertaraf eder. Töştük'ü etkisiz hâle getirir. Çalkuyruk'u, çayingi elbiseyi, Külayım'ı ve Bıytı Kün'ü ganimet olarak alarak oradan uzaklaşır. Çalkuyruk'a biner, çayingi elbiseyi giyer, Külayım ile Bıytı Kün'ü kendisine kadın yapıp avlanarak eğlenceye dalar. Yedi gün gezip avlanıp geri gelir ve tekrar yedi gün uyuyarak günlerini geçirir. Külayım'dan bir erkek çocuk sahibi olur. Külayım'la Bıytı Kün'e sürekli eziyet ederek onları döver. Aynı şekilde, Çalkuyruk'a da sürekli eziyet eder. Hatta kulağına kurşun döküp onun kendini bilmez bir hâle gelmesine neden olur. Bıytı Kün, Külayım ve Töştük'ün yaptıkları plan sonucunda canının yerini çocuğuna söyler. Bu sırada Töştük onu dinlemektedir ve sırrını öğrenir. Çoyun Kulak'ın canlarının gizli olduğu arkarın peşine düşer. Çoyun Kulak'ın canı; doksan dağın birleştiği, doksan nehrin döküldüğü, bereketli vadinin girişindeki koca çınarın dibindeki altın kuyudan su içen yedi arkarın arasındaki siyah arkarın içinde yer alan sandıktaki yedi kara sığircık kuşudur. Töştük, bu kuşları bulur ve altısının başını koparıp dövüşmek için Çoyunkulak'ın karşısına çıkar. Çoyunkulak, karşısında Töştük'ü görünce çok sinirlenip tek canı olduğu hâlde yerinden fırlar ve Töştük'e saldırır. Töştük'ü onun elinden yardımına koşan Bıytı Kün kurtarır. Çoyunkulak, Bıytı Kün'den son kalan kara sığircık kuşunu kendisine vermesini istese de Bıytı Kün, bunu yapmayıp kuşun kafasını kopartarak Çoyunkulak'ı öldürür. Cesedi Bıytı Kün

ve Külayım tarafından paramparça edilir ve Töştük tarafından yaktığı ateşe atılarak tamamen yok edilir. Ölümünün ardından Töştük'ü tehdit eden oğlu da Bıytı Kün tarafından öldürülür (ET, 1996: 12614-13859.m.). “Çoyun”, demir anlamına gelen bir sözcüktür. Adı kelime anlamı olarak “*demir kulak*” anlamına gelen kahramanın bir benzeri de “*Edige Hakkında Türk Masalı*” adlı anlatmada da bulunmaktadır. Burada da dev olarak anlatılmakta ve bütün vücudunun demirden olduğu söylenmektedir. Onun yalnızca gırtlığı yumuşaktır. Edige devin öleceği yerin gırtlığı olduğunu öğrendikten sonra yay ile onu öldürür (Suvanbekov, 1970: 66).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta, Töştük'ün Ay Kulak ve Kün Kulak'tan sonra öldürdüğü düşmanıdır. Ancak, daha sonra tekrar nasıl canlandığı anlatılmadan Töştük'ün karşısına bir çukurun dibinde çıkar ve başını keserek Töştük'ü öldürür. Çalkuyruk'a binip Ak Çenem'i kendisine hanım yapar ve ondan bir erkek çocuğu olur. Çoyun Kulak, yer altına ait olağanüstü bir varlıktır. Kırk canı vardır. Töştük, onun canlarının yerini Ak Çenem ile birlikte Çoyun Kulak'ın çocuğunu kullanarak yaptıkları hile sayesinde öğrenir. Onun canları, Al Taykı adı verilen yerdeki altın kaynağın içinde yüzen sarı yayın balığının içindeki gümüş sandıkta yer alan kırk kara kuştur. Bunun üzerine gidip bu kuşların önce otuz dokuzunun başını, sonra da son kalan kuşun kafasını kopararak Çoyun Kulak'ı öldürür. Bununla da yetinmeyerek Ak Çenem'in Çoyun Kulak'tan olma oğlunu da başını keserek öldürür. Temir Kulak,arkadaşı Çoyun Kulak'ın intikamını almak için Töştük'ün karşısına çıkar. Temir Kulak, Töştük'ü etkisiz hâle getirip Ak Çenem'i alsa da bu sefer de Töştük'ün Ak Çenem'den doğma oğlu Bir Bilek tarafından öldürülür (İliç, 2002: 65-82).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta, Çoyunkulak adıyla anılan kahraman; göğsü demir, tırnakları çelik bir yaratıktır. O, Müslüman ve kâfirlerin bir olup kazdıkları kuyuya düşürüp hapsettikleri çukurdan doğru, yer altında yeryüzüne çıktığı sırada, Töştük'e seslenip kendisinden yardım ister. Hanımı, Töştük'ü Çoyunkulak'a yardım etmemesi hususunda uyarsa da Töştük onu dinlemez ve Çoyunkulak'ı kuyudan çıkarır. Çoyunkulak, bir zaman sonra nankörlük yapıp hizmet ettiği Töştük'ün kendisine hizmet etmesini ister. Bunun üzerine dövüşmeye başladıklarında Töştük, Çoyunkulak'ın başını yarıp etkisiz hâle getirirse de Çoyunkulak, niyetinin kavgaya etmek değil gücünü sınamak olduğunu söyleyerek Töştük'ü kandırır. Aradan biraz vakit geçince Çoyunkulak tekrar Töştük'e asi olur ve kavgaya tutuşurlar. Bu kavgada yorgun düşen Töştük'ün, Tanrı'nın ruhlarına; “*Hızır İlyas*

yardım et” şeklindeki duası kabul olur ve Töştük tekrar gücüne kavuşur.Çoyunkulak’ın kafasını taşla ezerek öldürür (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta Çoyunkulak, yeryüzüne çıktığı sırada halk tarafından atıldığı kuyudan Töştük’e seslenip kendisini kuyudan çıkarmasını isteyen bir kahramandır. Töştük, Batı cariyenin tüm uyarılarına rağmen onu çukurdan çıkarır. Bir zaman sonra Çoyunkulak, Töştük’e hizmet etmeyi bırakıp nankörlük yapar. Giriştikleri kavgada Töştük’ü paramparça edip öldürür. Töştük’ün atı Çalkuyruk’un kulaklarına kurşun döküp hanımlarını da kendisine hanım yapar. Çalkuyruk tarafından kemiklerinden diriltelen Töştük, Çalkuyruk’tan aldığı bilgiyle Çoyunkulak’ın canı olan gebe bir maralın karnındaki sandıktan çıkarıp aldığı yedi kara kuşun altısını öldürüp bir tanesini sağ bırakarak Çoyunkulak’ın karşısına çıkar. Çoyunkulak, altı canı ölmesine rağmen Töştük’ün üstesinden gelmek üzereyken, Töştük hanımlarına seslenip eğerinin terkisindeki yedinci kuşu öldürmelerini ister. Hanımları bu kuşu öldürdüğünde Çoyunkulak da ölür. Çoyunkulak’ın Töştük’ün hanımlarının birinden sahip olduğu çocuğu da atı Çalkuyruk’la birlikte öldüren Töştük, memleketine doğru olan yolculuğuna devam eder (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar’ın Oğlu) adlı versiyonda Şoyinkulak adıyla anılır. Calmavızın yavrusudur. Bektorı, Töstik’i yakalayamadığı için sinirlenip calmavızı öldürdükten sonra Şoyinkulak’ı, Töstik’i yakalaması için görevlendirir. Töstik’i etkisiz hâle getirdikten sonra, Töstik’in yoldaşı Künke’yi kendine hanım yapar ve ondan bir erkek çocuk sahibi olur. Ancak Töstik ve Künke, bu erkek çocuğa olan zaafından faydalanıp onu kandırarak canlarının yerini öğrenirler. Şoyinkulak’ın dokuz canı kamışlı pınarın başındaki kırk yaban keçisinin arasındaki eğik kara ker yaban keçisinin içindeki dokuz sandığın en küçüğünde yer alan dokuz kuş yavrusudur. Bunu öğrenen Töstik, bu keçileri kandırmayı başarıp sekizini başlarını kopararak öldürür. Bir zaman sonra sağ bıraktığı kuş yavrusu, sekiz kuş yavrusuna dönüşür. Şoyinkulak, kendisini öldüreceği sırada Töstik, Künke’den yardım ister. Künke kuşların başlarını kopartarak Şoyinkulak’ı öldürür. Töstik, daha sonra kendisini tehdit eden Şoyinkulak’ın oğlunu da ellerini ayaklarını bağlayıp beşiğiyle birlikte suya bırakarak calmavızdan tamamen kurtulmuş olur (Aça, 2002a: 146-148).

Er-Töstik (Tokpay-Bay’ın Oğlu) adlı versiyonda Şoyun-kulak, Ulmis-Han’ın kızını alıp yer altındaki yolculuğuna devam eden Töstik’e, kendisini fakir biri olarak tanıtip misafir etmek bahanesiyle onu evine götürür. Karısı, Şoyun-kulak’ın kötü niyetli biri olduğunu

Töstik'e anlatır. Bunun sonucunda dövüşmeye başlasalar da canı gövdesinde olmayan Şoyun-kulak, Töstik'i etkisiz hâle getirip öldüğünü düşünerek, Ulmis-Han'ın kızını da yanına alıp, Töstik'i olduğu yerde bırakır. Atı Şal-kuyruk'un dört yol arkadaşını çağırması sayesinde kurtulan Töstik, sonrasında Şoyun-kulak'ın hanımıyla işbirliği yapar. Hanımı, Şoyun-kulak'a çocuğunun ağlamasının nedeninin ruhunu babasının ruhuyla birleştirmek istemesi olduğunu söyleyip Şoyun-kulak'ın sırrını söyletmeyi başarır. Şoyun-kulak'ın dış canının, yüksek bir dağda bulunan kuyunun dibindeki demir bir kasa içindeki dört turaç kuşunda saklı olduğunu öğrenen Töstik, bu kuşları ele geçirip önce üçünü sonra da dördüncüsünü öldürüp Şoyun-kulak'la dövüşerek onu öldürmeyi başarır. Şoyun-kulak'ın hanımını da dağları deviren yol arkadaşına verir (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtibil adlı versiyonda, Çoyun Kulak'a ya da onun herhangi bir uzantısına rastlanmamaktadır. Ancak, İtibil'in celmogusun yerini alan Şaytan'la anlatmanın sonuna doğru yaşadıkları, Şaytan'ın sadece celmogusun yerini değil aynı zamanda Çoyun Kulak'ın da yerini aldığını göstermektedir. Şaytan, anlatmanın sonuna doğru Tohtamış Han'ın sınavlarını geçip kızını alan İtibil'in karşısına, yolda taşların altından doğru kendisinden yardım isterken çıkar. Tohtamış Han'ın kızı, İtibil'i o seslere kulak vermemesi hususunda uyarırsa da İtibil onu dinlemeyip taşı çevirerek adamı taşın altından çıkarır. Gece uyuduğu sırada, İtibil'i yakalayıp taşın altına hapseden Şaytan, tıpkı diğer varyant ve versiyonlarda Şoyun Kulak'ın yaptığı gibi İtibil'in atı Calkuyruk'u ve Tohtamış Han'ın kızını alır. Hatta hanın kızından bir de çocuğu olur. Çocuğunun bir boğa istediği için ağladığına inanan Şaytan, önce üç tane boğayı son olarak da Çalkuyruk'u keser. Geceleri gelip bu boğaları yiyen İtibil eski gücünü toplayıp Şaytan'ı yakalayıp tekrar taşın altına hapsedip Tohtamış hanın kızını da alarak yoluna devam eder (Yıldırım, 2014: 97-100).

Bay Nazar adlı versiyonda, Şoyung Gulak adıyla yer alan kahraman, celbegenin oğlu olup Tyostuk'un yeryüzüne çıkmasını beklemektedir. Yeryüzüne çıkan Tyostuk'u yakalayıp derin bir kuyuya atan Şoyung Gulak, Hyunkee'yi de kendisine hanım olarak alır. Tyostuk'un kır atına dael koyan Şoyung Gulak, tüm çabalarına rağmen bir türlü kır ata sahip olamaz. Tyostuk, Han Gerdi kuşun yardımıyla çukurdan çıkar. Tyostuk, Hyunkee ile yaptıkları plan sonucunda Şoyung Gulak'ın çocuğuna olan zaafından faydalanarak onun canının, Tuzlukuyu'da yaşayan yetmiş geyiğin arasındaki kızıl kahverengi geyiğin içindeki kızıl kahverengi sandıkçıkta gizli olduğunu öğrenir. Şoyung Gulak'ın sırrını öğrenen Tyostuk (Er Gerzeng), vakit kaybetmeden Tuzlukuyu'ya gider ve kızıl kahverengi geyiği

vurup ondan düşen kızıl kahverengi sandığı alır. Tyostuk, bu sandığın içinde gördüğü dokuz kuştan sekizini öldürüp birini sağ bırakarak Şoyung Gulak'la dövüşmek için onun karşısına çıkar. Bir canı hâlâ hayatta olduğu için gücünden pek de bir şey kaybetmeyen Şoyung Gulak, Tyostuk'u öldüreceği sırada, Tyostuk Hyunkee'den yardım isteyip koynunda sakladığı sandıkta sağ kalan kuşu öldürmesini ister. Bu sırada diğer sekiz kuş da canlanmıştı. Hyunkee'nin, bu kuşların hepsini öldürmesinin ardından Şoyung Gulak da oracıkta ölür. Ardından bir gün kendisini öldüreceğini söyleyerek tehdit eden Şoyung Gulak'ın Hyunkee'den doğma oğlunu da taş bağlayıp derin bir kuyuya atan Tyostuk, ondan da kurtularak Şoyung Gulak'ın dünyadaki tüm izlerini silmiş olur (Taube, 1994: 139-150).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Çüşün Kulak adıyla yer alan kahraman, Top Dev'in Ertostik'i yakalaması için görevlendirdiği cadının oğludur. Çüşün Kulak, uyuduğu sırada Ertostik'i yakalar ve bir su kuyusuna atar. Atını kendisine binek, cariyeyi de hanım yapar. Cariyeden bir de çocuk sahibi olur. Ertostik, Sırma Kuş'un yardımıyla kuyudan çıkar ve cariyeyi kurtarmak için Çüşün Kulak'ın evine gelir. Burada, Çüşün Kulak'ın çocuğunun beşiğinin altına bir kuyu kazıp kuyunun içine gizlenir. Bu sırada cariyeye sürekli çocuğu ağlatır. Çüşün Kulak'ın çocuğun neden ağladığını sorması üzerine, cariyeye çocuğun babasının canlarını kıskandığını söyler. Bu sayede Ertostik, saklandığı kuyudan doğru Çüşün Kulak'ın canının yerini öğrenir. Çüşün Kulak'ın canları deniz kenarındaki siyah keçinin karnındaki kutuda saklı olan dokuz kuş yavrusunda gizlidir. Ertostik, bunların sekizini öldürüp Çüşün Kulak'ın karşısına çıktığında, Çüşün Kulak'ı bir türlü öldürmeyi başaramaz. Hatta Çüşün Kulak, daha da güçlenip Ertostik'i hırpalır. Bunun üzerine Ertostik'in cariyeden diğer kuş yavrusunu da öldürmesini istemesi üzerine cariyeye, son kalan kuş yavrusunu öldürür ve Çüşün Kulak oracıkta ölüverir. Çüşün Kulak'ın ardından çocuğunu da öldüren Ertostik, Çüşün Kulak'tan geriye hiçbir iz bırakmaz (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Kurşun Kulak adıyla yer alan kahraman, cadının anlattığına göre, Nurzat'ı ele geçirecek tek kahramandır. Ancak, cadının kocasının baktırdığı falda, kızının ölümünün Kurşun Kulak'ın elinden olacağının çıkması üzerine, cadının kocası tarafından bir kavak ağacına hapsedilmiştir. Annesinin sözünü dinlemeyen kız, annesini öldürdükten sonra Kurşun Kulak'ı hapsediği yerden çıkarır. Kurşun Kulak'ın kendisine yardımcı olup Nurzat'ı yakalamak için şart koştuğu üzere, onunla evlenir ve ondan bir erkek çocuk dünyaya getirir. Nurzat'ı diriltmesi için anka kuşunu çağırdığı için

Kurşun Kulak tarafından öldürülür. Kurşun Kulak'tan olma oğlu da Kemergül cariyeyi öldürdüğü için Nurzat tarafından öldürülür (ABA, 1996: 57-77).

İlyanbek Şamen Uulu tarafından derlenen, Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantlarla Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu), Yirtöşlik ve Ecmen Batur adlı versiyonlarda Çoyun Kulak ya da onun herhangi bir yansıması yer almamaktadır.

4.4.1.2. Colooçu

Töştük'ün perinin kızı Aysalkın'dan doğma ilk çocuğu Bokmurun'dan yıllar sonra, baypiçesi Kenceke'den doğan ikinci çocuğudur. O da tıpkı babası gibi olağanüstü bir şekilde dünyaya gelir. Töştük, yedi yıldır memleketinden ve dolayısıyla da Kenceke'den ayrı olduğu hâlde, memleketine döndüğünde Kenceke üç aylık hamiledir. O da tıpkı benekli deve ve kara kısarak gibi Töştük'ün geldiğini hissederek üç aylık hamile olmasına rağmen çocuğunu yolun kenarından doğurur. Çocuğa, bu yüzden de “yolcu” anlamına gelen bu ismi verir (ET, 1996: 13895-14007.m.).

4.4.1.3. Cortuulçu / Cortulçu

Eleman'ın, oğlunun dönüşü şerefine verdiği toya davet edeceği beyleri çağırması için görevlendirdiği habercidir. O da destan kahramanlarının genel özelliklerinden olan iri-yarı olma ve yiğitlik özelliklerini üzerinde barındırır. En büyük özelliği, hiçbir insan ile hayvanın aşamayacağı zorlu yol ve geçitleri aşıp uzak diyarlara gidebilmesidir. Altında, Cooruker adlı atı vardır. Cooruker de sahibi Cortuulçu'ya yaraşan bir hayvandır. O da duyduğu yüksek sestten ürkmeyen, gece ayın karanlığında bile yolunu bulabilen, bastığı yerde çukur açan, yüksek yerlerde geyik misali ilerleyebilen, dağın yarısı kadar ihtişamlı, kırk günlük çölü yorulmadan aşabilen, bir damla su içmeden, bir parça ot yemeden dünyanın dört tarafını dört kere dolaşabilen bir tulpardır. Eleman'ın emriyle sırasıyla Koşoy Han'ı, Kaşkar Hanı Alabek'i, Beybit Kel Oğlu Er Ürbü'yü, Aydarkan Oğlu Er Kökçö'yü, Buudayık Oğlu Muzburçak'ı, Kök Cökör'ü, Han Kokon'u, Kozubek'i, Şınçibek'i, Malabek'i, Tekeçi Han'ı, Şıgay Han'ı, Camgırçı'yı, Canaalı ve Karaç Hanları, Cügörü'ü ve Akın Han'ı Er Töştük'ün toyuna davet eder (ET, 1996: 14534-15944.m.).

4.4.1.4. Töştük'ün Toyuna Davet Edilen Beyler

4.4.1.4.1. Koşoy Han

Koşoy Han, Katagan'ın hanıdır. O bölgede, dağılmış hâldeki Kırgızları bir araya getirip millet yapan, güçlü, evliya özelliği gösteren, zeki bir aksakaldır. O kadar güçlüdür ki, dağa vursa dağdan ateş, topuzundan köz çıkar. O; düşmanlarını yenen, düşman eline esir düşen pek çok yiğidi kurtaran bir sınır hanıdır. Manguba'nın (Mançu) Neskarası'yla dinlenmeden kırk gün savaşır ve onu yener. Bilerik ile Carmanas'ı kurtarır. Pek çok düşmanı yok ettiği için pehlivan unvanını almıştır. Kalday'ın sancağını devirir. Çımmaçın'ın halkını esir alıp orayı işgal eder. Ala-Dağ'ı alır ve halkına yurt yapar. Seksen yaşına gelmiş olmasına rağmen yiğitliği ve pehlivanlığından bir şey eksilmemiştir. Toy esnasında Töştük'le görüşür ve ondan başından geçenleri dinler (ET, 1996: 14599-15233.m.). Diğer yedi hanın Manas'a karşı savaşmak için kendisinin de yanlarında olması isteklerini kabul etmez. Manas'a savaş açmak isteyen yedi hanı yollarından döndürmek ister ancak başarılı olamaz (ET, 1996: 16192-16445.m.). Koşoy Han, Kız Saykal Destanı'nda da tıpkı Er Töştük Destanı'nda anlatıldığı gibi Katagan Han'ı olarak yer alır (Cicioğlu, 2010: 331).

Koşoy Han'la ilgili önemli bir husus da Töştük'ün eve dönüşünün şerefine verilen toyda başından geçenleri ona anlatmasıdır. Bu Koşoy'un diğerlerinden daha önemli bir han olduğunun göstergesidir. Çünkü Eleman da kendisinden, *"han babam"* diyerek bahseder. Kendisinden küçük olmasına rağmen bu şekilde hitap etmesi Koşoy Han'ın Dede Korkut'taki Bayındır Han ile aynı özellikte bir han oluşunu düşündürmektedir. Destanda, Koşoy Han'ın yaşadığı yer anlatılırken pek çok coğrafi mekânın adı geçmektedir. Buna göre, Koşoy Han'ın memleketine gitmek için geçilmesi gereken güzergâhta şu mekânlar yer alır: Koton-Say geçidi, Toburak, Capager adlı bir çöl, Ken-Kaşkar, üzerinde kar durmayan Ala Dağ, Beş-Moynok, At-Başı, Çeç-Tepesi (ET, 1996: 14113-15037.m.).

4.4.1.4.2. Kaşkar Hanı Alabek

Uygurların hanı olup Kaşkar'daki altı şehrin hâkimidir. Manas'a savaş açmak isteyen yedi han arasındadır. Töştük ve Koşoy Han'ın, Manas'ın çok güçlü bir yiğit olduğu

hususunda kendisini uyardımlarına rağmen, onları dinlemeyerek diğler altı hanla birlikte Manas'ın üzerine doğru sefere çıkar (ET, 1996: 14777-16445.m.).

4.4.1.4.3. Beybit Kel Oğlu Er Ürbü

İki Kemin'de yaşayan, söz ustası, fakirken zengin olup yalnızken çoğalmayı başarmış, dağınık halkı bir araya getirip halk yapmış bir yiğittir. Tek tip elbise giyen düzenli bir ordusu vardır. Manas'a savaş açmak isteyen yedi han arasındadır. Kendisini Manas'ın çok güçlü bir yiğit olduğu hususunda uyararı Töştük ve Koşoy Han'ı dinlemeyerek diğler altı hanla birlikte Manas'ın üzerine doğru sefere çıkar (ET, 1996: 14797-16445.m.).

4.4.1.4.4. Aydarkan Oğlu Er Kökçö

Sarı-Arkan'da yaşayan Kazakların hanıdır. Ölümünden korkmayan ve karşısına çıkan düşmanı yenen bir yiğittir. Manas'ın yiğidi Almambet hanımını alıp kirlettiği için ona karşı kinlidir ve o yüzden Manas'a karşı savaş açmak ister. Ancak son bölümde ismi anılan ve Manas'a asi gelen yedi hanın arasında ismi geçmez (ET, 1996: 14835-16445.m.).

4.4.1.4.5. Buudayık (Buudaykan) Oğlu Muzburçak

Bir tarafı kutsal Buhara, diğler tarafı Çambıl olan, serinliğiyle insanların tercih ettiği yerde yaşayan Muzburçak, diğler hanlar gibi savaşlarda ün kazanmış bir yiğittir. Manas'a savaş açmak isteyen yedi han arasındadır. Töştük ve Koşoy Han'ın uyarılarını dinlemeyerek diğler altı hanla birlikte Manas'ın üzerine doğru sefere çıkar (ET, 1996: 14905-16445.m.).

4.4.1.4.5. Kök Cökör

Anlatmada, "Sarayı şeyh olarak" anılan bir beydir (ET, 1996: 14942.m.).

4.4.1.4.6. Han Kokon

Marganlan vadisinde yaşayan kalabalık halkı bulunan bir handır (ET, 1996: 14943-14946.m.).

4.4.1.4.7. Kozubek

Han Kokon'a yakın bir başka handır. Manas'a savaş açmak isteyen yedi han arasındadır. Töştük ve Koşoy Han'ın, Manas'ın çok güçlü bir yiğit olduğu hususundaki uyarılarını dinlemeyerek diğer altı hanla birlikte Manas'ın üzerine doğru sefere çıkar (ET, 1996: 14947-16445.m.).

4.4.1.4.8. Sınçibek

Ancıyan'ın hanıdır. Manas'a savaş açmak isteyen yedi han arasındadır. Töştük ve Koşoy Han'ın uyarılarını dinlemez ve diğer altı hanla birlikte Manas'ın üzerine doğru sefere çıkar (ET, 1996: 14962-16445.m.)

4.4.1.4.9. Malabek

Margalan'ın hanıdır. Onun yüz yiğidi gönüllü olarak Manas'a karşı savaşmak için diğer hanların ordusuna katılır (ET, 1996: 14964-16445.m.).

4.4.1.4.10. Tekeçi Han

Manas'ın aldığı haraçtan ve kendilerine kırk çorası kadar değer vermemesinden rahatsız olduğu için Manas'a karşı savaş açmaya meyillidir. Onun yüz yiğidi Manas'a karşı savaşmak için gönüllü olarak diğer hanların ordusuna katılır (ET, 1996: 14968-16445.m.).

4. 4.1.4.10. Şıgay Han

O da Tekeçi Han gibi Manas'ın aldığı haraçtan ve kendilerine kırk çorası kadar değer vermemesinden rahatsız olduğu için Manas'a karşı savaş açmak niyetindedir. Manas'a savaş açmak isteyen yedi han arasında yer alır. Töştük ve Koşoy Han'ın kendisini Manas'ın çok güçlü bir yiğit olduğu hususunda uyarmasına rağmen onları dinlemez ve diğer altı hanla birlikte Manas'ın üzerine doğru sefere çıkar (ET, 1996: 14968-16445.m.).

4.4.1.4.11. Camgırçı

Eşteklelerin hanıdır. Manas'ın aldığı haraçtan ve kendilerine kırk çorası kadar değer vermemesinden rahatsız olduğu için Manas'a karşı savaş açmakniyetindedir. Manas'a savaş açmak isteyen yedi han arasındadır. Töştük ve Koşoy Han'ın, kendisini Manas'ın çok güçlü bir yiğit olduğu hususunda uyarmasına rağmen onları dinlemez ve diğer altı hanla birlikte Manas'ın üzerine doğru sefere çıkar (ET, 1996: 14969-16445.m.).

4.4.1.4.12. Canaalı ve Karaç Hanlar

Kara Kum çölünde yaşayan iki han olarak anlatmada anılırlar (ET, 1996: 14975-14977.m.).

4.4.1.4.13. Hanın Yeğeni Cügörü

Hindistan'ın hanıdır (ET, 1996: 14978-15496.m.).

4.4.1.4.14. Akın (Akun) Han

Ürgönç'te yaşar. Afgan halkının hakanıdır. Manas'a savaş açmak isteyen yedi han arasındadır. Ancak son bölümde sayılan yedi han arasında ismi geçmez (ET, 1996: 14979-16445.m.).

Yukarıda adları anılan hanlardan Han Kokon, Şıgay Han ve Camgırçı Han; tarihî kayıtlarda da adları anılan yöneticilerdir. Tarihi kayıtlarda XVIII-XIV yüzyıllarda hüküm sürmüş Kokon Hanlığı döneminden bahsedilirken, XVIII. yüzyılın başında Fergana ovasının bir bölümünün Buhara Emirliği'nden ayrılmaya başladığı ve 1709 yılında Özbek sülalesine mensup Kokon adlı bir şahsın, ilk olarak bu yeni kurulan hanlığın başkanlığına seçildiği anlatılır. Şahrük Biy Kokon; İsfara, Margalan, Koçent, Ancıyan, Namangan ve Fergana'yı ele geçirerek devletin sınırlarını genişletir. Onun halkı arasında Özbekler, Tacikler, Kıpçaklar ve Kırgızlar bulunmaktadır (Kayhan, 2005: 72). Bu yönüyle bakıldığında, destan kahramanı Han Kokon'la tarihi şahsiyet Şahrük Biy Kokon, sadece isim olarak değil, Margalan bölgesinde yaşamaları ve kalabalık halklarının olmaları yönleriyle de birbirlerine benzemektedirler. Bartold, Kalmıklardan bahsederken, "*Şıgay'ın oğlu ve Tahir'in yeğeni*

olan Kazak hanı Tevekkel, Kalmıkların ülkesine bir sefer düzenlemiş, fakat arkasından Kazakların toprakları kafirlerin tahripkâr bir saldırısına maruz kalmış ve Tevekkel-han Navruz-Ahmed'in (öl. 1556) hüküm sürdüğü Taşkent'e kaçarak ona ittifak teklifinde bulunmuş; ancak, Navruz-Ahmed kendileri gibi on han daha bir araya gelse Kalmıklarla baş edemeyeceği cevabını vermiştir." der (2010: 136-137). Bartold'un bahsettiği tarihi şahsiyet Şıgay ile anlatmada geçen Şıgay Han, han olmaları yönleriyle birbirine benzeyen iki şahsiyettir. Yine, tarihî kaynaklarda 1539 yılında Astırahan tahtına Murtaza Han'ın torunu ve Berdibek'in oğlu Camgırçı Han'ın (Yağmurca Han) oturduğu anlatılır. Sahip Giray Han, 1549 yılında Astırahan'ı işgal edip edip kendisini tahttan uzaklaştırsa da Osmanlı'nın yardımıyla tekrar tahtına oturan Camgırçı Han, 1554 yılında Nogaylar tarafından tahttan indirilmiş ve 1556 yılında da Astırahan Hanlığı Ruslar tarafından ortadan kaldırılmıştır (Gürün, 1984: 561 ve Aka, 2009: 13'ten Çelik, 2012: 46). Camgırçı Han, sadece Er Töştük Destanı'nda değil Canıl Mirza, Sarinci Bököy ve Manas destanlarında da yer almakta olup bu üç destandaki görüntüsü ile tarihi gerçeklik birbiriyle örtüşmekte; gerçek zaman, mekân ve tarih aralığında kendisine yer bulmaktadır (Çelik, 2012: 49). Er Töştük Destanı'na göre Camgırçı, Eştekların hanıdır. Eşteklar, Başkurlara komşu bir boy olarak bilinirler (Tokatlı, e-makale). Pek çok seyyah ve bilim insanına göre Başkurlar Eşteklar olarak adlandırılmışlardır. Eşteklar / Heşdek / İstyak sözcükleri, tarihin çeşitli dönemlerinde Astarhan şehrinin başka bir ismi olarak da kullanılmıştır (Zaytsev, 2011: 617-618). Dolayısıyla Canıl Mirza, Sarinci Bököy ve Manas Destanlarında olduğu kadar net olmasa da Er Töştük Destanı'ndaki Camgırçı Han'da tarihî bir şahsiyeti çağrıştırmaktadır.

Daha önce de kaydedildiği üzere, destanların oluşum aşaması uzun bir süreci kapsamaktadır (Propp, 1958: 24'ten Suvanbekov, 1963: 57). Yukarıda tarihî kimlikleri hakkında bilgi verilen üç handan Camgırçı ve Şıgay 1500'lü yıllarda, Kokon ise 1700'lü yıllarda yaşamıştır. Ancak dikkat edilecek olunursa Kokon, Camgırçı ve Şıgay'dan iki yüz yıl sonra tarih sahnesine çıksa da anlatmada kendisine yer bulmuştur. Bu durum, destanların oluşum aşamasındaki uzun süreçle ilgilidir. Yine İbrayev tarafından, mekân isimleri sıralanırken birbirine çok uzak coğrafyalardaki mekânların, aynı epizot içerisinde geçmesinin nedeni olarak belirtilen, destan sanatının karakteristik özelliğini (1998: 136) de bu bağlamda ele almak yanlış olmayacaktır. Ancak bu noktada, anlatıcıların anlatmalara gerçeklik katmak üzere, tarihi şahıs ve yer isimlerini ekleme alışkanlıklarını ve anlatmalarda geçen tarihi şahsiyet isimlerinin anlatmanın tarihiyle ilgili net bilgiler

verebileceğine dair ümitlerin, araştırmacıları yanı sıra götürebileceği (Berdibay, 2002: 7-9, 15) gerçeğini tekrar hatırlatmak gerekmektedir.

4.4.2. Epizodun Macera Unsurları

4.4.2.1. Alp Kara Kuş'un Sirtına Binip Yeryüzüne Çıkma

Daha önceki bölümlerde Alpkarakuş'un fonksiyonu üzerinde değerlendirmeler yapılırken, onun Töştük'ü yutması ve geri tükürdüğünde eskisinden daha güçlü / daha genç yapması, Alpkarakuş'un karnının, “*ana rahmi*” olarak düşünülebileceğiyle ilişkilendirilmişti. Bu bölümde ise Töştük'ün Alpkarakuş'un sırtına binip uçma özelliği sayesinde memleketine dönüşü görülmektedir. Özellikle, İslami dönemle birlikte sık görülen hayvan donuna girme motifiyle Töştük'ün Alpkarakuş'un sırtına binmesi arasında yakın ilişki olduğunu açıktır. Töştük bir özlem ve istek içerisindedir. Bu, onun insandan başka canlıların imkân ve yeteneklerinden faydalanabilme özlemi ve isteğidir. Bu durumu, dış ruh bağlamında ele alan Ali Duyamaz; ilkel insanın dış ruhunun hayvan şeklinde tasavvur edilmesinden hareketle, İslami dönemdeki evliya menkıbelerinde yer alan hayvan donuna girme hadisesini animizme dayandırır (1998c: 115).

Karalayev'den derlenen varyantta Töştük, Kökdöo'yü öldürüp Konokbay pehlivanı onun yerine han yaptıktan sonra oradan ayrılır. Kenceke'nin ve memleketinin hasretiyle yedi yıl yer altında yaptığı yolculuğun ardından tekrar yeryüzüne çıkmak ister. Çalkuyruk'u silkip sallayarak tekrar sakaya dönüştürüp yan torbasına koyar. Daha önce yavrularını ejderhanın elinden kurtardığı Alp Kara Kuş'un kanadının tüyünü yakıp kendisine haber verir. Alp Kara Kuş gelir ve Töştük'ün kendisini yeryüzüne çıkartma isteğini kabul eder. Töştük'ten yol boyunca yemek için seksen geyik ister. Töştük; avladığı kırk geyiği Alp Kara Kuş'un sağ, kırk geyiği de sol bacağına asarak Çalkuyruk, Külayım ve Bıytıkün ile birlikte Alp Kara Kuş'un üstüne biner. Töştük, yolda geyikleri tüketen Alp Kara Kuş'un gücünü tekrar toplaması için iki baldırından et kesip ona yedirir. Bu et parçaları, bin geyiğin etine denk gelerek Alp Kara Kuş'u eskisinden yedi kat daha güçlü yapmış ve Alp Kara Kuş'un düşmesini engellemiştir. Sonunda Töştük, Alp Kara Kuş'un yardımıyla yeryüzüne çıkar (ET, 1996: 12305-12535.m.).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta Er Töştük, yavrularını ejderhanın elinden kurtardığı Kara Kuş'tan kendisini yeryüzüne çıkarmasını ister. Kara Kuş, yaptığı iyilik karşısında Töştük'ün bu isteğini kabul eder. Töştük'ten yolda tüketmek için kırk koç kesip bir yanına, bu koçların derilerine su doldurup diğer yanına koymasını ister. Yanındaki kırk kervan sart ve iki karısı ile birlikte Kara Kuş'un üstüne binip yola çıkan Töştük, yola çıkmadan önce hazırlayıp Kara Kuş'un üstüne yüklediği et ve suyla Kara Kuş'u besler. Ancak bir zaman sonra, Kara Kuş'un yemesi için hazırladığı yiyecek ve içecekler tükenir. Bunun üzerine Töştük, kendi gözünü ve etini Kara Kuş'a yedirir. Yeryüzüne çıktıklarında Kara Kuş, bir tüyünü başı sıkıştığında yakıp kendisine haber vermesi için Töştük'e verir. Töştük'ü tekrar yutar ve oyulmuş gözü ile kesilmişbutu yerine gelmiş şekilde onu geri çıkarır (İliç, 2002: 90).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta, Urumkan'ın sınavlarının hepsini geçip kızı Uzunsaç'ı alan Töştük, daha önce iki yavrusunu bir ejderhanın elinden kurtardığı Alpkarakuş'un zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için verdiği tüyünü tutuşturup Alpkarakuş'u çağırır ve ondan kendisini yeryüzüne çıkarmasını ister. Alpkarakuş, Töştük'ün bu isteğini kabul eder. Töştük'ten yolculuk sırasında yiyip içmek için kırk maral eti ve kırk kova su ister. Kaz Vuran, Ceylan Sektirmez ve Göl Yutar Maamıtlar kırk maralı bulurlar. Töştük, Uzunsaç, Çalkuyruk ve yaşlı cadı kadın, Alpkarakuş'un üstüne binerek yeryüzüne çıkarlar (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük, yavrularını bir ejderhanın elinden kurtardığı Alpkarakuş'tan kendisini yeryüzüne çıkarmasını ister. Yavrularını kurtaran Töştük'ü, bu iyiliği karşılığında yeryüzüne çıkarmayı kabul eden Alpkarakuş, bu yolculukta yiyip içmek için Töştük'ten kırk kaşık su ve kırk tarla kuşuyla kırk hayvanın otunu ister. Töştük yolculuk sırasında, su ile et tükenince, kendi baldırından kestigi bir parça eti ve acıyla gözünden dökülen gözyaşını Alparakuş'a ikram eder ve sonunda yeryüzüne çıkarlar (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik, yavrularını bir ejderhanın elinden kurtarıp dost olduğu Alpkarakuş'a tüm hikâyesini anlatır ve ona yeryüzüne çıkmak istediğini söyler. Bunun üzerine Alpkarakuş'un kanadına binen Töstik, Alpkarakuş'un kanadında dar bir delikten geçerek yeryüzüne çıkar (Aça, 2002a: 145).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik, ejderhanın elinden yavrularını kurtardığı Alp Karakuş'tan kendisini yeryüzüne çıkarmasını ister. Töstik, kendisini

yeryüzüne çıkarmayı kabul eden Alp Karkakuş'un isteği doğrultusunda, üzerine yolda yiyip içmesi için doksan toygar kuşu ve doksan matara su yükler. Ancak bu yiyecek ve içecekler bir zaman sonra tükenir. Töstik de mecburen kendi baldırından bir et parçası keserek Alp Karakuş'u besler. Bu parçayı dilinin altında gizleyen Alp Karakuş, yeryüzüne çıktıklarında Töstik'e geri verip bacağıının iyileşmesini sağlar. Zorda kaldığında tutuşturup kendisine haber vermesi için vücudundan kopardığı bir tüyü de Töstik'e verip oradan ayrılır (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Bay Nazar adlı versiyonda Tyostyuk, Han Gerdi adlı bir kuşun yavrularını bir yılanın elinden kurtarır ve ondan kendisini yeryüzüne çıkarmasını ister. Han Gerdi yani Alpkarakuş; kendisini bekleyen Şoyung Gulak'la ilgili olarak Tyostuk'u uyarıp kendilerini ancak yeryüzünün deliğine kadar götürebileceğini söyler. Tyostuk, Hyunkee ve Kırat'la birlikte Han Gerdi'nin kanatlarına binip yeryüzünün deliğine çıkar ve burada Han Gerdi'nin zorda kaldığında yakıp kendisine haber ulaştırması için verdiği tüyü alır (Taube, 1994: 139-150).

Ecmen Batur adlı versiyonda Ecmen, Sürme kuşu adlı bir kuşun bir hünnap ağacının tepesindeki iki yavrusunu, bir ejderhanın elinden kurtararak onunla dost olur. Sürme kuşu da kendisini bu iyiliği karşılığında sırtına bindirip yeryüzüne çıkarır (EB, ? : 65-72).

Dede Irnezer adlı versiyonda Ertostik, Sırma Kuş'un bir çınarın tepesindeki yavrularını bir ejderin elinden kurtarır ve bunun üzerine Sırma Kuş'la dost olur. Sırma Kuş da bu iyiliği karşılığında, Ertostik'i yanındaki cariyeyle birlikte kanadına bindirip yeryüzüne çıkarır. Ardından, kanadından kopardığı bir tüyü de kendisine verip oradan uzaklaşır (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda Nurzat, bir ejderhanın elinden yavrularını kurtardığı anka kuşuyla dost olur. Bu iyiliği karşılığında anka kuşu Nurzat ve yanındakileri yeryüzüne çıkarır (ABA, 1996: 57-77).

İymanbek Şamen Uulu tarafından derlenen ve Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantlarla Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu), İtigil ve Yirtöşlik adlı versiyonlarda Töstük'ün Alp Karakuş'un sırtına binip yeryüzüne çıkmasına dair bir epizot bulunmamaktadır.

4.4.2.2. Olağanüstü Düşmanın Dış Canını Ele Geçirerek Düşmanı Öldürme

Orhan Acıpayamalı tarafından hazırlanan Halkbilim Terimler Sözlüğü'nde, *"Evrensel bir halk inanişına göre, tenden tam anlamıyla bağımsız olan ve ona can vererek yaşamını sağlayan; bireyden geçici bir süre için ayrıldığında bayılma, uyuma, düş görme, sayıklama ya da tutarık tutmasına, dönmek üzere ayrıldığında ise ölümüne yol açan ölümsüz güç."* (1978: 29) olarak açıklanan can kavramı, Türk insanın zihninde *"canı çıkmak"* deyiimiyle hâlâ ölümle ilişkili olarak varlığını sürdürmektedir. Mithat Enç tarafından hazırlanan Ruhbilim Terimleri Sözlüğü'nde de can sözcüğünün karşılığı olarak *"Yaşamı oluşturan ve kimi kişilerce beden ve anlağın dışında ölmez bir bütünlük olarak tanımlanan güç."* (1980: 47) ifadesi yer alır ki aslında bu bir bakıma dünyayı ve kainatı anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan insanın zihnindeki can tasavvurunu da izah eder niteliktedir. Yine ilkel insana göre bir hayvanı ve insanı yaşatan, onların içinde gizli olan küçük birer temsilcileridir (hayvan ya da insan) yani ruhlarıdır. Bu ruhlar genellikle vücudun doğal açıklıklarından, sıklıkla da ağız ya da burundan çıkarlar (Frazer, 2004: 121-122). Altay mitolojisinde *"tın"* sözcüğüyle karşılık bulan kavram, Altay destanlarında *dış ruh / dış can* olarak yerini alır (Dilek, 2014: 176-177). Altay Türklerinin inancına göre, *"Vücudun canlılık ve nefes alma gibi, büyüme ile ifade edilen yaşama yeteneğine tın denir. Tın yalnız insanlar ve hayvanlarda değil, yaşama kabiliyeti olan tüm canlılarda vardır."* Altay mitolojisinde can kavramının tam karşılığı *"süne"* olsa da Altaylılar arasında yaygın olan *"Möñkü bolgon tınım kandii! / Ölümsüz canım ne olacak?"* ifadesi, Altay insanın ölüm ve yaşama bakış açısında *"süne"*den çok ölümsüz olarak kabul edilen *"tın"*ın yer aldığını göstermektedir (Anohin, 2006: 23-25). Potapov ise *"ruh"* sözcüğü yerine *"ikiz"* sözcüğünü kullanmakta ve bunu Türklerin eski düalist dünya görüşleriyle ilişkilendirmektedir (2012: 52-53). Kazaklar da ölen kişinin sadece bedenen öldüğüne, ruhunun ise yeni bir hayatı yaşamaya devam ettiğine inanırlar (Ünal, 2008: 104). Yunus Emre'nin,

"Ten fanidir can ölmez gidenler geri gelmez

Ölür ise ten ölür canlar ölesi değil" (YED, 2013: 184) dizeleri de can kavramının İslam inancındaki yerini özetleyen ve içerisinde binlerce yıllık Türk düşüncesinin izlerini barındıran dizelerdir.

Türk halk anlatımlarında, kahramanların dış ruhları hayvanlarda (kuşlarda / uçucularda, sürüngenlerde, su ve deniz hayvanları / yüzücülerde, diğer hayvanlarda);

ağaçlarda ve bitkilerde; cansız varlık ve nesnelerde; diğer nesne ve varlıklarda bulunabilir (Duymaz, 2008: 6-11). Özellikle halk anlatmalarında *dış ruh / dış can* olarak kendisine yer bulan ve genellikle olağanüstü kahramana ya da onun kendisi gibi olağanüstü düşmanlarına ait olan motifin elbette ki yukarıda değinilen *tın / can* kavramlarıyla yakın ilgisi vardır. Bu kavramların felsefik temelinde ise animizm yatmaktadır. Animizme göre dünyayı ve kâinatı anlayamamış ve anlamlandıramamış insan, etrafında gördüğü kendisi dışındaki diğer varlıkları da canlı yani ruhlu olarak kabul eder. İnsanın rüyasında gördüklerini gerçek bir macera gibi düşündükleri için de dış ruh / dış can kavramını insanların rüyalarındaki seyahat ve mücadeleleri gerçekleştirdiğine inanırlar. Aslında bunun da alt yapısında her an tehlikeyle karşı karşıya gelebilecek olan insanın ve özellikle de önemli insanların ölümden kurtulmalarını sağlamak yatmaktadır (Sever, 2003: 161-162). Yani insanoğlunun canını saklama arzusunun nedeni, kişisel güvenlik gereksinimidir. Çünkü ilkel insan, kendisini anlamlandıramadığı için yaşam kaynağı olan canını da görülebilir, elle tutulabilir, bir kap içerisinde saklanabilir, zarar görmeye müsait maddi bir cisim olarak tasavvur etmektedir. Dolayısıyla da canın ille de bedeninde bulunması gerekli değildir. O, bedenin dışında olsa da duygusal bir bağ ile uzaktan bir etkiyle sahibi olan bedeni canlı tutmayı sürdürebilir. Bedenin içinde varlığını sürdüren ruhun dış etkenlerden zarar görme ihtimali yüksek olduğundan ilkel insan, ruhunu bedeninden çıkarıp maruz kaldığı tehlike geçene kadar tekrardan yerine koymak ya da sürekli orada tutmak üzere daha güvenli gördüğü bir yerde saklar. Böylece o, ölümsüzlüğe ulaşmayı başaracaktır, ruh bedenin dışında olduğu için bedenin almış olduğu hiçbir darbe onu öldüremeyecektir (Frazer, 2012: 269-270, Bekki, 2004: 55-56). Töştük'ün canının saklı olduğu ege ile Çoyun Kulak'ın canının saklı olduğu kara arkarın karnındaki sandıkta bulunan yedi kara sığırcık kuşu, bu bağlamda ele alınmalıdır. Arkar ve sığırcık kuşlarının renklerinin kara oluşları da tesadüfî değildir. Şark Türklerinde cemiyetin, hâkimlerle mahkûmlardan meydana geldiğine değinen Ziya Gökalp, hâkimlerin "*gök*" mahkûmların da "*kara*" sıfatlarıyla anıldıklarını kaydeder (1976: 153-155). Türkler arasında, Erlik'in dâhil olduğu "*yağız yer*"in de önündeki sıfat "*kara*"dır. Çünkü yağız yerle kastedilen yer altıdır (Kalafat, 2010: 106). Yine şamanlar da "*ak*" ve "*kara*" olmak üzere ikiye ayrılır. Ervahların da "*ak çur*" yani "*ervâh-ı tayyibe*" ve "*kara çur*" yani "*ervâh-ı habise*" olarak isimlendirildiği bilinmektedir. İnsanoğlu bedenle ruhu hem aynı hem de birbirinden ayrılabilir kabul etmiş, sadece bedenleri değil ruhları da olumlu veya olumsuz olarak

tasavvur etmiştir (Duymaz, 2008: 1). Bunlara ek olarak mağlup hükümdarlar da intikamlarını alana kadar, “Kara Han” ya da “Kür Han” olarak anılırlar (Gökalp, 1976: 153-155). Bu noktada, sığırcık kuşlarının sayısının yedi oluşu ilk bakışta akıllara formelistik yediye akıllara getirse de Frazer’in şu görüşleri bu çağrışıma temkinli yaklaşmamıza neden olmaktadır:

“Eğer bir insan, bedeninde birden çok yaşamsal önemde yere sahipse, bir yabancı, bedeninin dışında birden çok yaşamsal yere sahip olamayacağını neden düşünsün? Yaşamını bedeninin dışına çıkarabildiğine göre, bir parçasını bir hayvana, ötekiniyse başka bir hayvana niçin aktarmasın?” (2012: 305). Frazer’in bu düşüncelerine yaklaştıran öğeler, Er Töştük Destanı’nda da açıkça görülmektedir. Töştük’ün ilk altı sığırcık kuşunu öldürmesi Çoyun Kulak’ı öldürmeye yetmez. Çoyun ancak yedi kuşun hepsinin yok edilmesiyle ölür.

Dikkati çeken bir başka husus da kötülüğün ve nankörlüğün sembolü olan Çoyun Kulak’ın dış canını / ruhunu taşıyan hayvanın, dişi dağ koyunu, yani arkar, oluşudur (Yudahin, 1998-I: 47). Hindistan başta olmak üzere dünyanın farklı milletlerinde şeytan, kötülük ya da hastalıkları, cemiyetin içerisinden alıp dışarı götüren bir araç olarak hayvanları özellikle de keçileri kullanır ki aslında o keçiler kötülükleri alıp götüren “*günah keçileri*”dir (Frazer, 2012: 175). Türk insanın düşüncesinde arkar, geyik cinsi bir hayvandır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde geyiğin avlanmasının uğursuzluk getireceğine dair inanışlar pek çok Türk halk anlatmasında karşılık bulmuştur. Kırgızların Kococaş Destanı, bunun en güzel örneklerinden biridir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Çoyun Kulak’ın canlarının kara arkarın karnındaki sandığa saklanması, “*günah keçileri*”ni çağrışırsa da Hz. Muhammet’e dair olarak anlatılan geyik kıssaları²⁰⁵ dikkate alındığında, bu çağrışıma şimdilik temkinli yaklaşmak yerinde olacaktır. Burada yeri gelmişken kara arkarın özünde iyi olduğunu, Çoyun’un yaptığı büyüyle sandığı karnına koyduğunu ve arkarın da istemeye istemeye seksen yıldır bu sandığı taşıdığını da hatırlatmakta fayda vardır.

Ali Duymaz, dış ruhların yaşadığı mekânları sayarken orman, su başı, kuyu, pınar ve mağara gibi yer altının simgesi ya da yer altına inişin yolu olarak sembolize edilen yerlerden bahseder (2008: 12). Er Töştük Destanı’nda bu bağlamda dikkati çeken bir başka durumda Töşrük’ün arkarla, yani kötü karakter Çoyun Kulak’ın dış ruhuyla, doksan dağın birleştiği, doksan nehrin döküldüğü, bereketli vadinin girişindeki koca çınarın dibindeki altın kuyudan su içerken karşılaşmasıdır. Yine celmogusun Eleman’ın karşısına suda yüzen

²⁰⁵ Bu kıssalarla ilgili bkz. Cumbur, 1982: 71, 75-76; Albayrak, 1993: 94-110

bir akciğer olarak çıkması da suyun bu özelliğiyle ilgilidir. Çoyun Kulak'ın sadece dış ruhu değil bedeni de kırk urgan boyu derinlikte bir çukurda Töştük'ün karşısına çıkar ve Töştük kendisine acıyıp onu bir bakıma yer altından yani Erlik'in diyarından yeryüzüne çıkarır.

Kahramanın dış canı / dış ruhu olan bir düşmanı öldürmeye çalışması, onu ölüme her zamanki mücadelelerine göre daha da yaklaştırır. Bu bağlamda dış ruhun / canın Türk halk anlatmalarında pek çok kez kuşlarla sembolize edildiğine dikkat çeken Sever, ölüm ve kuş arasındaki ilişkinin tesadüf olmadığını, eski Türk inancında cennet sözcüğünün karşılığı olarak *“uçmak”* sözcüğünün kullanılmasıyla ispatlama yoluna gider (2003: 163). Halk anlatmalarında *“kut”*la birlikte düşünülen üstün ruh kavramı bu durumdan ötürü genelde, *“Yaratıcı”* ve gökyüzüne ait varlıklarla ilişkilendirilmiştir (Duymaz, 2008: 2). Kut, eski Türkler arasında gökyüzünden inen bir nur sütunu ve bir altın ışık şeklinde tasavvur edilmiştir. Kutun, konduğu insan, hayvan ya da herhangi bir varlığı gebe bıraktığına ve mukaddes kıldığına inanılmıştır (Gökalp, 1976: 259-260). Jean-Paul Roux, Türk düşüncesindeki *“kut”* kavramını açıklarken, kutun özellikle mutluluk getirdiğine ve Tanrı'nın lütfu olduğuna değinir. Ona göre kut, *“kesinlikle hayati bir güç, uzun ömrün vazgeçilmez dayanağıdır.”* (1999: 38-39)²⁰⁶. İrk Bitig'de geçen, *“Er ümeleyü barmış. Tengrike sookuşmış. Kut bolmış. Kut birmiş. Agilingta yılking bolzun! Özüng uzun bolzun! timiş. Ança bilingler: Edgü ol. (Adamın biri konukluğa gitmiş . (Yolda) Tanrı'ya rastlamış. (Ondan) şans dilemiş. (Tanrı da ona) şans vermiş: 'Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun! demiş. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.”* ifadesi de bu bağlamda önemlidir. Talat Tekin tarafından hazırlanan eserin sözlük-dizin bölümünde *“kut”* sözcüğünün karşılığı olarak, *“talih, baht”* sözcükleri verilmiştir (2013: 24, 32, 57). Kut kavramını mitoloji bağlamında değerlendiren Kırgız insanı, kut kelimesi için, *“1. koyu-kırmızı renkte peltemsi bir nesne parçasıdır, ki gûya tündükten geçerek kolomtoya düşer ve bu nesneyi yakalayabilene talih getirir (ancak onu yalnız iyi, temiz adam yakalayabilir; kötü adamın elinde ise, o bir gait parçasına döner); 2. hayatî kuvvet, ruh, can; 3. talih, baht; 4. gûya hayvanları koruyan muska (içinde bir kurşun parçası bulunan keseye dikilen yedi tane sedef düğme)”* karşılıklarını kullanır (Yudahin, 1998-II: 527). Dikkat edilecek olunursa geleneksel Kırgız evinin içerisine gökyüzünden bir nesne düşmekte ve iyi insanlara talih getirmektedir. Aslında onu gökyüzünden gönderen de *“Yaratıcı”*sının kendisidir. Er Töştük Destanı'nda, Töştük'ün düşmanı Çoyun Kulak'ın canı, uçma yeteneğine sahip olan ve bu özelliğiyle de

²⁰⁶ Kut sözcüğünün farklı bilim adamları tarafından yapılan izahları için Roux, 1999: 33-38

göksel bir unsur olan yedi kara sığırcık kuşunda gizlidir. Hatta bu kuşlardan sadece altısının başını koparıp bir tanesini öldürmeyen Töştük, az kalsın Çoyun Kulak'ın elinden ölecektir. Yani ölümle ve bir bakıma da “uçmak”la burun buruna kalmıştır. Kuşların sayısının yedi tane oluşu da muhtemelen Kırgızların yukarıda değinilen muskalarındaki yedi sedef düğmeyle ilgili görünmektedir. Dış ruhun / canın kuşlarda saklı oluşunu, sadece “kut”un göksel bir unsur olmasıyla açıklamak tek başına anlam bulamayabilir. Kuş, uçabilme yeteneği sayesinde ele geçirilmesi zor olan bir hayvandır. Dolayısıyla da dış canı onda saklamak gayet akıllıca bir çözümdür.

Göktürk kağanlık sülalesine mensup olan kağan ve teginlerin de öldükleri sırada kerkek²⁰⁷ kuşuna dönüşüp göğe uçmaları da kuş, ölüm ve can arasındaki ilişkiye dair inanca önemli bir örnektir (Divitçioğlu, 2003: 41). L. Sami Akalın, Kemal adlı bir şairden naklettiği, “*Varmış mı gerek o lamekane?*” dizesinde geçen gerek sözcüğünü bildircin olarak açıklar (1993: 81). Osman Nedim Tuna da tıpkı Ergin ve Tekin gibi “*kergek bol-*” fiilini ölümle izah eder ve bu birleşik fiilde geçen “*kergek*” sözcüğünü bildircin türünden bir kuşla ilişkilendirir (1960: 143-145). Gerek, “*kergek bolma*”, gerekse de aynı anlamda kullanılan “*uça barma*” tabirleri, seçkin kişilerin ölümünü ve sadece Göktürk hanedanından kişilerin ölümünü ifade etmek için kullanılır (Taş, 2002: 168). Altaylılarda da “*uçmak*” kelimesi Şamanların ayin sırasında gökyüzüne yaptıkları yolculukları anlatmak için kullanılmaktadır (Potapov, 2012: 190).

Reşidüddin'in ve Yazıcı-Oğlu'nun kayıtlarındaki Oğuz boylarının ongunlarına dair çizelgeyi sunan Faruk Sümer'in listesindeki ongunlar arasındaki kuşlar da (1999: 230-231) dış ruh / dış can bağlamında ele alınmalıdır. Yani dış ruh / can motifi, gerek inanç gerekse de fonksiyon olarak tam karşılığını kuşta bulur. Dış ruh / can, içerisinde bulunduğu anlatmanın kültürel ve dinsel konumuna göre farklı yerlerde bulunabilir. Totemistik dönemde hayvanlar, fetişizm döneminde objeler, ziraat-tarım döneminde de ağaçlar ve bitkiler dış ruhu / canı misafir etmişlerdir (Duymaz, 2008: 6). Arkaik bir destan olan Er Töştük'te, Töştük'ün dış ruhunun / canının egede oluşu fetişizm; Çoyun Kulak'ın dış ruhunun / canının hayvanda muhafaza edilişi totemizmle ilgilidir. Totem, insanın canını

²⁰⁷ Adı geçen kuşun adı Orhun Abidelerinde “*kergek bol-*” yani “yok olmak, ölmek, vefat etmek” anlamlarına gelen birleşik fiildeki “*kergek*” yani “yokluk, yok” sözcüğüyle ilgili olsa gerektir (Ergin, 1999b: 100). Talat Tekin, fiilin anlamı bağlamında Ergin'le aynı fikirde olmakla birlikte o, bu fiilin genellikle hükümdarlar ve hükümdar ailesinden prensler için kullanıldığını vurgular (2010: 82)

içinde gizlediği bir kaptır (Frazer, 2012: 305). Yani bir anlamda Töştük, hem modern hem de mitik dönem kahramanı özelliği taşımaktadır.

Dış ruh / dış can, adından anlaşılacağı üzere, kahramanın vücudunun dışında yaşar. Yani kahramanı öldürmek için onun bedenine kılıç / ok saplamak yetmez. Bu bakımdan düşünüldüğünde dış ruh / dış can mitik bir unsur olsa da anlatmaya sadece eski bir inancın izi olarak değil, bilerek ve fonksiyonel şekilde yerleştirilmiştir. Çünkü Töştük maceralarına kendi canının saklı olduğu ve babası tarafından celmogusa verilen egeyi aramakla başlar. Yani ege kaosun, Töştük'ün kaosunun başlangıcıdır. Çalışmanın önceki bölümlerinde Töştük'ün ağabeylerinin kayboluşları da kaos bağlamında değerlendirilmişti. Ancak çocukların kayboluşu, Eleman'ın kaosudur ve Töştük'ün doğuşuna zemin hazırlamıştır. Töştük'ün kaostan kozmosa gerçekleştirdiği son macera ise düşmanı Çoyun Kulak'ı öldürmektir. Töştük pek çok güçlü kahramanı kolayca öldürdüğü hâlde Çoyun Kulak'ı çok zahmetli bir mücadelenin sonucunda, dış canlarını öldürerek gerçekleştirir. Bu durumla ilgili olarak masal bağlamında değerlendirmeler yapan Mustafa Sever, *“Masalda kolay aşılan engel engelden sayılmaz. Engelin kolay aşılan cinsten olmasını, dinleyicinin ilgisini canlı tutmak açısından masal anlatıcısı da istemez.”* demektedir (2003: 162).

Bu görüşler Töştük ile Çoyun Kulak arasındaki mücadelenin, Töştük'ün en zorlu mücadelesi oluşu ve en sona bırakılmasını izah etmek için de yardımcı olmaktadır. Az önce de değinildiği üzere Töştük'ün en şiddetli mücadelesi, anlatmanın son mücadelesidir ve Çoyun Kulak'la gerçekleşir. Bunun sebebi 16445 mısralık uzun bir anlatmanın dinleyicinin hafızasında Töştük'ün bahadırılığıyla kalmasının sağlanması arzusudur. Tahmin edileceği üzere, bu kadar hacimli bir destan bir oturuşta anlatılamaz, anlatılsa da dinlenemez, dinlenebilse de tamamı hatırdı kalamaz. Dinleyicinin dikkati bir zaman sonra dağılacak ve bu dinleme isteğine tesir edecektir. Ancak anlatıcı, destanın işlevi gereği mutlaka bahadırılığı coşkulu bir şekilde hafızalarda sürdürmek zorundadır. İşte bu yüzden en büyük ve en zorlu mücadele sona bırakılmıştır.

Karalayev'den derlenen varyantta Töştük, karşısına çıkan altın boynuzlu geyiğin peşinden Çalkuyruk'a binip gider ve geyiği avlar. Onun etiyle karnını doyurup Çalkuyruk'u da eğerini çıkarıp dinlemeye bırakarak yine bir alp uykusuna yatar. Her seferinde olduğu gibi yine bu uykudan sıçrayarak uyanır. Uyandığında bir çukurun dibinden gelen kulakları sağır edecek kadar yüksek bir ses duyar. Üzerinde demir tuzanın olduğu, kırk urgan boyu derinlikteki çukurun başına gittiğinde iskelet gibi kalmış Çoyun Kulak'ı görür. Çoyun Kulak,

kırk yıldır bu çukurda olduğunu söyleyerek kendisinden yardım ister. Bu yardımı karşılığında, ömür boyunca ona yoldaş olacağını ve gerekirse Çalkuyruk'a seyislik yapmaya bile razı olduğunu söyler. Töştük, ak çuvalın dibindeki kırk kulaç benekli organı çıkarıp çukura salarak Çoyun Kulak'ı oradan çıkarır. Onu güzelce besler ve tekrar eski gücüne kavuşturur. Ancak Çoyun Kulak, eski gücüne kavuşunca Töştük'e ihanet ederek ona saldırır. Bıytı Kün ile Külayım, Töştük'e yardım etmek isteseler de gövdesinde canı olmadığı için Çoyun Kulak'ı yenmeyi başaramazlar. Sonunda Çoyun Kulak, Töştük'ü etkisiz hâle getirir. Çalkuyruk'u, çayingi elbiseyi, Bıytı Kün ile Külayım'ı ganimet olarak alır. Çalkuyruk'a binip çayingi elbiseyi giyerek oradan uzaklaşır. Bıytı Kün ile Külayım'ı da kendisine kadın yapar ve avlanıp eğlenceye dalar. Töştük bu sırada, bir dağ eteğinde ölü şekilde yatmaktadır. Alp Kara Kuş, uzaktan doğru onu tanıyamadığından, yavrularıyla birlikte bu insan cesedini yemek için cesedin bulunduğu dağın eteğine gittiğinde cesedin Töştük'e ait olduğunu görür ve bu duruma çok üzülür. Hemen Töştük'ü yutar ve eskisinden bin kat daha güçlü hâle getirerek geri tükürür. Alp Kara Kuş'la görüşüp vedalaşan Töştük, Çalkuyruk'u, çayingi elbisesini, Külayım ve Bıytı Kün'ü ganimet olarak alıp giden Çoyun Kulak'ın peşine düşer. Yolda Çalkuyruk'un izine rastlar. Gece gündüz aylarca hiç dinlenmeden yol yürüyüp Çoyun Alp'in yaşadığı yeri bulur. Bir anda saldırmak yerine, hanımı Külayım'ın Çoyun Alp'te gönlü olup olmadığını öğrenmek için bir yere gizlenir ve o sırada su almak için gelen Bıytı Kün'ü görür. Burada Bıytı Kün ile görüşen Töştük ondan Çoyun Kulak'ın kendilerine yaptığı eziyetleri ve Külayım'ın Çoyun Kulak'tan bir erkek çocuk dünyaya getirdiğini öğrenir. Bıytı Kün'ün tavsiyesini dinleyerek hemen ortaya çıkmayıp gizlenir. Bıytı Kün ile Külayım'ın birlikte Çoyun Kulak'ın oğlunun beşiğinin altına kazdıkları çukura saklanır ve Bıytı Kün tembihi üzere çocuğa bız saplayarak ağlamasını sağlar. Çocuğun ağlamasına çok kızan Çoyun Kulak, çocuğun neden ağladığını sorduğunda, Bıytı Kün'den çocuğun açlıktan ağladığını ve babası Çoyun Kulak'tan aygır, teke, boğa ve damızlık koç eti istediğini öğrenince hemen bu hayvanları Bıytı Kün'e verir. Töştük, Bıytı Kün'ün Çoyun Kulak'tan aldığı bu etlerle karnını doyurur ve güçlenir. Aradan biraz zaman geçtikten sonra Töştük, tekrar çocuğa bız saplayarak çocuğu ağlatır. Bunun üzerine Bıytı Kün, Çoyun Kulak'a, çocuğun babasının canına can katmak istediğini söyler. Çoyun Kulak çocuğuyla konuşurken Töştük, onu beşiğin altındaki çukurdan doğru gizlice dinleyerek canının yerini öğrenir. Çoyun Kulak'ın canı doksan dağın birleştiği, doksan nehrin döküldüğü, bereketli vadinin girişindeki koca çınarın dibindeki altın kuyudan su

içen yedi arkarın arasında gezen siyah arkarın içindeki sandıkta bulunan yedi kara sığircık kuşudur. Töştük bunu öğrenince hemen silahlarını kuşanıp yola düşer ve Çoyun'un bahsettiği yere gelir. Burada gizlenip eli tetikte bekler. O sırada oraya gelen yedi arkardan bir tanesi, insan gibi dile gelip konuşarak insan kokusu aldığını söyler. Altı arkar oradan hemen kaçsa da Çoyun'un canının karnındaki sandıkta olduğu kara arkar kaçmaz ve Töştük'e Çoyun'un sandığını taşımaktan hayata küstüğünü, kendisini vurmasını söyler. Bunun üzerine Töştük kara arkarı karnından vurup içinden sandığın çıkmasını sağlar. Kara arkar, Töştük'e teşekkür eder ve oradan uzaklaşır. Töştük, sandığı açıp altı kara sığircık kuşunun kafalarını kopartır. Bir tanesini ise yarı diri şekilde kesesine koyup Çoyun Kulak'ın yanına gelir. Altı canı öldüğünden dolayı bitap şekilde yatan Çoyun Kulak, Töştük'ü görünce çok sinirlenir ve tek canı kaldığı hâlde Töştük'e saldırır. Töştük, Çoyun Kulak'ı öldüremeyince Bıytı Kün'den yardım ister. Bıytı Kün, Töştük'ün sağ bıraktığı son kuşun da boynunu kopararak Çoyun Kulak'ın ölmesini sağlar. Bıytı Kün ile Külayım, Çoyun Kulak'ın cesedini paramparça ederler. Töştük de Çoyun Kulak'ın paramparça olan cesedini yaktığı ateşe atarak tamamen yok olmasını sağlar (ET, 1996: 12614-13820). Türk inancına göre kemikler, insanın esasını yani özünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla da hayata yeniden dönüş ancak kemikler aracılığıyla yapılabilmektedir. Düşmanların cesetlerinin yakılma arzusu, bu yeniden dirilmeyi engelleme amaçlı olarak yorumlanmalıdır (Roux, 2012: 85). Yapılan araştırmalar, Türklerin ölümlerini defin şekilleriyle ilgili farklı görüşleri ortaya atsa da genel kanaat, Türklerin özellikle son dönemlerde ölümlerini gömmek yoluyla defnettikleridir.²⁰⁸ Kırgızların ise ölümlerini hiçbir dönem yakmadıkları sanılmaktadır. Ölü yakmayı bilen Türk boylarının da bunu özellikle Çinlilerden öğrendiği kaydedilir (Roux, 1999: 227-231). Şurubu Kayhan, Roux'un aksine Kırgızların Yenisey'deki Kırgız Devleti döneminde (VI.-VII. yüzyıl) cesetleri yakarak küllerini toprağa gömdüklerini kaydeder (2005: 47). Bu bağlamda Çoyunkulak'ın düşmanı, yani Çin'i, sembolize ettiği düşünülecek olunursa cesedinin yakılması gayet doğal bir durumdur.

²⁰⁸ Gömme haricinde, ağaçlar üzerinde sergileme, hayvanlara terk etme, yakma ve mumyalama da Altaylıların cenaze törenleri için kullandıkları farklı tekniklerdir (Roux, 1999: 236). Altaylıların yaktıkları cesedin küllerini gömdüklerine dair izlere arkeolojik çalışmalarda rastlanmıştır (Potapov, 2014: 34). Mumyalama ile ilgili olarak özellikle İskitlerle ilgili yapılan çalışmalarda bilgiye rastlanmaktadır (bkz. Herodotos, 2013: 322-324). Dikkat edilmesi gereken bir önemli husus da yönetici pozisyonundaki insanların cesetlerinin mumyalanmış olmasıdır (Rudenko, 1970: 279'dan Durmuş, 2004: 24). Böylece ölen yöneticinin öbür dünyada da güçlü fiziğiyle mücadelelerini sürdürebilmesi amaçlanmıştır. Roux, mumyalamanın sebebini; ölümden sonra başlayacak olan yeni yaşamında, ölünün şeklini muhafaza etmekten öte, ölümlerini belli dönemlerde gömen milletlerin, defin zamanı gelene kadar cesedi korumak arzusuna bağlamaktadır (1999: 260).

Çoyunkulak'ın ölümünün ardından beşiğinden kalkıp babasının intikamını alacağını söyleyen oğlu da Bıyıtı Kün tarafından öldürülür (ET, 1996: 13834-13852.m.). Bu epizot ile Dede Korkut boylarından Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı boy arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Annesi, eşi ve oğlunun kaçırılıp yurdunun yağmalandığını öğrenen Salur Kazan, diğer Oğuz beylerinin de yardımıyla girdiği mücadelede düşmanlarını yenip kaybettiklerine tekrar kavuşur. Er Töştük Destanı'nda, Töştük'ün ailesine ve atına sahip olan varlık, olağanüstü canı olan Çoyun Kulak'tır. Bu yönüyle, gerek Çoyun Kulak gerekse de olayın bütünü Güney Sibiry Türk Destanlarıyla örtüşmektedir. Bu destanlarda, kahramanın yurdu ve dolayısıyla da ailesini yağmalayanlar arasında, devler ve tepegözler gibi olağanüstü varlıklar bulunmaktadır (Ergun-Aça, 2004: 179-180).

Dikkat edilecek olunursa, Töştük'ün Çoyunkulak'la karşılaşmasına neden olup Töştük'ü zor durumda bırakan altın boynuzlu bir geyiktir. Aynı şekilde, Töştük'ün oğlu Coodarbeşim de bir geyiğin peşine düşer ve onu avlar. Öldürdüğü geyiğin karısı gelip Coodarbeşim'e beddua eder. Bunun sonucunda hava birden kararır ve fırtınayla birlikte karla karışık yağmur yağmaya başlar. Coodarbeşim, bu yüzden nerede olduğunu anlayamaz ve kaybolur (Alimova, 235-239). Yani geyik, iki anlatmada da baba ile oğla uğursuzluk getiren bir hayvan olarak yer alır. Geyiğin avlanmasının uğursuzluk getireceğine dair inançlar pek çok halk anlatmasında yer almaktadır. Çünkü geyik, vahşi bir hayvandır. İlkel insanın düşüncesinde evcil hayvanlar insan toplumuna, vahşi hayvanlar ise tanrılar toplumuna aittir (Bonney, 2000: 375). Kırgız epik geleneğinin önemli bir ürünü olan Kocacaş Destanı'nda Kocacaş, Sur Eçki adlı geyiği avlamak için peşine düşer ancak Sur Eçki'nin kendisini aldatması sonucu kayalıkta kalır. Kayalıktan kurtulamayacağını anlayan Kocacaş kayalıktan atlayıp yaşımına son verir (Köse, ? : 193-475). Geyik avının uğursuzluk getireceğine dair konuları içeren pek çok anlatmaya Anadolu sahası Türk folklor ürünlerinde de rastlanmaktadır.²⁰⁹ Töştük'ün oğlu Coodar'ın maceralarının anlatıldığı Coodarbeşim Destanı'nda Coodar da babasının en büyük düşmanı Çoyunkulak'ın oğlu Temir Alp'i öldürmek için yola düşer. Temir Alp de babası Çoyunkulak gibi dış cana sahiptir. Coodar, Temir Alp'i birkaç defa öldürse de o da tıpkı babası Çoyun Kulak gibi bir türlü ölmek bilmez. Coodar en sonunda Ak Arkar'ın içinden aldığı sandıktaki altı sığircık

²⁰⁹ Bu konu ile ilgili olarak tarafımızca Yrd. Doç. Dr. Zekeriya Karadavut danışmanlığında, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, 2007 yılında hazırlanan "Anadolu Folklorunda Geyik" adlı yüksek lisans tezinde ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.

kuşunun başlarını kopararak Temir Alp'ı öldürür (Alimova, 2006: 380). Yine Kırgızların Boston Destanı'nda, celmogusun en güçlü oğlu olarak tabir edilen Çoyun Alp'in canı, demir evde bulunan demir sandığın içinde saklı olan yedi kuştadır. O da tıpkı Çoyun Kulak gibi bu kuşların tamamının öldürülmesi sonucu ölür (Yıldız, 2010: 45). Türkmenlerin Tulum Hoca Destanı'nda da Ak Dev'in canı atıdır. Aytgeldi'nin, bu atı ele geçirip üstüne bindiğinde kullanılan, *"O zaman dev de uyandı. Gözünü iyice açtığında bir yiğidin atının üstünde oturduğunu gördü. Bunu görünce devin gözüne dünya zindan oldu."* cümlesi bu durumun açık göstergesidir (Şahin, 2011: 480). Yine aynı destanda, Ak Dev'in kardeşi Kara Dev'in canı da saçında gizlidir. Saçı tutulduğu vakit, tüm gücü gider ve saçını tutana itaat etmek zorunda kalır. Kara Dev'in Tüke Şah'a seslenirken söylediği aşağıdaki dörtlük bu durumu açıklar niteliktedir:

*"Men bilmem gelen nasıl beladır,
Saçımdan tuttuğunda canımı alır,
Vermezsen başına oyun salar,
Düşünme, ver bunun pacını."* (Şahin, 2011: 488).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta Töştük, kaynatası Urum Han'ın isteği üzerine, düşmanı Kaşan Kara Alp'in üzerine sefere çıkar. Uzun bir süre Kaşan Kara Alp'la dövüşen Töştük, en sonunda başını keserek onu öldürür (İliç, 2002: 72). Dönüş yolunda yer altından ağlayan bir adamın sesi duyan Töştük, kendisine hizmetçi olacağını söyleyen bu adamı, yani Çoyun Kulak'ı, kurtarır. Ancak karnı doyan Çoyun Kulak, Er Töştük'ten Çalkuyruk ve Ak Çenem'i isteyince ikisi kavgaya tutuştular. Çoyun Kulak, Töştük'ü öldürür. Çal Kuyruk'a biner ve Ak Çenem'i kendisine hanım yapar. Ak Çenem, Çoyun Kulak'tan bir erkek çocuk doğurur. Kuytu Dadı; Çoyun Kulak, *"İşe yaramıyor bırak gitsin."* deyince Çal Kuyruk'u serbest bırakır. Çalkuyruk da Töştük'ün öldüğü yere gelir. Koklaya koklaya Töştük'ün diz kapağının kemiğini bulur ve yutar. Sonra dışkı yoluyla onu çıkardığında Er Töştük dirilir.

Roux'a göre tıpkı kan gibi kemikler de kutsalı içerirler ve iskeletten hareketle insan veya hayvanlar yeniden canlanabilirler. Çünkü iskelet, ölümden sonra vücudun şeklini koruyabilen tek unsurdur. Bu yüzden sürekliliği ve dolayısıyla da ruhu çağırıştır (1999: 127, 137). Bu yüzden de avcı milletlerin inançlarında kemik, yaşamın son kaynağının sembolüdür. İnsan kemiklerinin gördüğü muameleyi, hayvan kemikleri de görür ve kırılıp parçalanmadan gömülür, bir ağacın üzerine bırakılır ya da denize / suya atılarak ortandan

kaldırılır. Çünkü insanların inancına göre, gerek insanın gerekse de hayvanın canı / ruhu kemiklerde eğer ve dolayısıyla da tekrardan kemiklerden dirilebileceğine inanılır (Eliade, 1999: 190). Eliade şaman kıyafetlerindeki iskelet figürlerini ve özellikle kürek kemiğinden bakılan falları da bu görüşlerle ilişkilendirir (1999: 195-196).

Çalkuyruk tarafından tekrar diriltlen Töştük, Ak Çenem'e gelir. Ak Çenem'le Çoyun Kulak'a bir oyun hazırlarlar. Çoyun Kulak ava gittiğinde Töştük, Çoyun Kulak'ın çocuğunun beşiğinin altında bir çukur kazıp saklanır. Çoyun Kulak geldikten sonra, çocuğa iğne batırarak ağlamasını sağlar. Ak Çenem, çocuğun açlıktan ağladığını söyleyince Çoyun Kulak da hayvanlarından kesip çocuğa yedirmesini ister. Ak Çenem, yemeği çocuğa değil Töştük'e yedirir. Yemeği yiyen Töştük güçlenir. Gece Çoyun Kulak uyuduğunda bızı tekrar çocuğa batıran Töştük, Çoyun Kulak'ın canının yerini öğrenir. Çoyun Kulak'ın canı, Al Taykı adlı yerdeki altın kaynağın içinde yaşayan sarı yayın balığının içindeki altın sandıktaki gümüş sandığın içinde bulunan kırk kara kuştur.

Er Töştük, sabahleyin kırk kara kuşu bulur. Otuz dokuzunun başını koparır. Çoyun Kulak'ın son canını tehdit unsuru olarak kullanıp tüm mallarına el koyduktan sonra, son kuşun da kafasını kopararak Çoyun Kulak'ı öldürür.

Ak Çenem'i ak devenin suyuna bastırıp tekrar nikâhına alarak karı koca olurlar. Töştük, Ak Çenem'e Çoyun Kulak'tan olma çocuğunu öldürmesini tembihlese de Ak Çenem bunu yapamaz. En sonunda Töştük, kendisine saldıran çocuğu öldürür. Yolda karşısına Çoyun Kulak'ın arkadaşı Temir Kulak çıksa da onu da Töştük'ün Ak Çenem'den doğma oğlu Bir Bilek öldürür ve Töştük'le yanındakiler Kırım Han'ın memleketine geri döner (İliç, 2002: 82-84).

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta, Çalkuyruk tarafından kemiklerinden diriltlen Töştük, Çalkuyruk'tan aldığı bilgiyle Çoyunkulak'ın canı olan ve gebe bir maralın karnındaki sandıktan çıkarıp aldığı yedi kara kuşun altısını öldürüp bir tanesini de sağ bırakarak Çoyunkulak'ın karşısına çıkar. Altı canı ölmesine rağmen Çoyunkulak, Töştük'ü yenmek üzereyken Töştük, hanımlarına seslenip onlardan eğerinin terkisindeki yedinci kuşu öldürmelerini ister. Hanımları bu kuşu öldürdüğünde Çoyunkulak da ölür. Ardından Çoyunkulak'ın, Töştük'ün hanımlarının birinden sahip olduğu, çocuğunu da atı Çalkuyruk'la birlikte öldüren Töştük, memleketine doğru olan yolculuğuna devam eder (ET, 1996: 423-432).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda Bektorı, Töstik'i yakalayamadığı için celmavızı öldürmüş ve kocakarıdan geriye kalan Şoyinkulak'ı Töstik'i gözlemesi için görevlendirmiştir. Şoyinkulak, yerüstüne çıkınca derin bir uykuya dalan Töstik'i yakalar ve Bektorı'ya getirir. Bektorı, Künke'yi Şoyinkulak'a verir, Töstik'i derin bir zindana atar, Şalkuyırık'ı ise bir yere kapatır. Töstik uzun süre zindanda kalır. Künke, Şoyinkulak'tan bir çocuk dünyaya getirir. Şoyinkulak, Şalkuyırık'a binip avlandığı bir gün, Şalkuyırık onun elinden kurtulur. Töstik'e uzattığı kemerdeki çakmağın sayesinde Töstik, Alp Kara Kuş'un zorda kaldığında yakması için verdiği tüyünü yakarak Alp Kara Kuş'u çağırır. Alp Kara Kuş'un kanadına binip derin zindandan kurtulan Töstik, Alp Kara Kuş'tan Şoyinkulak'ın canını başka bir yerde sakladığını öğrenir. Şalkuyırık'a binerek Künke'nin yanına gelir. Künke, kendisini Şoyinkulak'tan kurtarmasını ister. Şoyinkulak, çocuğunu çok sevmektedir. Bu durumu fark eden Töstik, Künke'yle birlikte Şoyinkulak'a bir tuzak hazırlar. Künke, Şoyinkulak'ı uyutur. O sırada Töstik, çocuğu çimdikleyerek ağlatır. Şoyinkulak çocuğun neden ağladığını sorduğunda Künke, *"Oğlun, ben Şoyinkulak'ın oğlu değil, Er Töstik'in oğlu olsam gerek. Eğer Şoyinkulak benim babam olsaydı canımı kendi canına katar idi. Katmak şöyle dursun, canının nerede olduğunu dahi bugüne kadar söylemez. Er Töstik olsaydı canının nerede olduğunu çoktan söylerdi, ona ağlıyorum,—diyor."* deyip Şoyinkulak'ı kandırır. Şoyinkulak ise sırrını yalnız çocuğuna vereceğini söyleyerek Künke'yi evden gönderir. Bu sırada Töstik, çocuğun beşiğinin altına yatmıştır. Şoyinkulak çocuğuna sırrını söylerken duyar ve Şoyinkulak'ın canının Kamışlı pınarın başında dolaşan kırk yaban keçisinin arasındaki kara ker yaban keçisinin içindeki dokuz sandığın en küçüğünde bulunan dokuz kuş yavrusu olduğunu öğrenir. Töstik, bu kuşları ele geçirmek için gittiğinde keçiler, Töstik'in kokusunu alırlar ve pınara yaklaşmazlar. Töstik, onları kendisinin Şoyinkulak olduğuna inandırır ve kara ker yaban keçiyi vurur. İçinden çıkan sandıkların en küçüğündeki dokuz kuştan sekizinin boynunu koparır. Sekiz canını kaybeden Şoyinkulak, hâlsiz bir şekilde yatmasına rağmen Töstik'i öldürecek gibi olur. En sonunda Töstik, Künke'den yardım ister. Künke, Töstik'in koynundaki sandığı açtığında sekiz kuşun tekrar canlandığını görür. Tek tek boyunlarını koparır ve Şoyinkulak oracıkta ölür. Töstik, kendisini öldürmekle tehdit eden Şoyinkulak'ın oğlunu da ellerini ve ayaklarını bağlayıp beşiğiyle birlikte suya bırakır. Böylece celmavızdan geriye hiç kimse kalmaz (Aça, 2002a: 145-148).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Töstik, Şoyun-kulak'la girdiği kavgada Şoyun-kulak tarafından etkisiz hâle getirilip öldü sanılarak olduğu yerde bırakılır. Atı Şal-kuyruk'un dört yol arkadaşını çağırması sayesinde kurtulan Töstik, sonrasında Şoyun-kulak'ın hanımıyla işbirliği yapar. Hanımı, Şoyun-kulak'a çocuğunun ağlamasının nedeninin ruhunu babasının ruhuyla birleştirmek istemesi olduğunu söyleyip Şoyun-kulak'a sırrını söyletmeyi başarır. Şoyun-kulak'ın dış canının yüksek bir dağda bulunan kuyunun dibindeki demir bir kasa içindeki dört turaç kuşunda saklı olduğunu öğrenen Töstik, bu kuşları ele geçirip önce üçünü, sonra da dördüncüsünü öldürüp Şoyun-kulak'la dövüşerek onu öldürmeyi başarır. Şoyun-kulak'ın hanımını da dağları deviren yol arkadaşına verir (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

Bay Nazar adlı versiyonda, Şoyung Gulak tarafından atıldığı kuyudan Han Gerdi adlı kuşun sayesinde kurtulan Tyostuk, Hyunkee ile buluşur ve onunla Şoyung Gulak'tan kurtulmak için bir plan yapar. Plana göre Tyostuk, Hyunkee'nin Şoyung Gulak'tan sahip olduğu çocuğun beşiğinin altına kazdığı çukara girip saklanır. Gece, uyuyan çocuğu çimdikleyerek ağlatır. Şoyung Gulak, çocuğun neden ağladığını merak edip sorduğunda da Hyunkee; çocuğun, babası Şoyung Gulak'ın dış canının sırrını kendisine söylemediği ve yanında saklamadığı için üzülüp ağladığını; bu yüzden de çocuğun Şoyung Gulak'ın değil Tyostuk'un oğlu olduğuna inandığını söyler. Hyunkee'nin bu sözü üzerine Şoyung Gulak, Hyunkee kızı dışarı çıkarıp oğlunun kulağına, canının Hujurlug Xuduk'ta (Tuzlukuyu) yaşayan yetmiş geyiğin arasında gezen kızıl kahverengi geyiğin içindeki kızıl kahverengi sandıkçıkta gizli olduğu söyler. Şoyung Gulak'ın sırrını öğrenen Tyostuk (Er Gerzeng) vakit kaybetmeden Hujurlug Xuduk'ya gider ve kızıl kahverengi geyiği vurup ondan düşen kızıl kahverengi sandığı alır. Tyostuk, bu sandığın içinde gördüğü dokuz kuştan sekizinin öldürüp birini sağ bırakarak Şoyung Gulak'la dövüşmek için karşısına çıkar. Bir canı hâlâ hayatta olduğu için gücünden pek de bir şey kaybetmeyen Şoyung Gulak, Tyostuk'u öldüreceği sırada, Tyostuk Hyunkee'den yardım isteyip koynunda sakladığı sandıktaki kuşu öldürmesini ister. Bu sırada diğer sekiz kuş da canlanmıştır. Hyunkee'nin, bu kuşların hepsini öldürmesinin ardından Şoyung Gulak da oracıkta ölür. Ardından bir gün kendisini öldüreceğini söyleyerek kendisine tehdit eden Şoyung Gulak'ın Hyunkee'den doğma oğlunu da taş bağlayıp derin bir kuyuya atan Tyostuk, ondan da kurtulurak Şoyung Gulak'ın dünyadaki tüm izlerini silmiş olur (Taube, 1994: 139-150).

Dede Irnezer adlı versiyonda Ertostik, Çüşün Kulak'ın kendisini attığı su kuyusundan Sırma Kuş'un yardımıyla kurtulur ve cariyeyi kurtarmak için Çüşün Kulak'ın evine gelir. Burada Çüşün Kulak'ın cariyeden doğma çocuğunun beşiğinin altına bir kuyu kazıp oraya gizlenir. Cariye gece boyunca çocuğu ağlatır. Çocuğun neden ağladığını soran Çüşün Kulak'a da çocuğun babasının canlarını kiskandığı için ağladığını söyler. Bunun üzerine Çüşün Kulak, cariyeyi odadan çıkarır ve çocuğuna canının deniz kenarındaki siyah keçinin karnındaki siyah kutudaki dokuz kuş yavrusunda saklı olduğunu anlatır. Ertostik, saklandığı çukurdan doğru, Çüşün Kulak'ın canlarının yerini öğrenip onları ele geçirerek sekiz kuş yavrusunu öldürür. Bunun ardından, Çüşün Kulak'la dövüşmek için karşısına çıkar. Ancak Çüşün Kulak, bir zaman sonra güçlenmeye başlar ve Ertostik'i hırpalar. Ertostik, cariyeden sağ kalan son kuş yavrusunu da öldürmesini istediğinde cariyeye Ertostik'in isteğini yerinir getirir ve Çüşün Kulak oracıkta ölüverir. Ertostik, Çüşün Kulak'ın ardından, onun cariyeden doğma oğlunu da öldürerek kendisinden geriye hiçbir iz bırakmaz (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda Nurzat, Kurşun Kulak'ın evine gelip oğlunun beşiğinin altına kazdığı bir çukura saklanır. Kurşun Kulak eve girmeyip avlu önündeki çeşmeye geldiğinde:

“Cadır ava cadırsa

Çift anahtarı versene

Cadı ava cadırsa

Kapıyı açsana” şeklinde bir sihir söylediğinde çeşmeden çıkan iki balık ağızlarında Kurşun kulak'a bir anahtar verirler. Kurşun Kulak bu anahtarla, mağaranın kapısını açar ve içeri girer ve burada yarım gün kalır. Bütün bu olaylara şahit olan Nurzat, Kurşun Kulak'ın mağaradan çıkmasının ardından, onun okuduğu sihirli sözleri söyleyip balıklardan anahtarı almayı başarır. Mağaraya girince, öldürdüğü tek gözlü canavarın karnından çıkardığı dokuz siyah kutu içindeki kuş yavrularının sekizini öldürüp birini sağ bırakarak cebine koyar. Kurşun Kulak'ın yanına geldiğinde, Kurşun Kulak can çekişmekte olsa da dövüştükçe güçlenir ve Nurzat'ı hırpalar. Bunun üzerine Nurzat, Kemergül'den cebindeki son kuş yavrusunu da öldürmesini istediğinde Kemergül dediğini yapar ve Kurşun Kulak oracıkta ölüverir. Bunun üzerine Kurşun Kulak'ın cadının kızından doğma oğlu Kemergül'ü, Nurzat da Kurşun Kulak'ın oğlunu öldürerek Kurşun Kulak'ın dünyadaki tüm izlerini siler (ABA, 1996: 57-77).

Maaday-Kara Destanı'nda kahramanın düşmanı Kara-Kula Kağan'ın dış canı da tıpkı Töştük anlatmalarında olduğu gibi kuş cinsinden bıldırcınlardır. Kögüdey-Mergen bu bıldırcınların kafalarını kopararak Kara-Kula Kağan'ı öldürür (Bekki, 2007: 296). Uygurların El Kuvan Batur adlı masalında yalmavuz, yani Alvastı'nın canı, bir mağaradaki sandığın içinde bulunan altın balığın karnındaki yumurtanın içindeki muskanın içine gizlenmiştir (Süleyman, 2002: 383).²¹⁰

Surançiev Kalça'nın anlattığı, İlyanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantlarla Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu), İtigel ve Yirtöşlik adlı versiyonlarda olağanüstü düşmanın dış canını ele geçirerek düşmanı öldürme hadisesine ya da bu hadisenin herhangi bir izine rastlanmaktadır.

4.4.2.3. Memlekete Dönüşte Yaşanan Olağanüstü Hadiseler ve Kahramanın İkinci Çocuğunun Dünyaya Gelişi

Karalayev'den derlenen varyantta Töştük, Çoyun Kulak'ı öldürdükten sonra yanına Çalkuyruk, Bıytı Kün ve Külayım'ı da alarak yedi yıldır ayrı olduğu memleketine doğru yola çıkar. Töştük'ün memleketi metinde şu şekilde anlatılıyor:

“Kaynagan kıpçak atı uulu (Kalabalık Kıpçak oğlu)

Eline ketip baratat. (Halkına gidiyor.)

Keñ Kaşkardın narı cagı, (Koca Kaşkar'ın öte tarafındaki,)

Kebez toonun beri cagı (Kebez Dağı'nın bu tarafındaki)

Cerine ketip baratat. (Memleketine gidiyor.)” (ET, 1996: 13876-13880.m.).

Töştük memleketine yaklaştığında Kenceke üç aylık hamiledir. Onunla birlikte Töştük'ü yer altına uğurlarken kavilleştiği üzere dişi deve ve kara kısırak da hamiledir. Töştük'ün geldiğini hissetmiş olacaklar ki önce dişi deve ardından da kara kısırak doğururlar. Onların doğurduğunu gören Kenceke de yol kenarında doğurduğu için adını *“Colooçu / Yolcu”* koyduğu oğlunu dünyaya getirir (ET, 1996: 13860-14007.m.).

Roux, halk anlatmalarındaki bu doğumları elma ile ilişkilendirir (2002: 179). Töştük ile Kenceke'nin çocuk aramak için ilahi güçlerden yardım aldıklarına dair bir bilgiye anlatmanın hiçbir varyant ya da versiyonunda rastlanmamaktadır. Ancak Töştük'ün babası Eleman ve annesi Külayım'ın Hz. Hızır'ın verdiği elma sayesinde ilerlemiş yaşlarında

²¹⁰ Dış ruh / can kavramın dünya milletlerinin halk anlatılarındaki karşılıkları için bkz. Frazer, 2012: 269-295

Töştük'e sahip oldukları gayet açıktır. Anlatmada, Kenceke'yle birlikte deve ve atının da doğurması elmanın uzak tesiridir.

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta Töştük, tüm düşmanlarını yenip memleketine döndüğünde, Kenceke'nin Töştük memleketinden ayrılırken ettiği yemin üzerine, kara kısarak ve benekli deve de doğurur (İliç, 2002: 29-96).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta Töştük tüm düşmanlarını yenip memleketine döndüğünde, Kenceke'nin Töştük memleketinden ayrılırken ettiği yemin üzerine önce, deve sonra da at doğurur. Kenceke'nin sancıları artar ve yedi gün sonra adını Coodarbeşim koyacakları bir erkek çocuk dünyaya getirir (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda Kencekey, Töstik'in egesini aramak için kocakarıya doğru çıktığı yolculuk öncesinde boz dişi devesini buğraya çöktürür ve "Ya Töstik'in ölüm haberi geldiği gün yavrula ya da Töstik'in kendisi döndüğü gün yavrula." deyip vade kılar. Yine kendi beline de Töstik öldüğünde ya da döndüğünde çözülmesi için on iki kulaç ipek şal bağlar. Töstik, tüm maceralarını tamamlayıp memleketine döndüğünde, Kenceke'nin şart koştuğu üzere boz dişi deve buzağılarken beline doladığı on iki kulaç ipel şal da çözülür (Aça, 2002a: 129-150).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda Kencekey, altın aşığını almak için ihtiyar kadının üzerine giden Töstik'i uğurladıktan sonra devesinin ya Töstik öldüğünde ya da geri döndüğünde doğurması üzerine vade kılar. Töstik tüm maceralarını tamamlayıp memleketine döndüğünde deve, Kenceke'nin kıldığı bu vade üzerine doğurur (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

İtigel adlı versiyonda Kancikey, İtigel'in Şaytan'la olan mücadelesinden sağ dönmesi durumunda devesinin erkek, ölmesi durumunda da dişi doğurması üzerine vade kılmıştır. Şaytan'ı yenen İtigel memleketine döndüğünde Kancikey'in kıldığı bu vade üzerine deve bir erkek yavru doğurur (Yıldırım, 2014: 97-100).

Bay Nazar adlı versiyonda Hencevey, Tyostyuk'un çıktığı yolculuktan sağ salim dönmesi hâlinde beyaz devesinin erkek çocuk doğurması, beline bağladığı kuşağın da kendiliğinden çözülmesi üzerine vade kılar. Tyostyuk, tüm maceralarını tamamlayıp memleketine döndüğünde Hencevey'in kıldığı vade üzerine beyaz deve erkek bir yavru doğurur, beline bağladığı kırmızı kuşak da kendiliğinden çözülür (Taube, 1994: 139-150).

4.4.2.4. Memlekete Dönüşte Aileyle İlk Karşılaşma

Karalayev'den derlenen varyantta Töştük memleketine geldiğinde burada Kenceke ile görüşür. Kenceke ona çok geç kaldığı ve kendisini evliyken dul bıraktığı için sitem eder. Onun geldiğini anlayıp deve ve kısırağın doğurduğunu gördükten sonra Töştük'ün geldiğini anlayıp daha önce kıldığı vade üzerine doğurduğu çocuğu Colooçu'yu Töştük'e gösterir. Bu sırada dişi deve ve kara kısırak da Töştük'le selamlaşır. İyice yaşlanmış ve ölmek üzere olan Eleman da yedi yıldır kayıp olan oğlunun dönüşüne çok sevinir ve tekrar eski neşesine kavuşur (ET, 1996: 14027-14123.m.).

Radloff'un Coloy'dan derlediği varyantta Kenceke, yaşlı bir kervanbaşı molla şeklinde görünen Töştük'ü ilk başta tanıyamaz. Seksen sekiz yıl sonra memleketine geri dönen Töştük ve Çalkuyruk da kendilerini ona tanıtmazlar. Töştük, kervanbaşı molla kılığında babasının evine gittiğinde, annesi sırtındaki beni oğlu Töştük'ün benine benzetir. Töştük burada kendini belli etse de annesi inanmaz. O da annesine memelerini sağmasını söyler. Annesinin memesinden süt gelir ve Töştük'ü emzirir. İleman ve sekiz ağabeyi de gelip birbirlerine sarılarak hasret giderirler. En son Kenceke de gelir. Kendini tanıtmadığı için Çal Kuyruk'a küser. Kenceke ile Töştük tekrar kavuşurlar. (İliç, 2002: 96).

Surançiev Kalça'nın anlattığı varyantta memleketine dönen Töştük'ün önüne önce bir deve çıkar ve oracıkta doğuruverir. Hemen sonrasında karşısına çıkan Kenceke, aksakalından ötürü Töştük'ü tanıyamaz. Birlikte Kenceke'nin evine gelirler. Gece olduğunda Kenceke, devenin sütünden çıkan ağzı Töştük'ün ruhuna rahmet olması dileğiyle evdekilere verir. Oğlunun ölüp ölmediğinin belli olmadığını söyleyip Kenceke'ye kızan kayınpederi Elemanbay, Töştük'ün sırtındaki benden oğlunu tanır. Töştük'ü tanıyan ailesi oracıkta heyecandan bayılıverirler. Yedi gün sonra Kenceke bir erkek çocuk doğurur ve adını Coodarbeşim koyarlar (TDTEA, e-kitap; ET, 1996: 395-408).

İlyanbek Şamen Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük'ün memleketine dönüşüyle ilgili herhangi bir ayrıntı anlatılmamakta, *“O hanın kızını da alıp altı²¹¹ hanım alıp üç yıl kadar yürüyüp tekrar kendi anne babasının memleketine geldi.”* denilmektedir (ET, 1996: 409-422).

²¹¹ Aslında bu sayı beş olmalıdır Töştük cez kempirin kızını kendisini tuzağa düşürdüğü için öldürmüştür. Dolayısıyla da çocuğun hanımlarının sayısı memleketine döndüğünde dünür olarak aldığı son hanımla birlikte, yedi değil altı olmalıdır.

Düyşembiev Mirzalı'nın anlattığı varyantta Karaç Han'ın kızını alıp yeryüzüne çıkan Töştük, anne babası ve ilk hanımı Kenceke'ye kavuşur (ET, 1996: 423-432).

Cuma Camgırçı Uulu tarafından derlenen varyantta Töştük, yedi yıl sonra memleketine döndüğünde kendisini tanımayan Kenceke'ye bit araması için sırtındaki gömleği verir. Kenceke, gömleği tanığında Töştük gömleği ölmüş bir adamın üzerinden alıp giydiğini söyleyince Kenceke daha da çok üzülür. Sonunda Töştük'ün sırtındaki beni gören Kenceke, Töştük'ü tanır ve kendisini tanıtmadığı için Töştük'e sitem eder (ET, 1996: 433-445).

Er Töstik (Ernazar'ın Oğlu) adlı versiyonda Şoyınkulak ve oğlunu öldüren Töstik, memleketine doğru tekrar yola çıkar. Herkes kendisinden umudunu kesmişken Kencekey, Töstik'in yolunu gözlemektedir. Daha önce sözleştiği gibi boz dişi deve buzağılarken Kencekey'in Töstik geldiğinde çözülmesi şartıyla beline doladığı on iki kulaç ipel şal / başörtüsü çözülür. Devenin arkasında boz bir ata binmiş aksakallı bir ihtiyar görünür. Atın kişnemesinden Kencekey, Şalkuyruk'ı tanır. Töstik de boz dişi deve ile Kencekey'i tanır. Hepsi ayrıldıkları günkü genç hâllerine geri dönerler ve uzun yıllar mutlu mesut bir yaşam sürerler (Aça, 2002a: 148-150).

Er Töstik (Bulat Bay'ın Oğlu) adlı versiyonda tüm maceraları tamamlayan Töstik memlekete döndüğünde kimse onu tanımaz. Ancak Kenyeke'nin kıldığı vade üzerine deve doğurur. Töstik'in öldüğünü düşünmekte olan Kenyeke, Çal-kuyruk'u tanıyıp kayınpederini çağırdığında Bulat Bay'da oğlu Töstik'i tanır ve birbirlerine sarılıp kavuşurlar (Boratav-Bazin, 1995: 236-237; Yıldırım, 2014: 94-97).

Er-Töstik (Tokpay-Bay'ın Oğlu) adlı versiyon eksik bir metin olduğundan içerisinde Töstik'in memleketine dönüşüne dair bir kayıt bulunmamaktadır (Boratav-Bazin, 1995: 237-239).

İtigil adlı versiyonda, Tohtamış Han'ın kızıyla memleketine dönen İtigil'i hanımı Kancikey tanımaz. Devesinin erkek bir yavru doğurduğunu öğrenip evine geri dönen Kancikey, köy halkından İtigil'in döndüğünü öğrenir ve birbirlerine kavuşurlar (Yıldırım, 2014: 97-100).

Yirtöşlik adlı versiyonda kayınpederi padişah, memleketine dönebilmesi için Yirtöşlik'e izin verir. Yirtöşlik, iki hanımını (yer altı padişahının yılan donuna giren kızı ve Barsa Kilmes padişahın Könersılu adlı kızı) ve padişahın hediyelerini alıp girdiği delikten çıkarak tekrar kendi dünyasına ulaşır. Burada çeşitli maceralardan sonra memleketine

doğru ilerlerken yolda hayvanlarını güden ihtiyar bir kadın görür. Onunla söyleştiğinde onun ilk karısı olduğunu anlar. Ancak karısı ona inanmaz. Yirtöşlik ona Çalkoyruk'ın göğsünün altındaki elmas kılıcı göstererek kendisini tanıtır. Diğer iki hanımını da alıp gelir. İlk hanımı, onlar için hayvanlarından kesip yemek pişirir. Hep birlikte babasının memleketine doğru yola düştüklerinde karşılarına çıkan bir kişi Yirtöşlik'in dönüşünü babasına müjdelemeye koşar. Bunu öğrenen babası, bu kişiye bir düve armağan eder. Üç hanımıyla birlikte babasının evine gelen Yirtöşlik, babası ve annesiyle kucaklaşır. Babası Yirtöşlik'e hanlığını annesi de üç hanımına han kadınlığını verir (Urmançı, 2007: 134-171).

Bay Nazar adlı versiyonda Tyostyuk memleketine döndüğünde, Hincevey'in daha önce kıldığı vade üzerine beyaz deve bir erkek yavru doğurur ve Hincevey'in beline bağladığı kuşak kendiliğinden çözülür. Bunun üzerine Hincevey ve Tyostuk birbirlerini tanırlar. Yaşlanmış olan Tyostyuk, Hincevey ve Kırat on beş yaşlarındaki hâllerine dönüp mutlu bir yaşam sürerler (Taube, 1994: 139-150).

Dede Irnezer adlı versiyonda, Çüşün Kulak ve çocuğunu öldüren Ertostik yanındaki cariyeyle birlikte memleketine geri döner. Bu sırada, Keniziki'nin Ertostik giderken, Ertostik döndüğünde çözülür diye beline bağladığı kuşak kendiliğinden çözülür. Sakalları ağarmış şekilde Keniziki'nin karşısına çıkan Ertostik, ona kendisini tanıtır. Ardından diğer akrabalarıyla görüşür. Son olarak da ölmüş anne babasının mezarına gidip dua eder. Hanımıyla birlikte mutlu bir yaşam sürerler (DI, 1997: 42-58).

Akboz Aygır adlı versiyonda, Kurşun Kulak ve oğlunu öldüren Nurzat, Akboz Aygır'la birlikte memleketine döndüğünde hanımı Perizat, kendisini köyün üç gün uzağındaki bir kulübede beklemektedir. Akboz Aygır'ın üç defa kişnemesiyle Perizat önce Akboz Aygır'ı sonra da Nurzat'ı tanır. Sonrasında hep birlikte evlerine dönerler (ABA, 1996: 57-77).

4.4.2.5. Kahramanın Dönüşü Şerefine Verilen Toy

Türk kültür tarihinde önemli bir yere sahip olan toy; içerisinde yeme içme, çalgı, oyun ve çeşitli eğlencelerin olduğu bir gelenektir. Geleneğin temelinde, Dede Korkut boylarında her gün düzenlenen ziyafetlerin olduğuna değinen Ziya Gökalp; toy için, “Ziyâfetin âdi şekli” demektedir (1976: 264). Toylar; yılda bir düzenlenen han toyları, hacet için düzenlenen toylar, ilk av dönüşü toyları, ad koyma toyları, düğün, zafer, yağma ve akın toyları gibi farklı amaçlarla düzenlemiştir (Duymaz, 2005: 38). İbrahim Kafesoğlu,

toy geleneğini devlet yönetimine dair törenlerle ilişkilendirirken toy sözcüğüyle ilişkili olarak da, “*meclis, toplantı, kurultay*” sözcüklerine işaret etmiştir (2012: 251). Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut boylarından hareketle toy geleneği hakkında değerlendirmelerde bulunan Ali Duymaz, toylarla ilgili olarak aşağıda sıralanan ortak hareket ve durum tasvirlerini tespit etmiştir:

- “a. Yirinden (Örü) Turmak,*
- b. Otağ Diktirmek,*
- c. Yığnak Olmak,*
- d. Bol Yeme İçmek,*
- e. Kengeş / Meşveret / Sohbet Etmek”* (2005: 40-45).

Karalayev’den derlenen varyantta, doksan beş yaşında ve bitkin (felç) durumda olan Eleman, yedi yıldır kayıp olan oğlu Töştük’ün memlekete geri dönüşünün şerefine büyük bir toy verir. Bu toyun tertibi için gelini Kenceke’ye haber yollar ve onu bu iş için görevlendirir. Toy, Kenceke’nin sarayında gerçekleştirilir. Eleman bu toya dünyanın dört bir tarafındaki bey ve hanları davet etmesi için Cortuulçu’yu görevlendirir. Yedi ev dolusu hazinesini ihtiyaç sahiplerini dağıtır. Bu toya Koşoy Han, Kaşkar Hanı Alabek, Beybit Kel Oğlu Er Ürbü, Aydarkan Oğlu Er Kökçö, Buudayık Oğlu Muzburçak, Kök Cökör, Han Kokon, Kozubek, Şınçibek, Malabek, Tekeçi Han, Şıgay Han, Camgırçı, Canaalı ve Karaç Hanlar, Cügörü ve Akın Han davet edilir. Anlatmada, bu hanlardan bahsedilirken kullanılan tasvirlerle Dede Korkut boylarındaki bey ve yiğitlerin tasvirinde kullanılan ifadeler birbirlerine benzemekte olup bu ifadelerden birkaçının örneği aşağıda sunulmuştur:

Koşoy Han’ın tasviri:

(...)

Al At-Başı kayran cer, (O At-Başı kıymetli yer,)

Ebi menen cer kılğan, (Ustaca yer edinen,)

(...)

Kulaalı bagıp, kuş kılıp, (Kulaalıyı eğitip, alıcı kuş yapıp,)

Kurama cıyıp curt kılıp, (Çeşitli boyları toplayıp halk yapıp,)

Teli kuş bagıp kuş kılğan, (Deli kuşu eğitip alıcı kuş yapan,)

Tentigen cıyıp curt kılğan, (Yersiz yurtsuzları toplayıp halk yapan,)

Kum çogultup taş kılğan, (Kum yığıp taş yapan,)

(...)

Alakay közü Çolpondoy, (Kocaman gözleri Çolpan Yıldızı gibi,)

Ay kulagı kalkanday, (Kulakları kalkan gibi,)

(...)

Balbandığı başkaça, (Pehlivanlığı farklı,)

Baatır Koşoy abañdın (Bahadır Koşoy amcanın)

Balbanı curtka bir başka (Pehlivanlığı diğerlerinden farklıdır)

Bulkunganda kariyañ, (Öfkelenince aksakalın,)

Buurukkanda oluyañ, (Hiddetlenince evliyan,)

Buttay temir kurçangan, (Bacak gibi demir kuşanan,)

Toonu Koşoy bir salgan, (Dağı Koşoy bir vursa,)

Toonu çapsa ot çıkkan, (Dağı vurunca ateş çıkan,)

Çokmorunan çok çıkkan, (Topuzundan köz çıkan,)

Cürüşünön çañ çıkkan, (Yürüyüşünden toz çıkan,)

Beren Koşoy abañdın (Kuvvetli Koşoy amcanın)

Koburunan can çıkkan. (Sesinden korkudan can çıktı.)

(...)

Kan agızıp kat algan, (Kan akıtıp esir alan,)

Çenemsiz erdik köp kılıp, (Ölçüsüz erlik gösterip,)

(...)

Bek karmaşkan duşmandın (Sağlam düşmanın düşmanın)

Kanın çaçkan er Koşoy. (Kanını saçan er Koşoy.) (...)

Betteşkende alp başın (Karşılaştığında alplerin başını)

Kesken Koşoy emespi, (Kesen Koşoy değil mi,)

(...)

Colunda balban çep kurgan (Yoluna çıkan pehlivanların)

Moynun kesken er Koşoy, (Boynunu kesen er Koşoy,)

(...)

Ustalarga tabılbas, (Ustalarda bulunmayan)

Kara bolot kurç ele. (Kara polat keskin idi.)

Münüşkörgö tabılbas (Doğancıbaşı için bulunmayan)

Kıraan бүркүт куш эле. (Alıcı kartal idi.) (ET, 1996: 14646-14769.m.).

Aydarkan oğlu Er Kökçö'nün tasviri:

Sarı-Arkanı cerdegen, Sarı-Arkan'ı mesken edinen,

(...)

Ölümdön kayra kaytpagan, (Ölümden geri dönmeyen,)

Betteşken coodon tartpagan, (Karşılaştığı düşmandan çekinmeyen,)

Kınsız kılıç, sır nayza, (Kınsız kılıç, boyalı mızrak,)

(...)

Kızıl kıpça ton kiyip, (Kırmızı güzel elbise giyip,)

Kızıl ceerde at minip, (Doru ata binip,)

Kıygaçtatıp baarisın (Yandan hepsinin)

Kıl kuyrugun çart tüyüp. (Kuyruğunu düğümledi.)

Köpkök temir nayza alıp, (Sağlam demirden mızrak alıp,)

Kök ala celek bulgalap, (Gök bayrak sallayıp,) (ET, 1996: 14835-14868.m.).

Buudayık oğlu Muzburçak'ın tasviri:

Al Kökçödön ötkön soñ (O Kökçö'dön geçtikten sonra)

Bukara şarip bıyagı, (Kutsal Buhara diğer tarafı,)

Buzulgan Çambıl tıyagı, (Tahrip olmuş Çambıl öte tarafı,)

Çambıldın belin caylagan, (Çambıl'ın belinde yerleşen,)

(...)

Serpişip adam ceñbegen, (Karışık insanın yenemediği,)

Aksakalı bir kuçak, (Aksakalı bir kucak,)

Buudayık uulu Muzburçak (Buudayık oğlu Muzburçak)

(...)

Kağıştan kayra tartpagan. (Kavgadan kaçmayan.)

Karmaştan kayra kaytpagan. (Karışmadan kaçmayan.)

Bet alıp bende kelbegen, (Cesaret edip insan karşısına çıkmayan,)

Betteşken kelip ceñbegen. (Karşılaşı çıkan gelip yenemeyen.)

Kınsız kılıç baylangan. (Kınsız kılıç kuşanan.)

Coo-caragin şaylangan, (Savaş aletlerini kuşanan,)

Kayra caaçu buluttay (Tekraryağacak yağmur gibi)

Kaarı betine aylangan. (Hiddeti yüzüne yansıdı.)

Capaldaş boyluu, keñ dalı (Kısa boylu, geniş omuzlu)

Bura tartpas Muzburçak, (Geri çekilmeyen Muzburçak,) (ET, 1996: 14905-14927.m.)

Dede Korkut boylarındaki bey ve yiğitlerin tasvirlerinden örnekler ise şu şekildedir:

Kara Göne'nin tasviri:

“Kara Dere ağzında Kadir viren, kara buğa derisinden bişiginün yapuğı olan, acığı tutanda kara taşı kül eyleyen, bıyığın ensesine yidi yirde dügen, erenler evreni, Kazan Bigün kartaşı Kara Göne... / Kara Dere ağzında Kadir veren, kara boğa derisinden beşiğinin örtüsü olan, hiddeti tutunca kara taşı kül eyleyen, bıyığını ensesinde yedi yerde düğümleyen, yiğitler ejderhası, Kazan Bey'in kardeşi Kara Göne...” (Ergin, 2004: 112; Ergin, 1999a: 53).

Kıyan Selçük oğlu Deli Dünder'in tasviri:

“Demür Kapu Dervendindeki demür kapuyı depüp alan, altmış tutam ala gönderinün uçında er böğürden Kıyan Selçük oğlu Delü Dundar... / Demir Kapı Derbendindeki demir kapıyı tepip alan, altmış tutam alaca mızrağının ucunda er böğürten, Kıyan Selçük oğlu Deli Dundar...” (Ergin, 2004: 112; Ergin, 1999a: 53).

Kara Göne oğlu Kara Budak'ın tasviri:

“Hemid-ilen Merdin kal'asın depüp yıkan, demür yaylu Kapçak Melike kan kusduran, gelüben Kazanun kızın erlik-ile alan, Oğuzun ak sakallu kocaları görende ol yigidi tahsinleyen, al mahmuzı şalvarlu, atı bahri hotazlu Kara Göne oğlu Kara Budak... / Hemid ile Merdin kalesini tepip yıkan, demir yaylı Kapçak Melik'e kan kusturan, gelerek Kazan'ın kızını erlik ile alan, Oğuz'un aksakallı ihtiyarlarının görünce yigidi takdir ettiği, al ipekli şalvarlı, atı deniz ördeği püsküllü, Kara Göne oğlu Kara Budak...” (Ergin, 2004: 112; Ergin, 1999a: 53).

Gaflet Koca oğlu Şîr Şemseddin'in tasviri:

“Destursuzça Bayındır Hanun yağısın basan, altmış bin kâfire kan kusduran, ağ boz atının yilisi üzerinde kar turduran Gaflet Koca oğlu Şîr Şemseddin... (Destursuzca Bayındır Han'ın düşmanını bastıran, altmış bin kâfire kan kusturan, ak boz atının yelesi üstünde kar durduran, Gaflet koca oğlu Şîr Şemseddin...” (Ergin, 2004: 112; Ergin, 1999a: 53).

Beyrek'in tasviri:

"Parasarun Bayburd Hisarından parlayup uçan, ap alaca gerdegine karşı gelen, yidi kızun umudı, kalın Oğuz imrençesi, Kazan Bigün inağı, boz aygırlı Beyrek... / Parasarın Bayburt Hisarından fırlayıp uçan, ap alaca gerdiğine karşı gelen, yedi kızın ümidi, kudretli Oğuz'un imrenileni, Kazan Bey'in inançlısı, boz aygırlı Beyrek..." (Ergin, 2004: 113; Ergin, 1999a: 53).

Kazılık Koca oğlu Bey Yigenek'in tasviri:

"Çaya baksa çalımlı, çal-kara kuş erdemlü, kur kurma kuşaklu, kulağı altun küpelü, kalın Oğuz biglerini bir bir atından yıkıcı Kazılık Koca oğlu Big Yigenek... / Dönüp baksa çalımlı, kartal hünerli, süslü eklem kuşaklı, kulağı altın küpeli, kudretli Oğuz beylerini bir bir atından yıkıcı, Kazılık Koca oğlu Bey Yigenek..." (Ergin, 2004: 113; Ergin, 1999a: 54).

Aruz Koca'nın tasviri:

"Altmış ögeç derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen, kolı budı harança, uzun baldırları ince, Kazan Bigün tayısı at ağızlı Aruz Koca... / Altmış ögeç derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen, altı ögeç derisinden külâh etse kulaklarını örtmeyen, kolu budu irice, uzun baldırları ince, Kazan Bey'in dayısı, at ağızlı Aruz Koca..." (Ergin, 1999a: 54).

Bügüz Emen'in tasviri:

"Varuban Peygamberün yüzini gören, gelübeni Oğuzda sahabesi olan, acığı tutanda bıyıklarından kan çıkan, bıyığı kanlı Bügüz Emen... / Giderek Peygamber'in yüzünü gören, gelerek Oğuz'da sahabesi olan, hiddeti tutunca bıyıklarından kan çıkan, bıyığı kanlı Bügüz Emen..." (Ergin, 2004: 113; Ergin, 1999a: 54).

Eylik Koca oğlu Alp Eren'in tasviri:

"Kafirleri it ardına bırağup horlayan, ilden çıkup Aygır Gözler Suyından at yüzdüren, elli yidi kal'anun kilidin alan, Ağ Melik Çeşme kızına nikah iden, Sofı Sandal Melike kan kusduran, kırk cübbe bürinüp otuz yidi kal'a biginün mahbub kızlarını çalup bir bir boynın kuşan yüzinde tutağında öpen, Eylik Koca oğlu Alp Eren... / Kâfirleri it ardına bırakıp horlayan, yurttan çıkup Aygır gözler suyundan at yüzdüren, elli yedi kalenin kilidini alan, Ak Melik Çeşme kızına nikâh edeb, Sofı Sandal Melik'e kan kusturan, kırk cübbe bürinüp otuz yedi kale beyinin dilber kızlarını çalıp bir bir boynunu kucaklayan, yüzünden dudağından öpen, Eylik Koca oğlu Alp Eren..." (Ergin, 2004: 113-114; Ergin, 1999a: 54).

Dede Korkut boylarındaki toyların düzenlenme zamanıyla ilgili değerlendirmelerde bulunan Orhan Şaik Gökay, *“büyük sevinçler için”* de toy düzenlendiğine değinirken Beyrek’in on altı yıl sonra memleketine dönüşünün ardından verilen toyu hatırlarlatır (2004: CCCXCIV). Eleman’ın oğlu Töştük’ün yedi yıl sonra memleketine geri dönüşü şerefine verdiği toy da Gökay’ın kaydettiği, *“büyük sevinçler için”* düzenlenen toylar arasında değerlendirilmelidir. Duymaz’ın işaret ettiği hareket ve durum tasvirleri de Eleman’ın vermiş olduğu toyda karşılık bulmaktadır. Eleman her ne kadar kendisi *“yirinden (örü) turmasa”* da gelini Kenceke’yi bu işle görevlendirmiştir. Yani toy düzenlemeye niyet²¹² eden ilk kişi odur. Bu yönüyle o, gelini Kenceke’nin şahsında tüm halkını harekete geçirmiştir. Toy için gerekli olan eylemlerden bir diğeri olan *“otağ diktirme”* şartını ise Kenceke’nin sarayı yerine getirir. Toya davet edilen komşu bey ve hanlar *“yığnak olma”*; toy için hazırlanan yiyecek ve içecekler *“bol yeme içmek”*; toya katılan on iki hanın kendi arasında toplanıp Manas’a asi olmaya karar vermeleri, Koşoy Han’ın ve Töştük’ün onları yollarından döndürme çabaları da *“Kengeş / Meşveret / Sohbet Etmek”* şartlarını karşılamaktadır.

4.4.2.6. Kahramanın Diğer Hanlara Karşı Manas’ın Yanında Yer Alması

Alt yapılarında tarihî izler barındıran destanlarda boylar ve bu boyların beyleri arasındaki mücadeleler sıkça görülen bir durumdur. II. Göktürk İmparatorluğu’nun Uygurlar, Uygurların Kırgızlar tarafından yıkıldığı ve daha yakın tarihte de Osmanlı ile Karamanoğlu arasındaki mücadeleler hatırlanacak olursa bu durumun tarihî dayanağı da ortaya konulmuş olacaktır. Bu durumun halk anlatmalarındaki en bilinen örneği Dede Korkut Boylarında geçen İç Oğuz-Taş Oğuz mücadelesidir. Başkurtların Küsek Bey adlı destanında da on iki Türk beyinin birbiriyle olan mücadelesi anlatılır (Ergun-İbrahimov, 2000: 287).

Karalayev’den derlenen varyantta, Töştük’ün dönüşü şerefine verilen toy esnasında bir araya gelen on iki han (Koşoy Han, Kaşkar Hanı Alabek, Beybit Kel Oğlu Er Ürbü, Aydarkan Oğlu Er Kökçö, Buudayık Oğlu Muzburçak, Tekeçi Han, Şıgay Han, Camgirçi, Canaalı ve Karaç Hanlar, Cügörü ve Akın Han), Üç-Döbö’nün yamacında toplanıp

²¹² Duymaz, “Yirinden (Örü) Turmak” eylemini açıklarken, *“Bu bir davranma, hareket, eylem bildiren anlamı yanı sıra niyet etme, kalkışma anlamı da vermektedir. Han bizatihi kendisi harekete kalkışarak toplumunu harekete geçirmektedir.”* demektedir (2005: 40).

üç gün toplantı yaparak kendi aralarında görüştüktan sonra Manas’a karşı savaşmaya karar verirler. Kımız içerek sarhoş olup kendilerinden geçerler. Bu hanlardan Kökçö, kadınının Almambet tarafından kirletildiğinden; Tekeçi, Şıgay ve Camgırçı Hanlar, Manas’ın kendilerine kırk çorosu kadar değer vermediğinden; diğerleri de Manas’ın çok haraç istediğinden şikâyetçidir. Bu sırada olanları duyan Töştük, onlara Kara Han öldükten sonra Kalmak ve Mançuların Kırgızlara yaptığı zulmü ve bunun sonucunda on iki hanın gazaba ve zindanlara düştüğünü hatırlatarak kendilerini bu durumdan Manas’ın kurtardığını hatırlatır. Manas on iki yaşında Çin’e savaş açmışve “Kankor” unvanını almıştır. Töştük, Marganlan’daki Alooken’in hanı Alımkan’ı yenip servetini on iki hana dağıttığını onlara hatırlatır. Burada Manas’ın Atoynok, Kökbörü, Almanbet, Çubak, Acıbay, Bakay, Serek, Sırgak adlı yiğitlerini ve meziyetlerini anlatarak on iki hanı Manas’a karşı savaş açma niyetlerinden vazgeçirmek ister. Töştük, bu durumu daha önceden tahmin ettiği için Manas’ı toya çağırmadığını da burada onlara söyler. Onları Manas’la savaşıp onun zulmüne uğramamaları hususunda uyarır ve kendisinin onlarla bir olmayacağını söyler. Manas, Çin hanı Esenkan’ın elçisini öldürüp Er Orgos’u başa geçirmiştir. Coloy’un bin develik çayını ganimet almıştır. Burada Er Ürbü, Kökçö, Tekeçi Han, Şıgay Han, Camgırçı Töştük’ün kendilerinden yana olmayışlarına kızarlar ve onun Manas’la olan yakınlığını eleştirirler. Er Ürbü, Camgırçı, Şıgay Han, Muzburçak, Kozubek, Sıncıbek ve Alabek en seçkin askerlerinden 100’er tanesini vererek Manas’a karşı bir ordu hazırlarlar. Bunların ordularına Tekeçi ve Malabek Hanların askerlerinden 100’er asker de kendi istekleriyle gönüllü olarak katılırlar. Amaçları, Manas’ı ortadan kaldırıp mallarını talan etmektir. İhtiyar Koşoy Han, onları yollarından vazgeçirmek için Manas’ın ne kadar güçlü olduğunu kendilerine anlatıp yollarından döndürmek istese de başarılı olamaz. Yedi han birlikte Manas’ın üzerine doğru yola çıkarlar (ET, 1996: 15614-16445.m.).

A. P. Okladnikov, kahramanlık destanlarının gelişme devrinin ata erkil soy döneminden göçebe monarşiye geçiş dönemi olduğunu belirtirken şunları söyler:

“Bu dönemde diğer küçük eserlerdeki kahramanlar elenmiş, sadece büyük bir kahramanın etrafında toplanışmıştır. O kahraman gerçek hana veya devlet başkanlığına yükselmiş ve diğer kahramanlar da feodal sisteme uygun olarak onun etrafında yer almışlardır.” (Gusev, 1967’den Kayhan 2005: 95-96). Okladnikov’un bu bakış açısına göre Er Töştük Destanı’nda ismi Manas’la birlikte anılan bu kahramanlar da bir dönem yaşamış olma ihtimali olan tarihî şahsiyetlerdir. Ancak Manas’ın bile tarihî şahsiyetiyle ilgili çok net

ve kesin bilgiler yokken ismi anılan bu şahsiyetlere tarihî gerçeklik aramak daha önce değinildiği ve Berdibay'ın da kaydettiği üzere araştırmacıları yanlış sonuçlara götürebilir (2002: 7-9). Bu noktada anlatıcıların halk anlatmalarının inandırıcılığını arttırmak için anlatmalara tarihî gerçekliği olan şahsiyetleri ve coğrafi gerçekliği olan yer isimlerini ekleme çabaları da destan ve tarih ilişkisine temkinli yaklaşmak gerekliliğinin önemli nedenlerindendir.

Destanının bu epizodu, Dede Korkut boylarından *İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Boy'u* hatırlatır. Adı geçen boyda, Kazan Han'ın yılda bir kez düzenlediği hanı yağma törenine Dış Oğuz beyleri çağrılmamış ve bunun üzerine Dış Oğuz beyleri başta dayısı Aruz olmak üzere Kazan Han'a düşmanlık beslemeye başlamışlardır. Aruz, kendi boylarından kız alan ve aynı zamanda Kazan Han'ın da en yakın adamlarından olan Beyrek'i Kazan'la kendi aralarında aracı olması için yanına davet eder. Daveti dostça, niyeti düşmancadır. Beyrek, Aruz'un davetini kırmaz ve tedbirsiz şekilde Aruz'un huzuruna gelir. Burada Aruz, Beyrek'ten Kazan'a asi olmasını istediğinde Beyrek, Kazan'ın çok iyiliğini gördüğünü söyleyip Aruz'a karşı çıkar. Bunun üzerine Aruz, Beyrek'i kılıçla yaralayıp atına bindirerek memleketine geri gönderir. Memleketine dönen Beyrek, adamlarına başından geçenleri anlatıp Kazan'a haber saldıktan sonra yaşamını yitirir (Ergin, 2004: 243-251).

Daha önce de belirtildiği üzere on iki hanın Manas'a asi olmasının sebepleri arasında on iki hanın Manas'ın kırk çorosunu kıskanması ve haracı arttırması yatmaktadır. Dış Oğuz beyleri de kendileri davet edilmediği hâlde Kazan tarafından yağma toyuna davet edilen İç Oğuz beylerini kıskanırlar. Ancak bu, basit bir kıskançlık değildir. Çünkü yağma toyları bir bakıma maddi bir gelir kaynağıdır. Yani Manas'ın haracı arttırmasıyla aynı bağlamda, iktisadi bir hususiyettir. Görüldüğü üzere, Dış Oğuz beylerinin Kazan'a asi olma sebepleriyle on iki hanın Manas'a asi olmalarının nedenleri kıskançlık ve maddi anlaşmazlıklardır.

5. METİN (Transkripsiyon, Aktarma)

1- KÖKÖTÖYDÜN AŞINDAGI KÜRÖŞ**TUURALUU**

Kökötöy aşı bolgondo,
 Kapır menen musulman
 Kara kurttay kıcıldap,
 Kaynap cerge tolgondo.
 5- Kökötöydün aşında,
 Kapır menen musulman
 Kaş kaytarar bir can çok,
 Kabılan Manas başında.
 Ar kim nazar tük salbay,
 10- Kapır menen musulman
 Ukuruk kayırar tük kalbay.
 Alp-döölördün barısın
 Atınan tüşürüp şaşırtıp,
 Dalpılatıp barısın
 15- Aşta cöo bastırıp.
 Korcoñdogon can kalbay,
 Kıya basıp kire albay,
 Kılım döönün barısı
 Kıran Manas kökcalga
 20- Kayaşak bere albay,
 Kalk karatıp turganı,
 Oşondo Kökötöydün Bokmurun
 Kalkka carın uguzup:
 «Miñ karaça töö saydım,
 25- Buttap altın zer saydım,
 Kapır menen musulman
 Bir tamaşa salsın dep,
 Kan atamdın toyunda
 Kalk karmaşıp kalsın dep,
 30- Kulak ugup, curt körüp,

1- KÖKÖTÖY'ÜN AŞINDAKİ GÜREŞ**HAKKINDA**

Kökötöy'ün aşı olduğunda,
 Kâfir ile Müslüman
 Kara kurt gibi çoğalıp,
 Çokça yere dolduğunda.
 5- Kökötöy'ün aşında,
 Kâfir ile Müslüman
 Sınırı bekleyecek bir canlı yok,
 Kaplan Manas dahi başında.
 Kimse (sınıra) dikkat etmiyor.
 10- Kâfir ile Müslüman
 Kement çevirir kimse kalmadı.
 Büyük devlerin hepsini
 Atından düşürüp şaşırtıp,
 Havada çevirip hepsini
 15- Aşta yaya yürüttü.
 Hiddetlenen kimse kalmayıp
 Doğrudan (korkmadan) kimse giremeyip,
 Asrın devlerinin hepsi
 Cesur Manas kök cala
 20- Karşılık veremeyip,
 Halkın gözü önünde,
 O zaman Kökötöy'ün Bokmurun'u
 Halka duyurdu:
 "Bin kara deve ödül koydum,
 25- Küpler dolusu altını ödül koydum,
 Kâfir ile Müslüman
 Eğlensin diye,
 Han atamın toyunda
 Halk güreşsin diye,
 30- Herkes işitip görsün diye,

Kan atamdın söölötü
 Door kıyamət bolguça,
 Unutulbay kalsın dep,
 Kapırdan çıgıp bir balban,
 35- Musulmandan bir balban,
 Cöö küröştü salsın dep,
 Cıkkarı bayıp kalsın dep,
 Cıgılğan kuru kalsın dep.
 Atamdan arbin düynö, ilek mal
 40- Uşul aştan tük kalbay.
 Ada bolup kalsın» — dep.
 Mancuulardın Neskara
 Bul sözdü ugup alıptır,
 «Kalmaktardın kan Coloy
 45- Kaçan baydañ tiet», — dep,
 Kayrat aytıp barıptır.
 «Kalıñ düynö, sansız mal
 Kökötöygö saydı», — dep,
 Coloy ugup kalıptır.
 50- Mına oşondo kan Coloy
 (Dañkı katuu taş cargan,
 Colu katkan Coloygo,
 Coloygo adam coloybu?!)
 Karmaşkandı kaldaytıp
 55- Alıp turgan kezi eken,
 Balaketti döölörgö
 Salıp turgan kezi eken,
 Küröşkondü talkalap,
 Çalıp turgan kezi eken.
 60- Ceti cılı cöö basıp,
 Cetik nayza maylagan,
 Cetimiş alptı caylagan.

Han atamın namı
 Kıyamət zamanına kadar,
 Unutulmadan kalsın diye,
 Kâfirden çıkıp bir pehlivan,
 35- Müslümandan çıkıp bir pehlivan,
 Güreşsinler diye,
 Yenen zengin olsun diye,
 Yenilenin eli boş kalsın dedi.
 Babamdan kalan çok servet ve hayvan
 40- Bu aşta hiç kalmayıp,
 Hepsi tükensin” – dedi.
 Mançuların Neskarası
 Bu sözü işitmiştir,
 «Kalmakların hanı Coloy
 45- Ne zaman faydan dokunur» -diye,
 Gidip sitem etmiştir.
 «Çok servet ve sayısız hayvan
 Kökötöy’ün anısına ödül koydular», -diye,
 Coloy işitmiştir.
 50- İşte o zaman han Coloy
 (Şöhreti her tarafa yayılmış,
 Zalim Coloy’a,
 Hangi insan yanaşır?!)
 Güreştiğini tutup kaldırıp
 55- Yendiği zamanmış,
 Felaketi devlere
 Gösterdiği zamanmış,
 Güreştiğini parçalayıp,
 Yendiği zamanmış.
 60- Yedi yıl yaya yürüyüp,
 Yetik mızrak yağlamış
 Yetmiş alpı öldürmüş.

Ceti batman buuday cep,
 Dan cıttangan çoñ Coloy,
 65- Cetimiş alptı bir soyup,
 Kan cıttangan çoñ Coloy.
 Cöögö balban, atka cok,
 Coloy öñdüü kapır cok.
 Kalbayıp oozu birikpeyt
 70- Kandalçının kabınday.
 Birindegen murutu
 Aybaltanın sabınday,
 Cılañayak, cılañ baş
 Aybatı kıyın uşunday.
 75- Bu Coloydon oolak kaç.
 Balbandığı başkaça,
 Balbandı cıkkın bir kança
 «Kökötöydün köp bayge,
 Bir küröşüp köröm, — dep, —
 80- Balbanga cıkkın buruttu
 Kötörüp urup salam, — dep, —
 Kökötöydün köp bayge
 Ceke özüm alam, — dep —
 Balbanga cıkkın buruttun
 85- Bir esebin tabayın,
 Ulaktay cerge çabayın.
 Çındap kaarım karmasa
 Bölüp-bölüp salayın,
 Kolu-butun suurayın,
 90- San kara saygan buruttun
 Zamanasın kuurayın,
 Çabalı çıksa buruttun
 Çapçıp karmap cutayın.
 Balbanı kelse buruttun

Yedi çuval buğday yiyip,
 Hububat kokan koca Coloy,
 65- Yetmiş yiğidi bir anda kesip,
 Kan kokan koca Coloy.
 Yaya pehlivan olup ata binemeyen,
 Coloy gibi kâfir yok.
 Koca ağzı birleşmez
 70- Kandalçının (kılıç türü) kını gibi.
 Bir bir sayılıyor bıyığı
 Aybaltanın sapı gibi,
 Yalınayak, çıplak baş
 Heybeti büyük öylece.
 75- Bu Coloy'dan uzak dur.
 Pehlivanlığı farklı,
 Pehlivanı yenen birkaçı
 «Kökötöy'ün çokça ödülünü,
 Bir güreşip alayım, - diye, -
 80- Pehlivana karşı çıkan Kırgız'ı
 Kaldırıp yıkayım, -diye, -
 Kökötöy'ün çokça ödülünü
 Yalnız kendim alayım, - diye —
 Pehlivana karşı çıkan Kırgız'ın
 85- Bir çaresini bakayım,
 Oğlak gibi yere vurayım.
 Gerçek gazabım tutarsa
 Parça parça edeyim,
 Elini ayağını koparayım,
 90- Sayısız hayvan ödül koyan Kırgız'ın
 Çaresine bakayım,
 Zayıfı çıkarsa Kırgız'ın
 Yakalayıp yutayım.
 Pehlivanı gelse Kırgız'ın

95- Başın karmap culayın,
 Kızıtalak buruttun
 Başına kıyın kılayın,
 Betteşkendi koyboyun,
 Burut, kalmak eköönö
 100- Oyundu mıktap oynoyun».
 Coloy cayın surasañ,
 Buka moyun, buura san
 Bulkuşkandı kuuratkan.
 Kalmaktardın boz kise
 105- Cılma bolgon çoñ Coloy
 Cılañaç belge çalıptır,
 Altımış teke terisin
 Sırttan kılğan kandagay
 Anı kiyip alıptır.
 110- Kaardanıp bakırıp:
 «Çık balban», — dep çakırıp.
 Karıpçını kamınıp,
 Körör bolsoñ Coloydu
 Kök kamanday çamınıp,
 115- Alışkandı algıday
 Adamdan bölök bul Coloy
 Betteşkenden barısın
 Uzununan salgıday,
 Karmaşıp bende bargısız,
 120- «Katılışam» — degen can
 Ölböy tirüü kalgısız.
 Tuurası coon, boyu bas,
 Boz calpak tartkan cılastın
 Bütön boyu kara taş.
 125- Körsö köñül bölünöt,
 Körör bolsoñ Coloydu

95- Başını tutup koparayım,
 Kahrolası Kırgız'ın
 Başına zorluk çıkarayım,
 Karşılaştığımı bırakmamayım,
 Kırgız, Kalmuk ikisine
 100- Oyunu iyice oynayayım (iyice eğleneyim).
 Coloy'un hâlini sorarsan,
 Boğa boyunlu, buğra butlu
 Dövüştüğünü mahfeder.
 Kalmukların güvendiği
 105- Kurnaz koca Coloy
 Çıplak beline bağlamış
 Altmış teke derisini
 Güç veren kandagayı (güreş elbisesi)
 Giymiştir.
 110- Öfkelenip bağırıp:
 «Karşıma çık pehlivan», diye çağırıp
 Demir kolluklarını hazırlayıp
 Görsen Coloy'u
 Yaban domuzu gibi tek ayağıyla yeri kazıyıp,
 115- Karşılaştığını yenecek gibi
 İnsandan farklı bu Coloy
 Karşılaştığının hepsini
 Boylu boyunca yere serecek gibi,
 Kapışmaya insan dayanamaz,
 120- «Kapışırım» - diyen insan
 Ölümden kurtulamaz.
 Genişliği kalın, boyu kısa,
 Bodur gibi Coloy'un
 Bütün vücudu kara taş.
 125- Görenin dikkatini çeker,
 Görürsen Coloy'u

Kök döbödöy körünöt.
 Kalmaktardın kan Coloy
 Balaketti salganı:
 130- «Kazır çıkkın maga», — dep,
 Cerdi çapçılğanı.
 Kapır menen musulman
 Karçalışıp turganı.
 «Balbanga Coloy çıktı, — dep,
 135- Kanday tuulgan mıktı», — dep,
 Karap turdu cardanıp,
 Kan Coloygo tañdanıp.
 Kökötöydün aşında,
 Köp musulman barısı,
 140- Ayran kaldı Coloygo
 Koşoy baştik karısı:
 «Bettep adam barabı?
 Betteşken aman kalabı?» —
 Kırgın bolçu emedey
 145- Kızık boldu barısı.
 Kak maydandın tübündö,
 Kan Manastın zor ordo
 Kalk ortogo tigilgen,
 Bir cagina ordonun
 150- Manas baştik kırk çoro
 Oyun baştap catkanday,
 Bir burçuna ordonun
 Akkula menen kırk tulpar
 Baylap koyso batkıday.
 155- Bir cagina kırk çoro
 Oynop ordo atkıday.
 Kabarçısı beregi,
 Kırk çoronun içinde,

Gök tepe gibi görünür.
 Kalmukların hanı Coloy
 Felaketi başlattı:
 130- «Şimdi karşıma çık», -diye,
 Yeri yumruklamıştır.
 Kâfir ile Müslüman
 Ne yapacağını bilemeyip şaşırmıştır.
 «Güreşe Coloy çıktı, - diye,
 135- Nasıl da kuvvetli», - diye,
 Hayranlıkla baktılar
 Han Coloy'a imrenip.
 Kökötöy'ün aşında,
 Bütün Müslümanların hepsi,
 140- Hayran oldu Coloy'a
 Koşoy ulusun başkanıdır:
 «Ona kimse karşı gelebilir mi?
 Karşı gelen sağ kalır mı? » —
 Katliam olacak gibi
 145- Tuhaf oldu hepsi.
 Tam meydanın ortasında,
 Han Manas'ın büyük sarayı
 Halk ortaya toplanmış,
 Sarayın bir tarafına
 150- Manas'ın başında olduğu kırk yiğit
 Oyuna başlıyor gibi,
 Sarayın bir köşesine
 Akkula ile kırk tulpar
 Bağlansa sığıyacak gibi.
 155- Bir tarafına kırk yiğit
 Ordo oynayacak gibi.
 Haberçisi işte burada,
 Kırk çoronun içinde,

Kabar aytar Seregi,
 160- Kökcal şerdin özünö
 Oşo Serek barganı.
 «Keldi Coloy balban», — dep,
 Kabar ayta salğanı.
 Bul kabardı ukkanda
 165- Caaday uçup ordunan,
 Calañkıçtay er Manas
 Şaşıp-şuşup kökcalın
 Akolpok tonun kiydi ele,
 Aybanbozdu mindi ele,
 170- Kaynap catkan köpçülük —
 Kolgo karay cürdü ele.
 Kırk çoronun barısı,
 Ölümdön korkpos cılastar
 Kızık bolup barısı,
 175- Acıbay, Bakay eki kan,
 Almambet, Çubak egiz er,
 Serek, Sırgak tegizder,
 Karacoltoy kankordun,
 Kalk çaykagan antkordun,
 180- Kütüp alğan çorusu.
 Ar kaysısı egizden
 Kırılçal, Bozuul, Kutunay —
 Kan Manastın kırk börü
 Kambıl dağı uşunday.
 185- Aybanboz minip kaldayıp,
 Açuulanıp er Manas
 Açıykırık saldı ele,
 Kırk çoronun barısı,
 Kırıl, Bakay karısı:
 190- «Coo kaydalap?» — oşondo

Haber verir Serek'i,
 160- Kökcal aslan kendisine
 İşte o Serek gitmişti.
 «Pehlivan Coloy geldi», diye,
 Haber veriverdi.
 Bu haberi duyduğunda
 165- Ok gibi uçup yerinden
 Can alıcı (Azrail) gibi er Manas
 Acale ederek kökcalın
 Akolpok zırhını giydi,
 Aybanboza bindi,
 170- Kalabalık halk —
 Orduya doğru yürüdü.
 Kırk çoronun hepsi,
 Ölümden korkmayan yiğitler
 Tuhaf olup hepsi,
 175- Acıbay, Bakay iki han,
 Almambet, Çubak iki yiğit,
 Serek, Sırgak hepsi,
 Uğursuz hunharın
 Halkı ezen yalancının,
 180- Beklediği çorusu.
 Her birisi ikişer ikişer
 Kırılçal, Bozuul, Kutunay —
 Han Manas'ın kırk kurdu
 Kambıl dahi böyledir.
 185- Aybanboza binip kendini gösterip,
 Hiddetlenip er Manas
 Öyle bir bağırdı ki,
 Kırk çoronon hepsi,
 Aksakal, Bakay büyüğü:
 190- «Düşman nerede diye? » — o zaman

Dayar bolup kaldı ele.
 Kırk çoro karap turganda,
 Manas buyruk kıldı emi:
 «Bayge alğanı çığıptır,
 195- Tapkın Coloy darısın,
 Barıp cıyıp, aydap kel,
 Din musulman curtunun
 Döö alpının barısın».
 «Ayt» degende kıyt koygon
 200- Çoronu kудay urabı?
 Aydap kelbey Manaska
 Çorolor karap turabı?
 On eki kan musulman,
 Alp — döölördün barısın
 205- Arstan Çubak, Almambet
 Koyboy aydap kalğanı.
 Kankor erdin aldına:
 «Kaalagan alptar mına», — dep,
 Çubatuuga salğanı.
 210- On eki kandin barı bar,
 Ortosunda kaldayıp
 Aksakal Koşoy dagı bar.
 Kutpa cagı betinen,
 Oñ kol cak bıyak çetinen,
 215- Kandin ceeni Cügörü
 Cooru kör tulpar atı bar,
 Bendenin alpı karkıbar.
 «Katılgandı ceysiñ sen,
 «Alp — döölördün barısın
 220- Tınbay altı ay uruşup,
 Alıp saldım deysiñ», — sen,
 Küpüldöp coop kebiñ bar,

Hazır ol pozisyonuna geçtiler.
 Kırk çoro bakarken,
 Manas emir verdi şimdi:
 «Ödül almaya çıkmış,
 195- Bul Coloy'un çaresini,
 Gidip toplayıp buraya getir,
 Müslüman halkların
 Koca yiğitlerinin hepsini.
 Ağızdan laf çıkınca kaybolan
 200- Çoroyu Kудay harap etmez mi?
 Getirmeden Manas'a
 Çorolor bakıp durur mu?
 On iki han Müslüman,
 Koca yiğitlerin hepsini
 205- Arslan Çubak, Almambet
 Hepsini getirdiler.
 Hunhar erin önüne:
 «İstediğin yiğitler işte», — diye,
 Önünden geçirdiler.
 210- On iki hanın hepsi yürüyüp,
 Aralarında belirgin olup
 Aksakal Koşoy dahi var.
 Kuzey tarafından,
 Ordunun sağ tarafından,
 215- Hanın yeğeni Cügörü
 Coorukör adlı tulpar atı var,
 İnsanın kahraman yiğididir.
 «Karşı çıkanı yok edersin,
 «Büyük devlerin hepsini
 220- Dinlenmeden altı ay savaşıp,
 Alıkoydum dersin», — sen,
 Gürleyerek verecek cevabın var

Küröşö turgan ebiñ bar.
 Kapır menen musulman
 225- Tirelişken cer eken.
 Balbanga cıgıp oturgan,
 Balban Coloy er eken.
 Köp cıyındın kaşı eken,
 Kökötöy kandın aşı eken,
 230- Köp içinde, Cügörü,
 Bir kerekke carap ber.
 Kökötöydün köp bayge,
 Mınday kızık kayda bar.
 Eki örköçün korkoytup,
 235- Ördöktöy moynun koykoytup,
 Töödön saydı bir miñdi,
 Barı tegiz kapkara,
 Mañdayında kaşkaça.
 Beeden saydı bir miñdi,
 240- Ancıyandın arkarı coon sarala
 Tañığı menen sayıptır.
 Kökötöydün sanatı
 Cer üstündöğü adamdan
 Kaydan çıga kalıptır.
 245- Sen kandaysıñ balbanga,
 Cıgıp möröy alganga?
 Opol tooday çoñ Coloy.
 Tüp etekten aluuga,
 Eptep karmap çaluuga,
 250- Sen kandaysıñ baruuga?»
 Colu bolgon Cügörü
 Esi cıgıp şaşkanı,
 Cooru kördöy tulpardın
 Üstünön tüşö kaçkanı.

Güreşecek maharetin var.
 Kâfir ile Müslüman'ın
 225- Kapıştığı yer imiş.
 Güreşmeye çıkan,
 Pehlivan Coloy er imiş.
 Çok aş ve düğünlerin iyisiymiş,
 Kökötöy Han'ın aşı imiş,
 230- Kalabalık içinde, Cügörü
 Bir işimize yara.
 Kökötöy'ün çok ödülü,
 Böyle birşey nerede var.
 İki hörgüçünü gösterip,
 235- Suna gibi boynunu gösterip,
 Deveden bin tane ödül koydu,
 Hepsi birden simsiyah,
 Alınları beyaz lekeli.
 Kısraftan bin tane ödül koydu,
 240- Andıcan'ın arkarı sarımsı
 Sürüyüsüyle ödül koydu.
 Kökötöy'ün töreni gibi
 Yer üstündeki insanların hangisi
 Böyle bir tören düzenlemiştir.
 245- Sen nasılsın (var mısın?) güreşe,
 Yenip ödül almaya?
 Heybetli dağ gibi koca Coloy.
 Eteğinden tutmaya,
 Zorla yakalayıp düşürmeye,
 250- Sen güreşe çıkabilir misin? »
 İşleri yolunda giden Cügörü
 Akli gidip şaşırdı,
 Coorukör gibi tulparın
 Üstünden iniverdi.

255- «Astıña tartuu bereyin
Coorukör tulpar malımdı,
Kutkaramın canımdı.

Coloygo barsam oñboymun,
Curtka şıldıñ bolboymun,

260- Açıuñ kelse, baatırım,
Kılıçıñ kolgo alıñız,

Küröşpöyt deseñ Coloygo
Kılıçtap başım alıñız.

Öz koluñ menen, baatırım,

265- Cerge kömüp salıñız!

Kalaymandı baştası,
Kalmaktın kanı çoñ Coloy

Karmap tıtıp taştası,

Cartı tataal kıyadan,

270- Calgız elem uyadan,

Elim alıs, curtum cok,

Uşunday eken düynö bok,

Ölöp kalsam kalmaktan,

Çurkaarım butum cok,

275- Cılanga çalış men elem,

Şıypanaarga kuyruk cok,

Kulanga çalış men elem,

Toodoy Coloy kapırğa

Küröşpöym, Manas, küröşpöym!

280- Başımdı özüñ kesip al,

Men barbaymın tegele.

Kürkürögön kapırğa».

«Kandın ceeni Cügörü

Katın kayrat, suu cürök

285- Kara cerge kirsın!» — dep,

Kankor Manas kabılan

255- «Sana hediye vereyim,

Coorukör tulpar atımı,

Kurtarayım canımı.

Coloy'la güreşirsem yenemem,

Halka maskara olamam,

260- Öfkelenirsen, yiğidim,

Kılıcınızı elinize alınız,

Güreşmiyor Coloy'la diye

Kılıçla kellemi alınız.

Kendi eliniz ile, yiğidim,

265- Öldürünüz!

Kargaşa çıkarırsa,

Kalmuk'un hanı koca Coloy

Yakalayıp öldürürse,

Zorlu dik yamaçtaki,

270- Yuvadın yalnız idim,

Halkım uzak, vatanım yok,

Öyle imiş fani dünya,

Ölürsem Kalmuk'un elinden,

Arkamda kimse yok,

275- Yılana benzeyen ben idim,

Sallamaya kuyruğum yok,

Kulana benzeyen ben idim,

Dağ gibi Coloy kâfire

Güreşmem, Manas, güreşmem!

280- Kellemi kendin kesip al,

Ben gitmem kesinlikle.

Gürleyen kâfire».

«Han'ın yeğeni Cügörü

Kadın gibi korkak

285- Kara toprağa girsın!» — diye,

Kankor Manas kapılan

Kadırlı caman kaldı emi.
«Camandı kудay can kılбай
Alıp salsa bolo», — dep,
290- Andan arı öттü ele,
Tazdın uulu er Ürbü
Er Ürbügö cetti ele.
«Eki Kemin cerdegen,
Esebi çok çeçen er degen,
295- Kürüçün küzdük aydagan,
Kürüçünün kürmөгүн
Külökkö berip baylagan.
Kara tilin kayragan,
Kan aldında sayragan,
300- Kara üñkürdü üy etken,
Kara tokoy mal etken.
Eybit tazdın er Ürbü,
Sen kandaysıñ balbanga,
Tooday bolgon Coloygo
305- Bir serpişip kaluuga?»
Baatırlıgın baykap bil,
Barınan caman kaçtı emi.
«Ürbü bolboy cerge kir!»
Anda Ürbü munu aytat:
310- «Kokuy, kankor, ne deysiñ?
Nalat kankor ne deysiñ?
Cardı cürüp bayıdım,
Calgız cürüp köböydüm,
Kulaalı bagıp kuş kıldım,
315- Kurama cıyıp curt kıldım,
Telik kuş bagıp kuş kıldım,
Tentigen cıyıp curt kıldım.
Baygesin men albaymın,

Kalbi kırıldı.
«Kötüyü Allah yaşatmadan
Aramızdan alsa», — diye,
290- Ordan öteye gitti,
Taz'ın oğlu er Ürbü
Er Ürbü'nün yanına gitti.
«İki Kemin'de yerleşen,
Hesapsız söz ustası er demiş,
295- Pirincini güzün ekermiş,
Pirincin içindeki (kürmök) otları
Yürük ata verip beslermiş.
Çok güzel konuşan,
Hanın önünde şakiyan,
300- Kara mağarayı ev eden,
Kara orman içinde hayvan besleyen.
Eybit kelin Er Ürbü'sü,
Sen güreşebilir misin,
Dağ gibi olan Coloy'la
305- Bir kere kapışmaya? »
Yiğitliğini (!) gör işte,
Herkesten önce o kaçtı.
“Ürbü olmayasın toprağa giresin!»
O zaman Ürbü bunu söyler:
310- Vay vay, kankor, ne dersin?
Lanet kankor ne dersin?
Fakirken zengin oldum,
Yalnız iken çoğaldım,
Kulalı besleyip alıcı kuş yaptım,
315- Dağınık halkı toplayıp millet yaptım,
Terk edilmiş kuşu besleyip alıcı kuş yaptım,
Başboş gezenleri birleştirip millet yaptım.
Ödülde benim gözüm yok,

Kalmagıña barbaymın.

320- Coloygo baram dep böödö,

Ölüm bolup kalbaymın.

Coloyun karmap albaybı,

Başımdı üzüp salbaybı,

Men ölgöndö cıygan curt

325- San karasın çaçpaybı,

Sapırılıp baarısı

Tarap alıp kaçpaybı.

Kulaalı keter cerine,

Kurama keter eline,

330- Telik kuş keter cerine,

Tentigen keter eline.

«Küröş, — deseñ, — kalmakka»,

Ürbünün beli sınbaybı,

Ürbünün beli singan soñ,

335- Curtumdu kудay urbaybı.

Ürbü turup tügüldü,

Ürbünü körüp er Manas,

Er Ürbüdön tüñüldü.

Arı karay öttü ele.

340- Kazaktardın kan Kökçö,

Kan Kökçögö cetti ele:

«Adırdıuu talaa Sarı-Arka,

Al cerlerdi cerdegen

Kökçö menen Manas deyt.

345- Aydarkandın er Kökçö

Sarı-Arkanı cerdegen,

Salmagın, oor er degen.

İtkeldüü sorpo, mayлуу et,

Men kaalap alam ölüp ket.

350- Taruusun taştay ahtagan,

Kalmuk'la güreşmem.

320- Coloy'a güreşeceğim diye

Hayatımdan vazgeçmem.

Coloy'un beni yakalamaz mı,

Başımı koparmaz mı,

Ben öldüğümde topladığım halk

325- Sayısız hayvanını dağıtmaz mı,

Savrulup hepsi

Her tarafa dağılıp kaçmaz mı.

Kulalı gider yerine,

Dağınık halk gider yurtlarına,

330- Terk edilmiş kuş gider yerine,

Başıboş gezenler gider yurtlarına.

«Güreş, - desen, - Kalmuk'la»,

Ürbü'nün beli kırılmaz mı,

Ürbünün beli kırıldıktan sonra,

335- Halkımı Allah kahretmez mi.

Ürbü kalkıp vazgeçti,

Ürbü'yü görüp Er Manas,

Er Ürbü'den vazgeçti.

Öte tarafa geçmişti.

340- Kazakların Han'ı Kökçö,

Han Kökçö'ye varmıştı:

«Yamaçlı Sarı-Arka,

O yerlerde yaşayan

Kökçö ile Manas derler.

345- Aydarhan'ın er Kökçö'sünü

Sarı-Arka'da yaşayan,

Çok güçlü bir yiğit derler.

Yağlı çorba, yağlı et,

Ölümden korkmadan çıkmanı istiyorum.

350- Darısını taş gibi ayıklayan,

Katının kızday maktagan,
 Betteşip bende barbagan,
 Aydarkan uulu alp Kökçö
 Eñkeytip adam albagan,
 355- Kalk atası Kökötöy,
 Kökötöydün aşı eken,
 Köpçülüktün kaşı eken,
 Sen kandaysıñ balbanga?
 Colu katkan Coloygo
 360- Bir betteşip kaluuga,
 Cıgıp möröy aluuga?
 Kazaktardın kan Kökçö,
 Kaalap turam balbanga,
 Kalmaktardın Coloygo
 365- Küröş kılıp barganga,
 Arıstanday sürüşüp,
 Aç börüdöy culuşup
 Muntip namıs alganga.
 Kıymıldatpay, kamıntpay,
 370- Kamtıy karmap alganga,
 Kara cerge salganga».
 Bezge saygan emedey,
 Bezildedı er Kökçö:
 «Sarı-Arka degen cerim bar,
 375- Sarı-Arkanı ceridegen
 Sandagan kazak elim bar.
 Coloygo salıp Kökçönü
 Kılayın degen ekensiñ,
 Sala berip colborsko
 380- Tınayın degen ekensiñ,
 Sarı-Arkaday cerimdi
 Alayın degen ekensiñ.

Kadını kız gibi metheden,
 Dövüşmeye kimse gitmeyen
 Aydarkan oğlu alp Kökçö
 Kaçmaya fırsat vermeden insan yakalayan,
 355- Halkın babası Kökötöy,
 Kökötöy'ün aşı imiş,
 Kalabalığın önde gideni imiş,
 Sen güreşebilir misin?
 Uğursuz Coloy'la
 360- Bir kere kapışmaya,
 Çıkıp ödül almaya?
 Kazakların han Kökçö,
 İstiyorum güreşmeni,
 Kalmukların Coloy'uyla
 365- Güreşmeye gitmeni,
 Aslan gibi kapışıp,
 Aç kurt gibi dövüşüp
 Böyle namusumuzu kurtar.
 Kıymıldatmadan, hazırlanmasına izin vermeden
 370- Hemen yakalamanı,
 Kara yere yıkmanı».
 İğne batmışçasına,
 Hemen cevap verdi er Kökçö:
 «Sarı-Arka denen yerim var,
 375- Sarı-Arka'yı yurt edinen
 Sayısız Kazak halkım var.
 Coloy'la güreştirip Kökçö'yü
 İşimi göreyim diyorsun,
 Salıverip kaplana
 380- Kurtulayım diyorsun,
 Sarı-Arka gibi toprağımı
 Alayım diyorsun.

Akim bolup kazakka
 Kalayın degen ekensiñ.
 385- Kokuy, Manas, korduguñ,
 Küröş dep turgan zorduguñ.
 Basıp barsam men Kökçö,
 Kalmaktardın çoñ Coloy
 Başımdı üzüp albaybı.
 390- Alakanday musulman
 Namısı ketip kalbaybı».
 Anda Manas munu aytat:
 «Baatır Kökçö dep cürsöm,
 Katın Kökçö ekensiñ.
 395- Ayabagan eñ çabal
 Bakır Kökçö ekensiñ.
 Köp cer menen salışıp,
 Köngön Kökçö dep cürsöm,
 Ölgön Kökçö ekensiñ.
 400- Kıyamattı sen eçak
 Körgön Kökçö ekensiñ.
 Işkı cokto, ıyman cok,
 Namıs cokto, arı cok,
 Seni kудay urabı?
 405- Can aluuçu calañkıc
 Al kalmaktın canında
 Canaşa birge turabı?» —
 Kaardanıp cemelep,
 Kan Kökçödön öttü ele,
 410- Eştektardin Camgırçı
 Camgırçıga cetti ele:
 «Ceti-Özöndü cerdegen
 Cetkileñ kıyın er degen,
 Akkökül tulpar at mingen,

Hükümdar olup Kazak’a
 Kalayım diyorsun.
 385- Vay vay, Manas, küçümsüyorsun
 Güreş diye zorluyorsun.
 Güreşirsem ben Kökçö,
 Kalmukların koca Coloy’uyla
 Başımı koparmaz mı.
 390- Avuç içi kadar Müslüman’ın
 Namusu elden gitmez mi?
 O zaman Manas bunu söyler:
 «Yiğit Kökçö diye seni bilirken,
 Kadınmışsın sen Kökçö.
 395- O kadar çok zayıfmışsın ki
 Bakır gibi değersizmişsin Kökçö.
 Pek çok insanla dövüşüp,
 Usta Kökçö diye bilirken,
 Değersiz Kökçö’ymüşsün.
 400- Kıyameti sen çoktan
 Gören Kökçö’ymüşsün.
 Aşk olmayanda, iman yok,
 Namus olmayanda, hayâ yok,
 Seni Allah bile kahretmez?
 405- Can alıcı ölüm meleği
 O Kalmuk’ın yanında
 mı duruyor? » —
 Gazaplanıp azarlayarak,
 Han Kökçö’den uzaklaştı,
 410- Eşteklere Camgırçı’sı
 Camgırçı’ya gitti.
 «Ceti-Özön’ü yurt edinen
 Yiğitlerin yigidi er denilen
 Akkökül tulpar ata binen

415- Eştektege döo bolgon,

Kaçkan-bozgon kalikka

Kan Camgırçı ee bolgon.

Baatırdığıñ başkaça,

Balbandığıñ bir kança,

420- Kınsız kılıç baylangan,

Cerdin üstün tügötüp,

Cortup cürüp aylangan,

Er Camgırçı kıraakım,

Erdigi curtkı sınaakım,

425- Kan Kökötöy aşında,

Kalıñ cıyın kaşında

Coloy menen betteşip,

Karmalaşıp kalganga,

Sen kandaysıñ balbanga?

430- Musulmandın arbagın

Bir kötörüp salganga?»

Mına oşondo Camgırçı

Közü ketti alaktap,

Butu ketti salaktap,

435- Bileginen sap ketip,

Cürögünön kan ketip,

«Oo, Manas, curt atası Kökötöy,

Kökötöydün bul toyun

Körgölü kelgen ekenmin,

440- Kör düynögö kabılıp,

Kökcılım senin özündön

Ölgölü kelgen ekenmin.

Kaşayta közüm oyup sal,

Koluñ menen soyup sal.

445- Men Coloygo barbaymın

Balaasına kalbaymın».

415- Eştekler'e dev olan,

Yersiz yurtsuz halka

Han Camgırçı sahip çıktı.

Yiğitliğin başka türlü,

Pehlivanlığın bir başka,

420- Kınsız kılıç kuşanan,

Yeryüzünde çok yer gezip,

Dolaşıp dönen,

Er Camgırçı yiğidim,

Erliği yurtta bilinenim,

425- Han Kökötöy'ün aşında,

Büyük törenlerin en iyisinde

Coloy ile kapışıp,

Dövüşmeye,

Sen nasılsın güreşmeye?

430- Müslüman'ın ruhunu

Bir kere sevindirmeye?»

İşte o zaman Camgırçı

Gözleri büyüdü korkup,

Ayakları titredi,

435- Elindeki baltası düşüp,

Yüreği kan ağlayıp,

«Oo, Manas, halk babası Kökötöy,

Kökötöy'ün bu toyunu

Görmeye gelmişim,

440- Fani dünyaya kapılıp,

Kaplanım senin elinden

Ölmeye gelmişim.

Kör ederek gözümü oy,

Elin ile kendin kes.

445- Ben Coloy'a gitmem

Gazabına uğramam».

Camgırçı kaçıp balbandan

Anı da kудay aldı emi.

Andan arı kankor şer

450- Er Töştökkö bardı emi:

«Er Töştük saga kezigip,

Cok eken menin armanım,

Caralgan alptın sırttanı

Caraşıktuu balbanım.

455- Alakanday musulman

Sırttanı eleñ sen Töştük,

Alakanday musulman

Kutmanı eleñ, sen Töştük.

Nayzakerden erendin

460- Iktuusu eleñ, er Töştük.

Alakanday musulman

Mıktısı eleñ, Er Töştük.

Erdikti epsiz salıp ber, Töştük,

Men aytkan cakka barıp ber, Töştük,

465- Balbanga başıñ tıgılsın, Töştük,

Alışkan kalmak cıgılsın, Töştük,

Toguz bir uuldun kencesi, Töştük,

Bir kудaydın bendesi, Töştük,

Elemandın erkesi, Töştük,

470- Kün tiygen çöldün çatırı, Töştük,

Din musulman baatırı, Töştük,

Oñ daliñ opsuz keñ kılğan, Töştük,

Caratkan süyüp şer kılğan, Töştük,

Calpı curtka er kılğan, Töştük,

475- Tan, atar salkın bozumsuñ, Töştük.

Canıma cakın dosumsuñ, Töştük,

Altı aylık çöl körgön, Töştük,

Adam körbös cer körgön, Töştük,

Camgırçı kaçıp pehlivandan

Onu da Allah almıştı. (kahretsin)

Ondan sonra kankor şer

450- Er Töştük'e gitti:

«Er Töştük seni gördüm,

İçim rahatladı,

Yaratılmış alplerin sırttanı

Yakışıklı pehlivanım.

455- Avuç içi kadar Müslüman'ın

Sırtlanısın sen Töştük,

Avuç kadar içi müslüman

Kutlusu idin, sen Töştük.

Mızraklı yiğitlerin

460- Beceriklisi idin, Er Töştük.

Avuç içi kadar Müslüman'ın

Mükemmeli idin, Er Töştük.

Öyle bir erlik göster, Töştük,

Benim söylediğim yere git, Töştük

465- Pehlivana karşı çık, Töştük

Kapıştığın Kalmuk yenilsin, Töştük

Dokuz oğlun en küçüğü, Töştük,

Bir Allah'ın kulu, Töştük,

Eleman'ın gözdesi, Töştük,

470- Güneşin değdiği çölün çadırı, Töştük,

Dini Müslüman olanları yiğidi, Töştük,

Sağ omzu gayet geniş, Töştük,

Yaradanın severek şer yaptığı, Töştük,

Bütün halka er kıldığı, Töştük,

475- Serin bir tan vaktisin Töştük.

Canıma yakın dostumsun, Töştük,

Altı ay çöl görmüş, Töştük,

Kimsenin görmediği yer görmüş, Töştük,

Uluktursuñ, şerdirsiñ, Töştük,
 480- Katuu kıyın tüyşökkö
 Bir çara taap erdirsiñ, Töştük,
 Çalkuyruk tulpar minip ber, Töştük,
 Aytkanımdı bilip ber, Töştük,
 Çoñ Coloygo kirip ber, Töştük,
 485- Kan Kökötöy aşı eken, Töştük,
 Kalıñ cıyın kaşı eken, Töştük,
 Baygesi arbin, olco köp, Töştük,
 Er bolsoñ işke kanıp ber, Töştük,
 Opol toodoy Coloydu
 490- Uzununan salıp ber, Töştük,
 Kalmaktın Coloy balbanın, Töştük,
 Küröşüp kızıq salıp ber, Töştük,
 Alp-döölör karap bu tursun, Töştük,
 Din istam eli çuu tursun, Töştük,
 495- Erigip turgan eliñdi
 Emi köönün çeçip ber, Töştük.
 Enesi talak çoçkonun
 Eptep başın kesip ber, Töştük,
 Kötörö urup sala kör, Töştük,
 500- Kökötöydün köp bayge
 Özüñ ceke ala kör, Töştük,
 Doldoygon bopboz kalmaktı
 Tolgop bir kıya çala kör, Töştük.
 Tolgop bir karmap cıga kör, Töştük,
 505- Topogo başın tıga kör, Töştük,
 Kömürdöy taptap basa kör, Töştük,
 Köödöndön attay kaçā kör, Töştük,
 Karmaşıp tüpkö cete kör, Töştük,
 Attap bir başın kete kör, Töştük,
 510- «Töştügübüz çıktı», — dep,

Büyüksün, şersin, Töştük,
 480- Son derece zor durumlara
 Bir çare bulursun, Töştük,
 Çalkuyruk tulpara bin, Töştük,
 Söylediklerimi anla, Töştük,
 Koca Coloy'a karşı çık, Töştük,
 485- Han Kökötöy'ün aşı imiş, Töştük
 Büyük törenlerin en iyisiyimiş, Töştük,
 Ödül çok, ganimet çok, Töştük,
 Ersen bu işi hallet, Töştük,
 Koca dağ gibi Coloy'u
 490- Boylu boyunca yere ser, Töştük,
 Kalmuk'un Coloy pehlivanıyla Töştük,
 Güreşip eğlence göster bize, Töştük,
 Alp-devler görsünler, Töştük,
 Dini İslam ülkeler öğrensin, Töştük,
 495- Canı sıkılan halkının
 Şimdi gönlünü eğlendir, Töştük
 Kahrolası domuzun
 Bir şekilde başını kes, Töştük
 Kaldırıp yere vur, Töştük,
 500- Kökötöy'ün çok ödülünü
 Kendin tek başına al, Töştük,
 Biçimsiz soluk renkli Kalmuk'u
 Büküp kes, Töştük.
 Büküp yakalayıp yere vur, Töştük,
 505- Toprağa başını sok, Töştük,
 Kömür gibi sertleştir, Töştük,
 Arsızdan at gibi kaç, Töştük,
 Kapışıp onu yok et, Töştük,
 Üstünden atlayıp kaç, Töştük,
 510- «Töştük'ümüz yendi», — diye,

Musulman curtu süyünsün, Töştük.
 «Töböñdön tiygen kantet», — dep,
 Kapırdın kalkı küyünsün, Töştük.
 Karmaşkan Coloy tüz bolsun, Töştük,
 515- Akır zaman curtuna
 Aytilganday iş bolsun, Töştük,
 Kulaktan karmap bulkuşkun, Töştük,
 Kulcuñdaşıp culkuşkun, Töştük,
 Bagelekten alışkın, Töştük,
 520- Balbandarça çalışkın, Töştük,
 Katuu kayrat kıla kör, Töştük,
 Kapça karmap kalmaktı
 Too kulagan emedey
 Kaldaytıp cerge ura kör, Töştük,
 525- Kıyıktuu cerge süzö kör, Töştük,
 Kıyla söz aytım bile kör, Töştük,
 Kıyığı menen kire kör, Töştük,
 Alp küçüñdü sala kör, Töştük,
 Kaaladım seni bara kör, Töştük,
 530- Kalmakka bülük sala kör, Töştük,
 Celkeden alıp cıga kör, Töştük,
 Batkakka başın tıga kör, Töştük,
 Aldırıp salsañ kalmakka
 Ayabagan caman at, Töştük,
 535- Musulman köönün tındırğın, Töştük,
 Kapırdın belin sındırğın, Töştük,
 Aytım namıs ala kör, Töştük,
 Balbanga basıp bara kör, Töştük,
 Er namıstan ölüüçü, Töştük,
 540- Namısı çok aramdar
 Ölbögön kündü körüüçü, Töştük,
 Baatır bolsoñ kök bolgun, Töştük,

Müslüman halk sevinsin, Töştük.
 «Sana ne yaptılar», — diye,
 Kâfirin halkı üzölsün, Töştük.
 Tutuşan Coloy yerle bir olsun, Töştük,
 515- Ahir zaman halkına
 Anlatılacak hikâye olsun, Töştük,
 Kulağından tutup çek, Töştük,
 Ustaca kapış, Töştük,
 Paçasındadan tutarak güreş, Töştük,
 520- Pehlivanlar gibi dövüş Töştük,
 Çok cesaret göster, Töştük,
 Çuval gibi tutup Kalmuk’u
 Dağ devirmişçesine
 Öylece kaldırıp yere vur, Töştük
 525- Bir çaresine bak, Töştük,
 Çok söz söyledim anlayasın, Töştük,
 İnatla dövüş, Töştük,
 Tüm gücünü göster, Töştük,
 Seni istedim git, Töştük,
 530- Kalmuk’a kargaşalık çıkar, Töştük,
 Ensesinden tutup devir, Töştük,
 Bataklığa başını sok, Töştük,
 Yenilirsən Kalmuk’a
 Adın çıkar, Töştük,
 535- Müslümanların gönlünü rahatlat, Töştük,
 Kâfirin belini kır, Töştük,
 Söylediğim namusumuzu kurtar, Töştük,
 Güreşmeye gidesin, Töştük,
 Yiğit namus için ölür, Töştük,
 540- Namussuz necisler
 Zor günü görürlerdi, Töştük,
 Yiğit olursan inatlı ol, Töştük,

Balbanga buyurup men turam,
 Barı-cokko bek bolgun, Töştük,
 545- Coloydun belin sındırsañ
 Conuñdan kayrat kılayın, Töştük,
 Kökötöydün san bayge
 Talap alıp tınayın, Töştük.
 Artık eptüü erenge
 550- Arkañ tiysin oşogo, Töştük,
 Altıdan atan döo alsın, Töştük
 Alalbagan kopoldor
 Añırayıp cöo kalsın, Töştük».
 Manas mınday korduktap,
 555- Sırttan tuugan Töştüktü
 Küröşkö tüş dep zorduktap,
 Töştüktü mınday degende,
 Alptardı kудay urganı,
 Kayratı kaçıp zirildep,
 560- Kan Manaska coloboy
 Kaçıp cüröt zirildep.
 Alptar şaşıp antañdap,
 Alptardı kудay urganı.
 «Kara coltoy bul kankor
 565- Kokus karmap alat, — dep —
 Aytkanına könbösök,
 Korduk kılıp bul başka
 Takır çaap salat», — dep
 «Balbanga tüş» — dep Töştüktü
 570- Baatır Manas kürküröp,
 Körüp turgan alptardın
 Bütön boyu dүrkүröp.
 Elemandın er Töştük
 Çalkuyruktun üstүнön,

Pehlivana emir verip ben dururum,
 Her şeye hâkim ol, Töştük,
 545- Coloy'un belini kırarsan
 Sayende cesaretleneyim, Töştük,
 Kökötöy'ün sayısız ödүlүнү
 Talan edip rahatlayayım, Töştük.
 Daha becerikli yiğide
 550- Faydan dokunsun onlara, Töştük,
 Altışar altışar erkek deve alsınlar, Töştük
 Alamayan beceriksizler
 Ağızları açık yaya kalsınlar, Töştük».
 Manas böyle emredip,
 555- Sırttan doğmuş Töştük'ü
 Güreşe gir diye zorlayıp,
 Töştük'e böyle dediğinde,
 Yiğitleri Allah kahretti,
 Korktular titreyip,
 560- Han Manas'ın yanına,
 Yaklaşamadılar korkudan.
 Yiğitler telaşlanıp ne yapacaklarını bilemeyen,
 Yiğitleri Allah kahretti.
 «Uğursuz bu kankor
 565- Birden bire yakalayıp alır, -diye-
 Dediğini yapmazsak
 Zorluk çıkarıp başımıza
 Tamamıyla öldürür», — diye
 «Güreşmeye çık» — diye Töştük'ü
 570- Yiğit Manas gürleyip,
 Gören yiğitlerin
 Bütün vücudu titredi.
 Eleman'ın er Töştük'ü
 Çalkuyruk'un üstünden

575- Çayıñgi tondun astınan,

Tizesi cerge bögülüp,

Çurkap tüştü cügürüp,

Okoro tüygön çılırdı

Moyununa salganı,

580- Kankor şerdin aldına

Çalkuyruk tartıp kalganı:

«Baatır Manas kökcalım,

Kapır menen musulman

Kaynap turgan cerinde

585- Kaardanıp bir atsañ

«Balbanga aytsam tüşpöyt», — dep,

Kanımdı töksöñ men mına.

Tüşpöy turgan sebebim,

Irdap berem ırımdı,

590- İymanday aytam sıırımdı,

Bar deseñ Manas barayın,

Balbanga tüşö kalayın,

Senin şağıñ sınığa,

Ölsöm ölüp kalayın.

595- Ayıkpay cürgön caram bar,

Ayıkpagan balaam bar.

Cer aldına tüşköñüm

Ceti cıdar boldu ele,

Cer üstünö çıkkanı

600- Ceti küngö tolo elek.

Cer astına tüşköñüm

Altı cılça boldu ele,

Cer üstünö çıkkanı

Altı kün arañ boldu ele.

605- Menin kanım kaldı bir kaşık

Etim kaldı kök çayık.

575- Çayıñgi elbisesinin altından,

Dizi titreyip,

Aceleyle attan indi,

Okoro usulüyle düğümlemiş yuları

Boynuna asıverdi,

580- Kankor şerin önüne

Çalkuyruk'u sürdürdüğünde:

«Yiğit Manas kökcalım,

Kâfir ile Müslüman'ın

Toplandığı yerde

585- Öfkeyle bir vursan

«Güreşe çık dediğimde çıkmıyor», — diye,

Öldürecekse ben karşıdayım.

Çıkmamamın sebebinin,

Hikâyesini anlatayım sana,

590- Yalansız anlatayım sıırıma,

Git dersin Manas giderim,

Güreşmeye çıkarım,

Senin hatırını kıracağıma,

Gerekirse ölürüm.

595- İyileşmeyen yaram var,

İyileşmeyen belam var.

Yer altına ineli

Yedi yıl kadar olmuştu,

Yer üstüne çıkalı

600- Yedi gün bile olmadı.

Yer altına ineli

Altı yıl kadar olmuştu,

Yer üstüne çıkalı

Altı gün ancak oldu.

605- Bir kaşık kanım kaldı

O kadar zayıf düştüm ki

Çarpışa turgan çamam cok,
 Alışa turgan aylam cok,
 Kıyla aytar kekim bar,
 610- Ustukan sööktö kemim bar.
 Cer aldına barganda
 Alpkarakuş zımırık
 Çın dostoşup alganda,
 Kanatka salıp kötörüp,
 615- Kıyamattan ötkörüp,
 Beri karay çıgarda,
 Süylösö dalay kekim bar,
 Cırtkış ıldıy бүгүлүп,
 Cılma bolgon Төштүгүн,
 620- Cırgalduu candan түнүлүп,
 Alapayım tabalbay,
 Takımımдын чуңkur et
 Ayaktay kılıp koluma
 Algan cerim dagı bar.
 625- Alp karakuş oozuna
 Salgan cerim dagı bar.
 Takımdan kalmak albaybı,
 Dardaytıp cıgıp salbaybı,
 Uruuçu kудay urbaybı,
 630- Musulman şağı sınbaybı,
 Caraluu takım etimdi
 Karmasa kalmak culbaybı.
 Süldörüm bar, alım cok,
 Opol toodoy kapırğa
 635- Sürüşö turgan alım cok.
 Kürküröp Coloy cetkende,
 Kürpöñdöşö ketkende,
 Kудayga ünüm ugulat.

Dövüşmeye hâlim yok,
 Kapışmaya gücüm yok,
 Çok söyleyecek sözüm var,
 610- Kemiklerim bile zayıf düştü.
 Yer altına indiğimde
 Alp Kara Kuş Simurg'la
 Gerçek dost olduğumuzda,
 Kanadına alıp kaldırıp,
 615- Kıyametten geçirip,
 Tam buraya çıkacakken,
 Söyleyecek çok sözüm var,
 Yırtıcı hayvan eğilip,
 Kusursuz Төштүк'ünü
 620- Güzel bir hayattan vazgeçtiğinde,
 Ne yapacağımı bilemeyip,
 Baldırımın etinden
 Kâse kadar kesip elime
 Aldığım yer dahi var.
 625- Alp Karakuş'un ağzına
 Koyduğum dahi var.
 Baldırımdan Kalmuk tutmaz mı,
 Öylece beni yere yıkmaz mı,
 O zaman Allah beni kahretmez mi,
 630- Müslüman'ın gönlü kırılmaz mı,
 Yaralı baldırımı
 Tutarsa Kalmuk koparmaz mı.
 Bedenim var, kuvvetim yok,
 Koca dağ gibi kâfirle
 635- Kapışma hâlim yok.
 Gürleyip Coloy geldiğinde,
 Kapışmaya başladığında,
 Kудay'a sesim ulaşır.

Takınga tepse çoñ Coloy

640- Tompoyup Töştük cığılat.

Kaarduu kalmak karmasa

Kabırgam keter bölünüp.

Al kalmaktan cığılsa,

Arstan tuulgan Töştüğün

645- Ölor türü körünüp.

Bul tiliñdi albaymın,

Bul Coloygo barbaymın.

Kapır menen musulman

Kalayıktın aldında,

650- Kaldayıp Töştük cığılıp,

Kalıñ kara musulman

652- Ubalına kalbaymın.

Baldırıma teperse koca Coloy

640- Yuvarlanıp Töştük devrilir.

Zalim Kalmuk tutarsa

Kaburga kemiklerim kırılır.

O Kalmuk'a yenilirse,

Arslan doğmuş Töştük'ün

645- Öleceği görünür.

Bu sözünü dinlemem,

Bu Coloy'a gitmem.

Kâfir ile Müslüman

Halkın önünde,

650- Koskoca Töştük yere devrilip,

Kalabalık Müslüman halkın

652- Vebalini almam.

2- ELEMANDIN TOGUZ UULUNUN

KILIKTARI TUURALUU

Aytsam kekim dalay bar,
 Menin atam Eleman
 655- Epsiz curtan bay eken,
 Tört kıbıla tarapka
 Malı tolgon can eken.
 Elemandın kolunda
 Toguz uulu bar eken,
 660- Adamga taanı takır cok
 Malga katar can eken,
 Toguz uulu toktoboy,
 Toptop malın bağıptır.
 Başı kara, butu ayrı
 665- Mal katarı kalıptır.
 Elemandın toguz uul
 Aytsa tilin albagan,
 Aydagan cakka baspagan
 Aybanga çalış can eken.
 670- Elemandın tümön mal
 Çöptöy ösüp toluptur,
 Elemandın toguz uul
 Adam emes, mal emes
 Eki arada boluptur.
 675- Elemandın köp cılkı
 Een cayılıp ketiptir,
 Elemandın toguz uul
 Al cılkının artınan
 Tügü kalbay cılastar
 680- Tügöl tentip ölüptür,
 Cılma bolgon camandar
 Cılkını eerçip alıptır.

2- ELEMAN'IN DOKUZ OĞLUNUN

YAPTIKLARI HAKKINDA

Söyleyecek çok sözüm var,
 Benim babam Eleman
 655- Pek çok halktan zenginmiş,
 Dört bir tarafa
 Dağılmış çok hayvanı olan insanmış.
 Eleman'ın
 Dokuz oğlu varmış,
 660- İnsana benzemeyen,
 Hayvana benzer insanlarmış,
 Dokuz oğlu durmadan,
 Sürü sürü hayvanları gütmüşler.
 Başı kara, iki bacaklı
 665- Hayvan gibi olmuşlar.
 Eleman'ın dokuz oğlu
 Dediğini yapmayan,
 Git denilen yere gitmeyen
 Hayvana gibi insanlarmış.
 670- Eleman'ın sayısız hayvanı
 Ot gibi her yere dolmuştur,
 Eleman'ın dokuz oğlu
 İnsan değil, hayvan değil
 İkisinin arasında kalmışlar.
 675- Eleman'ın çok yolkısı
 Sahipsiz yayılıp gitmiş.
 Eleman'ın dokuz oğlu
 O atların peşinden
 Hiçbiri kalmadan kahrolasıcalar
 680- Peşinden gidip kaybolmuşlar.
 Kurnaz olan bu kahrolasıcalar
 Atlarının peşlerine takılmışlar.

Adam körböy can tuybay,
Aybandığı artıptır.

685- Ar cılıkının terisin

Ar kimisi kep kılıp,
Çurayına tartıptır.

Kayda ketken dayın çok,
Kariganda Eleman

690- Ulamadan ulasa,

Bilgenderden surasa,
Kayda ketken kabar çok.

Kara baskan toguz uul

Köçüp-kongon ayıl çok,

695- Ay tügönüp, cıl ötüp,

Aradan kaçça kün ötüp,

Balası arbin Eleman.

Bala azabın tartıptır,

Malı arbin Eleman

700- Mal azabın tartıptır.

Kuzgunday közü kızarıp,

Kuu sakalı uzarıp,

Aylası ketip, küç körüp,

Cetkirgen eken caratkan

705- Cetik minday iş körüp,

Eki közü iriñdep,

Toktoboy muunu zirildep,

Kökürögü kirildep,

Muunu ketip bıkıldap,

710- Közü ketip cılıldap,

Elden kepti köp ugup;

«Eleman kuu baş», — dep ugup,

Çılgıy içi ört canıp

Çıdabay baykuş Eleman

Kimseyi görmeyip duymadıkları için,
Hayvana benzerlikleri artmıştır.

685- Her atın derisini

Hepsi elbise yaparak
Üzerlerine giymişlerdir.

Nereye gittiği belirsiz,

Yaşlandığında Eleman

690- Ulemadan öğrense,

Bilginlerden sorsa,

Nereye gittiklerinden haber yok.

Kahrolasica dokuz oğlun

Göçüp konduğu yurt yok,

695- Aylar yıllar geçip,

Aradan çokça gün geçip,

Evladı çok Eleman.

Evlat acısını çekmiştir,

Hayvanı çok Eleman

700- Hayvan azabını çekmiştir.

Kuzgun gibi gözü kızarıp,

Aksakalı uzayıp,

Çaresiz bırakıp, zorluk,

Çektirmiş Yaradan

705- Başına böyle iş gelip,

İki gözü çöküp,

Durmadan eli ayağı titreyip,

Göğsü hırıldayıp,

Kuvveti gidip titreyip,

710- Gözünün feri gidip,,

Halktan çok söz işitip;

«Eleman çocuksuz adam», — diye duyup,

İçi ateşle yanıp

Dayanamayıp zavallı Eleman

715- Çılgıy müşkül iş körüp,
 El oozunda elek çok
 Elden uşak kep ugup,
 «Eleman kuu baş», — dep ugup,
 Ölöyün dep ölö albay,
 720- Kızıtalak kuu candı
 Bul düynödön kıya albay,
 Baldarı caman, malı köp,
 Toguz eken balası,
 Toguz uulu mal çıgıp,
 725- Toktono albay Eleman
 Buzulgan eken sanaası,
 Tögöröktün tört burçun
 Tört aylana kıdırıp,
 Toguz uulun tabalbay,
 730- Toktono albay Eleman
 Çılgıy içi ört canıp,
 Çıday albay beçara,
 San kazına, tümön mal
 Sarıp kılıp çaçıptır,
 735- Bala tilep kудaydan,
 Toktono albay ubaydan,
 Karargandan tünörüp,
 Kempirine keliptir,
 Balam çok dep Eleman
 740- Keyip ıylay beriptir:
 «Ee kıyamattık kempirim,
 Sır bölüüçü sırttanım,
 Coldoş bolduk bir dalay,
 Colukturgan bir kудay,
 745- Barmaktayda baş koşup,
 Bittey kezde birigip,

715- Bütün ıztırapları çekip,
 Halkın ağzı torba değil ki büzesin
 Halktan dedikodu duyup,
 «Eleman çocuksuz adam», — diye işitip,
 Öleyim der ölemez,
 720- Kahrolası zavallı insanı
 Bu dünyadan göçemeyip,
 Çocuğu hayırsız, hayvanı çok,
 Dokuz taneymiş oğlu,
 Dokuz oğlu hayvan çıkıp,
 725- Kendini tutamayıp Eleman
 Endişeye kapıldı,
 Dünyanın dört tarafını
 Dört kere dolaşıp,
 Dokuz oğlunu bulamayıp,
 730- Kendisini tutamayıp Eleman
 İçi ateşle yanıp,
 Dayanamayıp zavallı,
 Sayısız hazine ve hayvanı
 Sarf edip saçmıştır,
 735- Çocuk dileyip Kудay'dan,
 Çocuk hasretine dayanamayıp,
 Gitgide çöküp,
 Hanımına gelmiştir,
 Çocuğum yok deyip Eleman
 740- Kederlenip ağlamamıştır:
 «Hey ömürlük hanımım
 Sır paylaşan sırttanım,
 Çoktandır yoldaşız,
 Birleştiren Allah'tır,
 745- Küçük yaşta evlenip,
 Çok küçükken birleşip,

Ookat cıyıp, mal kütüp,
 Uulum toguz bolgondo,
 Tört kıbıla cagıma
 750- Tolkup malım tolgondo,
 Çoñ kaygırıp men turam.
 İşim kaydan oñoldu,
 Tolup catkan san kara
 Camandar aydap cogoldu,
 755- Kordukka canım çıdabay,
 Kuu taşkak boyloy konupmun.
 El oozunda kurgan can,
 Eleman kuu baş bolupmun.
 Toguz uuldun ayınan,
 760- Tokson töögö dilde arttım,
 Cazbay atkan caaçıdan,
 Örttön kayta tartpastan,
 Coo degende barçuudan,
 Köptü bilgen aalimden,
 765- Uzun kulak karıdan,
 Uşunça curttun barınan
 Coldoşko minça candı aldım.
 Colu bolsun düynö bok,
 Baldardı tappay sandaldım.
 770- Maldan açtım baardı,
 Baldardın daynın bilüügö
 Kıdırdım kıyla şaardı.
 Karasam közgö ilinbeyt,
 Tuna çökkön toguz uul
 775- Kay ketkeni bilinbeyt.
 Ayıñ kılıp el aytat:
 «Eçtemesi takır cok,
 Eleman kuu baş», — dep aytat.

Servet yığıp, hayvan edinip,
 Dokuz oğlum olduğunda,
 Dört bir yanıma
 750- Hayvanlarım olduğunda,
 Yine de ben çok kederleniyorum.
 İşim nasıl iyi gitsin ki,
 Yayılan sayısız hayvanı
 Kahrolasıcılar sürüp kayboldular,
 755- Azaba dayanamadan,
 Issız yerlere yerleştim
 Halkın dilinde bu zavallı,
 Eleman çocuksuz adam diye anıldım.
 Dokuz oğlun yüzünden,
 760- Doksan deveye altın yüklettim,
 Attığını kaçırmayan okçudan,
 Ateşten kaçmayan,
 Düşman duyunca gidenlerden,
 Çok bilen âlimden,
 765- Her şeyi duyan ihtiyardan,
 Bunca halkı hepsinden
 Bunca insanı yoldaş edindim.
 İsteddiği olan fani dünyada,
 Çocuklarımı bulamadan avare gezindim.
 770- Sevgiyi hayvanlara verdim,
 Çocukların haberini öğrenmek için
 Pek çok şehri dolaştım.
 Baktım ama göremedim,
 Helak olan dokuz oğlun
 775- Nereye gittiği bilinmez.
 Halk arasında şöyle bir söylenti var:
 «Hiçbir şeyi yok,
 Eleman çocuksuz», — diye söylerler.

Kulakka «kuu baş» degen kep
 780- Uşak bolup cetti go.
 «Eleman kuu baş», — degen söz
 Söögümdön öttü go.
 Sakalımdın agında,
 Saparım çukul barında,
 785- Zarlanıp cürüp ötömbü?
 Bul calgançı düynödön
 Tuyaksız ötüp ketembi?!
 «Er tuyaksız ötpöyt» — deçü ele,
 Tuyaksız ötüp ketembi?!
 790- «Er perzentsiz ötpöyt», — deçü ele,
 Perzentsiz ötüp ketembi?!
 Toodogu cılıkım toguz san,
 Tolgonu ceerde, ala baş,
 Barısı tulpar meesi cok,
 795- Baykuş kempir, oyloçu,
 Tosup alar eesi cok.
 Adırda cılıkım altı san,
 Arkaluu tulpar, ala baş,
 Altı ayga minse çıdaçu
 800- Barısı tulpar meesi cok,
 Başkarıp alar eesi cok.
 Ceti kündün biri ölüm,
 Toñkoyup ketse kayran can,
 Kudaydın kılğan işine
 805- Kötörböskö çaara cok.
 Kömülüp ketsek kayran can,
 Köp maldı aydaar bala cok.
 Bel mekçeyip ketkende,
 Bek müşkül bizge cettibi?
 810- Beren maldın eesi cok,

Kulağa «çocuksuz» denilen söz
 780- Dedikodu olarak geldi.
 «Eleman çocuksuz», — denilen söz
 İliklerime kadar işledi.
 Sakalımın akında,
 Ölümüm çok yakinken,
 785- Çocuk acısıyla mı göçüp gideceğim?
 Bu yalancı dünyadan
 Zürriyetsiz mi göçüp gideceğim?!
 «Er zürriyetsiz göçmez» — derlerdi,
 Zürriyetsiz mi göçüp gideceğim?!
 790- «Er çocuksuz göçmez», — derlerdi,
 Çocuksuz mu ölüp gideyim?!
 Dağdaki atlarım dokuzluk,
 Hepsi doru, benekli (kaşka) başlı
 Hepsi tulpar ama akılları yok,
 795- Zavallı hanımı, düşünsene,
 Karşılacak sahibi yok.
 Yamaçtaki atlarım altılık,
 Hepsi tulpar, benekli baş,
 Altı ay binsen dayanır
 800- Hepsi tulpar ama akılları yok,
 Yönetecek sahibi yok.
 Yedi günün biri ölüm,
 Giderse kıymetli can,
 Allah'ın emrine
 805- Katlanmaktan başka çare yok.
 Ölüp gitse kıymetli can,
 Çok hayvanı güdecek çocuk yok.
 Bel inceldiğinde,
 Gerçek zorluk bize şimdi mi geldi?
 810- Hayvanların sahibi yok,

Eleman ölüp ketebi?

Kudaydın salgan buyrugu

Uşunday eken körölü.

«Eleman kuu baş», — degenge,

815- Köpsök kantet, kempirim?

Köp çıdabay baratsak,

Kol karmaşıp temteñdep.

818- Ölsök kantet kempirim.

Eleman göçüp gider mi?

Allah'ın emri

Öyle imiş görelim.

«Eleman züriyetsiz», — dendiğinde,

815- İstedığımızı yapsak ne olur, hanımım?

Fazla dayanamıyorsak,

El ele tutuşup gezelim.

818- Ölsek ne olacak hanımım.

3- ELEMEN KEMPİRİNİN SÖZÜ

BOYUNÇA CER KIDIRIP KETKENİ

Anda kempir munu aytat;
 820- «Atañdın körü abışkam,
 Barmaktayda tabışkan.
 Balam çok dep zarlanıp,
 Köp ketirbegin alımdı.
 Talak kılğın, abışkam,
 825- San kazına malımdı.
 Bala bayda, malıñ cut,
 Cakşı tilek baştaylı,
 Kızıtalak kuu maldı
 Kılçaybastan, abışkam,
 830- Talak kılıp taştaylı.
 Aytkanım uşu bilip al,
 Ay, abışkam tilimdi al.
 Kol karmaşıp alalık,
 Kasiettüü mazardın
 835- Biröön koyboy çalalık.
 Arbın düynö, köp maldın
 Barın çaçıp üröylü,
 «Balasız» sözdü ukkuça,
 Alda taala kудaydan
 840- Bir balanı tileyli
 Kempirden kızık kep ugup,
 Keyip turgan Eleman
 Kempirdin sözün ep körüp,
 Bir balanın ayınan,
 845- Cöö tentip coldu baştadı
 Coboloñdu sansız mülk
 Talak kılıp taştadı.
 Ay-aalamdı sıdırdı,

3- ELEMEN'IN HANIMININ SÖZÜNE

UYARAK DİYAR DİYAR DOLAŞMASI

O zaman hanımı bunu söyler;
 820- “Lanet olası kocacığım,
 Küçükken bir araya geldiğim.
 Çocuğum yok diye ağlayıp,
 Beni daha çok üzme.
 Dağıtıp ver, kocacığım,
 825- Sayısız servet ve hayvanımı.
 Çocuk faydalı, hayvan sadece yer,
 Hayırlı bir iş yapalım,
 Kahrolası hayvanları
 Üzülmeden, kocacığım,
 830- Dağıtıp verelim.
 Söyleyeceğim bu kadar
 Hey, kocacığım sözümü dinle.
 El ele tutuşarak,
 Kutsal adak yerlerinin
 835- Hepsine gidelim.
 Çokça servet ve hayvanın
 Hepsini saçıp harcayalım,
 “Çocuksuz” sözünü işitmektense,
 Allah Teâlâ Kудay’dan
 840- Bir çocuk dileyelim
 Hanımından güzel söz duyup,
 Kederlenen Eleman
 Hanımının sözünü doğru bulup,
 Bir çocuk sahibi olmak için
 845- Yaya olarak yola koyuldu
 İşe yaramayan çokça serveti
 Düşünmeden saçtı.
 Bütün dünyayı gezdi,

Kulak ugup, köz körgön
 850- Kasiettüü mazardı
 Kaltırbay barın kıdırdı.
 Taman taşka oyuldu,
 Takım ettin barısı
 Caş kayıştay çoyuldu.
 855- Çama çarçap, al ketip,
 Bir balanın ayınan
 Tamandan kara kan ketip,
 Köz cetpegen munarık,
 Suusuz kakır çöl körüp,
 860- Bir balanın ayınan
 Eçen müşkül teñ körüp,
 Ötkön iştin cayınan,
 Bir balanın ayınan
 Burkurap ıylap eki çal,
 865- Buuday batpas oozgo
 Bukanın başı çak keldi,
 Taruu batpas oozgo
 Tananın başı çak keldi.
 Kızıtalak bala üçün,
 870- Kımız içpes Eleman
 Kızıl suuga zar bolup,
 May cebegen Eleman
 Bala dep tentip kar bolup,
 Tañdayga katkan şilekey,
 875- Köz çaçırıp akaktap
 Bir cutarga zar bolup,
 Kaptap bala tapçuday,
 Karıp boldu Eleman,
 Kayran canın kuuratıp,
 880- Arık boldu Eleman.

Kulağın işitip, gözün gördüğü
 850- Kutsal adak yerlerinin
 Hepsini gezdi.
 Ayak tabanları yara bere oldu,
 Baldırın hepsi
 Yumuşak deri gibi gerildi.
 855- Güçsüz, halsiz düşüp,
 Bir çocuk sahibi olmak için
 Tabanından kan akıp,
 Gözün görmediği karaltıyı,
 Kuru çöl görüp,
 860- Bir çocuk sahibi olmak için
 Zorlukların hepsini görüp,
 Olan olayların yüzünden,
 Bir çocuk sahibi olmak için
 Acı acı ağlayıp iki ihtiyar,
 865- Buğday sığmayan ağıza
 Boğanın başı tam geldi,
 Darı sığmayan ağıza
 Dananı başı tam geldi.
 Kahrolası çocuk için,
 870- Kımız içmeyen Eleman
 Pis suya bile muhtaç olup,
 Yağ yemeyen Eleman
 Bala diye dolaşıp bitap düşüp,
 Damağında kurumuş tükürük,
 875- Gözleri dönüp susayıp
 Bir yudum suya muhtaç olup,
 Çok çocuk bulacakmış gibi,
 Garip oldu Eleman,
 Kıymetli canını hor görüp,
 880- Zayıf düştü Eleman.

Cer üstünön dañkayıp,
 Batpay barat Eleman,
 Eki künü bir cerge
 Catpay barat Eleman.

885- «Bala ber» dep Kudayga
 Köödöngö batpayt köp sanaa,
 Karıp bolup Eleman
 Közünün caşı on talaa.

Bala surap kudaydan
 890- Karıp boldu Eleman.

Kanı kalıp bir kaşık,
 Eti kalıp kök caşık,
 Arık boldu Eleman.

Aşuu aşıp, taş basıp
 895- Ketken eken Eleman,
 Bakırlığı başına
 Cetken eken Eleman.

Egem bergen eki but
 Şiltey albay al ketip,
 900- Kızıl aşık, beybelçek
 Kıyrap kara kan ketip,
 Keñ dünüyö tar bolup,
 Bala surap kudaydan
 Baykuş çal mınça kar bolup,
 905- Karıpka başı kaptalıp,
 Çekesi küngö kaktalıp,
 Al Medien çölündö,
 Adır-küdür belinde,
 Eer beldey bel eken.

910- Al belesti eñkeyse,
 Baabedin mazar deer eken,
 Azgan-tozgon bakırlar

Yeryüzünde görünüp,
 Sıgmıyor Eleman,
 İki gün bir yerde
 Yatamıyor Eleman.

885- «Çocuk ver» diye Kuday'a
 Bağrından taşan çok endişe,
 Garip oldu Eleman
 İki gözü iki çeşme.

Çocuk isteyip Kuday'dan
 890- Zavallı oldu Eleman.

Kanı bir kaşık kalıp,
 Bir deri bir kemik olup,
 Zayıf düştü Eleman.

Geçit aşıp, taş basıp
 895- Giden imiş Eleman,
 Fakirlik başına
 Gelmiş Eleman'ın.

Rabb'imin verdiği iki bacak
 Hareket edemeyip kuvveti gidip,
 900- Ayak bileği ve kemikleri

Eriyip kan çıkıp,
 Geniş dünya dar olup,
 Bala isteyip Kuday'dan
 Zavallı ihtiyar bu kadar horlanıp,
 905- Garip olup,
 Şakağı güneşte kavrulup,
 O Medine çölünde,
 Tepeli çukurlu belinde,
 Eyer beli gibi geçit imiş.

910- O tepeyi geçince,
 Baabedin mezarı denilen,
 Yola düşen fakirlerin

Önüp ketçü cer eken,
 Kasiettüü mazarga
 915- Barıp cetti eki can:
 Tamandar taşka tilinip,
 Karıptığı bilinip.
 Kaşkaldak degen bir kuş bar,
 Kayrılбай uçat talaa üçün,
 920- Karıp bolgon Eleman
 Bir merzet körör bala üçün,
 Baabedindin mazarga
 Barıp cetti bakırlar,
 Barıp kumar cazarga
 925- Akıregın coorutup,
 Artıkça köñül oorutup,
 Niçke colun tötölöp,
 Kempiri çalın cetelep,
 Baabedindin mazarda,
 930- Çuk-Terektin tübündö,
 Akkan bulak boyuna,
 Abıška karmap, berki ıylap,
 Kudayga ünü uguldu.
 Çuk-Terektin tübünö
 935- Abıška menen kempiri
 Cer kuçaktap cığıldı.
 Kempir çalın kuçaktap,
 Keyip ıylap turganda,
 Kayıñ ıylayt, tal ıylayt,
 940- Karıp bolgon eköönö
 Kara cerdin üstündö
 Karargandın barı ıylayt.
 Abıška-kempir — eki çal,
 Karıp bolgon eki can:

İşlerinin yoluna koyulduğu yer imiş,
 Kutsal mezara
 915- Ulaştılar ikisi:
 Tabanları taşlarda zedelenip,
 Zavallılıkları bilindi.
 Kaşkaldak denilen bir kuş var,
 Dönmeden uçar bozkır için,
 920- Zavallı Eleman
 Bir çocuk sahibi olmak için,
 Baabedin'in mezarına
 Ulaştılar garipler,
 Varıp keyif sürmeye
 925- Gerdanı zedelenip,
 Özellikle de yüreği incinip,
 İnce yolu doğru yürüyüp,
 Hanımı kocasının elinden tutup,
 Baabedin'in mezarında,
 930- Çuk-Terek'in dibinde,
 Akan pınar kıyısına,
 Kocasını tutup, hanımı ağlayıp,
 Allah'a duası ulaştı.
 Çuk-Terek'in dibinde
 935- Hanımı ile kocası
 Yere düştü.
 Hanımı kocasını kucaklayıp,
 Kederlenip ağlarken,
 Kayın ağlar, söğüt ağlar
 940- Zavallı düşen ikisine
 Kara yerin üstünde
 Karaltıların hepsi ağlar.
 Kocası ile hanımı iki ihtiyar,
 Garip düşen iki insan:

945- Kolun suuga malışıp,

Kol daaratın alışıp,

Butun suuga malışıp,

But daaratın alışıp,

Semiz beenin etinen

950- Çiñ casagan külazık

Belden çeçip alışıp,

Uy başınday canayak,

Canayakka salışıp,

Bölüp cutup alışıp.

955- Karıp bolgon Eleman

Moynuna kurun salınıp,

«Alda bala berseñ», — dep,

Al mazarga calınıp,

Çeçip tonun castanıp,

960- Kutpa caktı baştanıp,

Çırım etip, tıñ alıp,

Çıkanaktap uyku alıp.

Azgan-tozgon karıptar

Alp uykunu saldı deyt,

965- Ayabay uktap kalğanı.

945- Ellerini suya daldırıp,

Ellerini yıkayıp,

Ayaklarını suya daldırıp,

Ayaklarını yıkayıp,

Semiz kısrağın etinden

950- Hakiki külazığı

Belinden çözüp alarak,

İnek başı gibi kulplu kâse,

Kâseye koyup,

Paylaşarak yediler.

955- Garip düşen Eleman

Boynuna kemerini asıp,

«Allah'ım çocuk ver», — diye,

O mezara yalvarıp,

Elbisesini çıkarıp yaslanıp,

960- Kuzey tarafa başını koyup,

Uyuyup dinlenip,

İyice uykusunu aldı.

Yola düşen garipler

Uzun uykuya daldılar

965- Çok uyudular.

4- ELEMANDIN TALAADA KÖRGÖN TÜŞÜ

Kubansa bolot bendesi
 Kuduröttün işine,
 Bir çal kirdi oşondo
 Abışkanın tüşünö.
 970- Sıyağı bölök, zaarı küç,
 Ak seldesi başında,
 Özü tokson çaşında,
 Körsö Kızır al eken.
 Elemanga colugup,
 975- Estetip turgan çağı eken.
 Al Eleman baykuşka,
 Al adam ayttı mınday kep:
 «Malıñdı taştap, bala izdep,
 Karıp bolgon ekensiñ,
 980- Bala surap kудaydan
 Arık bolgon ekensiñ.
 Ay, Eleman baykuşum,
 Toguz uuluñ bar ele,
 Toguz uuldan tüñülüp,
 985- İzdegeniñ bala ele.
 Alda taala kудayga
 Dayın boldu tilegiñ,
 Buyruk alıp Aldadan,
 Sizge bala berüügö,
 990- Araçı bolup cürömün.
 Alda taala kудayga
 Kabıl boldu tilegiñ.
 Uykudan çoçup karaçı,
 Koluñdagı almanı
 995- Ooy, Eleman bay, karaçı.
 Beelep ukkan sözünö,

4- ELEMAN'IN KIRDA GÖRDÜĞÜ DÜŞ

Sevinebilir insan
 Allah'ın işine,
 Bir aksakal girdi o zaman
 İhtiyarın düşüne.
 970- Yüzü başka, öfkesi güç,
 Ak sarığı başında,
 Kendisi doksan yaşında,
 Meğer o Hızır imiş.
 Eleman'a rastlayıp,
 975- Hatırlattığı vakitmiş.
 O Eleman zavallıya,
 O adam şöyle dedi:
 «Servetini bırakıp, çocuk için,
 Garip duruma düşmüşsün,
 980- Çocuk dileyip Allah'tan
 Zayıf düşmüşsün.
 Hey, Eleman garibim,
 Dokuz oğlun var idi,
 Dokuz oğuldan ümidini kesip,
 985- Aradığın çocuk idi.
 Allah Teala Kудay'a
 Belli oldu dileğin,
 Emir alıp Allah'tan,
 Size çocuk vermeye,
 990- Aracı görevindeyim.
 Allah Teala Kудay
 Kabul etti dileğini.
 Uykundan uyan bir bak,
 Elindeki elmaya
 995- Oy, Eleman bay, bak.
 Bizden istediğini,

Bergeli keldim özüñö.
 Ayta turgan sözüñö,
 Sözüm keldi Eleman,
 1000- Amanatıñ berüügö
 Kezim keldi Eleman.
 Kempiriñdi cetelep,
 Keyip ıylap turganda,
 Kabıl boldu tilegiñ.
 1005- Koluñdagı boz alma
 Sanap körsöñ toguzdur,
 Munu ceseñ toguz uul.
 Oñ koluñda çoñ alma,
 Munu ceseñ calgız uul.
 1010- Kagışkan duşman soyulat,
 Bere turgan balanın
 Atı Töştük koyulat.
 Astında buudan malı bar,
 Ceke özünün başında
 1015- Toguz miñ candık alı bar.
 Otko salsa küybögön
 Oyronduk cayı dagı bar.
 Suuga salsa akpagan
 Sultandık cayı dagı bar.
 1020- Atı Töştük koyulat,
 Atışkan coolor soyulat.
 Alp sırttanı er bolot,
 Alışkan kaydan soo bolot.
 Atsa miltık ötpögön
 1025- Arstandık cayı dagı bar.
 Çapsa kılıç kespegen
 Mıktılık cayı dagı bar.
 Saysa nayza teşpegen

Vermeye geldim sana.
 Söylediğın sözüne,
 Cevabım var Eleman,
 1000- Emanetini vermeye
 Zaman geldi Eleman.
 Hanımınla beraber,
 Kederlenip ağladığında
 Kabul oldu dileğın.
 1005- Elindeki boz elma
 Sayarsan dokuz tanedir,
 Bunu yersen dokuz oğul.
 Sağ elindeki büyük elma,
 Bunu yersen tek oğul.
 1010- Çarpıştığın düşman yok olur,
 Allah'ın sana vereceği çocuğın
 Adı Töştük olacak.
 Altında yürük atı var,
 Onun kendisinde
 1015- Dokuz bin canlının gücü var.
 Ateşe düşse yanmayan
 Şaşırtıcı hâli var.
 Suya düşse akmayan
 Hükümdarlık hâli dahi var.
 1020- Adı Töştük olacak,
 Dövüştüğü düşmanlar yok olur.
 Alp sırttanı er olur,
 Kapışan nasıl sağ kalır.
 Deyse kurşun delmeyen
 1025- Aslan gibi hâli var.
 Deyse kılıç kesmeyen
 Mükemmel bir hâli var.
 Saplansa mızrak delmeyen

Mıktılığı dağı bar.

1030- Coo aylasın büt bilgen

İktuuluk cayı dağı bar.

Uluk da oşol, er da oşol.

Ubara bolup kудaydan

Köp camandı surabay,

1035- Bir bala sura, sen oşol.

Toguz caman uul kütsöñ,

Tozokko salat özüñdö.

Calınsañ ukpayt kebiñdi,

Ketiret senin ebiñdi.

1040- Bölökkö burbay sanaanı,

Alda taala kудaydan

Suragın Töştük balanı.

Tolgonsoñ bolboyt mınday can,

Ceke Töştük öz başı

1045- Toguz miñ uulga barabar.

Ooy, Eleman baykuş bay

Bul almaga toyuñuz.

Erkek uuldu bolosuñ,

Atın Töştük koyuñuz.

1050- Uykudan çoçup oygonup,

Kempiriñdi basıñız,

Bar darmandın barısın

Kempiriñe çaçıñız.

Bir adamga bildirbey,

1055- Bir kişige tuyguzbay,

Eliñe kayta kaytıñız,

Cabılat muntip aybıñız,

Erkek tuuyt kempir zayıbıñız».

Almanı berip al adam

1060- Közdön kayım bolgonu.

Mükemmelliği dahi var.

1030- Düşmanın hâlini iyi bilen

Becerikli hâli dahi var.

Amir de o, er de o

Boşu boşuna Allah'tan

Çok evlat istemedem,

1035- Bir çocuk iste, işte sen.

Dokuz hayırsız oğul yetiştirirsen,

Seni perişan ederler.

Yalvarsan işitmez sözünü,

Seni perişan ederler.

1040- Başka şey düşünmeden,

Allah Teala Kудay'dan

İste Töştük çocuğu.

Ne kadar istesen böyle çocuk sahibi olamazsın,

Yalnız Töştük tek başına

1045- Dokuz bin oğla denktir.

Oy, zavallı Eleman bay

Bu elmayla yetinin.

Erkek oğlun olur,

Adını Töştük koyunuz.

1050- Uykudan sıçrayıp uyanıp,

Hanımınızın üzerine,

Olan şifanın hepsini

Hanımınızın üzerine dökünüz.

Hiç kimseye bildirmeden,

1055- Bir kişiye bile duyurmadan,

Halkınıza geri dönünüz,

Kapanır böylece eksikliğinizi,

Erkek doğurur hanımınız».

Elmayı verip o adam

1060- Gözden kayboldu.

Uykudan çoçup oygonso,
 Uktap catkan tüş eken.
 Uktap catkan tüşündö,
 Al Eleman bayıñız
 1065- Almaga çoquu toyuptur.
 Köñüldögü kapanın
 Barı cogun coyuptur.
 Tüş körgön soñ turabı?
 Canındagı kempirin
 1070- Urbay kuday urabı?
 Kempir menen abışka
 Kuçaktaşıp turuştu,
 Kusul suunu kuyuştu.
 Kempir menen eköölöp,
 1075- Baabedindin mazardan
 Baykuş bolgon Eleman
 Kempirin kayta cetelep,
 Can ayabay col cürüp,
 Arada eçen mol cürüp,
 1080- Cerge keldi Eleman,
 Ölüm ortok, can birge
 Elge keldi Eleman.
 Eleman bay boluptur,
 Elemandın san düynö,
 1085- Cer cüzünö toluptur.
 Ay tügönüp, kün ötüp,
 Aradan bir top cıl ötüp,
 Boyluu boldu kempiri.
 «Kartayganda, kempirim,
 1090- Kabılan tuup bere kör!
 Cobogondo, kempirim,
 Colborstu cakşı taba kör!» —

Uykudan sıçrayarak uyansa,
 Uykusunda gördüğü düş imiş.
 Uykusunda gördüğü düşünde,
 O Eleman bay
 1065- Elmaya beraber yemiş.
 Gönlündeki sıkıntının
 Hepsini yok etmiştir.
 Düş gördükten sonra durur mu?
 Yanındaki hanımını
 1070- Allah kahretmez mi?
 Hanımı ile kocası
 Kucaklaşıp durdular,
 Gusül suyunu döktüler.
 Hanımı ile birlikte,
 1075- Baabedin'in mezarından
 Garip hâldeki Eleman
 Hanımının elinden tutup,
 Bütün gücüyle yollar aşıp,
 O kadar çok yürüyüp,
 1080- Yurduna geldi Eleman,
 Ahretlik, çok kıymetli
 Halkına geldi Eleman.
 Eleman zengin olmuş,
 Eleman'ın sayısız serveti,
 1085- Yeryüzüne dolmuştur.
 Aylar günler geçip,
 Aradan bir kaç yıl geçip,
 Gebe kaldı hanımı.
 «Kocadığında, hanımım,
 1090- Kaplan doğru!
 En azından, hanımım,
 Kaplanın iyisini doğru!» —

Eleman een syld

1094- Kудaydan een tiledi.

Eleman çok söylendi

1094- Kудay’dan çok dilendi.

5- TÖŞTÜKTÜN TUULUŞU, KANDAYÇA ÖSKÖN KILIQTARI

1095- Al kempirdin balası
Toguz ayga toluptur,
Toguz ayga tolgondo,
Tolgoo payda boluptur.
Kara başıl kök koydon
1100- Samsaalay tartıp irik tuudu.
Er Töştüktün enesi —
Tamanı menen tik tuudu.
Kapanın baarı coyuldu,
Atı Töştük koyuldu.
1105- Toyuna tokson soydu deyt.
At çaptırıp, toy kılıp,
Aalamdın baarın çogultup,
Atın Töştük koydu deyt.
Elemandın erkesi
1110- Moynuna tumar taktırıp,
Kıldatkerge baktırıp,
Erteñ menen bolgondo
Elüü kara torpoktu
Sadagaga kaktırıp,
1115- «Biröönün közü bolot» — dep,
Katuu ırımın kıldırıp,
El turardın aldında
Kündö til-tiş kıldırıp,
Kermesin kenen kerdirip,
1120- Kermedegi tulpardan
Sadagaga berdirip,
Körgön adam caktırıp,
Kün tiybes cerge baktırıp.
Töştüktün cayın surasañ:

5- TÖŞTÜK'ÜN DOĞUŞU VE BÜYÜRKEN YAPTIĞI İŞLER

1095- O hanımın gebeliği
Dokuz ay olmuştur,
Dokuz ay dolduğunda,
Doğum sancıları başlamıştır.
Karabaşlı boz koyunun
1100- Hepsi koç doğurdu.
Er Töştük'ün anası —
Ayakta doğurdu.
Dertlerin hepsi yok oldu,
Adı Töştük koyuldu.
1105- Toyu için doksan hayvan kesildi derler.
At yarıştırap, toy düzenleyip,
Âlemin hepsini toplayıp,
Adını Töştük koydu derler.
Eleman'ın küçüğü
1110- Boynuna muska taktırıp,
Usta kişiye baktırıp,
Sabah olduğunda
Elli kara tosunu
Kurban kestirip
1115- «Birin göz kalır» — diye,
Büyük adetler yaptırıp,
Halk uyanmadan önce
Günde dil-diş yaptırıp,
İpi iyice gerdirip,
1120- Bağlı olan tulparlardan
Sadaka verdirip,
Gören insan beğenip,
Güneşin değmediği yere baktırdı.
Töştük'ün hâlini sorarsan:

1125- Toguz uuldun kencesi,
Elemandın erkesi,

Nayzakerdin ıktuusu,

Al kezdegi alptardın

Akıl tapkıç mıktısı,

1130- Atalgan alptın sırttanı,

Elemandın balbanı.

Tentip cürüp bala taap,

Al Eleman baykuştun

Tük kalgan çok armanı.

1135- Elemandın Töştüğü

Eren çıktı, er çıktı,

Cürögünön çañ çıktı,

Dooşunan can çıktı!

On ekige kelgende

1140- Kañçalardı kamadı,

Katılışkan adamdı

Elemandın Töştüğü

Karsılatıp sabadı.

Öz bilgenin kalıkka

1145- Kıla berdi er Töştük.

Koygulaşkan baldardı

Koyço muuzdap talkalap,

Kıra berdi er Töştük.

Kaardı katuu baştadı,

1150- Koygulaşkan baldardı

Koyboy kırıp taştadı.

Bir muştagan baldardın

Çekesi ketti oyulup,

Eçen bala Töştüktön

1155- Ölö berdi soyulup.

«Er Töştük tentek eken» — dep,

1125- Dokuz oğlun en küçüğü,

Eleman'ın gözdesi,

Mızrakçıların ustası,

O zamanki alpların

Çözüm bulucuların iyisi

1130- Söylenen alpın yiğidi

Eleman'ın pehlivanı.

Yollara düşüp çocuk sahibi olup,

O Eleman zavallının

Hiç ukdesi kalmadı.

1135- Eleman'ın Töştük'ü

Mert çıktı, yiğit çıktı,

Yüreğinden ateş çıktı,

Sesinden insan korktu.

On ikisine geldiğinde

1140- Kaç insanı sıkıştırdı,

Karşı çıkan insanı

Eleman'ın Töştük'ü

Adamakıllı patakladı.

Kendi bildiğini halka

1145- Yapıp durdu Er Töştük.

Dövüşen çocukları

Koyun gibi kesip paramparça edip,

Yok etti Er Töştük.

Öyle zalim çıktı ki,

1150- Dövüşen çocukları

Bırakmayıp yok etti.

Bir yumrukladığı çocukların

Şakağı kırıldı oyulup,

Birçok çocuk Töştük'ün

1155- Elinden ölüp kaldı.

«Er Töştük haylazmış» — diye,

Kalayıkka cayıldı.

Calpı baldar oşondo

Baarı malça bakırdı.

1160- Elemandın Töştüğü

On ekige kelgende

Urunarga too tappay,

Uruşarga coo tappay,

Erteñ menen enteñdep,

1165- Baatır Töştük kelatsa,

Köñülü ketti bölünüp,

Uy saagan bir kempirdin

Canında erkek balası

Oynop turat körünüp.

1170- Balaga Töştük baskanı,

Körö salıp al bala

Atasın aytıp aykırıp,

Enesin aytıp bakırıp,

Bala kaçıp antañdap,

1175- Enesine barganı.

Elemandın Töştüğü

Balanı karmap aluuga,

Balaketti saluuga,

Cakın kirip barganı.

1180- Kempirden uktu bir sözdü,

Elemandın Töştüğü

1182- Kerdenge saldı kuu sözdü.

Halka arasında yayıldı.

Bütün çocuklar o zaman

Hepsi hayvan gibi bağardı.

1160- Eleman'ın Töştük'ü

On ikisine geldiğinde

Sürtünmeye dağ bulamadan,

Savaşmaya düşman bulamadan,

Sabah olunca acele ile,

1165- Kahraman Töştük gelirken,

Gönlü gitti bölünüp,

İnek sağan bir kocakarının

Yanındaki oğlan çocuğu

Oynayıp duruyormuş.

1170- Töştük çocuğa doğru yürüdü,

Görünce o çocuk

Babasına haykırarak seslenip,

Annesine haykırarak seslenip,

Çocuk telaşla kaçıp,

1175- Annesine gider.

Eleman'ın Töştük'ü

Çocuğu kapıp almaya,

Gazabını göstermek için,

Yanına yaklaşır.

1180- Kocakarından bir söz duydu,

Eleman'ın Töştük'ü

1182- Gönlüne işleyen kötü bir sözü.

6- TÖŞTÜK BİR KEMPİRDİN AYTKANI
BOYUNÇA COGOLGON AGALARIN
İZDEGENİ

Anda kempir munu aytat,
Adam bilbes şumdu aytat:
1185- “Elemandın balası,
Kaardı katuu baştadın,
Oynop çıkan baldardı
Ondurbay kırıp taştadın!
Oynop cürgön baldarda
1190- Toguz agan öcü cok,
Tompoyttun kıyla baldardı,
Tokuzundun köcü cok.
Tentigen atan bala üçün,
Cogolgon agan mal üçün,
1195- Kaardı katuu baştadın,
Kara coltoy onbogur,
Kaņasın kırıp taştadın!
Atan köçkön bul cerden,
Ör tayangan köcü cok.
1200- Baldardı caman kıyrattın,
Ceti atandın öcü cok!
Kecir çıktın, oy Töştük,
Kemeline kelbegin,
Kelerki küzdü körbögün!
1205- Toguzundan ayrılğan,
Senin atan Eleman
Tomsorup çoquu kaygırgan ,
Bala öltürüp, curt buzup,
Basıp özün cürgüçö,
1210- Tuubay tuna çögö kal!
Tirüü cürböy ölö kal!

6- TÖŞTÜK’ÜN KOCAKARININ
ANLATTIKLARI DOĞRULTUSUNDA KAYIP
AĞABEYLERİNİ ARAMASI

O zaman kocakarı bunu söyler,
Kimsenin bilmediği sırrı söyler:
1185- “Eleman’ın oğlu,
Çok şiddet gösteriyorsun,
Oynamaya çıkan çocukları,
Yaşatmayıp yok ettin!
Oynayıp duran çocuklarda
1190- Dokuz ağanın öcü yok.
Yok ettin çok çocuğu,
Dokuzunun arkasında kimse yok.
Yollara düştü baban çocuk için,
Kayboldu ağaların hayvan için,
1195- Hiddetli sert başladın,
Uğursuz, kahrolasica,
Ne kadarının kökünü kazıdın!
Atan göçmüştü bu yerden,
Dağlarda kimsesiz yaşamıştı.
1200- Çocukları fena öldürdün,
Yedi atanın öcü yok!
İnatçı çıktın ey Töştük,
Gençliğine doymayasın,
Gelecek güzü görmeyesin!
1205- Dokuzundan ayrılan,
Senin baban Eleman
Yalnız kalıp kederlenen,
Çocuk öldürüp, halkı dağıtıp,
Böyle yaşamaktansa,
1210- Keşke doğmasaydın!
Keşke yaşamayıp ölseydin!

Atandın malın talagan,
 Atan Elemandı sabagan,
 Kara Kıtay, Mancunun,
 1215- Kalkın barıp çaap al!
 Balban bolson, er bolson,
 Başka tuulgan şer bolson,
 Cogolgon toguz agandın
 Artınan izdep taap al!
 1220- Agaların tappasan,
 Tuubay tuna çögüp al!
 Tirüü cürböy ölüp al!
 Senin atan Eleman,
 El atası karı ele,
 1225- Elemandın özündö
 Toguz uulu bar ele.
 Toguzu tentip ayrılıp,
 Senin atan Eleman
 Toguz uulga kaygırıp.
 1230- Ardangan boydon sen atan,
 Tentip cürüp bala taap,
 Tentek tapkan turbaybı?
 “Kariganda bala taptım”, dep,
 Kumga siygen turbaybı?
 1235- Senin tuugan eneken
 Bulga siygen turbaybı,
 Bala körböy ataken
 Balaa körgön turbaybı.
 Elemandın Töştügü,
 1240- Beelep sözüm emi bil,
 Beelebesen sözümdü,
 Töştük bolboy cerge kir!
 Bala kütpöy Eleman

Atanın malını yağmalayan,
 Atan Eleman’ı döven,
 Kara Kıtay, Mançu’nun,
 1215- Yurdunu gidip işgal et!
 Pehlivan isen, yiğit isen,
 Farklı doğmuş şer isen,
 Kaybolan dokuz ağanın
 Ardına düşüp onları bul!
 1220- Ağalarını bulmazsan,
 Yaşamayasın!
 Ölesin!
 Senin baban Eleman,
 Halk babası ihtiyar idi,
 1225- Eleman’ın kendisinin
 Dokuz oğlu var idi.
 Dokuzu yola düşüp kaybolup,
 Senin baban Eleman
 Dokuz oğlu için üzüldü.
 1230- Hırslanıp senin babanın,
 Yola düşerek bulduğu çocuk,
 Meğer deliymiş?
 “Yaşlandığımda çocuk sahibi oldum”, deyip,
 Meğer kuma işeyen değil mi?
 1235- Senin doğuran anneciğin
 Meğer servete işemiş?
 Çocuk sahibi olmayan babacığın
 Meğer felaket bulmuş.
 Eleman’ın Töştük’ü,
 1240- Sana söylediğimi anla,
 Bilemezsen sözümü,
 Töştük olmayıp yere giresin!
 Çocuk yetiştirmeyip Eleman

Kuu baş cürgön turbaybı.

1245- Bala tuugan külayım

Tuubas cürgön turbaybı.

Senin atan Eleman

Kalk baştağan döö ele,

San karaga ee ele,

1250- Atan kaydan onolgon,

Atakendin san kara

Aydap alıp toguz uul

Kaçıp ketip cogolgon!

Açuulanbay tilimdi al,

1255- Agaların dayının

Andap ugup bilip al!

Baatır bolson, şer bolson,

Bala öltürüp cürgüçö,

Agaların tak toguz

1260- Taap algın er bolson.

Agan kayda, el kayda

Ankoo Töştük bilerbi?

Elemandın tentegi

“Agasın tappay cüröbü?

1265- Agasın taap albagan,

Akmak Töştük mına”, dep,

Akmagın elge bilinet.

“Agasın taap albagan

Ayban çalış boldu”, dep,

1270- Moynuna uşak ilinet!..”

Kempirden kelip kep ugup,

Caman toguz agasın

“Cogolup ketken”, dep ugup,

Agaların ukkanda,

1275- Elemandın Töştüğü

Hâlâ çocuksuzmuş meğer.

1245- Çocuk doğuran Külay’ım

Kısırmış meğer.

Senin baban Eleman

Halkın başındaki dev idi,

Sayırsız hayvanın sahibiydi,

1250- Babanın işi nasıl iyi olsun,

Beybabanın sayırsız hayvanını

Sürüp dokuz oğlu

Kaçıp giderek kaybolmuştu!

Hiddetlenmeden sözümü dinle,

1255- Ağalarının haberini

İyice dinleyip öğren!

Yiğit isen, şer isen,

Çocuk öldürünceye kadar,

Ağaların dokuz tanedir

1260- Er isen onları bul.

Ağaların nerede, halkın nerede

Aptal Töştük bilir mi?

Eleman’ın delisi

“Ağalarını bulmadan mı geziyor?

1265- Ağalarını bulamayan,

Ahmak Töştük işte”, deyip,

Ahmaklığını halk bilir.

“Ağalarını bulamayan

Hayvan gibi oldu”, deyip,

1270- Arkadan dedikodu ederler!..”

Kempirden söz işitip,

Kötü dokuz ağasını

“Kayboldular”, diye işitip,

Ağalarını duyduğunda,

1275- Eleman’ın Töştük’ünün

Kabırğa sööğü bölündü,
 Közdön çaşı tögüldü,
 Eki közü caynadı,
 Kazanday içi kaynadı.
 1280- “Agamdı taap albasam,
 Tuubay tuna çögöyün,
 Tirüü cürböy ölöyün.
 “Agası tentip ketti”, dep,
 Curttan ayın körgüçö,
 1285- Şıldın bolup, taba cep,
 Mintip cürüp ölgüçö.
 Coluksa coonu çabayın,
 Cogolgon eken tuugandar,
 İzdep cürüp tabayın.
 1290- Agalardı tappasam,
 Kemelime kelbesten,
 Keçikpey ölüp alayın.
 At boroyun sızırıp,
 Kulak ugup, köz körgön
 1295- Cerdin cüzün kızıdırıp,
 Tögöröktün tört burçun
 Tört aylana çalayın.
 Ölgönünön kalğanın
 İzdep cürüp tabayın.
 1300- “Elemandın eseri
 Agasın taap albayt”, dep
 Munu kantip çıdap ugayın”.
 Elemandın Töştügü,
 Akıl oylop, iç küyüp,
 1305- Örttöy közü caynadı.
 Çımırkanıp, çıdabay,
 Çın tutkabı karmadı.

İçi parçalandı,
 Gözlerinden yaş döküldü,
 İki gözü fal taşı gibi açıldı,
 İçi yandı.
 1280- Ağabeylerimi bulmazsam,
 Yaşamadan öleyim,
 Hayatta kalmayayım öleyim.
 “Ağabeyleri yola düştüler”, deyip,
 Halktan dedikodu duymaktansa,
 1285- Maskara olup, düşmanı sevindirip,
 Böyle ölmektense...
 Karşıma çıkarsa düşmanı yeneyim,
 Kaybolmuş kardeşlerimi,
 Arayıp bulayım.
 1290- Ağabayerimi bulamazsam,
 Gençliğimi yaşayamadan,
 Erkenden öleyim.
 Her tarafı dolaştırıp,
 Kulak duyup, gözün gördüğü
 1295- Her yeri dolaşıp,
 Dünyanın dört tarafını
 Dört kere dolaşayım.
 Ölmeden hayatta kalanını
 Arayıp bulayım.
 1300- “Eleman’ın budalası
 Ağalarını bulamaz”, deyip
 Buna nasıl katlanıp işiteyim”.
 Eleman’ın Töştük’ü,
 İyice düşünüp, içi yanıp,
 1305- Gözlerinden ateş çıktı.
 Duramayıp dayanamadan,
 Şiddetli öfkелendi.

Agasın taap aluuga,
 Angemeni saluuga,
 1310- Kaardı katuu baştadı.
 Kıymıldagan tirüülük
 Kızık keçip taştadı.
 Agasın taap körüügö,
 Körünböso agalar
 1315- İzdep cürüp ölüügö,
 Kılça körböy kuu candı
 Kızık boldu bu Töştük.
 Çılgıy içi ört bolup,
 Çıday albay onbogur
 1320- Agaların izdöögö
 Aşıp-şaşıp bolbodu,
 Sölökötü-sölbötü.
 Curt biylegen törödöy,
 Agası çoquu kırılıp,
 1325- Küyüt tartkan emedey.
 Uşak ayın kep ugup,
 Uşunday müşkül dep ugup,
 Temir kapka sarayga,
 Elemandın eşikke
 1330- Kaardanıp sabılıp,
 Kayran Töştük taarınıp,
 Aç bolottu casdanıp,
 Kıbilanı baştanıp,
 Cumgan közün açalbay,
 1335- Sungan buttu tartaalbay,
 Kaardı katuu saldı deyt,
 Elemandın erkesi
 Künü-tünü on tört kün
 Aş içpey catıp aldı deyt.

Ağalarını bulmaya,
 Olay çıkarmak için,
 1310- Hiddetli sert başladı.
 Bütün bu güzelliklerden
 İlginçtir her şeyden vazgeçti.
 Ağalarını bulup görmeye,
 Bulamazsa ağabeylerini
 1315- İzlerini sürüp ölmeye,
 Hiç görmeyip (dinlemeyip) kimseyi
 Olay çıkardı bu Töştük.
 Bütün yüreği alevlenip,
 Dayanamayıp kahrolasica
 1320- Ağalarını aramak için
 Hiçbir söze kulak vermedi,
 Hâliyle.
 Halkı idare eden han gibi,
 Ağalarının hepsi ölüp,
 1325- Yas tutuyor gibi.
 Dedikodu işitip,
 Öyle zor diye işitip,
 Demir kapılı saraya,
 Eleman'ın eşğine
 1330- Öfkeyle yaklaşıp,
 Yiğit Töştük darılıp,
 Keskin kılıca yaslanıp,
 Kibleye niyet edip,
 Yumulmuş gözünü açamadan,
 1335- Uzattığı bacağını çekemeden,
 Büyük bir kargaşa çıkarttı derler,
 Eleman'ın gözdesi
 Gece gündüz on dört gün
 Yemek yemeden yattı derler.

1340- Ayla ketip, iç küyüp,
Alapayın tabalgay,
Eleman emi ıyladı,
Eki betten akkan caş
Caak ıldıı kuladı

1345- Mında da Töştük turbadı.

“Özöndön akkan bulagım,
Ölördö körgön Töştüg’üm,
Aylanayın çıragım!

Aylanayın kulunum,

1350- Toguz caman al ölsö

Toguzun izdep sen ölsön,

Ay karangı bürkölsö,

Tün emine boluçı?

Abıdan karıgan Eleman

1355- Baldarının biri çok

Künü emine boluçı?!”

Anda Töştük munu aytat:

“Ooy, atake, ne deysin?

Bul sözündü kim uksun?

1360- Bir karangı tün uksun.

Katuu kara cer uksun,

Kazıp koygon kör uksun,

Mından bölök kim uksun?”

Bulkungandan silkinip,

1365- Örttöy közü caynadı.

Kaçıratıp oşondo

Buuraday tişti çaynadı.

Aylasın tappay Elaman:

“İzdese Töştük meyli”, dep,

1370- Temirden çokoy kamdadı.

Elemandın baylığı

1340- Çaresizce içi yanıp,

Ne yapacağını bilemeyip,

Eleman o zaman ağladı,

İki yanağından akan yaş

Çenesinden aşağı süzüldü

1345- O zaman da Töştük umursamadı.

“Yatağından akan pınarım,

Ölmeden önce gördüğüm Töştük’üm,

Kurban olayım ışığım!

Kurban olayım yavrum,

1350- Dokuz kötü oğul öldüyse

Dokuzunu ararken sen ölürsen,

Ay görünmezse,

Gece nasıl olacak?

Çok yaşlanan Eleman

1355- Çocuklarının biri dahi yok

Nasıl gün geçirecek?!”

O zaman Töştük şöyle der:

Oy, babacığım ne diyorsun?

Bu sözünü kim işitir?

1360- Bir karanlık gece duysun.

Sert kara toprak işitsin,

Kazdığın mezar işitsin,

Bundan başka kim işitsin?”

Sallanıp silkinip,

1365- Ateş gibi gözü parladı.

Gıcırdatıp o zaman

Deve gibi dişlerini birbirine vurdu.

Çare bulamayıp Eleman:

“Ararsa arasın Töştük tamam”, deyip,

1370- Demirden çizme hazırladı.

Eleman’ın zenginliği

Kılım curtan artıldı.
 Sırttan tuugan Er Töştük
 Kırk cılı bassa cırtılıs,
 1375- Kıyındap çokoy tartındı.
 Ceti cıl cese tügöngüs,
 Eleman baydın kül azık.
 Caydın ısıq mezigilde
 Caydın çöbü tolgondo,
 1380- Mal semirip bolgondo,
 Elemandın seksen bee
 Küz bolgondo caydırgan,
 Seksen semiz bee etin
 Kül azık kılıp saldırgan.
 1385- Toodoy Töştük berendin
 Toktobosun kördü emi.
 Kolu menen kül azık
 Sırttan Töştük balaga
 Elelam bay berdi emi.
 1390- Kınsız kılıç baylanıp,
 Bolot çokmor kolgo alıp,
 Agasın izdep kelüügö,
 İzdep cürüp ölüügö,
 Kaardı katuu baştadı.
 1395- Kayran candan oşondo
 Kara sırttan Er Töştük
 Çoguu keçip taştadı.
 Ar şaymandın baarisın
 Belge bekem bayladı.
 1400- Eelikkenden eeligip,
 Azapka candı saldı deyt,
 Elemandın Töştügü
 Agasın izdep kaldı deyt.

Dünya âlemnden fazlaydı.
 Sırttan doğmuş Er Töştük
 Kırk sene giyse yırtılmaz,
 1375- Sağlam çizme giydi.
 Yedi yıl geçse bitmez,
 Eleman bayın külazığı
 Yazın sıcak zamanında
 Yazın tam ortasında
 1380- Hayvan semirdiğinde,
 Eleman'ın seksen kısrığı
 Güz olduğunda yaydırdığı,
 Seksen semiz kısrak etini
 Külazık yaptırıp verdi.
 1385- Dağ gibi Töştük yığidin
 Durmayacağını anladı o zaman.
 Eli ile külazığı
 Sırttan Töştük oğluna
 Eleman Bey verdi o zaman.
 1390- Kınsız kılıç kuşanıp,
 Çelik topuzu eline alıp,
 Ağalarını bulup getirmeye,
 Peşlerine düşüp ölmeye,
 Hiddetli sert başladı.
 1395- Kıymetli canından o zaman
 Kara yağız cesur Er Töştük
 Tamamen vazgeçti.
 Bütün teçhizatını
 Beline sağlamca bağladı.
 1400- Daha da heyecanlanıp,
 Kendini zor işlere saldı derler,
 Eleman'ın Töştük'ü
 Ağalarının peşinden gitti derler.

Aşuusu biyik too aştı,
 1405- Agını katuu suu keçti,
 Aradan neçen kün öttü,
 Çama çarçap, al ketip,
 Aradan eçen kün ötüp,
 Altı ay tınbay col cürüp,
 1410- Eleman baydın ereni,
 Erikpey turgan bereni,
 Toguz uul kencesi,
 Caratkandın bendesi,
 Cortuuldan kaydan ayandı?
 1415- Adır-küdür artuunu
 Arstan Töştük tayandı,
 Erdigi emi bilindi,
 Esil candan tünülüp,
 Eçen cerge ilindi.
 1420- Karasa közgö ilinbeyt,
 Erben-serben esil can
 Eç bir közgö ilinbeyt.
 Kakıldap uçkan karga cok,
 Kurkuldagan kuzgun cok,
 1425- Ayuu kazgan iyin cok,
 Eç ayban baskan çiyin cok,
 Aşıp Töştük sabıldı,
 Altı ay bolgon ketkeni
 Cılas bolgon cılkının
 1430- Cuuşandısı tabıldı.
 Antalandap şaşkanda,
 Arı taman baskanda,
 Eerdey bolgon belesti
 Enkeyip kirip bardı ele,
 1435- Üç aylık bolgon cılkının

Geçidi yüksek dağları aştı,
 1405- Hızlı akan nehirleri geçti,
 Aradan çokça gün geçti,
 Yorulup bitap düşüp,
 Aradan çokça gün geçip,
 Altı ay dinlenmeden yol gidip,
 1410- Eleman bayın yiğidi,
 Üşenmeyen yiğidi,
 Dokuz oğlun en küçüğü,
 Yaradanın kulu,
 Savaştan ne zaman kaçtı ki?
 1415- İnişli çıkışlı tepelerden
 Arslan Töştük aştı,
 Yiğitliği o zaman bilindi,
 Asil canından vazgeçip,
 Çok yerlere gitti.
 1420- Bakınca göze görünmeyen,
 Bir deri bir kemik asil canı
 Hiçbir göze göremez.
 Gaklayıp uçan karga yok,
 Gurklayan kunduz yok,
 1425- Ayının kazdığı ini yok,
 Hiçbir hayvan bastığının izi yok,
 Aşıp Töştük geldi,
 Altı ay oldu gideli
 Kaybolan atların
 1430- Yattığı yeri buldu.
 Telaşa kapılıp
 Hevesle daha da ilerlediğinde
 Eğer gibi olan tepeye
 Hemen çıkıverdi,
 1435- Üç aylık olan atların

Tezegi cana tabıldı.

Töştük onoy uul emes,

Elemandın sırttanı

Can koyuuçu kul emes.

1440- Betegelüü kaykanga,

Belesi biyik taypanga

Beren Töştük bardı ele.

Sırttanın barıp oluktu,

Çubap ketken cılkının

1445- Çubatuuga coluktu.

Takıyaday boz döngö

Tayanıp çıgıp bardı emi.

Eki cagın karasa,

El amanın kaalasa.

1450- Cerden kök kaşka tuman bölünöt,

Elemandın san kara

Uşunda catkan körünöt.

“Tügöngön atam cılkısı

Tüz talaaga toluptur.

1455- Köptügün körsön cılkının

Cerdegi çöpçö boluptur.

Cılkı kaynap toluptur.

Dürkün-dürkün bölünüp,

Cerdin cüzü toluptur.

1460- Elemandın kambar ata sarı aygır

Kaçkan eken cayınan,

Cılkını baştap kalıptır.

El körböstün elkin cay

Een kalgan köp cılkı

1465- Meken kılıp alıptır.

Elemandın toguz uul

Tozup ketken cılkının,

Tezeğini de buldu.

Töştük sıradan biri değil,

Eleman'ın yiğidi

Can bağışlayıcı kul değil.

1440- Yüksek otlu dağ ovalarına,

Yüksek tepeli yaylaya

Yiğit Töştük ulaşmış idi.

Yiğidin gidip ovoidan,

Geçen atların

1445- Sürüsüne rastladı.

Takke gibi boz tepeye

Çıkıp vardı o zaman.

İki tarafına baksa,

Halkın esenliğini dilese.

1450- Yerden duman çıkıyor,

Elaman'ın sayısız hayvanı

Burada görünüyor.

“Zavallı babamın atları

Düz ovayı doldurmuştur.

1455- Atların sayısı

Yerdeki ot gibidir.

Atlar o kadar çoğalmıştır.

Grup grup ayrılıp,

Yeryüzüne dolmuştur.

1460- Elaman'ın Kambar Ata sarı aygırı

Kaçarak oradan,

Sürüye rehberlik etmiştir.

Kimsenin görmediği güzel yer

Sahipsiz kalmış sürü sürü at

1465- Mekân tutmuştur.

Eleman'ın dokuz oğlu

Peşine düştükleri atlarla

Tosorun bilbey kalıptır”.

Toguz eken agası

1470- Aybanga çalış kalıptır.

Aytsa tildi tük albayt,

Aydasa colgo tük baspayt,

Tiri dese sanda cok,

Ölüü dese, kördö cok,

1475- Cilas bolgon cıkını

Cılıp eerçip köp cürüp,

Sanga cılkı toluptur.

En uluusu toguzdun

Appak sakal boluptur.

1480- Ortonçusuna buldarın

Kökala kıl konuptur.

En kışisi alardın

Kara sakal toluptur.

Agaları Töştüktün

1485- Aybandığı artılğan,

Cılkının cılgıy terisin

Köçügünö tartıngan.

Tenir urgan köp cılkı

Teskeri çubap kalıptır,

1490- Tosup aydarın bile albay,

Aybanga çalış bul toguz

Aldına basıp alıptır.

Karan kalğan cılkıdan

Kısır tay karmap soe albay,

1495- Kılğandarın karaçı,

Cakşılöp etke toe albay.

Eerçip cürüp cılkını,

Arık bolgon kezi eken.

Aşka cetpey toguzu,

Başa çıkamamışlar”.

Dokuz ağası

1470- Hayvana gibi olmuşlar.

Söylenileni yapmaz,

Git denilen yere gitmez,

Diri dersin yok gibiler,

Ölü dersin mezarda yoklar,

1475- Kaybolan atların

Peşinde çok yürüyüp,

Sayıları daha da çoğalmıştır.

Dokuz kardeşin en büyüğünün

Sakalları beyazlamıştır.

1480- Bunların ortancası

Kır sakallı olmuştur.

Onların en küçüğü

Siyah sakallı olmuştur.

Töştük’ün ağaları

1485- Daha da hayvanlaşan,

Tamamen at dersini

Üzerlerine örtmüşler.

Tanrı’nın kahrettiği çokça at

Ters yöne doğru birbiri ardınca gitmiştir,

1490- Önüne geçip sürmeyi bilemeyip

Hayvana benzeyen bu dokuz

Önünde gidiyorlarmış.

Başıboş kalan atlardan

Tay bile yakalayıp kesemeyip,

1495- Yaptıklarına baksana,

İyice et bile yiyememişler.

Atların peşine takılıp,

Çok zayıf düşmüşler.

Yemek yiyemeyip dokuzu,

1500- Karıp bolgon kezi eken.

Börü bölböy, coo çappay,

Arık bolgon kezi eken.

Agaların körgöndö,

Elemandın Er Töştük

1505- Toguzu aman tabılıp,

Abiyiri mintip cabılıp.

Cılmaygan kalın cılıkdan

Karmap alıp sal moyun,

Elemandın Er Töştük,

1510- Agalarına saldı oyun.

Agasın izdep çıgarda,

Ayabagan dümöktü

Sala kelgen emespi,

Kol başınday kök kurcun

1515- Emine bar, neler cok,

Ala kelgen emespi.

İranı caşıl kök kurcun,

Al kurcundun içinde

Dünüyösü köp kurcun.

1520- Kök kurcunda beder cok,

Tüz bolgurdun içinde

Neler bar da, neler cok

Agasın izdep kelerde,

Ken kaşkardı çaldırgan,

1525- Ken kaşkardı sarala

Buttap altın, ser berip,

Saraladan aldırğan.

Toguz çepken kıldırıp,

Al kurcunga saldırgan.

1530- Too tekenin terisin

Tolgoy karmap iletip,

1500- Zavallı hâle gelmişler.

Kurdu kovalamadan, düşmanla kapışmadan

Zayıf bir hâle gelmişler.

Ağalarını gördüğünde,

Elaman'ın Er Töştük'ü

1505- Dokuzunu sağ bulup,

Namusunu kurtardı.

Kendisini yakalatmayan sürüden

Yakalayıp bir atı,

Eleman'ın Er Töştük'ü,

1510- Ağalarına ziyafet verdi.

Ağalarını bulmak için çıkacakken,

Çok tehditler

Savurmamış mıydı?

Küçücük kök heybede

1515- Ne var, neler yok,

Getirmemiş miydi?

Rengi yeşil kök heybenin,

O heybenin içinde

He çeşit şeyden çokça var.

1520- Kök heybenin nakışı yok,

Kahrolasıcanın içinde

Neler var da, neler yok

Ağalarını bulmak için gelecekken,

Büyük Kaşkar'ı araştırtan,

1525- Büyük Kaşkar'ın en iyisini (kumaşını)

Çok altını tartıp, bolca verip,

En iyisini aldırttı.

Dokuz cepken diktirip,

O heybeye koydurdu.

1530- Dağ tekesinin derisini

İyice işlettirip,

“Küdürlöp bergin” dep,
 Balbandardı cadatkan,
 Kol tokmok berip balbanga,
 1535- Toguz ay tınbay sabatkan.
 Körsö könül kandırgan,
 Calan kunduz terisin
 Bagalakka saldırgan.
 İçkırı tasma kayıştan,
 1540- Munu iyletip turganda,
 Dalay balban mayışkan.
 Cılaan boor büktürgön,
 Cılas bolgon bul şımdı
 Cımırata tiktirgen,
 1545- Camandı caman caratıp,
 Alda taala kılğanı,
 Kiygizbey Töştük turabı?
 Camanda bolso-tuuganı,
 Töştüktün toguz agası,
 1550- Colu katkan iterdin
 Akmaktığın karaçı:
 Kee birleri bile albayt,
 Kee birleri kercendep bolboy til albayt.
 “Kaydan kelgen buzuk?” dep,
 1555- Kelip alıp bul eme,
 Bizge kıldı Kızık” dep.
 Elemandın Er Töştük
 Sırttan da oşol, er oşol,
 Agaların çoğultup,
 1560- Kırsığın çeçken ceri oşol.
 Cete albay cürgön agası,
 Töştüktün işin karaçı,
 Kayıp bolgon cıkıga

“İyice dövün” diye,
 Pehlivanları tutmuş,
 El topuzu verip pehlivanlara,
 1535- Dokuz ay dinlenmeden dövdürdü.
 Gönlünü rahat ettirip,
 Sadece kunduz derisini
 Heybeye koydurdu.
 Uçkuru ince kayıştan,
 1540- Bunu sepiletirken,
 Çok pehlivan yoruldu.
 Kayış gibi (Cılaan boor) kıvrılan,
 Yapılmış olan bu pantalonu
 Özenle diktirdi,
 1545- Kötüyü daha da kötü,
 Allah Teala’nın yarattığı,
 Nasıl giydirmesin Töştük?
 Kötü de olsa kardeşleri,
 Töştük’ün dokuz ağası,
 1550- Kahrolası itlerin
 Ahmaklığına baksana:
 Bazıları anlamıyor,
 Bazıları ise dinlemiyor.
 “Nereden gelen düşman?” diye,
 1555- Gelerek bu şahıs,
 Bizim işimizi bozuyor” dedi.
 Eleman’ın Er Töştük’ü
 Yiğit de o, er de o,
 Ağalarını toplayıp,
 1560- Belayı defeden asker o,
 Bulamadığı ağaları için,
 Töştük’ün yaptıklarına baksana,
 Kaybolan atlara

Aralap kirip Er Töştük,
 1565- Adistigi minçalık,
 Altı kısır, kırk baytal
 Caa menen atıp aldı emi.
 Biröön aman kaltırbay,
 Cara tartıp saldı emi.
 1570- Ala toodoy et kılıp,
 Ala-Koldoy çık kılıp,
 Taş tulganı oydurup,
 Tamtaytıp cürgön bulardı
 Takır etke toydurup.
 1575- Cırgalın bölök cönötüp,
 Toguzunun baarisin
 Kazı menen bölötüp.
 Kara kıçı etterin
 Kılıç menen kıldı ele,
 1580- Kımız menen cuudu ele.
 Çın ırısı cönödü,
 Sırttan Töştük oşondo
 Agalardın barısın
 Çılgıy mayga bölödü.
 1585- Agalardın baarisin,
 Caşı menen karısın,
 Mayga bölöp er Töştük,
 Tapkan eken darısın.
 Cılkınn kutpa çetinde,
 1590- Kayıp eken kara suu
 Mazar eken mına bu,
 Oşo toguz agasın
 Eki künü büpbütün,
 Suuga salıp saldı deyt,
 1595- Altı künü taptakır

Aralarına gidip Er Töştük,
 1565- Ustalıǵı o kadar,
 Altı tane doğurmamış, kırk kısarak
 Ok ile atıp vurdu o zaman.
 Birini bile sağ bırakmayıp,
 Hepsini öldürdü.
 1570- Ala Dağ gibi et yığıp,
 Ala-Kol gibi et suyu yığıp,
 Taştan ocak yaptırıp,
 Karnı aç dolaşan ağalarını
 İyice ete doyurdu.
 1575- En lezzetli yerini ayrı gönderip
 Dokuzunun hepsini
 Et (Kazı) ile iyi doyurdu.
 Lezzetleri etleri
 Kılıç ile parçalayıp,
 1580- Kımız ile yıkadı.
 Gerçek niyetini gösterdi,
 Yiğit Töştük o zaman
 Ağalarının hepsini
 Sırf yağ ile doyurdu.
 1585- Ağalarının hepsini,
 Genci ile yaşlısını,
 Yağ ile besleyip Er Töştük,
 Şifalarını buldu.
 Sürünün kuzey ucundaki,
 1590- Kutsalmış kara nehir
 Adak yeriymiş işte orası,
 İşte o dokuz ağasını
 İki gün boyunca,
 Suya bıraktı derler,
 1595- Altı gün boyunca

Mayga bölöp saldı deyt.

Elemandın sırttanı

Sırtandığın bilgizdi

Kurcundagı kiyimder

1600- Alıp kelip baarisın

Toguzuna kiygizdi.

Kandagay şım kiygizip,

Cılas bolgon cılıkdan

Agalardın baarına

1605- Celbegen corgo mingizdi.

Sırttan Töştük barında,

Mal bolup ketken agalar,

Caşı menen karısı,

Alp müçölüü baarisı,

1610- Kapanın baarı cogolup,

Kadimkidey onolup,

Üzülgönü ulanıp,

Çaçılğanı cıynalıp,

Cırgal körüp toguzu,

1615- Töştük körüp kubanıp,

Kısırdın semiz tayın cep,

Catıp alıp cayın cep,

Semirgen eken toguzu.

Kımbatı Töştük barganda,

1620- Agasın taap alganda,

Kıyaldın baarı açılıp,

Kırsıktın baarı çaçılıp,

Er kuturup oolugup,

Agaları Töştüktün

1625- Kadir tüngö colugup,

Toguzunun başına

Agarıp tan sürüptür.

Yağa beledi derler.

Eleman'ın yiğidi

Yiğitliğini gösterdi

Heybesindeki giyimleri

1600- Hepsini getirip

Dokuzuna giydirdi.

Şalvarı giydirip,

Kahrolasıca sürüden

Ağalarının hepsini

1605- İyi ata (yorgaya) bindirdi.

Yiğit Töştük sayesinde,

İyileşti ağabeyleri,

Genci ile yaşlısı,

Alp biçimli hepsi,

1610- Kederlerin hepsi yok olup,

İyice iyileşip,

Eksik olan tamamlanıp,

Dağılmış toplanıp,

Huzura erip dokuzu,

1615- Töştük görüp sevinip,

Kısırın semiz tayını yiyip,

Rahatça karın doyurup,

Semirmiş dokuzu.

Kıymetli Töştükleri geldiğinde,

1620- Ağalarını bulduğunda,

Gönülleri rahatlayıp,

Felaketlerin hepsi yok olup,

Erlər iyice şımarıp,

Ağaları Töştük'ün

1625- Kadir gecesine rastlayıp,

Dokuzunun başına

Ağarıp şafak sökmüştür.

Töştüktün tuugan ekenin,
 Töböndön tiygen bul toguz
 1630- Tak oşondo biliptir.
 Tuuganım dep aytpasa,
 Er Töştükkö kee bolot.
 Camandı kудay can kılıp,
 Caratpay koyso ne bolot?
 1635- Beren Töştük turabı,
 Toguzdun baarı semirip,
 Semirip toodoy bolgondo:
 “Elin-cerin kayda?” dep,
 Emi Töştük suradı,
 1640- “Uraanın kim, cerin kim?
 Toguz agam coop ayt
 Urugun kim, elin kim?”
 Toguzunun uluusu,
 Toktono albay çon sakal,
 1645- Töştükkö aytat mınday kep,
 Aytıp turat mınday dep:
 “Kıpçak ele aylıbiz,
 Köptön beri bizderdin
 Bilinbey ketti daynıbiz.
 1650- Oluya bergen batabiz,
 Eleman bay atabız.
 Köptön beri ayrılıp,
 Cılkı içinde catabız.
 Kıylaga cetet kebibiz,
 1655- Kıpçak ele elibiz.
 Ken kaşkardın arı cagı,
 Kebez-Toonun beri cagı,
 Eki arası ceribiz,
 Bir atadan toguzbuz,

Töştük’ün kardeşleri olduğunu,
 Kahrolasica bu dokuz
 1630- İşte o zaman anlamışlar.
 Kardeşim deyip söylemese,
 Er Töştük’e başka olur.
 Kötüyü Allah insan yapıp,
 Yaratmasaydı ne olurdu?
 1635- Yiğit Töştük durur mu?
 Dokuzunun hepsi semirip,
 Semirip, dağ gibi olduklarında:
 “Soyun-yurdun nerde?” diye,
 İşte o zaman Töştük sordu,
 1640- “Hangi boydansın, yurdun neresi?
 Dokuz ağam cevap verin
 Soyun kim, halkın kim?
 Dokuzunun en büyüğü,
 Kendini tutamayıp büyük sakallı,
 1645- Töştük’e şöyle söyler,
 Böyle söyleyip durur:
 “Kıpçak idi yurdumuz,
 Çoktan beri bizlerin
 Sırra karıştı izimiz.
 1650- Duamızı ermiş verdi,
 Eleman bay babamız.
 Çoktandır ayrı kalıp,
 Yılkı içinde yaşarız.
 Uzun bir hikâyemiz var,
 1655- Kıpçak imiş yurdumuz.
 Koca Kaşkar’ın öte tarafı,
 Kebez-Dağı’nın beri tarafı,
 İkisinin arasındaymış yerimiz,
 Bir babadan dokuzuz,

1660- Aybandardan öödörök

Adamzattan köp tömön,

Arada cürgön donuzbuz.

Donuz bolboy, ne bolduk?

Es bilgeni bile albay,

1665- Eselekter til albay

Atakebiz Eleman,

Enekebiz Külayım

Bizdi mınday caratkan,

Alda taala kудayım.

1670- Malça basıp ketüüçü

Kıyşık tuup salıptır,

Ata menen enege

Cakşılıktı tiygizbey,

Mışık tuup salıptır.

1675- Ce aldınan karşı çıkpıdık,

Ata cönün ukpadık.

Aylar öttü, cıl öttü,

Aradan eçen kün öttü,

Atakebiz Eleman

1680- Könülü toluk cay ele,

Tögöröktün tört burçun

Basıp turgan bay ele.

Atabızdın kolunda

San cılıksı bar ele.

1685- Toguz uulun cogotup,

Tozok tartıp Eleman

Uşu kündö ölgöndür.

Ölböy tirüü bar bolso,

Közü körböy kör bolup,

1690- Kulagı ukpay ker bolup,

Uşunday korduk körgöndür

1660- Hayvanlardan biraz üstün,

İnsanlardan bayağı aşağıda,

İkisinin arasında domuzuz.

Domuz olmayacağız da ne olacağız?

Akılın bildiğini bilemeyip,

1665- Ahmaklar laf dinlemeyip,

Babacığımız Eleman,

Anneciğimiz Külayım

Bizi böyle yaratan,

Allah Teâlâ Kудay'ım.

1670- Hayvan gibi gezen

Akılsız doğmuşuz,

Baba ile anaya

Hayırlı olamayıp,

Kedi gibi doğmuşuz.

1675- Yahut önünden karşılamadık,

Baba nasihatini dinlemedik.

Aylar geçti, yıl geçti,

Aradan çok gün geçti,

Babacığımız Eleman

1680- Gönlü rahat insandı,

Dünyanın dört tarafını

Dolaşan insandı.

Babamızın elinin altında

Sayırsız yılıkısı var idi.

1685- Dokuz oğlunu kaybedip,

Azap çekerek Eleman

Şu an ölmüştür.

Eğer ölmediyse,

Gözleri kör olmuştur,

1690- Kulağı sağır olmuştur,

Öyle azap çekmiştir

Ata cayı minday”, dep,
Aytıp alar turganı.

Anı ugup Er Töştük

1695- Çamınıp emi turganı:

“Bilesizbi, agalar,

Uluu-kiçüü abalar?

Al Eleman bayındın

Ölgöndö körgön çunagı,

1700- Toguz uuldun kencesi,

Bir kудaydın pendesi,

Atam menen enekem

Tentip cürüp meni taap,

Toyuma tokson soyuptur,

1705- Atımdı Töştük koyuptur.

Nayzakerdin ıktuusu,

Eleman’dın mıktısı,

Atım Töştük sırttanmın,

Agalarım, seni izdep,

1710- Atamdı taştap çıkkannmın!

Cogolgon cogum tabılıp,

Coodurap turam men emi

Agalarım tabılıp”.

Anda Töştük munu aytat,

1715- “Adam bilbes şumdu aytat:

Cılas bolgon cılkının

Tuura cagın çalayın,

On beş kündün col cürüp

Dagı sapar kılayın”.

1720- Agalarga munu aytıp,

Andan Töştük cönödü,

Astında mingen atı cok,

Cöö kızıdırıp keledi.

Babamızın hâli böyle”, deyip,

Bunları söyleyip durdu.

Bunu duyup Er Töştük

1695- Heyecanlanıp o zaman:

“Bilir misiniz, ağalar,

Büyük-küçük ağlar?

O Eleman bayınızın

Tam ölecekken gördüğü yavrusu,

1700- Dokuz oğlun en küçüğü,

Bir Kудay’ın kulu,

Babam ile anamın

Yollara düşerek bulup,

Toyuma doksan hayvan kesip,

1705- Adımı Töştük koymuşlar.

Mızrak ustası,

Eleman’ın beceriklisi,

Adım Töştük yiğidim,

Ağalarım, sizi arayıp,

1710- Babamı bırakıp yola çıktım!

Kaybettiklerimi bulup,

Seviniyorum şimdi

Ağalarımı bulup”.

O zaman Töştük şöyle der,

1715- “Kimsenin bilmediği olayı anlatır:

Kahrolası yılının

Yan tarafına gideyim,

On beş gün yol gidip

Yine sefere çıkayım.”

1720- Ağalarına buna söyleyip,

Oradan Töştük ayrıldı,

Altında bindiği atı yok,

Yaya gidiyor.

Eleman'dın Töştük'tün

1725- Baskanına mal cetpey,

Celgenine cel cetpey,

Boz döngürdü aylanıp,

Bolotton çokmor baylanıp,

Urunarga too tappay,

1730- Uruşarga coo tappay,

Kirerine çöl tappay,

Keçerine köl tappay,

Kayra caar buluttay,

Kaar betine aylanıp,

1735- Sıpa cüzü bölünüp,

Sırttandık türü körünüp.

Cana bala, cana er,

Künü eki kün col cürüp,

Tünü eki kün col cürüp,

1740- Eer beldey belesti

Aşıp Töştük barganda,

Adır menen küdürdü

Basıp Töştük barganda.

Ken çalkaygan munarık,

1745- Bir ken özön körünöt.

Bul özöndü körgöndö,

Sırttan tuulgan Töştük'tün

Könülü emi bölünöt.

Al özöngö barganda,

1750- On kol cagin karasa,

Turgan eken kapka taş,

Kapka taşka toktodu,

Kapa bolup oşondo

Kaçankı dartın kozgodu.

1755- Tuura cagı Çuk-Terek,

Eleman'ın Töştük'ünün

1725- Hızına hayvan yetişemez,

Koşuşuna rüzgâr yetişemez,

Boz tepeyi dönüp,

Çelik topuz kuşanıp,

Çarpmaya dağ bulamayıp,

1730- Savaşmaya düşman bulamayıp,

Aşmaya çöl bulamayıp,

Geçmeye göl bulamayıp,

Yeniden yağacak yağmur gibi,

Hiddeti yüzüne yansıyıp,

1735- Güzel yüzünü somurtup,

Yiğitliği göründü.

Hem çocuk hem yiğit,

İki gün yol yürüyüp,

İki gece yol yürüyüp,

1740- Eğer beli gibi tepeyi

Töştük aştığında,

Dağlar ile yamaçları

Aşarak Töştük geçti.

Yayılp serap gibi görünen

1745- Geniş bir vadi görünür.

Bu vadiyi gördüğünde,

Yiğit doğmuş Töştük'ün

O zaman içi gitti.

O vadiye gittiğinde,

1750- Sağ tarafına bakınca,

Duruyormuş bir kapı taşı,

Kapı taşının önünde durdu,

Kederlenip o zaman

Eski derdini hatırladı.

1755- Doğu tarafı Çuk-Terek,

Artık mazar canıbar

Er adamga bek kerek.

“Kensiregen ken özön,

Menin cerim bolsoçu!

1760- Ken özöndü eelegen,

Konup catkan bul cerde

Kıpçak emi bolsoçu!

Manday-teskey köp Kıpçak

Catpay turgan cer beken?

1765- Toposu toguz san bolup,

Batpay turgan cer beken?

Cel argıga salkındap,

Caylabay turgan cer beken?

Sandatıp türdüü cılıkını

1770- Aydabay turgan cer beken?

Atakemdin san cılık

Şaşkandığı er eken.

Atakemdin sarı aygır

Samsıp catkan bul cerge

1775- Kaçkandığı ep eken”.

Çok güzel bir yerdir

Er adama mutlaka gerek.

“Bu geniş vadi

Keşke benim olsaydı!

1760- Geniş vadide yerleşen,

Bu yerde yaşayan

Keşke Kıpçak olsaydı!

Sağlı-sollu çok Kıpçak

Yaşamayacağı toprak mıydı?

1765- Çok kalabalık bir halkın,

Sıgmayacağı bir yer miydi?

Rüzgârın esintisin keyif sürüp,

Yaşamayacağı yer miydi?

Yayıp yıldı sürüsünü

1770- Sürülmeyecek yer miydi?

Babacığımın sayısız sürüsünün

Kaçarak geldiği doğruymuş.

Babacığımın sarı aygırının

Genişçe yayılan bu yere

1775- Kaçarak geldiği doğruymuş”.

7- TÖŞTÜK PERİNİN KIZI AYSALKINGA**COLUKKANI**

Oñ cagın baykap karasa,
 Körsö köñül bölünöt,
 Dümpüygön toonun urçukta,
 Dümüröygön tumşukta,
 1780- Çuk-Teregi körünöt,
 Çuk-Terekti körgöndö,
 Sırttan Töştük balanın
 Köñülü caman bölünöt.
 Çuk-Terektin kabagı-
 1785- Şıta-Bulak, Taş-Bulak,
 Al bulaktın boyunda
 Alması çirip köñ bolgon.
 Çarçısı aydıñ köl eken,
 Altı ayda kelip bir ubak,
 1790- Cin-perinin kızdarı
 Oyun saluuçu cer eken.
 Kırkı kelin, kırkı kız
 Tak kırk künü bolguça,
 Seyilge çıgıp oynoptur,
 1795- Künü kırk bir toluptur,
 Seksen nökör, suluu kız
 Takır ketip boluptur.
 Kasieti salkındın
 Eñ başkaça boluptur,
 1800- Elemandın Töştügün
 Segiz künü sanat tozuptur.
 Töştüktün sırttan ekenin
 Al Aysalkın biliptir.
 Kıyamattık tiyüügö,
 1805- Ceti kün dooron sürüügö,

7- TÖŞTÜK'ÜN PERİ KIZI AYSALKIN'A**RASTLAMASI**

Sağ tarafına baksa,
 Görse gönül bölünür,
 Tümsek dağın burnunda,
 Kararmış burunda,
 1780- Çuk-Terek'i görünür,
 Çuk-Terek'i gördüğünde,
 Yiğit Töştük balanın
 Gönlü fena bölünür.
 Çuk-Terek'in yanında
 1785- Şıta-Bulak, Taş-Bulak,
 O pınarın kıyısında
 Elması çürüyüp tezek olmuş.
 Etrafı ay ışıklı göl imiş,
 Altı ayda bir gelip,
 1790- Cin-perinin kızlarının
 Eğlendiği yer imiş.
 Kırkı gelin, kırkı kız
 Tam kırk gün oluncaya kadar,
 Gezintiye çıkıp eğlenmişler,
 1795- Kırk birinci gün olmuş.
 Seksen nedime güzel kız
 Hepsi gitmişler.
 Hasiyeti Salkın'ın
 Çok başka olmuş,
 1800- Eleman'ın Töştük'ünü
 Sekiz gün gün sayıp beklemiş.
 Töştük'ün yiğit olduğunu
 O Aysalkın bilmiş.
 Ahretlik olmaya,
 1805- Yedi gün eğlenmeye,

Ebedeyi eeilip,
 Et tırmagı sozulup,
 Erte sözü keç bolup,
 Eki közü tört bolup,
 1810- Aşık bolup abıdan,
 Örttöngön cürök basılbayt,
 Umaçtay közü açılbayt.
 Elemandın Töştüğün
 Eptel cürüp körüügö,
 1815- Körbös bolso Töştüktü
 Kaza taap ölüügö,
 Berizattın özü eken.
 Eñ akılman bul eken.
 Zarıkkandan sargarıp,
 1820- Ozup cürgön kezi eken.
 Elemandın Töştüğün
 Tozup cürgön kezi eken.
 “Ay talaadan colugup,
 Bir süylöşüp kaytsam, -dep,-
 1825- Eç bolboso kurgan can
 Bir ceti kün Töştükkö
 Bir oynuşup catsam”, -dep,-
 Küyüp cürgön közi eken.
 Altı ayçılık bolordu
 1830- Azıp bile berüüçü
 Keremeti bar eken.
 Çük-Terektii boyuna
 Cañı Töştük kelgende.
 Tigilgen ordo körünöt.
 1835- Al ordonu körgöndö,
 Töştüktün köönü bölünöt.
 Al ordonu karasa,

İçi içine sığmayıp,
 Çok bekleyip,
 Erken dediği geç olup,
 Dört gözle bekleyip,
 1810- Âşık olup büsbütün,
 Yanmış gönlü sönmüyor,
 Gözü fal taşı gibi açılmıyor.
 Eleman’ın Töştük’ünü
 Bir yolunu bulup görmek için
 1815- Göremez ise Töştük’ü
 Can verip ölecek,
 Peri kızının ta kendisi imiş.
 En akıllı bu imiş.
 Sıkıntıdan sararıp,
 1820- Vakit geçirdiği zamanmış.
 Eleman’ın Töştük’ünün
 Karşısına çıktığı anmış.
 “İssız yerde rastlayıp,
 Bir konuşup geri dönsem, -diye,-
 1825- Hiç olmazsa zavallı can
 Yedi gün Töştük’le
 Oynaşıp dursam”, -diye,-
 Yanıp tutuştuğu anmış.
 Altı ay sonra olacakları
 1830- Önceden bilecek.
 Keremeti var imiş.
 Çük-Terek’in kıyısına
 Töştük yeni geldiğinde.
 Dikilmiş otağ görünür.
 1835- O otağı gördüğünde,
 Töştük’ün gönlü bölünür
 O otağa baksa,

Elemandın Töştüğü
 Eñ kızığın kaalasa,
 1840- Tündüğü altın, boosu cez,
 Elemandın Töştükkö
 Kayıptın baarı boldu kez!
 Al ordonun bosogo
 Bosogodo sayragan
 1845- Bolumduu kuştun baarı bar,
 Alda Taala bendesi
 Ar kızıkka uşintip
 Uçuratat abıdan.
 Bulbulu sayrap otursa,
 1850- Munduu adam ukkusuz.
 Bul ordogo kirgen can
 Armandan bekem çıkkısız.
 Al eşikten kirgeni,
 Kirgen cerden tañ kalıp,
 1855- Ordonun içii bilgeni.
 Çük burçuna karasa,
 Körgöndün köönü bölünöt,
 Beli kınday, beti ayday,
 Meltiregen Aysalkın
 1860- Tozup turgan körünöt.
 Urgaaçının uzu eken
 Atı-cönü Aysalkın
 Berizattın kızı eken.
 Aşık bolup Töştükkö
 1865- Tozup cürgön tabı eken.
 Eki aşık baş koşup,
 Koşula turgan çağı eken.
 Töböşünö kiygeni
 Altından kılğan takıya,

Eleman'ın Töştük'ü
 En güzelini gördü,
 1840- Tünlüğü altın, bağı bakır,
 Eleman'ın Töştük'üne
 Gaipin hepsi rast geldi.
 O otağın eşiği
 Eşiğinde öten
 1845- İyi kuşların hepsi var,
 Allah Teala'nın kulu
 O eğlenceye böylece
 Tamamen rast gelir.
 Bülbülü ötüp dursa,
 1850- Kederli insan duyamaz.
 Bu otağa giren insanın
 İçinde çıkmayacak uhde kalır.
 O eşikten girince,
 Girdiği yerde hayret edip,
 1855- Otağın içine baktı.
 Tam köşeye baksa,
 Görenin dikkatini çeker,
 Beli kın gibi, yüzü ay gibi,
 Parıldayan Aysalkın
 1860- Karşılıyor gibi görünür.
 Kadının maharetlisi imiş
 Adı sanı Aysalkın
 Perinin kızı imiş.
 Âşık olup Töştük'e
 1865- Karşılama için çıktığı hâliymiş.
 İki âşık evlenip,
 Birleşecekleri zaman imiş.
 Tepesine giydiği
 Altından yapılmış takke,

1870- Kızıktırat Töştüktü

Kıñşılğan şurkuya.

Moymolcugan beybaktın

Botodoy kara közü bar,

Baykap tursan beybaktın

1875- Baldan şirin sözü bar.

Meltiregen beytaalay,

Aysalkın bolgon nur kızı,

Abaylasa Er Töştük,

Astı kelbeyt turgusu.

1880- Bura tartın süylösö,

Bulbuldun ünü ündönöt,

Samsaalagan saamayı

Totunun cünü cündönöt.

Ak tamagı balkıldap,

1885- Ayday beti carkıldap,

Çın suluunu körgöndö,

Sırttan zaada Töştüktün

May cüröğü kalkıldap.

Töştük, Töştük bolgolu,

1890- Töştük atka kongolu,

Enekesi Külayım

Kötörüp cürüp tuuganı,

Mınday suluu körö elek,

Köñülü mınday tolo elek!

1895- (Er Töştüktü körgöndö,

Aysalkın sözdü baştı,

Aysalkın sözdü bütküçö)

Elemandın Töştüğü

Ölöp kete taştadı.

1900- Ayday beti carkıldap,

Aysalkın emi kep baştap,

1870- Dikkatini çeker Töştük'ün

Gülüşüyle cilveli.

Güzel kadın bahtsızın

Deve yavrusu gibi kara gözü var,

Bakıp dursan bahtsız

1875- Baldan tatlı sözü var.

Parıldayan talihsiz,

Aysalkın olmuş nur kızı,

Dikkat etse Er Töştük,

Hiç kalkası gelmiyor.

1880- Sesini çıkarıp konuşunca,

Bülbülün sesine benziyor,

Dalgalanan ön saçları

Papağanın tüyüne benziyor.

Beyaz gerdanı görünüp,

1885- Ay gibi benzi parlayıp,

Hakiki güzeli gördüğünde,

Yiğit oğlu Töştük'ün

Yüreği oynadı.

Töştük, Töştük olalı,

1890- Töştük adını alalı,

Anneceği Külayım

Bakıp büyütüp doğuralı,

Böyle güzel görmedi,

Gönlü böyle hoşlanmadı!

1895- (Er Töştük'ü gördüğünde,

Aysalkın söze başladı,

Aysalkın'ın sözü bitinceye kadar)

Eleman'ın Töştük'ü

Az kalsın ölecekti.

1900- Ay gibi yüzü parıldayıp,

Aysalkın o zaman söze başlayıp,

Akırın aytıp bek taştap.
 Tokoydo öskön miste bar,
 Misteni kör, tişin kör,
 1905- Koendu kör, belin kör,
 Balday tattuu sıpsılık,
 Baykuşuñdun kebin kör.
 “Urgaaçının uzu elem,
 Berizattın kızı elem!
 1910- İslam dinde ıymanım,
 Iras, calgız kudayım,
 Sırttan Töştük baatırım,
 Seni surap turgamın,
 Tögöröktün tört burçun
 1915- Tört aylana çalgamın,
 Agasına keler –dep,
 Artıgındı bilgemin.
 Seyilge keler Çuk-Terek,
 Uşundan tosup cürgömün.
 1920- Nazarındı salıñız,
 Birge turam ceti kün,
 Ceti künü catıñız,
 Tamaşaga batıñız,
 Ceti künü catkanda,
 1925- Tamaşaga batkanda,
 Ubadanı kılıñız
 Kıyamet nıke kıyıñız.
 Bul düynögö küyböymün,
 Ceti kündün alakçı
 1930- Ubara bolup çürböymün.
 Bul düynödö tiyüügö,
 Ubara bolup cürüügö.
 Senin emgegiñ kaliñ, şoruñ köp,

Sessizce ama sağlam söyledi.
 Ormanda yetişen fıstık var,
 Fıstığı gör, dişini gör,
 1905- Tavşanı gör, belini gör,
 Bal gibi tatlı kibar,
 Zavallının sözünü gör.
 “Kadınların beceriklisi idim,
 Perinin kızı idim!
 1910- İslam’a iman ediyorum,
 Gerçek, tek Allah’ın,
 Yiğit Töştük bahadırım,
 Seni sorup soruşturdum,
 Dünyanın dört tarafını
 1915- Dört tarafa bakmıştım,
 Ağasına gelir-diye,
 İyi olduğunu biliyordum.
 Gezintiye gelecek Çuk-Terek,
 Burada bekliyordum.
 1920- Bakınız,
 Yedi gün seninle olurum,
 Yedi gün yatınız,
 Eğlenceye dalınız,
 Yedi gün yattığınızda,
 1925- Eğlenceye daldığınızda,
 Vaadinizi tutunuz
 Kıyamet nikâhı kıyınız.
 Bu dünyada sözüm yok,
 Yalancı dünyanın yedi günü için
 1930- Boşuna oyalanmam.
 Bu dünyada sana varmaya,
 Boşuna oyalanmaya.
 Senin emeğin fazla, derdin çok,

Sende kazıp koygon oruñ köp.

1935- Kaynatıp koygon şoruñ köp,

Bir tüşsöñ kayra çıkkısız,

Ceti cıldık saluuçu

Cıyıp koygon tor da köp,

Bul düynödö kızığıp,

1940- Töştük saga tiybeymin,

Ceti cılı men özüm

Cesir bolup ayrılıp,

Tilegim katıp cürböymün.

Ölüüçü anttı kılıñız,

1945- Kıyamat nıke kıyıñız.

Eliñe aman barıñız.

Sırttandığıñ bilgemin

Körsömbü dep cürgömün.

Urgaaçının uzumun,

1950- Cıyırçı beri kızımın!

Kargışım kata bolbogon,

Kaşaygırdın özümün!

Bendeden çıklayt mendey can,

Eerinimde söölüm bar

1955- Kargışım kata bolbogon,

Katılğan adam oñbogon.

Sözümdü ugup körüñüz,

Azır maga, Er Töştük,

Amanatıñ beriniz!”-

1960- Dep oşentip Aysalkın,

Arkarday tañın kılایtıp,

Akırın cüylöp munu aytıp,

Adamdan bölök beytaalay,

Ak emçegin bulaytıp,

1965- Catkan cayı çoñ ordo,

Senin çekecek sıkıntın çok.

1935- Tükenmeyen derdin çok,

Bir düşsen geri çıkılmaz,

Yedi yıl atılacak

Yedi tane tuzak da çok,

Bu dünyada arzulayıp,

1940- Töştük seninle evlenmem,

Yedi yıl boyunca ben

Dul kalıp ayrı düşüp,

Hasret çekmeyeceğim.

Ölümüne yemin ediniz,

1945- Kıyamet nikâhı kıyınız.

Yurdunuza sağ salım varınız.

Yiğitliğini bilmişim

Görsem diye diyorum.

Kadınların beceriklisiyim,

1950- Sihirci peri kızımın!

Bedduam yanlış olmazdı,

Körolasının tekiyim.

İnsan arasından benim gibisi çıkmaz,

Dudağımda siğilim var

1955- Bedduam yanlış olmazdı,

Bedduama uğrayan onmazdı.

Sözümü dinleyiniz,

Hemen bana, Er Töştük,

Emaneti veriniz!”-

1960- Diye böylece Aysalkın,

İstediklerini döküp,

Yavaşça konuşup bunu söyleyip,

İnsandan başka talihsiz,

Ak memesini gösterip,

1965- Bulunduğu yeri büyük otağ,

Kögala maydan, şiber çöp

Ceti kün mezigil ötküçö,

Oynoy turgan oşol kez.

“Tañda maşkar künündö

1970- Taamay coldoş bolgun –dep, -

Er Töştük kıldı ubada, -

Kıl köpürö, tar cayda

Kızık coldoş bolgun” –dep,

Kıyın kıldı ubada.

1975- Töştük menen Aysalkın

Berizaada beytaalay

Bereniñe kezigip,

Belden Töşök salııp,

Töştük menen Aysalkın

1980- Koşulup kalııp,

Talaaga ordo kuruşup,

Talıkpay oynop turuşup.

Kıyamatta tiyüügö,

Kol karmaşıp cürüügö.

1985- Ubadanı bek kılıp,

Ölöp keter şert kılıp,

Kükük menen zeynepzey

Koşuluşup turuşup

Oynop oyun kandırıp

1990- Catıp cambaş taldırıp,

Öz erkinçe boluşup,

Aytalaaga konuşup,

Tañ kaşkayıp sürgöndö,

Cerge carık tiygende,

1995- Çukuranıp oygonup:

“Kolumda altın şakeyim

Belekke berdim, alıñız,

Yemyeşil alan, sık ot

Yedi gün geçinceye kadar,

Eğlenecekleri zamanmış.

“Yarın öbür dünyada

1970- Doğru yoldaş ol –diye-

Er Töştük sözü verdi. –

Kıl köprü, dar yerde

İyi yoldaş ol” –diye,

Büyük söz verdi.

1975- Töştük ile Aysalkın

Peri kızı talihsiz

Yiğidine rastlayıp,

Bel boyu yatak yapıp

Töştük ile Aysalkın

1980- Birlikte kalıp,

İssız yere otağ kurup,

Yorulmaksızın eğlendiler.

Kıyamete evlenmek için,

Birlikte olmak için.

1985- Söz verdiler.

Ölmeye ant içip,

Guguk kuşu ile Zeynep gibi

Beraber olup

Oynayıp oyuna doyup

1990- Yatmaktan kalçaları uyuşup,

İstedikleri gibi davranıp,

İssız yere konup,

Tan söktüğünde,

Yere ışık değdiğinde,

1995- Esneyip uyanarak:

“Parmağımda altın yüzüğüm

Hediye olarak verdim, alınız,

Eliñe esen barıñız!

Toguz kızdın kencesi,

2000- Atı bolgon – Kenceke,

Koluktu kılıp alıñız.

Tańda makşar künündö

Kezigelik aman bol!

Elim beri şaarına,

2005- Eki cılga barbaymın,

Körgön menen bilgenge,

Şermende bolup kalbaymın!

Aşıktıktın cayınan,

Töştük senin ayıñdan,

2010- Aytalaaga konupmun,

Aykalışıp men emi,

Talaada katın bolupmun,

Ölö turgan oyumda,

Senden boldu boyumda!

2015- Kudaydın salgan buyrugu

Uşunday eken körölü.

Kursakta kalgan balanı,

Kuu baş çal taap bereli!

Ataktı mınday alalık,

2020- Botoluu kılıp bir candı!

Abiyirdi mından tabalı.

Kursaktağı balanın,

Erkek bolor çunaktın,

Koyular atı bokmurun.

2025- Tögöröktün tört burçun

Tört aylanta mal kurçap,

Kün çığış menen kün batış

Caynap malı toluptur.

Caynaganı kurusun

Yurdunuza esenlik içinde gidiniz!

Dokuz kızdın küçüğü,

2000- Adı Kenceke olanı,

Gelin alınız.

Yarın öbür dünyada mahşer gününde

Karşılaşalım kalın sağlıcakla!

Halkıma peri şehrine,

2005- İki yıl gitmeyeceğim,

Gören ile bilene,

Rezil olmayacağım!

Âşıklığın yüzünden,

Töştük senin yüzünden,

2010- İssız yere konmuşum,

Beraber olup ben o zaman,

İssız yerde karı olmuşum,

Ölecekken fikrimde,

Senden hamile kaldım!

2015- Kuday'ın verdiği emri

Böylece imiş görelim.

Karnımdaki çocuğu,

Çocuksuz ihtiyar bulup verelim!

Şöhreti böyle bulalım,

2020- Çocuk sahibi kılıp bir insanı!

Namusu böyle kurtaralım.

Karındaki çocuğun,

Erkek olacak zavallının,

Konulacak adı Bokmurun.

2025- Dünyanın dört tarafını

Dört tarafı hayvan kuşatıp,

Gün doğusu ile gün batısına

Yayılp hayvanı dolmuş.

Kalabalığı yok olsun

2030- Malı arbyn, bala cok
Kökötöy kuu baş boluptur.

Toposu tokson miñ bolgon

Dooranı curtka düñ bolgon

Cumuru baştuu adamdan

2035- Kökötöy bay boldu deyt, -

Kökötöydün düynösü

Köktömdö çöptöy toldu deyt.

Al Kökötöy bayıñız

Altımış katın alıptır,

2040- Tuyak körböy kalıptır,

Mal közünö karabay,

Kaңçalık düynö maldarın

Bala uçun sarıp kılıptır.

Oñboy cürgön Kökötöy

2045- Oorugan cerin basayın,

Umaçtay közün açayın.

Arbyn düynö köp malga

Cetkizemin canaaña,

Ee kılamin men özüm

2050- Bokmurunday balaña.

Sırtınan körüp tartayın,

Curt törösü Kökötöy

Balañı berip kaytayın,

Al Kökötöy baykuştı

2055- Balaluu kılıp Tartayın”.

Dep oşentip Aysalkın,

Alban turdu kep aytıp,

Berilerçe duba okup,

Kündü kıyın caadırdı.

2060- Tark osurup, tırk çıçıp,

Too toolordun başına

2030- Hayvanı çok, çocuğu yok

Kökötöy çocuksuz ada konmuş.

Mandası doksan bin tane olan

Sefası halka belli olan

Yumru başlı insandan

2035- Kökötöy zengin oldu derler,-

Kökötöy’ün serveti

İlkbahardaki otlar gibi oldu derler.

O Kökötöy beyiniz

Altmış kadın almış,

2040- Çocuk sahibi olamamış,

Malın sayısına bile bakmadan

Nice dünya hayvanını

Çocuk için harcamış.

Onmayan Kökötöy’ün

2045- Hastalanan yerini iyileştireyim,

Fal taşı gibi gözünü açayım.

Büyük servet çok hayvana

Götüreceğim bu ihtiyara,

Sahip edeceğim ben kendim

2050- Bokmurun gibi çocuğuna.

Uzaktan bakıp geri döneyim,

Halkın efendisi Kökötöy’e

Çocuğunu verip geri döneyim,

O Kökötöy zavallıyı

2055- Çocuk sahibi edip geri döneyim.”

Diye öylece Aysalkın,

Anlamli söz söyleyip,

Periler gibi dua edip,

Çok yağmur yağdırdı.

2060- Tark diye osurup, tırk diye sıçıp,

Dağların başına

Kara bulut cabılıp,
 Kolotton tuman tabıldı,
 Cer ayrılıp kıbırlap,
 2065- Asmandan kara camgır şıbırgak,
 İzgaar cürdü bölünböy,
 Cerdii beti körünböy.
 Suuk boroon saldırıp,
 Töştüktün köönün kaltırıp,
 2070- Karasa közgö ilinbey,
 Kayıptın kızı beytaalay
 2072- Kay ketkeni bilinbey.

Kara bulut kapanıp,
 Dağ arasından sis peyda oldu,
 Yer yarılıp kıpırdayıp,
 2065- Gökyüzünden kara yağmur yağarak,
 Soğuk rüzgâr esti durmadan,
 Yeryüzü görünmeden.
 Soğuk boran bastırıp,
 Töştük'ün kalbini kırıp,
 2070- Baksa göze görünmez,
 Gaibin kızı talihsizin
 2072- Nereye gittiği bilinmez.

**8- AYSALKIN BOKMURUNDU TÖRÖP,
KÖKÖTÖYGÖ ALIP BARIP BERGENİ**

Kündön kungö kün ötüp
Kün böksörüp tün ketip,
2075- Toguz ayga toluptur,
Berinin kızı Aysalkın
Tolgotor kezi boluptur.
Kökötöy baydı körüügö,
Bokmurunday balanı
2080- Amanat kılıp berüügö,
Baykuş beybak kanetci,
Berinin kızı beytaalay
Bek tolgoo tartıp, içi oorup.
Çıñırıp ıylap çırkırıp,
2085- Çındap emi Aysalkın,
Munacat – kılıp burkurap.
On eki müçö, kırk tamır
Taptakır oorup zırkırıp.
Köñülü ketip bölünüp,
2090- Közünün çaşı tögülüp,
Arka çaçı bölünüp,
Acal cetip oşondo,
Ölüüçüdöy körünüp.
Berizaada beytaalay,
2095- Çıñırgan boydon cönöptür.
Baykaranın kara taş
Basıp barıp töröptür.
Mına oşondo Aysalkın
Kindigin özü kesiptir,
2100- Kayıptın kızı beytaalay
Balasınan beziptir.
Kurumşuga oroptur,

**8- AYSALKIN'IN BOKMURUN'U
DOĞURUP, KÖKÖTÖY'E GÖTÜRÜP VERMESİ**

Çokça gün geçip
Günler azalıp geceler geçip,
2075- Dokuz ay dolmuştur,
Peri kızı Aysalkın'ın
Doğum sancısının zamanı gelmiştir.
Kökötöy bayı görmeye,
Bokmurun gibi çocuğu
2080- Emanet vermeye,
Zavallı bahtsız ne yapsın,
Peri kızı talihsiz
Ağır doğum sancısı çekti.
Çığlıklarla ağlayıp,
2085- Gerçekten o zaman Aysalkın,
Yalvararak ağladı.
On iki eklem, kırk damarın
Hepsi birden ağrıdı.
Gönlü gidip bölünüp,
2090- Güzünün yaşı dökülüp,
Örölmüş saçı dağılıp,
Ecel gelip o zaman,
Ölecek gibi oldu.
Peri kızı talihsiz,
2095- Haykırarak yola çıktı.
Baykara'nın kara taşına
Gidip doğurmuştur.
İşte o zaman Aysalkın
Göbek bağını kendisi kesmiş,
2100- Gayip'in kızı talihsiz
Çocuğunu vazgeçmiştir.
Eski bir keçeye sarmış,

Kurcununa salıptır,
 Kökötöydün oysulata san töölör
 2105- Alıp cetip barıptır.
 Oşol töölör içinde,
 Kıbılanı baştangan
 Kıyşık örköç kızıl nar,
 Kasieti eñ başka,
 2110- Kızıl narda kızık bar.
 Töö karasa Kökötöy.
 Kızıl nardı körüüçü,
 Kızıl nardı körböso,
 Öz başın özü koygulap,
 2115- Kıyırıp cürüp ölüüçü.
 “Maldın eesi Kökötöy
 Kızıl narga keler, -dep,-
 Keler zamat balanı
 Örköçünön körör, -dep,-
 2120- Külkanışım tuudu, -dep,-
 Alıp cetip barar, dep,-
 İt bolboso Kökötöy,
 Aldeylep munu bagar –dep,
 Akıl oylop Aysalkın,
 2125- Berizaada beytaalay
 Törögön erkek balacın
 Kökötöygö berüügö
 Emi ketti sanası
 “Bokmurun atka konsun, -dep,
 2130- Kökötöy uulu bolsun”, dep.
 Çılgıy kanga boelup,
 Caş balanı kolgo alıp
 Töö içine bardı emi.
 Kıbılanı baştanıp,

Heybesine koymuş,
 Kökötöy’ün Oysul Ata sayısız devlerine
 2105- Alıp götürmüş.
 O develerin arasında
 Kibleye niyet eden
 Yamuk hörgüç kızıl deve
 Haysiyeti çok farklı
 2110- Kızıl devede tuhafılık var.
 Deveyi güdüne Kökötöy
 Kızıl deveyi görecek,
 Kızıl deveyi görmezse,
 Kendi kendini dövüp
 2115- Haykırarak ölecektir.
 “Hayvanın sahibi Kökötöy
 Kızıl deveye gelir, -diye,-
 Gelir gelmez çocuğu
 Hörgücünde görür, -diye,-
 2120- Külkanış’ım doğurdu, -diye,-
 Alıp gider, diye-
 İt değilse Kökötöy,
 Kendi çocuğu gibi büyütür –diye
 Düşündü Aysalkın,
 2125- Peri kızı talihsiz
 Doğurduğu erkek çocuğu
 Kökötöy’e vermek için
 O zaman düşünceye daldı
 “Bokmurun adını alsın, –diye,
 2130- Kökötöy’ün oğlu olsun”, diye.
 Her tarafı kan içinde,
 Bebeği kucağına alıp
 Devenin arasına girdi o zaman.
 Kibleye niyetlenip,

2135- Çögüp catkan cerinde,
Kökötöydün kızıl örköç kızıl nar,
Kımbattığı kıyla bar,
Berinin kızı beytaalay
Kızıl nar karmap alganı.

2140- Kurcunga salıp balanı,
Örköçünö bayladı.

Kayra baylap kabıştap,
Kızıl narga tabıştap,

Buyladan karmap burkurap,

2145- Muñdanıp ıylap cırkırıp:

“Aylanayın kızıl nar,
Aybandan başka canıbar,
Örköçünö kapşıram,

Imırakay çaş balanı

2150- Nak özünö tapşıram.

Oonop iyseñ caman at,

Al Kökötöy baykuşka

Imırakay çaş balanı

Bere körgün amanat!

2155- Mayıp kılsañ balanı

İttigiñdi bilermin

Tañda maşkar künündö

Kara eşek kıla cürörmün.

Beri degen atım bar,

2160- Meenetimdin ayınan,

Berip ketem balamdı

Er Töştüktün cayınan,

Eñ uyattuu ayınan,

Bölünttüm emi sanaamdı,

2165- Amanat kılıp balamdı!”

Kurcunga baylap kapşırap,

2135- Çöküp yattığı yerde,
Kökötöy’ün kızıl hörgüçlü kızıl devesi,
Oldukça değerli,
Perinin talihsiz kızı
Kızıl deveyi yakaladı.

2140- Heybeye koyup çocuğu
Hörgücüne bağladı.

İyice bağlayarak,

Kızıl deveye emanet edip,

Deveyi tutup ağlayıp,

2145- Kederlenip içli içli ağlayarak:

“Kurban olayım kızıl deve,
Hayvandan farklı hayvancağız,
Hörgücüne bağlarım,

El kadar bebeği

2150- Sana emanet ediyorum.

Ağnanırsan kötüsün,

O Kökötöy zavallıya

El kadar bebeği

Veresin emaneti!

2155- Düşürürsen bebeği

İtliğini bilirim

Tanda mahşer gününde

Seni kara eşek yaparım.

Ben periyim,

2160- Azabımdan dolayı,

Bırakıyorum bebeğimi

Er Töştük’ün yüzünden,

Onun ayıbından,

Üzüntüye düştüm,

2165- Emanet verdiğim için bebeğimi!”

Heybeye koyup bağlayıp,

Kızıl narga tapşırıp,
 Kayıp boldu Aysalkın
 Mına oşondo kızıl nar
 2170- Kutpa karap bet alıp,
 Kökötöygö kötörüp,
 Ayban da bolso çaşıgan
 Kızıl nardın sanası.
 Bar-bar, bar-bar, bar ıylayt,
 2175- Bakırıp bala bek ıylayt,
 Töştük erdi balası.
 Kalayık bayı Kökötöy
 Badanaday ton kiyip,
 Maaniker tulpar at minip,
 2180- Seksen balban koşçu alıp,
 Altımış mergen boşçu alıp,
 Akılı ayran bölünüp,
 Artık çoñ bay Kökötöy
 Ala toodoy körünüp,
 2185- Kuturgan baydın kolunda
 Balban, mergen baarı bar,
 Kulan kuup kalıptır,
 Kuturgan eken Maaniker
 Oozu menen alışıp,
 2190- Dañkanı artta dırkırıp,
 Uçuuçuday çırkırıp.
 Tulparlığı körünüp,
 Añga kelgen balbandar
 Altı kündük bölünüp.
 2195- Çañ obogo dırkırıp,
 Kanatı bar Maaniker
 Uçuuçuday zırkırıp.
 Kuyruk calı birindep,

Kızıl nara emanet edip,
 Kayboldu Aysalkın
 İşte o zaman kızıl nar
 2170- Kuzeye doğru yürüyüp,
 Kökötöy'e götürüp,
 Hayvan da olsa ağlayıp
 Kızıl narın yüreği.
 Hüngür hüngür ağlar,
 2175- Bağırarak çocuk çok ağlar,
 Töştük erin bebeği.
 Halkın bayı Kökötöy
 Zırh gibi elbise giyip,
 Maaniker tulparına binip,
 2180- Seksen pehlivanı yanına alıp,
 Altmış avcıya yanına alıp,
 Çok şaşırıp,
 Herkesten büyük bay Kökötöy
 Ala Dağ gibi görünüp,
 2185- İyi bayın elinin altında
 Pehlivan, avcı hepsi var,
 Kulan kovmuşlar,
 İyice kudurmuş Maaniker
 Ağzı ile kapışıp,
 2190- Tozunu arkada bırakıp,
 Uçuyor gibi koştu.
 Tulparlığı belli olup,
 Ava gelen pehlivanlar
 Altı gün sonra buluşmak üzere ayrıldılar.
 2195- Toz havaya kalkıp,
 Kanatlı Maaniker
 Uçuyor gibi koştu.
 Kuyruğu sallanıp,

Kökötöydün Maaniker

2200- Uçuuçuday dirildep.

Töö örüşkö kelgende,

Buguday moynun burdu ele,

Buudandığı uşunday,

Aybandan estüü Maaniker

2205- Tuşaganday turdu ele.

Maaniker baspay turganı,

Kapa bolup Kökötöy:

“Ayban maldın başaası,

San tulpardın tazası,

2210- Kün çığış menen kün batış

Küülönüp çurkap cetüüçü,

Aram ölgön Maaniker,

Alda kanday boldu?” –dep,

Maanikerdi cemelep.

2215- Maaniker baspay sandalıp,

Kan Kökötöy oşondo

Karap turdu tañ kalıp:

“Kıyşaygan eken bizdin tüş,

Maaniker cürböy kalat dep

2220- Kılımda barbı uşul iş?

Malım tümön, balam cok,

Karan maldın içinen

Baladay körgön Maaniker,

İçim küyüp, boorum çok.

2225- Maaniker cürböy kalganda,

Kanday bolot, düynö bok?

Tulpar baspay talaada

Kan Kökötöy ölobü?

Kızıtalak Kökötöy

2230- Kıyamet cüzün köröbü?

Kököyü’ün Maaniker’i

2200- Uçuyor gibi gidiyordu.

Deve sürüsünün yanına geldiğinde,

Bugu gibi boynunu döndürdü,

Buudanlığı böyledir,

Hayvandan akıllı Maaniker

2205- Kösteklenmiş gibi aniden durdu.

Maaniker hareket etmedi,

Kederlenip Kökötöy:

“Hayvanların padişahı,

Sayısız tulparın en iyisi,

2210- Doğu ile batıyı

Bir nefeste aşıyor,

Geberesice Maaniker,

Ne oldu ki?” –diye,

Maaniker’i azarladı.

2215- Maaniker yerinden hareket etmeyip,

Han Kökötöy o zaman

Hayretle bakıp durdu:

“Bizim işimiz yolunda gitmez,

Maaniker hareket edemez deyip

2220- Yüzyılda var mı böyle bir iş?

Servetim çok, çocuğum yok,

Tüm hayvanların içinde

Çocuk gibi sevdiğim Maaniker,

İçim yanıyor, ciğerim kor.

2225- Maaniker hareket etmediğinde,

Nasıl olur benim için dünya?

Tulpar hareket etmeyip ıssız yerde

Han Kökötöy ölecek mi?

Kahrolasica Kökötöy

2230- Kıyamet yüzünü görecektir mi?

Sandap catkan dünüyöm

Sapırılıp ketebi?

Baykuş bolup Kökötöy,

Balasız boydon ötöbü?

2235- Özön boylop konobu?

Ört öçköndöy bolobu?

Maldı çaçtım, kıldırdım,

Taap algan balam cok,

Maaniker cürböy kalğanda,

2240- Özüñdön başka çaaram cok.

Tögöröktün tört burçu,

Mediyandın beş burçu

Baykap karap otursam,

Cık ele tolgon malım bar.

2245- Cılas malga ee bolgon

Köödöndö calgız canım bar,

Köz cumulsa kokustan,

Artımda erkek balam cok,

Emine kılar çamam bar?

2250- Cerdin üstün baykasam,

Balası cok kuu baştı

“Kan Kökötöy” dedirip,

Caratpay koyso ne bolot?

Adam, on eki zayıp ayganım,

2255- On ekisi töröböy,

Tuyaksız bolup kalğanım.

“Artta tukum kalsa”, -dep,-

Sarıp kıldım malımdı,

Caratkanga zaarlanıp,

2260- Ketirdim dalay alımdı.

San tümöndöy malımdı

Karıptarga ürödüm,

Hesapsız servetim

Savrulup gidecek mi?

Zavallı olup Kökötöy,

Çocuksuz dünyadan göçecek mi?

2235- Nehir boyuna konacak mı?

Ocağım sönecek mi?

Serveti savurdum, dolaştım,

Çocuk bulamadım,

Maaniker hareketsiz kaldığında,

2240- Senden başka çarem yok.

Dünyanın dört bir tarafı

Medine’nin beş tarafı

Dikkatle baksam,

Ağzına kadar dolu malım var.

2245- O kadar çok hayvana sahip olacak

Sadece ben varım,

Aniden ölürsem,

Arkamda erkek çocuğum yok,

Yapacak bir şeyim yok?

2250- Etrafıma bakınca,

Çocuğu olmayan zürriyetsiz

“Han Kökötöy” diyerek,

Yaratmasaydı ne olurdu?

On iki tane hanımımın,

2255- On ikisi de doğurmadığından,

Zürriyetsiz kaldım.

“Arkamda neslim kalsa”, -diye,-

Dağıttım malımı,

Yaradana yalvarıp,

2260- Harcadım kuvvetimi.

Sayısız hayvanımı

Gariplere dağıttım,

Mazarluu cerge tünödüm,
 Mında bala körbödüm!
 2265- Aylanı tappay sandalıp,
 Bir bala dep sargarıp,
 «Calınsam bala berer — dep,
 Segiz saray kazınam
 Baltalap oozun açtırdım.
 2270- Cetim menen cesirge,
 Çolok, sokur mayıpka —
 Sarıp kılıp çaçtırdım,
 Mında da bala körbödüm!
 Bala ber — dep zarlanıp,
 2275- Ce kaza taap ölbödüm!
 Köp ketirdim alımdı,
 Çaçtım düynö malımdı.
 «Cana bala tuyak» — dep,
 Kırk miñ atan aldırdım,
 2280- Coorubas kılıp çomdottum,
 Şaymandarın oñdottum.
 Kızıl altın, ak kümüş,
 Kırk miñ narga cüktöttüm
 Cerdin üstün kıldırttım,
 2285- Cetken cerdin baarına
 Bere berdim sadaga.
 Kocolordon bata aldım,
 «Mart Kökötöy» atandım,
 Mında bala körbödüm!
 2290- Akundarga at berdim,
 Tilek kılıp bat berdim.
 Mında bala körbödüm!
 Kuu düynönü bat berdim,
 Dubana menen eşenge

Kutsal yerde geceledim,
 Burada da çocuk sahibi olamadım!
 2265- Çare bulamayıp dolaştım,
 Bir çocuk diye sararıp,
 “Yalvarırsam çocuk verir — diye,
 Sekiz saray hazinem
 Ağzını sonuna kadar açtırdım.
 2270- Yetim ile dul kadınlara,
 Çolak, kör malule —
 Dağıtarak verdim,
 O zaman da çocuğum olmadı!
 Çocuk ver — diye yalvardım,
 2275- Keşke ölüp gitseydim!
 Çok harcadım gücümü,
 Harcadım pek çok servetimi.
 «Yine de çocuk» — diye,
 Kırk bin deve aldirttım,
 2280- Kırkını da sağlıklı kıldım,
 Teçizatlarını tamir ettirdim.
 Kızıl altın, ak gümüş,
 Kırk bin deveye yüklettim
 Yeryüzünü dolaştım,
 2285- Gittiğim yerlerin hepsine
 Sadaka verdim.
 Hocalardan dua aldım,
 «Mert Kökötöy» adını aldım,
 O zaman da çocuk sahibi olamadım!
 2290- Akınlara at verdim,
 Dilek tutup dua ettim.
 O zaman da çocuk sahibi olamadım!
 Fani dünyaya dua ettim,
 Derviş ile şeyhe

2295- Kuyruğu kuçak at berdim,
Mında bala körbödüm.

Badananı kiygende,
Maanikerdi mingende,
Esimden bala çıkçu ele!

2300- Törösüngön Kökötöy,
«Seyilge kelem» — dep kelip,
Töö çekesin köröbü?

Maaniker cürböy, bul cerde
Kan Kökötöy abañız

2305- O düynö cüzün köröbü?
Atañdın körü Maaniker,
Aram ölüp soyulgur,
Kuzgun kuran okugur!
Coru közüñ çokugur!

2310- Kızıtalak Maaniker,
Kıştın künü bolgondo,
Cal, kuyruğuñ taradım,
Bir adamga işenbey,
Bir kündö üç colu karadım!

2315- «Kıştın suugu ötöt» — dep,
Ürtüktü kabat captırdım,
Ak sarayga baktırdım.

Mintip bakkan mal eleñ,
Caydın ısıq çildede

2320- «Kün aptabı tier», — dep —
Tunuk bulak too başı,
Muzdak cayga toktottum,
Toguz-Töbö ottottum!

«Uşunday bakkan mal eleñ», —
2325- Açuulanıp Kökötöy,
Çoñ büldürgön kamçını

2295- Kucak dolusu kuyruklu iyi at verdim.
O zaman da çocuk sahibi olamadım.

Zırhlı elbiseyi giydiğimde,
Maaniker'e bindiğimde,
Aklıma çocuk gelmiyordu!

2300- Beylik taslayan Kökötöy,
«Gezeyim» — diye gelip,
Devenin şakağını görür mü?

Maaniker hareket etmeyip, burada
Han Kökötöy amcanız

2305- Öbür dünyaya göç eder mi?
Körolasıca Maaniker,
Mundar olup ölesice,
Kuzgunun Kur'an okuyasıcası!
Akbaba gözünü oyasıca!

2310- Kahrolasıca Maaniker,
Kış geldiğinde,
Yeleni, kuyruğunu taradım,
Kimseye inanmayıp,
Bir günde üç kere baktım!

2315- «Kışın üşütür» — diye,
Üzerine kat kat örtü örtturdüm,
Ak sarayda baktırdım.

Böyle beslediğim hayvan idin,
Yazın en sıcak zamanında

2320- «Güneşin sıcağı değer», diye
Duru pınarın dağ başındaki,
Buz gibi yerine duraklattım,
Dokuz-Tepe'de otlattım!

«Böyle beslediğim hayvan idin»,
2325- Hiddetlenip Kökötöy,
Büyük ilmikli kamçısını

Karmay kalıp imerdi,
 Kañ dedire Kökötöy
 Maanikerdey tulpardı
 2330- Kasaga tartıp ciberdi.
 Kaardanıp tırıştı,
 Maaniker menen uruştu,
 Baspay koyup Maaniker,
 Kan Kökötöy karının
 2335- Başına saldı şumduktu!
 Küp-küp etip küülönüp,
 Kürsüldödü Kökötöy,
 Maanikerge süylönüp,
 «Teli oorı çaldı mı?»
 2340- Emine bolduñ, Maaniker,
 Tegiñdi kuday aldı mı?
 Bagalçağıñ bir tutam,
 Baka bolup kaldı mı?
 Sogonçoğuñ bir tutam
 2345- Çoçkodoy bolup kaldı mı?»
 Ulutunup iç tartıp,
 Turgan eken Maaniker.
 Kan Kökötöy oşondo,
 Maanikerdi cemelep,
 2350- Maaniker turdu oşondo,
 Kara cerdi tebelep.
 Kalk amanın kaalasa,
 Kan Kökötöy karasa,
 Eer beldey nagıstan,
 2355- At ötpögön capıstan,
 Orgup çañı bölünöt,
 Orgugan çañdı karasa:
 Töö sultanı kızıl nar,

Sallayıverdi,
 Kañ (kamçı sesi) diye Kökötöy
 Maaniker gibi tulparı
 2330- Kamçılayıverdi.
 Hiddetlenip taş kesildi,
 Maaniker'e kızdı,
 Hareket etmeyip Maaniker,
 Han Kökötöy aksakalın
 2335- Başına olmadık şeyler getirdi!
 Güp-güp edip,
 Gürledi Kökötöy,
 Maaniker'i paylayıp,
 «Teli hastalığına mı yakalandın?»
 2340- Sana ne oldu, Maaniker,
 Allah seni kahretti mi?
 Bileklerin bir tutam,
 Kurbağaya mı dönüştün?
 Topuğun bir tutam
 2345- Domuz gibi mi oldun?»
 Esefle iç çekerek,
 Duruyordu Maaniker.
 Han Kökötöy o zaman,
 Maaniker'i paylayıp,
 2350- Maaniker durdu o zaman,
 Toprağı eşeleyip.
 Halk sağlığını dilese,
 Han Kökötöy bakarsa,
 Eğer beli gibi yerden,
 2355- At geçemediği alçak yerden,
 Toz kalkıyor,
 Kalkan toza baksa:
 Develerin sultanı kızıl deve,

Kasieti bir dalay.

2360- Kan Kökötöy abakeñ

Cıl maalında kızıl nar

Kızıl nardı körçü ele,

Kızıl nardı körbösö,

Kusa bolup ölçü ele.

2365- Kökötöy antken sebebi:

Oysul ata kızıl nar

Oysuluñdun özü oşol,

Özü turmak kızıl nar

Karargan kara közü oşol,

2370- Kasieti başınan

Ozup çıkkın kezi eken,

Aytayın dese tili çok,

Kan Kökötöy karını

Tozup çıkkın kezi eken.

2375- Bilgen canga bir kadir

Tüngö salar kezi eken,

Aalamda çok cakşılık

Küngö salar kezi eken!

Muraa bolup kızıl nar

2380- Kele turgan kezi eken.

Örköçündö balanı

Kan Kökötöy eesine

Bere turgan kezi eken.

Kökötöydün kızıl nar,

2385- Mañ-mañ-mañ basıp,

Çuudaların çañ basıp,

Tört ayağın teñ basıp,

Eki örköçün korkoytup,

Ördöktöy moynun koykoytup,

2390- Azuuların arkaytıp,

Çok haysiyetli.

2360- Han Kökötöy amcacığın

Her sene aynı gün

Kızıl deveyi görürdü,

Kızıl deveyi görmezse,

Kederlenip ölürdü

2365- Kökötöy öyle yapmasının sebebi:

Oysul Ata olan kızıl deve

Oysul'un ta kendisi,

Kendisi bile değil kızıl devenin

Kararan gözüdür,

2370- Haysiyetinin iyice

Öne çıktığı anmış,

Söyleyeyim dese dili yok,

Han Kökötöy aksakalı

Karşılacağı anmış.

2375- Bilene değer

Vereceği anmış,

Âlemde olmayan iyiliği

Göstereceği anmış!

Muradına erip kızıl devenin

2380- Geldiği anmış.

Heybesindeki çocuğu

Han Kökötöy sahibine

Verdiği anmış.

Kökötöy'ün kızıl devesi,

2385- Mañ-mañ-mañ yürüyüp

Yünleri toza bulanıp,

Dört ayağını birlikte basıp,

İki hörgücünü gösterip,

Ördek gibi gösterip,

2390- Azı dişlerini gösterip,

Aldırnı erdin şalpaytıp,
 Kökötöydün kelgenin
 Körgön eken kızıl nar,
 Kökötöygö bala taap
 2395- Kelgen eken kızıl nar.

Kökötöydü körgöndö
 Kasiettüü kızıl nar
 Çuudaları bölünüp,
 Közdön çaşı tögülüp,
 2400- Kökötöygö kelgende,
 Çögüp berdi kızıl nar,
 Közdün çaşın köl kılıp,
 Tögüp berdi kızıl nar.

Öödö kılbaş, tumşugun
 2405- Katıp aldı kızıl nar.
 Kamçılasa turbastan,
 Catıp aldı kızıl nar.

Kökötöy turdu tırışıp:
 «Karaan kalğan bularga
 2410- Emine bolup ketti?» — dep,

Kızıl nar menen uruşup.
 Kızıl nardın esebin
 Tapmak boldu Kökötöy,
 Kızıl nardı oşondo
 2415- Kılıç menen üç bölüp

Çapmak boldu Kökötöy.
 Esesin emi tabarda,
 Köñülü ketti bölünüp,
 Al kızıl nar örköçtö
 2420- Bir kurcun turat körünüp.
 Al kurcundu körgöndö,
 Kan Kökötöy karının

Dudaklarını sarkıtıp,
 Kökötöy'ün geldiğini
 Görmüş kızıl deve,
 Kökötöy'e çocuk bulup
 2395- Gelmiş kızıl deve
 Kökötöy'ü gördüğünde
 Haysiyetli kızıl deve
 Yünleri parça parça olup,
 Gözünden yaşı dökülüp,
 2400- Kökötöy'e geldiğinde,
 Çöküverdi kızıl deve,
 Gözyaşını göl yapıp,
 Döküverdi kızıl deve.
 Kaldırmayıp başını
 2405- Gizledi kızıl deve.
 Kamçılasa dahi durmayıp,
 Yerinden kalkmadı kızıl deve.
 Kökötöy inat edip:
 «Kahrolasıca bunlara
 2410- Ne oldu ki?» — deyip,
 Kızıl deveye kızdı.
 Kızıl devenin cezasını
 Verecek oldu Kökötöy,
 Kızıl deveyi o zaman
 2415- Kılıç ile üçe bölüp
 Kesecek oldu Kökötöy.
 Cezasını tam verecekken,
 Dikkatini bir şey çekti,
 O kızıl devenin hörgücünde
 2420- Bağlı bir heybeyi gördü
 O heybeyi gördüğünde,
 Han Kökötöy ihtiyarın

Köñülü ketti bölünüp,
 Közünün çaşı tögülüp.
 2425- Kökötöy karıp bir baydın,
 Balası çok bul candın.
 İçinen çıgat çoñ buzuk,
 Kurcundan çıktı bir kızık.
 Bar-bar-bar ıylayt,
 2430- Barkırıp bala bek ıylayt.
 Balanın ünün ukkanda,
 Bay Kökötöy karının
 Köñülü ketti bölünüp,
 Közünün çaşı tögülüp,
 2435- Tizesi cerge бүгүлүп,
 Maanikerdin üstünön
 Uçup түштү cүгүрүп,
 Kızıl nardı karata
 Kökötöy barat kaldaktap,
 2440- Basıp barat daldaktap.
 «Erkekpi eken, kızıbı eken?
 Ata kötök tatay!» — dep, —
 Kurcundagı balanı
 Ala koyup karasa,
 2445- Kaltasına karasa
 Kembagaldın kabınday,
 Çoçoğuna karasa
 Aybaltanın sabınday.
 Kayıptan bala tabılıp,
 2450- Kan Kökötöy bayıñdın
 Abiyiri mintip cabılıp,
 Bala körböş kuu baş can,
 Bala körüp turganda,
 Boto körböş Kökötöy,

Gönlü gitti bölünüp,
 Gözünün yaşı dökülüp.
 2425- Garip Kökötöy bayın,
 Çocuğu yoktur bunun.
 Aklından kötü şeyler geçti ama,
 Heybeden ilginç bir şey çıktı.
 Bar bar (ınga inga) ağlar,
 2430- Bağırıp bebek çok ağlar.
 Çocuğun sesini duyduğunda,
 Bay Kökötöy ihtiyarın
 Gönlü gitti bölünüp,
 Gözünün yaşı dökülüp,
 2435- Dizi yere бүкүлүп,
 Maaniker'in üstünden
 Hızla yere inip,
 Kızıl deveye doğru yönelip
 Kökötöy aceleyle,
 2440- Koşa koşa gidiyor.
 “Erkek miymiş, kız mıymış?
 Aman Allah'ım!» — deyip,
 Heybedeki çocuğu
 Alıp baksa,
 2445- Torbasına,
 Çuval gibi kılıfta,
 Çıkık durana baksa
 Baltanın sapı gibi.
 Gaipten çocuk gelip,
 2450- Han Kökötöy bayının
 Namusu kurtarılıp,
 Çocuk sahibi olmayan züriyetsiz,
 Çocuk sahibi olduğunda,
 Yavrusuz Kökötöy,

2455- Boto körüp turganda,
 Süyüngöndön kızarıp,
 Kanatı karış uzarıp,
 Et cüröğü bolkuldap,
 Dene boyu solkuldap,
 2460- Süyüngöndön çıdabay,
 Kökötöy ıylay baştadı!
 «Öñümbü, — dep, — tüşümbü?» —
 Kan Kökötöy oşondo
 Maldan keçip taştadı.
 2465- Ala koyup balanı,
 Mañdayınan bir cıttap,
 «Çıragım, — dep, — tukum, — dep
 Baş mülçürüm uşu», — dep, —
 Bolcolduu atın balanın:
 2470- «Bokmurun» — dep koydu emi.
 Munu menen al bala
 Kökötöy uulu boldu emi.
 Moynuna kurun salınıp,
 Caratkanga calınıp,
 2475- Kıyşık örköç kızıl nar
 Baabedinge çaldı deyt.
 Kayra tartıp oşondo,
 Karı babañ Kökötöy
 ıylap cüröt oşondo,
 2480- Koynundagı caş bala
 ıylap cüröt oşondo,
 Baabedinin bat aytıp,
 Ay tuyakka at aytıp,
 Kayıptan bala tabılıp,
 2485- Kan Kökötöy şorduunun
 Abiyiri mintip cabılıp.

2455- Yavru sahibi olduğunda,
 Sevincinden kızarıp,
 Mutluluğu artıp,
 Yüreği kabarıp,
 Bütün vücudu titreyip,
 2460- Sevinçten dayanamayıp,
 Kökötöy ağlamaya başladı!
 «Gerçek mi rüya mı diye?» —
 Han Kökötöy o zaman
 Dünyadan vazgeçti.
 2465- Aliverip çocuğu,
 Alnından bir öpüp,
 «Yavrum, — diye, — neslim, — diye
 Hürmetkarım budur», — diye, —
 Önceden belli olan adını çocuğun:
 2470- «Bokmurun» — diye koydu şimdi.
 Bununla birlikte o çocuk
 Kökötöy'ün oğlu oldu o zaman.
 Boynuna kemer asıp,
 Allah'a yalvarıp,
 2475- Eğri hörgüçlü kızıl deveyi
 Kurban verdi derler.
 Tekrar dönüp o zaman,
 İhtiyar babanız Kökötöy
 Ağlıyordu o zaman,
 2480- Kucağındaki bebek
 Ağlıyordu o zaman,
 Adaklık dua edip,
 Toynaklıdan at ısmarlayıp,
 Gaipten çocuk bulup,
 2485- Han Kökötöy zavallının
 Namusu temizlendi.

«Eesiz maldı köp cıydım,
 Ne murazga ceteyin,
 Aytuyakka bul cerde
 2490- Atımdı çalıp keteyin!
 Tilegenim kaşıma
 Kelip kalgan körünöt.
 Suraganım bir kuday
 Bere turgan körünöt
 2495- Malım tümön, balam cok,
 Balaluu bolup turganda,
 Karan kalgan köp maldı
 Ayap kalar çamam cok», —
 Maaniker közdöy umtulup,
 2500- Çalamın dep cutunup,
 At közünö karabay,
 Mal бүtkөндүн баарısın
 Mal eken dep sanabay,
 Maanikerge ceterde,
 2505- Чılıбıрдан кармай аларда,
 Emi cetip Kökötöy
 Aytuyakka çalarda,
 Anday-mınday degiçe,
 Açıp közdü cumguça,
 2510- Ak seldesi kazanday,
 Aykırsa ünü azanday,
 İçkede coldu tötölöp,
 Kambar ata Bozaygır,
 Algan eken cetelep,
 2515- Aygırdı alıp kelgen can —
 Oluyattın özü eken.
 Maanikerdin oşondo
 Kanın surar kezi eken:

«Sayısız hayvan topladım,
 Muradıma ereyim,
 Adaklığa bu yerde
 2490- Atımı kesip gideyim!
 Dileyeyim önüme
 Gelmiş görünür.
 İstedığımı bir Allah
 Verecek gibi görünür
 2495- Malım çok, çocuğum yok,
 Çocuk sahibi olduğumda,
 Güvendiğim çok hayvana
 Acıyacak hâlim yok», —
 Maaniker’e doğru ileri atılıp,
 2500- Keseceğim diye ileri atılıp,
 Atın gözüne bakmadan,
 Yaratılan tüm hayvanları
 Hayvan olarak görmeyip,
 Maniker’e ulaşacakken,
 2505- Dizgininden tutacakken,
 Şimdi ulaştığında Kökötöy
 Adaklığa kesecekken,
 Şöyle-böyle deyinceye kadar,
 Göz açıp kapayıncaya kadar,
 2510- Ak sarığı kazan gibi,
 Haykırsa sesi ezan gibi,
 İnce yoldan gelip,
 Kambar Ata’nın Bozaygırı’nı,
 Yedeğinde getirerek,
 2515- Aygırı alıp gelen insan —
 Ermişin ta kendisiymiş.
 Maaniker’in o zaman
 Canını soracağı zamanmış:

«Kubanıp köönüñ toluptur,
 2520- Bir başıñ eki boluptur,
 Baatır, arbayıp kancar alıpsıñ,
 Aybandan başka Maaniker
 Aytuyakka çalam» — dep,
 Kalabanı kızık salbañız,
 2525- Uyat bolot munuñuz,
 Oşo cerge turuñuz.
 Kağışka miner Maaniker
 Karıp kılıp salbañız.
 Tüpöktüü nayza kolgo alıp,
 2530- Tüyşökkö miner Maaniker.
 Kanduu kılıç kolgo alıp,
 Kayrattanıp baatırlar
 Kazatka miner Maaniker,
 Bay Kökötöy kariya,
 2535- Maaniker soybo çunayıp.
 Uşu tulpar Maaniker
 Balañ Bokmurunga ılayık!
 Kinsız kılıç baylanıp,
 Kırgınga miner mal eken,
 2540- Kırk күнчүлүк чөл kelse,
 Suusabastan Maaniker
 Çıdap berer mal eken.
 Aytkan tildi alıñız,
 Oluyattın özü elem,
 2545- Kambar ata Bozaygır,
 Bozaygırdı çalıñız!»
 Bay Kökötöy kariya
 Oluyat tilin alğanı,
 Karmap alıp Bozaygır
 2550- Bozaygırdı çalganı.

«Sevinip için rahatlamış,
 2520- Bir başın iki olmuş,
 Yiğit, hançeri almışsın,
 Hayvandan farklı Maaniker'i
 Adak keseyim» — diye,
 Olay çıkarmayınız,
 2525- Ayıptır bu yaptığınız,
 İşte orada durunuz.
 Savaşta binilecek Maaniker'i
 Küçümsemeyiniz.
 Tuğlu mızrağı elinize alıp,
 2530- Zor durumda binilecek Maaniker'i.
 Kanlı kılıcı elinize alıp,
 Cesaretlenip yiğitlerin
 Gazada bineceği Maaniker'i,
 Bay Kökötöy ihtiyara,
 2535- Maaniker hırsıyla kesme.
 Bu tulpar Maaniker
 Çocuğun Bokmuran'a layıktır!
 Kinsız kılıç kuşanıp,
 Savaşta binilecek hayvanmış,
 2540- Kırk günlük çölü aşsa,
 Susamadan Maaniker
 Dayanabilecek hayvanmış.
 Söylenen sözü dinleyiniz,
 Evliyanın ta kendisiyim,
 2545- Kambar Ata'nın Bozaygır'ı
 Bozaygırı kesiniz!»
 Bay Kökötöy ihtiyar
 Dervişin sözünü dinledi,
 Yakalayıp Bozaygır'ı
 2550- Bozaygırı kurban etti.

Munu menen Maaniker

Aman-esen kalganı.

Oluyat çal munu aytat,

Oyloso kıyın şumdu aytat:

2555- «Töödön toguz miñdi soy,

Balañdın atı Bokmurun,

Baykap atın bilip koy!

Moynuna tumar tagıñız,

Biröö duşman bolbosun,

2560- Koluñ menen bağıñız.

Degen sözgö könüñüz,

Cetige bala çıkkıça,

Ceti cüz kara torpoktu

Ar kün erte, Kökötöy,

2565- Sadagaga beriñiz!

San kazına, köp maldı

Sarıp kılıp üröñüz.

«Ölgöndö körgön balam» — dep,

Ömürün cakşı tileñiz!

2570- Artık boldu munuñuz,

Aman bolsun uuluñuz!

Cazı beles kıyadan

Calgız boldu uyadan.

Akkan tunuk bulaktan

2575- Maaniker atıñ sugarar

«Kan Kökötöy aşı» — dep,

Aman bolso bul uuluñ

Aalamga atıñ çığarar...»

Oluyat çal munu ayıp,

2580- (Oluyat bergen Bozayğır

Kökötöy soyup koygonu),

Anday-mınday degiçe,

Böylece Maaniker

Sağ salim kalmıştı.

Derviş ihtiyar bunu söyler,

İnsanın aklına gelmeyecek olayı anlatır:

2555- «Deveden dokuz bin tanesini kes,

Çocuğunun adı Bokmurun,

İsmine dikkat et!

Boynuna muska takınız,

Biri düşman olmasın,

2560- Elinizle büyütünüz.

Dediğimi yapınız,

Yedi yaşına kadar,

Yedi yüz kara tosunu

Her gün erkenden, Kökötöy,

2565- Sadaka olarak veriniz!

Sayırsız hazine, çok hayvanı

Esirgemedenden dağıtınız.

«Ölmeden önce gördüğüm çocuk» — diye,

Geleceği iyi olsun diye dua ediniz!

2570- Çok iyi oldu yaptığınız,

Sağ salim olsun oğlunuz!

Yassı tepe bayırdan

Tek çocuğu oldu evin.

Akan duru pınardan

2575- Maaniker atını su verir

«Han Kökötöy aşı» — diye,

Sağ salim olursa bu oğlun

Âleme adın duyurur...»

Derviş ihtiyar bunu söyleyip,

2580- (Evliyanın verdiği Bozayğır'ı

Kökötöy kurban kesti),

Şöyle böyle deyinceye kadar,

Açıp közdü cumguça,
 Aligi turgan oluyat
 2585- Közdön kayım bolgonu.

Mına oşondo Kökötöy
 Baabedinin bat aytıp,
 Munacatın cat aytıp,
 Aylın karay cönödü,
 2590- Ayta-buyta degiçe,
 Açıp közdü cumguça,
 Aylına cetip kelgeni,
 Baybiçesi Külkanış,
 Curtuna kabar berdi emi.

2595- «Bala körbös Kökötöy,
 Bala körgön eken» — dep,
 Asmanga uçtu topurak,
 Adam kaynap topurap,
 Karı-caşı cügürüp,
 2600- Kalıñ eli süyünüp,
 Bee baştagan beş miñdi
 Bereki toygo soydu deyt.
 Munu menen Bokmurun
 Kökötöy uulu boldu deyt.

2605- Munu mınday taştaylı,

2606- Töştüktön kabar baştaylı.

Göz açıp kapayıncaya kadar,
 Orada duran evliya

2585- Gözden kaybolmuştu.

İşte o zaman Kökötöy
 Hızlıca dua edip,
 Yakarışını ezbere söyleyip,
 Yurduna doğru yola çıktı,
 2590- Şöyle böyle deyinceye kadar,
 Göz açıp kapayıncaya kadar,
 Yurduna ulaşiverdi,
 Yaşlı hanımı Külkanış,
 Halkına haber verdi o zaman.

2595- «Çocuksuz Kökötöy,
 Çocuk sahibi oldu» — diye,
 Göğe toprak uçtu,
 İnsanlar çokça toplanıp,
 İhtiyar genç koşup,
 2600- Kalabalık halkı sevinip,
 Kısraftan beş bin tanesini
 Bu toy için kesti derler.

İşte böyle Bokmurun
 Kökötöy'ün oğlu oldu derler.

2605- Bunu böyle bırakalım,

2606- Töştük'ten haber alalım.

9- TÖŞTÜKTÜN SARGIL ATTI TAAP ALGANI

Elemandın er Töştük
 Çıkanaktap uyku alıp,
 Çırım etip tınç alıp,
 2610- Catıp cambaş taldırıp,
 Uktap uyku kandırıp,
 Berinin kızı Aysalkın,
 Beybağı tüşüp esine,
 Uykudan çoçup oygonso,
 2615- Katını turmak kaybı çok,
 Berizaada beybaktın
 Kayda ketken daynı çok!
 Er sırttanı er Töştük,
 Uykudan turup eeligip,
 2620- Cana cürdü celigip,
 Celgenine cel cetpey,
 Baskanına çañ cetpey,
 Koluna tayağ tayanıp,
 Sırttanıñ, kaydan ayanıp,
 2625- Eer beldey döbönü
 Eñkeyip Töştük bardı ele,
 Asmandan munar bölünöt,
 Çıyırçıktay sarala
 Cana cılkı körünöt,
 2630- Al cılkını karasa
 Mal amanın kaalasa,
 Elemandın san düynö
 Töştüktön murun tögülüp,
 Elemandın köp cılkı
 2635- Ketken eken bölünüp,
 Al cılkının içinde
 Kanatı bar kara bee

9- TÖŞTÜK'ÜN SARIMSI ATI BULMASI

Eleman'ın er Töştük'ü
 Dirseklerinin üzerine dayanıp kestirip,
 Uyuklayıp dinlenip,
 2610- Yatıp kalça kemiği uyuşup,
 Uyuyarak uykusunu alıp,
 Perinin kızı Aysalkın,
 Talihsizi gelip aklına,
 Uykudan ürkererek uyansa,
 2615- Karısı değil izi bile yok,
 Zavallı peri kızının
 Nereye gittiği belli değil!
 Er yiğidi er Töştük,
 Uykudan kalkıp ne yapacağını bilemeyip,
 2620- Sağa sola bakıp,
 Hızına rüzgâr yetişemeyip,
 Yürüyüşüne toz yetişemeyip,
 Elini asaya dayayıp,
 Yiğidin, kendisine acımayıp
 2625- Eğer beli gibi tepeyi
 Aşıp Töştük geçti,
 Gökyüzünden karaltı görünür,
 Sığırcık gibi sarımsı
 Yine yıldı görünür,
 2630- O yıldıya baksa
 Hayvanın tam olduğunu istese,
 Eleman'ın sayısız serveti
 Töştük'ten önce,
 Eleman'ın çokça yıldı
 2635- Gitmiş ayrılıp,
 O yıldıının içinde
 Kanatlı kara kısrak

Cılkını baştap ketiptir
 Buurusun tiygen çiyin çok,
 2640- Suur çukugan iyin çok,
 Erkin ösüp catıptır.
 Al cılkının söölötü
 Aşıp-taşıp cönöptür,
 Kanatı bar kara bee
 2645- Teke sargıl tulpardı
 Elemandın Töştükkö
 İlayıktap töröptür.
 Teke sargıl buudanı
 Caşı asıyga toluptur,
 2650- Sargıldın cayı uşunday:
 Keñ kökürök, taykı cal,
 Kerişke miner mal eken,
 Elemandın Töştügü
 Keñ ırıstuu maldı taap,
 2655- Tegi ırısı bar eken.
 Aybandığı abıdan
 Ozo çıktı Sargıldın,
 Elemandın Töştügün,
 Okuranıp okşoñdop,
 2660- Tozo çıktı Sargılıñ,
 Al Töştüktü körgöndö,
 Buguday moynun burganı,
 Er Töştüktün aldına
 Moynun tozup turganı.
 2665- Cügön katıp karasa,
 Mal amanın kaalasa,
 Aybandan bölök türü bar,
 Caralat eken minday mal:
 Kuyruğu sayañ, calı bar,

Yılkıyı peşine takıp gitmiş
 Sabanın değdiğinin izi yok,
 2640- Dağ sıçanının kazdığı in yok,
 Rahatça yayılmaktadır.
 O yolkının heybeti
 Daha da büyümüş,
 Kanatlı kara kısırak
 2645- Sarı tulparı
 Eleman'ın Töştük'ü
 İçin doğurmuş.
 Sarı tulparı
 Beş yaşına gelmiş,
 2650- Sargıl'ın hâli öyledir:
 Koca göğüslü, kısa yeleli,
 Savaşta binilecek hayvan imiş,
 Eleman'ın Töştük'ü
 Uğurlu hayvanı bulduğu için,
 2655- O da şanslıymış.
 Hayvanlığı o kadar çok
 Öne çıktı Sargıl'ın,
 Eleman'ın Töştük'üne,
 Yavaşça kişneyip,
 2660- Karşıladı Sargıl'ın,
 O Töştük'ü gördüğünde,
 Bugu gibi boynunu kıvırdığında,
 Er Töştük'ün önüne
 Boynun uzatıp durdu.
 2665- Gem vurup baksı,
 Hayvanın esenliğini istese,
 Hayvandan farklı hâli var,
 Yaratılmış böyle hayvan:
 Kuyruğu fevkalade, yelesi var,

2670- Oşondoy suluu canıbar,
 Tuyagında tura çok,
 Tuura tulpar özü eken,
 Tuş keltirip caratkan
 Er Töştüktün özünö
 2675- Alıp kelgen kezi eken.
 Elemandın Töştüğü
 Bee baştağan beş toguz,
 Baabedinge çaldı deyt.
 Cogoltkon cogu tabılıp,
 2680- Teke sargıl buudandı
 Mineyin dep kamınıp,
 Tokum salıp karasa,
 Köñülü ketip bölünüp,
 Karap tursa canıbar,
 2685- Opol toodoy körünüp,
 Çoçup namaz okunup,
 Çoñ kızıldı tokunup,
 Coı kiymın kiynip,
 «Ay, kudah» — dep süyünüp;
 2690- Calgız dartı Töştüktün
 Aysalkın tappay küyünüp.
 Düñgürötüp cılkını,
 Tügöl aydap aldı deyt,
 Ertegi ketken esil mal
 2695- Emi colgo saldı deyt.
 Aşuu aşıp, taş basıp,
 Anıktap aydap kaldı deyt,
 Toñkoygon ıldıı koo keçip,
 Topoygon biyik too ötüp,
 2700- Ayanbastan col cürüp,
 At ayabay mol cürüp,

2670- Öyle güzel hayvan,
 Toynağında tura yok,
 Hakiki bir tulpar imiş,
 Karşılaştırıp yaradan
 Er Töştük'ün ta kendisine
 2675- Getirdiği anmış.
 Eleman'ın Töştük'ü
 Kırk beş tane kısrağı
 Kurban etti derler.
 Kaybettiği bulunup,
 2680- Teke Sargıl buudanı
 Bineyim diye hazırlanıp,
 Eyerleyip baksa,
 İçi gitti parçalanıp,
 Baksa hayvancağız,
 2685- Dağ gibi görünüp,
 Korkup namaz kılıp,
 Büyük kızılı eyerleyip,
 Savaş kıyafetini giyinip,
 «Hey, Allah» — diye sevinip;
 2690- Yalnız derdi Töştük'ün
 Aysalkın bulamaması.
 Hızlıca sürüp yılmayı,
 Hepsini sürdü derler,
 Ertesi giden zavallı hayvanı
 2695- Şimdi yola koydu derler.
 Geçit aşıp, taş basıp,
 Ustaca sürdü derler,
 Yukardan aşağı hendek geçip,
 Yüksek dağ geçip,
 2700- Kendine acımadan yol gidip,
 Ata acımadan çok gidip,

At talıgıp zerikpey,
 Arstan Töştük erikpey.
 Adır-küdür batkalga
 2705- Aydap keldi cılkını
 Agaları catkanda,
 Obodon cıldız coşulup,
 Elemandın sırttanı
 Aşuu aşıp, taş basıp,
 2710- Agalarına koşulup,
 Cakkan otun öçürüp,
 Agalardın baarisın
 Can-cabılta köçürüp.
 Keñ Kaşkardın ar cagı,
 2715- Kebez-Toonun beri cagı,
 Körösön talaa cer taptı,
 Körsöñ kıpçak el taptı.
 Oluyat bergen batasın,
 Elemandın sırttanı
 2720- Aman taptı atasın.
 Eleman cayı oñ boldu,
 Toguz uulu on boldu.
 Döölötü taşıp, çoñ boldu,
 Toguz uuldun sırttanı
 2725- Toodoy Töştük zor boldu.
 Toposu tokson san boldu,
 Döölötü cerge batpastan,
 Esebi cok Eleman
 Kıpçak curtka kan boldu.
 2730- Ordo kütüp kan bolup,
 Oruntuktuu can bolup.
 Üzülgönü ulanıp,
 Çaçılğanı cıynalıp,

At yorulup bitap düşmeyip,
 Arslan Töştük üşünmedi.
 Tepeli çukurlu ovaya
 2705- Sürüp getirdi yıldıyı
 Ağaları yatarken,
 Gökten yıldız kayıp,
 Eleman'ın cesuru
 Geçit aşıp, taş basıp,
 2710- Ağalarıyla birlikte
 Yaktıkları ateşi söndürüp,
 Ağalarının hepsiyle
 Göç ettiler.
 Geniş Kaşkar'ın öteki tarafı,
 2715- Kebez-Too'nun beri tarafı,
 Güzel bir vadiye geldi,
 Kıpçak halkına ulaştı.
 Evliyaların duasıyla,
 Eleman'ın cesuru
 2720- Sağ salim buldu babasını.
 Eleman mutlu oldu,
 Tokuz oğlu on oldu.
 Serveti artıp, çok oldu,
 Dokuz oğlun cesuru
 2725- Dağ gibi Töştük büyüdü.
 Toposu doksan tane oldu,
 Serveti yere sığmayan,
 Hesabı olmayan Eleman
 Kıpçak halkına han oldu.
 2730- Saray sahibi han olup,
 Hükümdar adam oldu.
 Ayrılmış birleşip,
 Saçılmış toplanıp,

Cogolgon mal-baş tabılıp,
 2735- Corugu mintip cabılıp.
 Azgan bir mal-baş tabılıp,
 Abiyiri mintip cabılıp,
 Keñ talaanı cerdegen,
 Keñ kıpçak curttu eelegen,
 2740- Eleman bay boldu deyt,
 Elemandın mal-mülkü
 Cer üstünö toldu deyt.
 Baatır Töştük uulu bar,
 Çaldı kудay koldodu,
 2745- Elemandın eşikke
 Mayköl, sütköl ornodu.
 Kulak ugup, köz körgön
 Canda mınday bolbodu.
 Balası arbın, malı köp,
 2750- Baykasa çıkpayt mınday can,
 Eñ ırıstuu döölötmön.
 Eselek tuulgan mınday kan,
 Mal cıynagan sanaası,
 Boydok eken balası,
 2755- Mal esebi sanda cok,
 Buzulgan eken sanaası.
 Balası arbın Eleman,
 Tarıktığın koybodu.
 Bul calgandı mal menen
 2760- Kütsömbü dep oylodu.
 Töştük tapkan san kara
 Calgız tayday oylodu.
 Akılı kısa, beyli tar
 Al Eleman çoñ baydın
 2765- Abiyri ketken kaday kan?

Kaybolanları bulunup,
 2735- Şerefi kurtuldu.
 Kaybolanları bulunup,
 Şerefi böyle kurtulup,
 Geniş vadiyi yurt edinen,
 Geniş Kıpçak halkına han olan,
 2740- Eleman zengin oldu derler,
 Eleman'ın malı mülkü
 Yeryüzüne doldu derler.
 Yiğit Töştük oğlu var,
 İhtiyara Kудay yardım etti,
 2745- Eleman'ın eşiğine
 Bolluk, refah doldu.
 Kulağın işitip, gözün gördüğü
 Kimsede böyle bir şey olmadı.
 Evladı çok, hayvanı çok,
 2750- Baksan böyle birini göremezsin,
 Çok servet sahibi biridir.
 Akılsız doğan bu hanın,
 Derdi hayvan çoğaltmakmış
 Bekâr imiş çocukları,
 2755- Hayvanın sayısı kimse yok,
 Kederlenmiş tekrardan.
 Balası çok Eleman,
 Cimriliğini bırakmadı.
 Bu yalan dünyayı hayvan ile
 2760- Geçirsem mi diye düşündü.
 Töştük'ün bulduğu sayısız hayvanı
 Yalnız tay gibi düşündü.
 Aklı evvel, cimri
 O Eleman büyük bayın
 2765- Utanması olmayan nasıl bir handır?

Bul calgandın baarisın
 Eeleymin dep Eleman,
 Ölüm bar dep oy kılbay,
 Baldarı kelse toy kılbay.
 2770- Ayıldaş eken Sarañbay,
 Alıs eken Alañbay.
 Alañbaydın baylığı
 Elemança bar eken,
 Telegeyi teñ eken,
 2775- Kurup kalgan Alañbay,
 İçin karap oltursañ,
 2777- Cer cüzünön keñ eken.

Bu yalan dünyanın hepsine
 Sahip olacağım diye Eleman,
 Ölüm var diye düşünmeden,
 Çocukları gelse toy yapmadı.
 2770- Aynı yurttan imiş Saranbay,
 Uzak imiş Alanbay.
 Alanbay'ın zenginliği
 Eleman kadar var imiş,
 Her şeyi denk imiş,
 2775- Kahrolmayasica Alanbay,
 İçine bakınca,
 2777- Yeryüzünden geniş imiş. (ferahmış)

**10- ALAÑBAY DEGEN KONŞULAŞ BİR
BAYI TÖŞTÜKTÜN KELGENİNE TOY
BERGENİ CANA ELEMAN UULDARIN
SÜNNÖTKÖ OLTURGUZGANI**

Kurup kalgan Alañbay:

«Ada kıpçak elimdin

2780- Döösü Töştük keldi, — dep, —

Alakanday bul curttu

Azaptan suurop aluuçu

Eesi Töştük keldi, — dep, —

Azgana kıpçak bul eldin

2785- Meesi Töştük keldi — dep, —

Saktap aluuçu bul eldi

Eesi Töştük keldi, — dep, —

Öödö çıksak togonok —

Öböğ Töştük keldi, — dep, —

2790- İldiy tüşsök tayanıç

Cölök Töştük keldi, — dep, —

Başkaça bolup caralgan

Bölök Töştük keldi, — dep.

Mañdayga bütkön baraan cok,

2795- Baykagıla, kalayık,

Töştüktön bölök karaan cok!

Kalkka kabar salalık,

Cer düynönü basalık,

Cerge kirsın tapkan mal,

2800- Baarın birdey çaçalık!

At çaptırıp, toy kılıp,

Ay-aalamdı çoğultup,

Artık kızık oy kılıp,

Kalkka kabar salalık,

2805- Altın taacı kiygizip,

**10- ALANBAY ADLI KOMŞU BİR BEYİN
TÖŞTÜK'ÜN DÖNMEŞİ ŞEREFİNE TOY
DÜZENLEMESİ VE ELEMAN'IN
OĞULLARINI SÜNNET ETTİRMESİ**

Kahrolmayasica Alanbay:

«O da Kıpçak halkımın

2780- Devi Töştük geldi, — diye,

Avuç gibi kadar olan bu halkı

Azaptan çıkarıp alacak olan

Sahibi Töştük geldi, — diye,

Az olan Kıpçak bu halkın

2785- Beyni Töştük geldi, — diye,

Koruyup alıcı bu milleti

Sahibi Töştük geldi, — diye,

Yukarı çıkarsak dayanağımız

Yardımcı Töştük geldi, — diye,

2790- Aşağıya düşsek tutunacağımız

Destek Töştük geldi, — diye,

Farklı yaratılan

Hususi Töştük geldi, — dedi.

Bizim onun dışında,

2795- Halkım bilin,

Töştük'ten başka güvencimiz yok!

Halka haber salalım,

Bütün dünyayı adımızı yayalım,

Yere batsın bütün mal,

2800- Hepsini birden saçalım!

At koşturup, toy yapıp,

Bütün cihanı toplayıp,

Yapılmamış fikir kılıp,

Halka haber gönderelim,

2805- Altın tacı giydirip,

Altın takka mingizip,
 Asıl sırttan Töştüktü
 Kan kötörüp alalık!
 Töştük bizge kan bolso,
 2810- Barmaktuular batabí?
 Tırmaktuular tiyebi?
 Çokmorlor süyröp çoñsunup,
 Çoñsungan duşman baarısı
 Çoñsunup bizge kirebi?
 2815- Elemandın sırttanı
 Degen sözgö könböybü?
 Kan kötörüp biz alsak,
 Alakanday kıpçakka
 Korgon bolup berbeybi?...»
 2820- Aytıp turgan Alañbay
 Akılı başka böödö eken.
 Elemandan Alañbay
 Arkan boyu öödö eken.
 Bee baştağan beş toguz
 2825- Begilikke soydu deyt,
 Töö baştağan on toguz
 Toy kılıuga koydu deyt.
 Ala-Toodoy et kıldı,
 Ala köldöy çık kıldı,
 2830- Kulak ugup, köz körgön,
 Candın baarın bet kıldı.
 Keñ Kaşkardın ar cagı,
 Kebez-Toonun ber cagı,
 Keñ talaanın oyu eken,
 2835- Alañbaydın toyu eken.
 Takaluudan tay kalbay,
 Takır koyboy cıyıldı.

Altın tahta bindirip,
 Asil cesur Töştük'ü
 Han ilan edelim!
 Töştük bize han olsa,
 2810- Güçlüler bize saldırır mı?
 Pençeliler dokunur mu?
 Topuzlar sallayıp kibirlenip,
 Bu düşmanın hepsi
 Böbürlenip bize saldırır mı?
 2815- Eleman'ın cesuru
 Denilen sözü yapmaz mı?
 Biz onu han ilan edersek,
 Avuç gibi Kıpçak'a
 Kale olmaz mı?
 2820- Böyle söyleyen Alanbay
 Çok akıllı biriymiş.
 Eleman'dan Alanbay
 Boyu da uzunmuş.
 Kısrağın kırk beş tanesini
 2825- İkram için kesti derler,
 Devenin doksan tanesini
 Toy için ayırdı derler.
 Ala-Dağ kadar et yığdı,
 Ala Göl kadar çık yaptı,
 2830- Kulağın işitip, gözün gördüğü,
 İnsanların hepsini topladı.
 Geniş Kaşkar'ın öte tarafı,
 Kebez-Dağ'ın beri tarafı,
 Geniş yurdun ovası imiş.
 2835- Alanbay'ın toyu imiş.
 Toynaklıdan tay koymadan,
 Hiçbirini bırakmadan topladı.

Toksondogu çal kalbay,
 Tomolongon baladan
 2840- Takır kalbay büp-bütün
 Uşu toygo cıyıldı.
 Tulpar butu cetüüçü
 Cerdin baarı keldi deyt,
 Kulak ugup, köz körgön
 2845- Eldin baarı keldi deyt.
 Alp-döölörü teñ kelip.
 Alañbaydın toyuna
 Adam körkü sel kelip,
 Kelgenderden kep uktu,
 2850- Elemandın toguz uul,
 Eñ kiçüüsü er Töştük;
 «Kıpçaktardın Alañbay
 Toy kılıp catat» — dep uktu.
 Oşo toydu körüügö,
 2855- Curt kaadasın bölüügö,
 Elemandın er Töştük
 Sırttan tuulgan bul özü,
 Toguz uuldun kencesi,
 Bir kудaydın bendesi,
 2860- Elemandın erkesi,
 Kök temirden ton kiyip,
 Tekesargıl at minip,
 Kök-ala kalkan baylanıp,
 Kök temirden nayza alıp,
 2865- Körgöndün köönü bölünüp,
 Kök cal tuugan er Töştük,
 Sırttandık türü körünüp,
 Ala toodoy zañkayıp,
 Ak kulcaday mañkayıp,

Doksan yaşındaki ihtiyarları bile bırakmadan,
 Daha emeklemeyen bebekten
 2840- Hiç kimse bırakmadan tamamı
 Bu toya toplandı.
 Tulparın ulaşacağı
 Yerdekinin hepsi geldi derler,
 Kulağın işitip gözün gördüğü
 2845- Halkın hepsi geldi der.
 Alp-devlerin hepsi gelip.
 Alanbay'ın toyuna
 İnsanlar sel gibi gelip,
 Gelenlerden söz işitti,
 2850- Eleman'ın dokuz oğlu,
 En küçüğü Er Töştük;
 «Kıpçakların Alanbay
 Toy kılıyor» — diye duydu.
 O toyu görmeye,
 2855- Halkın âdetine uymaya
 Eleman'ın Er Töştük'ü
 Cesur doğan kendisi,
 Dokuz oğlun küçüğü,
 Bir Kудay'ın kulu,
 2860- Eleman'ın gözdesi,
 Gök demirden zırh giyip,
 Tekesargıl ata binip,
 Mavimsi kalkan kuşanıp,
 Gök demirden mızrak alıp,
 2865- Görenin gönlü bölünüp,
 Kökcal doğmuş Er Töştük,
 Cesurluğu görünüp,
 Ala Dağ gibi görünüp,
 Dağ koçu gibi görünüp,

2870- Ötkür da eken, şer da eken,
 Özü sırttan er da eken,
 Toguz eken agası,
 Topoloñdop carışıp,
 Toygo ketiştı, karaçı!
 2875- Agalardın uluusu
 Aksakal bolup kalıptır,
 Ortonçusu bulardın
 Kökala sakal çalıptır,
 Eñ kencesi bulardın
 2880- Kara sakalga barıptır,
 Baarı boydok uşular,
 Kuday urup salıptır.
 Toy degende tompoñdop,
 Añırañdap carıştı.
 2885- Agargandın ar cagı.
 Bozorgondun ber cagı,
 Alañbaydın aylına
 Azır barıp ceterde,
 Çınar terek tübündö,
 2890- Akkan suunun boyunda,
 Seyilge çıkkın seksen kız,
 Kızık bolup özünö,
 Kız köründü közünö.
 Oşo kızdın içinde
 2895- Kakıldagan kara kız,
 Tekildegen sarı kız,
 Beycay eken, dolu eken,
 Beytaalaydın biri eken.
 Caaktuuga cay berbeyt,
 2900- Caydak atka boy berbeyt,
 Tili açuu, kebi zaar,

2870- Keskin de imiş, aslan da imiş,
 Kendisi cesur er de imiş,
 Dokuz taneymiş ağası,
 Hızlıca koşarak yarışıp,
 Toya gittiler, baksana!
 2875- Ağalarının büyüğü
 Aksakallı olmuştur,
 Ortancası bunların
 Kökala sakallı olmuştur,
 En küçüğü bunların
 2880- Kara sakallı olmuştur,
 Hepsi bekâr bunların,
 Kuday lanetlemiştir.
 Toy denildiğinde aceleyle,
 Kudurmuşçasına yarışarak geldiler.
 2885- Ağarmışın öte tarafı.
 Bozormaşın beri tarafı,
 Alanbay'ın yurduna
 Şimdi ulaştılar,
 Çınar ağacının dibinde,
 2890- Akan nehrin kıyısında,
 Gezintiye çıkan seksen kız,
 İlginç gelip kendisine,
 Kız göründü gözüne.
 O kızların içinde
 2895- Çok konuşan kara kız,
 Çok konuşan sarı kız,
 Hakkını yedirmeyen hırçın imiş,
 Talihsizin biri imiş.
 Kimseden korkmayan,
 2900- Eğersiz ata baş eğmez,
 Dili acı, sözü zehir,

Tilegiñ katkır kanday can?

Elemandın toguz uul,

Eñ kencesi er Töştük,

2905- Seksen kız cıgıp colugup,

Colun tozup kalganı.

Elemandın Töştükkö

Çoñ müşküldü salganı.

Oñbogon kız oñbodu,

2910- Sırttan bala Töştüktü

Akıyneke aytıp kordodu.

Çeçendigin bilgizdi,

Çenebegen Töştüktün

Çenebegen sözdördü

2915- Saysöögünö tiygizdi:

«Atıñdın oozun bura tur, Töştük!

Aybanga coldoş bolupsuñ,

Aldıñkı cayga tura tur, Töştük!

Çogoyno kuuray çoorun tart, Töştük,

2920- Çoyoktoboy arı tart, Töştük;

Çoñ cırgal körgön emedey, Töştük,

Çoñ atañdın boorun tart, Töştük!

Erbeñ-serbeñ tolgonsup, Töştük,

Emi ele kişi bolgonsup, Töştük!

2925- Kordoo söz aytam, munu bil, Töştük!

Aşka barbay, apat bol, Töştük!

Toygo barbay, topot bol, Töştük!

Arak içpey, taş içkin, Töştük!

Atañdın kanın koşo içkin, Töştük!

2930- Eldi, curtıu kördüñbü?

Toygo cırgap barat, Töştük

Elemandın kesilbegen top ağı,

Kayda salıp barat, Töştük?

Kahrolasica nasıl birisi?

Eleman'ın dokuz oğlu,

En küçüğü Er Töştük,

2905- Seksez kız çıkıp karşılaşp,

Yoluna çıktılar.

Eleman'ın Töştük'üne

Büyük müşkül verdiler.

Kahrolasica bu kız,

2910- Cesur yiğit Töştük'ü

Akıyneke ile kepaze etti.

Söz ustalığını gösterdi,

Aldırmayan Töştük'e

Çok acı sözlerle

2915- Damarına bastı:

«Atını durdur, Töştük!

Hayvana yoldaş olmuşsun,

Orada bekle, Töştük!

Kuray kavalını çal, Töştük,

2920- Nazlanmadan dur, Töştük;

Her şeyin yolundaymış gibi, Töştük,

Dedenin ciğerini sök, Töştük!

Sanki büyümüşsün gibi Töştük,

Adam olmuşçasına, Töştük!

2925- Hor görüyorum, bunu bil, Töştük!

Toya varma, geber, Töştük!

Toya varma, helak ol, Töştük!

Arak içme, taş iç, Töştük!

Atanın kanın beraber iç, Töştük!

2930- Halkını, vatanını gördün mü ki?

Toya neşeyle gidiyor, Töştük

Eleman'ın sünnet edilmemiş aygırlarını,

Nereye götürüyor, Töştük?

Kesildi beken, çok beken?

2935- Katar bir turup körsötçü, Töştük.

Kapa bolsoñ ölsöñçü Töştük!»

Akıyneke aytıp al kızdar,

Kuyruk-başı bıkıldıyt,

Coldon çıkkan sekseni

2940- Katar turup tırkıldayt.

Elemandın Töştüğü

Karargandan tünördü,

Kızarıp közü caynadı,

Ardangandan er Töştük

2945- Kıpınça alı kalbadı.

Agaların cıynasa,

«Kestibi?» — dep surasa

Kara sakal oncoyup,

Aksakaldı karadı,

2950- Aksakalı oşondo

Kaçıp-kaçıp taradı.

Kesilbegen top bürük

Añgi ekeni çın eken,

Aytalaada ottogon

2955- Mañgi ekeni çın eken.

«Atakebiz Eleman

Malga karoo bay eken.

Sarañdıgı atamdın

Ala toodoy bar eken.

2960- Malga karoo, eñ bitir

Eselek tuulgan can eken.

Toyuñ menen topot tüş,

Toyuna barıp neteli?

Bir adamga bilinbey,

2965- Bir kişiye körünböy,

Kesilmiş mi, var mı ki?

2935- Sırayla göster Töştük.

Darıldıysan ölesin Töştük!»

Akıyneke söyleyip o kızlar,

Kendilerini gösteriyorlar,

Yoldan çıkan sekseni

2940- Yığın olup gülüştüler.

Eleman'ın Töştük'ü

Gitti gide canı sıkıldı

Sinirden gözleri kızardı,

Gururlanıp er Töştük

2945- Girecek delik bulamadı.

Ağalarını toplasa,

“Kesti mi? — diye sorsa

Kara sakallı öylece,

Ak sakallıya baktı,

2950- Ak sakallı o zaman

Kaçıp gitti.

Kesilmeyen bir sürü sünnetsiz çocuk

Aygır oldukları doğruymuş,

Issız yerde otlayan

2955- Deli oldukları doğruymuş.

“Babacığımız Eleman

Hayvana düşkün zengin imiş.

Cimriliği atamın

Ala Dağ gibi var imiş.

2960- Mala düşkün, çok cimri

Budala doğan insan imiş.

Toyun yere batsın,

Toya varıp ne yapalım?

Bir kişiye farketirmeden,

2965- Bir kişiye görünmeden,

Agalar, cürü, keteli!
 Adam turup kurgan can
 Ayban bolgon ekenbiz.
 Baaribiz bolup top aňgi,
 2970- Bolboy kalgan ekenbiz!
 Adam degen sanda cok,
 Oñboy kalgan ekenbiz.
 Aş cebeyli, taş ceyli,
 Aşına barıp neteli?
 2975- Azır ele baaribiz
 Kayra tartıp keteli!
 Buzulupsuñ tüşüñdön
 Kutulalık, agalar,
 Caman attı kişiñden
 2980- Tirüü cürböy ölölü,
 Muntip tirüü cürgüçö,
 Tuubay tuna çögölü!
 Basıp cürböy ölölü.
 Aňgi atanıp cürgüçö
 2985- Akıretti körölü!
 Aybandık artık bilindi,
 Kördüñörbü, ağalar?
 Elge «Aňgi» dedirtip,
 Baaribızdın moyunga
 2990- Tokonaalat ilindi.
 «Kezek aňgi» dedirtip,
 Duuga kalgan ekenbiz,
 Ayıkpagan caman at
 Çuuga kalgan ekenbiz!
 2995- El uşaktan duu kılçu,
 Duuga kalgan ekenbiz
 Elden şıldıñ körüppüz,

Ağalar, yürüyün, gidelim!
 İnsan olan zavallı biz
 Rezil rüsva olduk.
 Hepimiz aygır olduk,
 2970- İnsanlıktan çıktık!
 İnsan dediğin çoktur,
 Biz insan değiliz.
 Aş yemeyelim, taş yiyelim,
 Toya varıp ne yapalım?
 2975- Hemen şimdi hepimiz
 Geri dönüp gidelim!
 Bizim sütümüz bozukmuş
 Kurtulalım, ağalar,
 Fena şöhretimizden
 2980- Yaşamayıp ölelim,
 Böyle yaşamaktansa,
 Ölüp gidelim!
 Ayakta kalmayalım ölelim.
 Aygır adıyla yaşamaktansa
 2985- Ahreti görelim!
 Hayvanlığımız belli oldu,
 Gördünüz mü, ağalar?
 Millete «Aygır» dedirtip,
 Hepimizin boynuna
 2990- Lanetli sıfatı yüklendi.
 «Aygır» dedirtip,
 Dedikodu olmuşuz,
 Düzelmeyen fena şöhret
 Dedikodu olmuşuz!
 2995- Halk en küçük şeyi dedikodu yapar,
 Dedikodu olmuşuz
 Halkın alay konusu olup,

Emi oyoluluk agalar,
 Tiri bolboy ölüppüz!» —
 3000- Katuu ardanıp Er Töştük,
 Kayra tarttı talaadan,
 Ölümün dep ölö albay,
 Öz canın özü kıyalbay,
 Ardıkkandan Er Töştük
 3005- Al düynögö kete albay.
 Kök colborstoy çamınıp,
 Körör bolsoñ sırttanıñ
 Elemanga taarınıp,
 Kaardanıp caylanıp,
 3010- Kañırığı eñ tütöp,
 Ölüm cakka kamdanıp.
 Aç arstanday töştönüp,
 Algır bürküt közdönüp,
 Töştük emi oşondo
 3015- Eleman bugün ölgönsüp,
 Al düynö cüzün körgönsüp,
 Çındap belin kurçanıp,
 Çılgıy balaa Töştüktün
 Çılgıy içi ot canıp,
 3020- Bezelenip celigip,
 Bek kapa bolup eeligip,
 Elemandın boz döñgö,
 Taarınıp tüştü al cerge.
 Eer-tokumdu cazdanıp,
 3025- Kıymıldabay, bık etpey,
 Kıyın ooru darttuuday,
 Solkuldabay cattı deyt,
 Er Töştüktün azabın
 Eleman bay tarttı deyt

Şimdi düşünelim ağalar,
 Diri değil ölüymüşüz!»
 3000- Çok gururlanıp Er Töştük,
 Geri döndü oradan,
 Öleyim dedi ölemedi,
 Kendi canına kendi kıyamadı
 Gururundan Er Töştük
 3005- O dünyaya gidemedi.
 Gök kaplan gibi saldırıp,
 Görürsen cesurun
 Eleman'a darılıp,
 Hiddelenip gidip gelmeyip,
 3010- İçi iyice yanıp,
 Ölüme hazırlanıp.
 Aç arslan gibi olup,
 Alıcı kuş gibi görünüp,
 Töştük şimdi o zaman
 3015- Eleman bugün ölmüşçesine,
 Öbür dünyayı görmüşçesine
 Ciddiyetle beline kuşanıp,
 Hakiki felaket Töştük'ün
 İçi tamamen alevlenip,
 3020- Bağırıp taşkınlık edip,
 Pek üzülüp coşup,
 Eleman'ın boz tepesine,
 Darılıp indi oraya.
 Eğer takımına yaslanıp,
 3025- Hareket etmeden, kımıldamadan,
 Ağır hastalığı varmış gibi,
 Kıpırdamadan yattı derler,
 Er Töştük'ün azabını
 Eleman bay çekti derler

3030- Enekesi Külayım

Elden uşak kep ugup:

«Töştük baştap toguz uul,

Kesile elek baarisı

Añgi çalış, — dep ugup,

3035- Kaardanıp caylanıp,

Elemanga kamdanıp:

«Aytkanımdı azır bil,

Malıñ menen cerge kir, kak baş,

Baydasız maldı cıyıpıñ, kakbaş,

3040- Toguz uuldun baarisın, kakbaş,

Takır бүрүк kılıpsıñ, kakbaş!

Cakşı uuluñ Töştük kuttukku, kakbaş,

Karan kalgan maldarıñ,

Kaarına alsa, cuttukku, kakbaş!

3045- Er uuluñ Töştük doonuku, kakbaş!

Aydap cürgön san karañ, kakbaş!

Kıyırtsa bir kün coonuku, kakbaş!

Senin malıñ arbin, akıl çok, kakbaş!

Adamda sendey bakıl çok, kakbaş!

3050- Tolgon maldı cıyıpıñ, kakbaş!

Top uuluñ бүрүк kılıpsıñ kakbaş!»

Munu ukkanda Eleman

Kayrattı katuu baştadı,

San karanın baarisın

3055- Takır keçip taştadı.

Aydap cıydı toptotup,

Tüzöñdögü töölördü

Tügöl cıyıp aldı deyt

Tört tülük maldın baarisın

3060- Töptöp cıyıp kaldı deyt.

Tekeden soydu bir toguz,

3030- Anneciği Külayım

Halktan dedikodu duyup:

«Töştük'ün başındaki dokuz oğlu,

Sünnet olmadı hepsi

Aygıra benzeyen, — diye duyup

3035- Öfkelenip,

Eleman'a doğru hazırlanıp:

«Söylediğimi şimdi anla,

Malın ile yere gir, lanet olası,

Faydasız malı toplarsın, lanet olası,

3040- Dokuz oğlun hepsini, lanet olası,

Büsbütün sünnetsiz bırakmışsın, lanet olası!

Genç oğlun Töştük uğurluydu, lanet olası,

Yersiz yurtsuz malların,

Yedik mi lanet olası!

3045- Er oğlun Töştük dertli, lanet olası!

Sürüp yaydığın sayısız hayvanın, lanet olası!

İşgal ederse bir gün düşmanın, lanet olası!

Senin malın çok, aklın yok, lanet olası!

İnsan içinde senin gibi cimri yok, lanet olası!

3050- Pek çok malı toplamışsın, lanet olası!

Bütün oğlunu sünnetsiz bırakmışsın lanet olası!»

Bunu duyunca Eleman

Çok kederlendi,

Sayısız hayvanın hepsinden

3055- Büsbütün vazgeçti.

Sürüp yığdırdı toplayıp,

Ovadaki develeri

Tamamıyla yığıp aldı derler

Sürüdeki hayvanların hepsini

3060- Özenle topladı derler.

Tekeden dokuz tane kesti,

Bukadan soydu bir toguz,
 Koçkordon soydu bir toguz,
 Buuradan soydu bir toguz,
 3065- Aygırdan soydu bir toguz
 Tört tülüktön tört toguz
 Eleman bay kırdı deyt.
 Esebi çok kalıñ toy,
 Kalk çakırıp berdi deyt.
 3070- Kalayıktın baarısı
 Kelgen eken al toygo,
 Kalayıktın baarısı.
 Adam kaynap topurap,
 Asmanga uçup topurak,
 3075- Ayabay toy boluptur.
 Elemandın toguz uul,
 Eñ kencesi Töştüktü
 Balta menen bastırıp,
 Kerki menen kestirip,
 3080- Adam tapkıs oy kılıp,
 Toguz uulga toy kılıp,
 Toguz uuldu adaldap,
 Töştüktün oyloo tüşünön,
 Kutkargan eken Eleman
 3085- Añgi degen işinen.

Boğadan dokuz tane kesti,
 Koçtan dokuz tane kesti,
 Deveden dokuz tane kesti,
 3065- Aygırdan dokuz tane kesti,
 Bütün hayvanlardan ayrıca otuz altı tane
 Eleman Bey kesti derler.
 Çok büyük düğün,
 Halkı çağırıp düzenledi derler.
 3070- Halkın hepsi
 Gelmişler o toya,
 Halkın hepsi.
 İnsanlar çokça toplanıp,
 Asumana toprak yükselip,
 3075- Çok büyük bir toy olmuş.
 Eleman'ın dokuz oğlu,
 En küçüğü Töştük'tü
 Balta ile bastırıp,
 Keser ile kestirip,
 3080- İnsanın aklına gelmeyen şekilde,
 Dokuz oğlu için toy yapıp,
 Dokuz oğlu şeraite göre,
 Töştük'ü içindeki derdinden,
 Kurtarmış Eleman
 3085- Aygır denen dedikodudan.

**11- «TOGUZ UULUÑA KATIN ALIP BER»,
- DEP TÖŞTÜKTÜN ATASI ELEMANGA**

AYTKANI

Kebez-Toonun ber cakta,
Keñ Kaşkardın arı cakta,
Eñ köñüldüü cay eken,
Elemanga katarlaş
3090- Sarañbay degen bar eken.
Al Sarañbay toy kıldı.
Kalkka kabar saluuga,
Elemandın Töştügün
Altın taacı kiygizip,
3095- Altın takka mingizip,
Kan kötörüp aluuga,
Kulak ugup, köz körgön
Curtun baarın bet kıldı.
Betteşkender toyuuga
3100- Ala toodoy et kıldı.
Ay-aalamdı bet kıldı,
Betteşkender toyuuga,
Ala köldöy çık kıldı.
Kalk dürbötüp, toy cıynap,
3105- Kaliñ toydu kıldı deyt.
Kulak ugup, köz körgön
Kalktın baarın cıydı deyt.
Kalk cıylçu toy bolup,
Katuu kabar salıptır,
3110- Oşo toygo baruuga
Elemandın Töştügü
Cana çu dep kalıptır.
Toktono albay eeligip,
Agası toguz, er Töştük

**11- «DOKUZ OĞLUNU EVLENDİR», - DİYE
TÖŞTÜK'ÜN BABASI ELEMAN'A**

SÖYLEMESİ

Kebez-Dağı'nın beri tarafında,
Geniş Kaşkar'ın öte tarafında,
Geniş gönüllü,
Eleman'a komşu olan
3090- Saranbay denen biri var imiş.
O Saranbay toy düzenledi.
Halka haber salmak için,
Eleman'ın Töştük'üne
Altın tacı giydirip,
3095- Altın tahta oturtup,
Han yapmak için,
Kulağın işitip gözün gördüğü
Milletin hepsini topladı.
Toplananlar doysun diye
3100- Ala Dağ gibi et yığdı.
Bütün dünyayı topladı,
Toplananlar doysun diye,
Ala Göl gibi çık hazırladı.
Halkı heyecanlandırıp, toy düzenleyip,
3105- Büyük bir toy düzenledi derler.
Kulağın duyup gözün işittiği
Halkın hepsini topladı derler.
Halkın toplandığı toy olup,
Herkesse haber göndermiş,
3110- İşte o toya varmak için
Eleman'ın Töştük'ü
Yine gitmeye niyetlenmiş.
Kendini tutamayıp heyecanlanıp,
Ağası dokuz tane olan Er Töştük

3115- Cana kızga kezigip,

Kızdın baarı çuu turup,

Torgop çıktı Töştüktü

Akıynegen aytışıp,

Kordop çıktı Töştüktü.

3120- «Kız baldardın oymogu,

Töştük bolboy kurup kal,

Elemandın boydogu,

Koko kuuray çooruñdu,

Kokuylatpay arı tart, Töştük!

3125- Atañ Elemandın boorun tart, Töştük!

Kaptap bir kaptap otun al, Töştük!

Kadıñ tabar katın al, Töştük!

Teñdep bir teñdep otun al, Töştük!

Teñiñdi taap katın al, Töştük!

3130- Buka bolup bulkunba,

Bul kılığñ bölök kıl, Töştük!

Eldi curtıtu karaçı,

Toygo çaap baratat,

Elemandın top añgi

3135- Kayda çaap baratat?..»

Elemandın er Töştük

Cana müşkül iş kördü,

Kaardanıp bakırıp,

Agaların çakırıp,

3140- Kagıp koygon emedey,

Katar tura kalganı.

Añgemeni kuradı,

Açuulanıp oşondo:

«Katınıñar barbı?» — dep, —

3145- Agalardan suradı.

Agalardan surasa,

3115- Tekrar kıza rastlayıp,

Kızların hepsi birden ayağa kalkıp,

Etrafını sardılar Töştük'ün

Akıyneke söyleyip,

Hor gördüler Töştük'ü.

3120- «Kızların beğendiği,

Töştük olmayasın ölesin,

Eleman'ın bekarı,

Kuraydan kavalını,

Çalmayasın ortalıktan kaldır, Töştük!

3125- Baban Eleman'ın canını yak, Töştük!

Kaplar dolusu odun topla, Töştük!

Değerini bilen kadın al, Töştük!

Hayvanın üzerine odunu denk yükle, Töştük!

Eşitin olan kadın al, Töştük!

3130- Boğa gibi depreşme,

Bu huyundan vazgeç, Töştük!

Halkına ve yurduna baksana,

Toyo gidiyorlar,

Eleman'ın bütün hayvanları

3135- Nereye gidiyorlar?.. »

Eleman'ın Er Töştük'ü

Yine içine sıkıntı düştü,

Hiddetlenip bağırıp,

Ağalarına seslenip,

3140- Yere dikilmiş nesne gibi,

Sıraya dizildiler.

Konuştı,

Öfkelenip o zaman:

«Hanımınız var mı?» — diye,

3145- Ağalarına sordu.

Ağalarına sorarsa,

Kudaydın kılğan işi eken,
Baştağıdan köp müşkül,
Toguzu teñ taptakır
3150- Katını çok kişi eken.
«Cindi bolboy baarımız,
Mañgi bolgon ekenbiz!
Baarımız teñ taptakır
Añgi bolgon ekenbiz!
3155- Eleman atam barında
Oñboy kalgan ekenbiz,
Takır añgi atıgıp,
Bolboy kalgan ekenbiz!
Tuubay tuna çöksökçü,
3160- Bul körökçö ölsökçü,
Elemandın toguz uul,
Bizdey candar bolobu?
Biz öñdöngön candardı
Can dep aytkan oñobu?
3165- Katın alıp berbegen
Elemanday kapır çok,
Aldımda toguz ağalar
Baarında tegiz katın çok!
Ağalardın baarısın
3170- Takır karap oltursam,
Baarısında katın çok».
Karargandan tünördü,
Katuu kayrat kıldı emi,
Ağalardı teñ aydap,
3175- Elemandın aldına
Cana barıp turdu emi.
«Toguz uul kütkön men atam,
Kagıragan sayda öskön,

Allah'ın emriymiş,
Daha da çok zorluk,
Dokuzu da hiç
3150- Hanımı olmayan kişilermiş.
«Deli olmadan hepimiz,
Aptal olmuşuz!
Hepimiz birden
Hayvan olmuşuz!
3155- Eleman babamız var iken
İşimiz iyi gitmemiş,
Büsbütün hayvan lakabı alıp,
İşimiz iyi gitmemiş.
Keşke doğmasaydık,
3160- Bunu görmektense ölseydik,
Eleman'ın dokuz oğlu,
Bizim gibi insan var mı?
Bize benzeyen insanlara
İnsan demek olur mu?
3165- Hanım alıvermeyen
Eleman gibi kâfir yok,
Önümdeki dokuz ağamın
Hepsinin birden hanımı yok!
Ağalarımın hepsine
3170- Birden baksam,
Hiçbirinin hanımı yok».
Daha da suratı asıldı,
Büyük cesaret gösteri o zaman,
Ağalarının hepsine,
3175- Eleman'ın önüne
Götürdü o zaman.
«Dokuz oğlu olan babamız,
Kurumuş nehrin yatağında büyüyen,

Karan kalgan atakem,
 3180- Kaada bilbey kayda öskön?
 Oylosok küyöt bizdin iç,
 Uktasa bolboy tüş!
 Baarımız boydok aňgi aygır
 Aalamda bolboy tüş iş.
 3185- Arak bir içpey, taş içkin,
 Atañdın kanın koşo içkin.
 Beren kılıp tuubasıñ ata!
 Toguz uuldun birine
 Ak cooluk başın buubapsıñ, ata!
 3190- Bukalar soyup, toy kıldıñ, ata!
 Toguz uuluñ boy kıldıñ, ata!
 Baylapsıñ bazar columdu, ata!
 Başıma saldıñ sonundu, ata!
 Sındırdıñ kaşka tişimdi, ata!
 3195- Sızdattıñ caman içimdi, ata!
 Kazıpsıñ kalıñ orumdu, ata!
 Kalkka boydok dedirtip,
 Kaynatıpsıñ şorumdu, ata!
 Körgözüpsüñ közüme,
 3200- Adam körbös sonundu, ata!
 Curtka kıldıñ kızıkta, ata,
 Köönümö saldıñ buzuktu, ata!
 Moynuma saldıñ aybımdı, ata,
 Kızdarga şıldıñ bir kılıp,
 3205- Baarımızdı boy kılıp,
 Arılbağan çır kıldıñ, ata,
 Öçkön otum tamızgın, ata,
 Cıgilgan candı cölögün, ata,
 Toguz uulga katın bir izdep cönöçü, ata,
 3210- Çaçıp iy ilek malıñdı, ata,

Yersiz yurtsuz kalan babacığımız,
 3180- Âdeti öğrenmeden nerede büyüdü?
 Düşünsek içimiz yanar,
 Uyusak bile böyle bir düş göremeyiz!
 Hepimiz bekâr kişneyen aygır
 Âlemde yoktur böyle iş.
 3185- Arak içmeyesin, taş içesin,
 Babanın kanını da içesin.
 Bizi yiğit olarak dünyaya getirmeseydin baba!
 Dokuz oğlunun birine
 Hanım alıp başını bağlamamışsın, baba!
 3190- Boğa kesip, toy yaptın, baba!
 Dokuz oğlunu bekâr bıraktın, baba!
 Kapatmışsın nasibimi, baba!
 Başıma saldın felaketi, baba!
 Kırdın gururumu, baba!
 3195- Sızlattın fena içimi, baba!
 Kazmışsın büyük mezarımı, baba!
 Halka bekâr dedirtip,
 Hazırlamışsın felaketimi, baba!
 Göstermişsin gözüme,
 3200- Kimsenin görmediği felaketi, baba!
 Halka kıldın eğlenceyi, baba,
 Gönlüme saldın kötülüğü, baba!
 Boynuma astın ayıbımı, baba,
 Kızlara alay konusu edip,
 3205- Hepimizi bekâr bırakıp,
 Temizleyen leke bıraktın, baba,
 Sönmüş ateşimi yak, baba,
 Düşmüşleri kaldır, baba,
 Dokuz oğluna hanım ara, baba,
 3210- Harcayıp kahrolası çok hayvanını, baba,

Küygüzbögün canımdı, ata,
 Kızdardın kızık kep uktum, ata,
 «Top aňgiler», — dep uktum, ata,
 Toyuma buka soyosuň, ata,
 3215- Top aňgi atka koyosuň, ata,
 Aytkan sözgö könüňüz ata,
 Aňgi attan kutkarıp,
 Zayıp alıp beriňiz ata.
 Zayıp alıp berbesen,
 3220- Toguz cakka ketebiz,
 Balalıktan bezebiz, ata!»
 Töştük minday degende,
 Törö atası til aldı:
 «Könöýün, balam, könöýün,
 3225- Toguzuňa bir toguz,
 Katın alıp bereyin.
 Toguz uulum, sen üçün,
 Maldan açam baardı,
 Kıdıram kıyla şaardı!
 3230- At boroyun sıdırıp,
 Cerdin baarın kıdırıp,
 Cel ötpös torko kiybesem,
 Celbegen corgo minbesem,
 Kulak ugup, köz körgön
 3235- Cerge çeyin cürbösöm,
 Kimde toguz kız bolso,
 Oşonu alıp berbesem.
 San düynömdü çaçpasam,
 Kulak ugup, köz körgön
 3240- Cerdin baarın baspasam.
 Toguz uulum men emi
 Degeniňe könüügö,

Yakmayın canımı, baba,
 Kızların alaycı sözünü işittim, baba,
 «Sürü aygırı», — diye işittim, baba,
 Toyuma boğa kesesin, baba
 3215- Sürü aygır ad veresin, baba,
 Söylediğimi yerine getirin, baba
 Aygır adından kurtarıp,
 Hanım aliveriniz baba.
 Evlendirmezsen,
 3220- Dokuz tarafa gideriz,
 Babalıktan reddederiz seni, baba!»
 Töştük böyle deyince,
 Efendi babası söz aldı:
 «Yapayım, yavrum, yapayım
 3225- Dokuzunuza da dokuz kardeş
 Hanım alıvereyim.
 Dokuz oğlum ve senin için,
 Servetimin hepsini cömertçe harcayayım,
 Gezeyim pek çok şehri!
 3230- Atı yorarak dolaştırıp,
 Yeryüzünün hepsini dolaşp,
 Rüzgâr geçmez ipek giymezen,
 Hızlı koşmayan yorga ata binmezsem,
 Kulağın işitip gözün gördüğü
 3235- Yere değin gitmezsem,
 Kimin dokuz kızı varsa,
 Onlarla evlendirmezsem.
 Sayısız servetimi israf etmezsem,
 Kulağın işitip gözün gördüğü
 3240- Yerin hepsine gitmezsem.
 Dokuz oğlum şimdi ben
 Dediklerinizi yapmak için,

Zayıp alıp berüügö,
 Çaçpasam çoğu cıygandı,
 3245- Sarıp kılbasam bul maldı,
 Ketireyin alımdı,
 Kemiteyin malımdı,
 Adam kayra tartpagan,
 Barsa kelbes cer bolso,
 3250- Oşogo çeyin barayın,
 Ayabayın malımdı,
 Ay, baldarım, sen üçün
 Çaçayın barı malımdı.
 Bul sözüñö könbösöm,
 3255- Toguz uulum, baarıña
 Katın alıp berbesem,
 At baylagan mamıday,
 Takır bolup keteyin.
 Cüzün körböy kudadın,
 3260- Kırılıp ketsin sakalım,
 Kapır bolup keteyin.
 Cılıkdağı miñ tulpar
 Munu koştıp tizeyin.
 Töödön küçtüü lögümdü,
 3265- Sarıp kılıp köröyün,
 Arbın düynö köbümdü.
 Altındı küldöy çaçayın,
 Tögöröktün tört burçun
 Erikpesten basayın! —
 3270- Adam körüp can baspas
 Cerdin baarın basayın,
 Maldan açıp baardı,
 Kıdırıp kıyla şaardı,
 Ketireyin alımdı,

Hanım alıvermek için,
 Saçmazsam topladığımı,
 3245- Harcamazsam bu hayvanları,
 Tüketeyim gücümü,
 Eksilteyim hayvanlarımı,
 İnsanın geri dönmediği,
 Gidenin gelmediği yer olsa,
 3250- Oraya değin gideyim,
 Acımadan hayvanımı,
 Ey, çocuklarım, sizin için,
 Harcayayım bütün servetimi.
 Bu sözü yerine getirmezssem,
 3255- Dokuz oğlum hepinize
 Hanım alıvermezsem,
 At bağlanan direk gibi
 Yapayalnız öleyim.
 Gazabına gelip Kudaý'ın,
 3260- Kesilip gitsin sakalım,
 Kâfir olup gideyim.
 Yılıkdaki bin tulparı
 Birbirine bağlayıp dizeyim.
 Deveden güçlü lökümü,
 3265- Harcayayım,
 Pek çok servetimi.
 Altını kül gibi savurayım,
 Dünyanın dört bir tarafına
 Üşenmeden gideyim!
 3270- Kimsenin gidip görmediği
 Yerin hepsine gideyim,
 Hayvanlarımdan vazgeçip,
 Dolaşıp pek çok şehri,
 Harcayayım gücümü,

3275- Baldarım için arbin düynö malımdı».

Dep oşontip Eleman,
Eleman cayı uşunday,
Elden çıkkın bay ele,
Elemandın kolunda

3280- San kazına, sankara.

Baarı çoğu kaşında
Atı Eleman boluptur,
Cerdin kıyla cerine
Eleman malı toluptur.

3285- Kuturup ketken Eleman

Kubattuu bay boluptur.

Bay Eleman çamınıp,

Baldarının baarına

Katın alıp berüügö

3290- Azır turdu kamınıp.

Cel ötpös torko kiydi deyt,

Celbegen corgo mindi deyt,

Narga altın arttırıp,

Alıp cürgön tulpardı

3295- Asemdetip captırıp,

Maldan açtı baardı,

Kıdırmak boldu Eleman

3298- Emi kıyla şaardı.

3275- Çocuklarım için çok servetimi».

Diye bu şekilde Eleman,
Eleman'ın hâli öylece,
Halktan çıkan bay idi,
Eleman'ın elinde

3280- Sayısız hazine, sayısız hayvan.

Hepsi önünde

Adı Eleman olmuştur,

Yeryüzünün pek çok yerine

Eleman'ın hayvanın yayılmıştır.

3285- Kuduran Eleman

Kuvvetli zengin olmuştur.

Bay Eleman hazırlanıp,

Çocuklarının hepsine

Hanım alıvermek için

3290- Şimdi hazırlandı.

Rüzgâr geçmez ipek giydi derler,

Hızlı yorga ata bindi derler,

Develere altın yükletip,

Alıp götüren tulparı

3295- Süsleyip örttürüp,

Hayvanlardan vazgeçip,

Dolaşacak oldu Eleman

3298- Şimdi pek çok şehri.

12- ELEMAN BALDARINA KIZ KAROOGO**ATTANIP ÇIKKANI**

Top kılıp toktolup,
 3300- Nar kuyrugun tyd deyt.
 San dnynn baarina
 Cobolodu saldı deyt.
 Tandap turup kıpçaktan
 Beş cz coldoş aldı deyt.
 3305- Klktrn baylatıp,
 Kl azıktı caynatıp,
 Endey torko kiygizip,
 Epsiz corgo mingizip,
 Baarı beş cz coldoşu.
 3310- Kızıldan buurul at minip,
 Kıl kuyrugun şart typ,
 Kerney-surnay tarttırıp,
 Narga altının arttırıp,
 At arıtıp, el çalıp,
 3315- T arıtıp, cer çalıp,
 Çıymek boldu sızıktı,
 Toguz uul çn Eleman
 Krmk boldu kızıktı.
 Kulak ugup, kz krgn
 3320- Eldin kızın krdrd.
 Kızı cakpay kalganga
 Sakaday altın berdirdi.
 Dildeni tg cüktötüp,
 Cibekten arkan tarttırıp.
 3325- Baarıga berip kp dyn,
 Baylıgın curtan arttırıp.
 Caktırsa da klg,
 Calgız kızdı ala albay,

12- ELEMAN'IN OĞULLARINA KIZ**BULMAK İÇİN YOLA ÇIKMASI**

Toplayıp durdu,
 3300- Deve kuyruğun düğümledi derler.
 Sayısız servetinin hepsini
 Saçıp savurdu derler.
 Seçip Kıpçak'tan
 Beş yüz yoldaş aldı derler.
 3305- Klklerini bağılayıp,
 Külazığı doldurup,
 Hepsine ipek elbise giydirip,
 Hepsini yorgoya bindirip,
 Hepsi beş yüz yoldaşı.
 3310- Doru ata binip,
 Kıl kuyruğun sıkı düğümleyip,
 Borazan-zurna çaldırıp,
 Deveye altınını yklettirip,
 At yorup, milletleri dolaşıp,
 3315- Deve yorup, çok yer gezip,
 Sınırı belirleyecek oldu,
 Dokuz oğlu için Eleman'ın
 Başına bir şey gelecek oldu.
 Kulağın duyup gzn işittiğı
 3320- Halktaki kızları grdrd.
 Kızını beğenmediklerine
 Küçücük altın verdirdi.
 Altını deveye yükletip,
 İpekten urgan bağılattı.
 3325- Hepsine çok servet verip,
 Zenginliğini kendine ayırttı.
 Beğense de,
 Kardeşi olmayan kızı almadı,

Bir adamdın kolunan

3330- Toguz kızdı tabalbay,

Tozok tarttı Eleman.

Bir candan toguz kız izdep,

Topoloñ bolgon kaday cap?

Ay esebin algan cok,

3335- Kün esebin algan cok,

Kündö tınıp kalgan cok.

Kelin izdep, kız izdep,

Ketken eken Eleman!

Köl caynagan takır suu

3340- Köldü kördü Eleman,

Candar ölör akaktap,

Çöldü kördü Eleman.

Adam basıp bargısız

Cerdi kördü Eleman.

3345- Tirüülüktön başkaça

Kördü kördü Eleman.

Töönü cutkan kara mar

Cılan kördü Eleman,

Kumduu çöldün beri cagı,

3350- Tokson coldun tügönüş,

Tokson suunun kuyuluş,

Suu tügönüp cogolgon,

Boz döñgülgö bardı ele,

Boz döñgüldün arı cakta,

3355- Karaal döbö körünöt,

Al döbönü körgöndö,

Elemanday bayıñdın

Köñülü ketip bölünöt.

Al döbönü cerdegen,

3360- Eñkeyip bende ceñbegen,

Bir adama ait olan

3330- Dokuz kızı bulamayarak,

Azap çekti Eleman.

Bir babadan dokuz kız kardeş arayan,

Nasıl bir insandır?

Ayları saymadı,

3335- Günleri saymadı,

Gündüz dinlenmedi.

Gelin arayıp, kız arayıp,

Gitmiş Eleman!

Büyük ve kuru nehir

3340- Hepsini gördü Eleman

İnsanların takatten düşüp öldüğü,

Çölü gördü Eleman.

Kimsenin gitmediği

Yeri gördü Eleman.

3345- Yaşamaktan başka

Mezarı gördü Eleman.

Deveyi yutan kara yılan

Yılanı gördü Eleman,

Kumlu çölün bu tarafı,

3350- Doksan yolun birleştiği(nihayeti),

Doksan ırmağın döküldüğü,

Nehrin kuruyup kaybolduğu,

Boz tepeciğe vardı,

Boz tepeciğin öte tarafında,

3355- Yüksek tepe görünür,

O tepeyi gördüğünde,

Eleman gibi bayın

Gönlü bölünüp gitti.

O tepede oturan,

3360- İnsanın yenemediği

İzdenip adam barbagan,
 Körgön adam tañ kalgan,
 Kasiyettüü can eken,
 Börödöy ceti uulu bar
 3365- Zerker kempir bar eken.
 İç etinen sup köynök
 Oşol kempir kiyüüçü eken,
 Kün çığış menen kün batış
 Toktoboy cürüp cürüüçü eken.
 3370- Berendigi belgilüü
 Al kempirdin ordogo,
 Eleman cakın kalganda,
 Töönün baarı бүгүлүп,
 Tulpar aksap cügünüp.
 3375- Eldin bayı Eleman
 Aldıga çığıp karasa,
 Köñülü ketip bölünöt,
 Zerker kempir körünöt,
 Zerker kempir munu aytat:
 3380- «Atıñdın oozun bura tur,
 Kız izdegen Eleman,
 Aldıñkı cayga tura tur!
 Ay-aalamdı kıdırıp
 Cürgön kempir birimin,
 3385- Cetimiş uruu adamdı
 Bilgen kempir birimin.
 Ugar kulak, körör köz
 Uşunday candın özümün.
 Celbegey torko kiygemin,
 3390- Ceti cıldık bolordu
 Cetik oylop bilgemin.
 Oluyattın özümün,

Arayıp kimsenin gitmediği,
 Gören insanın şaşırıldığı,
 Kutsal insanmış,
 Kurt gibi yedi oğlu olan
 3365- Sihirbaz kocakarı varmış.
 İçine kalın kalikot gömlek
 O kocakarı giyermiş,
 Doğu ile batıya
 Durmadan yürürmüş.
 3370- Yiğitliği belli olan
 O kocakarının çadırına,
 Eleman yaklaştığında,
 Develerin hepsi çöküp,
 Yürük atlar diz çöküp.
 3375- Halkın bayı Eleman
 Öne çıkıp baksa,
 Gönlü gidip bölünür,
 Sihirbaz kocakarı görünür,
 Sihirbaz kocakarı bunu söyler:
 3380- «Atını durdur ve bekle,
 Kız arayan Eleman,
 Orada dur!
 Bütün dünyayı dolaşıp
 Gezen kocakarıyım,
 3385- Yetmiş milleti
 Bilen kocakarıyım.
 Duyar kulak, görür göz
 Böyle bir insanım.
 Omzumda ipek elbisem,
 3390- Yedi yıl olan şeyi
 Hemen görüp anlarım.
 Evliyanın kendisiyim,

Zerkerdin anık közümün.

Men içpegen bulak cok,

3395- Men körbögön mazar cok.

Men baspagan too da cok,

Men catpagan koo da cok.

Mazarga basıp tünödüm,

Eleman, seni kelet dep,

3400- Eçak bilip cürgömün.

Ceti küñçö men kempir

Cerdin üstün çaluuçı elem,

Aybandardın, adamdın,

Aram menen adaldın,

3405- Esebi kança alçu elem.

Ceti kündö men kempir

Cerdin astın çaluuçı elem,

Car astında şumduktar

Alardan kabar aluuçı elem.

3410- Cer aldında Kökdöö bar,

Al Kökdöönün kolunda

Özündö ceti başı bar.

Eñ sıykırçı karasaat

Kara tacaal kempir bar.

3415- Kanı Kökdöö aldında

Seyildikke keliptir,

Elemandın erkesi,

Bir kудaydın bendesi,

Er Töştüktöy sırttandın

3420- Cönün ayta beriptir.

«Koluñuzga berem, — dep, —

Elemandın sırttanın

Cer üstünön azgırıp,

Eptep alıp kelem», — dep, —

Sihirbazın ta kendisiyim.

Benim içmediğim pınar yok,

3395- Benim görmediğim kutsal yer de yok.

Benim gitmediğim dağ da yok,

Benim yatmadığım yer de yok.

Kutsal yere gidip geceledim,

Eleman, senin geleceğini,

3400- Çoktandır biliyorum.

Yedi gün ben kocakarı

Yeryüzünü dolaşırdım,

Hayvanların, insanın,

Haram ile helalin,

3405- Hesabını yapardım.

Yedi günde ben kocakarı

Yeraltını gezerdim,

Yeraltındaki olmadık şeyleri

Onlardan haber alırdım.

3410- Yeraltında Kökdöö var,

O Kökdöö'nün elinde

Kendinin yedi başı var.

En kötü sihirbaz

Korkunç kocakarı var.

3415- Hanı Kökdöö önünde

Gezintiye gelmiş,

Eleman'ın gözdesi,

Bu Kудay'ın kulu,

Er Töştük gibi yiğidin

3420- Kim olduğunu söyleyivermiştir.

«Elinize vereyim, — diye,

Eleman'ın yiğidini

Yeraltına dikkatini çekip,

Kolayca alıp gelirim», — diye,

3425- Ay esebin aldı deyt,
 Alek bolgon al kempir
 Ay eseptep kaldı deyt,
 Kün esebin aldı deyt,
 Küyüp ölgön al kempir,
 3430- Kün eseptep kaldı deyt.
 Aytsam, kızık munum bar,
 Ay Eleman, ugup al!
 Ceti cılı bıyaktan
 Ceti baştuu kuu kempir,
 3435- Sırttan tuugan Töştüktü
 Eptep kolgo aluuga,
 Cerdin üstün çaldı deyt,
 Bütün sırın Töştüktün
 Baarın bilip kaldı deyt.
 3440- Bay Eleman, sen eleñ,
 Zerker kempir men elem.
 Menin cayım surasañ,
 Kıylaga çıkkın can elem
 Tak özümdön tuulgan,
 3445- Ceti uulum bar ele.
 Ceti uulumdu surasañ,
 Ceti cerdin bilgiçi.
 Çın oluya kemenger,
 Aalamdan çıkpayt anday er!
 3450- Közdörü köröt alıstan,
 Köp adamdan daanışman.
 Ceti uuldun kencesi,
 Bir kудaydın bendesi.
 Nayzakerdin ıktuusu,
 3455- Adamzattın mıktısı,
 Çın oluya balama,

3425- Ayları saydı derler,
 Uğraşan o kocakarı
 Ayları saydı derler,
 Günleri saydı derler,
 Yanıp ölen o kocakarı,
 3430- Günleri saydı derler.
 Söylesem, ilgi çekici olayım var,
 Hey Elaman, dinle!
 Yedi yıldan beri
 Yedi başlı kocakarı,
 3435- Yiğit doğan Töştük'ün
 Kolayca ele geçirmek için,
 Yer üstünü dolaşır derler,
 Bütün sırrını Töştük'ün
 Hepsini öğrendi derler.
 3440- Bay Eleman, sen idin,
 Sihirbaz kocakarı ben idim.
 Benim hâlimi sorarsan,
 Oldukça yaşlı biriyim
 Benden doğan,
 3445- Yedi oğlum vardı.
 Yedi oğlumu sorarsan,
 Yedi yerin kâhini.
 Hakiki evliyadır,
 Alemden çıkmaz onlar gibi er!
 3450- Gözleri görür uzaktan,
 Çok insandan daha akıllı.
 Yedi oğlun küçüğü,
 Bir Kудay'ın kulu.
 Mızraklının beceriklisi,
 3455- İnsanların mümtazı,
 Hakiki evliya oğluma,

Çın kezikken al kempir,
 Al balamdın mingeni —
 Cılıktan tulpar Kulager,
 3460- Kulager minip alıptır,
 Kuturgan oşo kempirge
 Kurgan balam uçurap,
 Karsıldaşıp kalıptır.
 Mañday-teskey turuşup,
 3465- Bakandaşıp uruşup,
 Ceti kün bettep turuşup,
 Cetik kıyın uruşup,
 Oşondoy bolup cumuşu,
 İyrek mingen al kempir
 3470- Baladan caman şaştı deyt,
 Can soogalap kaçtı deyt.
 Balanın baatır ekenin
 Oşo kempir biliptir,
 Cer aldına kızıtalak
 3475- Celgen boydon kırıptır.
 Zerkerden tuulgan ceti uulum
 Atı ugulat, özü cok,
 Bek sıyırçı al kempir
 Duba baylap sıyırkıdap,
 3480- Baldarıma cetti dep,
 Munu menen ceti uulum
 Kayıp bolup ketti dep,
 Uşu kezde koobum bar,
 Bilbegendi bilgizip,
 3485- Bildirip aytıp berüüçü
 Eñ başkaça soobum bar.
 Töştüktün sırttan ekenin
 Eçak oylop bilgemin.

Rastlamış o kocakarı,
 O oğlumun bindiği
 Yılıktan yürük Kulager,
 3460- Kulagere binmiş,
 Kuduran o kocakarıya
 Zavallı oğlum rast gelip,
 Kapışmışlar.
 Karşı karşıya durup,
 3465- Dövüşüp savaşıp,
 Yedi gün yüz yüze durup,
 Çok savaşıp,
 Öyle olup işleri,
 Zikzak binen o kocakarı
 3470- Oğlumdan telaşa kapıldı derler,
 Aman dileyip kaçtı derler.
 Oğlumun yiğit olduğunu
 O kocakarı öğrenmiş,
 Yeraltına kahrolası
 3475- Hızlıca girmiş.
 Sihirbazdan doğmuş yedi oğlum
 Adı duyulur, kendileri yok,
 Çok sihirbaz o kocakarı
 Dua edip sihirleyip,
 3480- Oğullarımı yok etti diye,
 Bu yüzden yedi oğlum
 Kayboldu diye,
 Şu sıralar korkum var,
 Bilmeyeni bildirip,
 3485- Bildirip söyleyecek
 Farklı bir cevabım var.
 Töştük'ün cesur olduğunu
 Çoktandır bilirdim.

Colugup kalsa Töştökkö,
 3490- Kempir birdi kılat dep,
 Oşonu oylop cürgömün!
 Adır-küdür ak kaykañ,
 Köz aynıgan kök taypañ,
 Kök taypañdı cerdegen,
 3495- Köp alptardın baarınan
 Sarıbay kıyın er degen.
 Bettep bende barbagan,
 Bende nazar salbagan.
 Kazına toluk, içi keñ,
 3500- Karasa çıkpayt anday er.
 Etegi cayık, içi keñ
 Ezelde çıkpayt anday er.
 Arıktar barıp cal kütkön,
 Al Sarıbay kök caldan
 3505- Azgandar barıp mal kütkön.
 Toposu tokson san bolgon,
 Sarıbay cayı uşunday
 Köl dayraday kan bolgon.
 San düynödö beder cok,
 3510- Sarıbaydın kolunda
 Neler bar da, neler cok!
 Maldan açtı baardı,
 Oşo Sarıbay kök calıñ
 Kıdırttı kıyla şaardı.
 3515- Körgöndördön köp ugam,
 Kelgenderden men ugam,
 Sarıbaydın kolunda,
 Toguz kızı bar dep ugam,
 Toguz kızın Sarıbay
 3520- Toguz uulduu adamga

Karşılaşsa Töştük'e,
 3490- Kocakarı bir halt edecek diye,
 Hep onu düşünürdüm!
 Engebeli ovacık,
 Uçsuz bucaksız yeşil yayla,
 Yeşil yaylada yaşayan,
 3495- Çok Alplerin hepsinden
 Sarıbay cesur er derler.
 İnsanın karşı çıkamadığı,
 İnsanın bakamadığı
 Hazinesi çok, kendisi cömert,
 3500- Bulunmaz onun gibi er.
 İyi yürekli, cömert
 Asla çıkmaz onun gibi er.
 Açların karınlarını doyurduğu,
 O Sarıbay kök caldan
 3505- Yurtsuzlar gidip hayvan güttü.
 Hepsi doksan tane olan,
 Sarıbay'ın hâli böyledir
 Göl gibi nehir gibi kan oldu.
 Sayısız servetinin karşılığı,
 3510- Sarıbay'ın elinde
 Neler var da, neler yok!
 Hayvanlarının hepsinden vazgeçti,
 İşte o Sarıbay kökcalın
 Gezdirtti pek çok şehri.
 3515- Görenlerden çok duydum,
 Gelenlerden ben işittim,
 Sarıbay'ın elinde,
 Dokuz kızı olduğunu duyarım,
 Dokuz kızını Sarıbay
 3520- Dokuz oğullu adama

Beret eken dep ugam.

Toguz uulduu can tappay,

Cerdin cüzün kıdırıp,

Karıp boldu dep ugam.

3525- Oşo kök cal Sarıbay

Toguz kızdın ayınan

Arık boldu dep ugam.

Karıp bolgon sebebi:

Toguz kızdın uluusu

3530- Appak çaçtuu boldu deyt,

Ortonçusu kızının

Kök ala çaç boldu deyt,

Kiçi kızı Sarıbaydın

Eğer alsa bir küyöö

3535- Ene katın boldu deyt.

Toguz kızdın kencesi,

Artık suluu Kenceke

Öz kolu menen Sarıbay

Çaçın maylap öröt deyt,

3540- Toguz uuldan da bul kızın

Abıdan öödö köröt deyt.

Kencekeni tuuganda,

Toyuna tokson soyuptur,

Kalk cıyılıp çoğulup,

3545- Atın Kenceke beybak koyuptur.

Sarıbaydın Kenceke

Toguz kızdın kencesin

Çılk altınga bölöyt deyt,

Kencekeni kim alsa,

3550- Köldöy tolkup oşonun

Iriskısı cönöyt deyt.

Al Kenceke takırdın

Verecekmiş diye duyarım.

Dokuz oğullu adam bulamayıp,

Yeryüzünü dolaşıp,

Yersiz yurtsuz oldu diye duyarım.

3525- O kökcal Sarıbay

Dokuz kızından dolayı

Bitap düştü diye duyarım.

Garip düşmesinin sebebi

Dokuz kızın en büyüğü

3530- Beyaz saçlı oldu derler,

Ortanca kızının

Saçı bozardı derler,

Küçük kızı Sarıbay'ın

Eğer alsa bir koca

3535- Orta yaşlı oldu derler.

Dokuz kızın küçüğü

En güzel Kenceke

Kendi eli ile Sarıbay

Saçını yağlayıp örür derler,

3540- Dokuzundan bu kızını

Çok seviyor derler.

Kencekeyi doğduğunda,

Toyuna doksan hayvan kesmiş,

Halk toplanıp çoğalıp,

3545- Adını Kenceke koymuştur.

Sarıbay'ın Kenceke'si

Dokuz kızın küçüğünü

Saf altına beler derler,

Kenceke'yi kim alsa,

3550- Göl gibi dalgalanıp onun

Bahtı açılır derler.

O Kenceke bekârın

Kılıldagan kapırdın
 Beri zaada can dedi,
 3555- Beybak tuulgan Kenceke
 Bilgiçtiği bar dedi.
 Cez oymoktun ıktuusu,
 Urgaaçının miktısı,
 Söykö salar can oşol,
 3560- Sırttan balañ Töştükkö
 Alıp berer bala oşol.
 Kubanıp ukkun sözümö,
 Kelin kılsañ Kenceke
 Kutman bolor özüñö.
 3565- Menin sözüm alıñız,
 Kanattuu kara beeñdi
 Çalginga minip alıñız,
 Köl darıyaday Sarıbay
 Konokko murun barıñız.
 3570- Kudalaşıp, mal berip,
 Toguz uulga toguz kız
 Baştarın baylay salıñız.
 Kayra tarta köçköndö
 Cerdi baykay konuñuz,
 3575- Keremettüü Kenceke
 Sözü menen boluñuz.
 Alaköödön Eleman,
 Sözümö kulak salbasañ,
 Bul tilimdi albasañ,
 3580- Kaptalarsıñ buzukka
 Colugarsıñ kızıkkı.
 «Zerker kempir makul», — dep,
 Anı colgo saldı deyt,
 Bul aytkanıñ akıl dep.

Cilveli kâfirin
 Perilere benzer insan dedi,
 3555- Bahtsız doğan Kenceke
 Kâhinliğı var dedi.
 Beceriklilerin beceriklisi,
 Kadınların en iyisi,
 Yüzük takılacak insan o,
 3560- Cesur oğlun Töştük'e
 Alacağın kız o.
 Sevinçle dine sözümü,
 Gelin yapsan Kenceke'yi
 Uğurlu olur kendine.
 3565- Benim sözümü anlayınız,
 Kanatlı kara kısağa
 Keşif için bininiz.
 Göl gibi nehir gibi Sarıbay
 Önce misafirliğe gidiniz.
 3570- Dünür olup, mal verip,
 Dokuz oğlun dokuz kızla
 Başlarını bağlayınız.
 Geri dönüp göçtüğünde
 Dikkat ederek konunuz.
 3575- Kerametli Kenceke'nin
 Sözü dinleyiniz.
 Vurdum duymaz Eleman,
 Sözüme kulak vermezsen,
 Bu sözümü anlamazsan,
 3580- Karşılaşırsın kötülükle
 Bir olay başına gelir.
 «Sihirbaz kocakarı tamam», — deyip,
 Onu uğurlardı derler,
 Dediklerin doğru deyip.

3585- Bilbegendi bildirip,
 Bilip colgo saldı deyt
 Tuybagandı tuyguzup,
 Tuura colgo saldı deyt.
 Munu ukkanda Eleman,
 3590- Sarıbay közdöp col cürüp,
 At ayabay mol cürüp,
 Kempirden kızık kep ugup,
 Tolkup catkan Sarıbay
 Toguz kızduu dep ugup,
 3595- Bar düynösün ayabay
 Bargan eken Eleman.
 Sarıbaydın kök özön,
 Kök özöngö barganda
 Kütkön malı çoquu eken.
 3600- Elemandın san kara
 Al Sarıbay bayıñdın
 3602- Bir burçunça cok eken.

3585- Bilmeyeni bildirip,
 Öğrenip uğurladı derler,
 Duymayanı duyduurup,
 Doğru yola uğurladı derler.
 Bunu duyduğunda Eleman,
 3590- Sarıbay'a doğru yol gidip,
 Ata acımadan çok gidip,
 Kocakarıdan ilginç söz işitip,
 Huzurla yaşayan Sarıbay
 Dokuz kızlı diye duyup,
 3595- Bütün servetine acımadan
 Gitmiş Eleman.
 Sarıbay'ın kök ovasına,
 Kök ovaya vardığında
 Bütün hayvanları yanındaymış.
 3600- Eleman'ın sayısız hayvanı
 Al Sarıbay bayının
 3602- Bir köşesi bile değilmiş.

13- ELEMAN SARIBAYDIN TOGUZ KIZIN KÖRÜP, KUDALAŞIP ALIP CÖNÖGÖNÜ

Sarıbaydın ordogo
 Salıp cetip barganda,
 3605- Minip bargan kara bee
 Mamısına çaldı ele,
 Kol kuuşurup barbayıp,
 Sarıbaydın üstünö
 Eleman kirip bardı ele.
 3610- Eleman, Sarıbay eki bay
 Adamzattın kebi oşol,
 Toguz uulduu Eleman,
 Toguz kızduu Sarıbay
 Kudalaşkan ceri oşol.
 3615- Oñ kapşıtın karasa,
 Köñülü ketip bölünöt,
 Karap tursa Eleman
 Toguz söykö körünöt.
 Al söykölördü körgöndö:
 3620- «Anık eken bul kep», — dep, —
 Al Eleman bayıñdın
 Köñülü ketip bölünöt.
 Amadaşıp turğuça,
 Anday-mınday degiçe,
 3625- Aytıp oozun cıygıça,
 Añgame dükön kuradı,
 Elemandın Sarıbay
 Al-abalın suradı:
 «Üygö keldiñ sen, adam!
 3630- Uraanıñ kim, daynıñ kim?
 Uruguñ kim, ayılıñ kim?
 Türüñ kaçıp, tün katıp,

13- ELEMAN'IN SARIBAY'IN DOKUZ KIZINI GÖRMESİ, DÜNÜR OLMALARI VE KIZLARI GÖTÜRMESİ

Sarıbay'ın sarayına
 Vardıǵında,
 3605- Bindiǵı kara kısıraǵını
 Direǵe baǵladı.
 İki elini göǵsüne koyup,
 Sarıbay'ın karşısına
 Eleman çıkıverdi.
 3610- Eleman, Sarıbay iki bay
 İnsanoǵlunun sözödür,
 Dokuz oǵullu Eleman,
 Dokuz kızlı Sarıbay
 Dünür oldukları zaman işte.
 3615- Sağ tarafına baksa,
 Gönlü gidip bölünür,
 Bakınca Eleman
 Dokuz küpe görünür.
 O küpeleri gördüǵünde:
 3620- «Doǵruymuş söylenenler», deyip
 O Eleman bayının
 Gönlü gidip bölünür.
 Selâmlaşınca ya kadar,
 Öyle böyle deyinceye kadar,
 3625- Söyleyinceye kadar,
 Uzunca sohbet ettiler,
 Sarıbay Elaman'ın
 Hâlini hatırını sordu:
 «Eve geldin sen, adam!
 3630- Neredensin, boyun kim?
 Yurdun neresi, kimlerdensin?
 Betin benzin atıp,

Muñduu caşıñ körünöt,
 Aşuu aşıp, taş baskan,
 3635- Akılıñdan eñ şaşıp
 Alsız cayıñ körünöt.
 Atıñ bolup ırgayday,
 Bitiñ bolup torgoydoy,
 Munetken cayıñ körünöt,
 3640- Kaalaganıñ emine?
 Karaganıñ emine?
 Cogotkonuñ emine?
 Sözümdü ugup alıñız,
 Cönüñdü ayta salıñız,
 3645- Menin cayım surasañ,
 Atım bolgon Sarıbay,
 Baylıgım bolgon bir dalay,
 Men Sarıbay bolgolu,
 Kumurskaday kıcıldap,
 3650- Kuuragan mal tolgolu.
 Kazanım toluk, kardım tok,
 Mal cagınan kapam cok.
 Kızım toguz, erkek cok,
 Akkan suu menen çıkkın çöp
 3655- Mından bölök kasım cok.
 Mal arbıdı, dümögüm,
 Toguz kızga toguz uul
 Küyöö taap ala albay,
 Küyüt tartıp cürömün.
 3660- Kızdarımdın uluusu
 Saamay çaçı ak boldu,
 Erge bersem eçeni
 Tuuy turgan çak boldu.
 Elden toguz uul tappay,

Kederli hâlin görünür,
 Geçit aşıp, taşa basan,
 3635- Telaştan ne yapacağını bilemeyip
 Kuvvetsiz görünüyorsun.
 Atın çok zayıf düşmüş,
 Bitin olmuş torgay gibi,
 Izdırap çektiğin belli,
 3640- Dileğin nedir?
 Aradığın nedir?
 Kaybettiğin nedir?
 Sözümlü dinleyesin,
 Neden geldiğinizi anlatın,
 3645- Benim soracak olursan,
 Adım Sarıbay'dır,
 Zenginliğim oldukça çoktur,
 Ben Sarıbay olalı,
 Karınca gibi kaynaşıp,
 3650- Hayvanım çoğaldı.
 Kazanım dolu, karnım tok,
 Hayvan yönünden sıkıntım yok.
 Kızım dokuz, oğlum yok,
 Akan su ile biten ot
 3655- Bundan başka düşman yok.
 Hayvan çoğaldı, korkum,
 Dokuz kıza dokuz oğul
 Koca bulamamanın,
 Sıkıntısını çekiyorum.
 3660- Kızlarımın büyüğü
 Perçem saçı ak oldu,
 Kocaya verseydim birkaçını
 Çoktan doğurmuştu.
 Halktan dokuz oğul bulamayıp,

3665- Esim ketti men Sarıbay

Toguz küyöö tabılбай,

Ubara boldum Sarıbay.

Toguz uulduu adam kabilбай

Toguz uulduu adam tabılsa,

3670- Kandıra kalıñ cebesten,

Kazır berem kızımdı!

Toguz uuldu adam tabılsa,

Toktoboy berem kızımdı,

Toguz kızdın kencesi,

3675- Bir kудaydın bendesi,

Urgaaçıdan uzum bar,

Kenceke degen kızım bar.

Özü kadir tün ele,

Kasiyettin biri ele.

3680- Baakı kızdardın baası,

Calpı kızdardan caydarı,

Balbıldagan Çolponu,

Kadır tün bolup kabılsa,

Kencekenin özünö

3685- İlayık küyöö tabılsa,

Degenine könömün,

Anı da koşo beremin.

Çeçilbegen sanaam bar,

Kenceke attuu balam bar.

3690- Kence küyөөm er bolso,

Kencekege teñ bolso,

Anday bolgon adamga

Baylıgımdı bilgizem,

Ayban turup süylögön,

3695- Cilkıdan başka Çalkuyruk,

Kencekege mingizem!

3665- Aklım gitti ben Sarıbay'ın

Dokuz koca bulamayıp,

Elim boş kaldı ben Sarıbay'ın.

Dokuz oğullu adam rastlamayıp

Dokuz oğullu adam bulunsa,

3670- Çok başlık parası almadan,

Hemen veririm kızlarımı!

Dokuz oğullu adam bulunsa,

Hemencecik vereyim kızımı,

Dokuz kızın küçüğü,

3675- Bir Kудay'ın kulu,

Kadınların en maharetlisi var,

Kenceke adlı kızım var.

Kendi kadir gecesi idi,

Haysiyetli biri idi,

3680- Kızların kıymetlisi,

Bütün kızlardan güleci,

Parlayan Çolpan'ı,

Kadir gecesi olarak karşına çıkarsa,

Kenceke'nin kendisine

3685- Layık koca bulunsa,

Dediğini yaparım,

Onu da yanında veririm.

Çözülmeven sıkıntım var,

Kenceke adlı çocuğum var.

3690- Küçük damadım er olsa,

Kenceke'ye denk olsa,

Onun gibi olan adama

Zenginliğimi gösteririm,

Hayvan olduğu hâlde konuşan,

3695- Yılıkdan farklı Çalkuyruk'a,

Kenceke'yi bindiririm!

Tabılgı caksa çok ötpös,
 Cazayıl atsa ok ötpös,
 Çayıñgi degen tonum bar,
 3700- Kencekege kiygizem.
 Aytsam sonun munum bar,
 Baylıgım başka Sarıbay,
 Baldarıma dünüyönü
 Batıra berem tarıbay.
 3705- Colsuz cerge col salgan,
 Bolot ögööm oşo bar.
 Ökçöp koysom, at bolgon
 Altın sakam koşo bar.
 San dünüyödö beder cok,
 3710- Küyöö tappay muñdumun,
 Andan başka Sarıbayda
 Neler bar da, neler cok?
 Köp dünüyöm oşo bar,
 Cayıp iyse mal bolgon
 3715- Baktı kilem koşo bar,
 Ketirdim betten naarımdı,
 Küyöö tappay men Sarıbay,
 Kıdırdım kıyla şaardı,
 Mintip küyöö tappadım.
 3720- Toguz uulduu biröö cok,
 Toguz kız alçu küyöö cok.
 Köçügümdü cooruttum,
 Köñülümdü ooruttum!
 Kulak ugup, köz körgön
 3725- Elge kabar aytkamın,
 Tulpar çarçap çaylagan
 Cerge kabar aytkamın.
 Köp ketirdim alımdı,

Ateşe salsan yanmayan,
 Çakaloz topu atsa ok geçmeyen,
 Çayingi adlı elbisem var,
 3700- Kenceke'ye giydireyim.
 Söylesem güzel sözüm var,
 Zenginliğim farklı ben Sarıbay'ın,
 Çocuklarıma servetimi
 Çokça vereyim esirgemedem.
 3705- Yolsuz yere yol açan,
 Çelik eğem de var.
 Fırlatınca ata dönüşen
 Altın sakam (aşık kemiği) da var.
 Sayısız servetimin dengi yok,
 3710- Damat bulmayıp kederlendim,
 Ondan başka ben Sarıbay'da
 Neler var da, neler yok?
 Çok servetim de var,
 Yaysam hayvana dönüşen
 3715- Değerli halım dahi var,
 Yüzümün rengini kaybettim,
 Damat bulamayıp ben Sarıbay,
 Dolaştım çokça şehri,
 İşte böyle damat bulamadım.
 3720- Dokuz oğullu biri yok,
 Dokuz kızı alacak koca yok.
 Kıcıımı nasırlattım,
 Gönlümü ağrıttım!
 Kulağın duyup gözün işittiği
 3725- Halka haber gönderdim,
 Tulparın yorulup kör olduğu
 Yere kadar haber verdim.
 Çok harcadım gücümü,

Köp sarıp kıldım malımdı,
 3730- Üygö kelgen sen meyman,
 Tınç alıp aman kaytıñız.
 «Toguz kızdı Sarıbay
 Toguz uulduu adamga,
 Kızdarının baarısın
 3735- Toktotpoy ele beret eken, — dep, —
 Kalkka kabar aytıñız!»
 Munu ukkanda Eleman,
 Baabedinin bat aytıp,
 Ay mañdayı carılıp,
 3740- Koe berdi Eleman
 Sarıbayga calınıp:
 «Menin atım Eleman,
 El kırııp kelemen!
 Eleman attuu bay elem,
 3745- Men Eleman kolunda
 Toguz uulum bar ele.
 Bir adamdan bir toguz
 Kız tabalbay cürömün.
 Aytkanımdı ugup al,
 3750- Ay Sarıbay, bilip al!
 Elden toguz kız tappay,
 Arık bolup kelemen.
 At arıtıp, col cürüp,
 Karıp bolup kelemen.
 3755- Toguz uul cayın aytayın:
 Katın albay baarısı,
 Aksakal boldu karısı.
 Toguz kızıñ bar eken,
 Menin toguz uulumga
 3760- İlayıktuu tabı eken...

Çok harcadım hayvanımı,
 3730- Eve gelen sen misafir,
 Dinlenip sağ salım geri dönünüz.
 «Dokuz kızlı Sarıbay
 Dokuz oğullu adama
 Kızlarının hepsini
 3735- Hemen verirmiş, — diye,
 Halka haber veriniz!
 Bunu duyunca Eleman,
 Adak adayıp,
 Sevinçten alnı parlayıp,
 3740- Kalıverdi Eleman
 Sarıbay'a yalvarıp:
 «Benim adım Eleman,
 Halkı dolaşıp geldim!
 Eleman adlı bay idim,
 3745- Ben Eleman'ın
 Dokuz oğlu var idi.
 Bir adamdan olan dokuz tane
 Kız bulamadan yaşıyorum.
 Söylediğim dinle,
 3750- Ey Sarıbay, anlayasın!
 Halktan dokuz kız bulamayıp,
 Zayıf düştüm artık.
 At yorup, yol yürüyüp,
 Garip düştüm artık.
 3755- Dokuz oğlun hikâyesini anlatayım:
 Evlenmeyip hepsi,
 Aksakallı oldu büyüğü.
 Dokuz kızın var imiş,
 Benim dokuz oğluma
 3760- Layıkmış...

Senin kenceñ Kenceke,
 Menin kencem Er Töştük —
 Toguz uuldun kencesi,
 Bir kудaydın bendesi.
 3765- Kabagı biyik, zaarı küç,
 Katılgandı kılát tüz.
 Baatırdığı başkaça,
 Balbandığı eñ başka.
 Bettep bende barbagan,
 3770- Bende nazar salbagan.
 Toyuna tokson soyulgan,
 Atı Töştük koyulgan.
 Calayak ooz, car kabak,
 Caalduu Töştük uulum bar,
 3775- Kız izdedim çunayıp,
 Kencekege Töştügüm
 Bolot eken ılayık!
 Kızıña söykö salayın,
 Kulduk urup kalayın.
 3780- Kıynalıp cürgön Eleman
 Bar eken menin taalayım,
 Kanatı bar kara beem
 Buga kebez baylayın.
 Aytsam kızı munum bar,
 3785- Kalıñga berer malım bar.
 Tokson kara narım bar,
 Tokson narga artılğan,
 Altın, kümüş aralaş
 Kalıñga berer zarım bar.
 3790- Tokson töönün altının
 Kalıñ kılıp alıñız,
 Kudalaşıp may çaynap,

Senin küçük kızın Kenceke,
 Benim küçük oğlum Er Töştük
 Dokuz oğlun küçüğü
 Bir Kудay'ın kulu.
 3765- Sert bakışlı, hiddetli,
 Vurduğunu yere serer.
 Yiğitliği başkaca,
 Pehlivanlığı çok başka.
 Karşısına insan çıkamayan,
 3770- Yüzüne korkudan insan bakamayan.
 Düğününe doksan kesilen,
 Adı Töştük koyuldu.
 Dudakları ince, çatık kaş,
 Hiddetli Töştük oğlum var,
 3775- Kız aradım hırslanıp,
 Kenceke'ye Töştük'üm
 Olurmuş layık!
 Kızına yüzük takayım,
 Dünürlük hürmeti göstereyim.
 3780- Zorluk çeken Eleman
 Varmış benim nasibim.
 Kanatlı kara kısrağım
 Ona pamuk bağlayayım.
 Söylediğim söz ilginçtir,
 3785- Başlık verecek hayvanım var.
 Doksan kara narım var,
 Doksan nara yüklenen,
 Altın, gümüş karışık
 Başlık verecek ziynetim var.
 3790- Doksan devenin altınını
 Başlık kabul edip alınız,
 Dünür olup yemek yiyip,

Kucaктаşıp kalıñız!»
 Eleman bay, Sarıbay
 3795- Emi kuda boldu deyt.
 El ortogo toluşup,
 Esebi çok tamaşa
 Emi kıyın boldu deyt.
 Kalayıktı cıyışıp,
 3800- Katuu dürbööñ kılışıp.
 Eleman bay, Sarıbay
 Emi kuda boldu deyt.
 Ak buudaydın ununday
 Cuuruluşup kaldı deyt.
 3805- Ak bököndün kılınday
 Suuruluşup kaldı deyt.
 Çoñ ordogo konuşup,
 Çogulup kuda boluşup,
 Oyundu kızık kıldı deyt.
 3810- Toguz uulga toguz kız,
 Toktotpoy nike kıydı deyt.
 Elemandın sözünü
 Könböy kalgan kezi eken,
 Elemandın Er Töştük
 3815- Kelbey kalgan kezi eken.
 Düynösün artıp töölörgö
 Artık eken Sarıbay
 Ençisin berip küyöögö,
 Mal közünü karabay,
 3820- Malın berdi ayabay,
 Ton köönünü karabay,
 Tonun berdi ayabay.
 Ar kimisi küyöölör
 Miñden-miñden cılkı alıp,

Kucağınızı açınız!»
 Eleman bay, Sarıbay
 3795- İşte o zaman dünür oldu derler.
 Halk ortaya toplanıp,
 Çok büyük eğlence
 Her şey güzel oldu der.
 Halkı toplayıp,
 3800- Eğlenceyi şatafatlı yapıp.
 Eleman bay, Sarıbay
 İşte o zaman dünür oldular derler.
 Ak buğdayın unu gibi
 Yoğrulup kaldılar derler.
 3805- Ak karacanın tüyü gibi
 Koparıldılar derler.
 Büyük çadıra yerleşip,
 Beraber dünür olup,
 Güzel bir eğlence düzenlediler derler.
 3810- Dokuz oğla dokuz kız,
 Hemen nikâhladılar derler.
 Eleman'ın sözünü
 Dinlenmediği zamanmış,
 Eleman'ın Er Töştük'ünün
 3815- Gelmediği zamanmış.
 Servetini yükletip develere
 İyiymiş Sarıbay
 Payını verip damada,
 Hayvanlarını düşünmeden,
 3820- Hayvanlarını esirgemedен verdi,
 Soğuk gönlüne bakmadan,
 Kürkünü verdi esirgemedен.
 Her damadına
 Binlerce yılık alıp,

3825- Cebilgesi cer çiyip,
 Cetik kıldı Sarıbay,
 Toguz kızdın baarına,
 Caşı menen karıga
 Cel ötpös torko kiygizip,
 3830- Celbegen corgo mingizip.
 Ar şaymanın büktötüp,
 Altın menen kümüştü
 Atan töögö cüktötüp.
 Kız, kelindin baarısı
 3835- Kızıldan corgo at minip,
 Kıl kuyrugun çart tüyüp,
 Keling kete kiygizip,
 Kete tondun etegin
 Keriltip cerge tiygizip,
 3840- Kulak ugup, köz körgön
 Kalktın baarın çuu kılıp,
 Basılbagan duu kılıp.
 Kızdarga kızıl kiygizip,
 Kızıl tondun etegin
 3845- Kıygaçtap cerge tiygizip.
 Kıyın eken Sarıbay,
 Kızmatın curtka bilgizip.
 Kızdarının baarına
 Kırktan cılkı kunu bar,
 3850- Kızıldan tulpar mingizip,
 Sarıbaydın saltanat,
 Erge bergen kızına
 Töögö cügün arttırıp
 Sanatın curtan arttırıp,
 3855- Sarıbaydın çoñ eşik,
 Çoñ eşikten dürböşüp,

3825- Hediyeler yere sürünüp,
 Çokça verdi Sarıbay,
 Dokuz kızının hepsine
 Genci ile yaşlısına
 Rüzgârın geçmediği ipek elbise giydirip
 3830- Hızlı koşmayan yorgaya bindirip.
 Her teçhizatını bağlayıp,
 Altın ile gümüşi
 Deveye yükletip.
 Kız, gelinin hepsi
 3835- Doru yorgaya ata binip,
 Kuyruğunu sağlam düğümleyip
 Geline güzel elbise giydirip,
 Kete elbisenin eteğini
 Caka satıp yere sürttürüp,
 3840- Kulağın duyup gözün gördüğü
 Halkın hepsi gürültü çıkarıp,
 Dinmeyen uğultu yaptılar.
 Kızlara kızıl elbise giydirip,
 Kızıl elbisenin eteğini
 3845- Caka satıp yere sürdürüp,
 Öyle biriymiş Sarıbay,
 Yaptıklarını herkese gösterdi.
 Kızlarının hepsine
 Kırk tane at verdi,
 3850- Doru tulpara bindirip
 Sarıbay'ın töreni,
 Kocaya verdiği kızına
 Deveye yükünü yükletip
 Toplanan halktan çok,
 3855- Sarıbay'ın büyük kapısı,
 Büyük kapıdan gürültüyle,

Küyöö, kız çıgıp kaldı deyt
 Toguz kızdın kencesi,
 Caratkandın bendesi,
 3860- Calcal közdün suluusu,
 Can büt köndün nurduusu.
 Tolgon ayday tolukşup,
 Sarıbaydın Kenceke,
 Ak kazanday bolukşup,
 3865- Saamay çaçı samsaalap,
 Totu cündöy bölünüp,
 Sarıbaydın erke kız
 Kün tiygendey körünüp,
 Akılı başka Kenceke
 3870- Dalay kızdın başı eken,
 Akıl kara çaç eken.
 İymanı kalıñ, akıl mol,
 Azapka salat uşul col.
 Beri bergen köynöktü
 3875- İç etinen belsenip
 Kiygen candın biri eken.
 Altı ayçılık bolordu
 Azır ele Kenceke
 Bilgen candın biri eken.
 3880- Akılı artık bir başka,
 Aalamdan çıkkın köy kaşka,
 Kadır tün eken Kenceke,
 Kay corugun aytalı,
 Kasiyettüü can eken,
 3885- Köz cumsa süylöp berüüçü,
 Aytuuçusu bar eken.
 Sarıbay kızı Kenceke
 Ce Töştüktü körgön cok,

Damatla kız çıktı derler
 Dokuz kızın küçüğü,
 Yaratanın kulu,
 3860- Dilber gözlünün güzeli,
 İnsanların nurlusu.
 Dolunay gibi görünüp,
 Sarıbay'ın Kenceke'si
 Mutlu olup,
 3865- Perçem saçı sallanıp,
 Tuti tüyü gibi ayrılıp,
 Sarıbay'ın gözde kızı
 Güneşin değmiş gibi görünüp,
 Aklı başka Kenceke
 3870- Çok kızın önde gideni imiş,
 Çok zeki imiş.
 İmanı geniş, akıl bol,
 Azaba salar bu yol.
 Perinin verdiği elbiseyi
 3875- İçine giyip
 Giyen insanın biri imiş.
 Altı ay sonra olacakları
 O an Kenceke
 Bilenin biri imiş.
 3880- Çok akıllı diğerlerinden farklı
 Âlemden çıkan maharetli,
 Kadir gecesi imiş Kenceke,
 Hangi marifetini anlatalım,
 Haysiyetli insan imiş,
 3885- Göz yumsa konuşacak,
 Anlatıcısı var imiş.
 Sarıbay'ın kızı Kenceke
 Ya Töştük'ü görmedi,

Küyöölöp Töştük kelgen cok.

3890- Bergen tonun kiygen cok.

Bay Sarıbay kök caldın

Bergen atın mingen cok.

Kelin baştap bir miñ can:

«Kiy tonuñ», — dep kamındı,

3895- Kencekege cabıldı,

Mında dolu kiygen cok,

Kelinderdin baarisın

Kebelip tilin alğan cok,

Teñtuşka nazar salğan cok.

3900- Ak baybiçe enesi,

Altımış katın baarisı,

Ak sakalduu karısı:

— Attangın! — dep calındı,

Anda dolu bolgon cok.

3905- Atakesi Sarıbay,

Akılmamdın baarisı,

Ak sakalduu karısı,

Katar kirip calındı,

Mında da dolu bolgon cok.

3910- Agarıp beti suyulup,

Eki közdön akkan caş

Akırek ıldıy kuyulup,

ıylap catıp aldı deyt.

Anda turgan adamga

3915- Çoñ dümöktü saldı deyt.

Bögösünön böktü deyt,

Közdön caşın töktü deyt.

Kenceke kaar baştadı,

Curttun bayı Sarıbay

3920- Maldan keçip taştadı.

Görücüye Töştük gelmedi.

3890- Verdiği elbiseyi giymedi.

Bay Sarıbay kökcalın

Verdiği ata binmedi.

Geline yol gösterip bin insan:

«Giy elbiseni», — diye yanına gitti,

3895- Kenceke'ye hepsi birden,

O zaman da deli giymedi,

Gelinlerin hepsinin

Umursayıp dinlemedi,

Yaşıtlarına da kulak vermedi.

3900- Hürmetli annesi,

Altmış kadının hepsi,

Aksakallı yaşlıları:

— Atlan! — diye yalvardı,

O zaman da deli dinlemedi.

3905- Babacığı Sarıbay,

Bilginlerin hepsi,

Aksakallı ihtiyarlar,

Hepsi birden yalvardı,

O zaman deli yapmadı.

3910- Yüzünün rengi solup,

İki gözünden akan yaş

Göğsünden aşağı süzüldü,

Ağladı derler.

Oradaki insanlara

3915- Büyük bir korku saldı derler.

Yan yatıp kaldı derler,

Gözünün yaşını döktü derler.

Kenceke gazaba başladı,

Halkın bayı Sarıbay

3920- Hayvandan vazgeçti.

Kenceke ıylap turganda,
 Tuuraga tolgon mal,
 Tutamga kelbey kayran can,
 Sakalı ketip suyulup,
 3925- Eki betten akkan caş
 Akırek ıldıy kuyulup
 Sarıbay kirdi sabılıp,
 Sanaasın bölüp calınıp:
 «Canımdı koyup, malımdı al,
 3930- Toguz kızdın kencesi,
 Kenceke balam, tilimdi al!
 Kız ıylasa törkündö,
 Kıyla müşkül deçü ele.
 Uruk menen tuuganın
 3935- Iрім kılıp ıylasa,
 Sorup taştayt deçü ele.
 ıylaba, balam ıylaba,
 Atañdın canın kıynaba!
 Balam, kaalaganıñ alıp ket!
 3940- Düynömdü senden ayabaym,
 Eköömdü koyup, biröömdü al,
 Egöömdü taştap, bülöömdü al!
 Çaar ingen taştap malımdı al,
 Çalkuyruk koyup, canımdı al!
 3945- Köp ıylabay, sözümdü al,
 Kerek bolso, özümdü al!
 Toposum tokson san ele,
 Men Sarıbay mülküm bar ele.
 Ençiğе berdim, malımdı al.
 3950- Aytkanım uşul, könüp al, balam!
 Ar tülüktüü malımdın
 Barıp köbün bölüp al!

Kenceke ağılarken,
 Her tarafa yayılan hayvan,
 Bir avuç kıymetli canı,
 Sakalı dökölüp seyrekleşip,
 3925- İki yanağından akan yaş
 Göğsünden aşığıya süzölüp
 Sarıbay girdi yalvarıp,
 Yüreğini parçalayıp söyleyip:
 «Canımı bırak, hayvanımı al,
 3930- Dokuz kızdın küçüğü,
 Kenceke kızım, sözümü dinle!
 Kız ağılarsa babasının evinde,
 Bir felaket gelir derlerdi.
 Boyun ile soyun
 3935- Adetle ağılasa,
 Yok olur derlerdi.
 Ağlama, yavrum ağlama,
 Babacına eziyet etme!
 Yavrum, istediğini alıp git!
 3940- Servetimi senden esirgemem,
 İkisini bırakıp birisini al,
 Eğemi bırakıp, bileyi taşı mı al!
 Alaca deveyi bırak hayvanımı al,
 Çalkuyruku bırakıp canımı al!
 3945- Çok ağlamadan, sözümü dinle,
 Gerekirse beni al!
 Mandam doksan tane idi,
 Ben Sarıbay'ın serveti var idi.
 Pay olarak verdim, hayvanımı al.
 3950- Dediğim bu, dinleyesin yavrum!
 Her çeşit hayvanımın
 Gidip çoğunu al!

Süylörüm uşul bilip al, balam!
 Karıganda atañdı
 3955- Şümşük kılбай, tilin al, balam!
 Capaaga salбай sözümdü al,
 Kerek bolso özümdü al, balam!
 Aytkan tilimdi alıp ber, balam!
 Er sırttanı Töştükkö,
 3960- Ebi kelse barıp ber, balam!
 Üzülgönün ulap ber, balam!
 Çaçılğanın cıynap ber, balam!
 Ak sarayga konup ber, balam!
 Ataşkan car bolup ber, balam!
 3965- Kaalaganıñ alıp ket, balam!
 Kaaladım Töştük sırttanğa,
 Oşonu karay basıp ket, balam!
 Teli kuş uçat tegine,
 Kız bala ketet
 3970- Tiye turgan erine balam!»
 Atası mintip turgan soñ,
 Uşunday kepti kılğan soñ:
 «Senin tiliñ alayın, ata!
 Er sırttanı Töştükkö
 3975- Sen kaalasañ, barayın, ata.
 Menin kazıla turgan orum bar, ata!
 Iylay turgan şorum bar, ata!
 İşim toluk, buşman köp, ata.
 Eleman uulu Töştüktü
 3980- Añdıp cürgön duşman köp, ata!
 Eleman uulu Töştükkö,
 Sen kaalasañ, barayın, ata!
 Senin tiliñ alayın, ata!
 Acalım cetse, ölöyün, ata!

Söylediklerim bunlar bilesin yavrum!
 Yaşlandığından babanı
 3955- Sümsük etmeyip sözünü dinle, yavrum!
 Eziyet etme sözümü anla,
 Gerekirse beni al, yavrum!
 Söylediğim dinleyesin, yavrum!
 Er cesuru Töştük'e,
 3960- Uygun görürsen, yavrum!
 Kopanı birleştiresin, yavrum!
 Saçılanı toplayasın, yavrum!
 Ak saraya yerleşesin, yavrum!
 Sevgili eşi olasın, yavrum!
 3965- İsteddiğini alıp gidesin, yavrum!
 İstedim Töştük yiğide,
 Ona doğru gidesin, yavrum!
 Deli kuş (yurdundan koparılmış) uçar yurduna,
 Kız bala gider
 3970- Kocasına yavrum!»
 Atası böyle dedikten sonra,
 Böyle söz söyledikten sonra:
 «Senin sözünü dinleyeyim, baba!
 Er cesuru Töştük'e
 3975- Sen istersen, varayım, baba.
 Benim kazılacak mezarım zindanım var, baba!
 Ağlayacak derdim var, baba!
 İşim dolu, tasam çok, baba.
 Eleman oğlu Töştük'ü
 3980- Bekleyen düşman çok, baba!
 Eleman oğlu Töştük'e,
 Sen istersen, varayım, baba!
 Senin sözünü dinleyeyim, baba!
 Ecelim gelse, öleyim, baba!

3985- Eleman uulu Töştükkö

Karaan bolup bereyin, ata!

Egööñdü berseñ, alayın, ata,

Beren Töştük küyöömö, ata,

Belek kılıp barayın, ata!

3990- Aytkanım uşu könüñüz, ata,

Kasiyettüü sakanı, ata,

Kaaladım, aga beriñiz, ata!

Töönün lögü çaar ingen, ata!

Çaar ingen bergin, alayın, ata!

3995- Anan Töştük barayın, ata!

Eneligiñ çın bolso, apa,

Çayıñgi tondu kiygizgin, apa!

Bala eken dep sanasañ,

Çalkuyruktu mingizgin, ata!

4000- On dört çaşka kelgende,

Seyilge çıgıp körgöndö,

Çalkuyruktu men kördüm, ata,

Aktulpar tuudu, men bildim, ata,

Cılkıda altı ay men cürdüm, ata!

4005- Ayban turup süylögön,

Bul sonunu bar ele,

Eleman uulu Töştükkö

Ilayıktuu mal ele, ata!

Kerişke miner Çalkuyruk,

4010- Ketmen tuyak keñ sooru,

Kulca moyun tögörök

Kuugunga miner mal ele.

Baskanınan çañ çıkkan,

Dübürtünön can çıkkan,

4015- Tuu kuyruğu bir tutam

Tulpar ele cılkıdan.

3985- Eleman oğlu Töştük'e

Eş olayım, baba!

Eğeni versen, alayım, baba,

Kuvvetli Töştük kocama, babama,

Hediye götürüyüm, baba!

3990- Söyleyeceğim bu kadar, baba,

Sihirli sakayı (âşık kemiğini), baba,

İstiyorum, bana ver, baba!

Tek hörgüçlü deveyi, baba!

Alaca dişi deveyi ver, alayım, baba!

3995- Sonra Töştük'e varayım, baba!

Analığın doğruysa, ana,

Çayıñgi elbiseyi giydir, ana!

Çocuksun dersin bana,

Çalkuyruk'a bindir, baba!

4000- On dört yaşıma geldiğimde,

Gezmeye çıktığımda,

Çalkuyruk'tu ben gördüm, baba,

Aktulparın doğurduğunu, ben anladım, baba,

Yılıkyı altı ay ben sürdüm, baba!

4005- Hayvan olduğu halde konuşan,

Bu meziyeti var idi,

Eleman oğlu Töştük'e

Layık mal idi, baba!

Savaşta binilecek Çalkuyruk,

4010- Sivri toynak geniş sağrı,

Dağ keçisi boyunlu

Yakalamak için binilecek hayvan idi.

Bastığı yerden toz çıkan,

Ayak patırtı sesinden (korkudan) can çıkan,

4015- Kuyruğu bir tutam

Atların tulparıydı.

Taygalanbayt biyikten,

Tak ele bassa kem emes,

Taşka baskan kiyikten.

4020- Toguz kızdın kencesi

Sarıbaydın erkesi

Bul Kenceke beybagıñ,

Çalkuyruk surap turganı,

Berekelüü Sarıbay:

4025- «Berbeymin», — dep aytalbay,

Beybaktın sözün kaytarbay,

Öödö-tömön tuyladı,

Çalkuyruktun ayınan

Ökürük salıp ıyladı.

4030- Köñülü ketti bölündü,

Aybandan tulpar Çalkuyruk,

Sarıbaydın közünö

Balasınday köründü.

Darttuu bolgon emedey,

4035- Al Sarıbay kuladı.

On bir künü bolguça

Orundan Sarıbay turbadı.

Kabırğa söögü söğüldü,

Közdön caşı töğüldü,

4040- Közünön calın şırkırap,

Oozunan tütün burkurap,

Enesi çıdap turalbay,

Çayıñgi tondu kiygizdi,

Atası çıdap turalbay,

4045- Çalkuyruk attı mingizdi.

Altın saka, ögöönü

Enesi berdi, cana aldı.

Töö içinde çaar ingen,

Ayağı yüksekten kaymaz,

Bastığı aşağı değil,

Taşa basan dağ keçisinden.

4020- Dokuz kızın küçüğü

Sarıbay'ın gözdesi

Bu Kenceke bahtsızın,

Çalkuyruk istediği,

Cömert Sarıbay:

4025- «Vermem», — diye söyleyemeyip,

Bahtsız kirmadan,

Ne yapacağını bilemedi,

Çalkuyruk'un yüzünden

Böğüre böğüre ağladı.

4030- Gönlü gitti bölündü,

Hayvanın tulparı Çalkuyruk,

Sarıbay'ın gözüne

Çocuğu gibi göründü.

Dertli olmuşçasına,

4035- O Sarıbay yıkıldı.

On bir gün oluncaya kadar

Yerinden Sarıbay kalkmadı.

Kaburga kemiği sızladı,

Gözünden yaş döküldü,

4040- Gözleri alevlenip,

Ağzından duman yükselip,

Annesi dayanamayıp,

Çayıñgi elbiseyi giydirdi,

Babası dayanamayıp,

4045- Çalkuyruk'a bindirdi.

Altın saka, eğeyi

Anası verdi, o da aldı.

Deveden alaca dişi deveyi,

Atası berdi, bul aldı.
 4050- Çaar ingen cayı uşunday,
 Kasiyettü mal eken.
 Çaar ingendin özündö
 Miñ töölük kücü bar eken.
 Çaar ingendin üstünö
 4055- Sarpayını бүктөдү.
 Az bolgondo ingenge
 Sarıbaydın tolgon mülk
 Teñ carımın cüktödü.
 Bay Sarıbaydın
 4060- Cakkan otun öçürüp,
 Toguz kız teñ attanıp,
 Calpı baarın köçürüp,
 Töödön mıktı çaar ingen,
 Tulpardan mıktı Çalkuyruk,
 4065- Kızdardan mıktı Kenceke,
 Kök tizeden konuşka
 Konup çıgıp kelatat.
 Kızık cırgal oyunu
 Bolup çıgıp kelatat.
 4070- Elemandın dünüyö
 Sandap katar artılıp,
 Miñden katar köböyüp
 Tolup çıgıp kelatat.
 Elemandın toguz uul
 4075- Katın alıp oluktu,
 Al Eleman bayıñız
 Kadir tüngö coluktu,
 Töö arkanın çeçişip,
 Aylap cıldap köçüşüp,
 4080- Kurkuldayan kuzgun cok,

Babası verdi, o da aldı.
 4050- O deve şöyledir,
 Haysiyetli hayvan imiş.
 Alaca devede
 Bin develik güç var imiş.
 Alaca devenin üstüne
 4055- Bütün kıyafetlerini sarıp bağladı.
 Az gelince deveye
 Sarıbay'ın sayısız servetinin
 Yarısını yükledi.
 Bay Sarıbay'ın
 4060- Yanan ateşin söndürüp,
 Dokuz kız birlikte atlanıp,
 Bütün hepsini göçürüp,
 Devenin iyisi alaca deve,
 Tulparın iyisi Çalkuyruk,
 4065- Kızların iyisi Kenceke,
 Otlı tünük yerlere
 Geceleyip geliyorlar.
 Güzel eğlenceyi
 Yaşayarak geliyorlar.
 4070- Eleman'ın serveti
 Sayısızca daha da artıp,
 Binden çok çoğalıp
 Artarak geliyorlar.
 Eleman'ın dokuz oğluna
 4075- Kız alıp acele etti,
 O Eleman bayınız
 Kadir gecesine rastlamıştı,
 Devenin ipini çözüp,
 Aylarca yıllarca birlikte göçüp,
 4080- Kurkuldayan kuzgun yok,

Karkıldagan karga çok,
 Een talaaga kondu ele.
 Al bulaktın boyunda
 Ceti kün örün boldu ele.
 4085- Kölük oonap, çöp tolkup,
 Konup catkan kezi eken,
 Caykalıp şiber kuttanıp
 Beyiştin cıtı cıttanıp
 Oñup catkan kezi eken,
 4090- Kızır emdi tay soyup,
 Aş-tamagın cay koyup,
 Curttun bayı Eleman
 Dünüyönü caynatıp,
 Aş-tamagın kaynatıp,
 4095- Oñup catkan kezi eken.

Karkıldayan karga yok,
 Issız vadiye konmuştu.
 O pınarın kıyısında
 Yedi gün dinlendiler.
 4085- Yük hayvanı ağnayıp, otlar sallanıp,
 Yerleştiği anmış,
 Sallanıp şiber otu
 Cennetin kokusu gelip
 Dinlenip yattıkları anmış,
 4090- Kısır kalan annesini emen tayı kesip,
 Yiyecekleri bolca yere yayıp,
 Halkın beyi Eleman
 Servetini yayıp,
 Yiyecekleri bolca koyup,
 4095- Dinlendiği anmış.

14- AYSALKIN KENCEKEGE COLUGUP**KARGAGANI**

Beri zaada beytaalay,
 Bilgiçtigi bir dalay.
 «Sarıbay kızı Kenceke,
 Er Töştüktün zaybına
 4100- Kuttuk aytam», — dep özü
 Tozup catkan kezi eken.
 Bir adamga bilinbey,
 Bir adamga körünböy,
 Beri zaada beytaalay,
 4105- Belesten çıgıp ooluktu,
 Berinin kızı beytaalay
 Kencekege coluktu.
 A da Töştük zaybı eken,
 Bu da Töştük zaybı eken.
 4110- Biler-bilbes eköondö
 Künülügü bar eken.
 Kencekeni körgöndö,
 Kuurusunday moynun burganı,
 Kuttuk aytıp turganı:
 4115- «Mingen atıñ Çalkuyruk,
 Kutmaarek bolsun, kut bolsun, dolu!
 Kiygen tonuñ Çayıñgi
 Kutmaarek bolsun, kut bolsun, dolu!
 Cetelegeniñ çaar ingen
 4120- Kutmaarek bolsun, kut bolsun, dolu!
 Tiyüüçü eriñ er Töştük,
 Bir özüñö cup bolsun, dolum!»
 Çılgıy içi ört canıp,
 Çıday albay Kenceke,
 4125- Berini tildep taştadı;

14- AYSALKIN'IN KENCEKE'YLE BULUŞUP**KARGAMASI**

Perinin kızı talihsiz,
 Kâhinliğı pek çok.
 «Sarıbay'ın kızı Kenceke'yi,
 Er Töştük'ün karısını
 4100- Kutlayayım», — diye kendisi
 Karşısına çıktığı anmış.
 Hiç kimseye bilinmeyip,
 Hiç kimseye görünmeyip,
 Perinin kızı talihsiz,
 4105- Tepeden aceleyle geçti,
 Perinin kızı talihsiz
 Kenceke'yle buluştu.
 O da Töştük'ün karısı imiş,
 Bu da Töştük'ün karısı imiş,
 4110- Biraz da olsa ikisinin de
 Kıskaçlığı var imiş.
 Kenceke'yi gördüğünde,
 Kuş gibi boynunu döndürüp,
 Kutlayıp durması:
 4115- «Bindiğin atın Çalkuyruk,
 Kutlu olsun, mübarek olsun, deli!
 Giydiğin elbisen Çayıñgi
 Kutlu olsun, mübarek olsun, deli!
 Yedeğe aldığın alaca deve
 4120- Kutlu olsun, mübarek olsun, deli!
 Varacağın kocan Er Töştük,
 Sadece sana eş olsun, delim!»
 İçi tamamıyla yanıp,
 Dayanamayıp Kenceke,
 4125- Periyi azarladı:

«Astımdan tozup oñupsuñ, dolu.
 Ataşkaniñ Töştükkö
 Altı kün katın bolupsuñ, dolu.
 Cetik oynop kelipsiñ, dolu.
 4130- Tuup alğan balañdı
 Kökötöy bayga beripsiñ, dolu
 Astımdağı Çalkuyruk,
 Atakem berdi, men mindim,
 Senikin tartıp aldımby, dolu?
 4135- Üstümö kiygen Çayingi
 Enekem berdi, men kiydim,
 Senikin tartıp aldımby, dolu?
 Cetelegenim çaar ingen
 Atakem berdi, men aldım,
 4140- Senikin tartıp aldımby, dolu?
 Menin küyööm er Töştük
 Atakem koştı, men tiydim,
 Senikin tartıp aldımby, dolu?
 Küçönör bolsoñ bek süylö, dolu.
 4145- Cönüñdü taap tek süylö, dolu
 Sen Çuk-Terek catıp kalganıñ, dolu.
 Mañdayga bütkön er Töştük
 Menin mülküm aldadıñ, dolu,
 Senin aldamçıñ uşu emespi, dolu,
 4150- Kana Töştükkö tiyip alganıñ, dolu
 Columdan kebiñ kılasiñ,
 Colooçuga col koşup,
 Şakaba kılıp turasiñ, dolu,
 Emgekke kaldımby, dolu.
 4155- Estenip süylöp turguday
 Senin eriñdi tartıp aldımby, dolu.
 Sen kutmaarek ayıp turguday,

«Önüme çıktın, deli.
 Sözleştiğin Töştük'ün
 Altı gün karısı olmuşsun, deli.
 Yeterince eğlenmişsin, deli.
 4130- Doğurduğun bebeğini
 Kökötöy baya vermişsin, deli
 Altımdaki Çalkuyruk,
 Babacığım verdi, ben bindim,
 Seninkine mi el koydum, deli?
 4135- Üstüme giydiğim Çayingi elbiseyi
 Anacığım verdi, ben giydim,
 Seninkine mi el koydum, deli?
 Yedeğe aldığım alaca deve
 Babacığım verdi, ben aldım,
 4140- Seninkine mi el koydum, deli?
 Benim kocam Er Töştük,
 Babacığım verdi, ben vardım,
 Seninkine mi el koydum, deli?
 Söylediğini kanıtla söyle, deli.
 4145- Hâlini bil de ona göre konuş, deli
 Senin Çuk-Terek'te yaşadın, deli.
 Alnıma yazılan Er Töştük'ü
 Bana ait olanı kandırdın, deli,
 Senin yalancı olduğun böyle belli, deli,
 4150- Hani Töştük'e vardığın, deli
 Karşıma çıkıp laf edersin,
 Yolcuyu yolundan alı koyup,
 Alay edip duruyorsun, deli,
 İşim yok mu, deli.
 4155- Böyle hakarete uğrayacak kadar
 Senin kocana mı el koydum, deli.
 Sen tebrik edecek kadar,

Columdu tosüp turguday
 Kara doogo kaldımbı?
 4160- Senin eriñdi tartıp aldım, dolu?
 Talaada erkek körbödüm,
 Dardayıp tuup talaada
 Balamdı satıp cürbödüm dolu.
 Kasiyet egöö buyumdu
 4165- Atakem berdi, men aldım,
 Senin babañdan surap albadım,
 Balaketke kalbadım, dolu.
 Erenge kerek sakamdı
 Enekem berdi, men aldım,
 4170- Senikin surap albadım, dolu.
 Azaptuu doogo kalbadım, dolu.
 Sen barıp konup, ceriñ tap, dolu!
 Tiye turgan eriñ tap, dolu!
 Kebez-Too saga cer bolboyt, dolu,
 4175- Er Töştük saga er bolboyt, dolu,
 Er Töştük berçü men emes,
 Ala koyçu sen emes.
 Aldırçu beybak men emes,
 Tümön söz aytsañ, könböymün,
 4180- Bul başım cerge kirbese,
 Kurbaldaşım sırttandı
 Sendeylerge berbeymin, dolu!
 Berinin kızı Aysalkın
 Kasiyettüü can eken,
 4185- Erdinde söölü kapkara,
 Tilinde möörü bar eken.
 Kargışı kata ketpegen
 Kara saat can eken.
 Küyüp-bışıp çok boldu,

Yolumu kesecek kadar
 Davalı mı olduk?
 4160- Senin kocana mı el koydum, deli?
 Issız yerde erkek görmedim,
 Issız yerde kimsesiz doğurup
 Çocuğumu satmadım deli.
 Sihirli eğemi
 4165- Babacığım verdi, ben aldım,
 Senin ecdadından isteyip almadım,
 Felakete uğramadım, deli.
 Yiğide gerekli sakamı
 Anacığım verdi, ben aldım,
 4170- Seninkini isteyip almadım, deli.
 Kötü dava gütmedim, deli.
 Sen git de yerini bul, deli!
 Evlenecek kocanı bul, deli!
 Kebez-Dağ sana yer olmaz, deli,
 4175- Er Töştük sana koca olmaz, deli,
 Er Töştük'ü verecek ben değilim,
 Alacak sen değilsin.
 Kaptıracak talihsiz ben değilim,
 Ne kadar söylersen söyle kabul etmiyorum,
 4180- Bu başım yere girmese,
 Sevdığım yiğidi
 Senin gibilere vermem, deli!
 Perinin kızı Aysalkın
 Sihirli biriymiş,
 4185- Dudağındaki siyili kapkara,
 Dilinde mührü var imiş.
 Kargışı tutan
 Uğursuz biriymiş.
 Yanarak kor oldu,

4190- Berinin kızı Aysalkın

Aşkaynamday toktoldu.

Bödönödöy kara köz

Bölök-bölök çaş ketti,

Karagattay kara köz

4195- Kamçı boyu çaş ketti.

Ölöyün dep ölö albay,

Öz canın özü kıya albay,

Çılgıy içi ört canıp,

Çıday albay Aysalkın:

4200- «Eleman uulu Töştükkö,

Bul düynödö tiybeymin.

Ceti kündük calganga

Ubara bolup cürböymün, dolu,

Bügün körgön erteñ cok,

4205- Aldap cüröt bendeni,

Atañdın körü düynö bok.

Elemandın sırttanı

Bul düynödö seniki,

O düynödö meniki dolu!

4210- Kuttuk menen men kelsem,

Kulcuktadiñ, uruştuñ, dolu.

Keñ Kaşkardın arı cagı,

Keñ özöndün beri cagı,

Keñ talaa boylop konup kal, dolu!

4215- Sırttan erden ayrılıp,

Ceti cılı sargarıp,

Tirüülöy cesir bolup kal, dolu!

Ölböy-citpey kayırılçı, dolu,

Sırttanıñdan ayrılçı, dolu,

4220- Sırttan er ketsin talaaga, dolu,

Senin dünüyöñ kalsın balaaga, dolu!

4190- Perinin kızı Aysalkın

Bir yemek pişecek kadar vakit durakladı.

Bıldırcıninki gibi kara gözü

Bölük-bölük yaş döktü

Frenk üzümü gibi kara gözü

4195- Sicim gibi yaş döktü.

Öleyim deyip ölemedi,

Kendi canına kendisi kıyamadı,

İçinin hepsi yanıp,

Katlanamayıp Aysalkın:

4200- «Eleman oğlu Töştük'e,

Bu dünyada varmam.

Yedi günlük fani dünyada

Zahmet edip yaşamam, deli,

Bugün gördüğün yarın yok,

4205- Kandırıyor insanları,

Kahrolası fâni dünya.

Eleman'ın yiğidi

Bu dünyada senin,

O dünyada benim deli!

4210- İyilik ile ben gelsem,

Nazlandın, kavga ettin, deli.

Geniş Kaşgar'ın öte tarafı,

Geniş vadinin bu tarafı,

Geniş vadi boyuna yerleşesin, deli!

4215- Yiğit kocadan ayrılıp,

Yedi yıl sararıp,

Diri hâlde dul ol, deli!

Sağ salim geri dönesin, deli,

Yiğidinden ayrılarsın, deli,

4220- Yiğit er yollara düşsün, deli,

Senin hayatın belaya düşsün, deli!

Küyböstön murun küygüzüp,
 Bışpastan murun bışırıp,
 Başıma saldıñ sonundu, dolu!
 4225- Kaynatıp iydiñ şorumdu, dolu,
 Kazıp iydiñ orumdu!
 İçime saldıñ buzuktu, dolu!
 Talaada kıldıñ kızıktı, dolu!
 «Kutmaarek» — dep men ayttım,
 4230- Sen kuuratkanday kep ayttıñ, dolu!
 Elemandın Er Töştük
 Erdiginen ooluksun, dolu!
 Emgekke başı coluksun, dolu!
 Ardaktağan Töştüğüñ
 4235- Cer üstünön ayrılıp,
 Cer astında kor bolsun, dolu,
 Arka çaçıñ örböy kal, dolu,
 Ataşkanıñ sırttandı
 Altı cıl katar körböy kal, dolu
 4240- Bir müşkülögö colugup,
 Ataşkanıñ sırttaniñ
 Cer astına ketsinçi, dolu!
 Aytkanıñ başka cetsinçi, dolu!
 Ceti cılı kar bolgun, dolu
 4245- Sırttaniñ körböy zar bolgun, dolu!
 Elkim basıp oñup kal, dolu!
 Er üçün kakşap zarlanıp,
 Tirüülöy cesir bolup kal, dolu!
 Ordumça aytsam, oñboduñ, dolu!
 4250- Oñurañdap bolboduñ, dolu,
 Küyböstön murda küygüzdüñ,
 Bışpastan murun bışırdıñ, dolu,
 Kalıñ bir kastıñ aldımdu, dolu,

Yanmadan yaktırıp,
 Pişmeden pişirip,
 Başıma açtın felaketi, deli!
 4225- Saldın felaketi, deli,
 Kazdın mezarımı!
 İçime saldın sıkıntıyı, deli!
 Bu ıssız yerde olay yarattın, deli!
 «Kutlu olsun» — diye ben söyledim,
 4230- Sen mahvedici söz söyledin, deli!
 Eleman'ın Er Töştük'ü
 Erliğinden yollar düşsün, deli!
 Sıkıntıya başı düşsün, deli!
 Saygı duyduğun Töştük'ün
 4235- Yer üstünden ayrılıp,
 Yer altında hakir olsun, deli,
 Arka saçını örmeyesin, deli,
 Sevdğin yiğidi
 Altı yıl boyunca görmeyesin, deli
 4240- Bir felakete uğrayıp,
 Sevdğin yiğidin
 Yer altında gitsin, deli!
 Söyledğin başına gelsin, deli!
 Yedi yıl kahr çek, deli
 4245- Yiğidini görmeyip hasret çekesin, deli!
 Dul kalarak solup git, deli!
 Er için hasretle arkasından ağlayıp,
 Diri hâlde dul kalasın, deli!
 Nazıkçe söyledim, yapmadın, deli!
 4250- Hiddetlenip kulak vermedin, deli,
 Yanmadan yaktırdın,
 Pişmeden pişirdin, deli,
 Sana büyük düşmanlık mı ettim, deli,

Kaşayıp iydiñ canımdı, dolu!»

4255- Dep oşentip Aysalkın,

Anday-mınday degiçe,

Açıp közdü cumguça,

Közdön kayım boldu emi.

Munu ukkanda Kenceke

4260- Cakkan otun öçürdü,

Canın koyboy atasın

Kongon curtan köçürdü.

Kaar salıp bakırıp,

Kaynatası Eleman

4265- Beybak dolu Kenceke

Algan eken çakırıp:

— Tündö catıp tüş kördüm,

Tüşümdö müşkül iş kördüm,

Kabıldık kaarduu ulukka, ata,

4270- Tüşüp kettik tübü çok kara kudukka.

«Ku» deseñ, konboy koluña,

Şuñkariñ ketti bir cayga, ata!

Bul cerge turup neteli, ata?!

Cürüñüz elge keteli, ata!

4275- Cügönü çok boş kördüm,

Çalkuyruktay tulpardı, ata!

Cagoosu çok boş kördüm,

Uuluñuz Töştük şuñkardı, ata!

Munu aytkanda Eleman,

4280- Topoloñdop kalışıp,

Toktoboston narlarga

Tolgon arkan tarttı deyt.

Apat bolgon köp dünüyö

Çaar ingenge arttı deyt.

4285- Kız kencesi Kenceke,

Kızdırdın beni, deli!»

4255- Bunları söyleyip Aysalkın,

Şöyle böyle deyinceye kadar,

Göz açıp kapayınca kadar,

Gözden kayboldu o zaman.

Bunu duyduğunda Kenceke

4260- Yanan ateşini söndürdü,

Israrlarla babasını

Yaşadığı yurttan göçürdü.

Hiddetlenip bağırıp,

Kaynatası Eleman'ı

4265- Bahtsız Kenceke

Çağırtmış:

— Gece yatıp düş kördüm,

Düşümde güç iş gördüm,

Rast geldik öfkeli bir hükümdara, baba,

4270- Düştük dipsiz kara kuyuya.

«Ku» desen, konmayıp eline,

Şahinin uçtu gitti bir yere, baba!

Burada durup ne yapalım, baba!

Haydi yurdumuza gidelim, baba!

4275- Yularsız gördüm,

Çalkuyruk gibi tulparı, baba!

Bağı yok boş gördüm,

Oğlunuz Töştük şahini, baba!

Bunu söyleyince Eleman,

4280- Telaş edip,

Durmadan develere

Çok yük yükledi derler.

Çok olan büyük serveti

Alaca deveye yükledi derler.

4285- Kızın küçüğü Kenceke,

Kencekenin übü bar,
 Çaar iňgendi üstündö,
 Miň kaymaldın cügü bar,
 Köçüp şaşıp ooluktu,
 4290- Batıp keter çoň batkak
 Kıyın işke coluktu.
 Tegerense ıraak col,
 Teşip ötsö cakin col,
 Cakin colgo salganı,
 4295- Asman caktan çarkırap,
 Aç aykırık uguldu.
 Mülk cüktögön çaar ingen
 Batkakka batıp cıgıldı.
 Al çaar iňgen canıbar,
 4300- Çaar iňgendi üstündö,
 Ay-aalam mülktün baarı bar.
 Er kayratı caşıdı,
 Toguz kelin, toguz uul,
 Karısı, caşı çogulup,
 4305- Kırk segiz küňü taşıdı.
 Taşıgan menen bolbodu,
 Sırttandın carı Kenceke
 Köñülü ketti bölünüp,
 Közünün caşı tögölüp,
 4310- Ay aylana bürkölüp,
 Başına altmış sanaa bir kelip,
 Zırkırap ıylap küyünüp,
 Sırttanınan tünölüp.
 Bolkuldap ıylap Kenceke:
 4315- Murdunun suusun arıta albay
 Közünün caşın tartalbay,
 «Batkakka catıp çaar iňgen,

Kenceke'nin mücevheri var,
 Alaca devenin üstünde,
 Bin devenin yükü var,
 Telaşla göçtüler
 4290- Batacak büyük bataklık gibi
 Güçlüğe rastladı.
 Dolaşsa uzak yol,
 Delip geçse yakın yol,
 Yakın yola yöneldiler,
 4295- Asuman tarafından gelen,
 Acı bir feryat duyuldu.
 Mülk yüklenen alaca deve
 Bataklığa batıp devrildi.
 O alaca deve hayvanın,
 4300- Alaca devenin üzerinde,
 Bütün dünyanın serveti var.
 Yiğit cesareti azaldı,
 Dokuz gelin, dokuz oğul,
 Yaşlısı, genci toplanıp,
 4305- Kırk sekiz gün taşıdı.
 Taşımakla olmadı,
 Yiğidin yâri Kenceke
 Gönlü gitti bölünüp,
 Gözünün yaşı dökölüp,
 4310- Ay görünmeyip,
 Başına altmış sıkıntı birlikte gelip,
 Hıçkırarak ağlayıp müteessir olup,
 Yiğidini görememekten korkup.
 Titreyip ağlayarak Kenceke:
 4315- Burnunun suyunu temizleyemeyip
 Gözünün yaşını dindiremeyip,
 «Bataklıkta devrilip alaca deve,

Kayrılıp kalat ekemin.

Ceti cılı körböstön

4320- Ayrılıp kalat ekemin!

Çaar itsgeni kurusun,

Belde kalar bekemin?

Kakıldagan karga çok,

Kurkuldagan kuzgun çok,

4325- Çöldö kalar bekemin?

Cetik elem Kenceke

Cer konuş boyloy konombu?

Cetigime cete albay,

Cer karandı bolombu?»

4330- — Dep oşentip Kenceke,

Küyükköndön çırkırap

Sırttanga küyüp burkurap.

Aylana basıp küyünüp,

Asılınan tüñülüp

4335- «Tüz cerden çıktı kazgan or,

Uşunday eken bizdin şor!

Emi baylangan eken bizdin kol!»

Elüü kün bolot degende,

Çaar ingendi batkaktan

4340- Ölgöndö aldı suurop.

Kayın atası Eleman,

Aylası çok, akıl çok

Malga karoo bay eken,

Bul sıyaktuu bakıl çok.

4345- Keteli dese bolbodu,

Kelindin colun torgodu.

Cürölü dese bolbodu,

Eleman emi oñbodu.

Töö tikenek talaaga

Burada kalacakmışım,

Yedi yıl görmeden

4320- Ayrı kalacakmışım!

Alaca deveye lanet olsun,

Belde kalacak mıyım?

Kakıldayan karganın olmadığı,

Kurkuldayan kuzgunun olmadığı,

4325- Çölde kalacak mıyım?

Olgun idim Kenceke

Kıyıda köşede kalacak mıyım?

Olgunluğuma doyamadan,

Yüzüm yere mi bakacak?»

4330- —Deyip böylece Kenceke,

Istıraptan bağırıp çağırıp

Yığidine üzülüp acı acı ağladı.

Dönüp dolaşıp üzülüp,

Asilini görememekten korkup

4335- «Düzlükten çıktı kahrolası zindan,

Böyle imiş bizim felaketimiz!

Şimdi bağlandı bizim elimiz!»

Elli gün oldu deyince,

Alaca deveyi bataklıktan

4340- Ölünce çekip aldılar.

Kaynatası Eleman,

Düşüncesi yok, akı yok

Hayvana düşkün bay imiş,

Bunun gibi cimri yokmuş.

4345- Gidelim dese olmadı,

Gelinin yolunu kapattı.

Gidelim dese olmadı,

Eleman o zaman yapmadı.

Deve dikenli vadiye

4350- Töölörün aydap saldı deyt.

Betegelüü ırañga

Beelerin baylap saldı deyt.

Eleman bay kurusun,

Malga karoo can eken.

4355- Elemanga colugar

Kudaydın kaarı bar eken.

Ceti baştuu celmoguz

Cerdin üstün çabıttap,

Elemanga colugup,

4360- Müşküldü salar çağı eken.

Elemandın Töştügün

4362- Surap alar tabı eken.

4350- Develerin sürdü derler.

Betegelüü (ot çeşidi) ovaya

Kısraklarını bağladı derler.

Eleman baya lanet olsun,

Hayvana düşkün insan imiş.

4355- Eleman'a rastlayacak olana

Kuday'ın kahrı var imiş.

Yedi başlı Celmoguz

Yerin üstünü dolaşıp,

Eleman'a rastlayıp

4360- Felaket getireceği zaman imiş.

Eleman'ın Töştük'ünü

4362- İsteyip alacağı zaman imiş.

**15- CELMOGUZ KEMPİRDİN ELEMANGA
COLUKKANI**

Eleman bay oşondo,
Kırk kulaçtay ukuruk
4365- Karmap kolgo tükürüp,
Adırdagı maldarın
Aydap cıyıp kaldı deyt,
Cılgadagı maldarın
Cıyıp aydap kaldı deyt.
4370- Çoñ kiseni çalınıp,
Çoñ aybalta kolgo alıp,
Kırk kulaç ukuruk,
Karmap kolgo tükürüp,
Kabakka salıp bardı deyt.
4375- Akkan suunun boyuna
Al Eleman barganda,
Elemanı kurusun
Körsö köñül bölünöt,
Suu üstündö kaldaktap,
4380- Agıp kelet oşondo
Bir kalkaygan öpkö körünöt.
Al öpkönü körgöndö,
Malı kelbey esine,
Agıp kelgen bul öpkö
4385- Elemandın közünö
Dünüyödöy körünöt.
Öpkönü körüp Eleman,
Ölgüçö caman maktanat:
«Bereyin degen kuluna
4390- Belen kılát coluna.
Berbeyin degen kuluna,
Satsa kelbeyt buluna.

**15- CELMOGUZ KOCAKARININ
ELEMAN'LA BULUŞMASI**

Eleman bay o zaman,
Kırk kulaç kadar ukuruk
4365- Tutup ele tükürüp,
Tepelerdeki mallarını
Sürüp yığın halinde topladı derler,
Çayın yatağındaki mallarını
Toplayıp sürdü derler.
4370- Büyük keseyi kuşanıp,
Koca aybaltayı ele alıp,
Kırk kulaç kadar ukuruk,
Tutup ele tükürüp,
Çukura götürdü derler.
4375- Akan ırmağın kıyısına
O Eleman vardığında
Eleman'ı kahretsin
Görenin gönül bölünür
Su üstünde görünen,
4380- Akıp gelir orada
Büyükçe akciğer görünür.
O akciğeri gördüğünde,
Malı gelmeyip aklına,
Akıp gelen bu akciğer
4385- Eleman'ın gözüne
Servet gibi görünür.
Akciğeri görüp Eleman,
Öyle bir hava atar:
«Vereyim dediği kuluna
4390- Hazır eder yoluna.
Vermeyeyim dediği kuluna,
Parayla bile satmaz.

Agıp kelet bul öpkö,
 Olco kılıp tunayın,
 4395- Suudan karmap alayın,
 Kañcığaga salayın,
 Dañgıt menen Mañgıttı
 Bir toyuntup salayın», —
 Dep oşondo Eleman,
 4400- Düynö tapkan emedey,
 Ukuruktu kolgo alıp,
 Kök aygırdı bir salıp,
 Al öpkönü saydı ele,
 Kötörüp anı kaldı ele.
 4405- Öpkö ketti carılıp,
 Aktı tömön al cılıp.
 Andan karmap alalbay,
 Mindan karmap alalbay,
 El baykabas, can körböş
 4410- Kabakka kirip bardı ele,
 Cana saydı Eleman
 Cana Eleman sayganda
 Öpködön kördü buzuktu,
 Agıp kelgen al öpkö
 4415- Elemandın özünö
 Körsötmök boldu kızıktı.
 Olco kündüü Eleman,
 Oñurañdap öpkönü
 Emi karay salganı
 4420- Karay salsa Eleman
 Boyunda ceti başı bar
 Kempir bolup kalganı.
 Ceti baştuu al kempir
 Körsötmök boldu kızıktı!

Akıp gelir bu akciğer,
 Ganimet edeyim,
 4395- Sudan yakalayıp alayım,
 Terkiye koyayım,
 Dangıt ile Mangıt'ı
 İyice bir besleyeyim.» —
 Deyip o zaman Eleman,
 4400- Servet bulmuşçasına,
 Kementli sırığı (ukuruk) eline alıp,
 Gök aygırı kamçılایp,
 O akciğeri saplamıştı,
 Tam da onu kaldırmıştı,
 4405- Akciğer yarıldı,
 Aktı aşağıya doğru.
 Orada tutamayıp,
 Burada tutamayıp,
 Kimsenin fark etmeyip görmediği
 4410- Çukura gitmişti,
 Yine sapladı Eleman
 Yine Eleman sapladığında
 Akciğerden gördü kötülüğü,
 Akıp gelen o akciğer
 4415- Eleman'ın kendisine
 Gösterecek oldu bir olayı.
 Ganimet düşkünü Eleman,
 Hiddetle akciğere
 O zaman bakakaldı
 4420- Baksa Eleman
 Gövdesinde yedi başı var
 Kocakarı olduğunu.
 Yedi başlı o kocakarı
 Gösterici oldu olayı!

4425- Salmak boldu başına
Adam kılbas kızıktı.
Körgözmök boldu zorduktu,
Elemandın başına
Kılmak boldu korduktu.
4430- Ketirmek boldu çaaranı,
Suramak boldu al kempir
Sırttan Töştük balanı.
Anı-mına degiçe,
Açıp közdü cumguça,
4435- Şap etekten alganı,
Al Eleman bayıñdı
Kömö tartıp salganı.
Kıraan alptay ilgeni,
İlgen cerde, bul kempir
4440- Elemanday bayıñdın
Ak töşünö mingeni.
Mingen cerde, al kempir
Elemanday bayıñdın
Murutun bulkup ırgıtıp,
4445- Sakalın culkup ırgıtıp,
Celip-celip koydu ele,
Elemanı kurusun,
Kılbadı iştin durusun,
Olcodon kördü korduktu,
4450- Opsuz kördü zorduktu,
Töşkө kempir mingende,
Zıkıldatıp kirgende,
Kabırğa ketti birkırıp
Murununan kara kan
4455- Ağıp ketti şırkırıp
Celip-celip koydu ele,

4425- Salacak oldu başına
İnsanın yapmayacağı işi.
Gösterecek oldu zorluğu,
Eleman'ın başına
Yapacak oldu horluğu.
4430- Bırakacak oldu çaresiz,
İsteyecek oldu o kocakarı
Yiğit Töştük oğlunu.
Öyle böyle deyinceye kadar
Göz açıp kapayınca kadar
4435- Hemen eteğinden tuttu,
O Eleman bayını
Yere yıkıverdi.
Çevik alp gibi yakaladı,
Yakaladığı yerde, bu kocakarı
4440- Eleman gibi bayının
Ak göğsüne bindi.
Bindiği yerde, o kocakarı
Eleman gibi bayının
Bıyığını koparıp,
4445- Sakalın yolup,
Ezerek basmıştı,
Eleman'a lanet olsun,
Yapmadı işin doğrusunu,
Ganimetten gördü felaketi,
4450- Büyük zorbalık gördü,
Göğsüne kocakarı bindiğinde,
Üzerine bastığında,
Kaburgası kırılıp
Burnundan kara kan
4455- Aktı gitti çatırdayıp
Ezerek basmıştı,

Ooz, kötünön kan ketti
 Elemandan al ketti,
 Ölmök boldu can tattı.
 4460- Sakalı ketti zirildep,
 Murutu ketti birindep,
 Közü ketti alaktap,
 Bütkön boydun baarısı
 Kıyrıp ketti şalaktap.
 4465- Kaardı kempir baştıdı,
 Kıl çıgarbas Eleman
 Mal menen candın baarınan
 Takır keçip taştıdı.
 Zıkıldatıp al kempir
 4470- Elemandan kep surayt,
 Canın kıynap bek surayt:
 «Ölböy-citpey, Eleman,
 Degenime köngün, — deyt, —
 Aman kalam sen deseñ
 4475- Suraganım bergin, — deyt.
 Menin cayım uşunday:
 Celgenime cel cetpeyt,
 Baskanıma mal cetpeyt.
 Denemde ceti başım bar,
 4480- Canı çok soku atım bar,
 Al sokunu aydagan
 Soku bileğim dağı bar.
 Sendeyden seksen miñ çal kelse,
 Soro turgan alım bar,
 4485- Aytkanıma könösüñ,
 Kaalaganım beresiñ!
 Aytkanıma könbösöñ,
 Kaalaganım berbeseñ,

Ağız, götünden kan gitti
 Eleman'dan kuvvet gitti,
 Ölecek oldu can tatlı.
 4460- Sakalı gitti titreyip,
 Bıyığı gitti bir bir,
 Korkudan gözü kocaman açılıp,
 Bütün vücudunun hepsi
 Parça parça oldu hızlıca
 4465- Öfkeyi kocakarı başlattı,
 Cimri Eleman
 Tüm hayvanların hepsinden
 Tamamen vazgeçti.
 İyice korkutup o kocakarı
 4470- Eleman'a sorar,
 Canına eziyet ederek sorar:
 «Ölmeden, Eleman,
 Söylediklerimi yap, — der,
 — Sağ kalmak istiyorsan
 4475- İsteddiğimi veresin, — der.
 Benim hâlim böyledir:
 Koşuşuma yel ulaşamaz,
 Yürüyüşüme mal ulaşamaz.
 Gövdemde yedi başım var,
 4480- Canı olmayan soku atım var,
 O sokuyu süren
 Soku bileğim bile var.
 Senin gibi seksen bin ihtiyar gelse,
 Yutacak kuvvetim var,
 4485- Söyleddiğimi yapasın,
 İsteddiğimi veresin!
 Söyleddiğimi yapmazsan,
 İsteddiğim vermezsen,

Aldımda catkan, Eleman,
 4490- Azır menden ölösüñ!
 Tügötömün çaşıñdı.
 Çımçıktay kılıp, Eleman,
 Azır üzöm başıñdı.
 Körgözömün sonundu,
 4495- Üzömün butu-koluñdu.
 Degenime könösüñ,
 Sırttanıñdı beresiñ,
 Sırttanıñdı berbeseñ,
 Degenime könbösöñ,
 4500- Çıgaramın keeñdi,
 Caynata muştaym meeñdi!
 Ne degenim baarına
 Sen, Eleman, könösüñ
 Emeneñdi beresiñ?
 4505- Elemandın oozunan
 Öcök-öcök kan ketti,
 Ökürügü taş carıp,
 Elemandan al ketti.
 Üñüldögön ün kaldı,
 4510- Üksöyüp sakal cün kaldı.
 Eleman kepti baştadı,
 San karanın baarısın
 Ortogo koyup taştadı.
 Aylası ketip sabılıp,
 4515- Al kempirge calınıp:
 «Aylanayın baybiçe,
 Eç kim bilbes canım bar,
 Tögöröktün tört burçun
 Tört kurçağan malım bar.
 4520- Toposum tokson san ele,

Altımda yatan, Eleman,
 4490- Şimdi benim elimden öleceksin!
 Tüketirim ömrünü.
 Kuş gibi, Eleman,
 Şimdi koparırım başını
 Gösteririm felaketi,
 4495- Koparırım kolunu bacağını.
 Dediğimi yapacaksın,
 Yiğidini vereceksin,
 Yiğidini vermezsən,
 Dediğimi yapmazsan,
 4500- Canını alırım,
 Beynini dağıtırım!
 Dediğimin hepsini
 Sen, Eleman, yapacaksın
 Neyini vereceksin?
 4505- Eleman'ın ağzından
 Bölük bölük kan gitti,
 Böğürmesi taşı yarıp,
 Eleman'dan kuvvet gitti.
 Boğuk sesi kaldı,
 4510- Diken diken olup sakalı kaldı.
 Eleman söze başladı,
 Sayısız hayvanların hepsini
 Verdi.
 Çaresiz kalıp,
 4515- O kocakarıya yalvarıp:
 «Kurban olayım hanımım,
 Hiç kimsenin bilmediği canım var,
 Dünyanın dört tarafını
 Dört kere kuşatan malım var.
 4520- Mandam doksan bin tane idi,

Tolgon mülk mende bar ele.
 Örüş tolgon cılıkım bar,
 Matoo tolgon tööm bar,
 Koroo tolgon koyum bar,
 4525- Cele tolgon uyum bar,
 Koyboy baarın bereyin,
 Alasıñbı baarı malımdı,
 Aylanayın baybiçe,
 Koyosuñbu canımdı?!»
 4530- Anda kempir küülönüp,
 Elemanga süylönüp:
 «Sen ölgöndö san malıñ
 Meniki emey kimdiki?»
 Kayra kempir celdi ele,
 4535- Kayra baştan Eleman
 But cıyalbay tozoktu
 Abıdan katuu kördü ele.
 Küçöp kempir celdi ele,
 Küçkö sala berdi ele,
 4540- Bul calgandın azabın
 Eleman bay kördü ele.
 Kaardı kempir baştadı,
 Elemandı al kempir
 Sorup iye taştadı.
 4545- Eleman turup küyündü,
 Emi candan tüñüldü:
 «Olco kılıp öpkönü,
 Körgölü kelgen ekemin,
 Tirüü kalbay katından,
 4550- Kaardangan kapırdan
 Ölgölü kelgen ekemin!
 Kulak ugup, köz körgön,

Çok mülk bende var idi.
 Otlak dolusu yılıkım var,
 Çok fazla devem var,
 Ağıl dolusu koyunum var,
 4525- İpler dolusu ineğim var,
 Hepsini vereyim,
 Alır mısın malımın hepsini,
 Kurban olayım hanımım,
 Bağışlar mısın canımı?!»
 4530- O zaman kocakarı hiddetlenip,
 Eleman'a söylenip:
 «Sen ölünce sayısız hayvanın
 Benim değil de kimin olacak?»
 Tekrar kocakarı işkence etti,
 4535- Tekrar Eleman
 Ayaklarını kıpırdatamayıp
 Cehennem azabını gördü.
 Daha da kocakarı ezdi,
 Daha da güç gösterip,
 4540- Bu yalan dünyanın azabını
 Eleman bey görmüştü.
 Hiddeti kocakarı başlattı,
 Eleman'ı o kocakarı
 Neredeyse yutacaktı.
 4545- Eleman üzüldü,
 Şimdi canından vazgeçti:
 «Ganimet edip akciğeri,
 Görmek için gelmişim,
 Diri kalmayıp kadından,
 4550- Gazaplanan kâfirden
 Ölmek için gelmişim!
 Kulağın duyup gözün işittiği,

Calpı curttun baarina
 Men Eleman bay boldum,
 4555- Bir öpkögö kızığıp,
 Bul kempirden cay boldum!
 Azapka özüm tutuldum,
 Acaldan kantip kutuldum?
 Kıyamattın kistoosun
 4560- Körgölü kelgen ekemin!
 Kızıtalak kuu calgan,
 Ay talaada armanda
 Ölgölü kelgen ekemin?
 Bul calgandı kütöm, -dep, —
 4565- Oylop cürgön ekemin,
 Karan kalgan düynögö
 Toyboy cürgön ekemin!
 Sandap catkan san kara
 Dünüyöm coldoş boldubu?
 4570- Ay talaada armanda
 Tüytöygön kempir soydubu?
 Alsañ bolo malımdı,
 Aylanayın baybiçe,
 Koysoñ bolo canımdı?!
 4575- Dağı düynöm dağı bar,
 Dağı kempir ugup al!
 Kuday süyüp, curt kaalap,
 Koyulgan atı Külayım,
 Kulayım — menin baybiçem,
 4580- Barmaktayda baş koşup,
 Bitteyimde birikken,
 Kenedeyde kezigip,
 Barmaktayda baş koşkon.
 Urgaaçının törösü,

Bütün ülkenin hepsine
 Ben Eleman bay adım bilindi,
 4555- Bir akciğeri önemseyip,
 Bu kocakarıdan öleceğim!
 Azaba kendim tutuldum,
 Ölümünden nasıl kurtulacağım?
 Kıyametin zorluğunu
 4560- Görmek için gelmişim!
 Kahrolası yalan dünya,
 Issız yerde uhdeyle
 Ölmek için mi geldim?
 Bu yalan dünyada yaşayacağım, -diye, —
 4565- Düşünüyormuşum!
 Güvendiğim servete
 Doymuyormuşum!
 Hesapsız çok hayvan
 Servetime yoldaş oldu mu?
 4570- Issız yerde uhdeyle
 Bu kocakarı öldürecek mi?
 Alsan ya hayvanımı.
 Kurban olayım hanımım,
 Bıraksan ya canımı!
 4575- Daha çok servetim var,
 Yine kocakarı dinleyesin!
 Kuday sevip, halk isteyip,
 Koyulan adı Külayım,
 Külayım — benim hanımım,
 4580- Küçüklüğümde birleşip,
 Ufakken evlenip,
 Genç iken karşılaşp,
 Küçüklükte evlenen.
 Kadınların efendisi,

4585- Toguz uuldun enesi.

Kütkön üydün kutmanı,

Urgaaçının sırttanı,

Ak baybiçe Kulayım,

Algan zaybım bul ele.

4590- Aytkanıña könöyün,

Baybiçemdi bereyin,

Koyosuñbu canımdı?»

Anda kempir munu aytat,

Adam bilbes şumdu aytat:

4595- «Sen ölgöndö katınıñ,

Men sıyaktuu kapırıñ

Meniki emey kimdiki?» —

Dep oşontıp bul kempir,

Celip-celip koydu ele,

4600- Oozunan ketti kara kan,

Kötünön ketti sarı zil.

Bütkön boydon kan ketti,

Elemandan al ketti.

Çımınday canı çıkrırap,

4605- Kabırganın baarısı

Ketmek boldu bıkırıp.

Kayran candan tüñülüp,

Cana Eleman munu aytat:

— Bere turgan munum bar,

4610- Koyosuñbu canımdı,

Bererge toguz uulum bar.

— Sen ölgöndö toguz uul,

Meniki emey, kimdiki?

Cana kempir celdi ele,

4615- Al Eleman bayıñdın

Cazaasın çoquu berdi ele,

4585- Dokuz oğlun annesi.

Evin uğru,

Kadınların yiğidi,

Büyük hanım Külayım,

Aldığım zevcem bu idi.

4590- Söylediğini yapayım,

Hatunumu vereyim,

Bağışlar mısın canımı?»

O zaman kocakarı bunu söyler,

Kimsenin bilmediği felaketi söyler:

4595- «Sen öldüğünde kadının

Ben gibi kafirin

Değil de kimin olacak?» —

Deyip o zaman bu kocakarı,

Ezerek basmıştı,

4600- Ağzında gitti kara kan,

Götünden gitti sarı pislik.

Bütün vücudundan kan gitti,

Elemandan kuvvet gitti.

Küçük canı çekişip

4605- Kaburgasının hepsi

Kırılacak oldu.

Kıymetli canından vazgeçip,

Yine Eleman bunu söyler:

—Vereceğim işte bu var,

4610- Bağışlar mısın canımı?

Verecek dokuz oğlum var.

—Sen öldüğünde dokuz oğul,

Benim değil de kimin olacak?

Yine kocakarı ezdi,

4615- O Eleman bayının

Cezasının yine verdi,

Eleman turdu ölgölü,
 Kıyamət cüzün körgölü,
 A deerge alı kalğan cök,
 4620- Azır ölsö arman köp.
 Baştamak boldu kızıktı,
 Kılmak boldu buzuktu.
 Buzmak boldu sanaanı,
 Bermek boldu kempirge
 4625- Sırttanı Töştük balanı:
 «Albay koydun malımdı,
 Koyosuñbu, oy kempir,
 Çımınday menin canımdı?!
 Toguz uuldun kencesi,
 4630- Bir kudadın bendesi,
 Nayzakerdin ıktuusu,
 Alp-döölördün mıktısı,
 Top baldardın çıgaanı,
 Tolgon uuldun sırttanı,
 4635- Elemandın ereni,
 Keçee sakalımdın agında,
 Saparım çukul çağında,
 Saparım ketip talaaga,
 Zarlanıp körgön Töştüğüm,
 4640- Baldarımdın baası,
 Tuura boyluu, keñ dalı,
 Sırttan uulum Töştük bar,
 Degeniñe könöyün,
 Töştüğümdü bereyin,
 4645- Koyosuñbu canımdı?!
 Eleman mınday degende,
 Kempir turup munu aytat:
 «Sözüñö kulak salayın, kakbaş!

Eleman ölecek gibi oldu,
 Kıyamət yüzünü görecek gibi oldu,
 Hiç hâli kalmadı,
 4620- Şimdi ölse içinde uhde çok.
 Başlayacak oldu olayı,
 Kılacak oldu felaketi.
 Kurutulacak oldu sıkıntısından,
 Verecek oldu kocakarıya
 4625- Yiğidi Töştük oğlunu:
 «Almadığın hayvanımı,
 Bağışlayacak mısın, ey kocakarı,
 Küçücük canımdı?!
 Dokuz oğlun küçüğü,
 4630- Bir Kuday'ın kulu,
 Mızraklının beceriklisi,
 Alp-devlerin en iyisi,
 Çocukların çeviği,
 Oğulların yiğidi,
 4635- Eleman'ın yiğidi,
 Daha dün sakalımın akında,
 Yolculuğumun yakın zamanında,
 Yolum düşüp ıssız yere,
 Çok isteyip bulduğum Töştük'üm,
 4640- Çocuklarımdın kıymetlisi,
 Uzun boylu, geniş omuzlu,
 Cesur oğlum Töştük var,
 Dediğini yapayım,
 Töştük'ümü vereyim,
 4645- Bağışlar mısın canımı?
 Eleman böyle deyince,
 Kocakarı bunu söyler:
 «Sözüne kulak vereyim, kakbaş!

Töştüktü berseñ alayın, kakbaş!
 4650- Oñbogon, kakbaş, oñboysuñ,
 Baskan cerden Töştük dep,
 Atağın atap koyboysuñ, kakbaş!
 Aytkanıma könbösöñ, kakbaş!
 Azır Töştük berbeseñ, kakbaş!
 4655- Öltüröt elem özüñdö, kakbaş!
 Çukuyt elem közüñdö, kakbaş!
 Emi, seni öltürüp neteyin, kakbaş?
 Töştüktü berseñ keteyin, kakbaş!
 Töştüktü ayap olturup,
 4660- Kiyamattın kistoosun
 Körüp kala taştadıñ,
 Ötüñ çıgıp oozuñda
 Ölüp kala taştadıñ, kakbaş!
 Aradan cerden kep aytsañ, kakbaş,
 4665- Beremin dep sen aytsañ, kakbaş!
 Kutulup alıp özümdön,
 Kerege butuñ artpağın, kakbaş!
 Kerney küüñ tartpağın, kakbaş!
 Kaydağı kempir debegin kakbaş!
 4670- Kalcırap boktu cebegin kakbaş!
 Ölböy-citpey men bolsom, akbaş!
 Örüşüñ tozup alamın kakbaş!
 Surasa berbes Töştüğüñ
 Suuk koluñdu salamın kakbaş!
 4675- Kaalasa berbes töştüğüñ
 Kakşatıp alamın kakbaş!
 Topuragiñ tos kılıp,
 Toktotpoy çoğuu kırımın,
 Toguz kapka eşigiñ,
 4680- Toorulup özüm çalamın, kakbaş!

Töştük'ü verirsen alayım, kakbaş!
 4650- Beceriksiz, kakbaş, hiçbir işe yaramazsın,
 Bastığın yerden Töştük diye,
 Namını salmazsın, kakbaş!
 Söylediğimi yapmazsan, kakbaş!
 Şimdi Töştük vermesen, kakbaş!
 4655- Öldürecektim seni, kakbaş!
 Oyacaktım gözünü, kakbaş!
 Şimdi, seni öldürüp ne yapayım, kakbaş?
 Töştük'ü verirsen gideyim, kakbaş!
 Töştük'e esirgeyip,
 4660- Kiyametın gazabını
 Az daha görecektin,
 Korkudan ödün patlayıp,
 Az daha ölecektin, kakbaş!
 Boşuna söz söyleyen, kakbaş,
 4665- Vereyim diye sen söyleyen, kakbaş!
 Kurtulup benden,
 Keregeye bacaklarını dayama, kakbaş!
 Borazan melodisi çalma, kakbaş!
 Herhangi bir kocakarı deme kakbaş!
 4670- Boşu boşuna konuşma kakbaş!
 Ölmeyen yok olmayan ben isem, kakbaş!
 Yine karşına çıkarım kakbaş!
 İstese vermez Töştük'ünü
 Pis elimle alırım kakbaş!
 4675- İstese vermez Töştük'ünü
 Ağlata ağlata alırım kakbaş!
 Toprağını tozaltıp,
 Durmadan hepsini yok ederim,
 Dokuz kapından
 4680- Gözetleyip kendim bakarım, kakbaş!

Çoñdugu toodoy sırttanıñ
 Mına mintip alaman kakbaş!
 Töştügüñö kat bergin, kakbaş!
 Keçiktirbey bat bergin, kakbaş!
 4685- Baatır bolso Töştügün, kakbaş!
 Baylaçu temir torum bar, kakbaş!
 Kermege baylap at bergin, kakbaş,
 Keçiktirbey bat bergin, kakbaş.
 Cetkileñ belim bubamın,
 4690- Töştügüñdü berbeseñ,
 Ceti cılı tınbay kubamın, kakbaş!
 Aytkanıma mınday kön,
 Töştüktü berseñ mınday ber,
 Toguz kızdın kencesi
 4695- Keliniñ atı – Kenceke ,
 Eñ akılman, daanışman,
 Artık bilgiç eme eken.
 Kelinderdin başı eken,
 Akıl kara çaç eken.
 4700- Akılı tereñ ıktuu eken.
 Urgaaçıdan mıktı eme eken,
 Töştügümdü berem dep,
 Odurañdap, aytpağın, kakbaş!
 Aytıp koysoñ anıgın, kakbaş,
 4705- Azır baram canıña, kakbaş!
 Ciligiñdi çağamın, kakbaş!
 Töböñdön cerge kagamın, kakbaş!
 Aytkanımdı bilip al, kakbaş!
 Ölbös bolsoñ tilimdi al, kakbaş!
 4710- Al Kenceke keliniñ
 Saramcalduu can eken,
 Kencekenin kolunda

Dağ gibi büyük yiğidini
 İşte böyle alırım, kakbaş!
 Töştük'üne mektup ver, kakbaş!
 Geciktirmeden hızlıca ver, kakbaş!
 4685- Yiğit ise Töştük'ün kakbaş!
 Bağlayacak demir tuzağım var, kakbaş!
 Kermegeye bağlayıp at ver, kakbaş,
 Geciktirmeden hemen ver, kakbaş.
 İyice hazırlanıp o zaman,
 4690- Töştük'ünü vermezsən,
 Yedi yıl dinlenmeden peşine düşerim, kakbaş!
 Dediklerimi böyle yap,
 Töştük'ünü vereceksen böyle ver,
 Dokuz kızın küçüğü
 4695- Gelininin adı – Kenceke,
 Pek akıllı, zeki,
 Kâhin insan imiş.
 Gelinlerin en iyisi imiş,
 Çok zeki imiş.
 4700- Zeki ve becerikli imiş.
 Dişiliğin önde geleniymiş,
 Töştük'ümü veririm diye,
 Caka satıp, söyleme, kakbaş!
 Kesin konuşursan, kakbaş,
 4705- Şimdi gelirim yanına, kakbaş!
 Kemiklerini kırarım, kakbaş!
 Başından vurup yere sokarım, kakbaş!
 Söylediğimi bilesin, kakbaş!
 Ölmek istemiyorsan dediğimi yap, kakbaş!
 4710- O Kenceke gelinin
 Maharetli imiş,
 Kenceke'nin elinde

Altın sandık bar eken,
 Altın sandık túbündö,
 4715- Cıynap koygon übündö,
 Erge ılayık al eken,
 Bolot ögöö bar eken.
 Bolcop körsöm oşonu,
 Er Töştük uuluñ canı eken.
 4720- Karargandan tünörüp,
 Ütüröyüp bara kör, kakbaş!
 Kabagıñ karış salınsın,
 Kelinder kaçıp cabılsın,
 Sen kan içmeñdi karmatkın, kakbaş!
 4725- Kaarduu ciniñ sala kör, kakbaş!
 «Kamçı üzülüp kaldı», — dep,
 — Kencekenin kolunan
 Ögöönü surap ala kör, kakbaş!
 Ögöönü berse keliniñ,
 4730- Ertegi kepten sala kör, kakbaş!
 Unutkarıp bilgizbey,
 Ögöönü eptep ala kör, kakbaş!
 Ögöö kolgo tiygende,
 Taş tulğanın betine,
 4735- Kolomtonun çetine,
 Al ögöönü sayıp ket, kakbaş!
 Egöögö Töştük kelüüçü,
 Añgame kepten salarmın,
 Esebin özüm tabarmın,
 4740- El sırttanı uuluñdu
 Eptep karmap alarmın, kakbaş!
 Töştüktü körgöz közümö, kakbaş!
 Egöönü körgöz közümö, kakbaş!
 Körgözbösöñ közümö,

Altın sandık var imiş,
 Altın sandığın dibinde,
 4715- Bulunan mücevheratın içinde,
 Yiğide layık olan,
 Çelik eğe var imiş.
 Tahminlerim doğruysa,
 Er Töştük oğlunun canı imiş.
 4720- Üzüntüye batıp,
 Somurtup gidesin, kakbaş!
 Kaşların çatılsın,
 Gelinler kaçıp saklansın,
 Sen öfkeni göster, kakbaş
 4725- Gazabını salasın, kakbaş!
 «Kamçı koptu », — diye,
 -Kenceke'nin elinden
 Eğeyi isteyip alasın, kakbaş
 Eğeyi verirse gelinin,
 4730- Eskilerden anlat, kakbaş!
 Unutturup farketirmeden,
 Eğeyi bir yolunu bularak al, kakbaş!
 Eğeyi ele geçirdiğinde,
 Taş ocağın yüzüne,
 4735- O ocağın kenarına,
 O eğeyi saplayıp git, kakbaş!
 Eğeyi almak için Töştük gelecek,
 Geçmiş olaylardan bahsederim,
 Yolunu kendim bulurum,
 4740- Halk yiğidi oğlunu
 Bir yolunu bulup yakalarım, kakbaş!
 Töştük'ü göster gözüme, kakbaş!
 Eğeyi göster gözüme, kakbaş!
 Göstermezsen gözüme,

4745- Colotposoñ özümö.

Maliñdan karmap alamin,

Col üstünö süyrötüp,

Dañgittarga caramın!

Özüngö tuuñdu kuramın,

4750- Tukumuñdun baarisın

Uu içkendey kılamin,

Calgan debe sözümdü,

Caman debe özümdü,

Aytsam kızık munum bar,

4755- Tak on altı uulum bar,

Cetiktep beliñ buuymun,

Al Töştüktü berbeseñ,

Cetimiş cılı kuuymun...»

Oroyu çoçup küyünüp,

4760- Eleman bay oşondo,

Öz canınan tũñülüp:

«Makul, makul», — dep, emi,

Makuldan başka söz aytpay,

«Töölörüm alıp, malım koy, kempir,

4765- Töştüğüm alıp, canım koy, kempir!

Zarlangan Töştük balaga,

Canımdan Töştük sadaga!

Ölbös künüm köröyün,

Kaalap kalsañ Töştüktün

4770- Egöösün alıp bereyin.

Aytkanıña könöyün,

Kün mezgili ceti kün,

Kaltırbay Töştük bereyin.

Aybatıñ salbay Töştüktü al, kempir!

4775- Açuuñdu koyup, balamdı al, kempir!

Kaardı maga baştaba, kempir,

4745- Yaklaştırmazsan bana.

Hayvanından yakalayıp alırım,

Yol üstüne sürükleyip,

Büyük köpeklerle parçalatırım!

Ovada sancağını dikerim,

4750- Soyunun hepsini

Zehir içmiş gibi kılayım,

Yalan deme sözüme,

Kötü deme bana,

Söylesem ilginç hikâyem var,

4755- Tam on altı oğlum var,

Peşin takılıp iyice belini bağlarım,

O Töştük'ü vermezsen,

Yetmiş yıl seni kovalarım...»

Korkarak üzülüp,

4760- Eleman bay o zaman,

Kendi canından vazgeçip:

«Tamam, tamam», — deyip, o zaman,

Tamamdan başka söz söylemeden,

«Develerim alıp, hayvanımı bırak, kocakarı,

4765- Töştük'ümü alıp, canımı bırak, kocakarı!

Hasretle bulduğu Töştük oğluna,

Canıma Töştük sadaka olsun!

Yaşayacak günümü göreyim,

İstersen Töştük'ün

4770- Eğesini alıvereyim.

Söylediğini yapayım,

Yedi gün içerisinde,

Töştük vereyim.

Gücünü gösterme Töştük'ü al, kocakarı!

4775- Öfkeni bırakıp, oğlumu al, kocakarı!

Gazabını bana gösterme, kocakarı,

Mal menen mülktön tegele
 Kıpınday maga taştaba, kempir», —
 Dep, oşentip Eleman,
 4780- Aytkanına uulu Töştüktü
 Al kempirge berüügö
 Kenceke közdöy keldi deyt.
 Al Kenceke keling
 Kalp ele ooruy berdi deyt.
 4785- Kürsö-kürsö cötölüp,
 Kaltañdap başın kötörüp,
 Kalp ele oorı boldu deyt —
 Döpö-döpö cötölüp,
 «Dünüyö ay — dep ontolop,
 4790- Mınday oorı boldu deyt.
 Mina oşondo Kenceke:
 «Mal başkargan kayın atam
 Balaket oorı boldu», — dep,
 — Basıp barıp turdu ele.
 4795- Ontologon Eleman
 Opot bolup ketçüdüy,
 Düynödön ötüp ötüdüy,
 Emi kepti urdu emi,
 Ontologon kapır çal
 4800- Ögöönü surap alarda:
 «Emi ölüp ketem», — dep,
 Kereezin aytıp turdu emi,
 — E-ey, balam Kenceke,
 Atakeñdin başı ooruyt,
 4805- Ölçölüü cerim katuu ooruyt,
 Düynödön ötöt ekemin,
 Ölor müçöm baarı ooruyt
 Kabırgamdın beti ooruyt,

Hayvanım ile mülkümden fazlaca
 Zerre kadar bana bırakma, kocakarı», —
 Deyip, böylece Eleman,
 4780- Dediklerini yapıp oğlu Töştük'ü
 O kocakarıya vermeye
 Kenceke'ye doğru geldi derler.
 O Kenceke geline
 Yalandan hasta oldu derler.
 4785- Kürsö-kürsö öksürüp,
 Titreyerek başını kaldırıp,
 Yalandan hasta oldu derler—
 Döpö-döpö öksürüp,
 «Hey dünya, diye inleyip,
 4790- Böyle hasta oldu derler.
 İşte o zaman Kenceke:
 «Hayvan güden kayın atam
 Fena hasta oldu», — diye,
 - Yanına gitmişti.
 4795- İnleyerek Eleman
 Ölecek gibi,
 Öbür dünyaya gidecekmiş gibi,
 O zaman söz söyledi,
 İnleyen kâfir ihtiyar
 4800- Eğeyi sormadan önce:
 «Şimdi öleceğim», — diye,
 Vasiyetin söyledi o zaman,
 -Hey, yavrum Kenceke,
 Babacığının başı ağrıyor,
 4805- Kalbim çok ağrıyor,
 Dünyadan göçecekmişim,
 Hassas yerlerimin hepsi ağrıyor,
 Kaburgalarım ağrıyor,

Kalbayt okşoyt bizdin can,
 4810- Öpkömdün bir cak çeti ooruyt.
 Oorugan atañ ölüüçü,
 O düynö cüzün körüüçü.
 Elemandın özündö
 «Ü» degen calgız ün kaldı,
 4815- Üksüygön calgız cün kaldı.
 Kabırgası bırırap,
 Canı ketti çırkırap.
 Talaada ölüp Eleman
 Belde kalmak ekemin,
 4820- Töştügümö cete albay
 Cerde kalmak ekemin!
 Ay kelinim, Kenceke,
 Mında turup neteli,
 Batıraak elge keteli.
 4825- Barsa atañ ölböybü,
 Kalk cıyılıp çoğulup,
 Atakeñdi kömböybü,
 Atakeñdin san düynö,
 Karıp-miskın bölböybü,
 4830- Eleman atañ ölgöndö,
 Kıyamat cüzün körgöndö,
 Toguz kelin, toguz uul
 Toktotpoy çaçıp malımdı,
 Zıynatıma tursun de,
 4835- Töştügümö ayta kör,
 Kızmatım mıktap kılsın de.
 Cakkan otuñ öçürgün,
 Bul cerge turbay, kulunum,
 Can-cabılta köçürgün!
 4840- Curt uşaktap külbösün,

Sağ kalmayacak gibiym,
 4810- Akciğerimin bir tarafı ağrıyor.
 Hastalanan baban ölecek,
 O dünya yüzünü görecekt.
 Eleman'ın kendisinde
 «Ü» diyebilen tek sesi kaldı
 4815- Sarkık duran tek saçı kaldı.
 Kaburgası kırılıp,
 Canı gitti inleyip.
 Issız yerde ölüp Eleman
 Geçitte kalacakmışım,
 4820- Töştük'üme kavuşamadan
 Uzakta kalacakmışım!
 Ey gelinim, Kenceke,
 Burada durup ne yapalım,
 Çabuk ülkemize gidelim.
 4825- Vardığında baban ölmeyecek mi,
 Halk yığılıp toplanıp,
 Babacığını gömmeyecek mi,
 Babacığının sayısız serveti,
 Garip miskin paylaşmayacak mı,
 4830- Eleman baban öldüğünde,
 Kıyamet yüzünü gördüğünde,
 Dokuz gelin, dokuz oğul
 Durmadan harcıyıp malımı,
 Ardımdan ağlasın de,
 4835- Töştük'üme söyle,
 Vazifesini güzelce yapsın de.
 Yanan ateşini söndür,
 Bu yerde durma, yavrum,
 Hep birlikte göçün!
 4840- Halk dedikodu etmesin,

İttigimdi bilbesin!

«Ara coldo Eleman,

Uşintip ölmök ele» — dep,

Kalıñ curttun baarısı

4845- Şıldıñ kılıp külbösün!

Oy Kenceke kulunum

Könö körgün sözümö,

Toguz uuldun kencesi,

Bir kудaydın bendesi

4850- Ölgöndö körgön Töştüktü

Körgözö körgün közümö!

Ay talaada men ölsöm,

İş bilbegen toguz uul

Bilgenderin kılbasın,

4855- Kızmatımdı kılbaştan,

Közdörün bekem cumbasın,

Ay kulunum Kenceke,

Şul cagina sak bolgun!

Kenceke balam, saga aytam.

4860- Tolup catkan malım bar,

Toposum tokson san ele,

Tolgon düynö, sansız mülk

Elemanda bar ele.

Sırttan uulum Töştüğüm

4865- Aytkanga kulak salsın de!

Sandap catkan dünüyögö

Ee bolup özü kalsın de!

Oo, kulunum, Kenceke

Kereez aytam, kep uşul,

4870- Eleman mınday dedi uşul.

Ceti kündük çaşım bar,

Cerge kirer başım bar.

İtliğimi bilmesin!

«Yarı yolda Eleman,

Böylece mi ölecekti» — diye,

Kalabalık halkın hepsi

4845- Alay edip gülmesin!

Hey Kenceke yavrum

Sözümü yerine getir,

Dokuz oğlun küçüğü,

Bir Kудay'ın kulu

4850- Zar zor bulduğum Töştük'ümü

Göster gözüme!

İssız yerde ben ölsem,

İş bilmeyen dokuz oğul

Bildiklerini yapmasın,

4855- Hizmetimi yapmadan,

Gözlerini yummasın,

Ey yavrum Kenceke,

Şuna dikkat et!

Kenceke yavrum, sana söyleyeyim.

4860- Çok fazla hayvanım var,

Mandam doksan bin tane idi,

Pek çok servet, sayısız mülk

Eleman'da vardı.

Yiğit oğlum Töştük'üm

4865- Söylenene kulak versin de!

Hesapsız duran servetime

Kendisi sahip çıksın de!

Oy, yavrum, Kenceke

Vasiyetimi söyleyeyim,

4870- Eleman böyle dedi.

Yedi günlük ömrüm var,

Yere girecek başım var.

Arbın düynö mülk kaldı,

Tört tülük malım büt kaldı.

4875- Ay, Kenceke, ugup tur:

Teke sargıl baş bolup,

Atkanada miñ tulpar,

Adırda bar san buudan

Oylosom içim çoñ küyöt,

4880- Maldarga közün salsın de,

Sırttan uulum Töştügüm

Baarisın eelep alsın de!

Örüş tolgon köp cılkı,

Koroo tolgon koy kaldı,

4885- Cele tolgon uy kaldı,

Matoo tolgon töö kaldı,

Töştük balam döo kaldı.

Ceti kündük alakçı

Arbın dünüyöm een kaldı.

4890- Ay, Kenceke kulunum,

Cakkan otuñ öçürgün,

Toguz uuldun baarisın

Can-cabılta köçürgün.

Tün içinde uyku alba,

4895- Kündüzündö tınç alba,

Beli oorudu atakeñ,

Belinen karmap büktöy kör

Kara narga cüktöy kör!

Uga körgün sözümö,

4900- Uul baatırı Töştüktü

Körgözö körgün közümö.

Atakeñe bul ölüm

Toorumay salıp cetiptir,

Atañın kara caak buldursun

Pek çok servet mülk kaldı,

Hayvanlarım tamamen kaldı.

4875- Ey, Kenceke, dinle:

Teke sargılın başlarında olduğu,

Ahırda bin tulpar,

Tepede sayısız buudan

Düşünsem içim yanar,

4880- Hayvanlarımı gözetlesin de,

Yiğit oğlum Töştük'üm

Hepsini sahiplenip alsın de!

Otlakları dolduran çok yılkı,

Ağılları dolduran koyun kaldı,

4885- İpler dolusu inek kaldı,

İpler dolusu deve kaldı,

Töştük oğlum dev kaldı.

Yedi günlük bu dünya

Çokça servetim sahipsiz kaldı.

4890- Ey, Kenceke yavrum,

Yaktığın ateşi söndür,

Dokuz oğlun hepsini

Hep birlikte göçür.

Geceleyin uyuma,

4895- Gündüzleyin dinlenme,

Çok hastalandı babacığının,

Belinden tutup

Kara deveye yükle!

Kulak ver sözüme,

4900- Oğullarımın yiğidi Töştük'ü

Göster gözüme.

Babacığını bu ölüm

Oyun salıp yakalamıştır,

Atanın kamçısının

4905- Başı çıgıp ketiptir.
 Aytkanıma kön, balam,
 Töştüktün bolot ögöösün,
 Bekiteyin, ber balam...»
 Dartman bolup Eleman
 4910- Çaldı kудay urganı.
 Berbeymin dep aytalbay,
 Atanın köönün kaytarbay,
 Arı karap kıñkıldap,
 Beri karap mıñkıldap,
 4915- Sülöösündöy kerilip,
 Süylörgö sözdön erinip,
 Arkarday tañı kılایپ.
 Ak emgeçi bulayıp,
 Akırın süylöp muñayıp,
 4920- Altın sandık içinen,
 Üşönçüktün түbүнön
 Al Eleman bayıña
 Alıp berdi ögöönü,
 Al ögöönün özündö
 4925- Kasiyeti bar eken,
 Anık bolot bul ögöö
 Kan Töştüktün canı eken.
 Canı tattı Eleman,
 Ölümgö kıyıp Töştüktü,
 4930- Tacaaldığı bar eken.
 Asıl tuulgan Kenceke
 Urgaaçıdan keñ beyil
 Keremettüü can eken.
 Er Töştüktün başında
 4935- Çoñ kırsığı bar eken.
 Al Kenceke oşondo

4905- Başı çıkmıştır.
 Söylediğimi yap, balam,
 Töştük'ün çelik eğesini,
 Saklayayım, ver yavrum...»
 Hastalanıp Eleman
 4910- Vurdu Kудay kahrını.
 Vermem diye söyleme,
 Babanın gönlünü kırma,
 Öteye bakıp nazlanıp,
 Beriye bakıp mırıldanıp,
 4915- Vaşak gibi caka satıp,
 Söylenen sözden üşenip,
 Arkar gibi hayret edip.
 Kendini gösterip,
 Yavaşça söyleyip kederlenip,
 4920- Altın sandık içinden,
 Kesenin dibinden
 O Eleman bayına
 Alıp verdi eğeyi,
 O eğenin kendisinde
 4925- Kerameti var imiş,
 Belli oldu bu eğe
 Han Töştük'ün canı imiş.
 Canı tatlı Eleman'ın,
 Ölümüne acımayacak kadar Töştük'ün,
 4930- Gaddarlığı var imiş.
 Asıl doğan Kenceke
 Kadınlığın zarifi
 Kerametli can imiş.
 Er Töştük'ün başında
 4935- Büyük felaket var imiş.
 O Kenceke o zaman

Öödö-tömön karabay,
 Öz uuluna Eleman
 Coo bolot dep sanabay,
 4940- Kara közü kaşayıp,
 Kalgan eken Kenceke,
 Ögöönü oylop sanabay
 Akılman tuulgan Kenceke,
 Cakkan otun öçürüp,
 4945- Toguz kelin, toguz uul
 Calpı baarın köçürüp,
 Öödö-tömön cügürüp;
 «Kereez aytkan atakem,
 Kokus ölüp ketet» — dep,
 4950- Elemandan tüñülüp,
 Dünüyösü bir toodoy
 Calpı baarın büktötüp,
 Çaar iñenge cüktötüp,
 Irastap cügün arttırıp,
 4955- Bşıktap arkan tarttırıp,
 Caşı menen karısı
 Elemandan korkkondon
 Ürküp köçtü baarısı.
 Elemanı kurusun,
 4960- Köödönü ketken kirildep,
 Sakalı ketken birindep.
 Elemandan al ketet,
 Öödö bolso oozunan
 Öcök-öcök kan ketet.
 4965- Al Eleman bayıñdı
 Belden karmap büktödü,
 Kara narga cüktödü,
 Aşıp-şaşıp köçtü deyt.

Sağına soluna bakmadan,
 Öz oğluna Eleman
 Düşman olur diye düşünmeden,
 4940- Kara gözü kör olup,
 Kalmış Kenceke'nin,
 Eğesini düşünmeden
 Akıllı doğan Kenceke,
 Yanan ateşini söndürüp,
 4945- Dokuz gelin, dokuz oğul
 Bütün hepsini göçürüp,
 Sağa sola koşup;
 «Vasiyetini söyleyen babacığım,
 Beklenilmeyen zamanda ölecek» — diye,
 4950- Eleman'dan vazgeçip,
 Serveti bir dağ gibi
 Bütün hepsini sarıp bağlayıp,
 Alaca deveye yükletip,
 Yükünü iyice yükletip,
 4955- Sıkıca iple bağlatıp,
 Genci ile yaşlısı
 Eleman için korktuklarından
 Ürküp göçtü hepsi.
 Eleman'a lanet olsun
 4960- Göğsünden hırıltılı ses çıkarıp
 Sakalı birbirinden ayrıldı.
 Eleman'dan kuvvet gider,
 Başını kaldırsa ağzından
 Avuç dolusu kan gider.
 4965- O Eleman bayının
 Belinden yakalayıp,
 Kara deveye yükledi,
 Acele edip göçtü derler.

Töştüktün bolot ögöösün
 4970- Al Eleman bayıñız
 Kolomtonun tübünö
 Ögöönü katıp ketti deyt.
 Köçüp alğan Kenceke
 Örüün bolup toktoboy,
 4975- Kerektüü bolot ögöönü
 Kayda ekenin cektoboy.
 Ögöo ketip esinen,
 Köñülü ketti bölünüp,
 Sırttanınan Kenceke
 4980- Ayrıluuçuday körünüp,
 Köñüldün baarın oorutup,
 Kölüktün baarın coorutup,
 Aman barıp kondu deyt,
 Kalıñ kıpçak eline,
 4985- Aman cetip cerine,
 Aman-esen koşuldu,
 Sırttan Töştük erine.
 Töştük menen Kenceke
 Asmandagı cıldızday
 4990- Coşulup kaldı deyt,
 Aykalışıp asıldar
 Koşuluşup kaldı deyt.
 Ak buudaydın ununday,
 Cuuruluşup turdu deyt.
 4995- Ak bököndün kılınday
 Suuruluşup turdu deyt,
 Bir tabaktan et ceşip,
 Bir töşöktön betteşip,
 Ceti kün ömür sürüşüp,
 5000- Cetik kadir bilişip,

Töştük'ün çelik egesini
 4970- O Eleman bayınız
 Ocağın dibine
 Eğeyi saklayıp gitti derler.
 Göçen Kenceke
 Konaklamadan durmadan,
 4975- Gerekli çelik eğin
 Nerde olduğunu yoklamadı.
 Ege gidip aklından,
 Gönlü gitti bölünüp.
 Yiğidinden Kenceke
 4980- Ayrılacak gibi görünüp,
 Gönlün hepsi ağrıyıp,
 Bitkin bir şekilde,
 Sağ salım varıp kondu derler,
 Kalabalık Kıpçak halkına,
 4985- Sağ salım varıp yurduna,
 Sağ salım kavuştu,
 Yiğit Töştük kocasına.
 Töştük ile Kenceke
 Gökyüzündeki yıldız gibi
 4990- Yan yana durdu der,
 Bir araya gelip asiller
 Birleşti derler.
 Ak buğdayın unu gibi
 Yoğruldular (birleştiler) derler.
 4995- Ak karacanın tüyü gibi
 Beraber oldular,
 Bir tabaktan et yiyip,
 Bir döşekte yüz yüze gelip,
 Yedi gün ömür sürüp,
 5000- Birbirinin değerini bilip,

Katın alıp, toy kılıp,
 Kalktın baarı çoğulup,
 Nardan tandap töö soyup,
 Cılıktan tandap bee soyup,
 5005- Baarı dünüyönü teñ koyup,
 Ceti kündük cırgaldar,
 Cetimiş cılça bolgonu.
 Atakesi Eleman
 Kalk cıyılıp turganda,
 5010- Çaldı kудay aldı ele,
 Curtta kalgan ögöönü
 «Unuttum!» — dep al kakbaş.
 5013- Kabarın ayta saldı ele.

Evlenip, toy yapıp,
 Halkın hepsi toplanıp,
 Deveden en iyisini seçip kesip,
 Yılıktan en iyisini seçip kısarak kesip,
 5005- Servetinin hepsini birden koyup,
 Yedi günlük zevkleri,
 Yetmiş yıl gibi oldu.
 Babacığı Eleman
 Halk toplanıp durduğunda,
 5010- Allah'ın kahrettiğı ihtiyar,
 Göçtükleri yerde kalan eğeyi
 «Unuttum!» — diye o kakbaş.
 5013- Haberini söylemişti.

**16- ELEMAN CURTTA KALGAN
EGÖÖSÜNÖ TÖŞTÜKTÜ CİBERGENİ**

Tirik emes, ölükmün, baldar,
5015- Kıyamet cüzün körüpmün, baldar!
Ölümgö sapar baştapmın, baldar!
Kara közüm kaşayıp,
Egöönü unut taştapmın, baldar!
Tirüülüktön ötüpmün, baldar,
5020- Ölümgö katar cetipmin, baldar!
Egöönü taştap ketipmin, baldar!
Opsoloñ atañ oorudu, baldar,
Oylosom kuday toorudu, baldar!
Kımız degen aş içtim, baldar,
5025- Kılıgımdı koşo içtim, baldar!
Ooruga opsuz coluktum, baldar,
Oyumdan tanıp ooluktum, baldar!
Akıldan tanıp kalıpmın, baldar,
Egöönü taştap salıpmın, baldar!
5030- Cumgan közüm açılбай
Türgö kelip kalıpmın, baldar!
O düynö ketip kalçuuday,
Küngö kelip kalıpmın, baldar!»
Atası mınday degen soñ,
5035- Elemandın er Töştük,
«Kaygırbaçı ata, kaygırba,
Kaygı tölöö bolobu?
«Ögöo curtta kaldı» — dep,
Kaygırgan adam oñobu?
5040- Al egöögö barayın,
Eñişe çıkkан coo bolso,
Esebin özüm tabayın.
Acal cetse ölöyün.

**16- ELEMAN'IN GÖÇTÜKLERİ YERDE KALAN
EĞEYİ ALMAYA TÖŞTÜK'Ü GÖNDERMESİ**

Diri değil, ölüyüm, çocuklar,
5015- Kıyamet yüzünü görmüşüm, çocuklar!
Ölüm yolculuğuna başlamışım, çocuklar!
Kara gözüm kör olup,
Eğeyi unutmuşum, çocuklar!
Dirilikten geçmişim, çocuklar,
5020- Ölümüne sıraya girmişim, çocuklar!
Eğeyi unutmuşum, çocuklar!
Cesur baban hastalandı, çocuklar,
Düşünsem şeytana uymuşum çocuklar!
Kımız denilen aş içtim, çocuklar,
5025- Aklımı birlikte içtim, çocuklar,
Hastalığa kötü yakalandım, çocuklar,
Aklımı yitirip acele ettim, çocuklar!
Hafızamı yitirmişim, çocuklar,
Eğeni unutmuşum, çocuklar!
5030- Yumulan gözümü açamadığım
Hâle gelmişim, çocuklar!
Öbür dünyaya gidecekmişim gibi,
Güne kalmışım, çocuklar!»
Babası böyle dedikten sonra,
5035- Eleman'ın er Töştük'ü,
«Kederlenme baba, kederlenme,
Kederden fayda gelir mi?
«Eğе göçtüğümüz yerde kaldı» — diye,
Kederlenen adam iyileşir mi?
5040- O eğeye gideyim,
Karşıma çıkan düşman olursa,
Çaresini kendim bulayım.
Ecel gelirse öleyim.

Atıſa ıkkın coo bolso,
 5045- Altı ay tınbay salıſıp,
 Alpuruſup köröyün
 Egöo cayı uſunday,
 Ulamadan ulasam,
 Bilgiçterden surasam,
 5050- Keremet ögöo al eken.
 Bul Töſtüktün canı eken,
 Kaygırba, ata, kaygırba,
 Akılıñdan ayrılba!
 Kaygı tölöo bolobu,
 5055- Kaygırğan adam oñobu?
 Kürdölüü küçüm barında,
 Egöönü kantip bereyin?
 Küröſkö ıkkın coo bolso,
 Men bir kürpöñdöſüp köröyün.
 5060- Egöönü berbey döo çıksa,
 Orto cerden coo çıksa,
 Cıgıp cerge nıktayın,
 Nar kesme kara kılıçtı
 Sugarıp kanga ıktayın!
 5065- Erenin karmap soyoyun,
 Eçtemesin kutkarbay,
 Kırgın kılıp koeyun!
 Alda taalam col berse,
 Egöönü taap alamin,
 5070- Mıktaſıp ıkkın coo bolso,
 Bıkıldak kuuray bıſkıça,
 Miyzamdın gülü uçkuça,
 Mıktaſıp altı ay salıſıp,
 Kırgın kılıp salamin,
 5075- Öz kayratım barında,

Ateſ eden düſman olursa,
 5045- Altı ay dinlenmeden dövüſüp,
 Uğraſıp göreyim
 Eğenin hâli böyledir,
 Ulemadan öğrensem,
 Kâhinlerden sorsam,
 5050- Kerametli eğe imiſ.
 Bu Töſtük'ün canı imiſ,
 Kederlenme, baba, kederlenme,
 Aklını yitirme!
 Kederden fayda gelir mi,
 5055- Kederlenen adam iyileſir mi?
 Tam kuvvetinde gücüm varken,
 Eğeyi nasıl vereyim?
 Karşıma güreſecek düſman çıksa,
 Ben bir güreſeyim.
 5060- Eğeyi vermeyen dev çıksa,
 Yarı yolda düſman çıksa,
 Yere sereyim,
 İyi kara kılıcı
 Tavlayıp yeniden döveyim!
 5065- Yiğidini yakalayıp keseyim,
 Hiçbirisini bırakmadan
 Öldüreyim!
 Allah Teâlâ'm izin verirse,
 Eğeyi bulup alırım,
 5070- Ölümüne karşıma düſman çıksa,
 Sallanan kuray oluncaya kadar,
 Kanun çiçeği oluncaya kadar,
 Ölümüne altı ay savaſıp,
 Yok ederim,
 5075- Kendi gücüm varken,

Egöönü tartıp alamin.
 Çalışkan coogo çaldırsam,
 Çalkamdan tüşüp aldırsam,
 Bir adamga bilinbey,
 5080-Bir kişiye körünböy,
 Kayıp bolup ketemin.
 Elemandın er Töştük
 Aalamdı buzar şer Töştük
 Urunarga too tappay,
 5085- Uruşarga coo tappay,
 Talak kılıp dünüyönü,
 Bezgen erdin birimin,
 Cortup cürüp dünüyönü,
 Colun koyboy baarısın,
 5090- Kezgen erdin birimin.
 Kağışarga er tappay,
 Karmaşarga şer tappay,
 Sırttan Töştük men atım,
 Tirüülüktön küyünöm,
 5095- Ölüm dese süyünöm!
 Ölümdön korkkon oñobu,
 Ölböy kalçu calganda,
 Temir canduu adam bolobu?
 Al ögöögö baramın,
 5100- Tabalbasam ögöönü,
 Aalamga buzuk salamın!
 Balbandırmın, erdirmin,
 Aalamga boy berbes
 Sırttan Töştük mendirmin!»
 5105- Otko salsa küybögön,
 Eleman uulu Töştüktün
 Oyrondugu dagı cın,

Eğeni çekip alırım.
 Dövüştüğüm düşmana yenilirsem,
 Yere düşüp kendimi yakalatırsam,
 Hiç kimseye belli etmeden,
 5080-Bir kişiye görünmeden,
 Kaybolup giderim.
 Eleman'ın er Töştük'ü
 Âlemi perişan edecek aslan Töştük
 Çarpışmaya dağ bulamayıp,
 5085- Vuruşmaya düşman bulamayıp,
 Vazgeçip servetinden,
 Geçmiş erin biriyim,
 Dolaşıp dünyayı,
 Hiçbir yeri bırakmadan,
 5090- Gezen erin biriyim.
 Kavga edecek er bulamayıp,
 Kapışacak aslan bulamayıp,
 Cesur Töştük benim adım,
 Hayattan kederliyim,
 5095- Ölüm derse sevinirim!
 Ölümünden korkan başarabilir mi,
 Ölmeden kalacak yalan dünyada,
 Demir canlı adam olur mu?
 O eğeye giderim,
 5100- Bulamazsam eğeni,
 Âlemi harap ederim.
 Pehlivanım, erim,
 Âleme baş eğmez
 Cesur Töştük benim!»
 5105- Ateşe salsa yanmayan,
 Eleman oğlu Töştük'ün
 Kuvvetliğı dahi hakiki

Suuga salsa batpagan
 Nazarın salıp nayza urup,
 5110- Nayza teşip ketpegen,
 Elemandın Töştökkö
 Mañday-teskey turuşsa,
 Mıltık atıp, caa tartıp,
 Mañdaylaşıp uruşsa
 5115- Çapsa kılıç kespegen
 Çalgırlığı dağı bar.
 Caralgan adam uulunan
 Algırlığı dağı bar.
 Kabagı biyik, öñü saz,
 5120- Katılğan aman kalbagan,
 Karmaşıp bende barbagan,
 Coo degende degdegen,
 Önögün canga berbegen,
 Eñkeytip duşman albagan,
 5125- Elemandın Töştökkö
 Eç kim çıdap barbagan.
 Kaardanıp küyünüp,
 Egöögö barat degende,
 Elemandın Töştügü
 5130- Kaşkaya külüp süyünüp,
 Cay-caragın salınıp,
 Caratkanga calınıp,
 Unut kalgan egöögö
 Sapar cürüp kamınıp,
 5135- Körsöñ Töştük uşunday
 Kök-kök calday çamınıp.
 Berendik cayı körünüp,
 Kayra bastı sırttanıñ,
 Atasınan bölünüp,

Suya atsa batmayan
 Nişan alıp mızrak fırlatıp,
 5110- Mızrak deşip gitmeyen,
 Eleman'ın Töştük'üne
 Karşı karşıya durarak,
 Ateş edip, ok atıp,
 Karşı karşıya dövüşse
 5115- Vursa kılıç kesmeyen
 Çevikliği dahi var.
 Yaratılan insanoğlundan
 Alıcı özelliği dahi var.
 Kaşı yüksek, yüzü sararmış,
 5120- Saldıranı sağ kalmayan,
 Kapışamaya kimsenin cesaret edemediği
 Düşmanı arzu eden,
 Kolay kolay boyun eğmeyen,
 Başını eğdirip düşmanın yenemediği,
 5125- Eleman'ın Töştük'üne
 Hiç kimse cesaret edip gidemez.
 Hiddetten yanıp tutuşup,
 Eğeye gidecek dediklerinde,
 Eleman'ın Töştük'ü
 5130- Sırtarak gülüp sevinip,
 Savaş aletlerini alıp,
 Yaratana yalvarıp,
 Unutulan eğeye
 Sefer yapmaya hazırlanıp,
 5135- Baksan Töştük böyledir
 Kökcal gibi hazırlanıp.
 Yiğitliği görünüp,
 Yola çıktı yiğidin,
 Babasından ayrılıp,

5140- Er Töştüktü körgöndö,

El-curtunun baarısı

Kabırgası sögülüp,

Atakesi Eleman

Közünün çaşı tögülüp,

5145- Atası ıylap turganda,

Kalayık ıylap, kalk ıylap,

Kalk başçısı calpı ıylap.

Ubayımdı cep ıylap,

«Sırttan Töştük bul asıl

5150- Keler beken» — dep ıylap.

Kalıñ curtun baarısı,

Caşı menen karısı,

ıylap turgan sebebi:

«Elemandın Töştüğü

5155- Keldi, ketti kayran er,

Bizge tuulgan döö ele,

Calpı curtkaa ee ele,

Asman cargan çuu çıksa,

Cer örttöngön duu çıksa.

5160- Ataganat dünüyö,

Carap berçü er ele!

Karaanı cürsö Töştüktün,

Kalayıktın baarına

Kalap koygon çep ele.

5165- Maanayı başka, zaarı küç

Bizge ılayık er ele.

Kaza taap ölbödük,

Kayran Töştük erdigin

Eerçip cürüp körbödük.

5170- Bekilbey kaldı beyarman,

Atakanat dünüyö

5140- Er Töştük'ü gördüğünde,

Halkın hepsi

Kaburga kemikleri sökülüp,

Babacığı Eleman

Gözünün yaşı dökülüp,

5145- Babası ağlayıp durduğunda,

Millet ağlayıp, halk ağlayıp,

Halk başındaki hepsi ağlayıp.

Endişe edip ağlayıp,

«Cesur Töştük bu asil

5150- Geri döner mi acaba» — diye ağlayıp.

Kalabalık halkın hepsi,

Genci ile yaşlısı,

Ağlayıp durmalarının sebebi:

«Eleman'ın Töştük'ü

5155- Geldi, gitti kıymetli er,

Bizim için doğmuş dev idi,

Bütün halka sahip idi,

Gökyüzünü parçalayan gürültü çıksa,

Yeri yakan kargaşa çıksa.

5160- Eyvah dünya,

İşe yarayacak er idi!

Karaltısı Töştük'ün,

Milletin hepsine

Dikilmiş kale idi.

5165- Güler yüzlü, çok kuvvetli

Bize layık er idi.

Vefat edip ölmedik,

Kıymetli Töştük'ün erliğini

Yanında olup görmedik.

5170- İçimizde uhdemiz kaldı,

Eyvah dünya

Uşunday eken şum calgan
 El sırttanı Töştüktü
 Aygaylaşkan eñ kıyın —
 5175- Çuuga salıp körbödük,
 Çaň-topoloň alaman
 Duuga salıp körbödük.
 Biyiksingen, belsingen
 Cerge salıp körbödük,
 5180- Aalamdı buzup cok kılar
 Erge salıp körbödük!
 Arka kılıp Töştüktü
 Aalamga azap salbadık.
 Çenebegen Töştüktü
 5185- Kan kötörüp salbadık».

Arman kılıp, curt çuulap,
 Algan eken Töştükkö,
 Sırttan Töştük ereniñ
 Azganakay curtuna
 5190- Sır bilgizbey bereniñ
 «Armanda bolduk özübüz,
 Kelesiñbi, coksıñbu?
 Açılбай barat közüñüz!
 Erdigiñdi bir körböy,
 5195- Armandabız özübüz!
 Kaalabaybız biz seni
 Al ögöögö baruuga,
 Kuday bilet ögöönü
 Aman taap aluuga.
 5200- Kuday bilet ögöödön,
 Aman-esen kelişti,
 Kuday bilet ögöödön,
 Barar zamat ölüştü.

Böylece imiş yalan dünya
 Halk cesuru Töştük'ü
 Çıkan en büyük
 5175- Savaşta savaştığını görmedik,
 Şiddetli dövüşte
 Kapıştığını görmedik.
 En yüksek yerlere
 Çıkarıp görmedik,
 5180- Âlemi tahrip edip yok edecek
 Erle güreştirip görmedik!
 Güvenip Töştük'e
 Âleme azap salmadık.
 Korkusuz Töştük'ü
 5185- Tahta oturtmadık».

Uhdeyle, halk iç çekip,
 Töştük'e,
 Cesur Töştük yiğidin
 Bir avuç halkına
 5190- Sır bildirmeden yiğidin
 «İçimizde uhde kaldı,
 Gelecek misin, yok olacak mısın?
 Hiçbir şey görmeden gözünüz!
 Yiğitliğini bir kere olsun görmeyip,
 5195- İçimizde uhde kaldı!
 İstemeyiz biz senin
 O eğeye gitmeni,
 Kuday bilir eğeyi
 Sağ salim bulup almayı.
 5200- Kuday bilir eğeden,
 Sağ salim dönmeyi,
 Kuday bilir eğeden,
 Gider gitmez ölmeyi.

Arzar bolup turabız,
 5205- Aylanı kantip kılábız?
 Ulamadan ulasak,
 Bilgiçterden surasak,
 Atañdan azap kep uktuk,
 Al baruuçı ögöönü
 5210- Calañkık aldı dep uktuk
 Barsa kelbes col okşoyt,
 Baatır Töştük mañdayga
 Çiyip koygon şor okşoyt!
 Curtu mintip çuu turdu,
 5215- Curtu minday degende,
 Elemandın Töştüğü
 Aybattanıp süksöydü.
 Kebin ugup kenebey,
 Aytkandardın baarısın
 5220- Buçkagına teñebey,
 Kayran Töştük üksöydü.
 Bul kabardı ukkanda,
 Elemandın Töştüğü
 Örttöy közü caynadı,
 5225- Coo-caraktın baarısın
 Ordu-orduna cayladı.
 Teke sargıl tulpardı
 Emi Töştük tokundu.
 Töştük mintip turganda,
 5230- Köñüldöğü köp sanaa,
 Közünün caşı on talaa,
 Köñülü ketip bölünüp,
 Közünün caşı tögülüp,
 Kırkı kelin, kırkı kız,
 5235- Seksen suluu içinen,

İçimizde şüphe var,
 5205- Çaresini nasıl buluruz?
 Ulemadan danışsak,
 Bilginlerden sorsak,
 Atandan azaplı söz işittik,
 O gideceği egeyi
 5210- Can alıcı aldı diye duyduk
 Giden gelmediği yola benzer,
 Yiğit Töştük karşına
 Çıkacak felakete benzer!
 Halkı böylece perişan oldu,
 5215- Halkı böyle deyince,
 Eleman'ın Töştük'ü
 Heybetini gösterdi.
 Sözleri duyup tepki vermeden,
 Söylenenlerin hepsini
 5220- Küçücük bir dert gibi görmedi,
 Kıymetli Töştük küçümsedi.
 Bu haberi duyduğunda,
 Eleman'ın Töştük'ü
 Ateş gibi gözü yandı,
 5225- Savaş aletlerinin hepsini
 Yerli yerine yerleştirdi.
 Teke Sargıl tulparı
 O zaman Töştük eyerledi.
 Töştük böyle durduğunda,
 5230- Gönlündeki çok keder,
 İki gözü iki çeşme,
 Gönlü gidip bölünüp,
 Gözünün yaşı dökülüp,
 Kırkı gelin, kırkı kız,
 5235- Seksen güzel içinden,

Keremettüü Kenceke

Emi çıktı körünüp.

Nur ırayluu kızıl bet,

Uygu-tuygu caş ketip,

5240- Kan ırayluu kızıl bet,

Kamçı boyu caş ketip,

Kök dürüyö köynögü

San-san bolup bölünüp,

Közünön caşı tögülüp,

5245- Tasmaday beli iyilip,

Elikten beter tüyülüp,

Elden bölök Kenceke

Kelet emi cügürüp.

Kenceke menen er Töştük,

5250- Ceti kün murun koşulup,

Bolup kalgan aşığı,

Körgön adam caşdı.

Al caşıgan sebebi,

Töştük menen Kenceke

5255- Kuçaktaşıp öbüşüp,

Mıktap alıp oşondo,

Ay tamaktan öbüşüp,

Eki aşıktı körgöndö,

Kara köñül er ıylap,

5260- «Kanday bolor eken?» — dep,

Karı-kartañ teñ ıylap,

Körüp tursa iş kıyın.

Keremettüü Kenceke

Kök kurcundun içinen

5265- Kök çayıñgi bir buyum.

Körüp turgan köz uşul.

Kencekenin sözü uşul:

Kerametli Kenceke

O zaman çıktı görünüp.

Nur yüzlü pembe yanaklı,

Sicim gibi yaş gidip,

5240- Al yüzlü pembe yanak,

Kamçı boyu yaş gidip,

Gök ipekli elbisesi

Yeldir yeldir görünür,

Gözünün yaşı dökülüp,

5245- İnce beli bükülüp,

Elikten beter büzülüp,

Halktan farklı Kenceke

Gelir o zaman koşturup.

Kenceke ile er Töştük,

5250- Yedi gün evvel birleşip,

Âşık olanlara,

Görenler ağladı.

Ağlamalarının sebebi,

Töştük ile Kenceke

5255- Kucaklaşıp öbüşüp,

Sağlamca yapıp o zaman,

Beyaz gerdandan öbüşüp,

İki aşığı gördüğünde,

Kötü niyetli er ağlayıp,

5260- «Nasıl olacak?» — diye,

İhtiyarların hepsi ağlayıp,

Görseler durum çok acıdır.

Kâhin Kenceke

Gök heybenin içinden

5265- Gök çayingi elbiseyi.

İşte gördüler.

Kenceke'nin sözü şu:

«Aytkanım azır bilip al,
 Ataşkan töröm tilimdi al!
 5270- Ayban basıp, kuş uçpas
 Cerge ketip barasıñ,
 Adam kattap, curt ukpas
 Elge ketip barasıñ!
 Adam tüşsö, çıkısız
 5275- Orgo ketip barasıñ,
 Çalinsañ kayta kutulbas
 Torgo ketip barasıñ.
 Barsañ, kayra kelbeysiñ,
 Bazar üyüñ körböysüñ,
 5280- Ketseñ, kayra kelbeysiñ,
 Kencekeñdi körböysüñ.
 Namıs kılbay, kep kılbay
 Katın tonu debeseñ,
 Çayıñgini kiyiñiz,
 5285- Katın atı debeseñ,
 Çalkuyruktu miniñiz!
 Aytsam kızık munum bar,
 Ay, Töştük töröm, uğup al!
 Atakemdin kolunan,
 5290- Alıp keldim men surap,
 Altın sakam munum bar.
 Bul sakanın özündö
 San kara maldın kunu bar.
 Kün kaynagan cer bolso,
 5295- Adam suusap akaktap,
 Mee kaynagan çöl bolso,
 Kerek bolot bul saka,
 Ökçöp koysoñ, kölökö
 Terek bolot bul saka.

«Söylediğimi anla,
 Sevdalandığım efendim sözümü dinle!
 5270- Hayvanın gidip, kuş uçmadığı
 Yere gidiyorsun,
 İnsan ziyaret edip, halk duymadığı
 Yere gidiyorsun!
 İnsanın inip çıkamadığı
 5275- Zindana gidiyorsun,
 Yakalansan kurtulamayacağın
 Tuzağa gidiyorsun.
 Gitsen, geri dönmezsin,
 Yerini yurdunu görmezsin,
 5280- Gitsen, geri gelmezsin
 Kenceke'ni görmezsin.
 Gurur yapıp söylenmeden
 Kadın elbisesi demeden,
 Çayingi elbiseyi giyiniz,
 5285- Kadın atı demeden,
 Çalkuyruk'a bininiz!
 Söylesem ilginç sözüm var,
 Ey, Töştük efendim, dinle!
 Babacığımından,
 5290- İsteyip getirdiğim,
 Altın sakam var.
 Bu sakanın kendisinde
 Sayısız hayvanın gücü var.
 Güneşin kaydattığı yer olsa,
 5295- İnsanın susadığı,
 Beyin kaynatan çöl olsa,
 Gerekir bu saka,
 Fırlatırsan, bir gölge
 Kavak olur bu saka.

5300- Ağını katuu suu kelse,
 Astına salgan köpürö
 «Ay Töştüktün mülkü» — dep,
 Kıyla candar ökünöt,
 Bet alışkan coo kelse,
 5305- Beypaylaşkan doo kelse,
 Bayda bolot bul saka!
 Mañdaylaşa kalğanda,
 Nayza bolot bul saka!
 Bir çımınday canıña,
 5310- Bayda bolot bul saka.
 Cogotup iyseñ sakanı,
 Colu kabil kelbesin.
 Kencekege caman at,
 Cogotpoy kel sakanı.
 5315- Sırttanım sizge amanat!
 Menin atam Sarıbay,
 Aalamdan çıkkın bay ele.
 Tört tülügü şay ele.
 Eñ kımbat cakşı buyumdan,
 5320- Emki kımbat bar ele.
 Töştük, senin cortooruñ
 Kelbesten murun bilgemin,
 «Töştükkö kerek eken» — dep,
 Dolulanıp çañırıp,
 5325- Iylap catıp algamın.
 Atam menen enemden
 Saka menen ögöönü
 Kaalap surap algamın!..»
 Bir kundayga zar ıylap,
 5330- Töştükkö saka arınap
 Mintip ıylap Kenceke

5300- Akışı sert nehir çıkarsa,
 Altına kurulan köprüdür
 «Vay Töştük'ün mülkü» — diye,
 Pek çok can kıskanır,
 Karşına düşman çıksa,
 5305- İzdırap çektiren olay gelse,
 Faydalı olur bu saka!
 Karşılaştığında,
 Mızrak olur bu saka!
 Küçücük canına,
 5310- Faydalı olur bu saka.
 Kaybederse sakayı,
 Bir daha eline geçmez.
 Kenceke'ye kötü görünme,
 Kaybetmeden gel sakayı.
 5315- Yiğidim size emanet!
 Benim babam Sarıbay,
 Âlemden çıkan zengin idi.
 Hali vakti yerinde idi.
 En kıymetli eşyasında,
 5320- En değerlesi var idi.
 Töştük, senin yola çıkacağını
 Gelmeden önce anlamıştım,
 «Töştük'e gerek» — diye,
 Delilenip bağırıp,
 5325- Ağlaya ağlaya almıştım.
 Babam ile annemden
 Saka ile eğeyi
 İsteyip almıştım!..»
 Kuday'a hıçkırarak ağlayıp,
 5330- Töştük için saka armağan edip
 Böylece ağlayıp Kenceke

Degen sözgö köndü deyt.

Amanat artık sakanı

Er Töştökkö berdi deyt.

5335- «Ayt-kuyt minse çarçabas,

Çalkuyruk sizdin malıñız,

Köödöndö ısık canıñız.

«Ayım beybak ayttı» — dep,

Köödöngö munu salıñız.

5340- Cana berem bir buyum

Amanat kılıp alıñız.

Urgaaçılık uz kezde,

Men beytaalay kız kezde,

Tulpar minip selkildep,

5345- Ata menen eneme

Artık cürdüm erkelep.

Özüm bala sekelek,

Örümge çaçım cete elek.

Oşondo men Kenceke

5350- On ekiden ötü elek

Menin atam Sarıbay,

Saramcalduu bay ele,

Miñ cılga ceter külazık

Kamdap cürgön can ele.

5355- Menin atam Sarıbay

Uluk da eken, bay da eken,

Arbın dünüyö kazına

Sarıbayda bar eken.

Artığıraak akılman

5360- Çoñ daanışman can eken.

Keler menen keterdi

Bilip turgan cak eken.

Kalayık köçüp dürküröp,

Denilen sözü yaptı derler.

Emanet olan sakayı

Er Töştük'e verdi derler.

5335- «Çok binilse bile yorulmayan,

Çalkuyruk sizin atınız,

Altınızda can koruyucunuz.

«Hanım talihsiz söyledi» — deyip,

Gönlünüze bunu yazınız.

5340- Tekrar vereceğim bir eşya

Emanet olarak alınız.

Becerikliliğimin zirvesinde,

Ben talihsiz kız iken,

Tulpara binip kendimi gösterip,

5345- Babam ile anneme

Şımarıklık yaptım.

Kendim daha olgunlaşmadım,

Saçım örülecek kadar uzun değil

O zaman ben Kenceke

5350- On iki yaşımı bitirmedim

Benim babam Sarıbay

Her şeyi bilen becerikli adam idi,

Bin yıl yetecek külazığı

Hazırlayan insan idi.

5355- Benim babam Sarıbay

Han da imiş, zengin de imiş,

Pek çok servet

Sarıbay'da var imiş.

Akıllıların akıllısı

5360- Çok bilgili insan imiş.

Gelen ile gideni

Bilen insan imiş.

Halk birlikte göçtüğünde,

Kal cayloogo kongondo,
 5365- Betege iran cık bolup,
 Maldın mayı tolgondo,
 Cılıdan karmap miñ beeni,
 Atam şordu soyuptur,
 Erge kerek kulazık,
 5370- Menin atam Sarıbay
 Eçak kamdap koyuptur.
 Suusasañ, suusun kandırat,
 Açañ, kursak toyguzat,
 Sendelgen candı sergitet,
 5375- Arık candı semirtet.
 Inana körgün sözümö,
 Kerek bolot özüñö!
 Kol başınday ak baştık,
 Al Töştükkö çak baştık.
 5380- İçinde bar külazık.
 Alıp keldi Kenceke:
 «Amanat kılıp alıñız,
 Kiseñizge salıñız!
 Başka müşkül iş tüşsö
 5385- Köñülgö meni alıñız.
 Sırttanım, ukkun sözümdü,
 «Kantse balaa köröt» — dep,
 Eçak-eçak bilgemin,
 Erge kerek buyumdu,
 5390- Men karabet Kenceke,
 Eçak kamdap cürgömün.
 Cana kızık munum bar,
 Töştük töröm ugup al!
 İçim calın, boorum çok,
 5395- Kencekenin kolunda

Yaylağa konduğunda,
 5365- Betege otu dolu olan,
 Hayvan semirdiğinde,
 Yılıkdan tutup bin kısrağı,
 Babam zavallı kesmiştir,
 Ere gerekli külazığı,
 5370- Benim babam Sarıbay
 Çoktan hazırlamış.
 Susasan, susuzluğunu giderir,
 Açsan, karnını doyurur,
 Hâlsiz insanı dinlendirir,
 5375- Zayıf insanı semirtir.
 İnanasın sözüme,
 Gerekli olur sana!
 El kadar ak torba,
 O Töştük'e, uygun torba.
 5380- İçinde var külazık.
 Alıp geldi Kenceke:
 «Emanet alınız,
 Kesenize koyunuz!
 Başınıza zor bir iş gelirse
 5385- Beni hatırlayınız.
 Yiğidim, işit sözümü,
 «Felaket nasıl geleceğini»
 Çoktandır biliyorum,
 Ere gerekli eşyayı,
 5390- Ben talihsiz Kenceke,
 Çok zamandır hazır tutuyorum.
 Yine ilginç sözüm var,
 Töştük efendim dinle!
 İçim alev, bağrım kor,
 5395- Kenceke'nin elinde

Neler bar da, neler cok,
 Bolorun bilip men beybak
 Köñülüm eçak bölüngön,
 Közümdön çaşım tögülgön.
 5400- Miner atıñ Çalkuyruk
 Kıl kuyruktun tulparı.
 Calkının kıyın külügü.
 Tört butu bar debese,
 Bul canıbar Çalkuyruk
 5405- Kanatı bar mal ele,
 Kasiyettüü al ele.
 Çalkuyrukka ılayık
 Oy sırttanım, ugup al,
 Bir buyumum bar ele!
 5410- Alıs sapar col cürsöñ,
 At ayabay mol cürsöñ,
 Kıyası kimbata bel bolso,
 Kırk künçülük çöl bolso,
 Oşol çölgö barganda,
 5415- Ay karañğı tün tüşsö,
 Azaptuu başka kün tüşsö,
 Er başına kün tüşüp,
 Ötük menen suu keçse,
 At başına iş tüşüp,
 5420- Oozduk menen suu içse,
 Kırısk çalıp Çalkuyruk,
 Oorup-coorup keter dep,
 Açka bolso canıbar,
 Karıptık alga ceter dep,
 5425- Aşagandan-maşadım
 Çalkuyrukka ılayık
 Artık cabuu casadım,

Neler var da neler yok,
 Olacağı bilip ben zavallı
 Gönlüm çoktandır bölünür,
 Gözümden yaşım dökülür.
 5400- Bineceğın atın Çalkuyruk
 Atların tulparıdır.
 Yalkının en külüğüdür.
 Dört bacağı var demezsen,
 Bu hayvan Çalkuyruk
 5405- Kanatlı hayvan idi,
 Haysiyetli idi.
 Çalkuyruk’a layık
 Ey cesurum, dinle,
 Bir eşyam var idi!
 5410- Uzak yola gitsen,
 Ata acımadan çok yol gitsen,
 Yamacı zor geçit olsa,
 Kırk günlük çöl olsa,
 O çöle vardığında,
 5415- Ay karanlık gece olsa,
 Azaplı bir felaket gelse,
 Er başına felaket gelse,
 Çizme ile nehri geçse,
 At başına iş gelip,
 5420- Gem ile su içse,
 Bela gelip Çalkuyruk’a,
 Hastalanıp kalırsa diye,
 Aç kalırsa hayvancağız,
 Bitkin düşer diye,
 5425- En iyisini hazırladım
 Çalkuyruk’a layık
 En iyi örtüyü yaptım,

Bula menen cibekti,
 Aralaş iyrip taldırdım,
 5430- Tabılgının bıkıldak
 Kök çıbıktan kestirip,
 Meer çöptön aralaş,
 Al cabuuga saldırdım.
 Aytsam kerek munum bar,
 5435- Sırttanım Töştük, ugup al!
 Öz başıña kün tüşsö,
 Can kaltada külazık
 At başına iş tüşsö,
 Cabuuda bar külazık.
 5440- Degen sözgö könüñüz,
 Cabuudagı meer çöp,
 Çetinen sögüp ciberip,
 Ar künündö bir tutam
 Çalkuyrukka beriñiz.
 5445- Semirbese, arıbayt,
 Küçöböşö, talıbayt.
 Olbuy-solbuy kamçı urup,
 Oñ-tetiri teminseñ,
 Çalkuyruktun kebi bar,
 5450- Uçup keter ceri bar.
 Bul cagina sak bolgun!»
 Elemandın sırttanı
 «Kadın atı», — debesten, —
 Çalkuyruktu mindi, — deyt, —
 5455- Kadın tonu, — debesten, —
 Çayıñgi tondu kiydi deyt.
 Aytıp tursa iş kıyın,
 Ataşkanı Kenceke
 Alıp çıktı bir buyum.

Pamuk ile ipeği,
 Karıştırıp eğırip,
 5430- Tabılgı ağacının taze
 Gök çubuğu kestirip,
 Meer otu karıştırıp,
 O örtüye kattırdım.
 Söylemem gereken sözüm var,
 5435- Yiğidim Töştük, dinle!
 Başına felaket gelse,
 Yanınızdaki külazık
 At başına iş gelse,
 Örtüde var külazık.
 5440- Denileni yapınız,
 Örtüdeki meer otu,
 Kenarından söküp,
 Her gün bir tutam
 Çalkuyruk'a veriniz.
 5445- Semirmezse de yorulmaz,
 Kuvvetlenmezse de bitkin düşmez.
 Yersiz kamçılıyıp,
 Yanlış hareket ettirersen,
 Çalkuyruk'un sözü var,
 5450- Uçup gidecek yeri var.
 Buna dikkat edesin!»
 Eleman'ın yiğidi
 «Kadın atı», — demeden, —
 Çalkuyruk'a bindi, — derler, —
 5455- Kadın elbisesi, — demeden, —
 Çayingi elbiseyi giydi derler.
 Anlatsa iş zor,
 Sevgilisi Kenceke
 Alıp çıktı bir eşya.

5460- Alıp çıkan buyumdun

Som altından sabı bar,

Adam bilbes kabı bar,

«Aytsam kızık munum bar,

Arstanım Töştük, ugup al!

5465- Az bolgondo karandin

Altı cüz narlık kunu bar,

Köp adamdar suragan,

Atın koygon Narkesken,

Cuurganda karandı,

5470- Bir miñ usta kuragan.

Arstan tilim alıñız,

Amanat kılıp uşunu

Oñ cagina salıñız!

Cortkonuñ uzak col bolor,

5475- Coldoş kılıp alıñız!

Cürö berse canıñda

Til süylöbö bolçoşuñ,

Kıyırğan coogo kirgende

Kıbañdı cazar coldoşuñ!»

5480- Degen sözgö köndü ele,

Er Töştüktün koluna

Narkeskendi berdi ele.

Törösü sırttanga

Coo-carak, tondu kiygizip,

5485- Akılı başka Kenceke

Kıldattığın bilgizip,

Kerile basıp bölünüp,

Keremettüü Kenceke

Közünün caşı tögülüp:

5490- «Kelesiñbi, cokuñbu?

Kelbersigen sırttanım,

5460- Çıkardığı eşyanın

Som altından sapı var,

Kimsenin bilmediği kını var,

«Söylesem ilginç sözüm var,

Aslanım Töştük, dinle!

5465- Bu eşyanın en az

Altı yüz develik gücü var,

Çok kimsenin istediği,

Adını Narkesken olan,

Yoğurduğunda bunu,

5470- Bin usta yapmış.

Aslan sözümü dinleyin,

Emanet alıp bunu

Sağ tarafınıza koyunuz!

Gittiğin yol uzaktır,

5475- Yoldaş yapıp alınız!

Yanında olursa

Konuşmayan bu eşya,

Haykıran düşmana karşı çıktığında

Sana yardım edecek yoldaşıdır!»

5480- Dediğini yaptı,

Er Töştük'ün eline

Narkeskeni verdi.

Efendisi yiğide

Savaş aletlerini, elbiseyi giydirip,

5485- Akıllı Kenceke

Ustalığını bildirip,

Gerilerek yürüyüp,

Kerametli Kenceke

Gözünün yaşı dökülüp:

5490- «Gelecek misin gelmeyecek misin?

Mağrur yiğidim,

Arzar kümön oyumda,

Arstanım senden bir belek,

Kalıp kaldım boyumda.

5495- Erkek bolboy, kız bolso,

Degeniñe könömün,

Iylabas cerge beremin.

Köp zarlabay Kenceke,

Arkañdan men da ölömün!

5500- Kokustan erkek uul bolso

Bek ardaktap bagamın,

«Berenden kalgan tuyak» — dep

Meder kılıp alamın!

Tuyagiñ erkek bolso

5505- Katın başım er kılıp,

Mersentiñdi bagarmın,

Keleriñdi bilerbiz.

Keremettüü men beybak,

Ceti cılı küyörbüz,

5510- Çaar ingen menen Kenceke,

Ak tulpar bee — üçöübüz

Seni kütüp cürörbüz!

Saparıñdan kelseñiz,

Aman bizdi körsöñüz,

5515- Anan kiyin törörbüz» —

Dep oşentip Kenceke,

Kolunan karmap kor cıttap,

Korkurata bek cıttap,

Kozğoltup colgo saldı deyt.

5520- Kebez toonun beri cagı,

Keñ Kaşkardın arı cagı,

Çoñ talaaday cerinen,

Elemandın sırttanı

Şüpheliyim galiba,

Aslanım senden bir hediye,

Çocuk bekliyorum.

5495- Erkek olmayıp kız olursa,

Dediğini yapayım,

Ağlatmayan birine veririm.

Çok ağlamadan Kenceke,

Arkandan ben de ölürüm!

5500- Eğer erkek olursa

Ona çok iyi bakarım,

«Yiğidimden hatıra» — diye

Umut bağlarım!

Çocuğun erkek olursa

5505- Kadın başımı er kılıp,

Yavruna bakarım,

Geleceğini anlarız.

Kerametli ben talihsiz,

Yedi yıl arkandan ağlarız,

5510- Deve ile Kenceke,

Ak tulpar kısarak — üçümüz

Seni bekleyeceğiz!

Seferinizden geri gelerseniz,

Sağ salim bizi görürseniz,

5515- Ondan sonra doğuracağız» —

Deyip böylece Kenceke,

Elinden tutup hasretle öpüp,

İyice koklayıp,

Geri çekilip yolcu etti derler.

5520- Kebez Dağı'nın beri tarafı,

Geniş Kaşkar'ın öte tarafı,

Koca vadi gibi yerinden,

Eleman'ın yiğidi

Acırap çıktı oşondo
 5525- Kalıñ kıpçak elinen.
 Ayrılıp çıktı Er Töştük
 Ataşkanı külcari,
 Kencekedey zaybınan.
 Adır-küdür bel aşıp,
 5530- Aşuu aşıp, taş basıp,
 Kaşkardın kara toosun cakalap
 Calgız coldu bakalap,
 Erikpey Töştük col cürüp,
 Esebi cok mol cürüp,
 5535- Kulanı arbin, arkar köp
 Een talaaga keldi ele.
 Bu cak cagin karasa,
 Toonun başı körünböyt,
 Bu cak cagin karasa,
 5540- Talaanın uçu bilinbeyt.
 Elemandın sırttandın
 Bolotton nayza kolunda
 Bolotton kılıç conunda,
 Körsö köñül bölünüp,
 5545- Elemandın sırttanı
 Opol toodoy körünüp.
 Berelenip belsenip,
 Beri urganday teñselip
 Töştük cayı uşunday,
 5550- Kara caak aybalta
 Karmap kolgo ile albay,
 Kalıp kalgan ögöönün
 Kayda ekenin bile albay,
 Añ-tañ kalıp cürdü emi.
 5555- Karasa közgö ilinbey,

Ayrıldı o zaman
 5525- Kalabalık Kıpçak halkından.
 Ayrıldı Er Töştük
 Sevdalı gül yâri,
 Kenceke gibi karısından.
 Tepeli çukurlu geçit aşıp,
 5530- Geçit aşıp, taş basıp,
 Kaşkar'ın kara dağının yanından geçip
 Yalnız yol gidip,
 Üşenmeden Töştük yol aşıp,
 Hesapsız çok fazla yürüyüp,
 5535- Kulanı çok arkarı çok
 Issız bir yere gelmişti.
 Bir tarafına baksa
 Dağın başı görünmez,
 Diğer tarafına baksa,
 5540- Issız yerin ucu görünmez.
 Eleman'ın yiğidinin
 Çelik mızrak elinde
 Çelik kılıç sırtında,
 Görse gönlü bölünüp,
 5545- Eleman'ın yiğidi
 Koca dağ gibi görünür.
 Beriye doğru hareket edip,
 Bu yana doğru vurulmuşçasına sallanıp
 Töştük'ün hali böylece,
 5550- Kara yüzlü aybalta
 Elinde tutamayıp,
 Kalan eğenin
 Nerde olduğunu bilemeyip,
 Şaşırp bakındı o zaman.
 5555- Baksa göze görünmez,

Duşman kayda, el kayda?
 Kaysı ekeni bilinbey.
 Eer beldey belesti
 Aşıp barıp Er Töştük,
 5560- Çalkuyruk oozun burdu ele,
 Çardap cerdi turdu ele.
 Mina oşondo karasa,
 Kalk amanın kaalasa,
 Kün büt köndön tün bütüp,
 5565- Astındaki Çalkuyruk
 Adamça süylöp turdu emi.
 Çalkuyrukka til bütüp,
 Ulutunup Çalkuyruk,
 Buguday moynun burdu deyt,
 5570- Er Töştökkö oşondo
 Adamça süylöp turdu deyt:
 «Erdigiñ bar, esiñ cok, Töştük!
 Eçteme menen işiñ cok, Töştük!
 Aylañ caman, akıl cok, Töştük!
 5575- Adamda sendey baatır cok, Töştük!
 Ayban da bolsom men coldoş,
 Aytkanım uşul bilip al, Töştük!
 Çalkuyruk attın tilin al, Töştük!
 Til albasañ ölösüñ, Töştük!
 5580- Kıyamet cüzün körörsüñ, Töştük!
 Aytkanım kıyla bilip al, Töştük!
 Akılıña tüyüp al, Töştük!
 Akılıña tüybösöñ, Töştük,
 Aytkanımdı bilbeseñ, Töştük,
 5585- Azaptı artık körörsüñ, Töştük,
 Acaldan murun ölösüñ, Töştük!
 Men bilgendi, bildiñbi, Töştük?

Duşman nerde, halk nerde?
 Hangisi olduğu bilinmez.
 Eğer beli gibi geçidi
 Aştı Er Töştük,
 5560- Çalkuyruk'u döndürdü,
 Yoklayıp yere bakındı.
 İşte o zaman baksa,
 Halkın sağ olmasını istese,
 Birden bire,
 5565- Altındaki Çalkuyruk
 İnsan gibi konuştu o zaman.
 Çalkuyruk'a dile gelip,
 Of çekip Çalkuyruk,
 Bugu gibi başını döndürdü derler,
 5570- Er Töştük'e o zaman
 İnsan gibi konuştu derler:
 «Erligiñ var, aklın yok, Töştük!
 Hiçbir şeyden haberin yok, Töştük!
 Çeviksin, aklın yok, Töştük!
 5575- İnsanlar arasında senin gibi yiğit yok, Töştük!
 Hayvan da olsam ben yoldaş,
 Söyleyeceğim budur bil, Töştük!
 Çalkuyruk atının sözünü dinle, Töştük!
 Söz dinlemezsен ölürsün, Töştük!
 5580- Kıyamet yüzünü görürsün, Töştük!
 Söylediğimi iyice dinle, Töştük!
 Aklında iyi tut, Töştük!
 Aklında tutmazsan, Töştük,
 Söylediğimi bilmezsen, Töştük,
 5585- Azabı fazla görürsün, Töştük,
 Ecelinden evvel ölürsün, Töştük!
 Benim bildiğimi, bildin mi, Töştük?

Men tuygandı, tuyduñbu, Töştük?

Tuybasañ men aytayın:

5590- Kazıp koygon or kelet, Töştük!

Kara canga zor kelet, Töştük,

Neeti caman, beyli tar,

Bendeden anday can çıkpayt, Töştük!

Denede ceti başı bar, Töştük!

5595- Cansız soku atı bar, Töştük,

Burulgan buzuk sözü bar,

Calañkıçtın özü bar, Töştük!

Men tuygandı tuyduñbu?

Men körgöndü kördüñbü?»

5600- Anda Töştük munu aytat:

«Ay Çalkuyruk buudanım,

Ayban da bolsoñ, — tuuğanım.

Sen tuygandı, tuybadım.

Sen körgöndü, körbödüm.

5605- Körböy turgan sebebim:

Tünörgürdün közünö

Tük eçteme körünböyt,

Tün içinde suu içip,

Közümö çıgıp ketkenbi?

5610- Karargırdın közünö

Karçalıñkı körünöt,

Karañgıda suu içip,

Közgö çıgıp ketkenbi?..»

«Karagan kara közüñö

5615- Karçalıñkı körünsö,

Men aytayın, sen ukkun, Töştük,

Isık carıñ Kenceke,

Atasınan köçköndö,

Cetelegen Çaar iñgen

Benim duyduğumu, duydun mu, Töştük?

Duymazsan ben söyleyeyim:

5590- Kazılan çukur karşına çıkar, Töştük!

Bir insana büyük gelir, Töştük,

Kötü niyetli,

İnsanoğlunun arasında onun gibisi yok, Töştük!

Gövdesinde yedi başı var, Töştük!

5595- Cansız soku atı var, Töştük,

Kötü sözü var,

Canalıcının kendisidir, Töştük!

Benim duyduğumu duydun mu?

Benim gördüğümü gördün mü?»

5600- O zaman Töştük bunu söyler:

«Ey Çalkuyruk buudanım,

Hayvan da olsan, — soydaşım,

Senin duyduğunu, duymadım.

Senin gördüğünü, görmedim.

5605- Görmememin sebebi:

Kahrolasının gözüne

Hiçbir şey görünmez,

Geceleyin su içip,

Gözümü mü kapattı?

5610- Lanet olasıcanın gözüne

Belirsiz bir şey görünür,

Karanlıkta su içip,

Gözümü kapattı?..»

«Bakan kara gözüme

5615- Karçalıñkı görünse,

Ben söyleyeyim, sen dinle, Töştük,

Güzel yârin Kenceke,

Babasından göçtüğünde,

Yedeğine aldığı alaca deve,

5620- Ceti kün batkak batıptır, Töştük,
Suura alışpay catıptır.

Atakeñ töönü çalıptır, Töştük,
Öpkönü suudan alıptır, Töştük!
Öpkönü suudan alganda,

5625- Balaketke kalıptır, Töştük!

Ceti baştuu kempirdin

Degenine könüptür, Töştük!

Surap alıp ögöönü,

Celmoguzga beriptir, Töştük!

5630- Egöönü közü körüptür, Töştük,

Meemeti başka ozuptur, Töştük!

Ceti baştuu celmoguz

Seni atayı tozuptur, Töştük!

Kara caak buldursun

5635- Karmay kalıp imergin, Töştük,

Katuu tartıp cibergin, Töştük!

Kargış tiygis karasañ,

Katıra kamçı çaba kör, Töştük!

Koydoy etim bölünsün, Töştük!

5640- Koyondoy conum tüzölsün, Töştük,

Tayday etim bölünsün, Töştük!

Tayganday conum tüzölsün, Töştük.

Araanday oozum açılısın, Töştük!

Kan aralaş ak köbük

5645- Omuroomo çaçılısın, Töştük!

Bürüşüp kalgan tuyagım

Çoñ çaraday açılısın, Töştük!

Buluttuu, köktün astınan,

Buralgan şiber üstünön,

5650- Burulbay alıp uçayın,

Kanattı katuu cayayın

5620- Yedi gün bataklığa batmış, Töştük,
Çekip alamamışlar.

Babacığın devesini koşturmuş, Töştük,

Akciğeri sudan almış, Töştük!

Akciğeri sudan alınca,

5625- Felakete kalmış, Töştük!

Yedi başlı kocakarının

Dediğini yapmış, Töştük!

İsteyip eğeyi,

Celmoguz vermiş, Töştük!

5630- Eğeyi gözü görmüş, Töştük,

Niyeti iyice bozulmuş, Töştük!

Yedi başlı celmoguz

Senin bilerek karşılaşmış, Töştük!

Kara yüzlü kırbacını

5635- Tutup döndür, Töştük,

Sertçe çekiver, Töştük!

Lanet olmayasica bacağa,

İyice kamçı vur, Töştük!

Koyun gibi etim bölünsün, Töştük!

5640- Tavşan gibi sırtım düzelsin, Töştük,

Tay gibi etim bölünsün, Töştük!

Tazı gibi sırtım düzelsin, Töştük.

Ağzım geniş açılısın, Töştük!

Kan karışır ak köpük

5645- Göğsüme saçılısın, Töştük!

Buruşup kalan toynağım

Büyük çanak gibi açılısın, Töştük!

Bulutlu, göğün altından,

Sallanan otun üzerinden,

5650- Dönmeden uçarak götüreyim,

Kanadı iyice sallayayım

Katuu küçkö salayın,
 Anday-mınday degiçe,
 Açıp közdü cumguça,
 5655- Kempirge alıp barayın.
 Al kempirge barganda,
 Adamdan artık bilgiç bol, Töştük,
 Kırgıydan kıraan ilgiç bol, Töştük!
 Men buguday moyun burayın,
 5660- Ögöögö cakın turayın, Töştük,
 Boy caşırıp koyoyun,
 Ögöögö cakın boloyun, Töştük!
 Kempirge barıp munu aytkın, Töştük!
 Adam bilbes şumdu aytkın, Töştük!
 5665- Kempirge barıp aldagın:
 «Assalooma aleykim, ene
 kişi» — dep aytkın,
 «Alekim saloom aleki, bala
 Kişi» — dep kempir aytat.
 5670- «Eneke, egöönü alıp berçi» — de!
 «Tursam, otura albaym, balam,
 Otursam, kobo albaym, balam,
 Belim mekçeygen balam,
 Közüm çekçeygen, balam!
 5675- Tişim sarı bolgon, balam,
 Özüm karıp bolgomun, balam!» —
 Dep kempir coop aytat.
 Sen anda mınday de:
 «Tüşsöm mine albaym,
 5680- Minsem cerge түşö albaym,
 Aşka cetpey çala boldum,
 Özüm cetim bala boldum,
 Ögöönü sen ele alıp ber!» — dep sen aytkın.

İyice güç harcayayım,
 Öyle böyle deyinceye kadar,
 Göz açıp yumana kadar,
 5655- Kocakarıya götürerim.
 O kempire varınca,
 İnsanın en bilgisi ol, Töştük,
 Atmacadan daha alıcı ol, Töştük!
 Ben bugu gibi boynumu,
 5660- Eğeye yaklaşayım, Töştük,
 Hemen küçülüvereyim,
 Eğeye yakın olayım, Töştük!
 Kempire varıp bunu söyle, Töştük!
 Kimse bilmediği olmadık şeyler söyle, Töştük!
 5665- Kempiri kandır:
 «Esselamu aleyküm, ana
 kişi» — diye söyle,
 «Aleyküm selam, çocuk
 kişi» — diye kempir söyler.
 5670- «Anneciğim, eğeyi versene» — de!
 «Kalksam, oturamam, yavrum,
 Otursam, kalkamam, yavrum,
 Belim incelmiş yavrum,
 Gözüm çekilmiş, yavrum!
 5675- Dişim sararmış, yavrum,
 Garip olmuşum, yavrum!» —
 Diye kempir cevap verir.
 Sen o zaman böyle de:
 «İnsem binemem,
 5680- Binsem inemem,
 Aş bulamayıp zayıf kaldım,
 Kendim yetim çocuk oldum,
 Eğeyi sen ver!» — diye sen söyle.

Oñbogon kempir oñboso,
 5685- Odurañdap bolboso,
 Kardı karış bırışar,
 Celmoguz kempir uruşar
 Seni karmap aluuga
 Amal kılıp tırışaar.

5690- Anda sen munu ayta kör:

«At boroyun sıdırıpsıñ,
 Aalam cerdin baarın kıdırıpsıñ.
 Ceti küñü cerdin astın çalıpsıñ.
 Ceti küñü cerdin üstün çalıpsıñ,
 5695- Cortup coluñ mol bolsun,
 Özüñüz go-özüñüz,
 Kökmonçok menen Akmonçok,
 Kızdarıña col bolsun?!» —

Dep sen aytkın.

5700- Anda kempir minday deyt:

«Aapiy tatay-kötök,
 Esi cok tuulgan eki kız,
 El kıdırıp keldibi? —
 Er kıdırıp keldibi?».

5705- Dep oşondoy degende,

Moynuma kamçı basa kör,
 Egöönü çapçıp kaçā kör, Töştük!
 Antañdap, şaşpagın, Töştük!

Abaylap oozum tarta kör, Töştük!

5710- Menin kaptaldan çıgat kanatım,

Kün çığış menen kun batış —

Arkırap uçmay adatım, Töştük!

Abaylap oozum cıya kör, Töştük!

Öz akılıñ özüñö, Töştük!

5715- Kiregör aytkan sözümö, Töştük!

Kahrolasıca kempir vermezse,

5685- Hiç oralı olmazsa,

Karnı karış бүкүлүр,

Celmoguz kempir kızar

Seni yakalayıp almaya

Çare arar.

5690- O zaman bunu söyle:

«Atı yormuşsun,
 Dünyanın her yerini dolaşmışsın.
 Yedi gün yerin altını dolaşmışsın.
 Yedi gün yerini üstünü dolaşmışsın,

5695- Gideceğın yer çok olsun,

Tamam da size,

Kökmonçok ile Akmonçok,

Kızlarınızdan ne haber?!» —

Diye sen söyle.

5700- O zaman kempir böyle der:

« Vah vah eyvah,
 Akılsız doğan iki kız,
 Yer dolaşıp geldi mi? —
 Koca arayıp geldi mi?».

5705- Diye söylediğinde,

Boynuma kamçı bas,
 Eğeyi hızlıca kapıp kaç, Töştük!
 Acele ile telaşa kapılma, Töştük!

Dikkatle gemimi çek, Töştük!

5710- Benim yan tarafından çıkar kanadım,

Doğu ile batıyı

Hızla uçmak âdetimdir, Töştük!

Dikkatle dizginimi çek, Töştük!

Kendi aklın kendine, Töştük!

5715- Yapasın dediklerimi, Töştük!

Aytkan tilge kirbeseñ,
 Akılımdı bilbeseñ,
 Öz ubalıñ özüñö,
 Emgegiñ kara töböñö, Töştük!
 5720- Seni añdıgan kempirdin,
 Amalı artık, zaarı küç,
 Koluna tiyseñ, kılat tüz, Töştük!
 Kempirdin tiyseñ koluna,
 Çumulduñ kara şoruna, Töştük!
 5725- Talasa tarptı koyçu emes, Töştük
 Şimirse kanga toyçu emes
 Aytkanım uşu bilgin», — dep,
 Aytpay koydu Çalkuyruk.
 Elemandın er Töştük
 5730- Öödö-tömön karabay,
 Ölümün dep sanabay,
 Acalı cetse ölüügö,
 Acalı cetpey bar bolso,
 Al ögöönü körüügö
 5735- Kara caak buldursun
 Karmay kalıp imerip,
 Kamçı çappas kara san
 Katuu tartıp ciberdi.
 Tulpar eken Çalkuyruk,
 5740- Baskan ceri birkırap,
 Arkarday arış çoygondo,
 Uçuuçuday dırkırap,
 Tomuktun uç bölünüp,
 Kamçı taamay tiygende.
 5745- Koydoy eti bölünüp,
 Kazanday oozu açılıp,
 Kaptaldan kanat çaçılıp

Söyleneni yapmazsan,
 Aklıma uymazsan,
 Kendi günahın kendine,
 Günahın boynuna, Töştük!
 5720- Seni gözetleyen kempirin,
 Hilekâr, öfkesi çok,
 Yakalanırsan, dümdüz eder, Töştük!
 Kampire yakalanırsan,
 Kapılırsın felakete, Töştük!
 5725- Yakaladı mı sağ bırakmazdı, Töştük
 İçse kana doymazdı
 Söylediklerim bu anlayasın», — diye,
 Söylemedi Çalkuyruk.
 Eleman'ın er Töştük'ü
 5730- Sağa sola bakmadan,
 Ölürüm diye düşünmeden,
 Eceli gelse ölmeye,
 Eceli gelmeyip sağ kalsa,
 O eğeyi görmeye
 5735- Kara yüzlü kırbacını
 Tutarak çevirip,
 Kamçı vurulmaz but
 Sertçe vurdu.
 Tulpar imiş Çalkuyruk,
 5740- Bastığı yeri parça parça edip,
 Arkar gibi koştığında,
 Uçacak gibi coşup,
 Eklem kemiğinin ucu ayrılıp,
 Kamçı tam değdiğinde.
 5745- Koyun gibi eti bölünüp,
 Kazan gibi ağzı açılıp,
 Yanından kanat çıkıp

Karasa közgö ilinbey,
 Zakım bolup cer cüzü,
 5750- Kaysı ekeni bilinbey,
 Anday-mınday degiçe,
 Açıp közdü cumguça,
 Köz ırmıtpıy bölünüp,
 Zakım bolup körünüp,
 5755- Buudan eken Çalkuyruk,
 Buguday moynun burdu ele,
 Çalkuyruk aytkan kempirge,
 Sırttan tuugan Er Töştük
 5759- Emi barıp turdu ele.

Baksa göze görünmeyip,
 Görünmeyip yeryüzü,
 5750- Hangisi olduğu belli olmayıp,
 Şöyle böyle deyinceye kadar,
 Göz açıp yumana kadar,
 Göz kırpmadan yok olup,
 Serap olup görünüp,
 5755- Buudan imiş Çalkuyruk,
 Bugudan gibi boynunu çevirmişti,
 Çalkuyruk'un anlatığı kempire,
 Yiğit doğan Er Töştük
 5759- O zaman varmıştı.

**17- TÖŞTÜK CELMOGUZ KEMPİRDİN
KAŞINA ÇALKUYRUK MENEN BARIP,
EGÖÖNÜ ALA KAÇKANI**

5760- Elemandın Töştüğü
Küç-kubatin kaalasa,
Al kempirdi karasa:
Kuuday appak çaçı bar,
Bir başında kempirdin
5765- Sanasa ceti başı bar.
Canı çok soku atı bar.
Tañ kalıp Töştük tamşandı,
Soku minip al kempir
Sok bilekten kamçı algan
5770- Sıyagı başka, zaarı küç,
Al kapırdan küdür üz.
Çekesi ketip tırışkan,
Körüngön menen uruşkan,
Bettep bende kelbegen,
5775- Töştük, Töştük bolgonu,
Töştük atka kongonu,
Balaket mınday körbögön.
Kök kementay conunda,
İyregi bar kolunda.
5780- «Or iyregim, orgun» — dep,
Orup iyem tırmangan.
Oroylugu bir başka
Al kempirdi körgöndö,
Elemandın sırttanı
5785- Köñülü caman bölündü,
Can algıçtay köründü.
Müşkül eken, şum eken,
Can aluuçu bul eken,

**17- TÖŞTÜK'ÜN CELMOGUZ KEMPİRİN
YANINA ÇALKUYRUK İLE GİDİP EĞEYİ
ALIP KAÇMASI**

5760- Eleman'ın Töştük'ü
Güç-kuvvet istese,
O kempire baksa:
Bembeyaz saçı var,
Gövdesinde kempirin
5765- Saysa yedi başı var.
Cansız soku atı var.
Hayret edip Töştük imrendi,
Sokuya binip o kempir
Sok bileği kamçı yapıp
5770- Görünüşü farklı, öfkesi şiddetli,
O kâfirden ümidini kes.
Alın buruşan,
Gördüğü ile dövüşen,
Karşısına insan çıkamayan,
5775- Töştük, Töştük olalı,
Töştük adını alalı,
Böyle felaket görmemişti.
Gök kementay sırtında,
Tırpanı var elinde.
5780- «Biç tırpanım biç» — diye,
Biçiveririm çabalayanı.
Hiddeti faklı
O kempiri gördüğünde,
Eleman'ın cesuru
5785- Gönlü fena bölündü,
Can alıcı gibi göründü.
Zor imiş, hileci imiş,
Can alacak bu imiş,

Cakındap barıp turuuga

5790- Oyu ketti Töştüktün

Canagıday kılıuga:

«Assaloomu aleykim, ceti baştuu eneke!»

Anda kempir munu aytat:

«Oolakime saloom aleki,

5795- Celmoguzday balake!»

Küçöp kempir munu aytat,

Celmoguzday şumdu aytat.

«Oo, balam, cogotkonuñ emine?

Coolaganıñ kim ele?

5800- Coluñ bolğon, çunağım,

Ayta koyçu tim ele!»

Kempir mınday degende,

Töştük turup munu aytat:

«Cogotkonum bir nerse,

5805- Coolagam bir eme,

Karagam bir nerse,

Kaalagam bir eme.

Astımda tulpar kanatım,

Kamına çıga coo kelse,

5810- Talkan kılar adatım,

Elemandın kencesi,

Menin cayım surasañ,

Bir kудaydın bendesi.

Urunarga too tappay,

5815- Uruşarga coo tappay,

Algır Töştük tınarım,

Karmaşuuga coo tappay,

Kapa bolup turamın.

Caaktuuga cay berbes,

5820- Caydak atka boy berbes,

Yakınına gitmeyi

5790- Düşündü Töştük

Deminki yapmayı:

«Esselamu Aleyküm, yedi başlı anacığım!»

O zaman kempir bunu söyler:

«Aleyküm selam,

5795- Celmoguz gibi evlat!»

Daha da kempir bunları söyler,

Celmoguz gibi olmadık şeyler söyler.

«Oo, yavrum, kaybettiğin ne?

Düşmanın kim?

5800- Yolun düşmüş, zavallım,

Anlat bakayım!»

Kempir böyle deyince,

Töştük durup bunu söyler:

«Kaybettiğim bir eşya,

5805- Kovaladığım bir eşya,

Gözlediğim bir eşya,

İstedığım bir eşya,

Altımda kanatlı tulparım,

Hazırlanıp düşman gelse,

5810- Param parça etmek âdetim,

Eleman'ın küçüğüüm,

Benim hâlimi sorarsan,

Bir Kудay'ın kuluyum.

Çarpışacak dağ bulamayıp,

5815- Dövüşecek düşman bulamayıp,

Alıcı Töştük tınar kuşuyum,

Dövüşecek düşman bulamayıp,

Kederlenip dururum.

Kimseye kulak vermeyen,

5820- Eğersiz ata boyun eğmeyen,

Elemandın Er Töştük,
 Er Töştüktün özümün,
 Kerişerge coo tappay,
 Kezip cürgön közümün
 5825- Degen sözgö könüñüz,
 Karı adam ekensiz,
 Karı kişi ekensiz
 Egöönü alıp beriñiz!»
 Anda kempir munu aytat:
 5830- «Ey, balam, calınduu eken közüñüz,
 Kerek bolso, egöönü
 Özüñüz ala koyuñuz
 Ey, balam, tirilikтин azabın,
 Ölböy cürüp körgömün,
 5835- Menin çaşım surasañ,
 Eki cüz çaşka kelgenmin.
 Erge kızmat kıla albaym,
 Eñkeyip öödö tura albaym.
 Sözüñö kulak sala albaym,
 5840- Otursam, öödö tura albaym.
 Tursam kayta oturbay
 Belim kalgan mekçeyip,
 Közüm kalgan çekçeyip,
 Karılıktın ayınan
 5845- Oturamın okşoyup,
 Ulugan ittey sokşoyup.
 Bögüp kalgan kezimde
 Bökçöyüp öödö tura albaym.
 Tursam, men oturalbaym,
 5850- Ögöñdö alıp bere albaym.
 Özüñ tüşüp ala koy,
 Bul sözüñö könö albaym!

Eleman'ın Er Töştük'üyüm,
 Er Töştük'ün kendisiyim,
 Dövüşecek düşman bulamayıp,
 Dolaşıyorum
 5825- Denileni yapınız,
 İhtiyar insanmışsınız,
 Yaşlıymışsınız
 Eğeyi veriniz!»
 O zaman kempir bunu söyler:
 5830- «Ey, yavrum, gözlerin alevliymiş,
 Gerekirse, eğeyi
 Kendiniz alınız
 Ey, yavrum, yaşamın azabını,
 Ölmeden görmüşüm,
 5835- Benim yaşımı sorarsan,
 İki yüz yaşındayım
 Ere hizmet edemem,
 Eğilsem kalkamam.
 Sözüne kulak veremem,
 5840- Otursam, kalkamam.
 Kalksam tekrar oturamam
 Belim bükülüp kalıp,
 Gözlerim çöküp,
 İhtiyarlıktan dolayı
 5845- Otururum bir şey yapmadan,
 Uluyan it gibi yapayalnız.
 Oturduğum yerden
 Eğilip kalkamam.
 Kalksam tekrar oturamam,
 5850- Eğeni veremem.
 Kendin inip al,
 Bu sözünü yerine getiremem!

Anda bala munu aytat:

«Ooy, eneke, aşık caşka barganıñ,

5855- Abıdan karıp kalganıñ!

Aytkan menen til albaym,

Atka minsem, tüşö albaym,

Tüşsöm, kayra mine albaym,

Menin cayım uşunday,

5860- Degen sözgö könüñüz,

Ögöönü alıp berıñiz,

Ceti küngö, eneke,

Cerdin üstün çalıpsıñ,

Ceti küñü, eneke,

5865- Cer aldına barıpsıñ,

Özüñüzgö col bolsun,

Col bolgondo mol bolsun!

Kıdırıpsıñ kıylanı,

Sen baspagan cer kalbay,

5870- Sen körböğön el kalbay,

Aalamdı kdırıp

Aşkan eken uzuñuz!

Kökmonçok menen Akmonçok,

Emine kılıp kelatat

5875- Arkañızda kızıñız?!»

«Apiy kötök-tatay!».. — dep,

Bögüp kalgan kezimde

Bökçöyüp öödö tura albaym.

Ebi ketken talpaktar,

5880- Men ketkende eelenip,

Er izdegen eken — dep,

Er izdeşip beybaktar,

Eköo katar koşulup,

Teñ izdegen eken», — dep,

O zaman çocuk bunu söyler:

«Oy, anacığım, fazla yaşın var,

5855- Çok yaşlanmışsın!

Söyleneni dinlemem,

Ata binsem, inemem,

İnsem, tekrar binemem,

Benim hâlim böylece,

5860- Dediğim sözü yerine getiriniz,

Eğeyi alıp veriniz,

Yedi gün, anacığım,

Yerin üstünü gezmişsin,

Yedi gün, anacığım,

5865- Yer altına gitmişsin,

Size hayrola,

Sefalar getirmişsin!

Çok dolaşmışsın,

Senin gitmediğin yer kalmayıp,

5870- Senin görmediğin millet kalmayıp,

Âlemi gezip

Yayılmış ününüz!

Kökmonçok ile Akmonçok,

Ne yapıyorlar

5875- Arkanızdaki kızınız?!»

«Vah vah eyvah!».. — deyip,

İhtiyarladığımda

Eğilsem kalkamam.

Akılsız kahrolasıcılar,

5880- Ben gidince başı boş kalıp,

Koca aramışlar — deyip,

Koca arayan kahrolasıcılar,

İkisi birden birleşip,

Birlikte aramışlar», — deyip,

5885- Çoçugandan al kempir,
Beybak kepti salganı.

Oñurañdap-okşoñdop,
Artın karay kalganı.

Elemandın Töştüğü

5890- Iktuulugu başkaça,

Anday-mınday degiçe,

Açıp közdü cumguça,

Kolomtodo ögöönü,

Çapa ilip kalganı.

5895- Oñolup kempir aňgıça,

Sokusun minip algıça,

İyregın kolgo algıça,

Şamdagayı bolcolsuz,

Kayran Töştük kanetet

5900- Cogolgon ögöo tabılıp,

Abiyiri mintip cabılıp,

Koluna ögöo tiygen soñ,

Kubaların bilgen soñ,

Elemandın er Töştük,

5905- Çalkuyrukka kamınıp.

Mına oşondo Çalkuyruk,

Egöönü ilip alganda,

Buguday moynun buradı,

Buydalbay attap çuradı.

5910- Çalkuyrugu kurusun,

Basıp ötkön taştarı,

Kat-katınan, birkırap,

Colum üydöy dañkanı

Kempirdi közdöy zırkırap,

5915- Çu koygondo bölünüp,

Tulparlık sını körünüp,

5885- Korkarak fırlayıp o kempir,
Kötü söz söyledi.

Sövüp suratını asıp,

Arkasına bakıverdi.

Eleman'ın Töştük'ü

5890- Maharetliliği farklı,

Şöyle böyle deyinceye kadar,

Göz açıp yumuncaya kadar,

Ocağın içindeki eğeyi,

Kapıverdi.

5895- Kendisini düzeltip kempir o sırada,

Sokusuna bininceye kadar,

Tırpanını eline alıncaya kadar,

Çevikliği tarıfsız,

Kıymetli Töştük ne yapar

5900- Kaybolan ege bulunup,

Şerefi kurtulup,

Eline ege geçtikten sonra,

Peşine düşeceğini bildikten sonra,

Eleman'ın er Töştük'ü,

5905- Çalkuyruk'a hazırlanıp.

İşte o zaman Çalkuyruk,

Eğeyi kapıp aldığında,

Bugu gibi boynunu çevirdi,

Durmadan koştu.

5910- Çalkuyruk'a lanet olsun,

Basıp geçtiği taşları,

Kütür kütür, parçalayıp,

Küçük ev kadar toynağından çıkan toprağı

Kempire doğru fırlayıp

5915- Deh dediğinde koşturup,

Tulparlık vasfı görünüp,

Körüngöndö körünüp,
 Körünböso Çalkuyruk,
 Kök tütün bolup bölünüp,
 5920- Çalkuyruk oozun cayganı,
 Töştük kaçıp kalganı.
 Ceti baştuu al kempir
 Sokusun minip soksoktop,
 Sokbilek menen sokusun
 5925- Kamçılana tokmoktop:
 «Or, iyregim, orgun — dep, —
 Oruçı bolsoñ, iyregim,
 Elemandın Töştüğün
 Atı menen sorgun — dep.
 5930- Al, iyregim, alğın, — dep, —
 Elemandın Töştüğün
 Eki bölüp salgın» — dep,
 Kempir kelet küülönüp,
 Er Töştökkö süylönüp:
 5935- «Tögöröktün tört burçun
 Tört aylana kuubasam,
 Kempir bolboy ölöyün,
 Tuubay tuna çögöyün!
 Mediyandın beş burçun
 5940- Beş aylanta kuubasam.
 Sarı iziñe çöp salıp,
 Sargara kuup ötpösöm,
 Adam barbas taptakır
 Cerge çeyin kuubasam.
 5945- Kulak ugup, köz körgüs
 Elge çeyin kuubasam,
 Caybasam appak çaçımdı,
 Çıgarayın denemden

Bir görünüp bir görünmez,
 Görünmezse Çalkuyruk,
 Gök duman olup görünür,
 5920- Çalkuyruk'un gemini bırakıp,
 Töştük kaçtı.
 Yedi başlı o kempir
 Sokusuna binip sekerek koşup,
 Sokbilek ile sokusunu
 5925- Kamçılayıp dövüp:
 «Biç tırpanım biç — diye,
 Biçecek olsan, tırpanım,
 Eleman'ın Töştük'ünü
 Atı ile yut — dedi.
 5930- Al tırpanım al, — deyip, —
 Eleman'ın Töştük'ünü
 İkiye böl» — diye,
 Kempir hızlı gelip,
 Er Töştük'e söylenip:
 5935- «Dünyanın dört tarafını
 Dört kere dönüp kovalamazsam,
 Kocakarı olmayıp öleyim,
 Yaşamayayım!
 Medine'nin beş tarafını
 5940- Beş kere dönüp kovalamazsam.
 Peşine takılıp,
 İnatla kovalamazsam,
 İnsanın hiç gitmediği
 Yere değin kovalamazsam.
 5945- Kulağın duyup gözün görmediği
 Memlekete kadar kovalamazsam,
 Yaymazsam bembeyaz saçımı,
 Çıkarayım gövdemden

Tak ele ceti başımdı.

5950- Küülönüp küçüm albasam,

Seni soyup salbasam!

Ceti baş kempir dedirtpey,

Bul körökçö ölöyün,

Ce kaniñdı tögöyün!

5955- Atıñdın oozun bura tur,

Arstan bolsoñ, sen, Töştük,

Aldıñkı cayga tura tur!

Birööbüzgö birööbüz

Baatırlıktı bilgizip,

5960- Aykırışıp uruşup,

Kezektep nayza salalı,

Armansız bolup kalalı»,

Aytıp kempir kakıldap,

Kuup kelet takımdap.

5965- Ceti baştuu al kempir

«Or, iyregim, orgun», — dep,

Cana ündü saldı ele

Kaardı caman baştadı,

Kapırıñdın iyregi

5970- Emi ança bolboso,

Elemandın Töştüğün

Orup kete taştadı.

İyrektin küüsün körgöndö,

Elemandın Töştüktün

5975- Bileginen sap ketti,

Cürögünön kan ketti,

Adam cürüp, can bargıs

Çölgö kire kaçtı ele,

Oñbogon kempir oñbodu,

5980- Ogotötön Töştüktün

Tam yedi başımı.

5950- Dinlenip gücümü toplamazsam,

Seni kesmezsem!

Yedi başlı kempir olmaktansa,

Öleyim,

Veya kanını dökeyim!

5955- Atının dizginlerini çek,

Aslan isen, sen, Töştük,

Önündeki yere dur!

İkimizden biri diğetine

Yiğitliğı bildirip,

5960- Haykırarak dövüşüp,

Sıra ile mızrak atalım,

Muradımıza erip kalalım»,

Söyleyip kempir çene çalıp,

Takip ederek peşini bırakmayıp.

5965- Yedi başlı o kempir

«Biç tırpanım biç», — diye,

Tekrar seslenmişti

Hiddeti fena başladı,

Kâfirin tırpanı

5970- O zaman az daha,

Eleman'ın Töştük'ünü

Kesiverecekti.

Tırpanı gücünü gördüğünde,

Eleman'ın Töştük'ünün

5975- Elinden baltanın sapı düştü,

Yüreğinden kan gitti,

Kimsenin gidip varmadığı

Çöle girerek kaçtı,

Peşini bırakmayıp kempir,

5980- Ondan daha kuvvetli Töştük'ün

Çımınday canın koybodü.

Kempir çındap cügürdü,

Elemandın sırttanı

Çımınday candan tũñüldü.

5985- Çıdabay ele Er Töştük,

Kayıp basıp toktogus

Toogo çıga kaçtı ele,

Coru konso toktogus

Zoogo çıga kaçtı ele,

5990- Tügöngön kempir oñbodü,

Takımdap emi koybodü.

Tülkü şımşıp coylobos

Cerge sala kaçtı ele,

Kündüz adam adaşar

5995- Belge sala kaçtı ele.

«Kutulsam» — dep Töştüktün

Közü ketti kızarıp,

«Or, iyregim, orgun!» — dep:

Oyron kempir aytkanda,

6000- Aşıp kelet uzatıp,

Cer menen köktü celpiniş

Cetik kaçıp kaldı emi.

Cer carığı tozokko

Cakın kirip bardı ele.

6005- Carıkka cakın kalganda,

Köñülü ketip bölündü,

Köt cagınan kempiri

Koybooçuday köründü.

Elemandın Er Töştük

6010- Oroyu çoçup, iç küyüp,

Kara caak kamçıını

Karmay kalıp imerdi:

Küçücük canını alamadı.

Kempir daha da hızlandı,

Eleman'ın yiğidi

Küçücük canından vazgeçti.

5985- Dayanamadı Er Töştük,

Gaibin gidip durmadığı

Dağa çıkarak kaçtı,

Akbaba konup duramayan

Kayaya çıkıp kaçtı,

5990- Mendebur kempir peşini bırakmadı,

O zaman da vazgeçmedi.

Tilkinin gitmediği

Yere girerek kaçtı,

Gündüz insanın yolunu şaşırdığı

5995- Geçide doğru kaçtı.

«Kurtulsam» — diye Töştük'ün

Gözleri kızarıp,

«Biç, tıpanım, biç!» — diye:

Lanet kempir söylediğinde,

6000- Aşıp geliyor yakalatmadan,

Yer ile göğü birleştiği

Yerden kaçtı o zaman.

Yer yarığı cehenneme

Yaklaştı.

6005- Yarığa yakın kaldığında,

Gönlü gidip bölündü,

Peşini kempir

Bırakmayacak gibi göründü.

Eleman'ın Er Töştük'ünün

6010- Korkarak içi yanıp

Kara yüzlü kamçıyı

Tutarak çevirdi:

«Karañ kalgır, kantken?» — dep,
Çalkuyruktay tulpardı

6015- Takımga tartıp ciberdi.

Kamçı tiybes Çalkuyruk

Katuu kamçı tiygeni.

Kayrattanıp canıbar

Araanday oozu açılıp,

6020- Kan aralaş ak köbük

Omuroogo çaçılıp,

Etine kelgen Çalkuyruk,

Başın cerge saldı ele,

Kara cerdi tokmoktop,

6025- Kanattı küülöp kaldı ele.

Murundan buusu burkurap,

Elemandın Töştüktü

Alıp uçtu dırkırap.

A degende bir kördü,

6030- Andan kiyyin kim kördü.

Ceti baştuu cezkempir,

Sıyırçı eken, zerçi eken,

Cerdin üstün, cer aldın

Cetik baykap körçü eken.

6035- Epsiz eken al kempir,

Elemandın Töştüktü

Erikpey kuup alğanı.

Cer teşigi çuñkurga

Buta boyu kalganı.

6040- Mına oşondo bul kempir

Amalı katuu arttı emi,

Cer tanabın tarttı emi.

Kolundagı iyrekti

Oñdop kolgo aldı emi.

«Kahrolasica ne yapıyor?» — diye,

Çalkuyruk gibi tulparı

6015- Kamçıladı.

Kamçı değmemiş Çalkuyruk'a

Kamçı sert değdi.

Gayretlenip hayvancağız

Ağzı geniş açılıp,

6020- Kan karışık ak köpük

Göğsüne saçılıp,

Tavına gelen Çalkuyruk,

Başını yere uzatmıştı,

Kara yeri kazıyıp,

6025- Kanadı açılıp kalmıştı.

Burundan buram buram buğu çıkıp,

Eleman'ın Töştük'ünü

Alıp uçtu hızlıca.

İlk önce bir göründü,

6030- Ondan sonra kim gördü.

Yedi başlı cezkempir,

Sihirci imiş, büyücü imiş,

Yerin üstünü ve altını

Uzağı gören imiş.

6035- Beceriksizmiş o kempir,

Eleman'ın Töştük'ünü

Üşenmeden kovaladı.

Yer deliği çukurun

Çok az kaldı.

6040- İşte o zaman bu kempirin

Hilesi daha da artmıştı,

Yer ipini çekti şimdi.

Elindeki tırpanı

Düzgün bir şekilde eline aldı.

6045- «Bölüngürdün, kara cer,
 Bölünö berip ötkün! — dep,
 Carılgırdın, kara cer,
 Carılıp catıp kalgın!» — dep,
 Bul amaldı kıldı ele,
 6050- Kolundagı iyrekti
 Er Töştüktün başınan
 Alıs kelip urdu ele.
 Carıla berip dem öttü,
 Tegerenip cer ketti,
 6055- Oñurayıp cer öttü,
 Oodarılıp cer ketti.
 Çalkuyruk oozun bura albay,
 Cer üstünö tura albay
 Köt cagınan kurkurap,
 6060- Töştük kirip ketti emi,
 Bugün körgön erteñ cok,
 Uşunday eken düynö bok.
 Kulak sulkup, çaç calkun
 Cerge kirdi Er Töştük,
 6065- Carıkçılık şoola cok
 Körgö kirdi Er Töştük.
 Aygay kulak tundurgan
 Duuga kirdi Er Töştük.
 Ayıkpagan çoñ tozok
 6070- Çuuga kirdi Er Töştük.
 Adam kayra çıkkısız
 Orgo kirdi Er Töştük.
 Canduu adam kayrılıgıs.
 Colgo kirdi Er Töştük.
 6075- Arılbagan eñ caman
 Şorgo kirdi Er Töştük.

6045- «Yarıl, kara yer,
 Ayrıl! — diye,
 Yarıl, kara yer,
 Yarılıp kal!» — diye,
 Bu hileyi yaptı,
 6050- Elindeki tırpanı
 Er Töştük'ün başına
 Uzaktan gelip vurdu o zaman.
 Yarılıp aniden,
 Yer alt üst oldu,
 6055- Birden bire değışti,
 Devrilip alt üst oldu.
 Çalkuyruk'un duramayıp,
 Yer üstünde durmayıp
 Arkasından gurlayıp,
 6060- Töştük de girdi o zaman,
 Bugün gördüğün yarın yok,
 Böyle imiş fani dünya.
 Kulağın duymadığı, saçın yolunduğu
 Yere girdi Er Töştük
 6065- Hiç ışık olmayan
 Mezara girdi Er Töştük.
 Şiddeti kulağı sağır eden
 Gürültüye girdi Er Töştük.
 İyileşmeyen büyük ıstırap
 6070- Gürültüye girdi Er Töştük.
 Adamın geri çıkamadığı
 Çukura girdi Er Töştük.
 Kimsenin canlı dönemediği
 Yola girdi Er Töştük.
 6075- Kurtulunamayan en kötü
 Felakete girdi Er Töştük.

Calını öçüp koybogon
 Korgo kirdi Er Töştük
 Kuday bilet ölüştü,
 6080- Kuday bilet er Töştük
 Ölböy aman kelişti.
 Tüştü kempir oruna
 Töştük ketti zımırıp,
 Barsa kelbes coluna.
 6085- Elemandın er Töştük
 Er sırttanı kayran er
 Koroyup çıgıp kelatat.
 Kenceke bergen amanat,
 Astındagı Çalkuyruk,
 6090- Tutam-tutam çaldırıp,
 Berip çıgıp keletat.
 Er Töştüktün özünö.
 Tük eçteme körünböyt,
 Tünörünkü közünö.
 6095- Çamaa çarçap al ketet
 «Öö!» degende oozunan —
 Öcök-öcök kan ketet.
 Cer aldına cetpesten,
 Töştük kaydan toktodu?
 6100- Başına tüşüp çoñ müşkül,
 Kencekenin külazık
 Sırttan Töştük cektodu.
 Can kaltanın içinen,
 Ak baştıktın tübünön
 6105- Ala koyup koluna
 Tañdayına saldı emi:
 Elemandın sırttanı
 Şimirip catıp kaldı emi.

Alevi bir türlü sönmeyen
 Kora girdi Er Töştük
 Kuday bilir ölümü,
 6080- Kuday bilir er Töştük
 Ölmeden sağ salim gelmeyi.
 Düştü kempir çukuruna
 Töştük gitti uçarcasına,
 Gidenin gelmediği yola.
 6085- Eleman'ın er Töştük'ü
 Yiğidin eri kıymetli er
 Kendini gösterip gelir.
 Kenceke'nin verdiği emanet,
 Altındaki Çalkuyruk'u,
 6090- Tutam-tutam otlatıp,
 Verip geliyor.
 Er Töştük'ün kendisine
 Hiçbir şey görünmüyor,
 Kararmış gözüne.
 6095- Güçsüz hâlsiz olur
 «Öö!» deyince ağzından
 Öbek-öbek kan gider.
 Yer altına varmadan,
 Töştük neden durakladı?
 6100- Başına büyük zorluk gelip,
 Kenceke'nin külazığına
 Cesur Töştük ihtiyaç duydu.
 Yan torbasının içinden,
 Ak torbanın dibinden
 6105- Alıp eline
 Ağzına attı o zaman:
 Eleman'ın cesuru
 Hepsini yedi o zaman.

Şimirgende, Töştüktün

6110- Uyugan ceri basılıp,

Umaçtay közü açılıp,

Adam barbas eñ caman

Cerge tüştü Er Töştük.

Köz aynıgan munarık

6115- Çölgö tüştü Er Töştük.

Yediğinde, Töştük'ün

6110- Uyuşan yeri iyileşip,

Fal taşı gibi gözü açılıp,

Kimsenin gitmediği en kötü

Yere düştü Er Töştük.

Gözü alan belirsiz

6115- Çöle düştü Er Töştük.

18- TÖŞTÜK CEYREN SEKİRTPEŞ**MAAMITKA COLUGUP COLDOŞ KILGANI**

Çölgö barıp tüşkündö,
 Köñülü ketip bölünöt,
 Mañdayında boz döbö
 Er Töştökkö körünöt.
 6120- Takıyaday döböğö
 Salıp Töştük bardı ele,
 Çalkuyruk oozun burdu ele,
 Tögöröktün tört burçun
 Tört aylanta kırııp
 6125- Töştük karap turdu ele.
 Karasa közgö ilinbeyt,
 Boz munarık küygön çañ
 Kaysı ekeni bilinbeyt.
 Kukulagan kuzgun cok,
 6130- Kakıldagan karga cok,
 Bugün körgön erteñ cok,
 Uşunday eken düynö bok.
 Munarıktın ar cagı,
 Bozorgondun ber cagı,
 6135- Erbeñ-serbeñ körünöt,
 Karap turup Er Töştük
 Köñülü caman bölünöt:
 «Elçiligi bar bolso,
 Coldoş kılıp alayın
 6140- Cooçulugu bar bolso,
 Tındım kılıp salayın», —
 Dep oşentip Er Töştük,
 Salıp barıp karasa,
 Tikildegen sözü bar,
 6145- Tik karagan közü bar,

18- TÖŞTÜK'ÜN CEYLAN SEKTİRMEZ MAAMIT'A**RASTLAYIP ONUNLA YOLDAŞ OLMASI**

Çöle gittiğinde,
 Gönlü gidip bölünür,
 Karşısında boz tepe
 Er Töştük'e görünür.
 6120- Takke gibi tepeye
 Töştük varmıştı,
 Çalkuyruk'un durdurdu,
 O civarı
 Dört kere dolaşıp
 6125- Töştük bakıp durdu.
 Baksa göze görünmez,
 Belirsiz toz bulutu
 Hangisi olduğu bilinmez.
 Kukulayan kuzgun yok,
 6130- Kakıldayan karga yok,
 Bugün gördüğün yarın yok,
 Böyle imiş fani dünya.
 Belirsizliği öte tarafı,
 Toz bulutunun beri tarafı,
 6135- Bir görünür bir görünmez,
 Bakmaktan Er Töştük'ün
 Gönlü fena bölünür:
 «Niyeti iyi ise,
 Yoldaş olayım
 6140- Düşmanlığı var ise,
 Yok edeyim», —
 Diye böylece Er Töştük,
 Gidip baksa,
 Etkili sözü var,
 6145- Dik bakan gözü var,

Can kazanday başı bar,
 Kılday niçe moynu bar.
 Kılımda bolboyt minday can.
 Kılımgı tiyet bülügü,
 6150- Kökkö, cerge bir tiygen
 Kızıtıltı külüğü.
 Arış urup çurkasa,
 Adam kuup cetkisiz
 Külüktüğü bilengen,
 6155- Tegirmendin bir taşı
 Moynuna ilingen.
 Antalañdap bul özü,
 Öödö-tömön cügürgön.
 Elemandın Er Töştük,
 6160- Çalkuyruk oozun burdu ele.
 Çaması kıyın, zaarı küç
 Çalıp iyçü emedey,
 Çakçayıp barıp al candın
 Cayın surap turdu emi:
 6165- «Öödö-tömön celigip,
 Öpkön köpkön sen kimsiñ?
 Duşmansıñbı, elsiñbi?
 Cindisiñbi, cönsüñbü?
 Irgıp ketet başıñız,
 6170- Tügönüp ketet çaşıñız,
 Aytkandı anık uguñuz!
 Ezelde çıkpıyıt sizdey can
 Çınıñdı aytıp turuñuz?»
 Anda külük munu aytat,
 6175- Adam bilip, curt tuygus
 Ayabagan şumdu aytat:
 «Kabarçıdan kep ugup,

Kazan gibi başı var,
 Kıl gibi ince boynu var.
 Dünyada olmaz böyle can.
 Tarihe kalır yaptığı,
 6150- Göge, yere bir degen
 Lanet olmayasıcının yürüğü.
 Adım atıp koşsa,
 Adam kovup yetişemez
 Yürüklüğü bilinen,
 6155- Değirmenin bir taşı
 Boynuna asılmış.
 Telaş edip kendisi,
 Sağa sola koşuyor.
 Eleman'ın Er Töştük'ü,
 6160- Çalkuyruk'un döndürdü.
 Hâli iyi, çok kuvvetli
 Öldürecekmiş gibi,
 Gözlerini kocaman açıp onun
 Hâlini sorup durdu o zaman:
 6165- «Sağa sola koşturup,
 Göğsü kabaran sen kimsin?
 Düşman mısın, dost musun?
 Deli misin, akli başında mısın?
 Fırlar başınız,
 6170- Tükenir ömrünüz,
 Söyleneni iyice dinleyiniz!
 Asla çıkmaz sizin gibi insan
 Kim olduğunuzu doğru anlatınız?»
 O zaman külük bunu söyler,
 6175- İnsanın bilip, halkın duymadığı
 Ölye olmadık şeyler söyler:
 «Haberciden söz duyup,

Cer üstünön Töştüktü,
 Ceti baştuu cezkempir
 6180- Zıykir okup, köz baylap,
 Cer aldına Töştüktü
 Alıp keldi dep ugup.
 Toguz uuldun kencesi,
 Caratkandın bendesi
 6185- Astındagı Çalkuyruk
 Artık tulpar çoñ külük,
 Elemandın Töştüğü
 Bul cerge salsa çoñ bülük,
 Kaardı katuu salat dep,
 6190- Çalkuyruktun dübürtün
 Ukkar can ölüp kalat dep,
 Şaşkandığım dagı çın.
 Alapayım tabalbay,
 Kaçkandığım dagı çın.
 6195- Bilseñ, mınday barkım bar,
 Cügürgön uçkan candardı
 Kutkarbay turgan narkım bar.
 Celgenime cel cetpeyt,
 Baskanıma mal cetpeyt.
 6200- Kulandı kuusam kutkarbaym,
 Ceyren kaçsa sekirtpeym.
 Er kadrın bilemin,
 Elemandın sırttanı
 Töştük kelse bul cerge,
 6205- Cöö külük bolup bersem dep,
 Oşonu kaalap cürgömün».
 Ceyren Maamıt munu aytıp,
 Aytıp oozun cıygança,
 Anda Töştük munu aytat:

Yer üstünden Töştük'ü,
 Yedi başlı cezkempir
 6180- Sihir yapıp, göz bağlayıp,
 Yer altında Töştük'ü
 Alıp geldi diye duydum.
 Dokuz oğlun küçüğü,
 Yaratanın kulu
 6185- Altındaki Çalkuyruk
 En iyi tulpar büyük külük,
 Eleman'ın Töştük'ü
 Burada büyük savaş çıkarsa,
 Büyük bir hiddet gösterir deyip,
 6190- Çalkuyruk'un ayak sesini
 Duyan can ölüp kalır diye,
 Acele ettiğim doğrudur.
 Ne yapacağımı bilemeyip,
 Kaçtığım da doğrudur.
 6195- Bilsen, şöyle ayrıcalığım var,
 Koşan uçan canları
 Bırakmaz ayrıcalığım var.
 Koşuşuma rüzgâr yetişmez,
 Yürüyüşüme hayvan yetişmez.
 6200- Kulanı kovsam bırakmam,
 Maral kaçsa sektirmem.
 Er kıymetini bilirim,
 Eleman'ın cesuru
 Töştük gelse bu yere,
 6205- Yaya külük olayım onun için diye,
 Bunu isterim».
 Ceylan Maamıt bunu söyleyip,
 Bitirinceye kadar,
 O zaman Töştük bunu söyler:

6210- «Ölüm ortok, can birge
Külük bolsoñ sen, Maamıt,
Ukkun aytkan sözümdü,
Kel emese, Maamıtım,
Muraa bolgun özümö.

6215- Asmandagı cıldızday
Kozgoluşa kalalık,
Kol karmaşıp eköübüz
Dos boluşa kalalık,
Ölsök birge öölü,

6220- Ceti kündük dünüyonün

6221- Kızığın birge körölü.

6210- «Ölüm ortağım, can ortağım
Külük olsan sen, Maamıt,
İşit söylediğim sözümü,
Haydi o zaman, Maamıt'ım,
Arkadaş ol bana.

6215- Gökyüzündeki yıldız gibi
Yana yana duralım,
El tutuşup ikimiz
Dost olup kalalım,
Ölse birlikte ölelim,

6220- Yedi günlük dünyanın

6221- Eğlencesini birlikte görelim.

19- TÖŞTÜKTÜN CER TİŇŞAR**MAAMITKA COLUGUP COLDOŞ KILGANI**

Andan arı bastırsa,
 Takıyaday boz döbö,
 Urçugu çıgıp körünöt,
 6225- Al döbönü körgöndö,
 Elemandın sırttanı
 Köñülü ketip bölünöt.
 Al döböğö barganda,
 Çoñdugu borçuk señirdey,
 6230- Karmaşa ketken adamdı,
 Tiri koyboy cegidey.
 Cerdi tiñşap celigip,
 Öödö-tömön toñkoñdop,
 Kaçıp cüröt eeligip.
 6235- Cerdi tiñşap baypaylap,
 Döböğö çıkpayt say-saylap,
 Aşıp-şaşıp cügürüp,
 Ata, emi kaday bolom dep,
 Közü ketken alaktap,
 6240- Butu ketken salaktap,
 Elemandın sırttanı
 Çalkuyruk oozun burdu ele,
 Söz surap anık bilüügö
 Canına barıp turdu ele.
 6245- «Akılıñdan ayrılıp,
 Şaşıp cürgön sen kimsiñ?
 Arı-beri antañdap
 Kaçıp cürgön sen kimsiñ?»
 Anda Tiñşaar munu aytat:
 6250- «Akılımdan ayrılıp,
 Şaşkandığım dağı cın,

19- TÖŞTÜK'ÜN YER DİNLER MAAMIT'A**RASTLAYIP YOLDAŞ OLMASI**

Oradan ileri gitse,
 Takke gibi boz tepe,
 Doruğu görünür,
 6225- O tepeyi gördüğünde,
 Eleman'ın yiğidi
 Gönlü gidip bölünür.
 O tepeye vardığında,
 Büyüklüğü kaya gibi görünür,
 6230- Kapıştığı insanı,
 Sağ bırakmayıp yiyecek gibi.
 Yeri dinleyip aceleyle,
 Sağa sola koşturup,
 Koşturur durur.
 6235- Yeri dinleyip vay vay diye,
 Tepeye çıkmaz aşağılardan,
 Aceleyle koşturup,
 Eyvah, şimdi ne olacağım diye,
 Gözü gitmiş korkudan,
 6240- Bacakları titreyip,
 Eleman'ın yiğidi
 Çalkuyruk'u döndürdü,
 Kim olduğunu öğrenmek için
 Yanına gitmişti.
 6245- «Aklını yitirip,
 Aceleyle koşturan sen kimsin?
 Sağa sola telaşla
 Kaçıp koşturan sen kimsin?»
 O zaman Yer Dinler bunu söyler:
 6250- «Aklımı yitirip,
 Acele ettiğim doğrudur,

Korgoloorgo cer tappay,
 Kaçkandığım dagı cın.
 Çoñduğu toonun teñindey,
 6255- Karmaşkandı cegidey,
 Töştük kelet dep uktum,
 Kaarlansa al Töştük
 Kaşayta közdü oyot dep,
 Tebelep ketse Çalkuyruk,
 6260- Böödö öltürüp koyot dep.
 Aylam ketip antañdap,
 Şaşkandığım dagı cın.
 Korgolorgo cer tappay,
 Kaçkandığım dagı cın.
 6265- Cerdi tiñşap karasam,
 Tilegimdi bir kuday,
 Berip kalgan körünöt.
 El amanın kaalasam,
 Elemandın Töştüğü
 6270- Kelip kalgan körünöt.
 Oşol Töştük sen bolsoñ,
 Töştükkö kızmat kılucu
 Cer tiñşaar Maamıt men bolsom,
 Korkunuçum bar tüz ele
 6275- Bir caratkan Aldadan
 Tilegenim uşu ele
 Kazba menin orumdu,
 Kaynatpagın şorumdu,
 Aytkanım uşul bilip al,
 6280- Arstan Töştük, tilimdi al!
 Kulak sal aytkan sözümö
 Muraa bolom özüñö.
 Aytkanıña könömün,

Saklanmaya yer bulamayıp,
 Kaçtığım dahi doğrudur.
 Büyüklüğü dağın yarısı kadar,
 6255- Kapıştığını yiyecek gibi,
 Töştük gelecek diye duydum,
 Hiddetlense o Töştük
 Tamamen yok eder diye,
 Çiğneyip gitse Çalkuyruk,
 6260- Boşuna öldürüp koyar diye.
 Hâlim gidip telaş edip,
 Acele ettiğim dahi doğrudur.
 Saklanmaya yer bulamayıp,
 Kaçtığım dahi doğrudur.
 6265- Yeri dinleyip baksam,
 Dileğimi bir Kuday,
 Verecek gibi görünür.
 Halkın esenliğini istesem,
 Eleman'ın Töştük'ü
 6270- Gelmiş görünür.
 O Töştük sen isen,
 Töştük'e hizmet edecek
 Yer dinler Maamıt ben isem,
 Korkum var açıkçası
 6275- Bir yaratan Allah'tan
 Dilediğim bu idi
 Kazma benim çukurumu,
 Kaynatma felaketimi,
 Söyleyeceklerim bunlar bilesin,
 6280- Aslan Töştük, sözümü dinle!
 Kulak ver söyledığım sözüme
 Dost olurum sana.
 Söylediğini yaparım,

Kün çığış menen kün batış

6285- Emine kabar ugulsa,

Azır aytıp beremin.

Coogo kirseñ bolcoşmun,

Cobogon kündö coldoşmun.

Öödögö çıksañ öbökmün,

6290- Ildıyga tüşsöñ cölökmün.

Bir özüñö kerekmin!».

Elemandın Töştüğü

Ak cılıkdan boz bolup,

Anıktaşıp dos bolup,

6295- Talaadan tıñşar tabılıp,

Abiyri mından cabılıp,

Üzülgönü ulanıp,

Elemandın sırttanı

Coldoş taap kubanıp

6300- Çalkuyruk oozun burdu ele,

Eki Maamıt coldoş taap

6302- Emi Töştük turdu ele.

Doğu ile batıda

6285- Ne haber duyulursa,

Hemen söylerim.

Düşmana saldırsan yanındayım,

Kötü günde yoldaşım.

Yükseğe çıkarsan desteğimin,

6290- Aşağıya inersen desteğimin.

Sadece sana lâzımım!».

Eleman'ın Töştük'ü

Ak yilkıdan boz olup,

İyice dost olup,

6295- İssız yerde Yer Dinler bulunup,

Şerefini bu sayede kurtulup,

Kopanı birleşip,

Eleman'ın yiğidi

Yoldaş bulup sevinip

6300- Çalkuyruk'un döndürdü,

İki Maamıt gibi yoldaş bulup

6302- O zaman Töştük durdu.

**20- TÖŞTÜK KUYUNKÖTÖN MAAMITKA
COLUGUP COLDOŞ KILGANI**

Atka minse kişidey,
Cöö cürsö, oñbogur
6305- Celmoguzdun tişindey.
Kariş bolgon boyu bar,
Aalamdın barısın
Bile turgan oyu bar.
Adamdan ceñil eñ eptüü,
6310- Süylöp tursa, bal keptüü,
Cana keldi bir adam:
«Oo botom, körbööm da bilbesem
Toguz uuldun kencesi
Bir kудaydın bendesi,
6315- Mında kelip colukkan,
Beren Töştük, esenbi?
Keleriñ kaalap bilgemin,
«Töştük keler beken?» — dep,
Alda taala kудaydan
6320- Uşunu surap cürgömün.
Atka ceñil, tayga çak
Kuyunköt Maamıt özümün.
Menin cayım uşunday:
Akılım eñ köp, alım az,
6325- Kökdöö menen Kara kan
Cer aldının baaşası,
Cerge kirgir, bizge kas.
Keyiş menen köp cürdük,
«Elemandın sırttanı
6330- Keler beken?» — dep cürdük.
Töştük kelip kaşıma,
Abiyrim mintip cabılıp,

**20- TÖŞTÜK'ÜN HORTUM MAAMIT'A
RASTLAYIP ONUNLA YOLDAŞ OLMASI**

Ata binse insan gibi,
Yayaysa başaramaz
6305- Celmoguzun dişi gibi.
Bir kariş boyu var,
Âlemin hepsini
Bilecek akı var.
İnsandan hafif ve çok becerikli,
6310- Konuşsa, bal sözlü,
Yine geldi bir adam:
«Oo, görmesem de bilmesem
Dokuz oğlun küçüğü
Bir Kудay'ın kulu,
6315- Buraya gelip rastlayan,
Yiğit Töştük, sağ mı?
Geleceğini öğrenmiştim,
«Töştük gelecek miymiş?» — diye,
Allah Teâlâ Kудay'dan
6320- Bunu istiyordum.
Ata hafif, taya uygun
Kasırga Maamıt ta kendisiyim.
Benim hâlim böylece:
Akım çok, kuvvetim az,
6325- Kökdöö ile Kara han
Yer altının padişahı,
Yere giresice, bize düşman.
Çoktandır üzüntü içindeydik,
«Eleman'ın yiğidi
6330- Gelecek miymiş?» — diyorduk.
Töştük gelip karşıma,
Şerefim böylece kurtulup,

Kımbatım Töştük tabılıp,
 Mından arı Kökdöö bar,
 6335- Kelgenderden kep ugam,
 Kökdöönün kızı Külayım
 Elemandın Töştükkö
 Aşık eken dep ugam.
 Külayımdı alarbiz,
 6340- Azapka neçen kalarbiz.
 Al Kökdöönün coldoşu,
 Ceti baştuu cezkempir.
 Cezkempirdin kolunda
 Temir iyrek toru bar,
 6345- Tüşkön kayra çıkısız
 Kökdöönün kazgan oru bar.
 Kuyunkötön Maamittın
 Töştükkö aytar sözü bar.
 Balbandardın baarısı
 6350- Başında calgız közü bar,
 Bilseñ Kökdöö kanı bar,
 Balbandardın baarı bar.
 Bargan can kaytpagan
 Kırk kulak kazan dağı bar.
 6355- Bizge düşman kıyın bar!
 Bul kebimdi ugup al!..».
 Kuçaktaşıp dos bolup
 6358- Kuyunkötön turganı.

Kıymetlim Töştük bulunup,
 Buradan ötede Kökdöö var,
 6335- Gelenlerden duyarım,
 Kökdöö'nün kızı Külayım
 Eleman'ın Töştük'üne
 Âşık imiş diye duyarım.
 Külayım'ı alırsız,
 6340- Büyük azaba uğrarsız.
 O Kökdöö'nün yoldaşı,
 Yedi başlı cezkempir.
 Cezkempirin elinde
 Demirden tırpan sihirli tuzağı var,
 6345- İnenin geri çıkamayacağı
 Kökdöö'nün kazılmış zindanı var.
 Kasırğa Maamıt'ın
 Töştük'e söyleyecek sözü var.
 Pehlivanların hepsinin
 6350- Başında tek gözü var,
 Bilsen Kökdöö hanları var,
 Pehlivanların hepsi var.
 Gidenin geri dönmediği
 Kırk kulplu kazan dahi var.
 6355- Bizim güçlü düşmanımız var!
 Bu sözümü dinle!..».
 Kucaklaşıp dost oldu
 6358- Kasırğa Maamıt.

21- TÖŞTÜK KÖRÖGÖÇ KÖZ MAAMITKA**COLUGUP COLDOS KILGANI**

Anday-mınday degiçe,
 6360- Açıp közdü cumguça,
 Kökdöönü ugup Töştüktün
 Köñülü ketti bölünüp,
 Bet aldınan bir kişi
 Cana keldi körünüp,
 6365- Körögöç Maamıt özü eken,
 Karargan kara közü eken
 Elemandın Töştükkö
 Coldos bolor kezi eken.
 Alp müçölüü er eken,
 6370- Kün çığış menen kün batış,
 Tiktep körüp berüüçü
 Körögöçtün özü eken
 Balbandığı başkaça
 Baatırdığı bir kança
 6375- Er Töştüktün kelerin,
 Al körögöç körüptür,
 «Eleman uulu Töştükkö
 Ölgönçö coldos bolom» — dep,
 Kudaydan surap cürüptür.
 6380- Elemandın Töştükkö
 Coldos da eken, bel da eken,
 Baarı cuktun baarısın
 Körüp berer er da eken.
 Elemandın Töştügü
 6385- Cer aldına tüşköndö,
 Tört Maamıt keldi tabılıp.
 Sırttan Töştük baatırdın
 6388- Abiyri mintip cabılıp.

21- TÖŞTÜK'ÜN HER ŞEYİ GÖREN**MAAMIT'A RASTLAYIP ONUNLA YOLDAŞ OLMASI**

Şöyle böyle derken,
 6360- Göz açıp yumana kadar,
 Köökdöö'yü duyup Töştük'ün
 Gönlü gitti bölünüp,
 Önüne bir kişi
 Yine geldi görünüp,
 6365- Her şeyi gören Maamıt'ın ta kendisiymiş,
 Kara gözü var imiş
 Eleman'ın Töştük'üne
 Yoldaş olacağı an imiş.
 Bahadır görünüşlü er imiş,
 6370- Doğu ile batıyı,
 Bir anda bakıp gördüğü
 Her şeyi görenin ta kendisiymiş
 Pehlivanlığı farklı
 Yiğitliği çokça
 6375- Er Töştük'ün geleceğini,
 O görmüş,
 «Eleman oğlu Töştük'e
 Ölene kadar yoldaş olurum» — diye,
 Kuday'dan dilemiştir.
 6380- Eleman'ın Töştük'üne
 Yoldaş da imiş, arka da imiş,
 Her şeyi
 Görüp verecek er de imiş.
 Eleman'ın Töştük'ü
 6385- Yeraltında indiğinde,
 Dört Maamıt geldi.
 Cesur Töştük yiğidin
 6388- Şerefi böylece kurtuldu.

22- TÖŞTÜK COLBORSKO COLUGUP COLDÖŞ KILGANI

Andan arı col cürsö,
6390- At ayabay mol cürsö,
Elemandın Töştüğü
Urunarga too tappay,
Uruşarga coo tappay,
Örttöy bolup köz caynap,
6395- Ömölçü curtan ayrılıp,
Ölöyün dep şor kaynap.
Eer beldey belesti
Eñkeyip Töştük turdu ele:
Çır-çır, çır, çır-çıgat,
6400- Çırkırap ün bek çıgat,
Çırkıragan açuu ün
Kulak-murun cep çıgat.
Salıp barıp karasa,
Bul kудaydın kılğanı
6405- Adamça aytıp til süylöyt,
Oşo colbors turganı:
«Öçkön bir otum tamızçı, Töştük!
Ölgön canım tırgızçı, Töştük!
Suusap kettim, suu berçi, Töştük!
6410- Eñkeyip baram, et berçi, Töştük!
Cakşılıgıñ köp berçi, Töştük!
Buğu kuudum, baş cedim, Töştük!
Maraldı kuudum, taş cedim, Töştük!
Tomugum boldu caradar, Töştük!
6415- Catamın eçen talaada, Töştük!
Karoöl karap kayrıldım, Töştük!
Kayran buttan ayrıldım, Töştük!
Çın bugu cebes ak colbors

22- TÖŞTÜK'ÜN KAPLANA RASTLAYIP YOLDAŞ OLMASI

Daha ileriye gitse,
6390- Ata acımadan çok gitse,
Eleman'ın Töştük'ü
Çarpışacak dağ bulamayıp,
Karpışacak düşman bulamayıp,
Ateş gibi gözleri yanıp,
6395- Cesur halkından ayrılıp,
Öleyim diye kederlenip.
Eğer beli gibi geçidi
Töştük aştı.
Çır-çır, çır, ses gelir,
6400- Ses çok yüksek çıkar,
Çıkan bu acı yüksek ses
Kulakları sağır eder.
Gidip baksa,
Bu Kудay'ın yarattığı
6405- İnsan gibi konuşur,
O kaplan şöyle der:
«Sönen ateşimi yak, Töştük!
Ölen canımı dirilt, Töştük!
Susadım, su ver, Töştük!
6410- Yanına gelirim, et ver, Töştük!
Çok iyilik yap, Töştük!
Bugu kovdum, baş yedim, Töştük!
Maralı kovdum, taş yedim, Töştük!
Eklem kemiğimden yaralandım, Töştük!
6415- Çoktandır ıssız yerde yatarım, Töştük!
Yola bakarım, Töştük!
Kıymetli bacağımlı yitirdim, Töştük!
Gerçek buğu yemeyen ak kaplan

Çımın tappay zar boldum, Töştük!
 6420- Erdigim ketti kolumdan, Töştük!
 Daakım tüşpöy conumdan, Töştük!
 Dandan cebes kurgan can,
 Kulan cebes kurgan baş,
 Kuuragan başka zar boldum, Töştük!
 6425- Kabımdı taap, kan berçi, Töştük!
 Canımdı zoolap, can berçi, Töştük!»-
 Colbors mintip turganda,
 Elemandın sırttanı
 Köñülü ketip bölündü,
 6430- Butu cara ak colbors
 Tuuganınday köründü.
 «Elimen azgan men — arstan,
 Butunan azgan bul — arstan.
 Çalkuyruk oozun burayın,
 6435- Uşul kayran arstanga
 Bir cakşılık kılayın», —
 Dep oşentip Er Töştük,
 Tizesi cerge bögölüp,
 Çalkuyruktun üstünön
 6440- Çurkap tüştü cügürüp.
 Barıp Töştük karasa,
 Al colborstun butuna
 Çömör kirip ketiptir.
 Bul çömördün kirgeni
 6445- Bir kıylaga cetiptir.
 Cortup cürüp aş tappay
 Arık bolup ketiptir.
 Elemandın sırttanı
 Canında bolot kestigin
 6450- Kından suurop aldı emi,

Sinek bulmayıp muhtaç oldum, Töştük!
 6420- Erliğim gitti elimden, Töştük!
 Eski tüylerim düşmeyip sırtımdan, Töştük!
 Tahıl yemeyen zavallı can,
 Kulan yemeyen zavallı baş,
 Kafatasına muhtaç oldum, Töştük!
 6425- Şifamı bulup, kan ver, Töştük!
 Canımı kurtarıp, can var, Töştük!»-
 Kaplan böyle deyince,
 Eleman'ın yiğidinin
 Gönlü gidip bölündü,
 6430- Bacağı yara ak kaplan
 Kardeşi gibi göründü.
 «Halkımdan ayrılan ben — aslan,
 Bacağını yitiren bu — aslan.
 Çalkuyruk'un durdurayım,
 6435- Bu zavallı aslana
 Bir iyilik yapayım», —
 Diyerek Er Töştük,
 Dizini büküp,
 Çalkuyruk'un üstünden
 6440- Hızlıca indi.
 Gidip Töştük baksa,
 O kaplanın bacağına
 Diken batarak girmiş.
 Bu diken batalı
 6445- Çok olmuş.
 Aş bulamadan dolaşıp
 Zayıf düşmüş.
 Eleman'ın yiğidi
 Yanındaki çelik bıçağı
 6450- Kınından çekip aldı o zaman,

Al colborstun tamanın
 Conup catıp kaldı emi.
 Conup catıp Er Töştük,
 Çömördü suurop saldı emi.
 6455- Çömördü suurgan cerinen,
 İriñ menen kan ketti.
 Al caraluu colborstun
 Oorugan ceri basıldı,
 Umaçtay közü açıldı.
 6460- «Colukkan coogo kez bolsoñ,
 Coldoş bolup beremin,
 Başıña müşkül iş tüşsö,
 Aytkanıña könömün.
 Elemandın Töştüğü
 6465- Degeniñe könöyün,
 Katuu müşkül iş körsöñ,
 Karaan bolup bereyin.
 Elemandın Töştüğü,
 Erge müşkül bir kelet,
 6470- Erge müşkül kelgeni,
 Kırık çalıp, şor kaynayt,
 Kiraanga kelgen kırıgı
 Azık tappay köz caynayt.
 Murutun bulkup kaldı emi.
 6475- «Tütötsöñ dayar bolom» — dep
 Töştükkö bere saldı emi.
 Bul muruttu tütötsöñ,
 Körünöm, Töştük, közüñö,
 Azır ölüp ketkiçe
 6480- Coldoş bolom özüñö, —
 Muruttun cıtı bilinse,
 Kün çığış menen kün batış

O kaplanın tabanını
 Yontmaya başladı o zaman.
 Yontarken Er Töştük,
 Dikenı çekip çıkardı o zaman.
 6455- Dikenı çıkardığı yerden,
 İrin ile kan çıktı.
 O yaralı kaplanın
 Ağrıyan yeri iyileşti,
 Fal taşı gibi gözü açıldı.
 6460- «Karşına düşman çıkarsa,
 Sana yoldaş olurum,
 Başına zor iş gelirse,
 Söylediğini yaparım.
 Eleman'ın Töştük'ü
 6465- Dediklerini yapayım,
 Bir zorlukla karşılaşarsan,
 Sana yardım edeyim.
 Eleman'ın Töştük'ü,
 Ere zorluk bir kere gelir,
 6470- Ere zorluk geldiğinde,
 Felaket gelip çaresiz kalırsın,
 Yiğide gelen felaketi
 Engelleyemeyip çaresiz kalırsın
 Bıyığını kopardı o zaman.
 6475- «Yakarsan hazır olurum» — diye
 Töştük'e verdi o zaman
 Bu bıyığı yakarsan,
 Görünürüm, Töştük, gözüne,
 Şimdi ölene kadar
 6480- Yoldaş olurum sana, —
 Bıyığın kokusu bilinse,
 Doğu ile batıda

Cetken cerge baramın,
Aytkan anık sözüñö
6485- Colugamın özüñö»,
Dep oşentip, ak colbors
6487- Közdön kayım boldu ele.

Olduğun yere gelirim,
Sen söyler söylemez
6485- Seninle buluşurum»,
Diye öylece, ak kaplan
6487- Gözden kayboldu.

23- TÖŞTÜK AYUUGA COLUKTU

Andan arı col cürsö,
 Munarıktın aldında
 6490- Burç tokoydun canında
 Ökürgöndön bakırıp,
 Al tokoygo barganda
 Adamça süylöp bir ayuu:
 «Ooy, Töştük!» — dep çakırat.
 6495- Üstü kamış, astı or,
 Çubama eken calgız col,
 Oloñdogon al ayuu,
 Orgo tüşkön kezi eken.
 Kayra çıkkıs eñ kıyın
 6500- Torgo tüşkön kezi eken.
 Oşo tüşkön çuñkuru
 Astı balkıç, beti muz,
 Ayuu catıp kaygırıp,
 Çıgamın dep beçara
 6505- Tırmagınan ayrılıp.
 Ança Töştük barbası,
 Kıyamattın kıynoosun
 Körö turgan boluptur.
 Or içinde kokoyup
 6510- Ölö turgan boluptur.
 Aybandarı til süylöp,
 Adam ay, kızık munabu iş,
 Al ayuunu körgöndö,
 Elemandın Töştüğü
 6515- Közünün çaşı tögülüp,
 Köñülü ketip bölünüp,
 Karargandan tünörüp,
 Sırttan baatır Töştüktün,

23- TÖŞTÜK AYIYA RASTLAMASI

Oradan ileriye gitse,
 Koca ağacın önünde
 6490- Kenardaki ormanın yanında
 Acı acı ağlayarak böğürüp,
 O ormana gittiğinde
 İnsan gibi konuşup bir ayı:
 «Oy, Töştük!» — diye seslenir.
 6495- Üstü kamış, altı çukur,
 Uzun bir patıkaymış,
 Hiddetlenen o ayının,
 Çukura düştüğü zamanmış.
 Tekrar çıkılmaz zor olan
 6500- Tuzağa düştüğü zamanmış.
 O düştüğü çukurun
 Altı balçık, üzeri buz,
 Ayı orada kederlenip,
 Çıkayım diye zavallı
 6505- Tırnağından ayrıldı.
 O zaman Töştük gelmeseydi,
 Kıyametin azabını
 Görecekti.
 Çukur içinde yapayalnız
 6510- Ölecekmiş.
 Hayvanları insanca konuşup,
 Vay vay, ne kadar ilginç bir iş,
 O ayıyı gördüğünde,
 Eleman'ın Töştük'ünün
 6515- Gözünün yaşı dökülüp,
 Gönlü gidip bölünüp,
 İyice üzülüp,
 Cesur yiğit Töştük,

Bakırlık keldi başına.
 6520- Koyuunun cuudu caşına.
 Cerinen eken bul bakır,
 Colunan azgan bul cakır.
 Kırk kulaç kıl arkandı
 Ayuuga taştay salganı
 6525- Ayuuga koyup kıl arkan
 Ayuu belge çalganı.
 Arstandığı abıdan,
 Anday-mınday degiçe
 Açıp közdü cumguça,
 6530- Ordo kalgan ayuunu
 Ordon suurop alganı.
 Samsalañdap sabılıp,
 Ayuu süylöyt adamça
 Er Töştökkö calınıp:
 6535- «Ölgön candı tirgizgen
 Öçkön ottu tamızgan
 Cer üstünön ırayım
 Cetkirip seni körgözgön.
 Karıp bolgon ayuudan
 6540- Bütün ketti ubayım.
 Çamam kelip, al cetse,
 Sizge kızmat kılamın.
 Başına kıyın iş tüşsö,
 Mañdayıñda turamın.
 6545- Aytkanım uşu bilip al,
 Sırttanım Töştük, tilimdi al!»
 Ayuunun aytkan sözünö
 Arstan Töştük köndü emi,
 Sırttanına al ayuu
 6550- Murutun culup berdi emi.

Çok üzüldü.
 6520- Gözyaşları göl oldu.
 Yerindenmiş bu garip,
 Yollara düşen bu fakir.
 Kırk kulaç kıldan urganı
 Ayıya doğru attı
 6525- Ayıya attığı kıl urganı
 Ayı beline bağladı
 Arslanlığı pek çok,
 Şöyle böyle deyinceye kadar
 Göz açıp yumana kadar,
 6530- Çukurda kalan ayıyı
 Çukurdan çekip aldı.
 Ablak ablak yürüyüp,
 Ayı insan gibi konuşur
 Er Töştük'e yalvarıp:
 6535- «Ölen insanı diriltin
 Sönen ateşi yakan
 Yeryüzündeki merhametlim
 Seni Allah gönderdi.
 Garip olan ayının
 6540- Ne yapacağını bilemedi.
 Gücüm kuvvetim oldukça
 Size hizmet ederim.
 Başına güç iş gelse,
 Yanınızda olurum.
 6545- Söylediğimi bunlardır anla,
 Yiğidim Töştük, dinle beni!»
 Ayının söylediği söze
 Arslan Töştük uydu,
 Yiğidine o ayı
 6550- Bıyığın koparıp verdi o zaman.

Amanat kılıp sırttanıñ
Ayuunun aldı murutun
Can kaltaga salganda,
Ordon çıkkan al ayuu
6555- Sırttandın dosu boluptur.
Karasa közgö ilinbey,
Kay ketkeni bilinbey.
6558- Ayuu kayıp boluptur.

Emanet edip yiğidin
Ayının bıyığını aldı
Çok zor durumda kaldığında,
Çukurdan çıkan o ayı
6555- Yiğidin dostu olmuş.
Baksa göze görünmeden,
Nereye gittiği bilinmeden.
6558- Ayı kaybolmuş.

**24- TÖŞTÜK KUMURSKAGA COLUGUP,
COLDÖŞ KILGANI**

Dagı Töştük col cürdü,
6560- Tört Maamıttı eerçitip,
At ayabay mol cürdü.
Tünörgöndön karargan
Tüz talaaga kez bolup,
Al talaanın boyunda
6565- Orgup tütün bölünöt,
Uyugu menen kumurska
Örtkö ketken körünöt.
Elemandın sırttanı,
Kumurskanı körgöndö,
6570- Köñülü ketip bölünöt.
Elemandın Töştüğü,
Tizesi ketip бүгүлүп,
Çalkuyruktun üstünön
Çurkap түштү cүгүрүп:
6575- «Aylanayın tört Maamıt,
Erendikti erdikti
Kumurskaga salalık,
Küyüp catkan baykuştı,
Acıratıp alalık».
6580- Ceyren sekirtpes Maamıt,
Açıp közdü cumguça,
Anday-mınday degiçe
Suuga salıp bir kiyiz
Er Töştökkö berdi ele.
6585- Küygön ottu colotpoy,
Töştük sabay berdi ele.
Süylöy turgan tili bar,
Adamdan estüü Çalkuyruk,

**24- TÖŞTÜK'ÜN KARINCAYA RASTLAYIP
ONUNLA YOLDAŞ OLMASI**

Töştük tekrar yürüdü
6560- Dört maamıtı takip edip,
Ata acımadan çok yürüdü.
Uçsuz bucaksız
Düz ıssız bir yere rastlayıp
O yerin kıyısında
6565- Duman yükselir,
Yuvası ile karıncanın
Yangına kapıldığı görünür.
Eleman'ın yiğidi,
Karıncayı gördüğünde,
6570- Gönlü gidip bölünür.
Eleman'ın Töştük'ü,
Dizlerini бүкүп,
Çalkuyruk'un üstünden
Hızlıca indi:
6575- «Kurban olayım dört maamıt,
Yiğitlik erliğimizi
Karıncaya gösterelim,
Yanmakta olan zavallıları,
Oradan kurtaralım».
6580- Ceren sektirmez Maamıt,
Göz açıp yumuncaya kadar,
Şöyle böyle deyinceye kadar
Suya batırıp bir keçe
Er Töştük'e vermişti.
6585- Yanan ateşi yaklaştırmadan,
Töştük dövüp durdu.
Konuşup duran dili var,
İnsandan akıllı Çalkuyruk,

Er Töştüktün kanatı,
 6590- Kaçan bolso soop izdeyt
 Canıbardın adatı.
 Çalkuyruk cayı uşunday,
 Arı buudan, arı tınç
 Canıbarım Çalkuyruk
 6595- Maamıt menen celgeni,
 Suuga salıp tokumun
 Er Töştükkö bergeni.
 Tuura cagın Cer tıñşaar,
 Alıp kelip berdi ele.
 6600- Alkım cagın Körögöç
 Talap kelip berdi ele.
 Beri cagın Er Töştük
 Sabap kelip berdi ele.
 Küygön ottu öçürüp,
 6605- Erdikti epsiz saldı ele.
 Kumurskanı al örttön
 Aman alıp kaldı ele.
 Bölögünön tazası,
 Örttönüp catkan kumurska
 6610- Kumurskanın baaşası:
 «Elemandın erkesi,
 Bir kудaydın bendesi,
 Tübümö çoguu ceterde,
 Tügöl örttöp keterde,
 6615- Küygön ottu öçürdü.
 «Küygüzböy kaldıñ canımdı
 Alıp kaldıñ baarımdı,
 Ayta bersem iş kıyın,
 Oyuma kelet bir buyum,
 6620- Baatır Töştük, kebidim uk,

Er Töştük'ün kanadı,
 6590- Her zaman iyilik yapmak
 Hayvancağızın âdetidir.
 Çalkuyruk işte böyle,
 Hem buudan hem mağrur
 Hayvancağızım Çalkuyruk
 6595- Maamıt ile birlikte koştu,
 Suya bırakıp eğer takımını
 Er Töştük'e verdi.
 Yan tarafını Cer Dinler,
 Söndürdü.
 6600- Yukarı tarafını Körögöç
 Söndürdü.
 Beri tarafını Er Töştük
 Söndürdü.
 Yanan ateşi söndürüp,
 6605- Yiğitlik gösterdiler.
 Karıncayı o yangından
 Sağ salım kurtardılar.
 Diğerlerinden farklı
 Yanmakta olan karınların
 6610- Karıncaların padişahı:
 «Eleman'ın gözdesi,
 Bir Kудay'ın kulu,
 Tamamen yok olacakken,
 Hepimiz yanacakken,
 6615- Yangını söndürdü.
 «Yakmadan kurtardın canımı
 Kurtardın hepimizi,
 Anlatsam işin zorluğunu,
 Aklıma gelir bir eşya,
 6620- Yiğit Töştük, sözümü dinle,

Cer aldına kabılıp,
 Bakır bolo beripsiz.
 Kaygırba, Töştük sırttanım,
 Körö turgan azap bar
 6625- Kasıp koygon orun bar,
 Kaynatıluu şoruñ bar.
 Tiyişe turgan eriñ bar,
 Oşol erge barganda,
 Kerek bolor cerim bar.
 6630- Belekke berem butumdu,
 Berenim Töştük alıñız,
 Meenettüü başka iş tüşsö,
 Belekke bergen butumdu
 Bir tütötö salıñız.
 6635- Kumurskalardı kubalap,
 Dal özünö cetemin,
 Cobolop başka iş tüşsö,
 Coldoş bolup ketemin», —
 Dep oşentip kumurska,
 6640- Beren Töştük baatırdın
 Berendigin kördü emi,
 Culup alıp bir butun,
 Sırttan Töştük baatırğa
 Amanat kılıp berdi emi.
 6645- Andan ötüp col cürdü.
 Elemandın Töştügü
 At ayabay mol cürdü.
 Eerçitkeni tört Maamıt,
 Erikse elik atışıp,
 6650- Erikpese talaada
 Kulandı ańdıp, arkar kuup,
 Kurgan Töştük kök calıñ

Yer altında inip,
 Garip olmuşsunuz.
 Tasalanma, Töştük yığidım,
 Görülecek azap vardır
 6625- Kazılmış mezarın vardır,
 Kaçınılmaz felaketin vardır.
 Sataşacak düşmanın vardır,
 O ere vardığında,
 Lazım olacak yerim var.
 6630- Hediye vereyim bacağıımı,
 Yiğit Töştük alınız,
 Başınıza güç iş gelse,
 Hediye verdiğimi bacağıımı
 Bir tutuşturuveriniz.
 6635- Karıncaları kovalayıp,
 Sana gelirim,
 Başa kötü bir iş gelse,
 Yoldaş olurum», —
 Diye böylece karınca,
 6640- Yiğit Töştük bahadırın
 Yiğitliğin gördü o zaman.
 Koparıp alarak bir bacağıını,
 Yiğit Töştük bahadıra
 Emanet edip verdi o zaman.
 6645- Oradan geçip öteye.
 Eleman'ın Töştük'ü
 Ata acımadan çok yürüdü.
 Takip edip dört Maamıt,
 Sıkılınca elik avlayıp,
 6650- Sıkılmazlarsa ıssız yerde
 Kulanı bekleyip, arkar kovalayıp,
 Zavallı Töştük kökcalın

Oynoy turgan künü tuup,
Meken kıldı talaanı.

6655- Beren Töştük sırttanıñ
«Kuk» etkenden kuzgun cok,
«Kak» etkenden karga cok,
Een talaada catıştı.

Er Töştüktün mingeni
6660- Çalkuyruk tulpar sal moyun,
Er Töştük menen tört Maamıt
Een talaada saldı oyun.

Çıkanaktap tınç alıp,
Çırım etip uyku alıp,
6665- Taraza cıldız batıptır,

Tañ kaşkayıp atıptır,
Uykudan Töştük oygonup
On cagina tolgonup,
Cer tıñşaar Maamıt kep aytat:

6670- «Öödö bol, Töştük! — dep aytat,
Cerdin aldın suragan,
Kökdöö degen kanı bar,
Zordugu toonun teñindey,
Kim körünsö cegidey

6675- Aalamdın baarısın,
Ceke kıraar alı bar.

Al Kökdöönün kolunda,
Temir arkan torunda,
Urgaaçının uzu bar,

6680- Üç kızının kencesi
Küylayım degen kızı bar.

Elemandın erkesi
Erdigin eçak biliptir,
Kumar bolup sözüñö,

Eğlenecek günü gelip,
Mekân kıldı ıssız yeri.

6655- Cesur Töştük yığidin
«Kuk» diyen kuzgun yok,
«Kak» diyen karga yok,
Issız vadide kaldılar.

Er Töştük'ün bindiği
6660- Çalkuyruk tulpar ile birlikte,
Er Töştük ile dört Maamıt
Issız vadide eğlendiler.

İyice dinlenip,
Kestirerek uyuyup,
6665- Terazi (Mizan yıldızı) batmıştır.

Tan ağarıp atmıştır.
Uykudan Töştük uyanıp
Sağ tarafına dönüp,
Yer dinleyen maamıt söz söyler:

6670- « Kalk, Töştük! — diye söyler,
Yerin altını yöneten,
Kökdöö denen hanı var,
Büyüklüğü dağın yarısı kadar,
Kim görürse yiyecek gibi

6675- Âlemin hepsini
Tek başına yok edecek kuvveti var.

O Kökdöö'nün elinde,
Demirden urgan tuzağında,
Kadının beceriklisi var,

6680- Üç kızının küçüğü
Külayım denen kızı var.

Eleman'ın gözdesi
Erliğini çoktan bilmiştir,
Sözüne vurulup,

6685- Kusadar bolup özüñö,
Tiygeni saga cürüptür.

Ošo senin ayıñdan
Degenine könüptür,

At başınday altındı

6690- Ala kel dep sırttandı
Kempirge bara beriptir.

Duba okup köz baylap,
Cer astına sizderdi

Azgırıp alıp ketiptir.

6695- Kumar bolgon özüñö
Beytaalaydın özü eken.

Bıyl Töştük özüñö
Tiygeni cürgön kezi eken.

Baştagı atı Külayım,

6700- Kökdöö degen kaapırdın,
Kayratı katuu baatırdın,

Üç kızının kencesi.

Aluuga emi barıp kel,
Colugup kelgin özünö,

6705- Körünüp kelgin közünö!

Töştük, seni sanasa,

Ebegeysiz ezilet,

Et cürögü sögülöt

Uktap catsa, uyku cok,

6710- Basıp cürsö, tıncı cok.

Akırettik tört Maamıt

Bul cerge taştay salıñız.

Ala turgan koluktuñ,

Aşıktan kabar alıñız.

6715- Erendirsiñ, şerdirsiñ,

Özüñ coonun aylasın

6685- Sevdalanıp sana,
Sana varmak istemektedir.

İşte o senin yüzünden
Dediğini yapmıştır.

At başı gibi altını

6690- Al gel diye yiğidi
Kocakarıya gitmiştir.

Dua okuyup sihir yapıp,
Yer altına sizleri

Baştan çıkarıp getirmiş.

6695- Sana sevdalanan
Talihsizin ta kendisi imiş.

Bu yıl Töştük seninle
Evlenecekmiş.

Evvelki adı Külayım,

6700- Kökdöö denen kâfirin,
Güçlü bahadırın,

Üç kızının küçüğü.

Evlenmek için şimdi git,
Gidip görüşüp gel,

6705- Görünüp gel ona!

Töştük, seni istedikçe,

Gayet ıstırap çeker,

Kalbi sökölür

Yatsa uyuyamaz,

6710- Bir yerde duramaz.

Ahretlik dört maamıtı

Burada bırakın.

Evlenecek yârinizden,

Âşıktan haber alınız.

6715- Erensin, aslansın,

Kendin düşmanın hâlini

Abdan bilgen erdirsiñ,
Cer tıñşaar aman bar bolso,
Bardığın bilip ötüüçü,
6720- Aman bolso tört Maamıt,
6721- Demge kalbay cetüüçü...»

Gayet bilen ersin,
Yer dinler sağ olsa,
Hepsini bilecek,
6720- Sağ olsa dört maamıt,
6721- Dinlenmeden hemen gelir...»

25- TÖŞTÜK KÖKDÖÖNÜN KIZI
KÜLAYIMGA COLUKKANI

Körögöçtön kep ugup,
 Külayım bar dep ugup,
 Acal cetse ölüügö,
 6725- Suluusu kündöy Külayım,
 Aykalışıp körüügö,
 Kökdöo erdin şaarına
 Emi Töştük col cürdü.
 Ötkön iştin cayınan,
 6730- Külayımdın ayınan,
 Erikpey Töştük col cürüp
 Esebi çok mol cürüp
 Kün keçkirip, tün bütüp,
 Çalkuyrukka til bütüp,
 6735- Buguday moynun burganı,
 Kişiçe süylöp turganı:
 «Elemandın er Töştük,
 Erdigiñ kalıñ, esiñ çok,
 Enöo Töştük ekensiñ,
 6740- Uluu dümök, ülkön col
 Cürböğön Töştük ekensiñ.
 Endey etek, cayık töş
 Eçtemeni oyлонup
 Bilbegen Töştük ekensiñ,
 6745- Men körgöndü körbösoñ
 Men bilgendi bilbeseñ,
 Tetigi munarık bolup burçtangan,
 Buluñ bolup uçtangan,
 Munarıktı kördünbü?
 6750- Munarıktın etegi
 Karargandı kördüñbü?»

25- TÖŞTÜK'ÜN KÖKDÖÖ'NÜN KIZI
KÜLAYIM'A RASTLAMASI

Her şeyi görenden söz duyup,
 Külayım var diye duyup,
 Ecel gelse ölmeye,
 6725- Güzelliği güneş gibi Külayım'la,
 Birleşip görüşmeye,
 Kökdöo erin şehrine
 O zaman Töştük gitti.
 Olanlar yüzünden,
 6730- Külayım'dan dolayı,
 Üşenmeden Töştük gidip
 Çok fazla yol aşip
 Güneş batıp gece olup,
 Çalkuyruk dile gelip,
 6735- Bugu gibi boynunu döndürdü,
 İnsan gibi konuştu:
 «Eleman'ın er Töştük'ü,
 Erliğin çok, aklın yok,
 Aptal Töştük'müşsün,
 6740- Sonu belli olmayan uzun yolları
 Aşmayan Töştük'müşsün.
 Kısa etek, geniş göğüs
 Hiçbir şeyi düşünüp
 Anlamayan Töştük'müşsün,
 6745- Benim gördüğümü görmezsen
 Benim bildiğimi bilmezsen,
 Oradaki köşedeki belirsiz,
 Köşenin ucunda yerleşen,
 Ağacı gördün mü?
 6750- Ağacın eteğindeki
 Karaltıyı gördün mü?»

Anda Töştük munu aytat,
 Adam bilbes şumdu aytat:
 «Ay, çalgırım buudanım,
 6755- Ayban da bolsoñ, canıbar,
 Ölüm ortok tuuğanım!
 Karargan Töştük közünö,
 Karçalıñkı körünöt,
 Aytpadım bele men baya,
 6760- Ukpadiñ bele sen baya,
 Karañgıda suu içip,
 Közümdü kuday uruptur,
 Tünörgürdün közünö,
 Tük eçteme körünböyt.
 6765- Tündö coldu köp çalıp,
 Meni kuday uruptur...»
 Çalkuyruk emi munu aytat,
 Adam bilgis şumdu aytat:
 «Kokuy Töştük can dostum,
 6770- Olbuy-solbuy kamçı urup,
 Oñ-tetiri temingin,
 Kara bolot oozduktu,
 Kömököygö kagayın,
 Tal cibektey kuyruktu
 6775- Çatkayakka çabayın,
 Kulanday kulak capırıp,
 Kuyunday cerdi sapırıp,
 Ayta-buyta degençe,
 Açıp közdü cumgança,
 6780- Alıp cetip barayın,
 Küyükkön çeriñ basayın,
 Kabagıñ kündöy açayın.
 Beri zaada Külayım,

O zaman Töştük bunu söyler,
 Kimsenin bilmediği şeyler söyler:
 «Ey, atım buudanım,
 6755- Hayvan da olsan, hayvancağız,
 Ahretlik kardeşim!
 Körolası Töştük'ün gözüne,
 Parlayıp görünür,
 Söylememiş miydim ben daha önce,
 6760- İşitmemiş miydin sen daha önce,
 Karanlıkta su içip,
 Közümü Kuday kör etmiş,
 Körolasının gözüne,
 Hiçbir şey görünmüyor.
 6765- Gece çok yol gidip,
 Beni Kuday lanetlemiştir...»
 Çalkuyruk o zaman bunu söyler,
 Kimsenin bilmediği şeyler söyler:
 «Vay Töştük can dostum,
 6770- Sağdan soldan kamçı vurup,
 Sağdan soldan ökçe vurun,
 Kara çelik gemi,
 Azıya alıp,
 İpek teli gibi kuyruğu
 6775- Bacaklarımın arasına alayım,
 Kulun gibi kulak büküp,
 Kasırğa gibi yeri savurup,
 Şöyle böyle deyinceye kadar,
 Göz açıp yumana kadar,
 6780- Götürüp hemen ulaştırayım,
 Arzunu dindireyim,
 Çatık kaşlarını indireyim.
 Peri kızı Külayım'ı,

Körsötöyün közüñö,
 6785- Colotoyun özüñö,
 Men körgöndü körbösoñ,
 Men bilgendi bilbeseñ,
 Kökdöönün eli köçüptür,
 Korgool sanap, kün ötüp
 6790- Korduk tartıp kün sanap,
 Aluuçu carıñ Külayım,
 Kapalanıp kaygırıp,
 Al baykuştun başınan
 Eçen azap ötüptür.
 6795- «Kantse Töştük kelet» — dep,
 Salıngan altın söykösün
 Curtuna taştap ketiptir.
 Demge kalbay bara kör,
 Tilekti kудay berüüçü,
 6800- Söykösün izdep Külayım,
 Özü calgız kelüüçü.
 Een cerde beybakka
 Koşulasıñ kaytasıñ,
 Üzür-mazır kebiñdi
 6805- Külayımga aytasıñ.
 Dart-kumarıñ basa kör,
 Umaçtay közüñ açā kör.
 Türtüp iyip tüyültüp,
 Tüpküç kılıp iyiltip,
 6810- Şibege salıp kudutkun, Töştük,
 Cerdin üstün unutkun, Töştük,
 Kızga cakın kalganda,
 Söykögö cetip barganda,
 «Kubul, Çalım kubul», — dep,
 6815- Çılıbirdan karmap silkseñ sen

Göstereyim gözüne,
 6785- Yaklaştırayım sana,
 Benim gördüğümü görmezsen,
 Benim bildiğimi bilmezsen,
 Kökdöönün halkı göçmüştür,
 Korgol sayıp, gün geçip
 6790- İzdirap çekip gün sayıp,
 Evleneceğın yârin Külayım,
 Kederlenip tasalanıp,
 O zavallının başından
 Çok sıkıntı geçmiş.
 6795- «Ne yaparsam Töştük gelir» — diye,
 Taktığı altın küpesini
 Göçtüğü yere bırakmış.
 Dinlenmeden git,
 Kудay muradına erdirir,
 6800- Küpesini arayıp Külayım,
 Kendisi yalnız geliyordu.
 İssız yerde talihsizle
 Bir araya gelip geri döneceksin,
 Güzel sözlerini
 6805- Külayım'a söyleyeceksin.
 Sıkıntını bastırasın,
 Fal taşı gibi gözlerini açasın.
 İttirerek,
 Destek yapıp
 6810- Güzel sözlerle gönlünü hoş kıl, Töştük,
 Her şeyi unut, Töştük,
 Kıza yaklaştığında,
 Küpeye yanına gittiğinde,
 «Değiş, Çal'ım değiş», — diye,
 6815- Yularımdan tutup silkersen

Altın saka bolom men,
 Katkan eem sen bolgun, Töştük.
 Kökdöönün kızı Külayım,
 Körsöñ körör kızık bar, Töştük,
 6820- Köp cerden körör buzuk bar, Töştük
 Aluuçu zayıñ Külayım
 Kadir tündün özü eken,
 Kasiyettüü küñ eken.
 Oluyazaada al eken
 6825- Kızdığın teşip kızık kıl.
 Muraa bolor özüñö,
 Kulak sal aytkan sözümö!
 Üzülgönün ulayt go,
 Çaçılğanıñ cıynayt go,
 6830- Ölgönçö seni sıylayt go, Töştük,
 Aytkanım uşu bilip al, Töştük!
 Añkoo bolboy tilimdi al, Töştük!
 Okoro tüygön ak tizgin,
 Tartpastan oozum caya kör,
 6835- Kamçı tiybes kara san
 Katuu bir kamçı çaba kör, Töştük!
 Bul kabardı ukkanda,
 Kara caak aybalta
 Karmay kalıp imerdi,
 6840- Kañ dedire Çalkuyruk
 Takımga tartıp ciberdi.
 Okoro tüygön ak tizgin,
 Oroboy oozun caydı ele,
 Kanatı bar buudandın
 6845- Oyuna koyo saldı ele.
 Karan kalğan Çalkuyruk
 Baskan ceri bırırap,

Altın saka olurum ben,
 Saklayacak sahibim sen ol, Töştük.
 Kökdöönün kızı Külayım,
 Onu görünce için gider, Töştük,
 6820- Çok yerde bunu çekemeyen birileri var, Töştük
 Evleneceğin hanımın Külayım
 Kadir gecesinin ta kendisi imiş,
 Değerli cariye imiş.
 Evliya kızı imiş o
 6825- Birleşip eğlenin.
 Arkadaş olur sana,
 Kulak ver söyledığım sözüme!
 Kopanı birleştirir,
 Saçılanı toplar,
 6830- Ölünceye kadar sana saygı duyacak, Töştük,
 Söyledığım bu kadar bilesin, Töştük!
 Aptal olmadan sözümü dinle, Töştük!
 Okoro düğümlemiş ak dizgini,
 Çekmeden serbest bırak,
 6835- Kamçı değmemiş bacaklarıma
 Sert bir kamçı vurup koştur, Töştük!
 Bu haberi duyduğunda
 Kara yüzlü aybaltayı
 Tutarak çevirdi,
 6840- Kang diyerek Çalkuyruk'un
 Bacaklarına vuruverdi.
 Okoro düğümlemiş ak dizgini,
 Dolamadan serbest bırak.
 Kanatlı buudanın
 6845- İstedığı gibi yaptı.
 Güçlü kuvvetli Çalkuyruk
 Bastığı yeri parçalayıp,

Colum üydöy dañkanı
 Sırttanıñ Töştük baatırdın
 6850- Töböşündö çırkırap.
 Adegende bir kördü,
 Andan kiyin kim kördü?
 Buluttuu köktün astınan,
 Muunduu çöptün üstünön,
 6855- Arkırap alıp cürdü deyt.
 Ok cılanday oktolup,
 Tüyülgöndö çok bolup,
 Buguday moynu bultuldap,
 Çakmaktay közü cıltıldap,
 6860- Adam barıp, el körgüs,
 Cerge bardı er Töştük.
 Alması attın başınday
 Körüngön beyiş aşınday
 Cerge bardı er Töştük.
 6865- Barıp turup karasa,
 Söykö amanın kaalasa,
 Çınar terek, Çuk-Terek,
 Kasiyettüü terekti
 Al Külayım biliptir,
 6870- «Kantse Töştük kelet» — dep,
 Al terektin booruna
 Söykönü ilip cürüptür.
 Körsö köñül bölünöt,
 At başınday ak söykö
 6875- Sırttan erge körünöt.
 A «kuday» dep söykönü
 Sırttan Töştük aldı ele,
 Ala koyup oşondo,
 Can kisege saldı ele

Küçük ev gibi toynaktan çıkan toprak parçası
 Cesurun Töştük yığidin
 6850- Tepesine geldi.
 Önce bir göründü,
 Ondan sonra kim gördü?
 Bulutlu göğün altından,
 Muunlu otun üstünden,
 6855- Hızlıca alıp götürdü derler.
 Ok yılanı gibi kıvrılıp,
 Büzüldüğünde yok olup,
 Bugu gibi boyun çevirip,
 Çakmak gibi gözü parlayıp,
 6860- İnsanın gidip halkın görmediği,
 Yere vardı er Töştük.
 Elması at başı gibi
 Cennet aş gibi görünen
 Yere vardı er Töştük.
 6865- Gidip baksa,
 Küpenin kaybolmamasını isteyip,
 Çınar ağacı, Çuk-Terek,
 Kutsal ağacı
 O Külayım bilmiş.
 6870- «Ne yaparsam Töştük gelir» — diye,
 O ağacın gövdesine
 Küpeyi asmıştır.
 Görse gönül bölünür,
 At başı gibi ak küpe
 6875- Yiğit ere görünür.
 Ah «Kuday» diye küpeyi
 Yiğit Töştük almıştı,
 Alarak o zaman,
 Can kesesine koymuştu

6880- Canıbarım Çalkuyruk

Bitteyinde birigip,

Barmaktaydan baş koşkon,

Bir adamga bilinbey,

Bir ele canga tuyguzbay,

6885- Degenime köngün dep,

«Takool bolup bergin» — dep,

Çılbırdan karmap oşondo

Ökçöp turup kaldı ele.

Toodoy bolgon Çalkuyruk

6890- Bir çımınday canına

Saka bolup kaldı emi.

Ala koyup Er Töştük,

Can kaltaga saldı emi.

Çınar terek oynan,

6895- Çuk-Terektin boyunan,

Emi Töştük turguça,

Oñ cak cagın karasa,

Eer beldey moynokton

Orgup-orgup çañ ıgıt,

6900- Baabedinin bat aytıp,

Er Töştüktön can ıgıt.

Orgugan çañdı karasa,

Kara kaşka argımak,

Argımaktın çañı eken,

6905- Kusa bolup Töştükkö,

Ebedeyi ezilgen,

Et tırmağı sozulgan,

Üstündöğü mingeni

Külayımday carı eken.

6910- Kusa bolup al baykuş,

Er Töştüktü körüügö

6880- Hayvancağızım Çalkuyruk

Çocukken birleşip,

Küçükken bir araya geldiğim,

Kimseye bilinmeyip,

Ve duyulmayıp,

6885- Dediğimi yap diye,

«Destek ol» — diye,

Yularından tutup o zaman

Saka olmasını sağladı.

Dağ gibi olan Çalkuyruk

6890- Bir sinek kadar

Saka oldu o zaman.

Onu da alıp Er Töştük,

Can kesesine koydu o zaman.

Çınar ağacının yanından,

6895- Çuk-Terek'in kenarından,

O zaman Töştük kalkıncaya kadar,

Sağ tarafına baksa,

Eğer beli gibi dik geçitten

Buram buram toz çıkar,

6900- Adak adayıp,

Er Töştük çok korktu.

Kalkan toza baksa,

Kara kaşkalı argımak (cins at),

Argımakın tozu imiş,

6905- Hasret kalıp Töştük'e,

İçi ezilen,

Tırnağı uzayan,

Üstündeki binicisi

Külayım yâriymiş.

6910- Hasret kalıp o zavallı,

Er Töştük'ü görmeye

Alda kaydan surap cürgön çağı eken.

Beli kınday, beti ayday,

Meltiregen kara bet,

6915- Bal şekerdey tattı söz,

Meltiregen kara köz,

Er Töştüktü körgöndö,

Şumduktuu sözdön baştadı,

Eçen türdüü söz aytıp,

6920- Ölüp kete taştadı

«Öñümbü — dep, — tüşüm — dep,

Dal uşunday can ele.

Samagan Töştük kişim — dep.

Köz aldıma köründü,

6925- Ak eken menin işim dep,

Keçee caşım çıkkanda

Kabil bolup ıymanım,

Altı koco, beş eşen,

Tünündö nike kıygı.

6930- Tamaşaga batkanbız,

Oynop-külüp catkanbız,

Köynöktü çeçip ırğıtıp

Tamaşaga batkanbız,

Tar töşöktün içinde

6935- Taza oynop catkanbız

Uykudan çoçup oygonsom,

Oñ cagıma tolgonsom,

Körüp catkan tüş eken,

Alda taala kuduret

6940- Bir cibergen işi eken.

Oşol tamaşaga batkanım, —

Körsöm, sizdey kişi eken.

Köründüñ, Töştük, közümö,

Çoktandır arayarak geldiği anmış.

Beli kın gibi, yüzü ay gibi,

Parlayan kara yüz,

6915- Bal şeker gibi tatlı söz,

Parlayan kara göz,

Er Töştük'ü gördüğünde,

Şaşırtıcı sözden başladı,

Her türlü söz söyleyip,

6920- Az daha ölecekti

«Uyanık mıyım, rüyada mıyım diye,

İşte böyle insan idi.

Arzuladığım Töştük'ümü — diye.

Sonunda gördüm,

6925- Kalbim temizmiş diye,

Dün yaşımı doldurunca

Kabul olup duam,

Altı seyit, beş şeyh,

Gece nikâh kıydılar.

6930- Eğleniyorduk,

Oynayıp-gülüyorduk.

Gömleğini çıkarıp fırlatıp

Eğlenceye dalıyorduk,

Dar döşeğin içinde

6935- Eğlenceye dalıyorduk

Uykudan ürküp uyansam,

Sağ tarafıma dönsem,

Bu gördüklerim düş imiş,

Allah Taala kudetlinin

6940- Yaptırdığı iş imiş.

O eğlenceye daldığım,

Meğer, sizin gibi kişi imiş.

Göründün, Töştük, gözüme,

Kuday aydap tuş kılıp,
 6945- Alıp keldi özümö.
 Töröm Töştük, men saga,
 Aşık bolup küygömün.
 Bul calgançı düynödö
 Körböymün dep cürgömün.
 6950- Töştük seni köp surap,
 Tün içinde uyukum çok,
 Kündüzündö tınçım çok,
 Cürögüm küyüp, boorum çok,
 Eçen cıl küttüm sargarıp,
 6955- Ölöyün desem arga çok,
 Çılgıy içim ört canıp,
 Çıday albay şordu can,
 Alapayım tabalbay,
 Atam döönün altın tak,
 6960- Basıp barıp karasam,
 Aylanası çınar bak.
 Atakemdin bağında
 Aytsam sözüm zar ele.
 Denede ceti başı bar,
 6965- Sıyırçı kempir bar ele.
 El azgırıp büldürgön,
 Abıdan ayar cön ele
 İyrek, soku atı bar,
 Şamalday uçkan karkıbar,
 6970- Ceti künü al kempir
 Cerdin astın çalçu ele.
 Ceti kündö al kempir
 Cer üstünö barçu ele.
 Basıp barıp kempirge,
 6975- Men moynumdu burgamın:

Kuday getirip karşılaştırıp,
 6945- Getirdi bana bana.
 Efendim Töştük, ben sana,
 Âşık olup yanmaktayım.
 Bu yalancı dünyada
 Göremem diyordum.
 6950- Töştük seni çok soruşturup,
 Geceleri uyuyamayıp,
 Gündüzleri rahat edemeyip,
 Yüreğim yanıp, bağrım kor,
 Kaç sene bekledim sararıp,
 6955- Öleyim dedim çaresizim,
 Bütün içim yanıp,
 Dayanamayıp talihsiz can,
 Ne yapacağımı bilemeyip,
 Dev babamın altın tahtı,
 6960- Gidip baksam,
 Etrafında çınar bahçesi var.
 Babacığımın bahçesinde
 Söylediğim söz altın idi.
 Gövdesinde yedi başı olan,
 6965- Sihirbaz kempir var idi.
 Halkı kandırıp berbat eden,
 Çok kurnaz biriydi
 Tırpanı ve soku atı var,
 Rüzgâr gibi uçan kıymetli,
 6970- Yedi gün o kocakarı
 Yer altını gezerdi.
 Yedi gün o kocakarı
 Yer üstünü gezerdi.
 Gidip kocakarıya,
 6975- Ben boynumu bükeyim:

«Elemandın Töştüğün
 Alıp kele körgün» — dep,
 Köp calınıp turgamın.
 Kazına oozun açkamın,
 6980- Atakemdin köp altın
 Ayabastan çaçkamın.
 Küyüp, canıp çok boldum,
 Uşu calgan düynödö.
 Seni körböy Er Töştük,
 6985- Kantip tirüü toktoldum!
 Er Töştük, erte kamınıp,
 Eptep meni alıñız,
 Er sırttanı sen bolsoñ
 Menin atam Kökdöögö
 6990- Bir erlikte salıñız.
 Menin atam Kökdöönün,
 Erdigi kıyın, zaarı küç,
 Şek aldırıp sen koysoñ,
 Esil candan küdör üz.
 6995- Kazıp koygon oru bar,
 Kaynatıluu şoru bar.
 Kün çığış menen kün batış
 Tanaptap tartar toru bar.
 Bir çokmoru bir toodoy,
 7000- Balbandan kaçça zoru bar.
 Menin atam Kökdöögö,
 Kelgen adam köp bolgon,
 Ketken adam çok bolgon,
 Katılğan erdin şoru bar,
 7005- Kayranım Töştük, kekimdi uk,
 Barsa kelbes colu bar.
 Kaynagan kalıñ buzuktu,

«Eleman'ın Töştük'ünü
 Alıp getiriver» — diye,
 Çok yalvarmıştım.
 Hazinenin ağzın açmıştım,
 6980- Babacığımın çok altınını
 Acımadan saçmıştım.
 Yanıp tutuşup kor oldum,
 Bu yalan dünyada.
 Seni göremeyip Er Töştük,
 6985- Nasıl yaşadım!
 Er Töştük, çabuk hazırlanıp,
 Bir şekilde beni alınız,
 Er yiğidi sen isen
 Benim baba Kökdöö'ye
 6990- Bir yiğitlik gösteriniz.
 Benim atam Kökdöö'nün,
 Erliği kuvvetli, hiddeti fazla,
 Sen kendini belli edersen,
 Zavallı candan umudunu kes.
 6995- Kazdığı zindanı var,
 Kaçılmaz felaketi var.
 Doğu ile batıyı
 Bağlayıp çektiği tuzağı var.
 Bir topuzu bir dağ gibi,
 7000- Çok pehlivanı var.
 Benim babam Kökdöö'ye,
 Çok insan geldi,
 Geri dönen olmadı,
 Saldıran er felaket uğrar,
 7005- Sevgili Töştük, sözümü dinle,
 Gidilse gelinmez yolu var.
 Çok kötülüğü,

Köröbüz eçen kızıktı.
 Nayzaga kambıl maş bolgun, Töştük!
 7010- Arkama minip sen emi,
 Azırkı keypiñ cogotup,
 Ilcıragan taz bolgun, Töştük!»
 Külayım beybak suluuñuz,
 Er Töştük eköo birigip,
 7015- Ceti kün oyun saldı ele,
 Külayımday suluunun
 Bir etegin cer açtı.
 Bir etegin bereniñ Töştük er açtı
 Ay talaada kezigip,
 7020- Ak buudaydın ununday
 Cuuruluşup kaldı deyt.
 Ak bököndün kılınday
 Suuruluşup kaldı deyt.
 Adırdagı bulaktay
 7025- Coşuluşup kaldı deyt.
 Arkar menen kulcaday
 Koşuluşup kaldı deyt.
 Cañbaştap candı, tındırıp,
 Catıp uyku kandırıp
 7030- Een talaaga konuşup
 Körüşpögön eki aşık
 Erdi-katın boluşup.
 Keremettüü Külayım
 Urgaaçının uzu eken.
 7035- Cer aldında Kökdöönün,
 Abıdan erke kızı ele.
 Er Töştükkö colugar
 Kaalasa kadir tün eken.
 Meltiregen beytaalay

Görürüz pek çok olayı.
 Mızrakta mahir ol, Töştük!
 7010- Arkama binip sen şimdi,
 Şimdiki kılığını bırakıp,
 Çirkin bir kel ol, Töştük!
 Külayım bahtsız güzeliniz,
 Er Töştük ile ikisi birleşip,
 7015- Yedi gün eğlendi,
 Külayım gibi güzelin
 Bir eteğini yer açtı.
 Bir eteğini yiğidin Töştük er
 İssız yerde karşılaşıp,
 7020- Ak buğdayın unu gibi
 Birleştiler derler.
 Ak bököndün tüyü gibi
 Koparıldı derler.
 Yamaçtaki pınar gibi
 7025- Usul usul aktı derler.
 Arkar ile kulca gibi
 Birleştiler derler.
 Uzanıp dinlenip,
 Yatarak uykuya kanıp,
 7030- İssız vadiye yerleşip
 Görüşemeyen iki âşık
 Karı koca oldular.
 Kerametli Külayım
 Kadınların beceriklisi imiş.
 7035- Yeraltındaki Kökdöo'nün,
 En gözde kızı imiş.
 Er Töştük'e karşısına çıkabilecek
 İstese Kadir Gecesi imiş.
 Parlayıp talihsiz

7040- Berizaada küñ eken.
 Kasiyeti başkaça,
 Köp bilgiç, candın biri eken.
 Uşunu aytıp Töştökkö
 Keñ baştıktın tübünön,
 7045- Keteteçinin içinen,
 Alıp çıktı bir buyum,
 Oşo kezde iş kıyın,
 Keremetin bilgizdi
 Al baştıktın içinen
 7050- Er Töştüktün üstünö
 Bir kerektüü tonun kiygizdi
 Al Külayım baykuştun
 Atası Kökdöö kas boldu,
 Keremet tonun kiygende
 7055- Elemandın Töştüğü
 Bir ılcıragan taz boldu.
 Kökdöönün kızı Külayım
 Keremetin bilgizip,
 Kara kaşka argımak
 7060- Artına mingizip,
 7061- Alıp cürüp kaldı deyt.

7040- Peri kızını carıye imiş.
 Haysiyeti farklı,
 Çok bilgili insanın biri imiş.
 Öyle söyleyip Töştük'e
 Geniş torbanın dibinden,
 7045- Küçük kesenin içinden,
 Bir eşya aldı,
 O zaman çok zor,
 Kerametini gösterdi
 O torbanın içinden
 7050- Er Töştük'ün üstüne
 Gerekli elbiseyi giydirdi
 O Külayım zavallının
 Babası Kökdöö düşman oldu,
 Kerametli elbisesini giydiğinde
 7055- Eleman'ın Töştük'ü
 Bir çirkin kel oldu.
 Kökdöö'nün kızı Külayım
 Kerametini gösterip,
 Kara kaşkalı argımakın
 7060- Üstüne bindirip,
 7061- Götürdü derler.

**26- KÜLAYIM TÖŞTÜKTÜ ATASININ
KAŞINA ALIP BARGANINDA KUBULUP
TAZ BOLUP, KÖKDÖÖNÜN UYUN BAGIP
CÜRÜP UYÇU KARA TAZDI ÖLTÜRGÖNÜ**

Oşo köçkö barganda,
Kökdöo cayın surasañ,
Zordugu toonun teñindey,
7065- Körüngöndü cegidey.
Toodoy tulpar at mingen,
Karagayday kamçı alğan,
Kınsız kılıç baylangan.
Kışkı şamal, burkaktay
7070- Kaarı betine aylangan.
Töştük, Töştük bolgonu,
Töştük atka kongonu,
Nık çoñoyup, zor öskön
Elden sonun körö elek,
7075- Adam basıp cürbögön
Cerden sonun körö elek.
Körgöndö köñül bölündü,
Al Kökdöönün canında
Elemandın Töştügü,
7080- Baykap özün karasa,
Korooluday köründü.
Kök erençe camınıp,
Körör bolso Kökdöönü
Kök colborstoy çamınıp,
7085- Kök bolot çokmor kolgo alıp,
Kök tulpar sanga bir salıp.
Töbö çaçı üksöyüp,
Muruttarı tüktöyüp,
Kaardanıp küülönüp,

**26- KÜLAYIM'IN TÖŞTÜK'Ü BABASININ
YANINA GETİRDİĞİNDE TÖŞTÜK'ÜN KEL
KILIĞINA GİRİP KÖKDÖÖ'NÜN İNEĞİNİ GÜDERKEN
SİĞİRTMAÇ KARA KELİ ÖLDÜRMESİ**

O halka vardığında,
Kökdöo'nün hâlini sorarsan,
Büüklüğü dağın yarısı kadar,
7065- Gördüğünü yiyecek gibi.
Dağ gibi tulpara binen,
Köknar gibi kamçısı olan,
Kınsız kılıç kuşanan.
Kış rüzgârı, tipi gibi
7070- Kahrı yüzüne yansıdı.
Töştük, Töştük olalı,
Töştük adını alalı,
Sağlam büyüyüp iyi yetişen
Halkın daha iyisini henüz görmedi,
7075- Kimsenin gitmediği
Yerin iyisini henüz görmedi.
Görünce gönlü bölündü,
Kökdöo'nün yanında
Eleman'ın Töştük'ü,
7080- Dikkatle baksa,
Koroolu (kuş) gibi göründü.
Kim olduğunu belli etmeyip,
Görürse Kökdöo'yü
Gök kaplan gibi saldırıp,
7085- Gök çelik topuzu eline alıp,
Gök tulparın bacağına vurdu.
Tepesindeki saçı kalkıp,
Bıyıkları dik dik olup,
Kızıp hızlanıp,

7090- Külayımga süylönüp.

«İriska tuulgan kulunum,

Arkandagı mingeni 

T r  suuk kanday taz?

Kasiyett   balamdın

7095- Arkasında arbayıp,

Taz mingeni emne?

 ın esebin tabayın,

 ırkıratıp bul tazdın

Azır başın çabayın».

7100-  okmor alıp kürküröp,

K kd   cetip keldi ele.

Külayımdın enesi,

Al Kökdöönün katını

 aptırbastan Kökdöönü,

7105-  ap Çılbırdan aldı ele.

 ılbırına  ırmalıp,

 ı ırıp ıylap oşondo

Kaardangan Kökdöönü

Koyo berbey kaldı ele.

7110- Al Kökdöönün katını

Açuulanıp munu aytat:

«O bogon, kakbaş, o boysu ,

Kaardanıp  amınıp,

Kayratı dı koyboysu .

7115- Kıl ıldagan kakba ım,

Kızı a tiyse  o boysu .

Kızına tiyse  sen, kakbaş,

Egerde eki bolboysu .

Urgaaçının uzuna,

7120-  amınba, kakbaş, kızı a,

Tazdın k  n  cok bolso,

7090- K layım'ı azarladı.

«Kısmetime doğmuş kulunum,

Arkana bindirdi in

Nasıl  irkin bir kel?

Haysiyetli yavrumun

7095- Arkana böyle,

Kel niçin bindi?

 aresini bulayım,

Ağlata ağlata bu kelin

Şimdi ba ını keseyim».

7100- Topuz alıp gürleyip,

K kd   tam gelmişti.

K layım'ın annesi,

O K kd  'n n hanımı

Vurdurmadan K kd  'y 

7105- Hemen yulardan tuttu.

Yularına sarılıp,

Acı acı ağlayarak o zaman

Hiddetlenen K kd  'y 

Bırakmadı.

7110- O K kd  'n n hanımı

Hiddetlenip bunu söyler:

«İ i iyi olmayasica kakbaş,

Hiddetlenip saldırıp,

Bu huyundan vazge miyorsun.

7115- Sinirlenen kakba ım,

Kızına deysen olmayasın.

Kızına deyersen sen, kakbaş,

Hiçbir zaman için iyi gitmez.

Kadınların beceriklisine,

7120- Saldırma, kakbaş, kızına,

Kelin gönlü yoksa,

Kızdın köönü cok beken?

Namıs kılıp baratsañ,

Uşu turgan Külayım

7125- Urgaaçının uzun ele,

Keremettüü kız ele,

Talaadan tapkan bul tazdı

Kızıñ taptı, saa berdi

Uy kötünö salıñız,

7130- Uyçu kılıp alıñız.

Töö artına salıñız,

Döödürögön bul tazdı

Tööçü kılıp alıñız.

Köp kazına bul kerek,

7135- San tümön maldı baguuga

Tak uşunday kul kerek».

Enesi mınday dedi ele,

Tazdı artınan tüşürüp,

Uy kaytargan kara taz

7140- Cöldöş kılıp berdi ele.

Elemandın Töştügü

Uyçu boldu Kökdöögö

Cıyıp uydu kuradı,

Uyga saygak tiygende,

7145- Suuga aydap kirgende,

Elemandın sırttanı,

Catıp alıp oşondo,

Baştagı uyçu tazınan

Kökdöönün cayın suradı:

7150- «Sırdaş bolduk, sırıñdı ayt, tazım,

Körgön bilgen çınıñdı ayt, tazım.

Cumurdagı sırıñdı ayt, tazım,

Uylar keçken dariya,

Kızın gönlü yok mu?

O kadar gururlanıyorsan,

Bu Külayım

7125- Kadınların beceriklisi idi,

Haysiyetli kız idi,

İssız yerde bulduğı bu keli

Kızın buldu, sana verdi

İnek gütmeye gönderiniz,

7130- Sığirtmaç yapınız.

Deve ardına gönderiniz,

Deli gibi olan bu keli

Deveci yapınız.

Çok hazine para gerek,

7135- Sayısız hayvanları beslemeye

Tam bunun gibi kul gerek».

Annesi böyle dediğinde,

Arkasındaki keli indirip,

İnek güden kara keke

7140- Yoldaş yaptı.

Eleman'ın Töştük'ü

Sığirtmaç oldu Kökdöö'ye

Yığıp ineği topladı,

İneğe sinek değıdğinde

7145- Suyu sürüp girdiğinde,

Eleman'ın cesuru,

Yattı o zaman,

Önce çoban kelden

Kökdöö'nün hâlini sordu:

7150- «Sırdaş olduk, sırrını söyle, kelim,

Görüp bildiğin doğruyu söyle, kelim.

Gizlediğin sırrını söyle, kelim,

İneklerin geçtiğı büyük ırmağa,

Keçinde kantip aydaysıñ, tazım?

7155- Uyuñdu kantip aydaysıñ, tazım?

Malıñdı kantip caylaysıñ, tazım?

Kara taz anda munu aytat:

«Tayaktı taamay kolgo alam, tazım,

Uyumdu aydap ketemin, tazım,

7160- Dariya, kölgö ketemin, tazım,

Darıyaga barganda,

Kereñ uy keçüü başta deym tazım.

Corgo torpok coldu başta deym tazım

Darıyadan oşondo

7165- Coon sanga çıkpay suu kalat.

Darıyadan anda keçemin, tazım.

Üyümö anda cetemin tazım.

«Baylangır uyum baylan» deym,

Baylanıp uyum bir kalat.

7170- «Saalğır uyum, saal» deym,

Saalıp uyum bir kalat.

Kün kalkıdap batkanda,

Eldin aldı catkanda,

Kökdöönün ele üç kızı

7175- Kubanıçın kandırsam,

Karın-karın may beret.

Uy kaytargan cazıgım,

Oşol may menin azıgım».

Kılık menen corugun

7180- Uy kaytargan al tazdan

Koyboy surap aldı emi,

Başka sözgö saldı emi:

«El kaalabay, curt körböy,

Erikmek bolduk talaada, tazım.

7185- Çoñ oyuñdu salalı, tazım.

Akşam nasıl sürersin, kelim?

7155- İneği nasıl sürersin, kelim?

Hayvanı nasıl beslersin, kelim?

Kara kel o zaman bunu söyler:

«Bastonu sıkıca elime alırım, kelim,

İneğimi sürüp giderim, kelim,

7160- Irmağa, göle giderim, kelim,

Irmağa varınca,

Sağır inek öne geç derim kelim.

Yorga tosun yol göster derim kelim

Irmaktan o zaman

7165- Su kalçaya kadar gelmez.

Irmaktan o zaman geçerim, kelim.

Evime o zaman ulaşırım kelim.

«Bağlanacak ineğim bağlan» derim,

İneklerim bağlanır.

7170- «Sağılacak ineğim, sağıl» derim,

İneklerim sağılır.

Gün süzülüp battığında,

Halkın bazısı yattığında,

Kökdöö'nün üç kızı

7175- Sevindirirsem,

Tulum-tulum yağ verir.

İnek güden garibim,

İşte o yağ benim azıgım».

Bütün sırrını

7180- İnek güden o kelden

Hepsini öğrendi o zaman,

Başka söze geçti şimdi:

«Halkın istemediği, milletin görmediği,

Canımız sıkıldı ıssız yerde, kelim.

7185- Büyük bir eğlence düzenleyelim, kelim.

Erikkendin baarisın
 Emi cazıp alalı, tazım.
 Çertişmek oynop kalalı, tazım.
 Men turayın, sen çertkin, tazım,
 7190- Sen turganda men çertip,
 Kumardı cazıp alalı, tazım».
 Töştük turdu, taz çertti,
 Zıñgırap Töştük kenebeyt,
 Kançalık çertse kara taz,
 7195- Buçkagına teñebeyt.
 Kara taz tura kaldı ele,
 Töştük çertip saldı ele.
 Uy kaytargan kara taz
 Başı ketti birkırap,
 7200- Canı ketip çırkırıp.
 Elemandın Töştüğü
 Kara tazı soydu deyt,
 Tereñ kazıp oşondo
 Kara tazdı koydu deyt.
 7205- Kün mezgili tolğondo,
 Kün keçkirip bolğondo,
 Elemandın Töştüğü
 Uydu kuup kudutup,
 Darıyaga kelgende,
 7210- Elemandın Töştüğü
 Kara taz aytkan sözdördün
 Takır kebin unutup...
 Öödö-tömön saygaktap,
 Uylar kaçat soksoktop,
 7215- Elemandın Töştüğü
 Al uylardın bardığın
 Takır urup tokmoktop

Canı sıkıntımızı
 Şimdi giderelim, kelim.
 Çertişmek oynayalım, kelim.
 Ben durayım, sen vur, kelim,
 7190- Sen durduğunda ben vurarak,
 Arzumıza erelim, kelim».
 Töştük durdu, kel vurdu,
 Töştük hiç aldırmadan,
 Ne kadar vursa kara kel,
 7195- Hiç aldırış etmedi.
 Kara kel durdu,
 Töştük vurdu,
 İnek güden kara kel,
 Başı gitti parçalanıp,
 7200- Canı gitti bağırıp çağırarak.
 Eleman'ın Töştük'ü
 Kara kel kesti derler,
 Derin kazıp o zaman
 Kara keli koydu derler.
 7205- Gün bittiğinde,
 Güneş battığında,
 Eleman'ın Töştük'ü
 İnekleri sürüp ileriye,
 Büyük nehre geldiğinde,
 7210- Eleman'ın Töştük'ü
 Kara kelin söylediği sözlerin
 Bütün hepsini unutup...
 Aşağı yukarı koşturup,
 İnekler kaçır sığrayıp,
 7215- Eleman'ın Töştük'ü
 O ineklerin olanlarının
 Hepsini pataklayıp

Mında da uylar keçken cok,
Al dayradan ötkön cok.

7220- Er sırttanı Töştüktün

Emi cini kaydı

Töştük tiygen uylardan

Torpok tana kalbadı.

Mına oşondo Er Töştük

7225- Kaardanıp zırgıttı,

Koluna tiygen uylardı,

Kökdöönü közdöy Er Töştük

Koyboy toptop ırgıttı

Öyüzdön Kökdöo bakırdı,

7230- Karatazdap çakırdı:

«Kuturgan taz, seni! — dep —

Uydun baarın ırgıtıp,

Kuuratmak boldun meni» — dep.

Kebi caman akmak taz,

7235- — Keçüü başta! — dep ayda.

Cosunu bölök akmak taz,

— Corgo torpok! — dep ayda.

Kılt esine tüşkönü,

«Kereñ uy, keçüü başta» — dep,

7240- Kök ögüzdü çaptı ele.

Kereñ uy keçüü baştadı

Kelbersigen dariya,

Tuşarga çıkpay kaldı ele.

Corgo torpok col baştap,

7245- Kanattuu ötpös dariya

Şıybılçakka çıktı ele.

«Baylan uyum, baylan» — dep,

Bakırıktı saldı ele,

Kökdöo kandin köp uyu

Bu sefer de ineklerin geçtiği yok,

O nehirden geçtikleri yok.

7220- Er yığdı Töştük'ün

O zaman cinleri tepesine geldi

Töştük'ün değdiği ineklerden

Tosun düve kalmadı.

İşte o zaman Er Töştük

7225- Hiddetlenip zırgıttı,

Eline değen inekleri,

Kökdöo'ye doğru Er Töştük

Bırakmadan toplayıp fırlattı

Öteki taraftan Kökdöo bağırdı,

7230- Karatazdap çağırdı:

«Kudurmuş kel, seni! — diye —

İneklerin hepsini fırlatıp,

Yok ettin beni» — diye.

Sözü kötü ahmak kel,

7235- — Öne geç! — diye sür.

Yaptığı farklı ahmak kel,

Yorgo tosun! — diye sür.

Birden aklına geleni,

«Sağır inek, öne geç» — diye,

7240- Kök boğayı koşturdu.

Sağır inek yol gösterdi

Çoşan ırmak,

Engel olamadı.

Corgo tosun yol gösterip,

7245- Kanatlının geçmediği nehir

Dizine ulaştı.

«Bağlan ineğim, bağlan» — diye,

Bağırdı,

Kökdöo hanın çok ineği

7250- Baylanıp catıp kaldı ele.

«Saal uyum, saal» — dep,

Cana tooş saldı ele,

7253- Saalıp uyu kaldı ele.

7250- Bağlandı.

«Sağıl ineğim, sağıl» — diye,

Yine seslendi,

7253- Sağılıp ineği kaldı.

**27- TÖŞTÜK CALGIZ KÖZDÜÜ
CELMOGUZDU ÖLTÜRGÖNÜ**

Bir cagina karasa,
7255- Meymankana beş saray,
Oñ cagina karasa,
Bölögünön çoñ saray,
Beren kalgan saraydın
Bekemdigi bir dalay.
7260- Elemandın sırttanı
Al saraydın oozuna
Basıp barıp karasa,
Körsö köñül bölünöt,
Adamdan başka sözü bar,
7265- Başında calgız közü bar,
Töödöy balban körünöt.
Al balbandı körgöndö,
Elemandın sırttanı,
Köñülü caman bölünöt.
7270- Töştük, Töştük bolgolu,
Töştük atka kolgolu,
Minday eme körö elek,
Minday eme tuya elek.
Cer üstünön tüşköndö,
7275- Ayabagan çoñ korduk
Körgölü kelgen ekemin.
Acaldan murun men özüm,
Ölgölü kelgen ekenmin, —
Dep oşentip Er Töştük,
7280- Al balbandı körgöndö,
Esi ketip turdu ele.
Açıp közdü cumguça,
Anday-mınday degiçe,

**27- TÖŞTÜK'ÜN TEK GÖZLÜ
CELMOGUZU ÖLDÜRMESİ**

Bir tarafına baksa,
7255- Büyük beş saray,
Sağ tarafına baksa,
Diğerlerinden büyük saray,
Yapılan sarayın
Sağlamlığı çok iyiydi.
7260- Eleman'ın cesuru
O sarayın kapısına
Gidip baksa,
Görse gönül bölünür,
İnsandan farklı sözü var,
7265- Başında tek gözü olan,
Dev gibi pehlivan görünür.
O pehlivanı gördüğünde,
Eleman'ın cesurunun,
Gönlü fena bölünür.
7270- Töştük, Töştük olalı,
Töştük adını alalı,
Böyle bir şey daha görmedi,
Böyle bir şey daha duymadı.
Yer üstünden indiğinde,
7275- Büyük bir felaket
Görmek için gelmişim.
Ecelden önce ben kendim,
Ölmek için gelmişim,
Deyip Er Töştük,
7280- O pehlivanı gördüğünde,
Aklı gitti.
Göz açıp yumuncaya kadar,
Şöyle böyle deyinceye

Buguday basıp torolgon,
 7285- Butuna çaçı orolgon,
 Kermaralday kerilgen,
 Süylörgö sözdön eringen.
 Bir adamga bilinbey,
 Bir kişiğe körünböy,
 7290- Cebeden murun cügürüp,
 Er Töştökkö keldi ele.
 Amandaşıp körüşüp,
 Aga kolun berdi ele.
 Er Töştökkö el bolgon
 7295- Bıytı kündün özü eken,
 Özü emes, Bıytının
 Karargan kara közü eken.
 Oluya zaada özü eken
 Elemandın Töştüktün,
 7300- Oñ közünün, biri eken.
 Bıytı keldi kep baştap,
 Elemandın sırttanga
 Akırın aytıp bek taştap:
 «Çogono kuuray çoorun tart, Töştük,
 7305- Çoñ baatırdın özü eleñ, Töştük,
 Çoçubay cortup, tün katkın Töştük,
 Altındap örgün çaçımdı, Töştük,
 Azat kılğın başımdı, Töştük!
 Cer üstündö turuuçu
 7310- Kayıp kandın kızı elem,
 Ceti baştuu kempiri,
 Azgırıp meni aldı ele, Töştük,
 Cer aldına saldı ele, Töştük.
 Uşintip kудay urdu ele, Töştük,
 7315- Calgız közdü kapırğa

Bugu gibi büyüyen,
 7285- Bacağına saçı sarılan,
 Doru maral gibi kurulan
 Konuşmaktan üşenen.
 Kimseye belli etmeden,
 Kimseye görünmeden,
 7290- Oktan evvel koşup,
 Er Töştük'e geldi.
 Selamlaşıp görüşüp,
 Ona elini uzattı.
 Er Töştük'ün halkından olan
 7295- Bıytı cariyenin ta kendisi imiş,
 Kendi değil, Bıytı'nın
 Kararan kara gözü imiş.
 Evliya çocuğu imiş
 Eleman'ın Töştük'ünün,
 7300- Sağ gözünün, biriymiş.
 Bıytı geldi söze başlayıp,
 Eleman'ın cesuruna
 Yavaş olanları söyleyip:
 « Kuuray kavalını çal, Töştük,
 7305- Büyük yiğidin ta kendisiydin, Töştük,
 Korkmadan geceyi geçir Töştük,
 Beni cariye olmaktan kurtar, Töştük,
 Beni özgür kıl, Töştük!
 Yer üstünde yaşayan
 7310- Kayıp hanın kızı idim,
 Yedi başlı kocakarı,
 Kandırıp beni alıp, Töştük,
 Yeraltına getirdi, Töştük.
 Böyle Allah kahretti beni, Töştük,
 7315- Tek gözlü kâfire

Zorduktap nîke kıydı ele.

Temir arkan kapırdın

Torunda turam, kördüñbü, Töştük?

Calgız közdü celmoguz

7320- Kolunda turam, kördüñbü, Töştük?

Aylanıp uçar kanat tap, Töştük,

Artıkça bolso önör tap, Töştük!

Aldıñda toodoy körüngön

Al Kökdöönün balbanı,

7325- Alışsa, candı tük koyboyt,

Öltürbösoñ, tük bolboyt.

Tındım kılıp koybosofı.

Sıypalğan balban can koyboyt.

Adam bilbes sözü bar,

7330- Başında calgız közü bar.

Ceti künü bolgunça,

Cerdin üstün çalçu ele,

Cana dağı ceti kün

Cerdin astın çalçu ele.

7335- Cana on dört kün ötkünçö

Uşuntip uktap kalçu ele.

Al uykudan oygonup,

Temir şiş kolgo aluuçu.

Töödön törttü sayuuçu,

7340- Tört töönü kaktap bışırıp,

Abıdan toyup aluuçu.

Sırttan eleñ er eleñ,

Temir şiş kolgo ala kör,

Calgız közgö mala kör.

7345- Başın kesip, uşunu

Tındım kılıp sala kör.

Bul balbandı öltürsöñ,

Zorla nikâh kıymıştı.

Demir urganlı kâfirin

Tuzağındayım, görüyor musun, Töştük?

Tek gözlü celmoguzun

7320- Elindeyim, görüyor musun, Töştük?

Dönüp uçacak kanat bul, Töştük,

Çaresini bul, Töştük!

Karşında dağ gibi görünen

O Kökdöo'nün pehlivanı,

7325- Kapışsa, insanı sağ bırakmaz,

Öldürmezsen, asla olmaz.

Yok etmezsen.

Kötü pehlivan kimseyi sağ bırakmaz.

Kimsenin anlamadığı sözü var,

7330- Başında tek gözü var.

Yedi gün boyunca,

Yer üstünü gezerdi,

Tekrar yedi gün

Yer altını gezerdi.

7335- Tekrar on dört gün geçince

Böylece uyuyup kalırdı.

O uykudan uyanıp,

Demir şişi ele alırdı.

Deveden dördünü şişe takıp,

7340- Dört deveyi çevirip pişirip,

İyice doyardı.

Cesur idin er idin,

Demir şişi eline alsın,

Tek göze saplayasın.

7345- Başını kesip, onu

Yok edesin.

Bu pehlivanı öldürsen,

Bizge kудay bergeni,
 Öltürbösöñ balbandı
 7350- Bizdi kудay urganı,
 Tirüü tursa, bul döönü
 Eñkeyip bende alalbayt,
 Eç kim cakın baralbayt.
 Aytkanım uşul bilip al,
 7355- Azır kaalap, tilimdi al.
 Töröbüz Kökdöö bakırsa,
 Töö tosbos kulda köt bolboyt.
 Kaşıkka çıkpas kanım bar,
 Emine kılar alım bar?!
 7360- Kıpızıl temir canında,
 Kıyabın taap bek karmap,
 Köz ortogo mala kör. —
 Köp öçtü mintip ala kör...»
 Sırttan Töştük munu ugup,
 7365- Tegeregin karabay,
 Tegi canın ayabay,
 Kıpızıl munar şiş temir,
 Kıyındı kolgo aldı ele,
 Tegeregin karabay,
 7370- Tegi canın ayabay:
 «Cer üstünön kuyugup,
 Kelgen candın biri elem,
 Tirüü bolboy men emi
 Ölgön candın biri elem,
 7375- Töö moyununday şiş temir,
 Kara candı ayabay,
 Calgız közdün oluna
 Muştap kelip ciberdi.
 Közdö temir tiygende,

Allah işimizi rast getirir,
 Öldürmezsen pehlivanı
 7350- Bizi Allah kahreder,
 Canlı iken, bu devi,
 Kimse yenemez,
 Hiç kimse yaklaşımaz,
 Söylediklerim bunlar bilesin,
 7355- Şimdi dediklerimi yap.
 Efendimiz Kökdöö bağırsa,
 Deve gütmeyen kullar çok korkar.
 Bir kaşık bile kanım yok,
 Bir şey yapacak hâlim yok?!
 7360- Kıpızıl demir yanında,
 Bir şekilde onu alıp,
 Gözünün ortasına sapla. —
 Bütün intikamları böylece al...»
 Cesur Töştük bunu duyup,
 7365- Etrafına bakmadan,
 Katiyen canına acımadan,
 Kıpızıl şiş demiri,
 Onu eline aldı.
 Etrafına bakmadan,
 7370- Katiyen canına acımadan:
 «Yer üstünden yolunu şaşırp,
 Gelen insanın biriyim,
 Diri değilim ben artık
 Ölen canın biriyim,
 7375- Deve boynu gibi şiş demir,
 Kara cana acımadan,
 Tek gözün ortasına
 Bütün gücüyle sapladı.
 Gözüne demir saplandığında,

7380- Közdön suusu dırkırıp,
 Uluk bolsun, alp bolsun,
 Başı ketti birkırıp,
 Canı çıktı çırkırıp.
 Too kuragan emedey
 7385- Uktagan közgö saydırıp,
 Toñkoyup kulap ketti emi.
 Elemandın sırttanı
 Kambıldagı bir dalay,
 Asıl katın Kenceke,
 7390- Amanat bergen kan tögör,
 Karmay kalıp sabınan,
 Suurup alıp kabınan,
 Ayrı şili ortogo
 Kan tögör menen saldı ele,
 7395- Teep suurup aldı ele.
 Altı kulaç ak şamşar,
 Ala koyup oşondo,
 Cürögünün ortogo
 Tübü menen maldı ele,
 7400- Cana suurup aldı ele,
 Orgup çıkkan kara kan,
 Çurkap cetip Bıytı küñ
 Koçuş menen çeñgeldep,
 Üç colu cutup aldı ele.
 7405- Üşkürüp iyse Bıytının
 Oozunan çıgat kök tütün:
 «Calgız canıñ miñ bolsun, Töştük,
 Catkan orduñ cay bolsun, Töştük,
 Cambaşıñ sergip may bolsun, Töştük.
 7410- Bet algan aman bolbosun, Töştük.
 Seni bey orun aytkan oñboysuñ, Töştük.

7380- Gözünün suyunu köpürüp,
 Ulu da olsa, alp de olsa,
 Başı gitti parçalanıp,
 İnleyip canı çıktı.
 Dağ birleştiren biri gibi
 7385- Uyurken göze saplattırıp,
 Yuvarlanıp gitti.
 Eleman'ın cesuru
 Çevikliği pek çok,
 Asıl kadın Kenceke,
 7390- Emanet verdiği kan dökücünün,
 Tutuverip sapından,
 Çekip alıp kınından,
 Tam ortasından
 Kan döker ile vurdu,
 7395- Zorla onu geri çıkardı.
 Altı kulaçlık beyaz kılıcı (pala),
 Alıp o zaman,
 Yüreğinin ortasına
 Dibine kadar sapladı,
 7400- Yine çekip aldı,
 Fıskırıp çıkan kara kan,
 Koşarak gelip Bıytı carıye
 Avuç dolusu ile alıp,
 Üç defa yuttu.
 7405- İçini çekerse (of çekerse) Bıytı'nın
 Ağzından çıkıyor gök duman:
 «Tek canın bin olsun, Töştük,
 Yattığın yer huzurlu olsun, Töştük,
 Dinlenip semiresin, Töştük.
 7410- Karşına çıkan sağ kalmasın, Töştük.
 Seni kargayanın işi iyi gitmesin Töştük.

Örttöngön cürök bastıñ go, Töştük,
Umaçtay közdü açtıñ go, Töştük!
Tilegime cettim ee, Töştük.

7415- Çımınday bolgon bir candı,
Celmoguzdun özünön
Bir kutkarıp kettiñ, ee Töştük!»
Elemandın sırttanı

Bıytının tilin alğanı,
7420- Toodoy calgız közdüünü
Külün örttöp sapırıp,
Tındım kılıp saldı deyt.

Karasa közgö ilinbey,
Kay ketkeni bilinbey,
7425- Calgız közdüü celmoguz
Cuday kılıp saldı deyt.

Calgız köz balban ölüptür,
Calgız közdün ölgönün
Calgız adam körböptür.

7430- Calgız kişi tuybaptır.

Yanan ateşimi söndürdün ya, Töştük,
Fal taşı gibi gözümü açtın ya, Töştük!
Muradıma erdim, Töştük.

7415- Küçücük insanı,
Celmoguzun kendisinden
Kurtardın, Töştük!»
Eleman'ın cesuru

Bıytı'nın dediğini yaptı,
7420- Dağ gibi tek gözlüyü
Yakıp külünü savurup,
Yok etti derler.

Baksa göze görünmez,
Nereye gittiği bilinmez,
7425- Tek gözlü celmoguzu
Yok etti derler.

Tek gözlü pehlivan ölmüş,
Tek gözlünün öldüğünü
Hiç kimse görmemiş.

7430- Hiç kimse duymamış.

28- TÖŞTÜK KÖKDÖÖNÜN KIZI
KÜLAYIMDI ALGANI

Ay böksörüp, kün ötüp,
 Kökdöönün kızı Külayım
 Artık cakşı almadan
 Üçöön taap alıptır.
 7435- Tañ kaşkayıp sürgöndö,
 Cerge carık tiygende
 Bir coolukka tüyüptür,
 Erge tiybey cürgöngö
 Bul kız caman küyüptür.
 7440- Basıp barıp bulakka
 Al cooluktu saldı ele.
 Alma menen cooluktu
 Kökdöö karmap aldı ele.
 Körüp çeçip cooluktu
 7445- Körüp alıp almañı,
 Kökdöö turup tañ kaldı
 Bul almanı körgöndö,
 Atagı kıyın al Kökdöö
 Tüp kötörö el-curtun
 7450- Baarın çoquu cıynadı:
 «Bul alma cönü kanday?» —
 Kalayıktan suradı.
 «Bul alma cayın bilgile!» —
 Dep oşontıp al Kökdöö
 7455- Kaardı katuu saldı ele.
 «Kanday kılāt bizdi», — dep,
 Kaarına çıdabay,
 Kalayık şaşıp kaldı ele.
 Kaarına çıdabay,
 7460- Aksakaldar burulup,

28- TÖŞTÜK'ÜN KÖKDÖÖ'NÜN KIZI
KÜLAYIM'I ALMASI

Aylar geçip günler geçip,
 Kökdöö'nün kızı Külayım
 En iyi elmalardan
 Üçünü bulmuştur.
 7435- Tan ağarıp söktüğünde,
 Yere ıstık değıdinde
 Bir yazmaya sarmış,
 Kocaya varmadığına
 Bu kız fena üzölmüştür.
 7440- Gidip pınara
 O yazmayı batırdı.
 Elma ile yazmayı
 Kökdöö yakaladı.
 Görüp çözüp yazmayı
 7445- Görüp elmayı,
 Kökdöö şaşırdı
 Bu elmayı gördüğünde,
 Şöhretli o Kökdöö
 Bütün halkının
 7450- Hepsini topladı:
 «Bu elmanın anlamı nedir?»
 Halka sordu.
 «Bu elmanın anlamını öğrenin!»
 Deyip o Kökdöö
 7455- Çok öfkelendi.
 «Bize ne yapar», — diye,
 Öfkesine dayanamayıp,
 Halk telaşa kapıldı.
 Öfkesine dayanamayıp,
 7460- Aksakallar dönüp,

Kara sakaldı karadı.
 Kara sakal baarısı,
 Boz baldardı karadı,
 Boz baldarı oşondo
 7465- Kaçıp-kaçıp taradı,
 Aybattanıp, aykırıp,
 Alıp iyüüçü emedey,
 Azaptı saldı er Kökdöo
 Turabı karap oşondo
 7470- Kaarı katuu al Kökdöo
 Börüdüy közü caynadı.
 Buura töödöy kırıldap,
 Caak-baştı çaynadı.
 Bul kapırdın kaarınan
 7475- Ürküp ketip baarısı,
 Canında bir can kalbadı.
 Al Kökdöönün katını
 Canına basıp barganı.
 Kökdöo candın kapırı,
 7480- Çın özünön öödö eken
 Katınının akılı.
 Katını basıp barganı,
 Al almanın cöndörün
 Katinga ayta salganı:
 7485- «Kayıbınan kabıldı,
 Beri kara, oy katın,
 Şumduktuu alma tabıldı.
 Başkı almasın karasam,
 Barı kolgo toktoboy,
 7490- Baarı cogu ezildi,
 Orto almasın karasam,
 Orto ceri ezildi.

Kara sakallılara baktı.
 Kara sakallıların hepsi,
 Gençlere baktı,
 Gençleri o zaman
 7465- Kaçarak dağıldılar,
 Heybetlenip, haykırıp,
 Öldürecekmiş gibi,
 Azap saldı er Kökdöo
 Kim durur o zaman
 7470- Gazabı şiddetli o Kökdöo'nün
 Kurt gibi gözü parladı.
 Buğra gibi gıcırdayıp,
 Dişlerini gıcırdattı.
 Bu kâfirin kahrından
 7475- Ürküp hepsi,
 Yanında kimse kalmadı.
 O Kökdöo'nün hanımı
 Yanına gitti.
 Kökdöo insanın kâfirinden,
 7480- Daha üstünmüş
 Hanımının aklı.
 Hanımı yanına gitti
 O elmanın ne olduğunu
 Hanımına söyledi:
 7485- «Gaipten geldi
 Buraya bak, ey hanım,
 Tuhaf bir elma bulundu.
 Büyük elmaya baksam,
 Hiçbiri elimde kalmadan
 7490- Hepsi ezildi,
 Ortadaki elmaya baksam,
 Orta yeri ezildi.

Kiçi almanı karasam,
 Bışıp kalgan tabı eken,
 7495- Adam ceer çağı eken.
 Bul emine bolucu?
 Bul almanın cön cayın
 Abıdan taap corucu!»
 Anda katın munu aytat,
 7500- Adam bilbes şumdu aytat:
 «Erdigiñ kalıñ, esiñ cok, kakbaş,
 Eçteme menen işiñ cok, kakbaş!
 Degen bir sözgö könbödüñ, kakbaş,
 Kızdardı erge berbediñ, kakbaş!
 7505- Ezilgen alma surasañ,
 Uluu kızıñ Urpayıñ, kakbaş,
 Caagın buurul çalıptır, kakbaş,
 Erge tize tiybey cukarıp,
 Kempir bolup kalıptır, kakbaş.
 7510- Ortonçu kızıñ Bulbulbek, kakbaş.
 Özü erge baralbay, kakbaş,
 Daap biröo alalbay,
 Cartı ömürü kalıptır, kakbaş.
 Senin kiçi kızıñ Külayım,
 7515- Küyöögö tiyer tabı eken, kakbaş,
 Emi cırgar çağı eken, kakbaş.
 Üç kızga bergin üç alma, kakbaş,
 San karadan ayabay,
 Sapırılıp soyo kör, kakbaş.
 7520- Ala toodoy et kılgın, kakbaş,
 Ala köldöy çık kılgın, kakbaş,
 Tulpar butu cetüüçü
 Cerdin baarın çakırgın, kakbaş.
 Kulak ugup, köz körgön

Küçük elmaya baksam,
 Olgunlaşmış zamanı imiş,
 7495- İnsanın yiyeceği zaman imiş.
 Bu nedir?
 Bu elmanın anlamını
 İyice yorumla!»
 O zaman hanımı bunu söyler,
 7500- Kimsenin bilmediği şeyi söyler:
 «Erlığın çok, aklın yok, kakbaş,
 Hiçbir işle alakan yok, kakbaş!
 Denen hiçbir sözü yerine getirmezsin, kakbaş,
 Kızlarını kocaya vermedin, kakbaş!
 7505- Ezilen elma sorarsan
 Büyük kızın Urpayın, kakbaş,
 Perçemleri beyazlamaya başlamış, kakbaş,
 Kocaya eli değmeden incelip,
 Kocakarı olmuş, kakbaş.
 7510- Ortanca kızın Bulbulbek, kakbaş.
 Kocaya varamayıp, kakbaş,
 Cesaret edip biri alamayıp,
 Ömrünün yarısı geçmiş, kakbaş.
 Senin küçük kızın Külayım'ın,
 7515- Evleneceği zamanı imiş, kakbaş,
 Tam eğlenecek zamanı imiş, kakbaş.
 Üç kıza ver üç elma, kakbaş,
 Sayısız hayvanından acımadan,
 Savurup kes, kakbaş.
 7520- Ala Dağ gibi et kıl, kakbaş,
 Ala Göl gibi çık yap, kakbaş,
 Tulparın ulaşacağı
 Halkın hepsini çağır, kakbaş.
 Kulağın duyup gözün gördüğü

7525- Eldin baarın çakırgın, kakbaş,
 Kalık cıyılıp kalgende,
 Çubatuuga salalı, kakbaş.
 Alma menen bir ursa,
 Meyli sokur, ce çolok,
 7530- Cindi, tökör bolso da,
 Küyöö eken dep tabalı, kakbaş»...
 Kaarın basıp al Kökdöö,
 Aytkanınday kıldı deyt,
 Kalayıktı cıydı deyt.
 7535- Kalk çogulup kaldı deyt,
 Kalktın baarın oşondo
 Çubatuuga saldı deyt.
 Kalktın baarı çurkurap,
 Çubap berip turdu ele.
 7540- Çuburgandar içinen,
 Uluu kızı Urpayım
 Kandın uulu Kanbaça,
 Kanbaçanı urdu ele,
 Ortonçusu Bulbulbek
 7545- Bektin uulu Bekbaça,
 Bekbaçanı urdu ele,
 Ortonçusu, uluusu
 Küyöö taap turdu ele.
 Kiçi kızı Külayım,
 7550- Maralday basıp torolup,
 Başına çaçı orolup,
 Buguday basıp torolup,
 Butuna çaçı orolup,
 Meltiregen beytaalay
 7555- Kerile basıp kenebey,
 Cıyılıp kelgen köp candı

7525- Halkın hepsini çağır, kakbaş,
 Halk toplanıp geldiğinde,
 Sırayla geçir, kakbaş.
 Kızlar elma ile kimi vurursa,
 Kör olsun çolak olsun
 7530- Deli olsun total olsun
 Damat olarak kabul edelim, kakbaş»...
 Öfkesini dindirip Kökdöö,
 Söylediği gibi yaptı derler,
 Halkı topladı derler.
 7535- Halk toplanıp kaldı derler,
 Halkın hepsini o zaman
 Sıra ile geçirdi derler.
 Halkın hepsi gürültüyle,
 Birbiri ardınca geçtiler.
 7540- Geçenlerin arasından,
 Büyük kızı Urpayım
 Hanın oğlu Kanbaça,
 Kanbaça'yı vurdu,
 Ortancası Bulbulbek
 7545- Beyin oğlu Bekpaça,
 Bekbaça'yı vurdu,
 Ortancası, büyüğü
 Kocalarına buldular.
 Küçük kızı Külayım,
 7550- Maral gibi yürüyüp,
 Başına saçı dolanıp,
 Bugu gibi yürüyüp,
 Ayaklarına saçı dolanıp,
 Sessizce talihsiz
 7555- Caka satıp yürüyüp umursamadan,
 Toplanıp gelen çok insana

Buçkagina teñebey,
 Catıp aldı Külayım.
 Kumurskaday caynatıp,
 7560- Eldin şorun kaynatıp,
 Kayra-kayra çubatıp,
 Mında küyöö tappadı.
 Tolkutup aydap kalktı,
 Tokson kayra çubattı,
 7565- Mında küyöö tappadı.
 Al Kökdöönün munara,
 Biyiktigin suraba.
 Sölökötü, söölötü,
 Al Kökdöönün kelbeti,
 7570- Altmış balban, kırk celdet
 Al Kökdöönün cökörü.
 Munaradan çamınıp,
 Buyruk kılıp çakırdı:
 «Cer betinen can koyboy,
 7575- Baarın aydap kelgin» — dep,
 Kaar salıp oşondo,
 Balbandarga bakırdı:
 «Atañdın körü kalayık,
 Ak sakalduu kariñ kel,
 7580- Akıl bilgen baarıñ kel.
 Buygat konup buytkada,
 Bul carlıktı ukpastan,
 Kalıp kalgan bar beken?»
 Kökdöö antip turganda,
 7585- Tilegin kудay beriptir,
 Kabar ugup tuyunup,
 Tört Maamıtı keliptir.
 Cer tiñşaçu Maamıtı,

On paralık kıymet vermeden,
 Umursamadı Külayım.
 Karınca gibi çok yayılıp,
 7560- Halkın rahatını kaçırıp,
 Tekrar tekrar sırayla geçirdi,
 O zaman da koca beğenmedi.
 Durdurup tekrar halkı,
 Doksan kere sırayla geçirdi,
 7565- O zaman da koca beğenmedi.
 O Kökdöö'nün kulesi,
 Yüksekliğin sorma.
 Görünüşü,
 O Kökdöö'nün görünüşü,
 7570- Altmış pehlivan, kırk cellât
 O Kökdöö'nün dalkavuğu.
 Kuleden bağırıp,
 Emir verip çağırdı:
 «Yeryüzünde insan koymayıp,
 7575- Hepsini sürüp getirin» — diye,
 Öfkelenip o zaman,
 Pehlivanlara bağırdı:
 «Ey halk,
 Ak sakallı ihtiyarın gelsin,
 7580- Akılların hepsi gelsin.
 Kenarda köşede kalan,
 Bu fermanı işitmeyen,
 Kimse var mı imiş?»
 Kökdöö böyle dediğinde,
 7585- Dileğini Kудay vermiştir,
 Haberi işitip,
 Dört maamıtı gelmiş.
 Yer dinler maamıtı,

Cetik eken, er eken,
 7590- Al Maamıtı munu aytat:
 «Oydo Kökdöö arstanım,
 Kelbegen can az kaldı,
 Öz uyuñdu kaytargan,
 Uy östürgön taz kaldı».
 7595- Altı balban, kırk celdet,
 Anday-mınday degiçe,
 Açıp közdü cumgança,
 Alıp cetip kaldı ele,
 Çubatuuga saldı ele.
 7600- Kökdöö kızı Külayım,
 Kolundagı almasın,
 Bargan tazga saldı ele
 «Kandın kızı cañıldı...»
 Barı curtun baarısı
 7605- Çuuldaşıp kaldı ele.
 Kayra-kayra kalk çubayt,
 Kayra urat Külayım,
 Dagı-dagı el çubayt,
 Dagı urat Külayım,
 7610- Bölögünö kayrılbayt,
 Er Töştüktön ayrılıbayt.
 Süyüp tokmok salganı,
 Körüp turup Kökdöö kan,
 Cini kelip kalganı:
 7615- «İrıska tuugan kulunum,
 Tazga tiyçü bul bele?
 Taz aluuçu kul bele?» —
 Dep oşontip Kökdöö kan
 Ökürgöndön bakırıp,
 7620- Aykırığı taş carıp,

Akıllı imiş, er imiş,
 7590- O maamıtı bunu söyler:
 «Oydo Kökdöö arslanım,
 Gelmeyen insan çok az kaldı,
 Senin ineğini güden,
 İnek besleyen kel kaldı».
 7595- Altı pehlivan, kırk cellat,
 Şöyle böyle deyinceye kadar,
 Göz açıp yumana kadar,
 Hemen getiriverdiler,
 Kızın önünden geçirdiler.
 7600- Kökdöö kızı Külayım,
 Elindeki elmasını,
 Gelen kele fırlattı
 «Hanın kızı yanıldı...»
 Bütün halkın tamamı
 7605- Gürültü kopardı.
 Tekrar tekrar halk sırayla geçer,
 Tekrar vurur Külayım,
 Yine halk sırayla geçer,
 Tekrar vurur Külayım,
 7610- Başkasına bakmıyor,
 Er Töştük'ten vazgeçmiyor.
 İsteyerek atınca,
 Bunu gören Kökdöö han,
 Öfkelendi:
 7615- «Talihime doğan yavrum,
 Kele varacak bu mudur?
 Kelin alacağı kul muydun?»
 Diye öylece Kökdöö han
 Yaygara koparıp bağırıp,
 7620- Haykırması taşı yarıp,

Müşkül tartıp turdu ele.

Basıp keldi oşondo,

Al Kökdöönün katını:

«Kökdöö bolboy kurup kal,

7625- Baatır sendey bolobu,

Seni baatır degen oñobu?

Eldi cıyıp alganıñ,

Çubatuuga salganıñ,

Kaaladı kızı tiybeybi,

7630- Anık özü süyböybü,

Kaardanıp bolboysuñ,

Kayratıñdı koyboysuñ.

Mintseñ, kakbaş, oñboysuñ!

Tazdın köönü cok bolso,

7635- Kızdın köönü cok beken?!»

Uluusunun tiygeni —

Kandın uulu Kanbaça,

Ortonçusu tiygeni —

Bektin uulu Bekbaça,

7640- Kencesinin tiygeni —

Ilcıragan taz boldu.

Kaardanıp bakırıp,

7643- Al küyöögö kas boldu.

Üzüntüye battı.

Yanına o zaman,

O Kökdöö'nün hanımı:

«Kökdöö olma yok ol,

7625- Bahadır senin gibi olur mu,

Sana bahadır diyen olur mu?

Halkı topladın,

Sıradan geçirdin,

İsteyerek kızın evlenmez mi,

7630- Kendisi sevmez mi,

Öfkelenip duruyorsun,

Gazabından vazgeçmiyorsun.

Böyle yaparsan, kakbaş, yaşamazsın!

Kelin hatırı yoksa,

7635- Kızın hatırı da mı yok?!»

Büyüğünün vardığı

Hanın oğlu Kanbaça,

Ortancasının vardığı

Beyin oğlu Bekbaça,

7640- Küçüğünün vardığı

Çirkin kel oldu.

Öfkelenip bağırıp,

7643- O damada düşman oldu.

**29- KÖKDÖÖ CAKŞI KÜYÖÖLÖRÜN
KULAN, KİYİK-TEKE ATIP KELÜÜGÖ
CUMŞAGANI. TÖŞTÜK DA BARIP AL
EKÖÖNÖ TAMGA SALGANI**

Bir künü catıp al Kökdöö
7645- Kaardanıp bakırdı,
Küyöölördü çakırdı:
«Kandın uulu Kanbaça,
Kazır kelsin bul küyööm,
Bektin uulu Bekbaça,
7650- Belen kelsin bul küyööm.
Ce kandıra kalıñ berbedi,
Ce toydura toy berbedi,
Toktolboy bat kelsin — de, —
Kızmat kılıp bersin! — de,
7655- Oy kiyigin kubalap.
Toogo aydap solosun,
Too kiyigin kubalap,
Oygo aydap solosun.
Degen sözgö könsün de,
7660- Tun kulandın özünön
Toksondu -atıp bersin de,
Degen sözgö könbösö,
Kulandan atıp berbese,
Körünbösün közüme,
7665- Colobosun özümö.
Bul işimdi kılın de,
Bul işimdi kılın soñ,
Küyöö bolup tursun de».
Kökdöö kandın celdetter
7670- Cetip çoguu barganı,
Küyöölördün baarına:

**29- KÖKDÖÖ'NÜN İYİ DAMATLARINI
KULAN VE DAĞ KEÇİSİ VURUP
GETİRMEYE GÖNDERMESİ TÖŞTÜK'ÜN
DE GİDİP İKİSİNİ DAMGALAMASI**

Bir gün Kökdöö
7645- Öfkelenip bağırđı,
Damatlarını çağırđı:
«Hanın oğlu Kanbaça,
Hemen gelsin bu damadım,
Beyin oğlu Bekbaça,
7650- Hemen gelsin bu damadım.
Yeteri kadar başlık vermedi,
Doyuracak kadar toy vermedi,
Durmadan hemen gelsin— de,
Hizmet etsin! — de,
7655- Oy keçisini kovalayıp.
Dağa sürüp doldursun,
Dağ keçisini kovalayıp,
Oya sürüp doldursun.
Denileni yapsın de,
7660- İlk doğan kulanların
Doksanı versun de,
Denileni yapmazsa,
Kulan vurmazsa,
Görünmesin gözüme,
7665- Yaklaşmasın bana.
Bu dediğimi yapsın de,
Bu dediğimi yaptıktan sonra,
Damadım olsun de».
Kökdöö Han'ın neferleri
7670- Beraberce gittiler,
Damatların hepsine:

«Degenine köngün, — dep,
Kulan atıp bergin!» — dep,
Katuu kabar salganı.

7675- Kandın uulu Kanbaça,
Bektin uulu Bekbaça,
Küyöölördün baarina,
Ok ötpös ton kiygizdi,
Ok cetpes at mingizdi.

7680- Cay caragın şayladı,
Küyöölördün baarının
Canına saadak bayladı.

Kiçi kızı Külayım,
Kız orduna körgön cok,

7685- «Uy kaytargan tazım», — dep,
Küyöo orduna körgön cok.

Ardıkkandan Külayım,
Bolcolu cok küygüzgön.

«Taz küyöögö tiydi» — dep,

7690- Uykanaga kirgizgen.

Çıday albay Külayım,
Çılgıy içi ört canıp,
Köñülü ketip bölünüp,

Közünün caşı tögülüp,

7695- Çıñırıp ıylap çırkırıp,
Kökdöo kandın üyünö

At surap kirdi burkurap:

«Degen sözgö könüñüz, ata.

Ala kılbay, çettetpey,

7700- Menin da küyöömö bir at beriñiz, ata.

Bir kundaydı karañız, ata, »

Küyöömö bir at beriñiz, ata,

Küyööñdön küyööm kem emes, ata.

«Söyleneni yapın, — deyip,
Kulan vurup getirin!» — deyip,
Büyük haber götürdüler.

7675- Hanın oğlu Kanbaça,
Beyin oğlu Bekpaça,
Damatların hepsine,
Ok geçmez elbise giydirdi,
Ok yetişemeyen ata bindirdi.

7680- Silahlarını hazırladı,
Damatların hepsinin
Yanına okluk bağladı.

Küçük kızı Külayım'ı,
Kız yerine koyan yok,

7685- «İnek güden kelim», — diye,
Damat yerine koyan yok.

Utancından Külayım,
Tarifi yok üzüntüsünün.

«Kel kocaya vardı» — diye,

7690- İnek ahırına yerleştirdi.

Dayanamayıp Külayım,
İçi yanıp tutuşup,
Gönlü gidip bölünüp,

Gözünün yaşı dökülüp,

7695- Acı acı ağlayıp,
Kökdöo hanın evine

At isteyip girdi ağlayarak:

«Dediğimi yapın, baba.

Ayırmadan, dışlamadan,

7700- Benim de kocama bir at veriniz, baba.

Allah'ınızı seviyorsanız, baba, »

Kocama bir at veriniz, baba,

Diğerlerinden kocam eksik değil, baba.

Kemite koyor er emes, ata!»

7705- Atası turdu küülönüp,

Külayımgı süylönüp:

«Talaadagı kulandı

Taz atıp alar cön barbı?»

Al Kökdöönün katını

7710- Emi çıktı küülönüp,

Kökdöögö karay süylönüp:

«Degen sözgö könsöñçü, kakbaş,

Külayımdı ıylatpay,

Koygo cetpes Koñurboz,

7715- Koñurbozdu berseñçi, kakbaş!

Berseñ caman taz küyööñ,

Bastıra albay belde ölsün,

Mee kaynagan çöldö ölsün, kakbaş.

Cobonu colbors baştasın,

7720- Kaçırıp çıgıp oşondo,

Kamandar çalıp taştasın.

Kızıñdın köönün mokotkun,

Tazdın közün cogotkun, kakbaş,

Amal menen soysoñçu, kakbaş,

7725- Kaçırğan kara buuranı

Kak coluna koysoñçu, kakbaş.

Koñurboz cürböy kalbaybı, kakbaş.

Kara buura albaybı, kakbaş.

Eki bölüp salbaybı, kakbaş.

7730- Esebin buura tappaybı, kakbaş,

Endilegen caman taz,

Entigip ölüp catpaybı, kakbaş!»

Degenine köndü deyt,

Koygo cetpes Koñurboz,

7735- Külayımdın koluna,

Dışlanacak er değıl, baba!»

7705- Babası durdu öfkelenip,

Külayım'a söylenip:

«Vadideki kulanı

Kelde vurabilecek hâl mi var?»

O Kökdöö'nün hanımı

7710- O zaman çıktı öfkelenip,

Kökdöö'ye bakıp söylenip:

«Denileni yapsana, kakbaş,

Külayım'ı ağlatmadan,

Koyuna yetişemeyen Konurboz,

7715- Konurboz'u versene, kakbaş!

Versen kötü kel damadın,

Aşamadan geçitte ölsün,

Beyin kaynayan çölde ölsün, kakbaş.

Göstereyin kaplan gücünü,

7720- Saldırıp o zamanda,

Yabani domuzlar dişleriyle kessin.

Kızının gönlünü soğut,

Keli yok et, kakbaş,

Hile ile yok etsene, kakbaş,

7725- Saldıran kara buğrayı

Tam önüne çıkarsana koysana, kakbaş.

Konurboz yürümeden kalmaz mı, kakbaş.

Kara buğra onu öldürmez mi, kakbaş.

İkiye bölmez mi, kakbaş.

7730- Dertten buğra kurtarmaz mı bizi, kakbaş,

Kekeleyen kötü kel,

Can çekişip ölmez mi, kakbaş!»

Dediğini yaptı derler,

Koyuna yetişemeyen Konurboz'u,

7735- Külayım'ın eline,

Emi Kökdöo berdi deyt.
 Beylin körgön çoçudu,
 Koñurbozdun üstünö
 Kurumşu, kuurdan tokudu,
 7740- Kökdöönü kuday uruptur,
 Taz küyöönü cutuuga
 Mınday kılık kılıptır.
 Kaçır kara buuranı
 Kak coluna koyuptur,
 7745- Cer aldına koyuptur,
 Elemandın Töştüktün
 Körgönü mınday boluptur.
 Koygo cetpes Koñurboz
 Elemandın sırttanı
 7750- Uykanaga bayladı,
 Elikmesi çoñ karmap,
 Ökçöp iyip sakanı,
 Çalkuyruktu mindi deyt.
 Çayıñgini kiydi deyt,
 7755- Elemandın sırttanı
 Körsö köñül bölünüp,
 Opol toodoy körünüp,
 Kiyik közdöy oşondo
 Salbırın cürüp kaldı deyt,
 7760- Cürüp kelgen çalgındı,
 Kaçır kara buurası
 Kak aldınan çıkkanı,
 Başın cerge salganı,
 Basa kalçu baştanıp
 7765- Er Töştüktü karata
 Kalcañ urup kalganı.
 Oozun açsa al buura,

O zaman Kökdöo verdi derler.
 Hâlini gören korktu,
 Konuzboz'un üstüne
 Eski keçeyi eğerledi,
 7740- Kökdöo'yü Allah kahretmiş,
 Kel damadını kurtulmak için
 İşte böyle iş yapmış.
 Azgın kara buğrayı
 Tam yoluna koymuştur,
 7745- Önüne koymuştur,
 Eleman'ın Töştük'ünün
 Gördüğü böyle olmuştur.
 Koyuna yetişemeyen Konurboz'u
 Eleman'ın yiğidi
 7750- İnek ahırına bağladı,
 İyice hazırlanıp,
 Fırlattıp sakayı,
 Çalkuyruk'a bindi derler.
 Çayingiyi giydi derler,
 7755- Eleman'ın yiğidi
 Görenin gönlü bölünüp,
 Dağ gibi görünüp,
 Dağ keçisine doğru o zaman
 Yola koyuldu derler,
 7760- Gelen casusu (buğra),
 Azgın kara buğrası
 Tam önünden çıktı,
 Başını yere eğdi,
 Basacakmış gibi yapıp
 7765- Er Töştük'e doğru
 Hareket etti.
 Ağzını açsa o buğra

Kararıp oozy körünöt.
 Kapçığayluu butkulday,
 7770- Elemandın Töştügün
 Atı menen cutkuday.
 Al buuranı körgöndö,
 Elemandın sırttanı
 Emi cini kaynadı.
 7775- Tegeregin karabay,
 Tegi canın ayabay,
 «Ayban coo bolsun, — dep,
 Alı kelse bul buura,
 Atım menen sorsun». — dep,
 7780- (Kızıtalak Kökdöönün
 Kıyın eken sanatı,
 Kıyığına tiygendi,
 Bul buuraga çaynatıp,
 Kıla bergen adatı).
 7785- Kayrattanıp sırttanıñ,
 Kara caak buldursun
 Karmay kalıp imerdi,
 Kañ dedire buuranı
 Kaptalga tartıp ciberdi.
 7790- Kaçır kara buurası
 Üç cıgılıp, üç turdu
 Beren Töştük baatırdın
 Sırttandığı köründü.
 Kalcañ urgan al buura
 7795- On eki tügöy kabırğa
 Biröo kalbay bölündü.
 Öödö bolboy al buura,
 Ölüüçü türü köründü.
 Cerdin cüzün nuratıp,

Kararıp ağı görünür.
 Kanyon gibi yankılanıp,
 7770- Eleman'ın Töştük'ünü
 Atı ile birlikte yutacak gibi.
 O buğrayı gördüğünde,
 Eleman'ın yiğidi
 O zaman cinleri tepesine geldi.
 7775- Etrafına bakmadan,
 Kendisine acımadan,
 «Hayvan düşman olsun, — diye,
 Gücü yeterse bu buğra,
 Atımla birlikte yutsun». — diye,
 7780- (Kahrolası Kökdö'nün
 Kötüymüş,
 Damarına basanı,
 Bu buğraya çiğnetmek,
 Adetiymiş).
 7785- Cesaretlenip yiğidin,
 Kara yüzlü kamçısını
 Tutup çevirdi,
 Kan diyerek buğrayı
 Yan tarafına salıverdi.
 7790- Azgın kara buğrası
 Üç kere düşüp, üç kere kalktı
 Yiğit Töştük bahadırın
 Yiğitliği göründü.
 Kahrolası o buğra
 7795- On iki çift kaburgasının
 Hiçbiri kalmadan parçalandı.
 Kalkamayıp o buğra,
 Ölecek gibi göründü.
 Yerin yüzünü aydınlatıp,

7800- Çalkuyruk menen çuratıp,
 Cetip barıp karasa,
 Ketken cerdi kaalasa,
 Arkar emes oşondo,
 Çıçkan tappay döödüröp,
 7805- Bektin uulu Bekbaça,
 Beleste tentip cürüptür.
 Kandın uulu Kanbaça,
 Kulan turmak, kuuluk cok,
 Kuru ele tentip cürüptür.
 7810- Elemandın sırttanı,
 Kulan kuup kuturup
 Köngön Töştük emespi.
 Arkardı atıp adırdan
 Köngön Töştük emespi.
 7815- Aybandardın cazayın,
 Bergen Töştük emespi.
 Saadak çoyup, caa tartıp,
 Köngön Töştük emespi.
 Oy kiyigin kubalap,
 7820- Toonu közdöy şıladı,
 Too kiyigin kubalap,
 Oydu közdöy kulattı.
 Erikkenden Er Töştük,
 Esepsiz oyun kıldı emi.
 7825- Kulan, arkar baarisin
 Ala toodoy cıydı emi.
 Kanatı bar Çalkuyruk
 Çınarga asa bayladı,
 Çılgıy kazı, şirin et,
 7830- Can kazanga kaynatıp,
 Ar tamaktı caynatıp,

7800- Çalkuyruk ile koşturup,
 Gidip baksa,
 Gittiği yere baksa,
 Arkar değil o zaman,
 Fare bulmayan deli,
 7805- Beyin oğlu Bekbaça,
 Yamaçta başıboş geziyormuş.
 Hanın oğlu Kanbaça,
 Kulan şöyle dursun, akıl yok,
 Boş boş geziyormuş.
 7810- Eleman'ın yiğidi,
 Kulan kovalayıp kudurup
 Alışkın Töştük değil mi.
 Arkarı vurup yamaçtan
 Alışkın Töştük değil mi.
 7815- Hayvanların cezasını,
 Veren Töştük değil mi.
 Okluktan ok çıkarıp, yay çekip,
 Alışkın Töştük değil mi.
 Oy keçisini kovalayıp,
 7820- Dağa doğru sürdü,
 Dağ keçisini kovalayıp,
 Oya doğru sürdü.
 Canı sıkıldığından Er Töştük,
 Pek çok oyun yaptı o zaman.
 7825- Kulan, arkar hepsini
 Ala Dağ gibi yığdı o zaman.
 Kanatlı Çalkuyruk
 Çınara asarak bağladı,
 Saf kazı, lezzetli eti,
 7830- Küçük kazanda kaynatıp,
 Her yemeği yayıp,

Kazı kertip, caldı cep,
 Caya kertip baarın cep,
 Alban türdüü maydı cep,
 7835- Bektin uulu Bekbaça,
 Kandın uulu Kanbaça,
 Attan tüşüp sabılıp,
 Kulduk kılıp oşondo,
 Er Töştükkö calınıp:
 7840- «Baatır bolsoñ, er bolsoñ,
 Kazıp iyseñ or, mına,
 Kaynatar bolsoñ şor, mına,
 Serüün kılba sözübüzdü,
 Şermende kılba özübüzdü.
 7845- Degen sözgö könüñüz.
 Sırttandığıñ çın bolso,
 Tolup catkan kiyikten,
 Bizge soogat beriñiz».

Anda Töştük munu aytat:
 7850- «Könöyün, baatır, könöyün,
 Arkar menen kulandan
 Aytkanınday bereyin.
 Degenime könbösöñ,
 Aytkanımdı berbeseñ,
 7855- Bul kiyikten berbeymin.
 Kandın uulu Kanbaça,
 Bektin uulu Bekbaça,
 Kumarımdı kandırgın,
 Iştanıñı şıpırıp,
 7860- Kötüñö tamğa saldırgın.
 Aytkanıma könsöñör,
 Suraganım berseñer,
 Uşul atkan kiyikten

Kazıyı kesip yağ yiyip,
 Hepsini yiyip,
 Her çeşit yağ yiyip,
 7835- Beyin oğlu Bekbaça,
 Hanın oğlu Kanbaça,
 Attan inip yalvarıp,
 İtaat edip o zaman,
 Er Töştük'e yalvarıp:
 7840- «Yiğit isen, er isen,
 Kazacaksan işte çukur,
 Salacaksan belamız işte (biziz),
 Reddetme dediğimizi,
 Rezil etme bizi.
 7845- Dediğimizi yapınız.
 Yiğitliğiniz gerçekse,
 Çokça keçiden,
 Bize hediye (ganimetten, avdan) veriniz».

O zaman Töştük bunu söyler:
 7850- «Yapayım, yiğit, yapayım,
 Dağ keçisi ile kulandan
 Dediğin gibi vereyim.
 Dediğimi yapmazsan,
 Söylediğimi vermezsen,
 7855- Bu avdan vermem.
 Hanın oğlu Kanbaça,
 Beyin oğlu Bekbaça,
 Beni eğlendirin,
 Donunuzu indirip,
 7860- Götüne damga vurayım.
 Söylediğimi yaparsanız,
 İsteddiğimi verirsiniz,
 Bu vurduğum avdan

Cartı kol alsam oñboyun

7865- Egerde eki bolboyun...»

Töştük minday degende,

Kandın uulu Kanbaça,

Bektin uulu Bekbaça,

Köñülü ketip sögölüp,

7870- Eki-ekiden bölünüp,

Şıbıraşıp alışıp,

Bölünüşüp kalışıp,

Çuu-çuu kepten salışıp,

Baatır Kökdöo cakırğa,

7875- Kaarı katuu kapırğa,

Ok ötpögön ton berse,

Ok cetpegen at berse,

Kandıra kalıñ berbesten

Toydura toy berbesten,

7880- Eki birdey kız berse,

Karın tappay, et tappay,

Kaarduu Kökdöo batırdın

Kantip cüzün köröbüz?

Uyat bolup cürgüçö,

7885- Andan körö ölobüz.

Uşu kelgen kuu tazdın

Suraganın berebiz,

Bet küygüçö köt küysün,

Körünböş cerdi berebiz...»

7890- Kandın uulu Kanbaça,

Bektin uulu Bekbaça,

«Köndük, baatır, köndük» — dep,

Köttörün tozup berdi ele,

Tozgonun Töştük kördü ele,

7895- Ottogu kızıl temirdi,

Küçücük bir parça alırsam yaşamayayım

7865- İşim hiç iyi gitmesin...»

Töştük böyle deyince,

Hanın oğlu Kanbaça,

Beyin oğlu Bekbaça,

Gönlü gidip çaresizce düşünüp,

7870- İkişer ikişer bölünüp,

Fısıldaşarak,

Oradan uzaklaşıp,

Büyük söz edip,

Yiğit Kökdöo zalime,

7875- Kahrı sert kâfire,

Okun geçmediği elbise verse,

Okun yetişemediği at verse,

Tatmin edecek kadar başlık vermeden

Doyuracak toy vermeden,

7880- İkisine birden kız verse,

Karın doyuracak et bulamayıp,

Öfkeli Kökdöo bahadırın

Nasıl yüzüne bakacağız?

Rezil olmaktansa,

7885- Bunun yerine ölürüz.

Bu gelen rezil kelin

İstedğini verimiz,

Yüz yanacağına göt yansın,

Görünmez yerimizi verimiz...»

7890- Hanın oğlu Kanbaça,

Beyin oğlu Bekbaça,

«Olur yiğit, olur» — diye,

Götlerini uzatıp vermişti,

Uzattığını Töştük görmüştü,

7895- Ateşteki kızarmış demiri,

Oñdop karmay kaldı ele,
 Tış etteriñ «ubal» dep
 İç etterin bal bol dep,
 Bul eköönün kötünö
 7900- Oñdurbay tamga saldı emi.
 Bektin uulu Bekbaça,
 Kandın uulu Kanbaça,
 Börü kötün üzgöndöy
 Möñküp catıp kaldı emi.
 7905- Eköönö tamga teñ salıp,
 Elemandın sırttanı
 Degenine köndü ele
 Ettin baarın oşondo
 Takır artıp berdi ele
 7910- Bir adamga bilinbey,
 Bir ele canga körünböy,
 Elemandın sırttanı
 Emi üyünö keldi emi.
 İç etterdin baarısın
 7915- Külayımga berdi emi.
 Dünüyösün caynattı,
 Külayım beybak oşondo
 Şirin kılıp kaynattı.
 Kandın uulu Kanbaça,
 7920- Bektin uulu Bekbaça,
 Al eköönün üyünö,
 Bayağı Kökdöö keliptir.
 Küyöölördün üyünö
 Konok bolo beriptir.
 7925- Kiyamattın kistoosun
 Körmök bolup oşondo,
 Kaarı katuu al Kökdöö,

İyice tuttu,
 Dış etlerine «günah» diye
 İç etlerin bal olsun diye,
 Bu ikisinin götüne
 7900- Acımadan damga bastı o zaman.
 Beyin oğlu Bekbaça,
 Hanın oğlu Kanbaça,
 Kurt götünü koparmış gibi
 Sıçrayıp bağırdılar o zaman.
 7905- İkisine damga eşit vurup,
 Eleman'ın yiğidi
 Dediğini yaptı
 Avın hepsini o zaman
 Tamamını yükleyip verdi
 7910- Kimseye bilinmeden,
 Kimseye görünmeden,
 Eleman'ın yiğidi
 O zaman evine geldi.
 İç etlerin hepsini
 7915- Külayım'a verdi o zaman.
 Elindekileri ortaya koydu,
 Bahtsız Külayım o zaman
 Lezzetli şekilde pişirdi.
 Hanın oğlu Kanbaça,
 7920- Beyin oğlu Bekbaça,
 O ikisinin evine,
 Çoktan Kökdöö gelmişti.
 Damatların evine
 Konuk olmuştu.
 7925- Kiyametın azabını
 Görecek olup o zaman,
 Kahrı sert o Kökdöö,

Kara boorun kak carıp,
Ölmök boldu oşondo.

7930- Karıdınan ketip,
Al Kökdöödön al ketip,
Katuu ooru boldu emi.

Kence kızı Külayım,
İç etti şirin bal kılıp,

7935- «Atake, munu ooz tiy», — dep,
Alıp cetip bardı emi.

Kökdöö turdu küülönüp,
Külayımga süylönüp:

«Oy Külayım, kulunum,

7940- Körünbögün közümö,

Bektin uulu Bekbaça,

Kandın uulu Kanbaça,

Kadırlap bergen tamagı

Cakpay catat özümö.

7945- Tarıp turgan içime,

Tazdın aşı bolobu?

Kömülgön tazdın atakeñ

Aşın cese oñobu?

Oşo tazga ketkende

7950- Balalıktan keçkemin».

Mına oşondo Külayım

Köñülü ketti bölünüp,

Közdön çaşı tögülüp,

Ölöyün dep ölö albay,

7955- Öz canın özü kıyalbay,

Kızı mintip turganda,

Enesi turdu küülönüp,

Kökdöönü közdöy süylönüp:

«Oñbogon, kakbaş, oñboysuñ,

Kara bağrını yumruklayıp,
Ölecek oldu o zaman.

7930- Dermanı tükenip,
O Kökdöö'nün kuvveti gidip,
Ağır hastalandı o zaman.

Küçük kızı Külayım,
İç eti lezzetli pişirip,

7935- «Babacığım, bunun tadına bak», — diye,
Getirdi o zaman.

Kökdöö sinirlendi,

Külayım'ı azarlayıp:

«Oy Külayım, yavrum,

7940- Gözüme görünme,

Beyin oğlu Bekbaça,

Hanın oğlu Kanbaça,

Hürmet edip verdiği yiyecek

Benim hoşuma gitmiyor.

7945- Ağrıyan karnıma,

Kelin yemeği iyi gelir mi?

Kahrolası kelin babacığın

Yemeğini yese yaşar mı?

O kele vardığında

7950- Evlatlıktan reddetmişim».

İşte o zaman Külayım

Gönlü gitti bölünüp,

Gözünden yaşı dökülüp,

Öleyim deyip ölemeyip,

7955- Kendi canına kendi kıyamayıp,

Kızı böyle dediğinde,

Annesi sinirlenip,

Kökdöö'ye bakıp söylendi:

«Olmayasın, kakbaş, olmayasın,

7960- Egerde eki bolboysuñ,
Başkanın köönü çok bolsun,
Kızdın köönü çok beken?»

Kempir mınday degende,
Kebin alıp çoñ Kökdöö,

7965- Külayımdın aşına
Çıpalagın maldı ele,

Oozuna saldı ele,

Tattısına kızgıp,

Özünün kolun al Kökdöö,

7970- Koşo çaynap saldı ele

Anda Kökdöö munu aytıp:

«Ay kulunum, Külayım,

Irıska tuulgan can balam,

Keşikke tuulgan can balam,

7975- Kasiyettüü can elen,

Irıska tuugan bala eleñ.

Küyöö tap desem, ooluktuñ,

Mancarasın agızgan

Akmak tazga coluktuñ.

7980- Cerge sıybas malımdan,

Ölöp ketem arımdan.

Kalıñ curt ösök kep kılát,

Kan erkesi Külayım,

Tazga tiydi dep kılát».

7985- Al sözdü aytıp al Kökdöö:

«Degenine köngülö,

Taz küyöö kün ötsün

7988- Taza cay taap bergile!»

7960- İşin iyi gitmesin,

Diğerinin hatırı yoksa,

Kızının da mı hatırı yok muymuş?»

Kocakarı böyle deyince,

Sözünü dinleyip koca Kökdöö,

7965- Külayım'ın yemeğine

Serçe parmağını daldırdı,

Ağzına götürdü,

Lezzetinden daha da yemek isteyip,

Elini o Kökdöö,

7970- Birlikte çiğnemişti

O zaman Kökdöö bunu söyleyip:

«Ey yavrum, Külayım,

Kısmetime doğan can yavrum,

Talihime doğan can yavrum,

7975- Haysiyetli can idin,

Kısmetime doğan yavru idin.

Koca bul desem, isteyip,

Kafasından irin akıtan

Ahmak kele rastladın.

7980- Yere sığmaz hayvanımdan,

Ölöp gideyim utancımdan.

Kalabalık halk dedikodu yapar,

Han gözdesi Külayım,

Kele vardı diye söyler».

7985- O sözü söyleyip Kökdöö:

«Dediğini yapıp,

Kel damat gününü yaşasın

7988- Temiz yer bulup verin!»

30- KÖKDÖÖ ÇAKŞI KÜYÖÖLÖRÜNÖ

**«ÇAAR BEENİN 40 CILDAN BERİ
COGOLGON KULUNDARIN TAAP
KELGİLE»,— DEP BUYURGANI. TÖŞTÜK
DA BARIP ACIDAARDI ÖLTÜRÜP
ALPKARAKUŞ MENEN DOSTOŞUP,
KULUNDARDI TAPKANI**

Al sözdü aytıp çoñ Kökdöö,
7990- Kök torkosun camınıp,
Kök colborstoy çamınıp,
Kaardanıp kıygaçtap,
Kalk içine söz baştap.
Tegeregi çınar bak,
7995- Ortosunda altın tak,
Altın taktın tübündö,
Mamı ornotkon çoñ maydan.
Kökdöö dooş salganda
Curt cıyıldı ar kaydan.
8000- Curt cıyılıp kelgen soñ,
Kaardanıp bakırdı,
Kalkına car çakırdı.
Kökdöö kepti baştadı,
Körüp turgan kalayık,
8005- Candan keçip taştadı.
«Aksakalduu kariñ kel,
Akılmandar, baarıñ kel!
Sözgö kulak salıñar,
Sözümdü ugup alıñar.
8010- Daanışmanıñ, kariñ bar,
Barın bilip alıñar.
San kazına, düynö mülk,
Dünüyömdö beder cok,

30- KÖKDÖÖ'NÜN İYİ DAMATLARINA

**«BENEKLİ KISRAĞIN 40 YILDAN BERİ
KAYIP OLAN KULUNLARINI BULUP
GELİN»,— DİYE BUYURMASI.
TÖŞTÜK'ÜN DE GİDİP EJDERHAYI
ÖLDÜRÜP ALPKARAKUŞ İLE DOST OLUP
KULUNLARI BULMASI**

O sözü söyleyip koca Kökdöö,
7990- Gök ipekli elbisesini giyinip,
Gök kaplan gibi atılıp,
Hiddetlenip yan durup,
Halk içinde söze başladı.
Etrafı çınar bahçesi,
7995- Ortasına altın taht,
Altın tahtın dibinde,
At bağlanacak direk dikili geniş meydan.
Kökdöö seslendiğinde
Millet toplandı her yandan.
8000- Millet toplanıp geldikten sonra,
Hiddetlenip bağırdı,
Halkına ferman çıkardı.
Kökdöö söze başladı,
Görüp duran millet,
8005- Canlarından vazgeçti.
«Aksakallı ihtiyarlarlar gelsin,
Akıllılar, hepiniz gelin!
Söze kulak veriniz,
Sözümü dinleyiniz.
8010- İlim irfan sahibin, ihtiyarın var,
Hepiniz öğreniniz.
Sayısız hazine, servet mülk,
Servetimde olmayan yok,

Men Kökdöönün kolunda

8015- Neler bar da, neler cok?!

Keçee cer solkuldap, çañ basıp,

Ceti cıl tınbay cortkondo,

Barsa kelbes alıstan,

Taap algan çaar baytal

8020- Cılıkıda mınday tulpar cok,

Artıktığı bar ele,

Bıyılık cıl menen baarısı

Kırk tulpar tuur çağı ele.

İçi küygön Kökdöönün

8025- Kantip işi oñolot?

Calgız canga körünböy,

Kulundardın baarısı

Kayıp bolup cogolot.

Karasa közgö ilinbeyt,

8030- Oşo kündön uşu kün

Tulpar tuugan kulundar

Kay ketkeni bilinbeyt.

Kıyın-kımbat mal ele,

Kalayık curt, oyloçu,

8035- Oşo tulpar çaar bee

Bügün tuur çağı ele.

Çıkanaktap tıñ albay,

Çırım etip uyku albay,

Degenime könböybü,

8040- Küyöölörüm kulundu

Aman saktap berbeybi?!

Kandın uulu Kanbaça,

Bektin uulu Bekbaça,

Kandıra kalıñ bergen cok,

8045- Toyguza toy bergen cok,

Ben Kökdöönün elinde

8015- Neler var da, neler yok?!

Geçenlerde yer sallanıp, toz basıp,

Yedi yıl boyu diyar gezdiğimde,

Gidenin gelmediğiuzaktan,

Bulduğum benekli kısarak

8020- Yılıkda bunun gibi tulpar yok,

Üstünlüğü var idi,

Bu seneyele birlikte

Kırk tulpardoğuracağızaman idi.

İçi yanan Kökdöönün

8025- Nasıl işi düzelir?

Bir kişiye bile görünmeden,

Kulunların hepsi,

Kaybolup yok olur.

Baksa göze ilişmez,

8030- O günden bu güne

Tulparın doğurduğu kulunların

Nereye gittikleri bilinmez.

Çok değerli hayvan idi,

Halk, bir düşünün,

8035- O yürük benekli kısrağın

Bugün doğuracağızaman idi.

Yatıp dinlenmeden,

Kestirip uyumadan,

Dediğimi yerine getirmez mi,

8040- Damatlarım kulunu

Sağ salim bulup veremez mi?!

Hanın oğlu Kanbaça,

Beyin oğlu Bekbaça,

Yetecek kadar başlık vermedi,

8045- Doyuracak kadar toy düzenlemedi,

Degen sözgö könböybü
 Cogolup ketken kırk tulpar
 Kabarın alıp berbeybi?
 Aytkanıma könbösö,
 8050- Tulpardı taap berbese,
 Colobosun özümö,
 Mından kiyin küyöölör
 Körünbösün közümö.
 Toru ala corgo tay minbey,
 8055- Tomuktuu cilik et cebey,
 Cön ele berdim kızımdı.
 Bugün tuuçu kulundu
 Körgözsün de közümö,
 Tañ kaşkayıp sürgöndö,
 8060- Cerge carık tiygende,
 Alıp kelsin özümö.
 Bul kızmattı kılbası,
 Çıdabası kaarımı,
 Colobosun canıma.
 8065- Segiz tam tolgon kazına
 Kazına oozun açsın de,
 Kökdöönün Kökdöö ekenin
 Kösor küyöö bilsin de,
 Atkanada miñ tulpar
 8070- Alardan tandap minsın de,
 Tonumdan ayıp bolbosun,
 Atımdan ayıp bolbosun,
 Özümdön ayıp bolbosun.
 Degen sözgö könsün de.
 8075- Mına uşintip küyöölör,
 Kızmat kılıp bersin de.
 Kaarım kelip kakaydım,

Söylenen sözü yerine getirmez mi
 Kaybolan kırk tulparın
 Haberini alıp vermez mi?
 Söylediğimi yerine getirmezse,
 8050- Tulparı bulup vermezse,
 Yaklaşmasın bana,
 Bundan sonra damatlar
 Görünmesin gözüme.
 Doru ala yorgo taya binmeden,
 8055- Büyük ilikli et yemeden,
 Öylesine verdim kızımı.
 Bugün doğacak kulunu
 Göstersin söyleyin gözüme,
 Tan ağarıp söktüğünde,
 8060- Yere ışık değdiğinde,
 Alıp gelsin bana.
 Bu işi yerine getirmezse,
 Katlanmasın gazabıma,
 Yaklaşmasın bana.
 8065- Sekiz ev dolusu hazine
 Hazinenin ağzını açsın de,
 Kökdöö'nün Kökdöö olduğunu
 Ahmak damatlarım bilsin de,
 At ahırında bin yürük
 8070- Onlardan seçip binsin de,
 Donumaayıp olmasın,
 Atımaayıp olmasın,
 Kendime ayıp olmasın.
 Denileni yerine getirsin de.
 8075- İşte böylece damatlar,
 Hizmet etsinler de.
 Hiddetim gelip bağırdım

Kazır tabam darısın.
 Körgözbösö kulundu,
 8080- Takır kıram baarısın
 Kan akkan kızıl kılıçtın
 Altı mizin çubatam,
 Alganda kın çuulatam».
 Küülöngöndön süylönüp,
 8085- Kızıtalak al Kökdöö
 Tün calañkış türdönüp,
 Berendigi belgilüü
 Beyli tardın özü eken.
 Şıltoolop çaar beesin,
 8090- Tutkabı karmap al Kökdöö
 Küyöölörün taptakır
 Kırta turgan kezi eken.
 Kıla turgan sebebi,
 Kıyalı buzuk, zaarı küç,
 8095- Al Kökdöödön küdür üz.
 Bettep bende baralbayt,
 Betteşken ceñip alalbayt.
 Kaardanıp süksöyüp,
 Kökdöönün cini karmadı.
 8100- «Kanteer eken çoçko» dep,
 Körgöndör alı kalbadı.
 «Ceti katar temir üy
 İçindeki çaar bee
 Bugün tuuçu kulunun,
 8105- Cogotposton citirbey,
 Colu bolgurlar baksın de,
 Kandın uulu Kanbaça,
 Bektin uulu Bekbaça,
 Kalışpay beri çapsın de».

Hemen bulacağım onun çaresini.
 Göstermezse kulunu,
 8080- Tamamen yok edeceğim hepsini
 Kan akan kızıl kılıcın
 Keskin tarafını gösterip,
 Sallayıp çığlık kopartacağım».
 Kuvvetlenip azarlayıp,
 8085- Kahrolası o Kökdöö
 Gece Azrail şekline girip,
 Yiğitliği belli olan
 Hasis kişinin ta kendisiymiş.
 Bahane edip benekli kısırağını,
 8090- İnadı tutup o Kökdöö
 Damatlarını tamamen
 Yok edeceği zaman imiş
 Bölye yapmasının sebebi,
 Düşüncesi bozuk, zehri kuvvetli,
 8095- O Kökdöö'den umudu kes.
 Kimse cesaret edip gidemez,
 Cesaret eden yenemez.
 Gazabını gösterip,
 Kökdöö öfkeleni.
 8100- «Ne yapacak domuz» diye,
 Görenlerin gücü kalmadı.
 «Yedi sıra demir ev
 İçindeki benekli kısarak
 Bugün doğacak kulunu,
 8105- Kaybetmeden yitirmeden,
 Bahtı açılasicalar baksın deyin,
 Hanın oğlu Kanbaça,
 Beyin oğlu Bekbaça,
 Oyalanmadan buraya gelsin, deyin».

8110- Kaardanıp kürküröp,
 Körgöndördün baarına
 Kaardı katuu bilgizdi,
 Kadırduu eki küyöögö
 Ok ötpös tondon kiygizdi,
 8115- Ok cetpes tulpar mingizdi,
 Elemandın sırttanı
 Kattooçudan kep uktu,
 Kaarın tögüp al Kökdöö,
 Küyöölördün baarısın
 8120- Kaarıp catat dep uktu.
 Kabardap Töştük ukkuça,
 Kamınıp sırttan çıkkiça,
 Tilegin kuday bergeni
 Akırettik tört Maamıt
 8125- Azır cetip kelgeni,
 Akırettik Töştükkö
 Kuçaktaşa bergeni.
 «Tört Maamıtım katarım,
 Üzülgönüm ulap ber,
 8130- Çaçılғанım cıynap ber,
 Kündüzündö bolcoş bol,
 Tün içinde coldoş bol.
 Cer bilbegen Töştüktü
 Eerçitpi cürüp er kılın,
 8135- Er uulu menen teñ kılın.
 Ugar kulak Maamıtım,
 Tögöröktün tört burçu
 Ne kabarin ugup ber».
 Cerdi tıñşar Maamıtı
 8140- Cerdi tıñşap kaldı ele.
 Cer betinde bolgundu

8110- Hiddetlenip gürleyip,
 Görenlerin hepsine
 Gazabı sert bildirdi,
 Kıymetli iki damadına
 Ok geçmeyen don giydirdi,
 8115- Ok yetişemeyen yürük ata bindirdi,
 Eleman'ın yiğidi
 Gelen gidenden söz duydu,
 Gazabını döküp o Kökdöö,
 Damatların hepsini
 8120- Azarlıyor diye duydu.
 Haberi Töştük duyuncaya kadar,
 Hazırlanıp yiğit çıkıncaya kadar,
 Dileğini Kuday verdi
 Ahretlik dört Maamıt
 8125- O ara yetişip geldi,
 Ahretlik Töştük'le
 Kucaklaşiverdi.
 «Dört Maamıt'ım dostum,
 Kopanımlı birleştir,
 8130- Saçılanımı topla,
 Gündüzleyin beraber ol,
 Geceleyin yoldaş ol.
 Yer bilmeyen Töştük'ü
 Beraber olup er kılın,
 8135- Er oğlu ile denk kılın.
 Duyar kulak Maamıt'ım,
 Dünyanın dört tarafındaki
 Haberleri duyup anlat».
 Yeri dinler Maamıt'ı
 8140- Yeri dinleyip kalmıştı.
 Yeryüzünde olanı

Tügöl ugup aldı ele.
 Al körögöç Maamıtı
 Tögöröktün tört burçun
 8145- Tögörötö çaldı ele,
 Töptöp körüp aldı ele.
 Ceyren sekirtpes Maamıt
 «Tögöröktün tört burçun,
 Kıbılanın kırk burçun,
 8150- Azır çalıp kelem» — dep,
 Çurkap cürüp kaldı ele.
 Atka ceñil tayga çak,
 Kuyun kötön Maamıtı
 Uşu bolgon sapardan,
 8155- Bul colu kuru kaldı ele.
 Elemandın er Töştük
 Erikpey cortkon alp Töştük,
 Toguz uuldun Kencesi,
 Bir kудaydın bendesi,
 8160- Kaardanıp bakırıp,
 Külayımdı çakırıp,
 Emi kepten saldı emi.
 «Oy, baybiçem Külayım,
 Menin atım alıp kel,
 8165- Kökdöö kanga barıp kel.
 Sapar kılam men emi,
 Minüüçü tulpar alıp kel.
 Anday-mınday barbay kel,
 Bee saamınan kalbay kel!».

8170- Munu aytkanda Külayım,
 Atasın közdöy cügürdü:
 «Bir kудaydı karaçı, ata,
 Balalıkka sanaçı, ata,

Tamamıyla duymuştu.
 O iyi gören Maamıt'ı
 Dünyanın dört tarafın
 8145- Hepsini gözledi,
 Her şeyi gördü.
 Ceylan sektirmez Maamıt
 «Dünyanın dört tarafını,
 Kıblenin kırk tarafını,
 8150- Hemen şimdi yoklayıp geleyim» — diye,
 Koşarak gitmişti.
 Ata hafif taya tam,
 Kuyunköt Maamıt'ı
 Bu seyahatten,
 8155- Bu sefer eli boş kaldı.
 Eleman'ın er Töştük'ü
 Üşenmeden dolaşan alp Töştük,
 Dokuz oğlun küçüğü,
 Bir Kудay'ın kulu,
 8160- Hiddetlenip bağırıp,
 Külayım'ı çağırıp,
 O zaman söze başladı.
 «Ey, hatunum Külayım,
 Benim atımı alıp gel,
 8165- Kökdöö hana varıp gel.
 Yola çıkacağım ben şimdi,
 Binilecek tulpar alıp gel.
 Sağa sola uğramadan gidip gel.
 Kısarak sağım vaktnden kalmadan gel!».

8170- Bunu söyleyince Külayım,
 Atasına doğru koştu:
 «Bir Kудay'dan kork, ata,
 Çocukluk yapma, ata,

Degen sözgö könüñüz, ata,
 8175- Bizge bir at beriñiz, ata.
 Taap berip carasın, ata,
 Kırk tulparıñ karasın, ata,»
 Uşunu aytıp Külayım,
 Köñülü ketip bölünüp,
 8180- Közünün çaşı tögülüp,
 Közünün çaşın tıyalbay,
 Murdunun suusun tartalbay,
 Körünö ıylap turdu emi.
 Kuday bardır al Kökdö
 8185- Zıñ-zıñ etip kenebeyt,
 Taz küyöönü al Kökdö,
 Buçkagına teñebeyt.
 «Bektin uulu Bekbaça,
 Beren küyööm tappasa,
 8190- Senin beker küyöön caraybı?
 Kandın uulu Kanbaça,
 Kankor küyö tappasa,
 Senin kara taz küyöön caraybı?»
 Kökdö antip turganda,
 8195- Katını çıktı küölönüp,
 Kaptalınan süylönüp,
 «Bek da küyö, taz küyö,
 Kimisi sizge kas küyö?
 Kız koynuna catkan soñ,
 8200- Kızığına batkan soñ,
 Artıkça küyö taz küyö.
 Degenime könüñüz,
 Bir tulpardı beriñiz.
 Tazdın köönü cokbolso
 8205- Kızdın köönü cok beken?»

Denilen sözü yerine getiriniz, ata,
 8175- Bize bir at veriniz, ata.
 Bulup işe yarasın, ata,
 Kırk yürüğünü gütsün, ata,»
 Bunu söyleyip Külayım,
 Gönlü gitti bölünüp,
 8180- Gözünün yaşı dökülüp,
 Gözünün yaşını tutamayıp,
 Burnunun suyunu çekemeyip,
 Açıkça ağladı.
 Kuday var ki o Kökdö
 8185- Zerre kadar aldırıyor,
 Kel damadına o Kökdö,
 On paralık kıymet vermiyor.
 «Beyin oğlu Bekbaça,
 Yiğit damadımın bulamadığını,
 8190- Senin zavallıkocanmı bulacak?
 Hanın oğlu Kanbaça,
 Kankor damadımın bulamadığını,
 Senin kara kel kocanmı bulacak?»
 Kökdö böyle durduğunda,
 8195- Karısı çıktı öfkelenip,
 Çokça azarlayıp,
 «Bey de damat, kel de damat,
 Hangisi size has damat?
 Kız koynuna yattıktan sonra,
 8200- Zevkine daldıktan sonra,
 İyi damat kel damat.
 Dediğimi yapınız,
 Bir yürüğü veriniz.
 Kelin gönlü yok ise
 8205- Kızın gönlü yok mudur?»

Mina oşondo çoñ Kökdöo
 Degenine köndü emi,
 Töögö cetpes Corgoboz,
 Corgobuzdu berdi emi.
 8210- Corgobuzdu er Töştük,
 Toy orduna soyuptur,
 Tört Maamıt kelip tört caktan
 Corgobuzdun etine
 Çogulup baarı toyuptur.
 8215- Körögöçü munu aytat:
 «Körüp keldim kızıktı,
 Cargıç kuştun mıktısı
 Alpkarakuş bar eken,
 Ceti künü tolguça,
 8220- Cerdin üstün çabıttap
 Özü kıran can eken.
 Ceti künü ötköndö,
 Cerdin astın çabıttap
 Mınday önörü bar eken.
 8225- Kırk cıldan beri kıraan kuş
 Terekke uya salıptır,
 Baldarının baarısın
 Acıdaar sorup alıptır.
 Töröm Töştük kelerin
 8230- Alpkarakuş biliptir.
 Oşondon payda tiyet dep,
 Kuday taala calgızdan
 Sizdi surap cürüptür.
 Ukkanım uşu boldu, — dep,
 8235- Ugar kulak munu ayttı:
 «Elemandın er uulu
 Cer üstünö keler — dep, —

İşte o zaman koca Kökdöo
 Dediğini yerine getirdi o zaman,
 Deveye yetişemeyen Corgoboz,
 Corgozboz'u verdi o zaman.
 8210- Corgoboz'u er Töştük,
 Toy için kesmiş,
 Dört Maamıt gelip dört taraftan
 Corgozboz'un etine
 Toplanıp hepsi doymuş.
 8215- Körögöç'ü bunu söyler:
 «Görüp geldim ilginç şeyleri,
 Yırtıcı kuşun iyisi
 Alpkarakuş var imiş,
 Yedi gün doluncaya kadar,
 8220- Yerin üstünü av arayıp dolaşır
 Kendi çevik hayvan imiş.
 Yedi gün geçtiğinde,
 Yerin altını av arayıp dolaşır
 Böyle hüneri var imiş.
 8225- Kırk yıldan beri çevik kuş
 Kavağa yuva kurmuş,
 Çocuklarının hepsini
 Ejderha yiyormuş.
 Efendim Töştük'ün geleceğini
 8230- Alpkarakuş bilmiş.
 Bundan fayda gelir diye,
 Tek Kuday Taala'dan
 Sizi diliyormuş.
 Duyduğum bu oldu, — diye,
 8235- Duyar kulak bunu söyledi:
 «Eleman'ın er oğlu
 Yer üstüne gelir — diye, —

Cer aldına Kökdöögö,
 Çataкташа berer — dep —
 8240- Kırk tulpardın artınan
 Bir künü Töştük keler» — dep
 Sizdi kütüp cürüptür.
 Sizden payda tiyet dep,
 Kırk tulpar bilip alıptır.
 8245- Alıp barıp kara kuş
 Erkin törgö bağıptır».
 Al aňgıça bolgon cok,
 Cel cetpes Maamıt munu aytat:
 «Bügün alpkarakuş
 8250- Cerdin astın çalıptır.
 Bügün tuur kulunun
 Dağı ilip ketüügö
 Dayardanıp kalıptır.
 Çırm etip uyku alba, Töştük,
 8255- Çıkanaktap tınç alba, Töştük,
 Koñuruguñ basılsın, Töştük,
 Umaçtay közüñ açılsın, Töştük!
 Uga körgün sözümdü, Töştük,
 Aça körgün közüñdü, Töştük!
 8260- Erdikti epsiz salarsıñ, Töştük.
 Eştenseñ alıp kalarsıñ, Töştük.,
 Caa tarta turgan ıktuu eleñ, Töştük,
 Caandı kezgen mıktı eleñ, Töştük.
 Sırttan eleñ, er eleñ, Töştük,
 8265- Çaar beenin kulunun,
 Acıratar sen eleñ, Töştük».
 Bul kabardı ukkanda,
 Çayıñgi tondu kiydi ele,
 Çalkuyruktu mindi ele.

Yer altında Kökdöö'yle,
 Arası iyi olmaz — diye —
 8240- Kırk yürüğün arkasından
 Bir gün Töştük gelir» — diye
 Sizi bekliyormuş.
 Sizden fayda gelir diye,
 Kırk yürük haberini almış.
 8245- Götürüp karakuş
 Kimsenin gitmediği yaylada bakmış».
 Hemen o sırada,
 Rüzgâr yetişemez Maamıt bunu söyler:
 «Bugün alpkarakuş
 8250- Yerin altını gözlemiş.
 Bugün doğacak kulunun
 Yine götürmek için
 Hazırlanmıştır.
 Kestirip uyuma, Töştük,
 8255- Yatıp dinlenme, Töştük,
 Horlaman kesilsin, Töştük,
 Fal taşı gibi gözün açılsın, Töştük!
 İşitesin sözümü, Töştük,
 Açasın gözünü, Töştük!
 8260- Mertliği çokça gösterirsin, Töştük.
 Çaba gösterirsen alıp kalırsın, Töştük.,
 Yay ustası idin, Töştük,
 Yağmur damlasını nişan alan usta idin, Töştük.
 Cesur idin, er idin, Töştük,
 8265- Benekli kırsağın kulununu,
 Kurtarar sen idin, Töştük».
 Bu haberi duyduğunda,
 Çayıñgi elbisesini giymişti,
 Çalkuyruk'a binmişti.

8270- Cay-caragın caylanıp,
Kılıçtı kinsız baylanıp,

Altın caak aybalta

Bilekke kınay çalınıp,

Elemandın sırttanı

8275- Körsö köñül bölünüp,

Opol toodoy körünüp,

Salıp barıp karasa,

Çaar beenin özü eken,

Tolgotup cürgön kezi eken.

8280- Elemandın sırttanı

Çalkuyruk oozun burdu emi,

Çıkanaktap tınc albay,

Çırım etip uyku albay,

Baylanganı Töştüktün

8285- Altın caak sır cebe,

Tolgotup turgan al beeden

Körmök boldu añgame.

Tañ atkıça Töştükkö,

Karasa közgö ilinbeyt,

8290- Tük eçteme bilinbeyt.

Tañ kaşkayıp sürgöndö,

Cerge carık tiygende,

Supu sadık çalganda,

Tañ sögülüp kalganda,

8295- Çaar bee tuup salganı.

Kuday betin körsötpö,

Zordugu toonun teñindey,

Çaar bee menen Töştüktü

Bir karmasa cegidey.

8300- Ayta-buyta degiçe,

Açıp közdü cumğuça,

8270- Silahlarını tamamlayarak,

Kılıcını kinsız kuşanıp,

Altın uçlu aybaltayı

Bileğine sağlamca sararak kuşanıp,

Eleman'ın yiğidi

8275- Görse gönül bölünüp,

Kocadağ gibi görünüp,

Gidip baksa,

Benekli kısrağın özü imiş,

Doğum sancıları çektiği anmış.

8280- Eleman'ın yiğidi

Çalkuyruk'u döndürdü o zaman,

Yatıp dinlenemeden,

Kestirip uyuyamadan,

Kuşandığı Töştük'ün

8285- Altın uçlu boyalı ok,

Doğum sancısı çeken o kısraftan

Görecek oldu yeni haberler.

Tan atana kadar Töştük'e,

Baksa göze ilinmez,

8290- Asla hiçbir şey bilinmez.

Tan ağarıp söktüğünde,

Yere ışıık değdiğinde,

Şafak sökerken,

Tan söküp kaldığında,

8295- Benekli kısraak doğurdu.

Kuday yüzün gösterme,

Büyüklüğü dağın yarısı kadar,

Benekli kısraak ile Töştük'ü

Bir yakalasa yiyecek gibi.

8300- Şöyle böyle deyinceye kadar,

Göz açıp yumuncaya kadar,

Alpkarakuş cetti ele.
 Cakın kirip kelgende,
 Elemandın er Töştük
 8305- Kolundagı alğanı
 Altın caak sır cebe,
 Emi saldı añgeme,
 Alp kara kuş kelgiçe
 Añdıp turgan er Töştük
 8310- Barmagınan may çıgıp,
 Tırmagınan kan çıgıp,
 Kulak, moyun uzarıp,
 Kuzgunday közü kızarıp,
 Öödö-tömön karabay,
 8315- Öküm tuugan kurgurun
 Ölömün dep sanabay,
 Cer ayrılıp dürküröp,
 Kara kuş cakın kalğanı
 Kaardı katuu baştadı,
 8320- Kanatının küüsünön
 Elemandın sırttanı
 Uçup kete taştadı.
 Töştük, Töştük bolgonu,
 Töştük atka kongonu,
 8325- Mınday eme körö elek.
 Mınday eme tuya elek,
 Közü ketip alaktap,
 Esi ketip şalaktap,
 Karay salsa al kuştı,
 8330- Sol cagında kırk bugu,
 Cürgön eken salaktap,
 Cebeden murun cetkeni,
 Çaar beenin kulunun

Alpkarakuş geliverdi.
 Yaklaşıp geldiğinde,
 Eleman'ın er Töştük'ü
 8305- Eline aldığı
 Altın uçlu boyalı ok,
 O zaman başlattı olayı,
 Alp kara kuş gelinceye kadar
 Bekleyip duran er Töştük
 8310- Parmağından yağ çıkıp,
 Tırnağından kan çıkıp,
 Kulak, boyun uzayıp,
 Kuzgununki gibi gözü kızarıp,
 Aşağı-yukarı bakmadan,
 8315- Sabırsız doğan zavallın
 Öleceğim diye düşünmeden,
 Yer ayrılıp titreyip,
 Kara kuş yaklaştı
 Hiddeti sert gösterdi,
 8320- Kanadının çıkarttığı rüzgârdan
 Eleman'ın yiğidi
 Neredeyse uçuyordu.
 Töştük, Töştük olalı,
 Töştük adı verileli,
 8325- Böyle bir şey görmemiştir.
 Böyle bir şey duymamıştır,
 Gözü gidip bakınıp,
 Akli gidip şaşırıp,
 Baktığında o kuşu,
 8330- Sol tarafında kırk geyik,
 Yürüyormuş sallanıp,
 Oktan önce ulaşır,
 Benekli kısrağın kulunun

Ošo kelgen kara kuş
 8335- Cetip ilip ketkeni.
 Kötörülö bererde,
 Örttön kayra kaçpagan,
 Acaldan kayta kaçpagan,
 Elemandın sırttanı
 8340- «Kuyrugunun aldı — dep, —
 Bötögönün özü» — dep,
 Tartıp turup kaldı emi.
 Alpkarakuş balbanga
 Caanın ogu cetti ele,
 8345- Kolundagı kulundun
 Kuyrugun üzüp ketti ele.
 Açıp közdü cumguça,
 Anday-mınday degiçe,
 Kayıp boldu kara kuş,
 8350- Temir taman üzgönü
 Teppey ırgıp mindi emi.
 Aldındagı Çalkuyruk,
 Olbuy-solbuy kamçılap,
 Oñ-tetiri teminip:
 8355- «Sarı izine çöp salıp,
 Sargara munu kuubasam.
 Kuu izine çöp salıp,
 Kubara munu kuubasam,
 Töştük bolboy ölöyün,
 8360- Tuulbay tuna çögöyün», —
 Dep oşentip er Töştük
 Eelikkenden selikti,
 Elemandın sırttanı
 Kuturganday celikti.
 8365- Kündöp-tündöp col cürüp

O gelen karakuş
 8335- Gelip kapıp gitti.
 Tam yükselecekken,
 Ateşten kaçmayan,
 Ecelden kaçmayan,
 Eleman'ın yiğidi
 8340- «Kuyruğunun altı— diye, —
 Tam kursağı» — diye,
 Çekti o zaman.
 Alpkarakuş pehlivana
 Yayın oku ulaştı,
 8345- Pençesindeki kulunun
 Kuyruğunu koparıverdi.
 Göz açıp yumuncaya kadar,
 Söyle böyle deyinceye kadar,
 Kayıplara karıştı kara kuş,
 8350- Demir dipli üzengiye
 Vurmadan atlayıp bindi o zaman.
 Altındaki Çalkuyruk'u,
 Kâh soldan kâh sağdan kamçılایp,
 Sağdan soldan ökçe vurup:
 8355- «Arkasından takip edip,
 İnatla bunu takip etmezsem.
 Peşine düşüp takip edip,
 İnatla bunu kovalamazsam,
 Töştük olmayım öleyim,
 8360- Hiç iyilik görmeyeyim», —
 Deyip öylece er Töştük
 Heyecana kapıldıkça kapıldı,
 Eleman'ın yiğidi
 Kuduz gibi taşkınlık etti.
 8365- Gece gündüz yol yürüyüp

At ayabay mol cürüp,
 Arkar uulap, bugu kuup,
 Elemandın sırttanı
 Oynoy turgan küñ tuup.
 8370- Cer soorusu cer eken,
 Seksen adır, miñ bulak
 Sergip catar cer eken:
 Bastırbastan sandaldı,
 Baatır Töştük tañ kaldı.
 8375- Çırpığı bar çınarday,
 Çımçıktarı ularday,
 Alması çirip köñ bolgon,
 Ar kanday sonun cer bolgon,
 Cañgagı kulap say bolgon,
 8380- Töştük bargan al cerde
 Ar kanday sonun can bolgon.
 Talının başı iyilgen.
 Kumunun üstü çiyilgen,
 Bugu, maral, kulanı
 8385- Karşı-terşi tüyülgön.
 Adırda teke toptogon,
 Mınday kızık cok bolgon.
 Cıluu ızgar cel argı,
 Tuş-tuşunan bölünöt,
 8390- Capırılğan türdüü çöp
 Altın sınduu körünöt.
 Cer sonunun körgöndö,
 Elemandın sırttanı
 Esi oop endirep,
 8395- Emi köönü bölünöt.
 Tuurasına köz cetpes,
 Bet aldında çoñ munar

Ata acımadan çok yürüyüp,
 Arkar avlayıp, geyik kovup,
 Eleman'ın yiğidi
 Eğlenecek günü gelip.
 8370- Verimli yer imiş,
 Seksen tepe, bin pınar
 Dinlenip yatacak yer imiş:
 Gidemedi ne yapacağını bilemedi,
 Yiğit Töştük hayret etti.
 8375- Küçük dalları var çınar kadar,
 Küçük kuşları ular kadar,
 Elması çürüyüp gübre olmuş,
 Çok güzel yer bir olmuş,
 Cevizi devrilip su yatağı olmuş,
 8380- Töştük'ün vardığı o yerde
 Çeşitli güzel canlar varmış.
 Söğüdünün başı eğilmiş.
 Kumunun üstü çizilmiş,
 Geyik, maral, yabani eşeğı
 8385- Karşı karşıya toplanmış.
 Tepede teke toplanmış,
 Böyle eğlence olmamış.
 Hafif ılık rüzgâr,
 Her yandan eser,
 8390- Bükülen türlü türlü ot
 Altın gibi görünür.
 Yer güzelini gördüğünde,
 Eleman'ın yiğidi
 Aklı gidip şaşırıp,
 8395- O zaman gönlü bölünür.
 Genişliğine göz yetmez,
 Karşısında büyük ağaç

Emi közgö körünöt.
 Al munardın borumu,
 8400- Düynödö cok sonunu.
 Tüşüp ketken asmandı
 Tirööçüdöy körünöt.
 Oşo turgan çoñ munar,
 Çoñ munarda kızık bar.
 8405- Al kızıktı karasa,
 Canıbardı kaalasa,
 Bir butakka munardın
 Ala karga al tuugan,
 Bir butağın karasa,
 8410- Koko tamak çar tuugan.
 Bir butağın karasa,
 Ala moyun taan tuugan.
 Bir butağın karasa,
 Ala moyun sarı tuugan.
 8415- Uşu turgan munarga
 Can büt köndün baarı tuugan.
 Tögörögün karasa,
 Ar sonun cıt cıttanat,
 Kuday kılşa buyruktu,
 8420- Körböy turgan cer beken?
 Sööktörü şaldırıp,
 Ölböy turgan cer beken?
 Tañ-tamaşa kızıkka
 Batpay turgan cer beken?
 8425- Salbırındap san künü,
 Catpay turgan cer beken?
 Can körbögön aındardı,
 Atpay turgan cer beken?
 Elemandın sırttanı

O zaman göze görünür.
 O ağacın şekli,
 8400- Dünyada yok daha güzeli.
 Düşecek olan gökyüzünü
 Dayayacak gibi görünür.
 İşte o duran büyük ağaç,
 Büyük ağaçta eğlence var.
 8405- O eğlenceye baksa,
 Hayvanı istese,
 Bir dalına ağacın
 Benekli karga o doğurmuş,
 Bir dalına baksa,
 8410- Koca boğazlı ekin kargası doğurmuş.
 Bir dalına baksa,
 Alaca karga doğurmuş.
 Bir dalına baksa,
 Benekli karakuş doğurmuş.
 8415- Şu duran ağaca
 Bütün canlıların hepsi doğurmuş.
 Etrafına baksa,
 Çok güzel kokular gelir,
 Kuday buyursa,
 8420- Görülmeyecek yer midir?
 Kemikleri patırdayıp,
 Ölmeyecek yer midir?
 Temaşa eğlence
 Görülmeyecek yer midir?
 8425- Ava çıkıp birçok gün,
 Kalınmayacak yer midir?
 İnsanın görmediği avları,
 Avlamadan durulacak yer midir?
 Eleman'ın yiğidi

8430- Beyiş katar cer körüp,
 Başkaça sonun teñ körüp
 Aldındağı Çalkuyruk
 Eerin alıp caydaktap,
 Butun tuşap baymaktap,
 8435- Kölökölüü munarga
 Asa baylap saldı emi.
 Eer-tokumun cazdanıp,
 Kıbılanı baştanıp,
 Çayıñgini camınıp,
 8440- Caratkanga calınıp,
 Ötük çeçip, but sunup,
 Elemandın sırttanı
 Alp uykunu saldı ele
 Künü-tünü al cerge
 8445- Uktap catıp kaldı ele
 Eçen kün uktap olturup,
 Köz çuñkurun tolturup,
 Catıp candı tındırıp,
 Cambaştap uyku kandırıp,
 8450- Uktagan uyku basılıp,
 Umaçtay közü açılıp,
 Uykudan çoçup oygonup,
 Oñ cagina tolgonup,
 Irgıp turup karasa,
 8455- Can amanın kaalasa,
 Oñ cagina karasa,
 Altı ay minse çaalıbas,
 Altımış asıy bolguça
 Azuusun öyköp karıbas,
 8460- Çın Çalkuyruk mal aman.
 Kıymıldasa sırttandın

8430- Cennet gibi güzelyer görüp,
 Farklı güzelliğın hepsini görüp
 Önündeki Çalkuyruk'un
 Eğerin alıp çıkarıp
 Köstekleyip ayaklarını bağılayıp,
 8435- Gölgeli ağaca
 Asıp bağıladı.
 Eyer takımını yaslanıp,
 Kibleye niyet edip,
 Çayingiyi örtünüp,
 8440- Yaratana yalvarıp,
 Çizmelerini çıkarıp, ayaklarını uzatıp,
 Eleman'ın yiğidi
 Alp uykusuna dalmıştı
 Gece gündüz o yerde
 8445- Uyuyup kalmıştı
 Birkaç gün uyuyup kalıp,
 Yorgunluğunu giderip,
 Yatıp dinlenip,
 Uzanıp uykusunu alıp,
 8450- Uyuyup uykusu kanıp,
 Fal taşı gibi gözü açılıp,
 Uykudan sıçrayarak uyanıp,
 Sağ tarafına dönüp,
 Sıçrayıp durup baksa,
 8455- Can sağlığını istese,
 Sağ tarafına baksa,
 Altı ay binse yorulmaz,
 Elli beş yıl oluncaya kadar
 Azısın gıcırdatıp kocamaz
 8460- Hakiki Çalkuyruk hayvan sağ.
 Hareket etse yiğidin

Kimbat canı dagı aman.

Munar başın karasa,

Köñül ketip bölünöt,

8465- Müyüzü bar başında,

Tokson kulaç uzunı,

Bir acıdaar körünöt.

Cıtı sasık, öñü çaar,

Ölçösö bolboyt mınday can.

8470- Alpkarakuş balasın

Bilip kalgan kezi eken.

Emi barıp sooruga

Cürüp kalgan kezi eken.

Kara bolot kan tögör

8475- Al Töştüktün kılıcı,

Kayran katın Kenceke

Töştük balaa tartarın

Körüp kalgan kezi eken,

Amanat kılıcı

8480- Sırttan Töştük koluna

Berip salgan kezi eken.

Acıdaardı körgöndö,

Elemandın sırttanı

Dene boyu zirildep

8485- Ölümün dep sanabay,

Ölümdön canın ayabay,

Dene boyu tik turup

Arstanday közü caynadı.

Kan içmesi karmadı,

8490- Kaalgaday kaşka tiş

Sırttan Töştük oşondo

Kaçırata çaynadı.

Kara bolot kılıcı

Kıymetli canı dahi sağ.

Koca ağacın başına baksa,

Gönlü gidip bölünür,

8465- Başında boynuzu olan,

Doksan kulaç uzunluğunda,

Bir ejderha görünür.

Kokusu kötü, rengi benekli,

Dengi yoktur böylesinin.

8470- Alpkarakuş yavrusunu

Öğrendiği zaman imiş

İşte o zaman gidip yemek için

Yöneldiği zaman imiş.

Kara polat kan döker

8475- Alp Töştük'ün kılıcı,

Kıymetli kadın Kenceke

Töştük'ün bela çekeceğini

Görmüş imiş,

Emanet kılıcı

8480- Cesur Töştük'ün eline

Vermiş imiş.

Ejderhayı gördüğünde,

Eleman'ın yiğidi

Tüm gövdesi titreyip

8485- Öleceğim diye düşünmeden

Ölümden korkmadan,

Tüm gövdesi dik durup

Aslan gibi gözü parladı.

Kan içmesi tuttu,

8490- Kapı gibi ön dişlerini

Cesur Töştük o zaman

Gıcırdattı çiğnedi.

Kara polat kılıcı

Karmay kalıp sabınan,

8495- Suurup alıp kabınan,

Kıya tartıp şiltese,

Kızıusun kördü kılıçtın,

Şiltegende kurç bolot.

Acıdaarga bardı ele

8500- Anday-mınday degiçe,

Açıp közdü cumguça,

Müyüz baştuu acidaar

Eki bölüp saldı ele.

«Atım Töştük men bolsom,

8505- Alpkarakuş balasın

Atayı kaalap köröyün,

Balasına alp kuştun

Uşu turgan acidaar,

Altı bölüp bereyin».

8510- Kayra baylap kapşırıp,

Altı bölüp acidaar

Tizege baylap capşırıp,

Al munardın başına

Çıgıp barıp karasa,

8515- Alpkarakuş balasın

Sırttan Töştük kaalasa,

Alpkarakuş baldarı

Oozun açıp sabılıp,

Adamça süylöyt, oy tobo,

8520- Er Töştökkö calınıp:

«Kızıktı kızık mokottuñ, Töştük,

Kırkışkan coonu cogottuñ, Töştük,

Añdıgan coonu aldıñbı, Töştük?

Abıyrın açıp saldıñbı, Töştük?

8525- Cutkuçtu tuura soyduñbu, Töştük.

Tutup sapından,

8495- Çekip çıkarıp kınından,

Acımadan çekip sallasa,

Keskinliğini gördü kılıcın,

Salladığında çelik polatı.

Ejderhaya varmıştı

8500- Şöyle böyle deyinceye kadar,

Göz açıp yumuncaya kadar,

Boynuz başlı ejderhayı

İkiye bölmüştü.

«Ben Töştük isem,

8505- Alpkarakuşun yavrusunu

Özellikle isteyip göreyim,

Yavrusuna alp kuşun

Bu duran ejderhayı,

Altıya bölüp vereyim».

8510- Büküp bağlayıp bitıştırıp,

Altıya bölüp ejderhayı

Dize bağlayıp yapıştırıp,

O koca ağacın başına

Çıkıp baksa,

8515- Alpkarakuşun yavrusuna

Cesur Töştük baksa,

Alpkarakuş'un yavruları

Ağzını açıp yalvarıp,

İnsan gibi söyler, tövbe,

8520- Er Töştük'e yalvarıp:

«İlginç şeyi ilginç şekilde yok ettin, Töştük,

Düşmanımızı yok ettin, Töştük,

Bekleyen düşmanı yendin mi, Töştük?

Namusun iki paralım ettin mi, Töştük?

8525- Yutucuyu doğrayarak kestin mi, Töştük.

Kuu candı aman koyduñbu, Töştük?

Enekem bozdop kep aytkan:

«Baldardın aman kaları,

Töştüktön dep aytkan, Töştük,

8530- Oşo Töştük sensiñ go?»

Anda Töştük minday deyt:

«Oşo Töştük özümün,

Karagan kara közümün».

«Ölgön candı tırgızdıñ, Töştük

8535- Öçkön ottu tamızdıñ, Töştük.

Cer aldınan cetilsek,

Cetkileñ küçkö salarbiz,

Cer üstünö biz çıkarıp salarbiz, Töştük.

Acal cetse ölörbüz,

8540- Başıña çındap küç kelse,

Karaan bolup berebiz».

Baldar mintip turganda,

Cırgaldı kızık baştıdı,

Acıdaardın ölügün

8545- Baldarga emi taştıdı.

Köçük etin talaşıp,

Eki bala toydu ele,

Başın baldar cebesten,

Enesine koydu ele.

8550- Töştükkö baldar munu aytat,

Adam bilbes şumdu aytat:

«Enemdin cayın surasañ,

Kırk cılı bala töröptür,

Uşu kapır acıdaar

8555- Kırk cılı udaa cutuptur.

Kara közdön kan agıp,

Kapa bolup ene kalıptır.

Garip canı sağ bıraktın mı, Töştük?

Anneciğim sızlayıp söz söylemişti:

«Yavruların sağ kalacağı,

Töştük'e bağlı diye söylemişti, Töştük

8530- O Töştük sensin galiba?»

O zaman Töştük böyle der:

«O Töştük'ün kendisiyim,

Kararan kara gözüyüm».

«Ölen canı dirilttin, Töştük

8535- Sönen ateşi tutuşturdun, Töştük.

Yer altına büyürsek,

Mükemmel güce sahip oluruz,

Yer üstüne biz çıkarırız, Töştük.

Ecel gelse ölürüz,

8540- Başına cidden güç gelse,

Sana yardımederiz».

Yavrular böyle dediğinde,

Eğlenceye zevkli başladı,

Ejderhanın cesedini

8545- Yavruya o zaman bıraktı.

Gövde etini yağmalayıp,

İki yavru doymuştu,

Başını çocuklar yemeden

Annesine bırakmıştı.

8550- Töştük'e yavrular bunu söyler,

Kimsenin bilmediği olmadık şeyler söyler:

«Annemin hâlini sorarsan,

Kırk yıl çocuk doğurmuştur,

Bu kâfir ejderha

8555- Kırk yıl sırayla yutmuştur.

Kara gözden kan akıp,

Kederlenip annemiz kalmıştır.

Balasin bıyıl sordursa,

Taşka tiyip ölüügö,

8560- O düynö cüzün körüügö,

Ubada kılıp salıptır.

Şorduu enem cayın surasañ,

Ceti künü tınbastan,

Cerdin üstün çalçu eken,

8565- Cetkileñ kabar alçu eken.

Menin enem baykuştun

Kele turgan kezegi.

Enem şorduu kelerde,

Kündün közü bülbüldöp,

8570- Bulut basıp cabılat,

Kolot cerden oşondo

Cöö tumandar tabılat

Kök buzulup dürküröyt,

Cer ayrılıp kürküröyt.

8575- Menin enem kelerde

Cıgaç, taştar kıbırayt,

Tuş-tuşka tüşüp munarık,

Böksögö möndür dıbırayt,

Böksönün baarı möndürlöyt,

8580- Cakanın baarı camgırlayt.

Kün buzulup möndür caayt.

Antip kelgen sebebi:

«Baldardı acıdaar kelip sordu — dep,

Uyam kuru boldu» — dep,

8585- Acıdaar artık kas oşol.

Oşo bolgon dool, caan

Enemdin közü caşı oşol.

Cıgaçtar silkinip, taş kulap,

Antip kelgen sebebi —

Çocuğunu bu yıl yedirirse,

Taşa atıp ölmeye,

8560- O dünya yüzünü görmeye,

Söz vermiştir.

Talihsiz annemin halini sorarsan,

Yedi gün dinlenmeden,

Yerin üstünü gezer imiş,

8565- Güzel haberi alır imiş.

Zavallı annemizin

Geleceği vakittir.

Annem talihsiz gelirken,

Güneş ışığı azıcık görünüp,

8570- Bulut basıp örtülür,

Çukur yerden o zaman

Sis peyda olur

Gök yıkılıp titrer,

Yer yarılıp gürlür.

8575- Benim annem gelirken

Ağaç, taşlar hareket eder,

Her tarafı sis kaplayıp,

Dağ eteğine dolu yağar,

Dağ eteğinin hepsini dolu kaplar,

8580- Dağ eteğinin hepsine yağmur basar.

Hava bozup dolu yağar.

Böyle gelmesinin sebebi:

«Yavruları ejderha gelip istedi — diye,

Yuvam boş kaldı» — diye,

8585- Ejderha kötü düşmandır.

O yağan dolu, yağmur

Annemizin gözyaşıdır.

Ağaçların sallanıp, taşların yuvarlanıp,

Böyle gelmesinin sebebi —

8590- Şordogon enem baykuştun:

«Baldarım kanday boldu? — dep, —

Katuu kele catkanda,

Kanattardın küüsü oşol.

Enem cakın kelgende,

8595- Bokono söögüñ bolkuldayt, Töştük,

Boktu içegiñ solkuldayt, Töştük.

Bilegiñden sap ketet, Töştük.

Cürögüñdön kap ketet, Töştük.

Kozgolup korkpoy, cön turgun, Töştük.

8600- Teköörü bolot, zaarı küç.

Canduular andan küdür üz,

Canduular candan tüñülöt,

Uşu turgan çoñ munar,

Enem kelip kongondo,

8605- Tündüktöy bolup iyilet,

Başı cerge üç tiyip,

Kayta öödö üç çıgat,

Kamırap anda korkpogun,

Kaytarıp alçu biz barbız, Töştük.

8610- Çalgını bolot enemden

Çark ketip esiñ çıkpasın, Töştük».

Baldarı mınday degiçe,

Kün kürküröp, möndür caap,

Cer titirep ketkeni.

8615- Cıgaçtar baarı bılkıldayt,

Too-taştar baarı solkuldayt.

Kün kürküröp, möndür caap,

Celder bolup kıbrılap,

Asmandan altı san möndür şıbırgak,

8620- Baldarı emi süyündü,

Baykuş Töştük küyündü,

8590- Talihsiz annemiz miskin:

«Yavrularım nasıl oldu? — diye, —

Hızla geliyorken,

Kanatlarının çıkardığı rüzgârdır.

Annemiz yakın geldiğinde,

8595- Kaburga kemiklerinin titrer, Töştük,

Boklu bağırsağın sallanır, Töştük.

Elin ayağın titrer, Töştük.

Yüreğin ağzına gelir, Töştük.

Hareket edip korkmadan sakın ol, Töştük,

8600- Pençesi çelik, zehri kuvvetli.

Canlılar ondan umudu keser,

Canlılar candan vazgeçer,

Bu duran koca ağaç,

Annemiz gelip konduğunda,

8605- Tündük (çadırın tepesi) gibi eğilir,

Başı yere üç kere değip,

Tekrar yukarıya üç kere çıkar,

Endişeye kapılıp korkmayasın,

Koruyacak olan biz varız, Töştük.

8610- Kanadı çelik olan annemden

Korkup aklın çıkmasın, Töştük».

Yavruları böyle deyinceye kadar,

Gün gürleyip, dolu yağıp,

Yer titremeye başladı.

8615- Ağaçların hepsi titrer,

Dağ ve taşların hepsi sallanır.

Gün gürleyip, dolu yağıp,

Yeller esip hareket edip,

Gökyüzünden çok dolu yağıp,

8620- Yavruları o zaman sevindi,

Zavallı Töştük üzüldü,

Munun alp ekeni bilinüü.

Bir tırmaktın özündö

Kırktan bugu ilinüü.

8625- Munarga kelip kondu ele,

Çıbıkça bolboy al munar,

Büktölüp kelip iyildi.

Elemandın sırttanı,

Karap turup oşondo,

8630- Emi candan tünüldü.

Alp kuş kongon munardın

Başı cerge üç tiydi.

Kötörülüp üç çıktı,

Silkingende cününön

8635- Ar kaday şuuldap ün çıktı.

Amanat candan tünülüp

Er Töştüktön can çıktı.

Alpkarakuş oşondo,

Baldarına munu aytat,

8640- Baykap tursa şumdu aytat.

«Ee, kağılayın baldarım,

Öñüm beken, tüşümbü?

Kantip aman kaldıñar?

Men enekeñ beytaalay

8645- Azık izdep ketçü ele.

Men kayrılıp kelgiçe,

Acıdaar tüpkö cetçü ele.

Kırk cılı tuup men özüm,

Baarın katar sordurdum,

8650- Cakşılık barbi, ört barbi, baldar?

Ak niyet barbi, öç barbi, baldar?

Kanatım ketti kayrılıp, baldar.

Silerdi aman körgöndö,

Bunun alp olduğı bilinir.

Bir pençenin kendisinde

Kırk tane geyik asılı.

8625- Koca ağaca gelip konmuştu,

Çubuk kadar olmayıp o koca ağaç,

Bükülüp eğildi.

Eleman'ın yiğidi,

Bakıp durup o zaman,

8630- O zaman candan vazgeçti.

Alp kuşun konuğı koca ağacın

Başı yere üç kere değdi.

Üç kere yükseldi,

Silkindiğinde tüylerinden

8635- Çeşitli hışırtı yapıp ses çıktı.

Emanet candan vazgeçip,

Er Töştük'ten can çıktı.

Alpkarakuş o zaman,

Yavrularına bunu söyler,

8640- Dikkat ederlerse olmadık şeyler söyler.

«Ey, görüp doyamadığım yavrularım,

Uyanık mıyım, düşte miyim?

Nasıl sağ kaldınız?

Ben anneciğiniz talihsiz

8645- Yiyecek arayıp gitmişim.

Ben dönüp gelinceye kadar,

Ejderha yok ederdi.

Kırk yıl doğurup ben kendim,

Hepsini sırayla yedirdim,

8650- İyilik var mı, yangın var mı, yavrularım?

İyi niyet var mı, kin var mı, yavrularım?

Kanadım kırıldı, yavrularım.

Sizleri sağ gördüğümde,

Cürögüm ketti ayrılıp, baldar.
 8655- Erip ketip baramın, baldar,
 Kursagiñ açsa bugu ce, baldar,
 Kardiñ açsa munu ce, baldar!»
 Anda baldar mınday deyt:
 «Buguñdu cep neteli, ene?
 8660- Bir tilekke ceteli, ene.
 Agarıp tañdar açıldı, ene,
 Cakşılık bizge çaçıldı, ene.
 Küyüttü kaalap sındırğın, ene,
 Cırgaldı kaalap sen turgun, ene».
 8665- Anda enesi munu aytat:
 «Cırgal degen — sılık söz,
 Kuuraldı közgö körsötçü, balam,
 Kulkü degen — arzan söz,
 Küyüttü közgö körsötçü, balam,
 8670- Acıdaar başın körsötçü, baldar».
 Alpkarakuş oşondo
 Alp dedire sugundu.
 «Şordongon eneñ küyündü, baldar.
 Kırk balam bugün tirildi, baldar.
 8675- Kursagım bugün toyundu, baldar.
 Celmoguz düşman soyuldu, baldar.
 Kaygılar içten çaçıldı, baldar,
 Kabagın bugün açıldı, baldar», —
 Dep oşentip enesi,
 8680- Üşkürünüp silkinip,
 Ürpöyüp cündü caydı ele
 «Cırgalıñ kaday boluçı?
 Alıp kelgin özümö, baldar,
 Körsötüp koygun közümö, baldar!»
 8685- Enesi mınday degende,

Yüreğim parçalandı, yavrularım.
 8655- Erimekteyim, yavrularım,
 Karnınız açsa geyik yiyin, yavrularım,
 Karnınız açsa bunu yiyin, yavrularım!»
 O zaman çocuklar böyle söyler:
 «Geyiğini yiyip ne yapalım, anne?
 8660- Bir dileğe erişelim, anne.
 Ağarıp tanlar söktü, anne,
 İyilik bize geldi, anne,
 Kederi isteyip yok et, anne,
 Refahı sen iste, anne».
 8665- O zaman anneleri bunu söyler:
 «Refah dediğin — nazik söz,
 Derdi göze gösterin, yavrularım,
 Gülüş dediğin — değersiz söz,
 Kederi göze gösterin, yavrularım,
 8670- Ejderha başını gösterin, yavrularım ».
 Alpkarakuş o zaman
 Alp diyerek yuttu.
 «Bedbaht anneniz üzüldü, yavrularım.
 Kırk yavrum bugün dirildi, yavrularım.
 8675- Karnım bugün doydu, yavrularım.
 Celmoguz düşman yok oldu, yavrularım.
 Kederler içten saçıldı, yavrularım,
 Keyfi bugün geldi, yavrularım», —
 Diye böylece anneleri,
 8680- İç çekip silkinip,
 Kızıp tüyünü yaymıştı
 «Refahınız nasıl idi?
 Getirin kendime, yavrularım,
 Gösterin gözüme, yavrularım!»
 8685- Anneleri böyle deyince,

Kanatının astınan

Töştüktü alıp çıktı ele.

Körö salıp oşondo,

Alpkarakuş toktoboy,

8690- Sırttan Töştük baatırdı

«Balp» dedire suğunup,

«Kurk» dedire cuttu ele.

Baldarı ıylap cıkrırap,

Koyo berdi çurkurap:

8695- «Ene bolboy cerge kir,

Cakşılıkka camandık,

Kılğan candan ekensiñ,

Kantip balañ ölbösün?

Acıdaardın kordugun

8700- Kantip canıñ körbösün?

Ene bolboy cerge kir,

Töştüktü aman bergin!» — dep,

Eki bala cabıştı,

Cabışkanda al baldar,

8705- Tak cemsoodon alıştı.

Tübünö çoquu cetüügö,

Az kalgan eken baldarı

Cara tartıp ötüügö.

Bagelek cünün zırgıtıp,

8710- Töş cünün çapçıp ırgıtıp:

«Oñbogon, baldar, oñboy kal,

Şaştırıp iydiñ eneñdi,

Egerde eki bolboy kal.

Elemandın sırttanın

8715- Men da kudurettan tiledim

Casayt elem söögün

Elemandın sırttanın

Kanatının altından

Töştük'ü alıp çıkmıştı.

Görünce o zaman,

Alpkarakuş durmadan,

8690- Cesur Töştük yiğidi

«Hop» diyerek çekip,

«Kurk» diyerek yutmuştu.

Çocukları ağlayıp bağırıp çağırıp,

Yüksek sesle ağlayıp:

8695- «Anne olma yere gir,

İyiliğe kötülük,

Kılan canlardan imişsin,

Nasıl balan ölmesin?

Ejderhanın horluğunu

8700- Nasıl canın görmesin?

Anne olma yere gir,

Töştük'ü sağ ver» — diye,

İki yavrusu yapıştı,

Yapışıp o yavrularlar,

8705- Tam kursağına yapıştılar.

Neredeyse öldürmeye,

Az kalmış çocukları

Öldürmeye.

Paça tüyün koparıp,

8710- Göğüs tüyünü koparıp atıp:

«Olmayın, evlatlarım, olmayın,

Acele ettirdiniz annenizi,

Hiçbir zaman işiniz iyi gitmesin.

Eleman'ın yiğidini

8715- Ben de Allah'tan diledim

Yapacaktım kemiğini

Eleman'ın yiğidinin

Kurç temirdey şiretip.
 Suuga salsa Töştüktü
 8720- Batpagıday kılarda,
 Kılıçtasa, Töştükkö
 Ötpögüdüy kılarda.
 Ata-a baldar, şaştırdıñ,
 Mina Töştük, mına» — dep,
 8725- Öö! — dep kusup koydu ele.
 Emi oşondo sırttanıñ
 On eki müçö toluptur,
 Baştagıdan oşondo
 Eki ese Töştük boluptur.
 8730- Alpkarakuş sabıldı,
 Sırttan erge calındı:
 «Öçkön otum tamızdıñ,
 Ölgön canım tırgızdıñ.
 Kubandırdıñ sanaamdı,
 8735- Acıdaardı kesmelep,
 Alıp kalgan ekensiñ
 Eki tügöy balamdı.
 Aytkan sözüñ ugamın,
 Cer üstünö özüñdü
 8740- Aylanıp alıp çıgamın, Töştük
 Kaygıñdın baarın ketirem, Töştük,
 Muraadıña cetkirem, Töştük,
 Küyütüñdü basamın, Töştük.
 Kabagıñ carık açamın, Töştük.
 8745- Acıdaardın ayınan,
 Artıkça dacaal salgamın, Töştük.
 Çaar tulpardın kırk kulun
 Kırk cılı eñip algamın Töştük.
 «Adamdan bayda tiyer — dep, —

Keskin demir gibi kaynatıp.
 Suya salsa Töştük'ü
 8720- Batmaz kılacakken,
 Kılıçlasa Töştük'ü
 Kesilmeyecek yapacakken.
 Vah evlatlarım, acele ettirdiniz,
 İşte Töştük, işte» — diye,
 8725- Öö! — diye kusmuştu.
 İşte o zaman yığidin
 On iki organı dolmuştur,
 Evvelkinden o zaman
 İki kat daha güçlü Töştük olmuştur.
 8730- Alpkarakuş yanına geldi,
 Cesur ere yalvardı:
 «Sönen ateşim tutuşturdun,
 Ölen canımı dirilttin.
 Kederliyken sevindirdin,
 8735- Ejderhayı parçalayıp,
 Kurtarmışsın
 İki yavrumu.
 Ne dersene yerine getireceğim,
 Yer üstüne kendini
 8740- Uçarak götüreceğim, Töştük
 Kederinin hepsini gidereceğim, Töştük,
 Muradına erdireceğim, Töştük,
 Kederini dindireceğim Töştük.
 Yüzünü güldüreceğim, Töştük.
 8745- Ejderhanın yüzünden,
 Çok gaddarlık etmiştim, Töştük.
 Benekli tulparın kırk kulununu
 Kırk yıl kaçırmıştım Töştük.
 «İnsandan fayda gelir — diye, —

8750- Abıdan izdep keler» — dep,
Kırk bir tulpar bakkamın, Töştük.

Keçee tañ kaşkayıp sürgöndö,

Cerge carık tiygende,

Çaar beenin kulunun

8755- Eñkeyip eñip alganda.

Sen caa menen tartıp kalganda,

Kulundun kuyrugun culup ketti ele.

Menin töş etimdi kösöp öttü ele.

Erdigiñ anda bilgemin.

8760- «Elemandın sırttanı

Bir baydası tiyet» — dep,

Oşonu oylop cürgömün, Töştük.

Başıña müşkül iş kelse,

Çımınday canga küç kelse, Töştük,

8765- Sen uşunu tütötsöñ,

Men canıña baramın, Töştük».

Dos boluşup Töştükkö,

Alpkarakuş oşondo,

Kanatın culup berdi deyt.

8770- Alıp kelgen kırk tulpar

Kırk tulpardın baarısın,

Dagı koşo berdi ele

Kırkı tulpar at bolup,

Alpkarakuş zor kuşka

8775- Kıyamattık dos bolup,

O düynölük bata alıp,

Oşontıp, Töştük attanıp,

Çayıñgidey ton kiyip,

Çalkuyruktay at minip,

8780- Kırk bir çaar külük at aydap,

Kökdöo kanga barbastan,

8750- İyice arayıp gelir» — diye,

Kırk bir tulparı beslemiştim, Töştük.

Dün tan ağarıp söktüğünde,

Yere ıstık değdiğinde,

Benekli kısırağın kulunu

8755- Eğilip kapıp aldığımda.

Sen yay çektiğinde,

Kulunun kuyruğunu koparmıştı.

Benim döş etimi delerek geçmişti.

Erliğini o zaman bilmiştim.

8760- «Eleman'ın yiğidi

Bir faydası dokunur» — diye,

Ona umut bağlamıştim, Töştük.

Başına zoriş gelse,

Küçücük cana güçgelse, Töştük,

8765- Sen şunu tutuşturursan,

Ben yanına gelirim, Töştük».

Dost olup Töştük'e,

Alpkarakuş o zaman,

Kanadından koparıp vermişti.

8770- Getirdiği kırk tulpar

Kırk tulparın hepsini,

Dahi vermişti.

Kırkı tulpar at olup,

Alpkarakuş büyük kuşa

8775- Kıyametlik dost olup,

O dünyalık dua edip,

O zaman, Töştük atlanıp,

Çayingi gibi elbise giyip,

Çalkuyruk gibi ata binip,

8780- Kırk bir benekli yürük atı sürüp,

Kökdöo Han'a varmadan,

Sırtanıñ coldo kele catıp.
 Kandın uulu Kanbaça,
 Bektin uulu Bekbaça,
 8785- Bacalardı taap kaldı emi.
 Bektin uulu Bekbaça,
 Kandın uulu Kanbaça,
 Kol kuuşurup sabılıp,
 Er Töştökkö calınıp,
 8790- Aytıp turgan kebi bul:
 «Serüündötpö sözdördü, Töştük,
 Şermende kılba bizderdi, Töştük.
 Aytkan tildi alalık, Töştük,
 Attarıñdı bacalar
 8795- Biz da aydaşıp baralık, Töştük.
 Namıs kılbay, ar kılbay,
 Cigit bolup kalalık, Töştük.
 Aytkan bir sözdü bilip al, Töştük.
 Sırttan bir bolsoñ tildi al, Töştük».
 8800- Elemandın erkesi
 Degen sözgö köndü deyt,
 Bacalarga aydatıp,
 Kırk tulpardı berdi deyt,
 Birdey tulpar at aydap,
 8805- Bultuldatıp bat aydap,
 Seyil kurgan bağıña,
 Aydap bardı al eköo
 Kökdöönün altın tagına.
 Kalk cıylıp çoğulup,
 8810- «Kapıray, kaydan taptı?» — dep,
 Küyöölörgö tañ kaldı,
 Eki küyöö maktanıp,
 Ogo beter şańdandı.

Yiğidin yolda gelirken
 Hanın oğlu Kanbaça,
 Beyin oğlu Bekbaça,
 8785- Bacanaklarına rastladı o zaman.
 Beyin oğlu Bekbaça,
 Hanın oğlu Kanbaça,
 El kavuşturunıp yanına gelip,
 Er Töştük'e yalvarıp,
 8790- Söyleyip durdukları sözleri bu:
 «Soğutma sözleri, Töştük,
 Rezil etme bizleri, Töştük.
 Söylediğin yapalım, Töştük,
 Atlarını bacanaklar
 8795- Biz de sürüp varalım, Töştük.
 Namusumuzu iki paralık etmeden,
 Yiğit olup kalalım, Töştük.
 Söylediğimiz sözü dinle, Töştük.
 Yiğit isen dediğimizi yap, Töştük».
 8800- Eleman'ın gözdesi
 Söylediklerini kabul etti, derler,
 Bacanaklarına sürdürüp,
 Kırk yürüğü verdi derler,
 Aynı tulpar at sürüp,
 8805- Hiddetlenip hızlıca sürüp,
 Dinlendikleri bahçeye,
 Sürüp vardı o ikisi
 Kökdöo'nün altın tahtına.
 Halk yığılıp toplanıp,
 8810- «Vay be, nerden buldular?» — diye,
 Damatlara şaşa kaldı,
 İki damat övünüp,
 Daha da kuruldular.

«Kırk bir tulpar at izdep,
 8815- Kıyla azaptı kördük — dep, —
 Tögöröktün tört burçun
 Tört aylana kızıdırıp,
 Törö atanın tulparın
 Özübüz taap keldik» — dep
 8820- Çanaçtay murdu dardayıp,
 Karaanı toodoy kaldayıp,
 Kökürögün urgulap,
 Köp içinde turdu emi.
 Körüp canı örttönüp,
 8825- Töştüktü kудay urdu emi.

«Kırk bir yürük at arayıp,
 8815- Çok zorluklar gördük — diye, —
 Dünyanın dört tarafını
 Dört kere dolaşıp,
 Efendi babanın tulparını
 Kendimiz bulup geldik» — diye
 8820- Tulumba gibi burnu kabarıp,
 Endamı dağ gibi görünüp,
 Göğüslerini dövüp,
 Kalabalık içinde durdular o zaman.
 Görüp canı tutuşup,
 8825- Töştük'ü Kудay kahretti o zaman.

**31- TÖŞTÜK KANBAÇA MENEN
BEKBAÇANIN SANINA SALGAN**

TAMGANI KÖKDÖÖGÖ CARIYALAGANI

Altın caak aybalta
Bileğine çaldı ele
Komokoyluu sır nayza
Koloyto sunup kaldı emi.
8830- Kinsız kılıç baylanıp,
Kaar cüzünö aylanıp,
Çayıñgi tondu camınıp,
Kaardanıp oşondo,
Kök arstanday çamınıp,
8835- Karargandan, tünörüp,
Kalk kaynagan çoguuga
Kan Töştük kirip bardı ele
Caragı şay baatırğa
Calpı el köñül böldü emi.
8840- Töştüktün Töştük ekenin
Törölüü curt kördü ele.
Kee biröölörү şaşıp,
Kee biröölörү oşondo
Antalaşıp kaçışıp,
8845- Kee biröölör cıgılıp,
Körbögöndü kördü emi.
Kee biröölör tim ele
Cürögü çıgıp öldü emi.
Karap bende turalbay,
8850- Kak carıldı dırkırap.
«Kaydan kelgen eren?» — dep,
Añ-tañ kaldı çurkurap.
Anda Töştük munu aytat:
«Kaçkırım keldi, karmap ber,

**31- TÖŞTÜK'ÜN KANBAÇA İLE
BEKBAÇA'NIN KALÇASINA BASTIĞI
DAMGAYI KÖKDÖÖ'YE İLAN ETMESİ**

Altından olan ay baltayı
Bileğine sarmıştı
Komokoyluu (Kıvrılmış uçlu) sırlı (boyalı) mızrağı
Uzattı o zaman.
8830- Kinsız kılıç kuşanıp,
Öfkesi yüzüne yansıyıp
Çayingi elbiseyi giyip,
Öfkelenip o zaman,
Gök arslan gibi saldırıp,
8835- Daha da sinirlenip,
Halk toplandığı kalabalığa
Han Töştük geldi
Silahı kendisine yakışan bahadıra
Bütün halkın gönlü bölündü o zaman
8840- Töştük'ün Töştük olduğunu
Devletli halk görmüştü.
Bazıları acele edip,
Bazıları o zaman
Telaşlanıp kaçışıp,
8845- Bazıları düşüp,
Görmediğini gördü o zaman.
Bazıları öylesine
Kalbi sıkışıp öldü o zaman.
Bakıp insan duramayıp,
8850- Tam yarıldı paramparça oldu korkudan.
«Nereden gelen yiğit?» — diye,
Şaşa kaldı gürültü çıkarıp.
O zaman Töştük bunu söyler:
«Kaçağım geldi, yakalayıp ver,

8855- Kuuganımdı çıgargın,

Kandın uulu Kanbaça,

Kaçkan menin kaçkırım,

Bektin uulu Bekbaça —

Maga nazar salbasañ,

8860- Bul tilimdi albasañ,

Şıpkay baarıñ kıramın,

Çılbur çaynoo kılamın.

Kırk atımdı taptırbay,

Beker turup netemin?

8865- Dümürçögün tüz kılıp,

Tügöl kılıp ketemin.

Degen sözgö könüñüz,

Çataктаşpay, çırdaşpay,

Kırk tulpardı beriñiz.

8870- Kanga ılayık kalıñ curt,

İşenbeseñ, uurumdun

Sandarında tamga bar.

Azır açıp körüñüz!»

Töştük mınday degende,

8875- Al Kökdöönün aldında

Karoolçusu köp candar,

Al Kökdöönün aldında

Karap turgan köp balban,

Köp balbandın ıktuusu,

8880- Akıl tapçu mıktısı,

Konokbay degen balbanı,

Konokbaydın içinde

Tolup catat armanı.

Töştüktün Töştük ekenin,

8885- Al Konokbay bilçü eken.

«Sırttanga sırdaş bolsom» — dep,

8855- Kovaladığımı çıkar,

Hanın oğlu Kanbaça,

Benim kaçırdığım kaçığım,

Beyin oğlu Bekbaça —

Bana bakmazsan,

8860- Bu sözümü dinlemezsən,

Hepinizi yok ederim,

Hepinizi çiğnerim.

Kırk atımı buldurmayıp,

Boş yere durup ne yapayım?

8865- Kökünü kurutup,

Tamamıyla yok edeceğim.

Denilen sözü yapınız,

Karşı çıkmadan direnmeden,

Kırk tulparı veriniz.

8870- Hana layık kalabalık halk,

İnanmıyorsanız hırsızımın

Kalçalarında damga var.

Şimdi açıp görünüz!»

Töştük böyle deyince,

8875- O Kökdöönün önünde

Bekçisi çok olan,

O Kökdöönün önünde

Bakıp duran çok pehlivan,

Pehlivanların en iyisi,

8880- Akıllısı beceriklisi,

Konokbay denen pehlivanı,

Konokbay'ın içinde

Çok var uhdesi.

Töştük'ün Töştük olduğunu,

8885- O Konokbay biliyormuş.

«Yiğide sırdaş olsam» — diye,

Oşonu surap cürçü eken.
 Töştük mınday degende,
 Konokbaydın balbandın
 8890- Tizesi cerge bögülüp,
 Kandın uulu Kanbaça,
 Bektin uulu Bekbaça,
 Al eköönün aldına
 Konokbay cetti cügürüp.
 8895- Bektin uulu Bekbaça,
 Bekbaçanı oşondo,
 Beren tuugan Konokbay
 Belden karmay kaldı ele.
 Köp içinde toñkoytup
 8900- Kötün sıyrıp saldı ele.
 Kalayıktın baarısı,
 Tañırkaşıp karasa,
 Tagı turat betinde,
 Tamgası turat kötündö.
 8905- Al tamganı körgöndö,
 Curt çurkurap duu turdu,
 El ayındap çuu turdu,
 «Özübüz taap keldik» — dep,
 Aytkanı bir kep eken.
 8910- Er Töştüktün tulparın
 Uurdaganı ap-anık
 Sırttanıñ aytkan sözdörü
 Suudan taza kep eken.
 Töştük menen bir cortup,
 8915- Kandın uulu Kanbaça,
 Bektin uulu Bekbaça,
 Bargandığı çın eken.
 Kara baskan bularga

Bunu isteyip yaşıyormuş.
 Töştük böyle deyince,
 Konokbay pehlivanın
 8890- Dizi yere bükülüp,
 Hanın oğlu Kanbaça,
 Beyin oğlu Bekbaça,
 O ikisinin önüne
 Konokbay vardı koşup.
 8895- Beyin oğlu Bekbaça,
 Bekbaça'yı o zaman,
 Kuvvetli doğan Konokbay
 Belinden yakaladı
 Kalabalık içinde diz çöktürüp
 8900- Götünü açmıştı.
 Milletin hepsi,
 Şaşıp baksa,
 Yüzünde izi var,
 Damgası durur götünde.
 8905- O damgayı gördüğünde
 Halk gürültü çıkardı,
 Halk birden bire ayağa fırladı,
 «Kendimiz bulup geldik» — diye,
 Söylediği bir söz imiş.
 8910- Er Töştük'ün tulparını
 Çaldığı gerçekmiş
 Yiğidin söylediği sözleri
 Sudan temiz söz imiş.
 Töştük ile beraber dolaşıp,
 8915- Hanın oğlu Kanbaça,
 Beyin oğlu Bekbaça,
 Gittiği doğruymuş.
 Kahrolasica bunlara

Sırttan Töştük talaada,
8920- Sandarına tamganı
Salgandığı çın eken.
Kandın uulu Kanbaça,
Bektin uulu Bekbaça,
8924- Uuru ekeni bilindi.

Yiğit Töştük ıssız yerde
8920- Kalçalarına damgayı
Vurduğu doğru imiş.
Hanın oğlu Kanbaça'nın,
Beyin oğlu Bekbaça'nın,
8924- Hırsız olduğu belli oldu.

**32- KÖKDÖÖ TÖŞTÜKKÖ KÖPÇÜLÜKTÜN
ALDINDA CETİ MÖRÖYDÜ TAPŞIRGANI.
ALARDIN BİRİNÇİSİ TEMİR DÖNGÖÇTÜ
KİYİZ BALTA MENEN ÇAPTIRIP
CARDIRGANI.**

8925- Mına oşondo kırk tulpar

«Özüm taap aldım», — dep,

Elemandın sırttanı

Ebin taap aldı deyt.

Oşonu körüp çoñ Kökdöö

8930- Er Töştükkö çamınıp

Kaarı caman karmadı.

Karap turgan candardın

Kılayıp alı kalbadı.

Kızın özü alçuday,

8935- Kızıtalak bul Kökdöö,

Elemandın sırttanga

Cok balaanı kamdadı

Kaardanıp bakırıp,

Er Töştüktü baş kılıp,

8940- Kalıñ eldi çakırıp:

«Kızım süydü Kara taz,

Taz desem, Töştük özü eken,

Karargan kara közü eken.

Aldap kızım aluuga

8945- Elemandın Töştüğü

Mında cürgön kezi eken.

Bir adamga bilinbey,

Bir ele canga tuyunbay,

Aldap kızım alganı,

8950- Caşınıp cürgön kuu eken.

Kalıñ curtum, sözümdü uk,

**32- KÖKDÖÖ'NÜN TÖŞTÜK'E HALKIN
ÖNÜNDE YEDİ YARIŞI İLAN ETMESİ.
ONLARIN BİRİNCİSİ,
DEMİR KÜTÜĞÜ KEÇE BALTA İLE KESİP
PARÇALATMASI.**

8925- İşte o zaman kırk tulpar

«Kendim bulup aldım», — diye,

Eleman'ın yiğidi

Çaresini bulup aldı derler.

Bunu görüp koca Kökdöö

8930- Er Töştük'e atılıp

Gazabı fena tuttu.

Bakan insanların

Hiç gücü kalmadı.

Kızını kendi alacakmış gibi,

8935- Kahrolası bu Kökdöö,

Eleman'ın yiğidine

Olmayacak belaları hazırladı

Hiddetlenip bağırıp,

Er Töştük'le birlikte,

8940- Kalabalık halkı çağırıp:

«Kızım sevdi Kara keli,

Kel desem, Töştük'ün kendisiymiş,

Bu bakan onun gözüymüş.

Kandırıp kızımı almaya

8945- Eleman'ın Töştük'ü

Burada dolaştığı anmış.

Kimseye bilinmeden,

Tek bir insana bile fark ettirmeden,

Kandırıp kızımı almayı,

8950- Gizli gizli hareket eden kurnaz imiş.

Kalabalık halkım, sözüümü işit,

Töştük emes, men özüm
 Aalamga ceter küçüm bar.
 Balbandığım başkaça,
 8955- Baatırlığım bir kança,
 Ay aalamga kalayman
 Salgandığım dagı bar.
 Kıbiragan bendeni
 Kırgın kılıp baarisın,
 8960- Algandığım dagı bar.
 Ataktuu Kökdöö men bolsom,
 Elemandın Töştügü,
 Cer üstünön tentirep,
 Cetip kelgen sen bolsoñ,
 8965- Kızımdı kantip bereyin?
 Kuturgan eken bul Töştük,
 Men bir kulcuñdaşıp köröyün.
 Kiçi balam Külayım,
 Urgaaçıdan uz ele,
 8970- Cer astınan Kökdöösü
 Erkeletken kız ele.
 Uurdap kızım algıday,
 Uyalbayt eken bul Töştük?
 Kökdöö aytkan bul sözgö
 8975- Könöt beken bul Töştük?
 Aytkanımdı anıktap,
 Beret beken bul Töştük?
 Aytkanıma könbösö,
 Kızmatım kılıp berbese,
 8980- Degenine könböymün,
 Kızım emes, Töştökkö
 Kıpınday eme berbeymin.
 Kılam deseñ, coobuñdu ayt,

Sadece Töştük değil, benim de
 Âleme yetecek gücüm var.
 Pehlivanlığım farklı,
 8955- Bahadırlığım çokça,
 Dünya âleme kargaşalık
 Saldığım dahi var.
 Yaşayan insanların
 Katledip hepsini,
 8960- Aldığım dahi var.
 Meşhur Kökdöö ben isem,
 Eleman'ın Töştük'ü,
 Yer üstünde yolunu kaybetip,
 Buraya gelen sen isen,
 8965- Kızımı nasıl vereyim?
 Kudurmuş bu Töştük'ü,
 Ben bir sınavı göreyim.
 Küçük kızım Külayım,
 Kadınlıkta usta idi,
 8970- Yer altının Kökdöö'sünü
 Şımarttığı kızı idi.
 Çalıp kızımı alacak kadar,
 Utanmazmış bu Töştük?
 Kökdöö'nün söylediği bu söz
 8975- Kabul edecek mi bu Töştük?
 Söylediğimi kanıtlayıp,
 Verecek mi bu Töştük?
 Söylediğimi kabul etmezse,
 Hizmetimi yapmazsa,
 8980- Dediklerini yapmam,
 Kızımı değil, Töştük'e
 Küçücük bir şey vermem.
 Yaparım dersen, cevabını ver,

Kılbaymın deseñ, çınıñdı ayt,
 8985- Bul sözümö könbösöñ,
 Kırk arkan salsa boylogus
 Kıyın çuñkur orum bar,
 Aalamdın alı cetpegen,
 Kolumda beş miñ kolum bar.
 8990- Cer üstü menen cer astın
 Ceke cürüp bilüüçü
 Zıyırçı kempir zorum bar.
 Kirgen adam kutulgus
 Temir kapkan torum bar.
 8995- Ceti cıl udaa körüüçü
 Menden körör kızık bar.
 Tolukşugan balamdan
 Toyo kana toy cebey,
 Tomsorup kantip bereyin.
 9000- Elemandın Töştügü,
 Çoñ kızmatıñ men körüp,
 Anan kızım bereyin.
 Tentigenge kız bergen,
 Tegi cok Kökdöo deysiñbi?
 9005- Elemandın Töştügü,
 Men da seni bilemin.
 Bolot ögöo canıñ bar,
 Çalkuyruktay atıñ bar,
 Ok ötpögön ton kiyip,
 9010- Ok cetpegen at minip,
 Cerdin aldın kıdırıp,
 Körgölü kelgen ekensiñ,
 Tirüü cürböy sen, Töştük,
 Tak özümdün kolumdan
 9015- Ölgölü kelgen ekensiñ!

Yapmam dersen, doğruyu söyle,
 8985- Bu dediğimi yapmazsan,
 Kırk urgan salsa ulaşmayan
 Derin bir zindanım var,
 Âlemin gücü yetmeyen,
 Eliminde beş bin ordum var.
 8990- Yer üstünü ile yer altını
 Tek başına yürüyüp bilen
 Sihirbaz kocakarı büyüğüm var.
 Giren adamın kurtulmadığı
 Demir kapan tuzağım var.
 8995- Yedi yıl boyunca
 Benden görecekle var.
 Güzelleşmiş kızımdan
 Düğününü göremeyip,
 Zavallı gibi nasıl kızımı vereceğim.
 9000- Eleman'ın Töştük'ü,
 Büyük hizmetini ben göreceğim,
 Sonra kızım vereceğim.
 Başboş gezene kız veren,
 Soysuz Kökdöo mü diyorsun?
 9005- Eleman'ın Töştük'ü,
 Ben de seni bilirim.
 Çelik eğe canın var,
 Çalkuyruk gibi atın var,
 Okun geçmediği elbise giyip,
 9010- Okun yetişemediği at binip,
 Yerin altını dolaşıp,
 Görmek için gelmişsin,
 Sağ kalmayıp sen, Töştük,
 Tam kendi elimden
 9015- Ölmek için gelmişsin!

Ölgölü cürüp kız algan,
 Ölçösöm bolboyt sendey can.
 Taz bolup özüñ kubulgan,
 Tastaygan suluu kız alıp,
 9020- Eçenge saldıñ çuulgan.
 Degenime kön, Töştük,
 Ceti möröy beremin,
 Oşonu kılıp ber, Töştük.
 Erdikti epsız sal, Töştük,
 9025- Anan kızım al, Töştük!
 Bul erdikti kılbasañ,
 Balbandardı ciberip,
 Bastırıp başıñ alamin,
 Bul düynögö turguzbay,
 9030- Tındım kılıp salamin.
 Col üstündö süyrötüp,
 Dañgıttarga caramın.
 Bul möröygö bar, Töştük,
 Bul tilimdi al, Töştük!
 9035- Bul möröygö carasañ,
 Degeniñe senin da,
 Bıkıldabay könömün.
 Ceke ele bir kızdı emes,
 Oyuña kelbes kızıktı
 9040- Tak özüñö beremin...»
 Kaardı tögüp çamınıp,
 Kökdöö muntip turganı,
 Er Töştüktün erdigin
 El-curt karap körgölü.
 9045- Emi turup al Kökdöö
 Baş möröyün bergeni.
 Kaarın salıp kaykayıp,

Ölecekken kız alan,
 Görmedim senin gibisini.
 Kel olup kendini değıştiren,
 Güzel kız alıp,
 9020- Ne kadar gürültü yaptın.
 Dediğimi kabul et, Töştük,
 Yedi sınav söylüyorum,
 Onları geç, Töştük.
 Erliğı hesapsız göster, Töştük,
 9025- Sonra kızımı al, Töştük!
 Bu erliğı göstermezsen,
 Pehlivanları yollayıp,
 Bastırıp başını alırım,
 Bu dünyada yaşatmadan,
 9030- Yok ederim.
 Yol üstünde sürükletip,
 Büyük köpekler için parçalatırım.
 Bu imtihanı ver, Töştük,
 Bu dediğimi yap, Töştük!
 9035- Bu imtihanı geçersen,
 Dediğini senin de,
 Tereddüt etmeden yaparım
 Sadece bir kızdı değıl,
 Aklına gelmeyecek eğlenceyi
 9040- Sana yaşatacağım...»
 Hiddetini böyle gösterip,
 Kökdöö böylece durdu,
 Er Töştük'ün erliğini
 Bütün halk görmek için geldi.
 9045- O zaman o Kökdöö
 İlk imtihanı söyledi.
 Gazabın salıp,

Kayran Kökdöo turganda,
 Er Töştökkö eñ bir dos
 9050- Er Konokbay balbanı,
 Er Töştüktün kaşına
 Konokbay cetip kalganı.
 Konokbayı munu aytat.
 Adam bilbes şumdu aytat:
 9055- «Men bilgendi bilbeseñ,
 Kaarduu Kökdöo kelüüçü,
 Uşunu cara çapkın», — dep.
 Temirden döñgöç berüüçü.
 Kiyizden kılğan balta bar,
 9060- Oşonu menen çapkın dep,
 Seni kıynay berüüçü.
 Seni kıynap koyoron
 Ebak ele bilgemin.
 Tışı kiyiz, içi kurç,
 9065- Saa bersem emi dep
 Eçak ele kamdap cürgömün.
 Kökdöönün bergen baltasın,
 Taştap iyip oşondo,
 Menin baltam ala kör,
 9070- «Ezilgen temir carıl!» — dep,
 Kerilip turup sala kör.
 Menden bergen bul balta
 Bolot balta boluuçu.
 Al Kökdöönün baltası
 9075- Çirigen döñgöç boluuçu.
 Zıñ-zıñ etip kenebe, Töştük,
 Kökdöönün ceti möröyün
 Buçkağıña teñebe, Töştük.
 Uluktuguñ sında cok, Töştük.

Yiğit Kökdöo durduğunda,
 Er Töştük'e iyi bir dost
 9050- Er Konokbay pehlivanı,
 Er Töştük'ün yanına
 Konokbay geldi.
 Konokbay bunu söyler.
 Kimsenin bilmediği şeyler söyler:
 9055- «Benim bildiğimi bilmezsen,
 Hiddetli Kökdöo gelecek,
 Bunu ikiye yar», — deyip.
 Demirden kütük verecek.
 Keçeden yapılmış balta var,
 9060- Onun ile kes diye,
 Sana eziyet edecek.
 Seni eziyet edeceğini
 Çoktan beri bilirdim.
 Dışı keçe, içi çelik,
 9065- Sana vereyim diye
 Çoktan beri hazırlıyorum.
 Kökdöo'nün verdiğini baltayı,
 Bırakıverip o zaman,
 Benim baltamı alsın,
 9070- «Ezilen demir yarıl!» — deyip,
 Gerilip vurasın.
 Benim verdiğim bu balta
 Çelik baltadır.
 O Kökdöo'nün baltası
 9075- Çürüyen kütüktür.
 Hiç aldırma, Töştük,
 Kökdöo'nün yedi imtihanına
 On paralık kıymet verme, Töştük.
 Büyüklüğün hiç kimsede yok, Töştük.

9080- Cer üstündö köp curtuñ,
 Kañçalık aytsañ, mında cok, Töştük.
 Ak buladay boz bolçu, Töştük,
 Men Konokbay balbanga
 O düynölük dos bolçu Töştük.
 9085- Ceti möröy büt köndö,
 Kaardangan Kökdöönün
 Kaşayta közün oyup ket, Töştük.
 Talkan kılıp soyup ket, Töştük!
 Bul Kökdöönün orduna
 9090- Men Konokbay dosuñdu
 Kan kötörüp koyup ket, Töştük.
 Kuuragan işti oñ kılğın, Töştük,
 Kul başımdı çoñ kılğın, Töştük.
 Cer aldında dañ kılğın, Töştük.
 9095- Kara başım kan kılğın, Töştük.
 Aytkanım uşu bilip al, Töştük,
 Arstan bolsoñ, tilimdi al, Töştük.
 Seni kaalap bilgemin, Töştük,
 Dos bolgolu cürgömün, Töştük».
 9100- Öçkön otum üylöp ket, Töştük,
 Kor bolgon canım küülöp ket, Töştük.
 Calçıdan candı caşartsañ, Töştük,
 Capaadan baştı kutkarsañ, Töştük.
 Senin kelgeniñ beelep bilgemin,
 9105- Kuurap cürgön kulduktan,
 Sırttan Töştük coluksa,
 Kutkarar dep cürgömün, Töştük».
 Konokbay aytıp turganda,
 Kuçaktaşıp oşondo,
 9110- Kozgoluşup kaldı deyt,
 Kiyamattık oşondo

9080- Yer üstündeki çok halkını,
 Ne kadar söylesen de burada yok, Töştük.
 Ak ipek gibi bembeyaz olsana, Töştük,
 Ben Konokbay pehlivana
 Ahretlik dost olsana Töştük.
 9085- Yedi imtihanı geçince,
 Hiddetlenen Kökdöö'nün
 Kör edip gözünü oyup öyle git, Töştük.
 Paramparça edip git, Töştük!
 Bu Kökdöö'nün yerine
 9090- Ben Konokbay dostunu
 Tahta oturtup git, Töştük.
 Ters giden işi düzelt, Töştük,
 Köle başımı ulu kıl, Töştük.
 Yer altına duyur, Töştük.
 9095- Kara başımı han kıl, Töştük.
 Söyleyeceğim budur anlayasın, Töştük,
 Aslan isen, sözümü dinle, Töştük.
 Seni önceden bilirdim, Töştük,
 Dost olmak isterdim, Töştük».
 9100- Sönen ateşimi tutuşturup git, Töştük,
 Hor olan canımı ferahlatıp git, Töştük.
 Hizmetkârı kurtarırsan, Töştük,
 Cefadan başını kurtarırsan, Töştük.
 Senin geleceğini önceden bilirdim,
 9105- Azap çektiğim bu kölelikten,
 Yiğit Töştük rastlasa,
 Kurtarır diyordum, Töştük».
 Konokbay söylediğinde,
 Kucaklaşıp o zaman,
 9110- Bir araya geldiler derler,
 Ahretlik o zaman

Dos boluşup kaldı deyt.
 Emi Töştük munu aytat:
 «Berse kудay akır — dep,
 9115- Kan kötöröm, baatır» — dep,
 Aytıp oozun cıygıça,
 Anday-mınday degiçe,
 Kудay betin körsötpö.
 Kökdöö saldı çoñ cañcal,
 9120- Kötörgönü köp balban,
 Çiñ temirden döñgöçün
 Munaranın tübünö
 Kötörüp alıp keldi deyt.
 «Mına, Töştük, çapkın» — dep,
 9125- Tuura tartıp berdi deyt.
 Oşondo turgan köpçülük,
 Körüp turup bul işke,
 Ayran azır kaldı ele.
 «Esebin kantip tabat? — dep, —
 9130- Temirden döñgöç bul bolso,
 Kiyizden balta al bolso,
 Kantip cara çabat? — dep. —
 Atañdın körü zaman ay,
 Sırttan Töştük baatırdı
 9135- Karap turgan bul Kökdöö
 Azır başın alat — dep, —
 Col üstünö süyrötüp,
 Dañgıttarga carat» — dep.
 Kalayık dürgüp cügürüp,
 9140- Sırttan erden tüñülüp,
 Mına oşondo er Töştük
 Sırttandığı bilinip,
 Baltanı alıp koluna,

Dost oldular derler.
 O zaman Töştük bunu söyler:
 «Verse Kудay sonunda — deyip,
 9115- Han yaparım, bahadır» — deyip,
 Bunu söyleyip bitirinceye kadar
 Şöyle böyle deyinceye kadar,
 Allah göstermesin.
 Kökdöö çıkarttı büyük kavga,
 9120- Çok pehlivan kaldırıp,
 Sağlam demirden kütüğünü
 Minarenin dibine
 Kaldırıp getirdi derler.
 «İşte, Töştük, parçala» — diye,
 9125- Karşına koydu verdi derler.
 O zaman oradaki kalabalık
 Görüp bu işi,
 Çok hayret ettiler.
 «Çaresini nasıl bulur? — deyip,
 9130- Demirden kütük bu ise,
 Keçeden balta o ise,
 Nasıl yarararak vurur? — deyip.
 Aman Allah,
 Yiğit Töştük bahadırı
 9135- Bakıp duran bu Kökdöö
 Şimdi başını alır — deyip
 Yol üstüne sürükletip,
 Köpeklere parçalatır» — deyip.
 Halk sağa sola koşturup,
 9140- Yiğit erden ümit kesip,
 İşte o zaman er Töştük
 Yiğitliği bilinip,
 Baltayı alıp eline,

Tuura koygon döñgöçtü

9145- Çabuuga Töştük cügürüp.

Karçıgaday çamınıp,

Kayıptan akıl tabılıp,

Al döñgöçtün canına

Sırttan Töştük oşondo

9150- Çabuuga bardı kamınıp,

Konokbay bergen baltanın

Tışı kiyiz, içi kurç:

«Er sırttanı men bolsom,

İrigen temir sen bolgun».

9155- Kaardanıp er Töştük,

Esebin emi taptı ele,

Aldında catkan döñgöçtü

Kerilip turup çaptı ele.

Töştüktün sırttan ekeni

9160- Köpçülökkö bilindi.

Balta tiyip al döñgöç,

Bit-çıt bolup bölündü.

Küç menen bekem çapkanda,

Cer ayrılıp solk etti,

9165- Korkokton cürök bolk etti.

Omurtka söögü zırkırap,

Küç kelgende Töştüktün

Bir bokono söögü

Ketken eken birkırap.

9170- «Aldı Töştük möröydü!..»

Dep oşondo toktoboy,

Konokbay kaldı cügürüp,

İlinip turgan döñgöçkö

Er kadırın er bilet.

9175- Konokbay balta aldı emi,

Yan duran kütüğü

9145- Vurmak için geldi.

Atmaca gibi atılıp,

Gaipten akıl gelip,

O kütüğün yanına

Yiğit Töştük o zaman

9150- Vurmak için gitti hazırlanıp,

Konokbay'ın verdiği baltanın

Dışı keçe, içi keskin:

«Er yiğidi ben isem,

Çürüyen demir sen olasın».

9155- Öfkelenip er Töştük,

Çaresini şimdi bulmuştu,

Önünde duran kütüğe

Gerilip vurmuştu.

Töştük'ün yiğitliği

9160- Kalabalığa belli oldu.

Balta deyip o kütük,

Param parça olup bölündü.

Güç ile sağlam vurduğunda

Yer ayrılıp sallandı,

9165- Korkakların ödü patladı.

Omurga kemikleri sızlayıp,

Güç gelince Töştük'ün

Bir kaburga kemiği

parçalanmış.

9170- «Töştük imtihandan geçti!..»

Deyip o zaman durmadan,

Konokbay koşturdu,

Asılı duran kütüğe

Er değerini er bilir.

9175- Konokbay balta aldı o zaman,

Toktolboston kül kılıp,
 Konokbay çaap saldı ele.
 «Möröydü Töştük aldı, — dep
 Temir bolot döñgöçtü
 9180- Cara çaap saldı» — dep.
 Curt çuu turup kaldı ele.
 Anday-mınday degiçe,
 Açıp közdü cumguça,
 Tizesi cerge бүгүлүп,
 9185- Sırttan erdin kaşına
 Kulayım keldi cügürүп.
 Köödöngö batpay köp sanaa,
 Bul beçara Külayım
 Közünün caşı on talaa,
 9190- Keñ baştıktın içinen
 Keteçenin түбүнөн,
 Alıp çıktı bir buyum,
 «Apı» degen bir daarı,
 Akırektin түбүнө,
 9195- Azır sıypap kaldı ele.
 «Sebep» degen darını
 İçinen bere saldı ele.
 Elemandın sırttandın
 Umaçtay közü açıldı,
 9200- Oorugan ceri basıldı.
 Can orduna kелgende,
 Kaarı katuu kapırdın,
 Kayran Kökdöo baatırdın,
 Möröyün alıp bergende,
 9205- Töştüktün kıyın ekenin,
 Oşo Kökdöo kördü emi.
 Örttöngүrdün özü eken,

Durmadan paramparça edip,
 Konokbay kesmişti.
 «Töştük sınavı geçti, — deyip
 Demirden çelik kütüğü
 9180- Vurarak yardı» — deyip.
 Halk gürültüyle ayağa kalktı.
 Şöyle böyle deyinceye kadar,
 Göz açıp yumana kadar,
 Dizi yere бүкүлүп,
 9185- Yiğit erin karşısına
 Külayım geldi koşturup.
 Bağrına sığmayıp çok keder,
 Bu zavallı Külayım
 Çok gözyaşı döküp,
 9190- Geniş torbanın içinden
 Kesesinin dibinden,
 Alıp çıkardı bir nesne,
 «Apı» denen bir ilaç,
 Köprücük kemiğine,
 9195- O zaman sürdü.
 «Sebep» denilen ilacı
 İçiriverdi.
 Eleman'ın yiğidinin
 Fal taşı gibi gözü açıldı,
 9200- Ağrıyan yeri iyileşti.
 Gücü yerine gelince,
 Hiddeti sert kâfirin,
 Kıymetli Kökdöo bahadırın,
 İmtihanını geçince,
 9205- Töştük'ün büyük olduğunu,
 O Kökdöo görmüştü.
 Kahrolasının ta kendisiymiş,

752

9208- Kaarın sala berdi emi.

9208- Öfkesini saçmaya devam etti.

33- KÖKDÖÖ ÖZÜNÜN KÖKTULPARI MENEN ÇALKUYRUKTU CARIŞTIRGANI

Kaarın salıp bakırıp,
 9210- Ceti baştuu kempirdi
 — Beri kel! — dep çakırdıp:
 «Beren Kökdöö men elem,
 Sıykırçı kempir sen eleñ.
 Akılım kaalap aylam, tap,
 9215- Aldırıp iydim möröydü,
 Meldeş kılıp atıñ çap.
 Artık külük al ele,
 Arstan kıyın Kökdöögö
 Arınagan mal ele.
 9220- Dümöktü azır salıp çık
 Köktulpardı alıp çık!»
 Munu ukkanda kuu kempir,
 Enteleñdep cügürüp,
 Eliktey ırgıp tüyülüp,
 9225- Şapa-şupa at çeçip,
 Şamdagayı bolcolsuz,
 Şapıldata bat çeçip,
 Alıp keldi Köktulpar,
 Cılıktan bölök al eken,
 9230- Kanatı bar mal eken.
 Oozun caysa tim ele,
 Uçkanı turat zakımdap.
 Tulpardı sinap oşondo,
 Tulparlığın bildi emi.
 9235- Bile koyup kubanıp,
 Mıyığınan küldü emi.
 «Uşu menin tulparım,
 Başın cerge salar — dep, —

33- KÖKDÖÖ'NÜN KENDİ KÖKTULPARI İLE ÇALKUYRUK'U YARIŞTIRMASI

Hiddetlenip bağırıp,
 9210- Yedi başlı kocakarıyı —
 Beri gel — diye çağırıp:
 «Yiğit Kökdöö ben idim,
 Sihirci kocakarı sen idin.
 Bir çaresini bulmanı istiyorum,
 9215- Kaptırdım ödülü,
 Yarıştırıp atını koştur.
 En iyi yürük o idi,
 Arslan gibi güçlü Kökdöö'ye
 Armağan edilen hayvan idi.
 9220- Felakaketi şimdi salıp çık
 Köktulparı alıp çık (yarışa sok)!»
 Bunu duyduğunda kurnaz kocakarı,
 Afallayıp koşturup,
 Karaca gibi sıçrayıp,
 9225- Çabucak atın bağını çözüp,
 Çevikliği ölçüsüz,
 Çabucak çözüp,
 Alıp geldi (getirdi) Köktulpar'ı,
 Yılıktan farklı o imiş,
 9230- Kanatlı hayvan imiş.
 Ağzını açsa öyle bir,
 Uçacak gibi koşup.
 Yürüğü sinayıp o zaman,
 Yürüklüğünü bildi o zaman.
 9235- Biliverip sevinerek,
 Bıyık altından güldü o zaman.
 «Şu benim yürüğüm,
 Başını yere eğer — diye, —

Bir balaa basıp ketpese,
 9240- Azırkı bolgon möröydü,
 Uyat kılбай alar — dep, —
 Seerçi kempir, sak bolgun,
 Katuulap oozun caybağın,
 Kak talaada kalbagın.
 9245- Oktos berip kokustan,
 Böödö uçup ketpegin.
 Acal azır cetpesin,
 Kup cerine cetkiçe,
 Kum salınıp al, kempir,
 9250- Can çıdabay, it ölüp,
 Kaluuçu cerge bar, kempir.
 Er Töştüktün Çalkuyruk
 Çoñ carıştı sal, kempir.
 Tartkan cerde bölünsö,
 9255- Aram ölgön Köktulpar
 Aldı menen körünsö,
 Çoñ möröydü alamin,
 Anday-mınday degiçe,
 Açıp közdü cumguça,
 9260- Elemandın Töştüktü
 Kurmandikka çalamın».
 Kaardanıp kep kılıp,
 Ölüp keter şert kılıp,
 Küpöldödü al Kökdöö,
 9265- Ceti baştuu al kempir,
 Köktulparga kamındı.
 Anday-mınday degiçe,
 Açıp közdü cumguça,
 Er Töştüktün tört Maamıt
 9270- Azır kelip cabıldı.

Bir felakete kapılmazsa,
 9240- Az önceki ödülü,
 Utandırmadan alır, — diye, —
 Sihirbaz kocakarı, uyanık ol,
 Hızlı koşturtup dizgini boşaltmayasın,
 Issız bir yerde kalmayasın.
 9245- Aniden dönüverirse,
 Boşuna uçup gitmeyesin.
 Ecel şimdi gelmesin,
 Tam yerine varıncaya kadar,
 Altına kum ser, kocakarı,
 9250- İnsanın katlanamadığı, itin öldüğü,
 Yere var, kocakarı.
 Er Töştük'ün Çalkuyruk ile
 Büyük yarışa gir, kocakarı.
 Geri döndüğünde bölünüp (ayrılıp),
 9255- Mundar ölesice Köktulpar
 İlk önce görünse,
 Büyük ödülü alacağım.
 Şöyle böyle deyinceye kadar,
 Göz açıp yumuncaya kadar,
 9260- Eleman'ın Töştük'ünü
 Kurban olarak keseceğim».
 Hiddetlenip söz söyleyip,
 Ölümüne yemin edip,
 Gürüldedi o Kökdöö,
 9265- Yedi başlı o kocakarı,
 Köktulpar'a yöneldi.
 Şöyle böyle deyinceye kadar
 Göz açıp yumuncaya kadar,
 Er Töştük'ün dört Maamıt'ı
 9270- Hepsi şimdi geldi.

Elemandın Töştüğü

Tört Maamıtka ayttı kep,

Aytkan kebi minday kep:

«Atañdın körü tört Maamıt,

9275- Azıp keldim alıstan,

Akırettik boluşup

Cer aldınan tabışkan

Bassam-tursam Maamıt — dep,

Silerdi sanap cürömün.

9280- Cetik Töştük başına

Ceti möröy iş tüştü,

Cetip tappay akıldı,

Uşu işiñerge küyömün,

Silerge coldoş can birge,

9285- Konokbay balban er taptım.

Tört Maamıttay can dostum,

Konokbay menen beşöbüz,

Meni menen altoobuz,

Tirüü bolsok baarımız

9290- Bir döbödö bololuk,

Ölöp kalsam kokustan,

Bir çuñkurga tololuk.

Bilbey turam ölüştü,

Bilbey turam men emi,

9295- Can dostorum, silerdi

Kaytıp aman körüştü.

Bilbey turam men emi

Ölböy aman kalıştı.

Bul Kökdöönün möröyün

9300- Kaltırbay baarın alıştı,

Bul möröyün albasak,

Kaardansa al Kökdö,

Eleman'ın Töştük'ü

Dört Maamıt'a söz söyledi,

Söyledikleri böyledir:

«Lanet olası dört Maamıt,

9275- Demin geldim uzaktan,

Ahretlik dost olup

Yer altında buluşan

Daima (yatıp kalkıp) Maamıt — diye,

Sizden bahsediyorum.

9280- Akıllı Töştük'ün önünde

Yedi tane yarış var,

Bulamayıp çaresini,

Sizin şu yaptıklarınıza yanarım,

Size yoldaş arkadaş,

9285- Konokbay pehlivan (gibi) eri buldum.

Dört Maamıt gibi can dostum,

Konbakbay ile beşiniz,

Benim ile altımız,

Diri (hayatta) olursak hepimiz

9290- Bir tepede olalım,

Ölöp kalsam ansızın,

Bir çukura dolalım.

Bilemiyorum ölüp ölmeyeceğimi,

Bilemiyorum ben artık,

9295- Can dostlarım, sizi

Geri dönüp sağ görüp görmeyeceğimi.

Bilemiyorum ben artık

Nasıl sağ kalacağımı.

Bu Kökdö'nün imtihanından

9300- Nasıl tek tek geçeceğimi,

Bu yarışa katılmazsak,

Hiddetlense o Kökdö,

Kaltırbay kırıp salgıday,
 Kızık kılıp soylotup,
 9305- Kılıçtap baştı algıday.
 Çalkuyruktu minüügö,
 Çayıñgi tondu kiyüügö,
 Kök kandın Köktulpar
 Can ayabay carışıp,
 9310- Möröylöşüp kelüügö,
 Kaaladım, kimiñ barasıñ?
 Kimiñ möröy alasıñ?
 Can coldoşum Çalkuyruk,
 Kaaladım, kimiñ çabasıñ?
 9315- Kimiñ akıl alasıñ?
 Tört Maamıt, katar turasıñ,
 Çalkuyruktay tulpardı
 Kimiñ minip çabasıñ?»
 Aytıp turgan tört Maamıt,
 9320- Törtöo teñ kerek can eken.
 Tört Maamıttın kencesi
 Kuyunköt Maamıt bar eken.
 Atka ceñil, tayga çak
 Külüktüğü bar eken.
 9325- Artık ceñil, dardañ küü
 Eñ çañdayak can eken.
 Er Töştüktün Çalkuyruk
 Çaba turgan balanın,
 Ilayığı bar eken.
 9330- Kökdöönün altı möröyü,
 Bir möröyü bul boldu,
 Bir möröyü şum boldu.
 «Adam ugup, can körgüs,
 Cerden barıp kelgin» — dep,-

Bırakmadan yok edecek gibi,
 Eğlenip yerle bir edip,
 9305- Kılıçlayıp baş alacak gibi.
 Çalkuyruk’a binmeye,
 Çayingi elbisesini giymeye,
 Kök hanın Köktulpar ile
 Canından geçip yarışıp,
 9310- Müsabakaya girmenizi,
 İstedim, hanginiz gideceksiniz?
 Hanginiz yarışacaksınız?
 Can yoldaşım Çalkuyruk’u (koşmasını),
 İstedim, hanginiz koşturtacaksınız?
 9315- Kiminiz çare bulacaksınız?
 Dört Maamıt, arka arkaya duruyorsun,
 Çalkuyruk gibi yürüğü
 Kiminiz binip koşturtacaksınız?»
 Söylediği dört Maamıt’ın,
 9320- Dördü de gerekli can imiş.
 Dört Maamıt’ın küçüğü
 Kuyunköt Maamıt var imiş.
 Ata hafif, taya denk
 Yürüklüğü var imiş.
 9325- Çok hafif, havalı
 Çok hızlı biri imiş.
 Er Töştük’ün Çalkuyruk’a
 Koşturtacak çocuk,
 Layık imiş.
 9330- Kökdöo’nün altı yarışının,
 Bir yarışı bu oldu,
 Bir yarışı hileli oldu
 «Adam işitip, kimsenin görmediği,
 Yere varıp gel» — diye,-

9335- Biröönün atı Çalkuyruk,
Biröönün atı Köktulpar,
Kempir menen Kuyunköt
Kalmak boldu carışıp.

Cer süröögö baruuga,
9340- Anan carış saluuga,
Aybandar attap, can baspas
Belde ketip baratat.

Kakıragan eñ ısık
Çöldö ketip baratat.

9345- Kee cerde bul eköö
Cakındaşa kalışıp,
Kee bir cerde bul eköö
Kamçı üyrüşö kalışıp,
Kee bir cerde tüktöñdöp,

9350- Kee bir cerde bul eköö
Ütüröñdöp üksöñdöp
Aytkan cerge cetkende,
Kün mezgili ötköndö,
At sergitip iygende,

9355- Kuyunköt tüşüp siygende
Ceti baştuu kuu kempir.
Anık cetik seerçi eken,
Uçuraşkan candardın
Közdörün baylay berçü eken.

9360- «Eki kün uktap algıy — dep, —
Anan tura kalgın» — dep,
Ceti baştuu bul kempir
Cerden topo alıptır,
Betine üylöp salıptır.

9365- Çalkuyruk turdu canıbar,
Boor cünü bolukşup,

9335- Birinin atı Çalkuyruk,
Birin atı Köktulpar,
Kocakarı ile Kuyunköt
Yarışacak oldular.

Yarışın sonuna varmaya,
9340- Ondan sonra yarış yapmaya,
Hayvanların atlayıp, insanın basmadığı
Geçitte gidiyorlar.

Kasıp kavuran çok sıcak
Çölde gidiyorlar.

9345- Bazı yerde bu ikisi
Birbirine yaklaşıp,
Bazı bir yerde bu ikisi
Kamçı sallayıp,
Bazı yerde kin besleyip

9350- Bazı yerde bu ikisi
Kızgınlıkla kavga edip
Söylenilen yere vardıklarında,
Zamanı geldiğinde,
At dinledirdiğinde,

9355- Kuyunköt inip işediğinde
Yedi başlı kurnaz kocakarı.
Şüphesiz usta sihirbaz imiş,
Karşılaştığı insanlara
Hep büyü yaparmış.

9360- «İki gün uyuyup kalasın — diye,
Sonra uyanasın» — diye,
Yedi başlı bu kocakarı
Yerde toprak alarak,
Yüzüne üflemiş.

9365- Çalkuyruk (duruyor) hayvancağız,
Bağır tüyü gevşeyip,

Kuyunköt Maamıt oşondo,
 Uktap cattı oşondo
 Eki künü tolukşup,
 9370- Bulardın minday bolgonun
 Al ceti baş körüptür.
 Aşıgıp katuu cürüptür.
 Kaardanıp zirgıtıp,
 Kumdu alıp ırgıtıp,
 9375- Öödö tarta bergende,
 Kökdöö kandın tulparı
 Keñ ayagın kerdi emi.
 Ildıy karay tartkanda,
 Oozun koyo berdi emi.
 9380- Cer ayrılıp takıldap,
 Ceti baştuu al kempir
 Uçup kelet zakımdap.
 Elemandın sırttanı,
 Köñülü ketip bölünüp,
 9385- Algan carı Külayım
 Közünön caşı tögülüp,
 Cerdi tıñsaar Maamıtı
 Cerdi tıñşap kaldı emi.
 Körögöçü Maamıtı,
 9390- Tögöröktün tört burçun
 Bekem tiktep kaldı emi.
 Cer tıñşagan Maamıtı,
 Cerdi tıñşap oşondo,
 Sakalın sabap dırgıtıp
 9395- Murutun bulkup ırgıtıp,
 Alakanın şak koyup
 Kötün cerge tak koydu:
 «Çıyraksıgan Kuyun köt

Kuyunköt maamıt (o zaman),
 Uyuyordu o zaman.
 İki gün iyice,
 9370- Bunların böyle olduğunu
 O yedi baş görmüş.
 Aceleyle ilerlemiş.
 Hiddetlenip fırlatıp,
 Kumu alıp fırlatıp,
 9375- Yüksekçe kaldırdığında,
 Kökdöö hanın yürüğü
 Geniş ayağını uzattı o zaman.
 Aşağıya doğru koşturduğunda,
 Dizginin boşaltıverdi o zaman.
 9380- Yer parçalanıp takırdayıp,
 Yedi başlı o kocakarı
 Uçup gidiyor hızlıca.
 Eleman'ın cesuru,
 Gönlü gidip bölünüp,
 9385- Aldığı yâri Külayım'ın
 Gözünün yaşı dökülüp,
 Yer dinler maamıtı
 Yeri dinledi o zaman.
 Gözü açık (uzağı gören) maamıtı,
 9390- Dünyanın dört tarafına
 İyice gözlerini dikti o zaman.
 Yer dinleyen maamıtı,
 Yeri dinleyip o zaman,
 Sakalını dövüp fırlatıp
 9395- Bıyığını yolup fırlatıp,
 Avuçlarını şak diye (birbirine) vurup
 Götünü yere tak diye koydu:
 «Kendini çevik sanan Kuyunköt'ü

Kempir aldap koyuaptur, dostor,
 9400- Kuyunköt'ün ölüptür, dostor.
 O düynö cüzün körüptür, dostor.
 Çalkuyruk turat tolukşup, dostor,
 Boor cünü bolukşup, dostor,
 Okuranıp cer çapçıp,
 9405- Oygoto albay turuaptur, dostor,
 Amalı anık kuruaptur, dostor,
 Kekselik oygo albaptır, dostor,
 Bir saktanıp kalbaptır, dostor,
 Karargandan tünörüp
 9410- Kaşayıp kalgan al Maamıt
 Katuulap uktap kalıptır, dostor.
 Kaardangan ceti baş
 Col ortogo cetiptir, dostor.
 Cer tıñşagan men Maamıt
 9415- Akılım baştan ketiptir, dostor,
 Kaygılandım, küyündüm, dostor,
 Kayran candan tünüldüm, dostor!..»
 Cer tıñşar mınday degende,
 Körögöç emi munu aytat:
 9420- «Men körgöndü kördüñbü?
 Men tuygandı tuyduñbu?
 Men aytayın sonundu, dostor,
 Tilekti kuday beriptir, dostor,
 Aybandan estüü Çalkuyruk
 9425- Oñ kulagın capırdı, dostor,
 Kara cerdin kırtışın
 Maamıttı közdöy sapırdı, dostor.
 Kürsüldöp cerler kazıldı, dostor.
 Kuyunköt közü açıldı, dostor.
 9430- Kempirdin uzap ketkenin

Kocakarı kandırmış, dostlar,
 9400- Kuyunköt'ün ölmüş, dostlar.
 O dünya yüzünü görmüş, dostlar.
 Çalkuyruk duruyor öylece, dostlar,
 Bağır tüyü gevşeyip, dostlar,
 Yavaşça kişneyip ayağıyla yere vurup,
 9405- Uyandıramıyormuş, dostlar,
 İyice işi bitmiş, dostlar,
 Kötü düşünmemiş, dostlar,
 Dikkat etmemiş dostlar,
 Büsbütün
 9410- Belaya kapılmış o maamıt
 Derin bir uykuya dalmış, dostlar.
 Hiddetlenen yedi baş
 Yolun yarısına varmış, dostlar.
 Yer dinleyen ben maamıt
 9415- Aklım başımdan gitti, dostlar,
 Kaygılandım, üzüldüm, dostlar,
 Kıymetli canımdan vazgeçtim, dostlar!..»
 Yer dinler böyle diyince,
 Uzağı gören o zaman şöyle der:
 9420- «Benim gördüğümü gördün mü?
 Benim duyduğumu duydun mu?
 Ben anlatayım güzel şey, dostlar,
 Allah bizden yanaymış, dostlar,
 Hayvanların akıllısı Çalkuyruk
 9425- Sağ kulağını büktü, dostlar,
 Yer yüzeyinin kabuğunu
 Maamıta doğru savurdu, dostlar.
 Pat diye yerler kazıldı, dostlar.
 Kuyunköt'ün gözü açıldı, dostlar.
 9430- Kocakarının uzaklaştığını

Tura zamat biliptir, dostor.

Aşıp-şaşıp al Maamıt,

Çalkuyrukka miniptir, dostor,

Çaňdatıp colgo tüşüptür, dostor.

9435- İlgeri ketken kempirdin

Sarı izine çöp salıp,

Sargara kuup kalıptır,

Kuu izine çep salıp,

Kubara kuup alıptır, dostor.

9440- Aybandan tulpar Çalkuyruk

Altınduu kuyruk cayıptır, dostor.

Ayabay uçup alıptır, dostor.

Baskan taşı birkırıp,

Asmanga uçup çırkırıp,

9445- Kulanday kulak capırıp,

Kuyunday cerdi sapırıp,

Arıştı arbin baştaptır,

Arbin cerdi taştaptır, dostor,

Murundan buusu burkurayt,

9450- Kaptalda kanat zırkırayt,

Ör tayana bergende,

Arkarday közü kızarat.

Adırmakka kelgende,

Almaday moynu uzarat.

9455- Atakanat Çalkuyruk

Arbita çurkap alıptır.

Aldıñkı sıykır kempirge

Aralaşıp kalıptır.

İçi küygön Kuyunköt,

9460- Kuyunköttün kegi köp,

Aytıp bergen kebi köp,

Kara caak aybalta,

Uyanır uyanmaz anlamış, dostlar.

Acele edip o maamıt

Çalkuyruk'a binmiş, dostlar,

Toz kaldırıp yola düşmüş, dostlar.

9435- İlerleyen kocakarının

İzini sürüp takip edip

İnatla peşine düşmüş,

İzine düşüp takip edip,

İnatla peşine takılmış, dostlar.

9440- Hayvandan yürük Çalkuyruk

Altın kuyruğunu yaymış, dostlar.

Acımadan uçup gidiyormuş, dostlar.

Bastığı taş bin parçalanıp,

Gökyüzüne uçup fırlayıp,

9445- Yabani eşek gibi kulağını büküp,

Kasırğa gibi yeri savurup,

Adımını (daha da) hızlandırıp,

Pek çok yeri aşmış, dostlar,

Burundan buğusu burum buram çıkıyor,

9450- Yandaki kanadı hızla çırpıp,

Yukarı çıktığında,

Yıldız topu gibi gözü kızarır.

Tepelik yerlere geldiğinde,

Elma gibi boynu uzar.

9455- Vay vay Çalkuyruk

Hızla koşturuyormuş.

Öndeki sihirbaz kocakarıyla

Bir yerde gidiyormuş.

İçi yanan Kuyunköt,

9460- Kuyunköt'ün kini çok,

Söyleyecek sözü çok,

Kara delikli ay baltayı,

Karmay kalıp imerdi,
 Kañ dedire kempirdi
 9465- Töbögö tartıp ciberdi.
 Cer üstü menen cer aldın,
 Toylogon, kempir, sensiñbi?
 Kökdöönün tilep tilegin,
 Oylogon, kempir, sensiñbi?
 9470- Canıña kelgen adamdı
 Sıykır okup uktatıp,
 Buzgan, kempir, sensiñbi?
 Aldap salıp Maamıttı,
 Adırañdap Kökdöögö
 9475- Sızgan, kempir, sensiñbi?
 Kan sırttan aman Çalkuyruk, kempir,
 Kan sırttan aman, Er Töştük, kempir,
 Er Töştügüm turganda,
 Kaardansam soermun,
 9480- Kaşayta közüñ oermun.
 Kedeñdeysiñ, koyboysuñ,
 Cerdin baarın azgırıp,
 Buzuktukka toyboysuñ,
 Kuyunkötön oşondo
 9485- Kara booluu ukuruk,
 Karmap kolgo tükürüp,
 Uçunan karmap imerdi.
 Kuyunkötön oşondo
 Oroy çoku töbögö
 9490- Emi tartıp ciberdi.
 Ay canıbar Çalkuyruk
 Aybandan başka oşondo,
 Artıktığı köründü.
 Köktulpardın aldına,

Tutup savurdu,
 Kan diyerek kocakarının
 9465- Kafasına vurdu.
 Yer üstü ile yer altını,
 Gezen, kocakarı, sen misin?
 Kökdöönün menfatını,
 Düşünen, kocakarı, sen misin?
 9470- Yanına gelen insanı
 Büyüyle uyutup,
 Kandıran, kocakarı, sen misin?
 Kandırıp Maamıt'ı,
 Acele edip Kökdöö'ye
 9475- Uçan (koşturan), kocakarı, sen misin?
 Çalkuyruk kanadım sağlam, kocakarı,
 Er Töştük han cesur sağlam, , kocakarı,
 Er Töştük'üm dururken,
 Hiddetlenirsem öldürürüm,
 9480- Gözünü kör edip oyarım.
 Yaptıklarından vazgeçemiyorsun,
 Her yeri kandırıp,
 Fesatlığa doymuyorsun,
 Kuyunköt o zaman
 9485- Kara bağı ukuruğu,
 Tutup eline tükürüp,
 Ucundan yakalayıp çevirdi.
 Kuyunköt o zaman
 Tam tepesine
 9490- O zaman salıverdi.
 Ay gibi hayvancağız Çalkuyruk
 Hayvandan başka o zaman,
 Üstün olduğu göründü.
 Köktulpar'ın önünde,

9495- Al Çalkuyruk canıbar

Segiz buta bölündü.

Çalkuyruk çıgıp bardı deyt,

Çoñ möröydü aldı deyt.

Çalkuyruktu oşondo

9500- Töştüktün carı Külayım,

Oozduktan alıp cetelep,

Toguz töbö, ak sokto

Tolgon çöptön çaldırdı.

Tolkup akkan bulaktan

9505- Suusunun emi kandırdı.

Möröyün Töştük dagı aldı,

9507- Kökdöö kuru da kaldı.

9495- O Çalkuyruk hayvancağız

Sekize bölündü (Bütün gücüyle koşturdu).

Çalkuyruk çıkıp vardı derler,

Büyük ödülü aldı derler.

Çalkuyruk'u o zaman

9500- Töştük'ün yâri Külayım,

Ağızlıktan tutup yedeğe alıp,

Dokuz tepe, ak sokto

Çeşitli otlardan otlattı.

Dalgalanıp akan pınardan

9505- Suyu o zaman kandırdı.

Yarışı Töştük yine kazandı,

9507- Kökdöö'nün ise eli boş kaldı.

34- KÖKDÖÖ TÖŞTÜK MENEN CÖÖ KİŞİ**ÇABIŞKANI**

Mına oşondo Kökdöö kan,
 Kaardanıp bakırıp,
 9510- Kaliñ elin çakırıp,
 Kaardı katuu baştadı,
 Kaarınan kapırdın,
 Karap turgan köpçülük
 Kırılıp kete taştadı.
 9515- «Elemandın Töştüğü
 Saygan möröy baarisın,
 Alat degen emine?
 Uyat bolup çoñ Kökdöö,
 Kalat degen emine?
 9520- Bul Töştüktün kıyının
 Cana sinap köröyün.
 Kızıtalak Töştükkö
 Cana möröy bereyin.
 Kıla turgan işim bar,
 9525- Kıyın külük cöo celdet
 Cel cetpes degen kişim bar,
 Celgenine cel cetpes,
 Ceti kesep tabamın:
 Bir möröyüm dagı uşu,
 9530- Cöödön külük çabamın.
 Külüktön çıksa külüğü,
 Degenine könömün.
 Azıp kelgen Töştükkö
 Açuulanbay, ardıkpay,
 9535- Anan kızım beremin.
 Artta kalsa külüğü,
 Baylap alam tim ele.

34- KÖKDÖÖ'NÜN TÖŞTÜK İLE YAYA**DÖVÜŞMESİ**

İşte o zaman Kökdöö han,
 Hiddetlenip bağırıp,
 9510- Kalabalık halkını çağırıp,
 Hiddetli sert başladı,
 Hiddetinden kâfirin,
 Bakıp duran topluluk
 Az daha ölecekti.
 9515- «Eleman'ın Töştük'ü
 Düzenlediğim yarışın hepsini,
 Neden kazanacakmış?
 Rezil olup koca Kökdöö,
 Neden kalacakmış?
 9520- Bu Töştük'ün cesurluğunu
 Tekrar sinayıp göreyim.
 Kahrolası Töştük'e
 Yine yarış düzenleyeyim.
 Yapacak işim var,
 9525- Yaya iyi koşan
 Rüzgâr yetişemez denen kişim var,
 Koşmasına rüzgâr yetişemez,
 Arattırıp bulayım:
 Bir yarışım ise bu,
 9530- Yaya insanın yürük koşturttacağım.
 Yürüğü yenerse yürüğü,
 Dediğini yaparım.
 Sonra gelen Töştük'e
 Hiddetlenmeden, gururlanmadan,
 9535- Ondan sonra kızımı vereyim.
 Geride kalsa yürüğü,
 Bağlayıp alırım öylece.

Koşulup ketti tigige,
 Konokbay balban çoñ döösün,
 9540- Çıgaramın tim ele.
 Kapkaydagı keesin,
 Tört Maamıtın koyboston,
 Caynata muştap meesin.
 Kıynoonu kızık salamın,
 9545- Artta kalsa adamı,
 Elemandın Töştüktün
 Kılıçtap başın alamin.
 Çıgıp kelse cöo külüğü
 Çatak kılбай, çır kılбай,
 9550- Kızımdı bere salamın.
 Kapıyada kalbasın,
 Mıktı bolso er Töştük,
 Cöo külüğün kamdasın.
 Aytkanıma könsün de,
 9555- Cöo külük çaap bersin de!
 Degenime könbösö,
 Elemandın Töştüğü
 Azır menden ölsün de».
 Kayın atası Kökdöönün
 9560- Kaarı caman köründü,
 Karap turup oşondo,
 Kayran Töştük sırttandın
 Köñülü caman bölündü.
 Canı küybös Töştüktün
 9565- İçi küyüp ketti deyt.
 Canı küybös Töştüktün
 Canı küyüp ketti deyt:
 «Kürkürögön Kökdöögö
 Bağınıp berer beylim cok,

Onun tarafına geçti,
 Konokbay pehlivan koca devinin,
 9540- Gününü öyle bir göstereceğim.
 Oradan buradan gelen bazılarını,
 Dört maamıtı ile birlikte,
 Beyinleri dağıtacağım.
 Öyle bir işkence göstereceğim ki,
 9545- Geride kalsa adamı,
 Eleman'ın Töştük'ünün
 Kılıçlayıp başını keseceğim.
 Çıkıp gelse yaya yürüğü
 Kavga dövüş çıkartmadan,
 9550- Kızımı vereceğim.
 İnsanın içinde kalmasın,
 İyi ise er Töştük,
 Yaya yürüğün hazırlasın.
 Söylediğimi yapsın, söyle,
 9555- Yaya yürük koştursun, söyle!
 Dediğimi yapmazsa,
 Eleman'ın Töştük'ü
 Şimdi benim elimden ölsün, söyle».
 Kayın atası Kökdöö'nün
 9560- Hiddeti fena gözüktü,
 Bakıp o zaman,
 Sevgili Töştük cesurun
 Gönlü fena bölündü.
 Üzülmeyen Töştük'ün
 9565- İçi yanıp gitti derler.
 Üzülmeyen Töştük'ün
 İçin yanıp gitti derler:
 «Gürleyen Kökdöö'ye
 Boyun eğecek huyum yok,

9570- Karmalaşa ketkenge,
 Kaneteyin kuu düynö?
 Kanatı karış elim cok.
 Capa-calgız kol salsam
 Köñülüm oop bölünöt,
 9575- Kızıtalak Kökdöönün
 Kızı tattı körünöt.
 Çapçışa turgan çamam cok,
 Alışa turgan aylam cok,
 Degenine könöyün,
 9580- Munun ceti möröyün
 Baarın kılıp bereyin.
 Kazılğan eken bizdin or,
 Kaynagan eken bizdin şor.
 Cer aldınan çoñ Kökdöö,
 9585- Caralğan eken atı uluk,
 Korçuluk tüştü başıma,
 Kızıtalak bul Kökdöö
 Bolgon eken makuluk».
 Kapa bolup kaygırıp,
 9590- Sırttan Töştük turdu ele,
 Ceyren sekirtpes Maamıtı
 Cetip barıp Töştükkö,
 Uşu sözdü kıldı emi:
 «Baatır Töştük sırttanım,
 9595- Tobokel dep kalıñız,
 Ceyren kuusa kutkarbas
 Men Maamıttı çanbañız,
 Kuday berse abiyirdi,
 Sırttanım, mintip tabıñız.
 9600- Keyibeseñ çoñ müşkül
 Caman bolot munuñuz.

9570- Savaşmak için,
 Nasıl edeyim azaplı dünya?
 Güvendiğim halkım yok.
 Yapayalnız hücum etsen
 Gönlüm ikiye bölünür,
 9575- Kahrolası Kökdöö'nün
 Kızı tatlı görünür.
 Savaşacak gücüm yok,
 Dövüşecek dermanım yok,
 Dediğini yapayım,
 9580- Bunun yedi yarışının
 Hepsine katılayım.
 Kazılmış bizim mezarımız,
 Kaynamış bizim felaketimiz.
 Yer altında koca Kökdöö,
 9585- Adı ulu olarak yaratılmış,
 Rezillik gelip başıma,
 Kahrolası bu Kökdöö,
 Yaratığa dönüşmüş».
 Kederlenip tasalanıp,
 9590- Cesur Töştük durmuştu,
 Ceylan sektirmeyen Maamıt'ı
 Yanına varıp Töştük'ün,
 Bu sözü söyledi o zaman:
 «Yiğit Töştük cesurum,
 9595- Şükrediniz,
 Ceylanı kovsa bırakmayan
 Ben maamıtı küçümsemeyiniz,
 Allah yazdıysa namusu,
 Cesurum, böyle kurtarınız.
 9600- Büyük ıstırap diye kederlenmeyin
 Kötü olur bunun sonu.

— Tobokel! — dep, sırttanım,
Kayrat kılıp turuñuz.

Tobokel tübü — cel kayak,
9605- Tüşörsüñ da, celersüñ.

Kaygının tübü — çoñ müşkül,
Tüşörsüñ da, ketersüñ.

Bir abiyirdi tabıñız,
Külügüñ Maamıt men mına,

9610- Kapa bolboy, çabıñız.

Moynumdagi kara taş,

Alıp salıp çurkasam,

Sekirgende men özüm,

Kökkö tiygen başım bar.

9615- Külüktüğüm can bilbeyt,

Özüm ele bilemin.

Sekirgende men özüm,

Kök menen cerge tiyemin.

Kaptalımda kanatım,

9620- Çapsa çapsın cöo kişi,

Ala cürgön adatım», —

Dep oşentip Maamıtıñ,

Cetik külük al eken,

Caratkan aydap tuş kılğan

9625- Külük Maamıt bar eken.

«Baştı cerge salamın, Töştük,

Bul möröydü alamın, Töştük.

Kapanın baarın çaçamın, Töştük,

Kabagıñ mintip açamın, Töştük,

9630- Dart kumarıñ basamın, Töştük,

Aytkanımdı bilip al, Töştük,

Sırttan bolsoñ tilim al, Töştük.

Baatır bolsoñ, ozo kör Töştük,

Allah’a şükür! — diye, cesurum,
Gayret ediniz.

Şükrün sonu yel kayak,

9605- Binersin de, uçurursun.

Kederin sonu— büyük ıstırap,

Batarsın ve yok olursun.

Namusu kurtarın,

Yürüğün maamıt ben burada,

9610- Üzülmeden, yarışa sokun.

Boynumdaki kara taş,

Alıp koşarsam,

Sıçradığımda kendimin,

Göge degen başım var.

9615- Yürüklüğümü kimse bilmez,

Sadece ben bilirim.

Sıçradığımda ben,

Gök ile yere değerim.

Yan kısmımda kanadım,

9620- Koşarsa koşsun yaya kişi,

Kazanmak adetimdir», —

Diye böylece maamıtın,

Akıllı yürük o imiş,

Yaratanın rast getirdiği

9625- Yürük maamıt var imiş.

«Başı yere eğerek, Töştük,

Bu ödülü kazanacağım, Töştük.

Kederin hepsini yok ederim, Töştük,

Yüzünü güldüreceğim, Töştük,

9630- Kederini dindiririm, Töştük,

Söylediğimi anla, Töştük,

Cesur isen dediğimi yap, Töştük.

Yiğit isen, öne geç Töştük,

Učka-tüpkö bir tiyem,
 9635- Baykuşuñdu tozo kör, Töştük.
 Amalım artık ketpesin, Töştük,
 Acalım böödö cetpesin, Töştük.
 Cibekten toruñ caya kör, Töştük,
 Kuyunday uçam men emi,
 9640- Kayıp kılıp ciberbey,
 Eptep karmap ala kör, Töştük.
 Kökdöo kamdap çığıptır.
 Cöo celdet degen külügüñ, Töştük,
 Aman tursañ körörsüñ,
 9645- Bul Kökdöönün bülügün, Töştük,
 Cöo celdeti cele albayt, Töştük.
 Kayran başım ölbösö,
 Maamıttan çıgıp kele albayt, Töştük.
 Aytkanımdı bilip al, Töştük.
 9650- Sırttan er bolsoñ tilimdi al, Töştük.
 Kıyla aytar menin sözüm bar, Töştük,
 Möröyüñ alıp berüüçü,
 Külük Maamıt özüm bar, Töştük,
 Anday-mınday degiçe,
 9655- Açıp közdü cumguça,
 Ceyrenge ańdıp cetçü elem,
 Bura tarta bergiçe,
 Eki-üçöön ilip ötçü elem.
 Kapalanbay karap tur,
 9660- Kabagıñ kündöy açarmın, Töştük.
 Cöo celdet menen barayın,
 Üyüñ küygön it menen
 Bir carışıp kalayın.
 Çıgambı dep oyloymun,
 9665- Butumdu tañıp koyso da,

Uca dibe bir değerim,
 9635- Zavallının yolunu kes, Töştük.
 İyice coşmayayım, Töştük,
 Durduk yerde ölmeyeyim, Töştük.
 İpekten ağını yay, Töştük,
 Kasırğa gibi uçayım ben şimdi,
 9640- Gaibe karıştırmadan,
 Kolayını bulup yakala, Töştük.
 Kökdöo hazırlayıp çıkmış.
 Yaya cellât denen yürüğünü, Töştük,
 Sağ olursan görürsün,
 9645- Bu Kökdöo'nün kargaşasını, Töştük,
 Yaya cellâdı koşamaz, Töştük.
 Kıymetli başım dururken,
 Maamıtı geçemez, Töştük.
 Söylediğimi anla, Töştük.
 9650- Cesur isen sözümü dinle, Töştük.
 Söyleyecek çok sözüm var, Töştük,
 Ödülünü kazanacak,
 Yürük maamıt ben varım, Töştük,
 Şöyle böyle deyinceye kadar,
 9655- Göz açıp yumuncaya kadar,
 Ceylanı gözleyip yetiştirdim,
 Kaçıp gidinceye kadar,
 İki üç tanesini yakalayıp geçerdim.
 Kederlenmeden bak,
 9660- Yüzünü güldürteceğim, Töştük.
 Yaya cellât ile varayım,
 Obası yanası it ile
 Bir yarışayım.
 Çıkarım diye düşünüyorum,
 9665- Bacağımı bağlayıp koysa da,

Cöö celdetin koyboymun, Töştük
 Cöö Maamıttı sına tur
 Külüktüğün küçün karap tur, Töştük».
 Cöö celdet menen Maamıttı
 9670- Çabuuga aydap keldi emi.
 Döñgektegi munara
 Munaraga kelgende
 Curt çurkurap kördü emi.
 Mina oşondo çoñ Kökdöö
 9675- Kaarın sala berdi emi.
 Kaardı katuu baştaçı,
 Töştük emes, al kapır,
 Kalıñ curttun baarısın
 Sorup iye taştadı.
 9680- Kaardanıp kürküröp:
 «Bayge kılıp cöö çaptım,
 Baatırlığın körömün,
 Celdetten çıksa külüğü,
 Möröyümdü bereyin
 9685- Egerde çıksa Cöö celdet,
 Balaketke salamın.
 Elemandın Töştüktün
 Başın kesip alamın.
 Kıyla curtum, ugup al,
 9690- Kıstoonu kızık salamın.
 Kızıtalak Töştüktün
 Kıyıp başın alamın.
 Çın kıyığım karmaşa,
 Azıp kelgen emege
 9695- Ayabay korduk salamın,
 Elemandın Töştüğü
 Degenime könbösö,

Yaya cellâdını geçirim, Töştük
 Yaya Maamıt'ı sına
 Yürüklük gücünü gör, Töştük».
 Yaya cellât ile Maamıt'ı
 9670- Yarıştırmaya getirdiler o zaman.
 Tepedeki minare
 Minareye geldiğinde
 Halk gürültü yaparak gördü o zaman.
 İşte o zaman koca Kökdöö
 9675- Hiddetini saldı o zaman.
 Hiddeti sert başladı,
 Töştük bırak, o kâfir,
 Kalabalık halkın hepsini
 Neredeyse yutuyordu.
 9680- Hiddetlenip gürleyip:
 «Ödül koyup yaya koşturttum,
 Yiğitliğini göreceğim,
 Cellâttan çıksa yürüğü,
 Ödülümü vereceğim
 9685- Eğer çıkarsa yaya cellât,
 Felaketi başlatacağım.
 Eleman'ın Töştük'ünün
 Başını kesip alacağım.
 Kalabalık halkım, işitip anla,
 9690- Zorluğu iyice göstereceğim.
 Kahrolası Töştük'ün
 Kesip başını alacağım.
 Hakiki hiddetlensem
 Önde gelen o kimseye
 9695- Acımadan horluk göstereceğim,
 Eleman'ın Töştük'ü
 Dediğimi yapmazsa,

Aytkan ceti möröyüm
 Tügöl casap berbese,
 9700- Balbandarım başkaça,
 Bul Töştüktün başına
 Balaketti salamın»,
 Dep oşontip al Kökdöö,
 Kıylaga ceter bülügü
 9705- Kökdöönün kamdap çıkkanı
 Cöö celdet degen külügü.
 Er Töştüktün çabarı —
 Ceyren sekirtpes külügü.
 Cetmek boldu Kökdöönün
 9710- Aalamga bülügü.
 Oñbogon Kökdöö oñbodu,
 Adam bilip bütürgüs,
 Ceti möröy koygonu,
 Möröyünön aldırıs,
 9715- Elemandın Töştügün
 Tındım kılıp soygonu.
 Curt dürbötüp caynattı,
 Çabuuçu cöö külüktü
 Tulpardan beter aydattı.
 9720- Can kezigip çılgıs
 Çöl ötkörüp aydadı.
 Aşıp bende ötküsüz
 Bel keçirip aydadı.
 Ötmölüktön ötkördü,
 9725- Keçmelikten keçirdi,
 Adam emes kanattuu
 Ölüüçü cerge cetkirdi.
 Ceti baştuu kempiri
 Celbegey torko kiyiptir.

Söylediğim yedi ödülün
 Tamamı kazanmazsa,
 9700- Pehlivanlarım başkaca,
 Bu Töştük'ün başına
 Felaketi salacağım»,
 Diyerek o zaman o Kökdöö,
 Kargaşası çok insana yetecek olan
 9705- Kökdöö'nün hazırlayıp çıktığı
 Yaya cellât denen yürüğü.
 Er Töştük'ün yarıtıracağı—
 Ceylan sektirmez yürüğü.
 Ulaşacak oldu Kökdöö'nün
 9710- Âleme kargaşası.
 Onmayasica Kökdöö onmadı,
 İnsanın geçemeyeceği,
 Yedi sınav koydu,
 Sınavlarını geçemezse,
 9715- Eleman'ın Töştük'ün
 Yok edip kesecekti.
 Kalabalık halkı topladı,
 Yarışacak yaya yürüğü
 Tulparmış gibi sürdürdü.
 9720- İnsanın bulunmadığı
 Çölden koşturdu.
 Kimsenin geçemediği
 Geçitten koşturdu.
 Dar geçitten geçirdi,
 9725- Su geçitten geçirdi,
 İnsanın değil kuşların bile
 Öleceği yerde koşturdu.
 Yedi başlı kocakarısı
 Sırtında ipekli kumaş giymiş.

9730- Cel cetpes corgo miniptir.

Maamıt menen Cöö celdet

Bul kempir aydap cürüptür.

Koe berer cerine

Eköö cakın kalganda,

9735- Kempir cakın barıptır

Eñ sıyırçı, çoñ serçi,

Kızıtalak bu kempir.

Özü cerdin tanabın

Abıdan bilgen kuu kempir

9740- Bir aykırıp oşondo,

Cerden topo alğanı,

Esinen abdan tanuuga,

Eki kün uktap kaluuga,

Ceyren sekirtpes külüktün

9745- Betine üylöp salğanı.

Şamalday bolgon al Maamıt,

Kulak tunup, iç küyüp,

Kurugan eken al Maamıt.

Eki kün uktap talaada,

9750- Turgan eken al Maamıt

Eki künü bolguça,

Sungan butun tartpaptır,

Cumgan közün açpaptır.

Eki künü ötköndö,

9755- Uykudan çoçup oygonup,

Çü koygondo, dır koyup,

Maamıt çurkay baştıdı.

Moynuna ilgen kara taş

Takır alıp taştıdı.

9760- Dır koygondon çü koyup,

Çurkagandan tüyülüp,

9730- Rüzgârın yetişemeyeceği yürük ata binmiş.

Maamıt ile Cöö cellâta

Bu kocakarı yol gösteriyormuş.

Bırakacağı yerine

İkisi yaklaştığında,

9735- Kocakarı yaklaşmış

Sihirbazların ustası,

Kahrolası bu kocakarı.

Kendi yerin sırrını

İyi bilen kuru kocakarı

9740- Bir haykırıp o zaman,

Yerden toprak aldı,

İyice bayılıp,

İki gün uyuyup kalması için,

Ceylan sektirmez yürüğün

9745- Yüzüne üfledi.

Rüzgâr gibi olan o Maamıt,

Kulağı sağır olup, içi yanıp,

Kahrolmuş o Maamıt.

İki gün uyuyup ıssız yerde,

9750- Kalmış o Maamıt

İki gün oluncaya kadar,

Uzattığı bacağını çekmemiş,

Yumduğu gözünü açmamış.

İki gün geçtiğinde,

9755- Uykudan sıçrayarak uyanıp,

Mahmuzladığında, tabana kuvvet kaçıp,

Maamıt koşmaya başladı.

Boynunda astığı kara taşı

Tamamen alıp attı.

9760- Hızlıca koşturup

Koşarken büzülüp,

Zakım bolup baratat.
 Eki künü eñ murun,
 Eçak ketken Cöö celdet
 9765- Cakın bolup baratat.
 Ceyren sekirtpes er Maamıt,
 Artık balban cöö külük,
 Cöö adamdan möröy çaap,
 Aalamda bolboyt minday iş.
 9770- Er Töştüktün başına
 Al Kökdöö saldı çoñ bülük.
 Möröyün tegiz kılbasañ,
 Amanat candan küdör üz.
 Ceyren sekirtpes al Maamıt
 9775- Iraak çıgıp keldi deyt
 Cöö möröydü alıptır.
 «Ceyren sekirtpes Maamıt
 Celgenine cel cetpey
 Cetik çurkap alıptır
 9780- Cöö külüktün mıktısı
 Sekirtpeske ceteli.
 Toktotup turup çurkasa
 Bulutka cetip ketebi
 Maamıt aytkan kep ele;
 9785- «Etim kızıp kalganda,
 Toktono albay men özüm,
 Ölüm bolom» dedi ele.
 Külük eken Maamıtka
 Emi közdü salalık.
 9790- Aylanayın Cer tıñşar,
 Cibek arkan tor kamda,
 Eptep karmap alalık!»
 Töştük minday degende,

Serap olup gidiyor.
 İki gün öncesi,
 Çoktan giden Cöö cellata
 9765- git gide yaklaşıyor.
 Ceylan sektirmez er maamıt,
 Üstün pehlivan yaya yürük,
 Yaya insanı yarıştırıp,
 Âlemde olmaz böyle iş.
 9770- Er Töştük'ün başına
 O Kökdöö saldı büyük kargaşa.
 Yarışları hepsini kazanamazsan,
 Emanet candan umudu kes.
 Ceylan sektirmeyen o maamıt
 9775- Arayı baya açıp geldi derler
 Yaya ödülü almış.
 «Ceylan sektirmeyen maamıt
 Koşuşuna rüzgâr yetişemez
 İyice koşmuş
 9780- Yaya yürüğün üstünü
 Sektirmeze ulaşalım.
 Durdurup koşarsa
 Buluta erişir mi
 Maamıtın söylediği söz idi;
 9785- «İyice hızımı aldığımda,
 Durduramayıp ben kendimi,
 Ölürüm» demişti.
 Yürük olan maamıta
 Şimdi bakalım.
 9790- Kurban olayım yer dinleyen,
 İpekten kalın ağ hazırla,
 Kolayını bulup yakalayıp alalım!»
 Töştük böyle dediğinde,

Körögöç menen Cer tıñşar,
 9795- Kuyunköt menen üç Maamıt
 Cibek tordu aldı ele.
 Er Konokbay çoñ balban,
 Er Töştüktün cökörü,
 Kerme arkan tozo kaldı ele.
 9800- Külük Maamıt kanetet,
 Cibek tor üzüp caylandı,
 Konokbaydın kermege
 Çalınıp kelip baylandı.
 Elemandın Töştüğü
 9805- Kuçaktap karmap kalganı.
 Tegirmendin bir taşın
 Moynuna asa salganı.
 Munu menen al Maamıt
 Aman-esen kaldı emi.
 9810- Cöö carıştın möröyün
 Cana Töştük aldı emi.
 Anday-mınday degiçe,
 Açıp közdü cumguça,
 Kuday betin körsötpö,
 9815- Cer solkuldap dürküröp,
 Kaarına can turbay
 Kara cer ketti ayrılıp,
 Arı cagınan çoñ Kökdöö
 Kayrattandı kürküröp.
 9820- Kabagı biyik, zaarı küç,
 Al kapırdan küdör üz.
 Çaminganı oşondo
 Aç arstanday kürüldöp,
 Çoñdugu toonun teñindey,
 9825- Töştük emes, aalamdı

İyi gören ile yer dinleyen,
 9795- Kuyunköt ile üç maamıt
 İpek ağı almıştı.
 Er Konokbay koca pehlivan,
 Er Töştük'ün neferi,
 Gerip halat tuttular.
 9800- Yürük maamıt ne yapsın,
 İpek ağ parçalanıp koptu,
 Konokbay'ın gerilen halatına
 Takılıp bağlandı.
 Eleman'ın Töştük'ü
 9805- Kucaklayıp yakalayıp kaldı.
 Değirmenin bir taşını
 Boynuna astı.
 Bunun ile o maamıt
 Sağ salim kaldı o zaman.
 9810- Yaya yarışın ödülünü
 Yine Töştük aldı o zaman.
 Şöyle böyle deyinceye kadar,
 Göz açıp yumuncaya kadar,
 Kuday yüzünü gösterme,
 9815- Yer sallanıp titreyip,
 Hiddetine insan dayanamayıp
 Kara yer ikiye bölündü,
 Bir taraftan koca Kökdöö
 Gayretlendi gürleyip.
 9820- Kaşları çatık, gazabı büyük,
 O kâfirden umudu kes.
 Hazırlandı o zaman
 Aç aslan gibi gürleyip,
 Büyüklüğü dağın yarısı kadar,
 9825- Töştük değil, âlemi

Töböñdön tiygen al kapır
 Bir oonoso cegidey.
 Kaardanıp zırgıtıp,
 Karmagandın baarisın
 9830- Kamgaktay culup ırıtıp.
 Kaardı katuu baştadı,
 Karap turgan köp candı
 9833- Kattam kıla taştadı.

Kahrolası o kâfir
 Bir ağnasa yiyecek gibi.
 Hiddetlenip sıçrayıp,
 Yakaladığının hepsini
 9830- Kamgak otu gibi koparıp fırlatıp.
 Hiddeti sert başladı,
 Bakıp duran çok insanı
 9833- Az daha katledecekti.

**35- KÖKDÖÖ CERGE TARUU ÇAÇTIRIP,
TÖŞTÜKKÖ TEZ TERDİRGENİ**

«Elemandın sen, Töştük,
9835- Ötö kıyın er bolsoñ
Bügün menden ölösüñ.
Ümüt kılsañ canıñdan,
Toguz kap kara taruu bar,
Uşu turgan öröngö
9840- Aylandıra çaçamın.
Degen sözgö könösüñ,
Anday-mınday degiçe,
Açıp-közdü cumguça,
Biröön cerge kaltırbay,
9845- Takır terip beresiñ.
Bul sözümö könbösoñ,
Bul möröydü kılbasañ
Karatpay teşem közüñdö,
Kargantpay kesem tiliñdi,
9850- Calınsañ ukpaym sözüñdö,
Catkırıp muuzdaym özüñdö.
Bul möröygö könösüñ,
Birdemesin kaltırbay
Takır terip beresiñ».
9855- Al sözdü aytıp çoñ Kökdöö,
Kaardanıp kapır döö,
Kayaşa aytkan bir can cok:
«Bilgeniñ kılın baatır döö!»
Katılıp bende barbagan,
9860- Kayaşa aytar kalbagan.
Çındap cini karmasa,
Çırkıratıp candı algan,
Karmalaşa bargandan

**35- KÖKDÖÖ YERE AKDARI SAÇTIRIP,
TÖŞTÜK'E ÇABUCAK TOPLATMASI**

«Eleman'ın sen, Töştük'ü,
9835- Çok üstün er isen
Bugün benden öleceksin.
Sağ kalacağına umudun varsa,
Dokuz çuval akdarı var,
Bu duran ovanın
9840- Her tarafına saçacağım.
Denilen sözü yerine getireceksin,
Şöyle böyle deyinceye kadar,
Göz açıp yumuncaya kadar,
Hiçbirisini yerde bırakmadan,
9845- Tamamen toplayıp vereceksin.
Bu sözümü yerine getirmezen,
Bu yarışı geçemezsen
Hemen oyarım gözünü,
İlendirmeden keserim dilini,
9850- Yalvarsan dinlemem sözünü,
Yatırıp keseceğim seni.
Bu yarışa katılacaksın,
Hiçbirini bırakmadan
Tamamen toplayıp vereceksin».
9855- O sözü söyleyip koca Kökdöö,
Hiddetlenip kâfir dev,
Karşılık veren bir kimse yok:
«Bildiğini yap yiğit dev!»
Cesaret edip insan gitmemiş,
9860- Karşılık verecek kalmamış.
Cidden öfkelenirse,
Ağlata ağlata can alan,
Kavga etmeye gidenlerden

Ölböy adam kalbagan.

9865- Töştük emes, al çoçko

Eçen alptı calmagan.

Kıyırğanda kapırdan,

Kıyla can kızık körüüçü,

Eçen momun bilbes can

9870- Cürögü çıgıp ölüüçü.

Kökdöo buyruk kılğanı,

Balbandarı baarısı,

Caşı menen karısı,

Kan tögüüçü kapırlar —

9875- Baarı dayar turganı.

Al añğıça bolgon cok.

Ceti baştuu kempiri

Kökdöödön buyruk aldı ele,

Toğuz kap eken taruusu

9880- Kaptın oozun açtı ele,

Ceti baştuu kuu kempir

Tegerete al cerge,

Taruunu büt çaçtı ele.

Döönü kuday urganı.

9885- Taruu termey çıkarıp,

Töştükkö azap kılğanı.

Elemandın Töştügü

Añ-tañ kalıp turganı:

«Taruu çaçıp, «möröy» — dep,

9890- Tarıgan eken bul çoçko.

Oñbogon Kökdöo oñbodu.

«Batıraak taruu tergin» — dep

Uşintip meni kordodu.

Cer üstünö cürgöndö

9895- Eleman uulu deer ele,

Ölmeyen kalmamış.

9865- Töştük bırak, o domuz

Nice alıp yok etmiş

Haykırdığında kâfir,

Çoğu insan belâya kapılırdı,

Nice bilmeyen sıradan insanların

9870- Yüreği patlayıp ölüyordu.

Kökdöo emir kıldı,

Pehlivanların hepsi,

Genci ile yaşlısı,

Kan dökücü kâfirler —

9875- Hepsi hazır durdu.

Hemen o sırada

Yedi başlı kocakarısı

Kökdöo'den emri almıştı,

Dokuz çuvalmış darısı

9880- Çuvalın ağzını açmıştı,

Yedi başlı kurnaz kocakarı

Savurarak o yere,

Darının hepsini saçmıştı.

Devi Kuday kahretti.

9885- Darı toplama yarışı çıkarıp,

Töştük'e azap verdi.

Eleman'ın Töştük'ü

Şaşırp durdu:

«Darı saçıp, «yarış» — diye,

9890- Niyeti bozulmuş bu domuzun.

Lanet olası Kökdöo onmadı.

«Çabucak darı topla» — diye

Böyle beni aşağıladı.

Yer üstünde yaşarken

9895- Eleman'ın oğlu der idi,

Bul öñdöngön döölördün
 Eçenin basıp ceer ele.
 Cer üstünön korduktu,
 Körgölü kelgen ekemin.
 9900- Kaarı katuu Kökdöödön,
 Kaneteyin dünüyö,
 Ölgölü kelgen ekemin.
 Cer üstündö turganda,
 Toyuma tokson soyulup,
 9905- Atım Töştük koyulup,
 Sırttan boldum, er boldum,
 Bul Kökdöögö colugup,
 Kara cer menen teñ boldum.
 Kaarı katuu kapırdın
 9910- Aytıp turgan sözünö
 Kanetkende könömün?
 Toguz kapta taruusun
 Kantip terip beremin?» —
 Kapırdın ceti möröyü.
 9915- Kabarı kıyın, zarı küç.
 Kaardangan bul kapır
 Kattam kılıp, kılrat tüz».
 Dep oşentip er Töştük,
 Kapa bolup turganı.
 9920- Kün keçkirip tün büttü,
 Aybandan estüü Çalkuyruk,
 Çalkuyrukka til büttü.
 Ayban da bolso Çalkuyruk,
 Emi turup munu aytat,
 9925- Elemandın sırttanga
 Adam bilbes şumdu aytat:
 «Erdigiñ kalıñ, esiñ cok,

Buna benzeyen devlerin
 Pek çoğunu yenip yer idi.
 Yer üstünden hakareti
 Görmek için gelmişim.
 9900- Hiddeti sert Kökdöö'den,
 Ne yapayım dünya,
 Ölmek için gelmişim.
 Yer üstünde yaşarken,
 Toyuma doksan hayvan kesilip,
 9905- Adım Töştük koyulup,
 Yiğit oldum, er oldum,
 Bu Kökdöö'ye rastlayıp,
 Kara yer ile bir oldum.
 Hiddeti sert kâfirin
 9910- Söylediği sözüne
 Nasıl uyarım?
 Dokuz çuvaldaki akdarısını
 Nasıl toplayıp veririm?» —
 Kâfirin yedi yarışının
 9915- Haberi kötü, işi zor.
 Hiddetlenen bu kâfir
 Katledip, yerle bir eder».
 Diye böylece er Töştük,
 Kederlenip durdu.
 9920- Akşam oldu, gece bitti,
 Hayvandan akıllı Çalkuyruk,
 Çalkuyruk'a dil bitti.
 Hayvan da olsa Çalkuyruk,
 O zaman durup bunu söyler,
 9925- Eleman'ın yiğidine
 Kimsenin bilmediği olmadık şeyler söyler:
 «Erliğin çok, aklın yok,

Emi, Töştük, kanteyin?
 Akılıñ bar, arıñ cok,
 9930- Azaptuu, Töştük, kanteyin?
 Cer üstünön ayrılıp,
 Cer aldında kalganda,
 Kabarında cok bele
 Tokumdu suuga salganda?
 9935- Küyüp catkan kumurska
 Acıratıp alganda:
 Kumurskanın baatırı
 Oşol aytkan kep ele,
 Culup bergen bir butu,
 9940- «Başıña müşkül iş tüşsö,
 Uşu buttu tütötsöñ,
 Demge kalbay men özüm,
 Dayar bolom» — dedi ele.
 Ubarlaş bolsoñ, er bolsoñ, Töştük,
 9945- Aalamdan aşık sen bolsoñ, Töştük,
 Menin tilim ala kör, Töştük!
 Kumurskanın oşol but,
 Tütötüp otko sala kör, Töştük.
 Degenine könböybü, Töştük.
 9950- Cer caynagan taruusun
 Kumurska terip berbeybi, Töştük?»
 Elemandın er Töştük
 Emi tüştü oyuna,
 Kumurska bergen amanat
 9955- Canınan suurup aldı ele,
 Canıp turgan bir otko,
 Kumurskanın al butun
 Biler-bilbes saldı ele,
 Otko tiyip oşol but,

Şimdi, Töştük, ne yapayım?
 Aklın var, vicdanın yok,
 9930- Azaplı, Töştük, ne yapayım?
 Yer üstünden ayrılıp,
 Yer altında kaldığında,
 Haberin yok muydu
 Takımları suya soktuğunda?
 9935- Yanmakta olan karıncayı
 Kurtrdığımızda:
 Karıncaların yiğidinin
 O zaman söylediği söz idi,
 Koparıp verdiği bir bacağı,
 9940- «Başına zor iş gelse,
 Bu bacağı yakarsan,
 Hemen o anda ben kendim,
 Hazır olurum» — demişti.
 Hakiki dost isen, er isen, Töştük,
 9945- Dünyada herkesten iyi sen isen, Töştük,
 Benim sözümü dinle, Töştük!
 Karıncanın o bacağını,
 Yakıp ateşe at, Töştük.
 Dediğini yapmaz mı, Töştük.
 9950- Yere dökülen akdarısını
 Karınca toplayıp vermez mi, Töştük?»
 Eleman'ın er Töştük'ünün
 O zaman aklına geldi,
 Karıncanın verdiği emaneti
 9955- Cebinden çıkartıp aldı,
 Yanan bir ateşe,
 Karıncanın o bacağını
 Ucunu değırdi,
 Ateşe değıp o bacak,

9960- Tütöp catıp kaldı ele.

Açıp közdü cumguça,

Anday-mınday degiçe,

Kumurska kaynap cetti ele.

Toodoy bolup üyülüp,

9965- Elemandın Töştüğün

Tegerektep ketti ele.

Kumurska emi munu aytat:

«Küygön ottu öçürdüñ, Töştük,

Ölgön candı tırgızdıñ, Töştük,

9970- Degeniñe könöyün, Töştük,

Aytkın kaday cumuşuñ,

Azır kılıp beremin, Töştük!

Caşı menen karıbiz,

Aytkanıñ üçün biz emi

9975- Kırılıp ketet baarız, Töştük!»

Anda Töştük munu aytat:

«Oy, kumurskam, kulak sal!

Kazıluu kaliñ or catat,

Kaynatıluu şor catat.

9980- Degen sözgö könüp ber,

Kökdöönün çaçkan taruusun

Birin koyboy terip ber!»

Aytkan sözgö kumurska

Azır emi köngönü.

9985- Anda-mınday degiçe,

Açıp közdü cumguça,

Toguz kap çaçkan taruusun

Takır terip bergeni.

Artık serçi köz baylooç

9990- Kökdöönün kapır kempiri,

Elemandın Töştükkö

9960- Tütmeye başlamıştı.

Göz açıp yumuncaya kadar,

Şöyle böyle deyinceye kadar,

Karınca bastı her tarafı.

Dağ gibi olup toplanıp,

9965- Eleman'ın Töştük'ünün

Etrafını kuşattılar.

Karınca o zaman bunu söyler:

«Yanan ateşi söndürdün, Töştük,

Ölen canı dirilttin, Töştük,

9970- Dediğini yapayım, Töştük,

Söyle nedir emrin,

Hemen yapıp veririm, Töştük!

Genci ile yaşlımız,

Söylediğin için biz şimdi

9975- Yok oluruz hepimiz, Töştük!»

O zaman Töştük bunu söyler:

«Ey, karıncam, kulak ver!

Kazılmış büyük çukur var,

Büyük bir derdim var.

9980- Denilen sözü kabul et,

Kökdöö'nün saçtığı akdarının

Hiçbirini bırakmadan toplayıp ver!»

Söylenen sözü karınca

Hemen kabul etti.

9985- Şöyle böyle deyinceye kadar,

Göz açıp yumuncaya kadar,

Dokuz çuval saçtığı akdarısının

Hepsini toplayıp verdi.

İyi sihirbaz göz bağlayıcı

9990- Kökdöö'nün kâfir kocakarısı,

Eleman'ın Töştük'üne

Kumurska kızmat kılğanın
 Al celmoguz kördü emi.
 Körüp alıp oşondo
 9995- Taruusun cokatoy berdi emi.
 Bir taruusu çok eken.
 Bir taruunun çoktugun
 Mitaam kempir biliptir,
 Butun bergen kumurska
 10000- Oşol calgız taruusun
 Kötörö albay cürüptür.
 Elemandın sırttanı
 Degenine könüptür.
 Bir taruusun kaltırbay,
 10005- Takır terip beriptir.
 Bul baygenin atınan
 Başı açık akıl kalbadı,
 Balakettüü al Kökdö
 10009- Cana möröy kamdadı.

Karıncanın hizmet ettiğini
 O kocakarı gördü o zaman.
 Görüp o zaman
 9995- Akdarısını saydı durdu o zaman.
 Bir akdarısı yok imiş.
 Bir akdarının olmadığını
 Kurnaz kocakarı bilmiş,
 Bacağını veren karınca
 10000- O tek akdarısını
 Kaldıramıyormuş.
 Eleman'ın yiğidinin
 Deddiğini kabul etmiş.
 Bir akdarısını bile bırakmadan,
 10005- Hepsini toplayıp vermiş.
 Bu yarış yüzünden
 Bilmeyen kalmadı,
 Felaketli o Kökdö
 10009- Tekrar yarış hazırladı.

36- KÖKDÖÖ TÖŞTÜKTÜ COLBORS MENEN KÜRÖŞTÜRGÖNÜ

10010- Kökdöö çıktı çamınip,
Möröy kamdap kamınip,
«Elemandın Er Töştük,
Degen sözgö kön, Töştük,
Ardaktap bakkan colbors bar,
10015- Aytkanıma kön, Töştük,
Ak colbors menen sen emi
Küröş kılıp ber, Töştük.
Cıgılıp kalsañ colborston,
Aytkanıma könörsüñ,
10020- Cara tartat colborsum,
Acaldan murun ölörsüñ.
Sırttan bolsoñ, er bolsoñ,
Cer üstünön biz cakka
Tüşüp kelgen sen bolsoñ,
10025- Degeniñe könömün,
Ayday balam Külayım,
Anan saga beremin.
Ceti möröy ötkörböy,
Korduguña könböymün.
10030- Toru corgo at minbey,
Tomuktay cilik et cebey,
Çolpon kızım Külayım
Töştük, saga berbeymin.
Möröyümdö beder cok,
10035- Men Kökdöönün kolunda
Neler bar da, neler cok?
Colbors menen karmaşkın,
Kalk çogulup büt tursun,
Bul sözümdü ugup ber,

36- KÖKDÖÖ'NÜN TÖŞTÜK'Ü KAPLAN İLE GÜREŞTİRMESİ

10010- Kökdöö çıktı atılıp,
Yarış hazırlayıp,
«Eleman'ın Er Töştük'ü,
Denilen sözü yerine getir, Töştük,
Özenle büyütülen kaplan var,
10015- Söylediğimi yap, Töştük,
Ak kaplan ile sen şimdi
Güreş, Töştük.
Yenilirsen kaplana,
Dediğimi yapacaksın,
10020- Öldürür kaplanım,
Ecelinden evvel ölürsün.
Cesur isen, er isen,
Yer üstünden bizim tarafa
İnip gelen sen isen,
10025- Dediğini yerine getiririm,
Ay gibi güzel kızım Külayım'ı,
Ondan sonra sana veririm.
Yedi yarış düzenlemeden,
Yaptığını kabul etmeyeceğim.
10030- Doru yorgo at binmeden,
Koca kemikli et yemeden,
Zühre yıldızı gibi Külayım'ı
Töştük, sana vermeyeceğim.
Yarışında eksik yok,
10035- Ben Kökdöö'nün elinde
Neler var da, neler yok?
Kapan ile tutuş,
Halk toplanıp bir arada dursun,
Bu sözümü işit,

10040- Bul möröydü kılıp ber.

Bul colborstu cıgıp ber!

Bul tilimdi albasañ,

Bul möröygö barbasañ,

Elemandın sen Töştük,

10045- Kaardı katuu körösüñ,

Kalbay menden ölösüñ.

Kara taz bolup kubulup,

Menin kızım Külayım

Sen ele ala beresiñ

10050- Colborsko tuura barasıñ

Adamdar baarı karasın

Aykırıp küröş salıp ber!».

Al sözdü aytıp

Kalk çoğulup köp turdu,

10055- Bul möröy kılğanı

Kesepettüü al Kökdöo

Dağı kудay urganı.

Elemandın sırttanı,

Küröş kılar colborsun

10060- Basıp barıp karasa,

Al colborstu añdasa,

Koe berse al colbors,

Adamga çurkap cetkidey,

Miñ canı bolso başında

10065- Cara tartıp ötküdü.

Colop bende barabı,

Colukkan aman kalabı?

Bul möröydü körgön soñ,

Elemandın ereni,

10070- Erikpey cortkon bereni.

Kisesinen colborstun

10040-Bu yarışa katıl.

Bu kaplanı yen!

Bu dediğimi yapmazsan,

Bu yarışa katılmazsan,

Eleman'ın sen Töştük'ü,

10045- Hiddeti sert görürsün,

Sağ kalmadan elimden ölürsün.

Kara kel olarak şekle girip,

Benim kızım Külayım'ı

Sen nasıl alabilirsin?

10050- Kaplana doğru gideceksin

Halkın hepsi baksın

Haykırıp güreş!».

O bunları söyleyip

Çok halk toplandı,

10055- Bu yarışı düzenledi

Felaketli o Kökdöo'yü

Yine Allah kahretti.

Eleman'ın yiğidi,

Güreşecek kaplana

10060- Gidip baksa,

O kaplanı izlese,

Bıraksa o kaplan,

İnsana hemen yetişecek gibi,

Bin canı olsa başında

10065- Öldürüp geçecek gibi.

Yaklaşıp insan gider mi,

Karşısına çıkan sağ kalır mı?

Bu yarışı gördükten sonra,

Eleman'ın yiğidi,

10070- Üşenmeden gezen eri.

Kesesinden kaplanın

Murutun suurop aldı ele,
 Colbors aytkan kep ele,
 «Başıña müşkül iş tüşsö,
 10075- Tütötkünüñ» — dedi ele.
 Munu Töştük tütötsö,
 Er Töştüktün colborsu
 Emi cetti canına.
 Colbors turup munu aytat:
 10080- «Oorugan candı basılttıñ,
 Ölgön candı tırgızdıñ,
 Kezigip saga dos bolup,
 Keldim, Töştük, canıña,
 Aşkere aytçı sırıñdı, Töştük,
 10085- Aytıp salçı çırıñdı, Töştük!
 Kaalagan cakka barayın, Töştük,
 Karmaştı katuu salayın, Töştük,
 Kabilgan coonu çalayın, Töştük!
 Aytıñ tiliñ alayın, Töştük,
 10090- Aydagan cakka barayın, Töştük!
 Cortturgan cakka coyloyun, Töştük!
 Coolagan cooñdu koyboyun, Töştük.
 Calansam kanga toyboyun, Töştük!»
 Anda Töştük munu aytat:
 10095- «Cer üstündö turganda, arstan,
 Menin bolot ögöö can üçün,
 Çalkuyruk minip ooluktum,
 Kayratı katuu, zaarı küç
 Cer aldına kelgende,
 10100- Bul Kökdöögö coluktum.
 Ay talaadan kezigip,
 Külayım kızın alıpmin,
 Küyütkö mıktap kalıpmin.

Bıyığın çıkardı,
 Kaplanın söylediği söz idi,
 «Başına zor bir iş gelse,
 10075- Tutuştur» — demişti.
 Bunu Töştük tutuşturunca,
 Er Töştük'ün kaplanı
 Hemen geldi yanına.
 Kaplan durup bunu söyler:
 10080- «Hasta yerimi iyileştirdin,
 Ölen canı dirilttin,
 Rastlayıp sana dost olup,
 Geldim, Töştük, yanına,
 Aşıkâr et sırrını, Töştük,
 10085- Söyle gerçeği, Töştük!
 İstedğin tarafa varayım, Töştük,
 Kavgayı sert yapayım, Töştük,
 Karşıma çıkan düşmanı yeneyim, Töştük!
 Söylediklerini yapayım, Töştük,
 10090- Sürdüğün tarafa gideyim, Töştük!
 Gönderdiğin yere gideyim, Töştük!
 Düşmanını yok edeyim, Töştük.
 Çok kan içsem de doymayayım, Töştük!»
 O zaman Töştük bunu söyler:
 10095- «Yer üstündeyken, aslan yiğit,
 Benim çelik eğe canım için,
 Çalkuyruk'a binip hareket ettim,
 Gayreti sert, zehri güçlü
 Yer altında geldiğimde,
 10100- Bu Kökdöö'ye rastladım.
 Issız ovada rastlayıp,
 Külayım kızını almışım,
 İyice kedere dalmışım.

Ceti möröy iş kıldı Kökdöo,
 10105- Cetik başka küç kıldı Kökdöo.
 Aalamda bolbos iş kıldı Kökdöo
 Bolotton kılğan döñgöçtü
 Kiyizden kılğan baltaga
 Koluma berip çaptırdı Kökdöo
 10110- Bokono söögüm kıyradı
 Kudayga ünüm uguldu colbors.
 Kızıtalak Kökdöönün
 Colborsu on beş töldöptür,
 Colop adam kelbeptir.
 10115- Katılıp adam bargısız,
 Karmaşkan aman kalgısız.
 Möröygö küröş kıluga
 Colborsun kaalap al tındı
 Kökdöönü mintip ant urdu.
 10120- Colborsu cıgıp bizdi alsa,
 Coboloñdu salgıday,
 Toktotpoy baştı algıday,
 Kurmandıkka çalgıday,
 Col üstünö süyrötüp,
 10125- Dañgıttarga cargıday.
 Çılgıy balaa Kökdöönün
 Çındap cini arbıdı,
 Erendin baarın şayladı,
 Küröşkö colbors kamdadı,
 10130- Bul möröyün körgöndö,
 Töştüktö kenedey akıl kalbadı.
 Can birge üçün, men üçün
 Colborsuna barıp ber,
 Küröştü mıktap salıp ber!
 10135- Beşinçi möröy bul bolor,

Yedi yarış düzenledi Kökdöo,
 10105- Akıllı başa zorluk çıkardı Kökdöo.
 Âlemde olmayan iş yaptı Kökdöo
 Çelikten yapılan kütüğü
 Keçeden yapılan baltayı
 Elime verip kestirdi Kökdöo
 10110- Kaburga kemiğim kırıldı
 Kuday’a sesim duyuldu kaplan.
 Kahrolası Kökdöo’nün
 Kaplanı on beş kere doğurmuş,
 Yanına insan yaklaşmamış.
 10115- Cesaret edip insan gidecek gibi değil,
 Kapışan sağ kalacak gibi değil.
 Yarışta güreştirmek için
 Kaplanını çıkarıp rahatladı o.
 Kökdöo’yü böyle kahretti.
 10120- Kaplanı çıkıp bizi yense,
 Kargaşa çıkaracak gibi,
 Hemen kelle alacak gibi,
 Kurban olarak kesecek gibi,
 Yol üstüne sürükletip,
 10125- Köpeklere parçalatacak gibi.
 Halis belalı Kökdöo’nün
 Gazabı daha da arttı,
 Yiğitlerin hepsini seçip,
 Güreşe kaplan hazırladı,
 10130- Bu yarışı gördüğünde
 Töştük’te kene kadar akıl kalmadı.
 Kıymetlim için, benim için
 Kaplanına karşı çık,
 Güzel bir güreş yap!
 10135- Beşinci yarış bu olur,

Colborsun cıgıp ciberep,
 Töştükkö möröy alıp ber!»
 Emi colbors munu aytat:
 «Barayın, Töştük, barayın,
 10140- Colborsko küröş salayın.
 Erdigiñ kalıñ, esiñ cok,
 Enöö adam ekensiñ,
 Emine korktuñ Kökdöödön Töştük.
 Colugup keldim özüñö,
 10145- Colborston korksom oñombu?
 Saman kursak colborsun
 Zamanasın kuurayın,
 Karmaşa ketsem colborsun,
 Borbuyun tiştep suurayın.
 10150- Kak Kökdöönün aldına
 Kötörüp turup urayın!
 Kündö kan cegen men colbors,
 Kamoodo kündö al colbors,
 Bul Kökdöönün colborsu
 10155- Kanı kalgan bir kaşık,
 Eti kalgan kök caşık.
 Bulkuşa ketse colborsun,
 Moyundan tiştep alayın.
 Zamanasın kuurayın,
 10160- Kokosun tiştep suurayın,
 Baygeñ menen aralaş,
 Balbanı eken al colbors,
 Baykap tur, kızık kılayın.
 Colugup sen ketkende,
 10165- Bugudan cüzdü baskamın.
 Kaygısı cok kan içip,
 Een tokoydo catkamın.

Kaplanını yenip,
 Töştük'e ödöl alıp ver!»
 O zaman kaplan bunu söyler:
 «Gideyim, Töştük, gideyim,
 10140- Kaplanla güreş edeyim.
 Yiğitliğin çok, aklın yok,
 Saf adammışsın.
 Niye korktun Kökdöö'den Töştük.
 Rastlayıp geldim sana,
 10145- Kaplandan korksam onar mıyım?
 Saman göbekli kaplanı
 Bin pişman ettireyim,
 Kapışırsam kaplanın
 Kasığını ısırip(kapıp) koparayım.
 10150- Tam Kökdöö'nün önüne
 Kaldırıp vurayım!
 Her gün kan içen ben kaplan,
 Her gün kafeste o kaplan,
 Bu Kökdöö'nün kaplanı
 10155- Kanı kalmış bir kaşık,
 Eti kalmış bir deri bir kemik.
 Dövüşürse kaplanın,
 Boynundan ısırip (kapıp) alayım.
 Bin pişman ettireyim,
 10160- Girtlağını ısırip koparayım,
 Yarışa layık gördüğü,
 Pehlivanıymış o kaplan,
 Dikkat et, eğlendireyim.
 Sen gittikten sonra,
 10165- Bugudan yüz tane öldürmüştüm.
 Kaygısızca kan içip,
 Issız ormanda yatmıştım.

Kabırğa ciksiz capkanmın», —
 Aytıp bolup al sözdü,
 10170- Emi çıktı balbanga,
 Çoñ Kökdöönün munara
 Küröş kılçu maydanga,
 Kökdöönün sakçı balbanı
 Colborsun karmap cetelep,
 10175- Maydanga cetip barganı,
 Colborsko balban salganı
 Al Kökdöönün colborsu
 Bayloodogu kuturgur
 Kürkürödü çamınıp,
 10180- Er Töştüktün colborsu
 Küröşüügö kamınıp.
 Elemandın sırttanga
 Colborston balban tabılıp.
 Kökdöönün kalkı çuu turup,
 10185- Karap turdu cabılıp.
 Elemandın Töştüğü
 Sırttan da eken, şer da eken
 Telegeyi teñ da eken.
 Calgız at, boy cürüp,
 10190- Oluya çalış can eken.
 Ar candardan bir-birden
 Coldoşturu bar eken.
 Kolu bolso kolunda
 Uşu turgan Kökdöögö
 10195- Karmaş kılçu can eken.
 Uşu turgan çoñ Kökdöö
 Ebi cok kordoy beret go,
 Erteñ Töştük sergise
 Talkan bolup ölot go?

İyice kendime gelmişim», —
 Sözüni bitirip o,
 10170- Sonra çıktı güreşe,
 Koca Kökdöö'nün kulesine
 Güreşilecek meydana,
 Kökdöö'nün muhafız pehlivanı
 Kaplanın tutup yedeğe alıp,
 10175- Meydana geldi,
 Kaplanı güreşe soktu
 O Kökdöö'nün kaplanı
 Kafesteki kudurasıca
 Gürledi hazırlanıp,
 10180- Er Töştük'ün kaplanı
 Güreşe hazırlandı.
 Eleman'ın yiğidine
 Kaplanın pehlivanı rast gelip.
 Kökdöö'nün halkı çığlık atıp,
 10185- İzlediler hep birlikte.
 Eleman'ın Töştük'ü
 Cesur da imiş, aslan da imiş
 Her şeyi dört dörtlükmüş.
 Yalnız at, yalnız yürüyüp,
 10190- Evliyaya benzeyen insan imiş.
 Her canlıdan birer tane
 Yoldaşları var imiş.
 Ordusu olsa elinde
 Bu duran Kökdöö'yle
 10195- Kapaşacak insan imiş.
 Bu duran koca Kökdöö
 Yersiz hakir görür ya,
 Yarın Töştük kendine gelince
 Param parça olup ölür ya?

10200- Kütüp turgan köp mülkün

Taptakır boydon beret go?

Kızıktı kıyın köröt go,

Kızı turmak bul Kökdöo

Sırttan Töştük baatırğa

10205- Kılımdın baarın beret go».

Añ-tañ kalıp kalayık,

Aytıp oozun cıygıça,

Colborsuna colborsu

Bet alışa kalganı.

10210- Eki colbors oşondo

Çoñ tamaşa salganı.

Karmaşıp kanga toebu,

Saman kursak colborstu

Berki colbors koebu?

10215- Moyundan tiştep turdu ele

Er Töştüktün aldına,

Al Kökdöönün colborsun

Kötörüp kelip urdu emi.

Al Kökdöönün colborsu

10220- Ölüp catıp kaldı ele.

Elemandın sırttanı

Munu menen Kökdöönün

Beş möröyün aldı ele.

Aytakanın Kökdöönün

10225- Eki mööröy kaldı ele

10200- Sahip olduğu çok servetini

Tamamen verir ya?

O zaman göreceğini görür ya,

Kızını değil bul Kökdöo

Yiğit Töştük bahadıra

10205- Dünyanın hepsini verir ya».

Şaşırp millet,

Söyleyip bitinceye kadar,

Kaplanıyla kaplanı

Karşı çıkıp savaşıp kaldılar.

10210- İki kaplan o zaman

Büyük eğlence saldı.

Tutuşup kana doyar mı?

Saman göbekli kaplanı

Diğer kaplan sağ bırakır mı?

10215- Boynundan ısırarak

Er Töştük'ün önüne,

O Kökdöo'nün kaplanını

Getirip attı o zaman.

O Kökdöo'nün kaplanı

10220- Ölmüştü.

Eleman'ın yiğidi

Bunun ile Kökdöo'nün

Beş yarışını kazanmıştı.

Kökdöo'nün bahsettiği

10225- İki yarışı kalmıştı

37- KÖKDÖÖ TÖŞTÜKTÜN AYUUSU MENEN AYUUSUN KÜRÖŞTÜRGÖNÜ

Mina oşondo çoñ Kökdöö
Zordugu toonun teñindey,
Kaardanıp çamınsa,
Kalktın baarın cegidey.
10230- Kabarı kıyın, zaarı küç,
Bul kapırñ çoñ Kökdöö,
Katılışsa kılát tüz,
Ökürgöndön bakırıp,
Kökdöö çıktı çamınıp.
10235- Elemandın Er Töştük,
Elinen azgan sen, Töştük,
Degenime könösüñ,
Aytkan ceti möröyüm
Baarın kamdap beresiñ.
10240- Bağılıu turgan ayuum bar,
Ayuuma salıp ayuudan
Küröştürüp körösüñ.
Bul möröyüm kılbaşañ:
«Kılbaymın» dep, sözüñdü ayt
10245- Kırgındı kızık körösüñ!
Kıpırñ kalbay, Töştüğüm,
Kırgın bolup ölösüñ!
Cutup kanga toyboymun,
Aytkan ceti möröydün
10250- Biröö kalsa bolboymun!»
Dep oşentip çoñ Kökdöö,
Möröygö kelip saluuga
Balbanın emi kamdadı,
Elemandın sırttandın
10255- Esine tüşüp ayuusu,

37- KÖKDÖÖ'NÜN TÖŞTÜK'ÜN AYISI İLE KENDİ AYISINI GÜREŞTİRMESİ

İşte o zaman koca Kökdöö
Büüklüğü dağın yarısı kadar,
Öfkelenip saldırısa,
Halkın hepsini yiyecek gibi.
10230- Haberi kötü, gazabı kuvvetli,
Bu kâfirin koca Kökdöö,
Saldırısa düz kılar,
Yaygara kopararak bağırıp,
Kökdöö çıktı saldırıp.
10235- Eleman'ın Er Töştük'ü,
Halkından ayrılan sen, Töştük,
Dediğimi yapacaksın,
Söylediğim yedi imtihanımın
Hepsini hazırlanıp vereceksin.
10240- Terbiye edilmiş ayım var,
Ayıma karşı ayını
Güreştireceksin.
Bu imtihanıma hazırlanmazsan:
«Yapmıyorum» diye, söyle
10245- Katliamı görürsün!
En küçük parçan kalmaz, Töştük'üm,
Kılıçtan geçirilip ölesin!
Kana doymuyorum,
Söylenen yedi imtihanın
10250- Biri bile yapılmazsa kabul etmiyorum.
Diyerek böylece koca Kökdöö,
Yarışa gelip salmaya
Pehlivanını o zaman hazırladı,
Eleman'ın yiğidinin
10255- Aklına düşüp ayısı,

Murutun culup alğanı,
 Muruttu Töştük tütötsö,
 Açıp közdü cumguça,
 Anday-mınday degiçe,
 10260- Sırttan erge dos bolgon
 Ayuu cetip kalğanı
 Al ayuunu körgöndö,
 Emi Töştük munu aytat:
 «Kakayıñkı kayran bel
 10265- Büktölgöndön çakırdım,
 Almaday bolgon asıl baş
 Küç kelgenden çakırdım.
 Duşmanım kalıñ, elim cok,
 Kayran canga küç keldi,
 10270- Özüñdön bölök eşim cok,
 Cakın bolsoñ, el bolsoñ,
 Camandıkta colukkan
 Cakın ayuum sen bolsoñ,
 Cumşagan cakka barıp ber,
 10275- Ayuusun cıgıp Kökdöönün,
 Bir möröydü alıp ber!
 Küçtüü bolso ayuusu,
 Uyat bolduk baarımız.
 Cıgılıp kalsañ kokustan,
 10280- Ölüm bolduk baarımız,
 Cer üstünön kulagan
 Uçkan Töştük men elem.
 Bul tokoydon kez bolup
 Kalgan ayuum sen eleñ».
 10285- Töştük mınday degende,
 Ayuu turup munu aytat:
 «Könöyün, Töştük könöyün,

Bıyığını yolup kopardığı,
 Bıyığı Töştük tutuştursa,
 Göz açıp yumana kadar,
 Şöyle böyle diyene kadar,
 10260- Yiğit ere dost olan
 Ayı yetişip geldi
 O ayıyı gördüğünde,
 Şimdi Töştük bunu söyler:
 «İhtiyacım olduğu için
 10265- Çağırdım seni,
 Elma gibi olan asil başıma
 Güçlük geldiği için seni çağırdım.
 Düşmanım çok, halkım yok,
 Kıymetli cana zor geldi,
 10270- Kendimden başka kimse yok,
 Yakın isen, soydaş isen,
 Kötü günde rastladığım
 Yakın ayım sen isen,
 Dediğim işi yap,
 10275- Ayısını yenip Kökdöö'nün,
 Bir yarışını kazan!
 Güçlü ise ayısı,
 Rezil olduk hepimiz.
 Yenilirsен eğer,
 10280- Öleceğiz hepimiz,
 Yer üstünden inen
 Uçan Töştük ben idim.
 Bu ormanda karşılaş
 Kaldığım ayım sen idin».
 10285- Töştük böyle deyince,
 Ayı durup bunu söyler:
 «Yapayım, Töştük yapayım,

Ayuusu menen Kökdöönün

Bir küröşüp bereyin.

10290- Küröştön korksom oñombu,

Kürkürögön Kökdöönün

Küptüü bolgon ayuusun

Küröşö ketsem koembu?

Bul Kökdöönün ayuusu

10295- Bayloodo turat alı cok,

Bul cel kursak ayuusu

Çarpışa turgan alı cok.

Men öñdönüp al ayuu,

Suur ulap, may cebey,

10300- Erkin ottop cayloodo,

Çöp tamırın cay cebey,

Çöölügüp ayuusu,

Bir küröşüp köröyün,

Kuçaktaşıp kalayın,

10305- Çalkasınan salayın.

Kuday alsın ayuusun,

Bir möröyüñ alayın,

Kaaladıñ, karmaş salayın».

Ayuusuna ayuusu

10310- Kampayıp basıp bardı ele.

Kamtışa karmap oşondo,

Ayuular küröş saldı ele.

Töştüktün capan ayuusu

Öz bilgenin kıldı ele.

10315- Kökdöö kandın ayuusun

Köpçülüktün aldında

Kötörüp kelip turdu ele.

Elemandın sırttanı,

Altı möröy aldı ele.

Ayısı ile Kökdöö'nün

Bir güreşeyim.

10290- Güreşten korksam yaşar mıyım,

Gürleyen Kökdöö'nün

Huzursuz ayısını

Güreşsem sağ koyar mıyım?

Bu Kökdöö'nün ayısının

10295- Bağlı durur gücü yok,

Bu içi boş ayısının

Kapışacak hâli yok.

Benim gibi o ayı,

Suur yakalayıp, yağ yemeden,

10300- Serbest otlayıp yaylakta,

Otun kökünü yemeden,

Bitap düşen ayısıyla,

Bir güreşeyim,

Kucaklaşıp,

10305- Sırt üstüne yıkayım.

Allah kahretsin ayısını,

Bir yarışını kazanayım,

Sen istedin, ben kapışayım».

Ayısına ayısı

10310- Kendini gösterip gitti.

İyice tutuşup o zaman,

Ayılar güreştiler.

Töştük'ün yabani ayısı

Kendini bildiğini yapmıştı.

10315- Kökdöö hanın ayısını

Halkın önünde

Kaldırıp yenmişti.

Eleman'ın yiğidi,

Altı yarışı kazandı.

10320- Elemandın sırttanın

Kördü Kökdöö baatırñ.

Çılgıy içi ot bolup,

Çıday albayt kapırñ,

Elemandın sırttandan,

10325- Eptep kızın ala albay,

Eçen möröy kılğanı,

Kökdöönü kудay urganı.

Eptep kızın ala albay,

Elemandın sırttanın

10330- Tındım kılıp sala albay,

Kaarın çaçıp kakayıp,

10332- Kapa bolup turuptur.

10320- Eleman'ın yiğidini

Gördü Kökdöö bahadırın.

İçi tamamen yanıp,

Dayanamayıp kâfirin,

Eleman'ın yiğidinden,

10325- Kızını alamayıp,

Birçok yarış düzenledi,

Kökdöö'yü Kудay kahretti.

Kızını alamadan,

Eleman'ın yiğidini

10330- Yok edemeyip,

Öfkelenip durup,

10332- Kederlenip durmuş.

**38- KÖKDÖÖ TÖŞTÜKTÜ: «BARSA
KELBESTEGİ KIRK KULAKTUU KAZANDI
ALIP KEL»,— DEP CUMŞAGANI**

Eñ kiyinki mööröyün
Eñ ele katuu kılıptır:
10335- Barsa kelbes cak eken,
Al Kökdöönün özündö
Kırk kulak kazan bar eken:
«Sırttan bolsoñ, er bolsoñ,
Aalamdı buy kılğan
10340- Ayabagan şer bolsoñ,
Toguz uuldun kencesi,
Elemandın erkesi,
Sırttan Töştük, sen bolsoñ,
Zordugum toonun teñindey,
10345- Kim körünsö cegidey.
Kaynatañ Kökdöö men bolsom,
Keçee cer üstünön tokson alp,
Cer aldınan tokson alp,
Cıyın kılıp kalganda,
10350- Kırk kulaktuu kazandı
Kolumdan tartıp alganda,
İt içpestin Ala-Köl
Alıp barıp salganda,
Kolumdan ketti kazanım,
10355- Kazandın öttü azabı,
Al kazanga barıp kel,
Kazandı mında alıp kel.
Aytkan tildi albasañ,
Al kazanga barbasañ,
10360- Körünböğün közümö,
Coloboy ket özümö.

**38- KÖKDÖÖ'NÜN TÖŞTÜK'Ü: «GİDEN
GELMEZDEKİ KIRK KULPLU KAZANI ALIP
GEL»,— DİYE GÖREVLENDİRMESİ**

Bir sonraki yarışı
Daha da zor yapmış:
10335- Gidenin gelmediği yer imiş,
O Kökdöö'nün kendisinde
Kırk kulplu kazan var imiş:
«Cesur isen, yiğit isen,
Âlemin huzurunu kaçırın
10340- Büyük bir aslan isen,
Dokuz oğlun küçüğü,
Eleman'ın nazlısı,
Cesur Töştük, sen isen,
Zorbalığım dağinki gibi,
10345- Kim görünse yiyecek olan.
Kaynatan Kökdöö ben isem,
Geçenlerde yer üstünden doksan alp,
Yer altından doksan alp,
Toplanıp kaldığında,
10350- Kırk kulplu kazana
El koyduklarında,
İtin içmediği Ala-Göl'e
Götürüp bıraktıklarında,
Elimden gitti kazanım,
10355- Kazandan yana dertliyim,
O kazana gidip gel,
Kazanı buraya alıp gel.
Söylenen sözü dinlemezsen,
O kazana gitmezsen,
10360- Görünme gözüme,
Yaklaşma uzak dur bana.

Kazan cayın surasañ,
 Kırk kulagı kırk cakka
 Tilek tilep açılğan,
 10365- Al kazandın üstünö
 Baktı kilem cazılğan.
 —Kaynagin! — dep kazanga,
 Kabar berip turganda,
 Düyüm tamak bar bolup,
 10370- Dünüyösü caynagan,
 Kaynasa aşı koyulğan,
 Aalam curtun baarısı
 Bir kazandan toyungan.
 Keremettüü keñ kazan
 10375- Emine aytsa bul bolgon
 Telegeyi teñ kazan
 Anday kazan kabilbayt,
 Adamga mınday tabılbayt.
 Al kazanga barıp kel,
 10380- Kuru kelbey alıp kel!
 Kasiyetin körüp kel,
 Ala albasañ kazandı,
 Tirüü cürböy ölüp kel.
 Kandıra kalıñ berbeseñ,
 10385- Toydura toy berbeseñ,
 Senin Töştüğün kayda eken?
 Kırk kulaktuu kazandı
 Körsötpösöñ közümö,
 Kıynoonu kızıq körösün
 10390- Kızıtalak sen, Töştük,
 Acaldan murun ölösün.
 Elemandın sırttanı
 Ölböymün dep cürdüñbü?

Kazanın hâlini sorarsan,
 Kırk kulpu kırk tarafa
 Dilek dileyip açılıyor,
 10365- O kazanın üstüne
 Pahallı halı yayılıyor.
 — Kayna! — diye kazana,
 Emir verdiğinde,
 Her türlü yiyecek hazır olup,
 10370- Dört dörtlük olurdu,
 Kaynasa yemeği koyulurdu,
 Âlemin hepsi
 Bir kazandan doyardı.
 Kerametli koca kazan
 10375- Ne söylese olurdu
 Her şeyi kusursuz kazan
 Öyle kazana rastlanmaz,
 İnsana böylesi bulunmaz.
 O kazana gidip gel,
 10380- Boş gelmeden alıp gel!
 Değerini görüp gel,
 Alamazsan kazanı,
 Diri kalmadan ölüp gel.
 Tatmin edecek başlık parası vermezsen,
 10385- Dillere destan toy vermezsen,
 Senin Töştüklüğün nerde?
 Kırk kulplu kazanı
 Göstermesen gözüme,
 Azabın büyüğünü görürsün
 10390- Kahrolası sen, Töştük,
 Ecelinden önce ölürsün.
 Eleman'ın yiğidi
 Ölmeyeceğini mi sanıyorsun?

Ölbösüñdü bildiñbi?

10395- Kazanga carap kelbeseñ,

Kazıluu catkan oruñ bar,

Kaynatıluu şoruñ bar.

Seni karmap soyuuga,

Balbanım bar, erim bar,

10400- Bul başım cerge kirgiçe,

Elemandın Töştüğü,

Arbın cerde keğim bar!

Cetinçi möröy uşu» — dep, —

Aytıp berdi çoñ Kökdöö.

10405- Elemandın Töştüğü

Bul möröyün kıluga,

Al kazanga baruuga,

Kaza cetse ölüügö,

Karmaş kılıp alp menen

10410- Kazandı alıp kelüügö,

Kazanğa çama kelbese,

Elemandın sırttanı,

Kayıp bolup cogolup,

Oşo boydon ölüügö.

10415- Kıyamattı körüügö,

Elemandın sırttandın

Kara közün kan çalıp,

Kanduu betin nur çalıp:

«Ötkön iştin kazabı

10420- Ötüp ketti artıkça

Bul Kökdöönün azabı.

Kay corukka könöyün?

Kızıtalak Kökdöönün

Kazanın alıp bereyin.

10425- Alalbay kalsam kazandı,

Ölmeyeceğini mi öğrendin?

10395- Kazanı gidip getiremezsen,

Kazılı hazır çukurun var,

Kaynayan hazır sıkıntın var.

Seni yakalayıp kesmeye,

Pehlivanım var, erim var,

10400- Bu başım yere girinceye kadar,

Eleman'ın Töştük'ü,

Pek çok yerde öçüm (kinim) var!

Yedinci yarış bu» — diye, —

Söyledi koca Kökdöö.

10405- Eleman'ın Töştük'ü

Bu yarışa katılmaya,

O kazana varmaya,

Kaderinde varsa ölmeye,

Dövüşüp alp ile

10410- Kazanı alıp gelmeye,

Kazanı getirmeye gücü yetmezse,

Eleman'ı yığidi,

Kaybolup yok olup,

Öylece ölmeye.

10415- Kıyameti görmeye,

Eleman'ın yığidinin

Kara gözü kanlanıp,

Kanlı yüzü nurlanıp,

«Geçmişteki işin gazabı

10420- Canıma yetti ayrıca

Bu Kökdöö'nün azabı.

Hangi birin yapayım?

Kahrolası Kökdöö'nün

Kazanını alıp vereyim.

10425- Alamazsam kazanı,

Oşondon arı ölöyün!»

Kayrattanıp kararıp,

Kayran candı ayabay,

Er sırttanı kayran er

10430- Celikmek boldu oşondo

Elemandın Töştügü

Eeligip toktoboy

Ok ötpögön Çayıñgi

Kündö silkip kiydi deyt.

10435- Ok cetpegen Çalkuyruk

Kündö baptap mindi deyt.

Töştük mintip turganda,

Erdikti epsiz kılğanda,

Külayım menen Bıytı küñ,

10440- Kabarçıdan kep ugup:

«Elemandın sırttanı

Kazanga barat», — dep ugup, —

Bıytı küñ menen Külayım

Köñülü ketip bölünüp,

10445- Közdön caştar tögülüp,

Karargandan tünörüp,

Kakşap ıylap cırkırıp:

«Kança söz aytam, tilimdi al, Töştük,

Kakşattırbay, bilip al, Töştük!

10450- Cer aldı saga cer emes, Töştük,

Bul Kökdöo saga el emes, Töştük!

Kulak ugup, köz körgüs

Belge cumşap catıptır, Töştük.

Bargan can kayra tartkısız

10455- Cerge cumşap catıptır, Töştük.

Çalıñgan kayta çıkkısız

Torgo cumşap catıptır, Töştük.

Böylece öleyim!»

Gayretlenip inat edip,

Kıymetli canına acımadan,

Er yiğidi kıymetli er

10430- Yola çıkacak oldu o zaman

Eleman'ın Töştük'ü

Coşup durmadan

Ok geçmeyen Çayıñgi elbiseyi

Güneşin altında silkip giydi derler.

10435- Ok yetişemeyen Çalkuyruk'u

Güneşin altında terbiye edip bindi derler.

Töştük böyle derken,

Erliği hesapsız gösterdiğinde,

Külayım ile Bıytı carıye,

10440- Haberciden söz duyup:

«Eleman'ın yiğidi

Kazana gidecek», — diye duyup, —

Bıytı carıye ile Külayım'ın

Gönlü gidip bölünüp,

10445- Gözlerinden yaşlar dökülüp,

İyice üzülüp,

Bağırıp çağırıp ağlayıp:

Çok söz söyleyeceğim, sözümü dinle, Töştük,

Çok konuşturmadan, öğren, Töştük!

10450- Yeraltı sana yurt değil, Töştük,

Bu Kökdöo sana soydaş değil, Töştük!

Kulağın duyup, gözün görmediği

Dağ geçidine gönderiyor, Töştük.

Gidenin geri gelmediği

10455- Yere gönderiyor, Töştük.

Yakalananın kurtulamadığı

Tuzağa gönderiyor, Töştük.

Cıgılğan kayra çıkkısız
 Orgo cumşap catıptır, Töştük.
 10460- Barganıñdan kelbeysiñ, Töştük,
 Bazarıñdı körböysüñ, Töştük.
 Ketkeniñden kelbeysiñ, Töştük,
 Kerbeniñdi körböysüñ, Töştük!
 Kaytkanıñdan kelbeysiñ, Töştük,
 10465- Karabetiñ körböysüñ, Töştük.
 Kıl kuyruk cılkı çıdagıs
 Çölgö ketip barasıñ, Töştük.
 Kıynalıp eren keçpegen
 Selge ketip barasıñ, Töştük.
 10470- Mından arı col cürsöñ,
 At ayabay, mol cürsöñ, Töştük,
 Kırk kündük kızıl çölü bar, Töştük,
 İt cürbös moynok beli bar, Töştük.
 Andan arı barganda,
 10475- İt baspastın beli bar, Töştük,
 Andan aşıp tüşkөndө,
 İt içpeştin kölü bar, Töştük.
 Oşol köldün çetinde,
 Kaytpastın kara taşı bar, Töştük.
 10480- Kañça döönün başı bar, Töştük.
 Sözümö kulak sala kör, Töştük.
 Çalkuyruk sözün ala kör, Töştük.
 Aytkanım — uşul, bilip al, Töştük!
 Külayımdın tilin al,
 10485- Küyütkö salbay bilip al, Töştük!
 Kazanga sapar baştapsıñ, Töştük.
 Külayım menen Bıytını
 Takır karan taştapsıñ, Töştük!
 Salamat barıp, sak kelgin, Töştük.

Düşenin geri çıkmasızın
 Çukura gönderiyor, Töştük.
 10460- Gidersen gelemeszin, Töştük,
 Yerini yurdunu göremezsın, Töştük.
 Gittiğin yerden dönemezsın, Töştük,
 Kervanını göremezsın, Töştük!
 Geri dönüp gelemeszin, Töştük,
 10465- Talihsizini göremezsın, Töştük.
 Kalkuyruklu yilkının katlanamadığı
 Çöle gidiyorsun, Töştük.
 Azap çekip yiğidin geçmediği
 Sele gidiyorsun, Töştük.
 10470- Bundan öteye yol yürüsen,
 Ata acımadan, çok yürüsen, Töştük,
 Kırk günlük kızıl çölü var, Töştük,
 İtin dolaşmadığı dik geçidi var, Töştük.
 Ondan öteye gittiğinde,
 10475- İtin geçemediği geçidi var, Töştük.
 Oradan geçip indiğinde,
 İtin içmediği gölü var, Töştük.
 O gölün kenarında,
 Kaytpas'ın kara taşı var, Töştük.
 10480- Kaç tane devin başı var, Töştük.
 Sözüme kulak ver, Töştük.
 Çalkuyruk sözünü dinle, Töştük.
 Söyleyeceğim — bu, bil, Töştük!
 Külayım'ın sözünü dinle,
 10485- Kederlendirmeden öğren, Töştük!
 Kazana doğru sefere çıkmışsın, Töştük.
 Külayım ile Bıytı'yı
 Büsbütün üzüntüye atmışsın, Töştük!
 Sağ salım varıp, sağ salım gel, Töştük.

10490- Sagındırbay, bat kelgin, Töştük!

Kırk künü küyüp körörmün,

Al kırk kündön sen kalsañ,

Acaldan murun ölörmün, Töştük.

Kazandı işi — karan iş, Töştük,

10495- Kayrılıp kayta kelgiçe,

Başıma tüşöt karan iş, Töştük,

Bozdotturbay, kubartpay,

Bolçoşum esen kele kör, Töştük!

«Alis colgo ketti», — dep, —

10500- Ay sırttanım, men emi

Altımış künü küyörmün, Töştük.

Altımış kündön sen kalsañ,

Acaldan murun ölörmün, Töştük.

A düynö cüzün körörmün, Töştük!

10505- Sırttan eleñ, er eleñ,

Kazandı barıp sen alsañ,

Aytkanına könbögün, Töştük,

Kökdöo kanga berbegin, Töştük.

Kökdöögö berseñ kazandı,

10510- Egerde seni oñ kılbayt,

Ezelde seni soo kılbayt, Töştük

Menin atam Kökdöönün,

Buytkası turat sözündö

Buzugu turat közündö, Töştük,

10515- Çalırı turat közündö, Töştük,

Çalgırtı turat sözündö, Töştük!

Kökdöo menen oñ bolbo

Köp uruş kılıp soo bolbo, Töştük!

Menin atam bul Kökdöo,

10520- Eñkeyip bilçü er emes, Töştük,

Ezilip birge cürüüçü,

10490- Özletmeden, çabucak gel, Töştük!

Kırk gün yanıp kederlenirim,

Kırk gün sonra sen gelmezsen,

Ecelimden önce ölürüm, Töştük.

Kazan işi— belalı iş, Töştük,

10495- Dönüp geri gelinceye kadar,

Başıma gelir belalı iş, Töştük,

Kederle ağlatmadan, soldurmadan,

Sözleştiğim sağ salım geri gel, Töştük!

«Uzak yola gitti», — diye, —

10500- Ey yiğidim, ben şimdi

Altmış gün yanacağım, Töştük.

Altmış gün sonra sen gelmezsen,

Ecelimden önce ölürüm, Töştük.

O dünya yüzünü görürüm, Töştük!

10505- Cesur idin, er idin,

Kazanı gidip sen alsan,

Söylediğini yerine getirme, Töştük,

Kökdöo hana verme, Töştük.

Kökdöo'ye verirsən kazanı,

10510- Seni hiç sağ bırakmaz,

Ezelde seni sağ kılmaz, Töştük

Benim babam Kökdöo'nün,

Yalan vardır sözünde

Kötülik var gözünde, Töştük,

10515- Şaşılığı var gözünde, Töştük,

Cayacak gibi sözünde, Töştük!

Kökdöo ile iyi olma

Çok kavga edip sağ olma, Töştük!

Benim atam bu Kökdöo,

10520- Eğilip bilecek er değil, Töştük,

Ezilip birlikte olacak,

Seni menen el emes, Töştük.
 Sen kazandan kaytkanda,
 Arık bolup al ketip,
 10525- Kayra beri tartkanda,
 Menin atam bul Kökdöo
 Coldon karmap aluuga,
 Kesip başın saluuga
 «Kol kamdadı, — dep uktum, Töştük, —
 10530- Kaltırbay balban, baatırın
 Mol kamdadı, — dep uktum, Töştük, —
 Tüşürüp seni iyüügö
 Or kamdadı», — dep uktum, Töştük,
 Aytkanım — uşu, bilip al,
 10535- Sırttan bolsoñ tilimdi al, Töştük!»
 Anda Töştük munu aytat:
 «Ceti cıl boldu, nak bıyl
 Cer azabın körgönümün,
 Cer üstünön tüşköndö,
 10540- Oşondo men ölgömün.
 Tirüü emes, ölüpmün,
 Altı cıl boldu nak bıyl,
 Atañdan korduk körüpmün» —
 Dep, oşontip er Töştük,
 10545- Kınsız kılıç baylanıp,
 Kayra caar buluttay,
 Elemandın Töştüğü
 Kaar betine aylanıp,
 Acalı cetse ölüügö
 10550- Amalı bolso kazandı
 Koyboy alıp kelüügö.
 Kökdöönün ceti möröyün
 Tügöl kılıp berüügö,

Sen ile soydaş değil, Töştük.
 Sen kazandan döndüğünde,
 Zayıflayıp kuvvetin gidip,
 10525- Buraya doğru döndüğünde,
 Benim atam bu Kökdöo
 Yoldan yakalayıp almak için,
 Başını kesmek için
 «Ordu hazırladı, — diye duydum, Töştük, —
 10530- Bırakmadan pehlivanını, yiğidini
 Çokça hazırladı, — diye duydum, Töştük, —
 Yakalayıp seni atmak için
 Çukur hazırladı», — diye duydum, Töştük,
 Söyleyeceğim — bu kadar, bilesin,
 10535- Yiğitsen sözümü dinle, Töştük! »
 O zaman Töştük bunu söyler:
 «Yedi yıl oldu, tam bu yıl
 Vatan hasretini çekiyorum,
 Yer üstünden indiğimde,
 10540- O zaman ben ölmüştüm.
 Dirı değil, ölüyüm,
 Altı yıl oldu tam bu yıl,
 Babandan hakaret gördüğüme» —
 Diye, o zaman er Töştük,
 10545- Kınsız kılıç kuşanıp,
 Tekrar yağacak bulut gibi,
 Eleman'ın Töştük'ü
 Hiddet yüzene yansıyıp,
 Eceli gelse ölmeye
 10550- Çaresini bulursa kazanı
 Bırakmadan alıp gelmeye.
 Kökdöo'nün yedi yarışının
 Hepsini yapmaya,

Arıstanday çamınıp,
 10555- Artıkça akıl tabılıp,
 Al kazanga baruuga,
 Elemandın sırttanı
 Emi çıktı kamınıp.
 Töştük cönöy bergende,
 10560- Bıytı küñ ıylap burkurap,
 Külayım ıylap cırkırıp,
 Tört Maamıttın baarı ıylap,
 Konokbay balban dagı ıylap,
 Al Konokbay munu aytat,
 10565- Er Töştüktün özünö
 Adam bilgis şumdu aytat:
 «Baatır Töştük sırttanım,
 Kara coltoy kazanga
 Bargan bende köp bolgon,
 10570- Bargan candın baarı ölüp,
 Kelgen bende cok bolgon.
 Karacoltoy kazanga
 Kubarlap kança kan ölgön.
 Kattagan candın baarı ölgön.
 10575- Kezikken kayra tartpagan,
 Bargandar aman kaytpagan.
 Kayınatañız bul Kökdöö
 Özü kaarduu künündö,
 Elemandın Töştüğü,
 10580- Sizge duşman zilinde.
 Kızıtalak Kökdöögö
 Colop bende barbagan,
 Colukkan ölböy kalbagan.
 Kayra tartpas ölümgö,
 10585- Kara coltoy bul Kökdöö

Aslan gibi saldırıp,
 10555- Hususi akıl (çare) bulup,
 O kazana varmak için,
 Eleman'ın yiğidi
 O zaman çıktı hazırlanıp.
 Töştük hareket ettiğinde,
 10560- Bıytı cariye ağlayıp gözyaşı döküp,
 Külayım ağlayıp bağırıp çağırıp,
 Dört maamıtın hepsi ağlayıp,
 Konokbay pehlivan dahi ağlayıp,
 O Konokbay bunu söyler,
 10565- Er Töştük'ün kendisine
 Kimsenin bilmediği şeyi söyler:
 «Yiğit Töştük cesurum,
 Uğursuz kazana
 Giden çok oldu,
 10570- Gidenlerin hepsi ölüp,
 Gelenler yok oldu.
 Uğursuz kazan için
 Solup nice han öldü.
 Gidenlerin hepsi öldü.
 10575- Uğrayan geri dönmedi,
 Gidenler sağ dönmedi.
 Kayınatanız bu Kökdöö
 Tam hiddetli gününde,
 Eleman'ın Töştük'ü,
 10580- Size düşman aslında.
 Kahrolası Kökdöö'ye
 Yaklaşıp kimse gitmedi,
 Karşılaşan ölmeden kalmadı.
 Geri dönüşü olmayan ölüm,
 10585- Uğursuz bu Kökdöö'nün

Kaalaganın kördüñbü?
 Kayra tartpas ölümge
 Baalaganın kördüñbü?
 Elemandın erkesi,
 10590- Sırttan da eleñ, er da eleñ,
 Kay corukka könösüñ?
 Emi, Töştük, aman bol,
 Kazanga barsañ, ölösüñ!
 Ölbösöñ da, sırttanım,
 10595- Ölgönçölük balaanı
 Al kazandan körösüñ.
 Kayran Töştük can dosum,
 Etiñ kalar kök çaşık,
 Kaniñ kalar bir kaşık,
 10600- Keçee cer üstünön tokson alp,
 Cer aldınan tokson alp,
 Biröö kalbay cıylgan,
 Al kazandı alalbay,
 Tokson alptın baarısı
 10605- Biröö kalbay kırılğan.
 Alptar bargan, er bargan,
 Senden murun, er Töştük,
 Alban türdüü şer bargan.
 Çaktaşıp çama kelbegen,
 10610- Kızıtalak kazandan
 Kıylanın baarı sordurğan.
 Ulamadan ulasak,
 Bilgiçterden surasak,
 Bir kulagı kazandın —
 10615- Candardı sorçu acidaar.
 Bir kulagı kazandın —
 Aalamdın baarın örttögön,

İstedigini gördün mü?
 Geri dönüşü olmayan ölüme
 Uygun bulduğunu gördün mü?
 Eleman'ın nazlısı,
 10590- Cesur da idin, er de idin,
 Hangisini yerine getireceksin?
 Şimdi, Töştük, kal sağlıcakla,
 Kazana gidersen, ölürsün!
 Ölmesen de cesurum,
 10595- Ölüm kadar felaketi
 O kazandan görürsün.
 Kıymetli Töştük can dostum,
 Etin kalır bir deri bir kemik,
 Kanın kalır bir kaşık,
 10600- Geçenlerde yer üstünden doksan alp,
 Yer altından doksan alp,
 Bir tanesi bile kalmadan toplanıp,
 O kazanı almadan,
 Doksan alpın hepsi
 10605- Bir tanesi bile kalmadan öldü.
 Alpler gitmiş, er gitti
 Senden önce, er Töştük.
 Her türlü aslan gitti.
 Güçleri yetmeyip,
 10610- Kahrolası kazandan
 Niceler yok oldu.
 Âlimlerden öğrensek,
 Bilginlerden sorsak,
 Bir kulpu kazanın —
 10615- İnsanları yutan ejderha.
 Bir kulpu kazanın —
 Âlemin hepsini yakan,

Kudaydır ceti kaarı bar.
 Bir kulagı oolugat,
 10620- Oolukkanda kulagı,
 Bargan candın baarısı
 Ölümgö çındap colugat.
 Sapar cürdüñ kazanga,
 Kuday bilet kelişti,
 10625- Kuday bilet ölüştü,
 Atıñ tulpar, özüñ er Töştük,
 Aylasız sırttan urgursuñ, Töştük.
 Aylasın tapsañ, özüñ tap, Töştük,
 Cogolsoñ, müşköl camanat, Töştük,
 10630- Caratkanga sırttanım,
 Calgız başıñ amanat, Töştük.
 Kamoodo catkan erendin
 Kaygısın cazgan sen eleñ, Töştük.
 Beküüdö catkan berendin
 10635- Belin çeçken sen eleñ, Töştük.
 Elemandın eri — dep,
 Egemden surap cürüüçü elek, Töştük,
 Kaaladım, bildim özüñdü, Töştük,
 Maga çaptıra ketkin közüñdü, Töştük.
 10640- Al kazanga barıp kel, Töştük,
 Çamañ kelse çapçııp,
 Kazandı mında alıp kel, Töştük.
 Kazandan aman sen kelseñ,
 Bir cakşılık körörbüz, Töştük.
 10645- Aman kelbey sen kalsañ,
 Tirüü bolboy ölörbüz, Töştük.
 Kazandın cayı uşunday,
 Kabarı kıyın, colu küç,
 Kabılğandı kılğan tüz, Töştük,

Kuday'dır yedi hiddeti var.
 Bir kulpu gel gel diye çağırır,
 10620- Gel gel diye çağırıldığında kulpu,
 Gidenlerin hepsi
 Ölüme gerçekten rastlar.
 Sefere çıkıyorsun kazana,
 Kuday bilir gelip gelmeyeceğini,
 10625- Kuday bilir ölüp ölmeyeceğini,
 Atın tulpar, kendin er Töştük,
 Çaresiz kalmayan yiğitsin lanet olası, Töştük.
 Çaresini bulacaksan kendin bul, Töştük,
 Kaybolsan, kepaze olursun, Töştük,
 10630- Yaradana yiğidim,
 Yalnız başın emanet, Töştük.
 Hapiste yatan yiğidin
 Kederini gideren sen idin, Töştük.
 Esir yiğidin
 10635- Bağını çözen sen idin, Töştük.
 Eleman'ın eri — diye,
 Tanrı'dan istiyorduk, Töştük,
 İstedim, bildim seni, Töştük,
 Bana bak, Töştük.
 10640- O kazana gidip gel, Töştük,
 Kuvvetin gelse savaşır,
 Kazanı buraya getir, Töştük.
 Kazandan sağ salim gelirsen,
 Bir iyilik görürüz, Töştük.
 10645- Sağ salim dönmezsen sen
 Diri kalmayıp ölürüz, Töştük.
 Kazanın vaziyeti böyle,
 Haberi zor, yolu güç,
 Rast geldiğini kılmış düz, Töştük,

10650- Çalkuyruk çarkı kelbese
 Öz canından küdür üz, Töştük,
 Degen sözgö könö kör.
 Kenceke bergen külazık,
 Bara zamat toktotpoy,
 10655- Çalkuyruk atka bere kör, Töştük.
 Atışıp alış kılucuçu,
 Nayzalaşıp turuuçu
 Anık adam coo emes, Töştük!
 Ötkörö cutkuç, çoñ kırğın
 10660- Ölümdü kaalap kalıpsıñ, Töştük», —
 Konokbay aytıp minday söz
 Elemandın sırttanın
 Koštoşup colgo saldı deyt.
 Dağı ayttı Konokbay:
 10665- «Kazanga sapar baştaba, Töştük,
 Kazanga sapar baştasañ,
 Tört Maamıttı taştaba, Töştük.
 Bir Maamıttıñ, sırttanım,
 Acaldı ugup körüüçü.
 10670- Bir Maamıttıñ, sırttanım,
 Azaptın baarın bilüüçü.
 Bir Maamıttıñ, sırttanım,
 Tögöröktün tört burçun
 Tegiz çalıp berüüçü.
 10675- Canıñdagı caragıñ,
 Uşu turgan tört Maamıt
 Canıña coldoş karaanıñ».
 Konokbay minday degende,
 Elemandın sırttanı
 10680- Çayıñgidey ton kiyip,
 Çalkuyruk sırduu at minip.

10650- Çalkuyruk'un gücü yetmezse
 Kendi canından ümidini kes, Töştük,
 Denen sözü yerine getir.
 Kenceke'nin verdiği yolluğu (külazık),
 Gider gitmez hemen,
 10655- Çalkuyruk'a veresin, Töştük.
 Vuruşup kapışacak,
 Mızrak ile dövüşecek
 Has insan düşman değil, Töştük!
 Tamamen yok edici, büyük katliam
 10660- Ölümlü istemişsin, Töştük», —
 Konokbay söyleyip böyle söz
 Eleman'ın yiğidiyle
 Vedalaşıp uğurladı derler.
 Yine söyledi Konokbay:
 10665- «Kazana doğru sefere çıkma, Töştük,
 Kazana doğru sefere çıkarsan,
 Dört maamıtı bırakma, Töştük.
 Bir maamıtın, yiğidim,
 Eceli işitip görebilir.
 10670- Bir maamıtın, yiğidim,
 Felaketin hepsini bilebilir.
 Bir maamıtın, yiğidim,
 Dünyanın dört bir tarafına
 Bir anda gidebilir.
 10675- Yanındaki silahın,
 Bu dört maamıttır
 Yanına can yoldaştır».
 Konokbay böyle dediğinde,
 Eleman'ın cesuru
 10680- Çayıñgi gibi elbise giyip,
 Çalkuyruk özel atına binip.

Eerçitkeni Maamıttar
 Kündöp-tündöp col cürüp,
 At ayabay mol cürüp,
 10685- Eerçitkeni tört Maamıt,
 Adır-küdür beldi aşıp,
 Boz munarık küygön kum
 Adam ölör çöl basıp,
 Çöldü basıp oolugup,
 10690- Elemandın Er Töştük
 İt aşpastın conuna
 Emi cetti colugup.
 İt ötpös belin aştı ele,
 Arı cagında Ala-Köl,
 10695- Ala-Köldü bastı ele.
 Ala-Kölgö barganda,
 Kayıpçı kara taş eken,
 Kara taşta katı bar:
 «Cer üstünön tokson alp,
 10700- Cer aldınan tokson alp,
 Bul kazandı aluuga
 Baarı kelip cıyılıp.
 Kırgın boldu», — dep cazgan,
 Kara taşta atı bar.
 10705- Kayıpçı kara taş eken,
 Tegeregin karasa,
 Kaldırıp kuurap cıyılğan
 Alp-döölördün başı eken.
 Töştük oozun cıygıça,
 10710- Kün bütköndön, tün bütüp,
 Çalkuyrukka til bütüp,
 Artıkça tulpar mal eken,
 Adamça süylöp Çalkuyruk,

Yanına aldıǵı maamıtlarla
 Gece gündüz yol yürüyüp,
 Ata acımadan çok yürüyüp,
 10685- Yanına aldıǵı dört maamıt,
 Tepeli çukurlu geçidi aşıp,
 Seraplı yanan kumlu
 İnsanın öleceǵı çöle ayak basıp,
 Çölden geçip aceleyle,
 10690- Eleman'ın Er Töştük
 İtin aşamadıǵı daǵın sırtına
 Şimdi vardı rastlayıp.
 İtin geçmediǵı geçidi aşmıştı,
 Öte tarafında Ala-Göl,
 10695- Ala-Göl'e varmıştı.
 Ala-Göl'e vardıǵında,
 Sihirli kara taş imiş,
 Kara taşta yazı var:
 «Yer üstünden doksan alp,
 10700- Yeraltından doksan alp,
 Bu kazanı almak için
 Hepsi gelip toplanıp.
 Kılıçtan geçirildi», — diye yazılan,
 Kara taşta yazı var.
 10705- Sihirli kara taş imiş,
 Etrafına baksa,
 Kuruyup toplanan
 Alp-devlerin başı imiş.
 Töştük şöyle böyle deyinceye kadar,
 10710- Ağzın açıp kapayınca kadar,
 Çalkuyruk dile geldi,
 Yürüklerin en iyisiymiş,
 İnsan gibi konuşup Çalkuyruk,

Elemandın Töştükkö

10715- Kıyamat coldoş mal eken.

Çalkuyruk anda munu aytat,

Elemandın Töştükkö

Can bilbegen şumdu aytat:

«Coldoş da eleñ, er da eleñ,

10720- Elemandın Töştügü,

Colugup mingen sen elen,

Men bilgendi bildiñbi?

Men körgöndü kördüñbü?

Kübüngöndö men özüm

10725- Kündö cünüm çaçuuçu elem.

Tereñ bolgon dayranı

Kurgak cerdey başçu elem.

Oozumda caysam men özüm

Uçup cürgön adatım.

10730- Samagan cerge cetkirgen

Kaptalımda kanatım.

Başıña müşkül iş tüşsö,

Ar kaçandan bir kaçan

Coldoş bolgon adatım.

10735- Eerimdi alıp caydakta,

Emi karap turuñuz,

Emi oylon ar işti

Enöölük bolot munuñuz.

Çalkuyruk esen çıgarın

10740- Egemden surap turuñuz.

Kara bolot oozduk,

Kayışı mıktı cügöndü

Başımdan tartıp kalıñız.

«Amanat» — dep özümdü

10745- Aydap kölgö salıñız.

Eleman'ın Töştük'üne

10715- Ahretlik yoldaş imiş.

Çalkuyruk o zaman bunu söyler,

Eleman'ın Töştük'üne

İnsanın bilmediği şeyler söyler:

«Yoldaş da idin, er de idin,

10720- Eleman'ın Töştük'ü,

Rastlayıp binen sen idin,

Benim bildiğimi bildin mi?

Benim gördüğümü gördün mü?

Silktiğimde ben

10725- Gündüz tüyümü saçar idim.

Derin olan nehirden

Kuru yer gibi geçer idim.

Çabucak benim

Uçmaktı âdetim.

10730- Arzu ettiği yere yetiştiren

Yan tarafımdaki kanadım.

Başına zor iş gelse,

Her zaman ve daima

Yoldaş olmak âdetim.

10735- Eyerimi çıkartıp,

Şimdi bakıp durunuz.

Şimdi düşün her işi

İyi olur yaptığınız.

Çalkuyruk'un sağ salım çıkmasını

10740- Tanrı'dan dileyin.

Kara çelik ağızlık,

Kayışı sağlam yuları

Başımdan çekip alın.

«Emanet» — diye beni

10745- Sürüp göle gönderin.

Enöölük bolot munuñuz,
 Ak tasma menen oroltup,
 Kulaktı bekem buuñuz.
 «Kurbaldaş ele Çalkuyruk,
 10750- Kurgurum kanter eken?» — dep,
 Oşonu surap turuñuz.
 Kırk kulaktuu kazanıñ
 Uşu dayra tübüñdö,
 Al kazanga barışam,
 10755- Kazan menen alışam,
 Mıktı bolso körüşöm,
 Arı-beri tebişem.
 Kazan menen men emi
 Abıdan catıp çelişem.
 10760- Elemandın sırttanı,
 Çoñ estenip catıñız,
 Örttöngön oşo kazandın
 Serpindisi tiybesin,
 Canıñdı esen katıñız.
 10765- Enöö Töştük, oñboy kal,
 Egerde eki bolboy kal.
 Erdigiñ bar, esiñ cok.
 Enöö Töştük ekensiñ.
 Tamaşaga batkanda,
 10770- Külayım menen ekööñör,
 Eç bir uyku körböstön,
 Oynop-külüp catkanda,
 Tañ kaşkayıp sürgöñdö,
 Cerge carık tiygende,
 10775- Uykuga közüñ ketiptir,
 Oşol kezde bayakı
 Sıykırçı kempir cetiptir.

İyi olur yaptığınız,
 Ak kayış ile sarıp,
 Kulağı sağlam bağlayın.
 «Yaşıt idi Çalkuyruk,
 10750- Zavallım ne yapacak?» — diye,
 Onu sorup durunuz.
 Kırk kulplu kazanın
 Bu nehrin dibinde,
 O kazana giderim,
 10755- Kazan ile mücadele ederim,
 İyi ise görürüm,
 İyice kapışacağım.
 Kazan ile ben şimdi
 İyice mücadele edeceğim.
 10760- Eleman'ın yiğidi,
 Dikkatli olun,
 Yanan o kazanın
 Kıvılcımları gelmesin,
 İyice saklanın.
 10765- Dalgın Töştük, onmayasın,
 Hiç işin iyi gitmesin.
 Erliğin var, aklın yok.
 Dalgın Töştük'müşsün.
 Eğelendiğin sırada,
 10770- Külayım ile ikiniz,
 Hiç uyumadan,
 Oynayıp eğlenirken,
 Şafak sökerken,
 Yere ışık değdiğinde,
 10775- Uykuya dalmışsınız,
 O zaman o meşhur
 Sihirci kocakarı gelmiş.

Kökdöo cumşap köp berse,
 Al tozoku cetiptir,
 10780- Canıñ bolot ögöönü,
 Tınıñ bolot ögöönü
 Kempir uurdap alıptır.
 Kırk kulaktuu kazanga
 Tutanıp ölgön al kempir
 10785- Tuura bere salıptır.
 «Töştüktün canı eken», — dep
 Munu menen egöönüdü
 Kazan basıp kalıptır.
 Anı bilip al Kökdöo,
 10790- «Barsa Töştük ölsün, — dep, —
 Kıyamət cüzün körsün», — dep,
 Kazanga cumşap salıptır.
 Men kiremin kazanga, Töştük,
 Katıp kalgan kazanga
 10795- Kalaymandı salamın.
 Al kazandan ögöönü,
 Ölbösöm, culup alamın.
 Bekip catkan kazanga
 Meenetti bekem salamın.
 10800- Köldön köbük kan çıksa,
 Öödö-tömön cügürgün,
 Oşondo menden tüñülgün.
 Köbük kara kan çıksa,
 Çalkuyruk tulpar ölgönü,
 10805- Kıyamət cüzün körgönü.
 Agargan köbük orgusa,
 Kadiktüü tulpar Çalkuyruk
 Kazandı süyröp kelgeni,
 Tilekti kудay bergeni.

Kökdöo vazifeyi çok verse,
 O kahrolası gelmiş,
 10780- Canın çelik eğeni,
 Değerli (canın) çelik eğeni,
 Kocakarı çalmış.
 Kırk kulplu kazana
 Tutuşup ölesice o kocakarı
 10785- Götürüp vermiş.
 «Töştük'ün canı imiş», — diye
 Bu ile eğeni
 Kazan ele geçirmiş.
 Onu bilip o Kökdöo,
 10790- «Varırsa Töştük ölsün, — diye, —
 Kıyameti görsün», — diye,
 Kazana doğru göndermiş.
 Ben giderim kazana, Töştük,
 Kahrolası kazana
 10795- Kargaşa çıkartacağım.
 O kazandan eğeni,
 Ölmezsem, çekip alırım.
 Saklanan kazana
 Azabı sağlam salarım.
 10800- Gölden köpük kan çıksa,
 Aşağı yukarı koş,
 O zaman benden vazgeç.
 Köpük kara kan çıksa,
 Çalkuyruk yürük öldü demektir,
 10805- Kıyamet yüzünü gördü demektir.
 Ağaran köpük fıskırsa,
 Alışmış yürük Çalkuyruk
 Kazanı sürükleyip geldi demektir,
 Dileği Kудay verdi demektir.

10810- Kazan suudan körünsö,
 Kambıldığıñ sala kör, Töştük,
 Tört Maamıt menen beşöölöp,
 Bir boluşup kala kör!...»
 Çalkuyruk minday degende,
 10815- Aytkanın kılıp er Töştük,
 Eerin aldı caydaktap,
 Eleman uulu er Töştük
 Moyunga kurun salınıp,
 Bir kудaydın bendesi,
 10820- Çalkuyruktay tulpardın
 Cügönün alıp turdu emi,
 Kulagın mıktap buudu emi.
 Kökülün kök şayı menen buudu emi,
 Kuyrugun kuu şayı menen tüydü emi.
 10825- Elemandın sırttandın
 Köödöngö batpay köp sanaa,
 Közünün çaşı on talaa:
 «Kagılayın Çalkuyruk,
 Kara kılıp oturgan
 10830- Alista kaldı tuuganım,
 Ayban da bolso canıbar,
 Karalaşkan buudanım.
 Ölüm ortok, can birge,
 Senden kalıp ayrılıp,
 10835- Kantip tirüü turamın?
 Kökdöönün möröy kazanın
 Albay kalsak camanat,
 Ay canıbar buudanım,
 Bir Aldaga amanat.
 10840- Kökdöönün müşkül tozogun
 Körgölü kelgen ekemin,

10810- Kazan suda görünse,
 Çevikliğini göster, Töştük,
 Dört maamıt ile beşiniz,
 Beraber yardım edin!.. »
 Çalkuyruk böyle dediğinde,
 10815- Söylediğini yapıp er Töştük,
 Eyerin aldı çıkarıp,
 Eleman oğlu er Töştük
 Boynuna kuşağını takıp,
 Bir Kудay'ın kulu,
 10820- Çalkuyruk gibi tulparın
 Yularını aldı o zaman,
 Kulağını sağlam bağladı o zaman.
 Kahkülünü mavi şayı kumaşı ile bağladı o zaman,
 Kuyruğunu beyaz şayı kumaşı ile düğümledi o zaman.
 10825- Eleman'ın yiğidinin
 İçine sığmayıp çok keder,
 Gözünün yaşı sel gibi:
 «Sevgili Çalkuyruk,
 Çok güvendiğim
 10830- Uzakta kaldı soydaşım,
 Hayvan da olsa hayvancağız,
 Yardım eden yürüğüm.
 Ölüm ortak, can yoldaşım,
 Senden ayrılıp,
 10835- Nasıl diri kalırım?
 Kökdöö'nün yarış kazanını
 Alamazsak fena olur,
 Ey hayvan yürüğüm,
 Bir Allah'a emanet.
 10840- Kökdöö'nün güç ıstırabını
 Görmek için gelmişim.

Kor bolup cürüp, men emi
Senden kalıp ayrılıp,
Ölgölü kelgen ekemin.

10845- Tozok tartıp bul cerge,
Ketekeli kelgen ekemin.

Kıylanıp cürüp men emi,
Kızıtalak düynödön
Ötkölü kelgen ekemin.

10850- Kazanga ayban colukkan
Kabarda bolboyt mınday iş.
Ubara bolgon ekemin,
Uktasa kirbeyt mınday tüş.

Uçarına kuyruk cok,
10855- Kanattan çoguu ayrılısam,
Kanday kün bolot, Töştükkö
Çalkuyruktan ayrılısam?!
Kıyamet cüzün köröbü?

Elemandın erkesi
10860- Kıstalıp cürüp ölömbü?
Çalkuyruktan ayrılısam,
Karmap miner buudan cok,
Azıp şorduu men boldum,
Ce kara kılar tuugan cok.

10865- Şorgo çumup baratsam,
Tartıp alar aga cok.
Eñkeyip ketsem kazandan,
«Esil atam kayda?» — dep,
Esine alar balam cok.

10870- Korçuluk kelip başıma,
İçim kaynap, boorum çok.
Eñkeymek boldum men Töştük
Alda taala kuduret,

Hakir olup, ben şimdi
Senden ayrılıp,
Ölmek için gelmişim.

10845- İstırap çekip bu yere,
Gitmek için gelmişim.

Azap çekip yürüyüp ben şimdi,
Kahrolası dünyadan
Geçmek için gelmişim.

10850- Kazana hayvan rastlayan
Hiç olmaz böyle iş.
Boşu boşuna gelmişim,
Uyusa girmez böyle düş.

Uçmak için kuyruğu yok,
10855- Kanattan beraber ayrılısam,
Nasıl gün olur, Töştük'e
Çalkuyruk'tan ayrılısam?!
Kıyamet yüzünü görür mü?

Eleman'ın gözdesi
10860- Zorluk çekerek ölecek miyim?
Çalkuyruktan ayrılısam,
Yakalayıp binilecek yürük yok,
Yola düşüp felaketli ben oldum,
Ya da güvenecek soydaş yok.

10865- Felakete gitgide batıyorken,
Çekip alacak ağabey yok.
Ölürsem kazan yüzünden,
«Asil babam nerede?» — diye,
Hatırlayacak evladım yok.

10870- Perişanlık gelip başıma,
İçim kaynıyor, bağrım kor.
Ölecek oldum ben Töştük
Allah Taala kudret,

Özüñdön başka alı çok.

10875- Köñülüm caman bölündü,

Kara coltoy bul kazan

Kaysaçuuday köründü.

Çalkuyruk murun ölobü?

Cer silkinip, köl tolkup,

10880- Töştüğü menen taptakır

Tört Maamıttı sorobu?

Kapırdın kaarduu kazanı,

Katuu boldu azabı.

Tik basıp çigar too emes,

10885- Tikteşe keter coo emes.

Bargan can kayta kaytpagan

Balaket kazan soo emes.

Kazanı bizge coo bolgon

Kapıray Kökdöo soo emes.

10890- Bendeñe cırgal zaman kıl,

Bendem deseñ, Töştüktü

Çalkuyrugum aman kıl.

Çalkuyruktan ayrılsa,

Ölüüçüdöy Töştük kaygırsa,

10895- Bel aşalbay köz caynap,

Belde kalar bekemin?

Suu tabalbay akaktap,

Çöldö kalar bekemin?

Çalkuyruktan ayrılısam,

10900- Canım çıkpay alayıp,

Belde kalar bekemin?..»

Zarın aytıp er Töştük,

Çalkuyruktay tulpardı

Köküldön karmap bek cıttap:

10905- «Kayta aylanıp kelgiçe

Kendinde başka gücü yok.

10875- Gönlüm fena bölündü,

Uğursuz bu kazanı

Parçalayacak gibi göründü.

Çalkuyruk daha önce ölür mü?

Yer titreyip, göl dalgalanıp,

10880- Töştük'ü ile tamamen

Dört maamıtı yutacak mı?

Kâfirin hiddetli kazanı,

Sert oldu azabı.

Dik basıp çıkılacak dağ değil,

10885- Dimdik gider düşman değil.

Giden insanın tekrar dönmediği

Felaketli kazan kolay değildir.

Kazanı bize düşman olan

Kâfir Kökdöo kolay biri değildir.

10890- Kuluna ferah zaman kıl,

Kulum dersen, Töştük'e

Çalkuyruk'umu sağ bırak

Çalkuyruk'tan ayrılma,

Ölecek gibi Töştük kederlense,

10895- Geçit aşamayıp birine muhtaç olup,

Geçitte kalacak mıyım?

Su bulamayıp susayıp,

Çölde kalacak mıyım?

Çalkuyruk'tan ayrılısam,

10900- Canım çıkmayıp korup,

Geçitte kalacak mıyım?..»

Derdini anlatıp er Töştük,

Çalkuyruk gibi yürüğü

Kahkülünden tutup iyice okşayıp:

10905- «Tekrar geri dönüp gelinceye kadar

Töştüğündü körgüçö
 Aman bolgun, — dep cıttap, —
 Ay Çalkuyruk buudanım,
 Sen ölgöndö, men öldüm,
 10910- Adam cürbös aç belde,
 Kuzgun uçpas kuu çöldö,
 Sen eköübüz teñ öldük.
 Akıldaşım, sırdaşım,
 Akır zaman saldıñ go
 10915- Aybanda bolsoñ sırdaşım.
 Canıbarım Çalkuyruk,
 Koşuluştuk caşıñda.
 Akır zaman salañdap,
 Azır turat, Çalkuyruk,
 10920- Bul Töştüktün başında.
 Kapa bolup kaygırsam,
 Karaan kılıp oturgan,
 Çalkuyruk, senden ayrılısam,
 Kakşagan kızıl tilibiz,
 10925- Karaan kılğan bir can çok,
 Tutam boldu künübüz!»
 Zarlanıp Töştük oşondo
 Dalaydı aytıp kaldı emi.
 Bende kelbes azapka,
 10930- Kırk kulaktuu kazanga
 Çalkuyruktu saldı emi.
 Otko salsa küybögön,
 Suuga salsa batpagan,
 Elemandın sırttanı
 10935- Esi ketip, iç küyüp,
 Çalkuyruktay tulpardı
 Emi suuga saldı emi.

Töştük'ünü görünceye kadar
 Sağ ol, — deyip okşayıp, —
 Ey Çalkuyruk yürüğüm,
 Sen öldüğünde, ben öldüm,
 10910- Kimsenin yürüyemediği ıssız dağ geçidinde,
 Kuzgun uçmadığı kuru çölde,
 Senle ikimiz birlikte öldük.
 Can yoldaşım, sırdaşım,
 Benim için ahireti getirdin ya
 10915- Hayvan da olsan sırdaşım.
 Hayvancağızım Çalkuyruk,
 Birleştik genç yaşımda.
 Ahiret günü gelip,
 İşte durur, Çalkuyruk,
 10920- Bu Töştük'ün başında.
 Kederlenip tasalansam,
 Tek güvendiğim,
 Çalkuyruk, senden ayrılısam,
 Durmadan konuşan kızıl dilimiz,
 10925- Güveneceğimiz kimse yok,
 Yaşayacak günümüz sona erdi!»
 Sızlayıp Töştük o zaman
 Çok şey söyledi o zaman.
 İnsanın gidemediği azaba,
 10930- Kırk kulplu kazana
 Çalkuyruk'u gönderdi o zaman.
 Ateşe atsa yanmayan,
 Suyu atsa batmayan,
 Eleman'ın yiğidi
 10935- Akli gidip, içi yanıp,
 Çalkuyruk gibi yürüğü
 Suyu saldı o zaman.

Çalkuyruğu kurusun,
 Karasa közgö ilinbeyt,
 10940- Kaysı ekeni bilinbeyt,
 Kayıp bolup kaldı emi.
 Cer tıñşagan Maamıtı
 Cer tanabın bilüüçü.
 Cerdi tıñşap kaldı emi.
 10945- Tıñşap turgan al Maamıt,
 Alakanın şak oyup,
 Kötün cerge tak koyup,
 Baykuş Maamıt kanetsin,
 Murutun bulkup ırgıtıp,
 10950- Sakalın culkup ırgıtıp:
 «Üç Maamıt menen er Töştük,
 Men körgöndü kördüñbü?
 Men tuygandı tuyduñbu?
 Sormo köldün түbünö,
 10955- Sopol kuyruk, som tuyak
 Al Çalkuyruk barıptır,
 Çalkuyrukka al kazan
 Azaptı artık salıptır.
 Talkalaşıp tebişip,
 10960- Talıkpastan uruşup,
 Kanattarı kayrılıp,
 Katuu müşkül iş körgön,
 Canıbarım Çalkuyruk
 Küç-kubattan ayrılıp,
 10965- Al Çalkuyruk buudandın
 Kanı kalgan bir kaşık,
 Eti kalgan kök caşık...»
 Kapa bolup çuu turup,
 Cöö ele külük Maamıtı

Yok olmayasica Çalkuyruk,
 Baksa göze ilişmez,
 10940- Hangisi olduğu bilinmez,
 Kayboldu o zaman.
 Yer dinleyen maamıtı
 Yer ölçüsünü bilirdi.
 Yeri dinleyip kaldı o zaman.
 10945- Dinleyip duran o Maamıt,
 Avucunu şak diye vurup,
 Götünü yere tak diye koyup,
 Zavallı maamıt ne yapsın,
 Bıyığın koparıp fırlatıp,
 10950- Sakalını yolup fırlatıp:
 «Üç maamıt ile er Töştük,
 Benim gördüğümü gördünüz mü?
 Benim duyduğumu duydunuz mu?
 Bataklık gölün dibine,
 10955- Sivri kuyruklu, kalın toynaklı
 O Çalkuyruk varmış,
 Çalkuyruk'a o kazan
 Azabı çoksa salmış.
 Sertçe çifte atıp,
 10960- Yorulmadan dövüşüp,
 Kanatları kıvrılıp,
 Zor bir iş görmüş,
 Hayvancağızım Çalkuyruk
 Gücsüz kalıp,
 10965- O Çalkuyruk yürüğün
 Kanı kalmış bir kaşık,
 Eti kalmış bir deri bir kemik.
 Kederlenip çığlık atıp,
 Yaya olarak yürük maamıtı

10970- Öödö-tömön cügürüp,

Körögöç menen Kuyunköt

Eki birdey Maamıttı

Emi candan tüñülüp.

Elemandın sırttanı

10975- Bolkulday basıp ayanıp,

Boz baltanı tayanıp,

Eñ tiştenip iç küyüp,

Esebi çok erikti,

Kılğan eken er Töştük:

10980- El bilbegen erdikti:

«Kızıtalak sen kazan,

İt içpeştin Ala-Köl,

Kırındı kızık salbasam,

Baka çardap catuuçu,

10985- Batkaktuu çalçık kılbasam,

Töştük bolboy ölöyün,

Tuubay tuna çögöyün!..

Degenime kön deymın,

Çalkuyrugum ber deymın!

10990- Degenime könbösö,

Çalkuyruktu berbese,

Sabap köldü çaçpasam,

Ar bir cakka agızıp,

Kıyan kılıp salbasam.

10995- Töştük bolboy ölöyün,

Tuubay tuna çögöyün».

Kara caak buldursun,

Karmay kalıp imerdi,

İt içpeştin Ala-Köl

11000- Karsılatıp ciberdi.

Kaardanıp Er Töştük,

10970- Aşağı-yukarı koşturup,

Körögöç ile Kuyunköt

Aynı iki maamıtı

O zaman candan vazgeçtiler.

Eleman'ın yiğidi

10975- Titreyerek basıp kendisine acıyıp,

Boz baltaya dayanıp,

Hırsından içi yanıp,

Canı çokça sıkıldı,

Yapmış Er Töştük:

10980- Kimsenin bilmediği erliği:

«Kahrolası sen kazan,

İtin içmediği Ala-Göl'e,

Öyle bir katliam yapmazsam,

Kurbağanın öttüğü,

10985- Çamurlu bataklık yapmazsam,

Töştük olmadan öleyim,

İyi bir yaşam sürmeyeyim!..

Dediğimi yerine getir diyorum,

Çalkuyruk'umu ver diyorum!

10990- Dediğimi yapmazsa,

Çalkuyruk'u vermezse,

Vura vura gölü dökmezsem,

Her bir tarafa,

Sel olarak akıtmazsam.

10995- Töştük olmadan öleyim,

İyi bir yaşam sürmeyeyim».

Yanları siyah kamçıyı,

Tutarak çevirdi,

İtin içmediği Ala-Göl'e

11000- Çatırdatıp vurdu.

Hiddetlenip Er Töştük,

Köldü sabap turganda,
 Tört Maamıtı birigip,
 Cerdi sabap turganda,
 11005- Cer titirep, köl tolkup,
 Cetkileñ kıyın iş boldu,
 Köldün baarı çaçıldı,
 Cerdin baarı kazıldı.
 Köp küyüt tartıp turuşup,
 11010- Köl, cer menen uruşup,
 Ugar kulak Cer tiñşaar
 Cerdi tiñşap kaldı emi.
 Cerdi tiñşap süyünüp,
 Kaardanıp bakırıp,
 11015- Üç Maamıt menen Töştüktü
 «Beri kel!» — dep çakırıp.
 Kozgolup eger koybogon,
 İçse kanga toybogon,
 Kırk kulaktuu kazandı
 11020- Kıyın tulpar Çalkuyruk
 Kıyşayta tartıp salıptır,
 Senin keremettüü bolot egööñdü
 Çalkuyruk cutup alıptır.
 Al kazanga dümöktü
 11025- Salgan eken Çalkuyruk
 Karacoltoy kazandın
 Bir böyrögün cara teep,
 Kalgan eken Çalkuyruk,
 Başın cerge abıdan,
 11030- Salgan eken Çalkuyruk.
 Kazandı tiştep kaldaytıp,
 Kalgan eken Çalkuyruk.
 Al kazandı oorunan

Göle vurup durduğunda,
 Dört maamıtı birleşip,
 Yeri dövüp durduğunda,
 11005- Yer titreyip, göl dalgalanıp,
 Çok zor iş oldu,
 Gölün hepsi döküldü (saçıldı),
 Yerin hepsi kazıldı.
 Çok ıstırap çekip,
 11010- Göl, yer ile dövüşüp,
 İyi duyan Yer Dinler
 Yeri dinleyip kaldı o zaman.
 Yeri dinleyip sevinip,
 Hiddetlenip böğürüp,
 11015- Üç maamıt ile Töştük'ü
 «Beri gel!» — diye çağırıp.
 Hiç kıpırdamayan,
 İçse kana doymayan,
 Kırk kulplu kazanı
 11020- Kuvvetli yürük Çalkuyruk
 Eğerek çekip almış,
 Senin kerametli çelik eğeni
 Çalkuyruk yutmuş.
 O kazana felaketi
 11025- Salmış Çalkuyruk
 Uğursuz kazanın
 Bir böbreğini yararak tekmeleyip,
 Kalmış Çalkuyruk,
 Başını yere tamamen,
 11030- Sokmuş Çalkuyruk.
 Kocaman kazanı dişleyip,
 Kalmış Çalkuyruk.
 O kazanın ağırlığından

Çalkuyruktan al ketken,
 11035- Karmaşıp catıp kazanga,
 Ooz menen murundan
 Öcöktöp kara kan ketken,
 Kanı kalgan bir kaşık,
 Eti kalgan kök caşık.
 11040- Ay canıbar Çalkuyruk
 Omurtka söögün orkoytup,
 Opsuz küçkö salıptır.
 Kabırğa söögün karcaytıp,
 Katuu küçkö salıptır.
 11045- Ay canıbar Çalkuyruk
 Kazandı ceñip kalıptır.
 Kırk kulaktuu kazandı
 Kötörüp tiştep alıptır.
 Barakelde Çalkuyruk,
 11050- Muraadına cetiptir.
 Töröm Töştük, sen üçün,
 Kurman bolup ketiptir.
 Argımak cıygın, tulpar cıy,
 Çalkuyruktay buudan cok».
 11055- Cer tiñşaar Maamıt oşondo,
 Töştükkö kepti urdu ele,
 Baabedinin bat aytıp,
 Sırttan Töştük turdu ele.
 Anttaşkanda Töştükkö,
 11060- Çalkuyruk aytkan kebi ele:
 «Kazanga çamam kele albay,
 Aldırıp salsam bul kölgö
 Kanduu köbük al köldön
 Kaynap çıgat» — dedi ele.
 11065- Bul belgimdi sırttanım,

Çalkuyruk'tan kuvvet gitmiş,
 11035- Kapışırken kazanla,
 Ağız ile burundan
 Avuç dolusu kara kan gitmiş,
 Kanı kalmış bir kaşık,
 Eti bir deri bir kemik.
 11040- Ey hayvan Çalkuyruk
 Omurga kemiğin kamburlaşıp,
 Çok fazla zorlamış.
 Kaburga kemiğin gösterip,
 Çok fazla zorlamış.
 11045- Hayvancağız Çalkuyruk
 Kazanı yenmiş.
 Kırk kulplu kazanı
 Kaldırıp dişleyip almış.
 Maşallah Çalkuyruk'a,
 11050- Muradına erişmiş.
 Efendim Töştük, senin için,
 Ölmüş.
 Asil atları yığ, yürük yığ,
 Yine de Çalkuyruk gibi yürük yok».
 11055- Yer Dinler maamıt o zaman,
 Töştük'e söz söyledi,
 Baabedi'ne dua edip,
 Yiğit Töştük duruyordu.
 And içerken Töştük'e,
 11060- Çalkuyruk'un söylediği sözü idi:
 «Kazana gücüm yetmeyip,
 Yenilirsen bu göle
 Kanlı köpük bu gölden
 Kaynayıp çıkar» — demişti.
 11065- Bu işaretimdir yiğidim,

Küddörün üzüp külüktön
Ölö bergin» dedi ele.

İt ölbös kölün kaalasa,

Çalkuyruktun belgisin

11070- Köl üstünön karasa

Elemandın sırttanı

Köñülü caman bölünöt.

Kan aralaş cin köbük

Orgup çıgıp körünöt.

11075- Bul köbüktü körgöndö,

Elemandın Töştüktün

Köñülü ketip bölünüp,

Közünün çaşı tögülüp;

«Kapa müşkül iş tartıp,

11080- Cer aldına tüşköndö

Kaygırganı kelipmin.

Barsa kelbes kazanga

Ay canıbar Çalkuyruk,

Seni berip men emi

11085- Ayrılgalı kelipmin.

Kanatım elen, Çalkuyruk,

Kanatımdan ayrılıp,

Sopol bolot ekemin.

Müyüzümdön ayrılıp,

11090- Tokol bolot ekemin».

Kan köbük közgö körünüp,

Köñülü caman bölünüp,

Asmanda Aldanın künü Bürkölüp,

Sırttan erdin başına

11095- Altmış sanaa bir kelip,

Müşkül bolboy emine?

Bel baylagan belgi çok,

Umudunu kesip yürükten

Ölebilirsin!» demişti.

İt ölmez gölüne doğru bakıp,

Çalkuyrun'un işaretini

11070- Göl üzerinde var mı diye bakıp

Eleman'ın cesurunun

Gönlü fena bölünür.

Kan karışmış kötü köpüğün

Fıskırıp çıktığı görünür.

11075- Bu köpüğü gördüğünde,

Eleman'ın Töştük'ünün

Gönlü gidip bölünüp,

Gözünün yaşı dökülüp;

«Sıkıntılı zor işe katlanıp,

11080- Yer altına

Kederlenmek için gelmişim.

Gidenin gelmediği kazana

Ay gibi hayvancağızım Çalkuyruk,

Seni verip ben

11085- Ayrılmak için gelmişim.

Kanadım idin, Çalkuyruk,

Kanadımdan ayrılmış,

Kanatsız kalacaktım.

Boynuzumdan ayrılıp,

11090- Boynuzsuz kalacaktım.

Kanlı köpük göze görünüp,

Gönlü fena bölünüp,

Gökyüzünde Allah'ın havası bozulup,

Cesur erin aklına

11095- Altmış tane sıkıntı birlikte gelince,

Zorluk olmayacak da ne olacak?

Güvenecek yeri yok,

Bekip catkan ceri cok,

Müşkül körüp tün tartsa,

11100- Çalkuyruktan ayrılıp,

Katuu kıyın iş tartsa,

Kabak açıp, köön açar,

Karasa uruk, zatı cok.

Eş tutup mingen oşondo

11105- Çalkuyruk tulpar atı cok.

Anı oylonup er Töştük,

Murutu ketip suyulup,

Eki közdön akkan caş

Akırek ıldıy kuyulup.

11110- Cana dagı karasa,

Sırttan erdin közünö

Kanduu köbük körünöt

Al oşondo Töştüktün

Közünün caşı tögülöt.

11115- Çalkuyruk aytkan kep ele:

«Kaza bolsom kazandan,

Kara coltoy al köldön

Kaynap alıp oşondo

Kara kan çıgat, — dedi ele, —

11120- Kara kan çıgıp cattıbı?

Kademim emi kattıbı?

Karargandan tünörüp,

Başınan kapa bölünböy,

Köküröktö çımın can,

11125- Calgız kılça körünböy,

Kazanga kelip tamtayıp,

Caman ölmök ekemin.

Çalkuyruk, senden ayrılıp,

Aram ölmök ekemin.

Sığınacak yeri yok,

Zorluk görüp geceyi geçirse

11100- Çalkuyruk'tan ayrılıp,

Zor iş başından geçirse,

Eğelendirip gönül açar,

Baksa soydaşı, tanıdığı yok.

Yardım alıp bindiği o zaman

11105- Çalkuyruk yürük atı yok.

Onu düşünüp er Töştük,

Bıyığı dökülüp seyrekleşip,

İki gözünden akan yaşı

Köprücük kemiğinden aşağı döküldü.

11110- Tekrar tekrar baksa,

Cesur erin gözüne

Kanlı köpük görünür

O zaman Töştük'ün

Gözünün yaşı dökülür.

11115- Çalkuyruk'un söylediği söz idi:

«Ölür isem kazanla kapışırken,

Uğursuz o gölden

Kaynayarak o zaman

Kara kan çıkar, — demişti, —

11120- Kara kan çıktı mı?

Felaket geldi mi?

İyice üzülüp,

Başından keder eksilmeyip,

Göğüsteki sinek kadar (küçücük) canı,

11125- Tek tüy kadar görünmeyip,

Kazana gelip öylece,

Fena ölüp gidecekmişim.

Çalkuyruk, senden ayrılıp,

Necis ölüp gidecekmişim.

11130- Et bışımday can kıybay
Tilek tilep turayın.

Çalkuyruktay tulpardın

Anık bilip ölgönün,

Anan candı kıyayın,

11135- Caratkandın buyrugu

Uşunday eken köröyün

Anık bilip ölgönün

Çalkuyruktun artınan

Kölgö tüşüp ölöyün!»

11140- Kaardanıp Er Töştük,

Kayran candan tũñülüp,

Canında bolot kılıçtı

Kabınan suurop aldı emi.

Emi candı kıyuuga

11145- Elemandın sırttanı

Dayardanıp aldı emi.

«Tüşkön çıkpas çuñkur or,

Kaynagan eken bizdin şor.

Cerimden oop azganda,

11150- Ceti tozok, men tartıp,

Cerdin astın baskanda:

Arışım cazgan buudanım,

Çalkuyruk menin tuuganım.

Egerde esten çıkpayt go

11155- Köödöngö bütkön buşmanım.

Arkamdan añdıp turat go?

Başımdı alıp aluuga,

Kaarduu Kökdöö düşmanım.

Çalkuyruktan ayrılıp,

11160- Kaldayıp cöö men kalsam,

Kaşaytıp közüm oyot go?

11130- Et pişecek kadar cana acımadan
Dilek dileyeyim.

Çalkuyruk gibi yürüğün

Kesin olarak bilip öldüğünü,

Ondan sonra canıma kıyayım.

11135- Yaradanın emri

Böyle imiş göreyim

Kesin olarak bilip öldüğünü

Çalkuyruk'un ardından

Göle atlayıp öleyim!»

11140- Hiddetlenip Er Töştük,

Kıymetli candan vazgeçip,

Yanındaki çelik kılıcı

Kınından çekip aldı o zaman.

O sırada canına kıymaya

11145- Eleman'ın yiğidi

Hazırlandı.

«Düşenin çıkmadığı çukur hendek,

Kaynayanmış bizim felaketimiz.

Yurdumdan uzaklaşıp yollar düştüğümde,

11150- Yedi cehennemi, ben çekip,

Yerin altına geldiğimde:

Yolu kısaltan yürüğüm,

Çalkuyruk benim soydaşım.

Hiç bir zaman aklımdan çıkmaz

11155- İçimde oluşan acım.

Arkamda bekleyip durur mu?

Başımı almak için,

Hiddetli Kökdöö düşmanım.

Çalkuyruk'tan ayrılıp,

11160- Tek başıma atsız ben kalsam,

Akıtıp gözümü oyar mı?

Kastaşıp turgan bul Kökdöö
 Karmap alıp soet go?
 Bul balaanı körgözdüñ,
 11165- Carık cüzdüü cakşı attuu.
 Carkırgan zaman kıl,
 Töştük — dep, kuday, caratsañ,
 Çalkuyruktu aman kıl!»
 Kapa bolup karanıp,
 11170- Er sırttanı kayranıñ
 Aybaltanı tayanıp,
 Cana kölgö köz salsa,
 Köñülü ketip bölünöt,
 Baya kanduu köbük cogolup,
 11175- Töştüktün işi oñolup,
 Ak köbük çıkkın körünöt.
 Al köbüktü körgöndö,
 Elemandın sırttanı
 Baabedinin bat aytıp;
 11180- Baykap Töştük turalbay,
 Akılı ayran bölünüp,
 Kak Töştüktün aldınan,
 Kaldaytıp kazan kötörüp,
 Çalkuyruk tulpar körünüp,
 11185- Kazandı körüp tört Maamıt,
 «Baabedin» — dep bakırıp,
 Baarı tekşi oşondo
 «Töştük!» — dep uraan çakırıp,
 Elemandın sırttanı
 11190- Bir kulagın kazandın
 Eñkeyip karmap kaldı ele.
 Kamçı saptay imerip,
 Kulaktan tartıp aldı ele.

Düşmanlık eden bu Kökdöö
 Yakalayıp keser mi?
 Bu belanı gösterdin,
 11165- Nur yüzlü iyi namlı.
 Parlak zaman kıl,
 Töştük — diye, Allah'ım, yarattıysan,
 Çalkuyruk'u sağ salım kıl!»
 Kederlenip bakırıp,
 11170- Er yiğidi kıymetlin
 Aybaltasına tutunup,
 Tekrar göle göz atsa,
 Gönlü gidip bölünür,
 Deminki kanlı köpük kaybolup,
 11175- Töştük'ün işi yoluna konulup,
 Ak köpük çıkmış görünür.
 O köpüğü gördüğünde,
 Eleman'ın cesuru
 Baabedin'ine dua okuyup:
 11180- Gözetleyip Töştük duramadan,
 Akılı gidip bölünüp,
 Tam Töştük'ün önünden,
 Kocaman kazanı kaldırıp,
 Çalkuyruk tulpar görünüp,
 11185- Kazanı görüp dört maamıt,
 «Baabedin» — diye bağırıp,
 Hepsi birlikte o zaman
 «Töştük!» — diye haykırıp,
 Eleman'ın yiğidi
 11190- Bir kulpunu kazanın
 Eğilip yakaladı.
 Kamçı sapı gibi döndürüp,
 Kulptan çekti.

«Celmoguz bolsoñ sen, kazan,
 11195- Kökdöönün şaarın başçı!» — dep,
 Tegeretip saldı ele.
 Kırk kulak canduu kazanın,
 Köldön suurup alganda,
 Cer titirep, köl tolkup,
 11200- Cetik müşkül iş bolup,
 Irgıtıp iyse er Töştük,
 Eçen beldi aşıptır.
 Küülöngöndön al kazan
 Tegerenip kalıptır.
 11205- Açıp közdü cumguça,
 Anday-mınday degiçe,
 Tegerenip al kazan,
 Kökdöönün şaarın basıptır.
 Kökdöönün kalkı çurkurap,
 11210- Al kazandı körgöndö,
 Amanat candan tüñüldü.
 Eleman uulu Töştüktün
 Sırttandığı bilindi,
 Mina oşondo Çalkuyruk,
 11215- Omurtka söögü orkoygon,
 Kabırğa söögü karkaygan,
 Kanı kalgan bir kaşık,
 Eti kalgan kök caşık.
 Töştük baştap tört Maamıt
 11220- Niçke coldu tötölöp,
 Çalkuyruktu cetelep,
 Köp cetelep oturup,
 Köödönün çöpkö tolturup,
 Tak cetelep oturup,
 11225- Taz kardın çöpkö tolturup,

«Celmoguz isen sen, kazan,
 11195- Kökdöönün şehrini işkal et!» — diye,
 Döndürdü.
 Kırk kulplu canlı kazanı,
 Gölden çıkarıp aldığında,
 Yer titreyip, göl dalgalanıp,
 11200- Oldukça zor iş olup,
 Fırlatırsa er Töştük,
 Birkaç geçidi aşarak düşmüş.
 Gittikçe hızlanan o kazan
 Yuvarlanmış.
 11205- Göz açıp yumuncaya kadar,
 Şöyle böyle deyinceye kadar,
 Yuvarlanıp o kazan,
 Kökdöönün şehrine varmış.
 Kökdöönün halkı ağlayıp zırlayıp,
 11210- O kazanı gördüğünde,
 Emanet candan vazgeçti.
 Eleman oğlu Töştük'ün
 Yiğitliği bilindi.
 İşte o zaman Çalkuyruk,
 11215- Omurga kemiği görünüp,
 Kaburga kemiği sayılıp,
 Kanı kalmış bir kaşık,
 Eti kalmış bir deri bir kemik.
 Töştük'ün liderliğinde dört maamıt
 11220- İnce yoldan hareket edip,
 Çalkuyruk'u yedeğe alıp,
 Yedeğe çok alarak,
 Karnını otla doyurup,
 Yedeğe çok alarak,
 11225- Karnını otla doldurup,

Elemandın sırttanı
 Catıp canbaş taldırıp,
 Canbaştap uyku kandırıp,
 Tilekti kудay berdi — dep, —
 11230- Çalkuyruk aman keldi» — dep,
 Es alıp Töştük turganda,
 Esine tüşöt birdeme,
 Bayakı kayran katın Kenceke;
 «Artık tulpar Çalkuyruk
 11235- Arıp ketse cesin» — dep,
 Amanat bergen bir buyum,
 Al buyumdu karasa,
 Kalk amanın kaalasa,
 Çalkuyruktun sup cabuu,
 11240- İlayıktuu kup cabuu,
 Cılaan boor büktürgön,
 Cılas katın Kenceke
 Cımırata tiktirgen.
 Uzdan uzga uzdatkan,
 11245- Cez oymoktun kıyını
 İştüülörgö sındatkan.
 Arkağın artık bek kılğan,
 Bilimi başka Kenceke:
 «Sırttan törö Töştüğüm
 11250- Cer aldına tüşöt» — dep,
 Ceti cıl murun şek kılğan,
 İçin kimbət iştetken, —
 Sırttanım sapar ketet», — dep —
 Cıyıp alıp Kenceke,
 11255- San kelingə tiştetken.
 Kalagın kalğan cabuuga,
 Tabılgı caksa çok ötpöyt,

Eleman'ın yiğidi
 Yatıp bolca dinlenip,
 Uzanıp uykusunu kandırıp,
 Dileği Kудay verdi — diye, —
 11230- Çalkuyruk sağ geldi» — diye,
 Dinlenirken Töştük
 Hatırlar bir şeyleri,
 O kıymetli hatun Kenceke;
 «Tulparların iyisi Çalkuyruk
 11235- Yoruluncae yesin» — diye,
 Emanet verdiği bir eşyayı,
 O eşyaya baksa,
 Halkın selametini istediği,
 Çalkuyruk'un kumaş örtüsü,
 11240- Layık iyi örtüsü,
 Ustalıkla büktürmüş,
 Yürekli kadın Kenceke
 Gizlice diktirmiş.
 Ustalardan usta seçerek işletmiş,
 11245- Ustaların en iyisi olan
 Beceriklilere denettirmiş.
 Kemerini fazla sağlam kılan,
 Bilgisi farklı Kenceke:
 «Yiğit efendim Töştük'üm
 11250- Yer altına gider» — diye,
 Yedi yıl önceden bilen,
 Astarını güzelce işleten, —
 Yiğitim sefere gidecek», — diye —
 Toplayıp Kenceke,
 11255- Birçok geline işletmiş.
 Nakış işletmiş örtüye,
 Tabılgı ağacını yaksa kor geçmez,

Catkırıp atsa ok ötpöyt,
 Isıkka koyso buu ötpöyt,
 11260- Dayraga salsa suu ötpöyt,
 Keçee egöögö Töştük kelerde,
 Bul müşküldü körördö,
 Beren katın Kenceke
 Sırttanına oşondo,
 11265- Bergen eken amanat.
 «Capaluu canga küç kelse,
 Catıp uyku kandır — dep, —
 Saa beremin amanat,
 Uşu cabuu içinde,
 11270- Katıp koygon külazık,
 Çama ketip baratsa,
 Çalkuyrukka çaldır», — dep,
 Kara canın Kenceke,
 Kıynap bergen emespi.
 11275- Kayrat aytıp oşondo,
 İylap bergen emespi!
 Kayran katın Kenceke,
 Çıbık tartıp şırigan,
 Ceti imerip tolgogon,
 11280- Ceti cılı oñdogon,
 Urgaaçıdan eñ bilgiç
 Mınday beybak bolbogon.
 Elemandın sırttanı
 Cabuunu sögüp aldırıp,
 11285- Kenceke bergen külazık
 Çalkuyrukka çaldırıp
 Altı çaynap bir cutup,
 Ay canıbar Çalkuyruk,
 Cerge cata kaldı ele,

Yatırıp atsa ok geçmez,
 Sıcağa koysa buhar geçmez,
 11260- Nehre salsa su geçmez,
 Geçenlerde eğeyi almaya Töştük geldiğinde,
 Bu zorluğa gidecekken,
 Cesur kadın Kenceke
 Yiğidine o zaman,
 11265- Emanet vermiş.
 «Cefalı cana güç gelse,
 Yatıp uykunu kandır — diye, —
 Sana emanet vereyim,
 Bu örtünün içinde,
 11270- Gizlenen külazığı,
 Kuvvetten düşerse,
 Çalkuyruk'a ver», — diye,
 Kendi kendine Kenceke,
 Eziyet ederek vermişti?
 11275- Sabır dileyip o zaman,
 Ağlayarak vermişti!
 Kıymetli hatun Kenceke,
 Çubuk koyarak diken,
 Yedi kez çevirip döndüren,
 11280- Yedi yıl boyu uğraşan,
 Kadınlar arasında en bilgili
 Böyle bahtsız yoktur.
 Eleman'ın yiğidi
 Örtüsünü söküp aldırıp,
 11285- Kenceke'nin verdiği külazığı
 Çalkuyruk'a verip
 Altı kere çiğneyip bir seferde yutup,
 Ay gini hayvancağız Çalkuyruk,
 Yere yatarak,

11290- Ceti col oonap aldı ele,
 Açkan kursak toyunup,
 Arıgan canı semirip,
 Oorugan ceri basılıp,
 Bul Çalkuyruk canıbar

11295- Umaçtay közü açılıp.

Semirip sergip nak toldu,
 Eneden cañı tuulup,
 Telçigendey çak boldu.

Elemandın sırttanı

11300- Çalkuyruktu mindi emi,
 Çayıñgi tondu kiydi emi.

Kınsız kılıç baylanıp,
 Kayra caar buluttay
 Kaar betine aylanıp.

11305- Azıp barıp Er Töştük,
 Cerden körüp ańgame
 Kazandan kayta tartkanda,
 Oyuna tüşöt birdeme.

Eer beldey döbödön,

11310- Eñkeyip Töştük tüştü ele,

Kayran katın Kenceke

Celmoguzga cönöördö,

Kaalap bergen külazık,

Kayra baylap kabıştap,

11315- Bergen eken Töştükkö!

Amanat baylap tabıştap,

Ötkörö kıyın külazık

Elemandın sırttanı

Külazık, oozun açtı ele,

11320- Can kazanga çaçtı ele,

Çaykap iyip oşondo,

11290- Yedi kere aǵnadı,

Aç olan karnı doyup,

Zayıfladıǵı yeri semirip,

Aǵrıyan yeri iyileşip,

Bu Çalkuyruk hayvancaǵızın

11295- Faltaşı gibi gözü açıldı.

Semirip tazelenip kendine geldi,

Annesinden yeni doğup,

Yeni yürüdüǵü gün gibi oldu.

Eleman'ın yiǵidi

11300- Çalkuyruk'a bindi o zaman,

Çayıñgi elbiseyi giydi o zaman.

Kınsız kılıç kuşanıp,

Tekrar yağacak bulut gibi

Hiddeti yüzüne yansıdı.

11305- Gurbete gelip Er Töştük,

Başına çok şeyler geldi

Kazandan geri döndüǵünde,

Aklına düşer bir şeyler.

Eyer beli gibi tepeden,

11310- Eğilip Töştük inmişti,

Kıymetli hatun Kenceke

Celmoguzga gidecekken,

İsteyip verdiǵi külazıǵı,

Tutuşturup bağlayıp,

11315- Vermiş Töştük'e!

Emenet edip bağlayıp,

Oldukça iyi külazıǵı

Eleman'ın yiǵidi

Külazıǵın, aǵzını açmıştı,

11320- Küçük kazana dökmüştü,

Karıştırap o zaman,

Saparga çıksa aluuçu
 Uybaş kara can ayak
 Tört Maamıt menen er Töştük
 11325- Bölö cutup kaldı ele.
 Külazık cayı mamınday:
 Kurgagan tañday suulanat,
 Çarçagan can oşondo
 Cay alıp canı kubanat.
 11330- Kooldop köñül açılıp,
 Korduktun baarı çaçılıp,
 Umaçtay közdör açılıp,
 Oorugan cerler basılıp,
 Astıñdagı Çalkuyruk
 11335- Semirip, sergip ık bolup,
 Üstündögü er Töştük
 Coo cooloogo nık bolup,
 Küçünö kelip küülönüp,
 Alban türlüü türlönüp,
 11340- Körgöndün köönü bölünüp,
 Sırttandık sını körünüp,
 Urunarga too tappay,
 Elemandın sırttanı
 Uruşarga coo tappay,
 11345- Çaynarına taş tappay,
 Çabarına baş tappay
 Adır-küdür bel ötüp,
 Kapka taşka toktodu,
 Er sırttanı oşondo
 11350- Kenceke tüşüp oyuna,
 Kaçankı dartın cektodu:
 «Ataşkanım Kenceke,
 Salamçıday colgoşup,

Sefere çıksa alacağı,
 Değerli kesede
 Dört Maamıt ile er Töştük
 11325- Bölerek içtiler.
 Külazığın hâli böyledir:
 Kuruyan damak ıslanır,
 Yorulan insan o zaman
 Dinlenip mutlu olur.
 11330- Rahat edip gönlü açılıp,
 Hakaretin hepsi unutulup,
 Faltaş gibi gözleri açılıp,
 Ağrıyan yerleri iyileşip,
 Altındaki Çalkuyruk
 11335- Semirip, tazelenip sapasağlam olup,
 Üstündeki er Töştük
 Düşmana harp açmaya hazır olup,
 Gücüne kuvvetine kavuşup,
 Her türlü şekle girip,
 11340- Görenin gönlü bölünüp,
 Cesurluk hâli görünüp,
 Çarpışacak dağ bulamayıp,
 Eleman'ın cesuru
 Dövüşecek düşman bulamayıp,
 11345- Çiğneyecek taş bulamayıp,
 Kesecek baş bulamayıp
 Tepeli çukurluklu geçit geçip,
 Kapısı olan taşın yanında durdu,
 Er yiğidi o zaman
 11350- Kenceke düşüp aklına,
 Eski derdini hatırladı:
 «Ahiretlim Kenceke,
 Tesadüfen birbirini bulup,

Ataşkanga cete albay,
11355- Kaar betine aylangan,
Cer aldına baylangan,
Töştüktöy şorduu bar beken?

Cakşı bolso Kenceke
Amanatım koygondur,
11360- Caman bolso Kenceke
Çaar ingendi soygondur.

«Sırttanım kayıp boldu» —
Küdörün üzüp koygondur.

Cakşı bolso Kenceke,
11365- Sargarıp küyüp ötköndür.
Közünün çaşın tökköndür.

Caman bolso Kenceke,
Çaar ingendi soygondur.

San dünüyö mülkümdü
11370- Sapırılıp tozdurup,
Sarıbay kirip ketkendir!»

Elemandın sırttanı,
Küngürönüp küülönüp,
Öz içinde süylönüp

11375- Akıl oylop ayanıp,
Altın caak aybalta
Oñ böyrökkö tayanıp.

Karargandan tünörüp,
Kayran Töştük kelatsa,
11380- Oñ tarabın karasa,
Meltiregen talaada,
Adır-küdür salaada,
Körsö, köñül bölünöt.

Ar kimisi miñ-miñden,
11385- Bökön menen kulanı

Ahiretlisine ulaşamayıp,
11355- Hiddeti yüzüne yansıyan,
Yer altına bağlanmış olan,
Töştük gibi talihsiz var mıdır?

İyi ise Kenceke
Emanetimi saklamıştır,
11360- Kötü ise Kenceke
Deveyi kesmiştir.

«Yiğidim kayboldu» —
Umudunu kesmiştir.

İyi ise Kenceke,
11365- Sararıp yanmıştır.
Gözünün yaşını dökmüştür.

Kötü ise Kenceke,
Deveyi kesmiştir.

Sayırsız dünya servetimi
11370- Saçıp dağıtıp,
Sarıbay'a gitmiştir!»

Eleman'ın yiğidi,
İçinden konuşup hızlanıp,
Kendi içinden sayıklayıp

11375- Çare düşünüp kendini düşünüp,
Altın dişli savaş baltası
Sağ böbreğine dayayıp.

İyice üzülüp,
Kıymetli Töştük geliyorsa,
11380- Sağ tarafına baksa,
Uçsuz bucaksız vadide,
Tepeli çukurlu yerde,
Görse, gönül bölünür.

Her kimisi biner biner,
11385- Karaca ile kulanı

Aralaş cürgön körünöt.

Kulandı kuup turuuga

Kızıktı mıktap kılıuga,

Elemandın sırttanı

11390- Köñülü oop bölündü,

Cerdi tiñşar Maamıtı

Uşu cürgön kulandın

Kaçar cagın aldı emi.

Ceyren sekirtpes Maamıtı

11395- Kulan, bökön kubalap,

Artık kızık saldı ele.

Kulan aydap, bökön kuup,

Elemandın sırttanı

Kutura turgan küñü tuup,

11400- Cetik eken azamat,

Ceyren sekirtpes külüğü

Kuup cürüp kulandın

Kısıragın soyuşup,

Kulandardın etine

11405- Erkin catıp toyuşup.

Karışık dolaşıyor gibi görünür.

Kulan avlamak için

İyice eğlenmek için,

Eleman'ın yiğidinin

11390- Gönlü başkaya bölündü.

Yeri Dinler maamıtı

Bu dolaşan kulanın

Kaçtığı tarafı tuttu o zaman.

Ceylan Sektirmez maamıtı

11395- Kulan, karaca kovalayıp,

Büyük bir eğlence başlattı.

Kulan sürüp, karaca kovalayıp,

Eleman'ın yiğidi

Kuduracak günü doğup,

11400- Akıllı imiş babayığit,

Ceylan Sektirmez yürüğü

Peşine düşüp kulanın

Kısırağını kesip,

Kulanların etine

11405- Bol bol yiyip doydular.

**39- CELMOGUZ KEMPİRDİN UULU
KARADÖÖNÜ TÖŞTÜKTÜN ÖLTÜRGÖNÜ**

Tañ sargarıp kalğanda,
Ugar kulak Maamıtı,
Kaardanıp bakırıp,
Er Töştüktü çakırıp:
11410- «Erdigiñ bar, esiñ cok,
Enöö Töştük, sen eleñ
Men tuyğandı tuyduñbu?
Ce tuybay, bilbey turduñbu?
Men tuyğandı tuybasañ,
11415- Men bilgendi bilbeseñ,
Tuyğanım menen bilgenim,
Tügöl aytıp bereyin.
Dacaal kapır kempirdin
Altı kızı, bir uulu
11420- Anık ele mına bu,
Uypalıp ketken kempirdin
Uulunun atı Karadöö,
Karadöö cayı uşunday.
Zordugu toonun teñindey,
11425- Kim körünsö cegidey,
Karadöö balban deçü eken,
Bir cıldık ceçüü tamagın
Bir күнү барıp ceçü eken.
Kalk çurkurap baarısı,
11430- Karadöö balban deçü eken.
Üyüñ küygön al Kökdöö:
«Kazanga barıp Er Töştük,
Karıp bolup kaldı, — dep, —
Kanı kaçıp, kıztalak,
11435- Arık bolup kaldı, — dep, —

**39- TÖŞTÜK'ÜN CELMOGUZ KOCAKARI'NIN
OĞLU KARADÖÖ'YÜ ÖLDÜRMESİ**

Şafak söktüğünde,
İşitir kulak Maamıt'ı,
Hiddetlenip böğürüp,
Er Töştük'ü çağırıp:
11410- «Erliğin var, aklın yok,
Aptal Töştük, sen idin
Benim duyduğumu duydun mu?
Ya da duymadan, bilmeden durdun mu?
Benim duyduğumu duymadıysan,
11415- Benim bildiğimi bilmediysen,
Duyduğum ile bildiğimin,
Hepsini anlatayım.
Acımasız kâfir kocakarının
Altı kızı, bir oğlu
11420- Şüphesiz idi işte bu,
Kahrolası kocakarının
Oğlunun adı Karadöö,
Karadöö'nün hâli böyledir.
Büyüklüğü dağın yarısı kadar,
11425- Kim görünse yiyecek gibi,
Karadöö pehlivan derlermiş,
Bir yıllık yiyeceği
Bir günde yermiş.
Halkın hepsi yüksek sesle,
11430- Karadöö pehlivan derlermiş.
Evi yanasıca o Kökdöö:
«Kazana gidip Er Töştük,
Garip oldu, — diye, —
Kanı çekilip, lanet olası,
11435- Zayıfladı, — diye, —

Atı boldu ırgayday,
 Özü boldu torgoydoy,
 Esebin emi tapkın — dep, —
 Kesirettüü Töştüktü
 11440- Eki bölö çapkın», — dep, —
 Üydöy çokmor şaylaptır,
 Seni karmap soyuuga
 Karadöösün kamdaptır.
 Al Karadöö kuturup,
 11445- Seni tosup çıkkanı,
 Kaardanıp kazandı
 Teñizden suurup alganda
 Tegeretip iygende,
 Tegerenip kırdanıp,
 11450- Oşol kazan cetiptir,
 Kaarı katuu Kökdöönün
 Kapkaluu şaarın oşondo
 Aralay çaap ötüptür.
 «Köz körgöndü azgırıp,
 11455- Eçen candı kırdıñ» — dep,
 Ceti baştuu kempirge
 Kaardanıp al kazan, —
 Elemandın sırttanın
 Alıp kelip uşunda,
 11460- Maga da kızık kıldıñ», — dep,
 Tegerenip cetiptir,
 Upat kılıp söögün,
 Ceti baştuu kempirdi
 Seksen bölüp ötüptür.
 11465- Kazandan al Kökdöö
 Öz dünüyösün çaçıptır.
 Öldüm-taldım degende

Atı oldu kuş kirazı gibi (küçücük),
 Kendi oldu tarla kuşu gibi,
 Çaresini şimdi bul — diye, —
 Zararlı Töştük'ü
 11440- İkiye bölerek kes», — diye, —
 Kocaman topuz seçmiş,
 Seni yakalayıp kesmeye
 Karadöö'sünü hazırlamış.
 O Karadöö kudurup,
 11445- Seni karşılamak için,
 Hiddetlenip kazanı
 Denizden çıkarıp aldığında
 Yuvarladığında,
 Dönerek yuvarlanıp,
 11450- O kazan ulaşmış,
 Hiddeti sert Kökdöö'nün
 Kapılı şehrin o zaman
 İçinden her şeyi kırıp döküp geçmiş.
 «Gözün gördüğünü yoldan çıkarıp,
 11455- Çok insanı yok ettin» — diye,
 Yedi başlı kocakarıya
 Hiddetlenip o kazan, —
 Eleman'ın cesurunu
 Alıp gelip o zaman,
 11460- Beni de buna bulaştırdın», — diye,
 Yuvarlanıp yetmiş.
 Parçalayıp kemiklerini,
 Yedi başlı kocakarı
 Seksen parçaya bölüp geçmiş.
 11465- Kazan için o Kökdöö
 Kendi servetini saçmış.
 Neredeyse ölecekken

Kökdöo kaçıp kutulup,
 Şaarın kazan basıptır.
 11470- Mal taptırgan kaynatañ,
 Körgülüktü körüptür,
 Köp adamı ölüptür.
 «Elemandın sırttanı
 Kaardanıp kakaysa
 11475- Kantse birdi kılat, — dep, —
 Kaltırbay curtıttı kırat, — dep
 Tozo çıgıp colunan
 Erikpey soguş salgın, — dep, —
 Eneñdin öçün algın, — dep, —
 11480- Atañdın körü Karadöö,
 Elemandın Töştükkö
 Talkandı kızık salgın — dep,
 Körsötpöy öltür közümö,
 Colotpoy öltür özümö!»
 11485- Bolot kalkan kiygizip,
 Toodoy boz at mingizip,
 Baatırdığı, döölüğü
 Ozo çıgıp kalıptır.
 Elemandın Töştügün
 11490- Tozo çıgıp kalıptır.
 Zordugu toonun teñindey,
 Kaardanıp kaçırça,
 Karmaşkan candı cegidey.
 Bettep adam bargısız
 11495- Kazıp koygon oru bar,
 Kaynatıp koygon şoru bar.
 Bel baylagan beli bar,
 Bet aldıñan colugar
 Karadöödöy eri bar.

Kökdöo kaçıp kurtulup,
 Şehrini kazan (işgal etmiş) basmış.
 11470- Hünerli kaynatan,
 Göreceğini görmüş,
 Çok adamı ölmüş.
 «Eleman'ın yiğidi
 Hiddetlenip başını kaldırsa
 11475- Ne yapıp edip bir şey yapar, — diye, —
 Hiçbirini bırakmadan halkı yok eder, — diye
 Karşılayıp yolunu kesip
 Üşenmeden savaş, — diye, —
 Annenin intikamını al, — diye, —
 11480- Lanet olası Karadöö,
 Eleman'ın Töştük'üne
 Büyük bir savaş aç — diye,
 Gözüme göstermeden öldür,
 Yaklaştırmadan öldür bana!»
 11485- Çelik kalkan kuşandırıp,
 Dağ gibi boz ata bindirip,
 Yiğitliği, devliği
 Belli olmuş.
 Eleman'ın Töştük'ün
 11490- Karşılayıp çıkmış.
 Büyüklüğü dağın yarısı kadar,
 Hiddetlenip saldırırsa,
 Kapıştığı insanı yiyecek gibi.
 Cesaret edip kimsenin gidemediği
 11495- Kazdığı çukuru var,
 Kaynattığı felaketi var.
 Güvendiği beli var,
 Karşınan çıkacak
 Karadöö gibi eri var.

11500- Uga kör, Töştük, sözümdü,
Aça kör emi közüñdö.

Ala aygırdıy at minip,
Kıl kuyrugun çart tüyüp,
Er Konokbay balbanım:

11505- «Acal cetse ölöm, — dep, —
Toguz uuldun kencesi

Bir kудaydın bendesi,
Elemandın sırttanga

Karaan bolup berem, — dep,

11510- Candı kудay caratat
Karaan bolup berem», — dep,
Er Konokbay kelatat.

Müşkül kelet, coo kelet,
Dooşunan can çıgıp,

11515- Karadöödöy çoñ kelet.
Astıñdagı Çalkuyruk,
Tulpardan estüü can ele.

Müşkül menen cırgaldı
Açık süylöp berüüçü

11520- Adamça tili bar ele.

Sözgö kulak sala kör,
Çalkuyruk tilin ala kör!» —
Dep oşentip tıñsaarı,

Aytıp oozun cıygıça

11525- Bıyak cagın karasa,
Köñülü ketip bölünöt.

Zordugu toonun teñindey,
Köçüp kelet oşondo,
Bir boz señir körünöt.

11530- Kıymıldagan boz señir,
Too dese, al zoo eken.

11500- İşit, Töştük, sözümü,
Aç şimdi gözünü.

Ala aygır gibi ata binip,
Kuyruğunu sağlam bağlayıp,
Er Konokbay pehlivanım:

11505- «Ecel gelirse öleceğim, — diye, —
Dokuz oğlun küçüğü

Bir Kудay'ın kulu,
Eleman'ın yiğidine

Yardım edeyim, — diye,

11510- İnsanı Kудay yaratır
Yardım edeyim», — diye,
Er Konokbay geliyor.

Zorluk gelir, düşman gelir,
Sesinden korkup can çıkıp,

11515- Karadöö gibi dev gelir.
Altındaki Çalkuyruk,
Tulpardan akıllı varlık idi.

Zorluk ile refahı

Açıkça söyleyiverecek

11520- İnsana benzer dili vardı.

Söze kulak ver,
Çalkuyruk'u dinle!» —
Diye öylece Dinler'i

Söyleyip bitirinceye kadar

11525- Bu tarafına baksa,
Gönlü gidip bölünür.

Büyüklüğü dağın yarısı kadar,
Göçüp gelir o zaman,
Boz dağ eteği görünür.

11530- Kıymıldayan boz dağ eteği,
Dağ dese, o kaya imiş.

Kulak ugup, köz körüp,
 Eldi-curttu kırıpı,
 Elemandın sırttanı
 11535- Bul öñdöngön kapırdı
 Tük körgönü çok eken.
 Sölökötü, sölbötü,
 Atka mingen kelbeti
 Nayzakerden ıktuu eken.
 11540- Özü coonun aylasın
 Aşkere bilgen mıktı eken.
 Bolumduu kürmö ton kiyip,
 Bolot kalkan kolgo alıp,
 Karagayday koroyup
 11545- Kapırındın nayzası.
 «Artık eken, — dep turam.
 Bul kapırdın aylası».
 Sıyagına karasa,
 Murununa karasa,
 11550- Borçuktuu toonun borodoy,
 Kayratı biyik, zaarı küç,
 Al kapırğa colukkan,
 Kayran candan küdür üz!
 Arbayıñkı koluna
 11555- Çapçıp alsa tim ele,
 Adam uulu kirgidey.
 Calıngan menen bolboston,
 Canıñ çıkkın al kapır
 Tıtıp-tıtıp iygidey.
 11560- Kaş-kabagı kapırdın
 Belestüü toonun butkulday,
 Karmalaşkan adamdı
 At, tonu menen tim ele

Kulağın duyup, gözün gördüğü,
 Milleti-halkı dolaşıp,
 Eleman'ın yiğidi
 11535- Buna benzeyen kâfiri
 Daha önce hiç görmemiş.
 Şekli, görünüşü,
 Ata binen endamı
 Mızrak ustasından iyi imiş.
 11540- Kendisi düşmanının çaresini
 İyi bilen maharetli imiş.
 Güzel kolsuz elbise giyip,
 Çelik kalkanı eline alıp,
 Köknar gibi görünür
 11545- Kâfirinin mızrağı.
 «Çok iyi imiş, — diyorum.
 Bu kâfirin ustalığı».
 Hâline baksa,
 Burnuna baksa,
 11550- Kayalı dağın büyüklüğü gibi,
 Gayreti büyük, zehri kuvvetli,
 O kâfire rastlayan,
 Kıymetli candan ümidi keser!
 Kocaman eline
 11555- Tutarsa öylece,
 İnsanoğlu sığacak gibi.
 Yalvarsan da dinlemeden,
 Canı çıkasica o kâfir
 Param parça edecek gibi.
 11560- Göz kapağı kâfirin
 Dağın oyuğu gibi
 Kapıştığı adamı
 Atı ve elbisesi ile birlikte

Karmap alıp cutkuday.

11565- Kancarday tişi kalkaygan,
Çoñdugu toodoy dañkaygan.

Kaardanıp bakırıp:

«Elemandın sırttanı,
Kıyın bolsoñ, kelgin» — dep,

11570- Kazır keldi çakırıp:

«Tört Maamıtıñ baarıñ kel,
Konokbayıñ dağı kel!

Ugup tur emi sözümdü,

Körüp tur emi özümdü.

11575- Çataктаşpay-çırdaşpay,

Kaardı katuu baştaymın,

Çatagıma kabılsañ,

Kılça canıñ koyboston,

Kızıtalak Töştügüm,

11580- Kırgın kılıp taştaymın.

Baatır bolsoñ, er bolsoñ,

Erdigiñe könömün,

Altooñorgo beremin.

Cerden eñip alsañar,

11585- Eer kaşına salıñar,

Kulak salıp sözüñö,

Kup bagınam özüñö.

Sözgö kulak salgın — dep, —

Baatır bolsoñ, er bolsoñ,

11590- Mina, taştaym boz baştık,

Cerden eñip algın» — dep,

Kaardı katuu baştadı,

Karadöödöy al balban

Boz baştık cerge taştadı.

11595- Al körögöç Maamıtı,

Yakalayıp yutacak gibi.

11565- Hançer gibi dişi sarkan,

Büyüklüğü dağ gibi olan.

Hiddetlenip bağırıp:

«Eleman'ın yiğidi,

Cesur isen, gel» — diye,

11570- Şimdi geldi çağırıp:

«Dört Maamıt hepiniz gelin,

Konokbay dahi gelsin!

Dinle şimdi sözümü,

Gör şimdi beni.

11575- Alacak verecek sormadan,

Hiddeti sert başlayacağım,

Kavgama rastlasan,

Tüy gibi canını koymadan,

Kahrolası Töştük'üm,

11580- Kılıçtan geçireceğim.

Yiğit isen, er isen,

Erliğine itaat edeceğim,

Altınıza vereceğim.

Yerden yakalayıp alsanız,

11585- Eyer kaşına koyunuz,

Kulak verip sözüne,

Boyun eğirim sana.

Söze kulak ver — diye, —

Yiğit isen, er isen,

11590- İşte, bırakırım boz torba,

Yerden eğilerek kapıp al» — diye,

Hiddeti sert başladı,

Karadöö gibi o pehlivan

Boz torbayı yere attı.

11595- O iyi gören Maamıt'ı,

Kaçırıp emi oşondo,
 Baştıktı eñe baştadı.
 Kaçırıp barıp Maamıtı,
 Boz baştıktı aldı ele,
 11600- Atı menen oşondo
 Togolonup kaldı ele,
 Ugar kulak, körör köz,
 Eki Maamıt cıgıldı,
 Sekirtpes menen Kuyunköt
 11605- Eki Maamıt bardı ele.
 Eköo birdey toroyup,
 Cıgılıp catıp kaldı ele.
 Tört Maamıt teñ karısı,
 Kırgın tiygen emedey
 11610- Kıyrıp kaldı baarısı.
 Maamıttar catkan cıgılıp
 Sırttan Töştük kördü ele.
 Kara közü kan çalıp,
 Elemandın sırttanı
 11615- Karap turdu tañdanıp.
 Kara bolot sır nayza
 Kayra imerip karmanıp.
 Elemandın sırttanı,
 Olbuy-solbuy kamçı urup,
 11620- Oñ-tetiri teminip,
 Kaçırıp kirip bardı ele
 Kol başınday baştıktı
 Cerden eñip aldı emi.
 Baştıktı öödö kötörüp,
 11625- Küç menen tartıp alganda,
 Elemandın Töştüktün
 Kabırgası kakaydı,

Koşturup o zaman orada,
 Torbayı kapıp almaya başladı.
 Koşturarak gidip Maamıt'ı,
 Boz torbayı almıştı,
 11600- Atı ile o zaman
 Yuvarlanıp kalmıştı,
 İşitir Kulak, Görür Göz,
 İki maamıt yenildi düştü,
 Sektirmez ile Kuyunköt
 11605- İki Maamıt varmıştı.
 İkisi birden uzanıp,
 Devrilip yatıp kalmıştı.
 Dört Maamıt'ın hepsi,
 Kırgın değmiş gibi
 11610- Yıkıldı kaldı hepsi.
 Maamıtların yenildiğini
 Cesur Töştük görmüşü.
 Kara gözüne kan oturup,
 Eleman'ın yiğidi
 11615- Bakıp durdu şaşırıp.
 Kara çelik boyalı mızrak
 Düzeltip tutarak.
 Eleman'ın yiğidi,
 Soldan sağdan kamçı vurup,
 11620- Sağdan soldan ökçesiyle vurup,
 Saldırıp varmıştı
 Yumruk gibi torbayı
 Yerden kapıp almıştı.
 Çuvalı yukarı kaldırıp,
 11625- Güçlkle çekip aldığında,
 Eleman'ın Töştük'ünün
 Kaburgası eğildi,

Omurtkası orkoydu.

Astındaki Çalkuyruk

11630- Bagalçağı mayıştı,

Beli iyilip oşondo,

Sööktör bütün kayıştı.

Kardı cerge üç tiydi,

Beli kökkö üç çıktı.

11635- Töştük turdu oşondo,

Baştıktı karmap tırışıp,

Çalkuyruk menen uruşup:

«Çalginga minse çarçabas,

Kızıtalak Çalkuyruk,

11640- Çamañ emi kettibi?»

Kıymıldabay, bık etpey,

Çalkuyruk turup berdi ele,

Kıyındığın Töştüktün

Er Karadöö kördü ele.

11645- Er Töştükkö kubanıp,

Sırttandığın bilgen soñ,

Er Karadöö munu aytat:

«Cer üstünön tentirep,

Kalgandığıñ çın eken,

11650- Caan kesken sen, Töştük,

Balbandığıñ çın eken.

Kök temirden döñgöçtü,

Cargandığıñ çın eken.

Kökdöönün kızı Külayım

11655- Algandığıñ çın eken.

Kanga toybos sırttanım,

Celip cürgön sen özün,

Börü ekeniñ çın eken!

Kayran Töştük atalıp,

Omurgası kambur oldu.

Altındaki Çalkuyruk'un

11630- Ayakları eğrildi,

Beli eğilip o zaman,

Kemiklerinin hepsi eğildi.

Karnı yere üç kere değdi,

Beli göğse üç kere çıktı.

11635- Töştük durdu o zaman,

Torbayı yakalayıp buruşturup,

Çalkuyruk ile kavga edip:

«Uçsa yorulmayan,

Kahrolası Çalkuyruk,

11640- Kuvvetin şimdi mi gitti?»

Hareket etmeden, kıyıdamadan,

Çalkuyruk durmuştu,

Töştük'ün yiğitliğini

Er Karadöö görmüştü.

11645- Er Töştük için sevinip,

Yiğitliğini bildikten sonra,

Er Karadöö bunu söyler:

«Yer üstünde başıboş gezip,

Kaldığın doğru imiş,

11650- Dünyayı kesen sen, Töştük,

Pehlivanlığın doğru imiş.

Gök demirden olan kütüğü,

Param parça ettiğin doğru imiş.

Kökdöo'nün kızı Külayım'ı

11655- Aldığın doğru imiş.

Kana doymaz yiğidim,

Koşturup sen kendin,

Kurt olduğun doğru imiş.

Kıymetli Töştük adını alıp,

11660- Er ekeniñ çın eken.
 Kaarım kelgen karmaşta
 Miñ döönü ceke soygomun.
 Atım menen özümdün
 Oorluk ölçööm boluçı,
 11665- Uşu turgan boz başlık
 Möröygö taştap koygomun.
 Eñemin dep tıbrap,
 Esi ketip turganda
 Eçen döönü soygomun.
 11670- Elemandın Er Töştük,
 Sırttandırsıñ, erdirsıñ,
 «Bir betteşip kalsam — dep —
 Bet alıp uruş salsam» — dep,
 Tilegenim sendirsıñ.
 11675- Öyüz-büyüz turalı,
 Birööbüzgö birööbüz
 Ayabay nayza uralı!
 Sayışıp kumar kandırıp,
 Uşunday kızık kılalı.
 11680- Alsa bolot maylagan,
 Betteşkendi caylagan .
 Bettep bende kelbegen,
 Betteşip düşman ceñbegen,
 Bek Karadöö men elem.
 11685- Atıştı arbin salalık,
 İzdegen coom kelipsiñ,
 Bir aykaşıp kalalık.
 Karaandaşıp turuşup,
 Cazayıl atıp, caa tartıp,
 11690- Can kıyışıp uruşup,
 Eren bolsoñ, şer bolsoñ,

11660- Er olduğun doğru imiş.
 Hiddetlendiğim kavgada
 Bin devi tek başıma kesmiştim.
 Atım ile kendimin
 Ağırlığımın karşılığı idi,
 11665- Bu duran boz torba
 Yarış için koymuştum.
 Kapıp alırım diye çırpınıp,
 Akı gidip durduğunda
 Çokça devi kesmiştim.
 11670- Eleman'ın Er Töştük'ü,
 Cesursun, ersin,
 «Bir karşı karşıya gelsem — diye —
 Karşılaşıp kavga etsem» — diye,
 Aradığım sensin.
 11675- Karşı karşıya duralım,
 Birbirimize
 Acımadan mızrak vuralım!
 Mızrak ile kavga edip coşup,
 Böyle eyelence yapalım.
 11680- Yendiğinde çelikle yok eden,
 Karşısına çıkanı öldüren.
 Cesaret edip kimsenin gelemediği,
 Kapışıp düşmanın yenemediği,
 Bey Karadöö ben idim.
 11685- Fena halde dövüşelim,
 Aradığım düşmanım gelmişsin,
 İyice dövüşelim.
 İyice yaklaşıp durup,
 Cazayıl (çakaloz topu) atıp, yay çekip,
 11690- Ölesiye savaşım,
 Eren isen, aslan isen,

Emi küröş salalık!» —
 Dep oşontip Karadöö
 Buzulbas boz ton kiyip,
 11695- Boz tulpar sinduu at minip,
 Üydöy kara baltasın
 Üyrüp karmap kolgo alıp,
 Kayrattanıp kakayıp,
 Boz atına kamçı urup,
 11700- Cazayıl kamdap, caa tartıp
 Can koybooçu emedey,
 Döönü kудay urganı,
 Koloyuñku sır nayza
 Elemandın Töştökkö
 11705- Kürkürötö sunganı.
 Eleman uulu Töştüktün
 Mingen atı Çalkuyruk,
 Kiygen tonu Çayıñgi,
 Büçülügü bir toguz,
 11710- Büçülügün bekitip,
 Topçulugu bir toguz,
 Topçulugun bekitip,
 İç kiyimi temir sebili,
 Akırekke ok ötpös,
 11715- Meenet katın Kenceke
 Belekke bergen temiri,
 Cay-caragın şaylanıp,
 Er Töştük emi oşondo,
 Bar caragın kamdanıp,
 11720- Erte sözü keç bolup,
 Elemandın sırttanı
 Er Karadöö baatırğa,
 Bir muştasıp aluuga

Şimdi güreşelim!» —
 Diye o zaman Karadöö
 Sağlam boz elbise giyip,
 11695- Boz tulpar endamlı ata binip,
 Ev kadar kara baltasını
 Sallayıp eline alıp,
 Gayretlenip mağrur şekilde başını kaldırıp,
 Boz atına kamçı vurup,
 11700- Cazayılı hazırlayıp, yay çekip
 Sağ bırakmayacak gibi görünüp,
 Devi Kудay kahretti,
 Kocaman boyalı mızrağı
 Eleman'ın Töştük'üne
 11705- Gürleyerek uzattı.
 Eleman oğlu Töştük'ün
 Bindiği atı Çalkuyruk,
 Giydiği elbisesi Çayıñgi,
 Dokuz kat olan iliği,
 11710- İliğini ilikleyip,
 İlmiği dokuz kat,
 İlmiğini atıp,
 İç giyimi demirden,
 Köprücük kemiğine ok geçmez,
 11715- Maharetli kadın Kenceke
 Hediye verdiği demiri,
 Silahlarını kuşanıp,
 Er Töştük o zaman orada,
 Var olan silahlarını hazırlayıp,
 11720- Erken sözü geç olup,
 Eleman'ın yiğidi
 Er Karadöö yiğide,
 Bir kere olsun dövüşmek için

Eki közü dört bolup,
 11725- Zaarı kıyın Karadöö
 Eleman uulu sırttanga
 Cetip nayza saldı ele,
 Nayza taamay tiyerde,
 Astındagı Çalkuyruk,
 11730- Koenço bult dep aldı ele.
 Karadöönün nayzası
 Töştükkö tiybey koroyup.
 Ayla taap cazgırıp,
 Aşa sayıp saldı ele.
 11735- Bura tartıp kalgınça,
 Anday-mınday degiçe,
 Açıp közdü cumguça,
 Er Konokbay balbanı
 «Acal cetse, ölöm — dep, —
 11740- Azıp kelgen sırttanga,
 Özüm ölböy turganda,
 Karaan bolup berem» — dep,
 Ala aygırğa kamçı urup,
 Töştüktün dosu Konokbay,
 11745- Karmap nayza bek sunup,
 Karadöögö cetti ele.
 «Oñ dalının beti, — dep, —
 Omurtka degen sööktün
 Beri cakı çeti» — dep,
 11750- Konokbay nayza saldı ele,
 Eki murdu dardaktap,
 Eki öñürü alaktap
 Közü ketip alaktap
 Butu ketip salaktap,
 11755- Üzöñgüdön but tayıp,

İki gözü dört olup,
 11725- Zehri güçlü Karadöö
 Eleman oğlu yiğide
 Gelip mızrak sapladı,
 Mızrak tam degecekken,
 Altındaki Çalkuyruk,
 11730- Tavşan gibi dönüverdi.
 Karadöö'nün mızrağı
 Töştük'e değmeden sivrildi.
 Çare bulup aldatıp,
 İyice saplamıştı.
 11735- Dönüp çekip gidinceye kadar,
 Şöyle böyle deyinceye kadar,
 Göz açıp yumuncaya kadar,
 Er Konokbay pehlivanı
 «Ecel gelse, ölürüm — diye, —
 11740- Şaşırıp gelen yiğide,
 Kendim sağ iken,
 Yardımcı olayım» — diye,
 Benekli aygıra kamçı vurup,
 Töştük'ün dostu Konokbay,
 11745- Tutup mızrağı sağlam saplamak için,
 Karadöö'ye ulaştı.
 «Sağ kürek kemiği, — diye, —
 Omurga kemiğinin
 Beri tarafki ucu» — diye,
 11750- Konokbay mızrak saplamıştı,
 İki burun deliği şişip,
 İki yüzü korkarak etrafa bakıp,
 Gözü gidip korkarak etrafa bakıp,
 Bacağı gidip sallanıp,
 11755- Üzengiden ayağı kayıp,

Eerden art kıltayıp,
 Baatırsınıp, ersinip,
 Kelgen eken Karadöö
 Karadöödön al ketip,
 11760- Kaldalaktap turganı,
 Kayran Töştük sırttanıñ
 Karadöögö karata
 Kaçırıp nayza sunganı.
 Nayzaga kambıl, özü er,
 11765- Elemandın sırttanı
 Nayza sungan oşo cer.
 «Çü» degende Çalkuyruk
 Caaday uçup zakımdap,
 Cebeden murun cetti ele,
 11770- Cetken cerde oşondo,
 Uçu bolot, sabı cez,
 Karadöögö keldi kez.
 Karmay kalıp imerdi.
 Al Karadöö balbandı
 11775- Elemandın sırttanı
 Muştap kelip öttü emi.
 Töştük nayza sayganı,
 Töböñdön tiygen Karadöö
 Közü ketip alayıp,
 11780- Butu ketip şalayıp,
 Boz tulpardın üstünön
 Karadöö tüşüp kalganı.
 Attan tüşkön Karadöö
 Ayrı şili ortogo,
 11785- Töştük kılıç saldı ele.
 Teep suurop aldı ele,
 Korkurap döo catkanda,

Eğerden arkası kayıp,
 Yiğitmişçesine, ermişçesine,
 Gelmişmiş Karadöö
 Karadöö'den güç gidip,
 11760- Sallanıp durdu,
 Kıymetli Töştük yiğidin
 Karadöö'ye doğru
 Saldırıp mızrak sapladı.
 Mızrakta usta, kendi er,
 11765- Eleman'ın yiğidi
 Mızrak sapladığı o yerdi.
 «Deh» dediğinde Çalkuyruk
 Yay gibi uçup hızlıca koşup,
 Oktan önce yetişmişti,
 11770- Yetiştigi yerde o zaman,
 Ucu çelik, sapı bakır,
 Karadöö'ye rastgeldi.
 Yakalayıp döndürdü.
 O Karadöö pehlivanı
 11775- Eleman'ın yiğidi
 Yumruklayıp geçti o zaman.
 Töştük'ün mızrak sapladığı,
 Kahrolası Karadöö
 Gözü gidip korkarak bakıp,
 11780- Bacağı gidip sallanıp,
 Boz tulparın üstünden
 Karadöö düştü.
 Attan düşen Karadöö
 İkiye ayrılan şah damarının ortasına,
 11785- Töştük kılıç saplamıştı.
 Çekerek almıştı,
 Hırlayıp dev yatarken,

Konokbay cetip bardı ele.

«Takır koltuk öpkö» — dep,

11790- Konokbay kılıç saldı ele.

Er Konokbay çoñ cökör

Karadöönün oşondo

Başın kesip aldı ele.

Örttöngön döönü öltürüp,

11795- Tındım kılıp saldı emi.

Kuu şilbinin dümürün

Er Konokbay balbanı

Karadöönün üstünö

Toodoy kılıp üydü emi,

11800- Karadöönü Konokbay

Örttöp kelip iydi emi.

Tutam söögü kalbastan,

Takır otko küydü emi.

Baabedin aytıp bakırıp,

11805- Er Konokbay oşondo

Karadöönün ölügün

Kül kılıp emi sapırıp.

Töştük menen Konokbay

Betegelüü ırañga.

11810- Belden çıkkın tulañga,

Tulpardı çaldırıp,

Emi cattı uşular

Catıp uyku kandırıp.

Tañga maal mezgil kez,

11815- Uykudan çoçup oygondı,

11816- Oñ cagina tolgondı.

Konokbay yetişip gelmişti.

«Koltukaltı akciğere gider» — diye,

11790- Konokbay kılıç saplamıştı.

Er Konokbay koca delikanlı

Karadöö'nün o zaman

Başını kesip almıştı.

Kahrolası devi öldürüp,

11795- Yok etti o zaman.

Kuru hanımelinin kurumuş kökünü

Er Konokbay pehlivanı

Karadöö'nün üstüne

Dağ gibi yığdı o zaman,

11800- Karadöö'yü Konokbay

Gelip yaktı o zaman.

Sap kemiği kalmadan,

Tamamen ateşte yandı o zaman.

Baabedin'e dua edip böğürüp,

11805- Er Konokbay o zaman

Karadöö'nün cesedini

Kül edip o zaman savurdu.

Töştük ile Konokbay

Çayır otlu yerde.

11810- Dağ sırtından çıkan otlara,

Yürüğü otlatıp,

O zaman yattılar

Yatıp uykuya doydular.

Tan vaktine yakın zaman,

11815- Uykudan korkarak uyandılar,

11816- Sağ tarafına döndüler.

**40- TÖŞTÜK KÖKDÖÖ MENEN URUŞUP
ÖLTÜRÜP, KONOKBAYDI KAN KILGANI**

Çımın candan çoçunup,
Çın tulpardı tokunup,
Car-caraktı şaylanıp,
11820- Aç bolottu baylanıp,
Ay kararıp tün bolup,
Eki erendin başına
Ayabay müşkül kün bolup,
Celdüü tunuk bulakka,
11825- Çekesine tüşüşüp.
Külazıktan çaykaşıp,
Almak-salmak içişip,
Es-akıldı cıyışıp,
Eske alıp attı tokunup,
11830- Esil candan çoçunup,
Cay-caraktı şaylanıp,
Kınsız kılıç baylanıp,
Kayra caar buluttay
Kaar betine aylanıp,
11835- Ok ötpögön kımbat ton
Sırttarınan kiyişip,
Ok cetpegen tulpardı
Emi tokup minişip.
Eer beldey döböğö
11840- Er Konokbay oşondo
Karool karap turdu ele.
Kambıl eken Konokbay
Karooldo turup bakırıp,
Kan Töştüktü çakırıp,
11845- Belestе turup bakırıp,
Beren eken Konokbay

**40- TÖŞTÜK'ÜN KÖKDÖÖ İLE DÖVÜŞÜP ONU
ÖLDÜREREK KONOKBAY'I HAN YAPMASI**

Küçük canı için korkup,
Hakiki tulparı eyerleyip,
Silahlarını seçip,
11820- Keskin kılıcı kuşanıp,
Ay kararıp gece olup,
İki erenin başına
Öyle bir zorlu gün gelip,
Rüzgârlı duru pınarın,
11825- Kenarında inip.
Külazığı çalkalayıp,
Sırayla içip,
Kendilerine gelip,
Atı dinlendirip eyerleyip,
11830- Asil canlarından şüphelenip,
Silahları seçip,
Kınsız kılıç kuşanıp,
Yeniden yağacak yağmur gibi
Öfkesi yüzüne yansıyıp,
11835- Ok geçmeyen değerli elbiseyi
Sırtlarına giyinip,
Okun yetişemediği tulparı
O zaman eyerleyip bindiler.
Eyer beli gibi tepeye
11840- Er Konokbay o zaman
Gözetleyip bakıyordu.
Çevik olan Konokbay
Gözetlerken bağırıp,
Han Töştük'ü çağırıp,
11845- Tepeden bağırıp,
Kuvvetli olan Konokbay

Bek Töştüktü çakırıp,
 Bokono söögü bolkuldap,
 Boktu içegi solkuldap,
 11850- Ayta-buyta degiçe,
 Açıp közdü cumguça,
 Çalkuyruk oozun burdu ele,
 Sırttan erdin aldına
 Konokbay barıp turdu ele:
 11855- «Elemandın er Töştük,
 Erikpey cortkon sen, Töştük!
 Balban eleñ, börü eleñ,
 Cer aldında Kökdöönün
 Kaarın tartkan er eleñ.
 11860- Nayzakerden ıktuu eleñ,
 Caralgan adam ulunan
 Ötö sırttan mıktı eleñ
 Ayabagan dümöktü
 Baştap kelgen er eleñ.
 11865- Cer üstündö kalkıñdı
 Taştap kelgen er eleñ!
 Elemandın sırttanı,
 Men körgöndü kördüñbü?
 Men bilgendi bildiñbi?
 11870- Üzgültük, toonun urçukta,
 Üñüröygön tumsukta,
 Boz adırdın betinde,
 Boz moynoktun çetinde.
 Kazılğan kalıñ or kelet,
 11875- Cer carılıp mol kelet.
 Kolu sanga bölünöt,
 Kalıñ kolun caynatıp,
 Kara neet çoñ Kökdöö

Bey Töştük'ü çağırıp,
 Kaburga kemiği titreyip,
 Bağırsakları sallanıp,
 11850- Şöyle böyle deyinceye kadar,
 Göz açıp yumuncaya kadar,
 Çalkuyruk'u durdurmuştu,
 Cesur erin önüne
 Konokbay gidip durmuştu.
 11855- «Eleman'ın er Töştük'ü,
 Üşenmeden dolaşan sen, Töştük!
 Pehlivan idin, kurt idin,
 Yer altında Kökdöö'nün
 Hiddetini gören er idin.
 11860- Mızraklıların beceriklisi idin,
 İnsanoğlunun arasında
 Son derece cesur kuvvetli idin
 Büyük bir felaketi
 Başlatan er idin.
 11865- Yer üstünde halkını
 Bırakıp gelen er idin!
 Eleman'ın yiğidi,
 Benim gördüğümü gördün mü?
 Benim bildiğimi bildin mi?
 11870- Dağın bittiği yerde,
 Apaçık duran burnunda,
 Boz tepede,
 Boz dik geçidin ucunda.
 Kazılmış derin çukur gelir,
 11875- Yer yarıp bol gelir.
 Ordusu bölüklere bölünür,
 Büyük ordusu yayılıp,
 Kötü niyetli koca Kökdöö

Aydap algan körünöt.

11880- Seni karmap aluuga,

Kırk arkan boyu zındanga

Alıp barıp saluuga,

Meni karmap aluuga,

Col üstünö süyrötüp,

11885- Dañgıttarga caruuga,

Bakanduusu betinde,

Baatırları çetinde,

Kılıççandar betinde,

Kıyındarı çetinde,

11890- Nayzaçandar betinde,

Arstandarı çetinde.

Alaman koyup çurkurap,

Atıştı arbin salıptır,

Azır karmap aluuga

11895- Ebin tapsa, Töştüktü

Kurmandıkka çaluuga,

Kuturguruñ celigip,

Karmap kırıp ketçüdöy

Kalğan eken eeligip.

11900- Kolu toptop bölünböyt,

Can koer çoçko körünböyt.

Boz munarık, küygön çañ

Bolcolun körsöñ, kıyla can.

Ürküp-dürgüp dırkırıp,

11905- Kökdöölöp uraan çakırıp,

Kaptap keter köp kelet,

Koldun türü başkaça

Kulak-murun cep kelet.

Eeligip bakırsa

11910- Esine tüşöt çoñ sanaa

Getiriyor gibi görünür.

11880- Seni yakalayıp almak için,

Kırk halatın uzunluğunda zindana

Götürüp atmak için,

Beni yakalayıp almak için,

Yol üstüne sürükletip,

11885- Köpeklere parça parça ettirmek için

Silahlıları önünde,

Yiğitleri bir kenarında,

Kılıçlılar bir tarafında,

Kuvvetlileri bir kenarında,

11890- Mızraklılar bir tarafında,

Aslanları bir kenarında.

Hücuma geçip bağırıp,

Atışları iyice başlatmış,

Hemen yakalayıp almak için

11895- Yolunu bulsa, Töştük'ü

Kurban etmek için,

Kudurasıca telaşa kapılıp,

Yakalayıp öldürüvecek gibi

Heyecana kapılmış.

11900- Ordusu top top bölünmüyor

Canı çıkasica domuz görünmüyor.

Boz karanlık, yükselen toz

Tahmin edersen birçok insan.

Ürküp titreyip koşturup,

11905- Kökdöö'nün nidası ile,

Kaplayacak olan kalabalık gelir,

Ordunun türü bambaşka

Büyük bir gürültüyle gelir.

Heyecanlanıp böğürse

11910- Aklına gelir büyük keder

Can koer eme körünböyt.
 Sırttan Töştük, kebidim uk!
 Barsa kelbes eñ kıyın,
 Degenine köngöndö,
 11915- Kırk bir çaar tulparın
 Taap kelip, bergende,
 Mında da cakpay da sen kaldıñ,
 Barsa kelbes kıyamət
 Kazanına barganda,
 11920- Buyurgan ceti möröyün
 Tegiz kılıp bergende
 Mında da, Töştük, cakpadıñ.
 Asman açık, cer Bürköö
 Kerik minip bil minip,
 11925- Kele catat balbanı,
 Keñiri bolgon talaada
 Kerışti mıktap salganı...
 Aalamga tatıyt körünöt
 Bu Kökdöönün cañcalı.
 11930- Eçenge kolu bölünböyt.
 Tüşüp kalsa toruna
 Can koyor akmak körünböyt,
 Bul Kökdöönün koluna.
 Karmaştı kalıñ kılāt go
 11935- Karmaşsa candı soyot go?
 Bul Kökdöönün köp balban
 Alaman uruş koyot go?
 Tuura candı ayabay.
 Tutuşup uruş kılbasak,
 11940- Tuura karmap soet go?
 Kaptagan eken kalıñ kol,
 Kalıñ kolgo kol salsak,

Canı çıkasica görünmüyor.
 Cesur Töştük, sözümü dinle!
 Gidenin geri dönmediği çok zor,
 Deddiğini yaptığında,
 11915- Kırk bir benekli tulparını
 Bulup getirdiğinde,
 O zaman da yaranamadın sen,
 Gidenin gelmediği kıyametin
 Kazanına vardığında,
 11920- Emrettiği yedi yarışını
 Hepsini başardığında
 O zaman da, Töştük, yaranamadın.
 Gökyüzü açık, yer kapalı
 Gergedan binip fil binip,
 11925- Geliyor pehlivanı,
 Geniş vadide
 İyice kavga ettiler...
 Âlemle eşit görünür
 Bu Kökdöönün kavgası.
 11930- Ordusu hiç bölünmüyor.
 Düşerse tuzağına
 İnsanı sağ bırakacak ahmak görünmüyor,
 Bu Kökdöönün ordusunda.
 Büyük bir savaş yapacaklar gibi
 11935- Kapıştığı insanı kesecek gibi?
 Bu Kökdöönün çok pehlivanı
 Büyük bir kavga koparacak gibi?
 Asil cana acımadan.
 Tutuşup kavga etmezsek,
 11940- Hemen yakalayıp kesecek gibi?
 Kaplamış büyük ordu,
 Büyük orduya saldırarak,

Kaynayt eken bizdin şor?

Balbanı başka Kökdöönün

11945- Alpi kaptap kelatat,

Kökdöo baştap, kömülgür,

Calpi kaptap kelatat.

Aytkanım uşu bilip al,

Igın özüm bilemin,

11950- Sırttanım, menin tilimdi al!

Nayza imerip iktuu say,

Sırttandıgıñ cın bolso,

Coonun aylasın bilip, mıktı say!

Alaygırçan Konokbay

11955- Acal cetse, ölörmün.

Amalım bolso men emi,

Sırttanım, senin özüñö

Karaan bolup berermin», —

Konokbay balban munu aytıp,

11960- Aytıp oozun cıygıça

Kuday betin körsötpö,

Bıkıldap kaptap kol kelet,

Azgana emes, mol kelet.

Abaylasa Töştökkö,

11965- Bir başına zor kelet.

Erenderin, döölörün

Epsiz aydap alıptır,

Çoyunbaş çabar dangılın,

Nayza sayar kambılın

11970- Aldıga aydap alıptır,

Karargandan tünörüp,

Katuu cañcal salıptır.

Kökdöo kelet küölönüp,

Köp koluna süylönüp:

Kaynayacak mı bizim felaketimiz?

Pehlivanı farklı Kökdöo'nün

11945- Alpi kaplayıp geliyor,

Kökdöo başlayıp, gömülesice.

Hepsi kaplayıp geliyor.

Söyleyeceklerim bu bilesin,

Çaresini kendim bilirim,

11950- Yiğidim, benim sözümü dinle!

Mızrak çevirip iyice sapla,

Yiğitliğin gerçekse,

Düşmanın çaresini bulup, iyice sapla!

Alaygır'lı Konokbay

11955- Ecel gelirse, ölürüm.

Çare bulursam ben o zaman,

Yiğidim, sana

Yardımcı olurum», —

Konokbay pehlivan bunu söyleyip,

11960- Söyleyip sözünü bitirinceye kadar

Allah yüzünü göstermesin,

Kaynayıp kaplayıp ordu geliyor,

Az değil, çok geliyor.

Dikkat etse Töştük'e,

11965- Tek başına zor geliyor.

Erenlerini, devlerini

Sayıp getiriyor,

Topuz sallayacak ustasını,

Mızrak saplayacak çeviğini

11970- Önünde getiriyor,

İyice inat edip,

Büyük kavga başlatmış.

Kökdöo gelir tüm gücüyle

Kalabalık askerini azarlayıp:

11975- «Elemandın Töştüğü,

Azıp kelgen akmaktın

Kazan menen karmaşıp,

Muunu ketken bılkıldap,

Közü ketken cıltıldap,

11980- Eti ketip, söök kalgan

Kanı kalgan bir kaşık,

Eti kalgan kök çaşık.

Korkpoy-ürkpöy, balbandar,

Takır kaptap kalgıla!

11985- Azıp-tozup tentirep

Azıp kelgen Töştüktü

Tirüü koyboy, kılıçtap

Emi başın algıla!

Biriñ emes, miñ sayıp,

11990- Miñ-saniñ katar kol salıp,

Oodargıla az esin,

Çıgara çaap meesin,

Tiginen uruş salgıla,

Elemandın Töştüğün

11995- Tim ele karmap algıla!

Tezdik menen öltürböy,

Kordop cürüp öltürüp,

Korduktu koydoy salgıla!

Kalıñ berbey, kız algan

12000- Elemandın Töştüğü,

Kargış tiygen kaday can?

Ezip esin ketirip,

Emgekti mıktap salgıla.

Eki kolun teñ baylap,

12005- Eki közün teñ çukup,

Çıkkıs orgo salgıla.

11975- «Eleman'ın Töştük'ünün,

Yolunu kaybedip gelen ahmağın

Kazan ile kavga edip,

Gücü tükenmiş halsiz düşüp,

Gözünün feri gitmiş,

11980- Zayıf düşüp kemik kalmış

Kanı kalmış bir kaşık,

Bir deri bir kemik kalmış.

Korkmadan ürkmeden pehlivanlar,

Hep birlikte hücum edin!

11985- Yolunu kaybedip şaşırıp

Serseri dolaşan Töştük'ü

Sağ bırakmayıp kılıçtan geçirip

Şimdi başını alın!

Sadece birin değil, binin saplayıp,

11990- Bin tarafından saldırıp,

İyice şaşırtın,

Beynini dağıtarak vurup,

Dimdik kavga edin,

Eleman'ın Töştük'ünü

11995- Sakince yakalayıp al!

Hemen öldürmeden,

Tahkir ederek öldürüp,

Hakaret edin!

Başlık parası vermeden, kız alan

12000- Eleman'ın Töştük'ü,

Lanet olası nasıl bir insan?

Ezip onu şaşırtıp,

İyice eziyet edin.

İki kolunu da bağlayıp,

12005- İki gözünü de oyup,

Çıkılamayan çukura atın.

Tirüü koyboy Töştüktü,
 Tındım kılıp kalgıla!»
 Kökdöö munu aytkanda,
 12010- Balbandardın baarısı
 Katar nayza sundu deyt,
 Balbandardın baarısı
 Kılıçtın mizi kıltıldap,
 Nayzanın uçu cıltıldap,
 12015- Alamandap kol salıp,
 Balban kaynap kol cürüp,
 Kamgak uçkan emedey
 Azır kaynap mol cürüp.
 Mınday dümök kim körgön,
 12020- Türkün-türkün sögülüp,
 Kaptap köp kol körünüp,
 Körüp turup oşondo
 Elemandın sırttandın
 Köñülü caman bölünüp
 12025- Elemandın er Töştük
 Kazan izdep bul baykuş
 Çama çarçap, al ketip,
 Suuga kirgen emespi,
 Kazandan kaytap tartkanda,
 12030- Ayıkpagan çoñ müşkül
 Çuuga kirgen emespi!
 «Tüşkön adam çıkkısız
 Torgo түşkön ekemin.
 Calınsam candı koybogon,
 12035- Çılgıy balaa kan içme
 Kızıtalak bul Kökdöö
 Körgö түşkön ekemin».
 Kan içmeyi çın karmap,

Sağ koymayıp Töştük'ü,
 Yok edin!»
 Kökdöö bunu söylediğinde,
 12010- Pehlivanlarının hepsi
 Sırayla mızrak uzattı derler,
 Pehlivanların hepsi
 Kılıcın keskin tarafı parlayıp,
 Mızrağın ucu ışıdayıp,
 12015- Toplu halde saldırıp,
 Pehlivanların bol olduğu ordu gelip,
 Kamgak gibi uçan nesne gibi
 Şimdi kalabalık halde gelip.
 Böyle felaketi kim görmüş,
 12020- Türlü-türlü sökülüp,
 Kaplayan büyük ordu görünüp,
 Görerek o zaman
 Eleman'ın cesurunun
 Gönlü fena bölünüp
 12025- Eleman'ın er Töştük'ü
 Kazanı izleyip bu miskin
 Hâli harap olup, gücü gidip,
 Suya girmemiş miydi,
 Kazandan geri döndüğünde,
 12030- Bitmeyen büyük ıstırapın biri
 Savaşa girmemiş miydi!
 «Düşen adamın çıkamadığı
 Tuzağa düşmüşüm.
 Yalvarsam canı sağ bırakmayan,
 12035- Sırf felaketli kan içecek
 Lanet olası bu Kökdöö
 Felakete rastlamışım».
 Kan içme isteği canlanıp,

Sır nayza karmap imerdi,
 12040- Kanattuu külük Çalkuyruk
 Takımga tartıp ciberdi.
 Bolot nayza kolgo alıp,
 Kökdöö kandın köp balban,
 Kök cal Töştük kol salgan,
 12045- Eñkeyişte er sayıp,
 Eçenin katar teñ sayıp,
 Baskan ceri birkırap,
 Etine kelgen Çalkuyruk
 Uçuuçuday dıkrırap.
 12050- Cetken cerin kulatıp,
 Kökdöö kandın köp balban,
 Kündöp-tündöp uruşup,
 Töştük saldı çoñ cañcal.
 Kırındı kıyla saldı ele,
 12055- Kıyın takaat bergenin
 Elemandın sırttanı
 Kılıçtap başın aldı ele.
 Bıyak cagın karasa,
 Alaygırçan Konokbay,
 12060- Alaygır menen oynotup,
 Kökdöönün alp, balbanın
 Aydap kırıp soylotup,
 Algan eken Konokbay.
 Elemandın Er Töştük
 12065- Cer üstündö cürgöndö
 Ceke başım zor bolgon,
 Cer aldına tüşköndö
 Cerge kirgen Kökdöögö
 Cetimden caman kor bolgon
 12070- Öödö-tömön karabay,

Boyalı mızrağı tutup çevirdi,
 12040- Kanatlı yürük Çalkuyruk'u
 Kamçılایverdi.
 Çelik mızrağı eline alıp,
 Kökdöö hanın çok pehlivanına,
 Kökcal Töştük saldırdı,
 12045- Aşağıda er öldürüp,
 Bir kaçını birden öldürüp,
 Bastığı yeri parçalayıp,
 Koşuya hazır Çalkuyruk
 Uçacak gibi koşturup.
 12050- Vardığı yeri yıkıp,
 Kökdöö hanın çok pehlivanıyla,
 Gece gündüz savaşp,
 Töştük başlattı büyük kavga.
 Büyük bir katliam başlatmıştı,
 12055- Kuvvetlice karşı duranın
 Eleman'ın cesuru
 Kılıçlayıp başını almıştı.
 Bu tarafına baksa,
 Alaygır'lı Konokbay,
 12060- Alaygır ile koşturup,
 Kökdöö'nün alp, pehlivanını
 Kovup kırıp öldürüp,
 Yenmiş Konokbay.
 Eleman'ın Er Töştük'ü
 12065- Yer üstündeyken
 Yalnız başı güç olan,
 Yer altına indiğinde
 Yere batasica Kökdöö'ye
 Yetimden fena horluk gören
 12070- Aşağı yukarı bakmadan,

Ölümün dep sanabay,
 Ölümdön candı ayabay,
 Kökdöo cayın karasa,
 Kök tulparday at minip,
 12075- Kök temir kalkan ton kiyip
 Kök camınçı camınıp,
 Körör bolsoñ al kapır
 Kök kamanday çamınıp.
 Elemandın sırttanı
 12080- Akıl sanap, kep oylop,
 «Kökdöo menen men emi
 Alışayın» — dep oylop,
 Tüzdöp nayza sunuşup,
 Elemandın sırttanı
 12085- Kökdöo menen uruşup,
 Tüz betteşip barışıp,
 Tüz karmap nayza sayışıp.
 Nayza kıyrıp çıdabay,
 Tutamı koldo kalışıp.
 12090- Aybalta menen salışıp,
 Aybalta başı birkırıp,
 Sabı koldo kalışıp,
 Caraktın baarı birkırıp,
 Çoyunbaş menen çabışsa,
 12095- Başı asmanda dırkırıp.
 Kalktın baarı cardanıp,
 Kökdöo menen Töştükkö
 Karap turdu tandanıp.
 Kezek menen salışıp,
 12100- Kez-kezdeşip kalışıp.
 Tulparlar oozun buruşup,
 Turdu mintip uruşup.

Ölüüm diye düşünmeden,
 Ölümünden korkmadan,
 Kökdöo'nün haline baksa,
 Gök yürük gibi at binip,
 12075- Gök demirden kalkan elbise giyip
 Gök örtü örtünüp,
 Görür olsan o kâfir
 Gök yabancı domuz gibi saldırmış.
 Eleman'ın yiğidi
 12080- Çare arayıp, söz düşünüp,
 «Kökdöo ile ben şimdi
 Dövüşeyim» — diye düşünüp,
 Nişan alıp mızrak saplayıp,
 Eleman'ın cesuru
 12085- Kökdöo ile vuruşup,
 Yüz yüze gelip yürüyüp,
 Düz tutup mızraklarla savaşıp.
 Mızrak kırılıp dayanamadan,
 Sapı elde kalmış.
 12090- Savaş baltası ile dövüşüp,
 Savaş baltasının başı parçalanıp,
 Sapı elde kalıp,
 Silahların hepsi parçalanıp,
 Topuz ile dövüşse,
 12095- Başı gökyüzüne parçalanıp.
 Halkın hepsi hayretle,
 Kökdöo ile Töştük'e
 Bakıp durdular şaşırıp.
 Sıra ile dövüşüp,
 12100- Ara sırada dinlenip.
 Tulparları çevirip,
 Durdular böyle vuruşup.

Çoñ döölörü kutulup,
 Çoburdun baarı tutulup,
 12105- Aygaylaşıp alışıp,
 Kökdöo menen er Töştük
 Arkı-terki çabışıp,
 Mañday-teskey turuşup,
 Mılık atıp, caa tartıp,
 12110- Bılçıldeşip uruşup,
 Tulpardın baarı cutunup,
 Kök temirden tuulga
 Kömürdöy bolup tıtılıp,
 Körgöndör candan tũñülüp,
 12115- Ok ötpögön çopkut ton
 Kancıgaday tilinip,
 Elemandın sırttandın
 Sırttandığı bilinip.
 Elemandın sırttandın
 12120- Isığına batalbay,
 Suuguna catalbay,
 Kökdöo cüröt küyünüp,
 Ayaktay bolgon çakmak et
 Elemandın sırttanı
 12125- Arkasınan Kökdöönün
 Nayza menen buluptur.
 Çamaa, çarçap, al ketip,
 Bütön boydon Kökdöönün
 Taram-taram kan ketip,
 12130- Köktulpar oozun buruptur.
 Köp balbanın çakırıp,
 Kömülgön kapır al Kökdöo
 Kereezin aytıp turuptur:
 «Kökdöo, Kökdöo bolgonum,

Koca devleri kurtulup,
 Beceriksizlerin hepsi yakalanıp,
 12105- Şiddetle bağırıp dövüşüp,
 Kökdöo ile er Töştük
 Sağa sola ,
 Karşı karşıya durup,
 Tüfek atıp, yay çekip,
 12110- Ölesiye dövüşüp,
 Tulparın hepsi ileri atılıp,
 Gök demirden miğfer
 Kömür gibi parçalanıp,
 Görenler canlarından vazgeçip,
 12115- Ok geçmeyen zırhlı elbise
 Terki gibi biçilip,
 Eleman'ın cesurunun
 Cesurluğu bilinmiş.
 Eleman'ın yiğidinin
 12120- Sıcaklığına dayanamadan,
 Soğuğuna direnemedi,
 Kökdöo üzülüyor,
 Ayak kadar olan süzülen et
 Eleman'ın yiğidi
 12125- Arkasından Kökdöo'nün
 Mızrak ile parçalamış.
 Yorulup, gücü gidip,
 Bütün vücudundan Kökdöo'nün
 Her yana dağılan kan gidip,
 12130- Göktulparı durdurmuş.
 Kalabalık pehlivanını çağırıp,
 Gömülesice kâfir o Kökdöo
 Vasiyetini söylemiş:
 «Kökdöo, Kökdöo olalı,

12135- Kökdöo atka kongonum,
 Eçen alp menen karmaşıp,
 Eçen döo menen alışıp,
 Eçenderdi sorgomun.
 Kaza taap ölbödüm,
 12140- Bul öñdöngön balaanı
 Cer üstünön körbödüm.
 Çabışıp çama kelgisiz
 Kızıtalak Töştökkö
 Çarpışkan aman ketkisiz.
 12145- Bargan can aman tartpagan,
 Ölümgö cumşap kıynadım.
 Bargandın baarın talkalap,
 Çıymek boldu sızıktı,
 Kılmak boldu kızıktı.
 12150- Baştamak boldu başıma
 Kişi körbös buzuktu.
 Oñtoylop nayza urdu ele,
 Omurtkamdın beti ooruyt,
 Çoyunbaş menen urganda
 12155- Kapkarañğı şum caydı
 Körüp kala castadım,
 İçi-tışım çok bolup,
 Süylöörgö tilim çok bolup,
 Kıyamattın kistoosun
 12160- Körüp kala castadım.
 Erdik menen şerdigi
 Elemandın Töştüğü
 Kıraandardın özü eken,
 Meni karmap soyuuga
 12165- Örttönüp ketken bul Töştük
 Ölçöp cürgön kezi eken.

12135- Kökdöo adını alalı,
 Çok alp ile savaşıp,
 Çok dev ile dövüşüp,
 Çoğunun kanını emmiştım.
 Vefat edip ölmedim,
 12140- Buna benzeyen felaketi
 Yer üstünde görmedim.
 Vuruşup gücün yetmediği
 Lanet olası Töştük'e
 Çarpan sağ kalmaz.
 12145- Giden insanın sağ kalmadığı,
 Ölüme gönderip eziyet ettim.
 Gidenin hepsini param parça edip,
 Çizecek oldu kader çizgisini,
 Edecek oldu eziyeti.
 12150- Başlayacak oldu başıma (bana)
 Kimsenin görmediği kötülüğü.
 Ustalıkla mızrak sapladı,
 Omurga kemiklerim ağrıyor,
 Topuz ile vurduğunda
 12155- Kapkaranlık kötü bir yeri
 Az daha görecektim,
 İçim dışım kor olup,
 Konuşacak halim kalmayıp,
 Kıyametin zorluğunu
 12160- Az daha görecektim.
 Erlik ile aslanlığı
 Eleman'ın Töştük'ü
 Bahadırın kendi imiş,
 Beni yakalayıp kesmek için
 12165- Yanasıca bu Töştük'ün
 Ölçdüğü an imiş.

Töştük menen karmaşıp,
 Küpsördö darım kübüldü.
 Kürkürögön er Kökdöo
 12170- Kayran candan tünüldü.
 Bilegi coon, taş cürök
 Miñ döönü aman koyobu
 Bul öñdöngön badirek?!
 Degenine könbösöñ,
 12175- Curt, bagınıp berbeseñ,
 Kaşayta közdü oyguday,
 Kaltırbay candı soyguday
 Kırgın kılıp baarıñdı,
 Kızık kılıp talkalap
 12180- Kıyın kılıp salgıday.
 Ölçöösün kördüm Töştüktün:
 Kağış kılıp karmaşkan
 Candardın alı cetkisiz.
 Aylap-cıldap çabışsañ
 12185- Arstandın tişi ötküsüz.
 Maa colugup kalganda
 Kara taz bolup kubulup,
 Özü bölök türündö
 Örttönüp ketken bul Töştük
 12190- Duşman eken zilinde.
 Bir cagınan karasam,
 Kolomtodon kor çıktı,
 Konokbay balban zor çıktı.
 Talaaga birge konuştı,
 12195- Birigip coldoş boluştu.
 Tartıp berdi sırimdı
 Aytıp berdi çınımdı.
 Canımdan kaldım tünülö,

Töştük ile kapışıp,
 Torbadaki barutum döküldü.
 Horuldayan er Kökdöo
 12170- Kıymetli canından vazgeçti.
 Bileği güçlü, taş yürek
 Bin devi sağ koyar mı
 Bu benzeyen kötü?!
 Dediğini yapmazsan,
 12175- Halk, boyun eğip vermezsen,
 Kör edip gözü oyar gibi,
 Kimseyi sağ bırakmadan keser gibi
 Kılıçtan geçirip hepsini
 Eğlenip param parça edip
 12180- Zor duruma sokacak gibi.
 Gücünü gördüm Töştük'ün:
 Çarpışıp kapışan
 Canların gücü yetmez.
 Aylarca yıllarca dövüşsen
 12185- Aslan yenecek gibi değil.
 Bana karşılaştığında
 Kara kel olup değişip,
 Kendi başka şeklinde
 Yanasıca bu Töştük
 12190- Düşman imiş esasında.
 Bir tarafına baksam,
 Ocaktan kor çıktı,
 Konokbay pehlivan kuvvetli çıktı.
 Vadiye birlikte yerleştiler,
 12195- Birleşip yoldaş oldular.
 Anlattı sırrımı
 Söyleyip verdi doğrumu.
 Canımdan vazgeçtim,

Konokbay balban ee bolot,
 12200- Tübümdö menin übümö.
 Elemandın sırttanı
 Cetmek boldu tübümö.
 Kazmak boldu orumdu,
 Kaynatmak boldu şorumdu.
 12205- Salmak boldu başıma
 Bende körgüs sonundu.
 Erge eñkeybes men Kökdöö
 Esim ketip baratat,
 İçi-tışım ört bolup,
 12210- Bugün Kökdöö kaygırdım,
 Denede ceti başı bar,
 Eñ sıykırçı akılman
 Kempirimden ayrıldım.
 Ceti kün tınbay salııp
 12215- Karadöömdü soyuptur.
 Kırk kulaktuu kazanım,
 Bir böyrögün talkalap,
 Mayıp kılıp koyuptur.
 Ceti möröy men koysom,
 12220- Cetöönü katar somdodu,
 Kulak ugup, köz körgön
 Cer aldında döölördö
 Kuturgan mınday bolbodu
 Balbandığı başkaça
 12225- Balaaga kelgen kaday can?» —
 Armanın aytıp eline.
 Aytıp oozun cıygıça,
 Alaygıra kamçı urup,
 Konokbay balban cetkeni.
 12230- Cetken cerde Kökdöönün

Konokbay pehlivan sahip olur,
 12200- Sonunda benim mücevherime.
 Eleman'ın cesuru
 Son verecek oldu hayatıma.
 Kazacak oldu çukurumu,
 Bozacak oldu rahatımı.
 12205- Salacak oldu başıma
 Kulun görmediği sonu.
 Ere boyun eğmeyen ben Kökdöö
 Korkuyorum,
 İçim dışım yanıp,
 12210- Bugün Kökdöö kederlendim,
 Gövdesinde yedi başı var,
 Çok sihirci akıllı
 Kempirimden ayrıldım.
 Yedi gün dinlenmeden kavga edip
 12215- Karadöö'mü yok etmiş.
 Kırk kulplu kazanımı
 Bir tarafını param parça edip,
 Kusurlu etmiş.
 Yedi yarış ben düzenlesem,
 12220- Yedisini sıra ile kazandı,
 Kulağın duyup, gözün gördüğü
 Yer altındaki devleri
 Böyle kuduran olmadı
 Pehlivanlığı faklı
 12225- Bela getiren nasıl can?» —
 Ukdesini anlatıp halkına.
 Söyleyip sözünü bitirinceye kadar,
 Alaygıra kamçı vurup,
 Konokbay pehlivan geliverdi.
 12230- Yetiştigi yerde Kökdöö'nün

Başında temir kalkanın
 Irgıta koyup ötkönü.
 Balbanı kaptap bargıça,
 Kökdöö kandın başına
 12235- Kötörüp kayta salgıça,
 Elemandın sırttanı
 Tozonun toodoy buratıp,
 Çalkuyruk menen çuratıp,
 Kayran katın Kenceke
 12240- Kaalap bergen aç bolot,
 Karmagan eken sabınan,
 Suurgan eken kabınan.
 Iızıkanıp oşondo,
 Elemandın sırttanı
 12245- Kılıçtı kolgo aldı ele.
 Kaardangan kapırdı.
 Kadimki Kökdöö baatırdı,
 Kakiyıp turup oşondo,
 Şiltep kelip öttü ele,
 12250- Başı ketti bırkırap,
 Badıraygan Kökdöönün
 Canı ketti çırkırap.
 Kalgan curttun baarısı,
 Caşı menen karısı
 12255- Attan tüşüp cügürüp,
 Tizesi cerge bögülüp,
 Salam aytıp sabılıp,
 Çurkuraştı oşondo
 Er Töştökkö calınıp:
 12260- «Kanımız akmak emespi,
 Elemandın sırttanı,
 Kaliñ curtta ne cazık?

Başında demir kalkanını
 Fırlatıp çarparak geçti.
 Pehlivanları gidinceye kadar,
 Kökdöö hanın yanına
 12235- Kaldırıp yeniden alıncaya kadar,
 Eleman'ın yiğidi
 Tozunu dağ gibi buram buram çıkarıp,
 Çalkuyruk ile koşturup,
 Kıymetli kadın Kenceke
 12240- Hazırlayıp verdiği keskin çeliği,
 Tutmuş sapından,
 Çekip çıkarmış kabından.
 Bağırarak o zaman,
 Eleman'ın yiğidi
 12245- Kılıcını eline almıştı.
 Hiddetlenen kâfiri.
 Eski Kökdöö yiğidi,
 Dimdik olarak o zaman,
 Gelip sallayıp geçmişti.
 12250- Başı paramparça olup,
 Büyükçe (faltaş) gibi açılan) Kökdöö'nün
 Canı gitti bağırıp çağırarak.
 Geride kalan halkın hepsi,
 Genci ile yaşlısı
 12255- Attan inip koşturup,
 Dizleri yere bükülüp,
 Selam verip boyun eğip,
 Hep birlikte o zaman
 Er Töştük'e yalvarıp:
 12260- «Hanımız ahmaksa,
 Eleman'ın yiğidi
 Kalabalık halkın ne günahı var?

Begibiz akmak emespi,
Beker curtta ne cazık?

12265- Cer caynagan el mına,
Cetkire kırsañ biz mına,
Eki tizgin, bir çılbr

Emi kolgo ilıñiz,
Kırgın kılbay el-curttu,

12270- Sırttan er, özüñ biliñiz!»

Kalayık emi oşondo
Kaptap tüştü aldına,
Curt bagınıp, el tolup,
Kökdöönü caylap ciberip.

12275- Kalıñ curt menen el bolup,

Cer aldınan Er Töştük

Sırttandığın bilgizip,

Er Konokbay baatırğa

Altın taacı kiygizip.

12280- Altın takka mingizip,

Kalkka kabar saldı deyt,

Elemandın sırttanı

Er Konokbay baatırdı

Kan kötörüp saldı deyt.

12285- Eki tizgin, bir çılbr

Er Konokbay baatırñ

Emi kolgo aldı deyt,

Er sırttanı Töştüktün

Arkası tiyip kaldı deyt.

12290- Konokbay cayı uşunday:

Sandırğaluu kan bolup,

Salakaluu can bolup,

Ordo kütüp, kan bolup,

Oluyazaada can bolup,

Beyimiz ahmaksa,

Halkın ne günahı var?

12265- Kalabalık halk burada,

Yok edeceksen biz burada,

İki dizgin bir yular

Şimdi elinize alınız,

Yok etmeden milleti,

12270- Yiğit er, siz hakim olunuz!»

Halk o zaman orada

Kaplayıp geldi önüne,

Halk boyun eğip, millet toplanıp,

Kökdöö'yü öldürüp.

12275- Kalabalık halk ile bir olup,

Yer altından Er Töştük

Cesurluğunu bildirip,

Er Konokbay yiğide

Altın tacı giydirmiş.

12280- Altın tahta oturtup,

Halka haber verdi derler,

Eleman'ın yiğidi

Er Konokbay yiğidi

Han yaptı derler.

12285- İpleri eline alıp

Er Konobay yiğidin

O zaman eline aldı der,

Er yiğidi Töştük'ün

Yardımlı dokundu derler.

12290- Konokbay'ın hâli böylece:

İyi giyinmiş han olup,

Hatrı sayılır insan olup,

Karargâh sahibi olup, han olup,

Evliya gibi biri olup,

12295- Kol karmaşkan coldoşu
 Kordukta cürüp çoñ bolup
 Konokbayday can bolup
 Oñu menen solunda
 Sütköl, mayköl bar bolup
 12300- Elemandın sırttanı
 Cer aldında coldu alıp,
 Bıytıküñ menen Külayım,
 Eki suluu kız alıp,
 Oylogonu Kenceke
 12305- Köp kızıkkı er Töştük.
 Batpay ketken emespi,
 Ceti Kün ele bir turup,
 Andan aşık canına
 Catpay ketken emespi,
 12310- Şamal aydap oodargan,
 Duuga ketken emespi.
 Basılbagan balaaluu,
 Elemandın sırttanı
 Çuuğa ketken emespi.
 12315- Kanattuu kuş kattagıs
 Cerge ketken emespi,
 Azgıruuçu azgırıp,
 Elemandın sırttanı
 12319- Selge ketken emespi.

12295- Birbirinin elinden tuttuğu yoldaşı
 Hakarete uğrayıp halk büyüğü olup
 Konokbay gibi insan olup
 Sağ ile solunda
 Bolluk, bereket var olup
 12300- Eleman'ın yiğidi
 Yer altında yola çıkıp,
 Bıytıkün ile Külayım,
 İki güzel kızı alıp,
 Düşündüğü Kenceke
 12305- Çok eğlence er Töştük'e.
 Çok gelmişti,
 Sadece yedi gün kalıp,
 Ondan fazla orada
 Kalmamıştı,
 12310- Rüzgârın devirip sürdüğü,
 Gürültüye gitmemiş miydi.
 Bitmeyen felaketli
 Eleman'ın yiğidi
 Gürültüye gitmemiş miydi.
 12315- Kanatlı kuşun uğramadığı
 Yere gitmemiş miydi,
 Baştan çıkarıcı azdırıp,
 Eleman'ın yiğidi
 12319- Sele uğramamış mıydı.

**41- TÖŞTÜK ALPKARAKUŞKA MİNİP, CER
ÜSTÜNÖ KAYTA ÇIKKANI**

12320- Elemandın sırttanı,
Boz kaşatka toktodu,
Ertegi tüşüp esine
Emi dartın kozgodu.
Bolkulday basıp ayanıp,
12325- Boz kelteni tayanıp,
Köñülü ketip bölünüp,
Közünün çaşı tögülüp
«Cer aldına tüşkönüm,
Ceti cılga toldu go?
12330- Cetkileñ cardı körö albay,
Uşunday şumduk boldu go?
Çalginga minsem Çalkuyruk,
Uşundan bölök buudan cok,
Eñkeyip ketsem esil baş,
12335- Uşundan bölök tuugan cok.
Azıp-tozup kor bolup,
Ar müşkülgö kabılıp,
Arık bolup turamın,
Ceti cıl katar curt körböy,
12340- Karıp bolup turamın.
Cetken cerdi talkalap,
Baatır bolup turamın.
Köödöndön aktı kara kan,
Kömülüp ketti kayran can!»
12345- Muunum boşop şılkıldap
Tutalandı kayran can
Bassa tize бүктөлүп,
Elemandın sırttandin
Başına caman kün kelip.

**41- TÖŞTÜK'ÜN ALPKARAKUŞ'A BİNİP,
YER ÜSTÜNE YENİDEN (GERİ) ÇIKMASI**

12320- Eleman'ın cesuru,
Boz tepede durakladı,
Eski günler gelip aklına
O zaman kederlendi.
Titreyerek yürüyüp kendisine acıyıp,
12325- Boz tüfeğe dayanıp,
Gönlü gidip bölünüp,
Gözünün yaşı dökülüp
«Yer altına ineli
Yedi yıl geçmiş?
12330- Güzel sevgiliyi göremeden,
Böyle tuhaf işler oldu ya?
Kanadına binsem Çalkuyruk'un,
Bundan başka yürük yok,
Yaşlanıp gitsem garip baş,
12335- Bundan başka hısım yok.
Gurbet düşüp hor görülüp,
Her türlü zorlukla karşılaşıp,
Bitkin hâldeyim.
Yedi yıldır vatanımı görmeden,
12340- Garip hâldeyim.
Gittiğim yeri param parça edip,
Yiğit oldum.
Vücuttan aktı kara kan,
Gömülüp gitti kıymetli canı!»
12345- Elim ayağım tutmayıp
Hırslandı kıymetli canı
Yürüse dizi бүкүлүп,
Eleman'ın yiğidinin
Başına kötü gün geldi.

12350- Sanaası saylap bölünüp,
 Elemandın sırttandin
 Ölüüçü türü körünüp.
 Canındagi Çalkuyruk
 Çılbırdan karmap oşondo,
 12355- Bulkup-silkip aldı ele,
 Çalkuyruk tulpar oşondo
 Saka bolup kaldı ele.
 Ala koyup oşondo,
 Can kaltaga saldı ele.
 12360- Alpkarakuş kanatın,
 Kisesinen aldı ele,
 Tütötüp otko saldı ele.
 Açıp közdü cumguça,
 Anday-mınday degiçe,
 12365- Kuuşurulup kürküröp,
 Kanatının küüsünö
 Cer ayrıldı dürküröp.
 Cıgaç sınıp, taş kulap,
 Kara kuştı körgöndö,
 12370- Er Töştüktön bölök can
 Esinen tanıp kaldı ele.
 Alpkarakuş zor kuştun
 Zordugu toonun teñindey.
 Körüngön candı cegidey,
 12375- Közü köldün ordunday,
 Körüngöndü sorguday.
 Didaarı suuk, zaarı küç,
 Er sırttanı bolboso,
 Alpkarakuş oşondon
 12380- Başka candın baarısı,
 Amanat candan küdür üz.

12350- Kederlenip yüreği bölünüp,
 Eleman'ın yiğidi
 Ölecek gibi göründü.
 Yanındaki Çalkuyruk'u
 Yularından tutup o zaman,
 12355- Sertçe silkip almıştı,
 Çalkuyruk tulpar o zaman
 Sakaya (aşığa) dönüştü.
 Eline alıp o zaman,
 Yan torbasına koymuştu.
 12360- Alpkarakuş kanadını,
 Kesesinden almıştı.
 Tutuşturup ateşe atmıştı.
 Göz açıp yumuncaya kadar
 Şöyle böyle deyinceye kadar,
 12365- Büzülüp gürleyip,
 Kanadının çıkarttığı rüzgârdan
 Yer ayrıldı titreyip.
 Ağaç kırılıp, taş yuvarlanıp,
 Kara kuşu gördüğünde,
 12370- Er Töştük'ten başka insanlar
 Korkudan bayılmışlardı.
 Alpkarakuş koca kuşun
 Büyüklüğü dağın yarısı kadar.
 Gördüğü insanı yiyecek gibi,
 12375- Gözü gölün çukuru gibi,
 Karşısına çıkanı yutacak gibi.
 Sevimsiz, hiddetli,
 Er yiğidi olmazsa,
 Alpkarakuşun kendisinden
 12380- Diğer insanların hepsi,
 Emanet canlarınızdan ümidizi kesin.

Kara kuş kelip kongondo,
 Cer çaypalıp, suu caynap,
 Cerge alamat boldu ele.
 12385- Teköörü temir turbaybı,
 Teminse candı kırbaybı?
 Cünü sonun canıbar,
 Töştük emes, bul alp kuş
 Alıp uça köp candı,
 12390- Çımçıktay iler alı bar.
 Eleman'ın sırttanı
 Bolkulday basıp ayanıp,
 Boz kelteni tayanıp,
 Akka moyun burdu ele
 12395- Alpkarakuş dosuna
 Emi kepti kıldı ele:
 «Öçkön otum tamızçı, dosum,
 Ölgön canım tırgızçı, dosum,
 Kapanı baştan ketirçi, dosum,
 12400- Alal carım Kenceke,
 Kencekege cetkirçi, dosum!
 Kaardu coldon kutultup
 Cakşı colgo baştaçı dosum,
 Kapamdı açıp taštaçı, dosum.
 12405- Kaadalu colgo baştaçı, dosum.
 Acal cetip ölbödüm, dosum,
 A düynö cüzün körbödüm dosum.
 Ataşkan menen cürbödüm, dosum.
 Aklıp bala süybödüm, dosum.
 12410- Kapanı baştan ketirgin, dosum,
 Samagan cerge cetkirgin, dosum,
 Çıguuçu colum karap ber, dosum.
 Bir işime carap ber, dosum.

Kara kuş gelip konuğunda,
 Yer sallanıp, su basıp,
 Yere alamet olmuştı.
 12385- Pençesi demirdenmiş,
 Vursa insanı öldürmez mi?
 Yünü güzel hayvancağız,
 Töştük'ü değil, bu alp kuş
 Alıp uça çok insanı,
 12390- Ufak kuşu kaldırır gibi hâli var.
 Eleman'ın yiğidi
 Yavaşça yürüyüp kendisine acıyıp,
 Boz tüfeğe dayanıp,
 Hakk'a boyun eğmişti.
 12395- Alpkarakuş dostuna
 O zaman olanları anlattı:
 «Sönen ateşimi yaksana, dostum,
 Ölen canımı diriltsene, dostum,
 Kederi başımdan gidersene, dostum,
 12400- Temiz sevgilim Kenceke,
 Kenceke'ye götürsene, dostum!
 Sıkıntılı yoldan kurtarıp
 İyi yola soksana dostum,
 Sıkıntımı gidersene, dostum.
 12405- Doğru yola başlasana, dostum.
 Ecel gelip ölmedim, dostum,
 O dünya yüzünü görmedim dostum.
 Nişanlım ile yürümedim, dostum.
 Elime alıp çocuk sevmedim, dostum.
 12410- Kederi başımdan gider, dostum,
 İstedğim yere ulaştır, dostum,
 Yukarı çıkacak yolu göster, dostum.
 Bir işime yara, dostum.

Oorugan cerim basıp ber, dosum.

12415- Umaçtay közüm açıp ber, dosum.

Tilegim bergin koluma, dosum,

Mingize körgün conuña, dosum».

Karakuş anda munu aytat:

Eñ tañ kalar şumdu aytat.

12420- «Asmandan altı uruu cıldız kozgolduk, Töştük

Akırettik dos bolduk, Töştük.

Cer üstünön kelgensiñ, dosum,

Acıdaardın kolunan

Baldardı alıp bergensin, dosum.

12425- Abıdan sanaañ tındıram, dosum.

Kapañdın baarın ketirem, dosum.

Samagan yerge cetkirem, dosum,

Menin tamagım caman küçüm köp, dosum!

Col azık bizde bolsun töp, dosum!

12430- Saparda cürsöm men özüm

Oñ butuma kırk bugu

Sol butuma kırk bugu,

Azık alıp cürüüçü elem, dosum,

Seksen bugu aluuçu elem, dosum,

12435- Anan cerdi çalçu elem, dosum

Ceti kün taman ötküçö,

Cerdin üstün çaluuçumun.

Büzügüñdü ketirem dosum,

Tilegiñe cetkirem, dosum.

12440- Keteriñ anda bilgemin.

Saga bir kızmat kılsam dep,

Ceti cıl kütüp cürgömün, dosum».

Elemandın sırttanı

Aytıp oozun cıygıça

12445- Özü atkan bugudan

Ağrıyan yerime iyileştir, dostum.

12415- Faltaşı gibi gözümü aç, dostum.

Dileğim ver elime, dostum,

Bindir sırtına, dostum».

Karakuş o zaman bunu söyler:

Çok şaşılacak şeyler söyler:

12420- «Gökyüzünden altı kabile yıldız hareket ettik, Töştük

Ahretlik dost olduk, Töştük.

Yer üstüne gelmiştin, dostum,

Ejderhanın elinden

Yavruları kurtarmıştın, dostum.

12425- Bütün kederini dindireceğim, dostum.

Sıkıntının hepsini gidereceğim, dostum.

İstedığın yere götüreceğim, dostum,

Ben pis boğazlıyım gücüm çok, dostum!

Yetecek kadar yol azığı olsun, dostum!

12430- Sefere çıksam ben kendim

Sağ bacağıma kırk geyiği

Sol bacağıma kırk geyiği,

Erzak olarak alırdım, dostum,

Seksen geyik alırdım, dostum,

12435- Ondan sonra yer üstünde gezerdim, dostum

Yedi gün yoruluncaya kadar,

Yerin üstünü yoklardım.

Büzügüñdü getireceğim dostum,

Dileğini yerine getireceğim, dostum.

12440- Gideceğini o zaman anlamıştım.

Sana bir hizmet etsem diye,

Yedi yıldan beri bekliyordum, dostum».

Eleman'ın yiğidi

Söyleyip sözünü bitirinceye kadar

12445- Kendi vurduğu geyikten

Oñ butka ildi bir kırktı,
 Sol butka ildi bir kırktı,
 Eleman'ın sırttanı
 Külayım menen bıytı küñ,
 12450- Töştük menen bul üçöö
 Arkı-terki mindi ele.
 Alpkarakuş oşondo
 Azıp uçup cürdü ele.
 Kündö tınıp kalgan cok,
 12455- Elemandın sırttanı
 Öngön menen arman cok.
 Kün böksörüp, ay öttü,
 Aradan kança maal öttü.
 Alpkarakuş erendin
 12460- Çama çarçap, al ketti.
 Alpkarakuş munu aytat,
 Eç bir can bilbes şumdu aytat:
 «Er Töştüğüm, bir toosuñ,
 Çalkuyruğuñ eki too,
 12465- Üç toonu katar kötörgön
 Kara kuşta bet barbı?
 Azık kılar et barbı, dosum?
 Çama çarçap, al ketti, dosum,
 Oozumdan kara kan ketti, dosum.
 12470- Kanatımdan küü ketti, dosum,
 Kaptalımdan düü ketti, dosum,
 İki köz ketti alayıp, dosum
 Eki but ketti şalayıp, dosum.
 Alpkarakuş kurganıñ
 12475- Epsiz uçup aldı ele, dosum,
 Cer üstünö çıguuga
 Eki kündük kaldı ele, dosum.

Sağ bacağa astı kırk tane,
 Sol bacağa astı kırk tane,
 Eleman'ın yiğidi
 Külayım ile Bıytıkün,
 12450- Töştük ile bu üçü
 Önlü arkalı binmişlerdi.
 Alpkarakuş o zaman
 Hızla uçuyordu.
 Hiç dinlenmediler,
 12455- Eleman'ın yiğidi
 Hiç sıkıntı ve ukde yok.
 Gün batıp, ay geçti,
 Aradan çok vakit geçti.
 Alpkarakuş erenin
 12460- Yorulup, gücü gitti.
 Alpkarakuş bunu söyler,
 Kimsenin bilmediği şeyler söyler:
 «Er Töştük'üm, bir dağ kadarsın,
 Çalkuyruk'un iki dağ kadar,
 12465- Üç dağı birden taşıyan
 Kara kuşta utanacak yüz mü var?
 Yemek için et var mı, dostum?
 Yoruldum, gücüm tükendi, dostum,
 Ağzıma kara kan geliyor, dostum.
 12470- Kanadımın gücü tükendi, dostum,
 Vücudumun hali kalmadı, dostum,
 İki gözün feri gitti, dostum
 İki bacak takatten düştü, dostum.
 Alpkarakuş zavallın
 12475- Çok uçtu, dostum,
 Yer üstüne çıkmaya
 İki günlük yol kaldı, dostum.

Cazayıl tüşüp moynuma

Ölgölü ketip baratam, dosum.

12480- Caman açka men bolup,

Ölgölü ketip baratam, dosum.

Öçüp baram, tamızçı, dosum,

Ölüp baram, tirgizçi, dosum!»

Elemandın sırttandin

12485- Köñülü ketip bölündü,

Közdön çaşı tögüldü,

Körör bolso oşondo,

Alpkarakuş oşondo

Ildıylap uçkan köründü.

12490- «Bul calgandın azabın

Körgölü kelgen ekemin.

Azap menen kurgan can

Ölgölü kelgen ekemin

Ölüü emesmin tirimin emi.

12495- Ölgön candın birimin emi,

Tozoktun canın körgömün

Cer astına tüşköndö

Men oşondo ölgömün».

Kese çaynap erindi,

12500- Erdikti epsiz saldı deyt,

Eki iyri takımdan

Könöktöy bolgon kök etti

Eköönü kesip aldı deyt.

Sandan alga al etti

12505- Alpkarakuş oozuna

Azık kılıp saldı deyt.

Etti cutup kara kuş:

«Suusunumdu kandırdıñ, Töştük

Suusununı kудay kandırsın, Töştük.

Cazayıl düşüp boynuma

Ölmek üzereyim, dostum.

12480- Aç bir şekilde,

Ölmek üzereyim dostum.

Sönmek üzereyim, tutuştı, dostum,

Ölmek üzereyim, dirilt, dostum!»

Eleman'ın yiğidinin

12485- Gönlü gidip bölündü,

Gözünden yaşı döküldü,

Dikkat etse o zaman,

Alpkarakuş'un o zaman

Aşağıya doğru alçalıp uçtuğu göründü.

12490- «Bu yalan dünyanın eziyetini

Görmek için gelmişim.

Azap içinde zavallı can

Ölmek için gelmişim

Ölü değil diriyim şimdi.

12495- Ölecek canın biriyim şimdi,

Cehennem görmüşüm

Yer altına düştüğünde

Ben o zaman ölmüşüm».

Keserek çiğneyip dudağı,

12500- Erliğı hesapsız gösterdi derler,

İki baldırından

Kocaman parça etinden

İki parça kesip almıştı derler.

Baldırdan kestiğı o eti

12505- Alpkarakuş ağzına

Azık olarak soktu derler.

Eti yutup kara kuş:

«Susuzluğumu giderdin, Töştük

Susuzluğunu Kудay gidersin, Töştük.

12510- Kanatıma küü berdiñ, Töştük,
 Bar boyuma duu berdiñ, Töştük.
 Al-küçümdü toldurduñ, Töştük,
 Ketilgen kanat cetiltip,
 Akılımdı bolturdun, Töştük.
 12515- Alpkarakuş men dosun,
 Kayrattanıp er boldu, Töştük,
 Maga bergen uşul et
 Miñ bugu menen teñ boldu, Töştük.
 Kubatıma keltirdiñ,
 12520- Cer üstünö çıkkanda
 Kubanıç menen sen ötkün, Töştük.
 İrmegen kanat büktördüñ, Töştük
 Baştığı ele küçümdön
 Ceti ese artık küç berdiñ, Töştük.
 12525- Degeniñe könörüm, Töştük,
 Kıyamattık özüñö
 Coldoş bolup berermin, Töştük».
 Kanattuu kuş kep aytıp,
 Ubadanı bek aytıp,
 12530- Rakmattı köp aytıp,
 Aman-esen sırttandı
 Cer üstünö çıkarıp,
 Alpkarakuş dostusu
 Cer aldınan ketkizdi,
 12535- Cer üstünö cetkizdi.
 Alpkarakuş dosunun
 Tilegi menen boldu ele.
 Oñkoygon toonun urçukka,
 Oñuraygan tumşukka,
 12540- Alıp barıp kondu ele.
 Oñ cagina karasa,

12510- Kanadıma güç verdin, Töştük,
 Bütün vücuduma güç-kuvvet verdin, Töştük.
 Kuvvetimi gücümü doldurdun, Töştük,
 Kırılan kanat iyileşip,
 Aklımı başına getirdin, Töştük.
 12515- Alpkarakuş ben dostun
 Gayrete gelip er oldu, Töştük,
 Bana verdiğin bu et
 Bin geyik ile denk oldu, Töştük.
 Kuvvet verdin,
 12520- Yer üstüne çıktığında
 Sevinç içinde sen ömür sür, Töştük.
 Kanat gerip büktürdün, Töştük
 Eski gücümden
 Yedi kat fazla güç verdin, Töştük.
 12525- Dediğini yaparım, Töştük,
 Ebediyen sana
 Yoldaş olurum, Töştük».
 Kanatlı kuş söz söyleyip,
 Sağlam söz verip,
 12530- Teşekkürü çok söyleyip,
 Sağ salim yiğidi
 Yerüstüne çıkarıp,
 Alpkarakuş dostu
 Yeraltından çıkarttı,
 12535- Yer üstüne ulaştırdı.
 Alpkarakuş dostunun
 Dileği ile olmuştu.
 Tepetaklak dağın burnuna,
 Apaçık duran burna,
 12540- Götürüp konmuştu.
 Sağ tarafına baksa,

Kaşattuu kayıp bulakka
 Elemandın sırttanı
 Barıp konok boldu emi.
 12545- Elemandın sırttanı
 Çıkanaktap tınç alıp,
 Çırım etip uyku alıp,
 Kıbılanı baştanıp,
 Akkañkını cazdanıp,
 12550- Alda kaçça kün-tünü,
 Alp uykunu saldı ele.
 Cer üstünö sırttan er
 Aman çıgıp aldı ele.
 Aldaga şügür cat aytıp,
 12555- Baabedindi bat aytıp,
 Moynuna kurun salınıp.
 Caratkanga calınıp,
 Cer üstünön añ uulap,
 Salbırına kamınıp,
 12560- Tañ kaşkayıp sürgöndö,
 Cerge carık tiygende,
 Tañ sögülüp turganda,
 Tañ aldında muzdak cel
 Zırıldap emi urganda,
 12565- Elemandın sırttanı
 Erigip kalgan kayran er
 Çalkuyruktu mindi ele,
 Adır, beles, moynokko
 Salgan boydon cürdü ele.
 12570- Salıp çıgıp karasa,
 Adır-küdür körünöt,
 Adırdın çöbü tögülöt.
 Arkar menen kulcası

Tepeli kayıp pınara
 Eleman'ın yiğidi
 Gidip misafir oldu o zaman.
 12545- Eleman'ın yiğidi
 Yan yatıp dinlenip,
 Kestirip uyuyup,
 Kibleye niyet edip,
 Akkañkını (eyer) yaslanıp,
 12550- Çok gün, çok gece,
 Alp uykusuna dalmıştı.
 Yerüstüne yiğit er
 Sağ ulaşmıştı.
 Allah'a durmadan şükredip,
 12555- Baabaedin'e Fatiha okuyup,
 Boynuna kemerini asıp.
 Allah'a yalvararak,
 Yerüstünde avlanıp,
 Uzak bir yere ava hazırlanıp,
 12560- Tan ağarıp söktüğünde,
 Yere ışık değdiğinde,
 Tan söküldüğünde,
 Tan vaktinde soka soğuk rüzgâr
 Esip o zaman vurduğunda,
 12565- Eleman'ın yiğidi
 Boş durmaktan sıkılan kıymetli er
 Çalkuyruk'a binmişti,
 Tepe, sırt, geçide
 Doğru hareket etmişti.
 12570- Hareket edip çıkıp baksa,
 Tepeli çukurluklu görünür,
 Tepenin otu dökülür.
 Arkarı ile kulcası

Dañ salıp oynop bölünöt.

12575- Adırğa Töştük caylanıp,

Altı maral, beş bugu

Atıp alıp baylanıp,

Eki ayımdın kaşına

Azır Töştük keldi ele.

12580- Cerden başka cer kördü,

Tögöröktün tört burçun

Beyişke katar teñ kördü.

Arıştı keret Çalkuyruk

Ayabay külöt er Töştük.

12585- Külküsü kündü batırdı,

Elemandın sırttandın

Külpöñü tañdı atırdı.

Köñülü ösüp bölünüp,

Cer üstünö çıkkanda

12590- Cerdegi tokoy, akkan suu

Beyişke katar körünüp,

Bek sagıngan sırttanıñ,

Oşo kelgen cerine

Cata berdi kerilip.

12595- Muñdanıp bulbul sayrasa,

Muñduu candar ukkusuz,

Muñduu bolgon sırttanıñ

İçinen karış çıkkısız.

Arkar atıp, kulan kuup,

12600- Elemandın sırttanı

Abıdan carık künü tuup.

Eçen kün boldu çın örgüp,

Erikse elik attı ele,

Erikpese, al cerde

12605- Erkin oynop cattı ele.

Neşeyle oynayıp görünür.

12575- Yamaca Töştük yerleşip,

Atlı maral, beş geyik

Vurup bağlayıp,

İki hanımının yanına

O zaman Töştük gelmişti.

12580- Yerden başka yer gördü,

Dünyanın dört tarafını

Cennetle denk gördü.

Geniş adımlarla Çalkuyruk

Çok güler er Töştük.

12585- Gülüşü günü batırdı,

Eleman'ın yiğidi

Parıltısı şafağı söktürdü.

Gönlü büyüyüp bölünüp,

Yer üstüne çıktığında

12590- Yerdeki orman, akan su

Cennete denk görünüp,

Çok özleyen yiğidin

O geldiği yerine

Yattı kaldı caka satıp.

12595- Kederlenip bülbül ötse,

Kederli canlar duyacak gibi değil,

Kederli olan yiğidin

İçinden hiç çıkacak gibi değil.

Arkar vurup, kulan kovalayıp,

12600- Eleman'ın yiğidi

Neşesi iyice yerine gelip.

Birçok gün geçti dinlendiğine,

Canı sıkılınca elik avladı,

Canı sıkılmazsa, o yerde

12605- Dilediği gibi eğlendi.

Buuluxsa bugu attı ele.

Buulukpasa al cerde,

Bugu cok oynop cattı ele.

Er Töştüktün Çalkuyruk

12610- Bugunu kuusa kutkarbas,

Buurukkan külük, sal moyun.

Bugunu kuup, añ kılıp,

12613- Buulukkan Töştük saldı oyun.

Canı istediğinde geyik avladı.

Canı istemezse o o yerde,

Sıkıntısız eğlendi.

Er Töştük'ün Çalkuyruk'u

12610- Geyiği kovalasa kurtarmaz,

Hızını alamayan yürük, boyun eğdi.

Geyiği kovup, avlayıp,

12613- Yerinde duramayan Töştük eğlenceye battı.

**42- TÖŞTÜK ALTIN MÜYÜZDÜÜ
BUGUNU KUUP OLTURUP
ÇOYUNKULAKKA COLUKKANI, ANDAN
ÇALA ÖLÜK BOLUŞU**

Altın müyüz ay bugu
12615- Aldınan kaça berdi ele,
Kaçkanın Töştük kördü ele,
Olbuy-solbuy kamçı urup,
Oñ-tetiri teminip,
Elemandın sırttanı
12620- Esepsiz kuuy berdi emi,
Topurak uçup, toz küygön
Belge çeyin kuudu ele,
Buursun tiygen çiyin cok.
Suur kazgan iyin cok,
12625- Cerge çeyin kuudu ele.
Akaktağan artık çöl,
Tuura cagı şorduu köl
Belge çıga barganda,
Berendin cayın suraba,
12630- Altın ooz sır cebe
Azır kolgo aldı emi
Taña baylap bugunu,
Oşondo atıp kaldı ele,
Eti şirin, söögü bal,
12635- Er sırttanga kezikken
Esebi cok kaday can?
On eki dañ-dañ ciligin
Çagıp Töştük toydu ele,
Oloñ tartar şirin et
12640- Kaktap Töştük koydu ele.
Astındagı Çalkuyruk

**42- TÖŞTÜK'ÜN ALTIN BOYNUZLU
GEYİĞİ KOVALAYARAK ÇOYUNKULAK'A
RASTLAMASI, ONUN ELİNDEN YARI ÖLÜ
(ÖLECEK GİBİ) OLUŞU**

Altın boynuzlu ay geyiği
12615- Önünden kaçivermişti,
Kaçtığını Töştük görmüştü,
Soldan sağdan kamçı vurup,
Bir sağından, bir solundan böğrünü tekmeleyip,
Eleman'ın yiğidi
12620- Uzun süre arkasına düştü o zaman,
Toprak uçup, toz yanıp
Geçide kadar kovmuştu,
Sabanın değdiği yerin olmadığı.
Dağ sıçanının kazdığı inin olmadığı,
12625- Yere kadar kovmuştu.
Çok sıcak çöl,
Yan tarafı tuzlu göl
Geçide ulaştığında,
Yiğidin hâlini sorma,
12630- Altın ağızlı cilalı oku
Hemen eline aldı o zaman
Nişan alarak geyiği,
O zaman avladı,
Eti şirin, kemiği bal,
12635- Er yiğidine rastlayan
Nasıl bir varlık?
On iki tam ilikli kemiğinin
İliğini çıkartıp Töştük doymuştu,
Kolan çeker şirin etini
12640- Kurutup Töştük koymuştu.
Altındaki Çalkuyruk'un

Eerin alıp caydaktap,
 Aldındaki cınarga
 Asa baylap oşondo,
 12645- Caydaktap suutup saldı ele.
 Çayıñgini camınıp,
 Aç bolottu salınıp,
 Elemandın sırttanı
 Alp uykusun saldı ele.
 12650- Tañ mezgili bolgondo
 Uykudan çoçup oygonup,
 Çukuranıp oñdonup,
 Oñ cagına tolgonup,
 Çukuranıp oygonso
 12655- Çıñ-çıñ ünü çıñ çıgat
 Çımırkanıp bek çıgat,
 Tıñşap turup baykasa,
 Kulak-murun cep çıgat.
 Bir çuñkurdan çıkkın ün
 12660- Kulak murun cep çıgat.
 Al çuñkurdu karasa,
 Ar sonundu kaalasa,
 Karap tursa çuñkurdu
 Kaşatı temir tor eken.
 12665- Tereñdigi çuñkurdun
 Tüşkön kayra çıkkısız
 Kırk arkan boyu or eken.
 Al çuñkurga colukkan
 Elemandın sırttandın
 12670- Mañdayına şor eken.
 Or түbünö karasa,
 Eti ketip, söögü bar,
 Kuuragan söök til süylöp,

Eğlerini alıp çıkarıp,
 Önündeki cınara
 Asarak bağlayıp o zaman,
 12645- Eyersiz dinlenmeye bırakmıştı.
 Çayingi elbisesini örtünüp,
 Açık renk çelik kılıcı altına serip,
 Eleman'ın yiğidi
 Alp uykusuna dalmıştı.
 12650- Tan vakti olduğunda
 Uykudan ürkerek uyanıp,
 Ses çıkartıp kendisine çeki düzen verip,
 Sağ tarafına dönüp,
 İnleyerek uyansa
 12655- Çın-çın sesi çın çıkar
 Daha da sağlam çıkar,
 Kulak verip dinlese,
 Kulağı sağır edecek ses çıkar.
 Bir çukurdan çıkan ses
 12660- Kulağı sağır edecek şekilde çıkar
 O çukura baksa,
 Her iyiliği istese,
 Baksa çukura
 Tepesi demirden tuzak imiş.
 12665- Derinliği çukurun
 Düşenin tekrar çıkamayacağı
 Kırk urgan boyu çukur imiş.
 O çukura rastlayan
 Eleman'ın yiğidinin
 12670- Kaderine yazılan felaket imiş.
 Çukurun dibine baksa,
 Eti yok, kemiği var,
 Kuruyan kemik konuşup,

Ezelde bolboy t mınday can.

12675- Ordogu kuu söök kep aytat,

Sırttan Töştük tañ kalıp,

Candar ukpas şumdu aytat:

«Törö Töştük, er bolsoñ,

Er sırttanı sen bolsoñ,

12680- Men özüñdöy er elem,

Ordo catkan men bolsom,

Elemandın sırttanı,

Öçkön otum tamızçı,

Ölgön canım tirgizçi,

12685- Üzülgönüm ulaçı,

Çaçılğan söögüm cıynaçı.

Menin cayım surasañ,

Çoyun kulak er elem.

Cer üstün ceke eelegen

12690- Çenemsiz balban men elem,

Çalındım, uçup çıkısız

Tordo catam, er Töştük,

Çamam ketip, men emi

Ordo catam, er Töştük.

12695- Keçee cer üstünön tokson alp,

Cer aldınan tokson alp,

Sıykır menen sıykırlap,

Meni karmap algalı,

Alıp kelip oşondo

12700- Uşul orgo salgalı,

Taamay kırk cıl boldu ele.

Elemandın sırttanı,

Keleriñdi bilgemin,

«Töştük kaçan kelet?» — dep,

12705- Seni kütüp cürgömün.

Ezelde yoktur böyle can.

12675- Çukurdaki kuru kemik söz söyler,

Yığit Töştük hayret edip,

Kimselerin duymadığı olmadık şeyler söyler:

«Efendi Töştük, er isen,

Er cesuru sen isen,

12680- Ben de senin gibi er idim,

Çukurda yatan ben olsam da,

Eleman'ın yiğidi,

Sönen ateşimi tutuştursana,

Ölen canım diriltsene,

12685- Kopanımı birleştirsene,

Saçılan kemiğimi toptasana.

Benim hâlimi sorarsan,

Çoyun kulak er idim.

Yer üstünü tek başına yerleşen

12690- Koca pehlivan ben idim,

Düştüm, uçup çıkılmaz

Tuzaktayım, er Töştük,

Çarem kalmayıp, ben şimdi

Çukurdayım, er Töştük.

12695- Geçenlerde yer üstünde doksan alp,

Yer altından doksan alp,

Sihir ile sihirleyip,

Beni yakalayıp alalı,

Alıp gelip o zaman

12700- Bu çukura salalı,

Tam kırk yıl olmuştu.

Eleman'ın yiğidi,

Geleceğini biliyordum,

«Töştük ne zaman gelir?» — diye,

12705- Seni bekliyorum.

Elemandın sırttanı,
 Uga körgün sözümdü,
 Çıgara kör özümdü!
 Degeniñe könöyün,
 12710- Takır ölüp ketkiçe
 Coldoş bolup bereyin.
 Coonu birge coolaylı,
 Doonu birge doolaylı.
 Atıştı birge salalı,
 12715- Nayzanı birge sayalı.
 Coldoş kıl meyi, er Töştük.
 Öödö bolsoñ — öbökmün,
 Ildıy bolsoñ, — cölökmün.
 Degeniñe könöyün,
 12720- Çama çarçap, al ketti,
 Cerden muzdak zaar öttü.
 Degeniñe könömün
 Cok degende, Töştüğüm,
 Çalkuyruk bağıp beremin».

12725- Bul sözdü ugup, er Töştük,
 Er kadırın er bilet,
 Er bilbese, kim bilet?
 Muunu ketti bıkıldap,
 Köñülü ketti bölünüp,
 12730- Or tübündö catkan söök
 Közünö cakşı körünüp:
 «Bir erdikti salayın,
 Ordo catkan baykuştı
 Coldoş kılıp alayın».

12735- Er Töştüktün canında
 Kol başınday ak baştık,
 Ak baştıktın tübündö

Eleman'ın yiğidi,
 Dinle sözümü,
 Çıkar beni!
 Dediğini yapayım,
 12710- Tamamen ölüp gidene kadar
 Yoldaşın olayım.
 Düşmanı birlikte kovalayalım,
 Davanı birlikte güdelim.
 Atışı birlikte edelim,
 12715- Mızrağı birlikte saplayalım.
 Yoldaş kıl beni, er Töştük.
 Yüksekte isen — dayanağınım,
 Aşağıda ise, — dayanağınım.
 Dediğini yerine getireyim,
 12720- Hâlim kalmadı, gücüm tükendi,
 Yerden buz gibi nem geçti.
 Dediğini yapayım
 Hiç değilse, Töştük'üm,
 Çalkuyruk'a gözkulak olurum».

12725- Bu sözü duyup, er Töştük,
 Er değerini er bilir,
 Er bilmezse kim bilir?
 Kuvveti gitti titreyip,
 Gönlü gitti bölünüp,
 12730- Çukur dibinde yatan kemik
 Gözüne güzel görünüp:
 «Bir erliği göstereyim,
 Çukurda yatan zavallıyı
 Yoldaş yapıp alayım».

12735- Er Töştük'ün yanında
 Avuç içi kadar ak torba,
 Ak çuvalın dibinde

Kırk bir kulaç çaar arkan

Or túbünö arkandı

12740- Oyon Töştük saldı ele,

Al çoyun alp kapırdı

Olçoytup tartıp aldı ele.

Elemandın sırttanı

Al Çoyunkulak kapırdı

12745- Coldsı kılıp aldı ele.

Mayga kuurup et berip,

Aş-tamagın köp berip,

Çoyun kulak kapırdın

Süyrüsünö süt toldu,

12750- İyrisine et toldu.

Kündön-küngö Çoyun alp

İşi oñolup cönödü.

Kulandın atıp kısırın,

Elemandın sırttanı

12755- Kazıga mintip bölödü.

Kursagı artık toyundu,

Kuuralı çıgıp esinen

Ordogusun unutup,

Oñolbogon Çoyun alp

12760- Oñbogondoy döo boldu.

Oturup tursa oy oyloyt,

Oñbos aram bek oyloyt:

«Elemandın Töştügün,

Çukup közün oysom, — dep, —

12765- Olcosuna toysom» — dep,

Oylop cüröt Çoyun alp, —

Kalabanı salsam, — dep, —

Karmaş kılıp, Töştüktün

Katının tartıp alsam» — dep.

Kırk bir kulaç benekli urgan

Çukurun dibine urganı

12740- Bahadır Töştük atmıştı,

O Çoyun Alp kâfiri

Uzatıp çekip çıkarmıştı.

Eleman'ın yiğidi

O Çoyunkulak kâfiri

12745- Yoldaş kılmıştı.

Yağda kızartıp et verip,

Yiyeceğini çok verip,

Çoyun kulak kâfirin

Sivrisine süt doldu,

12750- Eğrisine et doldu.

Günden güne Çoyun alp'ın

Hâli iyileşip düzeldi.

Kulanın kısırını atıp,

Eleman'ın yiğidi

12755- Yağa böylece doyurdu.

Karnı fazlasıyla doydu,

Hastalığı çıkıp aklından

Zindandaki hâlini unutup,

Kahrolası Çoyun alp

12760- Kocaman bir dev oldu.

Otursa dursa düşünüyor,

Kahrolası iyice düşünüyor:

«Eleman'ın Töştük'ünün,

Kazıyıp gözünü oysam, — diye, —

12765- Ganimetine doysam» — diye,

Düşünüyor Çoyun alp, —

Kavgayı başlatsam, — diye, —

Kapışıp, Töştük'le

Kadınına el koysam» — diye.

12770- Oylonboy kapır turbadı.

Mayga toyup balbayıp,

Basıp barıp talaaga

Künügö küçün sınadı.

Kubat tolup küülöndü,

12775- Kuturgur cayı uşunday,

Eçen türgö türlöndü.

«Eleman uulu Töştüktü

Çamam kelse çalsam, — dep, —

Eç bir canga körsötpöy

12780- Eleman uulu Töştüktü

Tındım kılıp salsam» — dep,

Al Çoyun alp er kapır,

Kaarı toluk eñ baatır.

Örttöböğön ceri çok,

12785- Tutanıp ölgön çoçkonun

Öltürböğön eri çok.

Kubatin cıyıp kaluuga

Kursagında çoçkonun

Elemandın Töştükkö

12790- Bir şumduktu saluuga,

Akıl iylep, oy oylop,

Kün esepte, ay sanap,

Örttöngür cayı uşunday,

Çoyunkulak kapırdın

12795- İçi düşman, sırtı el,

Aalamdan çıkpay mınday kör.

Keede kırdı, keede üydö,

Konup cürdü Çoyun alp.

Elemandın sırttandın

12800- Cakşılık, camandıktarı

Bolup cürdü bir ubak

12770- Düşünmeden kâfir duramadı.

Yağa doyup kocaman olup,

Gidip ıssız yere

Her gün gücünü sınadı.

Kuvvet dolup kuvvetlendi,

12775- Kudurasıcanın hâli böyledir,

Birkaç şekle girdi.

«Eleman oğlu Töştük'ü

Gücüm olsa kessem, — diye, —

Hiçbir kimseye göstermeden

12780- Eleman oğlu Töştük'ü

Yok etsem» — diye,

O Çoyun alp er kâfir,

Hiddeti dolu çok yiğit.

Yakılmadığı yeri yok,

12785- Tutuşup ölesice domuzun

Öldürmediği eri yok.

Kuvvetini toplayıp kalmak için

Kursağında domuzun

Eleman'ın Töştük'üne

12790- Bir kurnazlık salmaya,

Akıl toparlayıp iyice düşünüp,

Gün hesaplayıp, ay sayıp,

Yanasıcanın hâli böyledir,

Çoyunkulak kâfirin

12795- İçi düşman, dış görünüşü samimi,

Âlemden çıkmaz bunun gibi beceriksiz.

Bazen kırdı, bazen evde,

Dolaşıyordu Çoyun alp.

Eleman'ın yiğidinin

12800- İyilikleri, fenalıkları

Oluyordu bir zaman

Al Çoyun alp kapırdın

Cakşılığı camandık.

Elemandın sırttanı:

12805- «Çoyun alp aman bolso», — dep,
Tiley berdi amandık.

Al Çoyun alp culdu ele,

Cutap ölər malı cok.

Tutanıp ölgön kapırdın

12810- Töştüktön ayar alı cok.

Anday bolgon sebebi —

Örttönüp ölgön doñuzdun

Denesinde canı cok.

Çoyunkulak Çoyun alp,

12815- Cer üstün menen cer astın

Cortuul kılıp cürgöndö,

Alp döölördün baarina

Kök taştan caman tiygende,

Cer üstünön seksen alp,

12820- Cer astınan tokson alp

Çoguluşup alıptır,

Kırk arkan boyu zındanga

Alıp barıp salıptır.

Elemandın Töştüğü

12825- Tutanıp ölgön çoçkonu

Kuduktan tartıp alıptır.

Cakşılıkka camandık

Uşu kündö ayabay,

Kıyın kılıp kalıptır.

12830- Catkan ceri kapırdın

Can cürböştün kabagı,

İçken aşı kapırdın.

Sırttan erdin tamagı.

O Çoyun alp kâfirin

İyiliği de kötülüktür.

Eleman'ın yiğidi:

12805- «Çoyun alp iyi olsun», — diye,
Esenlik diledi.

O Çoyun alp yolmuştu,

Ölecek hayvanı yok.

Tutuşup ölesice kâfirin

12810- Töştük'ten esirgeyecek kuvveti yok.

Öyle oluşunun sebebi —

Yanıp ölesice domuzun

Gövdesinde canı yok.

Çoyunkulak Çoyun alp,

12815- Yer üstü ile yer altını

Dolaştığı sırada,

Alp devlerin hepsini

İyice bıktırdığında,

Yer üstünden seksen alp,

12820- Yer altından doksan alp,

Toplanıp almış,

Kırk urgan boyu zindana

Götürüp atmışlar.

Eleman'ın Töştük'ü

12825- Tutuşup ölesice domuzu

Kuyudan çekip çıkarmış.

İyiliğe kötülük

Bu günde acımadan,

Zorluk kılmış.

12830- Yattığı yer kâfirin

Kimsenin gitmediği yerdir,

Yediği yemeği kâfirin.

Yiğit erin yemeği.

Cakşılıkka camandık
 12835- Sanay berdi Çoyun alp.
 Kolunan kelgen camandık
 Er Töştüktün başına
 Samay berdi Çoyun alp.
 Kayratı aşır, küç boldu,
 12840- Çoyun alp mınday boluşu,
 Töştükkö müşkül iş boldu.
 Üyüñ küygön al çoçko
 Bir adamga körünböy
 Een tokoygo barıptır.
 12845- Tutanıp ölgön bul çoçko
 Küçün sınap kalıptır:
 «Men Çoyun alp bolgolu,
 Çoyun alp atka kongolu.
 Bul öñdöngön çınardı
 12850- Culkup karmap aluuçu elem.
 Tolopoyun toz kılıp saluuçu elem.
 Oşo kubat, kayratım
 Emi mende bar beken?»
 Karmay kalıp çınardı,
 12855- Al Çoyun alp culdu ele,
 Karmay kalıp omkorup,
 Tübü menen koñtorup,
 Küçün sınap aldı ele.
 Kolu tiygen çınardı
 12860- Tübü menen tük koyboy.
 Takır culkup saldı ele.
 Özünön özü süyünüp,
 Ötkörö turdu kubanıp,
 «Bokono söögüm toluptur,
 12865- Baştagıdan kubatım

İyiliğe kötülük
 12835- Yapmayı düşündü Çoyun alp.
 Eliyle gelen kötülüğü
 Er Töştük'ün başına
 Şiddetle arzu etti Çoyun alp.
 Gayreti artıp, kuvvet doldu,
 12840- Çoyun alpın böyle oluşu,
 Töştük'e zor iş oldu.
 Evini yakan o domuz
 Hiç kimsenin görmediği
 Issız ormana gitmiştir.
 12845- Tutuşup ölen bu domuz
 Gücünü denemiş:
 «Ben Çoyun alp olalı,
 Çoyun alp adım konalı.
 Buna benzer çınarı
 12850- Koparıp yakalayıp alırdım.
 Tamamını toz ederdim.
 O kuvvet, gayretim
 Şimdi bende var mıdır?»
 Tutuverip çınarı,
 12855- O Çoyun alp koparmıştı,
 Tutarak alt üst edip,
 Kökü ile alt üst edip,
 Gücünü sınap almıştı.
 Eli değdiği çınarı
 12860- Kökünü bile bırakmadı.
 Hepsini kopardı.
 Kendi kendine sevinip,
 Daha iyi durdu sevinip,
 «Kaburga kemiğim dolmuş,
 12865- Evvelki kuvvetimden

Miñ ese kıyın boluptur.
 Kağışkandı karmaymın,
 Alışkandı calmaymın
 Betteşkendi cutamın,
 12870- Meldeşkendi utamın.
 Karmaşa ketse, Töştüktü
 Katını menen soromun,
 Kaarı candan başkaça
 Men Çoyun alp bolomun.
 12875- Kızıtalak Töştükkö
 Uruştu mıktap kılayın.
 Uruşpay kantip turayın?
 Bul Töştüktü cogotup,
 Anan kıyın tınayın.
 12880- Eleman uulu Töştükkö
 Bakan süyröy kireyin,
 Bakıldeşin karmaşıp,
 Kuykasın emi tileyin.
 Kıçık-kıçık söz aytıp,
 12885- Kızıtalak Töştükkö
 Kırçıldeşa kireyin», —
 Dep oşontip Çoyun alp,
 Uruşka köönü bölünüp,
 Kebetesi kapırdın
 12890- Opol toodoy körünüp.
 Kaardanıp bul Çoyun
 Kelğen eken barbayıp.
 Er sırttandın törünö
 Catkan eken dardayıp.
 12895- Supu sadık salganda,
 Tañ sögülüp kalganda,
 Elemandın sırttanı

Bin kat daha artmış.
 Çarpıştığımı tutarım,
 Dövüştüğümü yerim
 Karşılaştığımı yutarım,
 12870- Yarıştığımı yenerim.
 Kapışırda, Töştük'ü
 Kadını ile yutarım,
 Öfkesi candan başkaca
 Ben Çoyun alp olurum.
 12875- Lanet olası Töştük'e
 Savaşı sağlam yapayım.
 Savaşmadan nasıl durayım?
 Bu Töştük'ü yok edip,
 Ondan sonra rahatlayayım.
 12880- Eleman'ın oğlu Töştük'e
 Sırıkla gideyim,
 Yaygara edip kapışıp,
 Kafa derisini o zaman yüzeyim.
 İğneli söz söyleyip,
 12885- Kahrolası Töştük'e
 Savaşı başlatayım», —
 Diye o zaman Çoyun alp,
 Savaşmak için içi gidip,
 Şekli kâfirin
 12890- Büyük dağ gibi göründü.
 Hiddetlenip bu Çoyun
 Gelmiş kurulup.
 Er yiğidinin başköşesine
 Yatmış kabarıp.
 12895- Şafak sökerken,
 Tam tan vaktinde,
 Eleman'ın yiğidi

Kaardanıp bakırıp,
 Çoyun alp dep çakırıp:
 12900- «Ooy Çoyun alp can birgem,
 Menin tilim al birgem.
 Çalkuyrukka barıp kel,
 Tokup, beri alıp kel!»
 Çoyun alp turdu küülönüp,
 12905- Er Töştökkö süylönüp:
 «Elemandın sen Töştük
 Tentiregen kem Töştük!
 Körböğöndü körösüñ,
 Azır menden ölösüñ.
 12910- «Töştük» dese barbayıp,
 Keñsinip kalat ekensiñ.
 «Törö» dese, tim ele
 Ersinip kalat ekensiñ!
 Ukpaym senin sözüñdö,
 12915- Togotpoymun özüñdö.
 Özüñ, Töştük, çoçup kör,
 Namıs kılbat tim ele,
 Çalkuyruktay tulpardı
 Azır maga tokup ber!
 12920- Aytkanıma azır kön,
 Arkaluu külük Çalkuyruk
 Añıldabay azır ber.
 Menin tilim albasañ,
 Azır menden ölösüñ.
 12925- Kıyamattı körösüñ!»
 Küybögön cerin küygüzdö,
 Bıspagan cerin bışırdı.
 Elemandın sırttanı
 Emi turdu küülönüp,

Hiddetlenip böğürüp,
 Çoyun alp diye çağırıp:
 12900- «Ey Çoyun alp can yoldaşım,
 Benim sözümü dinle canım.
 Çalkuyruk'a gidip gel,
 Eğerleyip, bu tarafa getir!»
 Çoyun alp kuvvet toplayıp,
 12905- Er Töştük'u azarlayıp:
 «Eleman'ın sen Töştük
 Yurtsuz zavallı Töştük!
 Görmediğini göreceksin,
 Şimdi benden öleceksin.
 12910- «Töştük» dese kendinden gidip,
 Caka satıp kalırmışsın.
 «Efendi» dese, sebepsiz
 Yiğit sanıyorsun kendini!
 Dinlemem senin sözünü,
 12915- İnsan yerine koymam kendini.
 Sen, Töştük, kork,
 Gurur yapmadan hemen şimdi,
 Çalkuyruk gibi yürüğü
 Şimdi bana eyerleyip ver!
 12920- Söylediğimi hemen yerine getir,
 Güçlü külük Çalkuyruk'u
 Çok konuşmadan şimdi ver.
 Benim sözümü dinlemezsen,
 Şimdi benden ölürsün.
 12925- Kıyameti görürsün!»
 Yanmayan yerini kor yaptı,
 Pişmeyen yerini pişirdi.
 Eleman'ın yiğidi
 O zaman öfkeleni,

12930- Çoyun alpka süylönüp:

«Atañdın körü Çoyun it,

Öçkön otuñ tamızdım,

Ölgön canıñ tırgızdım,

Açkan kursak toyunttum,

12935- Arık eleñ semirttim;

Keçee çuñkurdan suurup alganda,

Ubada kılıp salganda

Malıbiz bolmok korooloş,

Aşıbiz bolmok coroloş.

12940- Tirilikte cıygandaş,

Ölüp kalsak ıymandaş.

At üstünön tabılğan,

Acaldan aman kabilğan,

Ay, Çoyun, can dostum.

12945- Saa emine köründü?

Saa emine bilindi?»

Töştük minday degende

Çoyun alp emi küülöndü,

Kuday urgan bul Çoyun,

12950- Bolcolu cok süylöndü:

«Cakşılıkka camandık

Calpı kazam orundu,

Salamın azır başıña

Adam körböş sonundu.

12955- Küçüm keldi, küröşöm,

Çamam keldi, çabışam.

Karuum keldi, kağışam

Kıyın bolsoñ kılıp al.

Kızıtalak it Töştük,

12960- Kıla albasañ eneñdi al!» —

Dep, oşontip kamınıp,

12930- Çoyun alpi azarlayıp:

«Lanet olası Çoyun it,

Sönen ateşini tutuşturdum,

Ölen canını dirilttim,

Aç olan karnını doyurdum,

12935- Zayıf idin semirttim;

Geçenlerde çukurdan çıkarttığımda,

Vaatte bulunduğunda

Hayvanlarımız olacaktı bir avluda,

Aşımız olacaktı ortak.

12940- Dirilikte birlikte,

Ölüp kalsak dindaş.

At üstündeyken bulunan,

Ecelden sağ kurtulan,

Ey, Çoyun, can dostum.

12945- Sana ne göründü?

Sana ne bilindi?»

Töştük böyle dediğinde

Çoyun alp o zaman öfkeleni,

Kuday'ın lanetlediği bu Çoyun,

12950- Ölçüsüzce azarladı:

«İyiliğe kötülük

Beraber kazacağım çukurunu,

Salarım şimdi başına

Kimsenin görmediği felâketi.

12955- Gücüm geldi, güreşeceğim,

Kuvvetim geldi, kapışacağım

Hiddetim geldi, çarpışacağım

Cesur isen yap.

Lanet olası it Töştük,

12960- Yapamazsan ananı al!» —

Deyip, böylece hazırlanıp,

Çoyunkulak küülönüp,
 Er Töştükkö süylönüp
 Cakalaşıp muştasıp,
 12965- Caman uruş boluştu.
 Alkıldaşıp salışıp,
 Ayabay uruş boluştu.
 Bagalaktan alışıp,
 Balbandarça çalışıp,
 12970- Kök bukaday süzüşüp,
 Körüngön cerin üzüşüp,
 Aç buuraday çaynaşıp
 Arkı-terki karmaşıp.
 Abıdan karmaş boldu emi.
 12975- Elemandın sırttandan
 Çamaa çarçap, al ketti,
 Bütön boydon kan ketti.
 Balakettüü Çoyun alp
 Baskan cerin cön koyboy,
 12980- Bütöp ketip baratat.
 Bargan sayın tim ele
 Küçöp ketip baratat.
 Küçögönün körgöndö
 Bıytı küñ menen Külayım
 12985- Köödöngö batpay köp sanaa,
 Közünün caşı on talaa.
 Oşo turgan Bıytı küñ
 Koluna balta aldı ele.
 Külayımı oşondo
 12990- Cakadan muunta aldı ele,
 Üçöölösö koygon cok,
 Bul Çoyun alp oñgon cok.
 Eren eken, er eken,

Çoyunkulak kuvvetlenip,
 Er Töştük'ü azarlayıp
 Gırtlak gırtlağa gelip dövüşüp,
 12965- Fena dövüştüler.
 Gayretle ileri atılıp dövüşüp,
 Acımasızca dövüştüler.
 Paçasından tutup kapışıp,
 Pevlivanlar gibi ayak çalıp,
 12970- Gök öküz gibi süsüşüp,
 Gördükleri yeri koparıp,
 Aç buğra gibi çiğneşip,
 İleri geri kapışıp.
 Büyük savaş oldu o zaman.
 12975- Eleman'ın yiğidinin
 Gücü tükenip hâli kalmadı,
 Bütün vücudundan kan aktı.
 Felaketli Çoyun alp
 Bastığı yeri boş bırakmadan,
 12980- Kapatıp gidiyor.
 Gitgide daha da çok
 Kuvvetlenip gidiyor.
 Kuvvetlendiğini gördüğünde
 Bıytı kün ile Külayım
 12985- İçine sığmayıp çok keder,
 Gözyaşlarına boğuldular.
 İşte o Bıytı kün
 Eline baltayı almıştı.
 Külayım'ı o zaman
 12990- Yakasından tutup boğmuştu,
 Üçü birden saldırsa dahi bırakmadı,
 Bu Çoyun alpı yenen yok.
 Eren imiş, er imiş,

Epsiz başka çoñ eken

12995- Kayratı katuu, zaarı küç,

Karmaş kılğan Töştüktü

Kılmak boldu emi tuz.

Kaarı kelip kakayıp,

Karmaşıp cürgön Töştüktü

13000- Dıñdooktun bıyak çeti, — dep, —

Çıkçıktın tuura beti» — dep

Tuuralap turup bul Çoyun

Muştap turup kaldı ele.

Bir urganda al ketti,

13005- Ooz menen murundan

Öcök-öcök kan ketti.

Katındarı çıkrırap,

Kudayga ünü-uguldu.

Katındarı çıkrırap,

13010- Cer kuçaktap cıgıldı.

Çalkuyruktu karmadı,

Çayıñgi tondı olcolop,

Katındın baarın aydadı,

Aşuu aşıp, taş basıp,

13015- Belge keldi Çoyun alp.

Adam kattap, curt körgüs

Cerge keldi Çoyun alp.

Katın alıp olcogo,

Tuna berdi Çoyun alp.

13020- Öz bilgenin katinga

Kıla berdi Çoyun alp.

Een cerdi cerdedi,

Erkin katın eeledi.

Çayingini kiydi emi,

13025- Çalkuyruktu mindi emi.

Beceriksiz başa büyük imiş

12995- Gayreti sert, zehri güç,

Tutuştığu Töştük'ü

O zaman parçalayacak oldu tuz gibi.

Hiddeti gelip öylece durup,

Kapıştığı Töştük'ü

13000- Kafa tasının bir tarafı, — diye, —

Tam da ensesi» — diye

Denk getirip bu Çoyun

Yumruk indirdi.

Bir vurduğunda güç gitti,

13005- Ağz ile burundan

Avuç avuç kan gitti.

Kadınları bağırıp çağırıp,

Kuday'a sesi ulaştı.

Kadınları ağlayıp,

13010- Yere yıkıldılar.

Çalkuyruk'u yakaladı,

Çayingi elbisesini ganimet olarak alıp,

Kadınları götürdü,

Geçit aşıp, taş basıp,

13015- Geçide geldi Çoyun alp.

Kimsenin gelip görmediği

Yere geldi Çoyun alp.

Kadın alıp ganimete,

Eğelendi Çoyun alp.

13020- Kendi bildiğini kadına

Yaptı Çoyun alp.

İssız yere yerleşti,

İsteddiği gibi kadına sahip oldu.

Çayingi elbisesini giydi o zaman,

13025- Çalkuyruk'a bindi o zaman.

Salbırına köp çıgıp,
Emi Çoyun cürdü emi,
Küptünün baarı açıldı
Al Çoyun alp kapırdan
13030- Küyüttün baarı çaçıldı.
Anı manday taştaylı,
Eleman uulu Töştüktön
13033- Emi kabar baştaylı.

Uzak yer avına çokça çıkıp,
Böyle Çoyun gününü geçirdi,
Sıkıntısının hepsi gitti
O Çoyun alp kâfirin
13030- Kederinin hepsi yok oldu.
Onu böyle bırakalım,
Eleman oğlu Töştük'ten
13033- Şimdi haber verelim.

43- ALPKARAKUŞ DOSU KELİP**TÖŞTÜKTÜ CUTUP, KÜÇÜNÖ KİRGİZGENİ**

Alpkarakuş dostusu

13035- Anın işi oñolup,

Baldarı büt çoñoyup,

Bökön uulap, kulan cep,

Çöldön ilip kulan cep

Ceti künü Karakuş

13040- Cerdin üstün çalçu eken,

Ceti künü Karakuş

Cerdin aldın çaluuçu eken.

Cerdin üstün kızıdırıp,

Çalıp keldi Karakuş,

13045- Oy-toonun baarın kızıdırıp,

Çalıp keldi karakuş,

Cer üstünö baldarın

Alıp keldi Karakuş.

Alpkarakuş oşondo

13050- Baldarına kep salat:

«Köñülüm ketip bölünöt,

Teetigi orkoygon toonun señirde

Adam ölgön körünöt.

Naalış kılıp al adam

13055- Caman ölgön körünöt.

Adamdın eti eñ tattı,

Al ölükkö baralı,

Böyrögünön caralı,

Aylanayın baldarım,

13060- Bir çaşarıp alalı».

Üç kara kuş carışıp,

Katar uçup alışıp,

Barıp tüşüp karasa,

43- ALPKARAKUŞ DOSTUNUN GELİP TÖŞTÜK'Ü**YUTARAK GÜCÜNE KAVUŞTURMASI**

Alpkarakuş dostu

13035- Onun işi yolunda gidip,

Çocukları tamamen büyüyüp,

Karaca avlayıp, kulan yiyip,

Çöldön kulan yakalayıp yiyip,

Yedi gün boyu Karakuş

13040- Yer üstünü yoklarmış,

Yedi gün boyu Karakuş

Yer altını yoklarmış.

Yerin üstünü dolaşıp,

Yoklayıp geldi Karakuş,

13045- Her yeri dolaşıp,

Yoklayıp geldi Karakuş,

Yer üstüne yavrularını

Getirdi Karakuş.

Alpkarakuş o zaman

13050- Yavrularına söz söyler:

«Aklım takıldı şuna,

Ta ötede çıkık duran dağın eteğinde

İnsan ölmüş gibi.

İnleyip o adam

13055- Fena ölmüş gibi.

İnsan eti pek tatlı,

O ölüye gidelim,

Böbreğini yaralım,

Sevgili yavrularım,

13060- Bir gençleşelim».

Üç kara kuş yarışıp,

Peş peşe uçarak,

Gidip inip baksalar,

Keçee öçkön ottu tamızgan.

13065- Ölgön candı tirgizgen

Er Töştüktün özü eken.

Özü emes sırttandın

Karagan kara közü eken.

Alpkarakuş oşondo

13070- Küülönüp küyüt baştadı,

Er Töştüktü körgöndö,

Canıbarım Karakuş,

Taşka tiyip toktoboy,

Ölüp kete taştadı.

13075- Közünön caşı dırkırıp.

Oozunan tütün burkurap:

«Aylanayın baldarım,

Toguz uuldun kencesi,

Bir kудaydın bendesi,

13080- Ölüp catkan bul ölük —

Er Töştüktün özü eken.

Karagan kara közü eken.

İt ulugan een talaa

Belde kalgan kezi eken.

13085- Tuyagı tiybes candardın

Cerde kalgan kezi eken.

Kokuy, Töştük, ölböy kal,

Korduktu kuu can körböy kal!..»

Alpkarakuş silkinip,

13090- Kaardanıp köz caynap,

Kan içmesi çın karmap,

Alp dedire Töştüktü

Alıp cutup iydi ele.

Töştüktü çoñ kuş cutkanda,

13095- Eki bala çırkırıp:

Geçenlerde sönmüş ateşi tutuşturan.

13065- Ölen canı diriltlen

Er Töştük'ün kendi imiş.

Kendi değil yığidin

Bakan kara gözü imiş.

Alpkarakuş o zaman

13070- Kuvvetini toplayıp yasa başladı,

Er Töştük'ü gördüğünde,

Hayvancağızım Karakuş,

Taşa çarpıp durmadan,

Az daha ölecekti.

13075- Gözünün yaşı durmadan akıp.

Ağzından duman buram buram çıkıp:

«Kurban olayım yavrularım,

Dokuz oğlun küçüğü,

Bir Kудay'ın kulu,

13080- Ölen bu ölü—

Er Töştük'ün kendi imiş.

Bakan kara gözü imiş.

İt uluyan ıssız yerde

Geçitte kaldığı anmış.

13085- Hayvanların toynağının değmediği

Yerde kaldığı anmış.

Vah vah, Töştük, ölmeyesin,

Horluğu zavallı can görmeyesin!..»

Alpkarakuş silkinip,

13090- Hiddetlenip gözü yanıp,

Öldürme isteği canlanıp,

Hop diye Töştük'ü

Tutup yutuverdi.

Töştük'ü koca kuş yuttuğunda,

13095- İki yavru bağırıp çağırarak:

«Cakşılıkka camandık
 Kılğan candan ekensiñ,
 Mindan bölök añ coku?
 Cakşılıkka camandık
 13100- Körgön ene ekensiñ.
 Can dostunu cem kılıp,
 Ölgön ene ekensiñ!» —
 Dep, oşontip baldarı,
 Kaardı katuu baştadı,
 13105- Barmaktarın belendep
 Eköo eki cagınan
 Carıp ie taştadı.
 «Ata, baldar, oñboy kal,
 Egerde eki bolboy kal.
 13110- Canım birge sırttandı
 Azık kılsam oñombu?
 Egerde eki bolombu?
 Canım birge Töştüktü,
 Asıl menen sugardım.
 13115- Balbandıgı miñ ese,
 Artık kılıp çıgardım».
 Cünü-başın üksöytüp,
 «Ök» dep kusa saldı ele.
 Üşkürügü taş carıp,
 13120- Elemandın sırttanı
 Külüp tura kaldı ele
 Oorugan ceri basılğan,
 Umaçtay közü açılğan.
 Alpkarakuş dostugun
 13125- Elemandın sırttanı
 Bilip tura kaldı ele.
 Iraazı bolup oşondo

«İyiliğe kötülükle
 Karşılık verenlerdenmişsin,
 Bundan başka av yok mu?
 İyiliğe kötülük
 13100- Görmüş anneymişsin.
 Can dostunu yem yapıp,
 Ölesice anaymışsın» —
 Diyerek, o zaman yavruları,
 Hiddeti sert başladılar,
 13105- Pençelerini hazırlayıp
 İki iki tarafından
 Neredeyse parça parça ededeceklerdi.
 «Vay, yavrularım, sağ olmayasınız,
 İki olamayasınız.
 13110- Can dostum yiğidi
 Azık yapsam işlerim iyi gider mi?
 Allah işimi rast getirir mi?
 Can dostum Töştük'ü,
 Asaletle besledim.
 13115- Pehlivanlığını bin kat,
 Fazla kılıp çıkardım».
 Saçı başı karışık halde,
 «Ök» diye kusuverdi.
 İç çekişi taş kesip,
 13120- Eleman'ın yiğidi
 Gülüp ayağa kalkıverdi
 Ağrıyan yeri iyileşti,
 Fal taşı gibi gözü açıldı.
 Alpkarakuş'un dostunu
 13125- Eleman'ın Töştük'ü
 Öğrenip ayağa kalkıverdi.
 Razı olup o zaman

Külüp tura kaldı ele.
 Töştük tura kalganda,
 13130- Amandaşıp koştosup,
 Karakuş ketti cayına.
 Elemandın sırttanı
 Çılgıy içi ört canıp,
 Çın kiseni kurçanıp,
 13135- «Acal cetip, kün bütsö,
 Ertelep barıp ölöyün.
 Katınım, tonum, atımdı,
 Kızıtalak Çoyunga
 Kantip olcogo bereyin?
 13140- Sırttan Töştük men bolup
 Tuubay tuna çögöyün.
 Al Çoyun alp kapırdın
 Sarı izine çöp salıp,
 Sargara kuup köröyün.
 13145- Kuu izine çöp salıp,
 Kubara kuup barayın!
 Kabıma kelse Çoyun alp,
 Barıp başın alayın.
 Çamam kelbey men kalsam
 13150- Oşondo ölüp kalayın!» —
 Dep, oşontip sırttanıñ,
 Celgenine cel cetpey,
 Baskanına can cetpey,
 Kinsız kılıç baylanıp,
 13155- Kaar betine aylanıp,
 Katuu kirdi coluna.
 Çapçıganı belgilüü
 Çalkuyruk izin taptı ele,
 Kündöp-tündöp toktoboy,

Gülüp ayağa kalkıverdi.
 Töştük ayağa kalktığında,
 13130- Selamlaşıp vedalaşıp,
 Karakuş gitti kendi yoluna.
 Eleman'ın yiğidi
 İçi ateş yanıp,
 Hakiki keseyi kuşanıp,
 13135- «Ecel gelip, gün bitse,
 Erkenden gidip öleyim.
 Kadınımı, elbisemi, atımı,
 Kahrolası Çoyung'a
 Nasıl ganimet vereyim?
 13140- Cesur Töştük ben olup
 Keşke doğmasaydım.
 O Çoyun alp kâfiri
 Ne pahasına olursa olsun bulup,
 Gayretle kovayım.
 13145- Arkasından takip edip,
 İnatla gidip bulayım!
 Gücüm yetse Çoyun alp'a,
 Gidip başını alayım.
 Kuvvetsiz şekilde ben kalsam
 13150- O zaman öleyim!» —
 Diyerek, o zaman yiğidin,
 Gidişine rüzgâr yetişemeyip,
 Yürüyüşüne kimse yetişemeyip,
 Kinsız kılıç kuşanıp,
 13155- Hiddeti yüzüne yansıyıp,
 Öfkeyle çıktı yoluna.
 Ayak izleri belli olan
 Çalkuyruk'un izini bulmuştu,
 Gece gündüz durmadan,

13160- Kuup izin kaldı ele.

Kün esebin albadı,

Kündö tınıp kalbadı.

Ay esebin albadı,

Ayda tınıp kalbadı.

13165- Kündöp-tündöp col cürüp,

Can ayabay mol cürüp,

Aşuusu biyik beldi aşıp,

Agını katuu suu keçip

Adam bilbes çöl basıp,

13170- Eer beldey belesten

Karool karap turganda,

Karargandın narı cağı,

Tünörgöndün beri cağı,

Orgup tütün bölünöt,

13175- Kızıtalak Çoyun alp

Oşol cerde körünöt.

Körö kalıp er sırttan,

Karçıgaday kamınat.

Kayıptan akıl tabılat.

13180- «Üyüñ küygön aramga

Erdik kılbay körünö,

Ebim menen barayın.

Cer aldınan colun taap,

Üyüñ küygön çočkogo

13185- Eptep şumduk salayın.

Cer aldınan ataylap

Alıp kelgen katınım,

Çoyun alpka köön berip

Kaldı beken kapırıñ?

13190- Katınıma barayın,

Eptep-septep katından

13160- İzini takip etmişti.

Günleri saymadı,

Gündüz dinlenip kalmadı,

Ayları saymadı,

Ayda bir kere bile dinlenmedi.

13165- Gündüz gece yol yürüyüp,

Canına acımadan çok yürüyüp,

Yüksek geçidi aşıp,

Şiddetli akan su geçip

Kimsenin bilmediği çölü aşıp,

13170- Eyer beli gibi tepeden

Yola bakıp durduğunda,

Karaltının öte tarafı,

Karaltının bu tarafı,

Yükselip duman ayrılır,

13175- Kahrolası Çoyun alp

O yerdeymiş gibi.

Görür görmez er yiğidi,

Atmaca gibi hazırlanır.

Gayipten akıl bulur.

13180- «Evi yanasıca necise

Erlik göstermeden açıkça,

Akıllıca varayım.

Yer altından yolunu bulup,

Evi yanasıca domuza

13185- Ustaca kurnazlık göstereyim.

Yer altından özellikle

Getirdiğim kadını,

Çoyun alpe gönlünü verip

Yaşıyor mu ki kâfirin?

13190- Kadınıma gideyim,

Bir şekilde kadından

oyun alptın kabarin
 Tak uşunday alayın.
 Mende köönü bar bolso,
 13195- Al oyun alp kapırdın
 Anan ebin tabayın...»
 Elemandın sırttanı
 Bolkulday basıp ayanıp,
 Boz baltanı tayanıp,
 13200- Er sırttanı er Töştük
 Toktoboy basıp ayanıp.
 Barıp moyun burdu ele.
 Kabak cerge çaşınıp,
 Katından kabar aluuga
 13205- Kayran Töştük turdu ele.
 Tilegenin bir kудay
 Berip salgan körünöt,
 Suu aluuga Bıytı küñ,
 13209- Kelip kalgan körünöt.

oyun alpın haberini
 İşte böylece alayım.
 Bende gönlü var ise,
 13195- O oyun alp kâfirin
 Ondan sonra çaresini bulayım...»
 Eleman'ın yiğidi
 Dikkatle ilerleyip,
 Boz baltaya dayanarak,
 13200- Er yiğidi er Töştük
 Durmadan gidip dikkat edip.
 Gidip bir yere duraklayıp.
 Çukur yere saklanıp,
 Kadından haber almak için
 13205- Kıymetli Töştük durmuştu.
 Dilediğini Kудay
 Vermiş görünüyor,
 Suyu almak için Bıytı kün,
 13209- Gelmiş görünüyor.

44- TÖŞTÜK ÇOYUN ALPTI ÖLTÜRGÖNÜ

13210- Çıday albay oşodo

ıylap iydi Bıytı küñ.

Kara canın oşondo

Kıynap iydi Bıytı küñ.

«Kokuy, Töştük, ölböy kal,

13215- Korduktu kuu can körböy kal!

Murununan muñ açar

Elemandın sırttanı

Erge kelip coluktuk.

Kiyininde kan içer

13220- Cerge kelip coluktuk.

Tuura agardı çaçıbız,

Tutkunda boldu başıbiz.

Kalıñ boldu orubuz,

Kaynadı bizdin şorubuz.

13225- Er Töştüktön ayrılıp,

Baylandı bizdin bağımız.

Sındı bizdin şagıbiz.

Elemandın sırttanı

Kele turgan kün barbı?

13230- Carıkçılık düynönü

Körö turgan kün barbı?»

«Töştük ay» dep tamşanıp,

Böyrögü turat bolkuldap,

Açık ıylap ie albay,

13235- Bıytı küñ turat solkuldap.

Köñülü ketip bölündü,

Elemandın sırttanı

Töştük közgö köründü.

Al Töştüktü körgöndü

13240- Kaardanıp bakırat,

44- TÖŞTÜK'ÜN ÇOYUN ALPI ÖLDÜRMESİ

13210- Dayanamayıp o zaman

Ağlayıverdi Bıytı kün.

Kıymetli canına o zaman

Eziyet ediverdi Bıytı kün.

«Vah vah, Töştük, ölmeyesin,

13215- Horluğı zavallı can görmesin!

Daha eski dertlerini açar

Eleman'ın yiğidi

Ere gelip karşılaştık.

Ondan sonra kan içer

13220- Yere gelip karşılaştık.

Hemen ağardı saçımız,

Esir düştü başımız.

Derin oldu çukurumuz,

Kaynadı bizim felâketimiz.

13225- Er Töştük'ten ayrılıp,

Bağlandı bizim talihimiz.

Kırıldı bizim dalımız

Eleman'ın yiğidinin

Geleceği gün var mı?

13230- Işıklı dünyanı

Görecek günümüz var mı?»

«Töştük ey» diye söylenip,

Böbreği titreyip,

Açıkça ağlayamadan,

13235- Bıytı kün duruyor titreyip.

Gönlü gidip bölündü,

Eleman'ın yiğidi

Töştük gözüne göründü.

O Töştük'ü gördüğünde

13240- Hiddetlenip böğürür,

Canı kalbay süyünüp,
 Emi Bıytı çakırat.
 Töştük cetip barganda
 Anda Bıytı munu aytat:
 13245- «Öçkön otum tamdıby?
 Töştügüm kelip kaldıby?
 Oñunan kelgen işimbi?
 Öñümbü eken tüşümbü?
 Senden olco alganda,
 13250- Kaardadı katındı,
 Coor kılıp ırgalttı
 Çalkuyruk sınduu atıñdı.
 Kaardı katuu bilgizet,
 Üç ubak urup tokmktop,
 13255- Koluna tüşkön bizderdi
 Kuu mamıga mingizet.
 Ceti kün ketip cortuuçu,
 Çoyun kulak kapırıñ
 Ceti künü uktap catuuçu.
 13260- Kakşanabız, küyöbüz,
 «Sırttan kaçan kelet?»— dep,
 Kudaydan surap cüröbüz.
 Kaardangan kapırıñ,
 Çoyundan tuudu bir erkek.
 13265- Külayımday katınıñ.
 Eç biröögö bilinbe,
 Eç biröögö körünbö.
 Kazatka çıgıp ır aytpa, Töştük.
 Katınıña sır aytpa, Töştük.
 13270- Çoyunkulak kapırdın
 Esebin özüm tabayın,
 Ebin özüm kılayın.

İçi içine sığmayıp sevinip,
 O zaman Bıytı çağırır.
 Töştük varıp gittiğinde
 O zaman Bıytı bunu söyler:
 13245- «Sönen ateşim tutuştu mu?
 Töştük'üm geldi mi?
 İşlerim düzeldi mi?
 Gerçek mi düş mü?
 Senden ganimet aldığında,
 13250- Azarladı kadını,
 Yara bere edip perişan kıldı
 Çalkuyruk güzel atını.
 Zulmü sert gösterir,
 Üç kere vurup pataklayıp,
 13255- Eline düşen bizleri
 Kuru direğe bindirir.
 Yedi gün gidip dolaşırdı,
 Çoyun kulak kâfirin
 Yedi gün uyurdu.
 13260- Ağlarız, yanarız,
 «Yiğit ne zaman gelecek?»— diye,
 Kuday'a dua ederiz.
 Hiddetlenen kâfirin,
 Çoyun'dan doğurdu bir erkek.
 13265- Külayım gibi kadının.
 Hiç kimseye bilinme,
 Hiç kimseye görünme.
 Gazaya çıkıp destan söyleme, Töştük.
 Kadınına sır söyleme, Töştük.
 13270- Çoyunkulak kâfirin
 Hesabını kendim göreyim,
 İşini kendim halledeyim.

Külayımga barayın.

Coldoş kılıp alayın.

13275- Doñuzga çalış Çoyunga

Kızıktı kıyla salayın» —

Dep oşontip Bıytı küñ,

Külayımga barıptır,

Külayım eköo oşondo

13280- Ebedeyi ezilip,

Et tırmağı cazılıp,

Bıytı küñdön kep ugup:

«Elemandın sırttanı

Aman keldi — dep ugup, —

13285- Kuday taala tilekti

Emi berdi» — dep ugup.

Oylongon eken katındar

Töştüktü katıp aluuga,

Çoyun kulak kapırğa

13290- Akıl menen iş kılıp,

Bir kızıktı saluuga.

Al Külayım oşondo

Cerden ordu kazıptır,

Cerden çıkkın toponu

13295- Al Bıytı küñ çaçıptır.

Al Çoyun alp kelgiçe

Kazgan ordun içine

Sırttan erdi katıptır.

Or түbündö çaşınıp,

13300- Emi Töştük çatıptır.

Elemandın sırttanga

Emi Bıytı munu aytat,

Adam bilbes şumdu aytat:

«Al Çoyun alp kapırñ

Külayım'a varayım.

Yoldaş kılıp alayım

13275- Domuza benzer Çoyung'a

Büyük oyun edeyim» —

Diyerek o zaman Bıytı küñ,

Külayım'a gitmiş,

Külayım'la ikisi o zaman

13280- İçi içine sığmayıp,

Etinden tırnağı ayrılıp,

Bıytı Küñ'den söz duyup:

«Eleman'ın yiğidi

Sağ geldi — diye duyup, —

13285- Kuday Taala dileği

Şimdi verdi» — diye duydu.

Düşünmüşler kadınlar

Töştük'ü saklamayı,

Çoyun kulak kâfire

13290- Akıl ile iş yapıp,

Bir iş yapmak için.

O Külayım o zaman

Yere çukur kazmış,

Yerden çıkan toprağı

13295- O Bıytı cariye saçmış.

O Çoyun alp gelinceye kadar

Kazılan çukurun içine

Cesur eri saklamış.

Çukurun dibinde saklanıp,

13300- O zaman Töştük yatmış.

Eleman'ın yiğidine

O zaman Bıytı bunu söyler,

Kimsenin bilmediği olmadık şey söyler:

«O Çoyun alp kâfirin

13305- Erte kete turganda,

Esepsiz kaar kılğanda

Menin tilim alıñız,

Şibege menen, sırttanım,

May kuyrukka sayıñız.

13310- Al balası ıylasa,

«Ne ıyladı bala?» — dep,

Oşondo bizden surasa.

Ebin özüm kılamın,

Esebin taap tınamın.

13315- Katılıp Töştük er kaldı,

Kaardanıp Çoyun alp

Kün batkanda al keldi.

Bıytı küñ menen Külayım

Karañğı üygö kamadı.

13320- Karsılatıp oşondo

Ayabastan sabadı.

Katındar ıylap çırkırıp,

Sırttan erdin oşondo

Say söögü ketti zırkırıp.

13325- Erteñ erte turganda

Elemandın sırttanı

Şibege kolgo aldı emi,

Beşiktegi balanı

May kuyrukka maldı emi.

13330- Bar-bar etip bar ıylayt,

Barkırıp bala bek ıylayt.

Barkırıp ıylap turganı

Kulak, murun cep ıylayt.

Anı ugup, Çoyun alp

13335- Kaardanıp bakırdı,

Bıytı küñdü çakırdı:

13305- Erken gidecek olduğunda,

Çokça hiddet gösterdiğinde

Benim sözümü dinleyiniz,

Biz ile, yiğidim,

Kuyruğa batırınız.

13310- O çocuğu ağlayınca,

«Niye ağladı çocuk?» — diye,

O zaman bizden sorarsa.

İşini kendim hallederim,

Yolunu bulup yok ederim.

13315- Saklanıp Töştük er,

Hiddetlenip Çoyun alp

Gün battığında geldi.

Bıytı Kün ile Külayım'ı

Karanlık eve kapattı.

13320- Pataklayıp o zaman

Acımadan dövdü.

Kadınlar ağlayıp bağırıp çağırıp,

Yiğit erin o zaman

Kemikleri sızladı.

13325- Ertesi gün erkenden kalktığında

Eleman'ın yiğidi

Bizi eline aldı o zaman,

Beşikteki balayı

Kuyruğuna sapladı o zaman

13330- Bar bar edip ağlar,

Böğürüp bala çokça ağlar.

Böğürüp ağlayıp dururken

Kulakları sağır edercesine ağlar.

Onu duyup, Çoyun alp

13335- Hiddetlenip böğürdü,

Bıytı Kün'ü çağırdı:

«Atañdın körü Bıytı küñ,
Çırkırap bala bek ıylayt,
Kulak-meeni cep ıylayt».

13340- Barkırap bala turganda,
Kaardanıp bakırdı,
Bıytı küñ dep çakırdı.

«Atañdın körü Bıytı küñ,
Başkaça candı kıynadı,
13345- Bala emine ıyladı?»

Anda Bıytı munu aytat:
«Balañ menen kurup ket,
Balañ boldu balaket,
Atama mınday deymın deyt:

13350- «Aygır menen teke etin,
Buka menen koçkordun
Oşondoy etti ceyin — deyt,
Oşondoy etke toyom deyt,
Andan kiyin bul balañ
13355- ıylaganım koyom», — deyt.

Bıytı mınday degen soñ,
Kaardanıp düpüldöp,
Al Çoyun alp turalbay.
Aytkanına köndü ele.

13360- Ayılğan maldın baarısın
Ar kimisin bir toguz,
Soyup iyip oşondo,
Bıytı kündün koluna
Azır kılıp koydu ele,
13365- Salbırın karap, uu kılıp,
Erikpegen Çoyun alp
Cana ketti ceti küñ.
Bıytı menen Külayım

«Lanet olası Bıytı küñ,
Yaygara edip bala çok ağlar,
Sağır edercesine ağlar».

13340- Böğürüp bala ağlarken,
Hiddetlenip böğürdü,
Bıytı küñ diye çağırdı.

«Lanet olası Bıytı küñ
Canımı bir başka sıktı,
13345- Bala niye ağladı?»

O zaman Bıytı bunu söyler:
«Balan ile yok olup git,
Balan oldu felâket,
Babama bunları söylerim der:

13350- «Aygır ile teke etini,
Boğa ile damızlık koçun
Öyle eti yiyin — der,
Öyle ete doyayım der,
Ondan sonra bu balan
13355- Ağlamayı keserim», — der.

Bıytı böyle dedikten sonra,
Hiddetlenip hazırlanıp
O Çoyun alp duramadan.
Söylediğini yaptı.

13360- Söylediği hayvanın hepsini
Her birinden dokuz tane,
Keserek o zaman,
Bıytı Küñ'ün eline
Hazırlayıp vermişti,
13365- Uzak yol avına avcılık edip,
Üşenmeyen Çoyun alp
Tekrar gitti yedi gün.
Bıytı ile Külayım

Akıldarın oñdodu,
 13370- Soygon maldın etine
 Sırttan erdi bordodu.
 Kün ceti kün tolgondo,
 Kürkürögön Çoyun alp
 Keler kezi bolgondo,
 13375- Çımınday canın kıynadı,
 Elemandın sırttanga
 Kaşındagı Bıytı küñ
 Çırkırıp turup ıyladı:
 «Elemandın sırttanı,
 13380- Men bilgendi bildiñbi?
 Men tuygandı tuyduñbu?
 Men tuygandı tuybasañ,
 Men bilgendi bilbeseñ,
 Arnagan atıñ Çalkuyruk —
 13385- Aybandan başka buudaniñ.
 Ölüm ortok, can birge —
 Özüñ menen tuuganiñ,
 Çalkuyruk arık, sen karıp,
 Çalkuyruk arık bolgonu
 13390- Çoyun kulak kuturgur
 Öz bilgenin kılıptır,
 Kulagina korgoşun
 Şıkap turup kuyuptur.
 Munu menen Çalkuyruk
 13395- Tegerenip temteñdep,
 Elemandın sırttandın
 Kay ketkenin bile albay,
 Karıp bolup cürüptür.
 Cayı-kışı tınçıtpay,
 13400- Kulan kuup Çoyun alp

Akıllarını başlarına alıp,
 13370- Kesilen hayvanın etiyle
 Yiğit eri besledi.
 Yedi gün dolduğunda,
 Horuldanıp Çoyun alp
 Gelecek zamanı geldiğinde,
 13375- Küçücük canına eziyet etti,
 Eleman'ın yiğidine
 Karşısındaki Bıytı kün
 Yaygara edip ağladı:
 «Eleman'ın yiğidi,
 13380- Benim bildiğimi bildin mi?
 Benim duyduğumu duydun mu?
 Benim duyduğumu duymazsan,
 Benim bildiğimi bilmezsen,
 Tahsis edilen atın Çalkuyruk —
 13385- Hayvandan farklı yürüğün.
 Ölüm ortağı, can ortağı —
 Sana soydaş olan,
 Çalkuyruk zayıf, sen garip,
 Çalkuyruk'un zayıf olalı
 13390- Çoyun kulak kudurasıca
 Kendi bildiğini yapmış,
 Kulağına kurşun
 Doldurup dökmüş.
 Bunun ile Çalkuyruk
 13395- Dönüp dolaşıp sendeleyip,
 Eleman'ın yiğidinin
 Nereye gittiğini bilmeyip,
 Garip halde geziyormuş.
 Yaz kış rahat etmeden,
 13400- Kulan kovup Çoyun alp

Uşu kündö canıbar
 Sarı cünü toluptur.
 Kırçañğı bolup Çalkuyruk,
 Caman attı boluptur.
 13405- Kaar urgan Çoyundun
 Karmap miner malı cok,
 Denesinde canı cok.
 Alışkan menen al kelbeyt,
 Atkan menen ok ötpöyt,
 13410- Salıp iyse çok ötpöyt.
 Bul kuturgan kıztalak
 Kıyamattı tük körböyt.
 Kırk cılı orgo taştasa,
 Kılayıp çirip eç ölböyt,
 13415- Añdan kayra kelğende
 Karargandan tünörüp
 Bizge salat buzuktu
 Say söögübüzdü sızdatıp,
 Abıdan kılát kızıktı.
 13420- Bizdi aydap tokmoktop,
 Irdap beret ırların,
 Aytıp beret oşondo
 Balasına sırların,
 Bilğič bolsoñ tilimdi al,
 13425- Aytkanımdı bilip al.
 Bekerge karap turbagın,
 Şıbege menen saygılap,
 Caş balasın kıynagın.
 Maga salat buzuktu
 13430- Men aytamın Çoyunga
 Can tañ kalar kızıktı».

Bıytı küñ aytkan sözdörün

Şu aralar hayvancağızın
 Sarı tüyü dolmuş.
 Uyuz olup Çalkuyruk,
 Kötü namlı olmuş.
 13405- Kahrolasica Çoyun'un
 Tutup bindiği hayvanı yok,
 Vücudunda canı yok.
 Dövüşürsen gücün yetmez,
 Vurursan ok geçmez,
 13410- Ateşe bırakırsan kor geçmez.
 Bu kuduran kahrolası
 Kıyameti asla görmez.
 Kırk yılı çukurda kalsa
 Hiç çürümez, hiç ölmez,
 13415- Avdan geri geldiğinde
 Öfkelendikçe öfkelenip
 Bizi perişan eder
 Bütün kemikleri sızlatıp,
 Büyük kötülük eder.
 13420- Bizi sürüp dayak atıp,
 Tüm öfkesini kusar,
 Söyleyip verir o zaman
 Balasına sırlarını,
 Akıllı isen sözümü dinle,
 13425- Söylediğimi öğren,
 Boş yere bakıp durma,
 Biz saplayıp,
 Küçük çocuğa eziyet et.
 Bana ıstırap eder
 13430- Ben söylerim Çoyun'a
 İnsanı şaşırtan işi».

Bıytı kün'ün söylediği sözleri

Ugup turup sırttan er.
 Añ-tañ bolup oşondo
 13435- Bıytıdan kördü kızıktı.
 Aytıp turgan al Bıytı
 Keremettüü küñ eken.
 Oluyanın özü eken.
 Anık coldoş Töştükkö
 13440- Ak neetin özü eken,
 Bilgiçtiği sınaakı.
 Bolgon eken Töştükkö
 Bul Bıytı küñ muraapı,
 Muraapı emey emine
 13445- Elemandın sırttanga
 Bilbegendi bilgizdi,
 Tuybagandı tuyguzdu.
 Kün kıkıldap batarda
 Çoyun alp keldi bakırıp,
 13450- Cer aylanat oşondo
 Tokoydun başın capırıp.
 Küp-küp etip küülönüp,
 Kürkürögön bul kapır
 Katındarga süylönüp
 13455- Kaardı katuu baştadı,
 Kara neet Çoyun alp
 Katındardı oşondo
 Kırıp ie taştadı.
 Al katındar oşondo,
 13460- Kapırdın kaarın körgöndö,
 Kaçarına cer tappay,
 Caman boldu baykuştar
 Kirerine kör tappay.
 Bıytı kaçıp dırkırıp,

İşitip yiğit er.
 Şaşırap o zaman
 13435- Bıytı'dan duydu ilginç şeyleri
 Söyleyen o Bıytı
 Kerametli cariye imiş.
 Evliyanın ta kendisiymiş
 Hakiki yoldaş Töştük'e
 13440- Temiz niyetlinin kendisi imiş,
 Bilgiçliği denenmiş.
 Olmuş Töştük'e
 Bu Bıytı kün(cariye) danışman,
 Danışman değil de ne
 13445- Eleman'ın yiğidine
 Bilmediğini bildirdi,
 Duymadığını duyurdu.
 Güneş süzülerek batarken
 Çoyun Alp geldi böğürüp,
 13450- Dünya döner o zaman
 Ormanın başını eğip.
 Güp güp edip kuvvet toplayıp,
 Gürleyen bu kâfir
 Kadınları azarlayıp
 13455- Öfkesini dökmeye başladı,
 Kötü niyetli Çoyun alp
 Kadınları o zaman
 Neredeyse öldürüyordu.
 O kadınlar o zaman,
 13460- Kâfirin hiddetini gördüklerinde,
 Kaçacak yer bulamayıp,
 Kötü oldu zavallılar
 Girecek mezar bulamayıp.
 Bıytı kaçıp gücünün yettiğince,

13465- Külayım ıylap çırkırap,
Kaardı katuu saldı ele,
Katındardı tokmoktop,
Kamçı aldına aldı ele.

Al künü cattı Çoyun alp

13470- Tañ kaşkayıp sürgöndö

Cerge carık tiygende,

Elemandın sırttanı

Cana saldı kızıktı,

Şibege menen saygılap

13475- Emi kıldı buzuktu,

Bala emi bek ıylayt,

Iylaganda dooşu

Kulak-murun cep ıylayt.

Al oşondo Çoyun alp

13480- Emi turdu küülönüp

Bıytı küñgö süylönüp:

«Kelçi, Bıytı, ber cakka,

Bala emine köp ıylayt?

Emine kılğın dep ıylayt?

13485- Bul emine boluuçu?

Abıdan aytıp coruçu!»

Çoyunkulak kapırğa

Anda Bıytı munu aytat,

Ayran kaluuçu şumdu aytat:

13490- «Balañ menen kurup ket,

Balañdın cayın men aytsam,

Cana maga küülönüp,

Cana turabay süylönüp.

Aytkanımdı azır bil,

13495- Balañ menen cerge kir!

Balañ minday dep ıylayt:

13465- Külayım ağlayıp bağırıp çağırıp,

Öfkesini iyice çıkardı,

Kadınları pataklayıp,

Kamçıyla dövdü.

O gün yattı Çoyun alp

13470- Tan ağarıp söktüğünde

Yere ıyık değdiğinde,

Eleman'ın yiğidi

Yine başlattı oyunu,

Biz saplayıp

13475- Şimdi kıldı felâketi,

Bala o zaman çok ağlar,

Ağladığında sesi

Sağır edercesine çıkar.

İşte o zaman Çoyun alp

13480- O zaman durdu sinirlenip

Bıytı cariyeye söylenip:

«Gel, Bıytı, bu tarafa,

Bala niye çok ağlıyor?

Ne diye ağlıyor?

13485- Bu neyin işareti?

İyice söyleyip anlat!»

Çoyunkulak kâfire

O zaman Bıytı bunu söyler,

Hayret edici olmadık şeyler söyler:

13490- «Balan ile yok olup git,

Balanın hâlini ben söylesem,

Tekrar bana sinirlenip,

Durmadan söylendi.

Söylediğimi şimdi bil,

13495- Balan ile yerin dibine gir!

Balan bu yüzden ağlar:

Balañ başın cep aytat
 Balañdın aytkan kebi bul,
 Açuulanıp ketpeseñ,
 13500- Balañ mınday dedi bul:
 «Atakeme aytkın, — deyt, —
 Aytıp kayra tartkın, — deyt, —
 Bul balañdın çıkrırap,
 İylap catkan sebebi
 13505- Çımınday canın ayabay
 Kıynap catkan sebebi
 Badirek balañ munu aytat,
 Baykasam kıyın şumdu aytat:
 «Atakeme aytkın, — deyt, —
 13510- Aytıp kayra kaytkın — deyt.
 Baatır bolso, er bolso,
 Balam dep meni kaalasa,
 Canına canım koşom, — deyt.
 Tınına tınım koşom, — deyt.
 13515- Kanına kandı koşom, — deyt, —
 Degenine könöm, — deyt. —
 Er calgızı atama
 Karaan bolup berem» — deyt.
 Oşo sözün ukkanda,
 13520- Çoyun turdu küülönüp,
 Bıytı küñgö süylönüp:
 «Kuday bardır, kuu Bıytı,
 Bilbegeniñ bit, Bıytı,
 Aalamdı buy kılğan,
 13525- Atañdın körü it, Bıytı!
 Bilbegendi bilgizet,
 Tuybagandı tuyguzat.
 Eçendi salıp oyuma,

Balan başını yiyip ağlar
 Balanın söylediği sözü bu,
 Hiddetlenmezsen,
 13500- Balan böyle dedi:
 «Babacığım söyleyin, — der, —
 Söyleyip geri dönün, — der, —
 Bu balanın bağırıp çağırıp,
 Ağlamasının sebebi
 13505- Küçücük canına acımadan
 Eziyet etmesinin sebebi
 Cesur balan bunu söyler,
 Dikkat etsem olmadık şey söyler:
 «Babacığım söyleyin, — der, —
 13510- Söyleyip geri dönün — der.
 Yiğit ise, er ise,
 Balam diye beni isterse,
 Canına canımı katayım, — der.
 Nefesine nefesimi katayım, — der.
 13515- Kanına kan katayım, — der, —
 Dediğini yapayım, — der. —
 Er biriciği babama
 Destek olayım» — der.
 O sözünü duyduğunda,
 13520- Çoyun durdu sinirlenip,
 Bıytı cariyeye söylenip:
 «Kuday vardır, kurnaz Bıytı,
 Her şeyi bilirsin, Bıytı,
 Âlemin rahatını kaçırın,
 13525- Karolası it, Bıytı!
 Bilmeyeni bildirir,
 Duymayanı duydurur.
 Çok şeyi aklıma düşürsün,

Estetesiñ, ee Bıytı!

13530- Oñbogon, Bıytı, oñboysuñ,

Egerde eki bolboysuñ.

Cörgölöysüñ, cürösüñ.

Cer tanabın bilesiñ,

Candarda mendey baatır cok,

13535- Bıytı, sendey kapır cok.

Ökürgöndön bakırıp

Cerdi, suunu sapırıp,

Katındardı tokmoktop,

Aydap çıktı Çoyun alp.

13540- Kaardı katuu baştadı,

Katındardı tokmoktop,

Iraak aydap taştadı.

Kulak ugup köz körgüs.

Cerge aydap taştadı.

13545- Adam ötüp kelgisiz

Belge aydap taştadı.

Emi oturup Çoyun alp

Balaga kepti baştadı.

Bek süylöböş kırılayt,

13550- Beri tartıp balanı,

Emi Çoyun şıbrayt:

«Aylanayın kulunum,

Mañdayımda bargegim,

Betime koyor aynegim,

13555- Tili cok, balam, kekimdi uk.

Aylanayın calgızım,

Irdayın azır ırımdı,

Aytayın seni özüñö

Can bilbegen çaşırın

13560- İçimdeki sırrımdı.

Hatırlatırsın, uğursuz Bıytı!

13530- Beceriksiz, Bıytı, onmayasın,

İki olmayasın.

Sessiz sakın dolaşırsın.

Yerin ölçüsünü bilirsın,

İnsanlar arasında benim gibi yiğit yok,

13535- Bıytı, senin gibi kâfir yok.

Daha da öfkelenip

Yeri, suyu savurup,

Kadınları pataklayıp,

Sürüp çıktı Çoyun alp.

13540- Çok öfkeleni,

Kadınları pataklayıp,

Uzağa sürdü.

Kulağın duyup gözün görmediği

Yere sürdü.

13545- Kimsenin aşıp gelemediği

Geçide sürdü.

Şimdi oturup Çoyun alp

Balaya söz başladı.

Alçak sesle söyler,

13550- Beri çekip balayı,

Şimdi Çoyun fısıldar:

«Kurban olayım kulunum,

Kaderin bana verdiği,

Güvendiğim veliahtım,

13555- Dilsiz, balam, sözümü dinle.

Kurban olayım biriciğim,

Söyleyeyim şimdi sırrımı

Söyleyeyim sana

Kimsenin bilmediği gizli

13560- İçimdeki sırrımı.

Menin canım surasañ,
 Tokson toonun urunuş,
 Tokson dayra kuyuluş.
 Kuyuluşu toonu cerdegen,
 13565- Barıp bende ceñbegen.
 Cazayıl ünün ukpagan,
 Cabılıp toogo çıkpagan,
 Barañdın ünün ukpagan,
 Basıp toogo çıkpagan,
 13570- Kümüş küñgöy ottogon,
 May kottuga toktogon.
 Kayıptar cürör kottunun
 Kak ele ooz cagında,
 Çoñ çınardın tübündö,
 13575- Altın kuduk degen bar,
 Altın kuduk içinen
 Ar kaçan barıp suu içken
 Oşo cerdi cerdegen,
 Oyron bolgon ceti arkar,
 13580- Ceti arkardın içinde
 Cetip kelip suu içet
 Kardı salık kara arkar.
 Kara arkardın içinde
 Temir sandık bar ele,
 13585- Temir sandık içinde
 Ceti kara kuçkak bar,
 Oşo menin canımdır,
 Oşo menin tınımdır.
 Canıñdı barıp oşoo, koş,
 13590- Tınıñdı barıp oşoo koş.
 Ay kulunum, bilim al,
 Ayttım toluk, tilimdi al!»

Benim canımı sorarsan
 Doksan dağın birleştigi,
 Doksan nehrin döküldüğü.
 O yeri yer edinen,
 13565- Giden insan yenemeyen
 Silah sesini duymayan,
 Açıkça dağa çıkmayan,
 Tüfek sesini duymayan,
 Dağa gidip çıkmayan,
 13570- Gümüş güneşli tarafta otlayan,
 Bereketli vadiye yerleşen.
 Kerametlilerin dolaştığı vadinin
 Tam girişinde,
 Koca çınarın dibinde,
 13575- Altın kuyu var,
 Altın kuyu suyundan
 Her ne zaman gidip su içen
 O yere yerleşen,
 Kudretli yedi arkar,
 13580- Yedi arkardın içinde
 Beraber gelip su içen
 Karnı aşığı sarkan kara arkar.
 Kara arkardın içinde
 Demir sandık var idi,
 13585- Demir sandık içinde
 Yedi kara sığırık kuşu var,
 O benim canımdır,
 O benim nefesimdir.
 Canını gidip ona kat,
 13590- Nefesini gidip ona kat.
 Ey kulunum, öğren,
 Her şeyi söyledim sözümü dinle!»

Balasına munu aytıp,
 Çalkuyruktu mindi emi,
 13595- Çayıñgi tondu kiydi emi,
 Kayra baştan ceti kün
 Salbırına cürdü emi.
 Bul sözdü ugup oşondo,
 Elemandın sırttandın
 13600- Kaar başına aylandı,
 Coo-caragin şaylandı.
 Bolkulday basıp ayanıp,
 Boz kelteni tayanıp,
 Arkarın atıp aluuga,
 13605- Kızıtalak Çoyunga
 Balaketti saluuga.
 Emi cürdü kamdanıp,
 Arkar atıp aluuga.
 Al Çoyun alp kapırdın
 13610- Körünöö canın aluuga
 Söögün örttöp Çoyundun,
 Akır zaman saluuga.
 Mina oşondo sırttan er
 Karool karap, cer çalıp,
 13615- Tokson toonun urunuş,
 Toguz dayra kuyuluş,
 Aytkan cerge bardı ele.
 Çoyun alptay kapırdın
 Cerin taap aldı ele.
 13620- Kümüş küñgöy toktogon,
 May koktunu ottogon,
 Beri cagın karasa,
 Adır-küdüür car eken,
 Çoñ çınardın tübüñdö

Balasına bunu söyleyip,
 Çalkuyrak'a bindi o zaman,
 13595- Çayingi elbisesini giydi o zaman,
 Tekrar baştan yedi gün
 Uzak yol avına gitti o zaman.
 Bu sözü duyup o zaman,
 Eleman'ın yiğidinin
 13600- Öfkesine başına vurdu,
 Savaş silahlarını kuşandı.
 Yavaşça hareket edip,
 Boz tüfeğe dayanıp,
 Arkarı vurup almak için,
 13605- Lanet olası Çoyun'a
 Felâketi salmak için.
 O zaman yola düştü hazırlanıp,
 Arkar vurmak için.
 O Çoyun alp kâfirin
 13610- Açıkça canını almak için
 Kemiğini yakıp Çoyun'a,
 Dünyanın sonunu göstermek için.
 İşte o zaman yiğit er
 Bekçilere dikkat edip, yer araştırıp,
 13615- Doksan dağın birleştiği,
 Dokuz nehrin döküldüğü,
 Söylenilen yere varmıştı.
 Çoyun alp gibi kâfirin
 Yerini bulmuştu.
 13620- Gümüş güneşli yere yerleşen,
 Bereketli vadide otlayan,
 Bu tarafa baksa,
 Tepeli çukurlu uçurum imiş,
 Koca çınarın dibinde

13625- Altın bulak bar eken.

Elemandın sırttanı

Tamaşaga battı ele,

Eç bir canga körünböy,

Eç bir canga bilinbey,

13630- Añdıp kelip cattı ele,

Anday-mınday degiçe,

Açıp közdü cumguça,

Adırdan tüştü ceti arkar,

Al bulaktap suu içer

13635- Ceti arkardın artında

Kardı salık kara arkar,

Çokçorulup çoğulup,

Kaçar öñdöö oolugup,

Karap turdu arkarlar

13640- Al arkardın astında

Añgemelüü bir arkar,

Arkarga moyun burganı,

Mınday sonun kayda bar?

Adamça süylöp turganı:

13645- «Atañdın körü altı arkar,

Men körgöndü kördüñbü?

Men bilgendi bildiñbi?

Adam kelbes bul koktu,

Adam kelip kalıptır.

13650- Arkı-terki buttanat,

Baap-baap — baap ay!

Adam cıtı cıttanat,

Bul bulakka tüşpöymün,

Mından suunu içpeymin».

13655- Altı arkar kaçıp dır koyso,

Kalıp kaldı kara arkar:

13625- Altın pınar var imiş.

Eleman'ın yiğidi

Eğlenceye dalmıştı,

Hiç kimseye görünmeden,

Hiç kimseye bilinmeden,

13630- Nişan alarak yatmıştı ,

Öyle böyle deyinceye kadar,

Göz açıp yumuncaya kadar,

Tepeden düştü yedi arkar,

O pınardan su içer

13635- Yedi arkarın arkasında

Karnı sarkmış kara arkar,

Çoğalıp toplanarak,

Kaçmaya hazır olup,

Bakıp durdu arkarlar

13640- O arkarın altında

Masalsı bir arkar,

Arkara kafasını çevirdi,

Böyle güzel şey nerede var ki?

İnsan gibi konuştu:

13645- «Lanet olası altı arkar,

Benim gördüğümü gördünüz mü?

Benim bildiğimi bildiniz mi?

Kimsenin gelmediği bu vadiye,

İnsan gelmiş.

13650- İleri geri hareket edip,

Baap-baap — baap!

İnsan kokusu kokar,

Bu pınara inmeyeceğim,

Buradan su içmeyeceğim».

13655- Altı arkar tabana kuvvet kaçsa,

Geride kaldı kara arkar:

«Bir kудaydın çoñ kaarın
 Körgön arkar birimin,
 İçime temir kötörüp
 13660- Ölgön arkar birimin.
 Tirüü cürböy ölgönüm,
 Temir sandık kötörüp,
 Ömür boyu ölgönüm.
 Adam uulu bar bolso,
 13665- Azır atıp koysun dep,
 Mintip tirüü cürgüçö,
 Atıp alıp etime
 Adam uulu toysun» — dep.
 Bul sözdü aytıp kara arkar,
 13670- Basıp keldi baypayıp,
 Bulagina tüştü ele,
 Suusun cutup içti ele,
 Elemandın sırttanı
 Mergenderdin tazası.
 13675- Belen turgan maşası,
 İrmep sırttan öttü ele.
 Kardına ogu cetti ele,
 İçinde temir sandığı,
 Al arkardın içinen
 13680- Şark dep ırgıp ketti ele.
 Mına oşondo kara arkar
 Basıp çıktı sabılıp,
 Sırttan erge calınıp:
 «Oor cügümdü boşottuñ,
 13685- Oor cügüñ kудay boşotsun.
 Öçkön otum tamızdıñ,
 Ölgön canım tirgizdiñ.
 Çoyun kulak kapırıñ,

«Bir Kудay'ın büyük hiddetini
 Gören arkarın biriyim,
 Karnımda demir taşıyıp
 13660- Ölen arkarın biriyim.
 Dirı değıl ölüyüm,
 Demir sandık taşıyıp,
 Ömür boyu ölüyüm.
 İnsanoğlu var ise,
 13665- Hemen vursun diye,
 Böyle yaşamaktansa
 Vurup avlayıp etime
 İnsanoğlu doysun» — diye.
 Bu sözü söyleyip kara arkar,
 13670- Yürüyüp geldi sallanarak,
 Pınara gelmişti,
 Suyundan içmişti,
 Eleman'ın yiğidi
 Avcıların ustası.
 13675- Hazır duran tetiği,
 Çekip yiğit vurmuştu.
 Karnına mermi gelmişti,
 Karnındaki demir sandığı,
 O arkarın içinden
 13680- Bir anda fırladı.
 İşte o zaman kara arkar
 Karşısına çıktı,
 Yiğit ere yalvarıp:
 «Ağır yükümü boşalttın,
 13685- Ağır yükünü Kудay boşaltsın.
 Sönen ateşimi tutuşturdun,
 Ölen canımı dirilttin.
 Çoyun kulak kâfirin,

Can koybogon cakırırñ.

13690- Enem egiz tuuganda

Kubalap karmap aldı ele.

Sıykır menen dubalap,

Ceti kara kuçkaçın

Temir sandık içine

13695- Alıp kelip saldı ele.

Ölörçö bolup men özüm

Örttöngön ittin bul canın

Seksen cılı kötördüm.

Kuday açsın sanaañdı,

13700- Aman kör, sırttan, balañdı,

Umaçtay közüñ aç a kör,

Kapır ittin sandığın,

Kokus kaçıp ketpesin,

Emi, Töştük, basa kör!»

13705- Al Çoyundun sözdörün

Aytıp bolup al arkar,

Sanaasınday toldu ele,

Közdön kayım boldu ele.

Kapırırñdın sandığı

13710- Tomolonup kaçtı ele,

Kaçıp alıp al sandık,

Bir ańgekke tıgıldı,

Kuup oturup er Töştük

Üstünö basa cıgıldı.

13715- Basıp Töştük sandıktın

Emi esebin taptı ele.

Kolundagı coy bolot,

Ala koyup koluna,

Bölö-bölö çaptı ele.

13720- Çoyun alptın ölbösün

Can koymayan fakirin.

13690- Annem ikiz doğurduğunda

Kovalayıp yakalamıştı.

Sihir ile okuyup üfleyip,

Yedi karasığircık kuşunu

Demir sandık içine

13695- Getirip koymuştu.

Ölecek hale gelip ben

Yanasıca itin bu canını

Seksen yıl taşıdım.

Kuday gidersin kederini,

13700- Sağ göresin, yiğit, balanı,

Gözünü fal taşı gibi aç,

Kâfir itin sandığını

Aniden kaçıp gitmesin,

Şimdi, Töştük, sıkı bastır!»

13705- O Çoyun'un haberini

Söyleyip o arkar,

Kederlenmişti,

Gözden görünmez olmuştu.

Kâfirin sandığı

13710- Yuvarlanıp kaçmıştı,

Kaçıp o sandık,

Bir çukura takıldı,

Kovalayıp er Töştük

Üstüne atladı.

13715- Bastırıp Töştük sandığın

O zaman çaresini bulmuştu.

Elindeki keskin çelik kılıcı,

Eline alıp,

Parça parça kesmişti.

13720- Çoyun alpın ölmezliğini

Oşondo sırttan biliptir.

Al sandıktın içinde

Ceti kara kuçkaçı

Oozun açıp cürüptür.

13725- Altı kara kuçkaçtın

Başın culup aldı ele.

Bir kuçkaçı oşondo

Çala cansar bir kılıp,

Kisesine saldı ele.

13730- Çoyun alptay kapırğa

Örttöy közü eñ caynap,

Kan içmesi çın karmap,

Elemandın sırttanı

Emi cetip bardı ele.

13735- Mina oşondo Çoyun alp

Kabırgadan kagınıp,

Kak töbödön sezgenip,

Kas acalı tabılıp,

Caman bolgon kezi eken.

13740- Cazdıkkı başın salıptır,

Cantayıp alıp oşondo

Eñ ontolop kalıptır.

Al oşontken kezinde

Oyon Töştük barıptır.

13745- Al Çoyun alp kapırğa

Emi Töştük munu aytat:

«Öltürömün özüñdö,

Çukuymun eki közüñdö».

Töştük mınday degende

13750- Irgıp turup Çoyun alp,

Karmaştı katuu saldı ele.

Cakadan alıp çoyuşup,

O zaman yiğit bilmiş.

O sandığın içinde

Yedi karasığırıcık kuşu

Ağızlarını açmış.

13725- Altı karasığırıcık kuşunun

Başını koparıp almıştı.

Bir sığırıcık kuşunu o zaman

Yarı diri şekilde,

Kesesine koymuştu.

13730- Çoyun alp gibi kâfire

Ateş gibi gözü parlayıp,

Öldürme isteği canlanıp,

Eleman'ın yiğidi

O zaman yanına varmıştı.

13735- İşte o zaman Çoyun alp

Kaburga kemiği sızlayıp,

Tam tepesi patlayacak olup,

Düşman eceli gelip,

Kötü olduğu zamanmış.

13740- Yastığa başını koymuş,

Yan yatıp o zaman

Çokça inleyip kalmış.

O böyle yatarken

Bahadır Töştük gelmiş.

13745- O Çoyun alp kâfire

Şimdi Töştük bunu söyler:

«Öldüreceğim seni

Oyacağım iki gözünü».

Töştük böyle deyince

13750- Fırlayarak kalkıp Çoyun alp,

Büyük kavgayı başladı.

Yakasından tutup çekip,

Koçkordon beter süzüşüp,

Aygırdan beter alışıp,

13755- Ayabastan salışıp.

Buuradan beter bulkuşup,

Börüdön beter culkuşup,

Çakçekey çañ bolup,

Baskan ceri añ bolup,

13760- Anda Töştük munu aytat:

«Aylanayın Bıytı küñ,

Kagılayın Bıytı küñ,

Kabırganmdı bit cedi,

Bit cebedi it cedi,

13765- Börüçö bölüp baratat,

Kamança alıp baratat».

Töştük minday degende,

Irgıp turup Bıytı küñ,

Koynuna kolun saldı ele.

13770- Kabırganın betinde

Omurtkanın çetinde,

Sayılp catkan kuşçaqtı

Emi culup aldı ele.

Kaardanıp sabılıp,

13775- Emi oşondo Çoyun alp

Bıytı küngö calınıp:

«Aylanayın Bıytı küñ,

Kagılayın Bıytı küñ,

Degenime könsöñçü,

13780- Kuşçaçımdı berseñçi.

Menin tilim alsañçı.

Uşu kara kuşçaqtı

Oozuma salsañçı!»

Anda Bıytı munu aytat:

Damızlık koç gibi süsüşüp,

Aygırdan daha fazla dövüşüp,

13755- Acımadan dövüşüp.

Buğradan beter çekişip,

Kurttan beter tartaklayıp,

Toz duman olup,

Bastığı yer çukur olup,

13760- O zaman Töştük bu söyler:

«Kurban olayım Bıytı kün,

Canım sevgilim Bıytı kün,

Kaburgamı bit yedi,

Bit yemedi it yedi,

13765- Kurt gibi parçalayıp gider,

Yabani domuz götürüyor».

Töştük böyle dediğinde,

Fırlayarak kalkıp Bıytı kün,

Koynuna elini sokmuştu.

13770- Kaburganın üzerinde

Omurganın kenarında,

Saplanmış duran kuşçağızı

O zaman koparıp almıştı.

Kahırlanıp yalvarıp,

13775- O zaman Çoyun alp

Bıytı küne yalvarıp:

«Kurban olayım Bıytı kün,

Canımı vereyim Bıytı kün,

Dediğimi yapsana,

13780- Kuşçağızımı versene.

Benim sözümü dinlesene.

Bu kara kuşçağızı

Ağzıma versene!»

O zaman Bıytı bunu söyler:

13785- «Kaysınıña könöyün,
Kızıtalak Çoyun-it
Kuşkaçıña siyeyin,
Küygüzüp cürüp kül kıldıñ.
Tıtıp bizdi cün kıldıñ».

13790- Mına oşondo Bıytı küñ
Oñbos kepten saldı ele,
Can serek kara kuşkaçtın
Moynun culup aldı ele.
Kuşkaçtın moynu üzüldü.

13795- Çoyundun közü süzüldü.
Kuşkaç öldü çırkırap,
Al Çoyun al kapırdın
Söögü ketti bıkırıp.
Ceti canı uçkanda

13800- Al Çoyun alp turabı?
Too kulagan emedey
Toñkoyup kelip suladı.
Çoyun alptın ölügün
Bıytı küñ menen Külayım

13805- Balta menen basışıp,
Kerki menen kesişip,
Kıñırak menen keskilep,
İyne menen teşkilep,
Çakçılekey çañ kıldı,

13810- Kızıl-ala kan kıldı
Elemandın sırttanı
Too otunun kıyratıp,
Tüzgö kelip cagıptır,
İt kötör kılıp süyrötüp,

13815- Küygön otko saldı ele
Oşol otko bul Çoyun

13785- «Hangisini yapayım,
Lanet olası Çoyun-it
Kuşcağızına işeyeyim,
Yakarak kül kıldın.
Tiftikleyip bizi yün ettin».

13790- İşte o zaman Bıytı kün
Olmayacak sözden söylemişti,
Baygın kara kuşcağızın
Boynunu koparmıştı.
Kuşun boynu koptu.

13795- Çoyun'un gözü delik deşik oldu.
Kuş öldü can çekişip,
O Çoyun'un o kâfirin
Kemikleri param parça oldu.
Yedi canı uçtuğunda

13800- O Çoyun alp durur mu?
Üzerine dağ yuvarlanmış gibi?
Domalıp yuvarlandı.
Çoyun alpın cesedini
Bıytı kün ile Külayım

13805- Balta ile kesip,
Keser ile kesip,
Kör bıçak ile kesip,
İğne ile delip,
Alt üst ederek toz ettiler,

13810- Kızıl ala kana buladı
Eleman'ın yiğidi
Dağdaki odunları parçalayıp,
Ovaya getirip yakmış,
Rezil edip sürükletip,

13815- Yanan ateşe atmıştı
O ateşte bu Çoyun

Kül bolup küyüp kaldı ele
 Söögün örttöp kül kılıp
 Etin tıtıp cün kılıp,
 13820- Çoyun alptı soydu deyt.
 Kapanın baarı cogolup,
 Töştüktün işi oñolup,
 Törö sırttan boldu deyt.
 Çayıñgini kiydi ele,
 13825- Çalkuyruktu mindi ele.
 Cakkan otun öçürüp,
 Elemandın sırttanı
 Bıytı menen Külayım
 Alıp cürdü köçürüp.
 13830- Aşarına too kalbay,
 Alışarga coo kalbay,
 Töştük colgo kırıptır.
 Buzulgan eken sanaası,
 Al Çoyun alp kapırdın
 13835- Beşığinen çıktı ele
 Çoyun alptın balası:
 «Emi cılı ölbös kün körüp,
 Artıñdan kuup barbasam,
 Akır zaman dümöktü
 13840- Saga, Töştük, salbasam.
 Tukumuñdu kırbasam,
 Tamırıñdı culbasam,
 Tuubay tuna çögöyün,
 Bala bolboy ölöyün».
 13845- Emi oşondo Bıytı küñ,
 Toktoboy cetip barganı,
 Kılıçtı kolgo alganı,
 Töştük cetip bargıça,

Kül olup yanmıştı
 Kemiğini yakıp kül edip
 Etini didikleyip yün yapıp,
 13820- Çoyun alpı kesti derler.
 Sıkıntının hepsi kaybolup,
 Töştük'ün işi düzelip,
 Efendi Töştük oldu derler.
 Çayingi elbisesini giymişti,
 13825- Çalkuyruk'a binmişti.
 Yanan ateşini söndürüp,
 Eleman'ın yiğidi
 Bıytı ile Külayım'ı
 Yanında götürdü göçürüp.
 13830- Aşacak dağ kalmayıp,
 Dövüşecek düşman kalmayıp,
 Töştük yola girmiş.
 Bozulmuş düşüncesi,
 O Çoyun alp kâfirin
 13835- Beşığinden çıkmıştı
 Çoyun alpın balası:
 «Ölmeden gün görüp,
 Peşinden kovup gelmezsem,
 Ahir zaman felâketini
 13840- Sana, Töştük, salmazsam.
 Soyunu katletmezsem,
 Kökünü kurutmazsam,
 Doğduğum saate lanet olsun,
 Bala olmadan öleyim».
 13845- İşte o zaman Bıytı kün,
 Duraklamadan yetip vardı,
 Kılıcı eline aldı,
 Töştük yetişip gelinceye kadar,

Acıratıp algıça,

13850- Kaardı katuu baştadı.

Süylöp catkan balanı

Bölö çaap taştadı.

Elemandın sırttanı

Coologon coosun baskan cer.

13855- Colun kудay açkan cer.

Elemandın sırttanı

Cer aldına tutulup,

Çıkkın eken beçara

13859- Aman-esen kutulup.

Ayırıncaya kadar,

13850- Öfkesini kustu.

Konuşmakta olan balayı

İkiye bölüp kesiverdi.

Eleman'ın yiğidi

Düşmanı kovalayıp bastığı yer.

13855- Yolunu Kудay'ın açtığı yer.

Eleman'ın yiğidi

Yer altında yakalanıp,

Çıkmış zavallı

13859- Sağ salım kurtulup.

45- TÖŞTÜK ÖZÜNÜN CERİNE CÖNÖGÖNÜ

13860- Kiçineden çoñoygon,
 Cerine ketip baratat.
 Kindik kesip, kir cuugan
 Eline ketip baratat.
 Bıytı menen Külayım —
 13865- Bul eköönö oşondo
 Celbegey torko kiygizdi,
 Celbegen corgo mingizdi.
 Ölümdön canı tirilip,
 Ötkörö sırttan süyünüp,
 13870- Kasaba koldo kalkıdap,
 Kara caak aybalta
 Bileginde carkıdap.
 Körgöndün köönü bölünüp
 Elemandın sırttanı
 13875- Sırttandık türü körünüp.
 Kaynagan kıpçak atı uulu
 Eline ketip baratat.
 Keñ Kaşkardın narı cagı,
 Kebez toonun beri cagı
 13880- Cerine ketip baratat.
 Kırka tikken kızıktuu
 Aylına ketip baratat.
 Barmaktayda baş koşkon,
 Bitteyinde birikken,
 13885- Ceti cılı körbögön,
 Keremettüü Kenceke
 Zaybına ketip baratat.
 Körüşpögön köp kızık
 Körgölü ketip baratat.
 13890- Al Kenceke cok bolso,

45- TÖŞTÜK'ÜN YURDUNA DÖNMESİ

13860- Küçücükken büyüdüğü
 Yerine gidiyor.
 Doğup büyüdüğü
 Halkına gidiyor.
 Bıytı ile Külayım —
 13865- Bu ikisine o zaman
 Sırtına ipekli kumaş giydirdi,
 Hızlı koşmayan yorgo ata bindirdi.
 Ölüyken dirilip,
 İyice yiğit sevinip,
 13870- Büyük elde kımıldayıp,
 Kara delikli savaş baltası
 Bileğinde parlayıp.
 Görenin gönlü bölünüp
 Eleman'ın yiğidinin
 13875- Yiğitliği göründü.
 Kalabalık Kıpçak oğlu
 Halkına gidiyor.
 Koca Kaşkar'ın öte tarafındaki,
 Kebez-Too'nun bu tarafındaki
 13880- Memleketine gidiyor.
 Sıra sıra dizilmiş neşeli
 Köyüne gidiyor.
 Küçükken birleştiği
 Çocukluğunda birlikte olduğu,
 13885- Yedi yıl görmediği
 Kerametli Kenceke
 Karısına gidiyor.
 Görmedikleri çok şeyi
 Görmek için gidiyor.
 13890- O Kenceke yoksa,

Sırttan Töştük oşondo

Ölgölü ketip baratat.

Töştük cakın kalganda,

Anı mınday taştaylı,

13895- Keremettüü Kenceke

Oşondon kabar baştaylı.

Sarıbaydın kızı Kenceke,

Sarı ooru bolup kaygırıp,

Ceti cıldan beri cakka

13900- Sırttanınan ayrılıp,

Ölöyün dep ölö albay,

Öz canın özü kıya albay,

Ölöyün degen oyunda,

Kalğan eken başında

13905- Üç ay kümön boyunda.

Oysul ata çaar ingen

Anın da kalğan boyunda.

Kambar ata kara bee

Munun da kalğan boyunda.

13910- Kenceke menen al — üçöö

Anttaşkan eken abıdan,

Ubada kılğan tagınan.

Kelerin bilip sırttandın

Noktoosun üzüp şaşıptır,

13915- Çaar ingen beri kaçıptır.

Calgız canga körünböy,

Bezip alıp cönögön.

Sırttan erdin coluna

Çaar ingen boto törögön.

13920- Kayıptın kırın aşıptır,

Kambar ata kara bee

Cılkı içinen kaçıptır.

Cesur Töştük o zaman

Ölmek için gidiyor.

Töştük yaklaştığında,

Onu burada bırakalım,

13895- Kerametli Kenceke

Ondan haber verelim.

Sarıbay'ın kızı Kenceke,

Üzüntüden hasta olup,

Yedi yıldan bu yana

13900- Yiğidinden ayrılıp,

Öleyim deyip ölemeyip,

Kendi canına kendi kıyamayıp,

Ölüm düşüncesi,

Kalmış başında

13905- Üç aylık gebeydi.

Oysul Ata (develer hamisi) dişi deve

O da gebeydi.

Kambar Ata kara kısarak

Bu da gebeydi.

13910- Kenceke ile o üçü

Anlaşmışlar iyice,

Kesin sözleşip

Geleceğini bilip yiğidin

Yularını koparıp acele etmiş,

13915- Dişi deve bu tarafa kaçmış.

Kimseye görünmeyip,

Hızla gitmiş.

Yiğit erin yoluna.

Dişi deve yavruladı.

13920- Gayibin bozkırını aşmış,

Kambar Ata kara kısarak

Yılkı içinden kaçmış.

Tulparlığı, külüğü
Başınan aşıp ozuptur.
13925- «Sırttan eem kelet», — dep, —
Emi çıgıp tozuptur.
Ketkeni coldon tabılıp,
Abiyri emi cabılıp,
Irsı köldöy cönöptür.
13930- Kaçıp alıp oşondo,
Sırttan erdin coluna
Aktulpardı töröptür.
Töştüktün zaybı Kenceke
Tolgoo körböy öz başı
13935- Tolgoonun tunun körüptür.
Öödö bolso beli oorup,
Eñkeygende Kenceke,
Eki kara sanı oorup,
Köñülü ketip bölünüp,
13940- Közünün çaşı tögülüp,
Karagattay kara köz
Kamçı boyu çaş ketip,
Bödönödöy kayran köz
Bölök-bölök çaş ketip:
13945- «Sırttan Töştük ketti ele,
Ketkenine tak bıyıl
Ceti cılga cetti ele.
Közü kurgur köp tartat,
Tilegim kolgo berebi?
13950- Tiktegen sırttan kelebi?
Kabaktı kудay açabı?
Kaygının baarın çaçabı?
Kubat bergen kuu canga
Sendey baykuş bar beken?

Tulparlığı, yürüklüğü
Daha da artmış.
13925- «Yiğit sahibim geliyor», — diye, —
O zaman çıkıp karşılamış.
Gideni yolda bulunup,
Namusu o zaman korunup,
Talihi bolca yönelmiş.
13930- Kaçıp o zaman,
Yiğit erin yoluna
Aktulparı doğurmuş.
Töştük'ün karısı Kenceke
Sancı görmemiş kendisi
13935- Sancının şiddetlisini görmüş.
Yukarı kalksa beli ağrıyıp,
Eğildiğinde Kenceke,
İki karabacağı ağrıyıp,
Gönlü gidip bölünüp,
13940- Gözünün yaşı dökülüp,
Siyah üzüm gibi kara gözü
Kamçı boyu yaş dökülüp,
Bıldırcın gibi kıymetli gözü
Ayrı ayrı yaş döküp:
13945- «Yiğit Töştük gitmişti,
Gideli tam bu yıl
Yedi yıl olmuştu.
Gözü kuruyasica çok seğirir,
Dileğimi verir mi?
13950- Beklediğim yiğit gelir mi?
Kудay sevindirir mi?
Kederin hepsini dağıtır mı?
Kuvvet veren kuru cana
Senin gibi zavallı var mıdır?

13955- Ataşkandan ayrılgan,

Arman menen kaygırgan,

Mendey baykuş bar beken?

Elemandın sırttanı, —

Asılım Töştük kelebi?

13960- Körböy ele Kenceke,

Kömülgön boydon ölobü?

On eki tamır, seksen söök

Obu çok küyüp zıkrırayt,

Aylanayın kuduret,

13965- Oyonum keler kün barbı?» —

Dep, oşontip Kenceke,

Közünün çaşın artalbay,

Murdunun suusun tartalbay,

Kasiyeti başınan

13970- Ozo çıktı oşondo,

Sırtan erdin aldınan

Keremettüü Kenceke

Tozo çıktı oşondo:

«Kaalaganda bendege

13975- Kadir tündöy tün barbı?

Kadırlaşım sırttandı

Coldon körör kün barbı?» —

Dep, oşontip Kenceke,

Karargan kara közü eken.

13980- Colgo salıp kelatsa,

İşi güldöp alardın

Cönöp catkan kezi eken.

Çaar ingen menen kara bee,

Col boyuna toktoşup,

13985- Töröp catkan kezi eken.

Törönün zaybı Kenceke

13955- Nişanlıdan ayrılan,

Hasret çekip kederlenen,

Benim gibi zavallı var mıdır?

Eleman'ın yiğidi, —

Asılım Töştük gelir mi?

13960- Görmeden Kenceke,

Canlı şekilde gömülür mü?

On iki damar, seksen kemik

Durduk yere yanıp ağrır,

Kurban olayım kudret (kuş adı),

13965- Bahadırım geleceği gün var mı?» —

Diye o zaman Kenceke,

Gözünü yaşını silemeyip,

Burnunu çekemeyip,

Haysiyetli başından

13970- Daha da artmış o zaman,

Yiğit erin önünden,

Kerametli Kenceke

Karşısına çıktı o zaman:

«İstediginde kul için

13975- Kadir gecesi gibi gece var mı?

Kaderim bir yiğidimi

Yolda görececek gün var mı?» —

Diye, böylece Kenceke,

Kararan kara gözü imiş.

13980- Yola düşüp gelirken,

İşleri yolunda gidip onların

Hareket ettiği anmış.

Benekli deve ile kara kısrağın,

Yol kenarına duraklayıp,

13985- Doğurdukları anmış.

Efendinin hanımı Kenceke

Töröp catkan coldogu
 Coldoştorun kördü ele,
 Sırttan erdi tilegen
 13990- Bolcoştorun kördü ele.
 Körö koyup Kenceke:
 «Tilekti kудay beret beym?
 Sırttanım emi kelet beym?
 Kaygıluu bolgon bizderge
 13995- Kadir tün öñdöö tün bar go?
 Kayrılıp kelip sırttanım,
 Körö turgan kün bar go!»
 Çaar ingen menen kara bee
 Bul eköönü körgöndö
 14000- Irısı emi cönöldü,
 Otura kalıp Kenceke
 Erkek uul törödü.
 Kirin özü cuudu ele,
 Kindigin özü buudu ele.
 14005- Kaygının baarın coydu ele,
 Colooçu kelip tuudum, — dep,
 Colooçu atka koydu ele.
 Çılgıy kanga boyolup,
 Caş balanı kolgo alıp,
 14010- Kenceke mintip turganda,
 Kutpa cagın karasa,
 Çayıñgıdey ton kiyip,
 Çalkuyruktay at minip,
 Kınsız kılıç baylanıp,
 14015- Kaar betine aylanıp,
 Körsö köñül bölünöt,
 Sırttan Töştük körünöt.
 Sölökötü-sölbötü

Yolda doğurmakta olan
 Yoldaşlarını görmüştü,
 Yiğit eri dileyen
 13990- Oydaşlarını görmüştü.
 Görünce Kenceke:
 «Dileği Kудay verir mi?
 Yiğidim şimdi gelir mi?
 Kederlenen bizlere
 13995- Kadir gecesi gibi gece var gibi
 Geri geldiğini yiğidimin,
 Göreceğim gün var gibi!»
 Benekli deve ile kara kısrak
 Bu ikisini gördüğünde
 14000- Talihi o zaman döndü,
 Oturup Kenceke
 Erkek oğul doğurdu.
 Kendisi yıkayıp temizlemişti,
 Göbeğini kendi bağlamıştı.
 14005- Kederin hepsini yok etmişti,
 Yolcu gelip doğurdum, — diye,
 Yolcu adı vermişti.
 Tamamen kana boyanıp,
 Küçük çocuğu eline alıp,
 14010- Kenceke böylece durduğunda,
 Kutup tarafına baksa,
 Çayıñgi gibi elbise giyip,
 Çalkuyruk gibi at binip,
 Kınsız kılıç kuşanıp,
 14015- Hiddeti yüzüne yansıyıp,
 Görenin gönlü bölünür,
 Yiğit Töştük görünür.
 Şekli kılığı

Atka mingen kelbeti,
14020- Sırttan erdin özü eken.
Saparı çarçap Töştüktün,
Kelgen ceri dagı oşol.
Kelgen cerde, oşondo
Keremettüü Kenceke
14025- Kerilip töröp catkanın
14026- Körgön ceri dagı oşol.

Ata biniş hali
14020- Yiğit erin kendi imiş.
Seferi bitip Töştük'ün,
Geldiği yeri dahi o.
Geldiği yerde, o zaman
Kerametli Kenceke
14025- Gerilip doğurduğunun
14026- Gördüğü yer dahi o.

46- TÖŞTÜK ÜYÜNÖ KELİP TÜŞKÖNÜ

Körgön cerde oşondo
 Attan tüşüp sırttanıñ
 Et bışımga es albay,
 14030- Talıp catıp kaldı ele,
 Et bışımda es alıp,
 Andan kiyn turdu ele.
 Barmaktayda baş koşkon,
 Bitteyinde birigip,
 14035- Kenedeyde kezikken
 Kelişken zaybı Kenceke:
 «Törömdün közün kördüm, — dep,
 Ceti cıl sapar ketkende,
 Atıma katkan cügönüm,
 14040- Men Kenceke boyunda
 Üç aylık kalğan kümönüm,
 Coluñdu tosıp cönödüm,
 Toso çıgıp törödüm,
 Amanatın coluñdan,
 14045- Sırttan töröm men emi
 Amanatıñ alıñız,
 Köp küygüzüp bışırbay,
 Arı taman barıñız.
 Kıldan kılğan kıyagıñ,
 14050- Kırkıldatpay arı tart, Töştük.
 Kızıktuu çakta körbödüm, Töştük,
 Köp kıynabay kayra kayt, Töştük!
 Çogono kuuray çooruñdu,
 Çoykoktotpoy narı tart, Töştük!
 14055- Çoñ kızık çakta körbödüm,
 Çoñ küygüzböy kayra kayt, Töştük.
 Keleriñ bilip koygomun,

46- TÖŞTÜK'ÜN EVİNE GELMESİ

Gördüğü yerde o zaman
 Attan inip yiğidin
 Kısa bir zaman dinlenmek için,
 14030- Dalıp yatmıştı,
 Birkaç saat dinlenip,
 Ondan sonra kalkmıştı.
 Küçücükken evlendiği,
 Çocukken bir araya gelip,
 14035- Küçücükken tanıştığı,
 Anlaştığı hanımı Kenceke:
 «Efendimi sağ gördüm, — diye,
 Yedi yıl sefere gittiğinde,
 Atıma dizgin vurdum,
 14040- Ben Kenceke
 Üç aylık hamileydim,
 Yolunu bekleyip yola çıktım,
 Karşılama için çıkıp doğurdum,
 Emanetini yolundan,
 14045- Yiğit efendim ben o zaman,
 Emanetinizi alın,
 Fazla canımı yakmadan,
 Uzağa gidiniz.
 Kıldan taktırdığın kemanını,
 14050- Çalmadan öteye çek, Töştük.
 Yeni evliyken görmedim, Töştük,
 Çok eziyet etmeden geri dön, Töştük!
 Deve dikeninden yapılmış kavalını,
 Çalmadan öte tarafa çek, Töştük!
 14055- Evliğimizin hiç görmedim,
 Çok yakmadan geri dön, Töştük.
 Geleceğini bilmişim,

Keçigip kettiñ ceti cıl
 Tirüülöy cesir bolgomun, Töştük.
 14060- Kaça cılı küygüzdüñ, Töştük,
 Tirüülöy kara kiygizdiñ, Töştük!
 Ölböstön murun ölgömün, Töştük,
 Ölböstün künün körgömün, Töştük.
 Sarı ooru bolup sargardım, Töştük!
 14065- Adamdan başka sandaldım, Töştük!
 Uktap catsam, uykum cok, Töştük,
 Kündüzündö külküm cok, Töştük,
 Cerdin aldın cerdediñ, Töştük,
 Zeriktirip kelbediñ, Töştük!
 14070- Cırgalduu kırçın çağında,
 Kızıgıñdı körbödüm, Töştük...»
 Kenceke turup munu aytıp,
 Küygüzdü Töştük sanaasın,
 Alıp keldi oşondo
 14075- Amanat kalgan balasın.
 «Öçüp ketip tamılıp,
 Ölüp ketip tirilip,
 Tilekti kудay berdi, — dep, —
 Sırttan törö keldi», — dep, —
 14080- Kasıyeti çaar ingen
 Kötörüp cürgön cüğü cok,
 Aytayın dese tili cok,
 Botolorun eerçitip,
 Ayban da bolso çaar ingen
 14085- Asa kütüp cürüüçü ele.
 Ağıtıp iyse ottoboy,
 Baylap salsa toktoboy,
 Çuudaları bölünüp,
 Közünün caşı tögölüp,

Geç kaldın yedi yıl,
 Kocam ölmeden dul oldum, Töştük.
 14060- Kaç yıl yaktın, Töştük,
 Kocam ölmeden kara giydirdin, Töştük!
 Ölmeden evvel öldüm, Töştük,
 Zor hayat geçirdim, Töştük.
 Hasretten hastalandım, Töştük!
 14065- İnsandan başka perişan oldum, Töştük!
 Uyusam, uykum yok, Töştük,
 Gündüz gülüşüm yok, Töştük,
 Yerin altına yerleştin, Töştük,
 Hasret çektirip gelmedin, Töştük!
 14070- Gençliğinin tam zamanında,
 Sana doyamadım, Töştük...»
 Kenceke bunu söyleyip,
 Yaktı Töştük'ün içini,
 Alıp geldi o zaman
 14075- Emanet kalan balasını.
 «Söndü ve tutuştu,
 Öldü ve dirildi,
 Dileğini Kудay verdi, diye,
 Cesur efendim geldi», diye,
 14080- Haysiyetli benekli deve
 Taşıdığı yükü yok,
 Söyleyeyim dese dili yok,
 Yavrularını yanında getirip,
 Hayvan da olsa benekli deve
 14085- Yas tutuyordu.
 Salsa otlamayıp,
 Bağlasa durmayıp,
 Yünleri ayrılıp,
 Gözünün yaşı dökölüp,

14090- Sırttan erdin aldına
 Çaar ingen keldi körünüp.
 Oñ cagınan bir cıttap,
 Sol cagınan bir cıttap,
 Kur-kur etip kur cıttap,
 14095- Kurkurata bek cıttap,
 Çaar ingeni oşondo,
 Ayban da bolso canıbar,
 Köñülü ketip bölünüp,
 Amandaştı oşondo
 14100- Közünün caşı tögülüp.
 Bıyak caktan oşondo
 Kara beesi okşoktop,
 Okuranıp okşoktop.
 Al kara bee kelgende,
 14105- Aybandardı körgöndö,
 «Bizdin can kaday bekem?» — dep,
 Kalayık ıylap, karı ıylap,
 Kalıñ curttun baarı ıylap.
 Karılıktan Eleman,
 14110- Ölö turgan kezi eken.
 Ança Töştük kelbese,
 Kıyamattın tar colun
 14113- Körö turgan kezi eken.

14090- Cesur erin önüne
 Benekli deve geldi görünüp.
 Sağ tarafından bir koklayıp,
 Sol tarafından bir koklayıp,
 Seslenip koklayıp,
 14095- İyice koklayıp,
 Benekli deveyi o zaman
 Hayvan da olsan hayvancağız,
 Gönlü gidip bölünüp,
 Selamlaştı o zaman
 14100- Gözünün yaşı dökülüp.
 Bu taraftan o zaman
 Kara kısrağı somurtup,
 Yavaşça kişneyip somurtup.
 O kara kısrak geldiğinde,
 14105- Hayvanları gördüklerinde,
 «Bizim hâlimiz nasıl? » — diye,
 Halk ağlayıp, ihtiyarlar ağlayıp,
 Kalabalık halkın hepsi ağlayıp.
 İhtiyarlıktan Eleman'ın,
 14110- Öleceği an imiş.
 O zaman Töştük gelmese,
 Kıyametin dar yolunu
 14113- Göreceği an imiş.

47- TÖŞTÜKTÜN EL-CURTUNA BARIP**TURGAN****CERİ**

Töştüktün atası Eleman kartayıp çögüp
kalgan kezi.

«Ceti cıl cogolup ketken Töştügüm tabıldı» —
dep Eleman süyüngönönön tört tülük malının
baarin çaçıp, örttöngön cürögün basıp,
kaygının baarin cogoltup, köñülün kayra
oñoltup, Elemandan zardoo kılıp turganı.

Toguz uuldun kencesi,

14115- Tolgon döönün sırttanı

Elemandın erkesi

Erenim Töştük kelgen soñ,

Üzülgönüm ulanıp,

Köñüldö çerim açılıp,

14120- Örttöngön cürök basılıp,

Ketkenim Töştük kelgen soñ,

Kumurskaday eesiz mal

Toy kılıp baarin kırayın.

Kalayık curtta dürbötpöy,

14125- Tokson beşte Eleman

Toktonup kantip turayın?

Kebez toonun kuu tüzde,

Kur atım catat bu kezde.

Toposum tokson san boldu,

14130- Baylıgım curtka dañ boldu,

Uulum Töştük cogolup,

Atakesi Eleman,

Öödö bolboy şal boldu.

Tirüü dese, sanda cok,

14135- Ölüü dese, kördö cok.

47- TÖŞTÜK'ÜN YURDUNA GERİ**DÖNDÜĞÜ AN**

Töştük'ün atası Eleman'ın kocayıp
kuvvetten düşmesi.

«Yedi yıldır kayıp olan Töştük'üm bulundu»

Diye Eleman'ın sevincinden hayvanlarının
Hepsini saçıp, içindeki ateşi söndürüp,

Kederin hepsi kaybolup, keyfi tekrar yerine

Gelip, Eleman olanları anlatması.

Dokuz oğlun küçüğü,

14115- Bütün devlerin cesuru

Eleman'ın gözdesi

Yiğidim Töştük geldikten sonra,

Kopanıp birleşip,

Gönlüm ferahlayıp,

14120- İçimdeki ateşim sönüp,

Giden Töştük geldikten sonra,

Karınca gibi sahipsiz hayvanın

Toy yapıp hepsini keseyim.

Halkı toplamadan,

14125- Doksan beş yaşındaki Eleman

Durmadan nasıl durayım?

Kebez Dağı'nın düzlüğünde,

Besili atım durur bu anda.

Mandam doksan bin tane oldu,

14130- Zenginliğim nam oldu oldu,

Oğlum Töştük kaybolup,

Babacığı Eleman,

Kalkamayıp felç oldu.

Diri dese, hesapta yok,

14135- Ölü dese, mezarda yok.

Bugün körgön erteñ cok,
 Balam Töştük cogolup,
 Men Eleman baykuştan,
 «Töştük ay» — dep, zarlanıp,
 14140- Belim ketken bökçöyüp.
 Közüm kalgan çekçeyip.
 Köödönüm kalgan kirildep,
 Agarıp sakal birindep,
 Caak-başım şaldırıp,
 14145- Şekerdey tattuu söz kaçıp,
 Til bilinbey baldırıp,
 Çama çarçap, muun ketip,
 Canımdan cakin elim bu ketip,
 «Kalcañdagan kakbaş» — dep,
 14150- Cakin tamır bul ketip.
 Baş kötörböy cötkürüp,
 Uulum Töştük cogolup,
 Cattım ele minetip.
 Uulum Töştük kelgen soñ,
 14155- Ceti tam ele kazınam,
 Çılgıy tolgon sarı altın
 Talkalap oozun açayın,
 Kulak ugup, köz körgön,
 Ceti uuru kırgız uuluna
 14160- Zarıp kılıp çaçayın.
 Cetim menen cesirge,
 Kolu cetpes bakırğa
 Düynöm çaçuuga oy kılıp
 Bu Töştüğüm kelgen soñ,
 14165- Arbın düynö, kara mal,
 Tekşi çaçıp toy kılıp,
 Cerdin tübü Celpiniş,

Bugün gördüğün yarın yok,
 Balam Töştük kaybolup,
 Ben Eleman zavallıdan,
 «Töştük vay» — diye, sızlanıp,
 14140- İyice takattan düşüp.
 Gözümün feri kalmayıp.
 Göğsümden hırıltı çıkıp,
 Ağarıp sakalım dağılıp,
 Yüzümde sadece kemiklerim görülüp,
 14145- Şeker gibi tatlı söz söyleyemeyip,
 Ne dediği belli olmayıp,
 Kuvvet gidip, takkattan düşüp,
 Canımdan yakın halkım gidip,
 «Caka satan kakbaş» — diye,
 14150- Yakın akrabalar gidip.
 Baş kaldıramayıp öksürüp,
 Oğlum Töştük kaybolup,
 İşte böyle idim.
 Oğlum Töştük geldikten sonra,
 14155- Yedi ev dolusu hazinem,
 Tamamı sarı altınla dolu
 Parçalayıp ağzı açayım,
 Kulağın duyup, gözün gördüğü,
 Yedi hırsız Kırgız oğluna
 14160- Harcayıp dağıtacağım.
 Yetim ile dula,
 Mahrum olan fakire
 Servetimi dağıtmayı düşünüp
 Bu Töştük'üm geldikten sonra,
 14165- Çok servet, hayvan
 Eşit şekilde dağıtıp toy düzenleyip,
 Yerin dibi Celpiniş'te,

Cerdegeni çakırıp,
 Cer mañdayı kün çığış,
 14170- Kindigi kıtay, Kakançın
 Urugu kırktay el deyt go?
 Köptüğü dayra sel deyt go?
 Bettep bende baragan,
 Betteşken aman kalbagan,
 14175- Eldin baarın çakırıp,
 Emi, curtum, toy kılam.
 Tögöröktün tört burçun
 Toyguzam dep oy kılam.
 Keñ Kaşkardın ar cagı,
 14180- Kebez toonun ber cagı,
 Keñ talaanı cerdegen,
 Urugum kıpçak el degen,
 Karañgı kalgan Eleman
 Tümündöp tööm töldögön,
 14185- Atı ugulup aalamga,
 Bay Eleman dedirtip,
 Atagım curtka celdegen.
 Ceti cılı cogolup
 Bul Töştüğüm ketkeni.
 14190- Oşondon beri bul üygö
 Adam uulu kelbegen.
 Uulum Töştük kelgen soñ,
 Sırttan balam Töştüktü
 Sızdap cürüp Eleman
 14195- Aman-esen körgön soñ.
 Aşkere curtka toy kılam,
 Kulak ugup, köz körgön
 Alptın baarın bet kılam,
 Alptı konok kıluga,

Yaşayarı çağırıp,
 Doğuda yaşayan,
 14170- Göbeği Kıtay, Kakançın
 Soyu kırk civarında boy derler ya?
 Kalabalığı sel gibi derler ya?
 Cesaret edip kimse gitmeyen,
 Karşılaşan sağ kalmayan,
 14175- Milletin hepsini çağırıp,
 Şimdi, halkım, toy vereceğim.
 Dünyanın dört bir tarafını
 Doyuracağım diye düşünürüm.
 Geniş Kaşgar'ın öte tarafı,
 14180- Kebez Dağı'nın beri tarafı,
 Geniş vadide yerleşen,
 Soyum Kıpçak denilen,
 Cahil kalan Eleman
 Hesapsız devam çoğalan,
 14185- Adı duyulup âleme,
 Bay Eleman diye söyletip,
 Namım diyar diyar yayıldı.
 Yedi yıl boyu kaybolup
 Bu Töştük'üm gideli.
 14190- O zamandan beri bu eve
 İnsanoğlu gelmedi.
 Oğlum Töştük geldikten sonra,
 Yiğit oğlum Töştük'ü
 Sızlayarak Eleman
 14195- Sağ salim gördükten sonra.
 Fazlasıyla millete toy kılacağım,
 Kulağın duyup, gözün gördüğü
 Alpleri hepsini bir araya getireceğim,
 Alpleri konuk etmeye,

14200- Az bolgondo Eleman

Ala toodoy et kılam,

Ala köldöy çık kılam.

Kırk uruu kırgız el ele

Al kırgızdın bir uulu

14205- Eleman kıpçak men elem.

Arı toyum, arı aşım,

Sırttan uulum kelgen soñ,

Emi ölsün bu başım!..»

«Eleman baydın oyu», — dep, —

14210- El çoğulup, curt dürböp, —

«Er Töştüktün toyu», — dep, —

Kabar tiygen kalayık.

Oşo toygo baruuga,

Öñşöñdöşüp celsin, — dep,

14215- Kulak ugup, köz körgön

Tirüü candar kelsin, — dep, —

Eleman baydın aylına,

Er Töştüktün Kenceke,

Kenceke attuu zaybına»,

14220- Eleman buyruk kılıptır.

El çoğulup, duu bolup,

Ayıñ-uşak kep bolup,

Elemandın aytkanı

Kalıñ curtka ep bolup,

14225- Arbın duunu baştaştı,

«Akıl mınday bolot», — dep.

Malı menen canınan

Takır keçip taštaştı.

Curt çoğulup, el dürböp,

14230- Er Töştükkö barışıp,

Eleman baydın aytkanın,

14200- En az Eleman

Ala Dağ gibi et keseceğim,

Ala Göl gibi çık yapacağım.

Kırk boy Kırgız halkıydı

O Kırgız'ın bir oğlu

14205- Eleman Kıpçak ben idim.

Her toyum, her aşım,

Cesur oğlum geldikten sonra,

Şimdi ölsün bu başım!..»

«Eleman beyin kararı», — diye,

14210- Millet toplanıp, telaşa kapılıp,

«Er Töştük'ün toyu», — diye,

Haber alan millet.

O toya gitmeye,

Aceleyle gelsin, — deyip,

14215- Kulağın duyup, gözü gördüğü

Diri canlar gelsin, — deyip, —

Eleman Bey'in yurduna,

Er Töştük'ün Kenceke'si,

Kenceke adlı hanımına»,

14220- Eleman emir vermiş.

Halk toplanıp, gürültü çıkıp,

Dedikodu çıkıp,

Eleman'ın söylediği

Kalabalık millete makul gelip,

14225- Büyük yaygara çıkardılar,

«Akıl böyle olur», — dediler.

Hayvanı ve kendi canından

Tamamen vazgeçtiler.

Halk telaşla toplanıp,

14230- Er Töştük'e gidip,

Eleman Bay'ın söylediğini

Makul ala salışıp,
 Er Töştüktün Kenceke
 Murunku alğan zaybı eken.
 14235- Ceti cıl Töştük körö albay,
 Cesirdigi bar eken,
 Katın başın er kılğan,
 Kebez toonu cer kılğan,
 Kebez toodo kıpçaktı,
 14240- Kapa kılбай el kılğan
 Kenceke mınday can eken.
 A Kenceke katındın,
 Kılıtdağan kapırdın,
 Erdigi mınça bar eken.
 14245- Ordo salıp, cer kılğan,
 Er Töştüktün kalıñ el
 Ebi menen el kılğan.
 Kencekenin aksaray,
 Bekemdigi bir dalay.
 14250- Aylanası çoñ sepil,
 Taştan cıyp too kılğan.
 «Cesirdi tartıp alam», — dep,
 Neçen alptar çoğulğan.
 Oşondo dağı Kenceke
 14255- Alpka moyun burbastan,
 Kara başın soo kılğan.
 Karan kalğan sarayın,
 Saraydın forum dalayın
 Altındatıp sırdagan.
 14260- Kümüş menen kırdagan,
 Eki kişi unçuksa,
 Küñgürönüp sıypalgır,
 Özünön özü ırdagan.

Uygun bulup,
 Er Töştük'ün Kenceke'si
 Evvelden aldığı hanımı imiş.
 14235- Yedi yıl Töştük'ü göremeyip,
 Dul imiş,
 Kadın başını er yapmış,
 Kebez Dağı'nı yurt etmiş,
 Kebez Dağı'ndaki Kıpçak'ı,
 14240- Üzmeden halk yapmış
 Kenceke böyle can imiş.
 O Kenceke kadının,
 İşveli kâfirin,
 Erliğı böyle imiş.
 14245- Saray kurup, mesken yapan,
 Er Töştük'ün kalabalık halkını
 Akli ile millet yapmış.
 Kenceke'nin aksarayının,
 Sağmalığı çok meŝhurmuş.
 14250- Etrafı yüksek surlar,
 Taştan toplayıp dağ yapmış.
 «Dulu ele geçireceğim», — deyip,
 Birçok alp toplanmış.
 O zaman dahi Kenceke
 14255- Alpe boyun bükmeden
 Talihsiz başını kimseye vermedi.
 Güvendiğini sarayının,
 Sarayın her tarafını
 Altınla işleyip cilalamış.
 14260- Gümüş ile kenarlarını kaplatmış,
 İki kişi seslense,
 Yankılanıp kahrolasica,
 Kendi kendine şarkı söylemiş.

Saraydın alıs cerine,
 14265- Buta atımday ceegine,
 Karagaydan noo kılğan.
 Katın da bolso beytaalay,
 Kaytarıp candı soo kılğan.
 Al saraydın forumu
 14270- Nayza salsa madagan,
 Er Töştüktün cogunda,
 Alam dep kelip dolunu
 Kıyla alptar cadagan.
 Ala albagan sebebi:
 14275- Eşigi temir dalaydan,
 Katın da bolso beytaalay,
 Kencekenin saraydan,
 Toy bolorun ukkanda.
 Toktoboy keldi dalay can.
 14280- El cügürüp, curt dürböp,
 Kalk çoğulup, el tolup,
 Üyürmönün sazına
 Üç kün cıyın kılışp.
 Çogulmanın sazına
 14285- Çoguluşup turuşup,
 Kepti ortogo salışp,
 Tapkıçtaşıp alışıp,
 Kep ayagı çuu bolup,
 Curt dürbödü duu bolup.
 14290- Akılsızdın baarısı
 Köp süylöböy taraşıp,
 Akılduunun baarısı
 Eleman sözün ep körüp,
 Sarañbay oozun karaşıp,
 14295- Sarañbay cayı mindayça:

Sarayın uzak yerine,
 14265- Ok atımlık yerine,
 Köknardan sur yapmış.
 Kadın da ise talihsiz,
 Halkı korumuş.
 O sarayın dış kaplaması
 14270- Mızrak saplasa geçmeyen,
 Er Töştük'ün yokluğunda,
 Alacağım diye gelip deliyi
 Çok yiğitler bıkmış.
 Alamamalarının sebebi:
 14275- Kapısı demir,
 Kadın da ise talihsiz,
 Kenceke'nin sarayında,
 Toy olacağını işittince
 Durmadan geldi pek çok insan.
 14280- Halk koşuşturup telaş edip
 Millet toplanıp her tarafı kaplayıp,
 Bir araya gelip bataklıkta
 Üç gün toplantı düzenlediler.
 Toplanıp bataklıkta
 14285- Bir araya gelerek,
 Olacakları konuşup,
 Tartışıp,
 Söz sonunda gürültü çıkıp,
 Halk telaş ile yaygara çıkarttı.
 14290- Akılsızların hepsi
 Çok söylemeden dağılıp,
 Akıllının hepsi
 Eleman'ın sözünü doğru bulup,
 Saranbay'ın ağzını bakıp,
 14295- Saranbay'ın hâli böylece:

Bul Eleman bay neme

Kebi birge can eken.

Kiçineden keñeşip,

Akılı birge bala eken.

14300- Anda turup Sarañbay,

Eleman bayga munu aytıp,

«El enesi bolduñ», — dep,

Kencekege şumdu aytıp,

Mına oşondo Sarañbay,

14305- Ubadanı kılıştı,

«Kep uşunday bolsun», — dep,

Araga çıbık kıyıştı.

«Toyubuz mınday bolsun» — dep

Toktoboy çaap aluuga

14310- Kılıçtın mizin calaşıp.

Mına oşondo Sarañbay

Cazı caak, calpak til,

Cañılbağan Sarañbay —

Cügürük çeçen uul eken,

14315- Kara tilin kayragan,

Kan aldında sayragan,

Tili çeçen daanışman,

Ar işti körgön alıstan,

Kanday çeçen Sarañbay,

14320- Baygeni alat alıstan

Kep süylösö ar kanday,

Keliştirip kep aytat,

Söömöy menen sayganday.

Tili çeçen Sarañdın,

14325- Moldolugu dağı bar,

Nayza berse, coo saygan,

İktuulugu dağı bar.

Bu Eleman Bay

Düşüncelerimiz aynı can imiş.

Küçücükten danışıp,

Düşüncelerimiz aynı bala imiş.

14300- O zaman Saranbay,

Eleman Bay'e bunu söyler,

«Halk anası oldun», — diye,

Kenceke'ye olmadık şeyler söyleyip,

İşte o zaman Saranbay,

14305- Sözleşti,

«Söz böylece olsun», — deyip,

Araya çubuk kestiler.

«Toyumuz böyle olsun» — diye

Durmadan işgal etmeye

14310- Kılıcın yüzünü yalayıp.

İşte o zaman Saranbay

Geniş çene, yassı dil,

Yanılmayan Saranbay

İyi bir söz ustası oğul imiş,

14315- Dilini bileyip,

Han önünde şakıyan,

Söz ustası danışmend,

Her işi uzaktan yürütmüş,

Nasıl bir söz ustası Saranbay,

14320- Ödülü alır uzaktan

Söz söylese her çeşit,

Güzel güzel söz söyler,

Şehadet parmağı ile saplamış gibi.

Söz ustası Saran'ın,

14325- Mollalığı dahi var,

Mızrak verse, düşmana saplayan,

Mahareti bile var.

Akılga dıykan cüyökör

Mıktılığı dağı bar.

14330- Akırın süylöp, bek taştap.

Al Sarañbay kep baştap:

«Kırgızdın kıpçak el elek,

Kıyınım Töştük cogunda

Kıyla curtka kem elek.

14335- Kem bolup cürgön sebebim:

İmerilip çıraşsak,

İndi Korduk salçu ele.

Sen bölögün aytıp netesiñ,

Kızdan alım alçu ele.

14340- Alımına çıdabay,

Curt çurkurap kalçu ele.

Altı miñ cambı, miñ kunduz,

Ay sayın salım salçu ele.

Sabap atıp, sargartıp,

14345- Tegiz cıynap alçu ele.

Alımına çıdabay,

Ar kim ıylap kalçu ele.

Keçee kabarında bar beken?

Eleman uulu er Töştük,

14350- Ereen tartıp, er bolup

Er uulu menen teñ bolup,

Ok ötpös tondu kiygende,

Olçoyup atka mingende,

Ordoluudan kan bolup,

14355- Oruntuktuu er bolup,

Urunuuga too tappay,

Uruşarga coo tappay,

Bulutay kuyruk Çalkuyruk

Tartıp oozun burganda,

Çok akıllı

Becerikliliği dahi var.

14330- Yavaş fakat doğru söz söyler.

O Saranbay söze başlayıp:

«Kırgız'ın Kıpçak halkıydık,

Cesurum Töştük'ün yokluğunda

Pek çok halka güçsüztük.

14335- Gücsüz olmamın sebebi:

Birisiyle kavga edersek,

O zaman horluk gösterirlerdi.

Sen başkasını söyleyip ne yapacaksın,

Kızdan haraç alırdı.

14340- Haracına katlanmadan,

Halk isyan ederdi.

Altı bin cambı, bin kunduzu,

Her ay haraç isterdi.

Döve döve, inatla,

14345- Hepsini toplarmış.

Haracına katlanmadan,

Herkes ağlayıp sızlarmış.

Geçenlerden olanlardan haberin var mı?

Eleman'ın oğlu Er Töştük,

14350- Erkeklik çağına gelip, er olup

Er oğlu ile denk olup,

Ok geçmez elbiseyi giydiğinde,

Kendini gösterip ata bindiğinde,

Saraylı han olup,

14355- Devletli er olup,

Çarpışmaya dağ bulamayıp,

Dövüşmeye düşman bulamayıp,

Bulut gibi kuyruklu Çalkuyruk'un

Gemini çekip döndürdüğünde,

14360- Çoñsungan döo alptardı

Takır aydap kırganda,

Cürgön cerden çañ çıgıp,

Töştük nayza saygan cer.

Kaynap kara kan çıgıp,

14365- Kan içip cürüp katıkkın.

«Alımın berbey koydu», — dep,

İndiyanın alpi bar.

Kıpçak curtun kıruuga

Adagı kol cıynagan kalkı bar.

14370- Töögö minip, nayza algan,

Töböñdön tiygen kaday can.

Celdetteri cetimiş

Cañcal dese cabılğan.

Adamdın kulak-murunun

14375- Tumar kılıp tagıngan.

Kelebetin körüp olturgan,

Kep süylöböy bağıngan.

«Kelip ala koyom, — dep,

Kıpçaktın curtu oñoy», — dep,

14380- Mintip müşkül iş salgan.

Cekege Töştük çıkkanda,

Mamınday duşman ala albay,

Akılınan cañılğan.

Elemandın erke uulu,

14385- Munu menen Er Töştük,

Er sırttanı attıkan.

Eleman uulu Töştüktün,

Cürüşünön çañ çıkkın.

Dobuşunan can çıkkın.

14390- Belgilü ele, bel ele,

Elemandın sırttanı,

14360- Kibirlenen dev alpleri

Hepsini tamamen yok ettiğinde,

Bastığı yerden toz çıkıp,

Töştük mızrak sapladığı yer.

Fıskırıp kara kan çıkıp,

14365- Kan içerek güçlenmiş.

«Haracımı vermedi», — diye,

Hindistanın alpi var.

Kıpçak halkını katletmeye

Onun da asker toplayan halkı var.

14370- Deveye binip, mızrak tutan,

Tependen vuran nasıl bir can.

Neferleri yetmiş tane

Kavgayı duyunca hemen atlayan.

İnsanların kulak ve burunlarından

14375- Muska yapıp takan.

Heybetini gören,

Konuşmadan boyun eğmiş.

«Gelip alırım, — diye,

Kıpçak'ın halkı kolay», — diye,

14380- Başımıza böyle bela açtı.

Töştük bire bir dövüşe çıktığında,

Böyle düşmanlar alamayıp,

Yanıldılar.

Eleman'ın gözde oğlu,

14385- Bundan dolayı er Töştük,

Er yiğidi namını aldı.

Eleman oğlu Töştük'ün,

Bastığı yerden toz çıktı.

Sesindan insan korku.

14390- Ünlü idi, arka idi,

Eleman'ın yiğidi,

Bıyl ceti cıl boldu öldü ele.
 Öldü dese, tirüü eken,
 Özü Töştük kelgen soñ,
 14395- Curtu közün körgön soñ,
 Uluu toyun baştaylı,
 Kanga ılayık kalıñ curt,
 Malıbiz tursun, Töştükkö
 Candan keçip taştaylı.
 14400- Bekerge karap turbaylık.
 Kırgız turmak Töştükkö
 Kıtaydın kalkın cıynaylık.
 Bul Töştüktün toyuna
 Alban türdüü kan kelsin,
 14405- Urugun cazbay can kelsin.
 El tabılay baratsa,
 Een kalgan çirkinden,
 On eki tügöy kan kelsin.
 «Kebez toonun boyu — dep, —
 14410- Keñ talaanın oyu, — dep, —
 Er Töştüktün toyu», — dep.
 Asmanga uçsun topurak,
 Askeri tüşsün topurap.
 «Sırttan Töştük keldi, — dep, —
 14415- Katın, bala, atasın
 Kayran kişi kördü», — dep.
 Oydo bir can kalbasın —
 Dep, oşontip Sarañbay
 Toydu süylöp turdu ele.
 14420- Adam çeçkis çoñ ülkön
 Oydu süylöp turdu ele.
 Mına oşondo cabıla
 Elemandı karasa,

Bu yıl yedi yıl oldu öleli.
 Öldü dese, diri imiş,
 Töştük geldikten sonra,
 14395- Halkı onu gördükten sonra,
 Büyük toyuna başlayalım,
 Hana layık kalabalık halk,
 Hayvanımız değil, Töştük için
 Canımızdan vazgeçelim.
 14400- Boş boş oturmayalım.
 Kırgız değil Töştük için
 Kıtay halkını toplayalım.
 Bu Töştük'ün toyuna
 Çeşit çeşit hanlar gelsin,
 14405- Soyu fark etmez herkes gelsin.
 Hiç kimse bulunmuyorsa,
 Yalnız kalan mundardan,
 On iki çift han gelsin.
 «Kebez Dağı'nın eteği — deyip,
 14410- Geniş bir yerin ovası, — deyip
 Er Töştük toyu», — deyip.
 Gökyüzüne kalsın toprak,
 Ordusu gelsin sayısızca.
 «Yiğit Töştük geldi, — deyip,
 14415- Kadını, çocuğu, babasını
 Kıymetli kişi gördü», — deyip.
 Sağda solda kimse kalmasın
 Böyle deyip Saranbay
 Toyu ilan etti.
 14420- İnsanın çözemediği büyük işi
 Düşünceyi söyledi.
 İşte o zaman hep birlikte
 Eleman'a baksa,

Aksakalı suyulgan,
 14425- Süyünüp ıylap Eleman,
 Eki közdön akkan çaş
 Akırek ıldıy kuyulgan.
 «Aylanayın kalıñ curt,
 Uulum Töştük kelgen soñ,
 14430- Tört tülüktüü maldı say,
 Kırkıp iyip sakalım,
 Kızıtalak meni say.
 Coogo bettep baruuçu,
 El namızın aluuçu,
 14435- Aybaltasın barbaytıp,
 Çoñ murutun darbaytıp,
 Kapka bakkan döönü say,
 Azuuların arkaytıp,
 Aldıñkı erdin şalpaytıp,
 14440- San kara nar töönü say.
 Kumurskaday cannagan
 Eesiz karan koydu say.
 Es aldırbay candı say.
 El dürbösün dañ bolup,
 14445- Kalayıkka şañ bolup,
 Etkeldüü sorpo, mayлуу et,
 El çogulsun toluk köp.
 Toy kabarin uksun, — dep, —
 Tolkup köp can çıksın, — dep,
 14450- Kalbay kelsin toyuma,
 Töşökkö çökkön karısı,
 Kulak ugup, köz körgön,
 Kalbasın curtun baarısı.
 «Kartayganda Eleman
 14455- Töştük kelip oñdu, — dep, —

Aksakalı seyrekleşen,
 14425- Sevinçle ağlayıp Eleman,
 İki gözünden akan yaş
 Köprücük kemiğinde aşıya süzüldü.
 «Kurban olayım kalabalık halkım,
 Oğlum Töştük geldikten sonra,
 14430- Sayısız hayvanı ortaya koy,
 Kesip sakalımı,
 Kahrolası beni ortaya koyun.
 Düşmana karşı çıkacaj,
 Halkın şerefini kurtaracak,
 14435- Aybaltasını uzatıp,
 Koca bıyığını gösterip,
 Kapıya bakan devi ortaya koy,
 Azı dişlerini gösterip,
 Alt dudağını sarkıtıp,
 14440- Sayısız deveyi ortaya koy.
 Karınca gibi çok
 Sahipsiz koyunları ortaya koy.
 Dinlendirmeden insanları ortaya koy.
 Halk telaşlansın gürültü çıkarıp,
 14445- Halka eğlence olup,
 Yağlı çorba ve yağlı et,
 Halk toplansın kalabalık şekilde.
 Toy haberini işitsin, — deyip,
 Çok insan toplansın, — deyip,
 14450- Kalmadan gelsin toyuma,
 Yatağa düşen yaşlısı,
 Kulağın duyup, gözün gördüğü,
 Kalmasın halkın hepsi.
 «Kocadığında Eleman
 14455- Töştük gelip yoluna koydu, — deyip,

Elemandın köp dünüyö
 Közünö çöptöy boldu», — dep,
 Keñ talaanın boyuna,
 Er Töştüktün toyuna,
 14460- Azuusu tutam at soyup,
 Ayrı örköçtüü töö soyup,
 Arbin dünüyö, kara mal
 Ortogo salıp teñ koyom,
 Olbuy-solbuy mingenge
 14465- Altı külük at berem,
 Aalamdın curtı kelüügö
 Alakanday kat berem.
 Kıyın uulum toyuna
 Kızga kızıl kiygizem,
 14470- Kızıl tondun etegin
 Kıygaçtap cerge tiygizem.
 Kelingge kete kiygizem,
 Ketesinin etegin
 Kenitip cerge tiygizem.
 14475- Kelgen erdin baarına
 Kenendigim bilgizem.
 «Er Töştüktün toyu» — dep,
 Bilgen alpka duu kılam,
 Kelbey kalgan kandarga
 14480- Kişi kılğıs çuu kılam.
 Bul kızıktı körsün, — de, —
 Bul toyuma kelsin, — de, —
 Kulak ugup, at ceter,
 Cerdegiler kelsin, — de, —
 14485- Kursak toyboy cön cürgön
 Çöldögülör kelsin, — de, —
 «Bay Eleman oyı, — dep, —

Eleman'ın çok serveti
 Gözüne ot gibi geldi», — deyip,
 Geniş vadiye,
 Er Töştük'ün toyuna,
 14460- Azı dişli at kesip,
 İki hörgüçlü deve kesip,
 Pek çok servet ve hayvanın
 Hepsinden eşit şekilde ortaya koyacağım.
 İyi binemeyene
 14465- Altı külük at vereceğim,
 Âlemin halkının gelmesi için
 Avuç kadar mektup göndereceğim.
 Cesur oğlumun toyuna
 Kıza kırmızı giydiririm,
 14470- Kızıl elbisenin eteğini
 Yerlere değdiririm.
 Geline kete giydiririm,
 Ketesinin eteğini
 Genişletip yere değdiririm.
 14475- Gelen erin hepsine
 Büyüklüğümü gösteririm.
 «Er Töştük'ün toyu » — deyip,
 Bildiğim alpe duyururum,
 Gelmeyen hanlara
 14480- İnsanın yapmadığı gürültü yaparım.
 Bu eğlenceyi görsün, — de,
 Bu toyuma gelsin, — de,
 Kulağın duyup, atın yetiştigi,
 Yerdekilere gelsin, — de,
 14485- Karın doymayıp öylece yaşayan
 Çöldekiler gelsin, — de,
 «Bay Eleman'ın düşüncesi — diye,

«Er Töştüktün toyu» — dep,
 Estep adam körsün, — de, —
 14490- Bul toyuma tük kalbay,
 Tüp kötörö kelsin, — de, —
 Tügöl kızık tamaşa
 Tügöl kalbay körsün, — de, —
 Toyuma kelgen toluk el
 14495- Aragın içsin kuturup,
 Aykırık salsın cutunup,
 Kımızın içsin kuturup,
 Kıykırık salsın cutunup.
 Uluu oyun tamaşa,
 14500- Uşunday kızık karasa,
 Bu toyumdu körsün, — de, —
 Elemandın er Töştük,
 Eesi kelgen köp maldı
 Kelgenderdin baarısı
 14505- Kamçıga çenep bölsün, — de,
 Kuru kalgan düynönü
 Kubanıp curt alsın, — de, —
 Er Töştüktün toyunda
 El cıylıp duu bolsun,
 14510- Door kıyamət ötkönçö,
 «Er Töştüktün toyu» — dep,
 Kalayıkka çuu bolsun».
 Cetine albay Eleman,
 Ceti tam tolgon kazına,
 14515- Kazına oozun açtı deyt,
 Kap baştıktı sarı altın
 Cetken eldin baarına
 Zarıp kılıp kaçtı deyt...
 Altın talap aluuga,

«Er Töştük'ün toyu» — diye,
 Hatırlayıp insan görsün, — de,
 14490- Bu toyuma kimse kalmadan,
 Tamamıyla gelsin, — de,
 Tamamıyla eğlenceyi ve zevki
 Hiçbiri kalmadan görsün, — de,
 Toyuma gelen kalabalık halk
 14495- Arak içsin kudurup,
 Eğlensin bağırıp,
 Kımızını içsin kudurup,
 Eğlensin haykırıp.
 Büyük düğün eğlence,
 14500- Böyle eğlencedir gelecekte,
 Bu toyumu görsün, — de,
 Eleman'ın er Töştük'ü,
 Sahibi gelen çok hayvanı
 Gelenlerin hepsini
 14505- Kamçıya ölçüp bölsün, — de,
 Boş kalan servetini
 Sevinip halk alsın, — de,
 Er Töştük'ün toyunda
 Halk toplanıp neşelensin,
 14510- Kıyamete kadar,
 «Er Töştük'ün toyu» — diye,
 Halk arasında konuşulsun».
 Sevinçten ne yapacağını bilemeyip Eleman,
 Yedi ev dolusu hazine,
 14515- Hazinenin ağzını açtı derler,
 Geniş çuvaldaki sarı altını
 Gelen halkın hepsine
 Dağıtıp saçtı derler...
 Altını yağma etmek için,

14520- Curt çurkurap çuu bolup,
 Baldar talap duu bolup,
 Alıp kaçıp altındı,
 Balanın işi uşunday,
 Köp, az eken debesten,
 14525- Ala koygon altının
 Cañgaktarga satışıp,
 Satıp algan cañgagın,
 Irakmat aytıp Töştükkö,
 Çükö kılıp atışıp,
 14530- Bul kızıktı körgön soñ
 Kalk içinde munara,
 Munaranın üstündö
 Çurkap cıgıp bakırıp,
 Cortuulçunu çakırıp,
 14535- Al cortuulçu kelgende
 Kerney-surnay tartılıp,
 Kerikke cambı artılıp.
 Munarada Eleman
 Bul kızıktı körgöndö,
 14540- Ak sakalı carkıldap,
 Toktoboy baş kaltıldap,
 Anda Eleman kep baştap,
 Akırın aytıp, bek taştap,
 Munaradan bakırıp,
 14545- Cortuulçunu çakırıp,
 Süylöp turdu minday dep:
 «Ey Cortuulçu kulunum,
 Bekip catkan bek cerde,
 Medet bolçu kulunum,
 14550- Çiyelengen çoñ işke
 Sebep bolçu uul eleñ.

14520- Halk gürültü edip heyecana kapılıp,
 Çocuklar yapmalayıp neşelenip,
 Alıp kaçarak altını,
 Çocuğun işi böylece,
 Çok az demeden,
 14525- Aldığı altınla
 Ceviz satın alıp,
 Satın aldığı ceviz için,
 Teşekkür edip Töştük'e,
 Âşık yapıp fırlatıp,
 14530- Bu eğlenceyi gördükten sonra
 Halk içindeki minare,
 Minarenin üstüne
 Koşturarak çıkıp bağırıp,
 Cortulçu'yu çağırıp,
 14535- O Cortulçu geldiğinde
 Borazan-zurna çalınıp,
 Gergedana cambı yükletilip,
 Minarede Eleman
 Bu eğlenceyi gördüğünde,
 14540- Aksakalı parlayıp,
 Durmadan baş sallanıp,
 O zaman Eleman söze başlayıp,
 Yavaş konuşup sağlam söyleyip,
 Minareden bağırıp,
 14545- Cortulcuyu çağırıp,
 Söyledi böyle deyip:
 «Ey Cortolu yavrum,
 Sağlam yerde saklanan,
 Yardım etsene yavrum,
 14550- Çözülenmeyen büyük işe
 Sebep olacak oğul idin.

Uzun boyluu, keñ dalı,
 Keñ kökürök er eleñ,
 Kulak ugup, köz körgüz
 14555- Colgo barçu neme eleñ,
 Kuzgun uçup çıga algıs,
 Belge barçu neme eleñ.
 Alpka kabar berer dep,
 Barıp alıp keler dep
 14560- İşengemim sen eleñ.
 Astındagı Cooruker
 Aygay uksa şaşpagan,
 Karañ kalgan soyulgur,
 Aydın karañgısında
 14565- Bir izin kata baspagan.
 Çuu ukkanda soyulgur.
 Buluttay köktön körüngön.
 Çurkaganda kara cer
 Tuş-tuştan kırap bölüngön.
 14570- Araanday oozu açılğan,
 Attaganda kara cer
 Kemege bolup kazılğan.
 Taşka bassa Cooruker
 Taygalanbay biyikten,
 14575- Takır ceri kem emes,
 Taşka cürgön kiyikten.
 Karan kalgan cılastın,
 Tuura tulpar Cooruker
 Karaanı toonun teñindey,
 14580- Basıgı sırttın celindey,
 Bulçuñu bala belindey.
 Kubantıp kuyruk çubagan,
 Kırk künçülük çöl kelse,

Uzun boylu, geniş omuzlu,
 Geniş göğüslü er idin,
 Kulağın duyup, göz görmediği
 14555- Yolaca gidecek insan idin,
 Kuzgunun uçup çıkamadığı,
 Bele gidecek insan idin.
 Alpe haber verir deyip,
 Gidip getirir deyip
 14560- Güvendiğim sen idin.
 Altındaki Cooruker
 Şiddetli ses duysa umursamayan,
 Kahrolası kesilecesi,
 Ayın karanlığında
 14565- Yolunu şaşırmayan.
 Gürültü duyunca kesilesice.
 Bulut gibi gökten göründü.
 Koştığında kara yer
 Her taraftan kırılıp bölündü.
 14570- Ağzı kocaman açılan,
 Atladığında kara yer
 Ocak olup kazılır.
 Taşa bassa Cooruker
 Kaymadan yüksekten,
 14575- Hiçbir şeyi eksik,
 Taşa basan kiyikten.
 Kahrolasıca kesilecesinin,
 Tam tulpar Cooruker
 Görünüşü dağın yarısı gibi,
 14580- Yürüyüşü rüzgâr gibi,
 Kasları çocuğun beli kadar.
 Sevinip kuyruk sallayan,
 Kırk günlük çöl karşısına çıksa,

Tilegi katkan cer kelse,
 14585- At ornogon kum kelse,
 Çarçap bütün çoybogon,
 Çaalıgıp çarçap koybogon.
 Kırk künçülük çöl kelse,
 Başın otko salbagan,
 14590- Çıp etip suusun albagan,
 Çımçıp çöptü çalbagan.
 Çıdagan mınça mal ele,
 Tögöröktün tört burçun
 Tört aylanta kırırsa,
 14595- Tulpardıgı bar ele.
 İt ölüüçü kara kıyañga
 İt bolboso Cooruker
 Çıdap berçü mal ele.
 Keñ Kaşkardın Kerme-Too,
 14600- Kerme-Too boyu kıyalaş
 Kökötöydün Maaniker
 Uşu Cooruker eköo uyalas.
 Ok ötpögön ton kiyip,
 Ok cetpegen at minip,
 14605- Ata balam Cortuulçu
 Uşundan arı col cürsöñ,
 At ayabay mol cürsöñ,
 Cer maanisin aytayın,
 Cerden kiyin Cortuulçu
 14610- Bir maanisin aytayın:
 Köz cetpegen munarık,
 Adır-küdür beli oşol.
 Koton-Saydın beli ele,
 Aşıp tüşkön cerinde
 14615- Toburak degen cer ele.

Zor yerler karşısına çıksa,
 14585- Atın battığı kum gelse,
 Yorulup hiç bitmeyen,
 Yorgun argın düşmeyen.
 Kırk günlük çöl karşına çıksa,
 Başını ateşe (belaya) sokmayan,
 14590- Bir damla su içmeyen,
 Bir parça ot yemeyen.
 Bu kadar güçlü hayvan idi,
 Dünyanın dört tarafını
 Dört kere dolaşacak,
 14595- Tulparlığı var idi.
 İtin kapılacağı coşkun sele
 İt değilse Cooruker
 Katlanacak hayvan idi.
 Geniş Kaşkar'ın Kerme-Dağ'ı,
 14600- Kerme-Dağ'ın eteğine paralel
 Kökötöy'ün Maaniker'i ile
 Bu Cooruker ikisi bir soydan.
 Ok geçmeyen elbise giyip,
 Ok yetişemeyen ata binip,
 14605- Kurban olduğum Cortuulçu
 Bundan öteye yol gitsen,
 Ata acımadan çok gitsen,
 Yerin manasını söyleyeyim,
 Yerden sonran Cortuulçu
 14610- Bir manasını söyleyeyim:
 Gözün alamadığı belirsiz,
 Tepeli çukurlu geçit o.
 Koton-Say'ın geçidi idi,
 Geçtikten sonra
 14615- Toburak denilen yer idi.

Cañırıktın car kıya
 Calgız malga çubama,
 Capager degen çöl ele.
 Andan arı barganda,
 14620- Adır-budur bel ele.
 Aşıp tüşkön cerinde
 Keñ-Kaşkar-Ata deer ele.
 Basıp cürgön coldoru
 Kömürdöy kara taş ele.
 14625- Tört ayaktuu maldarga
 Töböñdön tiygen kas ele.
 Oşo baskan bu coluñ,
 Müşköl colu boluuçu.
 Müşköl colun cakala,
 14630- Beregi caaday Cooruker,
 Erikpesten kulunum
 Kayra baştan takala.
 Andan arı barganda,
 Toñkoygon çuñkur koo kelet.
 14635- Oşo koodon ötköndö,
 Arı taman cetkende,
 Kara kapçal zoo kelet.
 Kar catpas ala too kelet,
 Karduu toonu aşarsıñ,
 14640- Ar cak cagı betege,
 Betegelüü Beş-Moynok
 Beş-Moynoktu basarsıñ,
 Beş-Moynoktun ar cagı,
 Özüñ körgön At-Başı,
 14645- At-Başıga barasıñ.
 Al At-Başı kayran cer,
 Ebi menen cer kılğan,

Sadece yankıların olduğu dik yamacı
 Tek hayvanın gidebildiği,
 Capager denilen çöl idi.
 Ondan öteye gittiğinde,
 14620- Engebeli geçit idi.
 Geçtikten sonra
 Ken-Kaşkar vay vay denilecek yer idi.
 Bastığı yerler
 Kömür gibi kara taş idi.
 14625- Dört ayaklı hayvanların
 Tepesinden vuracak düşmanıydı.
 İşte o bastığın yol,
 En zorlu yol idi.
 Zorlu yola dayan,
 14630- Yay gibi Cooruker,
 Üşenmeden yavrum
 Yeniden nalla.
 Ondan öteye gittiğinde,
 Çukurlu yer çıkar karşına.
 14635- O çukurdan geçtiğinde,
 Daha da ilerlediğinde,
 Kara yüksek bir kayalık geir.
 Kar durmaz Ala Dağ gelir,
 Karlı dağı aşarsın,
 14640- Öteki tarafı otlu (Betegeli),
 Otlı Beş-Moynok
 Beş-Moynok'u geçersin,
 Beş-Moynok'un öteki tarafı,
 Senin bildiğin At-Başı,
 14645- At-Başına gidersin.
 O At-Başı kıymetli yer,
 Ustaca yer edinen,

Azgan-tozgon kırıgızdı
 Eptep cürüp el kılğan.
 14650- Kulaalı bağıp, kuş kılıp,
 Kurama cıyıp curt kılıp,
 Teli kuş bağıp kuş kılğan,
 Tentigen cıyıp curt kılğan,
 Kum çogultup taş kılğan,
 14655- Kul çogultup baş kılğan,
 Çeç-Töbönü cerdegen,
 Körgön eldin baarısı
 Çenemsiz oşo er degen.
 Alakay közü Çolpondoy,
 14660- Ay kulagı kalkanday,
 Katagandın kan Koşoy
 Bek daanışman kariya,
 Belgilüü curtkı oluya,
 Balbandığı başkaça,
 14665- Baatır Koşoy abañdın
 Balbanı curtkı bir başka
 Bulkunganda kariyañ,
 Buurukkanda oluyañ,
 Buttay temir kurçangan,
 14670- Toonu Koşoy bir salgan,
 Toonu çapsa ot çıkkın,
 Çokmorunan çok çıkkın,
 Cürüşünön çañ çıkkın,
 Beren Koşoy abañdın
 14675- Koburunan can çıkkın.
 Kapçıgay buzup col salgan,
 Karı Koşoy abakeñ
 Kança cerge kol salgan.
 Kan ağızıp kat alğan,

Yollara düşen Kırgızı
 Zor şekilde bir araya topladı.
 14650- Kulaalıyı eğitip, alıcı kuş yapıp,
 Çeşitli boyları toplayıp halk yapıp,
 Deli kuşu eğitip alıcı kuş yapan,
 Yersiz yurtsuzları toplayıp halk yapan,
 Kum yığıp taş yapan,
 14655- Kulları toplayıp başa getiren,
 Çeç-Tepesi'ni mesken edinen,
 Gören milletin hepsi
 Çok güçlü erin ta kendisi demişler.
 Kocaman gözleri Çolpan Yıldızı gibi,
 14660- Kulakları kalkan gibi,
 Katagan'ın han Koşoy'u
 Sağlam akıllı aksakal,
 Belli halkın evliyası,
 Pehlivanlığı farklı,
 14665- Bahadır Koşoy amcanın
 Pehlivanlığı diğerlerinden farklıdır
 Öfkelenince aksakalın,
 Hiddetlenince evliyan,
 Bacak gibi demir kuşanan,
 14670- Dağı Koşoy bir vursa,
 Dağı vurunca ateş çıkan,
 Topuzundan köz çıkan,
 Yürüyüşünden toz çıkan,
 Kuvvetli Koşoy amcanın
 14675- Sesinden korkudan can çıktı.
 Kanyonu yıkıp yol yapan,
 İhtiyar Koşoy amcan
 Kaç yeri işgal etti.
 Kan akıtıp esir alan,

14680- Çenemsiz erdik köp kılıp,
Çek ara Koşoy atangan.

Bekip catkan belestin

Belin aşkan er Koşoy,

Bek karmaşkan duşmandın

14685- Kanın çaçkan er Koşoy.

Bek baylangan azamat

Kolun çeçken er Koşoy.

Baylanıp kalgan bazardın

Bagın çeçken er Koşoy.

14690- Orgo tüşkôn Karıptın

Kolun çeçken er Koşoy.

Ak maraldı kubalap,

Kunan kılğan er Koşoy,

Bet alışkan duşmandı

14695- Zıman kılğan er Koşoy.

Közü körgön alıstan,

Barsa kelbes balaa col

Barış kılğan er Koşoy,

Baylanıp kalgan el üçün

14700- Salış kılğan er Koşoy.

Betteşkende alp başın

Kesken Koşoy emespi,

Dünüyönü köl kılıp,

Keçken Koşoy emespi.

14705- Tulpar minse toktoboy

Carışkan Koşoy emespi.

Mañgubanın Neskara

Kapkadan çıgıp kelgende,

Tınbay catıp kırk künü

14710- Alışkan Koşoy emespi,

Coboloñduu kapırdın

14680- Ölçüsüz erlik gösterip,

Sınırdaki Koşoy adlanan.

Bilinmeyen tepenin

Geçidini aşan er Koşoy,

Sağlam düşmanın düşmanın

14685- Kanını saçan er Koşoy.

Sağlam bağlanmış yiğidin

Elini çözdü er Koşoy.

Uğursuz mezarın

Uğrunu getiren er Koşoy.

14690- Zindana düşen garibin

Elini çözen er Koşoy.

Ak maralı kovalayıp,

Kunan kılan er Koşoy,

Karşılaştığı düşmanı

14695- Bozguna uğratan er Koşoy.

Uzaktan her şeyi gören,

Gitse gelmez belalı yola

Sürekli gidip gelen er Koşoy,

Esir düşen halk için

14700- Dövüşen er Koşoy.

Karşılaştığında alpplerin başını

Kesen Koşoy değil mi,

Servetini göl kılıp,

Servetinden vazgeçen Koşoy değil mi.

14705- Tulpara binse durmadan

Yarışan Koşoy değil mi.

Mañguba'nın Neskara'sıyla

Kapıdan girip geldiğinde,

Dinlenmeden kırk gün

14710- Savaşan Koşoy değil mi,

Ortalığı karıştıran kâfirin

Colun kesken er Koşoy.
 Colunda balban çep kurgan
 Moynun kesken er Koşoy,
 14715- Mancuunun kanı Neskara
 Tonun çeçken er Koşoy,
 Bilerik menen Carmanas
 Kolun çeçken er Koşoy.
 Kızıl kanga boyolup,
 14720- Kıyla cerden kat algan.
 A dagı kıyratıp kança er döönü
 Balban Koşoy atangan.
 Kelebettüü Koşoy abañdın
 Kerektigin karaçı.
 14725- Keçee Koşoy abañız
 Kazat kılıp çıkkanda,
 Kaldaydın tuusun cıkkanda,
 Çımçışkan coosu Çımmaçın,
 Çımmaçın buzup el algan,
 14730- Çın dümöktüü er Koşoy
 Çay aluuçu cerdi algan.
 Açuulanıp al abañ
 Altın kazgan kendi algan.
 Kara kaysar cöö külük
 14735- At kötörbös döönü algan.
 Abaylasañ körünöt
 Ala-Too öñdüü cerdi algan.
 Uşul Koşoy kan abañ
 Urunttuu cer tam bolgon,
 14740- Uya salıp bek cerge
 Uşu Koşoy kan bolgon.
 Alamin dep Koşoygo
 Kelgen kişi cay bolgon.

Yolunu kesen er Koşoy.
 Yoluna çıkan pehlivanların
 Boynunu kesen er Koşoy,
 14715- Mançu'nun hanı Neskara'nın
 Donunu çıkartan (soyan) er Koşoy,
 Bilerik ile Carmanas'ın
 Elini çözen er Koşoy.
 Kızıl kana boyanmış,
 14720- Uzak yerden mektup alan.
 O dahi yok edip çok eri
 Pehlivan Koşoy ismini aldı.
 Heybetli Koşoy babanın
 Gerekli olduğuna baksana.
 14725- Geçenlerde Koşoy babanız
 Savaşa gittiğinde,
 Kalday'ın sancağını devirdiğinde,
 Sürekli sürtüştüğü düşmanı Çımmaçın,
 Çımmaçın'ı yok edip halkını alan,
 14730- Hakiki korkunç er Koşoy
 Çay satılan yeri işgal etti.
 Öfkelenip o baban
 Altın maden ocağını aldı.
 Kimsenin yenemediği yaya güreşçi
 14735- Atın kaldıramadığı devi yendi.
 Dikkat etsen görünür
 Ala-Dağ gibi yeri aldı.
 Bu Koşoy han baban
 Esas (iyi) yere ev yapıp,
 14740- Yuva kurup sağlam yere
 Bu Koşoy han olmuş.
 Alayım diye Koşoy'a
 Gelen kişi yok olmuş.

Eren abañ sırs bul,
 14745- Eldi bagıp çettegen.
 Eñişken coosun örttögön.
 Nayza sunsa sırdatkan,
 Alışkan cerdi muzdatkan.
 Tokoy cerdi col kılğan
 14750- Tolup kelgen duşmandı
 Tomsortup Koşoy kor kılğan.
 El cerdegen Ala-Too,
 Eptep cürüp cer kılğan.
 Ala-Toonun kırıgızın
 14755- Eptep cürüp el kılğan.
 Özü Katagandın kan Koşoy.
 Bilegi balban, taş cürök,
 Koşoy cayın surasañ
 Bil müçölüü badirek.
 14760- Koşoy cayı mindayça,
 Dobul kelse cel tiybes
 Buluñduu tokoy çer oşol
 Dooçu kelse mal berbes,
 Temirdey köpkök er oşol.
 14765- Uşul turgan abañız
 Ustalarga tabılbas,
 Kara bolot kurç ele.
 Münüşkörgö tabılbas
 Kiraan bürküt kuş ele.
 14770- El çetinde er Koşoy
 Ornotkon Kap-Too mülk ele.
 Er Koşoygo kabar ber.
 Keñ-Talaanın boyuna,
 Kelip cetsin kan abam
 14775- Er Töştüktün toyuna.

Yiğit babanın sırrı bu,
 14745- Halkı besleyip yaşamış.
 At üstünde güreştiği düşmanını yenmiş.
 Mızrak saplasa boyatmış,
 Kavga ettiklerini baş eğdiren.
 Ormandan yol geçiren
 14750- Dolup gelen düşmanı
 Zavallı hâle düşürüp Koşoy hor gördü.
 Halkın yaşadığı Ala-Dağ'ı,
 Uğraşarak yurt yaptı.
 Ala-Dağ'ın Kırız'ını
 14755- Uğraşarak bir araya getirip halk yaptı.
 Kendi Katagan'ın han Koşoy'u.
 Bilegi pehlivan, taş yürekli,
 Koşoy'un hâlini sorsan
 File benzer kötü.
 14760- Koşoy'un hâli böyledir,
 Fırtına çıksa rüzgâr deymeyen
 Köşedeki bir ormandır o
 Davacı gelse hayvan vermeyen,
 Demir gibi sağlam erdir o.
 14765- İşte o babanız
 Ustalarda bulunmayan
 Kara polat keskin idi.
 Doğancıbaşı için bulunmayan
 Alıcı kartal idi.
 14770- Sınırdaki er Koşoy
 Dikilen Kap-Dağ idi.
 Er Koşoy'a haber ver.
 Geniş vadiye,
 Gelsin han babam
 14775- Er Töştük'ün toyuna.

Kabilgan cerde Kaşkar bar,
 Kaşkar kanı Alabek,
 Tört buluñ salgan tamı bar,
 Tögörök bışkan nanı bar.
 14780- Koluna çotun karmagan,
 Beline ketmendey tokoç baylangan.
 Kurun selde çalingan,
 Altı şaardın Alabek
 «Bu toyuma kelsin, — de, —
 14785- Bul kızıktı körsün, — de, —
 Toguz uuldun kencesi,
 Elemandın erkesi,
 Uçuraşa bersin, — de,
 Toygo kılıp koşomat,
 14790- Er Töştüktü körsün, — de, —
 Azıp kelgen arstanga
 Amandaşa bersin—
 Koşoy menen Alabek
 Eki kandan ötköndö,
 14795- Arada tınbay col cürüp,
 Arı taman cetkende,
 Eki Kemin caylagan
 Egiz kara at baylagan
 Beybit taz uulu er
 14800- On eki kandın bir ele.
 Ürbünün cayın aytayın:
 Cardı cürüp bayıgan,
 Calgız cürüp köböygön,
 Kara üñkürdü üy etken,
 14805- Kara Tokoy mal kütkön.
 Kürüçün küzdük aydagan,
 Kürüçünün kürmögün

Karşına çıkan Kaşkar'da,
 Kaşkar hanı Alabek,
 Her tarafa yaptırdığı evleri var,
 Yuvarlak pişen ekmeği var.
 14780- Elinde nacak tutan,
 Beline kazma gibi ekmek bağlayan.
 Kemerini sarık yapan,
 Altı şehrin Alabek'i
 «Bu toyuma gelsin, — de,
 14785- Bu eğlenceyi görsün, — de,
 Dokuz oğlun küçüğü,
 Eleman'ın gözdesiyle,
 Selamlaşsın, — de,
 Toya yardım edip,
 14790- Er Töştük'ü görsün, — de,
 Uzun yoldan gelen arslanla
 Selamlaşsın—
 Koşoy ile Alabek
 İki handan sonra,
 14795- Dinlenmeden yine yol gidip,
 Daha da ilerlediğinde,
 İki Kemin'de yaşayan
 İkiz kara at bağlayan
 Beybit kel oğlu er Ürbü
 14800- On iki handan biri idi.
 Ürbü'nün hâlini anlatayım:
 Fakir iken zengin olan,
 Yalnızken çoğalan,
 Kara mağarayı ev yapan,
 14805- Kara orman hayvan güden.
 Pirincini güzün eken,
 Pirincinin kürmögünü

Külökkö berip baylagan.

Cazı caak, calpak til.

14810- Cañılbağan çoñ çeçen,

Eptüüsüngön Ürbünün

Er ekeni dagı çın

Beybit tazdın ereni,

El baştağan bereni.

14815- A da kalk çogultup saldı ele,

Kan atagın aldı ele

Çebersingen erendi,

Çeçen Ürbü berendi,

«Bul toyuma kelsin, — de, —

14820- Bul kızıktı körsün, — de.

Eleman uulu er Töştük

Cer aldına tüşkönü

Ceti cıldar boldu, — de, —

Cer üstünö çıkkanı

14825- Ceti kündör boldu, — de, —

Kanı kalgan bir kaşık,

Eti kalgan kök çaşık,

Elemandın er Töştük

Aman eldi körgön soñ,

14830- Ölböy tirüü kelgen soñ

Bu toyuma kelsin, — de, —

Bul toyumdu körsün», — de

Andan arı ötköndö,

Arı karay ketkende,

14835- Sarı-Arkanı cerdegen,

Körgön adam, ukkan can,

Salmaktuu kıyın er degen.

Aydarkan uulu er Kökçö

Kadırluu baatır can bolgon,

Külüğe verip semirten.

Geniş çeneli, yassı dili.

14810- Yanılmayan büyük söz ustası,

Becerikliliğine güvene Ürbü'nün

Er olduğu dahi hakiki

Beybit kelin yığidi,

Halkı yöneten yığidi.

14815- O da halkı bir araya getirdi,

Han namını almıştı

Ustalığine güvenin eren,

Söz ustası Ürbü yığidi,

«Bu toyuma gelsin, — de,

14820- Bu eğlenceyi görsün, — de

Eleman oğlu er Töştük

Yer altında ineli

Yedi yıl oldu, — de,

Yer üstüne çıkalı

14825- Yedi gün oldu, — de,

Kanı bir kaşık kalmış,

Bir deri bir kemik kalmış,

Eleman'ın er Töştük'ü

Halkını sağ salim gördükten sonra,

14830- Ölmeyip diri geldikten sonra

Bu toyuma gelsin, — de,

Bu toyumu görsün», — de

Oradan öteye geçince,

Daha ileri gidince,

14835- Sarı-Arkan'ı mesken edinen,

Gören ve duyan insan,

Güçlü büyük yiğit demiş.

Aydarkan'ın oğlu er Kökçö

Saygıdeğer bahadırmış,

14840- Kazaktarga kan bolgon.

Kök ötüktün ökçösü,

Aydarkandın aşkere

Tuulgan uulu Kökçösü

Taruusun taştay taptagan,

14845- Katının kızday maktagan.

Şiberdüü böktü caylagan,

Miñdegen kızır baylagan,

Ölümdön kayra kaytpagan,

Betteşken coodon tartpagan,

14850- Kinsız kılıç, sır nayza,

Aç aykırık, kuu süröön.

Sarı-Arka boylop cerdegen,

Salııp duşman ceñbegen,

Önögün canga berbegen,

14855- Coodegende dır koyup,

Toktono albay celdegen.

Aga eç kim çıdap kelbegen,

Eñkeyip duşman ceñbegen.

Özöndün çañı burkurap,

14860- Ölöñün aytıp çurkurap.

Özüñ körgön köp kazak,

Baştığı Kökçö kan bolup,

Kızıl kıpça ton kiyip,

Kızıl ceerde at minip,

14865- Kıygaçtatıp baarisın

Kıl kuyrugun çart tüyüp.

Köpkök temir nayza alıp,

Kök ala celek bulgalap,

Karşı çaap, çuu turup,

14870- Dobulbastı kars urup,

Kazaktardın kan Kökçö

14840- Kazaklara han olan.

Gök çizmenin ökçesi,

Aydarkan'ın hakiki

Doğan oğlu Kökçö'sü

Tarusunu taş gibi ezen,

14845- Kadını kız gibi övdü.

Yüksek otlu yerde yaşayan,

Binlerce kısırak besleyen,

Ölümden geri dönmeyen,

Karşılaştığı düşmandan çekinmeyen,

14850- Kinsız kılıç, boyalı mızrak,

Çağırıp peşinden halkı sürükler.

Sarı-Arka'da yerleşen,

Saldıran düşmanın yenememiş,

Kolay kolay kimseye yenilmemiş,

14855- Düşman dendiğinde hemen

Durmadan gitmiş.

Ona kimse katlanıp gelememiş,

Eğilip düşmanın yenememiş.

Vadinin tozu kalkıp,

14860- Ölen (türkü) söyleyip yüksek sesle.

Bildiğin kalabalık Kazak'ın,

Başlarında Kökçö Han olup,

Kırmızı güzel elbise giyip,

Doru ata binip,

14865- Yandan hepsinin

Kuyruğunu düğümledi.

Sağlam demirden mızrak alıp,

Gök bayrak sallayıp,

Karşıdan koşturup kendisini gösterip,

14870- Davulu kars diye vurup,

Kazakların hanı Kökçö

Keñ Kaşkardın ar cagı,
 Kebez-Toonun ber cagı,
 Keñ-Talaanın boyuna
 14875- Keçikpey Kökçö kelsin, — de.
 Töştük toyun baştadı,
 Kırgız curtun kıpçagı
 Maldan keçip taştadı.
 Asmanga uçat topurak,
 14880- Adam kaynayt topurap,
 Bul kızıktı körsün, — de, —
 Kalbay Kökçö kelsin, — de.
 Bul Töştüktün toyuna
 Ar kılım curt bet bolup,
 14885- Kılımdın curtı toyuuga
 Ala-Toodoy et bolot.
 Mında nayzaları mayışat,
 Alp-döönün baarı sayışat.
 Çıkkanı möröy alışat
 14890- Cıgilgan kuru kalışat.
 Bul on eki kandın kalıñ el
 Bir birine taanışat.
 On eki kandın kalıñ curt:
 «Er Töştüktün toyu», — dep,
 14895- Dañaza kılıp çubasın.
 Beregi kızıtalak kara cer
 Kalıñınan çıdasın.
 On eki kandın kalıñ el,
 Kıyrıp kırgız külsün, — de, —
 14900- Kızıtalak kara cer
 Kalıñdıktan tütsün, — de.
 Arıgın baştap mol kelsin,
 Az gana emes al Kökçö

Geniş Kaşgar'ın öte tarafı,
 Kebez Dağı'nın beri tarafı,
 Geniş vadiye
 14875- Gecikmeden Kökçö gelsin, — de.
 Töştük'ün toyu başladı,
 Kırgız halkının Kıpçak'ı
 Hayvandan vazgeçti.
 Göge kalkar toprak,
 14880- İnsan kaynar toplanıp,
 Bu eğlenceyi görsün, — de,
 Kalmadan Kökçö gelsin, — de.
 Bu Töştük'ün toyuna
 Asrın insanları bir araya gelip,
 14885- Asrın halkı doymak için
 Ala-Dağ gibi et olur.
 Burada mızrakları eğilir,
 Alp-devin hepsi birbirine mızrak atar.
 Yenenler ödül alırlar
 14890- Yenilenin eli boş kalır.
 Bu on iki hanın kalabalık halkı
 Birbiriyle tanışır
 On iki hanın kalabalık halkı:
 «Er Töştük'ün toyu», — deyip,
 14895- Namını yayıp gelsin.
 İşte bu kahrolası kara yer
 Kalın olduğu için dayansın.
 On iki hanın kalabalık halkı,
 Kırgızlar eğlenceye doysun, — de,
 14900- Kahrolası kara yer
 Kalın olduğu için dayansı, — de.
 Yorgun düşenler çok gelsin,
 Az değil o Kökçö

Azar tümön kol kelsin.

14905- Al Kökçödön ötkön soñ

Bukara şarip bıyağı,

Buzulgan Çambıl tıyağı,

Çambıldın belin caylagan,

Tulparın tuura baylagan,

14910- Tuşukkan eldi caylagan,

Serüündöp cerin cerdegen,

Serpişip adam ceñbegen,

Aksakalı bir kuçak,

Buudayık uulu Muzburçak

14915- Kañça cerden kat algan,

Kağıştan abiyir köp alıp,

A dağı zayıp buruş atangan.

Kağıştan kayra tartpagan.

Karmaştan kayra kaytpagan.

14920- Bet alıp bende kelbegen,

Betteşken kelip ceñbegen.

Kınsız kılıç baylangan.

Coo-caragın şaylangan,

Kayra caaçu buluttay

14925- Kaarı betine aylangan.

Capaldaş boyluu, keñ dalı

Bura tartpas Muzburçak,

Körsö köñül tok ele.

A da köp cerden kök cal şok ele.

14930- Amanat canga küç kelip,

Kokustan düşman büt kelse,

Kara canga küç kelse,

Karaanı tiyçü neme ele.

Karan kalgan ok ötpös,

14935- Kiye cürçü neme ele.

Hesapsız ordusuyla gelsin.

14905- O Kökçö'dön geçtikten sonra

Kutsal Buhara diğér tarafı,

Tahrip olmuş Çambıl öte tarafı,

Çambıl'ın belinde yerleşen,

Tulparını iyi besleyen,

14910- Giden insanın yerleştiği,

Serin olduğu için yaşayan,

Kapışıp insanın yenemediği,

Aksakalı bir kucak,

Buudayık oğlu Muzburçak

14915- Birçok yerden mektup alan,

Savaşta çok ün kazanıp,

O dahi zayıp buruş adını alan.

Kavgadan kaçmayan.

Kapışmadan kaçmayan.

14920- Cesaret edip insan karşısına çıkmayan,

Karşılaşçı çıkan gelip yenemeyen.

Kınsız kılıç kuşanan.

Savaş aletlerini kuşanan,

Tekrar yağacak yağmur gibi

14925- Hiddeti yüzüne yansıdı.

Kısa boylu, geniş omuzlu

Geri çekilmeyen Muzburçak,

Görse gönül rahat idi.

O da çok yerin kökcalı idi.

14930- Emanet cana zor gelip,

Tesadüfen düşmanın hepsi gelse,

Kara cana zor gelse,

Laneti değecek insan idi.

Lanet olasıca ok geçmezi,

14935- Her zaman giyermiş.

Buudayık uulu Muzburçak
 Bul toyuma kelsin, — de, —
 Toygo toluk el kelse,
 Toy başkarıp bersin, — de.
 14940- Andan beri tartkanda,
 Beri kayra kaytkanda,
 Ordoluu şayık Kök Cökör,
 Orçun curt Kokon, Margalañ
 Kaykalap talaa körüngön,
 14945- Kararıp tütün bölüngön,
 Kan Kokon degen er ele.
 Kokondo bolot Kozubek,
 Munun koşoktuu kanı al ele.
 Argımağın kekeytip,
 14950- Kök kepiçin tepeytip,
 Colgo cürüp kalsın, — de, —
 Attarının baarı aygır
 Asınatıp toktotpoy,
 Colgo kirip kalsın, — de, —
 14955- Ala-bula ton kiyip
 A da at kuyrugun çart tüyüp,
 Toydu közdöy bet alıp,
 Toktoboy cürüp kalsın, — de, —
 Elemandın esebe çok sansız mal,
 14960- Oşol kelgen kalkka zarp kılıp,
 Koşo bölüp alsın, — de.
 Ancıyandı suragan
 Aça sakal Sınçıbek,
 Margalandın Malabek
 14965- Tört kandın eli büt bolup,
 Bul toyuma kelsin, — de, —
 Momunday kızık körsün, — de, —

Buudayık oğlu Muzburçak'a
 Bu toyuma gelsin, — de,
 Toya pek çok halk gelse,
 Toyu yönetsin, — de.
 14940- Oradan bu tarafa geldiğinde,
 Bu tarafa geri döndürdüğünde,
 Saraylı şeyh Kök Cökör,
 Kalabalık halkı olan Kokon, Marğalañ
 Geniş vadisi görünen,
 14945- Kararıp dumanı bölünüp çıkan,
 Han Kokon denilen er idi.
 Kokon'un var Kozubek'i,
 Bunun yakın hanı o idi.
 Argımakını gösterip,
 14950- Gök papucunu giyip,
 Yola çıksın, — de,
 Atlarının hepsi aygır
 Oyalanıp durmadan,
 Yola girsin, — de,
 14955- Alacalı bulacalı elbise giyip
 O da atın kuyruğunu sağlam düğümleyip,
 Toya doğru yönelip,
 Durmadan yürüsün, — de,
 Eleman'ın hesabı olmayan sayısız malını,
 14960- O gelen halka harcayıp,
 Birlikte paylaşsın, — de.
 Ancıyan'ı yöneten
 Keçi sakallı Sınçıbek,
 Margalan'ın Malabek'i
 14965- Dört hanın halkının hepsi toplanıp,
 Bu toyuma gelsin, — de,
 Böyle eğlence görsün, — de, —

Tekeçi kan, Şıgay kan,
 Eli menen Camgırçı
 14970- Estep bular kelsin, — de, —
 Bul toyumdu körsün, — de,
 Munarık çöldü cerdegen,
 Burulup adam kelbegen,
 Munun sanatın aytsa dalay can,
 14975- Tömönkü Kara-Kum çölün aylangan,
 Munun baldarı kancar baylangan,
 Canaalı, Karaç eki kan,
 Kandın ceeni Cügörü,
 Ürgönçtöğü Akın kan,
 14980- Uşu kandın baarısı,
 Caşı menen karısı.
 Nayzaga kambıl baylasın,
 Akılga diykan mıktısı,
 Kara mılık kars etse,
 14985- Kaçpay turgan ereni,
 Camgır kılıp caa tartsa,
 Tulpar oozun burçusu,
 Tuylap şaşıp ketpesten,
 Tuu tübündö turçuusu,
 14990- Kamçı tiyse kaçpasa,
 Nayza sunsa kürküröp
 Arı-beri şaşpasa,
 Kayratı mol ereni,
 Keñ kökürök, cayık töş,
 14995- Keñ kayrattuu ereni,
 Cazbay atkan mergeni.
 Cañılbaçu neçeni
 Bul toyuma kelsin, — de, —
 Bul kızıktı körsün, — de.

Tekeçi han, Şıgay han,
 Halkı ile Camgırçı
 14970- Hatırlayıp bunlar gelsin, — de,
 Bu toyumu görsün, — de,
 Seraplı çölü mesken tutan,
 Dönüp adam gelmediği,
 Bunun hünerini söylese pek çok can,
 14975- Aşağıdaki Kara-Kum çölünde yaşayan,
 Bunun pehlivanı hançer kuşanan,
 Canaalı, Karaç iki han,
 Hanın yeğeni Cügörü,
 Ürgönç'teki Akın han,
 14980- Bu hanların hepsi,
 Genci ile yaşlısı.
 Mızrağın en iyisini bağlasın,
 En akıllısını,
 Kara tüfek kars etse,
 14985- Kaçmadan duran ereni,
 Yağmur gibi yay çekse,
 Tulparı durduracağı,
 Acele etmeden,
 Sancak dibinde duranı,
 14990- Kamçı deyse kaçmayan,
 Mızrak gelse gürleyip,
 Sağa sola kaçmayan,
 Çok güçlü yiğidi,
 Geniş göğüs, yayvan döş,
 14995- Çok kuvvetli yiğidi,
 Attığını vuran avcısı.
 Yanılmayanların hepsi
 Bu toyuma gelsin, — de,
 Bu eğlenceyi görsün, — de.

15000- Ötüp ketip kayırılan,

Ölup kalıp tirilgen,

Cogolup ketip tabılğan,

Curtka ataktuu

Abiyiri mintip cabılğan.

15505- Ceti cılı cogolup

Cetik er Töştük keldi, — de,-

Cerge kirip kayırılıp

Aman curtun kördü, — de.

Eñ süyünüp Eleman

15010- Ceti tam tolgon kazına,

Buzup oozun açtı, — de, —

Agar altın, ak kümüş

Zarıp kılıp aalamga

Al Eleman çaçtı — de.

15015- Elemandın bul toyu,

Er Töştüktün kelgeni,

El çogulup, curt dürböp

Ay-aalamdı bastı, — de.

Kazday moynun koykoytup,

15020- Eki örköçün çoykoytup,

Nardan maldu soydu, — de.

Elemandın arbin mal

Sanatsız ortogo salıp koydu,

Er Töştüktün toyuna

15025- Alban türdüü can kelsin,

Al azdık kılıp baratsa

Tömönkü İndiyadan da kelsin»,

Er cüröktüü balaga

Ok ötpös tondu kiygizip,

15030- Ok cetpegen Cooruker,

Coorukerdi mingizip:

15000- Gidip geri dönen,

Ölup dirilen,

Kaybolup bulunan,

Halka namlı Eleman

Şerefi böyle kurtuldu.

15005- Yedi yıl kaybolup

Kayıp er Töştük geldi, — de,

Yeraltına inip geri dönüp

Sağ salim halkını gördü, — de.

Çok sevinip Eleman

15010- Yedi ev dolusu hazinenin

Ağzını açtı, — de,

Parlayan altın, ak gümüş

Harcayıp âleme

O Eleman saçtı — de.

15015- Eleman'ın bu toyu,

Er Töştük geleli,

Halk heyecanla toplanıp

Bütün dünyayı kapladı, — de.

Kaz gibi boynunu uzatarak,

15020- İki hörgüçünü gösterip,

Deve kesti, — de.

Eleman'ın çok hayvanı

Hesapsız ortaya koydu,

Er Töştük'ün toyuna

15025- Her türlü insan gelsin,

O az geliyorsa

Aşağıdaki Hindistan'dakiler de gelsin»,

Kahraman delikanlıya

Ok geçmez elbise giydirip,

15030- Okun yetişemediği Cooruker,

Coruker'e bindirip:

«Kulak ugup, köz körgüs
 Cerge kabar salsın, — dep, —
 Atı ugulup, bilinbes
 15035- Elge kabar salgın, — dep, —
 Buluñda kişi kalbasın,
 Bul Töştüktün toyuna
 Kelbey kalıp kee bir can.
 Armanda bolup kalbasın», —
 15040- Dep oşontıp Eleman,
 Kek temirden tuulga
 Al Cortuulçu balbandın
 Kömkörö başka kiygizip,
 Kulak ugup, köz körgön,
 15045- Elderine cürgüzüp
 Aytkanına Cortuulçu
 Cooruker menen keliptir.
 Alabek, Koşoy, Ürbügö
 Toy kabarın aytıptır.
 15050- Erenderdin baarısı:
 «Toy köröm», — dep süyünüp,
 Cay bilbegen camandar
 Topoloñ tiygen nemedey
 Tozok tartıp küyünüp
 15055- «Keñ-Talaanın boyu, — dep, —
 Er Töştüktün toyu, — dep, —
 Altı-Şaardın Alabek
 Al kabardı ukkanda,
 Kaçır kamdap, töö minip,
 15060- Kay bir uygur cöo cürüp,
 Keñ-Talaada er Töştük
 Kaptap catıp kaldı ele.
 Anın biyak cagınan

«Kulağın duyup gözün görmediği
 Yere haber salsın, — deyip,
 Adı bilinmeyen
 15035- Halka haber ver, — deyip
 Köşe bucakta kimse kalmasın,
 Bu Töştük'ün toyuna
 Gelmeyip bazılarının
 İçlerinde uhde kalmasın»,
 15040- Deyip o zaman Eleman,
 Gök demirden miğfer
 O Cortuulçu pehlivanın
 Başına giydirip,
 Kulağın duyup, gözün gördüğü,
 15045- Halkına gönderip
 Söylediklerine Cortuulçu
 Cooruker ile gitmiş.
 Alabek, Koşoy, Ürbü'ye
 Toyun haberini vermiş.
 15050- Yiğitlerin hepsi:
 «Toy göreceğim», — diye sevinip,
 Hâlden anlamayan kötüler
 Topolona (koyun hastalığı) yakalanmış gibi
 İçi yanıp tutuşup
 15055- «Keñ-Talaa'da, — deyip,
 Er Töştük'ün toyu, — deyip, —
 Altı-Şehrin Alabek'i
 O haberi duyduğunda,
 Katır hazırlayıp, deveye binip,
 15060- Bazı Uygurlar yaya gelip,
 Ken-Talaa'da er Töştük'ü
 Her tarafından sardılar.
 Onun bu tarafına

Boz corgosun çaypaltıp,
 15065- Ak sakalın caykaltıp,
 Maanilüü süylöp barkıldap,
 Bala kazday tarkıldap,
 Kep-kök temir tor kiyp,
 Kek ala bolot nayza alıp,
 15070- Sarı cargak şım kiyp,
 Baarısı şaydoot tñ cürüp,
 Keliştirip at minip,
 Kelişimdüü ton kiyp,
 Körgöndün köönü bölünüp,
 15075- Abaň Koşoy kariya
 Ala-Toodoy körünüp,
 Kasaba koldo kalkıldap,
 Kara bolot ay balta,
 Bileginde carıldap;
 15080- Er başkarıp barkıldap,
 El atası Koşoydun
 Balbandıgı körünüp,
 Kalk başkarıp, el bilgen
 Zardaldagı bilinip,
 15085- Er Koşoydu körgöndör
 Attan tüşö kalışıp,
 Katagandın Koşoygo
 Baarı cogun karasañ,
 Taazim kıla kalışıp.
 15090- Eren Koşoy abañdın
 Eli dürböp keldi ele.
 El kelgende karasañ,
 Er Koşoydun kalıñ el
 Keñ kelebettüü ton kiyp,
 15095- Keliştirip at minip,

Boz yorgasını sallandırıp,
 15065- Ak sakalını göstere göstere,
 Anlamalı konuşup,
 Yavru kaz gibi ses çıkartıp,
 Gök demirden zırh giyip,
 Gök renge çalan çelikten mızrak alıp,
 15070- Sarı deri şalvar giyip,
 Hepsi neşeyle gelip,
 Gösterişli ata binip,
 Gösterişli elbise giyip,
 Görenin gönlü bölünüp,
 15075- Amcan Koşoy aksakal
 Al-Dağ gibi görünüp,
 Sancak elinde sallanıp,
 Kara çelik aybalta,
 Bileğinde parlayıp;
 15080- Erleri yönetip bağırıp,
 Halk babası Koşoy'un
 Pehlivanlığı görünüp,
 Halkı yönetip idare eden
 Liderliği bilinip,
 15085- Er Koşoy'u görenler
 Attan inerek,
 Katangan'ın Koşoy'una
 Hepsine baksan,
 Baş eğıp hürmet gösterdi.
 15090- Eren Koşoy babanın
 Halkı birlikte gelmişti.
 Halkın gelişine bakarsan,
 Er Koşoy'un kalabalık halkı
 Geniş gösterişli elbise giyip,
 15095- Gösterişli at binip,

Kalbır öpkö, cez bilek,
 Isık körböy tördö öskön,
 Tal-tal kuyruk çubagan,
 «Erkin öskön eken», — dep,
 15100- Körgön bende kubangan.
 Ala-Too boylop cerdegen
 Alışa kelse er Koşoy
 Önögün canga berbegen.
 Kuyunday cerdi capırıp,
 15105- Karçıtı bölök bölünüp.
 Tulparday sını körünüp.
 Cer aylanıp çañ tolup,
 Celikken neçen can bolup.
 Katagan uulu kan Koşoy,
 15110- Kasaba koldo kalkıldap,
 Altınday bolgon ay balta
 Tuu tübündö carkıldap,
 Surnay, kerney tartılıp,
 Simbatı curtıtan artılıp,
 15115- Kırgızdardın kıyını,
 Beli Koşoy barda ele,
 Kırgız curtıtan ulugu,
 Şeri Koşoy barda ele.
 Elemandın er Töştük,
 15120- Çayingi sınduu ton kiyip.
 Çalkuyruk sınduu at minip,
 Tüpöksüz topol nayza alıp,
 Canına calañ kılıç baylanıp,
 Körgöndö köñül bölünüp,
 15125- Eleman uulu Er baatır
 Kök señir toodoy körünüp.
 Körünö çığıp Koşoygo

Ciğeri elek gibidir, bacakları bakırdan
 Sıcak görmemiş yaylada büyüyen
 Tel tel kuyruk birbiri ardınca giden,
 «Serbest yetişmiş», — deyip,
 15100- Gören insan sevinir.
 Ala-Dağ'ı mesken tutup
 Kavgaya gelse er Koşoy
 Kolay kolay baş eğmez.
 Kasırğa gibi yeri kaplayıp,
 15105- Böğrü parça parça bölünüp.
 Tulpar gibi özelliği görünüp.
 Yer dönüp toz kalkıp,
 Telaş eden birçok insanla.
 Katagan oğlu han Koşoy,
 15110- Sancağı elinde sallanıp,
 Altın gibi olan aybaltası
 Sancak dibinde parlayıp,
 Zurna, borazan çalınıp,
 Görünüşü herkesten güzel olup,
 15115- Kırgazların iyisi,
 Güvenci olan Koşoy gitmişti,
 Kırgız halkının ulusu
 Aslan Koşoy gitmişti.
 Eleman'ın Er Töştük'ü,
 15120- Çayingi elbisesini giyip.
 Çalkuyruk atına binip,
 Kısa ve tuğsuz mızrağını alıp,
 Beline kinsız kılıç kuşanıp,
 Gördüğünde gönül bölünüp,
 15125- Eleman oğlu Er bahadır
 Gök dağ gibi görünüp.
 Görünüp Koşoy'la

Koştoşkonu turdu ele.

Abañ Koşoy kariya,

15130- Açık sözdüü carıya,

Seksenge çıgıp serpilip,

Ada çıgıp kelgen kariya.

Kerkabilan tulpardın

Emi oozun burdu ele.

15135- Eleman uulu Töştükkö

Emi Koşoy abakeñ

Amandaşıp turdu ele:

«Ey, kulunum er Töştük,

Ceti cıl cerden cogolup,

15140- Cer azabın körüpsüz,

Erikpey cortup, neçen cıl,

Balam esen-aman kelipsiz,» —

Koşoy minday degende,

Kozgolup Töştük kep aytat,

15145- Adam ukkus şumdu aytat.

Ayta berse tügöngüs,

Elemandın er Töştük

Çuuga kirip alıptır,

Ayıkpagan bir azap

15150- Duuga kirip alıptır.

Töştük süylöp turganda,

Abası Koşoy karısı,

Kıyla curttun baarısı,

Kırgın tiygen nemedey,

15155- Kızıgışıp kebine

Kıyrıp catıp kalıptır.

Akırın süylöp, bek taştap,

Arstan Töştük kep baştap:

«Abake Koşoy» — dep baştap.

Selamlaşacaktı.

Amcan Koşoy aksakal,

15130- Açık sözlü ihtiyar,

Seksen yaşına gelip,

O aksakal da gelmişti.

Kerkabilan tulparı

O zaman durdurdu.

15135- Eleman'ın oğlu Töştük'le

Şimdi Koşoy babacığın

Selamlaştı:

«Ey, yavrum er Töştük,

Yedi yıl yerden kaybolup,

15140- Yer azabını görmüşsün,

Üşenmeden gezip, birçok yıl,

Yavrum sağ salım gelmişsin,»

Koşoy böyle dediğinde,

Töştük şöyle der,

15145- İnsanın duymadığı şeyleri söyler.

Söylese tükenmez,

Eleman'ın er Töştük'ü

Hikâyeye başlamış,

Tükenmeyen azabın

15150- İçine girmiş.

Töştük söyleyip durduğunda,

Babası Koşoy aksakal,

Kalabalık halkın hepsi,

Hareketsiz nesne gibi,

15155- Kapılıp sözüne

Tesirinde kalmışlar.

Yavaş ama sağlam söyleyip,

Arslan Töştük söze başlayıp:

«Baba Koşoy» — diye başlayıp.

15160- «Emi Koşoy abake,
El başçısı sen eleñ,
Er sırttanı men elem,
Körgönümdü aytayın.

Kör azap tartıp düynödö
15165- Kelgenimdi aytayın.

Çayingı bolot üstümdö,
Çalkuyruk turat astımda.

Urunaarga too tappay,
Uruşaarga coo tappay,

15170- Corto çıgıp eeliktim,
Colu bolsun bul calgan,
Bir duşmanga keziktim,
Kezigip turgan duşmanım,
Cüz cıyırma caşı bar,

15175- Denede ceti başı bar,
Meni cerge kiyrüügö

Kütüngön eken baçagar,
Bek sıyırçı can eken,

Al kempirdin kolunda,

15180- Kün çıgış menen kün batış,
Azır orup ciberçü

Kırk kulaç iyrek bar eken.

Kök menen cerdin ortosun

Köbürök bilgen can eken,

15185- Maga duşman el eken.

Özü adam tüzündö

Maga duşman zilinde,

Kempir kuudu, men kaçtım,

Keypim ketti küyünüp,

15190- Kettim candan tüñülüp,

Kempir kuudu kaygırıp,

15160- «Şimdi Koşoy baba,
Halkın başındaki sen idin,

Er yığidi ben idim,

Gördüğümü anlatayım.

Dünyada çok azap çekip

15165- Geldiğimi anlatayım.

Çayingidir üstümdeki,

Çalkuyruk'tur altımdaki.

Çarpışacak dağ bulamayıp,

Dövüşmeye düşman bulmayıp,

15170- Çok isteyerek yola çıktım,

Yalan dünyanın işi rastgelsin,

Bir düşmana rastladım,

Rastladığım düşmanım,

Yüz yirmi yaşındadır,

15175- Gövdesinde yedi başı var,

Beni yeraltına sokmaya

Beklemiş kahrolasica,

Pek sihirbaz biriymiş,

O kocakarının elinde,

15180- Doğu ile batıyı,

Hemen biçebilecek

Kırk kulaç tırpanı var imiş.

Gök ile yerin ortasını

Çok bilen biriymiş,

15185- Bana düşman halk imiş.

Kendisi insan şeklinde

Bana düşman esasında,

Kempir kovaladı, ben kaçtım,

Hâlim bir tuhaf olup,

15190- Canımdan vazgeçtim,

Kempir kovaladı kederlenip,

Kettim curtan ayrılıp.

Cer aldına kelgenim.

Ceti cılga toluptur.

15195- Cer üstünö çıkkanı

Ceti kündör boluptur,

Cer aldınan tozoktu

Caman kördüm, er Koşoy.

Cer üstünön silerdi

15200- Aman kördüm, er Koşoy,

Çama çarçap al ketip,

Köödöndön altın can ketip,

Kıyamattık kistoosun,

Körböy keldim, er Koşoy.

15205- Kızıtalak acal çok,

Ölböy keldim, er Koşoy.

Baatır elem başkaça,

Cer aldına tüşköndö

Sabırluu boldum, er Koşoy.

15210- Kurt-kumurska, azuuluu

Kurgan candın ayınan,

Tamır boldum er Koşoy.

Kazılğan çuñkur tereñ köl.

Körböy keldim er Koşoy.

15215- Alp kara kuş zımırık,

Alıp uçup bul cayga,

Ölböy keldim er Koşoy.

Menin kanım kaldı bir kaşık,

Etim kaldı kök çaşık.

15220- Karargan közdü kal bastı,

Kanduu cüzdü çañ bastı.

Cer aldında cürgöndö

Caak başım şaldırıp,

Gittim yurdumdan ayrılıp,

Yeraltına gideli

Yedi yıl dolmuş.

15195- Yer üstüne çıkalı

Yedi gün olmuş,

Yeraltından cehennemi

Çok çektim, er Koşoy.

Yer üstünde sizi

15200- Sağ salım gördüm, er Koşoy,

Hâlsiz olup kuvvet gidip,

Bağırdan altın can gidip,

Kıyametin zorluğunu,

Görmeden geldim, er Koşoy.

15205- Kahrolası ecel yok,

Ölmeden geldim, er Koşoy.

Bahadır idim farklı,

Yer altına indiğimde

Sabırlı oldum, er Koşoy.

15210- Börtü böcek, azılıyla

Zavallı canımın yüzünden,

Dost oldum er Koşoy.

Kazılan hendek derin gölü.

Görmeden geldim er Koşoy.

15215- Alp kara kuş Zumuruk,

Uçurarak getirip buraya,

Ölmeden geldim er Koşoy.

Kanım kaldı bir kaşık,

Bir deri bir kemik kaldı.

15220- Kararan gözü ben kapladı,

Kanlı yüzü toz kapladı.

Yeraltındayken

Kemiklerim sarkarak,

Koşoydu körör oydo çok,
 15225- Cürdüm ele caldırıp,
 Cer üstünö çıkpıym dep,
 Bendeligi kurusun,
 Cer aldında oylondum,
 Cer aldınan çıkkanda
 15230- Ceti kılım el cıynap,
 El körüügö oy kıldım.
 Tört tülüktün baarısın,
 Çaçıp Koşoy toy kıldım», —
 Töştük mınday degende,
 15235- Abası Koşoy karısı,
 Turgan candın baarısı,
 Tura çurkap kalışıp,
 Kol karmaşıp alışıp,
 Baş iykeşıp baarısı
 15240- Amandaşıp kalışıp.
 Baatır kepten baştaşıp,
 Malı menen baştarın
 Barısın ortogo salışıp,
 Amandaşıp mintişip,
 15245- Abası Koşoy turdu ele.
 Munu mınday taştaylı.
 Beybit taz uulu er Ürbü,
 Emi mından kabar baştaylı.
 Azar tümön kol menen,
 15250- Alkımdağı col menen,
 Kerney-surnay tarttırıp,
 Unaaga cügün arttırıp,
 Körsö köñül bölünüp,
 Ürbü cayı uşunday
 15255- Saltanatı körünüp.

Koşoy'u görebileceğim aklımda yok,
 15225- Geziyordum zavallı şekilde,
 Yer üstüne çıkmam diye,
 İnsanlık değil midir,
 Yer altında düşündüm,
 Yer altından çıkınca
 15230- Yedi dünya âlem halkı toplayıp,
 Halk görmeyi düşündüm.
 Sayısız hayvanların hepsini,
 Harcayıp Koşoy düğün yaptım», —
 Töştük böyle deyince,
 15235- Baba Koşoy ihtiyarı,
 Orada duranların hepsi,
 Karşı karşıya gelip,
 El uzatıp selamlaşıp,
 Baş sallayıp hepsi
 15240- Hâl hatır sormuşlar.
 Büyük sözden başlayıp,
 Hayvanı ile kendilerini
 Hepsini ortaya koyup,
 Böylece selamlaşıp,
 15245- Baba Koşoy duruyordu.
 Bunu böylece bırakalım.
 Beybit kel oğlu er Ürbü,
 Şimdi onu anlatalım.
 Hesapsız asker ile,
 15250- Dağ eteğindeki yol ile,
 Borazan ile zurna çaldırıp,
 Hayvana yük yükletip,
 Görse gönül bölünür,
 Ürbü'nün hâli böylece
 15255- İtbarı görünür.

Şay celdettin baarısı
 Sapırılıp col cürüp,
 Art cagında bölünüp,
 Celdetteri koldoru,
 15260- Kızıtalak Ürbünün
 Cetik okşoyt bolcolu.
 Okşoşturup ton kiyip,
 Okşoş tegiz at minip,
 Kuldarının kiyyeni
 15265- Tegiz okşoş badança
 Kuldarının mingeni
 Tegiz okşoş kulaça.
 Mañdayına takkanı
 Tegiz okşoş tumarça.
 15270- Sölökötü-cosunu,
 Ürbüñördün uşunday.
 Corugu curtan bir başka.
 Bu da keldi bul toygo
 Alban türdüü tolgonup,
 15275- Az gana emes mol bolup,
 Askeri arbin kol bolup.
 Caynap tüşüp kaldı ele,
 Kelgenin Töştük kördü ele.
 Neçen nardin otunun
 15280- Cagışına berdi ele.
 Neçen irik, bee, baytal
 Soyuşuna berdi ele.
 Anın arkı cagınan
 Özöndün çañı burkurap,
 15285- Özüñ körgön köp kazak
 Ölöñün aytıp çurkurap;
 Tegiz sebil ton kiyip,

Kuvvetli neferlerin hepsi
 Sefere çıkıp yol yürüyüp,
 Arka tarafında bölünüp,
 Neferleri askerleri,
 15260- Kahrolası Ürbü'nün
 Akıllıya benziyordu.
 Tek tip elbise giyip,
 Aynı şekildeki atlara binip,
 Kölelerinin giydiği
 15265- Elbisenin hepsi birbirine de aynı
 Kölelerinin bindiği
 Ala renkli atlarmış.
 Alınlarına taktıkları
 Aynı tip muska imiş.
 15270- Dış görünüşü hâli,
 Ürbü'nün böyledir.
 Hareketleri halktan bir farklı.
 O da geldi bu toya
 Çok insan dolup,
 15275- Az değil çok olup,
 Askeri çok ordu olup.
 Çokça geldiler,
 Geldiklerini Töştük görmüştü.
 Pek çok devenin odununu
 15280- Yakmak için vermişti.
 Pekçok koç, kısrağı,
 Kesmek için vermişti.
 Onun ötedeki tarafından
 Vadinin tozu kalkıp,
 15285- Senin bildiğin çok Kazak
 Ölenini söyleyip gürültüyle;
 Hepsi aynu süslü elbise giyip,

Tegiz semiz sur minip,
 Baarı okşoş kur minip,
 15290- Toydu közdöy bet alıp,
 Ayçığı altın kara tuu
 Asmandatıp kötörüp,
 Komokoyluu sır nayza
 Kompoytup öydö aştasıp,
 15295- Tümöndögön kalıñ kol,
 Özüñ körgön er Kökçö
 Algan eken baştanıp.
 Asman cargan çuu bolup,
 Kök ala bayrak, keñ çalbar
 15300- Kaardanıp caylanıp,
 Suyuk ayran kök kurut,
 Azıkka munu baylanıp,
 Asker cakka şaylanıp,
 Caa tartuuçu saadagin
 15305- Belge kınay baylanıp,
 Aktap algan taruusun,
 Ar kimisi canına
 Azık kılıp kamdanıp.
 Beypaydı bekem salçuday,
 15310- Beecindi buzup alçuday,
 Nayzanın başı koroktop,
 Askerdin başı soroktop.
 Çokmor algan döölörü
 A dagı miñ kişige eeleri,
 15315- Aygay salıp bakırıp.
 Kaptap ketçü nemedey
 Art cagınan köp kazak
 «Kökçölöp» uraan çakırıp,
 Ongo başçı iktuusu,

Hepsi aynı semiz kır ata binip,
 Hepsi aynı besili ata binip,
 15290- Toya doğru yönelip,
 Ayının nakışları altından olan kara sancağı
 Göğge doğru kaldırıp,
 Sivri uçlu boyalı mızrağı
 Ucunu gösterip yükseğe kaldırıp,
 15295- Sayısızca kalabalık ordu,
 Senin bildiğin er Kökçö
 Önlerinde geliyor.
 Gökyüzünü yaran gürültü kopup,
 Gök ala bayrak, geniş şalvar
 15300- Hiddetlenip yerleşip,
 Cıvık ayran gök kurut,
 Erzak olarak alıp,
 Beline bağlayıp,
 Yay çekecek okluğunu
 15305- Beline sağlamca bağlayıp,
 İşlenen tarusunu,
 Herkes yanına
 Azık olarak aldı.
 Azabı sağlam salacak gibi,
 15310- Çin'i yok edecekmiş gibi,
 Mızrağın başı görülüp,
 Askerlerinin başı görünüyor.
 Topuz tutan devleri
 Onlar da bin kişiye sahip,
 15315- Şiddetli ses çıkarıp bağırıp.
 Üzerinden geçecekmiş gibi
 Arka tarafından çok Kazak
 «Kökçö diye» savaş nidası çağırıp,
 On kadar becerikli komutanı,

15320- Elüügö başçı mıktuusu,
 Cer caynagan coo bolso
 Cekege calgız çıkçuusu,
 Calañ san kol çoğulsa
 Car aytuuçu ırçısı.

15325- Caman bülük bolgondo,
 Caltañdabay kıyşaybay,
 Tuu tübündö turçuusu,
 Kayrattuu cigit, külük at
 Munun kadirin biler sınçısı

15330- Seyilge tiger çatırı,
 Serpişke kirer baatırı,
 Aydarkan uulu Kökçönün
 Astına tüşüp car aytıp,
 Algan eken akını.

15335- Kökçönün cönü uşunday
 Kölböp catkan köp kazak,
 Üçkö kazak bölünüp,
 Üç bölünüp dürküröp,
 Eñ aldında er Kökçö

15340- Kirgen kara buuraday
 Çın çamınıp kürküröp,
 Çındap kelse cön ele
 Çımmaçın çaap alçuday,
 Kaarlansa cön ele

15345- Beecinge koldu salçuday.
 Erendin şañı uşunday.
 Kerney-surnay tarttırıp,
 Ceti miñ kolun bir baştap,
 Aydarkandın er Kökçö
 15350- Önörün curttan arttırıp,
 Irañı caşıl kök kurcun

15320- Elli kadar en iyi komutanı,
 Yeri kaplayan düşman olsa
 Teke tek çıkacak savaşçısı,
 Sayısızca ordu toplansa
 Haber verecek ırçısı.

15325- Fena savaş olduğunda,
 Korkmadan kaçmadan,
 Sancağı koruyacak,
 Korkmayan yiğit, külük atın
 Bunların kadrini bilecek sınçısı

15330- Seferde dikecek çadırı,
 Dinlenmeye girecek bahadırı,
 Aydarkan oğlu Kökçö'nün
 Önünde haberini verip,
 Geliyormuş akını.

15335- Kökçö'nün hâli böyle
 Göl gibi olan çok Kazak,
 Üçe Kazak ayrılıp,
 Üç taraftan gürültü çıkarıp
 En önünde er Kökçö

15340- Öfkeli kara buğra gibi
 Ciddi atılıp gürleyip,
 Cidden gelse öylece
 Çımmaçın işgal edecek gibi,
 Hiddetlense öylece

15345- Beecin'e savaş açacak gibi.
 Erenin ihtişamı böylece.
 Borazan ve zurna çaldırıp,
 Yedi bin askerini yönetip,
 Aydarkan'ın er Kökçö'sü
 15350- Halktından hünerlileri toplayıp,
 Rengi yeşil gök heybenin

Ortosuna ok artıp,
 Ar şaymanın büt artıp,
 Aybandan küçtüü malga artıp,
 15355- At menen katar cürüüçü
 Kadimki kızıl kuyruk narga artıp,
 Cazayıl tondun baarisın
 Cakşınakay büktötüp,
 Caanın ogun too kılıp,
 15360- Karap tursañ er Kökçö
 Kara narga cüktötüp,
 Erendin baarı caylanıp,
 Er başına bir-birden
 Can kazanın baylatıp.
 15365- Cer ayrılıp dürküröp,
 Özüñ körgön Er kazak
 Ölöñün aytıp kürküröp,
 Keñ talaanın oyuna
 Barıp tüştü er Kökçö,
 15370- Er Töştüktün toyuna.
 Barganın Töştük kördü ele,
 Toyutun toluk berdi ele.
 Er Kökçönün kalıñ kol.
 Kalıñ kol kapka kalar den,
 15375- Er Töştüktün toyuna
 Dünüyönü teñ koyup,
 Kozgoltposton san koldu
 Konokko kütüp aldı ele.
 Kütkön ookat, san düynö
 15380- Elemandın er Töştük
 Ortogo salıp koydu ele.
 Anın art cagınan
 Kök ala celek tuu çıgıp.

İçine ok yükleyip,
 Bütün teçhizatlarını yükletip,
 Güçlü hayvanlara yükletip,
 15355- At ile beraber yürüyecek
 Bilinen kızıl kuyruklu deveye yükletip,
 Cazayıl elbisenin hepsini
 Güzelce toplatıp,
 Yay okunu dağ gibi yığıp,
 15360- Baksan er Kökçö
 Kara deveye yükletip,
 Yiğitlerin hepsi hazırlanıp,
 Her yiğidin başına birer birer
 Küçük kazanını bağlattı.
 15365- Gürültüyle yer titreyip,
 Senin bildiğin Er Kazak
 Ölenini söyleyip gürleyip,
 Geniş vadiye
 Ulaştı er Kökçö
 15370- Er Töştük'ün toyuna.
 Geldiğini Töştük görmüştü,
 Yiyeceklerinin hepsini verdi.
 Er Kökçö'nün kalabalık ordusunun.
 Kalabalık ordu darılmasın deyip,
 15375- Er Töştük'ün toyunda
 Servetini eşit şekilde koyup,
 Laf ettirmeden sayısız orduyu.
 Misafir etti.
 Bütün servetini ve malını mülkünü
 15380- Eleman'ın er Töştük'ü
 Ortaya koymuştu.
 Onun arkasından
 Gök ala sancak çıkıp.

Asman cargan çuu kılıp,
 15385- Tuu aldında bakırıp,
 Tuş-tuşunan tiñşasa,
 Muzburçaktap uraan çakırıp,
 Munun eerçitkeni san balban,
 Buudaykan uulu Muzburçak
 15390- Aalamga salat çoñ cañcal.
 Ay-aalamga dañkı bar,
 Bu da körüngön coolorun
 Budalagan kök calıñ.
 Ak sakalı bir kuçak,
 15395- Buudaykan uulu Muzburçak
 Temirden köpkök ton kiyip,
 Telkızıl tulpar at minip.
 Tulparlardın kuyrugun
 Tuura karmap, çart tüyüp,
 15400- Kını çok kılıç baylanıp,
 Kılıtlatıp nayzasın
 Belendenip şaylanıp,
 Belgilenip, belsenip,
 Bek baatır eken Muzburçak.
 15405- Beri urganday teñselip,
 Algır bürküt közdönüp,
 Aç calañkış cüzdönüp,
 Kalk başkarıp el kütkön,
 Zardardığı çın eken.
 15410- Ay-aalamdı buy kılğan,
 Al Muzburçak baatırdın
 Balbandığı çın eken.
 Bul Muzburçak baatırğa
 Bettep adam barbagan,
 15415- Betteşken tirüü kalbagan

Gökyüzüne yaran gürültü olup,
 15385- Sancak altında bağırıp,
 Her yandan dinlese,
 Muzburçaktap diye nara atıp,
 Bunun yanındaki sayısız pehlivan,
 Buudaykan oğlu Muzburçak
 15390- Âleme salar büyük kavgayı.
 Bütün dünyada ünü var,
 Bu da karşına çıkan düşmanları
 Yok eden kök calındır.
 Ak sakalı bir kucak,
 15395- Buudaykan oğlu Muzburçak
 Demirden gök elbise giyip,
 Telkızıl tulpar binip.
 Tulparların kuyruğunu
 Sağlamca düğümleyip
 15400- Kınısız kılıç kuşanıp,
 Oynatıp mızrağını
 Hazırlayıp kuşanıp,
 Kendini gösterip,
 İyi bir bahadır imiş Muzburçak.
 15405- Öne doğru sallanıp,
 Alıcı kartal gibi görünüp,
 Aç can alıcı gibi görünüp,
 Halk yönetip halka sahip,
 Büyüklüğü gerçek imiş.
 15410- Bütün dünyayının rahatsız eden,
 O Muzburçak bahadırın
 Pehlivanlığı gerçek imiş.
 Bu Muzburçak bahadıra
 Karşısına insan çıkmayan,
 15415- Çıkan diri kalmayan

Er da ekeni çın eken,
 Kızıtalak Muzburçak
 Kıyın okşoyt al-cayı.
 Opol toodoy zoñkoñdop,
 15420- Oñurañdayt balbanı
 Oolugup ketse okustan
 Oñoy emes cañcalı.
 Art cagınan körünöt,
 Özüñ körgön Muzburçak
 15425- Ürkün-türkün balbanı,
 Köp kızığın karasañ,
 Kök temirden tuulga,
 Kömkörüp başka ilinüü,
 Kök ala temir, torgoy köz,
 15430- Tuş-tuşun tuuga kamagan.
 Nayza saysa madagan.
 Kızıtalak Muzburçak
 Alalbay duşman cadagan.
 Bettep adam barbagan.
 15435- Bet algan tirüü kalbagan.
 Balbanı alat doolbas,
 Ünün uksañ bölök kaç,
 Özü bildin çoñunday.
 Coondugu üç kulaç.
 15440- Çındap çapsa balbanı
 Ança-mınça dubaldın
 Çıga tüşöt daldalı.
 Dobulbas bekem kagılıp,
 Toygo bargan kaliñ el,
 15445- Duşman körgön nemedey.
 Caman şaştı cabılıp,
 Barabandı Muzburçak

Er olduğu gerçek imiş,
 Kahrolası Muzburçak
 Az değılmiş onun hâli.
 Opol dağı gibi görünüp,
 15420- Saldıracak gibi pehlivanı
 Delilik etse rastgele
 Kolay değıldir kavgası.
 Arkasından görünür,
 Senin bildiğin Muzburçak
 15425- Çeşit çeşit pehlivanı,
 Çok ilginçtir baksan,
 Gök demirden miğferi,
 Başlarına giymiş,
 Turgayın gözü gibi gök demir,
 15430- Sancağın her yerine işlenmiş.
 Mızrak saplasa batırıp.
 Kahrolası Muzburçak'ı
 Yenemeyip düşman bıkmış.
 Karşısına insan çıkmayan.
 15435- Karşısına çıkan diri kalmayan.
 Pehlivanın elinde davul,
 Sesini duysan farklıdır,
 Kendisi fil kadar büyük.
 Kalınlığı üç kulaç.
 15440- Ciddi şekilde vursa pehlivanı
 Bazı duvarları
 Paramparça eder.
 Davul sağlam vurulup,
 Toya gelen kalabalık millet,
 15445- Düşman görmüş insan gibi.
 Öyle bir telaşa kapıldı herkes,
 Davulu Muzburçak

Bakıldıta çaldı ele.

«Al Muzburçak eken», — dep, —

15450- Koşoy kan taanıp aldı ele.

Cay-caragı bir bölök,

Keñ talaanın oyuna,

Buudaykan uulu Muzburçak

Kaldayıp tüşüp kaldı ele.

15455- Eleman uulu er Töştük

Erikpey bölüp aldı ele.

Neçen semiz kur beeni

Soyuşuna berdi ele,

Eleman uulu er Töştük

15460- Er sırttanı çoñ baatır:

«El cıylsa catat», — dep,

Talaaga tikken ak çatır,

Dünüyösün şaylatıp,

San tümöndöp bee soyup,

15465- Konok alıp, el dürböp,

Kozgoloñ toy boldu dep,

Anın art cagınan,

Kök kepiçin tepeytip,

Ancıyandın ak kañkı,

15470- Mingenderi baarı aygır.

Kuyuşkanı takır cok,

Arada bölüp çañ keldi,

Mında tört kandın eli can keldi.

Alardın art cagınan

15475- Çoñ Çambıldı cerdegen,

Özü çoñ baatır er degen,

Munda betteşip bende ceñbegen,

Bul da mee kaynagan ısıhta,

Bu da coo degende şaylangan,

Yaygara edip çalmıştı.

«O Muzburçak'mış», — diye,

15450- Koşoy han tanımıştı.

Savaş aletleri farklıdır,

Geniş vadiye,

Buudaykan oğlu Muzburçak

Geldi.

15455- Eleman oğlu er Töştük

Üşenmeden ayırdı.

Birçok semiz kısrağı

Kesip yemeleri için vermişti,

Eleman oğlu er Töştük

15460- Er yiğidi koca bahadır:

«Halk toplansa yatar», — diye,

Vadiye diktirmiş ak çadır,

Servetini hazırlayıp,

Sayısız kısrağ kesip,

15465- Misafir karşılayıp, halk telaş edip

Şatafatlı düğün oldu diye,

Onun arkasından,

Gök papuçunu giyip,

Adıcan'ın ak kankını,

15470- Bindiklerinin hepsi aygır.

Kuskunu hiç yok,

Ortalıktan toz kalktı,

Burada dört hanın halkı geldi.

Onların arkasından

15475- Koca Çambıl'ı mesken tutan,

Kendi koca bahadır er denilen,

Bunun da karşısına insan çıkmayan,

Bu da beyin kaynatan sıcakta,

Bu da düşman denildiğinde hazırlanan,

15480- Balası kılıç baylangan,
 Isık-suuk debesten,
 Teke coomart at mingen,
 Tegiz börk kiyyen,
 Bu da kök ala kalkan oynogon,
 15485- Bu da körüngön coogo toybogon,
 Börk al dese baş kesken,
 Suu iç dese uu içken,
 Kan tök dese cin tökkön,
 Bek kayrattuu çañdayak,
 15490- Munun berendigi belgilüü,
 Canalı, Karaç eki kan
 Ildıykı kaşka col menen,
 A da keldi kampayıp,
 Azar tümön col menen.
 15495- Anın kiyin cagınan
 İndiya kanı Cügörü
 Cer mayışkan kol menen,
 Adırmak aşıp bel menen,
 Kazanday kara el menen,
 15500- Töögö minip, nayza algan.
 Kerney-çoor baylangan.
 Munu karagan adam tañ kalgan.
 Beti kara, börkü bar.
 Bendeden bölök körkü bar.
 15505- Beleske çıgıp cardagan,
 Bet algan bende tañ kalgan.
 Kaynagan ısıq çöldö öskön,
 Kaadası cok elde öskön.
 A da kazatka barışkan,
 15510- A da er atagın alışkan.
 Kıcıldagan kol bolup,

15480- Çocuğu kılıç kuşanan,
 Sıcak soğuk demeden,
 Yürük asil ata binen,
 Hepsi börk giyen,
 Bu da kök kalkan oynatan,
 15485- Bu da düşmana doymayan,
 Börk al dese baş kesen,
 Su iç dese zehir içen,
 Kan dök dese öfkesini saçan,
 Çok kahraman eli sopalı,
 15490- Bunun yiğitliği belli,
 Canalı, Karaç iki han
 Aşağıdaki kestirme yol ile,
 O da geldi hazırlanıp,
 Uzun yolu aşıp
 15495- Onun arkasından
 Hindistan hanı Cügörü
 Yeri kaplayan ordusu ile,
 Dağları tepeleri aşıp,
 Kazan gibi kara halk ile,
 15500- Deveye binip, mızrak tutup,
 Borazan ve kaval bağlanan.
 Bunu gören adam şaşırın.
 Yüzü kara, börkü var.
 İnsandan farklı görünüşü var.
 15505- Yamacı aşınca,
 Gören insan şaşırın.
 Kaynayan sıcak çölde yetişen,
 Kaidesi olmayan yurttan yetişen.
 Onlar da savaşa giden,
 15510- Onlar da er namını alan.
 Pek çok ordu olup,

Er Töştüktün toyuna
 Kılım keldi kozgolup.
 Anın kişin cagınan,
 15515- Tekeçi kan, Şıgay kan,
 Eştektardin Camgırçı
 Azar tümön kol keldi,
 Az gana emes mol keldi.
 Anın kişin cagınan
 15520- Keñ Ürgönçtü cerdegen,
 Önögün canga berbegen,
 Kızılduu kılıç, nayza alğan,
 A da kıyla cerge çır salğan,
 Curtu dıykan, eli bay,
 15525- Kurun selde salıngan.
 A da kuduretker calıngan,
 Manattay kızıl ton kişgen,
 A da kaada kütüp, cön cürgön.
 Keñ Ürgönçtü cerdegen,
 15530- Bul akılduu mıktı er degen.
 Şaarın kurçap çep kılğan,
 Atağı Oogan arbin curt.
 Köptüğün körsöñ kara kurt,
 Taştan cıyıp too kılğan,
 15535- Tegeregin koo kılğan,
 «Altından alım bergin», — dep,
 Alptın baarın cöo kılğan.
 Çubalgan selde kazanday.
 Kıyırığı azanday,
 15540- Eeligip san kol tarılıp,
 Zayıptay başı agarıp,
 Ürgönçtüñ kanı Akunkan
 «Keñ talaanın boyu, — dep, —

Er Töştük'ün toyuna
 Dünya âlem geldi.
 Onun arkasından,
 15515- Tekeçi han, Şıgay han,
 Eştektelerin Camgırçı
 Hesapsız ordu geldi,
 Az değıl çok geldi.
 Onun arkasından
 15520- Geniş Ürgönç'ü mesken eden,
 Kolayca kimseye yenilmeyen,
 Kızıl kılıç, mızrak tutan,
 O da pek çok yere savaş açan,
 Halkı çiftçi, milleti zengin,
 15525- Kemerini başına saran.
 O da Allah'a yalvaran,
 Kıp kızıl elbise giyen,
 O da çevre edinip yaşayan.
 Geniş Ürgönç'ü mesken edinen,
 15530- Bu akıllı en iyi er demişler.
 Şehrini kuşatıp kale yapan,
 Namı Afgan olan kalabalık halk.
 Kalabalığını görsen kara kurt gibi,
 Taşları yığıp dağ yapan,
 15535- Etrafına sur yapan,
 «Altından haraç ver», — diye,
 Alplerin hepsini atsız bırakmış.
 Sarıklarının büyüklüğü kazan gibi
 Haykırıkları ezan gibi,
 15540- Heyacanlanıp kalabalık ordu gelip,
 Kadınların başörtüsü gibi başları beyaz görünüp,
 Ürgönç'ün hanı Akunkan
 «Geniş vadi, — deyip,

Bu da keldi kaldayıp,
 15545- Er Töştüktün toyu», — dep.
 Akunkan curtu mamınday.
 El çoğulup, curt tolup,
 Çoguluşkan top bolup,
 Alban türlüü el bolup,
 15550- Uruusu bölök can bolup,
 El esebin alganda.
 Eldi katkan salganda,
 Oşo kelgen kalıñ can
 On eki mıkın kan bolup.
 15555- Kulak ugup, köz körgön:
 «Er Töştüktün toyu», — dep, —
 Ukkandarga dañ bolup.
 On eki kan cıyılıp,
 Er Töştüktün toyuna
 15560- Kelgen eken bet bolup,
 Ala-Toodoy et bolup,
 Ala-Köldöy çık bolup,
 At semirip ık bolup,
 Er semirip buk bolup,
 15565- Erendin baarı eeligip,
 Kandın baarı kubanıp,
 Uruudan bölüp bir-birden
 Cöö balbandar çıkarıp,
 Cöö balbandın baygesi
 15570- Buttap altan zer sayıp,
 Tört tülük maldı teñ sayıp.
 Balbanı cığıp alışıp,
 Alsızı karap kalışıp,
 Başı bütün oyundan
 15575- Biröönü bütün koyboşup,

Bu da geldi öne çıkıp,
 15545- Er Töştük'ün toyu», — deyip.
 Akunkan'ın halkı böyledir.
 Halk toplanıp, millet dolup,
 Toplananlar yığın olup,
 Çeşitli çeşit halk olup,
 15550- Farklı boylardan insan olup,
 Halkın sayısına baktıklarında.
 Halk baktıklarında,
 O gelen kalabalık insanın
 Başında on iki han imiş.
 15555- Kulağın duyup gözün gördüğü:
 «Er Töştük'ün toyu», — diye,
 Duyanlara namı gelip.
 On iki han toplanıp,
 Er Töştük'ün toyuna
 15560- Gelmişler karşılaşıp,
 Ala-Dağ gibi et olup,
 Ala-Göl gibi çık olup,
 At semirip hazır olup,
 Er semirip kudurup,
 15565- Erenlerin hepsi heyecanlanıp,
 Hanın hepsi kıvanıp,
 Soydan bölüp birer birer
 Yaya pehlivanlar çıkarıp,
 Yaya pehlivanın ödülüne
 15570- Çokça altın koyup,
 Çok hayvanı beraber koyup.
 Pehlivanı çıkıp kapışıp,
 Kuvvetsizi çıkıp bakıp,
 Bütün oyunların
 15575- Hiçbirini bırakmayıp,

Cılañaylak, cılañ baş
 Öpkö berip koluna,
 Taz salışmay oynuşup,
 Baygege çıkkın baatır taz
 15580- Soorulaşıp kalışıp,
 Oroy çoku, cılañ baş
 Öpkö menen salışıp,
 Öpkösünün başı ırgıp,
 Kokosu koldo kalışıp,
 15585- Astıñkı erdi şalpayıp,
 Eki örköçün koykoytup,
 Nardan bayge alışıp,
 Bagalekten alışıp,
 Balban çıga kalışıp,
 15590- Kök bukaday süzüşüp,
 Körüngön cerden üzüşüp,
 Buura sinduu çaynaşıp,
 Aygırdan beter karmaşıp,
 Karmagan cerin balbandar
 15595- Kayış sinduu çoyuşup.
 Çaması cetken erender
 Takır culup koyuşup.
 Çakçalekey çañ bolup,
 Kızıl koçkul kan bolup,
 15600- Küçtüüsü cıgıp alışıp,
 Küçsüzü karap kalışıp.
 Cıgıp algan erender
 Köp baygeni alışıp.
 Bakandarı mayışıp,
 15605- Baatır erler sayışıp,
 At tizginin cıyışıp,
 Er namızı uşunday,

Yalınayak, yalın baş
 Akciğer verip eline,
 Kelleri kapıştırıp,
 Ödülü kazanan bahadır kel
 15580- Sağrıya vurup kalarak,
 Tepesi, yalın baş
 Akciğerle vurup,
 Akciğeri kopup,
 Nefes borusu elde kalıp,
 15585- Alt dudağı sarkıp,
 Eki hörgücünü gösterip
 Deveden ödül kazanıp,
 Paçasından tutuşup,
 Pehlivanlar çıkarak,
 15590- Gök boğa gibi süsüşüp,
 Denk geldiği yerden toslayıp,
 Buğra gibi birbirini ısırıp,
 Aygırdan beter tutuşup,
 Tuttukları yeri pehlivanlar
 15595- Kayış gibi çekip.
 Çaresini bulan yiğitler
 Büsbütün koparmışlar.
 Çok fazla toz kalkıp,
 Koyu kırmızı kan olup,
 15600- Güçlüsü çıkıp dövüşerek,
 Güçsüzü bakıp kalmış.
 Yenen yiğitler
 Çok ödül kazanıp.
 Sırıkları eğilip,
 15605- Bahadır erler birbirine saplayıp,
 At dizginini çekip,
 Er şerefi böyledir,

Biröön biröö cön ele
 Çın ölümgö kıyışıp,
 15610- Baatırğa sayıp alışıp,
 Sandagan altın, köp töönü
 Baygesine alışıp.
 On eki kandın eli eken
 On ekisi çogulup,
 15615- Oyron Manas şerine,
 Karşı çıgam deer eken.
 Tündö eşikke çıkpagan
 Korkok candar dağı bar.
 Cön eçteme bilbegen
 15620- Çorkok kandar dağı bar.
 Ay balta caza bir salgan
 Korkoktoru dağı bar.
 Nayzalaşsa boy berbes
 Dañgıl kandar dağı bar.
 15625- Coo aylasın bilgen tıñ
 Kambıldarı dağı bar.
 Cazı caak, calpak til
 Çeçen kandar dağı bar.
 Tündö eşikke çıkpagan
 15630- Beçel kandar dağı bar.
 Alıp, içip araktı
 Köödök kandar dağı bar.
 Kesirdenip kekçeyip,
 Sopusunup çekçeyip,
 15635- Soolgon kandar dağı bar.
 Kara kıldı kak cargan,
 Kalısınan iş kılğan
 Uluk kandar dağı bar.
 El büldürüp, curt buzgan,

Birbirinin öylece
 Öleceğini düşünmemişler,
 15610- Bahadıra sırık saplayıp,
 Çok altın, çok deveyi
 Ödülünü aldılar.
 On iki hanın halkı imiş
 On ikisi toplanıp,
 15615- Kuvvetli Manas şerine
 Karşı çıkacağım derlermiş.
 Gece dışarıya çıkmayan
 Korkak insanlar dahi var.
 Hiçbir şey bilmeyen
 15620- Beceriksiz hanlar dahi var.
 Aybalta cezasını veren
 Korkakları dahi var.
 Mızrak dövüşü yaparsa baş eğmez
 Sağlam hanlar dahi var.
 15625- Düşman hâinden anlayan becerikli
 Çevikleri dahi var.
 Uzun çene, yassı dil
 Söz ustası hanlar dahi var.
 Gece dışarıya çıkmayan
 15630- Beceriksiz hanlar dahi var.
 Alıp, içip arakı
 Havalı hanlar dahi var.
 Kibirilenip kinlenip,
 Sofuluk taslayıp kendini gösterip,
 15635- Soluyan hanlar dahi var.
 Çok adil,
 Tarafsız davranan
 Ulu hanlar dahi var.
 Halkı yok edip, milleti dağıtan,

15640- Buzuk kandar dagı bar.

Eçteme dep kep aytpay,

Kereeli keçke bultuygan

Duduk kandar dagı bar.

Çoguluşup turuşup,

15645- Çoguu cıyın kılışıp,

Üç-Döbönün kerüüdö

Üyürlöşüp turuşup,

Üç künü cıyın kılışıp.

Tapkıçtaşıp tabışıp.

15650- Kepti ortogo salışıp,

Kerişti taap alışıp,

Cüyölöşüp sındaşıp,

On eki kan musulman

Turgan eken çırdasıp,

15655- Kan buzuku er Ürbü,

Kara coltoy Kökçösü;

«Katınımdı Almambet

Bulgap ketti», — dep Kökçö

Kalbayt eken kektöösü.

15660- «Ayabay alım saldı», — dep,

Alımdı Manas aldı, — dep, —

Alardın suubayt köksöösü.

Tekeçi kan Şıgay kan,

Eştektardin Camgırçı:

15665- «Cakındı cakın bilbeyt, — dep, —

Bizdi kırk çoroço körböyt, — dep,

Munun öçü dagı bar.

«Keçee Oogondu çaap dilde alıp,

Olco kılıp bildi alıp,

15670- Bilge cüktöp dilde alıp,

Kara közdön miñdi alıp,

15640- Bozuk hanlar dahi var.

Hiçbir şey söylemeyip,

Hiç sesini çıkartmayan

Dilsiz hanlar dahi var.

Toplanıp,

15645- Birlikte toplantı yapıp,

Üç-Döbö'nün otlu yamacında

Toplanıp bir araya gelip,

Üç gün toplantı yaptılar.

Ustaca arayıp bulup.

15650- Sözü ortaya söyleyip,

Tartışarak,

Birbirini sınavıp,

On iki han Müslüman

Duruyorlarmış tartışıp,

15655- Han bozuğu er Ürbü,

Kötü niyetli Kökçösü;

«Kadınımi Almambet

Kirletip gitti», — deyip Kökçö

Vazgeçmiyormuş intikamından.

15660- «Çok haraç istedi», — deyip,

Haracı Manas aldı, — deyip,

İntikam ateşleri sönmüyor.

Tekeçi han Şıgay han,

Eştekleirin Camgırçı:

15665- «Yakını yakın olarak bilmiyor, — deyip,

Bizi kırk çora kadar görmüyor, — deyip,

Bunun intikamı dahi var.

«Geçenlerde Afgan'ı işgal edip altını alıp,

Ganimet kılıp fili alıp,

15670- File yükletip altın alıp,

Kara gözlü kızlardan binlerce alıp,

Kızdardı tartıp ketti», — dep,
 Kıyba kan öcü mında bar.
 Kıykırışıp kalıñ kan
 15675- Kımız içip kızışıp,
 Söök terin sızışıp,
 Kalaymandı baştaşıp,
 Malı tügül al kandar,
 Canınan keçip taštaşıp,
 15680- Arak için aldırıp:
 «Azır çaap alam», — dep,
 Kan Manaska talpınıp.
 Masele mıktı kuruşup,
 Baatır Manas kök calga
 15685- Baarısı karşı turuşup,
 Kol karmaşıp: «Baatır, — dep, —
 Manastan aynıp kalgan kişinin
 Ceti atası kapır, — dep, —
 Alp Manastan ayansak,
 15690- At baylangan mamıday
 Takır bolup ötölü», —
 On eki kan eldin baarısı,
 Kayran Koşoy karısı,
 Kara kıldı kak cargan,
 15695- Kambıl çeçen Akun kan
 Baarınan kalıs anısı.
 On eki kan musulman,
 Kezekteşip söz süylöp,
 İretke tüşüp kalıştı.
 15700- Manastı çaap aluuga,
 Kereeli keçke çurkurap,
 On eki kan carıştı.
 Elemandın er Töştük

Kızları zorla götürdü», — deyip,
 Kıyba hanın kini var.
 Birbirine bağırip kalabalık han
 15675- Kımız içip sarhoş olup,
 Ter akıtıp,
 Kargaşayı başlatıp,
 Hayvandan değil o hanlar,
 Canlarından bile vazgeçti,
 15680- Arak içmekten ishal olup:
 «Şimdi ele geçireceğim», — diye,
 Han Manas’a doğru atılıp.
 Büyük mesele çıkartıp,
 Bahadır Manas kökcalı
 15685- Hepsi karşı çıkıp,
 El ele tutuşup: «Bahadır, — deyip,
 Manas’tan vazgeçen insanın
 Yedi babası kâfir, — deyip,
 Alp Manas’tan ayrılacak,
 15690- At bağlanan direk gibi
 Çıplak olup geçelim»,
 On iki hanın halkının hepsi,
 Kıymetli Koşoy aksakalı,
 Herkese adil davranan,
 15695- Söz ustası Akun han
 Hepsinden adili odur.
 On iki han Müslüman,
 Sırayla söz söyleyip,
 Sıraya dizildiler.
 15700- Manas’ı ele geçirmeye,
 Akşam kadar tartışıp,
 On iki han yarıştı.
 Eleman’ın er Töştük’ü

Toguz uuldun kencesi,

15705- Tolgon candın erkesi.

Nayzakerden Töştüktün

Iktuulugu dagı bar.

Ayla tapkıç, eñ çeçen,

Mıktılıgı dagı bar.

15710- Akırındap, bek taştap,

Aylaker Töştük kep baştap,

Anda Töştük munu aytat:

«Keçee kabarıñda bar beken,

Kan Manaska, çoñ aba,

15715- Kara kan şondo ölgöndö,

Kademiñdi katırıp,

Kara kırgız curtuñdu

Kara kalmak, köp mancu

Kamçıga çenep bölgöndö,

15720- Bilseñer kayran curt,

Birööñ kettiñ erenge,

Birööñ tüştüñ tereñge.

Birööñ kettiñ kazapka.

Birööñ kettiñ kayra kelgis azapka.

15725- Karargan curt çoñ mancu

Kalaymandı salganda,

Kabarıñda bar beken?

Katın menen kızıñdı

Olco kılıp alganda.

15730- Başıñ ketti bakanga,

Ayagıñ ketti sapanga.

Birööñ kettiñ Alayga,

Birööñ kettiñ dalayga.

Ayla tappay sargarıp,

15735- Bıt-çıt bolup ketkensiñ.

Dokuz oğlun en küçüğü,

15705- Pek çok insanın gözdesi.

Mızrak ustası Töştük'ün

Becerikliliği dahi var.

Çare bulan, söz ustalığı,

Becerikliliği dahi var.

15710- Yavaş ama sağlamca,

Çare bulucu Töştük söze başlayıp,

O zaman Töştük bunu söyler:

«Geçenlerde olanlar aklınızda mı,

Han Manas'a, koca amca,

15715- Kara han öldüğünde,

Feleğini şaşırtıp,

Kara Kırgız halkını

Kara Kalmak, çok Mançu

Kamçıyla böldüğünde,

15720- Bilseniz kıymetli halk,

Biriniz gittiniz erene,

Biriniz düştünüz zindana.

Biriniz gittiniz gazaba.

Biriniz gittiniz geri dönülmez azaba.

15725- Kalabalık halk koca Mançu

Kargaşalık yarattığından,

Haberiniz var mı?

Kadının ile kızını

Ganimet olarak götürdüğünden.

15730- Kafalar sıriklara geçirildi,

Ayaklar zincire vuruldu.

Biriniz gittiniz Alay'a,

Biriniz gittiniz daha da uzaklara.

Çare bulamayıp sararıp,

15735- Paramparça olup dağıldınız.

Bul kayran Manas kabılan,
 Altayga barıp tuulgan,
 On ekige kelgende
 Ordo buzup ok atıp,
 15740- Beecinge salgan çuulgan.
 Nayza karmap attangan,
 Ar cerden soyup alptardı
 Kankor Manas atangan.
 On eki kan musulman,
 15745- Manaska tiyseñ ölösüñ.
 Katılıp koysoñ kokustan,
 Ölgönüñdön kalganıñ
 Obu cok korduk körösüñ.
 Manaska tiyseñ oñboysuñ.
 15750- Egerde eki bolboysuñ.
 Margalañda Alooke,
 Alookenü baskanda,
 Alookenün Alımkan
 Cıyıp koygon kazına,
 15755- Agar altın, ak kümüş
 Olco kılıp baarıña,
 Kabagıñdı açkanda,
 Olco kılıp çaçkanda
 Ayköl Manas barında
 15760- Altındı taştay kürödüñ,
 Azaptı salıp başıña.
 Arstan şerge tiyem, — dep, —
 Emne balaa tileysiñ?
 Atoynok menen Kökbörü,
 15765- Kabarıñda bar beken,
 Kankor şerdin cöökörü?
 Almanbet menen Çubagı

Bu kıymetli Manas kaplan,
 Altay'da doğan,
 On ikiye geldiğinde
 Saray yıkıp ok atıp,
 15740- Çin'e savaş açmış.
 Mızrak tutup atlanan,
 Her yerde yok edip Alpleri
 Kankor Manas adını alan.
 On iki han Müslüman,
 15745- Manas'a dokunursan ölürsün.
 Yanlışlıkla katılırsan,
 Ölmeden diri kalanın
 Öyle bir horluk göreceksin.
 Manas'a dokunursan yaşamazsın.
 15750- Gün göremezsın.
 Margalan'da Alooke,
 Alooken'eye savaş açtığında,
 Alooke'nin Alımkan'ın
 Topladığı hazinesini,
 15755- Parlayan altın, ak gümüş
 Ganimet yapıp hepsine,
 Neşeni yerine getirip,
 Ganimet yapıp saçtığında
 Ayköl Manas var iken
 15760- Altını taş gibi kürekle küredin,
 Azabı salıp başına.
 Arslan şerle savaşıcağım, — deyip,
 Niye bela arıyorsunuz?
 Atoynok ile Kökbörü,
 15765- Aklınızda mı,
 Kankor şerin yoldaşları?
 Almanbet ile Çubak'ı

Aç arstan bu dağı.

Acıbay menen Bakayı

15770- Arstan şeri kıykırsa,

Kırgın kılbaş turabı?

Serek menen Sırgağı

Serpişken balban bu dağı.

On eki kan musulman

15775- Kızırluu şerge katılıp,

Seni kuday urabı?!

Kırk cerden kelgen kırk baatır

Emi kırbaş turabı?!

Kabilan erge kabilıp,

15780- Kaçarıña cer tappay,

Kaduulay basıp konbogun,

Kasapka böödö colugup,

Kara kırgın bolbogun.

Manas er oñoy er emes,

15785- Bul aytkanıñ ep emes,

Kıçıktuu erge tiyeseñ,

Kırğın tiygen nemedey

Kıyraganı cürösüñ.

Buzuktu murun baştaysıñ,

15790- Kokustan bulkup alıssa,

Altımış katın-tul ceñeñ,

Aylıñdı karap taştaysıñ.

Kesirettüü çoñ kankor

Keñ-Koldo turat cer caylap,

15795- Kesirine tiyseñer.

Köp süylöböy til aytpay,

Kerişer cerin özü taap,

Aydap barat kem baylap.

Kayratı biyik, zaarı küç

Onlar da aç aslan gibidir.

Acıbay ile Bakayı

15770- Arslan şeri haykırsa,

Katletmeden dururlar mı?

Serek ile Sırgak'ı

Bunlar da çok iyi pehlivanlar.

On iki han Müslüman

15775- Hızırlı şere katılıp,

Seni Kuday kahretmez mi?!

Kırk yerden gelen kırk bahadır

O zaman katletmezler mi?!

Kaplan ere rastlayıp,

15780- Kaçacak yer bulamayıp,

Hızlıca gidin durmayın,

Gazaba boşu boşuna rastlayıp,

Katliama uğramayın.

Manas er kolay er değildir,

15785- Bu söylediğiniz akıllıca değil,

Belalı ere dokunursan,

Katledilmiş gibi

Yok olacaksın.

Belaya önce başlarsanız,

15790- Aniden ele geçirirse,

Altmış kadın-dul yengeniz,

Köyünüzü bile bırakacaksınız.

Belalı büyük kankor

Issız-Kol'da yaşıyor,

15795- Belasına uğrarsanız.

Çok söylemeyip kötü konuşmadan,

Dövüşeceği kendisi bulup,

Sürüp götürür bağlayıp.

Gayreti büyük, çok kuvvetli

15800- Bulkunçu bolso al kök cal
 Kançañdı kırıp kılát tüz.
 Toygo kelip çıır baştap,
 Toypoñdoboy kandarım,
 Buzularıñ men Töştük
 15805- Murda bilip algamın.
 Toy üstündö çıırdaşa
 Toydu topot kılát, — dep, —
 Toodoy bolgon Manastı
 Çıkırbay taştap salgamın.
 15810- Er Manastın kadirin
 Bilgeniñer dagı bar,
 «Kızıtalak kankordu,
 Kıyratıp çaap alsak», — dep,
 Cürgönüñör dagı bar,
 15815- Kuturupsuñ kandarım,
 Kıraan Manas er baatır
 Kıcırlanıp ketpesin.
 Caşıñ menen kariñdı,
 Calpı aydap başıñdı
 15820- Tübüñörgö cetpesin.
 Ütüröñdöp bulkunsa
 Ay-aalamdı buy kılıp,
 Atañdın körü ceti kan,
 Tügöl aydap ketpesin.
 15825- Mintip tursañ al Manas
 Bulañdı buzup albasın.
 «Buudan şer kulduk», — dedirtip,
 Buzuktu caman salbasın.
 Buulugup turgan kandar go,
 15830- Til alsa elçi barbagın.
 Kımbat söz ayttım bilip al,

15800- Uyandırırırsanız o kökcalı
 Pek çoğunuzu hemen yok eder.
 Toya gelip kavga çıkartıp,
 Ortalığı karıştırıp hanlarım,
 Karıştıracağınızı ben Töştük
 15805- Daha önceden anlamıştım.
 Toyda kargaşa çıkartırlarsa
 Toyu mahveder— diye,
 Dağ gibi olan Manas'ı
 Çağdırmamıştım.
 15810- Er Manas'ın değerini
 Bilenleriniz dahi var,
 «Kahrolası kankoru,
 Yenip baş eğdirsek», — diye,
 Çabalayanlar dahi var,
 15815- Kudurmuşsunuz hanlarım,
 Çevik Manas er bahadır
 Uyanmasın.
 Genç ile yaşlıyı
 Hepinizi sürüp
 15820- Tamamen yok etmesin.
 Hırslanıp depreşse
 Dünya âlemi yok edip,
 Kahrolası yedi han,
 Tamamıyla sürmesin.
 15825- Böyle yaparsanız o Manas
 Her şeyinizi yok etmesin.
 «Yiğit aslan affet», — dedirtip,
 Çok fena yapmasın.
 Havaya giren hanlarmış ya,
 15830- Sözü dinlese elçi gitmesin.
 Kıymetli söz söyledim anlayın,

Kızırluu Manas kankordun

Kıyığına kalasıñ,

Kıcıldabay tilimdi al.

15835- Menin atışka kiyer tonum cok,

Alışka miner malım cok.

Toyuma toyup küülönbö,

Atañdın körü ceti kan,

Menin Manaska tiyer alım cok.

15840- Siler menen teñelip,

Manaska elçi salbaymın.

Al balakettüü kankordun

Kıyığına kalbaymın.

Toy bergeni curt cıysam,

15845- Atañdın körü öñçöy kan,

Ataka kelgen ekensiñ.

Ala köödön Manaska

Azır cañcal salam», — dep,

Çatka kelgen ekensiñ.

15850- Ar biriñ sandan kol aydap,

Sındaşkanı kelipsiñ,

Öz içiñden buzulup,

Çırdaşkanı kelipsiñ.

Bul coruguç arga emes,

15855- Asker baştap, kol cıyıp,

Attanıp çaap aluuçu

Tömönkü kıtay el emes.

Toygo toyup, çıır baştap,

Atañdın körü ceti kan,

15860- Senin bul kılığıñ cön emes.

«Kalgan curtta dürbötüp,

Toy berdi, — dep cürböşün,

Tozokuñar ceti kan,

Hızırlı Manas kankorun

Belasına uğrarsınız,

Çok konuşmadan sözümü dinleyin.

15835- Benim müsabakada giyilecek elbisem yok,

Kavgada binilecek hayvanım yok.

Toyuma doyup havaya girme,

Kahrolası yedi han,

Benim Manas'ı yenecek hâlim yok.

15840- Sizin ile bir olup,

Manas'a elçi yollamam.

O belalı kankorun

Belasına uğramam.

Toy vermek için halk toptasam,

15845- Kahrolası bütün hanlar,

Saldırmak için gelmişsiniz.

Vurdum duymaz Manas'la

Hemen kavga edeceğim», — diye,

Dağa gelmişsiniz.

15850- Her biriniz sayısız ordu yönetip,

Sınamak için gelmişsiniz,

İçinizden kötü niyet çıkıp,

Savaşmak için gelmişsiniz.

Bu gidişat doğru değil,

15855- Asker yönetip, ordu yığıp,

Atlanıp işgal edilecek

Aşağıdaki Kıtay halkı değil.

Toya doyup, kavga başlatıp,

Kahrolası yedi han,

15860- Sizin bu yaptığınız doğru değil

«Kalan halkı telaşa salıp

Toy verdi, — demesin,

Azabınız yedi han,

Dagı maga tiybesin.

15865- Aytkanım nazaat bilip al.

Atañdın körü ceti kan,

Aramdık kılbay tilimdi al.

Ulamadan ulasam,

Bilgiçterden surasam,

15870- Caşı on ekige kelgende,

El çurkurap çuu turup,

Esenkandın aldına

Barış kıldı dep uktum.

Beş miñ balban ciberse,

15875- Belsenip taştap er Manas,

Salış kıldı dep uktum.

Öz bilgenin Altayga

Kılıp keldi dep uktum,

Er Orgosun baş kılıp.

15880- Esenkandın elçisin,

Kırıp keldi dep uktum.

Altaydagı kırgızdın

Cakkan otun öçürüp,

Can cabılta köçürüp.

15885- Tuugan izdep, col karap,

Tuygun Manas köçürüp,

Colgo saldı dep uktum.

Kıtaydın eli kıyla curt.

Köptügün körsöñ, kara kurt.

15890- Aldınan karşı çıkkın baatırğa.

Kez boluştu dep uktum.

Tozoku Coloy koluna

Kalayman katuu saldı deyt,

Kança döösün kıyratıp,

15895- Miñ töönün çayın Coloydun

Yine bana deymesin.

15865- Söylediğimi nasihat bilesiniz.

Kahrolası yedi han,

Haram işlemeyin sözümü dinleyin.

Âlimlerden öğrensem,

Bilginlerden soruştursam,

15870- Yaşı on ikiye geldiğinde,

Halk yüksek sesle ağlayıp,

Esenkan'ın önünde

Barıştı diye duydum.

Beş bin pehlivan yollasa,

15875- Umursamayıp er Manas,

Dövüştü diye duydum.

Her istediğini Altay'a

Yaptı diye duydum,

Er Orgos'u başa geçirip.

15880- Esenkan'ın elçisini,

Katletti diye duydum.

Altay'daki Kırgız'ın

Yanan ateşini söndürüp,

Hepsini beraber göç ettirip.

15885- Akraba arayıp, yol gözleyip,

Atmaca Manas göçürüp,

Yola saldı diye duydum.

Kıtay'ın kalabalık halkı.

Kalabalığını görsen, kara kurt gibi.

15890- Önünü kesti bahadairın.

Karşı karşıya geldi diye duydum.

Azabı Coloy'un ordusuna

Çokça saldı derler,

Pek çok devini yok edip,

15895- Bin develik çayını Coloy'un

Olco kılıp aldı deyt.
 Beri karay tartkanda,
 Keçee Üñkürçünün oynan,
 Üç-Kapkaktın boyunan,
 15900- Keçüüsün kenen salıptır,
 Cılıksı tügül cılastın
 Ükürün tiyip alıptır.
 Keçilin alıp olcolop
 Kecirine tiygende,
 15905- Kecigesin kesip salıptır.
 Kaarı toluk baatırdın
 Kankorlugu bilingen.
 «Bul adam kankor eken», — dep,
 Beecindin kanı Esenkan,
 15910- Kagazına çiyişken.
 Bul kabılan Manas şeriñdin
 Erdigi curtkı düñ bolgon,
 Caşı on ekige cetkende
 Ordo buzup olco algan,
 15915- Orçun curtkı kol salgan.
 Atañdın körü ceti kan,
 Senin içiñde beren kim bolgon?!
 Munun erdik cayı uşunday,
 Manas kan öñdöö baatırdın
 15920- Ceti kan sendik alı bar...»
 Celigip turgan ceti kan
 Celigip sözün baştadı.
 Eleman uulu Töştüktü:
 «Sen, Manaska coldoş ekensiñ», — dep,
 15925- Tük caratpay taştadı.
 Beybit tazdın er Ürbü
 Esepsiz eldi küölödü.

Ganimet aldı derler.
 Beriye doğru gelirken,
 Geçenlerde Ünkürçü'nün vadisinde,
 Üç-Kalpak'ta,
 15900- Rahatça saldırmış,
 Yılıksını bırak kahrolasının
 Ükürüne bile saldırmıştır.
 Kamını alıp ganimet edip
 Sinirlendirdiğinde,
 15905- Ensesinden kesmiş.
 Kahrı dolu bahadırın
 Kankorluğu bilinmiş.
 «Bu adam kankormuş», — deyip,
 Çin'in hanı Esenhan,
 15910- Yazıya geçirmişler.
 Bu kaplan Manas şerinin
 Erliği âleme duyulmuş,
 Yaşı on iki olduğunda
 Saray yıkıp ganimet alan,
 15915- Çok halka saldıran.
 Kahrolası yedi han,
 Senin içinde yiğit olan kim?!
 Onun erliği böyledir,
 Manas han gibi bahadırın
 15920- Yedi han seni yenecek gücü var...»
 Yerinde duramayan yedi han
 Coşup söze başladılar.
 Eleman oğlu Töştük'e:
 «Sen, Manas'a yoldaşmışsın», — deyip,
 15925- Hiç sözünü dinlemediler.
 Beybit kelin er Ürbü'sü
 Pek çok halkı galeyana getirdi.

Elemandın Töştökkö
 Açuusu kelip süylöndü:
 15930- «Obodogu cıldızday
 Bolcoştuguñ dagı çın.
 Bul kara neet kankorgo
 Coldoştuguñ dagı çın.
 Altı ay sapar col cürsö
 15935- Buudandığıñ dagı bar,
 Kızıtalak kankorgo,
 Kılımdı buzgan antkorgo
 Tuugandığıñ dagı bar.
 Eleman baydın er Töştük,
 15940- Ceti cıl cerde cogolup,
 Bakır bolgon ekensiñ,
 Kara neet kankorgo,
 Baştagıdan, sen Töştük,
 15944- Cakın bolgon ekensiñ.

Eleman'ın Töştük'üne
 Öfkelenip söylendi:
 15930- «Gökteki yıldız gibi
 Sözleştigin dahi doğru.
 Bu kötü niyetli kankora
 Yoldaşlığın dahi doğru.
 Altı ay sefere çıksan
 15935- Yiğitliğin dahi var,
 Kahrolası hunhara,
 Dünya âlemi bozan yalancıya
 Akrabalığın dahi var.
 Eleman Bay'ın er Töştük'ü,
 15940- Yedi yıl yer altında kaybolup,
 Garip olmuşsun
 Kötü niyetli kankora,
 Öncekinden, sen Töştük,
 15944- Yakın olmuşsun.

**48- BEŞ KAN ÇEĞİNİP, CETİ KANDIN
KÜÜLÖNÜŞÜ**

15945- El biylese, kim biyleyt?

Eser Manas şer biyleyt.

Curt biylese, kim biyleyt?

Kankor Manas er biyleyt.

Bul cerge Manas kan çıktı.

15950- Karagıla kalayık,

Munun dübürtünön can çıktı.

Ala köödön Manaska

Azaptı artık salalı.

«Alı cetip, tişi ötküs,

15955- Alışar coonun baarisın

Alıp ber», — dep baralı.

Aytkanga Manas könbösö,

Aytkandı alıp berbese,

Aylına dümök salalı.

15960- Bek çırdasıp minteli,

Kızıtalak kankordun

Bir bokçosun tinteli.

«Kır cagında kıtaydı

Kırıp ber», — dep turalı

15965- Kişi kılbas kızıktı

Kılıp ber dep turalı.

Bul kankorgo kılalı,

Caman-caman söz aytıp,

Carday bolgon kankordun

15970- Kıcırina tiyeli.

Araga barçu elçiler,

Kamçı süyröp kirgile,

Kança cini bar eken

Kızıtalak kankordun

**48- BEŞ HANIN ÇEKİLİP, YEDİ HANIN
YAYGARA ÇIKARMASI**

15945- Halkı yönetse, kim yönetir?

Yiğit Manas aslan yönetir.

Milleti yönetse, kim yönetir?

Kankor Manas er yönetir.

Bu yere Manas han çıktı.

15950- Bakın millet,

Bunun ayağın sesinden can çıktı.

Hile bilmeyen Manas'a

Azabı iyice gösterelim.

«Gücü yetip, yenemediği,

15955- Savaşılacak düşmanın hepsini

Yen», — diye gidelim.

Söyleneni Manas yerine getirmezse,

Söyleneni yapmazsa,

Köyüne felaket salalım.

15960- İyice kavga çıkartalım,

Lanet olası kankorun

Bir bohçasını arayalım.

«Dağ tarafındaki Çinlileri

Katlet», — diye bastıralım

15965- Kimsenin yapmadığı felaketi

Yap diye bastıralım.

Bu kankora yapalım,

Kötü kötü söz söyleyip,

Dağ gibi olan kankoru

15970- Kızdıralım.

Ara bulucu elçileri,

Kamçı ile alıp girin,

Ne kadar sinirli olduğunu öğrenin

Kahrolası kankorun

15975- Bul kılığın bilgile.

Kızık-kıçık söz aytıp

Kıcırına tiygile.

Atırılıp söz salıp,

Ala köödön kankordun

15980- Kañçalık cinin bilgile.

Kayaşa berse kırk çoro

Karmay kalıp bilekten,

Kak kuykasın tilgile.

Kayaşa berse kankordu

15985- Tuulgan ceri keñ Altay,

Altayga çeyin sürgülö,

Munun al-abalın bilgile.

Alsız bolso kankordun,

Döösü Bakay er eken,

15990- Anı baylap algıla.

Kırk çorosun kıyratıp,

Kıyın müşkül salgıla.

Kırk çoronun baarısın,

Kırgıl başçı karısın,

15995- Kırgın tiygen nemedey,

Kıyratıp kel baarısın.

Baylap kel Bakay döösün,

Tiyp kel beri beesin.

Cara tart semiz beesin.

16000- Caynata muşta momuntip

Beesine kelse eesin.

Çıgara muştap meesin,

Körsötüp kel közünö,

Kap kaydagı keesin.

16005- El çoğulup kol salsa,

Eleman uulu er Töştük

15975- Bu kılığını öğrenin.

Tuhaf iğneli söz söyleyip

Kızdırın.

Saldırıp laf atıp,

Hile bilmeyen kankorun

15980- Ne kadar sinirli olduğunu öğrenin

Karşılık verirse kırk yiğidi

Yakalayıp kollarından,

Kafa derisini yüzün.

Karşılık verirse kankoru

15985- Doğduğu yer geniş Altay,

Altay'a değin sürün,

Bunun hâlini bilin.

Güçsüz ise kankorun,

Devi Bakay er imiş,

15990- Onu bağlayıp alın.

Kırk yiğidini dövüp,

Çokça zorluk salın.

Kırk yiğidinin hepsini,

Kırgıl başlarındaki ihtiyarı,

15995- Kırgın değmişçesine,

Mahvedip edip gelin hepsini.

Bağlayıp gelin Bakay devini,

Sürüp gel buraya kısraklarını.

Kesip öldür semiz kısrığını.

16000- Öldüresiye yumrukla böyle

Kısrığına gelse sahibini.

Dışarıya çıkarasıya yumrukla beynini,

Gösterip gel gözüne,

Hiç görmedikleri acıyı.

16005- Halk toplanıp saldırsa,

Eleman oğlu er Töştük

Maktayt ko Manas döösün.

Bir törösüngön Manastın

Töböşünön baskıla.

16010- Tör-törünö tokmoktop,

Abiyirin küldöy çaçkıla.

Törösüngön beycaydan

Tört tülügün çaçkıla.

Cılıkısın cılma tiygile.

16015- Boktop-saktap küülönüp,

Bolumduuday kigile,

Düynösün opot kılğıla.

Er ekenin bilgile.

Eçen oroy söz süylöp,

16020- Çoñ cinine tiygile.

Çoçup ketpey çoğulup,

Bek kürküröp kigile.

Kapkayda cinin kakkıla,

Kayratsız bolso kankordu

16025- Tak ele oşol cerde çaçkıla,

Altının talap algıla,

Añkoosugan kankordu

Azapka çoğuu salgıla.

Bulasın bulap algıla,

16030- Buzuktu caman salgıla.

Cay-çamasın körgülö,

Alsız bolso kankordun

Tört tülük malın bölgülö,

Arpasın kam orgula.

16035- Alıñar cetse kankordu

Aylı menen sorgula.

Ak olupoktu barbayıp

Kiybegidey kılğıla,

Över ya Manas devini.

Bir efendilik taslayan Manas'ın

Zayıf yerinden saldırın.

16010- Başköşesinde pataklayıp,

Namusunu iki paralık ediniz.

Efendilik taslayan gaddarın

Bütün hayvanları dağıtınız.

Yılıksının hepsini talan edin.

16015- Sövüp sayıp güç gösterip,

Her şeyi yapabilecek şekilde giriniz,

Servetini helak ediniz.

Er olduğunu biliniz.

Birkaç kaba söz söyleyip,

16020- İyice sinirlendirin.

Korkup gitmeden toplanıp,

Pek gürleyip giriniz.

Sabrını zorlayıp sinirlendirin,

Gayretsiz ise kankoru

16025- İşte o yerde alıkoyunuz

Altınını talan ediniz,

Anlamazlıktan gelen kankoru

Azaba beraber çektiriniz.

Servetini zorla alınız,

16030- Felaketi iyice gösteriniz.

Hâlini-kuvvetini görünüz,

Güçsüz ise kankorun

Bütün hayvanlarını dağıtınız,

Arpasını yeşil hâlde biçiniz.

16035- Gücünüz yetse kankoru

Köyü ile beraber yok ediniz

Ak Olpok'u elbisesini gösterip

Giyemeyecek hâle getiriniz,

Akkulanı dardayıp
 16040- Minbegidey kılğıla,
 Keñeşke Manas köngün de,
 Suragandı bergin de.
 Keñeşke Manas könbösö,
 Suragandı berbese,
 16045- Suu ukuruk salgıla,
 Kazatka minçüü tulparın
 Körsötpöy surap algıla.
 Kızıtalak kankordu
 Köp balaaga salgıla.
 16050- Köy külüktün baarısın
 Körsötpöy surap algıla.
 Töböşünön baskıla,
 Törünön kuduk kaskıla.
 Töşünö kazan askıla
 16055- Tört tülügün çaçkıla,
 Kecir-kecir söz aytıp,
 Töböşünön baskıla,
 Aylına cakın kalğanda,
 Kıykırıgıñ taş carıp,
 16060- Kılıçtı kından algıla:
 «Kırıışsañ çıga kelgin», — dep.
 Kıykırıktı salgıla,
 Kızırañdap bargıla,
 Mal menen altın başıñdan
 16065- Takır keçip bargıla,
 Toyun topot kılğıla,
 Aşın opat kılğıla.
 Aş başkargan eesin,
 Çıgara çap meesin...»
 16070- Ürbü mınday degende,

Ak Kula'yı haliyle
 16040- Binemeyecek hâle getiriniz,
 Kararlara Manas uy deyin,
 İstenileni verin deyin.
 Kararlara Manas uymazsa,
 İstenileni vermezse,
 16045- Ele geçirin,
 Savaşa binecek tulparını
 Göstermeden ele geçirin.
 Kahrolası kankora
 Büyük felaket salınız.
 16050- Meşhur atlarının hepsini
 Göstermeden ele geçirin.
 Tepesinden basınız,
 Başköşesinde kuyu kazınız.
 Göğsüne kazan asınız.
 16055- Hayvanlarını saçınız,
 Sinir bozacak söz söyleyip,
 Tepesinden basınız,
 Köyüne yaklaşınca,
 Kulaklar sağır olacak şekilde bağırıp,
 16060- Kılıcı kından çekiniz:
 «Gücün yetse çık», — diye.
 Yaygara koparınız,
 Hiddetlenip gidiniz,
 Hayvan ile kıymetli canınızda
 16065- Büsbütün vazgeçiniz,
 Toyunu berbat ediniz,
 Şölenini helak ediniz.
 Toy yöneten sahibinin,
 Beynini patlatınız...»
 16070- Ürbü böyle dediğinde,

Altı kan tozdu mınday dep:

«Bali, Ürbü baatır, dep, —

Senin bul tapkan akılıñ,

Ayanıp kalgan kişinin,

16075- Tak ele ceti atası kapır, — dep».

Ürbü mınday degen soñ,

Arbalañdap baarısı,

Caşı menen karısı

Ölüp keter şert kılıp,

16080- Ubadanı bek kılıp,

Ak buuday unun çaynaşıp,

Ak kılıç mizin calaşıp,

Dardalañdap köbüşüp,

Keltenin ogun öbüşüp,

16085- Kan Manastı çabuuga,

Makuldaşıp kalışıp:

«Bul kankordu çappasak,

Bir esebin tappasak,

Töbözü bütöo kök ursun,

16090- Töşü tüktüü cer ursun!

Aylına cakın barganda

Antalañdap kaçsañar,

Bayağı aytkan şertteriñ

Anık şondo bek ursun!»

16095- Kayrattanıp ceti kan,

Kastarın tiktı kılıuga,

Kalıñ koldu saluuga.

Kankordu talap aluuga.

Ayanıp kandar kalbadı.

16100- Akılsızın karasañ,

Bararga kolun şayladı.

Nayza sayar ıktuudan,

Altı han intizar etti böyle deyip:

«Vay, Ürbü yiğit, diye, —

Senin bu aklına,

Uymayan kişinin,

16075- Tam yedi atası kâfir, — diye».

Ürbü böyle dedikten sonra,

Ürperip hepsi

Genci ile yaşlısı

Ölümüne yemin edip,

16080- İyice vaat ettiler,

Ak buğday ununu çiğneyip,

Ak kılıcın yüzünü yalayıp,

Yersiz kendilerini gösterip,

Tüfeğin mermisini öpüp,

16085- Han Manas'ı ele geçirmeye,

Karar verdiler:

«Bu kankoru kele geçirmezsek,

Bir yolunu bulmazsak,

Tepesi bütün gökyüzü kahretsin,

16090- Yüce yer kahretsin!

Köyüne yaklaşınca

Telaş edip kaçsanız,

Deminki ettiğiniz yeminleriniz

İşte o zaman kahretsin!»

16095- Cesaretlenip yedi han,

Kötülük yapmak için,

Kalabalık asker salmak için.

Kankoru yağmalamak için.

Kendilerine acımadılar hanlar.

16100- Akılsıza bakarsan,

Gidecek askerini seçti.

Mızrak saplayacak becerikliden,

Kamçı çabar mıktıdan,
 Cazbay atçu mergenden,
 16105- Balbandıgı kelgenden,
 Cazı caak, calpak til,
 Cañılbağan çeçenden,
 Kerilip coogo kirgenden,
 Kep aylasın bilgenden,
 16110- Acaldan kayra kaytpastan,
 Azaptan kayra tartpastan,
 Soguştı cakşı körgöndön,
 Karmaşıp cürüp ölgöndön
 «Tak uşunday çıkkın», — dep,
 16115- Kürküröşüp ceti kan,
 Küülönüp tura kaldı ele,
 Kaynap catkan san koldu
 Sınçılarga sınatıp.
 Çubatuuga saldı ele.
 16120- Kee biröösün ıylatıp,
 Kee biröösün sıktatıp,
 Çubatuuga saldı ele.
 Tandap alğan balbandar
 Kecigesi kerceñdep,
 16125- Takır keyip kaldı ele.
 Şıbıraşıp küyünüp,
 Şıpşınışıp aldı emi.
 Ötkörö caman küyünüp,
 «Öldük, — dep, candan tüñülüp,
 16130- Kızır çalgan kaarduu
 Kıyrına tiygen oñorbu?
 Kıykırıp Manas culkunsa,
 Bir adam tirüü bolobu?
 Ceti börü bir koydu

Kamçı vuracak iyilerinden,
 Yanılmadan vuracak avcıdan,
 16105- Pehlivanlığı tam yerinde olanından,
 Geniş çene, yassı dil,
 Yanılmayan söz ustasından,
 Gerilip düşmana girecek olanından,
 Söz çevikliğini bileninden,
 16110- Ecelden korkmayanından,
 Azaptan çekinmeyeninden,
 Savaşı seveninden,
 Dövüşerek öleninden
 «Tam böyle çık», — diye,
 16115- Gürleyip yedi han,
 Hazırlanıp durdular,
 Sayısız kalabalık orduyu
 Sınçılara sınatıp.
 Dizi hâlinde geçirmişti.
 16120- Bazılarını ağlatıp,
 Bazılarını acı acı ağlatıp,
 Önünden geçirmişti.
 Seçilen pehlivanlar
 Sağa sola bakınıp,
 16125- Tamamen kederlenip kalmışlardı.
 Fısıldaşıp üzülüp,
 Ofayıp kalmışlardı.
 Daha da kötü üzülüp,
 «Öldük, — diye, candan vazgeçip,
 16130- Hızır kollayan hiddetliyle
 Sataşan sağ kalır mı?
 Haykırıp Manas çırpınsa,
 Bir adam sağ kalır mı?
 Yedi kurt bir koyunu

16135- Kamasa tarpı kalabı?

Bul cetigiñ Manas kıykırıp,

Ay-aalamdı buy kılıp,

Sabasa tarpıñ kalabı?

Betteşken ölböy kelebi?

16140- Katın menen balanı

Kayrılıp kuu baş köröbü?

Kızırluu şerge katılıp,

Müşkülö böödö katılıp,

Caman ölör bekenbiz.

16145- Caş küçüktöy kınkıldap,

Aram ölör bekenbiz?

Toygo toyup alganda,

Toktono albay bakıldap

Toodoy kara tekebiz

16150- Kaarduu şerge katılıp,

Biz emi tozup ölör bekenbiz?

Er Töştüktün kızık toy

Körgölü kelgen ekenbiz?

Eselek kandın ayınan,

16155- Cetip emi acaldan.

Ölgönü kelgen ekenbiz!»

Kalıñ curt kelip kalışıp,

Açık aytpay kanına,

Şıbıraşa salışıp,

16160- Ölçölöşüp küyünüp,

«Öldük» dep candan tüñülüp,

Curtu mintip turganda,

Ceti kan turat bakırıp,

Tümöndöp kolun çakırıp,

16165- Eştektardin Camgırçı

Aylası toluk iktuudan,

16135- Kuşatsa leşi kalır mı?

Bunu Manas haykırıp,

Dünya âlemin rahatını kaçırıp,

Dövse leşin kalır mı?

Karşısına çıkan ölmeden geri gelir mi?

16140- Karısı ile çocuğunu

Geri gelip kuru baş görür mü?

Hızır kollayan aslanla sataşıp

Durduk yerde felakete kapılıp,

Fena şekilde ölecek miyiz.

16145- Genç enik gibi ses çıkartıp,

Mundar ölecek miyiz?

Toydan zevk alınca,

Kendini tutamayıp yaygara edip

Dağ gibi kara tekemiz

16150- Hiddetli aslana sataşıp,

Biz o zaman perişan halde ölecek miyiz?

Er Töştük'ün eğlenceli toyunu

Görmek için gelmişiz?

Budala hanın yüzünden,

16155- Ecelimiz gelip,

Ölmek için gelmişiz?

Kalabalık halk gelerek,

Açıkça söylemeden hanına,

Fısıldaşarak konuşup,

16160- Ölçüp tartıp üzülüp,

«Öldük» diye candan vazgeçip,

Halkı böyle derken,

Yedi han böğürerek,

Sayırsız ordusunu çağırıp,

16165- Eşteklenden Camgırçı'sı

Çok becerikli ustasından,

Aylakerdüü mıktuudan
 Bul çıgardı cüz kişi.
 Anın art çağınan
 16170- Çokmor çabar balbandan,
 Coon kökürök dardañdan,
 Tazdın uulu er
 Bul çıgardı cüz kişi.
 Kayrattı toluk berçüdüñ,
 16175- Miñ kişiye aralap,
 Biröö ceke kırçüüdön.
 Bul çıgardı cüz kişi.
 Tegi mıktı Tekeçi
 Kaalap çıktı cüz kişi.
 16180- Alkımdağı Şıgay kan
 Al çıgardı cüz kişi.
 Buuday kandın Muzburçak
 Bul çıgardı cüz kişi.
 Kokon kandın Kozubek
 16185- Al çıgardı cüz kişi.
 Ayrı sakal Sınçıbek
 Aydap çıktı cüz kişi.
 Margalañdın Malabek
 Kaalap çıktı cüz kişi.
 16190- Altı şaardan Alabek
 Al çıgardı cüz kişi.
 Katagandın Koşoygo
 «Kana koluñ çıgar», — dep,
 Kalk cabılıp turdu ele,
 16195- Kartaygan Koşoy abaña
 Katuu buyruk kıldı ele,
 Buyruguna könböstön,
 Oşondo Koşoy abakeñ

Kurnaz olan en iyisinden
 Bu çıkarttı yüz kişiyi.
 Onun ardından
 16170- Topuz sallayacak pehlivandan,
 Güçlü iri yarı kuvvetlisinden,
 Kelin oğlu er
 Bu saldı yüz kişi.
 Cesaret verecek olanından,
 16175- Bin kişiye karşı,
 Tek başına girecek olanından.
 Bu çıkarttı yüz kişi.
 Aslında usta Tekeçi'nin
 İsteyerek çıktı yüz kişisi.
 16180- Ön taraftaki Şıgay han
 O çıkarttı yüz kişi.
 Buuday hanın Muzburçak'ı
 Bu çıkarttı yüz kişi.
 Kokon hanın Kozubek'i
 16185- O çıkartı yüz kişi.
 Ayrı sakal Sınçıbek
 Getirdi yüz kişi.
 Margalan'ın Malabek'inin
 İsteyip çıktı yüz kişisi.
 16190- Altı şehirden Alabek
 O çıkarttı yüz kişi.
 Katagan'ın Koşoy'una
 «Hani ordun çıkar», — diye,
 Halk topluca yüklendi
 16195- Kocayan Koşoy ihtiyara
 Sert emir vermişti,
 Emrini yerine getirmedi,
 O zaman Koşoy amcacığın

Kolun cıynap berbesten,

16200- Uruşpagan ceri cok

Kambıl Koşoy emespi.

Kalk eskirtip, şert buzgan

Dañgıl Koşoy emespi.

Kança cerdi köp cöölöp.

16205- Baskan Koşoy emespi.

Caman menen cakşını

Körgön Koşoy emespi.

Cadaal-müşkül balaanı

Körgön Koşoy emespi.

16210- Ceti kılım kalıktı

Bilgen Koşoy emespi

Cetken cerde çıır salıp,

Cöölögön Koşoy emespi.

Elde bütün kalbagan,

16215- Közü açık carıya,

Kök cal Koşoy kariya

Aalamdı çardap, cer kezip,

Cürgön Koşoy emespi.

Altı ayçalık azaptı

16220- Azır tiktep közünö

Bilgen Koşoy emespi.

Kırgızdan çıkkın kariya,

Kımbatım Koşoy oluya.

Ak sakalı çüçtödöy.

16225- Ustukan söögü mistedey.

Kartaysa da abañdın

Közü köldün ordunday,

Körüngöndü sorgunday.

Kabağı keri bıtkılday,

16230- Kayran Koşoy abañdın

Ordusunu toplayıp vermeden,

16200- Savaşmadığı düşmanı kalmayan

Çevik Koşoy idi.

Halk eskitip, yemin bozan

Bilge Koşoy idi.

Çok yeri çokça yürüyüp.

16205- Giden Koşoy idi

Kötü ile iyiyi

Gören Koşoy idi.

Gazabı-zoru belayı

Gören Koşoy idi.

16210- Yedi dünya âlem halkını

Bilen Koşoy idi

Vardığı yerde kavga çıkartıp,

Yaya giden Koşoy idi.

Halkta sır kalmayan,

16215- Her şeyi bilen kâhin,

Kökcal Koşoy ihtiyar

Âlemi dolaşıp, yer gezip,

Giden Koşoy idi.

Altı aylık azabı

16220- Hemen bakıp gözüne

Bilen Koşoy idi.

Kırgız'dan çıkan ihtiyar,

Kıymetli Koşoy evliya.

Ak sakalı beyaz patiska gibi.

16225- Kemikleri fıstık gibi.

Kocasa da ihtiyarın

Gözü gölün çukuru gibi,

Gördüğünü yiyecek gibi.

Gözkapağı oyuk gibi,

16230- Kıymetli Koşoy amcan

Karmaşkandı cutkunday.

Köz üstündö kara kaş

Ötökkö çıkan çalkanday.

Kabagının biyigi

16235- Erender kiygen kalkanday.

Eki murun tütüğü

Özöndüü toonun cılgaday.

Salañdagan murunu

Boz señir toonun urçuktay.

16240- Eki dalı ortosu

Cılkı salgan talaaday.

Cılas bolgon abaña

Culkuşkan tirüü kalabı?!

Üstüñkü erdi borodoy,

16245- Kabılan Koşoy abañdın

Közü açkan oroodoy.

Kartaysa da abaña

Katılğan aman bolobu?!

Kol şadıı abañdın

16250- Ay baltanın sabınday.

Kol üstündö bırışı

Kaldayçının kabınday.

Koşoy abañ eki iyni

Eki möñgü başınday.

16255- Kartayganda abaña

Çıdap adam barabı?!

Çımçışkan tirüü kalabı?!

Tiktep adam barabı?!

Kabagı biyik, öñü saz,

16260- Tuurası coon, boyu bas,

Calayak ooz, car kabak.

Can abañdı sindap bak.

Tuttuğunu yutacak gibi.

Gözü üstündeki kara kaşı

Dağ eteği çukurundaki ısırgan otu gibi.

Kaşlarının yüksekliği

16235- Erenlerin kuşandığı kalkan gibi.

İki burun deliği

Dağdaki su yatağı gibi.

Sallanan burnu

Boz dağın burnu gibi.

16240- İki kürek kemiğinin arası

Yılkıların koştuğu vadi gibi.

Yürekli olan amcanla

Sataşan sağ kalır mı?!

Üst dudağı kocaman,

16245- Kaplan Koşoy ihtiyarın

Gözü açılmış çukur gibi.

Kocasa da ihtiyara

Saldıran sağ kalır mı?!

Elinin parmakları ihtiyarın

16250- Savaş baltasının sapı gibi.

Eli üstündeki buruşukluk

Kocaman çuval gibi.

Koşoy ihtiyarın iki omzu

İki dağ buzulu gibi.

16255- Kocadığında ihtiyara

Dayanıp insan varır mı?!

Karşı çıkan sağ kalır mı?!

Yüzüne dik bakıp insan gider mi?!

Kaşları yüksek, yüzü sararmış,

16260- Geniş ve kısa boylu,

Büyük ağız, çatık kaş.

Sevgili ihtiyarı sınavıp bak.

Özü seksen beşte kariya,
 Serpişken coonu kep alıp,
 16265- Özü kandım bolgon oluya.
 Batasa curtту bayıtkan.
 Kaadası cetik kariya
 Kara kıldı kak cargan,
 Özü bendeden çıkkın oluya.
 16270- Kaarlanıp çamınsa,
 Karıgan Koşoy abañız
 Kar caap turgan bel oşol.
 Ceti kan turdu col surap,
 Ceti kandin kebine
 16275- Bek taarındı er Koşoy.
 Karçıgaday kamındı.
 Kargan Koşoy abaña
 Kayıptan akıl tabıldı.
 Oñurañdap abakeñ
 16280- Oturup kepti baştadı.
 Abañdın türün körgöndö,
 Aylası ketip ceti kan
 Kaçıp kete taştadı.
 Belgilüü abañ Koşoydon
 16285- Begirek caman küç çıktı,
 Betine karay kelgende,
 Beş baypaktık tük çıktı.
 Köñülü tayıp, iç küyüp,
 Körüp turat Koşoy kan.
 16290- «Köp kalayman bolot, — dep,
 Ölüp turat Koşoy kan, —
 Kaltırabay aydap calgızın,
 Beecinge aydap barar, — dep, —
 Ökümdük kılsa zor Manas,

Kendi seksen beş yaşında ihtiyar,
 Kapışan düşmana doğru gidip,
 16265- Kendi tatmin olan evliya.
 Alkış halkı zenginleştiren
 Kuralları uygun ihtiyar
 Gerçekleri söyleyen,
 Kendi kul arasından çıkan evliyadır.
 16270- Hiddetlenip saldırsa,
 İhtiyarlayan Koşoy amcanız
 Kar yağıp duran o geçitte.
 Yedi han durdu yol sorup,
 Yedi hanın sözüne
 16275- Pek darıldı er Koşoy.
 Atmaca gibi hazırlandı.
 İhtiyarlayan Koşoy amcaya
 Gaipten akıl geldi.
 Sövüp sayıp amcanız
 16280- Oturup söze başladı.
 İhtiyarın hâlini görünce,
 Ne yapacaklarını bilemeyip yedi han
 Az daha kaçacaktı.
 Malum amcan Koşoy'dan
 16285- Çok fena güç çıktı,
 Yüzüne bakıldığında,
 Beş çoraba yetecek tüy çıktı.
 Öfkelenip, içi yanıp,
 Görüp durur Koşoy han.
 16290- «Çok kargaşalık olur, — diye,
 Ölüp durur Koşoy han, —
 Birini bile bırakmadan,
 Beecin'e (Pekin) doğru götürür, — diye, —
 Acele etse koca Manas,

16295- Öz bilgenin kılar, — dep, —
Aydap cürüp kem baylap.

Tak biriñdi koyboy kırar, — dep
Koşoy turdu küülönüp,
«Bilbeysiñ» dep er Koşoy.

16300- Ceti kanga süylönüp:

«Atañdın körü ceti kan,
Duuga kirip alıpsız,
Ayıkpay turgan çoñ kesel
Çuuga kirip alıpsız.

16305- Oylonup adam aşpagan

Belge kirip alıpsız,
Saktıgınan sagızgan
Kutulguz selge kiripsiz.

Mayga toygon ceti kan,

16310- Manaska çırdı baştapsız.

Barsa kelbes Beecinge
Momun curtta aydatıp,
Takır kırıp taştapsız.

Bul bizdin añıraygan Ala-Too

16315- Adam aşar bel bele?!

Cakıp kandın calgız uul
Adam betteer er bele?!

«Azapka curtta salam, — dep, —
Manastı çaap alam, — dep, —

16320- Atañdın körü ceti kan,
Senin bul kılığın cön bele?!

Talas oñoy cer emes,

Talap çaap aluuçu

Manas oñoy er emes.

16325- Oy kulunum ceti kan,

Aytkanım uşul bilip al.

16295- Kendi bildiğini yapar, — diye, —
Her yere götürüp az besleyip.

Bir tanesini bile bırakmadan yok eder, — diye

Koşoy durdu öfkelenip,
«Bilmiyorsunuz» diye er Koşoy.

16300- Yedi hana söylenip:

«Kahrolası yedi han,
Olmadık şeye kapılmışsınız,
İyileşmeyecek büyük hastalık
Davaya başvurmuşsunuz.

16305- İnsanın hiç aşamadığı

Geçide doğru gidiyorsunuz,
Uyanıklık eden saksagan
Kurtulmayacak sele girmişsiniz.

Karnı tok yedi han,

16310- Manas'a kavgaya başladınız.

Gidenin gelmediği Beecin'e
Sakin halkı sürüp,
Tamamen katletmişsiniz.

Bu bizim güzel Ala-Dağ

16315- İnsanın aşabilecek geçit midir?!

Cakıp hanın biricik oğlu
İnsanın karşı çıkacağı er midir?!

«Halka azap çektireceğim, — diye, —
Manas'ı ele geçireceğim, — diye, —

16320- Kahrolası yedi han,
Senin bu kılığın doğru mu?!

Talas kolay yer değil,

Yağmalayıp ele geçirecek kadar

Manas kolay er değil.

16325- Ey kulunum yedi han,

Söyleyeceğim bu kadar bilesin.

Abiyiriñ ketet tilim al.
 Beregi cılgınduu Keñ-Kol zor talaa
 Keñ Talas men casagan cer emes.
 16330- Cakiptın calgız bul uulu
 Manastı men casagan er emes.
 Buzulup ketken ceti kan,
 Senin bul kılğanıñ cön emes.
 Beker cer Talas bolobu?!
 16335- Özü kara kök cal kabilan
 Bul Manaska tiygen can oñobu?!
 Ayköldün cönün suraba,
 Şamal cürsö, cel tiybes
 Tuura kara bel ele.
 16340- Duşmanga möröy berbegen
 Kara kulak şer ele.
 Emi bir kalcırap aldıñ ceti kan.
 Bul kara kök cal er Manas
 Kimiñlerden kem ele?!
 16345- Oynoktotup kula atın
 On eki çoro ceteleyt.
 Munu ukkula ceti kan.
 Akkulaga mal cetpeyt.
 Kılımdın baarı cıynalsa
 16350- Manas kanga çak kelbeyt.
 Bul kara coltoy kankorgo
 Betteşip bende batabí?!
 Bet alğan tirüü kalabı?!
 Kırk çoro kıraan çoguu top,
 16355- Kılımdın curtun kıynasañ,
 Manas öñdüü sultan cok.
 Munun öñü küügüm, közü tik,
 Öñgöçö buzuk, sözü tik.

Namusun lekelenir sözüüm anla.
 İşte bu ılgın yetişen Ken-Kol büyük vadi
 Geniş Talas benim yaşadığım yer değil.
 16330- Cakıp'ın biricik bu oğlu
 Manas benim yarattığım er değil.
 Kötü niyetli yedi han,
 Senin bu yaptığın doğru değil.
 Kolay yer Talas olur mu?!
 16335- Kendi kara kökcal kaplan
 Bu Manas'a sataşan insan sağ kalır mı?
 Ayköl'ün hâlini sorma,
 Rüzgâr esse, yelin değmediği
 Geniş kara geçit idi.
 16340- Düşmana yenilmeyen
 Kara kulak (yiğit) aslan idi.
 Şimdi durduk yerde kaşındın yedi han.
 Bu kara kökcal er Manas
 Kiminizden eksik idi?!
 16345- Oynatıp kula atını
 On iki yiğidi yedeğe alır.
 Bunu bilin yedi han.
 Akkula'ya hayvan yetişemez.
 Dünya âlemin hepsi toplansa
 16350- Manas hanla boy ölçüşemez.
 Bu felaket getiren kankora
 Karşı insan çıkar mı?!
 Karşı çıkan sağ kalır mı?!
 Kırk nefer çevik hep birlikte,
 16355- Dünya âlem halka eziyet etsen,
 Manas'a benzeyen hükümdar yok.
 Bunun yüzü karanlık, gözü dik,
 Tamamen bozuk, sözü dik.

Emi kuturup kaldıñ ceti kan,
 16360- Betteşe kelseñ ölörsüñ,
 Kulcuñdap koyso al kankor:
 «Kulduk ay Manas baatır», — dep,
 Köbüñ astına түşüp berersiñ.
 Betteşe kelse berendin
 16365- Beycaydıñ körörsüñ.
 Belesti aşpay saksayıp,
 Köbüñ acaldan murun ölörsüñ.
 Sen azuuluu şerge katılıp,
 Atañdın körü ceti kan,
 16370- Aydoo cep cürüp ölörsüñ.
 Betteşkende berender
 Manastın cüzün körörsüñ.
 Kankordun türü uşunday:
 Kara caak kabılan
 16375- Kaptalına çamınat,
 Çolok kök cal arıstan,
 Cara tartçu emedey,
 Tim ele can canında kamınat.
 Astı cagın karasañ
 16380- Nayza sunup aykırat,
 Altımış erdin sürü bar,
 Art cagınan karasañ
 Altı taş cerden lep tartkan
 Acıdaardın sürü bar.
 16385- Manastın türü uşunday,
 On segiz miñ aalamdı
 Timele temirdey kurçap kütköndöy.
 Beregi kızitalak kara cer,
 Kayratınan Manastın
 16390- Kalıñınan tütköndöy.

Şimdi kudurup kaldınız yedi han,
 16360- Karşılaşsan ölürsünüz,
 Gerçek yüzünü gösterse o kankor:
 «Affet ey Manas yiğit», — diye,
 Çoğun altına düşersin.
 Kapışırsan yiğidin
 16365- Gaddarlığını görürsün.
 Tepeyi aşmadan tek tek,
 Çoğun ecelden önce ölürsün.
 Sen kuvvetli aslana saldırıp,
 Kahrolası yedi han,
 16370- Sürgüne düşüp ölürsün.
 Kapıştığında yiğitler
 Manas'ın gerçek yüzünü görürsün.
 Kankorun hâli böylece:
 Çok kuvvetli kaplan
 16375- Tüm gücüyle saldırır,
 Kuyruksuz kökcal arslan,
 Yararak öldürecekmişçesine,
 Öyle bir saldırır ki.
 Alt tarafından baksan
 16380- Mızrak uzatıp haykırır,
 Altmış erin heybeti var,
 Arka tarafından baksan
 Altı taşı yerden bir çeken
 Ejderhanın heybeti var.
 16385- Manas'ın hâli böylece,
 On sekiz bin dünyayı
 Öyle bir demirle çevirip hükmediyor gibi.
 İşte bu lanet olası kara yer,
 Gazabından Manas'ın
 16390- Kalın olduğu için dayanıyor gibi.

Keñ özön cay çalkaktuu
 Kelbersigen al kankor,
 Alkımınan бүткөндөй.
 Adam, ay aldında buluttun.
 16395- Salkınınan бүткөндөй.
 Asman menen kögüñdün
 Tiröösünön бүткөндөй,
 Ayıñ menen күнүñdün
 Bir özünön бүткөндөй,
 16400- Altın menen күмүштүн
 Şiröösünön бүткөндөй.
 Cer kurçagan dayranın
 Ortosunan бүткөндөй.
 Cetik ötkür bolottun
 16405- Toltosunan бүткөндөй.
 Ceti kan eli sen emes,
 Karmaş kılşa Kakançı
 Timele köptüğünön бүткөндөй.
 Mına balam ceti kan,
 16410- Koşoy aytsa til albay,
 Manastı közdöy cürörsüñ,
 Korduk körüp Manastan,
 Örttönüp çokko küyörsüñ.
 Erkeksinip çokçoñdop,
 16415- Atañdın körü ceti kan,
 Er Manaska bararsıñ,
 Eeligip catkan kıztalak,
 Eliñdi şorgo malarsıñ.
 Kozu kara koçkordoy
 16420- Kodoñdoduñ ceti kan.
 Erkek kara kargaday
 Çoçoñdoduñ ceti kan.

Geniş yamaçlı geniş ırmağın
 Kibirli o kankor
 Özünden oluşmuş gibi.
 İnsan, ay önündeki bulutun.
 16395- Serinliğinden yaratılmış gibi.
 Gökyüzü ile göğün
 Direğinden oluşmuş gibi.
 Ay ile güneşin
 Tam kendisinden oluşmuş gibi,
 16400- Altın ile gümüşün
 Birleşmesinden yaratılmış gibi.
 Yeri kuşatan nehrin
 Ortasından yaratılmış gibi.
 İyi keskin kılıcın
 16405- Özünden yaratılmış gibi.
 Yedi han halkı sen değil,
 Tutuşursa çoğu
 Bir tek kalabalığından dayanacak gibi.
 İşte yavrum yedi han,
 16410- Koşoy söylese söz dinlemeyip,
 Manas'a doğru gidersin,
 Horluk görüp Manas'tan,
 Tutuşup ateşte yanarsın.
 Erkeklik gösterip saldırır gibi yapıp,
 16415- Kahrolası yedi han,
 Er Manas'a gidersiniz,
 Havaya giren lanet olası,
 Halkını felakete sürüklersin.
 Kara damızlık genç koç gibi
 16420- Boşuna kuruluyorsun yedi han.
 Erkek kara karga gibi
 Boşuna umutlandın yedi han.

Koş, ceti kanım aman bol,
Öz ubalıñ özüñö,

16425- Emgegiñ kara töböñö.

Kazıluu catkan oruna,
Kabılmak bolduñ ceti kan,
Kaarduu Manas koluna,
Salmak bolduñ eliñdi

16430- Manastın çalınsa çıkpas toruna.

Ceti kan tiyse koluna,
Celigip turgan zor Manas:
«Kakandı çalam», — debeybi,
Aydap cürüp kembaylap,

16435- Mintip, kabilgan candı cebeybi?!

Bil kankor Manas uluk er
Kabılghanda ceti kan
Kayratsızıñ bilet ee,
Turpak kılıp eliñdi

16440- Kıtayda alıp cüröt ee...» —

Üşüntüp Koşoy munu aytıp,
Kozgolboy catıp kaldı emi.

Koşoydun tilin tük albay,
«Manastı çaap alam» — dep,

16445- Ceti kan colgo saldı emi.

Elveda yedi hanım sağ ol,
Kendi günahın kendine

16425- Emeğin kara tepene.

Kazılmış duran çukuruna,
Düşecek oldun yedi han,
Hiddetli Manas eline,
Düşürmek oldun halkını

16430- Manas'ın düşse çıkmaz tuzağına.

Yedi han gelse ayağının altına,
Taşkınlık edip duran kuvvetli Manas:
«Yakaladığımı keserim», — demez mi,
Sağa sola sürüp iyi beslemeyip,

16435- Böyle, yakaladığı insanı yemez mi?!

Bilesin, kankor Manas ulu er
Rast geldiğinde yedi han
Güçsüzlüğünü biliyor ya,
Yerle bir edip halkını

16440- Çin'e doğru götürür ya..» —

Öylece Koşoy bunu söyleyip,
Umursamadan işine baktı o zaman.

Koşoy'un sözünü hiç dinlemeden,
«Manas'ı ele geçireceğim» — diye,

16445- Yedi hanı yola koyuldu o zaman.

SONUÇ

Türk milletinin muhayyilesi tarafından ortaya konulan halk anlatmalarının bazıları sadece tek bir Türk boyuna ait coğrafyada bilinmekteyken Köroğlu ve Alpamış gibi anlatmalar, Türk halklarının büyük bir kısmında, farklı adlarla ancak pek çok ortak epizot ve motifle bilinmekte ve anlatılmaktadır. Er Töştük Destanı da bu anlatmalardan biridir. Er Töştük Destanı, yaygın olarak bilindiği gibi sadece Kırgız coğrafyasında değil, Kazak, Tatar, Tuva ve Uygur coğrafyalarında da bilinmekte olup varyant ve versiyonlaşma noktasında gelişimini sürdürmekte olan bir anlatmadır. Bu çalışmada ele alınan farklı Töştük anlatmalarının büyük bir kısmında asıl kahramanın adı aynı ya da benzer olmakla birlikte anlatmaların olay örgüleri de küçük değişikliklerle birbirine benzemektedir. Halk anlatmalarının varyantlaşma ve versiyonlaşma özellikleriyle ilgili tespitlerde bulunan araştırmacıların *ortak zihin özelliği, usta-çırak ilişkisi, milletten önce insan olma* gibi tespitlerinin hiçbirisi tek başına Er Töştük Destanı'nın çeşitlenmesini tam olarak açıklayamamakla birlikte bu hususla ilgili bazı ipuçları vermektedir. Er Töştük Destanı'nın temellerinde, Türk milletinin boylara ayrılmadığı, tarihin arkaik dönemleri yatmaktadır. Araya giren yıllar, mesafeler ve anlatıcı-dinleyici temelli unsurlar ise varyant ve versiyonlaşmanın asıl sebepleridir.

Er Töştük Destanı, Kırgız destan geleneği içerisinde Manas Üçlemesi (Manas, Semetey, Seytek) haricinde kalan ve *kence epos* olarak adlandırılan anlatmaların en hacimli ve en eskilerinden biridir. Kırgız destan geleneği içerisinde *çoñ epos* olarak kabul edilen Manas Üçlemesi'nde asıl (Manas, Semetey, Seytek) kahramanlara ait; doğum, ad alma ve evlilik gibi epizotlar ayrıntılı olarak ele alınmakla birlikte bu kahramanların haricinde kahramanın babası, annesi ve eşi gibi ikinci planda kalan kahramanlar da anlatmalarda ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. *Çoñ epos*lardaki asıl kahramanların ölümlerinin ardından, onların oğul ya da torunlarının mücadeleleri de müstakil birer anlatma olarak varlıklarını sürdürürler. Kırgız destan araştırmacıları tarafından *kence epos* olarak kabul edilen Er Töştük anlatmasında da tıpkı *çoñ epos*larda olduğu asıl kahramanın haricindeki kahramanlar da ayrıntılı olarak ele alınmış ve bu anlatmadan tıpkı Manas Üçlemesi'nde olduğu gibi Töştük'ün oğlu Coodarbeşim'in macerasını anlatan ve *Coodarbeşim* adını taşıyan bir müstakil anlatma ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle Er Töştük Destanı, Kırgız *kence epos*ları içerisinde ayrı bir öneme sahiptir.

Kırgız destanları, işledikleri konular bakımından genel olarak *baatırdık* ve *sotsialdik turmuştuk* eposlar olarak iki başlık altında sınıflandırılırlar. Er Töştük Destanı, içerisinde barındırdığı mitik unsurlar ve geleneksel diyaloglar göz önüne alındığında *baatırdık eposlar* içerisinde yer alan *miftik köönö batırdık eposlar* yani *mitik eski kahramanlık destanları* arasında değerlendirilmelidir. Er Töştük Destanı'nda geçen *İslam, Medine, mübarek* gibi sözcükler ise anlatıcı tarafından dinleyici temelinde anlatmaya eklenen unsurlar olarak değerlendirilmelidir.

Halk anlatmalarının tarihi seyir içerisindeki gelişimiyle ilgili olarak farklı tezler ortaya atılmış, araştırmacıların bazıları *masaldan destana*; bazıları ise *destandan masala* doğru bir gelişimin olduğu noktasında fikirler ortaya koymuştur. Er Töştük Destanı'nı bu tartışmalar çerçevesinde değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Farklı Türk coğrafyalarında masal ve destan şeklinde varlığını sürdürmekte olan Er Töştük Destanı, her şeyden evvel mitik öğeler üzerine kurulmuş bir destandır. Mitlerin en eski anlatmalar olduğu genel kabulü dikkate alındığında, Er Töştük Destanı'nın yeri de elbette ki tıpkı Köroğlu ve Alpamış gibi anlatmalarda olduğu gibi pek çok Türk destanından farklı olacaktır. Bu noktada *masaldan destana* ya da *destandan masala* tartışmalarına ilaveten *mitten masala ya da mitten destana* şeklindeki yeni bir tartışmayı başlatmak yanlış olmayacaktır. Bu tartışmalarla ilgili olarak ortaya atılan *kahramanlık masalı* terimi de önemli bir tespit olmakla birlikte terimin daha önce de belirtilen sebeplerden ötürü Er Töştük Destanı ile ilgili olarak kesin bir karşılığı bulunmamaktadır. Buna rağmen kahramanlık masalları üzerine çalışan araştırmacıların kahramanlık masalı tanım ve tespitleri üzerinden bir değerlendirme yapılacak olunursa Er Töştük Destanı'nın Karalayev ve Coloy anlatmaları kahramanlık destanı özelliği göstermekteyken diğer varyant ve versiyonları kahramanlık masalı özelliği göstermektedir.

Bazı araştırmacılar tarafından Er Töştük Destanı'nın teşekkül tarihi olarak Kırgızların Yenisey devri olarak adlandırılan dönemine dikkat çekilmektedir. Esasında bu tarihi dilimi, destanın versiyonlaşma sürecini izah sırasında verilen bir dilimdir. Çünkü bu dönem Kırgızların Kazak, Tatar ve Altaylılarla çok yakın ilişkilerinin olduğu dönemdir. Bu dönemin izlerinin tesiriyle Töştük anlatmalarında sadece Orta Asya destancılık geleneğinin değil Güney Sibiry ve Moğol coğrafyasında yaşayan Türk halklarının destancılık geleneklerine ait özellikler de görülmektedir. Halk anlatmalarına tarih aramanın kendi içerisinde bazı açmazları taşıdığına ve bazen araştırmacıları yanılsıza götürdüğüne dair

tespitleri de tekrar hatırlatmakta fayda vardır. Bu bağlamda Dursun Yıldırım'ın Türk destanlarının teşekkül tarihiyle ilgili olarak vermiş olduğu MÖ I. bin ila MS VII. asırlar ile Kırgız bilim adamlarının değindiği tarihler, bir milletin tarihi açısından düşünüldüğünde, birbirinden çok da uzak görünmemektedir. Sonuç olarak Yıldırım değindiği MS VII. yüzyıla Kırgız bilim adamlarının değindiği MS IX. yüzyıl arasında sadece bir yüzyıl vardır.

Er Töştük anlatmalarının bugünkü formuna nasıl geldiğiyle ilgili kesin bir görüş ortaya sunmak elbette ki mümkün değildir. Ancak, halk anlatmalarının farklı varyant ve versiyonlarında karşılaşılan diyaloglarının ortaklığı ve manzum şekilde anlatılanların şiirsel özelliklerinin benzerliğinin tesadüfî olmadığına dair görüşler göz önüne alındığında çalışmanın ilgili bölümlerinde verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Er Töştük Destanı, çok eski dönemlerde kalıplaşarak uzun bir zaman diliminde bugünkü formuna ulaşmıştır. Daha öncede değinildiği üzere anlatma içerisindeki İslami unsurlar, anlatıcı ve dinleyici temelinde anlatmaya dâhil olmuştur. Yine bu noktada destanda adı geçen Han Kokon, Şıgay Han ve Camgırçı Han gibi isimlerin tarihi gerçeklikte XVI-XVIII. yüzyıllar arasında yaşamış olmaları da Er Töştük Destanı'nın bugünkü formuna gelişinde bir ipucu olarak değerlendirilebilir. Ancak, burada temkinli yaklaşılması gereken husus, anlatıcının destana inandırıcılık ve tarihi gerçeklik kazandırma amacıyla bu isimlerden faydalanma arzusu taşıyor olabileceği ihtimalidir.

Er Töştük Destanı'nın epizot yapısı değerlendirildiğinde destanın Türk destanlarının karakteristik özelliklerini eksiksiz ve kusursuz şekilde taşıdığı görülmektedir. Tarihî gerçeklikte yaşamış kahramanlar etrafından oluşmuş ve genellikle İslami dönemi kapsayan Türk destanlarında görülen kronolojik ve kesin zaman dilimi, Er Töştük Destanı'nda görülmemektedir. Destanın ilk bölümü olan *Kökötöy'ün Aşındaki Güreş Hakkında* adlı bölüm, anlatmanın değil anlatımın başlangıcıdır. Töştük, bu bölümde Manas'la karşı karşıya gelmiş ve geriye dönüş tekniğiyle başından geçenleri anlatmaya başlamıştır. Destanın zaman dilimiyle ilgili olarak eldeki tek ipucu anlatmanın ilk ve son iki bölümünde görülen komşu beylerin isimleridir. Bu beylerden Han Kokon, Şıgay Han ve Camgırçı Han daha önce de değinildiği üzere XVI-XVIII. yüzyıllar arasında yaşamış şahsiyetlerdir. Bu isimlerin bir benzerlik olabileceği ihtimali bir yana, yukarıda da dikkat çekildiği üzere, anlatıcının destana tarihî bir gerçeklik ve dolayısıyla da inandırıcılık katma arzusu ihtimali de bu isimlere ve dolayısıyla da bu tarihlere karşı temkinli yaklaşmayı gerektirmektedir.

Destanda geçen mekân isimleri de tıpkı destanın varyant ve versiyonlaşmasını gerçekleştirdiği coğrafyada olduğu gibi bugünkü Kırgızistan toprakları çoğunlukta olup Özbekistan'dan Çin'e, Altay eteklerinden Fergana Vadisi'ne uzanan geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Ancak özellikle tüm Türk boyları ve tarihi için büyük önem arz eden Ala-Too, Buhara ve Kaşkar gibi yer isimlerinin anlatmada anılması anlatıcının dinleyicilere aşılama istediği millet şuuruyla ilgilidir. Kebez, Opol ve Kap-Too gibi mitik özellik taşıyan dağların anlatmada yer alması ise destanın mitle olan ilişkisinin mekânsal açıdan bir tesiridir. Anlatma boyunca mitik manada en önemli mekân, hiç şüphe yok ki Töştük'ün mücadelelerinin tamamına yakınına gerçekleştirdiği yer altı dünyasıdır. Kahramanın yer altına inme arzusu onun sadece yeryüzünü değil yönetebileceği bir diğer mekân olan yer altını ele geçirme arzusuyla ilgilidir. Çünkü yer altı mitik tasavvurda Erlik'in mekânıdır. Türk düşüncesinde gökyüzü Türk Tanrısı'nın mekânıdır. Türk destan kahramanlarının gökyüzü ya da onun uzantılarıyla olan mücadelelerine Türk halk anlatmalarında rastlanmaması tesadüfî değildir. Deli Dumrul'un, Allah'ın meleklerinden Azrail'le olan mücadelesi bir istisna olarak görülmektedir. Er Töştük, yer altına inerek mitik tasavvurun gökyüzü haricinde kalan bütün mekânlarına hükmetmeyi başarmıştır.

Töştük, Türk destan kahramanlarının karakteristik özelliklerinin gereği olarak soylu bir ailenin çocuğudur ve Töştük'ün hikâyesi, ailesinin Töştük'ün doğumundan önceki durumunun anlatılmasıyla başlar. Farklı Töştük varyant ve versiyonlarının büyük kısmında Töştük'ün babası bencil, miskin, ahmak ve kibirli bir şahsiyet olarak yer almaktayken onun aksine annesi akli ve sağduyuyu temsil eder. Bu durum destanın anaerkil dönemle olan ilişkilerine işaret etmekte olup destanın klasik kahramanlık destanlarından farklılık gösteren özelliklerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Ağabeyleri ise Töştük'ün ortaya çıkmasının asıl sebebi olan kaosu sembolize etme fonksiyonunu yerine getirmek amacıyla anlatmada kendilerine yer bulmuşlardır. Töştük'ün dünyaya gelişinde görülen olağanüstülükler, Türk halk anlatmalarında yer alan genel hususiyetlerle örtüşmektedir. Töştük, anne ve babasının ilahi gücün yardımıyla ilerleyen yaşlarında sahip oldukları en küçük çocuklarıdır. Töştük'ün ad almasında da tıpkı doğumunda olduğu gibi ilahi gücün tesiri vardır ve adı Töştük henüz dünyaya gelmeden Hızır tarafından konulmuştur. Töştük, olağanüstü düşmanlarla gireceği mücadeleye hazırlık amacıyla ve olağanüstü kahramana yakışır şekilde, olağanüstü şekilde büyür ve on iki yaşına geldiğinde karşısına çıkanı yok eden bir yiğit olur. Onun kaybolan ağabeylerinin hikâyesini öğrenmesi de *haberci*

fonksiyonuyla anlatmada kendisine yer bulan kocakarı aracılığıyla gerçekleşmiş ve Töştük *maceraya çağrıya* uyarak *sırların ifşasıyla* karşı karşıya kalmıştır. Kaybolan ağabeylerini bulup geri getirmesi onun ilk kaosunun, yani aslında babası Eleman'ın kaosunun, son bulmasını sağlamıştır. Kaybolan ağabeylerini bulduğu macerada karşısına çıkan peri kızı Aysalkın'la birlikte olup ondan Bokmurun adlı bir erkek çocuk sahibi olan Töştük'ün Aysalkın'la olan birlikteliği sıradan bir aşk macerası değil, olağanüstü varlıklarla kurulan bir ünsiyet ve düşmanlara karşı kazanılan bir güç olarak değerlendirilmelidir. Töştük, destan kahramanlarının gerçekleştirmesi gereken at sahibi olma zorunluluğunu da ağabeylerini bulmak için gerçekleştirdiği sefer sırasında bulduğu kanatlı kara kısırağın sarı tulparını ele geçirerek yerine getirir.

Töştük'ün kaybolan ağabeylerini bulup babası Eleman'ın kaosunu sona erdirmesinin ardından Alanbay ve Saranbay adlı komşu beylerin ülkelerine düzenlemiş olduğu ziyaretler onun beylik göstergesi olarak anlatmada yer alır. Gerek Alanbay gerekse de Saranbay Töştük'ü Kıpçak halkına han yapmak istemektedirler. Çünkü onlara göre Töştük, kendilerini tehdit eden tüm düşmanları yenebilecek güçte bir kahramandır. Bu ziyaretler, Töştük'ün destan kahramanı olma özelliğinin etrafındakiler tarafından kabul edildiğinin ispatlanması amacıyla anlatmaya dâhil edilmiştir.

Destan kahramanlarının gerçekleştirmek zorunda oldukları bir başka zorunluluk da evlenmektir. Evlilik, bir erlik göstermenin sonucunda gerçekleştirilen ve ödül özelliği de gösteren bir erginlenme sürecidir. Töştük'ün Aysalkın'la olan birlikteliği evliliğe dönüşmemiş, olağanüstü güçlerle olan münasebet fonksiyonuyla anlatmada yer almıştır. Töştük'ün erginlenme sürecinin bir unsuru olan asıl evliliği Sarıbay'ın dokuz kızının en küçüğü olan Kenceke'yle gerçekleşir. Kenceke de tıpkı Töştük gibi babasının en değerli çocuğudur ve olağanüstü meziyetlere sahiptir. Bu yönüyle destan kahramanına denk bir hanım özelliğini göstermektedir. Destan kahramanlarının eşlerinin de kendileri gibi yiğit olmaları, destan kahramanın çıkmak zorunda kalacağı yolculuk süresince ailesine, boyuna, milletine ve ülkesine sahip çıkmak zorunda olmalarıyla ilgilidir. Kenceke de Töştük'ün ardından dönene kadar onu beklemiş ve ailesine, boyuna, milletine ve ülkesine sahip çıkmıştır. Yapmış olduğu saray bunun en önemli göstergesidir. O, bu saray sayesinde Töştük'ün yokluğunda kendisine sahip olmak isteyenlerle rahatça mücadele edebilmiştir.

Türk halk anlatılarında kahramanların en önemli yardımcıları hiç şüphe yok ki atlarıdır. Yardımcı fonksiyonu taşıyan bu tip hayvanların halk anlatılarında yer alması mitik

dönemin animist ve totemist inanmalarıyla ilişkilendirilmektedir. Destanlarda yer alan atlar; yeri geldiğinde kanatlanıp uçabilen, yeri geldiğinde konuşup kahramana yol gösteren ve her ne olursa olsun sahibini yarı yolda bırakmayan atlardır. Töştük'ün kendi gücüyle sahip olduğu ilk atı sarı tulpardan sonra, hanımı Kenceke tarafından celmoguzun üzerine gerçekleştirdiği sefer öncesinde kendisine hediye edilen atı Çalkuyruk da yukarıda sayılan özelliklerin hepsini eksiksiz olarak taşımaktadır. Kenceke tarafından Çalkuyruk'la birlikte Töştük'e armağan edilen ege, çayingi elbise, külazık, altın saka, narkesken ve sihirli örtü gibi eşyalar da mitik dönemin sihirli-fantastik unsurları olarak anlatmada yer alırlar. Töştük, Kenceke'yle evlenip, Çalkuyruk ve narkeskene sahip olarak *“at, avrat, pusat”* zorunluluklarını da yerine getirmiş olur.

Er Töştük Destanı'nda yer alan dört maamıt, kaplan, ayı, karınca ve alpkarakuş gibi hayvanlar Şamanist dönemin birer izi ve masalsı unsurlar olarak anlatmada kendilerine yer bulmuşlardır. Bu hayvanlardan alpkarakuşun Şamanlarla ilgili olan münasebeti ve İslami dönemde görülen kuş donuna girme hadisesi özellikle dikkat çekicidir.

Töştük'ün düşmanlarının tasvirleri de mitik tasavvurun tesiriyle dev, canavar, ejderha ve canı vücudunda olmayan olağanüstü varlıklar şeklinde gerçekleştirilmiştir. Er Töştük Destanı'nı mitik bir destan yapan en önemli hususiyet olan yer altı dünyasından sonra Töştük'ün düşmanları da mitik dönemin en belirgin unsurlarıdır. Yine Töştük'ün ikinci evliliğini gerçekleştirmek için kayınpederi Kökdöo'nün koymuş olduğu sınavlardan demir kütüğü keçe baltayla parçalama, yaya yarışı ve kırk kulplu kazanı gölün dibinden çıkarma yarışları da mitolojik tasavvurda değerlendirilmelidir. Bu yarışların haricinde at yarışı, geniş ovaya yayılan dokuz çuval darıyı toplama, kaplan ve ayı güreştirme yarışları da totemizmin izlerinin açıkça görüldüğü yarışlardır. Bu yarışlarda Töştük'ün yardımlarına başvurduğu hayvanlar da Töştük'ün tüm canlılara hükmetme arzusunu göstermeye yarayan önemli unsurlardır.

Töştük de diğer Türk destan kahramanlarının yaptığı gibi tüm mücadelelerini kazanır ve memleketine döner. O, artık sadece yeryüzünün değil aynı zamanda yer altının da tek hâkimidir. Memleketine döndüğünde babası Eleman tarafından gelini Kenceke'ye hazırlatılan toy ise sıradan bir toy değildir. Bu toyda dikkat edilmesi gereken husus, pek çok komşu beyin toya davet edilmesidir. Anlatmada Eleman'ın zengin bir Kıpçak beyi olduğu pek çok kez vurgulansa da bu toya kadar aslında Eleman'ın gücü pek de hissedilmemektedir. Eleman'ın istediği üzerine toya davet edilen beyler, devirlerinin en

nl ve güçlü beyleri olup çokça halka ve güçlü ordulara sahiptirler. Onların toy davetini kabul edişlerinin sebebi Eleman'a duydukları saygı değil, yer altı ve yeryüzünün mutlak hâkimi olan Tştk' yanlarına çekme arzusudur. Çünkü onların asıl derdi, Manas'a asi olarak onu yenmektir. Ancak Tştk, Manas'ın kendilerine yaptıkları iyilikleri ve Manas'ın üstün meziyetlerini anlatarak onların yanında yer almaz ve hatta onları Manas'a asi olmaktan vazgeçirmeye çalışır.

Halk anlatmaları arasında önemli yer tutan destanlar tarihi gerçeklikler üzerine kurulurlar. Ancak Er Tştk gibi mitik özelliklerin ağır bastığı destanlarda bu tarihi gerçeklikleri tespit etmek pek mümkün değildir. Ancak, bu özelliklerin üzerinde biraz ayrıntılı düşünüldüğünde aslında pek çoğunun tarihin çok eski dönemlerinde karşılaşılan düşmanlarla gerçekleştirilen mücadelelerin ve inanmaların, mitik tasavvura sahip insanlar tarafından söze dökülmüş hâlleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu alışma kapsamında ele alınan ve değerlendirilen Er Tştk Destanı bağlamındaki mitik unsurlar bu durumun aık örnekleridir.

Daha öncede değinildiği üzere Köroğlu ve Alpamış gibi bazı Türk halk anlatmaları hemen hemen bütün Türk coğrafyasında anlatıla gelen anlatmalar olarak kabul görmüşlerdir. Bu anlatmaların en önemli zellikleri Türk halk anlatılarının karakteristik epizot, motif ve kahraman özelliklerini üzerlerinde barındırmaları ve kendilerinden farklı türlerde yeni anlatıların ortaya çıkmasıdır. Bu alışma boyunca ortaya konulan tespitler göstermektedir ki, Er Tştk Destanı da varyant ve versiyonlaşma hususiyetlerini gerçekleştirmiş, kendisinden farklı türlerde yeni anlatmalar türemiş bir başka önemli Türk halk anlatmasıdır.

KAYNAKÇA

- Aamatov, M. A., Abdıldabek Kızı C., Asılbekova, I. A., Gurkina, L. İ., Daytov, K. D., ÇEKİROV, A. Ç. (2008). *Kırgız Respublikasının Cazuuçuları*, Bişkek: Kırgız Respublikasının Mamlekettik Patent Kızmatı, 320, 321, 322.
- Abdullah, K. (1997). *Gizli Dede Korkut*, (Akt.: A. Duymaz), İstanbul: Ötüken Neşriyat (Eserin orijinali 1991 yılında yayımlandı.), 16, 17, 21, 28, 29-35, 37, 45, 97, 116, 185, 186, 187, 188.
- Acalov, A. (1983). *Deli Domrul Boyunun Kökleri ve Mifoloji Simvolikası*, Azerbaycan Filologiyası Meseleleri, Bakı: Elm, 223, 247-258.
- Acıpayamlı, O. (1978). *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 29.
- Acıpayamlı, O. (1992); Türk Kültüründe 'Ad Koyma Folkoru'nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, IV. Cilt (Gelenek, Görenek ve İnançlar)*, Ankara: Ofset Repromat Matbaası, 1-14.
- Aça, M. (1998). *Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aça, M. (1999). Türk kahramanlık destanlarında iç mücadele ve yakın akrabaları tarafından ihanete uğrayan kahraman, *Millî Folklor*, 6(44), 18-23.
- Aça, M. (2000); Türk destancılık geleneğine bütüncül yaklaşabilme ve alp kavramı üzerine bazı yeni yaklaşım denemeleri, *Millî Folklor*, 6(48), 5-18.
- Aça, M. (2001). Yırtışlık destanının Sibiryâ (Tümen) Türkleri eş metnindeki olağanüstü yardımcı kahramanlar motifi üzerine bir deneme, *Millî Folklor*, 7(51), 65-74.
- Aça, M. (2002a). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen, 53-62, 117, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150.
- Aça, M. (2002b). Özbek Türklerinin destancılık geleneği üzerine notlar, *Millî Folklor*, 7(53), 78-93.
- Aça, M. (2007). Reşideddin Oğuznâmesi'nde kadın, *Millî Folklor*, 10(76), 76-92.
- Aça, M., Olgunsoy, B. (2010). Tiva kahramanlık destanlarında yarış ve sınamalar, *Acta Turcica (Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi)*, 11(1), (Kültür Tarihinde Yarış), 1-18.
- Açık, F. (2004). Özbekistan'da defin ve taziye merasimleri, *Millî Folklor*, 8(61), 142-148.
- Adıgüzel, S. (1999). Başkurt Destanı Akbuzat'ın epik kurallara göre incelenmesi, *Millî Folklor*, 6(44), 24-34.

- Adıgüzel, S. (2010). *Batı Azerbaycan masallarında yarış ve rekabet örnekleri*, **Acta Turcica (Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi)**, II(1), (Kültür Tarihimizde Yarış), 30-38.
- Agapitov, N. N., Hangalov M. N. (1883). *Şamanstvo u Buryat Irkutshoy Gubernii*, (Ivorgo, XIV, 1-2), Irkutsk: ?
- Aka, İ. (2009). *Türk Dünyası Tarihi*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 13.
- Akalın, Ş. H. (1987). *Saltuknâme I*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 111, 121.
- Akalın, S. L. (1993). *Türk Folklorunda Kuşlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 81, 98, 99.
- Akbulut, D. (2010). Bektaşî kazanlarından saray aşureliklerine bir paylaşım geleneği olarak aşure, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, (55), 269-280.
- Akmataliev, A. (1993); *Baba Saltı Ene Adebî*, Bişkek: ?
- Aksan, D. (2013). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 30, 121, 127, 145, 146, 182, 183, 203, 229, 230, 231, 232.
- Aktaş, Ş. (2003). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları, 46.
- Albayrak, N. (1993). *Dinî Türk Halk Hikâyelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikâyeleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alekseyev, N. A. (2013). *Türk Dilli Sibiryâ Halklarının Şamanizmi*, (Çev.: Ergun M.), Konya: Kömen Yayınları, 58, 59, 76, 77, 230.
- Aliev, S., Kulmatov, T. (1995). *Manasçılar Cana İzildööçülör*, Bişkek: Mamlekettik “Manas-1000” Direkçiyası Respublikalık “Kırgız Cibek Colu” Fondu, 3, 4, 100, 101, 102, 103, 104, 116.
- Alimova, J. (2006). *Coodarbeşim Destanı (Dil ve Üslup İncelemesi)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aliyev, R. M. O. (2006). *Türk Mifoloji Düşüncesi ve Onun Epik Transformasiyaları*, Doktora Tezi, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, Bakü.
- Aliyeva, A., İ. (Red.) (1994). *Nartı. Geroişeskiy Epos Balkartsev i Karaçayevtsev* / haz. R. A-K. Ortabayeva, T.M. Hacıyeva, A. Z. Holayev, Moskva: Nauka, 149.
- Alizade, R. (2011). Tıva ve Şor kahramanlık destanlarında mitolojik motifler, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XI/1, 33-43.
- Alkaya, E. (2008). Sibiryâ Tatar Türkleri ve dilleri, **Turkish Studies**, 3(7), 1-16
- Allanazarov, A. (1980). *Hüyrlukga-Hemra, Sayatlı-Hemra (Halk Dessanları)*, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı, 3-7.

- Alpamiş; Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/13141,alpamisapdf.pdf?0>, adresinden 13 Nisan 2014 tarihinde alınmıştır.
- Alptekin, A. B. (2000). Hayvan masallarının formel yapısı, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (7), 157-185.
- Alptekin, A. B. (2002). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ, 87-89.
- Altayca-Türkçe Sözlük** (1999), (Haz.: Naskali-Gürsoy E., Duranlı M.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 135.
- Altın Arı** (1997). (Haz. Özkan F.), Ankara: Bilig, 15, 49.
- Anohin, A., V. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, (Çev.: Karadavut Z., Meyermanova J.), Konya: Kömen, (Eserin orijinali 1924 yılında Leningrad'da yayımlandı), 3-4, 6, 10, 13, 23, 24, 25, 52, 61.
- Arat, R., R. (1947). *Kutadgu Bilig*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 29.
- Arat, R., R. (1987). *Türlü Cehennemler üzerine Uyğurca parçalar (W. Bang-R. Rahmeti), Makaleler, Cilt I*, (Yay. Haz.: Osman Fikri Sertkaya), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 424, 425.
- Arıkan, M. (2003). *Kazak Sözlü Geleneğinde Arkaik Destanların Tipolojik Özellikleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Aristoteles (2006). *Poetika*, (Çev.: Tunalı İ.), İstanbul: Remzi Kitabevi, 16, 17.
- Armutak, A. (2004). Doğu ve Batı mitolojilerinden hayvan motifi", *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 30(2), 143-157.
- Asanaliyev, K., Bayhodcoyev, S., Taştemiroy, C., Musayev, S., Kebekova, B. (1988). *Akındar Çıgarmaçılığının Tarihinin Oçerkleri*, Frunze: Kırgız SSCB İlimler Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitutu, 602, 603, 604, 605, 638.
- Asankanov, A., Bekmuhamedova, N. (1999). *Akındar Cana Manasçılar –Kırgız Elinin Ruhaniy Madaniyatın Tüzüçüçülör Cana Saktöçular*, Bişkek: ?, 40, 41, 43, 44.
- Aslanapa, O. (1964). Türklerde arma sanatı, *Türk Kültürü*, (16), 40-47.
- Atasoy, N. (2000). *Derviş Çeyizi – Türkiye’de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi*, ?: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 52.
- Atay, A. (2010). Nogay masallarında yarış, *Acta Turcica (Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi)*, II/1, (Kültürümüzde Yarış), 39-46.
- Aydemir, İ., A. (2009). Altay Tuvaları-Altaylarda unutulmuş bir Türk halkı, *Bilig*, (48), 1-12.
- Aydın, N. (2009). Altın Arı Destanı’nda kadın kahraman, *Dergâh*, (237), 22-23.

- Aytaç, P. (1997). *Asûman İle Zeycan Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme*, Yayımlanmamış Doçentlik Takdim Tezi, Ankara, 199-200.
- Aytaç, P. (2010). *Folklor ve Edebiyat*, Ankara: Berikan Yayınevi, 49.
- Aytmatov, Ç. (1971). Karalayev cönündö oy cügürtüü, *Sovettik Kırgızstan*, 11 Mayıs 1971.
- Bahtin, M. (1965). *Tvorçestvo Fransua Rable i Narodnaya Kul'tura Srednevekov'ya i Renessansa*, Moskova: ?, 26:
- Bakçiev, T. (2010). *Manasçılar*, Bişkek: Respublikalık "Manas" Caştar Ordosu, 59, 60, 61, 62.
- Bakhtin, M. (1970). Epos i roman (O metodologii issledovanii romana), *Vaprosı Literatırı*, (1), 104, 404 .
- Baldick, J. (2011). *Hayvan ve Şaman-Orta Asya'nın Antik Dinleri*, İstanbul: Hill Yayın, 95.
- Bapaeva, J., M. (2013). *Tuva Şamanizmi*, Konya: Kömen, 72, 183, 184.
- Bartold, V., V. (2010). *Orta Asya*, (Çev.: Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları, 136, 137.
- Başgöz, İ. (1976). İnsan adları ve toplum, *Türk Dili (Dil ve Edebiyat Dergisi)*, XXXIII(294), 164-170.
- Başgöz, İ. (1998). Dede Korkut destanında epitetler, (Çev.: Nebi Özdemir), *Millî Folklor*, 5(37), 23-35.
- Batırlar Cırı*, (2. c.) (1961). Almatı: ?, 61, 62.
- Batıslam, D., H. (2002). Divan şiirinin mitolojik kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi. (1)*, 185-208.
- Bayaliev, T., D. (1972). *Doislamskie Verovaniya i ih Perejitki u Kirgizov*, Frunze: Akademiya Nauk Kirgizskoy SSR İnstitut İstorii, 106.
- Bayaliev, T., D. (1981). *Religiozne Perecitki u Kirgizov i ih Preodolenie*, Frunze: İlim, 26.
- Bayat, F. (2006). *Oğuz Destan Dünyası*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 148.
- Bayat, F. (2009). Mitolojik zıtlık paradigmasında baba-oğul mücadelesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 63-70.
- Baycigitov, K. (1985). *Kırgız Mifleri, Ulaştıkları cana Legendaları*, Frunze: İlim Basması, 38, 144
- Baydemir, H. (2010). Özbek folklorunda rekabet ve yarış, *Acta Turcica (Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi)*, II/1, (Kültür Tarihimizde Yarış), 47-58.

- Baymırzaev, B. (1995). S. Karalaev, epik ırçı, **Alp Manasçı S. Karalaev'din Tuugan Kününün 100 Cıldığına Arnalgan El Aralık İlimki Konferentsiyanın Tezisteri, 13-14 Ekim 1994, Bişkek**, Bişkek: "Manas-1000" Mamlekettik Direkçiyası İlimiy-Propagandalık "Muras" İşker Dolbooru Adabiyat Cana İskusstvo İnstitutu, 9, 10.
- Bayram, B. (2004). **Alankay Batır Destanı (Metin-İnceleme)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Becker, U. (1994). **The Element Encyclopedia of Symbols**, Great Britain: Element Books Limited Longmead, Shaftesbury Dorset, 180, 181
- Bekki, S. **Türk mitolojisinde kurban**, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/salahaddin_bekki_kurban.pdf adresinden 24 Ocak 2015 tarihinde alınmıştır.
- Bekki, S. (2004). Türk halk anlatılarında ölüm ruhu motifi, **Millî Folklor**, 8(62), 53-66.
- Bekki, S. (2007). **Maaday-Kara Destanı**, Elazığ: Manas Yayıncılık, 278-284, 293, 296, 300, 301, 305, 306, 326, 327, 402-404, 412-414, 415, 416, 419, 426, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 522, 524, 525, 528-530, 531-534.
- Berdibayev, R. (1982). **Kazak Eposı**, Almatı: Gılım Basımevi, 69, 107.
- Berdibay, R. (2002). **Destan-Halk Hazinesi**, (Yay. Koor.: Doğan A.), Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15.
- Beydili, C. (2003). **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, (Çev.: Eren Ercan), Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 618.
- Blake, P.,-Frye, R., N. (1949). History of the nation of the Archers (The Mongols) by Grigor d'Akanč, **HJAS**, XII, 291.
- Bogoraz-Tan, V., G. (1936). Osnovnie tipı folkloru severnoy Evraziyi i severnoy Ameriki, **Curnal Sovetskiy Folklor**, No: 4-5, 44.
- Bonnefoy, Y. (Yöneten) (2000). **Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, Ankara: Dost Kitabevi, 375.
- Boratav, P., N.,-Bazın, L. (1989). **Aventures Merveilleuses Sous Terre et Ailleurs de Er-Töshtük le Geant des Steppes**, Unesco: 16, 17, 18.
- Boratav, P., N.,Bazın, L. (1995). **Er Töshtük, Manas Destanı Üzerine İncelemeler (Çeviriler-I)**, (Yay. Haz.: Fikret Türkmen) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 230, 236, 237-239.
- Boratav, P., N. (2002). **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 181.
- Bowra, C. M. (1930). **Tradition and Design in Iliad** .

- Buluç, S. (1979). Şaman, Şamanizm, *İslâm Ansiklopedisi*, XI, İstanbul.
- Büyükoflaz, R. (2004). *Halk Anlatmalarında Elma Motifi Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Caferoğlu, A. (1953). Türk onamastiğinde 'at' kültü, *Türkiyat Mecmuası*, X, 1951-1953, İstanbul, 201-212.
- Callaway, H. (1868). *Nursery Tales and Traditions of the Zulus*, Londra: ?, 331.
- Campbell, J. (2013). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (Çev.: Sabri Gürses), İstanbul: Kabalcı, 42, 51, 65, 66, 73, 74, 77, 95, 96, 107, 108, 113, 114, 251-253, 375, 376.
- Caparov, Ş. (2011). *Adam Attarı-El Baylığı*, Bişkek:MTMİ, 114-115.
- Caynakova, A., Akmatalliev, A. (2010). *Manas Baatırdık Epos Sayakbay Karalaev'din Variantı Boyunça*, Bişkek: Turap, 10, 11, 16.
- Cicioğlu, N., M. (2010). *Kırgız Halk Destanı "Kız Saykal" (İnceleme, Metin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek.
- Coldoşev, A. (2006). *Bayırkı Kılımdardagı Altay, Yenısay, Teñirtoó Kırgızdarının Tarihi*, Oş: ?.
- Cumaliev, K. (1964). Manas cana Manasçı, *Sovettik Kırgızstan*, 26 Temmuz 1964.
- Cumbur, M. (1982). Folklorumuzda 'geyik' motifi üzerine, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II, Halk Edebiyatı*, 71-95.
- Cusupov, K., Kuşubekov, K., Apışev, M. (1994). *Kırgız Sancırası*, Bişkek: ?, 178.
- Cusupov K. (1995). *Kırgızdar-III*, 466, 468, 470, 471.
- Czaplicka, M., A. (1914). *Aboriginal Siberia*, Oxford: Oxford University Press, 233-238.
- Çelik, Ş. (2010). *Cañıl Mirza Destanı'ndaki Epik Unsurlar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çelik, Balıkcı, Ş. (2012). Camgırçı Han örneğinden hareketle Kırgız destanlarında tarihî şahsiyetler, *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 5(3), 43-50.
- Çeribaş, M. (2011a). *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 6, 7, 8, 108.
- Çeribaş, M. (2011b). Erlik'ten Şöklı Melik'e Türk destanlarında düşman unsurlar ve Dede Korkut boylarında kâfirler, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2011(192), 195-210.
- Çeribaş, M. (2011c). *Kırgız Sözlü Edebiyatında 'Akıyneke' Türü İle Türk Sözlü Edebiyatındaki Maniler Üzerine, Akademik Bakış Dergisi*, (27),

<http://www.akademikbakis.org/eskisite/27/02.pdf> adresinden 11 Temmuz 2014 tarihinde alınmıştır.

- Çeribaş, M. (2012a). *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 6, 16, 18, 37, 40, 50-55, 56, 58, 69-71, 70, 111, 143, 150, 151, 154, 155, 173, 185, 193, 208.
- Çeribaş, M. (2012b). Kırgız şecerecelik geleneğinde Türk boyları meselesi ve Oğuz Kağan, *Türk Kültürü*, Yeni Seri V(1), 2012/1, 61-78.
- Çeribaş, M. (2013). Kırgız Türklerinin mitlerinde ve efsanelerinde olağanüstü varlıklar, bu varlıklara dair anlatmalar ve inanmalar, *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı*, (Ed.: Bülent Gül, Ferruh Ağca, Faruk Gökçe), Ankara: Öncü Kitap, s. 173-200.
- Çetin, İ. (1997). *Türk Edebiyatında Hz. Alî Cenknâmeleri*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 407-410, 413, 414.
- Çetin, İ. (1998). Türk destan kahramanları ve Köroğlu, *Millî Folklor*, 5(39), 46-52.
- Çevirme, H.-Sayan, A. (2005). Alkarısı inanmaları ve Bilim, *Millî Folklor*, 9(65), 67-72.
- Çınar, A., A. (1995). Divanu Lügati't-Türk'te at kültürü, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, (Haz.: Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Resim Matbaacılık, 148.
- Çınar, A., A. (2002). Türk destanlarında alp tipi at, *Millî Folklor*, 7(56), 153-157.
- Çimpoş, L. (1997). *Dastannıy Epos Gagauzov*, Kişinev: ?, 36
- Çobanoğlu, Ö. (2007). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara: Akçağ, 92, 95, 343, 344.
- Çoruhlu, Y. (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalcı, 153, 154, 163, 164.
- Çoruhlu, Y. (2014). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Konya: Kömen, 30, 42, 52, 61.
- Daş, A. (1996). Türklerde ad koymanın dini ve milli boyutu, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1).
- Dégh, L. (2006). Halk anlatısı (Çev.: Zerrin Karagülle), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, (Yay. Haz.: Öcal Oğuz vd.), Ankara: Geleneksel Yayıncılık, s. 203-234.
- Demirbilek, S. (2005). Kutadgu Bilig'de at kültürü, *Millî Folklor*, 9(68), 134-138.
- Demirel, H. (2010). *Türk Destanlarında Güzellik-Destan-Masal ve Din Unsurları ile Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 88, 100.
- Dessanlar* (1982). Aşgabat: Türkmenistan Neşriyatı, 196-199, 203.
- Direnkova, N., P. (2014). *Altay ve Teleüt Türklerinde Şamanizm*, (Çev.: Bağcı A.), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 15, 17, 19, 23, 24, 27, 28, 30, 31, 106-108, 122-146.

- Dilçin, C. (1997). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 39, 73.
- Dilek, İ. (2002). *Altay Destanları-I*, Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları, 268-272, 313, 314
- Dilek, İ. (2010). Sibiryâ Türk destanlarında kahramanın yeraltı ve gökyüzü dünyalarıyla ilişkileri üzerine bazı tespitler, *Millî Folklor*, 11(85), 46-56.
- Dilek, İ. (2014). *Resimli Türk Mitolojisi Sözlüğü: Altay/Yakut*, Ankara: Grafiker, 49, 51, 53, 77, 87, 141, 142, 176, 177.
- Divitçioğlu, S. (2003). *Oğuz'dan Selçuklu'ya (Boy, Konat ve Devlet)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 41.
- Dcunuşalieva, A. (2009). *Kırgız Destanı Er Eşim'deki Sıfat-Filer ve Kullanımları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bişkek.
- Doğan, S. (2009). *Kırgız Masalları (Metin-İnceleme)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dundes, A. (1998). Doku, metin ve konteks, (Çev.: Metin Ekici), *Millî Folklor*, 5(38), 106-119.
- Durkheim, E. (1937). *Les formes elementaires de la vie religieuse. Le systeme totemique en Australie*, Paris: ?, 190.
- Durmuş, İ. (2004). İskitlerde ölü gömme geleneği, *Millî Folklor*, 8(61), 21-29.
- Duvarcı, A. (2005). Türklerde tabiat üstü varlıklar ve bunlarla ilgili kabuller, inanmalar, uygulamalar, *Bilig*, (32), 125-144.
- Duymaz, A. (1998a). Dede Korkut Kitabında Alp'liğe geçiş ve topluma katılma törenleri üzerine bir değerlendirme, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1(41), 39-50.
- Duymaz, A. (1998b). Anadolu ve Balkan Türklerinin halk anlatmalarında mitolojik bir kuş: Zümrüdü Anka, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 91-97.
- Duymaz, A. (1998c). Tekerlemelerin kökeninde Şamanizm unsurları, *Millî Folklor*, 5(37), 114-120.
- Duymaz, A. (2005). Oğuz Kağan Destanı'ndan Dede Korkut'a toy geleneğinin simgesel anlamı ve Türk paylaşım modeli, *Karadeniz Araştırmaları*, (5), 37-59.
- Duymaz, A. (2008). Türk folklorunda dış ruh tasarımı, *Bilig*, (45), 1-22.
- Ebubekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devadarî; *Dürerü't-Tican ve Gurerü Tevârih'z-Zaman*, 'Damad İbrahim Paşa Kitaplığı', nu. 913.
- Ekici, M. (1995). *Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri İle Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 6, 12

- Ekici, M. (1999). Anadolu sahası Köroğlu anlatmalarında kadın tipler, *Millî Folklor*, 6(44), 10-17.
- Ekici, M. (2000). Dede Korkut Kitabı'nda kadın tipleri, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (19-21 Ekim 1999 Ankara)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 126-129.
- Ekici, M. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*, Ankara: Akçağ, 123.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*, (Çev.: Birkan İ.), Ankara: İmge, 59, 64, 65, 91, 190, 195, 196, 223, 282, 291, 292, 343, 511.
- Eliade, M. (?). *Kutsal ve Dindışı*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları, 29, 157.
- Eliade, M. (1994). *Ebedi Dönüş Mitosu*, Ankara: İmge Kitabevi, 137.
- Eliade, M. (2009). *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 180.
- Eliade, M. (2011). *Demirciler ve Simyacılar*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 28.
- Elian, K. (1940). *Raznoobraznie povestvonnaya. SB. Drevnie avtorı o Sredney Azii*, Taşkent: ?, 23, 24.
- Elçin, Ş. (1997a). Türk atasözlerinde at, *Halk Edebiyatı Araştırmaları-II*, Ankara: Akçağ, 429-435.
- Elçin, Ş. (1997b). Türk destan, masal ve hikâyelerinde atla ilgili inanışlar, *Halk Edebiyatı Araştırmaları-II*, Ankara: Akçağ, 525-528.
- Elçin, Ş. (1997c). Türklerde atın armağan olması, *Halk Edebiyatı Araştırmaları-II*, Ankara: Akçağ, 518-524.
- Enç, M. (1980). *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 47.
- Erdem, M. (2005). *Kırgız Türkleri Dinî ve Sosyal Hayat*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 296.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1999a). *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 15, 16, 21, 24, 53, 54, 58, 63, 66-67, 75, 97, 135, 179, 198.
- Ergin, M. (1999b), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 100.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı-I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 73, 74, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 126, 136, 150, 160, 179, 193, 207, 221, 225, 226, 229, 234, 243-251.

- Ergun, M. (1995). Manasçılık mektepleri, **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni, Ankara-Konya 21-26 Haziran 1995**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 99, 100, 102, 103.
- Ergun, M., İbrahimov, G. (1996). **Başkurt Halk Destanı Ural Batır**, Ankara: Türksoy Yayınları, 1, 17-33, 21, 55-57, 79, 135, 147, 175, 231, 233, 259-261, 321-333.
- Ergun, M. (1997a). Manas üçlemesinde ad verme geleneği ve bu geleneğin Türk kültürü içindeki yeri, **Manas 1000 Bişkek Bildirileri (Bişkek, 26-31 Ağustos 1995)**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 93, 96, 98.
- Ergun, M. (1997b). **Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş**, Konya: ?.
- Ergun, M., İbrahimov, G. (2000). **Başkurt Halk Destanları**, Ankara: Türksoy Yayınları, 29, 30, 31, 32, 34, 133, 154, 181, 254, 255, 287, 298, 300-321, 310, 322, 443, 444, 445.
- Ergun, M., Aça, M. (2004). **Tıva Kahramanlık Destanları-I**, Ankara: Akçağ, 179, 180.
- Ergun, M. (2006). **Şor Kahramanlık Destanları**, Ankara: Akçağ, 38, 39, 40, 452-455.
- Ergun, M. (2013). Geleneksel kültürümüzde defin kazanı, **Bengü Bitig** (Dursun Yıldırım Armağanı), Ankara: Öncü Kitap, 289-300.
- Ergun, P. (2005). Altay destanlarında ve Anadolu Türk masallarında Tastarakay-Keloğlan, **Millî Folklor**, 9(68), 78-84.
- Ergun, P. (2010). **Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın**, Konya: Kömen Yayınları, 121, 124.
- Ergun, P. (2012). **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 26-45, 27, 382.
- Erhat, A. (2013). **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 11, 53, 54, 139, 182, 241, 251, 258.
- Er Töştük** (1956). Frunze: Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitütü, Kırgızstan Mamlekettik Basması, 3, 4, 6, 7, 8.
- Er Töştük** (1969). Frunze: Mektep Basması, 5, 7.
- Er Töştük** (1996). Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Şam Basması, 5, 6, 7, 8, 435.
- Esin, E. (1969). *Evren (Selçuklu sanatı evren tasvirinin Türk ikonografisinde menşe'leri, Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. (I), 161-182.
- Esin, E. (2001). **Türk Kozmolojisine Giriş**, İstanbul: Kabalcı.
- Esin, E. (2004). **Türk Sanatında İkonografik Motifler**, İstanbul: Kabalcı, 258.

- Estés, C., P. (2013). *Kurtlarla Koşan Kadınlar (Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler)*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 140.
- Eşimkul Menen Zuura, Kırgız Destanları 5.** (2007). (Anlatan: Cumagül Naruzbayev, Haz.: Fatma Çelebi), Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları, 18-147.
- Evseev, V., Y. (1957). *İstoričeskie Osnovi Karelo-Finskogo Eposa*, Kniga 1., M.-L., 100.
- Eyice, S. (1969). *Çorum'un Mecidözü'nde Âşık Paşa Oğlu Elvan Çelebi Zâviyesi, Türkiyat Mecmuası*, (XV), 227.
- Falev, P. A. (1922). *Vvedeniya v İzučenie Tyurkskih Literatur i Nareçiy*, Taşkent: ?, 17.
- Fedakar, S. (1999). *Erali ve Şirali Destanı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Fedakar, S. (2003). *Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han Destanı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Fletcher, S., E. (1954). *The American Indian*, New York: ?, 86.
- Forster, E., M. (1985). *Roman Sanatı*, (Çev.: Ünal Aytür), İstanbul: Adam Yayınları, 128.
- Frazer, J., G. (2004). *Altın Dal-I (Dinin ve Folklorun Kökenleri)*, (Çev.: Mehmet H. Doğan), İstanbul: Payel Yayınları, 111, 121, 122, 248.
- Frazer, J., G. (2012). *Altın Dal-II (Dinin ve Folklorun Kökenleri)*, (Çev.: Mehmet H. Doğan), İstanbul: Payel Yayınları, 175, 210, 269-270, 269-295, 277, 278, 295-297, 305.
- Freud (1971). *Totem ve Tabu*, (Çev.: Niyazi Berkes), İstanbul: Remzi Kitabevi, 12, 120.
- Frobenius, L. (1904). *Das Zeitalter des Sonnengottes*, Berlin: ?, 85.
- Garriyeva, A., vd. (1993). *Türkmen Halk Dessanları I*, Aşgabat: Türkmenistan Neşiriyatı, 166-168.
- Gennep, A. V. (1917). *La Farmation des Légendes*, Paris: ?, 284.
- Greene, T. (1998). Epik normlar, (Çev.: F. Gülay Mirzaoğlu), *Millî Folklor*, 5(38), 129-135.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk Medeniyeti Tarihi* (Haz.: Kâzım Yaşar Koprıman-Afşar İsmail Aka), İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 153-155, 259, 260, 264.
- Gökyay, O., Ş. (2004). *Dedem Korkudun Kitabı*, Ankara: MEB Yayınları, CDXVI, CCCXCIV, CCCLXXXVI, 28,32, 73.
- Gusev, V., E. (1967). *Estetika Folkloru*, Leningrad, ?.
- Güldana-Askazan Baatır, Kırgız Destanları 10.** (2012). (Haz.: Egimbayeva S., Akt.: Karadavut Z.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 39, 41, 45-47.

- Gülensoy, T. (1994). Türklerde 'ad verme geleneği' ve 'Hektor', *Millî Folklor*, 3(22), 5-7.
- Gülensoy, T. (2011). *Manas Destanı*, Ankara: Akçağ, 129.
- Gültepe, N. (2013). *Türk Kadın Tarihine Giriş*, İstanbul: Ötüken, 249.
- Güneş, A. (2012). *Oğuz Grubu Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın*, Ankara: Berikan, 27-66.
- Günşen, A. (2007). Gizli dil açısından Alevîlik-Bektaşîlik erkân ve deyimlerine bir bakış", *Turkish Studies*, 2(2), 328-350.
- Gürsel, S. (1966). Er-Töştük Destanı, *Yeni Dergi*, (23) (Masal ve Edebiyat Özel Sayısı), 135-139.
- Gürün, K. (1984). *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, ?: Bilgi Yayınevi, 561.
- Hangalov, M. N. (1903). *Balaganskiy Sbornik: Skazki, Poverya i Nekotorie Obryady u Severnih Buryat*, Tomsk: ?, 260-271.
- Harva, U. (1955). *Les Représentations Religieuses Des Peuples Altaïques*, Paris: ?, / Helsinki, 1938 (Almanca Baskı), 147, 466.
- Haymes, E., R. (2010). *Sözlü Destan*, (Çev.: Çelik A.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 12, 13, 19.
- Homerios (2001). *Odyseia*, (Türkçesi: Erhat A., Kadir A.), İstanbul: Can Yayınları, 274, 325-327.
- Heredotos (2013). *Tarih*, (Çev.: Ökmen M.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 322-324, 328.
- İbrayev, Ş. (1997). *Poetika Oguzskogo Geroïçeskogo Eposa*, Almatı: Gılım Basması, 12.
- İbrayev, Ş. (1998). *Destanın Yapısı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 66, 67, 74, 75, 79, 82, 91, 133, 136, 270, 271, 273, 274, 279.
- İliç, Y. (2002). *Kırgız Halk Destanı Er Töştük (Gramer-Metin-Çeviri-Dizin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İnan, A. (1998a). Manas destanında aş-yog merasimi, *Makaleler ve İncelemeler-I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 121-124.
- İnan, A. (1998b). Türk düğünlerinde exogamie izleri, *Makaleler ve İncelemeler-I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 341, 344, 345.
- İnan, A. (1998c). Türk folklorunda Simurg ve Garuda, *Makaleler ve İncelemeler-I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 350.
- İnan, A. (1998d). Dede Korkut Kitabındaki bâzı motifler ve kelimelere ait notlar, *Makaleler ve İncelemeler-I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 183.

- İnan, A. (1998e). Kazak-Kırgızlarda yeğenlik hakkı, **Makaleler ve İncelemeler-I**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 289.
- İnan, A. (1998f). Al ruhu hakkında, **Makaleler ve İncelemeler-I**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 259-267.
- İnan, A. (2000). **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 15, 16, 21, 46, 80, 167, 174.
- İnayet, A. (2007). **Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz / Celmoğuz**, İzmir: Külcüoğlu Kültür Merkezi Yayınları, 70, 77-81.
- İusumbeli, İ. (2005). Gagauz Türklerinin mitolojisi üzerine bir deneme, **Millî Folklor**, 9(68), 208-221.
- James, W. (2013). **Törensel Hayvan**, (Çev.: Sevda Çalışkan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 205.
- Johanson, L. (2001). **Discoveries on the Turkic linguistic map**. Stockholm: SwedishResearch Institute in Istanbul, 26.
- Jirmunskiy, V., M.-Zarifov, H., T. (1947). **Uzbekskiy Narodniy Geroïçeskiy Epos**, Moskova: Ogiz, 380-381.
- Jirmunskiy, V., M. (1960). **Skazanie ob Alpamişe i Bogatırs kaya Skazka**, Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, 163-169, 219.
- Jirmunskiy, V., M. (1962). **Narodniy Geroïçeskiy Epos**, Moskova-Leningrad: ?.
- Jirmunskiy, V., M. (1998). Epik gelenek, (Çev.: Kaynarca O. S.), **Millî Folklor**, 5(37), 171-176.
- Jirmunskiy, V., M. (1999). **Sravnitelnoe Literaturovedeniye**, L.: ?, 208.
- Jirmunskiy, V., M. (2011). **Türk Kahramanlık Destanları I.-II. Bölüm**, (Çev.: Mehmet İsmail, Hülya Arslan-Erol), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 26, 32, 34, 37, 38, 83-84, 345, 348, 350, 355.
- Kaada Salttar Ak Batalar**, El Adabiyatı Serisi, C. 29. (2003). Bişkek: Şam Basması, 164.
- Kafesoğlu, İ. (1980). **Eski Türk Dini**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 9-10, 13-19.
- Kafesoğlu, İ. (2012). **Türk Millî Kültürü**, İstanbul: Ötüken, 211, 212, 251.
- Kalafat, Y. (2010). **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara: Berikan Yayınları, 106.
- Kalenderoğlu, İ. (2010). **Mamay**, Ankara: Türksoy, LIX.
- Karabaş, S. (1981). **Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru**, Ankara: O.D.T.Ü (Fen ve Edebiyat Fakültesi) Yayınları, 190, 302.

- Karadavut, Z. (2002). *Köroğlu'nun Ortaya Çıkışı*, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 96, 97, 98, 100, 101.
- Karadavut, Z. (2006). *Kırgız Masalları*, Konya: Kömen, 3-5.
- Karadavut, Z., YEŞİLDAL, Ü., Y. (2007). Anadolu-Türk folklorunda geyik, *Millî Folklor*, 10(76), 102-112.
- Karadavut, Z. (2010). Kırgız masallarında mitolojik unsurlar, *Millî Folklor*, 11(85), 71-80.
- Karadavut, Z. (2013). *Kırgızlarda ad verme geleneği, Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri (Saim Sakaoğlu Armağanı)*, (Ed.: Metin Ergun), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 277.
- Karalayev, S. (2010). *Manas*, Bişkek: Turar, 92, 276.
- Karatayev, O., Eraliyev, S. (2005). *Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük*, Bişkek: ?, 17.
- Kaskabasov, S. (?). *Kazak Halık Prozası*, ?: ?, 208.
- Kaskabasov, S. (1972). *Kazahskaya Volşebnaya Skazka*, Alma-Ata: ?, 72.
- Kataş, S., S. (1978). *Mifi, Legendı Gornogo Altaya*, Gorno-Altaysk: ?, 33.
- Kayhan, Ş. (2005). *Manas Destanı'nın Tarihî Tabakaları*, Akçağ: Ankara, 47, 72.
- Kayıpov, S. (1990). *Problemi Poetiki Eposa "Er Tyoştyuk"*, Çast I, Giperbola, Sravnenie, Frunze: İlim, 7, 34, 56, 57.
- Kayıpov, S. (2009). *Folklor Üzerine Yazılar*, ?: ?, 60, 61, 75.
- Kazak Adibiyatının Tarihi*, (1960). Alma-Ata: Kazgoslitizdat, 223.
- Kazak Halık Adebieti-Ertegiler, 4. c.* (1989). Almatı: ?.
- Kazahskiy Folklor v Sobranii G.N. Potanina*, (Red.: Palgova Z. N.). (1972). Alma-Ata: İzdatelstvo "Nauka", 104-109, 109-112.
- Kebekova, B. (1985). *Kırgız, Kazak Akındarının Çıgarmaçılık Baylanışı*, Frunze: İlim Basması, 180.
- Kebekova, B., Tokombayeva, A. (2007). *Kırgız El Comoktoru*, Bişkek: ?, 185.
- Kıdırbayeva, B., Muratoy, A. (1998). Alplara mahsus evlilik, (Akt.: Mehmet Aça), *Millî Folklor*, 5(37), 79, 80, 81.
- Kırgız Adabiyatının Tarihi-I*, (2004). (Akmataliev, A., Caynakova, A., Cumabaeva, İ., Kebekova, B., Kıdırbaeva, R., Kırbaşev, K., Musaev, S., Şarşenaliev, Ö., D.) Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, 463, 465, 470, 471, 472, 473, 474, 480, 607.

- Kırgız Adabiyatının Tarihi-II**, (2004). (Akmataliev, A., Caynakova, A., Cumabaeva, İ., Kebekova, B., Kızırbaeva, R., Kırbayev, K., Musaev, S., Şarşenaliev, Ö., D.), Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, 139, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 389, 390, 391, 427, 428, 607.
- Kırgız Adabiyatının Tarihi-III**, (2004). (Akmataliev, A., Caynakova, A., Cumabaeva, İ., Kebekova, B., Kızırbaeva, R., Kırbayev, K., Musaev, S., Şarşenaliev, Ö., D.), Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 33, 34, 35, 36, 38, 41, 43, 44.
- Kırgız Cergesi Entsiklopediya** (B.Red.: Borbugulov, M.) (1990). Frunze: ?, 29, 37, 60, 119, 142, 144-145, 146, 234-235, 274, 311, 329.
- Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki**, (1973). (Baykocayev S., Zakirov S., Taştımirov C.), Frunze: İlim, 285, 286, 305, 391, 393, 394.
- Kırgız Sovet Entsiklopediyası, (1977)**. Frunze: ?, 293.
- Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzdügü** (Red.: Abduldaev, E., İsaev, D.) (1969). Frunze: Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitutü, 151.
- Klyashstorniy, S., G. - Sultanov, T., İ. (1992). **Kazakhstan Letopis Trehıyaçetiy**, Alma-Ata: 1992, 144-145.
- Koppers, W. (1995). İlk Türklük ve ilk İndo-Germenlik, **Belleten**, 5(20), 439-525.
- Koroglu, H. G. (1983). **Vzaimosvyazi Eposa Narodov Sredney Azii, İrana i Azerbaycana**, M.: ?, 45.
- Kozan, A., Bilgili, R. (2013). Hz. Ali'nin menkıbevî hayatına dair bir destan: Dâstân-ı Ejderhâ ve İslâmî dönem Anadolu Türk kültürüne yansımaları, **Turkish Studies**, 8(5), 465-490.
- Köksal, H. (2002). Türk destanlarında bazı ortak motifler, **Türkler Ansiklopedisi**, (Ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 591.
- Köroğlu, H. (1998). Depegöz ve Polifem, **Millî Folklor**, 5(37), 39-46.
- Köprülü, F., M. (2002). Millî Türk destanı, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları** (Haz. Sakaoğlu S., Duymaz A.), Ötüken: İstanbul, s. 13-17.
- Köse, N.; **Kococaş Destanı**, ? : ?, 193-475.
- Ksenefontov, G., V. (2011). **Yakut Şamanlığı**, (Çev.: Atilla Bağcı), Konya: Kömen Yayınları, 47-70
- Kuanışbayeva, A. (2002). **Formül Nazariyesi ve Koblandır Batır Destanındaki Formüller**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Kudaybergenov, K. (1966). *Kırgız el dastandalarının negizgi tipleri*, **Ala-Too**, No: 11, 153-158.
- Kulamshaeva, B. (2008). *Kırgız Hikâye ve Destanlarında Anlatı Zamanları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kurtoğlu, O. (2009). Klasik Türk şiirinde saç, **Millî Folklor**, 10(81), 89-99.
- Luthi, M. (1962). **Märchen**, Stuttgart: ? 18.
- Lüthi, Max (1996). Halk masallarında yüzeysellik, **Millî Folklor**, 4(29-30), 81-90.
- Lvova, E., L.-Oktyabrskaya İ., V.-Sagalayev, A., M.-Usmanova, M., S. (2013). **Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri (Kâinat ve Zaman. Nesneler Dünyası)**, (Çev.: Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları, 166, 167, 169, 170, 172-173.
- Mahmud, Kaşgarlı (2013a). **Divanü Lûgat-it Türk (Çeviri, Cilt I-II-III)**, (Çev.: Atalay B.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, I/34-35, I/48-49, I/331, I/395, II/133, III/40, III/143, III, 221, III/227, III/309.
- Mahmud, Kaşgarlı (2013b). **Divanü Lûgat-it Türk (Dizin, Cilt IV)**, (Çev.: Atalay B.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Maksutov, B. (2005). **Babalardın Bayanı, El Baatırları, Cetekçilerge, 21 Suroo**, Bişkek: Biyiktik, 74-75, 76, 77, 78, 79, 80, 81.
- Mamay, Cusup (2004). **Manas**, Şincan: ?, 9.
- Mambetakun, M. (2009). **Kırgız El Ooz Adabiyatının Pamir Mektebi**, Urumçi: Şincan El Basması, 175, 176, 177, 185-187, 184.
- Mammetyazov, B., Durdiyeva, A. (1976). **Kasım Oglan, Gövher Gız ve Şıralı Beg**, Aşgabat: İlim Neşriyatı.
- Mammetyazov, B. (1990). **Görogli Türkmen Gahrımançılık Eposı**, Aşgabat: Türmenistan Neşriyatı.
- Manas Eposu**, I. Tom, http://bizdin.kg/kg/books/item/51-manas_sk1, http://bizdin.kg/elib/kitepter/html/manas/manas_sk1/section1.html#title3 adresinden 12 Ocak 2014 tarihinde alınmıştır.
- Manas Entsiklopesiyası**, I. Tom (1995). Bişkek: Kırgız Entsiklopediyasının Başkı Redaktsiyası "Muras" İlimiy-Propagandalık İşker Dolbooru, 115, 223.
- Manas Entsiklopesiyası**, II. Tom (1995). Bişkek: Kırgız Entsiklopediyasının Başkı Redaktsiyası "Muras" İlimiy-Propagandalık İşker Dolbooru, 186, 190, 369, 370.
- Manof, A. (2001). **Gagauzlar (Hristiyan Türkler)**, (Çev.: Acaroğlu M., T.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 72, 76.

Marks i Engelso Literature (1958). M.: Gospolitizdat, 113.

Maynagaşeva, V. E. (1965). **Obraz Huu-İney v Hakasskom Geroişeskom Epose**, sb. İssledovaniya po Yazıku i Folkloru, Vip. 1, Novo-Sibirsk, 203.

Mendirman, Kırgız Destanları 4, (Haz.: Abdılbaçan A., Aynek C.; Akt.: Öztürk A., Ö.), (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 34-45.

Menges, K. H. (1959). **Das Sojonische und Karagassische**, J. Deny (Haz.), *PhTF I.* 640-670, 640

Mokeyev, E. (1995). Manas Destanında at isimleri, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, (Haz.: Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Resim Matbaacılık, 289, 291, 293.

Mor, G. (2008). Türk destanlarında, hikâyelerinde ve Kırgız, Uygur, Makedonya-Kosova Türkçesinde, at ile ilgili atasözleri üzerine bir araştırma, **Turkish Studies**, 3(2), 515-544.

Mukusheva, R. (2013); Kazak ve Macar masalları bağlamında folklordaki şaman bakiyesinin karşılaştırılması:

[http://editorkadiryilmaz.blogspot.com.tr/2013/08/kazak-ve macar-masallar-baglamnda.html](http://editorkadiryilmaz.blogspot.com.tr/2013/08/kazak-ve-macar-masallar-baglamnda.html) adresinden 25 Mayıs 2014 tarihinde alınmıştır.

Murataliev, M. (1976). **Baatırdık Kence Epostordun Tilindegi Bötönçölüktör**, Frunze: İlim Basması, 10, 11, 12, 14-39.

Musaev, S., Taştemiroy, C., Malenov, B. (1959). **Kırgız Adabiyatı**, Orto Mektepterdin 9-Klassı Üçün, Üçüncü Basılışı, Frunze: ?, 59.

Musaev, S. (1995). The Epos Manas, **Entsiklopedişeskiy Fenomen Eposa Manas / Encyclopaedical Phenomenon of Epos Manas**, Bişkek: Muras, 276-294.

Muytueva, V., A., Çoçkina, M., P. (1996). **Altay Cañ**, Gorno-Altaysk,: Gorno Altayskaya Tipografiya, 15.

Nagy, G. (1976). Formula and meter, **Oral Literature and Formula**, (Edt. by Benjamin Stolz (and Richard Shannon) University of Michigan,.

Nurmatov, M. (2008). **Kırgız Türkçesindeki Deyimler (Aktarma-İnceleme)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Nurmemmet, A. (Yayınlayan-Aktaran) (1996). **Göroğlu (Türkmen Halk Destanı)**, 1. Cilt, Ankara: Bilig Yayınları, 7-31, 69-71, 71-79.

Nurmuhammedoğlu, N-B. (1991). **Hoca Ahmed Yesevi Türbesi**, (Yay. Haz.: Bice, H.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 10.

Obozkanov, A. (1995). Sayakbay Karala Uulunun tökmölük önörü, **Alp Manasçı S. Karalaev'din Tuugan Kününün 100 Cıldığına Arnalgan El Aralık İlimki**

- Konferentsiyanın Tezisteri, 13-14 Ekim 1994, Bişkek**, Bişkek: “Manas-1000” Mamlekettik Direkçiyası İlimiy-Propagandalık “Muras” İşker Dolbooru Adabiyat Cana İskusstvo İnstitutu, 11.
- Ocak, A., Y. (2003). **Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 179-182, 226-230.
- Oğuz, Ö. (1996). Dede Korkut Boylarında ‘Usun Koca Oğlu Segrek Boyı’nın tahlili, **Bilig**, (3), 138-143.
- Oğuz, Ö. (1997). Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabı’nda kardeşler arası ilişkiler, **Manas 1000 Bişkek Bildirileri (26-31 Ağustos 1995)** (Yay. Haz.: Ogün Atilla Budak), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997, s. 139-145.
- Oğuz, Ö. (1999). Lord Raglan’ın geleneksel kahraman kalıbı ve Basat, **Millî Folklor**, 5(41), 2-7.
- Okladnikov, A., P. (1951). Kon i znamya na lenskiĥ pisanitsah, **Tyurkologičeskiy Sbornik**, (I), Moskva: ?, 146.
- Olrik, A. (2006). Halk anlatılarının epik kuralları, (Çev.: Aziz Erkan), **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, (Yay. Haz.: Öcal Oğuz vd.), Ankara: Geleneksel Yayıncılık, s. 98-111, 101, 107-108.
- Onay, A., T. (1996). **Türk Şiirlerinin Vezni**, (Haz.: Kurnaz C.), Ankara: Akçağ, 7.
- Orazbakuulu, S. (1978). **Manas**, C.I, Frunze: ?, 15-21.
- Orozobaev, M. (2014). **Kırgızcadaki İslam Öncesi Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 140-141, 154, 156.
- Orozobekova, C., K. (1997). **Manas Eposundaki Tulparlardin Körköm Obrazdarı**, Bişkek: Kırgızstan-Soros Fondu, 11.
- Ostroumov, N. (?). **Noviye Variantı Syujeta O polifeme (Odnoglazom)**
- Ögel, B. (1976). Keloğlan masal motifinin eski Türk kökenleri, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi**, Ankara: ?, 37.
- Ögel, B. (2000a). **Türk Kültür Tarihine Giriş-4**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 243.
- Ögel, B. (2000b). **Türk Kültür Tarihine Giriş-6**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 199.
- Ögel, B. (2002). **Türk Mitolojisi-II**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 19, 68, 69, 70, 77, 84, 129, 169, 178, 179, 564, 565, 566.
- Ögel, B. (2003). **Türk Mitolojisi-I**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 108, 111, 539, 540, 541, 595, 596, 597, 598.
- Örnek, S., V. (1973). **Budun Bilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2.

- Örnek, S., V. (1979). **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 11.
- Örnek, S., V. (1995). **Türk Halkbilimi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 149.
- Özcan, D. (2013). Türk destanlarında kardeşlik üzerine bir değerlendirme: Şakir-Şakirat ve Segrek-Eğrek örneği”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 6(2), 123-130
http://sosyaldergi.usak.edu.tr/Makaleler/1865516760_2013_2makale6.pdf
adresinden 23 Ocak 2015 tarihinde alınmıştır.
- Özcan, A. O. (2012). **“Zonguldak'ta "Kırk Kulplu Kazan" Efsanesi, 14.03.2012**,
<http://www.pusulagazetesi.com.tr/index.php?hayns=2&yazilim=makaleler&osmanli=yazar&id=3107&start=7> adresinden 02 Temmuz 2014 tarihinde alınmıştır.
- Özkan, İ. (1989). **Abdurrahman Han Destanı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 42.
- Özkan, İ. (1997a); Köroğlu Destanı’nda kahraman ve atının doğumu ile ilgili motiflerin tahlili, **Türk Dili**, (549), 223-233.
- Özkan, İ. (1997b). Manas ve Altın Arığ Destanı’ndaki motifler, **Manas 1000 Bişkek Bildirileri (26-31 Ağustos 1995)**. (Yay. Haz.: Ogün Atilla Budak), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 147-157, 156
- Özkan, İ. (2013). Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı, **Bengü Bitig** (Dursun Yıldırım Armağanı), Ankara: Öncü Kitap, 467-477.
- Parry, M. (1928). **L’epithete Traditionelle dans L’Homere**, Paris: ?.
- Polat, K. (2008). **Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 210, 211.
- Potanin, G., N. (1899). **Vostoçnie motivi v srodnevekovom europeyskom epose**, Moskva: ?, 418, 737, 68.
- Potanin, G., N. (1916). Kazah-Kirgizskie i Altayskie predaniya, legendı i skazki, **Jivaya Starina**, 1916 (25), 85-93.
- Potapov, L., P. (2012). **Altay Şamanizmi**, (Çev.: Ergun M.), Konya: Kömen, 47, 51, 52, 53, 85, 106, 190.
- Potapov, L., P. (2014). **Altaylılar (Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları)**, (Çev.: Bağcı A.), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 34, 44, 75.
- Prokofyeva, Y., D. (2014). **Sibirya Halklarının Şaman Kostümleri**, (Çev.: Bağcı A.), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 42.
- Propp, V., Y. (1941). Motiv Çudesnogo Rozjdeniya-Uçenie Zapiski LGU, **Seriya Filologičeskaya**, Leningrad: ?.
- Propp, V., Y. (1958). **Osnovnie Etapi Razv. Russkogo Geroičeskogo Eposa**, M.: ?, 24, 26.

- Propp, V., Y. (1966). *İstoričeskiye Kornı Volşebnoy Skazki*, L.: ?, 49, 71, 169, 175.
- Propp, V., Y. (1976). Motiv Çudesnogo Rojdeniya, Folklor i Deystvitelnost, ?, M.: ?, 214, 237.
- Propp, V. (1985). *Masalın Biçimbilimi*, İstanbul: B/F/S Yayınları, 7, 43-46, 47, 88.
- Propp, V., Y. (2000). *İstoričeskie Kornı Volşebnoy Skazki*, Moskva: Labirint, 128.
- Putilov, B., N. (1975). *Motiv Kak Syujetoobrazuyutsiy Element*, Moskova: 143.
- Quatremère, M., E. (1836). *Histoires des Mongols de la Perse*, Paris: ?, 436, 437.
- Radloff, W., W. (1866). *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens-I*, St.Petersburg: P.U.K.İ.A.N.,163.
- Radloff, W., W. (1872). *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens-IV*, St.Petersburg: P.U.K.İ.A.N, 352-375.
- Radloff, W., W. (1885). *Proben der Volksliteratur der Nördlichen Türkischen Stämme-V*, St.Petersburg: P.U.K.İ.A.N, 2.
- Radloff, W. (1891). *Sibirskiye Drevnosti / Sibirya Tarihi Eserleri*, C. 1., Sayı 2., Spb.: ?, 10.
- Radloff, W. (1895). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolie*, St. Petersburg: ?, 316.
- Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan-II*, (Çev.: Temir A.), Ankara: ?, 6-7.
- Radloff, W. (2008). *Türkler*, (Ed.: Uğurlu Ö. A.), İstanbul: Örgün Yayınevi, 430.
- Radloff, W. (2012). *Türklük ve Şamanlık*, (Ed.: UğurluÖ. A.), Örgün Yayınevi: İstanbul, 22, 36-51, 37, 69-71.
- Raglan, L. (1998). Geleneksel kahraman, (Çev.: Metin Ekici), *Millî Folklor*, 5(37), 126-138.
- Raglan, L. (2004). Mit ve ritüel, (Çev.: Evrim Ölçer), *Millî Folklor*, 8(61), 187-194.
- Raglan, L. (2006). Geleneksel kahraman, (Çev.: Metin Ekici), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-I*, Ankara, Geleneksel Yayıncılık, s. 112-138.
- Rasonyi, L. (1996). *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 4, 51.
- Reichl, K. (2011). *Türk Boylarının Destanları*, (Çev.: Metin Ekici), Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları, 106, 188, 189, 192, 194.
- Rosenberg, D. (1998). *Dünya Mitolojisi (Büyük Destan ve Söylenler Antolojisi)*, (Haz.: Kudret Emiroğlu, Çev.: Koray Akten vd.), Ankara: İmge Kitabevi, 386, 394.
- Ross, D., E. (1994). *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*, (Çev.: Emine GÜRSOY-NASKALİ), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 13.

- Roux, J., P. (1999). *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*, (Çev.: Kazancıgil A.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 33-38, 39, 128-133, 137, 227-231, 236, 260, 284.
- Roux, J., P. (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev.: Kazancıgil A.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 114, 119, 123, 124, 127, 151, 165, 174, 179, 181, 185, 188, 223, 265.
- Roux, J., P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, (Çev.: Kazancıgil A., Arslan L.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 39, 143, 189, 190, 234, 247, 278.
- Roux, J., P. (2012). *Eski Türk Mitolojisi*, (Çev.: Sağlam M., Y.), Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 67, 68, 84, 85.
- Rudenko, S., I. (1958). The mythological eagle, The Gryphon, The Winged Lion, and the Wolf in the Art of Northern Nomads, *Artibus Asiae*, XXI, ?, 121.
- Rudenko, S., I. (1970). *Frozen Tombs of Siberia*, (Çev.: Thompson M., V.), Berkeley-Los Angeles, University of California Press, 279.
- Sagitov, M., M. (1986). Başkurt folklorunda hayvanlara tapınma, (Çev.: Nuri Yüce), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten (1982-1983)*, 125-132.
- Sağol, G. (2002). Destanlarda evlilik, *Yeni Türkiye*, (45), 264-288.
- Sakaoğlu, S. (1992). *Efsane Araştırmaları*, Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 11.
- Sakaoğlu, S. (1995). Türk masallarında at motifi, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, (Haz.: Gürsoy-Naskali E.), İstanbul: Resim Matbaacılık, 282-283, 287.
- Sakaoğlu, S. (1997). Manas Destanı ile Anadolu destanlarında kurtarıcı at motifi, *Manas 1000 Bişkek Bildirileri (26-31 Ağustos 1995)*, (Yay. Haz.: Ogün Atilla Budak), Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 165-172, 167, 169.
- Sakaoğlu, S. (1998). Bey Böyrek hikâyesindeki kılık değiştirme motifi ile diğer bazı motiflerin Anadolu masallarında görülmesi, *Dede Korkut Kitabı-I (İncelemeler-Derlemeler)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 124.
- Sakaoğlu, S. (1999). *Masal Araştırmaları*, Ankara: Akçağ, 15.
- Sakaoğlu, S. (2002). *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Ankara: Akçağ, 178-180, 250-264.
- Saliev, A. (1995). Old epos comes into the new world, *Ençiklopedçiskiy Fenomen Eposa "Manas"*, Bişkek: ?, 453-454.
- Sanjelv, G., D. (1936). Epos severniñ Buryat, *Akademia*, XVIII.
- Saralaev, M., Bukuev, M., Mambetkaliev, S. (1995). *Manastan Kalgan Oyundar*, Bişkek: Kırgız Mamlekettik Dene Tarbiya İnstitutü, 4, 7, 28

- Sarıpbekov, R. (1995). *Alp Manasçı S. Karalaev'din ömürü cana Manasçılık önörü, Alp Manasçı S. Karalaev'din Tuugan Kününün 100 Cıldığına Arnalgan El Aralık İlimki Konferentsiyanın Tezisteri, 13-14 Ekim 1994, Bişkek*, Bişkek: "Manas-1000" Mamlekettik Direkçiyası İlimiy-Propagandalık "Muras" İşker Dolbooru Adabiyat Cana İskusstvo İnstitutu, 7.
- Satlayev, F., A. (1971). Koça-kan, Starinniy Obryad İspraşivaniya Plodorodiya u Kumandintsev, *Sbornik Muzey Antropologii i Etnografii im. Petrra Velikogo AN SSSR*, 27. c., 137.
- Schmidt, I. (1829). *Geschichte der Ost-Mongolen*, Leipzig: ?, 235.
- Seroşevsky, V. L. (2007). *Saka (Yakutlar)*, (Çev.: Acaloğlu, A.), İstanbul: Selenge, 218
- Sertkaya, O., F. (1995). Eski Türk kültüründe at, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, (Haz.: Gürsoy-Naskali E.), İstanbul: Resim Matbaacılık, 1995, 26, 27.
- Sever, M. (2002). Türk halk edebiyatında birbirinin yerine kullanılan bazı terimler üzerine, *Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, 26-28 Mayıs 2000, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 651.
- Sever, M. (2003). Masallarda dış can (canın beden dışında saklanması), *Millî Folklor*, 8(60), 161-164.
- Seyidoğlu, B. (1995a). Mitolojik dönemde at, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, (Haz.: Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Resim Matbaacılık, 91, 92.
- Seyidoğlu, B. (1995b). Manas Destanında giriş merasimleri, *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas* (Yay., Haz.: Gürsoy-Naskali E.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1-2.
- Seyidov, M. (1998). Gök ve kara renklerinin eski inançlarla alakası", (Akt. Orhan Yavuz), *Türk Dünyası Araştırmaları*, (52), 33-52.
- Soltonoev, B. (1993). *Kızıl Kırgız Tarihi-1*, Bişkek, ?.
- Sorokin, A., P. (2008). *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefesi*, (Çev.: Tunçay M.), İstanbul: Salyangoz Yayınları, 160.
- Söylemez, O., Aliyeva L. (2000). Alpamış Batır ve Er Targın destanlarında kahraman, kadın ve at motifleri üzerine bir deneme", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (14), 35-46.
- Stebleva, İ., V. (1971). *Rekonstruksin Drevnetyurkskoy Religiozno-Mifologičeskoy Sistemi*. V kn.: Tyurkologičeskiy Svornik, M., 213-226.
- Stevic, P. (1988). *Roman Teorisi*, (Çev.: Kantarcıoğlu S.), Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 159.
- Surazakov, S., S. (1958). *Geroçeskiy Epos Altaytsev*, Uç. Zapiski GANİİİYAL vıp. 2, Gorno-Altaysk, 69.

- Suvanbekov, C. (1963). *Kırgız Elinin Baatırdık Kence Eposu*, Frunze: Kırgızistan Mamlekettik Basması, 4-6, 7, 16-17, 57, 65, 66.
- Suvanbekov, C. (1970). *Kırgız Elinin Baatırdık Epostoru*, Frunze: Mektep Basması, 48, 49, 50, 51-52, 53, 54, 59, 61, 66, 67, 76.
- Süleyman, E. (2002). Altay kültür dairesinde Yalmavuz tipi, (Akt.: İnayet A.), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (14), 377-386.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler) (Tarihleri-Boy Teşkilatları-Destanları)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 230-231.
- Şahin, H., İ. (2011). *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği*, Konya: Kömen Yayınları, 319, 320, 340, 341, 352, 353, 354, 370, 446-464, 466, 470, 472, 477-478, 480, 484, 488, 532-562, 648.
- Şahin, H., İ. (2012). Türk destanlarındaki aile algısı üzerine bir değerlendirme, *Karadeniz Araştırmaları*, (33), 117-138.
- Şavk, Çelik, Ü. (2002). *Kırgız Atasözleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2.
- Şehriyar, M. (2002). *Haydar Baba'ya Selam*, (Haz.: Yıldırım D.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, XVII.
- Şeşen, R. (2010). *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, İstanbul: Yeditepe, 15.
- Şimşek, E. (2001). *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması I-II*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 398, 399.
- Şimşek, E. (2002). Halk hikâyelerinde kullanılan 'epizot' terimi ve Türkçe karşılığı üzerine, *Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, 26-28 Mayıs 2000, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 659, 663.
- Talip, M. (?). Kırgız tarihi uruuculuk kuruluşu türlüü salttar, *Ala Too*, No 1, 61.
- Taş, İ. (2002). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Konya: Kömen Yayınları, 167, 168, 170.
- Tatar Halık İcadı-Dastannar*, (1984). (Haz.: Ehmetova F., V.) Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 12.
- Urmançı, F. (2007). *Tatar Destanları-I*, (Akt.: Kartalcık V., Kerimoğlu C.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 135-171.
- Tatlıcan, N. (2013). *Edigey Merkezli Epik Anlatılarda (Başkurt-Kazak-Tatar), Mitoloji ve Tarihsellik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Taube, E. (1981). Die Tuwiner im Altai (MVR), *Kleine Beiträge des Museums für Völkerkunde Dresden 4*. 34-40., 35.

- Taube, E. (1993). Die altaituwinische Version des Er-Töštük-Stoffes im Verhältnis zu den Versionen anderer Türkvölker, **Materialien der zweiten Deutschen Turkologen-Konferenz Rauischholzhausen 13.-16. Juli 1990**, (Ed.: Laut-Röhrborn), Harrassowitz Verlag-Wiesbaden, 194, 197-198.
- Taube, E. (1994). *Skazki i Predaniya Altayskih Tuvintsev*, Moskova: Bostoçnaya Literatura, 142,
- Taube, E. (1995). Altay'daki Tuvaların sözlü edebiyatında at, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, (Haz.: Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Resim Matbaacılık, 298.
- Taube, E. (1996). Zur gegenwärtigen Situation der Tuwiner im west-mongolischen Altai, A. Berta & B. Brendemoen, C. Schönig (Haz.). **SymbolaeTurcologicae. Gedenkschrift für Lars Johanson zum 60. Geburtstag**, İstanbul, Uppsala: Swedish Research Institut in İstanbul. s. 213-226, 213.
- Tavkul, U. (2007). Kafkas Nart destanlarında at motifi, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, IV(3), 196-205.
- Tekin, T. (2010). **Orhon Yazıtları**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 82.
- Tekin, T. (2013). **İrk Bitig**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 24, 32, 57.
- Temür, N. (2004). Kırgız Türklerinde sınıçlık geleneği ve Tolubay sınıçı, **Bilig**, (31), 179-193.
- Temur, N. (2012). **Manas Destanı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme**, Ankara: Kurgan Edebiyat, 74, 85, 175.
- Thompson, S. (1977). **The Folktale**, London: University of California Press, 415.
- Togan, Z., V. (1982). **Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, tercüme ve tahlili)**, İstanbul: Enderun Yayınları, 68.
- Togan, Z., V. (2002). Türk destanının tasnifi (I), **İslamiyet Öncesi Türk Destanları** (Haz.: Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz), İstanbul: Ötüken, 31-34.
- Tokarev, S. A., vd. (1994). **Mifi Naradov Mira Entsiklopediya**, (1), Moskova: Rossiyskaya Entsiklopediya, 417-428.
- Tokatlı, S. Başkurt Türkleri, <http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=358119>, adresinden 24 Aralık 2014 tarihinde alınmıştır.
- Troşanskiy, V., F. (1903). **Evolutsiya çernoyveri (şamanstva) u Yakutov**. Uç. Zap. Kazansk. Univ., 94.
- Tuna, O., N. (1960). Köktürk Yazıtlarında 'ölüm' kavramı ile ilgili kelimeler ve 'kergek bol-' deyiminin izahı, **VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 131-148.
- Tuncer, H. (?). **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 157.

- Turan, O. (2004). *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul: Ötüken, 32-33, 103.
- Tursinov, E. D. (1976). *Kazak Ayız Edebiyetin Casayışların Bayırgı Ökilderi*, Almatı: Gılım Basması, 155.
- Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, c.2**, (2003). Ankara: AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 137.
- Türkan, K. (2008). *Türk Dünyası Masal Geleneğinde Şamanistik Unsurlar*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türker, F. (2005). *Kırgız Destanı 'Kız Darıyka' Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Türker, F. (2012). Altay Türklerinin anlatmalarında mitik bir varlık: Celbegen, *Millî Folklor*, 12(94), 81-90.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, (e-kitap):**
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/12166,efsanevemenkibelerrivayetlerhemligindalarpdf.pdf?0> adresinden 02 Temmuz 2014 tarihinde alınmıştır.
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78591/kirgiz-halk-edebiyati.html> adresinden 23 Eylül 2014 tarihinde alınmıştır.
- Ulup – Çuvaş Destanı**, (2013). (Haz., ve Akt.: Bayram B.), Ankara: Türksoy, 22, 23, 62-64, 72-73, 296, 299-300.
- Uraz, M. (1994). *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Düşünen Adam Yayınları, 104, 155, 160-161, 162.
- Urmanç, F. (Haz.) (2001). *Dastannar (İnci Çeçtim-İnci Cıyam)*, Kazan: Megarif Neşriyatı.
- Ünal, F. (2008). Kazak Türklerinde defin merasimi ve aş verme geleneği, *Bilig*, (45), 103-130.
- Üstünova, K. (2011). Erzurum düğünlerinde 'elma atma geleneği', *Millî Folklor*, 12(90), 146-155.
- Vadetskaya, E., B. (2014). *Sibirya Kurganları*, (Çev.: Atilla Bağcı), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 39-40.
- Valihanov, Ç., C. (1961). *Soçineniya-C. 1*, Alma-ata: ?.
- Vasilyev, V., N. (1909). İzobrajeniya Dolgano-Yakutskih Duhov Kak Atributu Şamanstva, *Jivaya Starina*, 269 vd.
- Vasilyev-Cargıstay, Y. (1995). Saha (Yakut) kültüründe at ve atçılık, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, (Haz.: Emine Gürsoy-Naskali), İstanbul: Resim Matbaacılık, 306.

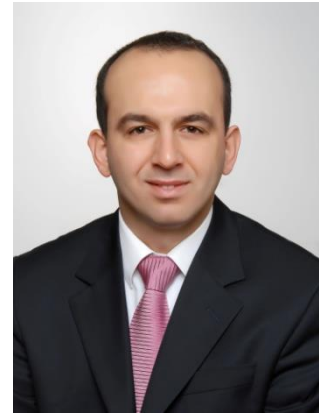
- Vasilyev, Y., Kirişcioğlu, M., F., Killi, G. (1996). *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 96.
- Velihanov, Ç. (1861). *Oçerkiy Çungaria, Zapiski Russkogo Geografiçeskaya Obştsestva*, St. Petersburg: ?, Kn. 3.
- Veliyev, K. (1989). *Destan Poetikası*, İstanbul: Türkiyat Matbaacılık, 82, 83, 84.
- Verbitskiy, V., İ. (1884). *Slovar Altayskovo i Aladagskovo Nareçiya*, Kazan: ?, 384.
- Verbitskiy, V., İ. (1893). *Altayskie İnorodtsı*, Moskva: ?, 146-165.
- Veselovski, A. N. (1940). *İstoriçeskaya Poetika*, Leningrad: ?, 73.
- Yıldırım, D. (1979). *Manas Destanı ve Kökötöy Hanning Ertegüsü*, Yayımlanmamış Doçentlik Takdim Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Ankara.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk Bitiği*, Ankara: Akçağ, 154, 167.
- Yıldırım, S. (2012). *Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, S. (2014). G.N. Potanin'in Kazak Türkleri arasında derlemiş olduğu Er Töstik (Er Töştük) anlatıları hakkında, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3(9), 75-102.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız Kültür ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 37-39, 41, 54, 55, 56, 57-62, 177, 178, 537, 538, 563, 599, 615, 638, 656, 675-740, 856
- Yıldız, N. (2009a). Türk Destanlarında çocuksuzluk, *Millî Folklor*, 11(82), 77, 80, 87.
- Yıldız, N. (2009b). Manas Destanı ve Muhtar Avezof, *Gazi Türkiyat (Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi)*, (5), 260-261.
- Yıldız, N. (2010). Türk destanlarında kötü huylu devler, *Millî Folklor*, 11(87), 41-51.
- Yılmaz, G. (1989). *Paul Valery ve Şiir Sanatı*, Ankara: ?, 12.
- Yoldaşoğlu, F. (2000). *Alpamış Destanı*, (Akt. Şimşek-Canpolat), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 25-27.
- Yöndemli, F. (2006). *Hayat Ağacı-Ejder-Yılan*, İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 126, 225.
- Yudahin, K., K. (1998-I). *Kırgız Sözlüğü-I*, (Akt.: Taymas A.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 4, 19, 47, 56, 100, 149, 206, 262, 313.
- Yudahin, K., K. (1998-II). *Kırgız Sözlüğü-II*, (Akt.: Taymas A.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 436, 440, 479, 527, 555, 559, 574, 582, 598, 623, 638, 716, 750, 759.
- Yunusaliyev, B., M. (1967). Uluu epos, ukmuştuu comokçu, *Ala-Too*, No: 1, 153.

- Yunus Emre Divanı**, (Haz.: Yağmur S.), (2013). Ankara: Dergâh Yayınları (Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Tarafından Bastırılmıştır.), 184.
- Yusupov, K. (2009). **Manas Destanı**, (Akt.: Türkmen F., İnayet A.), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 171, 207-208.
- Yüce, K. (1987). **Saltuk-nâme'de Tarihî, Dinî ve Efsanevî Unsurlar**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 214.
- Yücel, A. (1998). Masallarda dev ve yaratılış destanındaki benzerleri, **Millî Folklor**, 5(39), 38-45.
- Zakirov, S. (1960). **Er Töştük Eposunun Variantları Cana İdeyalık-Körkömdük Özgöçölüktörü**, Frunze: Kırgız SSR İlimder Akademiyası Basması, 3, 8, 10, 41.
- Zaytsev, İ., V. (2011) Orta Çağ kaynaklarında Astarhan şehrinin adlandırılması sorununa dair, (Çev.: Serkan Acar), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVI(2), 607-632.
- Zelenin, D. K. (1934). **İmuşşestvenye Zapretı kak Perejitki Pervobıtnogo Kommunizma**, Leningrad: ?, 26.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı,adı : YEŞİLDAL, Ünsal Yılmaz
 Uyruğu : TC
 Doğum tarihi ve yeri : 23.09.1980, Bartın
 Medeni hâli : Evli
 Telefon : 0532 5502867
 Faks : -
 e-mail : uyesildal@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	MezuniyetTarihi
Yüksek lisans	Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. Türk Halk Edb.	2007
Lisans	Selçuk Üniv. Eğt Fak. Türk Dili ve Ed. Öğr.	2003
Lise	Zonguldak Anadolu Öğretmen Lisesi	1998

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2011	Gazi Üniversitesi	Okutman
2003	Millî Eğitim Bakanlığı	Öğretmen

Yabancı Dil

İngilizce (2010 ÜDS: 55 puan)

Yayınlar

Makaleler:

1- “Anadolu-Türk Folklorunda Geyik”, Millî Folklor, Kış 2007, S. 76 (s. 102-112), (Yrd. Doç. Dr. Zekeriya Karadavut ile birlikte.)

Kitap Tanıtımı:

- 1- *“Kastamonu Kaynaklarında Erzurumlu Emrah (Doç. Dr. Eyüp Akman)”*, Türk Kültürü, 2011/1, s. 139-144

Kitap Bölümleri:

- 1- *“Beyaz Sayfadan Beyaz Perdeye Cemo”*: Edebiyat ve Sinema (Haz.: Fatih Sakallı), Hat Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 491-516

Bildiriler:

- 1- *“Bolu İlinin Mengen İlçesinden Derlenen Bir Menkıbe”*, IV. Uluslararası Bolu Halk Kültürü ve Köroğlu Sempozyumu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, 2013

Hobiler:

Seyahat etmek, spor yapmak, belgesel izlemek

GAZİ GELECEKTİR..

